

Biblioteki kartuzji

Krzysztof Nierzwicki

Acsf.Gfa.Fca
Nierzwicki, K.

Bib

2001

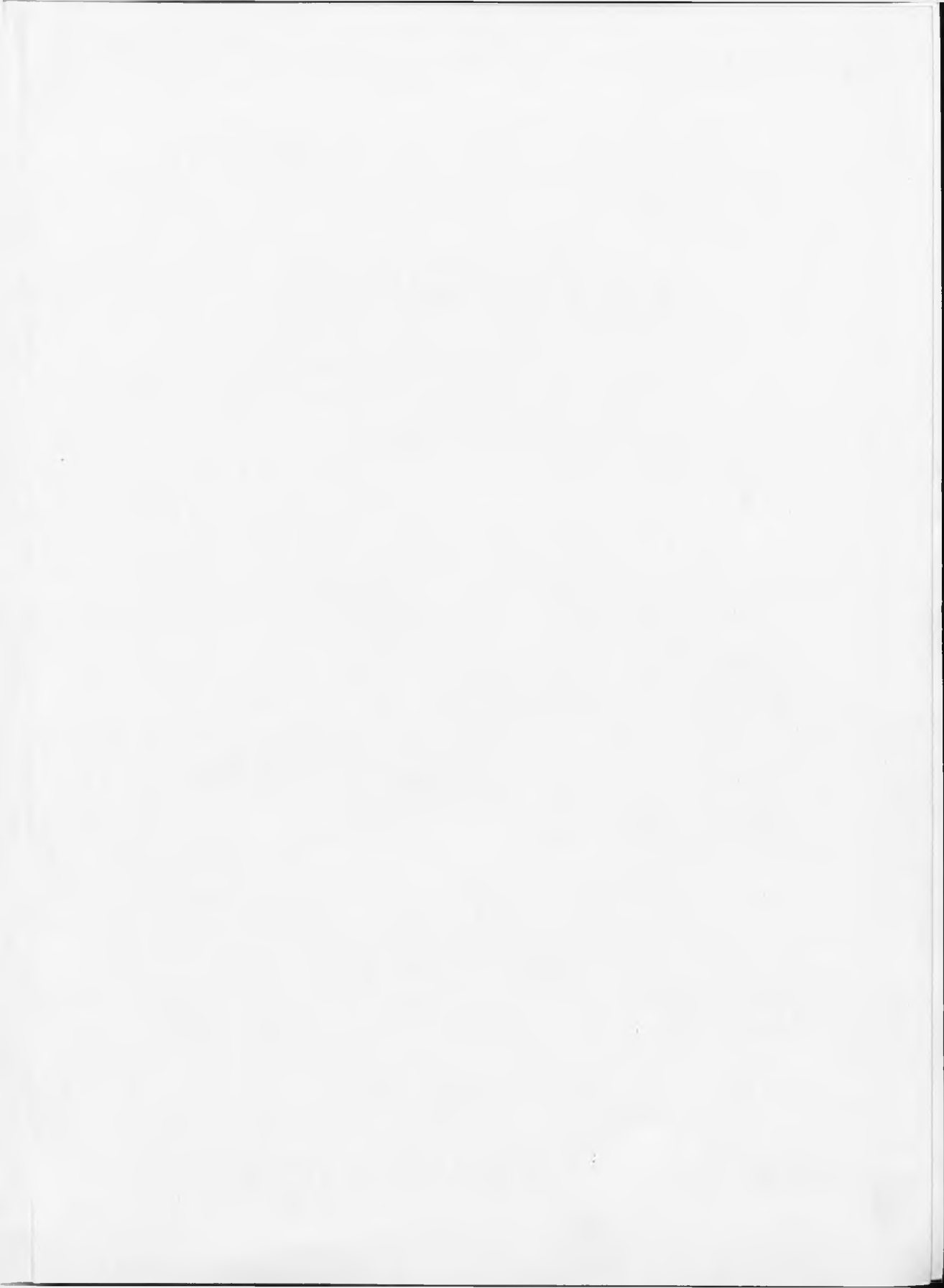
Bibliot

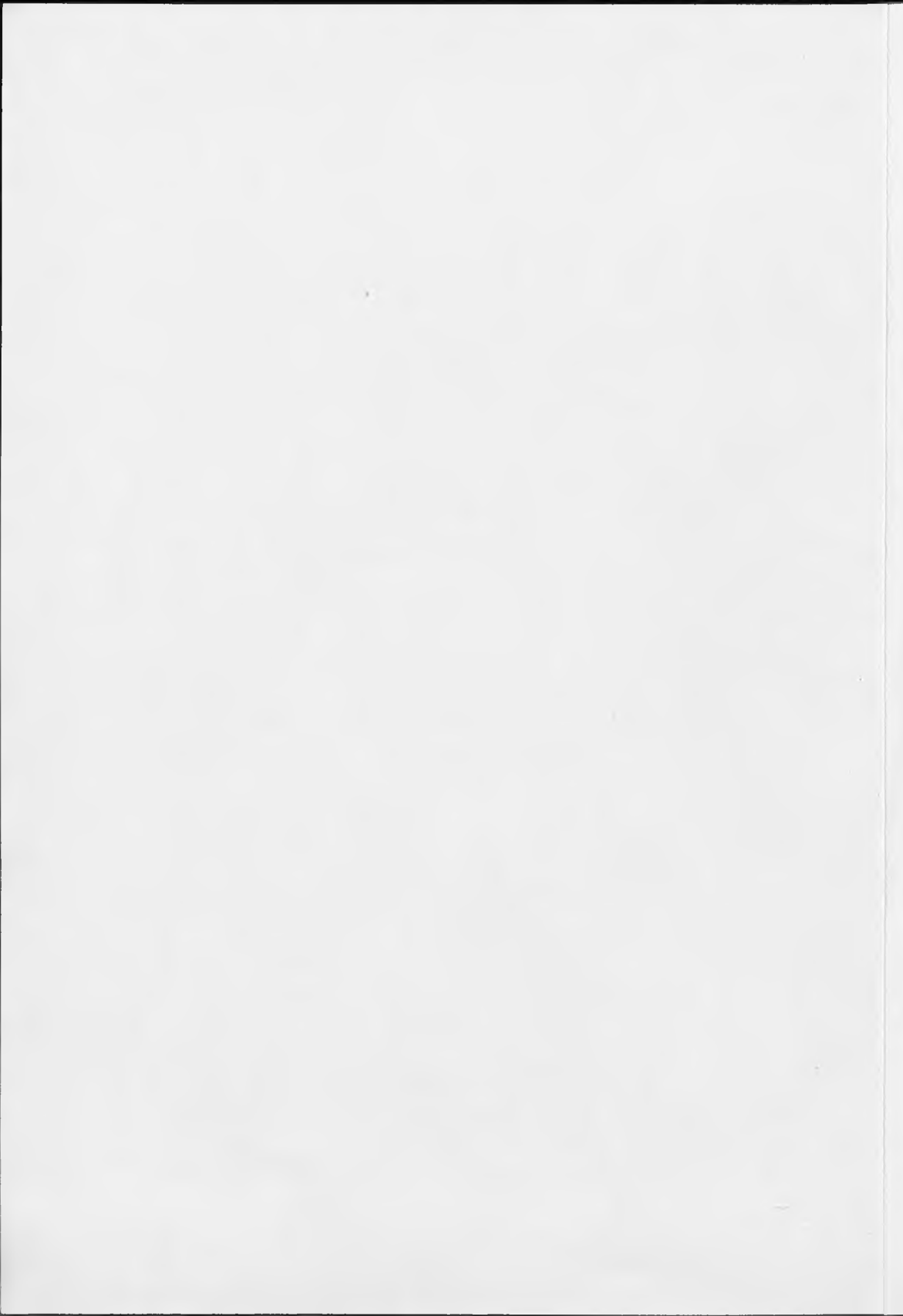

Krzysztof Nierzwicki

Biblioteki
KARTUZJI KASZUBSKIEJ
ORAZ JEJ KONWENTÓW
FILIALNYCH W BEREZIE
KARTUSKIEJ I GIDLACH

2109

Biblioteki
KARTUZJI KASZUBSKIEJ
ORAZ JEJ KONWENTÓW
FILIALNYCH W BEREZIE
KARTUSKIEJ I GIDLACH

Krzysztof Niecwiński

Biblioteki

KARTUZJI KASZUBSKIEJ
ORAZ JEJ KONWENTÓW
FILIALNYCH W BEREZIE
KARTUSKIEJ I GIDLACH

Biuletyn

KARTKI KASZUBSKIE
ORAZ INNE KONTAKTY
WYDAWANE W BIELSKIEJ
KARTKACH I GAZETACH

uog.

Krzysztof Nierzwicki

Biblioteki

KARTUZJI KASZUBSKIEJ
ORAZ JEJ KONWENTÓW
FILIALNYCH W BEREZIE
KARTUSKIEJ I GIDLACH

2001

1900

Kawaler Niewiasta
Biblioteka
 KARTUSKI KASZUBSKI
 ORAZ UL KONWENTÓW
 FILIALNYCH W BEREZE
 KARTUSKIEJ I GIDŁACH

K. 66/02

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

ADW

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

*Pamięci mojego Przyjaciela
Romana*

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

WYKAZ SKŁADNIKÓW NAJCZĘŚCIEJ
CYTUJANYCH PRZEZ

125218

Recenzenci
Barbara Bieńkowska, Kazimiera Maleczyńska

Projekt okładki
Ryszard Rogaczewski

Wykorzystano kopię drzeworytu zamieszczoną w:
Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche,
Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 265

Opracowanie graficzne
Ryszard Rogaczewski

Zdjęcia autora

Skład i łamanie: Marzena Piotrkowska

Wydanie pierwsze

© Copyright by Krzysztof Nierzwicki

Książkę wydano przy pomocy finansowej
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urzędu Gminy w Kartuzach
oraz Stowarzyszenia „Kolegium Kartuska w Kartuzach”

Wydawca
Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej
„Bernardinum”
83-130 Pelplin, ul. Bpa Dominika 11
tel. (058) 536 17 57, fax (058) 536 17 26
e-mail: Bernardinum@bernardinum.csc.pl

Druk: Drukarnia WDP „Bernardinum”
Oprawa: Pracownia Introligatorsko-Konserwatorska
WSD w Pelplinie, Plac Mariacki 7

ISBN 83-88935-12-7

815364

WYKAZ SKRÓTÓW NAJCZĘŚCIEJ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ

- AOC** – I. Le Masson, *Annales Ordinis Cartusiensis tribus tomis distributi*, T. 1, Correriae 1687.
- Apparatus pauper** – *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus pauper subsidia literaria poscens a viris bonis et doctis collectus ad interim a Georgio Schwengel Cartusiae Priore 1749*, curavit B. Czapla, [w:] *Fontes*, T. 16-19, Torunii 1912-1915.
- Calendarium vetus** – *Calendarium vetus sive tabula defunctorum patrum et fratrum Carthusiae Dantiscanae*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, T. 4, Lwów 1884.
- Elenchus** – *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX*, Pelplin, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego, rkps 319/82.
- Gdańsk IV** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, T. IV : 1589-1645, Gdańsk, Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, ms. 1311.

- Gdańsk V** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, T. V : 1645-1760, Gdańsk, Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, ms. 1312.
- G. Schwengel, Apparatus I** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17093. / korzystano z fototypicznego przedruku tegoż: Salzburg 1982, (Analecta Cartusiana 90/10), Pars I, s. 1-289/.
- G. Schwengel, Apparatus II** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17093. / korzystano z fototypicznego przedruku tegoż: j. w., Pars II, s. 290- [454]/.
- Pelplin I** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, T. I : 1380-1521, Pelplin, Archiwum Diecezji Pelplińskiej, Monastica, Kartuzy 5 (V, 4).
- Pelplin II** – G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, T. II : 1521-1582, Pelplin, Archiwum Diecezji Pelplińskiej, Monastica, Kartuzy 6 (V, 5).
- Status Materialis** – G. *Status Materialis et Aeconomicus Beneficii Gidlensis ab anno 1790*, Gidle, Archiwum Parafialne, Księga VII Litt.
- Wizyta** – *Wizyta kościoła i klasztoru XX. kartuzów w guberni grodzieńskiej w powiecie i dekanacie prużańskim położonego, o wiorstę od miasteczka Berezy. Przez naznaczonego z rządu diecezjalnego wileńskiego za rok 1830 odprawiona i w czterech egzemplarzach opisana*, Kórnik, Biblioteka Kórnicka PAN, BK 107.

Sigla archiwów i bibliotek

- AACz** - Częstochowa, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej
- ADK** - Kraków, Archiwum Prowincji Dominikanów
- ADP** - Pelplin, Archiwum Diecezji Pelplińskiej
- APG** - Gidle, Archiwum Parafialne
- BG PAN** - Gdańsk, Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk
- BJ** - Kraków, Biblioteka Jagiellońska
- BK PAN** - Kórnik, Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
- BN** - Warszawa, Biblioteka Narodowa
- BSD** - Pelplin, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego
- BUW** - Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
- BUWr** - Wrocław, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego

Wykaz V

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	1-100
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	101-200
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	201-300
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	301-400
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	401-500
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	501-600
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	601-700
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	701-800
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	801-900
Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego	901-1000

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego
 ul. ...
 ...
 ...

Wykaz I

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego
 ul. ...
 ...
 ...

Wykaz II

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego
 ul. ...
 ...
 ...

Wykaz III

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego
 ul. ...
 ...
 ...

Wykaz IV

Wydawnictwo Uniwersyteckiego Instytutu Wydawniczego
 ul. ...
 ...
 ...

WSTĘP

1. co chacieście powiecie zakonowi?
2. informacje o zakonie kartuzów!

W roku 1084 siedem osób pod przewodnictwem Brunona z Kolonii, ówczesnego scholastyka i kanclerza katedry w Reims, w dzikiej krainie Sabaudzkich Alp założyło pierwszą pustelnię, która od miejsca położenia w Dolinie Chartreuse, wzięła nazwę dla całego zgromadzenia zakonnego. To *locum desertum* w Królestwie Burgundii stało się kolebką zakonu kartuzów, który jeszcze w XII w. rozpoczął ekspansję zrazu tylko w zasięgu oddziaływania domu macierzystego Grande Chartreuse, później zaś w całej Europie. Rozwojowi zakonu sprzyjał klimat średniowiecza. Coraz to nowsze założenia, z początku fundowane w niedostępnych i z dala od ludzi położonych miejscach, poczęły z czasem zbliżać się do wielkich miast, które zapewniały im dopływ nowicjuszy. Największy rozkwit zakonu przypadł na czasy przedreformacyjne. Ogłoszone po raz pierwszy drukiem w znakomitej tłoczni bazylejskiej Jana Amerbacha w 1510 *Statuty* zakonne wyliczały na ten czas 191 klasztorów w 17 prowincjach.¹ Czasy reformacji, później zaś Rewolucji Francuskiej, aż wreszcie akty sekularyzacji w całej Europie przyczyniły się do zahamowania rozwoju kartuzów. Dzisiaj w 24 męskich i żeńskich domach zakonnych przebywa zaledwie kilkaset mniszek i mnichów i z rzadka jedynie słyhać o powstaniu nowych siedzib uczniów św. Brunona.²

¹ *Repertorium statutorum Ordinis Cartusiensis per ordinem alphabeti...*, Basel, Joannes Amerbach 1510, fol. 49-50 (egzemplarz w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie sygn. st. 15828).

² W okresie powojennym w Europie powstało zaledwie kilka nowych domów głównie żeńskich oraz jeden męski w Marienau w Niemczech. Dwa domy założono w USA i Brazylii. Ogółem na wiek XX przypada zaledwie sześć fundacji, kiedy tymczasem w XIV w. było ich ogółem 106, por. H. M. Blüm, *Die Entwicklung des Kartäuserordens seit ersten Anfängen bis zur Gegenwart*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 13-14; J. Hogg, *Kartäuser*, [w:] *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. XVII, Berlin-New York 1988, s. 666-

Zakon w ciągu swej ponad 900-letniej historii wydał szereg znakomitych uczonych i pisarzy, którzy w znacznej mierze przyczynili się nie tylko do jego chwały i wielkości, ale również do rozwoju wielu gałęzi teologii.³

Ścisła reguła zakonu kartuskiego, bezwzględny nakaz postu i milczenia, odizolowanie się od świata doczesnego, życie pędzone na kontemplacji oraz pracy umysłu i rąk, przy jednoczesnym – szczególnie w epoce średniowiecza – sumiennym wypełnianiu przepisów reguły, zaowocowało już w początkach istnienia kongregacji „milczących mnichów” szybkim i znacznym rozwojem jednej z podstawowych instytucji ich życia – biblioteki. Stanowiła ona oprócz kościoła, kapitularza i refektarza jedno z nielicznych miejsc, w którym krzyżowały się drogi, żyjących zawsze w samotności zakonników. Liczba bibliotek kartuskich odpowiadała zapewne liczbie domów zakonnych. Wielkość oraz jakość biblioteki zależała nade wszystko od zasobności kartuzji, ale nie bez znaczenia było również jej położenie oraz kontakty z otoczeniem.

Wielka liczba księżnic kartuskich oraz zazwyczaj znaczne bogactwo i poziom ich zasobów sprawiły, że stały się one przedmiotem zainteresowania szeregu badaczy.

→ Jednym z pierwszych uczonych, który dostrzegł wartość kartuskich „skarbnic wiedzy”, był niemiecki historyk Paul Lehmann. W swym artykule o miłości do książek u kartuzów pisał: „Da ich als Schüler L. Traubes bei meinen Studien vom Frühmittelalter ausgegangen bin, hat mich, wie ich offen gestehe, der Reichtum der Kartäuserbibliotheken und die liebevolle Pflege der Bücher durch die Karthäuser etwas überrascht. Jedoch habe ich mich nicht nur davon überzeugt, daß fast alle Karthäuser stattliche Sammlungen besessen haben, sondern bald auch, daß die Liebe zum Buch schon frühzeitig im Orden geweckt und nie wieder eingeschlafen ist”.⁴ I rzeczywiście, obfita literatura – chociaż niestety w głównej mierze odnosząca się do bibliotek średniowiecznych – potwierdza słowa Lehmann’a.

Jeszcze przed wojną rozpoczęto edycję średniowiecznych kartuskich katalogów bibliotecznych.⁵ Pojawiły się pierwsze naukowe obszernie monografie dużych bibliotek zakonu.⁶ Jak przysłowiowe grzyby po deszczu poczęły ukazywać się artyku-

673; R. Witkowski, *Moniales Cartusienses. Malo znany rozdział historii monastycyzmu*, „Scripta Minora” 11, 1998, s. 173-174, (Publikacje Instytutu Historii UAM 21); M. Daniluk, *Kartuzi (w Kościele Powszechnym)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, szp. 917; Tenże, *Kartuzjanki*, tamże, szp. 923.

³ R. Witkowski, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Scripta Minora” 1, 1996, s. 201-248, (Publikacje Instytutu Historii UAM 5).

⁴ P. Lehmann, *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Kartäusern*, [w:] Tegoż, *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Bd. 3, Stuttgart 1960, s. 122.

⁵ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Bd. 1-5, Wien 1915-1971, (Bd. 1: biblioteki w: Aggsbach, nr 76, Mauerbach nr 20); *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und Schwes*, Bd. 1-4, München 1918-1979, (biblioteki w: Güterstein Bd. 1, nr 31-32, Erfurcie, Bd. 2, nr 14, Buxheim Bd. 3, nr 26).

⁶ H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause. Die Handschriften und ihre Geschichte*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Beiheft 60, Leipzig 1927; J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert*, Leiden 1972; R. B. Marks, *The Medieval Manuscript Library of the Charterhouse of St. Barbara in Cologne*, Bd. 1-2, Salzburg 1974, (Analecta Cartusiana 21/22).

ły odnoszące się do księgozbiorów kartuskich w momencie, kiedy w 1970 r. w Berlinie, a od 1971 w Salzburgu rozpoczęto edycję kartuskiej serii naukowej *Analecta Cartusiana*. W ciągu kilku dziesięcioleci doczekała się ona, pod przewodnictwem wielkiego znawcy problematyki zakonu Jamesa Hogga, ponad 230 opublikowanych tomów, na kartach których wiele miejsca poświęcono bibliotekom.⁷

W tej bardzo bogatej literaturze przedmiotu znalazło się również kilka publikacji poświęconych księgozbiорom konwentów kartuskich działających w granicach dawnej i współczesnej Polski.

Najwcześniej uczniowie św. Brunona na tereny pogranicza Polski średniowiecznej przybyli na Spisz (obecnie Słowacja) gdzie założono dwa domy tego zgromadzenia: *Cartusia S. Joannis Baptistae* bardziej znana jako *Cartusia Lapidis Refugii* w pobliżu Nowej Wsi Spiskiej w 1307 r. oraz *Cartusia Vallis S. Antonii* nad Dunajcem w Pieninach, na ważnym szlaku komunikacyjnym pomiędzy Węgrami a Polską, powszechnie nazywana Czerwonym Klasztorem w 1319 r. Ostatni ów erem znalazł się szybko w orbicie wpływów polskich władców i utrzymywał kontakty z profesorami Akademii Krakowskiej oraz mieszczanami krakowskimi.⁸

Nieco młodszą od klasztorów spiskich była kartuzja *Gratiae Dei* w Grabowie pod Szczecinem ufundowana w 1360 r. z inicjatywy księcia Barnima III oraz praskiej pustelni *Domus Horti Mariae*.⁹ Na przełomie XIV i XV w. założono na Pomorzu jeszcze jeden klasztor – *Domus Coronae Mariae* w Darłowie,¹⁰ nieco zaś później

⁷ J. Hogg, *Analecta Cartusiana – Neue Reihe*, Salzburg 1989, (Analecta Cartusiana NS 1), s. 6-7. Trudno wymienić wszystkie prace dotyczące bibliotek kartuskich, jakie ukazały się do tej pory. Znaczna część z nich (wydanych do 1978 r.) ujęta została w nadal aktualnej bibliografii kartuskiej Alberta Gruysa, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*. I. Auteurs cartusiens, XXXIV, 194 s., II. Maisons, s. 195-420, Suplement, s. 429-506, Paris 1976-1978. Większość dostępnych publikacji dotyczących bibliotek kartuskich wymieniam w wykazie literatury zamieszczonym na końcu pracy.

⁸ Bibliografię obu kartuskich klasztorów na Spiszu zestawiał R. Witkowski, *The Bibliography of the Former Charterhouse in Zips (Spisz)*, [w:] *Die Kartäuser und ihre Welt – Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, Bd. 1, Salzburg 1993, (Analecta Cartusiana 62), s. 290-292; zaś ich księgozbiory omówiono w kilku artykułach, z których ostatni ukazał się w 1996 r. zob. R. Witkowski, *The Two Medieval Charterhouses in Zips and their Libraries*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, Vol. 10, Salzburg 1996, (Analecta Cartusiana 130), s. 45-70 gdzie wcześniejsza literatura; zob. także H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser...*, (dalej Blüm) s. 314-315.

⁹ Najnowszą pracę dotyczącą biblioteki kartuzji szczecińskiej opublikował: E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi...*, s. 53-90. O samym klasztorze zob. m.in. R. Witkowski, *Fragment z dziejów Provinciae Saxoniae. Kontemplacyjny klasztor kartuzów w hanzeatyckim mieście późnego średniowiecza*, [w:] tamże, s. 25-49; zob. także H. Hoogeweg, *Stettin. Kartause Gottesgnade*, [w:] *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925, s. 596-625; *Najstarsze pisma kartuzów*. Wstęp i opracowanie R. Witkowski, W. Lesner (Źródła monastyczne), Tyniec, Kraków 1997, s. 122-125; A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 364-365; Blüm, s. 327.

¹⁰ Na temat księgozbioru zob. przede wszystkim najnowszą pracę E. Potkowski, *Liber Beneficiorum kartuzji darłowskiej: książka i kultura piśmienna Pomorza Zachodniego*, [w] *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane prof. H. Samsonowiczowi*, Warszawa 2000, s. 713-720; a także B. Popielas-Szultka, *Zapisy testamentowe dla kartuzów darłowskich z lat 1406-1521*, „Rocznik Koszaliński” 14, 1978, s. 57-71; Tejże, *Klasztor kartuzów w Darłowie*, „Darłowskie Zeszyty Na-

(1423) jedyną placówkę śląską *Domus Passionis Christi* w Legnicy.¹¹ Ostatnim domem kartuskim usytuowanym na ziemiach pogranicza był klasztor *Domus Pacis Dei* w Świdwinie (Nowa Marchia), którego początki sięgają roku 1443.¹²

Podobnie, jak w przypadku klasztoru szczecińskiego, z Pragi wywodziła się pierwsza obsada powołanej do życia w latach 1380-1382 kartuzji *Paradisus Beatae Mariae* zlokalizowanej na przesmyku, pomiędzy dwoma malowniczo położonymi jeziorami, w sercu Kaszub, w niedalekiej odległości od Gdańska.¹³ Jeszcze w okresie średniowiecza przy pomocy konwentu kaszubskiego utworzono dwa klasztory: przywołany już dom darłowski oraz erem *Pacis Mariae* na przedmieściu ważnego szwedzkiego ośrodka handlowego i administracyjnego – Gripsholm.¹⁴

Wszystkie wymienione konwenty nie przetrwały niestety czasów reformacji, „Raj Maryi” był zaś jedyną placówką, która odrodziła się po chwilowym upadku w tamtym czasie.

W połowie wieku XVII, mając ugruntowaną pozycję oraz rozporządzając znacznym majątkiem kartuzja gdańska stała się domem macierzystym dla dwu kolejnych konwentów: *Domus Compassionis Mariae* we wsi Gidle położonej około 30 kilometrów od Częstochowy (1641) oraz *Domus Sanctae Crucis* w Berezie Kartuskiej w Wielkim Księstwie Litewskim (1648-1650). Kartuzja macierzysta oraz jej dwie filie funkcjonowały do początków XIX w., kiedy to zarządzeniami władz kościelnych (Gidle) i państwowych (Kartuzy i Bereza) zostały zlikwidowane.

Literatura przedmiotu odnosząca się do bibliotek przywołanych kartuzji jest stosunkowo skromna i nie wyczerpuje wszystkich aspektów związanych z funkcjonowaniem librarii kartuskich. Dotyczy to zwłaszcza biblioteki konwentu kaszubskiego oraz księgozbiorów jego dwóch filialnych klasztorów w Berezie i Gidlach leżących w granicach dawnej Rzeczypospolitej. Dlatego też, mając na uwa-

ukowe” 2, 1994, s. 4-17; Tejże, *Kartuzi Darłowa w społeczeństwie Pomorza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 105-116; zob. także H. Hoogeweg, *Rügenwalde. Kartause Marienkrone*, [w:] *Die Stifter...*, Bd. 2, s. 369-389; R. Witkowski, *Fragment z dziejów...*, s. 28, 35-36, 39, 42, 46; wybór literatury zob. *Najstarsze pisma kartuzów...*, s. 138-140; A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 355; Blüm, s. 324.

¹¹ Bibliotekę klasztorną omówił R. Witkowski, *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji „Passionis Christi” w Legnicy*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 93-105, gdzie wcześniejsza literatura; zob. również R. Witkowski, *Zarys dziejów kartuzji Domus Passionis Christi 1423-1548*, „Scripta Minora” 11, 1998, s. 175-209 (Publikacje Instytutu Historii UAM 21); Tenże, *Fragment z dziejów...*, s. 21; *Najstarsze pisma kartuzów...*, s. 140-153; A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 305; Blüm, s. 315.

¹² Zob. m.in.: H. Hoogeweg, *Schivelbein. Kartause Gottesfriede*, [w:] *Die Stifter...*, Bd. 2, s. 390-400; R. Witkowski, *Fragment z dziejów...*, s. 32, 36, 40, 48; szersza literatura w: *Najstarsze pisma kartuzów...*, s. 153-157; A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 359; Blüm, s. 324.

¹³ Literaturę na temat kartuzji kaszubskiej zamieściłem w podrozdziale „Źródła i stan badań”.

¹⁴ Księgozbiór kartuzji w Gripsholm omówił I. Collijn, *Kartusianerklostret Mariefred vid Gripsholm och dess bibliotek*, „Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen” 22, 1935, s. 163-166; T. Borawska, *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 79-87; wybór literatury zob. *Najstarsze pisma kartuzów...*, s. 163-164; A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 298-299; Blüm, s. 305-306.

dze ten fakt, oraz zdając sobie sprawę, że badania nad nimi są niezwykle ważne nie tylko dla pogłębienia znajomości dziejów bibliotek kartuskich, ale również dla poszerzenia wiedzy o librariach zakonnych w Polsce, podjąłem się wszechstronnego opracowania księgozbioru konwentu na Kaszubach, w Berezie Kartuskiej i Gidlach.

Zamierzeniem pracy było także wzbogacenie piśmiennictwa bibliologicznego stosunkowo rzadko podejmującego zagadnienie pomorskich bibliotek klasztornych.

Ten nietatwy temat jest możliwy do realizacji ze względu na zachowany bogaty materiał źródłowy. Odnosi się to głównie do librarii eremu z Kartuz. Spora liczba książek, jakie zachowały się do dzisiaj z dawnego księgozbioru kartuzów kaszubskich, przechowywanych w księżnicy Seminarium Duchownego w Pelplinie zwróciła moją uwagę na bibliotekę „Raju Maryi”. Moje zainteresowanie nią wzrastało w miarę coraz to szerszego poznawania jej zasobów. Najpierw podjąłem się zadania identyfikacji poloników, później – zafascynowany bogactwem materiałów – zdecydowałem się na opracowanie monografii całej biblioteki klasztornej.

Pracę rozpocząłem od rejestracji zachowanych w bibliotece seminaryjnej w Pelplinie „kartuzjanów”. Nie chcąc pominąć żadnego kartuskiego egzemplarza, przejrzałem wszystkie stare druki znajdujące się w magazynach księżnicy pelplińskiej, czyli około 12 tysięcy woluminów. Wprawdzie sprawę ułatwiały widoczne, umieszczone na grzbietach książek charakterystyczne sygnatury kartuskie, ale praktyka wykazała, że na wielu książkach były one zaklejone przez XIX – wieczne oznaczenia biblioteki seminaryjnej, na innych zaś w ogóle nie występowały. To czasochłonne zajęcie, obok satysfakcji wynikającej z bezpośredniego kontaktu z „kartuzjanami”, przyniosło obfity plon w postaci niemal 1600 zidentyfikowanych woluminów druków i rękopisów ze znakami własnościowymi biblioteki „Raju Maryi” w Kartuzach.

Kolejnym etapem badań była próba ustalenia innych miejsc przechowywania książek proveniencji kartuskiej. Po kilka egzemplarzy kartuskich udało mi się odnaleźć w Bibliotece Gdańskiej PAN,¹⁵ Bibliotece Jagiellońskiej,¹⁶ Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, Bibliotece Kórnickiej PAN,¹⁷ Bibliotece Uniwersytetu Poznańskiego

¹⁵ Opublikowane katalogi rękopisów i inkunabułów Biblioteki Gdańskiej (szczegóły bibliograficzne w rozdz. „Źródła i stan badań”), w których odnotowano sześć woluminów pochodzących z pustelni kaszubskiej uzasadniały przypuszczenia co do obecności dalszych książek kartuskich w tej bibliotece. Kwerenda, którą na moją prośbę prowadzili pracownicy Oddziału Starych Druków BG PAN – za co chcę niniejszym serdecznie podziękować – nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów.

¹⁶ W bibliotece tej znajduje się jeden średniowieczny rękopis (szczegóły bibliograficzne w rozdz. „Źródła i stan badań”). Poszukiwania pokartuskich woluminów prowadziła Pani Iwona Bator pracownik Oddziału Rękopisów, za co składam wyrazy wdzięczności. Kwerendą objęto, przy tej okazji szczególnie interesujący mnie fragment zbiorów BJ pochodzących z Biblioteki Królewskiej w Berlinie tzw. „Berlinka”, pośród którego podejrzewano obecność wywiezionych po kasacie klasztoru do Berlina książek z Kartuz. Również i w tym przypadku nie odnaleziono żadnych dodatkowych książek proveniencji kartuskiej. Obecności książek w Berlinie nie potwierdzają publikowane katalogi bibliotek berlińskich, zob. rozdz. „Kasata klasztoru...”

¹⁷ Na obecność większej liczby książek pokartuskich w tej bibliotece wskazywały opublikowane jej katalogi zbiorów rękopiśmiennych, które rejestrują dwa rękopisy z Kartuz wraz ze współoprawnymi z nimi drukami. Analiza katalogu proveniencji zbiorów – udostępnionego mi łaskawie przez Panią dr Wandę Karkucińską, której składam niniejszym podziękowania – nie potwierdziła tego przypuszczenia.

go, Bibliotece Publicznej w Łodzi oraz dwu bibliotekach warszawskich: Narodowej i Uniwersyteckiej.¹⁸

Przy okazji penetracji bibliotek warszawskich dowiedziałem się, że Biblioteka Narodowa i Biblioteka Uniwersytecka mają w swoich zbiorach książki pochodzące z kartuzji w Berezie Kartuskiej i Gidlach. To nasunęło mi pomysł opracowania nie tylko librarii kartuzji kaszubskiej, ale również bibliotek jej filialnych konwentów w Berezie i Gidlach.

Korzystając z uprzejmości kustoszy Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie Marii Bryndy i Marii Cubrzyńskiej-Leonarczyk, które udostępniły mi listy sygnatur książek pochodzących z bibliotek bereskiej i gidelskiej, zarejestrowałem wszystkie dotychczas zidentyfikowane w obu księżnicach warszawskich druki kartuskie.

Równocześnie podjąłem się ustalenia innych miejsc przechowywania książek z obu tych klasztorów. Pojedyncze druki i rękopisy odnalazłem w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy,¹⁹ Bibliotece Kórnickiej PAN,²⁰ Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie,²¹ Archiwum Parafialnym w Gidlach²² oraz Archiwum Prowincji oo. Dominikanów w Krakowie.²³

Po zarejestrowaniu wszystkich odnalezionych książek kartuskich, mając do dyspozycji bogaty zestaw źródeł bezpośrednich,²⁴ który w przypadku kartuzji kaszubskiej wzbogaca zachowany katalog jej zbiorów bibliotecznych,²⁵ zaś w odniesieniu do

¹⁸ W obu przypadkach druki z Kartuz trafiły tam poprzez klasztory filialne w Berezie i Gidlach.

¹⁹ Moje przypuszczenia co do obecności dodatkowych druków z kartuzji w Berezie w zbiorach Biblioteki Publicznej, przechowującej – co odnotowuje jej publikowany katalog – kilka dzieł proveniencji bereskiej, nie potwierdziły się. Takiej odpowiedzi na me zapytanie udzieliła mi Pani Marta Parnowska – Kierownik Oddziału Zbiorów Specjalnych BMSW, której korzystając z okazji składam wyrazy wdzięczności.

²⁰ Kartkowy katalog proveniencji zbiorów wykazał obecność kilku druków bereskich.

²¹ W zbiorach Archiwum udało się ustalić cztery woluminy z Gidel.

²² Archiwum to przechowuje obecnie 18 druków pochodzenia klasztorowego.

²³ Dzięki uprzejmości kustosa tego archiwum O. Jana Spieża udało się ustalić w jego zbiorach pięć rękopisów liturgicznych; Obok wymienionych księżnic kwereudą mającą na celu odnalezienie książek ze wszystkich trzech bibliotek kartuskich objąłem również: Bibliotekę Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (nie potwierdziłem tym samym informacji o książkach z kartuzji kaszubskiej, które miały tam trafić po kasacie klasztoru w pocz. XIX w., jak podawał w swej publikacji T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 290); W świetle dostępnych mi informacji nie notuję książek pochodzących z księgozbioru kartuskiego obie naukowe biblioteki Torunia: Książnica Miejska i Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Takie informacje w przypadku Książnicy uzyskałem od Kierownika Zbiorów Specjalnych Pani Krystyny Wyszomirskiej, za co chciałbym wyrazić podziękowanie, zaś odnośnie BUT wiedzę tę zawdzięczam Panu prof. Januszowi Tondelowi, który prowadził badania proveniencyjne nad całym zasobem starych druków BUT, któremu jestem również winien podziękowanie.

²⁴ B. Bieńkowska, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 16, 1986, s. 3-17; por. także wiele artykułów na temat źródeł księgoznawczych zamieszczonych w 15 numerze „Studiów o Książce” z 1985 r. oraz *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*, pod red. Z. Jabłońskiego, Kraków 1985.

²⁵ BSD rkps 319/82: *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B. V. Mariae anno a reparatione salutis 1770*; Na walory katalogów, jako źródła do badań księgozbiorów średnio-

klasztoru bereskiego jego akta wizytacyjne, należało tę podstawę uzupełnić o wszystkie dostępne źródła pośrednie. Mam tutaj na myśli przechowywane w kilku miejscach kraju archiwalia pozostałe po każdym z klasztorów, do których w pierwszym rzędzie należą kroniki klasztorne, oraz dokumenty z okresu sekularyzacji majątków zakonnych.

Badania nad ich zawartością prowadziłem przede wszystkim w Archiwum Diecezji Pelplińskiej w Pelplinie, Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku, Archiwach Parafialnych w Kartuzach i Gidlach, Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie, oraz przywoływanych już bibliotekach: Seminarium Duchownego w Pelplinie oraz Gdańskiej i Kórnickiej PAN.

Końcowe efekty, żmudnej i czasochłonnej kwerendy źródłowej, szczegółowo przedstawione w poszczególnych rozdziałach dysertacji, utwierdziły mnie w przekonaniu o celowości podjętego tematu.

Prezentowana obecnie praca objęła zatem charakterystykę bibliotek trzech klasztorów: w Kartuzach na Pomorzu Gdańskim, w Berezie Kartuskiej obecnie na Białorusi oraz w Gidlach w Małopolsce. Jej ambicją jest nade wszystko przedstawienie wielorakich zagadnień związanych z dziejami, funkcjonowaniem oraz zasobami wymienionych księżnic kartuskich, a przy tej zaś okazji wykazanie wzajemnych relacji i powiązań w zakresie książki między poszczególnymi konwentami.

Każda z bibliotek została omówiona według jednakowego schematu. W pierwszym rzędzie zaprezentowałem stan badań nad klasztorami i ich księżnicami oraz scharakteryzowałem dostępne źródła. Następnie przedstawiłem genezę powstania bibliotek oraz krótkie ich dzieje do kasat klasztorów. W dalszej kolejności zająłem się zagadnieniami funkcjonowania księgozbiorów, a więc źródłami ich zaopatrywania a także opracowaniem zbiorów. Następnie skoncentrowałem się na samych księgozbiorach, omawiając kolejno oprawy książek oraz – w zależności od zachowanych poszczególnych fragmentów bibliotek – najstarsze ich części: rękopisy i inkunabuły. Obok tego zająłem się także językiem, chronologią wydawniczą oraz proveniencją typograficzną²⁶ zachowanych książek. Wreszcie na koniec tej części pracy obszernie zanalizowałem zawartość treściową dzieł wchodzących w skład poszczególnych bibliotek oraz omówiłem ich księgozbiory pod kątem zgromadzonych tam poloników. Sporo miejsca poświęciłem niezwykle interesującym zagadnieniom udostępniania i użytkowania księgozbiorów. W zakończeniu natomiast przedstawiłem losy zbiorów bibliotecznych po likwidacjach kartuzji.

Problematyka ta – w zasygnalizowanej kolejności – została ujęta w trzech częściach rozprawy. W pierwszej zająłem się omówieniem – powstałej najwcześniej,

wiecznych zwracał uwagę już w początkach XX wieku Otto Glauning, *Über Mittelalterliche Handschriftenverzeichnisse*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 25, 1908, s. 365; por. także K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, [w:] B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombiowski, *Z dziejów książki na Śląsku*, Wrocław 1953, s. 82.

²⁶ Pod tym pojęciem rozumiem: pochodzenie książek z poszczególnych warsztatów typograficznych.

w dobie średniowiecza – biblioteki kartuzji kaszubskiej, która jednocześnie była największą polską librarią kartuską. Obszerność tego fragmentu, obejmującego niemal 2/3 pracy wynika zarówno ze sporej liczby zachowanych egzemplarzy książek, jak i bogactwa innych materiałów źródłowych. W drugiej i trzeciej części dysertacji zaprezentowałem księgozbiory powstałych około połowy XVII w. dwu filii „Raju Maryi”: w Berezie Kartuskiej i w Gidlach. Mając na uwadze większe rozmiary księgozbioru – zarówno w czasach funkcjonowania monasteru, jak i jego zachowanej do dzisiaj części – księżnicę nieco młodszego eremu bereskiego przedstawiłem wcześniej, aniżeli odrobinę starszą, lecz skromniejszą bibliotekę gidelską.

Materiał uzupełnia szereg wykresów ilustrujących strukturę językową i typograficzną każdej z omówionych kolekcji. Ważnym – chociaż odnoszącym się jedynie do księżnicy pomorskiej – fragmentem pracy są zamieszczone na jej końcu aneksy. Pierwszy z nich, to przytoczony *in crudo* XVIII – wieczny katalog biblioteki kartuzji kaszubskiej spisany przez jednego z jej ostatnich przeorów Józefa Milkaua. Jego edycja jest pozytywną odpowiedzią na podnoszony przez przywoływaną już B. Bieńkowską²⁷ postulat ogłaszania wszelkich nowożytnych inwentarzy i katalogów bibliotecznych w oryginalnej formie, z maksymalnie uproszczoną czy bez żadnej oprawy filologicznej i bibliograficznej. Uzupełnieniem katalogu są konkordancje sygnatur: dawnej księżnicy kartuskiej oraz współczesnych bibliotek przechowujących fragmenty jej zbiorów.

W drugim i trzecim z aneksów zamieszczono spisy najstarszych części zbiorów bibliotecznych „Raju Maryi” – rękopisów i inkunabułów.

* * *

Na zakończenie, piszącemu te słowa pozostaje miły obowiązek podziękowań wszystkim osobom i instytucjom, bez których wsparcia i rady praca nie mogłaby powstać. Przede wszystkim chciałbym gorąco podziękować mojemu opiekunowi naukowemu Panu Profesorowi Januszowi Tondelowi za pomoc i stałą opiekę merytoryczną oraz cenne i inspirujące uwagi w czasie pisania dysertacji.

Swój ostateczny kształt – zarówno w warstwie merytorycznej, jak i formalnej – zyskała praca dzięki wnikliwym, rzeczowym i niezwykle potrzebnym recenzjom Pani Profesor Barbary Bieńkowskiej oraz Pani Profesor Kazimiery Maleczyńskiej, którym pragnę tą drogą bardzo serdecznie podziękować. Osobne słowa wdzięczności kieruję do Pani Profesor Barbary Bieńkowskiej, której życzliwa pomoc i rady towarzyszyły mi w trakcie pisania rozprawy, jak również podczas redakcji tekstu przed oddaniem go do druku.

Serdeczne podziękowanie chcę również złożyć Dyrektorowi Biblioteki Seminarium Duchownego oraz Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie Księdzu dr hab. Anastazemu Nadolnemu za nieograniczone możliwości wieloletnich penetracji zasobów

²⁷ B. Bieńkowska, *op. cit.*, s. 13.

obu instytucji oraz cenną i niezwykle życzliwą pomoc podczas gromadzenia materiałów.

Podobne słowa podziękui winien jestem Kierownikowi Oddziału Starych Druków Biblioteki Narodowej Pani Marii Bryndzie oraz kustoszowi Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie Pani dr Marii Cubrzyńskiej-Leonarczyk, które – o czym wspomniałem – uprzejmie udostępniły mi listy sygnatur książek proveniencji bereskiej i gidelskiej oraz wykazały wiele pomocy podczas ich rejestracji.

W tym miejscu nie mogę również zapomnieć o Bibliotekach Gdańskiej i Kórnickiej PAN, Metropolitarne Seminarium Duchownego w Olsztynie oraz Kreis- und Stadtbücherei w Erkelenz pod Kolonią, które bez ograniczeń udostępniały mi wszelkie potrzebne materiały.

Winien jestem wreszcie szczególną wdzięczność dr Paulowi Maiowi i prowadzonej przez niego gościnnej Bischöfliche Zentralbibliothek w Regensburgu, której bogate zbiory a także stworzone wręcz idealne warunki pracy pozwoliły mi wykorzystać niezbędną, a w Polsce niedostępną, literaturę odnoszącą się do problematyki kartuskiej. Podobne podziękowania kieruję do Pani Anny Glaser oraz zarządzanej przez nią Fundacji „Janineum” w Wiedniu, której stypendium pomogło mi w ukończeniu rozprawy.

Na zakończenie chcę także wyrazić słowa wdzięczności Panu Adamowi Wróblewskiemu, którego wiedzy filologicznej zawdzięczam poprawność wszystkich cytowanych tekstów łacińskich, co szczególnie odnosi się do obszernych aneksów zamieszczonych na końcu niniejszej pracy.

...

...

...

...

Rozdział I.

**BIBLIOTEKA
KARTUZJI
KASZUBSKIEJ**

Insygnia kartuzji kaszubskiej; sztych wklejany przez J. Schwengla na początku tomów *Apparatus ad annales*, Pelplin, ADP, Monastica, Kartuzy 6

1.

ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Kartuski klasztor „Raj Maryi” położony w odległości około 30 kilometrów od Gdańska, w miejscu, gdzie dzisiaj znajdują się Kartuzy – miasto przez wielu uważane za stolicę słynących z pięknych krajobrazów Kaszub,¹ swe istnienie zawdzięcza z jednej strony fundacji szlachcica Jana z Różęcina,² z drugiej zaś staraniom macierzystej placówki „Hortus Mariae” w Pradze.³ Wprowadzie akt fundacyjny podpisano w dniu św. Piotra i Pawła 1382 r., ale w świetle opinii najwybitniejszego historyka klasztoru – Jerzego Schwengla – przybycie pierwszych zakonników datuje się na rok 1380.⁴

¹ O urokach okolic „Raju Maryi” zob. m.in. R. Frydrychowicz, *Kartuzy*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 3, Warszawa 1882, s. 883; A. Majkowski, *Przewodnik po Szwajcarii Kaszubskiej*, Kartuzy 1936; *Pojezierze kaszubskie*, pod red. B. Augustowskiego, Gdańsk 1979; wielorakie aspekty problematyki Kaszub ujęte zostały w najnowszej pracy *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów. Historia i współczesność*, red. J. Borzyszkowski, D. Albrecht, Gdańsk, Lübeck 2000.

² Dzisiejsza nazwa tej miejscowości to Rusocin położony ok. 3 km od Pruszcza; por. P. Czaplowski, *Rusocin czy Różęcina*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 3, 1914-1916, s. 122-126; Tenże, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 13.

³ R. Witkowski, *Das Kartäuserkloster in der Hauptstadt des böhmischen Reiches. Die Cartusia Horti Beatae Mariae in Prag*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 1-34, gdzie podaje wcześniejszą literaturę.

⁴ Na temat powstania klasztoru kaszubskiego zob. A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Sześćsetlecie – ale kiedy?...*, „Studia Pelplińskie” 11, 1980, s. 330-338; Odmianą datę (1382) faktycznych początków fundacji podaje K. Bruski, *Początki fundacji klasztornej i jej rozwój*, [w:] *Dzieje Kartuz*, [red. W. Odyniec, R. Kupper], t. 1, Kartuzy 1998, s. 126; Problematykę założenia klasztoru poruszono w niepodpisanym artykule, który ukazał się na łamach „Pielgrzym” w 80-tych latach XIX w. zob. *O założeniu klasztoru Kartuzyan pod Gdańskiem w pięćsetną rocznicę*, „Pielgrzym”

Pomorska kartuzja w ciągu swych ponad 440-tu lat istnienia przeżywała czasy świetności i dostatku przeplatane okresami trudów i klęsk. Władze pruskie kasały ją etapami, z których ostatni, przypadający na rok 1823, przyniósł całkowitą likwidację klasztoru.

Biblioteka konwentu – odwołując się do norm reguły zakonnej – powstała zapewne tuż po osiedleniu się na Kaszubach pierwszych mnichów kartuskich, swe podstawy zawdzięczając klasztorowi macierzystemu oraz pracy rąk własnych zakonników. Jej zasób, spisany pod koniec istnienia pustelni liczył 3282 woluminy, co w zestawieniu z księgozbiorami innych klasztorów pomorskich plasuje ją w gronie księżnic znacznych rozmiarów.⁵

„Niewiele chyba było w Polsce klasztorów, do których przeszłości posiadalibyśmy dziś jeszcze tak bogaty, niemal kompletny, zestaw materiałów, jak do dziejów klasztoru kartuzów w Kartuzach...” pisała w przedmowie do wielkiej pracy o kartuzji pióra księdza Pawła Czaplewskiego Irena Fabiani-Madeyska.⁶ Owe liczne materiały źródłowe, których obfitość zawdzięczamy w głównej mierze największemu historiografowi „Raju Maryi” oraz jej wielkiemu przeorowi Jerzemu Schwenglowi, stanowią istotnie ogromną kopalnię wiedzy, zaspokajającą ciekawość badaczy nie tylko w zakresie dziejów klasztoru czy stanu jego posiadłości ziemskich, ale również odnośnie istniejącej w jego murach biblioteki.

W pierwszym rzędzie w kręgu zainteresowań historyka książki staje naturalnie główny i zasadniczy przedmiot badań – zachowany księgozbiór. Przykład księżnicy „Raju Maryi” także i w tym względzie dostarcza pełnej satysfakcji. Chwili obecnej doczekała niemal połowa jej dawnego zasobu, przechowywana – co wydaje się szczególnie cenne – w zdecydowanej większości w jednym miejscu – Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie. Pośród blisko 12 tysięcy woluminów starych druków, jakie składają się na zasób księżnicy seminaryjnej, 1501 dzieł w 1570 tomach oraz 24 woluminy rękopisów stanowią książki proveniencji kartuskiej.

Poza Pelplinem pojedyncze egzemplarze kartuskie znajdują się w Bibliotece Gdańskiej PAN (1 rękopis średniowieczny oraz 1 inkunabuł),⁷ Bibliotece Kór-

60, 61, 62, 1882, (trzy odcinki, bez paginacji). (Autorstwo tego artykułu A. Kowalkowski przypisuje R. Frydrychowiczowi, por. A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Sześćsetlecie...*, s. 33, przypis 10, zaś I. Fabiani-Madeyska i R. Witkowski S. Kujotowi, zob. I. Fabiani-Madeyska, *Omówienie źródeł*, [w:] P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 10, przypis 5; R. Witkowski, *Bibliography of the Charterhouse in Kartuzy (German Karthaus) in the vicinity of Gdańsk (German Danzig)*, [w:] *Die Kartäuser und ihre Welt – Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, Bd. 1, Salzburg 1993, (Analecta Cartusiana 62), s. 296, poz. 53.

⁵ Por. na ten temat dalszą część rozdziału.

⁶ I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 8.

⁷ BG PAN sygn. Ms. Mar. Q. 151, por. O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek t. 5), s. 574-576, zob. również rozdz. „Rękopisy” w niniejszej pracy; BG PAN XV. 731 adl. i 732 adl., por. *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, opr. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, Gdańsk 1954, s. 103-104, poz. 298c i 299c, zob. również rozdz. „Inkunabuły” w niniejszej pracy.

egzemplarne zachowane.

nickiej PAN (cztery druki oprawne w dwóch woluminach wraz z rękopisami Schwengla),⁸ Bibliotece Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (1 druk XVI w.),⁹ Bibliotece Jagiellońskiej (1 rękopis średniowieczny),¹⁰ Bibliotece Publicznej w Łodzi (1 druk XVI w.),¹¹ Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (1 inkunabuł),¹² Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie¹³ oraz poza granicami kraju w: Bibliothèque de La Ville w Strassburgu (2 rękopisy w 1 wol.),¹⁴ Królewskiej Bibliotece w Sztokholmie¹⁵ i Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund.¹⁶

Łącznie zidentyfikowano 27 tomów rękopisów (w tym 21 średniowiecznych) oraz 1513 druków oprawnych w 1578 woluminach, co ogółem stanowi 1605 egzemplarzy książek pochodzących z dawnej biblioteki „Raju Maryi”. W zestawieniu tym nie ujęto druków – przechowywanych w kilku współczesnych bibliotekach kraju – będących niegdyś w posiadaniu biblioteki kaszubskiej, które mnisi pomorscy ofiarowali obu kartuzjom filialnym w Berezie i Gidlach.

Kolekcję przetrwałych do dzisiejszych czasów książek uzupełnia ich wykaz – *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B. V. Mariae*, sporządzony w kartuzji przez jednego z jej ostatnich przeorów Józefa Milkaua w 1770 r., szczęśliwie zachowany w Bibliotece Seminaryjnej w Pelplinie, przytoczony *in crudo* w aneksie I do niniejszej pracy.¹⁷

Oprócz zachowanego niemal w połowie niegdyśszego zasobu biblioteki „Raju Maryi” oraz jej katalogu, nieocenionym źródłem dla badań koncentrujących się wokół omawianej księżnicy były zachowane pisma Jerzego Schwengla. Szczególnie cennym okazał się spisany w 1750 r. wolumin przechowywany

⁸ BK PAN sygn. BK 236151 (klocek - 3 druki); BK 66 (rękopis Schwengla współoprawny z drukiem XVII w.), por. R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, Wrocław 1971, s. 200.

⁹ H. Kowalewicz, *Dodatki do katalogów inkunabułów i druków polskich XVI w. Biblioteki Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza” 72, „Biblioteka” 9, 1970, s. 214-215, poz. 96.

¹⁰ BJ Rkps Akc. 179/51, szerzej na ten temat w rozdz. „Rękopisy” w niniejszej pracy.

¹¹ Bibl. Publ. sygn. XVI. 36, por. *Miejska Biblioteka Publiczna im Ludwika Waryńskiego w Łodzi, Katalog starych druków. Cz. 1: Polonica XVI wieku*, Łódź 1983, s. 13, poz. 22.

¹² BUWr XV. F. 679, por. B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Cz. I, Wrocław 1959, s. 365, poz. 1232.

¹³ BUW Sd. 608. 1409; *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 2: B, cz. I: Babrius-Biblia, opr. T. Komender i H. Mieczkowska, Warszawa 1998, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie), poz. 1032/c, s. 284.

¹⁴ Bibl. de la Ville Ms. 105 (Latin 102), por. A. Gruys A., *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*, II: *Maisons*, Paris 1977, s. 270; J. Hogg, *Kartäuserhandschriftenbestände in öffentlichen Bibliotheken Frankreichs*, Salzburg 2000 (Analec-ta Cartusiana 165), s. 101, 116.

¹⁵ Stockholm, Kungliga Biblioteket, sygn Ekon. Matlagn. Rar.; por. T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 26.

¹⁶ Por. T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 26.

¹⁷ BSD rkps 319/82; zob. Aneks I.

↕
J. Schwengel

w British Library w Londynie, zatytułowany *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, będący niejako skrótem (obejmuje lata 1381-1602) dalszych obszernych tomów notatek do dziejów kartuzji.¹⁸ Na kartach 442-444 niestru-dzony uczone umieścił 34 zapiski proveniencyjne przepisane przede wszystkim z egzemplarzy inkunabułów i rękopisów. W wielu przypadkach są one jedynym świadectwem o istnieniu niektórych – dziś już niezachowanych – ksiązek, jak i o dobroczyńcach biblioteki. Schwengel ocalił od zapomnienia również te z not, które wskutek ponownego oprawienia tomów skazane zostały na utratę.

Ten sam wolumin kryje w sobie kolejne dwa niezwykle ważne fragmenty tekstu: *Catalogus Defunctorum Patrum et Fratrum* (s. 409-425) oraz *Catalogus Benefactorum* (s. 426-442). Pierwszy, zawierający noty obituarne profesów i braci – obok krótkiej informacji o zmarłych – w wielu przypadkach podaje wiadomości o ofiarowanych przez nich ksiązkach lub pełnionych w klasztorze funkcjach skryptorów. Drugi tekst, będący ułożonym chronologicznie według dat śmierci wykazem najbardziej zasłużonych darczyńców kartuzji, podając informacje o rodzaju poczynionych przez nich beneficji, przy sporej części nazwisk wiedzę tę uzupełnia o liczbę a często i tytuły ofiarowanych dla klasztoru ksiązek. Również i w tym wypadku, zważywszy na spore rozproszenie dawnej biblioteki „Raju Maryi”, noty te okazują się bezcenne dla zobrazowania źródeł narastania księgozbioru.

Kolejne, niezwykle ważne dzieła to przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie oraz Bibliotece Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, cztery tomy najważniejszej pracy w historiograficznym dorobku Schwengla: *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, t. I: 1380-1521, t. II: 1521-1582,¹⁹ t. IV: 1589-1645 i wreszcie t. V: 1645-1760.²⁰ Woluminy te stanowią podstawowe i najczęściej wykorzystywane źródło w piśmiennictwie podejmującym zagadnienia dziejów czy też stosunków gospodarczych kartuzji „Raj Maryi”. Znajdują one także zastosowanie w pracach nad biblioteką klasztorną, dostarczając wiadomości o lokalizacji, drogach narastania czy też sposobach udostępniania księgozbioru.

Wymienione najważniejsze „schwengeliana” nie stanowią kompletu materiału źródłowego wykorzystanego w niniejszej pracy. Z dalszych prac Schwengla niezastąpione okazały się *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae apparatus pauper* (1749) wydany przez Brunona Czaplę,²¹ *Propago Sacri Ordinis Cartusiansis per Germaniam. Pars I de Provincia Alemaniae Superioris et domibus Poloniae, Pars II de Provinciis Alemaniae Inferioris Rheni et Saxoniae* (1751)

¹⁸ Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17093.

¹⁹ ADP, Monastica, Kartuzy 5 (V, 4), 6 (V, 5).

²⁰ BG PAN, ms. 1311 i 1312.

²¹ ADP, Monastica, Kartuzy 26; *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus pauper subsidia literaria poscens a viris bonis et doctis collectus ad interim a Georgio Schwengel Cartusiae Priore 1749*, curavit B. Czapla, [w:] *Fontes*, t. 16-19, Torunii 1912-1915.

320
retis, eorumq̄ proventib; ad majorem domūs v̄tæ frugem utamini, si comminatas
et expressas Statutor̄ nr̄orum poenas deinceps evadere volueritis. In hoc̄ fidem ac
ac credulitatis firmum robur, hanc declarationis, cassationis, annullationis, p̄ papyrus
propria manu scripsi ac majori Conuentūs nr̄i sigillo subimpresso communivi. Signatum
in Curt^a Confluentina & Virginei partūs 1598 die mensis Octobris 5.

(L5) Fr. Joannes Witeny, P^r et Visg.

LVIII.

Rex donat Cart^a aliquot sexagenas pinor̄.

1598. Sigismund; III. Dei gratia Rex Pol: M. D. L. Russia, Prussia, Masovia, Samogitia,
Livoniaq̄, nec non Svecor̄, Gottor̄, Vandalor̄q̄ Hereditari; Rex.

Citōso Jacobo Sczepsanski, Capitanco nr̄o Mirachovien², Fideli Nobis dilecto
gratiam nr̄am Regiam. Cenerose, Fid: Nobis dilecte. Concessim; et permisimus
Religiosis Carthusianis Monr̄ū S. M^o de Paradiso^o in usus Monr̄ū ipsor̄ sexagenor̄
pinor̄ in silvis nr̄is Mirachovien² Tenuta Fidei T. excindere, ex eisdemq̄ euehere. Man-
dam; itaq̄, Fid: T. ut dictos Carthusianos in ea ipsis à Nobis concessa gratia conseruet,
nullamq̄ illis in excinden² ac euehen² pinis difficultatem exhibeat. Secus pro gratia nostra
officio; suo non factura. Dat; Gedani die 23 mens. Novembris A.D. 1598. Regner̄
nr̄orum Polonia XI. Svecia verò anno 5to.

Sigismund; Rex

(L5)

Simon Rudnighi m;g

LIX.

Joan. Drezani Cañei Colonien² l̄ræ ad P. Lamb: Avunculum suum.

1599. Adm R^o in X^o Pri^o D. Lamberto Ningle Priori Cart^a Paradisi B. M.V. prop̄e Dantiscū
dignissimo ac Avunculo suo charissimo ad Carthusiam prop̄e Dantiscum.

Salutem plurimam. Adm R^o D. Prior et Avunculo charissime. Ante aliquot iam
menses, ad nos salu; et incolumis rediit cognat; noster Hermann; , à quo extra tuas
l̄rās; quas à Te mihi attulit, certior fact; sum tam de tuo, quàm de loci, quem inha-
bitas, statu et conditione, et Te prospera frui valetudine, gaudeo ex animo. Deus ter
O. M. concedat Tibi eand; ad plures annos ad gloriam sui nominis et commodum la-
ci istij pii. Nos oēs etiam ex benignitate Dei recte valeam; , exceptis Vxore nepotis
Bernardi Telliensis et nepotulo meo ex fr̄e meo Jacobo, qui anno proxime superiori peste
correpti, ex hac in meliorem migrarunt vitam. Cognat; noster Hermann; , prater oēm
expectationem usq̄ in diem hunc spe lactatur magna, et fortassis inani consequendi
honorata et fructuosa Officia apud suum Abbatem, qui nescio quas praterdit modo
tergiuersationes in magnis suis promissis factis Hermanno, quem ex longinquis istis
partib; vocavit seu vocari præcepit. Quàm grauit̄ et molestè hec ipsum ferat Her-
mann; , facile iudicabit qui ipsum novit. Et quis est qui id æquo ferre possit animo?
spe terrena dignitatis et commodi Paradisum reliquit, iustum est, ut nonnihil affli-
gatur, aliàs esset melioris conditionis primis parentib;. Sed videat ipse, quid fecerit.
mea nihil refert, non possum (ut verum fatear) illi condolare, cum non sit dignus
compassione hac in parte. Hac de statu amicor̄ et cognatorum.

Oblatā mihi nunc occasione transmittendi ad vos libros, aliquoties appromissos,

prater

oraz *Appendix ad tom IV Propaginis Sacri Ordinis Carusiensis* (1756) – tomy znajdujące się obecnie w British Museum w Londynie.²²

Bogactwo materiałów źródłowych uzupełniają powstałe w oparciu o nie dość liczne opracowania dotyczące dziejów, gospodarki czy też zabytków pomorskiej placówki. Zamieszczona w publikowanym przez Institut für Anglistik und Amerikanistik Uniwersytetu w Salzburgu, wydawnictwie seryjnym „*Analecta Cartusiana*” bibliografia kartuzji kaszubskiej, autorstwa jednego z niewielu polskich badaczy podejmujących w swym dorobku problematykę kartuską – Rafała Witkowskiego²³ zwalnia od szczegółowych wyliczeń piśmiennictwa odnoszącego się do konwentu pomorskiego.²⁴

Warto natomiast przybliżyć nieco te z publikowanych materiałów, które w całości lub pośrednio dotyczą zagadnienia księgozbioru „*Raju Maryi*”. Publikacji całościowo ujmujących tę problematykę jest niewiele. Pierwszą próbę nakreślenia dziejów biblioteki podjęli w swej pracy Teresa Borawska i Henryk Rietz.²⁵

Bogactwo materiałów archiwalnych, jak i zachowana duża część księgozbioru skłoniły piszącego te słowa do zajęcia się książnicą „*Raju Maryi*” w szerszym kontekście. Polonika kartuskie stały się przedmiotem pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. Janusza Tondela na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.²⁶ Autor podjął również próbę charakterystyki poszczególnych fragmentów librarii: rękopisów²⁷ i inkunabułów²⁸ oraz zasad jej opracowania,²⁹ wstępne wyniki badań ogłaszając drukiem.

Poza wymienionymi opracowaniami księgozbiór kartuzji pomorskiej był przedmiotem zainteresowania kilku badaczy, na ogół na marginesie podejmowanych

²² Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17086, 17087, 17091, (korzystano z fototypicznego przedruku tegoż: Salzburg 1981-1983, (*Analecta Cartusiana* 90/3; 90/4; 90/8) (Pars I et II).

²³ Autor jest historykiem pracującym na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. W swym obfitym dorobku podejmował różnorakie zagadnienia wielu konwentów kartuskich, por. wykaz cytowanych prac Autora zamieszczony w spisie literatury na końcu niniejszej pracy.

²⁴ R. Witkowski, *Bibliography of the Charterhouse in Kartuzi...*, s. 293-299.

²⁵ T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 15-35; oraz wersja niemiecka tegoż *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubenlande - Cartusia Paradisi Baetae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” 1137, 1994, z. 11, s. 119-141.

²⁶ K. Nierzwicki, *Księgozbiór kartuskiego konwentu Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*. Polonika, Toruń 1995, praca magisterska, maszynopis, 240 s.

²⁷ Tenże, *Rękopisy kartuskiego klasztoru Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 117-135 oraz wersja niemiecka tegoż *Die Handschriften der Kartause Paradisus Beatae Mariae bei Danzig*, [w:] *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser*, Hrsg. v. E. Potkowski, S. Lorenz, Stuttgart 2001, (w druku).

²⁸ Tenże, *Inkunabuły biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici*”, „*Bibliologia*” 2/3, 1998, s. 349-400 oraz wersja niemiecka tegoż *Die Handschriften der Kartause „Paradisus Mariae” in Kaschuby*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (*Analecta Cartusiana* 140), s. 35-88.

przez nich prac z zakresu dziejów, gospodarki, architektury czy innych zagadnień odnoszących się do klasztoru kartuskiego. Tak też biblioteka przywoływana jest na kartach rozpraw księży Pawła Czaplewskiego,³⁰ Tadeusza Glemmy,³¹ Kazimierza Raepkego,³² Alojzego Kowalkowskiego,³³ jak również wielu innych autorów.³⁴ Drobnie wzmianki dotyczące librarii „Raju Maryi” ujmowano również przy okazji prac poświęconych pelplińskiemu seminarium duchownemu oraz jego bibliotece.³⁵

²⁹ Tenże, *Warsztat bibliotekarski w kartuzji kaszubskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „Libri Gedanenses” 13/14, 1997, s. 69-91. Autor opracował również hasło „Biblioteka kartuzji kaszubskiej” do przygotowywanego przez Bibliotekę Narodową słownika polskich księgozbiorów historycznych.

³⁰ P. Czaplewski, *O rękopisach o Jerzego Schwengla w British Museum w Londynie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1, 1908-1910, nr 12, s. 255-266; Tenże, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 62-67.

³¹ T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 290, 291, 293.

³² K. Raepke, *Heweliusz w Kartuzach*, „Pomerania” 7, 1987, s. 22-24; Tenże, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992, s. 96-97; Tenże, *Z dziejów kartuzji kaszubskiej i kościoła kolegiackiego w Kartuzach*, Kartuzy 1995, (Kartuskie Zeszyty Historyczne 4).

³³ A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec „Raju Maryi”*, „Studia Pelplińskie” 12, 1981, s. 376-378.

³⁴ J. Stankiewicz, *Kartuzja gdańska*, Gdańsk 1962 (Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej XXX, Architektura, z. 2), s. 76, 80, 132; T. Borawska, *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 79-87; P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979, s. 74; Tenże, *Kartuzi na ziemiach polskich w latach 1772-1831*, „Roczniki Humanistyczne” 25, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 130; M. Grzegorz, *Pomeranika w Muzeum Brytyjskim w Londynie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy”. „Studia Historyczne” 5, 1997, s. 133-146; W. Odyniec, *Czasy dobre i złe*, [w:] *Dzieje Kartuz...*, s. 197-199.

³⁵ F. Pelpiński (Manthey), *Sto lat Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 86, 1948, s. 457; M. Strutyńska, *Dzieje i stan obecny kolekcji inkunabułów pelplińskich*, „Studia Pelplińskie” 17, 1986, s. 329-330; K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, [w:] R. Ciecholewski, *Skarby Pelplina*, Pelplin, 1997 (wyd. 2, 1999), s. 203-207.

2.

GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI OD ZAŁOŻENIA KLASZTORU DO JEGO KASATY W 1823 R.

Zanim powstał kaszubski konwent, w Europie już od trzech wieków rozwijała się idea zapoczątkowana przez św. Brunona z Kolonii.³⁶ W ciągu kilku stuleci reguła kartuska, oparta częściowo na przepisach benedyktyńskich, dostosowanych do wymogów życia kontemplacyjnego,³⁷ rozprzestrzeniła się najpierw we Francji i północnej Italii, później zaś w XIV i XV w. niemal w całej Europie.

Pomorskie fundacje swój rodowód wywodzą z praskiej pustelni *Hortus Mariae*, skąd już w 1345 r. w pobliżu Szczecina osadził pierwszych mnichów książę Barnim III, fundując im w 1360 r. dom *Gratiae Dei*.³⁸

Klasztor kaszubski – o czym wspomniano – powstał za sprawą darowizny Jana z Różęcina, który na swe rozległe dobra pod Gdańskiem sprowadził z Pragi w 1380 r. o. Jana Deterchusa wraz z kilkoma braćmi. W dwa lata później, nowa fundacja pod nazwą *Paradisus Beatae Mariae Virginis* została zatwierdzona przez kapitułę generalną.³⁹

³⁶ A. Wienand, *Bruno, ein Sohn des „heiligen Köln“*. Eine Kurzbiographie, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*. Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 203; *Kartäuser*, [w:] *Theologische Realenzyklopädie*. Bd. XVII, Berlin-New York 1988, s. 666-673; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 348; Tenże, *Der heilige Bruno und die Entstehung des Kartäuserordens - Die Bedeutung der Grande Chartreuse*, [w:] *Kartäuser in Franken*, Hrsg. M. Koller, Würzburg 1996, (Kirche, Kunst und Kultur in Franken, Bd. 5), s. 9-21; J. Kłoczowski, *Brunon św.*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2. Lublin 1976, s. 1110.

³⁷ K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 9; P. Szaniecki, *Kartuzi*, [w:] *Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, Warszawa 1981, s. 121.

³⁸ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Kloster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925, s. 596-597; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 327; R. Witkowski, *Pierwsze fundacje zakonu kartuskiego na ziemiach polskich*, Salzburg 1993, (Analecta Cartusiana 62/2), s. 29-189.

³⁹ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 13; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 33; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser im deutschen Sprachraum*, s. 297.

Pierwotne nadanie uczynione przez Jana z Różęcina obejmujące trzy wsie: Kiełpino, Czaplę i Gdynię,⁴⁰ w szybkim czasie zostało powiększone przez zakon krzyżacki, wyjątkowo przychylnie nastawiony do kartuzów oraz okoliczną szlachtę i Gdańszczan.⁴¹ Z czasem, szczególnie w drugiej połowie XV w. klasztor począł przejmować podupadłe majątki rycerskie co znacznie wzmocniło jego położenie gospodarcze, tak iż ciągu tego stulecia doszedł już do 6700 hektarów areału. Dobrą sytuację materialną kartuzji przerwały czasy reformacji. Jednakże już na przełomie XVI i XVII w. do kaszubskich eremitów należało 15 wsi i osad a na ich terenach kilkanaście młynów, tartak, karczmy, gorzelnie, cegielnie, huty szklane i browary.

31 } Wśród posiadłości znajdowały się również trzy młyny papiernicze. Pierwszy z nich powstał w Bielkowie i uruchomiony został w 1618 r. Dwa pozostałe znajdowały się w Straszynie, gdzie papiernia istniała od 1574 r. choć prawdopodobnie dla kartuzów pracowała dopiero od lat 30-tych XVII w. i Rusocinie, skąd pierwsza produkcja ruszyła w 1730 r.⁴² Dochody osiągane przez kartuzję z posiadanych majątków oraz nieruchomości w Gdańsku wielokrotnie przewyższające potrzeby klasztoru dawały również możliwość prowadzenia intratnych interesów „bankowych”, czyli pożyczania pieniędzy na procent.⁴³

Jak zatem widzimy zasadniczą podstawą egzystencji pustelników były rozległe, ciągle narastające dobra ziemskie, których wielkością klasztor ustępował jedynie cystersom pelplińskim i oliwskim,⁴⁴ oraz funkcjonujące na terenach podległych kartuzji liczne manufaktury. W 1772 r., w momencie przejęcia dóbr przez państwo pruskie kartuzi posiadali już 25 wsi i osad z 256 łanami ziemi oraz 1477 mieszkańcami.⁴⁵

Początki biblioteki klasztornej sięgają czasów powołania do życia samej kartuzji. W pierwsze księgi liturgiczne oraz *Pismo św.*, zgodnie z obyczajami panującymi podczas nowo zakładanych filii zakonu, wyposażył kartuzję pomorską bez wątpienia macierzysty dom w Pradze. Było to zjawisko powszechne. Kartuzja praska wyposażyła w księgi również założony przez siebie dom *Gratiae Dei* w pobliżu Szczecina,⁴⁶ załącznikiem zaś jej własnej biblioteki były rękopiśmienne kodeksy przywiezione przez przybyłych do niej pierwszych mnichów z macie-

⁴⁰ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 15.

⁴¹ Tamże, s. 17; K. Bruski, *op. cit.*, s. 131-145.

⁴² F. Pabich, *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978, s. 7-8; Tenże, *Dzieje dwóch papierni klasztornych położonych na gruntach Kartuzów w Żukowie i Bielkowie*, „Przegląd Papierniczy” 3, 1988, s. 129-131; Tenże, *Klasztorne papiernie kartuzów*, „Przegląd Papierniczy” 6, 1989, s. 243-244; Tenże, *Kaszubskie Piękne Madonny w sztuce filigranistycznej Pomorza Gdańskiego*, „Pomerania” 6, 1983, s. 31-33.

⁴³ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 20.

⁴⁴ Tamże, s. 216.

⁴⁵ W. Odyniec, *Czasy dobre i złe*, [w:] *Dzieje Kartuz...*, s. 210.

⁴⁶ E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi...*, s. 82.

rzystej kartuzji w Mauerbach.⁴⁷ W przypadku „Raju Maryi” dzisiejszych czasów nie doczekały książki z praskiej darowizny, chociaż nie wykluczone, że należy do nich najstarszy z przetrwałych rękopisów z przełomu XII i XIII w. zawierający św. Hieronima *Glosa super Psalterium*.⁴⁸

Lokalizacja pierwszego pomieszczenia bibliotecznego nie została odnotowana w źródłach. Można jednak przypuszczać, że książki przechowywano początkowo w zakrystii konsekrowanego już w 1403 r. kościoła⁴⁹ bądź w skarbcu razem z innym cennymi przedmiotami, co było bardzo powszechną praktyką stosowaną w wielu średniowiecznych klasztorach.⁵⁰ Zakrystia w „Raju Maryi” dobudowana została do gotyckiej bryły kościoła od południa wraz z przyległą do niej kwadratową wieżyczką z klatką schodową prowadzącą na poddasze.⁵¹

Z czasem, kiedy klasztor rozbudował się i wzrosła też liczba przechowywanych książek, biblioteka uzyskała osobne pomieszczenie. Znajdowało się ono zapewne nad zakrystią lub – choć to mniej prawdopodobne – nad kapitularem, jak w wielu innych klasztorach reguły kartuskiej. W świetle ustaleń Edgara Lehmana takie ułożenie biblioteki znajdujemy m.in. w klasztorach kartuskich w Tüchelhausen, Erfurcie, Norymbergi, Bazylei i Kolonii.⁵²

W przypadku kartuzji kaszubskiej bardziej prawdopodobnym jest usytuowanie księgozbioru nad zakrystią, nad którą – o czym wspomniano – od samego początku znajdowało się pomieszczenie z prowadzącymi doń schodami. Lokum to – istniejące do dzisiaj – nawet w chwili obecnej służy za miejsce przechowywania archiwum parafialnego i niewielkiego księgozbioru. Jego wymiary odpowiadające wielkości zakrystii (5, 95 x 9, 15 m) były w zupełności wystarczające dla przechowywania tam początkowej biblioteki.

Kapitulare tymczasem był niewielki, a przy tym jednocześnie wysoki, przykryty jednospadowym dachem stanowiącym przedłużenie północnej połąci da-

⁴⁷ H. Rossmann, *Die Geschichte der Kartause Aggsbach bei Melk in Niederösterreich*, Bd. 2, Salzburg 1976, (Analecta Cartusiana 30), s. 336, przypis 7; Kartuzja kaszubska również wyposażała swe placówki filialne w pierwsze książki, zob. dalszą część tekstu.

⁴⁸ BSD Rkps. 87 (156).

⁴⁹ Obecny kościół – przywołując słowa J. Stankiewicza – jest tym pierwszym kościołem murywanym wznoszonym u schyłku XIV w., por. J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 54.

⁵⁰ Szczegółowe omówienie oraz przykłady wielu klasztorów daje J. Osiegiński, *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*, Poznań 1985, s. 13-20.

⁵¹ J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 56; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 41.

⁵² E. Lehmann, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter*, Berlin 1957, s. 12, przykłady w przypisie 49 na s. 26 oraz 30, 33, 37, 41, 45; zob. także F. Klos, *Ein Beitrag zu den Bibliotheksräumen österreichischer Kartausen*, Salzburg 1991, (Analecta Cartusiana 63/2), s. 150; zainteresowanych pogłębieniem studiów o architekturze kartuskiej odsyłam min. do najnowszych prac: M. Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in Slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972; Tenže, *Die frühe Baukunst der Kartäuser*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 51-137; C. F. Albrecht, *Die Architektur der fränkischen Kartausen*, [w:] *Kartäuser in Franken*, s. 48-78; J. Bukovský, *Die Architektur der Kartausen in Böhmen und Mähren*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, vol. 13, Salzburg 1997, (Analecta Cartusiana 130), s. 5-33; zob. także E. Potkowski, *Kartuzi (Sztuka)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, szp. 920-922.

chu prezbiterium, więc pozbawiony najprawdopodobniej pomieszczenia nad sklepieniem,⁵³ stąd trudno doszukiwać się tam miejsca dla księżnicy. Przypuszczalnie księgozbiór kartuzji kaszubskiej podzielony był na dwie części: bibliotekę przeznaczoną do wyłącznego użytku profesów oraz wydzielony podręczny księgozbiór, służący potrzebom braci laików, iak i przebywających na terenie klasztoru osób świeckich, których z racji przepięknie położonego pomiędzy dwoma jeziorami kompleksu, a także szczególnych właściwości leczniczych okolicy, nigdy nie brakowało. Podział zakonników na ojców konwentualnych oraz braci wymuszał rozdział biblioteki. Często księgozbiór dla donatów i konwersów w niemieckich kartuzjach (tzw. Laienbibliothek) grupował książki w języku niemieckim. Taki podział obserwujemy m.in. w kartuzjach w Güterstein, Bazylei i Buxheim.⁵⁴ Niektóre klasztory kartuskie posiadały nawet kilka osobnych księgozbiorów, tak było np. w klasztorze w Aggsbach w Dolnej Austrii, gdzie znajdowała się podręczna biblioteka przeora, biblioteka obok mieszkania wikariusza oraz zasadnicza biblioteka konwentualna.⁵⁵

Trudno zlokalizować miejsce przechowywania ksiąg przeznaczonych dla braci laików w kartuzji kaszubskiej. Nie wykluczone, że znalazło się ono w pobliżu ich mieszkań, czyli w obrębie zabudowań gospodarczych, albo w budynku przyległym do zachodniego skrzydła małego krużganka.⁵⁶

Księgi liturgiczne użytkowane w czasie mszy oraz modlitw chórowych pozostawały zapewne – podobnie jak to miało miejsce w innych klasztorach – dalej w zakrystii, zaś *Statuty* i reguła czytane w czasie posiedzeń kapituły – w kapitułarzu. Takie umiejscowienie wspomnianych ksiąg spotykamy m.in. w średniowiecznym klasztorze kartuzów w Aggsbach.⁵⁷

W tym wczesnym okresie istnienia klasztoru biblioteka kaszubskich mnichów rozrastała się powoli, głównie poprzez pracę rąk zakonników oraz darowizny,

lub też „przybywało” książek wraz ze wparciem do klasztoru mniichów.

⁵³ J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 71-72; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 41.

⁵⁴ D. Sexauer, *Frühneuhochdeutsche Schriften in Kartäuserbibliotheken. Untersuchungen zur Pflege der volkssprachlichen Literatur in Kartäuserklöstern des oberdeutschen Raums bis zum Einsetzen der Reformation*, Frankfurt am Main, Bern 1978, s. 35; w przypadku Güterstein rozdział biblioteki potwierdza notatka własnościowa w jednym z rękopisów niemieckojęzycznych pochodzących z tej biblioteki (dziś w Berlinie – Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. 4° 1131), por. R. Deigendesch, *Książki i ich ofiarodawcy. Spisy książek kartuzji Güterstein w Wirtembergii*, [w:] *Kartuzi...*, s. 170; zob. także W. Neuhauser, *Beiträge zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Schnals*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (Analecta Cartusiana 83), s. 57; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 24; O podobnych zwyczajach u cystersów pisze K. K. Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1993, s. 130.

⁵⁵ Por. H. Rossmann, *op. cit.*, s. 335.

⁵⁶ J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 74.

⁵⁷ H. Rossmann, *op. cit.*, s. 335-336; Prawdopodobnie osobne umieszczenie książek liturgicznych spowodowało, że po kasacie nie dostały się wraz z całym księgozbiorem do Pelplina. Badania nad bibliotekami cysterskimi dowodzą, że książki przechowywane poza główną biblioteką nie były do niej w ogóle zaliczane, stąd niejednokrotnie przechodziły zupełnie inne koleje aniżeli księgozbiór właściwy, por. K. K. Jażdżewski, *op. cit.*, s. 128.

chociaż już wówczas z pewnością niejedna książka znalazła się na terenie kartuzji wraz z wstępującym do niej nowicjuszem.⁵⁸ Z uwagi na niewielką liczbę zachowanych rękopisów średniowiecznych trudno ustalić, jak wielki był księgozbiór w pierwszych dziesięcioleciach funkcjonowania pustelni. Niektórych tytułów książek musiało być już jednak dostatecznie dużo, skoro zakonnicy w 1411 r. wysłali do swej filii w Darłowie (*Crona Mariae*) przynajmniej pięć rękopisów.⁵⁹ Bez wątpienia szybszy przyrost księżnicy nastąpił z chwilą upowszechnienia się książki drukowanej, czego dowodzą dość licznie przetrwałe inkunabuły, w większości nabyte przez klasztor w niedługim czasie po ich wydrukowaniu.

Księgozbiór w owych latach dzielił losy klasztoru. Ucierpiał najpierw podczas wojny trzynastoletniej (1454-1466), ale dobra kondycja konwentu pozwoliła mu w niedługim czasie wrócić do świetności.

Kolejne poważne przeszkody w rozwoju kartuzji przysły wraz z reformacją. Pobliski Gdańsk był jednym z tych miast, w których nowe prądy szybko znalazły gorących wyznawców. Zabiegi biskupa kujawskiego Macieja Drzewickiego o utrzymanie dotychczasowych stosunków kościelnych w Gdańsku doprowadziły w efekcie do nasilających się sporów z propagatorami nowej wiary. Nieporozumienia i zatargi mające przede wszystkim podłoże społeczne przerodziły się wreszcie w poważne zaburzenia do tego stopnia, że przybyły osobiście do miasta biskup musiał je pokryjomu opuścić, a plebs zaczął napadać i rabować kościoły i klasztory.⁶⁰ Agresja nie ominęła również klasztoru kartuzów. W dniu 7 września 1524 roku grupa osób w liczbie około stu jeźdźców rekrutujących się spośród szlachty pomorskiej i niektórych gdańszczan złupiła kartuzję. Było to z pewnością jedno z najsmutniejszych wydarzeń, jakie w ciągu wieków spotkało „Raj Maryi”. Brak nam wprawdzie dokładniejszych danych na temat ówczesnych strat w bibliotece, ale przypuszczalnie nie została wówczas oszczędzona, zwłaszcza, że najeźdźcy doszczętnie splądrowali archiwum klasztorne.⁶¹

Bez wątpienia trudno było zakonnikom po tym wydarzeniu przywrócić bibliotekę do dawnego stanu. Następne lata nie przyniosły w tym względzie poprawy sytuacji. Dopływ ksiąg ustał niemal zupełnie, o czym świadczą na przykład zachowane obszerne rachunki z lat 1562-1565, które nie wymieniają ani jednego wydatku na książki.⁶² Klasztor popadał wówczas w coraz większą ruinę i nie udało się już uchronić go od wyludnienia, utraty majątków i zupełnego zamar-

⁵⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63.

⁵⁹ *Liber beneficiorum Domus Corone Marie prope Rugenwold 1406-1528*. Hrsg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, bearbeitet von H. Lemcke, (Quellen zur Pommerschen Geschichte V), Stettin 1919 (druk 1922), s. 19-20, 172, 224-225.

⁶⁰ M. Bogucka, *Przemiany społeczne i walki społeczno-polityczne*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 2: 1454-1655, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1982, s. 233-2336.

⁶¹ *Apparatus pauper*, s. 419; Pelplin II, s. 1; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 22; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 50.

⁶² Zob. podrozdział „Zakupy” w niniejszej pracy; por. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63, przypis 93.

cia.⁶³ W roku 1565 administrację nad kartuzją objął koadiutor a potem opat oliwski Kasper Geschkau, który w 1581 r. dokonał jej inkorporacji do klasztoru cystersów w Oliwie.⁶⁴ Źródła nie podają, co wówczas działo się z biblioteką. Najprawdopodobniej zasadniczy zrąb księgozbioru pozostał na miejscu, w kartuzji,⁶⁵ choć nie wykluczone, że jakąś jej część zagarnęli cystersi.⁶⁶

Tak oto upłynął pierwszy okres dziejów librarii klasztornej, zamknięty wraz z upadkiem konwentu i wcieleniem go do opactwa oliwskiego.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w dobie reformacji zniknęły z mapy prawie wszystkie klasztory kartuskie na obszarze prowincji Saskiej, w tym między innymi pozostałe pomorskie domy: „*Gratiae Dei*” pod Szczecinem zlikwidowany w 1538 r. oraz „*Corona Mariae*” w pobliżu Darłowa skasowany w 1534 r.⁶⁷

Restytucja monasteru nastąpiła za sprawą biskupa wrocławskiego Hieronima Rozrażewskiego, który sprawę ponownego osadzenia eremitów w „*Raju Maryi*” zakończył definitywnie w 1593 r.⁶⁸

Biblioteka odrodziła się wraz z powrotem zakonników do swej siedziby. Nowy konwent zaopiekował się zbiorami i od tego czasu następuje stały wzrost ich liczby. Prawdopodobnie powróciły wówczas ewentualne fragmenty biblioteki przejęte przez cystersów.⁶⁹ Pojawiają się pierwsze dary oraz dokonuje się zakupów. Wielką troskę w gromadzeniu i ochronie librarii wykazał, pochodzący z Nadrenii, były przeor klasztoru w Moguncji, mianowany w 1593 roku na takie samo stanowisko w „*Raju Maryi*” – Lambert Ningl († 1602), za którego rządów rozpoczęto przebudowę klasztoru, wydzielając na piętrze małego krużganku nową celę dla przeora, obok której najpewniej mieściło się archiwum i biblioteka.⁷⁰

Sporo zasług w staraniach około księgozbioru można przypisać również prokuratorowi a następnie przecorowi Henrykowi Villariusowi (1613-1622), pochodzącemu z Durbuy koło Liège. Za jego czasów biblioteka rozrosła się znacznie, powiększana przede wszystkim poprzez liczne zakupy.⁷¹

⁶³ Tamże, s. 22-23.

⁶⁴ Tamże, s. 32-33; E. Bahr, *Aus der Geschichte des Klosters „Marienparadies”*, [w:] *Karthaus und sein Kloster „Marienparadies”. Ein „Bildband” zum Heimatbuch des Kreises Karthaus*, Hrsg. von W. Brauer, Salzburg 1980, (Analecta Cartusiana 93), s. 86-87.

⁶⁵ Alienacja klasztoru nie trwała zresztą długo 1581-1589/1593.

⁶⁶ Nie potwierdzają tego zachowane woluminy z Oliwy przechowywane w Bibliotekach Seminariów Duchownych w Pelplinie i Olsztynie, na których nie udało mi się stwierdzić wcześniejszych zapisek kartuskich.

⁶⁷ R. Witkowski, *Fragment z dziejów Provinciae Saxoniae. Kontemplacyjny klasztor kartuzów w hanzeatyckim mieście późnego średniowiecza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 45-48.

⁶⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 33-36; E. Bahr, *op. cit.*, s. 88.

⁶⁹ Potwierdzeniem tego mogłyby być zachowane w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie, woluminy подарowane klasztorowi przed jego upadkiem, a odnotowane w katalogu z końca XVIII w., noszące sygnatury będące odpowiednikiem zapisu w tymże katalogu.

⁷⁰ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 329, 343 Gdańsk IV, s. 31; J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 79-80; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 25.

⁷¹ Szerzej na ten temat w podrozdziale „Zakupy” w niniejszej pracy.

W 1637 roku, za przeoratu Jana Udalryka Repfa († 1645) ze Spiry w Nadrenii, z okazji pewnych zmian w podziale zadań i kompetencji w zarządzaniu gospodarką klasztorną, odpowiedzialność za uzupełnianie klasztornego zasobu bibliotecznego przechodzi z rąk prokuratora w gestię przeora.⁷² Odtąd przeor podejmował wszystkie czynsze ze wsi i z domów gdańskich, pokrywał zaś wydatki na przyozdabianie kościoła, zaopatrywanie biblioteki, utrzymanie zabudowań, odzież dla członków konwentu, na lekarzy i lekarstwa oraz inne drobne rzeczy.⁷³

Grabieży?

Lata wojen ze Szwedami nie pozostały bez wpływu na stan księgozbioru.⁷⁴ Pomimo starań i ochrony zbiorów najpewniej sporo książek w czasie tych ciężkich chwil i tak zaginęło, głównie za sprawą grabieży. W 1626 roku król Gustaw Adolf podarował klasztor w Kartuzach swemu dowódcy Lennartowi Torstenssonowi, który zapewne wywiózł niejeden egzemplarz.⁷⁵ Sąsiadujące z kartuzami opactwo w Pelplinie monarcha przekazał koniuszemu koronnemu Akselowi Banérowi, który wywiózł z klasztornej biblioteki sporo ponad setkę książek, które przekazał potem bibliotece katedralnej w Linköping.⁷⁶ Obecnie zidentyfikowano tylko jeden druk proveniencji kartuskiej, znajdujący się w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie, choć nie dotarł on tutaj w owym czasie. Jest to dzieło Rumpolta *Ein new kochbuch...* noszące na sobie sygnatury nadane w czasach Milkaua (1767-1778), więc przypuszczać należy, że trafiło tam w okresie po kasacie klasztoru.⁷⁷ Drugi tom proveniencji kartuskiej znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund, choć trafił tam poprzez księgozbiór jezuitów z Malborka.⁷⁸

Pomimo trudnych chwil dla klasztoru jego biblioteka w latach „potopu” szwedzkiego w połowie XVII w. prezentowała się nader okazale, skoro w dniu 14 maja 1655 r. kartuzi zagrożeni przez szwedzką nawałę, podczas ewakuacji niektórych ruchomości do Gdańska, odnotowują wywóz trzech wozów książek.⁷⁹ Trudno powiedzieć, czy była to cała kolekcja klasztorna, oraz czy wszystkie księgi powróciły wówczas do Kartuz.

⁷² Gdańsk IV, s. 208; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, 214; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 25.

⁷³ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 214-215.

⁷⁴ Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, Rocznik Gdański 17/18, 1958/1959 (druk 1960), s. 132, 138; Tenże, *Sraty bibliotek i archiwów podczas szwedzkiego „potopu” 1655-1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, t. 2: *Rozprawy*, Warszawa 1957, s. 455, 464.

⁷⁵ M. Andersson-Schmitt, *Alte polnische Bibliothek in Schweden*, „Libri Gedanenses” 13/14, 1997, s. 265, 268.

⁷⁶ O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk Studie*, t. 1, Uppsala 1916, s. 85.

⁷⁷ M. Rumpolt, *Ein new Kochbuch. Das ist: Ein Gründtliche Beschreibung wie man recht und wol ... Kochen und zubereiten solle...*, Frankfurt, bey Johann Saur 1604, *Elenchus*, F. 15; por. T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 26; O. Walde, *op. cit.*, t. 1, s. 90.

⁷⁸ T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 26.

⁷⁹ Gdańsk IV, s. 16; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

W dwadzieścia kilka lat później, w okresie rządów jednego z najwybitniejszych przeorów „Raju Maryi” Jana Bilsteina z Kolonii († 1693), podczas kolejnej przebudowy klasztoru dawne mieszkanie przeora, powstałe w czasach Ningła, zabezpieczone obecnie dodatkowymi drzwiami, po wstawieniu osobnej szafy na „prohibita”, przeznaczono w 1677 r. na nową siedzibę bibliarii.⁸⁰ Równocześnie zasklepieno korytarz łączący bibliotekę z nowym priorem. Oprócz siedziby przeora, położonej na zachód od refektarza oraz biblioteki, prawdopodobnie też na piętrze małego krużganka znalazło miejsce archiwum klasztorne.⁸¹

Co do dokładnej lokalizacji ówczesnego pomieszczenia bibliotecznego nie mamy jednak absolutnej pewności. Sporządzony w rok po przeniesieniu zbiorów (1678) sztych Isaaką Saala na podstawie rysunku budowniczego gdańskiego Bartłomieja Ranischa wskazuje, że biblioteka (na sztychu oznaczona literą „T”) usytuowana była w **zachodnim skrzydle** (podkr. – K. N.) małego krużganka – czyli tam, gdzie znajdowały się pomieszczenia braci laików.⁸² Za takim położeniem księżnicy opowiadają się T. Borawska i H. Rietz.⁸³ Inną lokalizację sugeruje J. Stankiewicz – autor pracy o dziejach rozwoju układu przestrzennego kartuskiego zespołu klasztornego. Według niego biblioteka – wbrew Ranischowi – mieściła się na piętrze **południowego skrzydła** (podkr. – K. N.) małego krużganka.⁸⁴ Teza Stankiewicza znalazła uznanie K. Raepkego – autora książki o kościele klasztornym kartuzji kaszubskiej.⁸⁵

Trudno rozstrzygnąć, która z opinii odpowiada prawdzie. Sztych Ranischa wykonany został tuż po przebudowie klasztoru, winien więc rzetelnie informować o lokalizacji poszczególnych budynków i pomieszczeń kartuzji w tamtym czasie. Jednocześnie, zważywszy na niewielkie rozmiary obrazu (27 x 14,5 cm), można podważyć jego precyzję w przedstawianiu szczegółów.⁸⁶ Wszakże tylko kilka milimetrów dzieli ową literę „T” oznaczającą bibliotekę, od miejsca wskazującego lokalizację księżnicy sugerowaną przez Stankiewicza i Raepkego. K. Raepke przypuszczenia Stankiewicza podbudowuje dodatkowo założeniem,

⁸⁰ Gdańsk V, s. 57; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65; J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 80; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 25.

⁸¹ Stankiewicz, *op. cit.*, s. 80; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 69.

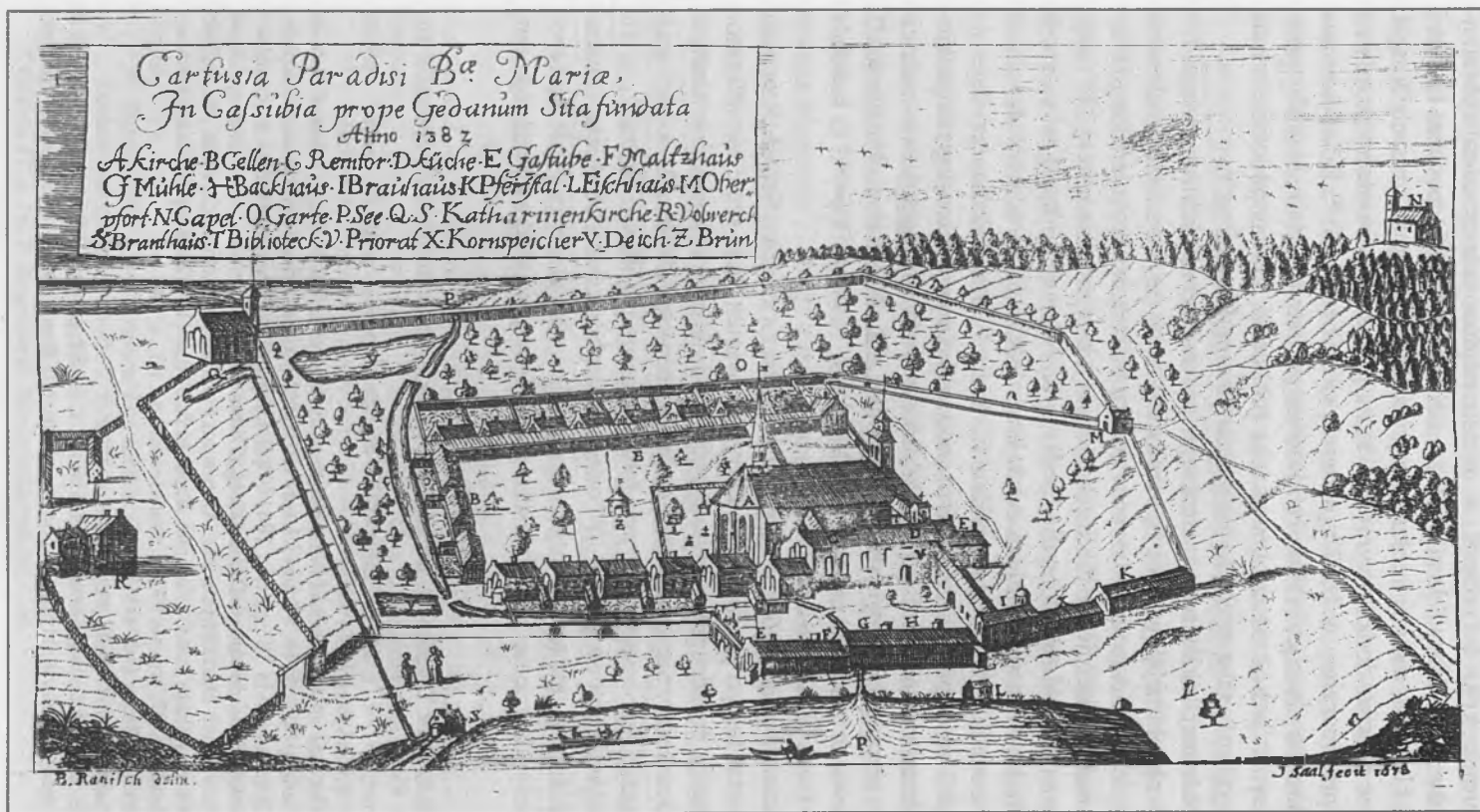
⁸² J. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*, H. 1, *Die Kreise Carthaus und Neustadt*, Danzig 1884, s. 10; W tym właśnie miejscu zastajemy bibliarię po kasacie klasztoru. Potwierdza to datowany dnia 30 czerwca 1841 r. dokument przekazania pruskiemu urzędnikowi Kraatzowi budynków likwidowanego Diecezjalnego Domu Księży Emerytów, mieszczącego się od 1825 r. w zabudowaniach klasztornych, por. Archiwum Parafialne w Kartuzach, *Acta... betreffend Bau-Reparaturen der Kirche*, vol. I, k. 24, poz. V, punkt 2 „b” i „c”; zob. K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 87, przypis 693; J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 78.

⁸³ T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 25.

⁸⁴ J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 76, przypis 260, s. 80.

⁸⁵ K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 69, 87, przypis 693.

⁸⁶ O takich mankamentach sztychu wspomina również J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 85, przypis 303.

Sztuch przedstawiający widok ogólny kartuzji kaszubskiej; wg rysunku B. Ranischa wykonał I. Saal, 1678, ADP, Monastica, Kartuzy 6, *Apparatus ad annales*, t. 2, po s. 84.

że katalog biblioteki – sporządzony w 1770 r. – powstał być może w związku z przenosinami w owym czasie księgozbioru właśnie z południowego skrzydła małego krużganka na jego część zachodnią, między kościołem a refektarzem, do gmachu braci laików, czyli w miejsce gdzie znajdujemy bibliotekę w momencie kasaty klasztoru. Argumentacja taka nie jest pozbawiona podstaw. Katalogi czy inwentarze biblioteczne, spisywane w klasztorach nie stopniowo, w miarę narastania kolekcji, lecz na drodze jednorazowego aktu dokładnie określonego w czasie – a w ten sposób powstał *Elenchus* kartuski – tworzono w wielu przypadkach w obliczu ważnych wydarzeń dla biblioteki.⁸⁷ Takim wydarzeniem mogła być zarówno przeprowadzka księgozbioru, ale także – przywołując sąd P. Czaplewskiego – spodziewana przez zakonników zagłada kartuzji, której majątek należało w perspektywie ewentualnych rewindykacji skrupulatnie zinwentaryzować.⁸⁸

Niekompletny materiał źródłowy nie pozwala w chwili obecnej na zdecydowane opowiedzenie się za argumentacją żadnego z badaczy.

Pomijając zasygnalizowane wątpliwości, wróćmy do rozważań nad dalszymi dziejami księżnicy. Od chwili, kiedy w 1677 r. zagościła w nowym lokum, nie dotyczyły naszej biblioteki specjalne klęski, milczą bowiem źródła o jej losach zarówno w związku z pożarem, który wybuchł w klasztorze w 1690 r. jak i w odniesieniu do wydarzeń wojny północnej z początku XVIII w.⁸⁹ W owych czasach nie odnotowano również większych nabytków, chociaż Schwengel nie omieszkiał zaznaczyć roli, jaką odegrał w powiększeniu zasobu nowy przeor – Wawrzyniec Fendrich († 1691), przybyły do Kartuz z Buxheim.⁹⁰

Jaśniejsze dni dla pustelni, a tym samym i dla jej biblioteki nadeszły wraz z obraniem na prokuratora (1728), a potem na przeora (1735) Jerzego Gotfrieda Schwengla. Za jego rządów rozpoczęto sporo inwestycji budowlanych i remontowych. Wówczas to kościół konwentualny zyskał nowy dach w kształcie wieka trumny. Wyrosły z ducha symboliki barokowej, miał w swym artystycznym kształcie wyrazić kontemplacyjny charakter zakonu kartuskiego, oraz prawdę, że ci, którzy gromadzą się w tym kościele umarli dla świata, a żyją jedynie dla Boga.

Schwengel, czyniąc wiele starań mających na celu podniesienie poziomu gospodarczego klasztoru nie zaniedbywał również biblioteki. Okres jego rządów charakteryzuje się dynamicznym wzrostem stanu liczbowego zasobów książkowych.

⁸⁷ Por. K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, [w:] B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombiowski, *Z dziejów książki na Śląsku*, Wrocław 1953, s. 95.

⁸⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 46; zob. także A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec...*, s. 378.

⁸⁹ Klasztor doznał wówczas kilkukrotnego najazdu wojsk, a od stycznia do lipca 1703 r. w ogrodzie klasztornym miał swoją kwaterę regiment wojsk szwedzkich, które pewnej niedzieli odwiedził król Karol XII, por. Gdańsk V, s. 94; H. Schuch, *Drangfale des Klosters Karthaus während der schwedisch-polnischen Kriege im 17. und 18. Jahrhundert. Nach dem Annales des Klosters*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 22, 1887, s. 46; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 73-75.

⁹⁰ Gdańsk V, s. 77.

Wiele woluminów zyskuje wówczas nowe oprawy. Pod boki Schwengla doświadczenia w obchodzeniu się z księgozbiorem nabierał jego późniejszy następca na urzędzie przeora i kontynuator prac porządkowych w bibliotece Józef Milkau (1767-1778) rodem z Lidzbarka Warmińskiego. Śmierć wielkiego historyografa w 1766 r. nie przerwała zatem od razu zabiegów wokół ksiąźnicy. Nowy przeor, którego rządy przypadły na okres początków agonii Rzeczypospolitej, spiesząc przed zagładą kartuzji, której nieuchronność zdawały się potwierdzać dobiegające z Europy zachodniej złowieszcze pomruki ciężkich chwil, jakie spadały na tamtejsze klasztory, zdążył jeszcze w 1770 r. spisać zawartość biblioteki. W dwa lata później składał już w Malborku homagium królowi pruskiemu.

Tuż przed kasatą – jak mniema P. Czaplewski – lub jeszcze wcześniej, w okresie wojen i najazdów, zgodnie z przypuszczeniem A. Kowalkowskiego, kartuzi zamurowali swe archiwum.⁹¹ Według ustnej tradycji, żywej jeszcze w okresie międzywojennym wśród najstarszych mieszkańców Kartuz, zakonnicy mieli podobnie postąpić z biblioteką,⁹² choć wydaje się to mało prawdopodobne z uwagi na spore rozmiary księgozbioru. Liczył on bowiem, w świetle wspomnianego katalogu, 3282 woluminy, co dawało mu pierwszeństwo wśród wszystkich trzech istniejących do początków XIX w. librarii kartuskich w Polsce.⁹³

Zasób ten prezentował się również nieźle na tle innych librarii klasztornych z terenów Pomorza, chociaż porównanie to, z uwagi na skąpą literaturę w tym zakresie, wydaje się niełatwe. Analiza zachowanych fragmentów dawnych księgozbiorów monastycznych znajdujących się obecnie w Pelplinie wykazała, że kolekcja kartuska ustępuje jedynie ksiąźnicy miejscowego opactwa cysterskiego. W magazynach biblioteki seminaryjnej przechowuje się około 2000 woluminów pochodzących z dawnej ksiąźnicy cysterskiej, w tym spora kolekcja rękopisów średniowiecznych (blisko 250) i niemały zbiór inkunabułów (90). Potwierdza to również literatura, która oblicza niedysyjszy zasób cysterski na kilka do kilkunastu tysięcy woluminów, jakkolwiek wydaje się, że najbliższa prawdzie będzie liczba ok. 5-6 tysięcy tomów.⁹⁴ Pozostałe biblioteki pomorskich klasztorów nie

⁹¹ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 46; A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec...*, s. 377; por. M. Bär, *Westpreussen unter Friedrich dem Grossen*, Bd. 2, Leipzig 1909, s. 553.

⁹² A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec...*, s. 378.

⁹³ Tak na przykład biblioteka klasztoru kartuskiego w Berezie liczyła w momencie kasaty w 1831 roku 2304 tomy, a księgozbiór konwentu w Gidlach, w świetle materiałów archiwalnych z okresu pokasacyjnego w 1819 roku zawierał ogółem ok. 1500 tomów; por. rozdziały „Biblioteka w Berezie Kartuskiej” i „Biblioteka kartuzji w Gidlach”.

⁹⁴ Odrębna praca monograficzna na temat biblioteki opactwa pelplińskiego nie powstała. Badania w tym zakresie w ostatnich latach rozpoczął Jan Grzeszewski, *Polonika w księgozbiorze cysterskiego opactwa Beatae Virginis Mariae w Pelplinie*, Toruń 1997, praca magisterska, maszynopis, Tenże, *Ze stanu badań nad księgozbiorami cysterskimi w Polsce*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2/3, 1998, s. 331-347, gdzie podaje szczegółową literaturę; zob. także T. Glemma, *op. cit.*, s. 289; S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875, s. 197-200, R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1905, s. 154, 162, 528, 533; J. Ciemnołoński, J. St. Pasierb, *Pelplin*, Wrocław-Warszawa, 1978,

osiągnęły tak wielkich rozmiarów. Umysłwiają nam to zarówno badania proveniencyjne nad księgozbiorem biblioteki seminaryjnej,⁹⁵ jak i dostępna literatura.⁹⁶

Pierwszy zabór Polski, w wyniku którego ziemia kartuska dostała się pod panowanie pruskie, stał się początkiem trwającej jeszcze kilkadziesiąt lat agonii kartuzji kaszubskiej. Aktu zajęcia klasztoru dokonano 18 września 1772 r. „Raj Maryi” liczył w tym okresie 19 zakonników, którym jako przeor posługiwał – jak wiemy – Józef Milkau. Pruska komisja, która weszła na teren klasztoru zainteresowała się przede wszystkim pieniędzmi oraz księgami kasowymi i archiwum. Przeor zaprowadził członków komisji do pomieszczenia z okazami przyrodniczymi, gdzie we wnęce, za kominkiem zamurowane było – o czym nadmieniono – archiwum klasztorne. Komisja zabezpieczyła wskazane miejsce papierowym pasem z pieczętkami i tego samego dnia odjechała do Kościerzyny.

Od tego momentu „Raj Maryi” dostał się w tryby pruskiej administracji państwowej. Posiadłości klasztorne zostały przejęte przez rząd, ale jeszcze wówczas zezwolono zakonnikom na użytkowanie dóbr, z których jednakże byli zobowiązani płacić dzierżawę oraz utrzymywać zabudowania klasztorne. Wyznaczono wówczas konwentowi roczną pensję, ale równocześnie nałożono na klasztor kontrybucje, tak że w sumie starczyło członkom konwentu ledwie na zaspokojenie najważniejszych potrzeb. Prawdopodobnie od tego momentu, z racji niezwykle trudnej sytuacji finansowej zaprzestano uzupełniania biblioteki.⁹⁷

Kolejny etap trudności nadszedł w 1803 r., kiedy to klasztor znalazł się na liście programu likwidacji majątków kościelnych, tzw. *Reichsdeputationshauptschluss*. W 1806 r. rejencja Prus Zachodnich w Kwidzynie wносиła do departa-

s. 291-299; J. St. Pasierb, *Pelplin i jego zabytki*, Warszawa-Pelplin, 1993 (druk 1995), s. 96-98 i inne; M. Strutyńska, *op. cit.*, 328-329.

⁹⁵ K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa...*, s. 187-217.

⁹⁶ Zob. przede wszystkim: A. Mańkowski, *Biblioteka pokapuczyńska w Rywałdzie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 8, 1930, nr 8, s. 225-262, nr 9-10, s. 269-290; E. Piszcz, *Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, s. 207-226; M. Strutyńska, *Biblioteka bernardynów w Lubawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 9, 1986, s. 5-78; F. Mincer, *Biblioteka bernardynów bydgoskich i jej ofiarodawcy*, „Kronika Bydgoska” 11, 1989 (druk 1991), 221-234; K. Ciesielska, *Inwentarz kościoła św. Mikołaja i klasztoru dominikanów w Toruniu z lat 1817 i 1831*, „Zapiski Historyczne” 48, 1983, s. 186-199; Tejże, *Inwentarz kościoła Najświętszej Marii Panny i klasztoru bernardynów w Toruniu z lat 1678-1821*, „Zapiski Historyczne” 47, 1982, s. 201-226; H. E. Wyczawski, *Nowe*, [w:], *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 235-236; W. Kwiatkowska, *Średniowieczne księgozbiory franciszkanów i dominikanów toruńskich jako świadectwo ich kultury umysłowej i możliwości oddziaływania na środowisko mieszczańskie*, Toruń 1991, praca doktorska, maszynopis; M. Lademann, *Biblioteka klasztoru oo. Reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 203-250; Stosunkowo obszerne księgozbiory posiadały w początkach XVI w. klasztory franciszkanów (1075 wol.) i dominikanów (707 wol.) gdańskich, por. H. Bauer, *Bildungs- und Bibliothekswesen im Ordenslande Preußen*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 46, 1929, s. 405.

⁹⁷ Niezwykle interesująco okres ten opisuje A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec...*, s. 380-384.

bulla
cyrkumskrypcyjna

KASACJA ↓

mentu do spraw wyznaniowych w Berlinie o kasację klasztoru, dołączając doń dokładny wykaz majątku oraz biblioteki klasztornej.⁹⁸ Wprawdzie wówczas nie zrealizowano postanowień, ale nie uchroniło to kartuzji od zagłady. W 1810 r. wyszedł edykt królewski, na mocy którego państwo skonfiskowało „Raj Maryi” wraz ze wszystkimi zabudowaniami. Realizacja postanowień nastąpiła jednak nieco później. W 1821 r. ukazała się bulla cyrkumskrypcyjna stolicy apostolskiej *De salute animarum* regulująca przede wszystkim sprawę granic diecezji w państwie pruskim. Jedno z jej postanowień nakładało obowiązek zabezpieczenia socjalnego najstarszych kapłanów diecezji. Wówczas postanowiono do zabudowań klasztornych przenieść istniejący w Chełmży od początków XIX stulecia Diecezjalny Dom Księży Emerytów.

Ustaień dotyczących ostatecznej likwidacji klasztoru kartuskiego dokonano na konferencji czynników kościelnych i państwowych w Gdańsku w 1822 r. Zarządzenie wykonawcze dotyczące skasowania kartuzji kaszubskiej oraz opactwa pelplińskiego wystawiono w dniu 24 kwietnia 1823 r.

Odtąd wspaniały niegdyś i jedyny pozostały na Ziemi Pomorskiej konwent „milczących mnichów” przestał istnieć. Wraz z upadkiem „Raju Maryi” rozpoczął się rozpad jego zasobnej biblioteki.

WAZNE

Na zakończenie warto dodać, że w ciągu swego ponad 440-letniego istnienia, kartuzja kaszubska stała się domem macierzystym lub inicjatorem powstania czterech innych siedzib profesów św. Brunona: w Gripsholm⁹⁹, Darłowie¹⁰⁰ a także w Berezie oraz Gidlach. Pierwsze dwie zniknęły w dobie reformacji, natomiast pustelnie w Berezie i Gidlach, których biblioteki są również przedmiotem niniejszej rozprawy, założone w wieku XVII, zniesiono w początkach wieku XIX. W stosunku do trzech z wymienionych konwentów filialnych (Darłowo, Bereza, Gidle) mamy pewność, że „Raj Maryi” zabezpieczył przynajmniej w części ich byt, udzielając nie tylko pomocy materialnej, ale również wyposażając je w pierwsze księgi.

⁹⁸ Tamże, s. 383.

⁹⁹ P. Czaplewski, *op. cit.*, s. 41-42; T. Borawska, *Kilka uwag...*, s. 79-87; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, s. 305-306.

¹⁰⁰ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 41-42; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, s. 324.

3.

FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI

Źródła zaopatrywania księgozbioru

Dary

Darowizny książek stanowiły niewątpliwie podstawową formę zaopatrywania biblioteki kartuzji kaszubskiej zarówno w początkach istnienia klasztoru, jak i w ciągu kilkuset lat jego działalności. Nie wyróżniała się w ten sposób nasza ksiąźnica spośród innych librarii klasztornych czy kościelnych, które – jak nadmienia Barbara Bieńkowska – trzymały się żelaznej zasady przyjmowania wszelkich darów książkowych, często o nie zdecydowanie zabiegając.¹ Kartuzja pomorska miała ułatwione zadanie w tym względzie, gdyż jako klasztor o surowej ascetycznej regule, stanowiący jedyną tego typu placówkę na Ziemi Gdańskiej, ekscytując nieco swą egzotyką, zachęcał ludzi zasobnych do prześcigania się w ofiarności.

Charakterystykę darowizn usystematyzowano według grup przynależności społecznej ofiarodawców, w pierwszej kolejności prezentując donacje zakonników kartuskich, następnie innych duchownych, wreszcie zaś na końcu osób świeckich. W osobnym miejscu omówiono darowizny autorów dzieł. Bliższe szczegóły odnoszące się do osób oraz okoliczności w jakich złożyli swe podarunki, uszeregowano wewnątrz wspomnianych grup zgodnie z wielkością ofiar. Zapiski proweniencyjne będące podstawowym, choć nie jedynym źródłem dla naszych badań, można podzielić na dwie grupy. Pierwsze to takie, które w ewidentny sposób wskazują na akt darowizny książki dla kartuzji. Drugie natomiast, nie podające –

¹ B. Bieńkowska, *Staropolski świat książek*, Wrocław 1976, s. 205.

poza zazwyczaj lakoniczną informacją o osobie – żadnych dodatkowych szczegółów, znacznie utrudniają, a w wielu przypadkach wręcz uniemożliwiają ustalenie faktu na ile poszczególne woluminy trafiły do biblioteki w formie daru, na ile zaś znalazły się w niej w innych okolicznościach. Sporo wątpliwości rozwiewa Schwengel, który w swej kronice odnotował szereg nazwisk benefaktorów kartuzji, inne pozostają niestety bez wyjaśnienia. Dodatkową grupę stanowią książkowi ofiarodawcy, których istnienie – wobec braku przedmiotów beneficji – skonstatowano jedynie w oparciu o materiał archiwalny. Bliższe informacje o pochodzeniu rękopisów i inkunabułów zebrano w podrozdziałach poświęconych obu tym częściom księgozbioru, stąd w rozdziale niniejszym problematykę tę jedynie zasygnalizowano.

Dary zakonników kartuskich i osób z nimi związanych

W świetle zachowanego materiału archiwalnego oraz pozostających w bibliotece pelplińskiej woluminów z dawnej księżnicy kartuskiej, można uznać, iż było to jedno z najważniejszych źródeł powiększania zasobu bibliotecznego „Raju Maryi”. Stwierdzenie to odnosi się szczególnie do pierwszego okresu funkcjonowania klasztoru (XIV-XV w.), kiedy utarł się – skrupulatnie przestrzegany – zwyczaj obligowania nowicjuszy wstępujących do pustelni do wniesienia ze sobą własnych książek.² Tak właśnie postąpił – wchodząc do zakonu w 1478 r. – Herman Seydel z Królewca, który wedle przekazu ofiarował kartuzji książki wartości stu grzywien.³

Do tego typu benefaktorów należą również: Jan Crange z Kręga Starogardzkiego, który w chwili przybycia do kartuzji w 1483 r. oddał na użytek biblioteki – zachowane do dzisiaj – cztery inkunabuły,⁴ oraz Andrzej Wels z Grudziądza darczyńca dwu kolejnych, przechowywanych w Pelplinie druków XV w. oraz jednego rękopisu,⁵ a być może i dalszych – dziś już nie znanych – książek.⁶ Przykłady innych kartuzji dowodzą, że nie była to praktyka odosobniona.⁷

Największym jednakże i najciekawszym zespołem proveniencyjnym, jaki w toku badań udało się wyselekcjonować z kolekcji kartuskiej, jest zbiór 138

² Pisze o tym P. Czaplewski oraz potwierdzają to źródła o czym w dalszej części tekstu.

³ Pelplin I, s. 91-92; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 63; brak niestety w zachowanym księgozbiornie książek noszących jakiegokolwiek ślady jego darowizny.

⁴ K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 366; por. również rozdz. „Inkunabuły” w niniejszej pracy.

⁵ Tamże, s. 367; K. Nierzwicki, *Rękopisy kartuskiego klasztoru Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 129; por. również analogiczny rozdział niniejszej pracy.

⁶ Schwengel w tomie II *Apparatus ad annales*, przechowywanym w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie podaje, że w chwili wstąpienia do kartuzji wniósł ze sobą wiele książek, por. Pelplin II, s. 15.

⁷ D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi...*, s. 153-155.

— Jan Crange
— Andrzej Wels
— Herman Seydel

książek, które w przeszłości należały do kolońskiego duchownego Henryka Coffereana i kilku innych blisko z nim związanych osób.

Henryk Cofferean (Henricus Coffraeus, Coffräus) pochodził z Erkelenz pod Kolonią. Za sprawą swego wuja Rutgera Rhüttena znalazł się w Kolonii, gdzie w latach 1588-1609 nauczał w Montaner-Gymnasium. W 1599 uzyskał stopień licencjata, a w 1609 r. doktorat z teologii. W latach 1597-1600 był dziekanem wydziału *artium* uniwersytetu w Kolonii a od 1609 r. do śmierci profesorem tamtejszego wydziału teologicznego, gdzie od 1611 r. pełnił funkcję dziekana. W latach 1614-1616 piastował urząd rektora uniwersytetu. Obok funkcji uczelnianych zajmował Cofferean miejsce w kapitułach kilku kościołów kolońskich. Był kanonikiem przy kościołach św. Gereona i św. Urszuli, wreszcie proboszczem św. Kolumbana. Zmarł w 1634 r.⁸ Jego brat Johann Cofferean, którego kilka książek również zachowało się w zbiorach pokartuskich, zmarły w 1639 r. był kanonikiem w kościele św. Seweryna. Obaj bracia byli znanymi i powszechnie szanowanymi postaciami w kolońskim środowisku kościelnym. Na poparcie tych słów można przytoczyć informację, iż współczesny Coffereanom historyk Johann Nopp (Nopius) zadedykował im w 1632 r. swe dzieło „Aachener Chronik”.⁹

W świetle zachowanego fragmentu, liczącego – o czym wspomniano – 138 książek,¹⁰ biblioteka Henryka Coffereana prezentowała się nader okazale, obfitując szczególnie w literaturę z zakresu egzegetyki, historii Kościoła, prawa kanonicznego i świeckiego ze znacznie mniejszym udziałem piśmiennictwa odnoszącego się do kaznodziejstwa, teologii moralnej, polemicznej i ascetycznej. Większość książek zaopatrzone w solidne, nie pozbawione elegancji oprawy w ciejącą skórę na desce ze ślepo tłoczoną ornamentyką, przy czym wiele okładcin oznakowano złożonym superekslibrisem litericznym H [enricus] C [offraeus] E [rcklensis] S [anctae] T [heologiae] D [octor]. Karty tytułowe lub ochronne woluminów oprawnych w pergamin lub pozbawionych superekslibrisu posiadają położoną własnoręcznie przez Coffereana zapiskę własnościową „Sum Henrici Cofferean” lub „Liber Henrici Cofferean”.

⁸ F. J. Bianco, *Die alte Univeristät Köln und die spätern Gelehrten Schülern dieser Stadt*, Th. 1, Köln 1855, s. 529, 835, Th. 2: *Die ehemalige Universität und die Gymnasien zu Köln [...]*, Köln 1850, s. 49; L. Sels, *Studienstiftungen aus dem Kreise Erkelenz*, „Heimatblätter. Monatschrift für Heimatkunde” Jahrgang 15, Nr 9, 1935, s. 51-52, 64-65; *Die Matrikel der Universität Köln*, Bd. 4: 1559-1675, vorbereitet v. H. Keussen, Düsseldorf 1981, s. 256; *Stifter und Stiftungen des Köllner Gymnasial- und Stiftungsfonds I. Sammelband: Alartz bis Ferris*, (Stiftungen des Köllner Gymnasial- und Stiftungsfonds, Bd. 12); Bearbeitung v. K. H. Boley, Köln-Porz 1987, s. 172; chciałbym jednocześnie bardzo serdecznie podziękować za pomoc w identyfikacji wspomnianych osób Pani Angeli Peschen z Kreis- und Stadtbücherei Erkelenz.

⁹ Było to dzieło Petrusa von Beck „Chronicon Urbis Aquisgranensis” w tłumaczeniu na język niemiecki, zob. *Nopp Johann*, [w:] Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Bd. 3, Leipzig 1750, szp. 974; 4. Ergänzungsband, Hildesheim 1961, szp. 806.

¹⁰ Mając na uwadze fakt, iż zachowany fragment biblioteki kartuzji kaszubskiej przechowywany obecnie w Pelplinie, stanowi niespełna połowę dawnego zasobu klasztornej ksiąźnicy, można przypuszczać, że wchodząca w jego skład, licząca ponad setkę kolekcja książek pochodzących z biblioteki Coffereana, mogła być również niegdyś znacznie większa.

J. Lorinus, *Commentaria in Sapientiam*, Coloniae 1624, fragment karty tytułowej z zapiską własnościową Henryka Cofferena, Pelplin, BSD st. 20281

Zaopatrywanie biblioteki Cofferena odbywało się różnymi drogami. Wiele książek otrzymał uczony kolończyk na drodze darowizn od osób ze swego najbliższego otoczenia oraz w formie spadku.

Znaczna część z jego księgozbioru należała poprzednio do wspomnianego już kuzyna jego rodziców, pochodzącego również z Erkelenz – profesora wydziału teologicznego uniwersytetu w Kolonii Rutgera Rhüttena († 1587).¹¹ Biblioteka pelplińska przechowuje 21 książek opatrzonych jego zapisami proweniencyjnymi. Podobnie jak w przypadku księgozbioru Cofferena, książki z biblioteki jego wuja charakteryzują się solidnymi oprawami wykonanymi prawdopodobnie w tych samych warsztatach. Miejsce szczególne zajmuje w niej literatura, którą

¹¹ Por. *Die Matrikel...*, s. 51, poz. 192; *Stifter und Stiftungen...*, s. 172.

zapisy proweniencyjne ?

↑
↓
kartuski bibliotekarz zaszeregował do działu „F” grupującego dzieła m.in. z zakresu retoryki z najbardziej znanym Cyceronem oraz piśmiennictwo filozoficzne, w tym przede wszystkim dzieła Arystotelesa. Kilka woluminów zawiera teksty ojców Kościoła, wśród których wyróżnia się 10 – tomowa edycja zbiorowa pism św. Augustyna. Większość tytułów to produkty renomowanych XVI – wiecznych oficyn europejskich: Plantina, Oporina czy Frobenia.

IOANNIS LODO
VICI VIVIS VA.
lentini

DE VERITATE FIDEI
Christianæ libri V, in quib. de religio-
nis nostræ fundamentis, contra Ethni-
cos, Iudæos, Agarenos, siue Mahu-
metanos, & peruersæ Christianos plu-
rima subtilissimè simul atq; exactissimè
disputantur: nunc denuò
in lucem editi.

*Accesit rerum & uerborum in hisce memora-
bilibus locupletissimus Index.*

Cum gratia & priuilegio tum Imperatoris
Caroli V. tum Galliarum regis Fran-
cisci, ad quinquennium.

Liber N. Rutgeri Rhütteni Erklarungis

BASILEÆ.

Cartusia Paradisi B

Karta tytułowa książki z biblioteki kartuzji kaszubskiej
z zapiską własnościową Rutgera Rhüttena, Pelplin, BSD cim. 130

Drugą, interesującą szczególnie dla historyka książki osobą, która zasiłowała bibliotekę Coffereana była wdowa po działającym w latach 1600-1621 kolońskim drukarzu Janie Crithu. Ofiarowała ona wydane w 1624 r. własnym sumptem w przejętej po mężu firmie komentarze do Księgi Mądrości Jana Lorinusa.¹⁵

W tym miejscu można również przywołać postać Melchiora Brauna, doktora egzegezy, dziekana i proboszcza kościoła św. Kuniberta i Marcina w Kolonii,¹⁶ którego nazwiskiem opatrzone są kolejne cztery woluminy.¹⁷ Na jednym z nich, jako drugi właściciel występuje Cofferen,¹⁸ tak więc prawdopodobnie wszystkie książki ze spuścizny Brauna trafiły do Kartuz za jego przyczyną. Podobną drogę odbyła zachowana w pelplińskiej librarii książka, znajdująca się niegdyś w rękach rektora Uniwersytetu w Kolonii i historyka tej uczelni profesora Theodora Riphauena, którą z czasem umieścili w swych zbiorach pomorscy kartuzi.¹⁹

W świetle dostępnych materiałów trudno z całą odpowiedzialnością ustalić, w jaki sposób scharakteryzowana wyżej kolekcja książek Coffereana znalazła się w zbiorach kartuzów pomorskich. Najprawdopodobniej trafiła ona tutaj za pośrednictwem Jana Dresanusa – siostrzeńca rządzącego w latach 1593-1602 przeora kartuzji kaszubskiej Lamberta Ningla. Za stwierdzeniem tym przemawia wiele faktów. Dresanus swe dorosłe życie wiódł – podobnie jak Cofferen – jako duchowny w Kolonii. W interesującym nas okresie był wspólnie z bratem Coffereana kanonikiem przy kościele św. Seweryna. Zmarł według Schwengla w 1653.²⁰

Bliskie kontakty, jakie utrzymywał z ze swym wujem Lambertem Ninglem, oraz zapewne znajomość trudnej sytuacji kartuzji „Raj Maryi” na Pomorzu, która podnosiła się właśnie z kilkudziesięcioletniego okresu upadku, skłoniły Dresanusa do zaferowania klasztorowi swej pomocy. 13 stycznia 1599 r. pisze list do przeora Ningla, w którym nadmienia, iż posyła do Kartuz kilka książek podających ich tytuły, oraz oświadcza, że przypuszczalnie zamiarem jego będzie, aby po śmierci cała biblioteka, na którą składają się w głównej mierze książki teologiczne i z zakresu prawa kanonicznego trafiła do klasztoru pomorskiego.²¹ Ważną tę wia-

dlaczego Dresanus pomagał?

¹⁵ BSD st. 20281; J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im Deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Begründet von Carl Wehmer, Hrsg. von Walter Bauhius. Bd. 12), s. 235.

¹⁶ F. J. Bianco, *Die alte Universität Köln...*, Th. 2, s. 269.

¹⁷ BSD cim. 204, 427, 10122, st. 15250.

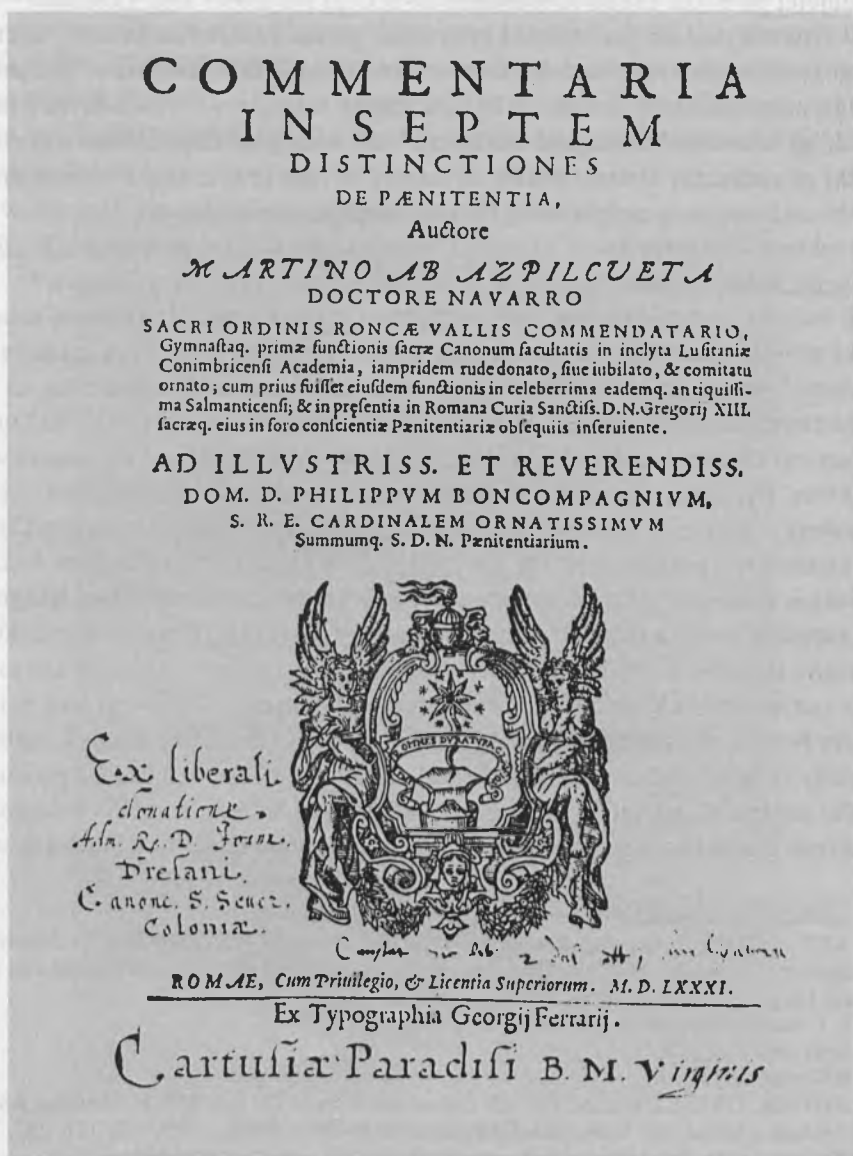
¹⁸ BSD cim. 10122.

¹⁹ BSD cim. 1262; F. J. Bianco, *Die alte Universität Köln...*, Th. 1, s. 835; E. Meuthen, *Kölnher Universitätsgeschichte*, Bd. 1: *Die alte Universität*, Köln-Wien 1988, s. 100, 108, 111, 237, 288, 315, 399.

²⁰ W swym dziele *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B.M.V.* Schwengel umieścił nazwisko Dresanusa obok not o śmierci innych dobroczyńców klasztoru z drugiej i trzeciej dekady XVII w.; por. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 437, natomiast dokładną datę jego śmierci podał w *Appendix ad Tom. IV Propaginis S. O. Cartusensis*, Pars I, Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17091, (korzystano z fototypicznego przedruku tegoż: Salzburg 1983, (Analecta Cartusiana 90/8), (dalej *Appendix IV*), s. 37; F. J. Bianco, *Die alte Universität Köln...*, Th. 2, s. 135.

²¹ Gdańsk IV, s. 320-321.

domość Schwengel potwierdza wielokrotnie.²² Kilka wysłanych książek – o których bliższe szczegóły podaje Dresanus w liście – do Kartuz z pewnością dotarły i przechowywane są obecnie w bibliotece pelplińskiej.²³

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki
dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Jana Dresanusa, Pelplin, BSD cim. 1549

²² Tamże, s. 39; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 349.

²³ BSD cim. 1549, 15044; Obecność książek z darowizny Dresanusa w XVIII w. potwierdza G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 349; Gdańsk IV, s. 39.

[Zapowiadana w liście darowizna całego księgozbioru została zrealizowana najprawdopodobniej po śmierci Dresanusa w 1653 r. przez wykonawców jego testamentu. Składały się na nią w głównej mierze książki z nabytej wcześniej, w niewyjaśniony sposób kolekcji Coffereana.

Wątpliwości, jakie nasuwają się w tej kwestii, to nade wszystko zupełny niemal brak w kolekcji kartuskiej książek pochodzących z własnej biblioteki Dresanusa. Niestety na obecnym etapie badań nie udaje się ich wyjaśnić, zaś problem ów oczekuje swego rozwiązania w toku przyszłych studiów.

Poza znaczną rozmiarami i wartościową spuścizną Coffereana, księżnica kaszubskich zakonników nie otrzymała daru mogącego konkurować z tamtym zbiorem. Wszystkie pozostałe legaty ograniczały się zazwyczaj do kilku- lub co najwyżej kilkunastotomowych podarunków.

↓ W trzeciej ćwierci XVI w. (1569) biblioteka kartuska zyskała przynajmniej 14 woluminów.²⁴ które pozostawił do jej dyspozycji rządzący w latach 1561-1570 przeor Jan Spier pochodzący z hrabstwa Schaumburg w Westfalii. Poza 12 tomiami inkunabułów obejmował ów legat również jeden rękopis oraz jeden druk XVI wieku.²⁵ Okoliczności złożenia ofiary przez przeora budzą kilka wątpliwości. Otóż trzy²⁶ z opatrzonych przez niego zapiską *Frater Joannes Spir prior Mariaeparadisi* druków należało w przeszłości do innych osób, które dzieła te znacznie wcześniej ofiarowały bibliotece klasztornej. Szczególnie wyraźne jest to w przypadku woluminu należącego wcześniej do Kaspra Graeve – wikariusza biskupstwa warmińskiego, brata Jana, przeora w naszym klasztorze w latach 1469-1480.²⁷ Graeve był jednym z pierwszych odnotowanych w annałach Schwengla ofiarodawców książek. Około roku 1470 wyposażył bibliotekę w niezachowany do dzisiaj dwutomowy zbiór dzieł św. Ambrożego,²⁸ zaś w kilkadziesiąt lat później w dwa – przechowywane w Pelplinie – woluminy pism znakomitego węgierskiego kaznodziei Pelbart de Themeswar.²⁹ Właśnie na jednym z owych druków (Hagenau 1503), obok położonej ręką Graeve zapiski donacyjnej w brzmieniu: *Legatus est hic liber Carthusianis Mariaeparadysi per me Gaspare Greve Vic. Eccle[siae] Varmien[is]* wyraźnie wskazującej na akt darowizny, znajduje się o kilkadziesiąt lat późniejsza notka własnościowa przeora Spiera *Frater Joannes Spir prior Mariaeparadisi.*

Graeve

²⁴ Tyle przechowuje się do dzisiaj w Pelplinie i Bibliotece Gdańskiej PAN.

²⁵ K. Nierzwicki, *Inkunabuly biblioteki...*, s. 364-365; Tenże, *Rękopisy biblioteki...*, s. 129; zob. również analogiczne rozdziały w obecnej pracy.

²⁶ BSD Inc. F. 543 adl., F. 610, oraz trzecie dzieło współcześnie nieosygnowane z dawną sygnaturą kartuską C. 73.

²⁷ T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 30; T. Borawska, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996, s. 107, 184.

²⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63; Pelplin I, s. 83; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 431, 443.

²⁹ BSD cim. 10211, b. sygn. = C. 73.

Zupełnie podobne postąpił Spier w przypadku woluminu zawierającego dwa XV – wieczne wydania dzieł Roberta Caracciolusa. Tym razem, jego nazwisko widnieje obok zapisu własnościowego przeora Mateusza Hovemana († 1516) *Liber Matthaei Hoveman, comparatus per eundem in Gdantzk anno [14]82 pro marc quinque. Hunc dedit is dono, similiter et se Cartusiane juxta dantzck domui [...]*. Taką samą praktykę potwierdza również pozbawiony oprawy tom zawierający dzieło Jakuba le Grand *Sophologium*. Tutaj widzimy wprawdzie jedynie podpis Spiera, ale archiwalia Schwengla dowodzą, iż wcześniejszym posiadaczem tej książki był zmarły w 1532 r. prokurator klasztoru Andrzej Wels.

We wszystkich zatem przypadkach Spier dopisał swoje nazwisko nie będąc *de facto* właścicielem, a w rezultacie i fundatorem wymienionych książek. Trudno jednakże ustalić – przy braku innych śladów własności – na ile „uczciwie” postąpił z pozostałymi 11 woluminami. Nie wykluczone bowiem, iż wszystkie one trafiły do klasztoru przed przybyciem Spiera na Kaszuby, by później – może w czasie gdy znajdowały się w prioracie, zarezerwowane dla użytku przeora – uzyskać jego nazwisko.

W kilkadziesiąt lat później (1597 r.) biblioteka wzbogaciła się o siedem tomów drukowanego w Kolonii w 1576 r. dzieła Laurentiusa Surlana *De probatis Sanctorum*, które pozostawił w kartuzji podczas jej wizytacji przeor domu św. Sykstusa w Rettel Hektor Hoen Vitensis, stryj – noszącego takie samo imię i nazwisko – zmarłego w 1612 r. prokuratora „Raju Maryi”. Wszystkie tomy, zaopatrzone w informację o darze wizytatora, solidnie oprawione w białą skórę na desce przetrwały do dnia dzisiejszego.³⁰

Kolejne pięć książek³¹ zawierających przede wszystkim pisma ascetyczne ofiarował swej kartuzji o. Petrus Emmerscheidt Vitensis, który wstąpił do „Raju Maryi” w 1687 r., a 12 grudnia 1688 r. złożył tutaj profesję zakonną i przeżywszy w klasztorze 37 lat – z czego ostatnie 24 jako zakrystianin – zmarł 13 lipca 1724 r.³² Każdy egzemplarz z darowizny Emmerscheidta został zaopatrzony, najprawdopodobniej przez niego samego w – rozmieszczoną na całej karcie ochronnej, sporządzoną starannym, kaligraficznym pismem – notę własnościową. Z niej to dowiadujemy się, że trzy z owych pięciu tomów³³ sprezentował Emmerscheidtowi urzędujący w 1685 r. rektor uniwersytetu w Kolonii i kanonik przy kościele św. Gereona w tym mieście – Franciszek ab Eick: *Ex Liberali Munificentia Reverendissimi D[omi]ni Francisci ab Eick Illustris[simi] Collegiatae Ecclesiae S[anc]tiae Gereonis Canonici. etc. Hunc librum possideo quod aliaq. beneficia mihi praestita Memoria in perpetuam colam gratissima Petrus Emmerscheidt S[anc]to Vito*

³⁰ BSD cim. 10154-10160; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 343-344, 346, 443; Gdańsk IV, s. 31-32; P. Czapplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, przy czym w dziele Czapplewskiego osoba prokuratora klasztorowego i wizytatora nie zostały rozróżnione – por. indeks osób s. 256.

³¹ BSD st. 762, 775, 776, 777, 15332.

³² Gdańsk V, s. 73, 74, 77, 80, 131; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 407, 408, 424.

³³ BSD st. 762, 775, 776.

*Oriundus*³⁴ chociaż nic niestety nie można powiedzieć o okolicznościach owej darowizny.

W bibliotece pelplińskiego seminarium duchownego przechowuje się cztery druki,³⁵ które zidentyfikowano jako należące niegdyś do protestanckiego teologa i kaznodziici, później zaś konwersa a następnie zakonnika „Raju Maryi” Michała Gerenda z Królewca, zaszczyconego w nekrologu przez Schwengla epitetem „vir doctus”. Z chwilą wstąpienia w 1675 r. do kartuzji przybrał imię założyciela zakonu Brunona. Od 1695 r. był aż do śmierci w 1702 r. przeorem w Berezie.³⁶ Schwengel odnotował jego ofiarę na rzecz biblioteki słowami „Attulit in accessu suo ad domum hanc plures libros, qui incorporati sunt Bibliothecae nostrae cum inscriptione Michael Gerend”.³⁷ Z owej licznej darowizny pozostały – jak nadmieniono – jedynie cztery dzieła zaszeregowane do różnych dziedzin wiedzy: kaznodziejstwa, medycyny i egzegezy, wszystkie oprawne w jasny pergamin.

W księżnicy „Raju Maryi” jeszcze w czasach Schwengla znajdowała się – dziś już niezachowana – największa praca zasłużonego historiografa zakonu oraz wydawcy pism wielu znamienitych kartuzów – Theodora Petreiusa († 1640) – *Bibliotheca cartusiana, sive illustrium sacri cartusiani ordinis scriptorum catalogus*, wydana w Kolonii w 1609 r., będąca leksykonem biograficznym wszystkich pisarzy kartuskich.³⁸ Książkę tę pozostawił swej kartuzji pochodzący z Kempen w Niderlandach Herman Bousen, który w 1596 r. złożył tutaj profesję zakonną.³⁹ W świetle kroniki Schwengla Bousen jawi się nam, jako mnich wykształcony, znający kilka języków, który po studiach w Niemczech przebywał w Paryżu i Rzymie a dla klasztoru kaszubskiego zasłużył się m.in. jako „bonus scriba”. Zmarł w 1619 r.

Zapiska proweniencyjna, w którą zaopatrzone był wolumin przekazany przez Bousena wskazywała, że dzieło to otrzymał nasz uczone zakonnik 9 kwietnia 1609 r. w podarunku od samego autora T. Petreiusa, który był jego przyjacielem. Autor urodzony w 1569 r. również w Kempen, studiował na uniwersytecie w Kolonii, po ukończeniu którego wstąpił do tamtejszej kartuzji. W latach 1612-1619 piastował urząd przeora klasztoru w Dulmen. Był jednym z najważniejszych kartuskich pisarzy swych czasów.⁴⁰ Trudno określić kiedy dzieło Petreiusa

³⁴ BSD st. 775; por. F. J. Bianco, *Die alte Univeristät Köln...*, Th. 1, s. 837.

³⁵ BSD cim. 10002, 10048, st. 5280, 20173.

³⁶ Gdańsk V, s. 54, 56, 92; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 423; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 61-62; R. Witkowski, *Szkice z dziejów Kartuzji Bereskiej 1648-1831*, „Lituano-Slavica Poznaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 95-96.

³⁷ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 423.

³⁸ *Elenchus* L₃, 33; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444.

³⁹ Zob. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 407, 418, 444; *Apparatus pauper* s. 440; P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe...*, s. 18; Do benefaktorów kartuzji należało również rodzeństwo Hermana Bousena, por. Gdańsk IV, s. 121; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 59.

⁴⁰ A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat.*, I : *Auteurs cartusiens*, Paris 1976, s. 147-148; R. Witkowski, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5. „Scripta Minora” 1, 1996, s. 226-227.

zniknęło z klasztornej biblioteki. Schwengel podaje, że odnalazł je w kartuzji gidelskiej, prawdopodobnie więc znalazło się tam w formie daru od klasztoru pomorskiego.⁴¹

Jak już nadmieniono szczególną hojnością ofiarodawców cieszył się klasztor we wczesnym okresie istnienia: w XV i początkach XVI w. Z tamtych czasów udało się odnaleźć w pelplińskiej księżnicy pojedyncze tomy stanowiące dary zakonników.

Do wymienionych na wstępie trzech osób (Seydel, Crange, Wels) należy dodać nazwiska kolejnych ofiarodawców rękopisów i inkunabułów: Mateusza Homemana,⁴² Theodoricusa Zwetena oraz brata Jonasza Wergera z Hildesheim.⁴³ Grono to uzupełnia także Blasius Kuncze, do którego należał rękopis będący we wcześniejszym posiadaniu wspomnianego Andrzeja Welsa.⁴⁴

W ścisłym związku z kartuzami pozostawali ich prebendarze – osoby na ogół świeckie, które za wyświadczone klasztorowi dobrodziejstwa otrzymywały od niego dożywotnie utrzymanie. Wśród zazwyczaj hojnych ofiar, które składali na rzecz kartuzji bywały również książki. Jakkolwiek źródła wymieniają sporo nazwisk prebendarzy znajdujących gościnę w „Raju Maryi”,⁴⁵ to jednak do dzisiejszych czasów doczekały książkowe podarunki zaledwie trzech tego typu ofiarodawców. Tak też – oprócz srebrnego kielicha, dywanu i obrazów – kartuzja otrzymała przynajmniej trzy dzieła w czterech woluminach od kanonika wendeńskiego Magnusa Bocka pochodzącego z Finlandii.⁴⁶ Wszystkie tomy posiadają notatkę o benefaktorze i datę złożenia ofiary: *Ex liberali donatione R. D. Magni Bock Canon[ici] Wenden[sis] Cartusiae Paradisi B. Mari[iae] Virg[inis] 1617*. Nie wiadomo jak długo Bock przebywał w kartuzji. Schwengel odnotował, że zmarł on w opactwie cysterskim w Pelplinie w 1618 r.⁴⁷ Inną datę jego śmierci (1635), ustaloną na podstawie noty obituarniej zawartej w nekrologu cystersów pelplińskich, podaje w swej pracy o cysterskich źródłach memoratywnych Piotr Oliński.⁴⁸

⁴¹ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444.

⁴² K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki*, s. 365; zob. również rozdz. poświęcony inkunabułom w niniejszej pracy.

⁴³ K. Nierzwicki, *Rękopisy biblioteki...*, s. 129; por. także rozdz. „Rękopisy” w niniejszej pracy.

⁴⁴ BSD rkps 215 (174); Tamże, s. 129.

⁴⁵ Zob. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 69-72.

⁴⁶ BSD cim. 1439, st. 11601; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992, s. 59.

⁴⁷ Gdańsk IV, s. 123-124; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 436-437.

⁴⁸ P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997, s. 89-90; por. także R. Frydrychowicz, *Geschichte des Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1905, s. 192, 212; T. Borawska, *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji [w:] Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 87; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 31

Kolejnym prebendarzem, który pozostawił bibliotece kartuskiej książkowe dary, był nieznany bliżej, zmarły w 1626 r. Mikołaj Skorulski.⁴⁹ Z jego legatu – według Schwengla liczącego kilka książek⁵⁰ – zachowały się trzy tomy dzieła Jana Chapevalli *Gesta Pontificum Leodiensium* zaopatrzone w datowaną na 1617 rok informację o darczyńcy: *Ex liberali donatione Generosi D[omi]ni Nicolai Skorulski A[nno] 1617*.⁵¹

Wreszcie trzecim prebendarzem, po którego pobycie w pustelni mamy ślady w jej bibliotece był Eryk Brahe – książę na Visingsborgu, przybyły do Polski ze Szwecji w 1587 r., jako marszałek dworu Zygmunta III Wazy, szukający w Gdańsku i Kartuzach schronienia przed prześladowcami religijnymi i politycznymi. Ostatnie dwa lata przed śmiercią w 1614 r. przebywał u brygidek w Gdańsku i tam został pierwotnie pochowany, jednakże zgodnie z wolą testamentową zwłoki jego przeniesiono do Kartuz i pochowano w chórze braci laików.⁵² Podarował on gościnnej kartuzji, oprócz ozdób dla kościoła i 200 marek na wymalowanie cyklu obrazów z historii św. Brunona, również kilka książek, z których zachowały się dwa egzemplarze. Są to: *Historia Świata* Pliniusza w lyońskiej edycji z 1562 r., posiadająca na karcie tytułowej zapiskę własnościową położoną ręką darczyńcy: *Ego Ericus Comes in Visingsburg [...] Carthusiae d[ono] d[edit] [...] 4 januario a[nno] 1607*.⁵³ oraz drukowane w Wittenberdze w 1607 r. dzieło Jana Colera *Oeconomiae oder Haus-buch*,⁵⁴ które nie posiada żadnych śladów przynależności do Brahe, a jego prawdopodobne pochodzenie ustalono w oparciu o annały Schwengla.⁵⁵

Na zakończenie nie można zapomnieć o darowiznach książkowych, jakie biblioteka otrzymała zarówno od innych kartuzji, jak i pochodzących z nich zakonników. Ślady tego typu ofiar są bardzo nieliczne, wskazują jednakże na żywe intelektualne kontakty pomiędzy klasztorami, utwierdzając nas jednocześnie w przekonaniu, że procesom tym – obok wielkich i prężnie działających kartuzji zachodnioeuropejskich⁵⁶ – była poddawana nawet tak odległa, prowincjonalna placówka, jaką był położony *prope Gedanum* dom „Raj Maryi”.

⁴⁹ Gdańsk IV, s. 121; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 438.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ BSD st. 10605-10607.

⁵² G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 437; Gdańsk IV, s. 103, 107; T. Borawska, *Kilka uwag...*, s. 87; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 31; S. Tunberg, *Brahe Erick [w:] Svenskt biografiskt lexikon*, Red. B. Boëthius, Bd. 5, Stockholm 1924, s. 658-660.

⁵³ BSD cim. 15056.

⁵⁴ BSD st. 11261.

⁵⁵ Gdańsk IV, s. 107; chociaż nie wykluczone, iż jest to książka zupełnie innego pochodzenia; zob. także P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

⁵⁶ Przykładów wzajemnego obdarowywania się książkami różnych konwentów kartuskich dostarcza literatura przedmiotu, por. m.in. H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause. Die Handschriften und ihre Geschichte*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Beiheft 60, Leipzig 1927, s. 90-95.

Największe zasługi w pomnażaniu księżnicy pomorskiej pustelni położyła Kartuzja Generalna. Do takiego stwierdzenia upoważnia zarówno materiał archiwalny, jak i zachowane w Pelplinie egzemplarze ofiarowanych stamtąd książek. Wprawdzie lektura obszernych woluminów Schwengla przyniosła wiedzę jedynie o dwóch przysłanych z Grande Chartreuse transportach książek, ale imponującą wydaje się liczba sprowadzonych egzemplarzy. Pierwszą wzmiankę o tego typu darowiznie uczony historiograf zamieścił pod rokiem 1681. Z niej to dowiadujemy się, że kartuzja wzbogaciła się wówczas o 15 nowych mszałów i kilka egzemplarzy Statutów Zakonu wartości 800 florenów.⁵⁷ W znanych nam obecnych pozostałościach po bibliotece „Raju Maryi” nie odnajdujemy jednakże żadnego z owych woluminów.⁵⁸

Drugą, znacznie większą darowiznę, wyjednał w Kartuzji Generalnej przeor Schwengel w 1755 r. Dwie skrzynie wypełnione księgami wyruszyły z Chartreuse 3 maja 1755 r. drogą na Marsylię, a dalej statkiem poprzez Hamburg i Gdańsk dotarły do kartuzji kaszubskiej w październiku tegoż roku.⁵⁹ Zawartość skrzyń – jak odnotował Schwengel – była spora. W świetle jego zapisek znajdowały się w nich *Diurnalia* w liczbie 40 egzemplarzy, *Psalteria* (6 poz.) oraz trzy prace podejmujące problematykę kartuską, z których dwie przetrwały do dzisiaj.⁶⁰ Są to zachowane w bibliotece pelplińskiej, drukowane w Lyonie w 1668 r. *Opuscula varia* Jana Columba⁶¹ oraz *Theatrum chronologium Sacri Ordinis Cartusiensis* Karola Józefa Morotiusa w turyńskiej edycji z 1681 r.⁶² Trzecią książką, której egzemplarz nie zachował się, było najprawdopodobniej drukowane w Kolonii w 1618 lub 1619 dzieło *Vita beatae memoriae Nicolai Albergati cartusiani* Jakuba Zeno, Francesca Poggio i Karola Sigonio, wydane przez bibliotekarza kartuzji kolońskiej Georga Garnefelda († 1637).⁶³

Daleko mniejszy podarunek otrzymała biblioteka „Raju Maryi” od funkcjonującego z nią wspólnie w obrębie prowincji reńskiej domu św. Albana w Trewirze.⁶⁴ W pelplińskiej bibliotece seminaryjnej znajdują się dwa druki, z których jeden – jak wskazuje zapiska proveniencyjna: *Ad usum fr[atru]m Carthusien[sium] dom[us] Paradysi B[ea]tae Mariae dedit hunc libellum dom[us]*

⁵⁷ Gdańsk V, s. 64; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

⁵⁸ Najprawdopodobniej obdarowano nimi klasztory filialne w Berezie i Gidlach (zob. rozdział niniejszej pracy poświęcony bibliotece w Gidlach); możliwe również, iż przechowywane w kościele nie zostały zabrane z kartuzji po przemieszczeniu księgozbioru do Pelplina, lub – pozbawione wyróżniających pozostałą część kolekcji sygnatur – pozostają nierozpoznane.

⁵⁹ Gdańsk V, nr 141, s. 303; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

⁶⁰ Gdańsk V, s. 169; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

⁶¹ BSD st. 15433.

⁶² BSD st. 15327.

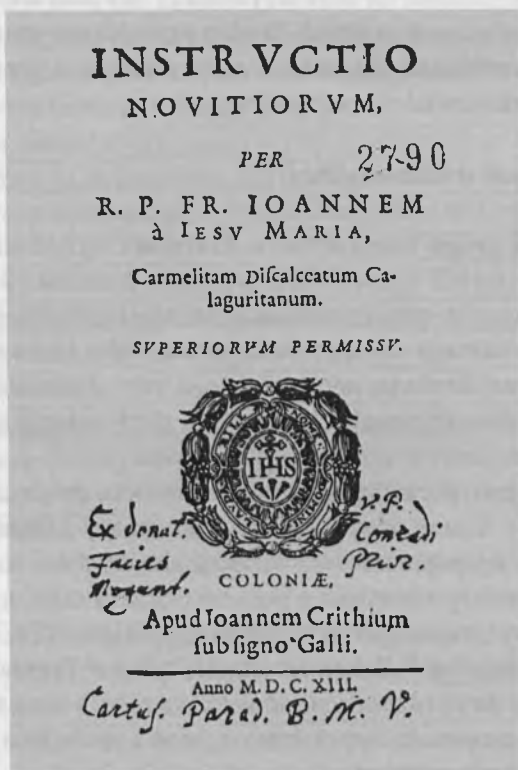
⁶³ *Elenchus*, któraś z poz. w dziale L₂: 6, 7, 8 lub 9; zob. A. Gruys, *Cartusiana...*, T. I: *Auteurs cartusiens*, Paris 1976, s. 89, 141.

⁶⁴ A. Gruys, *Cartusiana...*, T. II: *Maisons*, Paris 1977, s. 220, 368-369; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 328-329.

S. Albani p[ro]pe Treviri. Anno 1591 – został подарowany bibliotece w 1591 r.⁶⁵ Karta tytułowa drugiego woluminu zawierającego *Novy Testament* drukowany w Antwerpii w 1563 r. opatrzona została jedynie zapiską własnościową trewirskiej kartuzji, nie zawierającą żadnych innych informacji.⁶⁶

Obok wymienionych książek, w zbiorach dawnej ksiąźnicy kartuzów pomorskich odnaleziono wolumin zawierający tłoczone w Kolonii w 1545 r. *Sermones de sanctis* wielkiego kartuza Johanna Justusa Landsberga, który kaszubscy pułstelnicy uzyskali na drodze daru od kolońskiej kartuzji św. Barbary.⁶⁷

Ostatni z zachowanych druków pochodzący od omawianej grupy ofiarodawców to dzieło Jana a Jesu Maria *Instructio Novitiorum* opublikowane w Kolonii w 1613 r., podarowane zakonnikom przez rządzącego w latach 1613-1625 przeora kartuzji św. Michała w Moguncji Konrada Facies.⁶⁸

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Konrada Facies, Pelplin, BSD st. 1381

⁶⁵ BSD cim. 114.

⁶⁶ BSD cim. 39.

⁶⁷ BSD cim. 1122.

⁶⁸ BSD st. 1381; H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 125, 127, 224.

Listę zachowanych księzek uzupełnia informacja o drukowanym w Ferrarze w 1503 r. mszale kartuskim, który znajdował się w monasterze jeszcze w czasach Schwengla. Stanowił on dar klasztoru we Frankfurcie nad Odrą, ofiarowany przezeń w 1563 r., już po zniesieniu domu, w chwili kiedy pozostawało w nim kilku zakonników wraz z ostatnim przeorem Georgiem Preussem.⁶⁹

Przywołani zakonnicy czy też osoby blisko związane z kartuzją oraz egzemplarze podarowanych przez nich księzek nie tworzą z pewnością kompletu zarówno benefaktorów wywodzących się z omawianej grupy, jak i literatury trafiającej tą drogą do księżnicy. Wiele woluminów sprezentowano bibliotece beziemiennie, spora część w ciągu wieków zaginęła. Można jednakże przyjąć, iż było to jedno z podstawowych źródeł zaopatrywania księgozbioru, zwłaszcza, że nie mały procent zakonników „Raju Maryi” stanowili ludzie wysoko wykształceni, niejednokrotnie po studiach na uniwersytetach,⁷⁰ dla których książka przedstawiała bez wątpienia znaczną wartość. Trudno przecież przypuszczać, iż wstępując do klasztoru wyzbywali się swoich zainteresowań a przy tym i literatury zgromadzonej w czasie wieloletniej edukacji.

Dary innych osób duchownych

Drugą pokazną grupą benefaktorów klasztoru byli dostojnicy kościelni i przedstawiciele niższych warstw duchowieństwa oraz zakonnicy innych reguł. Najczęściej w tym gronie spotykamy biskupów wrocławskich – z racji przynależności terytorialnej kartuzji do tego biskupstwa, dalej biskupów warmińskich i członków tamtejszej kapituły, pomezkańskiego oraz chełmińskiego środowiska duchownego. Spotyka się ponadto legaty osób duchownych spoza granic Rzeczypospolitej.

Niezawodnie już w początkach istnienia klasztoru spływały doń dary osób duchownych, którzy licznie odwiedzali ten interesujący zakątek jakim była kartuzja kaszubska. O jej popularności świadczy choćby fakt, iż tuż po założeniu klasztoru, kiedy rozeszły się wieści o jego ascetycznej regule, w 1385 roku odwiedziła „Raj Maryi”, biorąc udział w zbiorowej pielgrzymce, słynna mistyczka pruska Dorota z Matowów.⁷¹ Zakon zresztą nie tylko w Prusach cieszył się znakomitą opinią. Jego sława rozeszła się również po całych terenach Rzeczypospolitej. Poparciem tej tezy może być ciekawy epizod z życia Jana Długosza – słyn-

⁶⁹ Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17087, G. Schwengel, *Propago Sacri Ordinis Cartusienis per Germaniam, Pars II: De provinciis Alemaniae Inferioris, Rheni et Saxoniae*, (korzystano z przedruku fototypicznego tegoż: Salzburg 1982, (Analecta Cartusiana 90/4), (dalej *Propago II*), s. 188; A. Gruys, *Cartusiana...*, T. II: *Maisons*, s. 279; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen...*, s. 301-302.

⁷⁰ Zob. rozdz. „Użytkowanie księgozbioru”.

⁷¹ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny w diecezji pomezkańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, Toruń 1990, s. 96; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 36-37; A. Liedtke, *Dorota z Matowów*, [w:] *Hagiografia Polska*, t. 1, Poznań 1971, s. 311-321.

- Henryk S. Ruisburgensis
 - Tomasz Werner

- Hieronim Rozrażewski

nego kronikarza i historyka krakowskiego, który przez prawie 30 lat (od 1450 do 1480 r.) starał się o sprowadzenie w pobliże Krakowa zakonników reguły kartuskiej. Czynił to wielkim nakładem sił i finansów, lecz nieudane transakcje majątkowe zamiar ten w rezultacie udaremniły.⁷²

Wśród darczyńców wywodzących się z tej grupy należy przede wszystkim wymienić kolońskiego duchownego Henryka Scheffeniusa Ruisburgensis. Oprócz inkunabułu i współoprawnego z nim druku XVI – wiecznego, o których bliższe dane zamieszczono w podrozdziale poświęconym drukom XV w., podarował on bibliotece „Raju Maryi” przynajmniej dziewięć kolejnych książek,⁷³ choć przypuszczalnie dar ten był większy, bowiem Schwengel w katalogu zmarłych benefaktorów obok nazwiska Scheffeniusa zapisał: „donavit multos libros”.⁷⁴ Kilka woluminów z jego legatu zaopatrzone w notkę proveniencyjną, z której wynika, że Scheffenius złożył swój dar w 1599 r.: *R. R. Patribus Carthusianis prope Gedanum B. Mariae Virginis d[e]d[i]t Henricus Scheffenius Ruisburgensis. Anno 1599 in februario timentum te et custodientium mandata tua*, inne przywołują tylko nazwisko osoby fundatora. Niestety nie znamy bliższych szczegółów z biografii Scheffeniusa, ani też okoliczności w jakich ofiarował on bibliotece w Kartuzach swe książki. Pewną ciekawostką jest odnalezienie wśród pozostałości z jego zasobu egzemplarza stanowiącego w dalszej kolejności własność wspomnianego Henryka Coffereana. Są to *Żywoty Cezarów Gajusa Swetoniusza Trankwilusa*.⁷⁵ Na karcie tytułowej widnieją zapiski Scheffeniusa z 1576 r. oraz niedatowana, późniejsza Henryka Coffereana. Można w związku z tym przypuszczać, iż wolumin ten znalazł się na Kaszubach wspólnie z księgozbiorem Dresanusa i Coffereana.

W sporą liczbę książek – o czym szerzej napisano w rozdziale omawiającym inkunabuły – zaopatrzył w 1482 r. bibliotekę „Raju Maryi” wybitny warmianin, kanonik kapituły katedralnej warmińskiej i profesor uniwersytetu w Lipsku – Tomasz Werner z Braniewa. Z obliczanego niegdyś na 10 pozycji zapisu, dzisiejszych czasów doczekały cztery inkunabuły.⁷⁶

Osobne miejsce wśród benefaktorów kartuzji kaszubskiej zajmuje biskup kujawski Hieronim Rozrażewski. Nade wszystko zasłużył się on dla kartuzji jako jej restytutor po okresie chwilowego upadku i inkorporacji do cystersów oliwskich. Miał jednakże przyczynić się również do wzbogacenia jej biblioteki. Dzisiejszych czasów doczekały cztery woluminy z jego legatu, z których trzy ofiarowane zostały 1 września 1590 r.⁷⁷ Był to ostatni dzień z trzydniowego pobytu Rozrażewskiego w klasztorze, kiedy biskup wygłosił płomienną przemowę, gratulując

⁷² F. Sikora, *O fundacji kartuskiej Jana Długosza*, „Kwartalnik Historyczny” 80, 1973, s. 872-885.

⁷³ BSD cim. 10336, 1155, 1427, 1334, 457, 132, 103, 358, 10214.

⁷⁴ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 436.

⁷⁵ BSD cim. 1427.

⁷⁶ Zob. na temat jego darowizny K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki...*, s. 365-366, gdzie podana dalsza literatura.

⁷⁷ BSD cim. 15083, 15103-15104, 503.

CANTICI CANTICORVM MYSTICA EXPLICATIO,

Auctore Henrico Harphio, Theologo eruditissimo,
iuxta ac rerum diuinarum contemplatore profundissimo.

Eiusdem
Directorium aureum contemplatiuorum. fol. 138

Item
Eden, seu paradyfus contemplatiuorum. 185

Omnia ad archetypum diligenter castigata, annotationibusq; ad faciliorem intellectum facientibus, illustrata.

Cum rerum magis insignium copioso Indice.

Capita singulorum librorum uersa pagina demonstrabit.

COLONIAE
Apud hæredes Arnoldi Birckmanni.

Anno 1564.

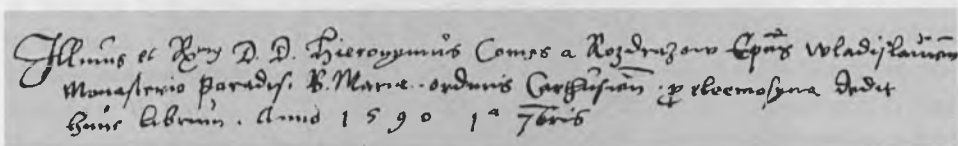
Cum gratia et priuilegio. Cef. Maiest.

*RR. Patribus et Fratribus Cartuzianis
Paradisii B. Mariae prope Godesan ddt
Henricus Scheffenius Ruisburgensis*

*Participe me fac dominus dominus finis in te
et aurodientium misericordia tua 1597.*

Karta tytułowa z zapiską poświęcającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Henryka Scheffeniusa, Pelplin, BSD cim. 10214

ojcom kartuskim powrotu do pierwotnej siedziby.⁷⁸ Wydaje się jednak, że nie są to wszystkie książki, jakie dzięki jego szczodrości znalazły się w kartuzi. Wprawdzie Schwengel mówi również tylko o kilku ofiarowanych przez niego tomach,⁷⁹ ale parokrotne odwiedziny biskupa w pustelni zaowocowały z pewnością licznymi prezentami.⁸⁰ Warto przy tym dodać, że Rozrażewski był wielkim miłośnikiem książek. Zgromadził on w swej bibliotece, w świetle katalogu z 1600 roku, 480 dzieł w 530 tomach, choć nie jest to wykaz pełny i można przyjąć, że zasób liczył co najmniej 680⁸¹ woluminów, a być może jeszcze więcej.⁸² Cenny ów księgozbiór zapisał licznym instytucjom, m.in. kolegium jezuitów w Gdańsku.⁸³ Zresztą nie tylko zapis testamentowy biskupa zasilił pomorskie librerie klasztorne. W czasie swych rządów wysyłał na zaniedbane pod względem duszpasterskim i zagrożone przez szerzący się protestantyzm Pomorze spore ilości książek. Biblioteki parafialne i klasztorne (w tym i kartuska) obdarowywał również podczas swych częstych wizyt w podległym mu archidiakonacie pomorskim. Ciekawym i godnym odnotowania jest wydarzenie z czwartej pomorskiej podróży biskupa w 1588 r. Wówczas to nieprzychylny Rozrażewskiemu opat cysterski z Oliwy – Jan Kostka – rozgłaszać począł, że biskup chce opanować klasztor, wioząc w tym celu zbrojny orszak i 30 wozów broni. Jednakże oficjał gdański – Mikołaj Myloniusz, który *nota bene* również przysłużył się kartuskiej librarii,⁸⁴ zapewniał cystersów że owe wozy wypełnione są książkami i brewiarzami.⁸⁵ Akcja rozprowadzania książek miała więc charakter masowy. Skorzystała na tym również podnosząca się z upadku kartuzja kaszubska.

Bernardus Clarevallensis, *Opera omnia*, Antverpiae 1576, fragment karty ochronnej tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Hieronima Rozrażewskiego, Pelplin, BSD cim. 15083

⁷⁸ P. Czaplewski, *Biskupa Rozrażewskiego Itineraria czyli rozkład podróży wizytacyjnych po Pomorzu*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 3, 1914/16, s. 144-145 (błądnie 16-17).

⁷⁹ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 435.

⁸⁰ P. Czaplewski, *Biskupa Rozrażewskiego Itineraria...*, s. 109, 117, 144-145.

⁸¹ L. Grzebień, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK) 22, 1971, s. 94.

⁸² S. Librowski, *Biskup Hieronim Rozrażewski jako humanista i mecenas*, ABMK 11, 1965, s. 221; kilka książek z jego biblioteki znajduje się dzisiaj w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku zob. sygn. XVI. F. 4636, F. 4642, F. 4654, F. 4655.

⁸³ L. Grzebień, *op. cit.*, s. 117; *Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień (dalej EWOJ), Kraków 1996, s. 175.

⁸⁴ Zob. dalszą część tekstu.

⁸⁵ S. Librowski, *op. cit.*, s. 219-220; K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiakonatu pomorskiego w XVI-XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993. s. 15-18; P. Czaplewski, *Hieronim Rozrażewski a książka*, „Silva Rerum” 1/2, 1938, s. 14.

Kolejnym ofiarodawcą wywodzącym się z kręgów wyższego duchowieństwa, który wspomógł klasztorną bibliotekę kartuzów był – jak już nadmieniono – proboszcz kościoła NPM i oficjał gdański Mikołaj Myloniusz († 1611), bliski współpracownik i zaufany biskupa Rozrażewskiego.⁸⁶ Kwerenda przeprowadzona w ksiąźnicy seminarium pelplińskiego wykazała w pokartuskim zbiorze trzy druki w dwóch woluminach opatrzone zapiską donacyjną Myloniusza w jednym przyładku datowaną na 23 grudnia 1598 r.: *Nicolai Mylonii Paro[chi] et Offic[ialis] Gedan[ensis] 23 decembr. 1598.*⁸⁷ Jego ofiarę odnotował również w swych annałach Schwengel.⁸⁸ Podobnie, jak to uczynił biskup Rozrażewski, zapisał Myloniusz swój księgozbiór gdańskiemu kolegium jezuickiemu w Starych Szkotach.⁸⁹

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Mikołaja Myloniusza, Pelplin, BSD cim. 1327

⁸⁶ P. Czapelewski, *Wykaz oficyałów gdańskich i pomorskich od 1467-1824*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 19, 1912, s. 50-55; W. Szczuczko, *Miloniusz Mikołaj*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* (dalej SBPN), t. 3: L-P, pod. red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 224-225.

⁸⁷ BSD cim. 1118, 1327.

⁸⁸ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 436; P. Czapelewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

⁸⁹ EWOJ, s. 175.

- Jakub z Braniewa
- Wawrzyńca Kocha

Funkcjonowanie biblioteki

Grono dostojników kościelnych uzupełnia zmarły w 1617 r. Franciszek Łącki – biskup-sufragan diecezji włocławskiej, który w przeddzień swej śmierci zapisał kartuzom trzy dzieła: *Commentaria* Franciszka Toleta, *Meditationes in Ave Maris Stella* Franciszka Costera oraz *Stimulum compunctionis et soliloquia* Jana a Jesu Maria.⁹⁰ W pozostałościach po ksiąźnicy kartuskiej udało się odnaleźć jedynie egzemplarz pierwszego z wymienionych dzieł,⁹¹ ale trudno ustalić czy jest to ów tom ofiarowany przez Łąckiego, zwłaszcza, że jeszcze w końcu XVIII w. katalog biblioteczny rejestrował przynajmniej sześć innych prac tego autora w tym kilka o podobnym tytule.⁹²

Wśród dobrodziejów biblioteki klasztornej, których ofiary również nie przetrwały do współczesności, możemy wymienić kapelana królewskiego Jakuba z Braniewa oraz kanonika Wawrzyńca Kocha, kaznodzieję i oficjała warmińskiego.⁹³

Nie dotrwał niestety również do chwili obecnej pięknie oprawny w jedwab ze srebrnymi klamrami mszał rzymski, który wraz z wieloma innymi przedmiotami w 1721 r. подарował kaszubskim profesom archidiakon pomorski, kanonik włocławski, prepozyt skarszewski oraz sekretarz królewski Jan Kazimierz Jugowski.⁹⁴ Ofiara ta miała z pewnością charakter zadośćuczynienia za dobrodziejstwa wyświadczone Jugowskiemu przez kartuzów w okresie jego młodości. Urodził się on bowiem w Kartuzach jako syn krawca „Raju Maryi”. Już jako młodzieńki ministrant zdradzał zainteresowanie nauką, a że okazał się przy tym nad wiek rozwinięty umysłowo został posłany przez zakonników do jezuickiej szkoły w Starych Szkotach, po której ukończeniu kontynuował edukację w kolegium w Toruniu. Dzięki wybitnym walorom intelektualnym i duchowym w szybkim czasie awansował w hierarchii kościelnej, zostając w końcu archidiakonem pomorskim. W tym charakterze wizytował m.in. kościoły stron rodzinnych. Będąc w podeszłym wieku odwiedził właśnie w owym 1721 r. kartuzję kaszubską, gdzie spotkał dwóch dziewięćdziesięcioletnich ojców, którym służył przed laty do mszy. Wówczas, obok cennych precjozów, ofiarował klasztorowi wspomniany mszał. Jugowski zmarł w pięć lat później, 6 stycznia 1726 r.⁹⁵

Listę legatów pochodzących od wysokich dostojników Kościoła zamyka biskupia darowizna 120 florenów przeznaczona na zakup książek, którą kartuscy mnisi otrzymali w 1602 r. od ordynariusza włocławskiego Jana Tarnowskiego.⁹⁶

⁹⁰ Gdańsk IV, s. 121; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 437; kilka książek z biblioteki biskupa Łąckiego przetrwało natomiast w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku, zob. sygnatury XVI. F. 4127, XVI. F. 4540, O1716, XVII. F. 8774.

⁹¹ BSD cim. 15124.

⁹² *Elenchus* A. 37, A₂. 13, C₃. 21, C₄. 60, C₄. 2, F₂. 19.

⁹³ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 436; 443.

⁹⁴ Gdańsk V, s. 122; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 441; *Apparatus pauper*, s. 83-85, gdzie przytacza pełen tekst zapiski, w jaką darczyńca zaopatrzył ów mszał.

⁹⁵ A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec „Raju Maryi”*, „Studia Pelplińskie” 12, 1981, s. 390.

⁹⁶ Gdańsk IV, s. 55; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 435; P. Czaplowski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

- Joachimu Jordan
- Janu Walter z Chojnic
- Marcini z Pyzdr

W gronie dobrodziejów omawianej biblioteki znalazło się kilku przedstawicieli niższego duchowieństwa pracujących w bliskim sąsiedztwie kartuzji. Ich legaty reprezentowane są w seminaryjnej librarii w Pelplinie na ogół pojedynczymi egzemplarzami książek. W dobie inkunabułów ofiarę na rzecz biblioteki kartuskiej złożył kanonik kapituły kamińskiej Joachim Jordan.⁹⁷ W tym samym mniej więcej czasie zasilili bibliotekę trzema inkunabułami, oprawnymi w dwóch woluminach, jeden z pierwszych znakomitych bibliofilów Gdańska, proboszcz kościoła św. św. Piotra i Pawła Jan Walter z Chojnic.⁹⁸ W sto lat później (1589) żukowski kaznodzieja i spowiednik Marcin z Pyzdr ofiarował kartuskim zakonnikom, wedle zapewnień Schwengla, „multos libros”.⁹⁹ W tomie IV *Apparatus ad annales* – rękopisie przechowywanym w Bibliotece Gdańskiej PAN – Schwengel wymienia dwa tytuły z owego legatu.¹⁰⁰ Są to przechowywane do dzisiaj w Pelplinie dzieła: Jana Herolta¹⁰¹ oraz Ludwika z Granady *Introductionis ad symbolum fidei* w druku z 1588 r.¹⁰² Jeden inkunabuł i współoprawne z nim dzieło XVI – wieczne ofiarował w 1645 r. proboszcz w położonych nieopodal Pelplina Subkowach Jan Jansson (Janssonius).¹⁰³ Kolejny druk pochodzi z księgozbioru prepozyta lęborskiego i proboszcza w Rumii Jana Jansena (Jansenius), chociaż nie znamy okoliczności w jakich znalazł się w bibliotece kartuzji.¹⁰⁴ Zachowała się także rozprawa filozoficzna z zapiską własnościową Marcina Zalewskiego, być może proboszcza w latach 1744-1749 w Miłobądzu.¹⁰⁵

Kartuzja kaszubska cieszyła się ofiarnością nie tylko osób indywidualnych. Jej bibliotekę zasilaty również darowizny pochodzące od rozmaitych, najczęściej okolicznych zgromadzeń zakonnych. Największe w tym względzie zasługi położył gdański konwent dominikanów. W 1621 r. złożył zakonnikom „Raju Maryi” nie lada podarunek – 12 – tomowe wydanie *in folio* dzieł św. Tomasza z Akwinu, niestety nie zachowane do naszych czasów.¹⁰⁶ Wydaje się, że dominikanie gdańscy byli szczególnie przyjaźnie nastawieni do kaszubskiej pustelni, ceniąc przy tym zamiłowanie do książek kartuskich braci, bowiem w dwadzieścia lat później kolejną ofiarę złożył im przeor tego klasztoru Justyn Miechowita.¹⁰⁷

⁹⁷ BSD Inc. F. 844; zob. K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki...*, s. 369.

⁹⁸ Tamże, s. 367-368.

⁹⁹ *Apparatus pauper*; s. 132; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 338.

¹⁰⁰ Gdańsk IV, s. 3.

¹⁰¹ Ofiarowany w 1589 r.; por. K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki...*, s. 368; oraz analogiczny rozdz. w niniejszej pracy.

¹⁰² BSD cim. 1256.

¹⁰³ BSD Inc. F. 539 adl., F. 538 XVI w.; w artykule o inkunabułach kartuskich (K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki...*, s. 369, przypis 140) popełniłem omyłkę, odwołując się przy nazwisku Janssoniusa do źródła jakim jest opublikowany przez B. Czapłę *Apparatus pauper* Schwengla (*Apparatus pauper*, s. 260). Schwengel wymienia w tym dziele nazwisko Janssenius, który był prepozytem lęborskim i proboszczem w Rumi, zob. s. 95, 230, 260, 269.

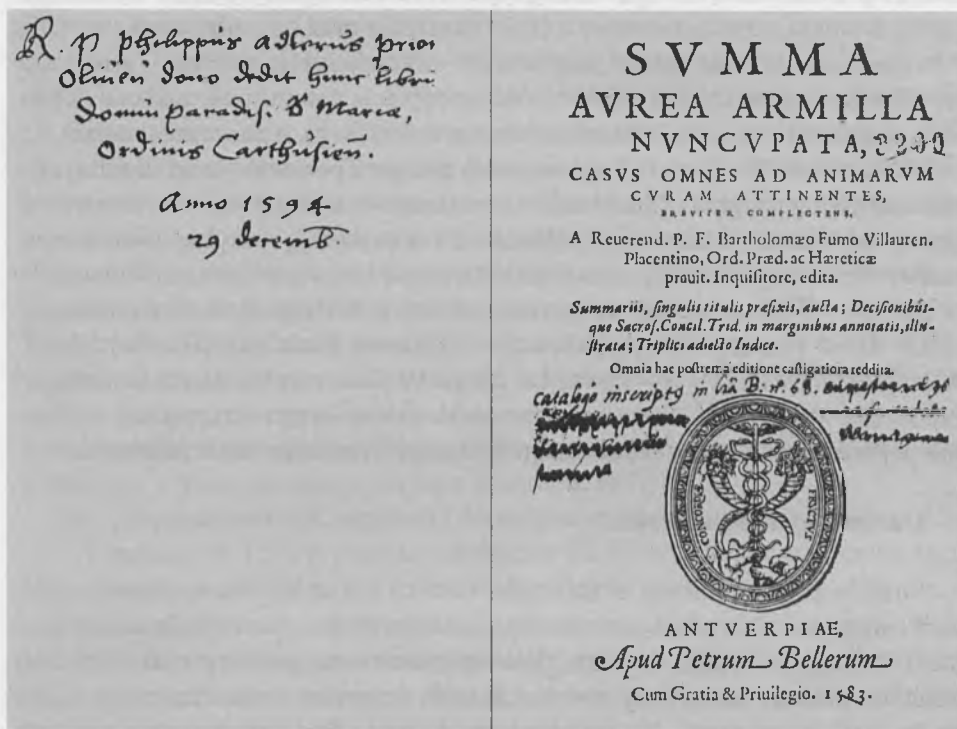
¹⁰⁴ BSD cim. 1143; *Apparatus pauper*, s. 95, 230, 260, 269.

¹⁰⁵ BSD st. 677; *Apparatus pauper*, s. 164.

¹⁰⁶ Prawdopodobnie opisane w *Elenchus* pod sygn. B. 45-56.

¹⁰⁷ O szczegółach tej donacji zob. tekst poniżej.

Obok daru konwentu dominikańskiego znajdują się w pokartuskich zbiorach książki, które milczący mnisi otrzymali z rąk cystersów i jezuitów. Odnaleziono zatem cztery tomy drukowanej w 1487 r. *Biblia* będącej wcześniej własnością opactwa cysterskiego w Pelplinie,¹⁰⁸ a także książkę, którą 29 grudnia 1594 r. ofiarował kartuzji, jak wskazuje zapiska: *R. P. Philippus Adlerus Prior Olivien[is] dono dedit hunc librum Domui Paradisi B. Mariae Ordinis Carthusien[is] Anno 1594 29 decembr[is]* – zastłony przeor, reformator i kronikarz klasztoru oliwskiego Filip Adler.¹⁰⁹ W tym miejscu wymienić można także dwa polonika należące niegdyś do kolegiów jezuickich w Gdańsku¹¹⁰ i Warszawie,¹¹¹ oraz jedno dzieło, którego poprzednim użytkownikiem był zmarły po 1772 r. jezuita Wojciech Markowski.¹¹²

Karta ochronna tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki katrzji kaszubskiej przez Filipa Adlera, Pelplin BSD cim. 494

¹⁰⁸ K. Nierzwicki, *Inkunabuly biblioteki...*, s. 369.

¹⁰⁹ BSD cim. 494; P. Czaplewski, *Adler Filip*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 29; P. Oliński, *op. cit.*, s. 10, 215, 218, 259, 266, 268, 271.

¹¹⁰ BSD cim. 1223.

¹¹¹ BSD st. 867.

¹¹² BSD st. 5571; EWOJ, s. 842.

Lista darowizn i benefaktorów wywodzących się z kręgów kościelnych mogła by być z pewnością daleko dłuższa. Sporo dzieł trafiło do biblioteki bezimiennie, wiele zaś nazwisk pozostaje w dalszym ciągu nierozpoznanych. Dochodzi do tego świadomość braku przecież ponad połowy dawnego zasobu księżnicy.

Abstrahując jednakże od nasuwających się wątpliwości i domysłów, można uznać, iż scharakteryzowana grupa ofiarodawców przyczyniła się w znaczny sposób do powiększenia księgozbioru naszej kartuzji. Kaszubski klasztor, jedyne tego typu zgromadzenie zakonne w Prusach Królewskich skłaniał do ofiarności zainteresowane nim duchowieństwo z wielu względów. W średniowieczu epatował swą surową, ascetyczną regułą stając się nawet ośrodkiem pątniczym. W czasach rozlewającego się po Pomorzu protestantyzmu widziano w nim ostoję wiary katolickiej. Dochodziła do tego wzmagająca ciekawość egzotyka życia zakonnego: jarska kuchnia, używanie mowy tylko w potrzebie oraz odgradzanie się od ludzi i świata. Jednocześnie był też „Raj Maryi” – niekoniecznie słusznie – postrzegany jako miejsce, w którym bogobojność i medytacja dominowały nad codziennością, w którym wszystko koncentrowało się wokół Boga, a doczesność miała niewielką wartość. Wszystko to wywoływało podziw i porywało ludzi zasobnych – jakimi byli niewątpliwie duchowni – do ofiarności wyrażającej się również poprzez wzbogacanie klasztornej biblioteki. Z taką sytuacją spotykamy się w przypadku wielu innych kartuzji. Dowodów dostarcza historia rodzimych konwentów w Berezie i Gidlach. Podobnie bywało również w kartuzjach zachodnioeuropejskich. Dość posłużyć się przykładem – założonej podobnie jak „Raj Maryi” w drugiej połowie XIV w. – kartuzji w Liège. W pierwszych wiekach istnienia jej biblioteka wzbogacała się – obok wytworów miejscowego skryptorium – głównie poprzez liczne ofiary okolicznego wyższego i niższego duchowieństwa.¹¹³

Darowizny osób świeckich

Poza licznymi ofiarami składanymi kartuzji przez jej zakonników i osoby duchowne, pewna – także niemająca części księgozbioru – pochodziła z darowizn ludzi świeckich. Należą do nich głównie mieszczanie gdańscy oraz okoliczna szlachta, chociaż przetrwały również książki legowane kartuzom przez osoby pochodzące spoza granic Rzeczypospolitej. Wśród ofiarodawców odnotowanych w tej grupie znajdują się nazwiska znanych postaci gdańskiego życia naukowego, kulturalnego i politycznego.

¹¹³ J. Stiennon, *La Bibliothèque et le Scriptorium de la Chartreuse de Liège des origines au XVIIe siècle*, „Chronique Archeologique du Pays de Liège”, 37, 1946, s. 58-64; podobnie bywało w innych kartuzjach zob. m.in. J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert*, Leiden 1972, s. 55-60; Ch. De Backer, *Zur Geschichte der Bibliothek der Kartause Vogelsang bei Jülich*, [w:] *Kartäuserregel und Kartäuserleben*, Bd. 1, Salzburg 1984, (Analecta Cartusiana 113), s. 288-299 (Autor wymienia wiele nazwisk ofiarodawców wywodzących się z duchowieństwa, którzy od 1487 aż do lat 30 - tych XVIII w. przekazywali swe książki dla klasztornej biblioteki).

- Jan Bischof
- Reinhold Heidenstein

Podobnie, jak w przypadku duchowieństwa, niewątpliwie już w początkach kartuzji kaszubskiej pojawiły się legaty osób świeckich. Nic bliższego nie można jednak na ten temat powiedzieć. Roczniki Schwengla wymieniają z tego okresu sporo nazwisk mieszczan gdańskich i okolicznej szlachty, którzy zaopatrywali klasztor w różnorakie dobra. Jednakże dopiero mieszczanin Jan Bischof, pochodzący z patrycjuszowskiej rodziny gdańskiej przysłużył się do powiększenia biblioteki. Z jego legatu zachowała się praca Jana Reuchlina *Vocabularius breviloquus* drukowana w norymberskiej firmie A. Kobergera w 1494 r.¹¹⁴

Jedną z ciekawszych postaci, które fundowały książki dla kartuzji był znany historyk i sekretarz królewski Reinhold Heidenstein, osiadły na Sulęczynie, sąsiadującym z dobrami kartuzów. Ofiarował on w 1599 r. cztery woluminy pracy Hannibala Rosseliusa *Pymander Mercuri Trismegisti*, wydane w krakowskiej Oficynie Łazarzowej w latach 1585-1590, z których dwa tomy – opatrzone zapisaną donacyjną w brzmieniu *Donatus hunc libru[m] Cartusiae Paradisi B. Mariae D. Reinholdius Heidenstein a Solenczino [...] 1599. Oretur pro eo* – zachowały się do dnia dzisiejszego.¹¹⁵ Autor, a w zasadzie komentator do właściwego dzieła Hermesa Trismegistusa – Hannibal Rosselius – był profesorem uniwersytetu w Krakowie. W pracy tej zawarto m.in. rozdziały dotyczące Pomorza, państwa moskiewskiego, oraz Polski, a w nich studia czołowych historyków polskich: Marcina Kromera, Andrzeja Patrycego Nideckiego, Stanisława Sokołowskiego, Wawrzyńca Goślickiego i innych. Nie bez przyczyny zatem trafiła ona w ręce Heidensteina, który należał również do cenionych pisarzy w tej dziedzinie. Największe zasługi położył wszakże na polu historiografii. Do jego głównych dzieł zalicza się m.in. rozprawy *De bello Moscovitico commentariorum* wydane w Krakowie w 1584 r. oraz *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti* – opublikowane w kilkadziesiąt lat po jego śmierci w 1672 r.

Nie przypadkowo też wspomógł Heidenstein właśnie bibliotekę „Raju Maryi”. Urodzony w 1553 r. prawdopodobnie w Królewcu, będąc większością życia protestantem, przeszedł w 1591 roku na katolicyzm i stał się jego gorącym wyznawcą, czego dowody mamy właśnie w darowiznach na rzecz Kościoła. W latach 1614-16 wybudował w rodzinnym Sulęczynie kościół, był też wielkim benefaktorem opactwa cysterskiego w Oliwie, a z racji sąsiedztwa utrzymywał dobre stosunki z kartuzami.¹¹⁶ Wyrażały się one nie tylko w darowiznach na rzecz biblioteki. W 1611 r. – jak podaje Schwengel – ówczesny prokurator klasztorny Henryk Villarius, późniejszy przeor prowadził korespondencję z Heidensteinem

¹¹⁴ K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki...*, s. 368; T. Borawska, *Życie umysłowe...*, s. 165-166.

¹¹⁵ Oba tomy zachowane w Bibliotece Seminarium Duchownego bez sygnatur; Gdańsk IV, s. 135; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 438, 443; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 31-32 (z kontekstu zdania wynika, iż autorzy przypisują Heidensteinowi darowiznę jakiegos własnego dzieła, co niestety nie zyskuje potwierdzenia w źródłach); zob. rozdz. „Polonika”.

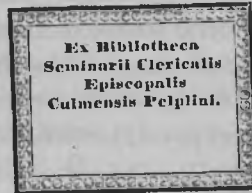
¹¹⁶ *Apparatus pauper*; s. 298, 516-517; B. Kocowski, *Heidenstein Reinhold*. [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1960, t. 9, s. 342-347; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1: A-K, Olsztyn 1984, s. 88-89.

P Y M A N D E R
M E R C V R I I
T R I S M E G I S T I

Cum Commento

FRATRIS HANNIBALIS ROSSELI
CALABRI, ORDINIS MINORVM REGVLARIS
obseruantia, Theologia & Philosophia, ad
S. Bernardinum Cracouice.
Professoris.

Liber secundus de Spiritu S.
& Angelis.

Cum licentia & Auctoritate Illustrissimi & Reuerendiss. Domini Alberti Bologneti Cardinalis, & in Regno Polonie Nuntij Apostolici.

Cumq; Gratia & Priuilegio Sacrae Caesareae M. & Sereniss. Regis Poloniae.

C R A C O V I A E.

In Officina Typographica Lazari: Anno

M. D. LXXXV.

Reinhold Heidenstein de Solms-Laubach, v. R. u. v. p. 19. m. m. in suo monasterio, Landgr. - u. p. v. d. f. C. u. s. h. f. i. r. a. an. d. n. d. d. X C I X. d. u. f. i. a. l. u. d. g. u. l. d.

Karta tytułowa z zapiską donacyjną Reinholda Heidensteina dla biblioteki kartuzji kaszubskiej, Pelplin, BSD b. sygn.

w sprawie przeglądania i zakupywania różnych dzieł z gdańskich składnic księgarskich.¹¹⁷ Sam Heidenstein miał również własną bibliotekę w Sulęczynie, po której przetrwało kilka inkunabułów i druków XVI w. przechowywanych w Bibliotece Gdańskiej PAN.¹¹⁸

W trakcie penetracji biblioteki seminaryjnej w Pelplinie odnaleziono niezwykle cenne, opracowane przez Erazma z Rotterdamu pięciotomowe *Opera* św. Ambrożego w dwu woluminach, drukowane u Frobenia w Bazylei w 1538 r. Znalazły się one w klasztorze – jak odczytujemy w zapisce na karcie tytułowej – w 1615 r. dzięki ofiarności nieznanego bliżej, chociaż odnotowanego w annałach Schwengla zmarłego w 1626 r. Andrzeja Pampowskiego.¹¹⁹

Do ciekawszych postaci, które położyły zasługi w pomnażaniu biblioteki „Raju Maryi”, należy niewątpliwie Dorota Rhode. Dzierżawiła ona od klasztoru grunt w Bielkowie nad rzeką Radunią, gdzie istniał młyn zbożowy a od 1618 r. – wybudowana tam przez jej poddzierżawcę Henryka Rhode – papiernia.¹²⁰ Podarowała ona zakonnikom jeden z produktów gdańskiej oficyny Jakuba Rhodego, drukowany w 1577 r.¹²¹ Zarówno w pismach Schwengla,¹²² jak i bazujących na jego pracach dziełach P. Czaplewskiego i Franciszka Pabicha – dzierżawiąca bielkowski grunt, a na jego terenie papiernię – Dorota utożsamiana jest z wdową po Jerzym Rhode – gdańszczaninie, który od 1598 r. wziął wraz ze swym szwagrem w użytkowanie młyn zbożowy i przyległe doń warsztaty w Bielkowie.¹²³ Niepewną zatem wydaje się informacja – zamieszczona w opracowanym przez Ałodię Kawecką-Gryczową i Krystynę Korotajową czwartym tomie *Drukarzy dawnej Polski*, obejmującym obszar Pomorza – w świetle której jawi się nam nasza fundatorka, jako wdowa po zmarłym ok. 1614 r. Marcinie – gdańskim drukarzu, przedostatnim ze znanego rodu typografów tego miasta. W opinii wspomnianych autorek, po śmierci Marcina prowadziła ona jeszcze w 1618 r. papiernię w Bielkowie „stanowiącą zapewne uprzednio własność męża”,¹²⁴ co wydaje się nie mieć jed-

¹¹⁷ Zob. list Heidensteina do H. Villariusia datowany w Sulęczynie 13 maja 1611 r., który przytacza Schwengel, Gdańsk IV, s. 87; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

¹¹⁸ BG PAN sygn. XV. 376, XV. 65, Hb 4289 8°, NI 6 8° /22/; o swojej bibliotece wspomina w przywoływanym wyżej liście do Villariusia, zob. Gdańsk IV, s. 87.

¹¹⁹ BSD cim. 10072-10073; Gdańsk IV, s. 136 (choć kartuski historiograf legat ów umieścił w tym tomie pod rokiem 1620); G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 438.

¹²⁰ Bliższe szczegóły na temat jej działalności zob. podrozdział „Oprawy, introligatornia i papiernie klasztorne”.

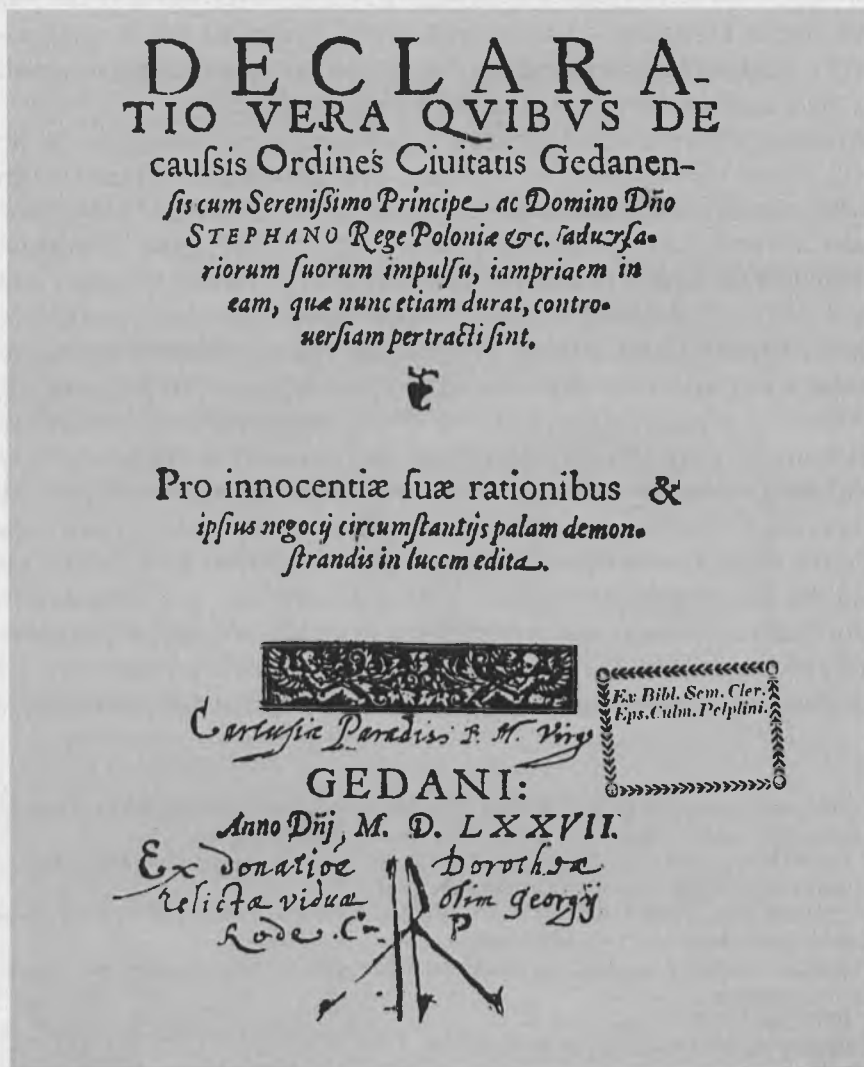
¹²¹ BSD cim. 1078.

¹²² Gdańsk IV, nr 91 A i 49, 91 B, C.

¹²³ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 85-86, 204; F. Pabich, *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978, s. 7-8; Tenże, *Dzieje dwóch piarni klasztornych położonych na gruntach Kartuzów w Żukowie i Bielkowie*, „Przegląd Papierniczy” 3, 1988, s. 129-131; Tenże, *Klasztorne piarnie kartuzów*, „Przegląd Papierniczy” 6, 1989, s. 243-244.

¹²⁴ *Rhode Marcin*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. t. 4 : *Pomorze*, opr. A. Kawecką-Gryczową, K. Korotajową, Wrocław 1962, s. 390; tę samą wiadomość podaje Zbigniew Nowak zob. *Rhode Marcin*, [w:] SBPN, t. 3: R-Z, pod. red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 65.

nak potwierdzenia. Kluczem do rozwikłania tej zagadki mogą być z jednej strony roczniki Schwengla, ale nade wszystko zapiska donacyjna na подарowanym klasztorowi kartuskiemu przez Dorotę woluminie, położona ówczasie ręką bibliotekarza, z której wyraźnie wynika, że była ona wdową po Jerzym Rhode.¹²⁵ W związku z tym trudno również przypuszczać, aby gdański drukarz Marcin był właścicielem wspomnianej bielkowskiej papierni.

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Dorotę Rhode, Pelplin, BSD cim. 1078

¹²⁵ „Ex donatione Dorotheae relictae Viduae olim Georgij Rhode”.

Wśród wielu darowizn na rzecz kartuzji kaszubskiej, jakimi wyróżnił się podkomorzy chełmiński i starosta mirachowski Jakub Szczepański, spotykamy również książki. Z odnotowanych przez Schwengla dwóch dzieł, mianowicie *Biblii* w języku polskim oraz pierwszego tomu dzieł Plutarcha,¹²⁶ zachowało się jedynie to ostatnie. Jest to przechowywany obecnie w Pelplinie pierwszy tom, z wydanego w 1579 r. w Bazylei, najśłynniejszego dzieła wielkiego greckiego pisarza Plutarcha z Cheronei zatytułowanego *Żywoty sławnych mężów*, który Szczepański – w świetle zapiski donacyjnej – ofiarował w 1617 r.¹²⁷

Kolejnym gdańszczaninem, którego książkowa darowizna przetrwała w pokartuskich zbiorach pelplińskich, jest Franciszek Mones. W 1621 r. wzbogacił on bibliotekę – na co wskazuje zapis donacyjny: *Ex liberali donat[ione] D. Franciscus Mones anno 1621* – o kazania Johanna Geilera drukowane w Strassburgu w 1521 r.¹²⁸ Być może była to jedna z form wdzięczności, jaką chciał wyrazić kartuzom za wydzierżawioną od nich w roku poprzednim na trzydzieści lat położoną w pobliżu Kartuz osadę Sitno.¹²⁹

Pokartuskie zbiory przechowywane obecnie w Pelplinie kryją w sobie drobny fragment księgozbioru kolejnej ze znanych postaci nauki i kultury Gdańska. Mowa w tym miejscu o filozofie, teologu a zarazem bibliotekarzu Biblioteki Rady Miejskiej zmarłym w 1715 r. Samuelu Schelwigu. W niewyjaśnionych okolicznościach księżnica „Raju Maryi” wzbogaciła się o cztery dzieła w trzech woluminach wybitnego pisarza Dionizego Kartuzza,¹³⁰ które – w świetle zapisek na kartach ochronnych (*[...] ex Bibliotheca] Schelgwig [...]*) – należały właśnie do osoby Schelwiga. Wszystkie tomy zaopatrzone w jednakowe skórzane oprawy na desce ze ślepo tłoczoną dekoracją, wykonane w 1535 r. Schelwig posiadał własny, bogaty księgozbiór liczący ponad 1300 woluminów zawierający liczne prace o treści religijnej, literackiej, medycznej i przyrodniczej. Został on zlicytowany na aukcji, która odbyła się tuż po jego śmierci 26 marca 1715 r.¹³¹ Być może wówczas kartuzi nabyli książki z jego biblioteki, ale nie znajdujemy tego potwierdzenia

¹²⁶ Gdańsk IV, s. 124; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64; w katalogu zmarłych benefaktorów kartuzji Schwengel podaje informację o kilku podarowanych przez Szczepańskiego książkach, zob. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 438.

¹²⁷ BSD cim. 583; Schwengel tymczasem zanotował ową darowiznę pod rokiem 1618, zob. Gdańsk IV, s. 124; *Urzednicy Prus Królewskich XV-XVIII w. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław [etc.] 1990, s. 71, 105.

¹²⁸ BSD cim. 10173; dar ten odnotował również Schwengel, *Apparatus II*, s. 443.

¹²⁹ Gdańsk IV, s. 131-133; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 46, 107, 145, 159, 201.

¹³⁰ BSD cim. 10317 (klocek zawierający dwa dzieła) oraz dwa wol. bez sygnatur, z dawnymi sygn. kartuskimi L. 16, 18.

¹³¹ P. Szafran, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 1, 1967 (druk 1968), s. 58; Tenże, *Gdańskie katalogi aukcyjne XVII i XVIII w.*, tamże, s. 90; A. Siemięginowska, *Schelwig Samuel*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa-Łódź 1972, s. 794-795; Z. Nowak, *Samuel Schelwig - uczonec, bibliotekarz, bibliolog*, [w:] S. Schelwig, *O początkach Biblioteki Gdańskiej. List i rozprawa*, przekł. i kom. Z. L. Pszczółkowska, Gdańsk 1992, s. 3-31; Tenże, *Schelwig Samuel*, [w:] SBPN, t. 4: R-Z, Gdańsk 1997, s. 154-156.

- Daniel Gralath
- Jan Tesmer
- Jan Doręgowski

w źródłach. Nie wydaje się też raczej, aby Schelwig owe cenne *cartusiana* osobście ofiarował naszej pustelni, nie należał on bowiem do kolekcjonerów chętnie rozstających się ze swymi książkami.¹³²

Niezwykle ciekawą wydaje się także sprawa darowizny książkowej znanego prawnika i przyrodnika gdańskiego Daniela Gralatha starszego, ojca słynnego bibliofila Daniela Gralatha młodszego. Podarował on 1 lutego 1741 r. ze swego księgozbioru niezachowane już dzisiaj ośmiotomowe wydanie pracy Laurentiusa Beyerlincka *Magnum theatrum vitae humanae* wytoczone bądź w Lyonie w 1678 r., bądź w Wenecji w 1707 r.¹³³

Biblioteka Gralatha była jedną z większych librarii prywatnych XVIII-wiecznego Gdańska. Po śmierci ojca Daniel mł. odziedziczył jego zbiory, oraz dodatkowo zyskał bibliotekę swego dziadka, znanego uczonego Jakuba Teodora Kleina, który także utrzymywał kontakty z kartuzami, ofiarowując im swe prace.¹³⁴ Oba te księgozbiory połączone jednym katalogiem sprzedano na aukcji w 1772 roku. Katalog ów liczył 2394 tomy książek głównie z dziedziny przyrodniczej i matematycznej.¹³⁵ Nie udało się ustalić, kto wówczas nabył tę kolekcję. Trudno jest również dzisiaj dociec, w jaki sposób Gralath przekazał wymienione wyżej dzieło ojcom kartuskim; czy odbyło się to z okazji pobytu w kartuzji, czy też przy jakimś spotkaniu z przeorem lub prokuratorem klasztornym w Gdańsku. Niemniej darowizna ta stanowi ciekawy epizod z życia słynnego uczonego i bibliofila a zarazem przydaje blasku kartuskiej książnicy.

Na zakończenie charakterystyki świeckiej grupy benefaktorów kartuskiej biblioteki można wspomnieć o kilku osobach, w stosunku do których trudno precyzyjnie ustalić zarówno ich tożsamość, jak i czas złożenia ofiary. Znajdują się zatem w pokartuskich zbiorach książki należące wcześniej do Jana Thesmera¹³⁶ – być może znanego ze szczodrości, zmarłego w 1652 r. sekretarza królewskiego Jana Tesmera¹³⁷ lub któregoś z członków rodziny Tesmerów osiadłych na folwarku Szumles w niedalekiej odległości od Kartuz.¹³⁸ Kolejną postacią jest prawdopodobnie siostrzeniec opata oliwskiego i administratora kartuskiego Kaspra Geschkaura, wójt oliwski Jan Doręgowski¹³⁹ właściciel drukowanych w 1539 r. kazań Wilhelma Bibauta.¹⁴⁰

¹³² Bibliotece Gdańskiej podarował tylko raz kilka egzemplarzy, por. A. Siemięginowska, *op. cit.*, s. 795; Z. Nowak, *Samuel Schelwig – uczonec, bibliotekarz...*, s. 31.

¹³³ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444; *Magnum theatrum vitae humanae, hoc est, rerum divinarum humanarumque syntagma catholicum, philosophicum, historicum et dogmaticum...*, Lugduni, Sumptibus J. A. Hugetan, 1678, 2° (BMGC, t. 188, szpalta 1019).

¹³⁴ Zob. tekst poniżej.

¹³⁵ M. Pelczar, *Gralath Daniel mł.* [w:], SPKP, s. 289; P. Szafran, *Katalog aukcyjny...*, s. 55-68; *Gralath Daniel*, [w:] SBPN, t. 2: G-K, Gdańsk 1994, s. 188.

¹³⁶ BSD cim. 530 (dwa druki).

¹³⁷ *Apparatus pauper*, s. 387, 397.

¹³⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 113.

¹³⁹ Tamże, s. 31, 32, 36, 79, 80, 108, 120, 144, 147, 156, 227.

¹⁴⁰ BSD cim. 1217.

Oprócz wymienionych osób i ofiarowanych przez nich książek w bibliotece pokartuskiej znajduje się znaczna liczba pojedynczych woluminów podpisanych przez osoby bliżej nieznanne. Jest tutaj dla przykładu Georg Hintz – do którego należało pięć druków,¹⁴¹ a także właściciele pojedynczych tomów: Mikołaj Aribex,¹⁴² Petrus Stevard z Liège,¹⁴³ kanonik Mikołaj Neander z Koblencji¹⁴⁴ i wielu innych. Kolejne nazwiska przynoszą karty dzieł niestrudzonego historiografa Schwengla. W katalogu zmarłych benefaktorów kartuzji, jako ofiarodawcy książek w XVII w. znaleźli się Justus Hack z Bremy, Siguardus Isopedius z Norwegii, czy wreszcie Georg Dudleus z Anglii.¹⁴⁵

Dary autorów dzieł

Wyrazem popularności klasztoru oraz niekiedy bliskich związków zakonników kartuskich z ludźmi pióra były ofiary na rzecz biblioteki „Raju Maryi” składane przez autorów dzieł. Informacje o tego typu fundatorach czerpiemy zarówno z zapisek proveniencyjnych na zachowanych egzemplarzach, jak i notatek Schwengla w jego *Apparatus ad annales*. Oba te źródła dostarczają nam wiedzy o przynajmniej pięciu twórcach, którzy swe prace ofiarowali pomorskiej pustelni, chociaż nie można wykluczyć, iż fundacji takich było więcej. Ponieważ legaty żadnego z autorów nie wyróżniają się specjalnie wielkością, zaś wszystkie postacie wydają się w równym stopniu interesujące, prezentację poszczególnych donacji usystematyzowano chronologicznie.

Spośród owego grona pięciu pisarzy, którzy złożyli klasztorowi ofiary m.in. ze swych dzieł, pierwszą odnotowaną postacią jest jeden z wybitniejszych polskich teologów i pisarzy polemicznych XVI w. oraz znakomity kaznodzieja Stanisław Sokołowski († 1593).

W obecnej chwili pelplińska księżnica w części pokartuskiej przechowuje trzy woluminy, zawierające sześć druków, w tym trzy własne prace Sokołowskiego.¹⁴⁶ Były to drukowane w Krakowie w Oficynie Łazarzowej *Nuntius salutis sive de Incarnatione* dedykowane królowi Zygmuntowi III Wazie i *Iustus Joseph sive in Jesu Christi Domini nostri mortem et passionem* oraz – tłoczone w kolońskiej oficynie Materna Cholina, gdzie ukazało się sporo innych jego prac – *Orationes Ecclesiasticae septem*. Jedną z przyczyn, dla których autor ofiarował profesom św. Brunona właśnie te ze swych pism, są niewątpliwie zawarte w nich treści, podejmujące tak bliską kartuzom problematykę kultu maryjnego. Rangę oraz zachęcę do jego szerzenia podnosi Sokołowski szczególnie w swym dziele *Nuntius*

¹⁴¹ BSD cim. 1194, 5004.

¹⁴² BSD cim. 15019.

¹⁴³ BSD st. 10407.

¹⁴⁴ BSD st. 511.

¹⁴⁵ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 437; zob. także Gdańsk IV, s. 108, 121.

¹⁴⁶ BSD cim. 198, 1371 (4 dzieła), 1118.

salutis, ale mariologiczny wątek spotykamy także w medytacjach *Iustus Joseph*.¹⁴⁷ Wśród podarowanych przez Sokołowskiego dzieł znalazła się również broszura Jakuba Górskiego († 1585) *Jacobi Gorscii animadversio sive Crusius*. Był to tekst napisany w obronie Sokołowskiego w związku z polemiką, jaka wywiązała się po ogłoszeniu w 1582 roku słynnego tekstu *Censura Orientalis Ecclesiae* będącego krytycznym omówieniem odpowiedzi patriarchy Konstantynopola Jeremiasza II Tranosa niemieckim luteranom, proponującym patriarsze zjednoczenie greckiej Cerkwi prawosławnej z luteranami.¹⁴⁸

Jedną ze swych prac *Orationes Ecclesiasticae*¹⁴⁹ nie przekazał Sokołowski bezpośrednio klasztorowi, lecz wizytatorowi prowincji a późniejszemu przeorowi „Raju Maryi” Lambertowi Ninglowi. Odbyło się to 20 lutego 1589 r. na kilka miesięcy przed ogłoszeniem Ningla rektorem kartuzji kaszubskiej. Pozostałe woluminy trafiły już do kartuzji bezpośrednio z jego daru, co potwierdzają zapiski na kartach tytułowych w brzmieniu: *Ex donatione eruditissimi Stanislai Socolovii*¹⁵⁰ lub *Ex donatione auctoris*.¹⁵¹ Jego legat potwierdza także Schwengel.¹⁵²

Niezmiernie ciekawą wydaje się również historia odwiedzin „Raju Maryi” przez delegację francuską pod przewodnictwem Klaudiusza de Mesmes, hrabiego d’Avaux, mediatora francuskiego podczas pertraktacji pokojowych w Sztumskiej Wsi kończących jeden z etapów wojen polsko-szwedzkich, z którą wiąże się kolejny dar autorski dla omawianej biblioteki. Delegacja ta przyjechała do Kartuz 10 maja 1636 r. i bawiła tutaj przez trzy dni. Wśród gości był również Karol Ogier – sekretarz poselstwa, poeta, autor m.in. *Dziennika podróży do Polski*, w którym daje na kilku stronach opis pobytu w kartuzji. Podczas wizyty Ogier podarował mnichom – niestety niezachowany do naszych czasów – wydany w Kopenhadze tom własnych wierszy z odręczną dedykacją, której treść brzmi następująco: *Z tego oto, Wielce Bogobojni Oicowie, widziacie, czego w Danii nasz Najdostojniejszy Posel dokonał. Czego zaś w Szwecji i w Waszej Polsce, samiście doświadczyli: pokój Wam zgotował i kiedy na Zielone Świątki roku 1636 przybył do Waszego klasztoru, mógł do Was tymi słowami przemówić, co Chrystus Pan do swych apostołów, mógł powiedzieć: pokój wam zostawiam. Pokoju tedy zażywaj-*

¹⁴⁷ J. Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 1, Lublin 1994, 133-136; M. Rechowicz, *Teologia pozytywno-kontrowersyjna*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1975, s. 7275.

¹⁴⁸ H. E. Wyczawski, *Sokołowski (Socolovius) Stanisław*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, pod red. H. E. Wyczawskiego, t. 4, Warszawa 1983, s. 132-136.

¹⁴⁹ BSD cim. 1118.

¹⁵⁰ BSD cim. 198.

¹⁵¹ BSD cim. 1371.

¹⁵² G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 437; Sokołowski swoje prace ofiarowywał zdaje się chętnie, niekiedy opatrując je własnoręczną dedykacją. W Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu przed wojną znajdował się druk jego pracy *Censura Orientalis* z własnoręczną – jak zaznaczają autorzy katalogu tej biblioteki – „prześlizniętą kaligrafowaną dedykacją Sokołowskiego dla rajców miasta Lwowa, datowaną z Krakowa 5. II. 1582.”, zob. *Katalog Druków Polskich XVI w. znajdujących się w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, zestawily L. Dobrzyńska i A. Koehlerówna, Poznań 1929, s. 76.

IACOBI
GORSCII ANIMAD-
VERSIO, siue CRVSIVS.

IN THEOLOGOS VVIRTEMBER-
genes, sua Acta & scripta apud Patriarcham
Constantinopolitanum iactantes, & STA-
NISLAISO COLOVII operam in ex-
cenda Ecclesiz Orientalis Cen-
sura calumniantes.

OPVSVLVM HOC TEMPORE VARIIS
*haeresibus sectisque miserè disiecto lectu
pernecessarium.*

COLONIAE.

Apud Maternum Cholinum.

Anno M. D. LXXXVI.

Donatione Auditiss. Stanislai Sokołowski

Cartusie Paradisi B. M. V.

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki
dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Stanisława Sokołowskiego, Pelplin, BSD cim. 198

cie i do Chrystusa, pokoju sprawcy, za nami się módlcie.¹⁵³ Z lektury dziennika wynika, że autor był bardzo zafascynowany klasztorem oraz spokojnym życiem mnichów i pod koniec życia chciał podobno wstąpić do zakonu kartuskiego w czym przeszkodził mu pogarszający się stan zdrowia.¹⁵⁴

(46) Kolejna autorska fundacja książkowa wiąże się z przywoływanym wcześniej klasztorem dominikanów z Gdańska. W 1642 r. przeor tego konwentu, najwybitniejszy polski mariolog Justyn Zapartowicz († 1649), zwany od miejsca swego pochodzenia Miechowitą, przesłał zaprzyjaźnionemu przeorowi kartuskiemu Janowi Udalrykowi Repfowi swe opublikowane w tymże roku w Paryżu dwutomowe dzieło Discurs praedicabiles super Litanias Lauretanas dedykowane Najświętszej Marii Pannie,¹⁵⁵ dołączając doń datowany na 22 listopada list, w którym wyraża radość, iż może ofiarować owo dzieło zakonnikom, którzy w sposób wyjątkowy otaczają czią Matkę Bożą¹⁵⁶: „Wielce Szanowny Ojciec Przeor [tu J. U. Repf – przyp. K. N.], po przyjacielsku, najczcigodniejszy. Ponieważ dobrze wiem, że Wasi Wielce Szanowni Ojcowie i ponadto cały słynny Zakon Kartuzów, z najwyższym uwielbieniem czcicie po Bogu Błogosławioną i Chwalebną Bożą Rodzicielkę, Dziewicę Maryję; i że z większym staraniem opieracie się na księgach świętych i nabożnych, jako Pobożni Mężowie, oddani kontemplacji. Tę oto księgę, którą z Bożą pomocą i pod opieką Błogosławionej Dziewicy, z mego zamiłowania napisałem i przekazałem do druku, także Waszym Wielce Szanownym Ojcom z serca ofiarowuję. Proszę, niechaj przyjmą z wdzięcznym sercem religijny i pobożny dar, jako pewien dowód mojego szacunku wobec Waszych Wielce Szanownych Ojców, których Bóg w swojej łasce raczy zachowywać całych i zdrowych. Dane (dawałem) w Gdańsku 22 listopada 1642 r. Czcząc (pozdrawiając) Waszych Wielce Szanownych Ojców po bratersku. Brat Justyn Miechowita, Przeor Gdańskiego Zakonu Dominikanów (własnoręcznie)”.¹⁵⁷ List ten w całości przy-

¹⁵³ K. Ogier, *Dziennik podróży do Polski (1635-1636)*, tł. E. Jędrkiewicz, Gdańsk 1953, Cz. 2, s. 139; por. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, 74.

¹⁵⁴ K. Ogier, *op. cit.*, s. 139, przypis 2.

¹⁵⁵ BSD st. 15076.

¹⁵⁶ NMP cieszyła się u kartuzów największą czią spośród wszystkich świętych. Jej imię nosiło bardzo wiele domów zakonnych (w 1510 roku na 191 kartuzji 38). W prowincji saksońskiej do której wówczas należał „Raj Maryi” na 9 klasztorów sześć nosiło imię NMP. Kaszubski dom również przyjął jej imię: Paradisus Beatae Mariae Virginis.

¹⁵⁷ *Adm[odum] R[everen]d[issimu]s P[ate]r Prior, Amice Colendissimus. Cum probe sciam Adm[odum] R[everen]d[issim]as Patres Vestras, atque adeo totum inclitum Ordinem Cartusianorum, summa post Deum veneratione, Beatam et Gloriosam Dei Genitricem Virginem Mariam colere; et libris piis ac devotis, uti Viri Religiosi contemplationi pro ceteris dediti, maiori studio incumbere. Hunc librum, quem auxiliante Deo, patrocinante B[eata] Virgine, quali quali studio meo conscripsi, et typis mandavi, etiam Adm[odum] R[everen]d[issim]i]s Paternitatibus Vestris ex animo offero. Suscipiant quaeso grato animo, munus Religiosum ac pium, erga Adm[odum] R[everendissimos] P[atres] Vestras Devotionis meae quale quale argumentum, quos Deus in gratia sua diu salvos et incolumes conservare digentur. Dabam Gedani 22 Novembris 1642. Adm[odum] R[everen]d[issim]os Patres Vestras fraterne colens. Fr[ater] Iustin[us] M[iechoviensis], Prior Gedanensis Ordinis Praedicatorum. m[anu] p[ro]p[ria].*

tacza Schwengel w *Apparatus ad annales*, obok informacji o ofercie Zapartowicza.¹⁵⁸ Zachował się również jego oryginał, na który trafiłem w trakcie penetracji księgozbioru. Znajdował się on właśnie w podarowanym przez gdańskiego przeora woluminie. Zapewne po przepisaniu został przez Schwengla włożony pomiędzy karty książki i od tamtego czasu przetrwał w tym miejscu do dnia dzisiejszego.¹⁵⁹

+

Adm. R. P. Prior, Amice Cohadjutor. S.

Cum pube sciam Adm. R. P. Patris. Vestrae, atque adeo totum inclitum Ordinem Carthusiarum, summa jure Beata Veneratione Beatam, et Gloriam Dei Genitricem Virginem Mariam colere; et libere pije, ac devote, uti Vin Religiosi, contemplationi pae extiteri debita, maximo studio incumbere. Hunc librum quem archidiaconus Dei, paternitatis Beatae Virginis, quali quali studio meo concepit, et typis mandavi, etiam Adm. R. P. Paternitatibus Vestris ex animo offero. Sincipiant quiesce grato animo, munus Religiosum, ac pium, ergo Adm. R. P. Vestrae, Devotionis meae, quale quale argumuntum, Quos Deus in gratia sua etia saluo, et inclinor consensum dignetur Sabam Gedani 22 Novembri 1642.

Adm. R. P. Pat. Vestre
Trakimo colere
J. Justing M. Prior Gedaniensis Ordinis
Quod. m. p.

List przeora gdańskiego konwentu dominikanów Justyna Zapartowicza przestany przeorowi kartuzji kaszubskiej Janowi Udalrykowi Repfowi dnia 22 listopada 1642 r. wraz z podarowanym dziełem własnego autorstwa: *Discursus praedicabiles super Litaniis Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae*, ADP, b. sygn.

¹⁵⁸ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444.

¹⁵⁹ Obecnie oryginał tego listu znajduje się w Archiwum Diecezji Pelplińskiej w dziale kartuskim.

Jednym z najświetniejszych przedstawicieli świata nauki, jacy zaszczytliwi swą obecnością „Raj Maryi”, by przy okazji podarować klasztorowi swe dzieło był niewątpliwie wielki astronom gdański Jan Heweliusz. W towarzystwie innych – jak podaje Schwengel – znakomitych mężów odwiedził on klasztor 7 marca 1674 r., przywożąc braciom w prezencie pierwszy tom swego wielkiego, bogato ilustrowanego dzieła *Machina Coelestis*, drukowanego we własnej oficynie w 1673 r.¹⁶⁰ Książkę tę przechowywano w kartuzji a potem w Pelplinie do czasów II wojny światowej.

Heweliusz doceniał posiadanie ksiąg. Jego bogata, licząca ok. 3000 dzieł, biblioteka gromadzona była przez wiele lat i zawierała głównie utwory z zakresu przyrody, matematyki i astronomii. Dzięki swym kontaktom z uczonymi całej Europy, Heweliusz posiadał najlepsze wytwory sztuki drukarskiej ówczesnych czasów. Niestety, biblioteka jego wraz z warsztatem typograficznym spłonęła w 1679 r.¹⁶¹

Astronom książki swoje ofiarowywał bardzo chętnie. Dla przykładu w zbiorach Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu zachowały się: *Machina Coelestis*, *Cometographia* oraz *Selenographia* wszystkie z odręcznymi dedykacjami autora dla Gimnazjum Toruńskiego.¹⁶² W formie darów rozesłanych po całej Europie rozeszło się 100 egzemplarzy jednego z największych dzieł uczonego gdańszczanina – *Selenografii* drukowanej u Hünefeldta w 1647 r.¹⁶³ Sprawa darowizny dla klasztoru kartuskiego nie była więc odosobniona, ale nie można uznać jej za akt oczywisty. Trzeba podkreślić, iż kartuska książnica została w ten sposób szczególnie wyróżniona, dołączając do grona bibliotek cieszących się w opinii Heweliusza wysoką renomą. Wartości darowiznie wielkiego uczonego dodaje bez wątpienia jej osobisty charakter.

W czasie kiedy Heweliusz odwiedził ów uroczy zakątek, jakim była kartuzja kaszubska, rządy w niej sprawował jeden z najwybitniejszych jej przeorów Jan Bilstein. Bywając często w różnych sprawach w Gdańsku, nawiązując liczne kontakty z artystami, warsztatami rzemieślniczymi oraz ludźmi nauki, kultury a także wpływowymi osobistościami miasta, zaznajomił się również ze znakomitym uczoneym a jednocześnie wówczas rajcą miejskim. Odwiedziny astronoma w klasztorze miały zatem prawdopodobnie charakter rewizyty. Nie wiadomo kto wów-

¹⁶⁰ Elenchus, P. 3; Gdańsk V, s. 53; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65; niezwykle interesująco opisał to wydarzenie ks. K. Raepke, zob. *Heweliusz w Kartuziach*, „Pomerania” 7, 1987, s. 22-24.

¹⁶¹ T. Przyppkowski, *Jan Heweliusz 1611-1687*, Wrocław [et al.] 1987, s. 14; E. Rybka, *Heweliusz (Hewelius) Jan*, [w:] PSB, Wrocław 1960, t. 11, s. 492-494; M. Pelczar, *Heweliusz Jan*, [w:] SPKP, s. 328; *Heweliusz Jan*, [w:] *Drukarze dawnej Polski...* t. 4, s. 152-154.

¹⁶² Toruń, Książnica Miejska, sygn.: 112195-112197 (I. fol. 4 adl. 1-3), 112198 (I. fol. 4), 112199 (I. fol. 6); por. Z. MocarSKI, *O Książnicy Miejskiej imienia Kopernika*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 32, 1925, s. 263; Heweliusz podarował również swe dzieła znanej sobie Bibliotece Rady Miejskiej w Gdańsku; por. E. Ogonowska, *Oprawy zabytkowe i artystyczne XIII - XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Gdańsk 1993, 10-11.

¹⁶³ M. Czerniakowska, *W 350. rocznicę wydania „Selenografii” Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1, 1998, s. 17.

czas przyjechał wraz ze znakomitym uczonym, ale być może byli to jego współpracownicy. Mógł to być znakomity sztycharz, współtwórca ilustracji do dzieł Heweliusza Izaak Saal,¹⁶⁴ którego astronom sprowadził z Niderlandów i utrzymywał we własnym domu. Przeor Bilstein w kilka lat później, tuż przed swym odejściem z Kartuz w 1678 r. odwiedził Heweliusza, zamawiając u Saala – wspomniany wcześniej – rytowany obraz „Raju Maryi”. Do wykonania zamówienia potrzebny był odpowiedni rysunek, który po odwiedzinach kartuzji wykonał znakomity budowniczy gdański Bartłomiej Ranisch.¹⁶⁵ Sztych w tym samym jeszcze roku odebrał od Saala nowy przeor Wawrzyniec Fendrich i z pewnością obejrzał wówczas wspaniałe obserwatorium, drukarnię i bibliotekę Heweliusza. Miedzioryt przedstawia widok kartuzji z lotu ptaka ze wszystkimi jej zabudowaniami, w tym – o czym już była mowa – oznaczoną literą „T” bibliotekę klasztorną.¹⁶⁶

Swoje dzieła Heweliusz zwykł był drukować w dwóch edycjach – luksusowej, na lepszym papierze i z większą liczbą sztychów, oraz skromniejszej – popularnej. Nie mamy pewności, którą z wersji swej pracy ofiarował w czasie odwiedzin kaszubskim mnichom, ale sądząc z rangi wizyty przypuszczalnie była to wersja luksusowa. Jak już wspomniano przetrwała ona do czasów Milkaua i została opisana w katalogu w dziale „P” pod numerem 3. Po kasacie kartuzji, kiedy jej księgozbiór przeniesiono do Pelplina, *Machina coelestis* trafiła tam również. W spisie Biblioteki Seminarium sporządzonym przez ks. Jana Hassego umieszczono ją w dziale „Mathematico-phiscus” w formie zapisu: „Heweliusz Johannes, Machina Coelestis, Pars I, fol. sygn. IV g f 1”.¹⁶⁷ W świetle przekazu, jaki pozostawił autorowi artykułu o pobycie Heweliusza w Kartuzach K. Raepkemu – kustosz ksiąźnicy seminaryjnej, zmarły w 1987 r. ks. Alojzy Kowalkowski, dzieło Heweliusza utracono w latach zawieruchy wojenno-okupacyjnej, podczas której zresztą zaginęła niemal połowa dawnego stanu zbiorów pelplińskich.¹⁶⁸

Ostatnią znaną książkową darowizną autorską na rzecz biblioteki „Raju Maryi”, wiążącą się również z odwiedzinami klasztoru, była ofiara, wspomnianego wcześniej gdańszczanina Jakuba Teodora Kleińa. Znakomity ów prawnik i histo-

¹⁶⁴ Saal Isaak, [w:] *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, Begr. U. Thieme u. F. Becker, Bd. 29, Leipzig 1937, s. 278.

¹⁶⁵ Ranisch Bartel, [w:] Tamże, Bd. 28, Leipzig 1936, s. 9.

¹⁶⁶ Gdańsk, V, s. 57; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 69; Tenże, *Heweliusz w Kartuzach*, s. 23-24; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki*, s. 25; na temat dokładnej lokalizacji por. rozdz. „Dzieje biblioteki...”.

¹⁶⁷ Jan Hasse był pierwszym bibliotekarzem w nowopowstałej ksiąźnicy seminaryjnej; zob. ADP, Dział: Biblioteka Seminaryjna, *Catalogus librorum Bibliothecae Sem. Episc. Cler. Pelpl. ... conscriptus ab Joanne Hasse... Pelplin 1851-1852*, 8 vol.; por. H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 97-98 gdzie dalsza literatura.

¹⁶⁸ K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 69, przypis 543; Tenże, *Heweliusz w Kartuzach*, s. 23, przypis 2; *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 r. Wstępny raport o stanie wiedzy*, aut. B. Bieńkowska [et al.], Warszawa 1994, s. 259.

ryk, z wyboru zaś przyrodnik a przy tym znany kolekcjoner książek, piastujący przez pewien okres funkcję sekretarza Rady Miejskiej, podarował zakonnikom prawdopodobnie cztery dzieła w tym trzy własnego autorstwa, z których dwa zachowały się do dnia dzisiejszego. W świetle zapisek Schwengla na podarowanych egzemplarzach, Klein wizytował kartuzję przypuszczalnie dwukrotnie w 1744¹⁶⁹ i 1750 r.¹⁷⁰ Niestety nie znamy bliższych szczegółów obu odwiedzin, chociaż wiemy, iż złożył wówczas najprawdopodobniej na ręce ówczesnego przeora J. Schwengla – dwie ze swych książek: *Summa dubiorum circa classes quadrupedum et amphibiorum in celebris Caroli Linnaei systemate naturae*¹⁷¹ – będąca polemiką na temat systematyki zoologicznej ze znakomitym uczonym Karolem Lineuszem, oraz drugą *Historiae avium prodromus*¹⁷² – stanowiącą jedną z części jego rozległych studiów o kręgowcach (ptaki). W 1747 r. zafundował kartuzom również zachowane do dzisiaj dzieło wrocławskiego botanika Kaspara Schwenckfelda *Theriotropheum Silesiae*.¹⁷³ Dodatkowo Klein wyposażył bibliotekę w kolejną ze swych prac, wydawaną w Gdańsku w latach 1741-1749 pomnikową *Historia piscium naturalis*, egzemplarz której niestety nie przetrwał do naszych czasów.¹⁷⁴

Warto przy tym nadmienić, iż Klein należał do grona wytrawnych bibliofilów Gdańska. W jego posiadaniu znajdował się piękny doborowy księgozbiór liczący ok. 3000 tomów, wzbogacony spadkiem po teściu Kasprze Schützu, który wspólnie z zięciem Danielem Gralathem st. – wzmiankowanym już w związku z darowizną na rzecz kartuzów – uzupełniał o cenne rękopisy i dzieła z zakresu przyrodoznawstwa, filozofii, historii, historii sztuki i medycyny. Po śmierci Kleina biblioteka przeszła na własność wnuka Daniela Gralatha młodszego, a jej część – jak już wspomniano – została sprzedana na aukcji w 1772 r. Do dzisiaj resztki z owej księżnicy znajdują się w Bibliotece PAN w Gdańsku.¹⁷⁵

Darowizna Kleina zamyka listę twórców, którzy zaopatrzyli w swe prace bibliotekę „Raju Maryi”. Wprawdzie źródła pozwalają ustalić tylko pięć takich osób, ale ich rola ma tutaj wymiar nie tylko liczebny. Nade wszystko świadczy o randze klasztoru, i dużym zainteresowaniu świata naukowego i literackiego jego istnieniem, dając jednocześnie podstawy do przypuszczeń, iż kartuzja w sposób ak-

¹⁶⁹ BSD st. 15204, Schwengel wyraźnie zaznaczył, iż tom ten został ofiarowany podczas oglądania kartuzji.

¹⁷⁰ BSD st. 15205, w przypadku tego egzemplarza Schwengel podaje informację o osobistej ofercie, ale nie wiadomo czy dokonanej w związku z odwiedzinami klasztoru, czy też może podczas spotkania z przeorem, lub innym zakonnikiem w Gdańsku.

¹⁷¹ Gdańsk, 1743; *Elenchus* O. 17, BSD st. 15204;

¹⁷² Lubeka, 1750; *Elenchus* O. 18, BSD st. 15205.

¹⁷³ Legnica, 1604; *Elenchus* O₂. 12, BSD st. 11272.

¹⁷⁴ *Elenchus* O. 16.

¹⁷⁵ Z. Nowak, *Jakub Teodor Klein*. [w:] SPKP, s. 414; R. Wapiński, *Klein Jakub Teodor*, [w:] SBPN, t. 2, s. 396-398; B. Jacob, *Polonika z biblioteki Jakuba Teodora Kleina*, „W Kręgu Książki” 2, 1985, s. 83-102; K. Kubik, L. Mokrzejki, *Trzy wieki nauki gdańskiej. Szkice z dziejów od XVI do XVIII wieku*, Wrocław [i in.] 1976, s. 150-151.

IAC. THEODORI KLEIN
SUMMA DUBIORUM
CIRCA CLASSES
QVADRUPEDUM
ET
AMPHIBIORUM
IN
CELEBRIS DOMINI
CAROLI LINNÆI
SYSTEMATE NATURÆ:
SIVE
NATURALIS QVADRUPEDUM
HISTORIÆ PROMOVENDÆ
PRODROMUS
CUM PRÆLUDIO
DE
CRUSTATIS
ADJECTI DISCURSUS:
I. DE RUMINANTIBUS.
II. DE PERIODO VITÆ HUMANÆ COLLATO CUM
BRUTIS.
CUM FIGURIS.

Aristoteles:

Prima laus est humanæ sapientiæ, valde similia posse distinguere.

LIPSIÆ PROSTAT APUD JO. FRID. GLEDITSCHUM,
UBI ET RELIQUA AUTORIS OPUSCULA.

GEDANI TYPIS SCHREIBERIANIS. 1744.

Cartusia Paradisi Maria

Ex liberali donatione ipsius Clarissimi Authoris D. Jac. Theod. Klein Secr. Gedan
Reg. Soc. Angl. Sodalis. Cartusia presentis 1744.

Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki
kartuzji kaszubskiej przez autora – Jakuba Teodora Kleina, Pelplin, BSD st. 15204

tywny uczestniczyła w życiu intelektualnym nie tylko regionu swej egzystencji, ale również szeroko poza jego granicami.

Wykaz autorów-ofiarodawców stanowi fragment wieńczący charakterystykę benefaktorów indywidualnych i instytucjonalnych, jacy w ciągu kilkusetletniej historii klasztoru pomorskiego zasilili jego księgozbiór. Przeprowadzona analiza poszczególnych grup wykazała, że biblioteka „Raju Maryi” cieszyła się ofiarnością przede wszystkim osób najbliżiej związanych z klasztorem, a więc jego zakonników, prebendarzy i ich bliskich. Nieco mniejszy udział na tym polu miało duchowieństwo świeckie i zakonne, które poza osobami kilku biskupów wywodziło się z głównie regionu bytowania pustelni. Nie zapominamy wprawdzie o wielkiej kolekcji Cofferena, ale wiemy, że w Kartuzach znalazła się ona dzięki rodzinnym związkom przeora kartuzji Lamberta Ningla z kolońskim duchownym Janem Dresanusem. Do grona tego dołączają osoby świeckie w głównej mierze reprezentujące również najbliższe sąsiedztwo klasztoru. Rangę księżnicy podnoszą legaty autorów dzieł dowodzące nieco szerszych intelektualnych oddziaływań klasztoru, ale pamiętamy, że i w tym przypadku część darczyńców pochodziła z pobliskiego Gdańska.

Zakupy

Znacznym źródłem zaspokajającym potrzeby biblioteki „Raju Maryi” były również dokonywane przez klasztor zakupy książek.

Wydatki, jakie kartuzja czyniła na uzupełnienie swej księżnicy można w niewielkim stopniu prześledzić w oparciu o informacje wielokrotnie tutaj przywoływanego przeora Schwengla. On to również wspomina niekiedy tytuły zakupionych dzieł. Dochodzi do tego ponad 30 woluminów książek, które na wyklejkach i kartach tytułowych mają lakoniczne zapiski najczęściej o dacie i miejscu zakupu, rzadziej o cenie druku.

Warto również zauważyć, że istniejący materiał źródłowy ilustruje proces narastania kolekcji jedynie w sposób fragmentaryczny, niemal zupełnie pozbawiając nas informacji o początkowym – obejmującym czasy do drugiej połowy XVI w – okresie istnienia kartuzji. Nieco szerzej udokumentowane są zakupy dokonane w czasach po restytucji klasztoru w końcu XVI w. Najwięcej danych odnosi się do pierwszych dekad wieku XVII oraz kilku ostatnich dziesięcioleci monasteru, szczególnie z lat przeoratu Schwengla. Wszystko to w rezultacie tworzy niepełny obraz czynionych przez bibliotekarzy zabiegów mających na celu powiększenie księgozbioru na drodze zakupów. Trudno również w świetle dostępnego materiału prześledzić ich dynamikę oraz ustalić rolę poszczególnych osób w pomnażaniu tym sposobem biblioteki.

Jak już nadmieniono, początkowy okres funkcjonowania klasztoru od jego założenia w 1380 r. niemal po koniec XVI w. nie pozostawił w księgozbiornie żadnych śladów powiększania go poprzez zakupy, co nie oznacza oczywiście, że

ich w ogóle nie było. Tą drogą powiększono jednakże księgozbiór w niewielkim stopniu. Analiza zachowanych rękopisów pod interesującym nas tutaj względem wykazała, że w większości powstały one przypuszczalnie w klasztorze. Również w przypadku tworzących najstarszy zręb księgozbioru – inkunabułów, wiemy, że w większości znalazły się w pustelni – nie poprzez zakupy – ale dzięki ofiarności zakonników, mieszczañstwa gdańskiego i okolicznego duchowieństwa.

Pewna zmiana w tym względzie nastąpiła po restytucji konwentu w końcu XVI w. Taki wniosek pozwalają wysnuć zarówno źródła archiwalne, jak i kilka zachowanych tomów. Pierwszą wzmiankę o wydatku poczynionym przez klasztor na książki Schwengel umieścił pod rokiem 1597.¹⁷⁶ Odbywało się to za rządów przybyłego z Moguncji Lamberta Ningla. Będąc poprzednio przeorem tamtejszej kartuzji, znał jej bogate zbiory biblioteczne¹⁷⁷ i doceniał z pewnością potrzebę posiadania dobrze zaopatrzonej ksiąźnicy. Przypomnijmy, że to również z inicjatywy Ningla klasztor otrzymał książkowy spadek po jego siostrzeńcu Dresanusie. Tak więc, w świetle relacji Schwengla zakupiono wówczas dziewięć książek, z których chwil obecnych w pelplińskiej ksiąźnicy doczekało przynajmniej pięć druków. Są to przede wszystkim komentarze biblijne Corneliusa Jansena Starszego z Gandawy,¹⁷⁸ Franciszka de Ribera,¹⁷⁹ Franciszka a Messana oraz niezwykle popularna praca *De institutione grammatica* Manuela Álvareza.¹⁸⁰

Jeszcze bardziej obfity w zakupy na rzecz biblioteki był okres pierwszych dwóch dekad XVII w., kiedy prokuratorem a od 1613 r. przeorem był wzmiankowany już Henryk Villarius. Wykształcony ów mąż – obok wielkich inwestycji poczynionych w klasztorze¹⁸¹ – z dużą troską przyglądał się również sprawom księgozbioru. Swe liczne podróże w sprawach klasztoru do Warszawy, Włocławka, Starogardu, Kwidzyna i wielu innych miejsc wykorzystywał bez wątpienia również w celu uzupełnienia biblioteki.¹⁸² W 1602 r. zostały zakupione dla kościoła „Biblia Plantina”, brewiarze oraz „diurnalia” – wszystko za 27 florenów.¹⁸³ Z owego zakupu szczęśliwie do naszych czasów przetrwała *Biblia Sacra* w antwerpskiej edycji Krzysztofa Plantina z 1583 r., w dwu woluminach pięknie oprawnych w białą skórę na deskach zaopatrzonych w klamry, guzy i narożniki.¹⁸⁴ Brak na obu tomach sygnatur kartuskich oraz zapisu w XVIII – wiecznym katalogu Milkaua odnoszącym się do omawianej pozycji wskazuje, że woluminy te prze-

¹⁷⁶ Gdańsk IV, s. 32; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 344.

¹⁷⁷ H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, passim.

¹⁷⁸ *Elenchus A*, 8, BSD cim. 374.

¹⁷⁹ *Elenchus A*, 39, BSD cim. 10245.

¹⁸⁰ *Elenchus G*, 12, BSD cim. 1454.

¹⁸¹ K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 57-60.

¹⁸² *Multa itineraria in negotiis Monasterii subivit, aliquoties fuit Varsoviae, Vladislaviae et alibi in Polonia, frequenter in Schwetz, Tuchel, Sluchow, Stargard, Marienburg, Pucig etc.* – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 391-392.

¹⁸³ Gdańsk IV, s. 58.

¹⁸⁴ BSD st. 20019, 20811.

chowywano nie łącznie ze zbiorem głównym, ale właśnie w świątyni, stąd można uznać, iż jest to egzemplarz wymieniony przez Schwengla w jego *Apparatus*.

3 Kolejne zakupy odnotowane w źródłach przypadły na rok 1605. Schwengel podaje, że wydano wówczas 53 floreny na dzieła Ojców Kościoła i oprawę *Biblii*.¹⁸⁵ Prawdopodobnie klasztor nabył w tym roku, zachowane do dzisiaj, opracowane przez Marguerina de la Bigne, 9 – tomowe dzieło *Bibliotheca Sanctorum Patrum* – wydane w Paryżu w końcu XVI w.¹⁸⁶ Oba wymienionych zakupów dokonano najpewniej w Gdańsku,¹⁸⁷ chociaż odpowiedzialny za bibliotekę prokurator nie ograniczał swych poszukiwań tylko do najbliższego sąsiedztwa kartuzji. W 1611 r. wydatek 129 florenów przysporzył bibliotece zapewne sporo książek, które nadeszły aż z odległej Kolonii oraz innych – nie wymienionych miejscowości.¹⁸⁸ Niestety nie wiemy, jakie dzieła trafiły tą drogą do księżnicy, bowiem Schwengel nie podaje w tym miejscu – zapewne z uwagi na znaczną liczbę – ani tytułów, ani też autorów sprowadzonych książek.

4 Dalsze uzupełnienia librarii – w świetle notatek Schwengla – realizowano w latach 1613, 1614 i 1622,¹⁸⁹ chociaż dostępne w księżnicy pelplińskiego seminarium książki pokartuskie wskazują, że zakupów dokonywano w zasadzie w każdym roku aż do śmierci H. Villariususa w 1622 r. Najwięcej książek – biorąc pod uwagę zachowane woluminy – sprowadzano z Gdańska i Warszawy.

5 Chwili obecnej doczekało osiem dzieł w sześciu tomach, które w latach 1612 i 1615 zakupiono w stolicy,¹⁹⁰ w której handel księgarski zaczynał się dopiero rozwijać. W świetle ustaleń Stanisława Lisowskiego,¹⁹¹ działało wówczas w Warszawie kilku introligatorów trudniących się sprzedażą książek, mających na to przywileje królewskie. Z początku wieku XVII były to dwie wdowy prowadzące firmy po swych mężach Pawle Fabrycyszcu i Janie Modzelowskim; dopiero od lat 40-tych w Warszawie rozpoczął działalność gdański księgarz Jerzy Förster, mający doskonałe kontakty z księgarzami europejskimi. W szczególnie ciekawym dla nas okresie pierwszych dekad XVII w. handlem książką trudnili się również warszawscy drukarze Jan Rossowski i Piotr Elert.¹⁹² Zakupów dokonał – o czym już wspomniano – najprawdopodobniej prokurator a potem przeor H. Villarius. Są to pisma z dziedziny m.in. teologii polemicznej, prawa kanonicznego, historii Kościoła czy ascetyki.

6 Gdańskie nabytki pochodzą również z tego okresu. W 1619 r. wzbogacono bibliotekę o kilka tomów dzieł prawniczych oraz nabyto drukowane w Paryżu

¹⁸⁵ Gdańsk IV, s. 75; P. Czaplowski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

¹⁸⁶ BSD cim. 15094-15102.

¹⁸⁷ O czym w dalszej części tekstu.

¹⁸⁸ Gdańsk IV, s. 75.

¹⁸⁹ Gdańsk IV, s. 97, 106, 156.

¹⁹⁰ BSD cim. 128, 371, 548, 1268, st. 602, 1018.

¹⁹¹ St. Lisowski, *Wiadomości historyczne o księgarniach i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do roku 1793*, „Biblioteka Warszawska” 3, 1851, s. 1-24.

¹⁹² Tamże, s. 11-16; o Försterze zob. dalszą część tekstu.

w 1512 r. w znakomitej tłoczni Badiusa Ascensiusa pisma Origenesa.¹⁹³ Również i w tym wypadku nie znamy bliższych szczegółów odnoszących się do pochodzenia owego nabytku. W Gdańsku handel księgarski kwitł już w dobie książki rękopiśmiennej, szczególnie zaś rozwinął się w wieku XVII, kiedy działalność prowadził Wilhelm Guillemot, Andrzej Hünefeld a przede wszystkim firma księgarska i nakładcza Kaspra i Jerzego Försterów. Gdańsk wyrastał wówczas na ważny ośrodek pośrednictwa w handlu księgarskim z zagranicą. Szły tutaj książki z Niderlandów, Niemiec, Francji i Włoch. To poprzez firmę Förstera na polski rynek trafiała katolicka literatura tłoczona w Antwerpii, dzięki współpracującym z Försterem antwerskim drukarzom i wydawcom oraz druki z innych miast niderlandzkich a także francuskich, włoskich i niemieckich.¹⁹⁴ Można więc z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że kartuzi kaszubscy swe zamówienia na książki składali właśnie w księgarni Försterów, chociaż gdański rynek obfitował wówczas w wiele innych zakładów księgarskich.¹⁹⁵

Szczególnie dla powiększenia księżnicy zaznaczył się rok 1622. Wzbożono wówczas przede wszystkim dział prawa kanonicznego i świeckiego, do którego trafiło aż 25 tomów różnorakich dzieł tłoczonych w większości w najlepszych XVI – wiecznych oficynach Paryża, Wenecji i Bazylei.¹⁹⁶ Trudno ustalić gdzie i w jaki sposób nabyto ową wspaniałą kolekcję. Wszystkie tomy posiadają jedynie zapiskę własnościową kartuzji i datę 1622. Brak innych śladów własnościowych, wspólna tematyka oraz jednakowa data wcielenia do księgozbioru wskazują raczej na zakup, choć nie można wykluczyć anonimowego daru. Schwengel pod datą 1622 r. odnotował również zakup trzech tomów pism Laurentiusa Bayerlincka.¹⁹⁷ Jest to zapewne obecna jeszcze dzisiaj czterotomowa edycja jego dzieła *Theatrum humanae vitae* z bazylejskiego warsztatu Sebastiana Henricpetri z 1604 r.¹⁹⁸ Ostatnie doniesienie o nabytkach na rzecz biblioteki poczynionych w wieku XVII zamieszczono pod rokiem 1637. Z klasztornej kasy wypłacono wtenczas ponad 400 florenów za książki oraz koszty ich transportu z Kolonii.¹⁹⁹ I tym razem brak bliższych danych w źródłach uniemożliwia określenie zawartości sprowadzonej literatury. Prawdopodobnie zakup ten został zainicjowany przez przeora Jana

¹⁹³ BSD b. sygn. (*Elenchus* B. 72), cim. 10207, 298, 1036, 1570.

¹⁹⁴ Zob. Z. Nowak, *Dzieje księgarstwa w dawnym Gdańsku (XV-XVIII wiek)*, [w:] *Księgarstwo gdańskie dawniej i dziś*, Gdańsk 1980, s. 5-25; Tenże, *Wytwarzanie książek w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 15/16, 1998, s. 26-27; I. Heitjan, *Kaspar und Georg Förster; Buchhändler und Verleger zu Danzig im 17. Jahrhundert. Ihre Geschäftsverbindung mit Antwerpen und Bibliographie ihrer Verlagswerke*, „*Archiv für Geschichte des Buchwesens*” 15, 1975, Lfg. 2, s. 437-494.

¹⁹⁵ Z. Nowak, *Dzieje księgarstwa...*, s. 14-15.

¹⁹⁶ BSD cim. 563-567, 572-579, 1045, 15125, 15127-15129, 15152, st. 1744, st. 20266, 20055, 20052-20053, b. sygn. (*Elenchus* I. 83).

¹⁹⁷ Gdańsk IV, s. 156; oprócz pism Bayerlincka zakupiono wówczas – wedle relacji Schwengla – dzieła Jana Colera oraz konkordancje biblijne.

¹⁹⁸ BSD st. 20163-20166.

¹⁹⁹ Gdańsk V, s. 207.

Udalryka Repfa, który właśnie od 1637 r. przejął z rąk prokuratora troskę o zaopatrywanie księgozbioru.²⁰⁰

Relacja ta zamyka listę zakupów, jakich dokonano w kilkadziesiąt lat po restytucji monasteru. Daty zapisek na zachowanych egzemplarzach również nie wykraczają poza lata 30-te XVII stulecia. Trudno jednakże przypuszczać, iż w późniejszym czasie zupełnie zaniechano uzupełniania księgozbioru na drodze zakupów, zwłaszcza, że lata do potopu szwedzkiego stanowiły okres pomyślny dla klasztoru.²⁰¹ Zresztą również i później, kiedy kartuzję objął we władanie jeden z najwybitniejszych jej przeorów Jan Bilstein z Kolonii (od 1670), z pewnością nie szczędzono pieniędzy na książki. Właśnie za rządów Bilsteina księżnica otrzymała nowe wygodniejsze i bardziej godne rangi już wtedy wspaniałej kolekcji pomieszczenie. Wysiłków mających na celu wzbogacenie librarii nie zaprzestał również jego następcą, przybyły z Buxheim przeor tamtejszego klasztoru Wawrzyniec Fendrich.²⁰² Rządy w kartuzji słynącej ze znakomitej biblioteki,²⁰³ pobudziły u niego nie tylko zainteresowanie dla książki, ale nade wszystko dały umiejętności w jej pielęgnowaniu.

Najlepszy jednak czas dla księgozbioru „Raju Maryi” nadszedł dopiero od lat 30-tych XVIII w., kiedy prokuratorem (1728) a następnie przeorem (1735-1766) został zdolny, pracowity i szalenie oddany dla klasztoru, pochodzący z Pieniężna na Warmii Jerzy Schwengel. Za czasów jego przeoratu wzrosło nie tylko morale zakonników, ale również potencjał majątkowy klasztoru. Do najważniejszych jego zasług należy oczywiście zaliczyć także rozbudowę oraz uporządkowanie pod wszelkimi względami biblioteki. Troska o księgozbiór wynikała nie tylko z chęci jak najlepszej realizacji swego posłannictwa. Schwengel, jako niestrudzony badacz dziejów swego klasztoru, mający również ambicje objęcia swymi pracami całej historii zakonu kartuskiego, znał wagę książki, która stanowiła dla niego warsztat naukowy. Ale nie tylko w literaturę historyczną zaopatrywał swą księżnicę. W dobrze pojętym poczuciu obowiązku, miał również na uwadze rozwój duchowy i wykształcenie podległych mu zakonników. Dla nich wzbogacił bibliotekę o literaturę patrystyczną, ascetyczną i z innych dziedzin teologii. Dobro księgozbioru leżało mu na sercu już od pierwszych lat rządów. W 1736 r. nabył za-

²⁰⁰ Gdańsk IV, s. 208; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, 214.

²⁰¹ W czasach przed potopem (lata 30-te i 40-te XVII w.) powstały m.in. najcenniejsze dzieła sztuki zdobiące kościół: późnorennesansowy ołtarz główny, stalle, liczne obrazy itd. Podjęto wówczas szereg prac remontowych w klasztorze, pokryto nowym dachem mniejszy kościół św. Katarzyny, zakupiono dzwony do wież. por. K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 63-64; J. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 35.

²⁰² Gdańsk V, s. 77; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65, 237.

²⁰³ L. Buzás, *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1975, (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1), s. 61; D. Sexauer, *Frühneuhocheutsche Schriften in Kartäuserbibliotheken. Untersuchungen zur Pflege der volkssprachlichen Literatur in Kartäuserklöstern des oberdeutschen Raums bis zum Einsetzen der Reformation*, Frankfurt am Main, Bern 1978; H. Finger, *Buxheim, [w:] Lexikon des gesamten Buchwesens*, Bd. 2, Stuttgart 1989, s. 41-42.

chowanych do dzisiaj 28 tomów pism Ojców Kościoła drukowanych w Lyonie w 1677 r. za 400 florenów,²⁰⁴ *De civitate Dei* św. Augustyna w dwóch tomach za 24 fl.,²⁰⁵ prace Jana Długosza,²⁰⁶ Stefana Damalewicza,²⁰⁷ Abrahama a S. Clara²⁰⁸ i wiele innych. Rok później wzbogacił kaszubską bibliotekę o następne nabytki: osiem tomów dzieł Bedy za 58 fl.²⁰⁹, cztery woluminy przechowywanej jeszcze obecnie w Pelplinie pracy *Spicilegium* Luca d'Achery w paryskim druku z 1723 r. za 106 fl.²¹⁰ oraz uzupełnienie do pism Ojców Kościoła za 34 fl. Zakupów dokonywano głównie w położonym niedaleko Gdańsku, który miał w owym czasie dobrze rozwinięty rynek księgarski.²¹¹ Schwengel jednak w czasie swych podróży zaopatrywał księgozbiór również za granicą m.in. w księgarniach Lipska. Miasto to należało w połowie XVIII w. do głównych centrów handlu książką na terenie Niemiec. Bywając w owym okresie w Lipsku, Schwengel miał do dyspozycji przynajmniej 24 zarejestrowane tam wówczas firmy księgarskie, nie mówiąc oczywiście o odbywających się trzy razy do roku targach książki.²¹² To stamtąd przywiózł w 1753 r. *Acta sanctorum* w 40 tomach i 10 woluminów *Italiae sacrae* Ferdynanda Ughelli, zapłaciwszy za całość niebagatelną sumę 1451 fl.²¹³ Wszystkie zakupione wówczas tomy przetrwały do dzisiaj, przechowywane wraz z resztą księgozbioru w pelplińskiej bibliotece seminaryjnej.²¹⁴

Ogółem w czasach Schwengla w świetle pozostawionych wiadomości wydano przynajmniej 2100 florenów na zakup książek, co dawało sporo ponad 4000 złotych polskich, choć suma ta była z pewnością znacznie większa, bowiem przy wielu tytułach nie podano ceny a znacznej części dzieł w ogóle nie odnotowano. W tym czasie najdroższe wydawnictwa, jak np. obecny w bibliotece „Raju Maryi” *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Lituaniae* M. Dogiela z 1750 r. kosztował w gdańskiej księgarni Wedela około 40 florenów.²¹⁵ Droga była również

²⁰⁴ BSD st. 20187-20212.

²⁰⁵ Niezachowane.

²⁰⁶ Niezachowane, prawdopodobnie było to dzieło *Historiae Polonicae* w wydaniu lipskim z 1711 r.

²⁰⁷ BSD st. 5641; por. rozdz. Polonika.

²⁰⁸ Są to najprawdopodobniej zachowane w Pelplinie trzy dzieła *Gramatica religiosa* oraz dwa zbiory kazań w języku niemieckim, wszystkie wydane w początkach XVIII w.; BSD st. 10119, 10133, 10706.

²⁰⁹ Niezachowane.

²¹⁰ BSD st. 20381-20384.

²¹¹ I. Imańska, *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII w.*, Toruń 1993, passim; Z. Nowak, *Dzieje księgarstwa...*, passim.

²¹² A. Schürmann, *Leipzig als Centralpunkt des deutschen Buchhandels*, Leipzig 1865; H. Rosenstrauch, *Leipzig als >Centralplatz< des deutschen Buchhandels*, [w:] *Zentrum der Aufklärung*. Bd. 3. *Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit*, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Heidelberg 1990, s. 103-124; G. Mühlpfordt, *Gelehrtenrepublik Leipzig. Wegweiser- und Mittlerrolle der Leipziger Aufklärung in der Wissenschaft*, tamże, s. 39-101.

²¹³ Gdańsk V, s. 169; P. Czapplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

²¹⁴ BSD st. 11942, 20362-20368; st. 20842-20887.

²¹⁵ I. Imańska, *Obieg książki...*, Toruń 1993, s. 56.

zakupiona przez Schwengla pierwsza pełna lipska edycja *Historiae Polonicae* J. Długosza, która u tego samego księgarza kosztowała 48 fl.²¹⁶ Najdroższe były oczywiście książki sprowadzane z zagranicy, szczególnie dzieła wielotomowe, jak np. zakupione 40 – tomowe *Acta Sanctorum*, za które zapłacono ponad 1000 fl.²¹⁷ W tym samym czasie (poł. XVIII w.) można było w Gdańsku za wspomnianą sumę 2100 fl. np. kupić 12 łasztów (około 24 tony) pszenicy i około 42 łasztów żyta, a także około 800 par trzewików.²¹⁸ Dla porównania dodajmy, że w kasie klasztornej w roku 1728 znajdowało się 73 tys. złotych w gotówce i 20 tys. w wierzytelnościach.²¹⁹

Wraz ze śmiercią Schwengla w 1766 r. minął bezpowrotnie wspaniały okres rozwoju biblioteki. Sporo wysiłku w staraniach około biblioteki włożył jeszcze – przysposobiony przez swego poprzednika do pracy nad księgozbiorem – jego następca Józef Milkau rodem z Lidzbarka Warmińskiego, ale czas stabilności dla klasztoru skończył się niebawem wraz z pierwszym rozbiorem Polski. Owych kilka lat dzielących śmierć Schwengla od pierwszych konfiskat pruskich zaowocowało dla biblioteki przede wszystkim sporządzeniem w 1770 r. katalogu jej zbiorów.

Zachowane woluminy, nie zarejestrowane na jego kartach skłaniają do przypuszczenia, iż dokonywano wówczas pewnych zakupów. Prawdopodobnie trafiły wtedy do biblioteki m.in. czterotomowa niemieckojęzyczna edycja kazań Guillaume Segauda tłoczona w Bambergu w latach 1764-65,²²⁰ *Dictionarium Manuale Biblicum* Prospera de Aquila w dwu woluminach²²¹ oraz konkordancje biblijne drukowane w Augsburgu w 1776 r.²²² Listę tę można by uzupełnić o niezachowane egzemplarze, których tytuły dopisano po zakończeniu prac nad katalogiem. Trudno jednak ustalić, które z nich rzeczywiście stanowią nabytki z omawianego okresu. W wielu bowiem wypadkach osobny zapis jest jedynie rezultatem przechowywania ich w chwili spisywania inwentarza poza główną częścią księgozbioru.²²³

Niezależnie od nasuwających się wątpliwości można uznać, iż z klasztornej kasy przeznaczano w owym czasie pewne sumy na uzupełnienie księgozbioru, ale nie były to już wydatki zakrojone na tak wielką skalę, jak za czasów Schwengla. W kilka lat później dopływ ksiąg ustał zupełnie. Sytuacja taka podyktowana została nową rzeczywistością, w jakiej znalazła się kartuzja po roku 1772. Rząd

²¹⁶ Tamże, s. 57.

²¹⁷ Tamże, s. 57.

²¹⁸ T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, Lwów 1935, s. 212, 215, 219.

²¹⁹ W. Odyniec, *Czasy dobre i złe*, [w:] *Dzieje Kartuz*, red. W. Odyniec, R. Kupper, Kartuzy 1998, s. 193.

²²⁰ BSD st. 11204-11207.

²²¹ BSD st. 5899-5900.

²²² BSD st. 20763.

²²³ Przekonuje nas o tym choćby pozycja w *Elenchus* A. 96 (BSD st. 15678) dopisana wyraźnie inną ręką, chociaż zapiska własnościowa wskazuje że tom ten znalazł się w kartuzji wraz z przywoływanym wcześniej księgozbiorem H. Coffereana.

pruski konfiskując wszystkie posiadłości klasztoru wyznaczył zakonnikom roczną pensję w wysokości 2490 talarów, która ledwie starczyła na wikt i przyodziewek, nie mówiąc o utrzymaniu obszernych zabudowań klasztornych. W tej sytuacji sprawy powiększania zasobu bibliotecznego odeszły na dalszy plan. Kondycja klasztoru nie poprawiła się zresztą już nigdy. W kilkadziesiąt lat później dopełniono jego zagłady i nie dany był już kartuzom powrót na swe dawne miejsce.

Wytwory własnego skryptorium

Źródła archiwalne w niewielkim jedynie stopniu odnotowują zjawisko przepisywania w klasztorze ksiąg, tylko gdzieniegdzie wymieniając nazwiska skrybów. Jeżeli do tego dołączymy niemal zupełny brak egzemplarzy ksiązek, których powstanie możemy zdecydowanie przypisać pracy rąk kaszubskich mnichów, to charakterystyka przywołanego problemu wydaje się szczególnie skomplikowana. Jedynym świadectwem pracy pisarskiej w klasztorze są lakońiczne informacje podane przez Schwengla, o niektórych braciach parających się w XVII stuleciu tym zajęciem. Dochodzi do tego przepisany w początkach XV w. rękopis, którego twórcą był prawdopodobnie zmarły w 1434 r. Jan Fredeck – pierwszy profes kartuzji kaszubskiej i drugi jej przeor, chociaż i w tym przypadku zdajemy się na przypuszczenie wysunięte przez Schwengla.²²⁴

Mając jednakże na uwadze charakter zakonu kartuskiego oraz odwołując się do przykładów z innych kartuzji, wśród których znane z aktywnej działalności skryptorskiej zakonników były nie tylko klasztory zachodnioeuropejskie, jak np. w Moguncji,²²⁵ Utrechcie,²²⁶ austriackim Schnals²²⁷ czy w Liège, gdzie przy skryptorium istniała również pracownia miniatorska,²²⁸ ale również konwenty funkcjonujące w najbliższym sąsiedztwie „Raju Maryi”,²²⁹ możemy przypuszczać, iż już w pierwszych latach istnienia konwentu powiększono jego księgozbiór na drodze przepisywania ksiązek. Przepisy zakonne, sformułowane przez piątego przeora Wielkiej Kartuzji – Guigo I z Chastel, zatytułowane *Consuetudines*, wykazywały m.in. powinności mnichów przebywających w eremie. Zgodnie

²²⁴ BSD rkps. 169 (74); Elenchus C. 65; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442 (poz. 9): ...*Jacobi Fredeck fortasse fratris D. Joannis Friedeck...*

²²⁵ H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 55-65.

²²⁶ J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser...*, passim.

²²⁷ W. Neuhauser, *Beiträge zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Schnals*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (Analecta Cartusiana 83), s. 61-76 (Entwicklung der Bibliothek: Skriptorium und Erwerbungsstätigkeit).

²²⁸ J. Stiennon, *op. cit.*, s. 58-64.

²²⁹ Indywidualne skryptoria w celach zakonników istniały w klasztorze *Passio Christi* w Legnicy, w którym funkcjonowała również pracownia miniatorska, zob. R. Witkowski, *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji „Passionis Christi” w Legnicy*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 102; przepisywaniem ksiąg zajmowano się także w domu *Gratae Dei* pod Szczecinem – E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi...*, s. 83

z nimi praca zakonnikowa sprowadzała się do trzech czynności: modlitwy, umiarkowanego i przezornego studium Pisma Świętego i pism Ojców Kościoła oraz do pracy ręcznej, przez którą w *Zwyczajach* Guigona rozumiano przepisywanie ksiąg.²³⁰ W średniowiecznych kartuzjach czynność tę uznawano za jedno z najważniejszych zajęć mnichów, tak dalece eksponowane, iż sądzić by można, że kartuzi utrzymywali się ze sprzedaży rękopisów, co w istocie nie miało prawie w ogóle miejsca.²³¹ Pisanie i kopiowanie ksiąg było gorąco zalecane – jako wysoce chwalebne działanie – przez zwolenników ruchu religijnego *devotio moderna*, do których należeli również kartuzi. Pochwałę pracy skryptorskiej głosili Tomasz a Kempis i Jan Gerson, pisarze chętnie czytani w pustelniach kartuskich.²³² Léo Moulin, autor niezwykle popularnej pracy o życiu codziennym zakonników w średniowieczu wspomina przykład kartuza, który w ciągu swego życia skopował 50 ksiąg.²³³

Reguły zawierały szczegółowe zalecenia dla klasztornych skrybów. Zapobiegało to powstawaniu kopii zniekształconych i różnych od oryginału. Jeden z zakonników – Oswald vom Herzen (de Cordis)²³⁴, żyjący w pocz. XV w. był autorem dzieła „Opus pacis”, w którym zawarł drobiazgowo przepisy dla kopistów, oraz wyraził zasadę, aby wszystkie księgi przechowywane w poszczególnych domach były zgodne ze wzorami z Wielkiej Kartuzji.²³⁵

Skryptorium w dosłownym słowa tego znaczeniu w klasztorze pomorskim, jak i w innych kartuzjach nie istniało, bowiem ojcowie – zobligowani przez regułę do samotności i milczenia – przebywali większość dnia w swych eremach, tam oddając się pracy pisarskiej.²³⁶ Potwierdzają to regulujące te sprawy przepisy zawarte w *Consuetudines* Guigona, które mówią o wyposażeniu celi zakonnikowa przybory niezbędne do tego typu czynności: „Do pisania [mieszkaniec celi

²³⁰ AOC, s. 385-386; *Repertorium statutorum Ordinis Cartusienensis...*, Basel 1510, c. 28 (BSD st. 15828); *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, begründet von F. Milkau, Wiesbaden 1955, Bd. 3 : *Geschichte der Bibliotheken*, s. 402; H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 55; S. Lorenz, *Kartuzi i „studium”*, [w:] *Kartuzi...*, s. 20; W. Lesner, *Duchowość kartuska*, [w:] *Najstarsze pisma kartuzów*. Wstęp i opracowanie R. Witkowski, W. Lesner, Tyniec, Kraków 1997 (Źródła Monastyczne 15. Średniowiecze 1), s. 57-58.

²³¹ H. Schreiber, *Die Kartäuser als Bücherfreunde*, „Sankt Wiborada. Bibliophiles Jahrbuch für katholisches Geistleben” 1, 1933, s. 17.

²³² E. Potkowski, *Pisarz i jego dzieło w średniowiecznym społeczeństwie*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 272-273.

²³³ L. Moulin, *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X-XV wiek)*, przeł. E. Bąkowska, wyd. 2, Warszawa 1997, s. 177.

²³⁴ H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 362.

²³⁵ Tekst owego dzieła w wyborze przytacza P. Lehmann, *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Kartäusern*, [w:] Tegoż, *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Bd. 3, Stuttgart 1960, s. 121-142; por. H. Schreiber, *Die Kartäuser als Bücherfreunde*, s. 18.

²³⁶ Takie wnioski wysnuwa również w stosunku do kartuzji w Schnals Walter Neuhauser, zob. *op. cit.*, s. 61; nie inaczej było także w kartuzji „Gratiae Dei” pod Szczecinem, zob. E. Potkowski, *Kultura piśmienna...*, s. 83; zob. także J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser...*, s. 312-314; R. B. Marks, *The Medieval Manuscript Library of the Charterhouse of St. Barbara in Cologne*, Bd. 2, Salzburg 1974, (Analecta Cartusiana 21/22), s. 37-44.

otrzymuje – przyp. K. N.] stół, pióra, kredę, dwa pumeksy, dwie podpórki, jeden nóż, nożyce lub dwie brzytwy do wycierania pergaminów, jeden cyrkiel (do linio-
wania), jedno szydło, ołówek, liniał, tablicę, rysik²³⁷

Bez wątpienia z taką sytuacją mamy do czynienia i w kartuzji kaszubskiej. Zachowane XV – wieczne kodeksy zostały najprawdopodobniej przepisane w klasztorze. Działania na tym polu podejmowali wówczas wspomniany Jan Fredeck oraz czwarty z kolei przeor klasztoru Mikołaj Berger.²³⁸ Zachowana w berlińskim Tajnym Archiwum Państwowym Pruskich Dóbr Kultury (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz) korespondencja z 1431 r. Bergera z Grzegorzem z Biskupca – pisarzem i kapłanem wielkiego mistrza krzyżackiego (1402-1423), świadczy nie tylko o zainteresowaniach przeora książką, ale przede wszystkim o przyjmowanych przez niego zleceniach na ich kopiowanie.²³⁹ Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, iż przepisywaniem ksiąg zajmowali się w owym czasie również inni zakonnicy.

Jak już nadmieniono, podstawowym źródłem potwierdzającym obecność w kartuzji kopistów są annały Schwengla. Zdecydowana większość wymienionych przez niego osób swą powinność wypełniała nie dla biblioteki lecz kościoła konwentualnego. Jednocześnie lata działania wszystkich przywołanych postaci przypadają – o czym nadmieniono – na wiek XVII, stąd posiadamy jedynie fragmentaryczny obraz interesującego nas zagadnienia.

Listę skryptorów możemy rozpocząć zmarłym w 1625 r. Janem Voermanem, który w świetle relacji Schwengla pozostawił po sobie rękopisy: *Summaria singulorum capitum in singulis libris tam Veteris quam Novi Testamenti, Psalterium Davidicum in rhythmicis versus translatum, Cantica prophetarum* oraz *Excerpta ex operibus Ludovici Granatensis, ordine alphabetico digesta* i *Excerpta ex operibus Divi Bernardi*.²⁴⁰ W latach 1606-1614 Polak Marcin z Trzemeszna († 1616), przebywając w więzieniu klasztornym, przepisywał graduaty w formie dużego folio.²⁴¹ Kilka książek przeznaczonych dla kościoła skopiował zmarły 14 lutego

²³⁷ „Ad scribendum vero, scriptorium, pennas, cretam, pumices duos, cornua duo, scalpellum unum, ad radenda pergamina novaculae sive rasoria duo, punctorium unum, subulam unam, plumbum, regulam, postem ad regulandum, tabulas graphium” – AOC, Cons. Cap. XXVIII. 2, s. 62; por. P. Lehmann, *op. cit.*, s. 124; W. Schmitz, *Die Kartäuser und das Buch. Anmerkungen zu den Consuetudines*, „Bibliothek und Wissenschaft” 28, 1995, s. 103-104.

²³⁸ Mikołaj Berger wstąpił do klasztoru w 1409 r., a od 1412 do 1434 r. był jego przeorem, zmarł 28 VIII 1434 r. zob. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 377-378; *Apparatus pauper*, s. 423, 427; P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, s. 234.

²³⁹ Por. Z. H. Nowak, *Nieznane źródła do dziejów ksiąg rękopiśmiennych w zakonie krzyżackim w Prusach z pierwszej połowy XV w.*, „Zapiski Historyczne” 64, 1999, z. 2, s. 120, zob. dodatek źródłowy I, s. 123-124; Kancelaria Wielkich Mistrzów w Malborku. Katalog wystawy 15 czerwca - 15 sierpnia 2001, oprac. J. Trupinda, Malbork 2001, s. 43, 45.

²⁴⁰ Gdańsk IV, s. 2, 123, 165; *Apparatus pauper*, s. 440; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 398, 418; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 62.

²⁴¹ Gdańsk IV, s. 76, 102; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 62.

1610 r. Matthias Hultzbach z Trewiru („scripsit pro choro aliquot libros”).²⁴² W 1636 r. wstąpił do „Raju Maryi” Adam Blarer określany jako „scriptor indefessus multorum librorum pro Ecclesia”.²⁴³ Epitetem „bonus scriba” obdarzeni zostali: Gerard Rhode z Kempen,²⁴⁴ Herman Bousen pochodzący z tego samego miasta²⁴⁵ oraz zmarły w 1620 r. senior Jan Caesarius.²⁴⁶

Na tym tle szczególnie wyróżnia się przybyły z Alzacji w 1608 r., zmarły w 60 lat później Erazm Krays, wszechstronnie utalentowany malarz i rzeźbiarz, zasłużony również jako twórca wielu kodeksów, przepisanych dla kościoła pięknym charakterem pisma.²⁴⁷ Grono to uzupełniają Leon Weingartner z Koblencji, przybyły na Kaszuby w 1668 r. oraz Piotr Mahr z Trewiru zmarły w 1713 r.²⁴⁸

Do zupełnej rzadkości należało uzupełnianie księgozbioru poprzez własną twórczość zakonników. Wprawdzie w ciągu kilku wieków istnienia „Raju Maryi” w szeregach jej profesów znajdowało się wielu wysoko wykształconych mnichów, ale nie słychać, żeby tworzyli jakieś dzieła. Chlubnym wyjątkiem są jedynie dwaj wybitni członkowie konwentu, niegdyś teologowie protestancy, którzy wstąpiwszy do kartuzji zostali najpierw jej konwersami a następnie zakonnikami; mianowicie – przywoływany już wcześniej – Brunon Gerend z Królewca²⁴⁹ i Marcin Haasen z Gdańska.²⁵⁰ Lata pobytu w klasztorze wypełnione pracą intelektualną przyniosły im wielkie uznanie wśród współbraci, w nekrologach zaś zaszczytzeni zostali epitetami *doctissimus*, *solidissime doctus*. Ich dzieła, nie znane nam już dzisiaj, zawierały prawdopodobnie kontrowersje polemiczne z dziedziny dogmatyki.²⁵¹

Zamykając rozważania na temat roli, jaką w pomnażaniu księgozbioru odegrała skryptorska praca członków konwentu należy podkreślić, iż w globalnym ujęciu miała ona charakter raczej marginalny, chociaż skromny materiał źródłowy nie pozwala na ostateczne sformułowanie wniosków. Jakkolwiek ślady działalności pisarskiej posiadamy głównie w odniesieniu do wieku XVII, to nie należy jednakże zapominać, iż szczytowe jej osiągnięcia przypadają nade wszystko na wczesny okres funkcjonowania pustelni, kiedy nie napływały jeszcze darowi-

²⁴² G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 417; *Apparatus pauper*, s. 439.

²⁴³ Gdańsk IV, s. 200, V, s. 6; *Apparatus pauper*, s. 442; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 420.

²⁴⁴ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418; *Apparatus pauper*, s. 439.

²⁴⁵ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418; *Apparatus pauper*, s. 440.

²⁴⁶ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418; *Apparatus pauper*, s. 440.

²⁴⁷ Gdańsk V, s. 40; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 421; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej*, s. 58; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 62.

²⁴⁸ Gdańsk V, s. 41, 100; *Apparatus pauper*, s. 446; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 62-63.

²⁴⁹ Bruno Gerend wstąpił do kartuzji w 1675 r., od 1695 był przeorem w Berezie. Bibliotece „Raju Maryi” pozostawił wiele książek, por. rozdz. „Dary”.

²⁵⁰ Marcin Haasen wstąpił w 1666, zmarł w 1724 r.; zob. Gdańsk V, s. 38, 57, 62, 64, 120; *Apparatus pauper*, s. 447; Haasen był także twórcą psalterza przepisanego dla kościoła, zob. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 424.

²⁵¹ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 61-62.

zny, a i zakupy – obciążony budową klasztor – odłożyć musiał na późniejsze lata. Wynalazek Gutenberga oraz idący po nim szybki wzrost i wielonakładowość w produkcji książki drukowanej, tańszej i o wiele łatwiej dostępnej, sprawiły, że żmudna praca skryptorów przestała pełnić funkcję znaczącego źródła zaopatrywania biblioteki. Dowodem zainteresowania naszych zakonników produktami „czarnej sztuki” są obecne jeszcze dzisiaj liczne inkunabuły, które trafiły do klasztoru tuż po ich wydrukowaniu, w ostatnich dekadach XV w.

Opracowanie księgozbioru

Badania nad księgozbiorami historycznymi,¹ prowadzone w oparciu o bogaty materiał źródłowy, nie mogą – rzecz jasna – ograniczyć się li tylko do historii ksiąźnicy, stanu jej posiadania, czy też źródeł jej zaopatrywania. W przypadku, kiedy historyk książki analizując kolekcję, ma do dyspozycji dwa podstawowe źródła do jej opracowania – zachowany księgozbiór oraz jego katalog spisany przez właściciela,² możliwości poznawcze badacza rosną wielokrotnie. Otwiera się przed nim szansa określenia nie tylko dziejów i charakteru zbioru, ale także zobrazowania umiejętności, jakie miał posiadacz w zakresie obchodzenia się z księgozbiorem.

Kaszubska ksiąźnica, jak rzadko która pomorska biblioteka klasztorna, zachowała niemal połowę swej dawnej kolekcji oraz jej katalog, spisany w 1770 r. Niestety, na jego podstawie jesteśmy w stanie określić poziom i umiejętności bibliotekarza w zakresie opracowania zbiorów, jedynie pod koniec działalności biblioteki. Należy jednak przypuszczać, iż już wcześniej istniały jakieś sposoby opracowania. Dowodem na potwierdzenie tej tezy są ocalałe woluminy z biblioteki „Raju Maryi”. Część z nich, obok XVIII-wiecznych sygnatur, będących odpowiednikiem zapisu w katalogu, nosi ślady przesygnowania. Uderza fakt, iż tamte dawne oznaczenia są bardzo podobne do tych z XVIII w. (również duża litera alfabetu i zawieszona przy niej cyfra). Inne natomiast jest zaszeregowanie poszczególnych woluminów do grup rzeczowych, choć mógł to być jedynie wynik odmiennych oznaczeń literowych tych samych co w XVIII w. działów. Przesygnowania widać szczególnie na XVII-wiecznych oprawach pergaminowych. Trudno natomiast ustalić, czy istniał jakiś wykaz, według którego owe pierwotne sygnatury nadano. Wszystko wskazuje na to, że tak, byłoby bowiem pozbawionym sensu sygnowanie księgozbioru bez wcześniejszego spisu.³ Taki zaginiony rejestr mógł istnieć jeszcze daleko przed wstąpieniem do kartuzji Jerzego Schwen-gla, nie podejmuje on bowiem tego zagadnienia w swych annałach, tak często poruszających sprawy biblioteki. Przypuszczenie to wspierają przykłady wielu ksiąźnic kartuzów, które już w średniowieczu posiadały sporządzone na wysokim poziomie katalogi.

W początkach działalności klasztorów, kiedy biblioteki były niewielkie, katalogów sensu stricto nie tworzone. Dokonywano jedynie spisu inwentarzowego, mającego na celu dokumentację stanu posiadania. Stąd brak również w statutach

¹ Pod pojęciem księgozbioru historycznego rozumiemy za B. Bieńkowską (*Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 16, 1986, s. 3) obojętnej wielkości zbiór, którego gromadzenie zostało definitywnie zakończone.

² Są to tzw. źródła bezpośrednie, tamże, s. 8.

³ A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganii*, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze T. 8), Wrocław 1965, s. 37.

zakonu wskazówek do katalogowania.⁴ W miarę powiększania zasobów bibliotek zaistniała potrzeba skonstruowania instrumentu do ujęcia całości zasobu i odnalezienia w nim poszczególnych egzemplarzy.⁵ W latach 1450-1476 w kartuzji w Güterstein pojawił się typ inwentarza, który zastąpiono listą książek ułożonych według darczyńców, z dołączonym do niej systematycznym indeksem odsyłającym do ich nazwisk.⁶ Autor spisu określił go jako „*numerus librorum et quis nobis eos communicavit propter Deum*”.⁷ Z końca XV w. pochodzi katalog słynnej biblioteki kartuzów w Erfurcie, składający się aż z czterech części wśród których najważniejszą rolę odgrywał katalog działowy.⁸ Indeks według słów kluczowych do topograficznego katalogu posiadała kartuska biblioteka w Aggsbach.⁹ Podobne wykazy istniały w kartuzji w Mauerbach, gdzie katalog topograficzny uzupełniał alfabetyczny wykaz wyrazów głównych – haseł (Stichwort-katalog)¹⁰ oraz w Moguncji w XV w., której księżnicę, podobnie jak w Aggsbach porządkował katalog topograficzny a także alfabetyczny wykaz słów kluczowych.¹¹ Katalogi biblioteczne posiadały także biblioteki kartuskie w Buxheim¹² czy w Bazylei.¹³

⁴ H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen zur mittelalterlichen Katalogisierungspraxis besonders in deutschen Kartausen*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 44, 1927, s. 3-4.

⁵ A. Derolez, *Les catalogues de bibliothèques*, Turnhout : Brepols 1979, (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 31), s. 27-28; E. Kleineidam, *Die Spiritualität der Kartäuser im Spiegel der Erfurter Kartäuser-Bibliothek*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 186.

⁶ A. Derolez, *op. cit.*, s. 40; H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen...*, s. 6; *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und Schweiz*, Bd. 1-4, München 1918-1979, (dalej MBK, I do IV, nr rozdz.) MBK, I, 31-32; L. Buzas, *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1975, (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1), s. 61; E. Kleineidam, *op. cit.*, s. 186-187; R. Deigendesch, *Książki i ich ofiarodawcy. Spisy książek kartuzji Güterstein w Wirtembergii*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 167-169.

⁷ MBK I, s. 159.

⁸ Był to jednocześnie katalog topograficzny, zob. MBK, II, 14; L. Buzas, *op. cit.*, s. 60-61; A. Derolez, *op. cit.*, s. 42; E. Kleineidam, *op. cit.*, s. 185; J. de Ghellinck, *Les catalogues des bibliothèques médiévales chez les chartreux et en guide de lectures spirituelles*, „Revue d'Ascétique et de Mystique” 25, 1949, s. 286.

⁹ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Bd. 1-5, Wien 1915-1971 (dalej: MBKO, I do V, nr rozdz.) MBKO, I, 76; przedrukowany w redakcji J. Hogga jako: *Theodor Gottlieb's edition of the Medieval Library Catalogue of the Charterhouse of Aggsbach, together with two brief notices concerning books from the Charterhouse of Ganing and Mauerbach*, [w:] *Spiritualität heute und gestern*, T. 7, Salzburg 1987, (Analecta Cartusiana 35/7), s. 4-99; H. Rossmann, *Die Geschichte der Kartause Aggsbach bei Melk in Niederösterreich*, Bd. 2, Salzburg 1976, (Analecta Cartusiana 30), 342-369 (rozdz. 12. Der Inhalt des spätmittelalterlichen Handschriftenkatalogs); L. Buzas, *op. cit.*, s. 58; A. Derolez, *op. cit.*, s. 41; T. Głowacka, *Katalogi rzeczowe*, Warszawa 1973, s. 74.

¹⁰ MBKO, I, 20; L. Buzas, *op. cit.*, s. 58-59.

¹¹ H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen...*, s. 16-17; Tenże, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause. Die Handschriften und ihre Geschichte*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Beiheft 60, Leipzig 1927, s. 20-31, zob. również „Anhang” A i B, s. 190-199; L. Buzas, *op. cit.*, s. 59.

¹² MBK, III, 26, L. Buzas, *op. cit.*, s. 61.

¹³ Zob. następny przypis, por. również: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, begründet von F. Milkau, Bd. 3: *Geschichte der Bibliotheken*, Wiesbaden 1955, s. 458.

Przykład księżnicy tej ostatniej kartuzji – jednej z najwspanialszych bibliotek późnośredniowiecznej Europy, liczącej przed kasatą w 1529 r. 2100 dzieł – pokazuje, że nie tylko kwestia katalogowania odgrywała znaczną rolę w opiece nad księgozbiorem. Czerpiąc wzorce i inspirację z ogólnych statutów zakonu, stworzono tutaj prawdziwy regulamin biblioteczny we współczesnym rozumieniu tego słowa. Jego autorem był przeor Georg Carpentarius a tekst owego *Informatorium bibliothecari Carthusiensis Domus Wallis Beatae Margarethae* dołączył jako uzupełnienie do istniejącego katalogu biblioteki.¹⁴

Jak się zatem okazuje, kartuzi dość prędko zastąpili proste inwentarze okazałymi katalogami, które dzieliły księgozbiory według dziedzin. Oznaczanie działów literami i cyframi dało podstawy do sygnowania książek, przyczyniając się tym samym do powstania współczesnej sygnatury. Katalog topograficzny, uzupełniany przez indeksy słów kluczowych był, jak na owe czasy wielkim *novum*. Dzięki tym wynalazkom kartuscy bibliotekarze dali podwaliny pod rozwój nowoczesnego bibliotekarstwa i katalogowania.¹⁵

W świetle tych faktów trudno przypuszczać, że kaszubscy mnisi zdecydowali się na katalog dopiero w końcu XVIII w., przez ponad trzy stulecia obywatelując się bez tak ważnego narzędzia porządkowania zbiorów. Jak już nadmieniono, można przypuszczać, iż klasztor prowadził przynajmniej prosty inwentarz, który nie dotrwał nawet do czasów Schwengla.¹⁶ Jest to możliwe nie tylko w świetle zasygnalizowanych śladów przesygnowań księgozbioru, czy też przykładów innych bibliotek zakonu. Należy pamiętać, że „Raj Maryi” w ciągu wieków istnienia – będąc wprawdzie oddalonym od zachodnioeuropejskich placówek zakonu – pozostawał z nimi w żywym kontakcie, mogąc bez przeszkód czerpać stamtąd wzorce również w kwestii opracowania księgozbioru. Związki między klasztorami w obrębie prowincji przejawiały się najczęściej w wymianie braci oraz w licznych wizytacjach. Do utrzymania i rozwoju kontaktów pomiędzy kartuzjami przyczynił się także często stosowany zwyczaj powoływania na przeorów mnichów, którzy złożyli profesję w innych klasztorach.¹⁷

¹⁴ Po raz pierwszy *Informatorium* opublikowano w 1888 r., zob. *Informatorium bibliothecari Carthusiensis domus Vallis Beatae Margarethae in Basilea minori ex autographo fratris Georgii Carpentarii in bibliotheca Basiliensi asservato*, ed. L. Sieber, Basel 1888; pełny tekst instrukcji w tłumaczeniu na język angielski przytacza również: B. Halporn, *The Carthusian Library at Basel*, „The Library Quarterly” 54, 1984, nr 3, s. 229-244; por. L. Buzas, *op. cit.*, s. 61; H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen...*, s. 12-16.

¹⁵ H. Schreiber, *Die Kartäuser als Bücherfreunde*, „Sankt Wiborada. Bibliophiles Jahrbuch für Katholisches Geistesleben” 1, 1933, s. 19-20.

¹⁶ Niekiedy dawniejsze spisy bibliotek klasztornych były – w chwili pojawienia się nowego, aktualnego inwentarza – przeznaczane na makulaturę; por. A. Świerk, *Fragmety piętnastowiecznego katalogu biblioteki wrocławskich dominikanów*, „Sobótka” 21, 1966, s. 540-556; E. Pitak, *Początki katalogów bibliotecznych w Polsce*, „Bibliothecalia Wratislaviensia” 2, 1995, s. 166, (Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1678).

¹⁷ Praktyka stosowana była powszechnie, por. E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi...*, s. 63.

Taką praktykę spotykamy również w przypadku omawianej pustelni. Wielu jej przeorów i prokuratorów (a ci byli odpowiedzialni za bibliotekę) przybyło na Kaszuby z placówek zachodnich.¹⁸ Klasztor pomorski należał w ciągu ponad czterech wieków istnienia do trzech prowincji: górnoniemieckiej, reńskiej i saksońskiej, „sąsiadując” dzięki temu ze wspaniałymi, posiadającymi bogate księgozbiory kartuzjami m.in. w Kolonii, Strassburgu, Roermond, Hildesheim, Mauerbach czy Aggsbach.¹⁹ Wymiana myśli i idei pomiędzy konwentami musiała zatem być duża.²⁰

Trzeba również przypomnieć, że znaczna liczba profesów „Raju Maryi” była świetnie wykształcona, niejednokrotnie w czołowych uniwersytetach Europy. Korzystając z uczelnianych księgozbiorów zaznajamiali się bez wątpienia z metodami ich opracowania.

Mając do dyspozycji jeden zachowany katalog, warto przyjrzeć się jemu nieco bliżej. Opracował go następca J. Schwengla na urzędzie przeora – Józef Milkau z Lidzbarka Warmińskiego.²¹ Milkau urodził się 20 lutego 1714 r. Kształcił się najpierw w Reszlu,²² potem przez jakiś czas w klasie filozofii kolegium jezuickiego²³ w Braniewie²⁴, by w 1734 r. wstąpić do kartuzji. Początkowo był instruktorem nowicjuszy, a po śmierci Schwengla w 1766 r. został przeorem. Przez ponad 30 lat pod boki swego znakomitego poprzednika nabierał doświadczenia w pracy archiwariusza. Bez wątpienia już od początku Schwengel przewidywał go na swego następcę. Okres rządów Milkaua przypadł na początek agonii monasteru. 27 września 1772 r., po pierwszym akcie sekularyzacyjnym, nowy przeor musiał składać w Malborku homagium królowi pruskiemu.²⁵ Zmarł po

¹⁸ Byli to min przeorzy: Jan Spier, Andrzej Haseman, Lambert Ningl (przeor w Moguncji i wizytator prowincji reńskiej), Jan Udalryk Repf (przeor w Molsheim w Alzacji), Jan Bilstein z Kolonii, Wawrzyniec Fendrich (poprzednio przeor w Buxheim) i inni. por. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 234-237; Tenże, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 15-34.

¹⁹ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 237; A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*, II. Maisons, Paris 1977, s. 220-221.

²⁰ Por. E. Potkowski, *op. cit.*, s. 66.

²¹ O J. Milkau zob. m.in.: F. Hipler, *Abriss der ermländischen Literaturgeschichte nebst dem Spicilegium Copernicanum*, [w:] *Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bistums Ermland*, Bd. 1, „Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands”, Bd. 4, Braunsberg und Leipzig 1872, s. 176; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 10, 11, 46, 60 (na s. 60 podaje, że pochodził z Pieniężna), 66, 237; S. Achremczyk, *Uczniowie kolegium jezuickiego w Braniewie w latach 1694-1776*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 4 (158), 1982, s. 317 (który również błędnie podaje, że pochodził z Pieniężna).

²² G. Lühr, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, Bd. 18, H. 1-3, s. 246-247.

²³ Spośród najnowszej literatury o braniewskim kolegium zob. A. Szorc, *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565-1626*, Olsztyn 1998, (Suplement Hozjański. Seria Historyczna).

²⁴ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60; Tenże, *Stosunki narodowościowe...*, s. 20-21; S. Achremczyk, *op. cit.*, s. 317.

²⁵ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 46, 237 (na s. 237 podaje datę o 9 dni wcześniejszą); por. A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Koniec „Raju Maryi”*, „Studia Pelplińskie” 12, 1981, s. 379.

dwunastu latach rządów w kartuzji 20 czerwca 1778 r. Nauki, jakie pobierał w Reszlu i Braniewie, podbudowane długoletnią praktyką u boku Schwengla, przyniosły w efekcie spore umiejętności, które wykorzystał głównie w pracach nad porządkiem biblioteki i archiwum.

Trudno ustalić powody, dla których Milkau spisał rejestr akurat wówczas. Jak już wspomniano, mogło to nastąpić w związku ze zbliżającymi się pomrukami burzy rozbiorowej i ewentualnymi kasatami majątków klasztornych.²⁶ Katalog mógł wówczas w razie rozproszenia biblioteki służyć jako pomoc w rewindykacji zasobu, do czego zresztą nigdy nie doszło. Nie wykluczone jednak, że spisu dokonano w chwili przeniesienia księgozbioru i archiwum z poddasza małego krużganka na piętro gmachu braci laików.²⁷

Opis katalogu Milkaua z 1770 r.

Katalog, zatytułowany *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX*, liczy 72 karty *in folio* (w tym dwie nieliczbowane) o wymiarach 24 x 36 cm. Oprawiony został – podobnie jak wiele innych książek – w brązową skórę koźlęcą na tekturze. Na grzbiecie umieszczono sygnaturę L. 52. Kodeks posiada na karcie tytułowej typograficzny ekslibris biblioteki seminarjnej w Pelplinie (*Ex Bibliotheca Seminarii Clericalis Episcopalis Culmensis Pelplini*) z sygnaturą 319/82. Przechowywany jest razem ze wszystkimi rękopisami biblioteki w gmachu Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie.

Stan zachowania manuskryptu budzi poważne obawy o jego przetrwanie. Wszystkie karty wskutek zalania i innych zawilgoceń, związanych ze złymi w przeszłości warunkami przechowywania, są dzisiaj w opłakanym stanie – zakwaszone, szerniałe i kruszejące. Destrukcyjna wielu z nich posunięta jest tak dalece, iż użytkowanie katalogu staje się prawie niemożliwe. Oprawa również jest w stanie szczątkowym. Zachowała się jedynie sama skóra, pozbawiona tekturowych usztywnień. Rękopis wymaga natychmiastowej interwencji konserwatorskiej.

Całość katalogu sporządzono jedną ręką, bardzo starannie. Zauważalny jest brak ewidentnych oznak zmęczenia pracą nad wykazem, wyrażających się w pogorszeniu duktu pisma. Świadczy to o tym, iż manuskrypt nie był pisany stopniowo, w ciągu lat, lecz powstał w drodze jednorazowego aktu, dokładnie

²⁶ Argument ten wydaje się bardzo zasadny. O aktach sekularyzacji zakonów w Europie – rozpoczętych w 1759 r. – w kartuzji było już w 1770 r. zapewne głośno. Sprawy te na szerokim tle omawia P. Gach, *Kasaty zakonów w Europie pod koniec XVIII w.*, [w:] *Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich*, pod red. E. Wiśniowskiego, Lublin 1984, s. 139-168; Tenże, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1831*, Lublin 1984; Tenże, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979, gdzie podaje bogatą literaturę, zob. także P. Czaplowski, *Kartuzja kaszubska*, s. 46; A. Kowalkowski, *op. cit.*, s. 378.

²⁷ K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992, s. 87; por. także rozdz. „Geneza oraz dzieje biblioteki...”.

określonego w czasie, przy wyraźnej chęci stworzenia dzieła ze wszech miar estetycznego. Ten sposób wykonania rejestru dowodzi, że jeszcze ciągle w bibliotekach przetrwał dawny zwyczaj okresowych prac katalogowych. Miast spisywać księgozbiór systematycznie w miarę napływania nabytków, robiono to raz na jakiś czas (najczęściej sporadycznie), w drodze jednorazowej czynności dokonywanej nierzadko w obliczu jakiegoś ważnego wydarzenia dla biblioteki.

Karty katalogu zostały zapisane po obu stronach dużym, klarownym pismem znanym z korespondencji Milkaua.²⁸ Każdą kartę porubrykowano w sposób następujący: szeroką kolumnę przeznaczono na autora i tytuł dzieła, wąską na numer kolejny pozycji w obrębie formatu. Karty *recto* posiadają numerację, natomiast *verso* kustosze. Na wszystkich stronach autor umieścił żywą paginę, ułatwiającą poszukiwania szczególnie w obrębie dużych, zawierających po kilkaset pozycji działach. Nagłówki działów wykaligrafowane są czerwonym atramentem, piękną majuskulną antykwą.

W ciągu pracy zdarzyły się Milkauowi pewne, nieskorygowane przez niego błędy, głównie w pisowni tytułów działów. I tak np.: na karcie 5^v, w dziale *Sancti Patres* autor w słowie „PATRES” pominął literę „R”, umiejętnie ją potem wciskając pomiędzy „T” i „E”, na karcie 19^r w nagłówku *Theologi dogmatici*, w słowie „THEOLOGI” została pominięta litera „E” („THOLOGI”), podobnie w dziale *Theologi mystici*.²⁹ Pod literą H₄, w dziale *Concionatores s. sermonarii*, po podzieleniu wyrazu „SERMONARI”, w następnym wersie powtórzono głoskę „NA” („SERMONANARI”).³⁰ Pomyłek takich jest więcej i polegają one w szczególności na rozbieżnościach w pisowni nazwisk.

Przeglądając wolumin można zauważyć na sporej ilości stron przekreślenia i inne znaczki czy symbole. Do wielu działów dopisano nowe nabytki. Niektóre z pozycji uzupełnione są informacją o języku dzieła (*polonicae, germanicae, latinae*). Większość tych dodatków powstało już po ukończeniu pracy. Świadczy o tym inny charakter pisma a czasami głębsza czerń zapisów. Zapewne część z nich została wykonana już w Pelplinie w XIX czy może nawet XX w.

Podsumowując, można skonstatować, że praca Milkaua miała charakter nieprzypadkowy, została wykonana solidnie i pomimo nielicznych pomyłek i błędów daje obraz dzieła skończonego, niepozbawionego wycucia estetyki.

Budowa katalogu

Elenchus porządkował cały zasób piśmiennictwa przechowywanego w bibliotece w 16 działach oznaczonych wielkimi literami od „A” do „P”, przy czym otwierające spis teksty Pisma Świętego (*Scriptura Sacra*) osygnowano znakiem rów-

²⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 66.

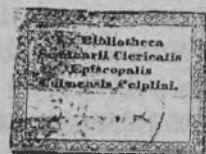
²⁹ *Elenchus*, k. 22^r.

³⁰ Tamże, k. 44^r.

ELENCHUS
LIBRORUM
BIBLIOTHECAE
CARTUSIAE
PARADISI B. V.
MARIAE

ANNO

a

REPARATIONE SALUTIS

M. DCC. LXX

Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi Mariae...
Pelplin, BSD rkps 319/82. Karta tytułowa.

Libri Regnum Poloniae Concernentes in 4to foliis 12

SUB LITERA

K₂

LIBRI REGNUM POLONIAE CONCERNENTES IN 4to

A genda seu Rituale Ecclesiae Vladislavienensis	1
Mathiae Dogiel limites Regni Poloniae	2
Stanislai Kobierzycki Historia Vladislai Regis	3
Stanislai Duncewoski Tractatus de Lupitanicibus in Polonia polon:	4
Joannis Caspari Historia Prussiae germ:	5
Danielis Pattersoni Jus Terrestre Nobilitatis Prussiae	6
Andreae de Linda Vita B. Dorotheae	7
* Thoma Tietzeri Historia trium Hofstiarum Pofnaniensium	8
Joannis Sclafii Norma Boni Civis in Rep.	9
Tractatus de Magis, Sagis etc polonice - - - - -	10.
Variorum varia Opuscula Historica Regni Poloniae	11
Catalogus Provinciarum Soc. R. M. de sano Thorunen, disertatio	12
Joannis Jacobi Rohlfii Historia Poloniae germ:	13
Incerti Historia Poloniae germ:	14
Caspari Hennenbergi Prussica Historia germ: - - - - -	15.
Matthaei Waiselii Chronica Prussica germ: - - - - -	16.
Ambrosii Zagajonski Historia Bonae Sordensis polonice - - -	17.
- Christophori Hartknochis Historia Ecclesiarum Prussiae germ:	18.
* Stanislai Karnkowski Agenda Sacramentalia - - - - -	19.
Incerti Descriptio Ecclesiarum Civitatis Cracovien, polonice - - -	20.

Joannis

Libri S. Ordinem Cartusien: concernentes in Folio illa L	
Joachimi Pastorii Florus Polonic	2
Ejusdem Idem.	3
Germani Adlerheldi Historica descriptio Russiae	4
Theodori Lawacki Vasculi legales Regni Polonic	5
Stanislai Arystanowicz Status Regni Polonic	6

SUB LITERA

L

LIBRI S. ORDINEM CARTUSIE
SEM CONCERNENTES in Folio -

S. P. BRUNONIS Opera Omnia		1.
Ejusdem eadem		2
Laurentii Surii de Tribus Mensium Jan. Feb. Martii		3
Eadem de Quatuor Mensium Apr. Maji Junii		4
Eadem Tertiorum Mensium Jul. Aug. Sept.		5
Eadem Quaternariorum Mensium Oct. Nov. Dec. & Obvia		6
De Probatis Sanctorum Historiis Tom. I.		7
Tom. II		8
Tom. III.		9
Ejusdem Tom. IV.		10

Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi Mariae...
Pelplin, BSD rkps 319/82. Karta 51^v.

noramiennego krzyża. W obrębie poszczególnych działów szeregowano książki według formatów, oznaczając je cyframi. Sama duża litera oznaczała folio, zaś małe cyferki 2, 3, 4 zawieszono u jej dołu, kolejno formaty książek *in quarto*, *in octavo* i *in duodecimo*. Wewnątrz grup formatowych nie zastosowano żadnego szeregowania. Egzemplarze książek otrzymywały sygnatury będące odpowiednikiem zapisu w katalogu, z tym że do wymienionych oznaczeń dodawano jeszcze numer kolejny pozycji w określonym formacie. W każdej części wyznaczonej formatem numerację rozpoczynano od jedności.

Wszystkie te cechy pozwalają stwierdzić, iż zamierzeniem autora było stworzenie katalogu biblioteki, a nie inwentarza, co często bywa utożsamiane. Zasadnicza cecha, jaka odróżnia katalog od inwentarza tkwi w odmiennych zadaniach obu spisów. Katalog służy do udostępniania księgozbioru, wskazując miejsce przechowywania danego tytułu.³¹ Inwentarz ma natomiast przede wszystkim na celu ustalenie stanu majątkowego danej instytucji w zakresie posiadanych zbiorów bibliotecznych.

Elenchus Milkaua spełnia warunki katalogu o tyle, że wykazuje zasoby biblioteki według przynależności książek do 16 z góry ustalonych i ujętych w pewien system grup treściowych. Dalej dzieli książki w obrębie grup na formaty, w tych z kolei, zaopatrując dzieła w numer kolejny od jeden wzwyż, nadając tym samym każdemu woluminowi sygnaturę trójstopniową typu: **dział – format – numer bieżący**.

Technika opisu

Sprawa opisu bibliograficznego poszczególnych dzieł prezentuje się nie najlepiej. Jest on bardzo lakoniczny, ograniczony do podania imienia i nazwiska autora i kilku wyrazów tytułu. Często tytuł został nadany przez bibliotekarza np. „Opuscula”, „Opera”, „Opera omnia” itp. W przypadku dzieł tego samego pisarza zestawionych razem, tylko przy pierwszej pozycji umieszczono nazwisko autora, kolejne prace opatrując słowem „ejusdem”. Każdy tytuł, niezależnie od języka książki Milkau formułuje w języku łacińskim. Przy żadnym z dzieł nie podano ani miejsca, ani roku wydania. *Elenchus* nie rozróżnia też w zasadzie rękopisów i druków, choć przy dwudziestu pozycjach autor dopisał *Mss* lub *Ms* (manuskrypt).³²

³¹ J. Grycz, *Bibliotekarstwo praktyczne*, Warszawa 1945, s. 71; H. Więckowska, H. Pliszczyńska, *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955, s. 88.

³² Na temat autorstwa tych dopisek por. odmienny sąd T. Borawskiej i H. Rietza, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. 43, 1993, nr 1/2, s. 28 oraz wersja niemiecka tegoż *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubenlande – Cartusia Paradisi Beatae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1137, 1994, z. 11, s. 135.

Z elementów opisu zewnętrznego bibliotekarz nie podaje żadnych szczegółów oprócz formatu, który jest wyznacznikiem podziału wewnątrz grup rzeczowych. Każdy wolumin dzieła wielotomowego otrzymuje osobny numer. Kiedy bibliotekarz ma do czynienia z drukami współoprawnymi, zapisuje całość po jednej sygnaturą, niekiedy tylko odnotowując ten fakt w katalogu przez podanie następnego tytułu w klocku.

Schemat katalogu

Katalog otwierają, oznaczone symbolem równoramiennego krzyża, spisy odsyłające do egzemplarzy Pisma Świętego (✠ Scriptura Sacra), podzielone w tym zespole, jako jedynym na 3 grupy formatowe (*octavo* i *duodecimo* ujęte są razem). W formacie 8° i 12° dopisano później kilka dzieł, myląc numerację o 9 pozycji (brak numerów od 17 do 24).³³ Kolejny fragment umieszczony pod literą **A** to komentarze do Biblii (Interpreses). Następną część kolekcji to pisma Ojców Kościoła, które zarejestrowano pod literą **B** (Sancti Patres). Dalej idą trzy działy grupujące piśmiennictwo teologiczne: **C** (Theologi speculativi et morales), **D** (Theologi dogmatici seu controversistae), w którym wiele tytułów dopisano późniejszą ręką, oraz dzieła treści mistycznej i ascetycznej umieszczone w zespole **E** (Theologi mystici sive ascetae) stanowiącym najliczniejszą grupę. Bardzo urozmaicona była część **F** (Politici, oeconomi, philosophi tam etici quam speculativi et oratores). *Sub litera G* (Poetae, gramatici et vocabularii) zestawiono popularnych w Europie poetów, pisarzy i gramatyków. Dość obficie prezentuje się dział kaznodziejski **H** (Concionatores seu sermonari). Prawo kanoniczne i cywilne ulokowano pod literą **I** (Iuristae canonici et civiles). Bardzo interesujący jest zespół dzieł dotyczących spraw państwa polskiego **K** (Libri Regnum Poloniae), zawierający dzieła historyczne, prawnicze, polityczne i z zakresu historii Kościoła Polski i Prus. Kolejna część to książki zgrupowane pod literą **L** (Libri S. Ordinem Cartusiensem). Tutaj kartuzi zestawili prace głównie głośnych w Europie kartuzów i dzieła dotyczące historii zakonu. W formacie folio pod numerem 52 autor umieścił niniejszy katalog.³⁴ Dział historii Kościoła **M** (Historici sacri) był drugi pod względem wielkości i skupił w sobie przeszło 10% całego zasobu. Dzieła z zakresu historii powszechnej zebrano w grupie **N** (Historici profani). W ostatnich dwóch fragmentach zgrupowano piśmiennictwo medyczne: **O** (Medici) oraz dzieła matematyczne, geometryczne i geograficzne **P** (Architecti, astronomii).

Katalog nie odnotował odrębnego działu grupującego książki zakazane, które – jak wiemy – od 1677 r., kiedy to biblioteka otrzymała nowe pomieszczenie, zostały wydzielone w specjalnie przeznaczony na ten cel szafie.³⁵ Taki osobny

³³ *Elenchus*, k. 2.

³⁴ *Elenchus*, k. 52

³⁵ Zob. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

dział obejmujący „verbottene bücher” znajdował się w inwentarzu biblioteki kartuzów we Fryburgu Bryzgowijskim,³⁶ a także w księżnicy kartuzów Roermond.³⁷ Separację czy wręcz usunięcie książek zakazanych zalecały również statuty zakonne: „Libri omnes per Summum Pontificem, Caesaream Majestatem, Catholicas Universitates, & Capitulum generale prohibiti, ex toto Conventu eliminantur...”³⁸

Zapis dokonany w katalogu miał swe odzwierciedlenie w postaci sygnatur, które nadano wszystkim woluminom. Do dzisiaj owe sygnatury są najważniejszym znakiem rozpoznawczym, wyróżniającym książki kartuskie. Literę i cyfry umieszczano zawsze na grzbiecie tomu w dwojaki sposób: część malowano białą farbą, na wcześniej zabarwionym na czerwono fragmencie grzbietu książki, część zaś bezpośrednio farbą czarną. Oprócz sygnatur na szerszych grzbietach zapisywano również autora i tytuł dzieła w formie przejętej z katalogu, nawet wówczas, kiedy kolejne dzieło tego samego autora notowano pod „ejusdem”. Niezmiernie rzadko zapisywano sygnaturę wewnątrz książki. Natomiast wszystkie woluminy zostały zaopatrzone w zapiskę własnościową. Istnieje kilka jej wariantów: *Cartusia Paradisi Beatae M[ariae] V[irginis]*, czy *Cartusia Beatae Mariae prope Gedanum*. W przypadku niektórych pozycji sumiennosc bibliotekarza poszła tak dalece, że wewnątrz druku umieścił nazwisko ofiarodawcy i okoliczności w jakich dokonał daru.³⁹

Przedstawienie warsztatu bibliotekarskiego kartuzji kaszubskiej, bez porównania go z praktyką stosowaną w bibliotekach innych konwentów, znacznie zubożyłoby pracę. W przypadku kartuzów sprawa jest skomplikowana. Nie posiadamy żadnych informacji o zachowanych katalogach ani też inwentarzach pozostałych polskich kartuzji, chociaż źródła odnoszące się do kartuzji bereskiej wspominają o istnieniu wykazu biblioteki. Potwierdzają to sygnatury na zachowanych egzemplarzach, bardzo przypominające oznakowania z Kartuz. Zbiór gidelski, przechowywany w dużej części w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (120 wol.) prawdopodobnie nie został w kartuzji skatalogowany, bowiem na żadnym z tomów nie zachowały się sygnatury klasztorne. Bibliotekarz ze względu na niewielkie rozmiary księżnicy posługiwał się zapewne jedynie prostym inwentarzem.

Badania porównawcze w odniesieniu do bibliotek kartuskich z Europy zachodniej, w związku z nielicznymi wzmiankami o ich rejestrach z XVII i XVIII w. są również utrudnione.⁴⁰ Taki stan zmusza do sięgnięcia po zachowane i opisa-

³⁶ Dział „prohibita” liczył tam 69 książek, por. D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi...*, s. 147-148.

³⁷ W katalogu biblioteki w Roermond w dziale tym znajdowały się książki pisarzy reformacyjnych oraz jansenistów, por. J. P. A. Nissen, *Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick*, Salzburg 1985, (Analecta Cartusiana 113/3), s. 218.

³⁸ AOC, Capitulum VII, s. 240.

³⁹ Np. dwa dzieła Jakuba Teodora Kleina, które autor podarował kartuzom zwiedzając klasztor. (BSD st. 15204 – 15205), por. podrozdział „Dary”.

⁴⁰ Największy nacisk położono na opracowanie katalogów średniowiecznych zob. wyżej; katalogi kartuskie z czasów nowożytnych prawie w ogóle nie są odnotowane w literaturze: M. Früh, *Die*

ne katalogi innych reguł zakonnych. Autor niniejszej dysertacji poznał z autopsji⁴¹ lub z literatury przedmiotu kilkadziesiąt inwentarzy i katalogów bibliotek klasztornych z terenu Polski i Śląska z XVII i XVIII w.

Na wstępie trzeba stwierdzić, iż praktycznie trudno się doszukać identycznych metod w praktyce bibliotekarskiej w poszczególnych zakonach, czy nawet klasztorach tej samej reguły.⁴² Własna inicjatywa, wykształcenie, sumiennosc i dokładność bibliotekarza określały poziom biblioteki.⁴³

Analizę należałoby rozpocząć od porównania wyglądu zewnętrznego naszego katalogu z innymi rękopiśmiennymi wykazami. W świetle przeanalizowanych rejestrów, *Elenchus* prezentuje się bardzo korzystnie. Na ogół inwentarze czy katalogi bibliotek klasztornych XVII i XVIII w. są sporządzane niedbale.⁴⁴ Staranność wykonania rośnie wraz z wielkością księgozbioru. Taki sam poziom, co dzieło Milkaua reprezentują np. rejestry bibliotek: jezuitów z Poznania z XVII w.⁴⁵,

Kartäuser und die Medizin. Medizinisches aus der Ittinger Klosterbibliothek, Salzburg 1990, (Analecta Cartusiana NS 2), nr 4, s. 137-161; MBK, II, 14 s. 228; MBK, III, 26; H. Rossmann, *Die Geschichte der Kartause Aggsbach...*, s. 342-369 (rozdz. 12. Der Inhalt des spätmittelalterlichen Handschriftenkatalogs); A. Gruys, *op. cit.*, passim; A. Taylor, *Book catalogues: their varieties and uses*, Suffolk 1986, s. 210 (Autor wymienia sporządzony w 1764 r. katalog biblioteki kartuzów w Neapolu: *Bibliothecae regalis Carthusianae S. Martini catalogus*); znane są również katalogi kartuzji w Moguncji z pocz. XVIII w.: alfabetyczny druków i topograficzny rękopisów. Był również topograficzny druków, ale zaginął. zob. H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 157-167; w połowie XVIII w. sporządzono katalog biblioteki kartuzów w Roermond, zob. P. J. A. Nissen, *op. cit.*, s. 213-221; o katalogu tym, który odnaleziono dopiero w 1952 r. w antykwariacie w Arnheim pisał również M. Smeets, *De Bibliothek der Kartuziers van Roermond*, „De Maasgouw” 71, 1952, s. 61-63; jako przykład znamienitszej biblioteki klasztornej XVIII w. Lelewel podaje m.in. księżnicę kartuzów w Gandawie, por. J. Lelewel, *Dzieje bibliotek*, [w:] Tegoż, *Polska dzieje i rzeczy jej*, Poznań 1868, s. 140; kartuzem gandawskim był przez czas jakiś Felix König o przydomku Polyphemus, żyjący dwa wieki wcześniej – opiekun Biblioteki Zamkowej księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu, której wygotował świetne katalogi, por. J. Tondel, *Biblioteka Zamkowa (1529-1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu*, Toruń 1992, s. 55; Tenze, *Eruditio et Prudentia. Die Schloßbibliothek Herzog Albrechts von Preußen. Bestandskatalog 1540-1548*, Wiesbaden 1998, s. 11.

⁴¹ Chciałbym w tym miejscu wyrazić moje podziękowanie Pani prof. dr hab. Marii Piđlypczak-Majerowicz z Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, która uprzejmie udostępniła mi wielką liczbę kopii katalogów bibliotecznych zebranych do rozprawy habilitacyjnej na temat bibliotek klasztornych wschodnich ziem Rzeczypospolitej; por. M. Piđlypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, Wrocław 1996, (Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1815, Bibliotekoznawstwo 20).

⁴² Zob. m.in. jak wyglądało katalogowanie i inwentaryzacja w pocz. XVI r. w księżnicy kartuzów bazylejskich, por. B. Halporn, *op. cit.*, rozdz. „The Procedure for Inventorying and Cataloging”, s. 231-233, 239-240 oraz w kartuzji moguncyjce w XV i XVI w., zob. H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 31-41.

⁴³ B. Goerlich, *Bibliotekarze Polski przedrozbiorowej*, „Roczniki Biblioteczne” 23, 1980, z. 1, s. 110-111.

⁴⁴ Por. opisy inwentarzy i katalogów śląskich dominikanów charakteryzujące się małą starannością, K. Zawadzka, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku*, Wrocław 1999 (Bibliotheca Wratislaviensis V), s. 13, 25 (Oświęcim), s. 39 (Opole).

⁴⁵ D. Bolewska, R. Marciniak, *Katalogi i inwentarze książek w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 22, 1987, s. 161-162.

minorytów przy kościele Św. Doroty we Wrocławiu⁴⁶ czy benedyktynek w Jarosławiu z 1749 r.⁴⁷ Pod interesującym nas względem katalogowi kartuskiemu prawie dorównuje spis topograficzny księżnicy dominikanów lwowskich z 1766 r.⁴⁸ Estetykę a jednocześnie użyteczność wykazu kartuskiego podnosi również fakt opracowania go jako osobnego woluminu. W bardzo wielu wypadkach inwentarze biblioteczne były współoprawne z archiwaliami klasztornymi, co pozbawia je charakteru księgi przeznaczonej dla użytkowników biblioteki.⁴⁹

Kolejnym elementem, który wymagałby pewnych porównań, jest tytuł katalogu. Najczęściej bibliotekarze klasztorni swoje dokumenty zaopatrywali w nazwy: „catalogus”, „inventarium”, „consignatio”.⁵⁰ Pod nagłówkiem „elenchus”, udało się ustalić jedynie kilka spisów bibliotecznych.⁵¹

Opis bibliograficzny druków ujętych w naszym katalogu, nie przedstawia wysokiego poziomu umiejętności bibliotekarskich. Jest to charakterystyczne dla bardzo wielu spisów klasztornych XVIII w., chociaż zagadnienia nie należy uogólniać.⁵² Tutaj również daje się zauważyć pewną prawidłowość, że im większy księgozbiór, tym lepszy opis bibliograficzny. Nie potwierdza tego niestety kartuski spis, ale np. bardzo podobnie wyglądało opracowanie zbiorów w sporej bibliotece dominikanów lwowskich czy bernardynów poznańskich.⁵³ Spośród zna-

⁴⁶ Wrocław, Biblioteka Kapitulna, sygn. V-386/2; por. H. Keferstein, *Biblioteka zakonu minorytów przy kościele Św. Doroty we Wrocławiu w świetle inwentarzy*, Wrocław 1961, (praca magisterska, maszynopis).

⁴⁷ Z. Staniszewski, *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1 (7), 1955, s. 203-204.

⁴⁸ I. Szostek, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, pod. red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975. t. 2, s. 409-465, s. 418, 462-465.

⁴⁹ Zob. spisany na przełomie 1779-1780 r. inwentarz klasztoru reformatów w niedaleko od Kartuz położonym Wejherowie, którego opis daje M. Lademann, *Biblioteka klasztoru OO. Reformatorów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 236-242; por. także inwentarz minorytów wrocławskich, przypis 46 niniejszego podrozdziału; spisy biblioteki kapitulnej w Przemyślu z 1743 r. Archiwum Diecezjalne w Przemyślu, sygn. 18; inwentarz biblioteki franciszkanów w Kłodzku z 1686 r. BUWr IV F 240^b, por. B. Andrzejewska, *Biblioteka klasztorna OO. Franciszkanów w Kłodzku w świetle inwentarza z 1686 r.*, Wrocław 1962, (praca magisterska, maszynopis).

⁵⁰ Por. M. Piłtyczak-Majerowicz, *op. cit.*, s. 59.

⁵¹ Tamże, s. 160, 162, 168, poz. 28, 36, 38, 41, 135; zob. także katalog krakowskich jezuitów z 1698 r. por. L. Grzebień, *Organizacja bibliotek jezuitkich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 31, 1975, s. 236; podobny tytuł nadano spisowi książek z kartuzji we Fryburgu Bryzgowijskim, które przekazano do biblioteki dworskiej w Wiedniu: *Elenchus librorum, qui ex bibliotheca P. P. Carthusianorum prope Friburgum pro Caes. Reg. Bibliotheca Aulica desiderantur*, Universitätsarchiv Freiburg i. Br. A 25/273, por. D. Mertens, *op. cit.*, s. 148-149.

⁵² Z. Staniszewski, *op. cit.*, s. 194-195; W. Jabłońska, *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury” 20, 1969, s. 89; K. Ślaska, *Funkcje książki w zakonie bernardynów w XVII w.*, „Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi”, t. 13: *Kolekcje wyznaniowe*, 1992, s. 146.

⁵³ I. Szostek, *op. cit.*, s. 418-421, 447, 449; S. Tomczak, *Biblioteka bernardynów w Poznaniu w latach 1656-1836*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 4, s. 411.

nych dokumentów wiele wyróżniało się opisem dokładnym, podającym wszystkie dane bibliograficzne. Tak skonstruowane katalogi posiadały m.in. biblioteki: klasztoru karmelitów bosych w Wiśniczu z połowy XVII w.⁵⁴, benedyktynek w Jarosławiu z 1749 r.⁵⁵ czy jezuitów poznańskich z pocz. XVII w.⁵⁶ Na tym tle dobrze wyróżnia się również katalog biblioteki franciszkanów w Nysie.⁵⁷ Dość wysoki poziom w zakresie opisu bibliograficznego reprezentowali bibliotekarze librarii reformackich.⁵⁸ Według powyższego zestawienia można stwierdzić, że *Elenchus* Milkaua był reprezentatywny dla epoki, chociaż – jak widać z przytoczonych przykładów – nie brakowało prac dalece przewyższających go w tym zakresie.

Następnym składnikiem warsztatu bibliotekarskiego wartym porównania jest system klasyfikacji zbiorów. Metody podziału zgromadzonego w bibliotece piśmiennictwa zasadniczo powtarzają się we wszystkich księżnicach zakonnych. Wszędzie, co naturalne, widać znaczne dysproporcje ilościowe pomiędzy literaturą religijną a świecką, na korzyść tej pierwszej. Trudno jednak oczekiwać wspólnych zasad podziału. Duży wpływ na przyjęcie określonego systemu klasyfikacyjnego miały charakter zakonu i zawartość księgozbioru. Badania pokazują, że czasami nawet w obrębie jednego zakonu w tej samej prowincji spisy biblioteczne znacznie się różniły.⁵⁹ Stosowano w ogólnym uproszczeniu i bardzo zmodyfikowanej postaci klasyfikację nauk lorda Francisca Bacona, rozpowszechnioną w XVIII w. przez Diderota, który przyjął ją za podstawę podziału nauk i umiejętności w *Encyklopedii* francuskiej.⁶⁰

Elenchus sposobem podziału zbiorów niewiele się różnił od większości spisów bibliotek klasztornych.⁶¹ Układ poszczególnych działów został zaczerpnięty

⁵⁴ J. Długosz, *Biblioteka klasztoru karmelitów bosych w Wiśniczu*, ABMK 13, 1966, s. 91-169, Z. Staniszeński, *op. cit.*, s. 199-200.

⁵⁵ Z. Staniszeński, *op. cit.*, s. 203-204.

⁵⁶ D. Bolewska, R. Mariniak, *op. cit.*, s. 162-163.

⁵⁷ K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, [w:] B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombiowski, *Z dziejów książki na Śląsku*, Wrocław 1953, s. 94-96.

⁵⁸ Por. M. Piętarczyk-Majerowicz, *op. cit.*, s. 61, oraz s. 167-168 poz. 132, 133, 135, 138, 140.

⁵⁹ Np. w bibliotekach paulinów, por. B. Bieńkowska, *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej (1727-1864)*, „*Studia Claromontana*” 9, 1988, s. 407; M. Piętarczyk-Majerowicz, *op. cit.*, s. 59.

⁶⁰ E. Ścibor, *Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej*, Warszawa 1975, s. 32; I. Stasiwicz-Jasiukowa, *Onufry Kopczyński współpracownik Komisji Edukacji Narodowej. Studium o społecznej roli uczonego w Polsce Stanisławowskiej*, Wrocław 1987, zob. rozdz.: „Pomocnik Biblioteki Załuskich”, s. 130-155; M. Piętarczyk-Majerowicz, *op. cit.*, s. 59-63; bardzo nowoczesny sposób, odchodzący od reguł średniowiecznych reprezentował schemat klasyfikacyjny księżnicy kartuzów bazylejskich z pocz. XVI w., por. B. Halporn, *op. cit.*, s. 240.

⁶¹ Por. m.in. XVIII-wieczny katalog rękopisów kartuzji w Moguncji o podobnym układzie do dzieła Milkaua, zob. H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause...*, s. 164; E. Kleineidam, *op. cit.*, s. 190; K. Głombiowski, *op. cit.*, s. 91; I. Szostek, *op. cit.*, s. 422; J. Długosz, *op. cit.*, s. 132, 149-155; J. Starnawski, *Dwa inwentarze biblioteki franciszkanów inowrocławskich z lat 1669 i 1702*, „*Ziemia Kujawska*” 5, 1978, s. 197-224; B. Andrzejewska, *op. cit.*; zob. również katalog bibl. bernardynów w Cytowianach, (Archiwum Historyczne Litwy w Wilnie – [dalej AHL] opis w poszycie F. 696 op. 2 nr. 115, k. 82-83) i inne.

jeszcze ze wzorów średniowiecznych, czego wyrazem było np. umieszczenie na początku rejestru Biblii i pism Ojców Kościoła.⁶² Natomiast jedna rzecz wyróżniła go spośród wielu podobnych mu zestawień. Mianowicie na kartach 48^v-51^v Milkau pod literą K – *Libri Regnum Poloniae* umieścił dzieła dotyczące historii, prawa, ustawodawstwa, polityki i Kościoła Królestwa Polskiego i Prus. Dział ten liczył 133 woluminy i zgrupował obok siebie prace wybitnych uczonych m.in. Jana Długosza, Marcina Kromera, Gotfryda Lengnicha, Kaspra Niesieckiego, Krzysztofa Hartknocha i innych.

Podobny dział w swej księżnicy wyodrębnili także bernardyni lubawscy. Zaginiony katalog tej biblioteki z 1730 r.⁶³ był prawdopodobnie podstawą do spisania inwentarza przez urzędników pruskich w chwili kasaty klasztoru. Dział „G” tego nieistniejącego już dzisiaj, a znanego z dawniejszej literatury spisu,⁶⁴ obejmował historię i literaturę Prus w liczbie 30 woluminów, zaś dział „H” – historię i literaturę Polski w liczbie 144 tomów.

Podczas analizy znacznej liczby polskich katalogów i inwentarzy udało się odnaleźć analogiczny zespół również w katalogu biblioteki franciszkanów konwentualnych z Zamościa z 1788 r. Nie budzi to jednak takiego zdziwienia, jak w przypadku konwentu kaszubskiego, położonego na terenie Prus Królewskich, będących pod silnymi wpływami niemieckimi. Dział ten otrzymał tytuł prawie identyczny jak w *Elenchus*: „*Libri ad Regnum Poloniae*”. Księgozbiór franciszkanów liczył 1064 poz. i posiadał dodatkowo wydzielony zespół prac w języku polskim.⁶⁵ W pozostałych katalogach umieszczano również dzieła polskie, ale kryterium wyodrębnienia stanowił język polski.⁶⁶ Zupełnie podobnie traktowano prace w innych językach.⁶⁷

⁶² J. de Ghellinck, *op. cit.*, s. 289-290; E. Ścibor, *op. cit.*, s. 22-23, 26-27; pierwsze trzy działy w identycznym brzmieniu jak w katalogu Milkaua (A – Biblia, B – Interpretes, C – Sancti Patres) zawiera również spisany w latach 1740-1742 katalog egzystującej w obrębie prowincji reńskiej (do której w latach 1589-1677 należała również kartuzja kaszubska) kartuzji w Roermond, zob. P. J. A. Nissen, *op. cit.*, s. 221.

⁶³ G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1892, s. 462; M. Strutyńska, *Biblioteka bernardynów w Lubawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 9, 1986, s. 5-7.

⁶⁴ G. Liek, *op. cit.*, s. 460; M. Strutyńska, *op. cit.*, s. 5, 7.

⁶⁵ *Conscriptio librorum in biblioteca conventus Zamoscensis Minoritarum reperibilium In 14 classes divisarum iuxta mandatum...*, 12 IV 1788, Antonius Romanowski gwardian, Biblioteka Narodowa, MF 46151.

⁶⁶ Np. dominikanie z Mościsk (1785), zob. M. Piđłypczak-Majerowicz, *op. cit.*, s. 163, poz. 64; franciszkanie wileńscy (1820) (AHL, opis w poszycie F. 694 op. 1 nr 3671, k. 528); bernardyni cytowiańscy (1842), (AHL, opis w poszycie F. 696 op. 2 nr 115, k. 82-83); bernardyni w Husiatyniu (1788), zob. M. Piđłypczak-Majerowicz, *op. cit.*, s. 162, poz. 33; karmelitanie w Wiśniczu, zob. J. Długosz, *op. cit.*, s. 162; paulini w Pińczowie, (poł. XVII w.), zob. Z. Staniszwski, *op. cit.* s. 199; franciszkanie inowrocławscy (1669), zob. J. Starnawski, *op. cit.*, s. 206; jezuici w Poznaniu (XVII w.), zob. D. Bolewska, R. Marciniak, *op. cit.*, s. 162; paulini z Leśnej (1810), zob. B. Bieńkowska, *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej*, s. 403.

⁶⁷ Np. Bernardyni w Husiatyniu (1778), zob. M. Piđłypczak-Majerowicz, *op. cit.* s. 162, poz. 33; dominikanie lwowscy, zob. I. Szostek, *op. cit.*, s. 419; franciszkanie inowrocławscy, zob. J. Starnawski, *op. cit.*, s. 210-211.

Poziom opracowania zbiorów stosowany w kartuzji kaszubskiej szczególnie dobrze prezentuje się na tle innych bibliotek klasztornych Pomorza, których zbiory przechowywane są w Pelplinie. Już tylko powierzchowne przejrzanie zasobu biblioteki seminaryjnej dowodzi, że opracowanie książek w innych pomorskich librariach zakonnych nie było mocną stroną ich bibliotekarzy. Za przykład mogą posłużyć książki cystersów pelplińskich, z których do dzisiaj przechowuje się około 2000 wol. Większość z nich nie posiada żadnych sygnatur,⁶⁸ co dowodzi, że biblioteka była najwyżej zinwentaryzowana, ale nie zaopatrzona jej w katalog. Generalnie daje się zauważyć, że w zbiorze pelplińskim, oprócz książek kartuzów kaszubskich jedynie woluminy dominikanów gdańskich i cystersów oliwskich mają wyraźnie wyeksponowane sygnatury, przy czym kartuzi zrobili to najdokładniej i najczytelniej. Dzieło kartuskiego przeora wypada równie dobrze w zestawieniu z inwentarzami księgozbiorów parafialnych archidiakonatu pomorskiego w analogicznym okresie, chociaż fakt ten usprawiedliwia odmienny charakter owych bibliotek oraz ich niewielkie rozmiary.⁶⁹

Konfrontacja *Elenchus librorum* z innymi tego typu dokumentami, pozwala umieścić dzieło Milkaua w gronie standardowych katalogów większych bibliotek zakonnych XVIII w. Podstawowym mankamentem naszego rejestru jest lakoniczny opis bibliograficzny druków w nim zawartych, tak że jedynie dzięki zachowanym egzemplarzom możliwa jest ich identyfikacja. Ten czynnik zdecydowanie obniża wartość kartuskiego spisu, chociaż – jak zaznaczono – w wielu księżnicach klasztornych napotykamy podobną praktykę, czemu wyrazy ubolewania dał już w początkach XIX w. sam Joachim Lelewel pisząc: „a spisywane [...] katalogi ukazują dziwne nanotowanie jednego lub dwu wyrazów z tytułu wziętych, w których ani miejsca, ani druku, ani czasu, ani autora, ani prawdziwego tytułu, a często ani sensu dośledzi. Takich katalogów było wiele w wieku XVII i XVIII...”⁷⁰ Posiada jednak *Elenchus* wiele cech, które wyróżniają go pozytywnie np. estetyka wykonania, czy też umieszczenie w osobnym miejscu opisów dzieł z zakresu historii państwa polskiego.

⁶⁸ Bardzo uproszczone sygnatury znajdują się jedynie na najstarszych woluminach z biblioteki pelplińskiego opactwa: rękopisach i inkunabułach, co wskazywałoby być może na istnienie w owym okresie inwentarza bibliotecznego, zob. J. Grzeszewski, M. Nierzwicka, K. Nierzwicki, *Rękopisy i inkunabuły cystersów pelplińskich ze zbiorów Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie. Katalog wystawy...*, Pelplin 1998, s. 15-16.

⁶⁹ K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiakonatu pomorskiego w XVI-XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993, zob. "Aneks" s. 85-150.

⁷⁰ J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, s. 107.

4. KSIĘGOZBIÓR

Oprawy. Introligatornia i papiernie klasztorne

Oprawy,¹ w jakie zaopatrzone książki z biblioteki „Raju Maryi”, możemy podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwsza z nich obejmuje produkty kunsztu introligatorskiego charakterystyczne dla epoki późnego średniowiecza i renesansu. Do tej grupy należą skórzane oprawy na deskach ze ślepo, rzadziej złotą tłoczoną dekoracją. Druga grupa, bardzo charakterystyczna dla dużej części księgozbioru, to rozpowszechnione w XVII i XVIII stuleciu oprawy pergaminowe. I wreszcie trzecia, najpóźniejsza część okładek, również obejmująca spory fragment kolekcji, sporządzona w okresie przeoratu Jerzego Schwengla (1735-1766) to oprawy wykonane z brunatnej skóry nałożonej na tekturze ze złotym super-ekslibrisem litericznym C[artusiae] P[aradisi] M[ariae], oraz tłoczonym również złotem tytułem dzieła na grzbiecie tomu.

Z zachowanego zbioru możemy w przybliżeniu określić liczbę woluminów zaopatrzonych w wymienione trzy rodzaje opraw. Pierwsza grupa najstarszych okładek okrywa około 350 tomów. Najwcześniejsze z nich to oprawy, które chronią część woluminów inkunabułów oraz druków z początków XVI stulecia. Takich tomów znajduje się w naszym zasobie około 40, z czego 19 przypada na wiek XV, resztę zaś można datować na przełom wieków XV i XVI oraz początek wieku XVI.

¹ Ustalenia odnośnie materiału, który posłużył do wykonania opraw będących przedmiotem opisów w niniejszej pracy opieram na konsultacjach z Panią mgr Magdaleną Pac Pomarnacką – absolwentką kierunku konserwacja papieru i skóry UMK w Toruniu, której korzystając z okazji chciałbym złożyć wyrazy podziękowania.

Większość spośród nich to okładziny wykonane z brunatnej skóry cielęcej oraz białej – czasem barwionej na żółto² lub różowo³ – skóry świńskiej. Dekoracja ich nie jest wyszukana. Przeważa tutaj ornamentyka roślinna, linearna, geometryczna oraz fantastyczna. Zazwyczaj zwierciadło okładziny podzielone jest przy pomocy strychulca ukośnie na szereg rombów, które wypełnione są pojedynczymi tłokami w formie rozetek, kwiatonów a także fantastycznych motywów zwierzęcych np. gryfów⁴ czy dwugłowych orłów.⁵ Kilka opraw zdobi charakterystyczny dla epoki wzór owocu granatu, uformowany z tłoku zawierającego w rysunku wydłużoną i półkolistą łodygę. W każde pole owocu granatu wkomponowano ślepy wycisk kwiatonu.⁶ Bywają także tomy, które poza linearnym ornamentem dzielącym okładzinę na pola różnego kształtu nie posiadają żadnych innych elementów dekoracyjnych.⁷ Bardzo często, dla szybszego odnajdywania rozdziałów lub ważniejszych miejsc w tekście, stosowano w omawianych woluminach rejestr introligatorski (*tenaculum*), wykonany z paseczków skóry umocowanych na bocznym obcięciu bloku książki.

Niektóre z tych wczesnych opraw zaopatrzone w chroniące je mosiężne okucia i guzy,⁸ większość zaś w spinające klamry. W przypadku jednego tomu, do zabezpieczenia jego obu okładek zastosowano guzy kościane.⁹

Nieco późniejsze w tej grupie są wytwory rzemiosła introligatorskiego wykonane w XVI i początkach wieku XVII, w swej warstwie zdobniczej charakterystyczne dla epoki renesansu. W bibliotece seminaryjnej w Pelplinie zachowało się znacznie ponad 300 tomów książek kartuskich zaopatrzonych w tego typu okładziny, dla których zasadniczy materiał introligatorski stanowiła deska oraz skóra cielęca lub świńska.

Schemat dekoracyjny występujący w oprawach z tego zespołu to okalające zwierciadła okładek, odcisnięte radełkiem bordiury od jednej do kilku, mające w rysunku zazwyczaj wici roślinne, putta, kandelabry ale także motywy figuralne np. personifikacje Cnót, przedstawienia Świętych, bogów antycznych oraz głowy w medalionach wśród arabesek. Dekorację centrum zwierciadeł okładek stanowią odciski kilku rodzajów plaket lub tłoków. Największą grupę tworzą tłoczone na ślepo, rzadziej złotem prostokątne, rombów lub owalne plakiety, których pola wypełnione są symetrycznie uformowaną plecionką roślinną lub wstęgową. Kilkadziesiąt woluminów zdobią tłoczone plakiety kompozycje figuralne najczęściej o tematyce religijnej, głównie z przedstawieniami Ukrzyżowania, Pokłonu Trzech

² BSD Inc. F. 864.

³ BSD Inc. Q. 94, 113-114, 125.

⁴ Np. BSD cim. 1374.

⁵ Np. BSD cim. 1378.

⁶ Np. BSD b. sygn. – sygn. kartuska B. 72, cim. 10211.

⁷ Inc. Qu. 287, 113-114, 125.

⁸ BSD Inc. F. 542, 566, 567, 805, 851, 873,

⁹ BSD Inc. F. 545.

Króli, Chrztu Chrystusa, Tronu Łaski, Madonny z Dzieciątkiem i Koronacji Maryi. W tym miejscu warto przytoczyć kilka przykładów rozwiązań zdobniczych występujących w omawianym zespole opraw.

Kilkanaście tomów w formacie *folio*,¹⁰ okrywają oprawy w białą skórę świniąską na desce, których dekoracje stanowią trzy bordiury wykonane radełkiem z motywem roślinnej wici. Centrum górnej i dolnej okładziny stanowi prostokątna plakieta z przedstawieniem figuralnym Tronu Łaski. W absydzie umieszczono lekko pochyloną postać Boga Ojca podtrzymującego na kolanach martwe ciało Chrystusa. Ponad nimi unosi się gołębica symbolizująca Ducha Świętego. Bóg Ojciec odziany jest w obszerną szatę miękko opadającą ku dołowi, ścielącą się na ziemi. Nagie ciało Chrystusa wsparte o prawe ramię Boga Ojca spowija jedynie perizonium owinięte wokół bioder. Kompozycję wieńczy wsparty na dwóch kolumnach trójlistny łuk z napisem w języku niemieckim: ALSO HAD GOT DI WELT GELIEBT DAS ER SEIN.

Kolejny przykład rozbudowanej dekoracji nawiązującej do scen z Nowego Testamentu widnieje na oprawie z białej skóry świniąskiej na desce, chroniącej XVI – wieczny druk prawniczy.¹¹ Wolumin dużego *folio* zdobią trzy bordiury o wyraźnym rysunku wykonane radełkami z motywami alegorycznymi oraz roślinnymi. Środek zwierciadła górnej okładziny wypełnia średnich rozmiarów (5 x 9 cm) prostokątna plakieta z zakomponowaną sceną Chrztu Chrystusa. Św. Jan Chrzciiciel, umiejscowiony po lewej stronie w pozie klęczącej, polewa prawą ręką głowę Chrystusa. Jezus ze złożonymi rękoma i lekko pochyloną ku św. Janowi głową stoi w wodzie. Za nim umieszczono wizerunek anioła. Centralnie, ponad postaciami unosi się gołębica Ducha Świętego, nad nią zaś, z chmur wyłania się Bóg Ojciec ukazany jako starzec z brodą, trzymający w lewej ręce kulę ziemską zwieńczoną krzyżem. Św. Jan Chrzciiciel odziany jest w długą szatę, Chrystus zaś jest nagi, okryty jedynie skromnym perizonium. Cała scena rozgrywająca się na tle przyrody, zamknięta jest trójlistnym łukiem wspartym na dwóch kolumnach. U dołu umieszczono napis w języku łacińskim: HIC EST FILIUS MEUS DILE[C]TUS IN QUO MIHI COMPLAC[UI].

Na dolnej okładzinie zastosowano ten sam zestaw bordiur, lecz użyto plakiety z innym przedstawieniem. Jest nim scena w prostokącie stojącym wyobrażająca Narodziny w Betlejem. Maryja i św. Józef adorują narodzone Dzieciątko leżące u ich stóp w żłóbku wyścielonym sianem. Maryja klęczy po lewej stronie, trzymając ręce złożone w geście modlitwy. Św. Józef, starzec wsparty obiema rękami na kiju, usytuowany został po prawej stronie kompozycji. Za jego plecami, przez otwór drzwiowy, scenie przygląda się nieśmiało pasterz. Maryja odziana jest

¹⁰ BSD st. 15612, cim. 208, 1256, 1281, 1571, 10154, 10155, 10156, 10157, 10158, 10159, 10160, b. sygn. – sygn. kartuska D. 9.

¹¹ BSD cim. 10370.

w długą suknię i narzucony na ramiona i głowę szeroki płaszcz ścielący się miękko na ziemi. Św. Józef ma tunikę do kolan z szerokimi rękawami. Scena zwieńczona łukiem pełnym rozgrywa się we wnętrzu biblijnej stajenki. U dołu umieszczono napis w języku łacińskim: PUER NATUS EST NOBIS. FILIUS DATUS EST NOBIS. Identyczna plakietka o nieco wyraźniejszym rysunku zdobi górną okładzinę antwerpskiej edycji *Psalmów Dawida* z 1592 r.¹²

Stosunkowo często spotykanym motywem dekoracyjnym w oprawach z omawianej grupy, było przedstawienie z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Okładziny mających takie zdobienie zachowało się około 20-tu, chociaż jedynie w przypadku kilku główny element dekoracyjny wykonano przy pomocy plakiety. Najbardziej powszechna w ikonografii scena znajduje się na czterech woluminach dzieł zebranych św. Hieronima.¹³ Okazałe tomy w formacie *folio* zaopatrzone w oprawy, do których sporządzenia posłużyły deski obciągnięte białą skórą świńską zdobioną przez pięć bordiur wykonanych radełkiem, oddzielonych od siebie wyciskiem linearnym. Rysunek radełek tworzą różnorodne motywy roślinne oraz głowy w medalionach wśród arabesek. Centralną część górnej okładziny zajmuje – przyklejony na kawałku odrębnej brunatnej skóry cielejącej – sporych rozmiarów (8 x 12 cm) odcisk wykonany prostokątną plakietą ustawioną pionowo. Plakietka zawiera w rysunku kompozycję figuralną ze sceną Ukrzyżowania. Krzyż, na którym wisi ciało Chrystusa wyznacza oś kompozycji. Pod krzyżem, po prawej stronie postaci Chrystusa stoi św. Jan Apostoł podtrzymujący Maryję. Z drugiej strony klęczy Maria Magdalena. Ciało Chrystusa spowija perizonium, którego końce silnie rozwiane unoszą się ponad postaciami zgrupowanymi poniżej. U podstawy krzyża umieszczono czaszkę symbolizującą postać biblijnego Adama a także fakt zmycia przez śmierć Chrystusa grzechu pierworodnego.

Interesująco prezentuje się również oprawa w jaką wyposażono tłoczony w 1577 r. tom zawierający dzieło *Panoplia Catholicorum*, którego autorem był Renatus Andegavus.¹⁴ Wolumin w formacie *octavo* okrywa okładzina z desek obciągniętych brunatną skórą cielejącą garbowaną roślinnie. Na jej dekorację składa się pojedyncza bordiura wykonana radełkiem z ornamentem figuralnym mającym w rysunku przedstawienia bogów antycznych (Afrodyta, Kronos, Diana Hermes i Zeus) wraz z symbolami astrologicznymi. Środek zwierciadła zdobią trzy odciski dwugłowego orła z koroną ustawione pionowo. Po bokach i rogach centralnej części zwierciadła wytłoczono pojedynczymi tłokami ornamenty z motywem roślinnym. Silnie zaokrąglony grzbiet oprawy zdobi prosty ornament linearny. Obcięta kart zabarwiono na kolor czerwony. Oprawę spinały niegdyś nie zachowane już dzisiaj klamry.

Dość jednorodnie prezentują się – należące również do omawianej grupy – oprawy z księgozbioru znanego nam kolońskiego duchownego Henryka Coffere-

¹² BSD cim. 151.

¹³ BSD st. 20262-20265.

¹⁴ BSD cim. 358.

na. Wśród nich, poza kilkudziesięcioma woluminami posiadającymi okładziny z jasnego pergaminu, blisko 70 tomów oprawiono w białą i brunatną skórę świńską lub cielecą na desce. Dekoracja okładek z biblioteki Coffereana ogranicza się głównie do bordiur (od jednej do czterech) wykonanych kilkoma radełkami z motywami roślinnymi, lub głowami w medalionach a także personifikacjami Cnót. Środek zwierciadła wypełnia niewielki rombowy lub owalny tłok z wyobrażeniem kwiatonu lub motywem plecionki choć czasem jest to monogram IHS na tle wizerunku krzyża. Niekiedy całość uzupełniają klamry, rzadziej zaś okucia. Wiele tomów posiada złożony supereklibris literniczy H [enricus] C [offraeus] E [rcklensis] S [anctae] T [heologiae] D [octor], z którego litery HCE umieszczono centralnie nad środkowym tłokiem, zaś STD u dołu, poniżej tłoku. Czasami w miejscu akronimu STD widnieje data, przy czym najwcześniejsza to rok 1594,¹⁵ zaś najpóźniejsza – 1631.¹⁶ Wszystkie skórzane okładziny Coffereana wyszły prawdopodobnie z jednego warsztatu. Wskazuje na to jednakowy rysunek radełek na wielu woluminach, identyczny odcień skóry oraz forma zapięć. Na wyklejce jednego z woluminów zachowała się cena, którą Cofferean wydał na jego oprawę – „Bibliopega 9 fl.”¹⁷ Brak wśród nich niestety opraw artystycznych, ale uwagę zwracają walory wysokiego warsztatowego poziomu ich wykonania, a co za tym idzie w większości doskonałej kondycji egzemplarzy.

Jak już zauważono, kolekcja kartuska pod względem liczbowym zdominowana jest przez XVII i XVIII – wieczne oprawy wykonane z gładkiego pergaminu naturalnego lub z rzadka barwionego najczęściej na kolor zielony¹⁸ lub czerwony.¹⁹ Ta druga zasadnicza grupa opraw chroni ponad 800 tomów z dawnej księżnicy kartuzów kaszubskich. Nieliczne z nich pokrywa skromna dekoracja. Tworzą ją – jak w przypadku dziewięciu tomów zawierających komentarze biblijne Corneliusa a Lapide²⁰ – odciski tłoków w formie lilijek umieszczone we wszystkich rogach dolnej i górnej okładziny. Środek natomiast zdobią cztery odciski tych samych lilijek, rozłożonych promieniście. Niektóre z opraw pergaminowych ozdobiono centralnie umieszczonym odciskiem plakiety, przyjmującej najczęściej formę rombową oraz niekiedy owalną z motywami plecionki wstęgowej²¹ lub roślinnej.²²

Wreszcie ostatnia grupa występujących w bibliotece kartuskiej opraw to wspomniane wyżej okładziny XVIII – wieczne zamówione w okresie przeoratu

¹⁵ BSD cim. 10233, 10369.

¹⁶ BSD st. 11774.

¹⁷ BSD cim. 10369.

¹⁸ Np. BSD F. 538 XVI w. adl., cim. 300, 1511, st. 5869, 6012.

¹⁹ Np. BSD cim. 69, 1439, st. 418.

²⁰ BSD st. 15693-15701, 15589.

²¹ Np. BSD st. 20344-20345.

²² Np. BSD st. 10338.

Jerzego Schwengla, stosowane również po jego śmierci.²³ W bibliotece seminaryjnej w Pelplinie przechowuje się około 200 takich woluminów. Materiałem służącym do ich wykonania był karton oraz brunatna skóra kozłowa garbowana roślinnie i marmoryzowana. Wiele tomów po środku zwierciadła górnej okładziny otrzymało tłoczony złotem supereklibris literniczy C [artusiae] P [aradisi] M [ariae]. Niektóre z tomów ozdobiono prostym ornamentem linearnym tworzącym jedną lub dwie bordiury, niekiedy połączone w rogach poprzez ukośną linię. Zdarzają się woluminy, których krawędzie opraw, od strony bocznej pokryto tłoczonym złotem drobnym ornamentem roślinnym. Grzbiety woluminów ozdobiono skromnym złotym ornamentem linearnym okalającym garby związów. Zwykle pomiędzy drugim a trzecim związem od góry umieszczano szyldziki z ciemniejszej skóry cielęcej, ozdobione złotą winietką okalającą – odcisnięty także złotem – tytuł i autora dzieła. Obcięcia kart pokryte są błękitnym marmurkiem. Omówione oprawy cechuje dobry techniczny poziom ich wykonania.

Obok scharakteryzowanych trzech grup produktów introligatorskich, księżnica kartuska zawiera także kilkadziesiąt innych form okładek. Do najstarszych należą niezwykle skromne oprawy charakterystyczne dla średniowiecznych kolekcji klasztornych tzw. mnisze ze skórą naciągniętą jedynie na część deski.²⁴ Mamy także kilka druków oprawnych w pergaminowe karty rękopisów pokrytych zarówno pismem gotyckim²⁵ jak i notacją muzyczną.²⁶ Są wreszcie okładziny płócienne²⁷ oraz najzwyczajsze XVIII – wieczne oprawy tekturowe obłożone „marmoryzowanym” papierem.²⁸

Mając za sobą krótką charakterystykę poszczególnych rodzajów opraw, należałoby podjąć próbę ustalenia miejsc ich wykonania. Niestety nie posiadamy zbyt wielu informacji mogących poszerzyć naszą wiedzę na ten temat. Wynika to przede wszystkim z bardzo skromnej liczby źródeł archiwalnych, w których poruszono sprawy oprawiania książek. Zazwyczaj ograniczają się one do podania sum wydatkowanych na oprawy, bez jakichkolwiek danych o warsztacie introligatorskim.

Bardzo prawdopodobne jest jednak, że taki warsztat działał w samej kartuzji niemal od początku jej istnienia.

W przypadku klasztorów kartuskich nie było to zresztą zjawisko odosobnione. Jest bowiem rzeczą powszechnie znaną, iż „milczący mnisz” w sposób szczególnie dbali o dobrą kondycję księgozbioru, co wyrażało się m.in. w solidnej oprawie poszczególnych woluminów. Stąd też niektóre pustelnie posiadały własne warsztaty introligatorskie, chociaż informacja ta odnosi się przede wszystkim do

²³ Potwierdzeniem tego przypuszczenia jest choćby okładzina spisanego w 1770 r. *Elenchus Librorum* oraz oprawy kilku innych tomów wydanych po 1766 r.

²⁴ Np. BSD cim. 10239, b. sygn. – sygn. kartuska N₂. 14.

²⁵ Np. BSD cim. 1, 198, 525.

²⁶ Np. BSD st. 10711.

²⁷ Np. BSD cim. 1408.

²⁸ Np. BSD st. 221, 241, 275, 5684.

okresu średniowiecza. Właśnie u schyłku tego okresu, w drugiej połowie XV w. funkcjonowała introligatornia m.in. przy kartuzji *Domus Beatae Mariae de Bethlehem* w Roermond, której produkty zachowały się w Bibliotece Narodowej w Wiedniu.²⁹ W zbiorach tej biblioteki znajdują się również rękopisy, które zostały oprawione w działającej w XV stuleciu manufakturze introligatorskiej przy kartuzji *Mons Omnium Angelorum* w Tyrolu.³⁰ Wiedeńska ksiąźnica narodowa przechowuje również książki po skasowanej w 1782 r. kartuzji w Aggsbach w Dolnej Austrii. Wśród ponad 12 tysięcy woluminów z Aggsbach, znajdują się pojedyncze egzemplarze oprawione najprawdopodobniej w XV – wiecznym klasztornym warsztacie introligatorskim.³¹ Skromny warsztat tego typu działał również w kartuzji *Mons Sancti Johannis* pod Fryburgiem Bryzgowijskim, prowadzony przez mieszkającego na terenie klasztoru rzemieślnika, który po śmierci w 1525 r. swe instrumenty pozostawił zakonnikom.³² Wreszcie w okresie średniowiecza działała również introligatornia przy kartuzji św. Barbary w Kolonii.³³

O powszechności prowadzenia w murach klasztorów kartuskich warsztatów introligatorskich świadczy również fakt, iż pewne aspekty tej działalności znalazły swoje regulacje w przepisach zakonnych. Jeden z ustępów *Consuetudines* Guigona I, regulujący zasady odstępstwa od reguły milczenia mówi: „Gdy jacyś z mnichów poświęcają się usuwaniu błędów bądź oprawie ksiąg, albo podobnemu zajęciu, rozmawiają między sobą, nigdy zaś z nadchodzącymi niespodziewanie, chyba że w obecności przeora lub na jego polecenie”.³⁴ W innym miejscu statutów czytamy natomiast o zasadach dotyczących zdobienia ksiązek a szczególnie ich opraw, zarówno kupowanych, jak i wykonywanych na miejscu w kartuzji: „Zabramy wykonywania albo kupowania jakichkolwiek pozłacanych i posrebrzanych ksiąg [...]. W owych czasach [okres powstania przepisów XIII w. – przyp. K. N.] bardzo rzadko widywano pozłacane księgi. Teraz [tekst komentarza – XVII w. – przyp. K. N.] zaś z trudem można kupić u księgarzy ksiąkę, której oprawa nie byłaby ozdobiona przynajmniej jakimiś pozłacanymi liniami. Ponieważ więc rzecz ta jest bardzo powszechna, niech nie będzie uważana za cenną i ciekawą [...]. Jednakże należy unikać wszystkiego, co według powszechnego sposobu pojmowania, może być uważane za cenne i ciekawe. I gdy u nas się

²⁹ O. Mazal, *Gotische Blindstempelinbände aus der Kartause Roermond*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1974, s. 294.

³⁰ Tenże, *Gotische Einbände aus der Kartause Schnals*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1973, s. 423.

³¹ Tenże, *Gotische Einbände mit Grossplattenpressungen aus der Karthause Aggsbach in Niederösterreich*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1972, s. 344.

³² D. Mertens, *op. cit.*, s. 163.

³³ H. Gerig, *Die Kölner Buchbinderwerkstatt „Hl. Barbara” und das Kartäuserkloster St. Barbara zu Köln. Eine einband- u. siegelkundliche Studie*, [w:] *Mélanges offerts par ses confreres étrangers a Charles Braibant, directeur général des archives de France, président d'honneur du Conseil international des archives*, Bruxelles 1959, s. 175-188

³⁴ *Cum aliqui ex Monachis, emendandis vel ligandis libris, vel alicui tali operi mancipantur, ipsi quidem loquuntur ad invicem, cum supervenientibus vero nequaquam, nisi Priore praesente aut jubente* – AOC, Cap. XXXII, s. 68.

oprawia księgi, należy ściśle przestrzegać tego rozporządzenia. Gdy zaś kupujemy u księgarzy, możemy bez wątpliwości kupować owe księgi tak oprawione, jak je znajdujemy [...]”.³⁵

Mając na uwadze przytoczone fakty, wydaje się, że również i w kartuzji kaszubskiej z chwilą napływu pierwszych ksiąg podejmowano się ich oprawy. Możliwe, że właśnie na miejscu, w skromne i niezbyt solidne okładziny zostały zaopatrzone znajdujące się w bibliotece rękopisy, które w czasach rządów Schwengla mocno już sfatygowane wymagały ponownej oprawy.

Pierwsze udokumentowane źródłowo informacje o działalności zakonników „Raju Maryi” trudniących się oprawą książek posiadamy natomiast z doby inkunabułów, chociaż wszystko wskazuje na bardzo ograniczoną formę tego zjawiska. Z archiwaliów Schwengla oraz z zapiski na jednym z XV – wiecznych tomów dowiadujemy się, że w kartuzji na przełomie XV i XVI w. działali dwaj zakonnicy zajmujący się introligatorstwem. Wspomniany wolumin, zawierający inkunabuł tłoczony w Norymberdze w 1494 r. w formie czwórki, zaopatrzonej został w skromną okładzinę wykonaną z desek oraz grubej skóry świńskiej barwionej na kolor ciemnobrunatny, ozdobionej prostym ornamentem linearnym ograniczającym się do bordiury oraz linii przecinających okładziny w poprzek. Zapiska umiejscowiona na wyklejce górnej okładziny brzmi następująco: *Hunc libr[um] comparavit honestus vir Ioannes Bisschopp civis Gedanensis, quem frater Iohanes Walthauer mo[na]chus, p[ro]fessus ordinis Carthusiensis filius domus Marieparadisi planavit et ligavit et qu[an]tu[m] melius potuit. Orate pro eis.* Można przypuszczać, że nie jest to jedyna oprawa wykonana przez zajmującego od 1492 r. funkcję prokuratora klasztoru Jana Waldhauera.³⁶ Być może był on również twórcą podobnej oprawy, okrywającej niewielkiego formatu (17 x 12 cm) psalterz z przełomu XIV i XV w.³⁷ Wskazuje na to podobieństwo materiału

³⁵ *Libros etiam quoscumque deauratos & inargentatos fieri vel emi prohibemus [...] Rarissimum erat temporibus videre libros deauratos. Nunc vero vix potest emi liber a Bibliopolis, cujus coopertorium non sit aliquibus saltem lineis inauratis decoratum. Cum ergo res nunc sit valde communis, nec proinde pretiosa & curiosa censeatur [...] In hoc tamen vitandum est quidquid nostro tempore pretiosum & curiosum, secundum communem concipiendi modum, aestimari potest. Et quando apud nos ligantur libri, debet Statutum istud stricte observari. Cum vero a Bibliopolis emimus, possumus absque scrupulo illos emere, prout ligatos reperimus [...] – AOC, Lib. Tert. Nova Collectione Statutorum, Cap. XII, s. 292.*

³⁶ BSD Inc. Q. 278; zob. także G. Schwengel, *Apparatus* II, s. 442, 401; Pelplin I, s. 93, P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 58; T. Borawska, *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 83-84; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 30-31, oraz wersja niemieckojęzyczna *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubienlande – Cartusia Paradisi Baetae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1137, 1994, z. 11, s. 137.

³⁷ BSD rkps 157 (250).

oraz technika wykonania i zdobienia, która w obu przypadkach ujawnia z jednej strony skąpy zasób narzędzi znajdujących się w pracowni Waldhauera, z drugiej zaś stosunkowo niewielkie jego umiejętności w tym zakresie.

Drugim, działającym w tym czasie zakonnikiem, który – w świetle zapisek Schwengla³⁸ – prawdopodobnie także parał się oprawą ksiązek, był pochodzący z Malborka przeor naszego klasztoru w latach 1505-1510 Grzegorz Rathe, twórca oprawy niezachowanego dzieła Bernardinusa de Bustis *Mariale*.³⁹ Zdecydowane jednakże potwierdzenie informacji o działalności tego intrologatora, przy braku możliwości zidentyfikowania produktów jego ręki, wydaje się w tej chwili niemożliwym.⁴⁰

Kolejne wiadomości, dające nam podstawy do twierdzenia, że w klasztorze istniały warunki ku temu, by można było na miejscu oprawiać książki, dotyczą pierwszej ćwierci wieku XVII. W świetle materiałów archiwalnych od 1625 r. kartuzja dysponowała profesjonalnym warsztatem podarowanym jej przez gdańskiego rzemieślnika, określonego przez Schwengla jako „Petrus Suecus, Catholicus, bibliopega Gedanensis”, który „legavit nobis omnia sua instrumenta”⁴¹ Przy braku jednakże dalszych źródeł trudno dzisiaj stwierdzić, czy kartuzi właściwie wykorzystali ofiarowane instrumentarium. Jeśli wszakże intrologatornia rozpoczęła działanie, to z pewnością nie była w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb w tym zakresie. Wiadomo bowiem, że w kilkanaście lat później (1637 r.) kartuzi zlecili oprawę obcym manufakturom, wydając na ten cel 106 florenów, dzięki którym okładziny zyskała bliżej nieokreślona liczba ksiązek sprowadzonych z Kolonii.⁴² Suma ta wydaje się spora, np. w zestawieniu z 53 florenami, jakie wydano kilka lat wcześniej na zakup ksiązek, pośród których było m.in. opracowane przez Marguerina de la Bigne, wielkie 9 – tomowe dzieło *Bibliotheca Sanctorum Patrum* – wydane w Paryżu w końcu XVI w.⁴³

Ostatnim wreszcie potwierdzeniem możliwości działania w „Raju Maryi” u schyłku jej istnienia warsztatu intrologatorskiego, są niektóre z zachowanych woluminów, zaopatrzone w charakterystyczne – opisane wyżej – oprawy wykonane w połowie XVIII w. Papier wyklejek tych okładczyń oraz karty ochronne tomów zawierają filigrany stosowane w prowadzonych w posiadłościach klasz-

³⁸ Por. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 385-386, 415, 442; Pelplin I, s. 105; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 58, 235; T. Borawska i H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 31, przypis 55, *Das Schicksal...*, s. 137, przypis 53.

³⁹ Dzieło o takim tytule zachowało się (zob. BSD F. 553), ale trudno je utożsamiać z tym, o którym wspomina Schwengel, posiadamy bowiem edycję z roku 1496, tamto zaś – według Schwengla – zakupiono dwa lata wcześniej (1494) – por. Pelplin I, s. 105

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Swoją warsztat podarował kartuzom przed śmiercią w 1625 r., zob. Gdańsk IV, s. 165; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 439, P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 66, przypis 106.

⁴² P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, 65, przypisy 101, 103

⁴³ Gdańsk IV, s. 207.

⁴⁴ Gdańsk IV, s. 75; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64; BSD cim. 15094-15102.

toru – przywoływanych już wcześniej – **papierniach**. W tym miejscu – dla szerszego zaprezentowania poruszonej problematyki – warto w kilku słowach przedstawić dzieje i produkcję trzech manufaktur papierniczych funkcjonujących na gruntach kartuskich.

Szczegółową wiedzę w tym zakresie zawdzięczamy badaniom prowadzonym przez Franciszka Pabicha, który wyniki swych studiów ogłosił w kilku publikacjach.⁴⁴ Kwestię tę poruszał także Paweł Czaplewski w swej pracy na temat gospodarki kartuzji kaszubskiej.⁴⁵ W świetle ustaleń obu badaczy na terenach podległych pomorskiemu klasztorowi kartuzów funkcjonowały dwie, a być może nawet trzy papiernie: w Straszynie, Rusocinie oraz Bielkowie.

Największa z nich powstała w Bielkowie nad rzeką Radunią, gdzie istniał młyn zbożowy. Użytkownikiem młyna i przyległych warsztatów był od 1518 r. gdańszczanin Teodor Falke, a od 1598 trzej jego spadkobiercy Aleksander Köhne-Jaski ze swymi szwagrami – braćmi Jerzym i Salomonem Rhode również z Gdańska. Od 1611 r. grunt przyległy do młyna dzierżawiła – znana nam ofiarodawczyni książki dla biblioteki kartuskiej – Dorota Rhode, wdowa po Jerzym. W 1618 r. jej poddzierżawca Henryk Rhode w tym miejscu wybudował papiernię. Brak pieniędzy nie pozwolił Rhodemu na jej uruchomienie, skutkiem czego gdański kramarz Chrystian Derwantz zajął młyn i uruchomił go bezprawnie. W 1619 r. opiekunowie Doroty wnieśli skargę do magistratu gdańskiego przeciwko Derwantzowi, którego popierał – liczący zapewne na zyski z uruchomionej papierni – ówczesny przeor „Raju Maryi” H. Villarius. Nie znamy rezultatu owej skargi, ale wiadomo, że z czasem papiernia wróciła do kartuzów i została w 1634 r. ponownie wydzierżawiona Jerzemu Mauerowi na 17 lat.⁴⁶ Obok czynszu za najem kartuzi otrzymywali ryzę papieru rocznie. W 1689 r. zakonnicy odbudowali podupadłą w czasie wojny trzydziestoletniej papiernię i puścili ją w ruch. W 1772 r. została ona skonfiskowana i przeszła pod administrację rządu pruskiego, który ją w 1778 r. wydzierżawił Korneliuszowi Janowi Bergmanowi.⁴⁷

Filigrany z papierni bielkowskiej przedstawiają fładrę w podwójnym otoku i literami – inicjałami papiernika **G** [eorga] **M** [auera] u dołu,⁴⁸ a przede wszystkim Piękną Madonnę w owalu płomiennym.⁴⁹

Kolejne dwie papiernie powstały w Rusocinie – miejscowości, z której pochodził fundator klasztoru kartuzów Jan, oraz w Straszynie. Wcześniejszą z nich była

⁴⁴ F. Pabich, *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978, s. 7-8; Tenże, *Dzieje dwóch papierni klasztornych położonych na gruntach Kartuzów w Żukowie i Bielkowie*, „Przegląd Papierniczy” 3, 1988, s. 129-131; Tenże, *Klasztorne papiernie kartuzów*, „Przegląd Papierniczy” 6, 1989, s. 243-244; Tenże, *Kaszubskie Piękne Madonny w sztuce filigranistycznej Pomorza Gdańskiego*, „Pomerania” 6, 1983, s. 31-33.

⁴⁵ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 85-86, 204.

⁴⁶ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 85; F. Pabich, *Papiernie...*, s. 7; Tenże, *Dzieje...*, s. 130; Tenże, *Klasztorne papiernie...*, s. 243.

⁴⁷ F. Pabich, *Klasztorne papiernie...*, s. 244.

⁴⁸ F. Pabich, *Klasztorne papiernie...*, s. 243, rys. 1.

⁴⁹ F. Pabich, *Papiernie...*, s. 8, przerys 1-4.

papiernia straszyńska, która funkcjonowała już od 1574 r. Nie wiadomo czy już wówczas, oraz czy w ogóle należała do kartuzów, ale w pierwszej połowie XVII w (1638) sygnowała swe papiery m.in. filigranem przedstawiającym flandrę w podwójnym otoku z napisem MARIAE PARAD[IES] CARTUS[IANORUM].⁵⁰ Druga z nich w Rusocinie, uruchomiona własnym kosztem przez papiernika J. Grundta ze Straszyna, który był dzierżawcą tamtejszego młyna, ruszyła w 1730 r.⁵¹ Po jego śmierci oba młyny przejęła wdowa, od której odkupił je papiernik Jan Gast. Papiernia w Rusocinie wyposażona była w jedną kadź i produkowała średniej klasy papiery z filigranami Pięknej Madonny z Dzieciątkiem i jabłkiem w lewej dłoni z inicjałem J (oannes) G (ast), oraz godłem Prus i pełnym jego nazwiskiem. Papiernia ta uległa likwidacji w 1840 r.⁵²

Jak już nadmieniono, niektóre z zachowanych woluminów druków oraz rękopisów kartuskich oprawione mniej więcej w połowie XVIII stulecia wykazują, że do wyklejenia ich okładek oraz sporządzenia kart ochronnych użyto papieru z dwu wspomnianych wcześniej czerpalni w Bielkowie i Straszynie. Bielkowskie filigrany z Piękną Madonną z Dzieciątkiem odnajdujemy m.in. na wyklejkach oprawionych w XVIII w. średniowiecznych rękopisów zawierających statuty zakonne,⁵³ traktaty Jakuba z Paradyża⁵⁴ oraz manuskrypcie, w którym znalazły się pisma takich autorów, jak Guilielmus de Hiperegia i Mikołaj z Turynii.⁵⁵ Taki sam filigran występuje również na wyklejkach wielu druków opatrzonych wspomnianymi oprawami.⁵⁶ Jedna z odmian filigranu z inicjałami I G, używanego przez straszyńskiego i rusocińskiego papiernika J. Grundta znajduje się na wyklejce tomu XV – wiecznego rękopisu zawierającego *Exhortationes* św. Bernarda.⁵⁷

Przedstawione fakty pozwalają wysnuć przypuszczenie, że również w XVIII wiecznej kartuzji, zwłaszcza w okresie rządów Schwengla na terenie klasztoru mógł funkcjonować warsztat introligatorski. Nie wykluczone, że to właśnie Schwengel, chcąc uporządkować księgozbiór oraz archiwum klasztorne, był inicjatorem jego powstania. Oprawienie na nowo wszystkich rękopisów, części inkunabułów i druków XVI – wiecznych oraz nowych nabytków, a także własnych prac skłoniło ambitnego przeora do podjęcia działań w tym zakresie. Niestety sam Schwengel nic nie wspomina o tym w swych annałach.

Niewykluczone jednak, że zamówienia na oprawy składano w pracowniach Gdańska czy też okolicy, zaś papier pochodzący z czerpalni znajdujących się na

⁵⁰ F. Pabich, *Klasztorne papiernie...*, s. 243, rys. 2.

⁵¹ Tamże, s. 243, rys. 5; F. Pabich; *Papiernie...*, s. rys. 38.

⁵² Tamże, s. 243, rys. 4; F. Pabich; *Papiernie...*, s. rys. 39.

⁵³ BSD rkps 256 (76), 257 (77).

⁵⁴ BSD rkps 219 (285).

⁵⁵ BSD rkps 231 (458).

⁵⁶ Np. BSD st. 15636, 10461, 20146, 20372.

⁵⁷ BSD rkps 288 (302); F. Pabich podaje przerysy filigranów podobne do omówionego, zob. *Papiernie...*, przerys 43, 44.

gruntach kartuzów mnisi dostarczali rzemieślnikom, aby obniżyć cenę usługi. Wiadomo bowiem, że w tym samym czasie klasztor zlecał oprawę obcym warsztatom, których wytwory – przynajmniej w części – należą do wspomnianej charakterystycznej grupy brunatnych okładczyń ze złotym superekslibrisem CPM.⁵⁸ Skądinąd wiemy, że klasztorny księgozbiór wyposażano w tym czasie nie tylko w oprawy z brunatnej skóry, ale również w okładziny pergaminowe, które okrywają np. zakupione w 1754 r. w Lipsku 40 – tomowe *Acta sanctorum*.⁵⁹

Mając zatem na uwadze wszystkie przytoczone fakty, trudno dzisiaj zdecydowanie rozstrzygnąć, czy w obrębie murów klasztoru w ciągu lat jego istnienia działała introligatornia. Wiele dowodów wskazuje, że skromny warsztat tego typu funkcjonował w okresie średniowiecza, do początków XVI w. Z pewnością upadek pustelni w dobie reformacji przerwał również istnienie ewentualnego warsztatu. Czy odrodził się on wraz z powrotem zakonników na dawne miejsce, nie wiemy, choć podarowany klasztorowi w 1625 r. zestaw instrumentów przez gdańskiego introligatora uzasadnia przypuszczenie, że kartuzi podjęli jakieś działania w tym zakresie. Wreszcie nie rozstrzygnięta pozostaje kwestia działania ewentualnej pracowni w ostatnich kilkudziesięcioleciach przed likwidacją eremu. W odniesieniu do tego okresu możemy jedynie ustalić, że klasztor dysponował wówczas skromnym instrumentarium, w skład którego wchodziły przynajmniej liternicze tłoki. Wiele bowiem tomów oprawnych w poprzednich stuleciach (np. z daru Cofferena) – również tych najstarszych – posiada na grzbietach sygnatury wytłoczone złotem, odpowiadające zapisowi w XVIII – wiecznym katalogu, wykonane najpewniej w chwili porządkowania biblioteki.

Niezależnie od prac podejmowanych na terenie klasztoru, kartuzi – jak już nadmieniono – zamawiali oprawy u innych, działających w okolicy, rzemieślników. Wskazują na to wzmianki w źródłach podające sumy wydatkowane przez konwent na ten cel. W 1605 r. zakonnicy zakupili dzieła Ojców Kościoła oraz zlecieli oprawę *Biblii* wydając na to przedsięwzięcie 53 fl.⁶⁰ Kolejny wydatek pojawia się w źródłach pod datą 1637, kiedy to klasztor – o czym pisałem – za koszty transportu oraz oprawę książek sprowadzonych z Kolonii zapłacił 106 fl.⁶¹ Znaczne sumy wydatkowano na oprawę księgozbioru podczas rządów Schwengla. Jak już wspomniano w 1736 r. *pro compactura* z klasztornej kasy wypłacono 183 fl,⁶² co stanowiło niemal połowę ceny nabytych wówczas 28 tomów pism ojców Kościoła (400 fl.). Inny wielki zakup kilkudziesięciu woluminów książek⁶³ oraz realizację ich oprawy sfinalizowano w 1754 r. płacąc wówczas za wszystko niebagatelną sumę 1451 fl.⁶⁴

⁵⁸ Np. BSD st. 20187-20212; zob. również tekst poniżej.

⁵⁹ BSD st. 20842-20887; Gdańsk V, s. 169; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

⁶⁰ Gdańsk IV, s. 75; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64.

⁶¹ Gdańsk V, s. 207.

⁶² Gdańsk V, s. 154.

⁶³ Zob. rozdz. „Zakupy”.

⁶⁴ Gdańsk V, s. 169; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

Wspomniane źródła nie przynoszą nam jednakże wiedzy ani o miejscu, ani tym bardziej o warsztatach introligatorskich, w których składano zamówienia. Najprawdopodobniej zakonnicy swe kroki kierowali przede wszystkim do pobliskiego Gdańska, w którym już w XV wieku działały co najmniej trzy warsztaty tego typu,⁶⁵ zaś w następnym stuleciu miasto to – obok Krakowa, Poznania i Torunia – stało się centrum rzemiosła introligatorskiego w Rzeczypospolitej.⁶⁶ Działo tutaj wówczas przynajmniej siedmiu mistrzów, gotowych spełniać zamówienia odbiorców zgodnie z najnowszymi osiągnięciami europejskiego introligatorstwa.⁶⁷ Wielka liczba firm utrzymywała się również w następnych wiekach. W XVIII w. w Gdańsku czynnych było łącznie przeszło 40 manufaktur zajmujących się oprawą książek.⁶⁸ Gdańsk przypuszczalnie nie był jedynym miastem skąd pochodziły oprawy książek z biblioteki „Raju Maryi”. W zachowanym księgozbiorze kartuskim znajdują się bez wątpienia woluminy zaopatrzone w oprawy sporządzone w pracowniach innych miast pomorskich. Być może jakąś ich część wykonała manufaktura działająca od 1604 r. przy oliwskim klasztorze cystersów. Oprawy wykonywali tutaj sami zakonnicy, którzy introligatorskiego fachu uczyli się u swych współbraci z Koronowa.⁶⁹

Przypisanie jednakże zachowanych egzemplarzy z dawnej biblioteki kartuskiej konkretnym warsztatom introligatorskim, z uwagi na niezwykle skromną literaturę tementologiczną obejmującą region Pomorza,⁷⁰ jest w chwili obecnej utrudnione. Załedwie w przypadku kilku tomów można uznać, że ich oprawy zostały wykonane w warsztatach okolicy, choć i tutaj nie udało się wskazać rzemieślnika.

⁶⁵ Manufakturę introligatorską prowadził w Gdańsku także pierwszy typograf tego miasta Konrad Baumgart; por. *Baumgarten Konrad*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. t. 4 : *Pomorze*, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962, s. 36-37; Z. Nowak, *Początki sztuki drukarskiej na Pomorzu w XV wieku*, Gdańsk 1976, s. 36; o pracowniach introligatorskich XV – wiecznego Gdańska zob. także: O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Bd. 1, Danzig 1921 (informacje na ten temat zawarte we wstępie); *Katalog inkunabułów...*, s. 15-17; E. Ogonowska, *Oprawy zabytkowe i artystyczne XIII – XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Gdańsk 1993, s. 9; Taż, *Oprawy książkowe*, [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku. Eseje*, Gdańsk 1997, s. 216; Z. Nowak, *Konrad Baumgart i początki sztuki drukarskiej w Gdańsku w XV wieku*, Gdańsk 1998, s. 62-87.

⁶⁶ E. Ogonowska, *Oprawy zabytkowe*, s. 9; Z. Nowak, *Konrad Baumgart...*, s. 62-87.

⁶⁷ E. Ogonowska, *Oprawy gdańskie XV-XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 15/16, 1998, s. 179.

⁶⁸ I. Imańska, *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII w.*, Toruń 1993, s. 90-91; E. Ogonowska, *Oprawy książkowe*, s. 219-221.

⁶⁹ A. Mańkowski, *Drukarstwo i piśmiennictwo polskie w Oliwie*, „*Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*” 5, 1922, nr 10, s. 157-158.

⁷⁰ Przede wszystkim badania prawoznawcze koncentrowały się na Gdańsku zob. przypis 65; zob. także E. Szandorowska, *Biblioteka i pracownia introligatorska Braci Wspólnego Życia w Chelminie. Próba rekonstrukcji.*, „*Rocznik Biblioteki Narodowej*” 9, 1973, s. 265-285; A. Lewicka-Kamińska, *Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan badań, problematyka i postulaty*, [w:] *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław [i in.] 1975, s. 144-168.

Z wczesnych produktów introligatorstwa pomorskiego zachowały się w zbiorze pokartuskim oprawy okrywające trzy tomy dzieła Dionizego Kartuzza,⁷¹ które pochodziły z kolekcji gdańskiego bibliotekarza S. Schelgwiga. Jednakowo wykonane okładziny z białej skóry świńskiej na desce ozdobione są ornamentem, który tworzą cztery bordiury odcisnięte radełkiem mającym w rysunku motywy roślinne, kwiatowe oraz putta i kandelabry. Środek zwierciadła wypełnia pojedynczy wycisk radełka z motywem owocu żółędzia. W górnej części zwierciadła odcisnięto imię autora dzieła D. DIONYSII lub DIONISII, w dolnej zaś datę 1535. Oprawy posiadają mosiężne klamry ozdobione ornamentyką plecionkową. Na warsztat gdański lub inny pomorski wskazują filigrany wyklejek górnych i dolnych okładek wszystkich tomów, przedstawiające herb Gdańska – krzyże pod koroną bez kartusza. Według Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej⁷² filigrany mające w rysunku opisany herb stosowano w papierniach gdańskich od 1532 r., stąd bez wątplenia wykonanie opraw można przypisać którejs z introligatorni pomorskich działających w pierwszej połowie XVI w.

Produktami okolicznych warsztatów są także te z opraw, które – charakteryzując się identycznym wzorem dekoracji – napotykamy również poza zbiorem kartuskim, najczęściej w pozostałościach po innych bibliotekach klasztornych przechowywanych w Pelplinie. Opisana wcześniej oprawa, której głównym elementem dekoracyjnym była plakieta z przedstawieniem Tronu Łaski,⁷³ nie okrywa tylko książek pochodzących z Kartuz. Identykzną okładzinę posiada również jeden z woluminów z dawnej biblioteki cystersów pelplińskich.⁷⁴ Świadczy to niezbicie, że wykonano ją w którymś z warsztatów działających na Pomorzu.

Kolejna oprawa mająca już niewątpliwą gdańską proveniencję chroni dzieło Gotlieba Wernsdorfa *Oratio saecularis in memoriam Prussiae* ogłoszone drukiem w gdańskiej oficynie T. J. Schreiberera w 1754 r.⁷⁵ Do jej wykonania posłużył karton obciągnięty brunatną skórą cielęcą. Jedyną ozdobą woluminu są skromne tłoczki z motywem kwiatowym umieszczone w czterech rogach zwierciadła obu okładek oraz wyciśnięty tłokiem po środku górnej okładziny niewielkich rozmiarów (2 x 2 cm) herb gdański: medalion z dwoma krzyżami w środku, nad nim zaś korona podtrzymywana z obu stron przez dwa lwy. Różnych rozmiarów stemple z herbem Gdańska używane były powszechnie od XVI w. przez wielu rzemieślników pracujących w mieście,⁷⁶ stąd nie mamy wątpliwości, że i zachowana w Pelplinie oprawa została wykonana przez jednego z nich.

⁷¹ BSD cim. 10306 oraz dwa tomy bez sygnatur (L. 18 i L. 16).

⁷² J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław [et al.], 1969, s. 9, przerys nr 169.

⁷³ Zob. przypis 10.

⁷⁴ BSD st. 20387.

⁷⁵ BSD st. 15436.

⁷⁶ E. Ogonowska, *Oprawy zabytkowe...*, il. 17, 18, 24, 32, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 51, 51 a, 53, 68, 69; Taż, *Oprawy gdańskie...*, s. 180.

Wreszcie warto w końcu również zaznaczyć, iż wiele woluminów trafiło do klasztoru w formie darów z zagranicy tam uzyskawszy okładziny. Tak jest niewątpliwie w przypadku opisanego zbioru H. Coffereana oraz innych osób z jego otoczenia.

Ochrona i konserwacja księgozbioru

Z działalnością introligatorni oraz zagadnieniami opraw w kartuskich zbiorach łączą się kwestie ochrony i konserwacji książki. Zalecenia zabezpieczenia księgozbiorów kartuskich przed skutkami ich niewłaściwego przechowywania oraz nakazy dbałości o poszczególne egzemplarze książek znajdujemy już w najstarszych przepisach zakonnych.⁷⁷ Nie brakuje również przykładów konkretnych bibliotek kartuskich, w których naprawa czy też – nazwijmy to szerzej – konserwacja uszkodzonych egzemplarzy książek tak dalece zajmowały uwagę opiekunów bibliotek, że w niektórych przypadkach kwestie te postanowiono poddać regulacji poprzez wewnętrzne przepisy. Dość w tym miejscu zacytować – przywoływany już wcześniej – regulamin biblioteki klasztoru bazylejskiego. Zasada pierwsza przepisów zawierała takie oto zalecenia dla bibliotekarza: „Znalazłszy książki leżące nie na swoich miejscach, winien zebrać, ułożyć w odpowiednim porządku, a następnie zbadać czy ich okładki są dobrze przyklejone, czy karty nie powypadały, a książki nie zostały uszkodzone w jakiś inny sposób. Ponadto jeśli klamry u opraw zostały połamane lub oderwane, bibliotekarz winien je dorobić tak szybko, jak to możliwe.”⁷⁸

Również i w kartuzji kaszubskiej można zaobserwować działania opiekunów biblioteki mające na celu ochronę zbiorów i restaurację uszkodzonych woluminów. Odnosi się to przede wszystkim do okresu rządów J. Schwengla przypadających na lata 1736-1766. Zabiegi przeora koncentrowały się wówczas nie tylko na uzupełnianiu różnymi drogami biblioteki, czy też oprawie nowych egzemplarzy. Schwengel ze szczególną troską zajął się również najstarszą częścią księgozbioru, wymagającymi w wielu wypadkach interwencji konserwatorskiej – rękopisami, inkunabułami oraz drukami z początków XVI w.

Prace podjęte w stosunku do średniowiecznych rękopisów polegały nade wszystko – jak już wspomniano – na ponownej oprawie niemal wszystkich woluminów. Był to jeden z podstawowych zabiegów restauratorskich wykonywany w wielu bibliotekach, choć ze względu na kosztowność stosowany rzadziej aniżeli popularna naprawa okładzin.⁷⁹ Działania podjęte przez Schwengla w kartuzji kaszubskiej wyróżniał jednak fakt, iż poczynił on starania o odtworzenie na nowooprawionych woluminach widniejących tam niegdyś zapisek własności-

⁷⁷ AOC, Cap. XXVIII, s. 62 – cytat w rozdz. „Użytkowanie księgozbioru” w przypisie 4.

⁷⁸ B. Halporn, *The Carthusian Library at Basel*, „The Library Quarterly”, vol. 54, 1984, nr 3, s. 230.

⁷⁹ J. Osieglowski, *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*, Poznań 1985, s. 170.

wych,⁸⁰ co nie zdarzało się powszechnie w polskich bibliotekach. Dla przykładu w XVI – wiecznej Bibliotece Jagiellońskiej restaurowane księgi po Mikołaju Czeplu straciły znajdujące się na nich znaki proveniencyjne.⁸¹

Znaczna część manuskryptów zanim trafiła do intrologatora, poprzez dokonane ręką Schwengla różnorakie uzupełnienia i dodatki znacznie zyskała na walorach użytkowych. Pięciu z nich nadano czytelne karty tytułowe, spisane kształną majuskułą, dwukolorowym czarno – czerwonym atramentem. Zaopatrzone w nie tomy zawierające *Revelationes* św. Mechtyldy,⁸² wszystkie woluminy pism Jakuba z Paradyża,⁸³ dzieła Henryka z Hesji⁸⁴ oraz egzemplarze statutów zakonnych.⁸⁵ Zbiór tekstów Jakuba z Paradyża Schwengel wyposażył dodatkowo w przejrzyste indeksy wszystkich zawartych w zachowanych tomach traktatów.⁸⁶

Wiele egzemplarzy poddano podstawowym zabiegom rekonstrukcyjnym polegającym na uzupełnieniu zniszczonych lub brakujących fragmentów tekstu, co – jak podaje J. Osieglowski – było częstym zabiegiem stosowanym w wielu bibliotekach także klasztornych.⁸⁷ W ten sposób postąpił Schwengel z dziełem Marcina Polaka *Chronicon Pontificum et Imperatorum*, które zaopatrzył w przepisane przez siebie brakujące pierwsze dwie karty.⁸⁸ Uzupełnienia tekstu, bądź dołączone fragmenty osobnych dzieł spisane ręką Schwengla znajdujemy również w innych rękopisach.⁸⁹

Zabiegi konserwatorskie wykonane w tym okresie dotyczyły również części najstarszych druków. Przede wszystkim podjęto się ich naprawy poprzez nadanie nowej – opisaney wyżej, charakterystycznej dla zbioru kartuskiego – oprawy. Otrzymało ją 19 inkunabułów oraz niemal tyle samo druków z pierwszej połowy XVI stulecia.⁹⁰ Przy okazji nowej oprawy niektóre z tomów zyskały rękopiśmienne karty tytułowe,⁹¹ inne zaś poddano niezbędnym zabiegom konserwacyjnym polegającym na podklejeniu zniszczonych kart oraz ręcznym uzupełnieniu brakujących fragmentów tekstu.⁹²

Efekty starań wokół zabezpieczenia księgozbioru można obserwować do dzisiaj. Książki kartuskie wyróżniają się w bibliotece pelplińskiej nie tylko poprzez charakterystyczne oprawy czy sygnatury, ale również z uwagi na dobry stan zachowania, czego nie można powiedzieć o wielu innych przechowywanych tam zespołach proveniencyjnych.

⁸⁰ BSD rkps 215 (174), 201 (142).

⁸¹ J. Osieglowski, *op. cit.*, s. 169.

⁸² BSD rkps 73 (149).

⁸³ BSD rkps 219 (285), 220 (286), 221 (287).

⁸⁴ BSD rkps 218 (303).

⁸⁵ BSD rkps 267 (76).

⁸⁶ BSD rkps 219 (285), k. 1-1^v; 220 (286), k. 1-3^v; 221 (287), k. 1-4.

⁸⁷ J. Osieglowski, *op. cit.*, s. 175-178.

⁸⁸ BSD rkps 189 (147).

⁸⁹ BSD rkps 257 (77), k. 135-185; 267 (76), k. 369-376; 219 (285), k. 2-3, 4-5.

⁹⁰ BSD – druki XVI w. m.in.: cim. 1296, 10078, 10329, 15152, st. 6308, 11939, 15828, 20052, 20053.

⁹¹ BSD Inc. F. 879.

⁹² BSD Inc. F. 406-407; st. 6558.

Rękopisy¹

Rękopiśmienny fragment kolekcji kartuskiej, podobnie jak cała ksiąźnica nie doczekał się odrębnego pełnego opracowania. Trzy rękopisy dzieł Jakuba z Paradyża już na początku wieku wymienił w swym monumentalnym dziele o Mistrzu Jakubie Jan Fijałek, dając ich dokładne opisy.² Kilka z tekstów słynnego Paradyżanina zamieszczonych w woluminach pelplińskich przywołuje Stanisław A. Porębski.³ Część zasobu została zmikrofilmowana przez Bibliotekę Narodową przy okazji rejestracji najcenniejszych rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie. Katalog zmikrofilmowanych rękopisów wydał Władysław Seńko.⁴ Na jego stronach znalazły się opisy kilku woluminów kartuskich.⁵ Parę z nich ujął, w swym katalogu rękopisów filozoficznych Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie ks. Roman Nir.⁶ Dwa XV – wieczne woluminy, z których jeden nie dotrwał do naszych czasów rejestruje Otto Günther w międzywojennym katalogu biblioteki kościoła NMP w Gdańsku, przechowywanej w Bibliotece Gdańskiej.⁷ Jeden z egzemplarzy *Kroniki papieży i cesarzy* Marcina Polaka, stanowiący obecnie własność Biblioteki Jagiellońskiej opisał w swej rozprawie Jacek Soszyński.⁸ Pojedynczy wolumin z XV w., zawierający min. pisma św. Bonawentury oraz teksty z zakresu prawa kanonicznego przechowywany jest w Bibliothèque de La Ville w Strasburgu.⁹ Rękopisy kartuskie przechowywane

¹ Tekst niniejszego podrozdziału jest nieco skróconą wersją artykułu opublikowanego w 1999 r., zob. K. Nierzwicki, *Rękopisy kartuskiego klasztoru Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 117-135; wykaz zachowanych rękopisów kartuskich znajduje się w „Aneksie 3” niniejszej pracy.

² J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, Kraków 1900, t. 1, s. 90, 107, 137, t. 2, s. 70, 89, 179-191, opisy te zaczerpnął ze sporządzonego przez Antoniego Neubauera katalogu rękopisów biblioteki seminarialnej, zob. A. Neubauer, *Handschriften der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin Westpr.*, rękopis przechowywany razem ze zbiorem rękopisów.

³ S. A. Porębski, *Jakub z Paradyża. Poglądy i teksty*, Warszawa 1994, s. 21, 92, 136.

⁴ *Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, opr. W. Seńko, [w:] *Biblioteka Narodowa. Katalog Mikrofilmów*, Nr 14, Warszawa 1969 (dalej Seńko).

⁵ Są to: (pierwsza cyfra to sygnatura BSD, druga, sygnatura mikrofilmu BN) BSD rkpsy: 87 (156) = Mf. 19899 Seńko, s. 30; 169 (74) = Mf. 18321 Seńko, s. 41-42; 201 (142) = Mf. 19917 Seńko, s. 51-52; 215 (174) = Mf. 19916 Seńko, s. 52-58; 219 (285) = Mf. 19083 Seńko, s. 60-62; 220 (286) = Mf. 19084 Seńko, s. 62-63; 221 (287) = Mf. 19908 Seńko, s. 63-64; 289 (304) Seńko, s. 83.

⁶ R. Nir, *Rękopisy filozoficzne Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Studia Gdańskie” 3, 1978, s. 185-213. Są to poz. 32 = BSD rkps 169 (74), 35 i 40 = BSD rkps 221 (278), 47 = BSD rkps 289 (304). Publikacja ta niestety nie pozbawiona jest wielu błędów i nieścisłości.

⁷ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek Bd. 5), sygnatury: Ms. Mar. Q 148, 151, s. 572-573, 574-576.

⁸ J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, (Studia Copernicana XXXIV), Warszawa 1995, s. 70.

⁹ Bibliothèque de la Ville Ms. 105 (Latin 102), por. A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*. II: *Maisons*, Paris 1977, s. 270; J. Hogg, *Kartäuserhandschriftenbestände in öffentlichen Bibliotheken Frankreichs*, Salzburg 2000 (Analecta Cartusiana 165), s. 101, 116.

w Pelplinie wymienia również przewodnik po zbiorach rękopisów w Polsce Danuty Kamolowej i Krystyny Muszyńskiej.¹⁰ Zbiór kazań Mateusza z Krakowa wzmiankuje Władysław Seńko i Adam Ludwik Szafranski.¹¹ Poza tym tu i ówdzie, w pracach poświęconych kartuzji kaszubskiej pojawiają się notki o jej bibliotece a przy okazji i o rękopisach.

Sama zaś kolekcja rękopisów nie przedstawia się imponująco. Do dzisiaj w Pelplinie zachowały się 24 woluminy, w tym 19 średniowiecznych. Kilkanaście tomów stanowiących archiwalia (głównie XVIII – wieczne dzieła Schwengla), nie ujęte w niniejszym opracowaniu, są własnością Archiwum Diecezjalnego. Wspomniany XVIII – wieczny katalog nie rozróżniał w zasadzie rękopisów i druków, choć autor – o czym wspomniano – przy 21 pozycjach dopisał „Ms” (manuskrypt).¹² Skądinąd zachowały się 3 rękopisy odnotowane w katalogu bez takiej zapiski,¹³ 4 w ogóle w nim nie wymienione¹⁴ oraz jeden – nie zachowany – przypuszczalnie należący do biblioteki „Raju Maryi”, który udało się zidentyfikować jedynie na podstawie niekompletnego kartkowego katalogu rękopisów biblioteki seminaryjnej.¹⁵ Poza Pelplinem dwa średniowieczne rękopisy przechowują biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku i Jagiellońska w Krakowie. Wolumin gdański dotarł do Biblioteki Miejskiej poprzez bibliotekę kościoła NMP, której rękopis ten wraz z innym, zaginionym podarował w 1850 r. historyk i archiwista gdański Ernest Strehlke.¹⁶

Z kolei manuskrypt przechowywany obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej znalazł się tam poprzez księżnicę Tarnowskich w Dzikowie.¹⁷ Dołączając do tego

¹⁰ *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, opr. D. Kamolowa, K. Muszyńska, Warszawa 1988, s. 184-185.

¹¹ *Mateusza z Krakowa „opuscula theologica” dotyczące spowiedzi i komunii*, wyd. Wł. Seńko, A. L. Szafranski, (Materiały do historii teologii średniowiecznej w Polsce, Zeszyt 1, „Textus et Studia. Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia”, Vol. II, Fasc. 1), Warszawa 1974, s. 115-122.

¹² Por. T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 28; oraz wersja niemiecka tegoż: *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubenlande – Cartusia Paradisi Beatae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1137, 1994, z. 11, s. 135. Autorzy twierdzą, że owe dopiski sporządzono późniejszą ręką, z czym bym się nie zgodził, są one bowiem napisane tym samym charakterem pisma. zob.: *Elenchus*: +2. 2 [k. 1^v], B. 114, 119 [k. 8^r], B₂. 1 [k. 8^v] – jedyny, który mógłby potwierdzić tezę wymienionych Autorów, C. 65 [k. 11^r], E. 45, 49 [k. 20^r], E₂. 42, 43 [k. 21^r], H. 70 [k. 39^v], H. 85 [k. 40^r], H₂. 83 [k. 41^v], K. 39, 40 [k. 39^v], L₂. 35, 36, 37, 38 [k. 53^v], P₂. 5 [k. 69^r].

¹³ BSD 257 (77) = *Elenchus*, L. 46, BSD 256 (76) = *Elenchus*, L. 47, BSD 319 (82) = *Elenchus*, L. 52.

¹⁴ BSD 231 (452), 157 (250), 295 (75), 423 (605).

¹⁵ Katalog przechowywany jest wraz z rękopisami w magazynie Archiwum Diecezji Pelplińskiej.

¹⁶ BG PAN sygn. Mar. Q. 148 (zaginiony), Mar. Q. 151; por. O. Günther, *op. cit.*, s. 572, 576, 666. O Strehlkiem zob. dalszą część tekstu.

¹⁷ Rkps Akc. 179/51; por. J. Soszyński, *op. cit.*, s. 70; A. Chmiel, *Rękopisy biblioteki Hr. Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1908, s. 15; I. K. Bator, *Historia biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1996, (praca magisterska, maszynopis, BJ sygn. Rkps Fol. 426), s. 34.

wyliczenia trzy rękopisy ujęte w *Elenchus librorum* dziś już nie zachowane¹⁸ oraz wolumin przechowywany w Bibliothèque de La Ville w Strasburgu daje to razem 32 pozycje.¹⁹

Trudno natomiast ustalić ile rzeczywiście przechowywano dzieł rękopiśmiennych w momencie spisowania katalogu oraz ile ich zgromadzono w ogóle, w ciągu lat istnienia księżnicy.²⁰ Wydaje się to raczej mało prawdopodobne, aby do końca XVIII w. przetrwało ich zaledwie 32. W tym samym czasie cystersi pelplińscy posiadali 340 kodeksów,²¹ kanonicy regularni św. Augustyna w Żaganiu ok. 500.²² Inne biblioteki kartuskie np. w Buxheim, Gaming czy w Erfurcie liczyły w analogicznym okresie również od 500 do 800²³ tomów a nawet zbiory mniejszych kartuzji także z reguły zawierały po kilkadziesiąt, a niekiedy nawet kilkaset dzieł rękopiśmiennych.²⁴ Sąsiadujący z kartuzją kaszubską klasztor w Darłowie, do którego istnienia wielce się kaszubski dom przyczynił, w końcu XV w. posiadał przynajmniej 70 rękopisów.²⁵

¹⁸ *Elenchus*, B. 114, E₂, 43, P₂, 5.

¹⁹ Z czego 27 zachowanych w Pelplinie, Strasburgu, Gdańsku i Krakowie.

²⁰ Przywoływany częstokroć J. Schwengel wspomina niekiedy o rękopisach istniejących w kartuzji w jego czasach, dziś już niezachowanych np. wśród wymienianej przez niego grupy *viri illustres* prowincji Saksońskiej znajduje się pisarz z kartuzji w Rostoku Heinrich Eler, którego dzieło – według słów Schwengla – znajdowało się w klasztorze pomorskim, zob. Londyn, British Museum, Additional Manuscripts 17091, G. Schwengel, *Appendix ad tom IV Propaginis Sacri Ordinis Carusiensis*, (1756), zob. przedruk fototypiczny tegoż, Salzburg 1983 (*Analecta Cartusiana* 90/8), Pars II (dalej *Appendix II*), s. 324; zob. także G. Schlegel, *Kopiści i pisarze, drukarze i donatorzy ksiązek kartuzji pod Rostokiem*, [w:] *Kartuzi...*, s. 93.

²¹ Por. Seńko, *passim*; J. Ciemnołoński, J. S. Pasierb, *Pelplin*, Wrocław 1978, 291-299; J. S. Pasierb, *Pelplin i jego zabytki*, Pelplin, Warszawa 1993 (druk 1995), s. 96-99; K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, [w:] R. Ciecholewski, *Skarby Pelplina*, Pelplin 1997, (wyd. 2 1999) s. 194, 200.

²² A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze t. VIII), Wrocław 1965, s. 14, 134.

²³ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz* (dalej *MBK*), Bd. 2: *Bistum Mainz, Erfurt*, Hrsg. von P. Lehman, München 1928, s. 226-228; oraz Bd. 3, T. 1: *Bistum Augsburg*, Hrsg. von P. Ruf, München 1932, s. 80; L. Buzás, *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*. (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1), Wiesbaden 1975, s. 60-61; B. Hoffmann, *Die Aufhebung der Kartause Gaming*, Salzburg 1981 (*Analecta Cartusiana* 58), s. 46.

²⁴ Por. L. Buzás, *Die Kartäuser*, [w:] *op. cit.*, s. 56-62; M. Mairold, *Zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Seitz*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (*Analecta Cartusiana* 83), s. 25; P. J. A. Nissen, *Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick*, Salzburg 1985, (*Analecta Cartusiana* 113/3), s. 202; H. Rossmann, *Die Geschichte der Kartause Aggsbach bei Melk in Niederösterreich*, Bd. 2, Salzburg 1976, (*Analecta Cartusiana* 30), s. 340; J. P. Gumbert, *Over Kartuizerbibliotheken in de Nederlanden*, „Archives et Bibliothèques de Belgique”, N° spécial 11, 1974, s. 175; W. Neuhauser, *Beiträge zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Schnals*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (*Analecta Cartusiana* 83), s. 50, 61 (autor ze zdumieniem konstatuje, że z dawnej biblioteki zachowało się znacznie więcej rękopisów – 200 wol. aniżeli inkunabułów – 75 wol., kiedy tymczasem dla przykładu księżnica kanoników regularnych św. Augustyna w Neustift pod Brixen posiadała tylko 130 rękopisów średniowiecznych przy aż 800 inkunabułach); kartuzja we Fryburgu Bryzgowijskim liczyła u progu kasaty w 1782 r. 347 rękopisów, por. D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi...*, s. 147.

²⁵ Por. B. Popielas-Szultka, *Zapisy testamentowe dla kartuzów darłowskich z lat 1406-1521*, „Rocznik Koszaliński” 14, 1978, s. 65; Tejże, *Kartuzi Darłowa w społeczeństwie Pomorza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 114.

Można jedynie przypuszczać, że część manuskryptów została ujęta w katalogu bez określenia „ms” a sporo zapewne zaginęło jeszcze przed powstaniem spisu. Jakaś część dzieł kaszubscy mnisi przekazywali w ciągu wieków filiom swego domu. Zachowała się – jak wiemy – informacja, że w 1411 r. wystali do wspomnianego Darłowa przynajmniej pięć rękopisów w tym: *Decretales* (Grzegorza IX), *Epistolae* i *Evangeliae, Missale, Passionale* oraz *Votivale de Sanctis*.²⁶

Wiele manuskryptów uległo rozproszeniu i świadomym konfiskatom po zniesieniu kartuzji.²⁷ Taki los bez wątpienia spotkał dwa wspomniane rękopisy przechowywane obecnie poza Pelplinem. Szczególnie odnosi się to do woluminu znajdującego się obecnie w Krakowie. Nosi on na sobie XVIII-wieczne sygnatury kartuskie (K. 39), ale brak na nim oznakowań pelplińskiej Biblioteki Seminarnej, co skłania do przypuszczenia, iż dostał się w ręce Tarnowskich po kasacie klasztoru ale przed wcieleniem do biblioteki biskupiej. Nie mamy natomiast pewności co do drogi, jaką odbyły dwa manuskrypty kartuskie, które poprzez kościół NMP znalazły się w Bibliotece PAN w Gdańsku. Zachowany spośród nich jeden wolumin (Mar. Q. 151) nosi na sobie XVII-wieczną zapiskę: *Cartus. Parad. B. M.* oraz XVII-wieczną oprawę (biały pergamin na desce) bez charakterystycznych sygnatur nadanych w następnym wieku. Kościołowi Mariackiemu – o czym wspomniano – подарował oba tomy około roku 1850 E. Strehlke. Ten przyszły dyrektor Archiwum Miejskiego w Gdańsku był wtedy dorastającym młodzieńcem. Właśnie wówczas, jako czternasto- piętnastolatek wielokrotnie odbywał piesze wycieczki do skasowanych klasztorów w Żukowie i Kartuzach, robiąc szkice chylących się ku ruinie zabytków architektury oraz odnajdując wiele porzuconych tam cennych dokumentów.²⁸ Najprawdopodobniej podczas jednej z takich wycieczek natrafił na wspomniane dwa średniowieczne rękopisy, być może przechowywane w kościele, stąd pozbawione charakterystycznych XVIII-wiecznych sygnatur, a znając ich wartość, подарował je Bibliotece Mariackiej. Jest to tylko przypuszczenie, ale w podobny sposób mogła ulec rozproszeniu dalsza część rękopisów.

²⁶ *Liber beneficiorum Domus Corone Marie prope Rugenwold 1406-1528*. Hrsg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, bearbeitet von H. Lemcke, (Quellen zur Pommerschen Geschichte, V), Stettin 1919 (druk 1922), s. 19-20, 172, 224-225; zob. także B. Popielas-Szultka, *Zapisy testamentowe...*, s. 57; Tejże, *Klasztor kartuzów w Darłowie*, „Darłowskie Zeszyty Naukowe” 2, 1994, s. 12; Tejże, *Kartuzi Darłowa...*, s. 107.

²⁷ Zob. m.in. T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 290, 291, 293; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 32-34; *Das Schicksal...*, s. 139-141 i inne.

²⁸ M. Perlbach, *Strehlke Ernst*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54, Leipzig 1908, s. 617; Tenże, *Verzeichnis der Schriften Ernst Strehlke's*, „Altpreussische Monatschrift” 39, 1902, s. 307, 308; W. Haubatsch, *Strehlke Ernst (1834-1869)*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Marburg/Lahn 1967, s. 709; E. Strehlke, *Georg Schwengel's Chronik von Klobuczyn*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 2. Folge, IX, 1856, s. 251; Strehlke ofiarował również Archiwum Gdańskiemu odpryski archiwaliów klasztornych wykupiwszy je wcześniej od antykwariuszy, por. I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 12.

Z pewnością część cennych woluminów kartuskich zaginęła jeszcze wcześniej – a mianowicie w okresie, zanim trafiły do zbiorów pelplińskich. Straty przyniosła także II wojna światowa, która – co jest powszechnie wiadome – nie oszczędziła – przechowującej księgozbiór „Raju Maryi” – biblioteki seminaryjnej w Pelplinie.

Spośród 22 rękopisów średniowiecznych 14 zostało spisanych w wieku XV, po dwa można datować na przełom wieków XIV i XV oraz XV i XVI. Najstarszy manuskrypt pochodzi z końca XII lub początków XIII stulecia. Pozostałe woluminy to dzieła XVII i XVIII – wieczne.

Niezwykle interesującą sprawą wydaje się ustalenie skryptoriów, z których pochodzą rękopisy kartuskie. Analizując kolekcję można przyjąć, iż większość z zachowanych dzieł jest rodzimej produkcji, zapewne klasztornej. Wiemy bowiem, że już we wczesnych latach, jak również w ciągu wieków istnienia kartuzji działali w niej mnisi trudniący się przepisywaniem ksiąg. Przekonuje o tym wiele faktów odnotowanych w źródłach.²⁹ Pomimo tego niestety zaledwie w przypadku dwóch kodeksów rękopiśmiennych ustalono skryptora, chociaż i tutaj nie udaje się w pełni zidentyfikować osób.

Tom ukończony w roku 1402, zawierający objaśnienia i zestawienia z *Liber Sententiarum* Piotra Lombarda, przepisał – znany nam już – Jakub Fredeck, przez Schwengla przypuszczalnie utożsamiany z Janem z Wąbrzeźna (niem. Fredeck) – drugim przeorem kartuzji kaszubskiej,³⁰ chociaż w 1402 roku był on już w Geirach (Jurkloster) w Słowenii.³¹

Z kolofonu woluminu zawierającego traktaty Jakuba z Paradyża dowiadujemy się, że kodeks sporządził w 1448 r. magister Marcin de Rotgeb ze Strasburga.³² Pozostałe rękopisy nie posiadają kolofonów, chociaż możemy przypuszczać, jak już wspomniano, że spora część powstała najprawdopodobniej w kartuzji pomorskiej, lub w innym klasztorze. W większości są to rękopisy o charakterze użytkowym, niekiedy mało staranne, najczęściej pisane przez kilku braci dla ich własnych potrzeb. Najstarszy kodeks pergaminowy z przełomu XII i XIII w., zawierający św. Hieronima *Glosa super Psalterium* wykonany został z pewnością poza granicami Polski, być może w Pradze, skąd przybyli na Kaszuby pierwsi kartuzi.

Prawie wszystkie kodeksy posiadają wyłącznie zapiski własnościowe kartuzji kaszubskiej. Najstarsza z nich w brzmieniu *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[husiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig*,³³ pochodzi z XV w. Odnotowano ją m.in. na końcu pierwszego tomu traktatów Jakuba z Paradyża oraz na najstarszym perga-

²⁹ Szczegóły zob. w podrozdziale „Wytwory własnego skryptorium” w niniejszej pracy.

³⁰ BSD rkps 169 (74); *Elenchus*, C. 65; Seńko, Mf. 18321, s. 42; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442 (poz. 9).

³¹ P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, s. 41, 79, 234.

³² BSD rkps 220 (286); *Elenchus*, L. 37; Seńko, Mf. 19084, s. 62; J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 219.

³³ BSD rkpsy: 87 (156), 169 (74), 219 (285), 231 (452).

minowym tomie dzieł św. Hieronima. Kilka egzemplarzy posiada notkę proweniencyjną XVII – wieczną (*Cartusiae Paradisi Mariae*), niekiedy uzupełnioną sygnaturą, odmienną od późniejszych, nadanych w XVIII wieku.³⁴

O poprzednich właścicielach nie dochowało się wiele informacji, a brak pozostawionych przez nich znaków własnościowych, zdaje się jedynie potwierdzać tezę o miejscowej produkcji manuskryptów. Pewność posiadamy jedynie w stosunku do trzech tomów. Kodeks z traktatami m.in. Henryka z Hesji i papieża Innocentego III, był w posiadaniu najpierw Andrzeja Welsa – prokuratora „Raju Maryi” (zm. 1535), później zaś prawdopodobnie Blasiusa Kuncze.³⁵ *Canon tabularum super quatuor Evangelia* Mikołaja z Liry wniósł do kartuzji Jan Spier – przeor w latach 1561-1570. Dawna oprawa kodeksu z kazaniem Mikołaja Liry i Mateusza z Krakowa opatrzona była notkami dwóch właścicieli, profesów kartuzji gdańskiej: Theodorica Zwetena, który w 1559 r. przeszedł do cystersów oliwskich, oraz brata Jonasza z Hildesheim.³⁶

Spośród 27 ksiąg jedynie 3 spisano w całości na pergaminie,³⁷ pozostałe egzemplarze są papierowe, posiadające niekiedy po kilka kart pergaminowych. Niemal wszystkie woluminy pozbawione są iluminacji,³⁸ skromnie zdobione trójbarwne inicjały posiada tylko XIV – wieczny pergaminowy psalterz.³⁹ Większość kodeksów jest rubrykowana. Najwspanialej wykonane jest wspomniane dzieło św. Hieronima z przełomu XII i XIII w. Pergaminowe karty zostały pokryte elegancką, kształtną minuskułą karolińską – większą dla tekstu psalmów i nieco drobniejszą dla marginalnych i interlinearnych komentarzy św. Hieronima. Cały wolumin nie posiada jednak najmniejszych śladów zdobień.⁴⁰

Jak już wspomniano niemal wszystkie woluminy średniowiecznych rękopisów zostały w XVIII w. pozbawione dawnych opraw. Każdy wolumin otrzymał – charakterystyczną dla sporej części biblioteki – oprawę z brunatnej skóry na tekstu-

³⁴ Por. K. Nierzwicki, *Warsztat biblioteczarski w kartuzji kaszubskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „Libri Gedanenses” 13/14, 1997, s. 69-91.

³⁵ BSD rkps 215 (174); *Elenchus*, E. 45; Seńko, Mf. 19916, s. 52-58; Schwengel na wyklejce górnej okładziny umieścił następującą informację: „In veteri compactura inscriptum erat *Sum Andree Wels // Domno Blasio*”; por. G. Schwengel, *Apparatus I*, s. 442; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 30, *Das Schicksal...*, s. 137.

³⁶ BSD rkps 201 (142); Schwengel na wyklejce górnej okładziny tego tomu umieścił następującą informację: „In veteri compactura huic libro adscriptum fuit *Dn. Theodor[ic]us Zweten // Frater Jonas Hildesiensis profess Paradisi Mariae Sac. Ord. Carthusien*”; *Apparatus pauper*, s. 438.

³⁷ BSD rkpsy: 73 (149), 87 (156), 157 (250).

³⁸ Podobnie nie zachowały się iluminowane kodeksy z biblioteki kartuzów w Seitz, chociaż samych rękopisów przetrwało znacznie więcej niż z księżnicy w Kartuzach, por. M. Maiold, *op. cit.*, s. 39; z taką samą sytuacją spotykamy się w kartuzji „Gratie Dei” pod Szczecinem, której zachowane rękopisy charakteryzują się zarówno prostotą opraw, jak i pisma pozbawionego wszelkich ozdób, por. E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi...*, s. 72-73; wykwintne zdobnictwo (złotem czy też srebrem) książki było zresztą zabronione przez późniejsze statuty zakonne: „*Libros etiam quoscumque deauratos & inargentatos fieri vel emi prohibemus*”, AOC, Liber III, s. 292.

³⁹ BSD rkps 157 (250).

⁴⁰ BSD rkps 87 (156); *Elenchus*, B₂, 1.

rze ze złotym wyciskiem C P M. Introligator nie wykazał się przy swej pracy wielką sumiennością. Wiele egzemplarzy, zyskując nową oprawę została obcięta, niekiedy ze szkodą dla tekstu. Jest tak również w przypadku wspomnianego pergaminowego dzieła św. Hieronima. Oryginalną oprawę XV-wieczną, wykonaną prawdopodobnie – jak zaznaczono – przez prokuratora J. Waldhauera posiada jedynie pergaminowy psalterz z przełomu XIV i XV wieku, który zapewne przechowywano poza głównym księgozbiorem, bowiem nie umieszczono go w katalogu, a co za tym idzie nie otrzymał również sygnatur.⁴¹ Rękopisy późniejsze zachowały również oryginalne okładziny. W dwu przypadkach jest to jasny pergamin na tekturze oraz skóra na desce ze ślepymi tłoczeniami z początków XVII wieku (1611 r.).

Średniowieczny zasób rękopisów zawiera, poza statutami kartuskimi, bez wyjątku dzieła, które zaklasyfikować można do wielu dziedzin piśmiennictwa religijno-teologicznego. Spora część kodeksów jest jednorodna tematycznie, szczególnie w przypadku homiletyki oraz statutów zakonnych, których w omawianym zasobie znalazły się trzy tomy. Nie ma w naszym zbiorze jednak ani jednego rękopisu zawierającego kompletny tekst *Pisma Świętego*. Dochował się jedynie Nowy Testament w redakcji Piotra de Riga (z Reims),⁴² nie stanowiący jednak osobnego woluminu oraz zbiór psalmów.

Z komentatorów Biblii mamy św. Hieronima *Expositio super Psalterium*⁴³ i XV – wieczny kodeks z egzegezą Starego i Nowego Testamentu wyłożoną przez wzmiankowanego już Piotra z Reims.⁴⁴ Nie zabrakło również najpopularniejszego w średniowieczu Mikołaja z Liry.⁴⁵ Z Ojców i Doktorów Kościoła można wymienić św. Augustyna reprezentowanego kilkoma kazaniami⁴⁶ i traktatami m.in. popularnymi *Soliloquia*;⁴⁷ wspomnianego św. Hieronima, św. Bernarda z Clairvaux⁴⁸ czy św. Bonawenturę.⁴⁹ W dziale teologii spekulatywnej godne uwagi są dwa anonimowe wyciągi z *Libri Sententiarum* Piotra Lombarda († 1160).⁵⁰

Ascetyka i mistyka reprezentowana jest m.in. pracami Jakuba z Paradyża. Mistrz Jakub jest warty szczególnego zainteresowania, bowiem biblioteka kartuska po-

⁴¹ BSD rkps 157 (250).

⁴² BSD rkps 289 (304), k. 19-95'; *Elenchus*, +, 2.

⁴³ BSD rkps 87 (156) [k. 1-174]; Seño Mf. 19899, s. 30, który podaje, że jest to dzieło anonimowe, jednak *explicit* dowodzi czegoś innego: „Explicit glosa integralis super psalterium eximii doctoris Jeronimij viri gloriosi” (W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować Pani prof. dr hab. Wacławie Szelińskiej za nieocenioną pomoc przy opracowywaniu niniejszego tekstu szczególnie zaś przy odczytywaniu *incipitów* i *explicitów* oraz wszelkiego rodzaju glos i marginaliów.

⁴⁴ BSD rkps 289 (304) [k. 95'-384].

⁴⁵ BSD rkps 192 (117) *Canon tabularum super quatuor Evangelia*.

⁴⁶ BSD rkpsy: 215 (174) m.in.: *De vanitate et fallacis mundi* [k. 13'-14'], *De multiloquio superbiae* [k.16], *De vigilia* [k. 18'], *De ieiunio* [k. 19', 20, 20'], *De corpore Christi* [k. 27]; 218 (303) m.in.: *De eleemosynis rerum spiritualium* [k. 166-168] i inne.

⁴⁷ BSD rkps 215 (174) *Soliloquium animae ad Deum* [k. 88-105'].

⁴⁸ BSD rkps 215 (174) [k. 13'-14'].

⁴⁹ *Imago vitae aeternae*; BSD rkps 218 (303) [k.239-267].

⁵⁰ BSD rkpsy: 169 (74) [k. 1-158'], 289 (304) [k. 7-10].

siadała w swoim zbiorze aż trzy tomy jego traktatów,⁵¹ z których na uwagę zasługują rozprawy: *Planctus peccatorum*,⁵² *Colloquium hominis ad animam suam*,⁵³ *De veritate dicenda aut tacenda*⁵⁴ czy traktat teologiczno-moralny *De arte vita curandi*.⁵⁵ W owych trzech woluminach umieszczono wiele innych jego rozpraw np. o mszy świętej i o komunii czy wreszcie o śmierci z najbardziej znanym, stworzonym u schyłku życia, obszernym traktatem o sztuce dobrego umierania – *De arte bene moriendi*,⁵⁶ którym zapoczątkował nowy sposób podejścia do „sztuki umierania”, dając wzory teologicznych o niej rozważań, z których w późniejszych czasach najbardziej znane jest dzieło jezuita kardynała Bellarmina o takim samym tytule. Jest tutaj też kilka traktatów o reformie Kościoła i życia zakonnego: *De malo huius saeculi per omnes aetates* – dzieło napisane już w kartuzji erfurckiej, będące fundamentalnym i podstawowym traktatem, w którym mieści się załączek wszystkich innych erfurckich pism Jakuba⁵⁷ oraz *De reformatione claustrorum*⁵⁸ i pochodzące z okresu mogilskiego *Questiones de religiosis*⁵⁹ – jeden z pełniejszych odpisów sporządzony, o czym już wspomniano przez Marcina Rotgeb ze Strasburga w 1448 r. Poza nimi, warto również wymienić kilka pism Jakuba z Paradyża traktujących o zakonie kartuskim m.in.: *Tractatus ad Cartusienses de eorum statu, fine atque excellentia*.⁶⁰

Z literatury mistycznej kartuska księżnica posiadała również objawienia św. Mechtyldy⁶¹ i brata Mikołaja de Burg.⁶²

Wśród dzieł dotyczących historii i historii Kościoła na uwagę zasługuje spisana w dwu egzemplarzach niezwykle popularna praca dominikanina Marcina Po-

⁵¹ Wartość tych dzieł podkreślał również Schwengel, kiedy pisał o ich istnieniu w bibliotece „Raju Maryi” przy okazji omawiania wielkich pisarzy zakonu. Podobnie uczynił przy statutach zakonnych i piśmiennictwie Jana de Indagine, zob. *Appendix II*, (Viri Illustres prov. Alemanniae Inf.), s. 249-250, 262.

⁵² BSD rkps 219 (285) [k. 261-268^v]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 184, 276.

⁵³ BSD rkps 219 (285) [k. 8-20]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 181, 278-279; por. J. Stoś, *Edycja traktatu Jakuba z Paradyża „Colloquium hominis ad animarum suam”*, „Studia Paradyskie” 6/7, 1996/1997, s. 203-242.

⁵⁴ BSD rkps 219 (285) [k. 105-118 – tekst urwany]; J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 182, 270.

⁵⁵ BSD rkps 219 (285) [k. 133-153^v]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 183, 264.

⁵⁶ BSD rkps 219 (285) [k. 50^v-72]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 322-326; S. A. Porębski, *op. cit.*, s. 92.

⁵⁷ BSD rkps 221 (287) [k. 121-223^v]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 100-101, 187, 231-235.

⁵⁸ BSD rkps 219 (285) [k. 289-295]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 184, 225.

⁵⁹ BSD rkps 220 (286) [k. 4-227]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, s. 185-186, 216-220.

⁶⁰ BSD rkps 219 (285) [k. 88^v-105]; por. J. Fijałek, *op. cit.*, t. 2, s. 182, 229-230; obszerne studium na temat piśmiennictwa Jakuba z Paradyża opublikował D. Mertens, *Jacobus Carthusiensis. Untersuchungen zur Rezeption der Werke des Kartäusers Jakob von Paradies*, Göttingen 1976, (Studien zur Germania Sacra, 13; Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 50) zaś na gruncie polskim, poza fundamentalną pracą cytowanego wielokrotnie J. Fijałka ostatnio ukazała się przywoływana również rozprawa Stanisława A. Porębskiego, zob. przypis 2.

⁶¹ BSD rkps 73 (149) [k. 1-114]; Mechtylda v. Hackeborn św. – cysterka, mistyczka (zm. 1299); por. M. Schmidt, *Mechtilde v. Hackeborn*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. von J. Höfer, K. Rahner, Freiburg, 1986, Bd. 7, szp. 224 gdzie podana literatura.

⁶² BSD rkps 73 (149) [k. 114-119].

laka *Chronicon pontificum et imperatorum*, pomyślana jako podręcznik dla kaznodziejów i jurystów. W pelplińskim zbiorze zachował się jeden wolumin⁶³, drugi zaś przechowuje Biblioteka Jagiellońska i co ciekawe, autor XVIII – wiecznego katalogu nie umieścił owego dzieła w żadnym z działów historycznych, lecz w dziale „K” Libri Regnum Polonie. Dzieło Marcina Polaka doczekało się licznych odpisów i wydań drukowanych. Pracy nad recepcją *Kroniki* na terenie Polski średniowiecznej podjął się Jacek Soszyński, który wymienia osiem bibliotek kraju posiadających 22 średniowieczne odpisy owego dzieła. Autor nie rejestruje jednak rękopisu pelplińskiego.⁶⁴ Natomiast odnotowany przez niego rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej okazał się owym drugim egzemplarzem pochodzącym z Kartuz z dawnej sygnaturze klasztornej K. 39.

W omawianym zasobie bardzo licznie reprezentowane jest literatura kaznodziejska. Dominują homilie na temat szczególnie czczonej przez kartuzów Najświętszej Maryi Panny, z autorami tak popularnymi w średniowieczu jak franciszkanin Mikołaj z Liry,⁶⁵ profesor uniwersytetów w Paryżu i Wiedniu – Henryk z Hesji von Langenstein,⁶⁶ praski uczonec Henryk Totting z Oyty⁶⁷ oraz najprawdopodobniej augustianin eremita Jordan z Quedlinburgu.⁶⁸ Z nazwisk związanych z Polską można wymienić Mateusza z Krakowa oraz Jana z Kwidzyna. W twórczości Mateusza z Krakowa kazania zajmują niepoślednią rolę a zachowane w omawianej kolekcji zbiór, rozpoczynający się od kazania *Corde creditur ad iustitiam*, należy do najważniejszych w jego dorobku.⁶⁹ Jan z Kwidzyna (Johannes Marienwerder) reprezentowany jest trzema kazaniem o śmierci.⁷⁰ Sporą część stanowią homilie anonimowe.

Osobne dwa tomy skupiają w sobie statuty zakonne w tym prace znanych kartuzów Jana de Indagine, Mikołaja z Turyngii czy wspomnianego Jakuba z Paradyża.⁷¹

⁶³ BSD rkps 189 (147) [k. 1-135]; *Elenchus*, K. 40.

⁶⁴ Por. J. Soszyński, *op. cit.*, (zob. s. 57-107); zob. także, Tenże, *A survey of medieval manuscripts containing the „Chronicle” of Martin the Pole in Polish collections*, „Studie o rękopisach” 27, 1989-1990, s. 113-131; Tenże, *The oldest manuscript of the „Chronicle” of Martinus Polonus in Polish collections*, [w:] *Beiträge der Polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, Hrsg. J. Pirożyński, Kraków 1995, s. 191-195.

⁶⁵ *Postillae in epistolas dominicales*; BSD rkps 201 (142) [k. 2-159^v].

⁶⁶ BSD rkpsy: 215 (174) *Speculum animae* [k. 3-7^v]; 218 (303) m.in. *Sermo do nativitate B.M.V.* [k. 15-25], *Sermo de ascensione Domini* [k. 92-110], *Tractatus super „Ave Maria”* [k. 125-135] i inne; por. C. J. Jellouschek, *Heinrich Heinbuche v. Langenstein (auch H. v. Hessen)*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*..., Bd. 5, szp. 190-191 gdzie podana literatura.

⁶⁷ *Sermo de assumptione Mariae*; BSD rkps 176 (71) [k. 92-103]; por. A. Lang, *Heinrich Totting v. Oyta*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*..., Bd. 5, szp. 198 gdzie podana literatura.

⁶⁸ BSD rkps 176 (71) [k. 64-67, 132-136, 233-234].

⁶⁹ *Postilla de sanctis incipit: „Corde creditur ad iustitiam”* BSD rkps 201 (142) [k. 161-245]; por. *Mateusza z Krakowa „opuscula theologica”*..., s. 108, 115-122.

⁷⁰ *Tres sermones pro defunctis*; BSD rkps 169 (74) [k. 159-164^v]; por. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442, poz. 9.

⁷¹ BSD rkpsy: 256 (76), 257 (77).

Z rękopisów XVII i XVIII – wiecznych warto wymienić przepisane po 1699 r. znane dzieło gdańskiego XVII – wiecznego uczonego Reinholda Curicke'go *Beschreibung der Stadt Dantzig*,⁷² Antoniego Guevary *Speculum religiosorum*⁷³ oraz interesujący nas szczególnie *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi Mariae* sporządzony w 1770 r. przez jednego z ostatnich przeorów kartuzji – Józefa Milkaua.⁷⁴

Omówiony fragment biblioteki „Raju Maryi” z racji zachowania się jego niewielkiej części, nie daje się ująć w precyzyjne ramy podsumowań. Trudno go również odnieść do innych rękopiśmiennych kolekcji kartuskich.⁷⁵ Zgromadzona w tym niewielkim dziale literatura odpowiada zainteresowaniom profesów św. Brunona, choć niewątpliwie brakuje tutaj wielu znanych i niezbędnych dzieł. Szczególnie odczuwa się kompletny brak autorów antycznych, którzy tak licznie reprezentowani są w naszym zbiorze edycjami drukowanymi.

Problem ten odnosi się również do literatury średniowiecznej oscylującej wokół kierunku ascetycznego tzw. „devotio moderna”,⁷⁶ którego istotę wyrażono w słynnym dziele *De imitatione Christi* autorstwa Tomasza á Kempis. Poglądy podobne wygłaszali również inni uczeni, w tym wybitny doktor Sorbony Jan Gerson,⁷⁷ który należał w średniowieczu do niezwykle często czytanych i kopiowanych autorów wśród „milczących mnichów”.⁷⁸ Brak zatem w omawianej kolekcji rękopiśmiennej twórczości obu pisarzy można wytłumaczyć jedynie rozproszaniem zasobu manuskryptów. Wszakże księżnica kartuzów kaszubskich dzieła obu uczonych posiadała w licznych edycjach drukowanych.⁷⁹

⁷² BSD rkps 295 (75).

⁷³ BSD rkps nie posiadający sygnatury, (*Elenchus*, E., 79) biblioteka kartuska posiadała również – do dzisiaj nie zachowaną – drukowaną w języku niemieckim edycję tego dzieła, zob. *Elenchus*, E., 5.

⁷⁴ Por. K. Nierzwicki, *Warsztat bibliotekarski...*, passim.

⁷⁵ Pomimo zachowania nielicznych egzemplarzy znacznie lepiej wypada rękopiśmienna kolekcja „Raju Maryi” od np. rękopiśmiennego zasobu kartuzów szczecińskich. Edward Potkowski, autor pracy o kulturze piśmiennej tamtejszej kartuzji podkreśla brak w szczecińskiej bibliotece wielu tekstów, które znajdowały się na Kaszubach, por. E. Potkowski, *op. cit.*, 79-80.

⁷⁶ Wprawdzie zakonnicy kaszubszy posiadali liczne pisma Jakuba z Paradyża – zwolennika i rzecznika zasadniczej linii reprezentowanej przez „devotio moderna”, wyrażane przede wszystkim w tekstach podejmujących krytykę tych sfer życia w Kościele i społeczeństwie, które były najbardziej zdeformowane, por. S. A. Porębski, *op. cit.*, s. 14; zob. także J. Stoś, *Jakuba z Paradyża teoria człowieka. Przykład ujęć antropologicznych kierunku „devotio moderna”*, „Studia Paradyżskie” 3, 1993, s. 129-150 oraz przede wszystkim tegoż, *Mistrz Jakub z Paradyża i „devotio moderna. Główne problemy refleksji filozoficzno-teologicznej Jakuba z Paradyża i ich związek z „devotio moderna”*, Warszawa 1997. Obecność jednakże dzieł wielkiego Paradyżanina w bibliotece „Raju Maryi” należy przypisać przede wszystkim potrzebie posiadania w klasztorze piśmiennictwa jednego z największych twórców, którego droga życia upłynęła czas jakiś wśród synów św. Brunona; por. rozdz. „Zawartość treściowa księgozbioru”.

⁷⁷ Por. K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 64-65.

⁷⁸ Por. P. Glorieux, *Gerson et les Chartreux*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 28, 1961, s. 115-153; V. Gerz-von Büren, *La Tradition de l'Oeuvre de Jean Gerson chez les Chartreux. La Chartreuse de Bâle*, Paris 1973. Nad brakiem dzieł Gersona w rękopisach kartuzji szczecińskiej zastanawia się także cytowany wcześniej E. Potkowski, *op. cit.*, s. 80.

⁷⁹ Zob. m.in. drukowane prace Tomasza á Kempis i Jana Gersona przechowywane w bibliotece pelplińskiej pochodzące z dawnej kolekcji kartuskiej: BSD cim. 15053, st. 15127, 15128, 10125, Inc. F. 576, 577, 578, 579 i wiele innych; por. rozdz. „Zawartość treściowa księgozbioru”.

Inkunabuly¹

Jednym z najciekawszych fragmentów omawianej biblioteki – poza rękopisami – jest niewątpliwie spory, liczący 86 pozycje zasób najwcześniejszych produktów typograficznych – inkunabułów.

Dotychczas nikt się nimi bliżej nie zajął. W kilku zdaniach omówiła inkunabuły kartuskie Maria Strutyńska w swej publikacji podsumowującej wyniki prac nad rejestracją całej kolekcji pelplińskich druków XV wieku.² Pojedyncze egzemplarze wymienia ks. Paweł Czaplewski w książce poświęconej stosunkom gospodarczym kartuzji³ oraz autorzy paru publikacji traktujących o bibliotece konwentu.⁴ Wszystkie woluminy zostały odnotowane w Centralnym Katalogu opracowanym w Bibliotece Narodowej, naturalnie bez ich proveniencyjnej identyfikacji.⁵

Kolekcja inkunabułów omawianej librarii liczy obecnie – jak już wspomniano – 86 pozycje bibliograficznych w 89 woluminach, z czego 83 pozycje w 87 tomach znajdują się w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie,⁶ dwa dzieła współprawnie przechowuje Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku,⁷ zaś jeden druk Biblioteka Uniwersytecka we Wro-

¹ Tekst niniejszego podrozdziału jest nieco skróconą wersją artykułu opublikowanego w 1998 i 1999 r., K. Nierzwicki, *Inkunabuly biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 349-400, oraz wersja niemiecka tegoż: *Inkunabeln der Kartause „Paradisus Mariae” in Kaschuby*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 35-88.

² Zob. M. Strutyńska, *Dzieje i stan obecny kolekcji inkunabułów pelplińskich*, „Studia Pelplińskie” 17, 1986, s. 329. Wspomniana autorka opracowała niekompletny pod względem proveniencyjnym kartkowy katalog inkunabułów pelplińskich (przechowywany razem ze zbiorem w Archiwum Diecezji Pelplińskiej), który posłużył jako pomoc przy sporządzeniu – umieszczonego w „Aneksie III” niniejszej pracy – wykazu inkunabułów kartuskich. Podczas przywoływania w przypisach obecnego rozdziału poszczególnych tomów inkunabułów, podawano nie ich sygnaturę biblioteczną, lecz numer we wspomnianym spisie.

³ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 63-64.

⁴ Por. rozdz. „Źródła i stan badań”.

⁵ *Inkunabuly w bibliotekach polskich. Centralny katalog. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Pod redakcją A. Kaweckiej-Gryczowej, opracowały M. Bohonos et E. Szandorowska, t. 1. Wrocław [i in.] 1970, t. 2. *Uzupełnienia. Indeksy*. Pod redakcją A. Kaweckiej-Gryczowej, opracowali M. Bohonos, M. Spandowski i E. Szandorowska, Wrocław [et al.] 1993. (dalej IP).

⁶ Cytowana wcześniej M. Strutyńska (*op. cit.*, s. 329) mylnie podaje, że zespół ten liczy 69 pozycje. Inkunabuly pelplińskie są współprawnie z kilkoma pozycjami XVI – wiecznymi, zob. poz. 87-93.

⁷ Zob. poz. 41, 44; por. *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, opr. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, Gdańsk 1954, s. 103-104, poz. 298c i 299c; tom ten trafił tutaj, poprzez Bibliotekę Kościoła Mariackiego, z pewnością po kasacie klasztoru (widnieją na nim sygnatury odpowiadające zapisom we wspomnianym XVIII – wiecznym katalogu), ale przed wcieleniem ich do biblioteki seminarium pelplińskiego (brak śladów przynależności do owego księgozbioru np. w postaci XIX – wiecznych sygnatur z okresu formowania kolekcji pelplińskiej). Mylnie zatem wydaje się stwierdzenie T. Borawskiej i H. Rietza (por. *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993,

clawiu.⁸ Liczba 86 inkunabułów wydaje się być dość pokaźna, szczególnie w zestawieniu z innymi księgozbiorami pomorskimi przechowywanymi w Pelplinie, z których omawiany zbiór ustępuje nieznacznie tylko zespołowi po miejscowych cystersach.⁹ Dla porównania w kilku bibliotekach Węgier i Słowacji zachowało się 56 inkunabułów pochodzących z dawnej biblioteki kartuzów w Lechnicy na Spiszu (*Cartusia Vallis S. Antonii*)¹⁰ zaś w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego przechowywane są do dzisiaj 58 inkunabułów z nieistniejącego od czasów reformacji księgozbioru klasztorowego kartuzów legnickich.¹¹ Skasowana w 1782 r. kartuzja we Fryburgu Bryzgowijskim posiadała według szacunkowych danych 130 druków inkunabułów przy księgozbiorze liczącym niespełna 5000 tomów.¹²

Najprawdopodobniej kaszubska libraria miała ich niegdyś więcej. Ile, nie sposób obecnie określić, tym bardziej, że nieprzydatny do tego celu jest katalog Milkaua, który rejestrując poszczególne dzieła, nie podaje niestety dat ich wydań. Niemniej jednak liczne archiwalia, spisane przez przeora Jerzego Schwengla dostarczają nam sporo informacji o dzisiaj już nieistniejących m.in. XV-wiecznych drukach, znajdujących się w monasterze jeszcze w połowie XVIII w.¹³

Dane te potwierdzają przypuszczenie, iż zasób inkunabułów był niegdyś o wiele większy, zaś w ciągu lat klęsk i niepokoїв doznał znacznej degradacji. Nie bez znaczenia dla ich losów były zarówno inkorporacja klasztoru do cystersów oliwskich w XVI w., jak i wojny szwedzkie.¹⁴ Pewna część woluminów,

nr 1/2, s. 30, przypis 46 oraz wersja niemiecka tegoż: *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubenlande – Cartusia Paradisi Baetae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1137, 1994, z. 11, s. 136-137, przypis 44), iż wolumin ten dotarł tutaj poprzez klasztor cystersów z Oliwy.

⁸ Zob. poz. 38; por. B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Cz. I, Wrocław 1959, s. 365, poz. 1232. Dzieło to do znalazło się w zbiorach BUWr, poprzez funkcjonującą przed wojną przy Uniwersytecie tzw. Bibliotekę Studencką (por. B. Kocowski, *op. cit.*, Cz. 2, Wrocław 1962, s. 298), chociaż trudno dokładnie określić czas jego wcielenia do niej. Nastąpiło to zapewne przed lub w czasie II wojny światowej, bowiem wolumin posiada XX – wieczny ekslibris seminaryjnej księżnicy pelplińskiej.

⁹ Według M. Strutyńskiej, *op. cit.*, s. 328 kolekcja inkunabułów dawnego opactwa cysterskiego w Pelplinie liczy obecnie 90 poz.

¹⁰ A. Fodor, *Die Bibliothek der Karthause Lechnitz in der Zips vor 1500. Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion*, [w:] *Armarium. Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum*, Hrsg. Laszlo Mezey, Budapest 1976, s. 49-70; R. Witkowski, *The Two Medieval Charterhouses in Zips and their Libraries*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*. Vol. 10, Salzburg 1996 (*Analecta Cartusiana* 130), s. 45-70.

¹¹ B. Kocowski, *op. cit.* s. XXVI, oraz wykaz proveniencji: Cz. 2, s. 275, Cz. 3, Wrocław 1977, s. 85; R. Witkowski, *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji „Passionis Christi” w Legnicy*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 93-105

¹² D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 151.

¹³ Por. dalszą część tekstu.

¹⁴ Por. P. Czaplewski, *op. cit.*, s. 65; Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 17/18, 1958/1959, (druk 1960), s. 132, 138; Tenże, *Straty bibliotek i archiwów podczas szwedzkiego „potopu” 1655-1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, t. 2: *Rozprawy*, Warszawa 1957, s. 455, 464.

podobnie jak rękopisy uległa rozproszeniu i świadomym konfiskatom już po zniesieniu kartuzji.¹⁵

Książnica pelplińska również nie zawsze dawała gwarancję pełnego bezpieczeństwa zasobu. Przede wszystkim duże straty poniosła w czasie II wojny światowej, kiedy to utracono sporą część zbiorów, w tym zapewne również kartuskich.¹⁶ Zagięły wówczas przede wszystkim dzieła wielkiej rzadkości i najstarsze, co nasuwa podejrzenie, iż wybrano je w sposób celowy. Wydaje się zatem wielce prawdopodobne, że przechowują je do dzisiaj któreś z bibliotek niemieckich.¹⁷

Badając kolekcję inkunabułów niezwykle istotne jest dla jej charakterystyki, ustalenie najstarszych a przy tym i niejednokrotnie najcenniejszych produktów typografii XV – wiecznej, przechowywanych w badanym księgozbiórze. W przypadku książki kartuskiej dziełem chronologicznie najwcześniejszym jest *Manuale confessorum* wiedeńskiego profesora Jana Nidera († 1438), które wyszło spod prasy jednego z pierwszych drukarzy kolońskich – Ulryka Zella.¹⁸ Warsztat Zella w naszym zasobie reprezentowany jest jeszcze czterema innymi drukami tłoczonymi również w pierwszych latach siódmej dekady XV wieku.¹⁹ Z wczesnych produktów warte odnotowania są także dzieła: strassburskich oficyjn Henryka Eggesteina²⁰ i Jana Mentelina²¹ oraz mogunckiego mistrza Piotra Schöffera,²² działającego wspólnie z Janem Fustem, który był następcą i kontynuatorem dzieła Jana Gutenberga, a także wielu innych warsztatów.²³ Ogółem zarejestrowano 27 pozycji, które opuściły drukarnie w latach siedemdziesiątych XV stulecia. Chronologia pozostałej części zespołu kształtuje się w sposób zróżnicowany.

¹⁵ Zob. m.in.: T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 290-291, 293; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 32-34, *Das Schicksal...*, s. 119-141 i inne.

¹⁶ W świetle badań A. Kaweckiej-Gryczowej, która przeprowadziła ekipie opracowującej pelplińskie inkunabuły dla potrzeb Centralnego Katalogu, straty wojenne w zasobie pelplińskim są znaczne i wynoszą około 140 pozycji, czyli niewiele mniej niż 1/4 obecnego stanu (543 jednostki bibliograficzne). por. również M. Strutyńska, *op. cit.*, s. 325. Jeśli tymi proporcjami mierzyć przedwojenny zasób *cartusianów* to ich liczba mogła oscylować wówczas w okolicach 100 pozycji, choć oczywiście teza ta może pozostawać jedynie w sferze przypuszczeń.

¹⁷ A. Kawecka-Gryczowa, *Wstęp*, [w:] IP, s. XXXII.

¹⁸ Poz. 58; por. C. Severin, *Ulrich Zells deutschsprachige Drucke*, [w:] Tegoż, *Studien zum Kölner Frühdruck. Gesammelte Beiträge 1955-1985*, Köln 1985, s. 195-207; Tenże, *Ulrich Zell als Geschäftsmann*, [w:] tamże, s. 208-232; F. Geldner, *Die deutschen Inkunabeldrucker. Ein Handbuch der deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts*, Bd. 1, Stuttgart 1968, s. 87-89; J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im Deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Begründet von Carl Wehmer. Hrsg. von W. Bauhius. Bd. 12), s. 219.

¹⁹ Poz. 54, 56, 57.

²⁰ Poz. 33; F. Geldner, *op. cit.*, s. 60-62.

²¹ Poz. 61; F. Geldner, *op. cit.*, s. 55-59.

²² Poz. 43; zob. F. Geldner, *op. cit.*, 30-39; J. Benzing, *op. cit.*, s. 296.

²³ Druki wytłoczone do połowy lat 70-tych XV w. – zob. oprócz wymienionych poz. 08, 10, 50, 72, 75, 85.

Przeważają dzieła tłoczone w latach 80 – tych (34 poz.) a dalej w kolejności w 90 – tych (21 poz.). Kilka druków opublikowano w roku 1500.

Rangę księgozbioru w szczególny sposób podnosi również posiadanie w nim dzieł unikatowych i rzadkich, występujących w jednym bądź najwyżej kilku egzemplarzach w skali kraju. W świetle danych zestawionych w *Incunabula Poloniae* – w kartuskiej kolekcji znajduje się aż 9 pozycji unikatowych, notowanych jedynie w bibliotece pelplińskiej.²⁴ Wśród nich znajduje się m.in. wspomniany najstarszy druk Zella.²⁵ Ten sam warsztat opuściło inne rzadkie dzieło – *Commentum super novam Logicam Aristotelis* uczonego scholastyka kolońskiego Gerarda de Harderwyck.²⁶ Kolejne cymelia to *Confesiones* św. Augustyna z działającej w Kolonii tłoczni Bartholomaeusa de Unkel,²⁷ odrobinę zdefektowana dwutomowa *Biblia* w kolońskiej edycji Mikołaja Götza,²⁸ czy wreszcie Konrada de Brundelsheim *Sermones de sanctis* z 1477 r. wydane w Deventer u Ryszarda Pafraeta.²⁹ Pośród owych dziewięciu inkunabułów są dwa druki odnotowane w *Incunabula Poloniae*, będące nie tylko unikatami w skali krajowej, ale również nie zarejestrowane w żadnym z wielkich zagranicznych wydawnictw źródłowych. Są to *Sequentie et hymni per totum annum* wydane u kolońskiego impresora Henryka Quentella w 1500 r.³⁰ oraz tłoczone zapewne u Govaerta Baca w Antwerpii *Evangelia et Epistolae* z 1494 r.³¹

Mapa ośrodków drukarskich XV w., którą można wykreślić na podstawie kartuskiej kolekcji inkunabułów obejmuje przede wszystkim Niemcy. Tutaj odnotowano prace aż z 13 ośrodków wydawniczych, w których ogółem wyszły 72 druki zarejestrowane w umieszczonym na końcu niniejszej publikacji katalogu. Stanowi to bez mała 90% całości zasobu. Pozostałe oficyny europejskie rozlokowane są w niemieckojęzycznej części Szwajcarii (Bazylea), Włoszech (Wenecja), Niderlandach (Antwerpia i Deventer) i Szwecji (Gripsholm).

Niemieckie drukarstwo, będące w XV wieku obok włoskiego najsilniejszym w Europie, nie bez powodu ma w naszym zespole tak silną reprezentację. Generalnie jest faktem bezspornym, iż książka z oficyn typograficznych Niemiec płynęła do naszego kraju szerokim strumieniem. Ponadto kartuzja kaszubska przez niemal 450 lat istnienia należała kolejno do trzech prowincji niemieckich,³² skąd

²⁴ Poz. 07, 13, 22, 24, 26, 32, 35, 58, 78.

²⁵ Poz. 58.

²⁶ Poz. 35.

²⁷ Poz. 07; F. Geldner, *op. cit.*, s. 96-98.

²⁸ Poz. 13; F. Geldner, *op. cit.*, s. 94-95.

²⁹ Poz. 26.

³⁰ Poz. 78; C. Severin, *Heinrich Quentell auf Reisen (1482/83)*, [w:] Tegoż, *op. cit.*, s. 233-240; F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 1, s. 100.

³¹ Poz. 32; por. Govaert Bac, [w:] *Inventaris van Incunabeln gedrukt te Antwerpen 1481-1500*, Antwerpen 1982, s. 73-81 – gdzie pozycja ta nie została odnotowana.

³² 1382-1412 – prowincja górnoniemiecka (Alemanniae Superioris), 1412-1581 – prowincja saska (Saxoniae), 1589-1677 – prowincja reńska (Rheni), 1677-1826 prowincja górnoniemiecka (Alem. Sup.) – cyt. za P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 237.

przybywali na Kaszuby liczni bracia i ojcowie, których dobytek stanowiły m.in. książki.³³

Wśród ośrodków niemieckich, w których tłoczono były inkunabuły kartuskie, prym wiodą takie miasta jak: Strassburg – 10 drukarzy, u których ukazały się 22 druki, Kolonia – czterech drukarzy i 18 dzieł i Norymberga również z czterema impresorami i 15 drukami. Pozostałe miasta niemieckie to Lubeka (trzech drukarzy i trzy dzieła), Spira (jeden warsztat z trzema książkami), Ulm, Augsburg i Hagenau (każde z miast z jednym typografem i dwoma drukami). Miasta z jedną drukarnią i pojedynczym dziełem to Fryburg Bryzgowijski, Roztoka, Heidelberg, Moguncja i Tybinga.³⁴

NIEMCY

Spośród niemieckich pras najliczniej reprezentowana jest w zespole inkunabułów norymberska oficyna Antoniego Kobergera,³⁵ którego adres wydawniczy widnieje na 13-tu drukach. Napływ produktów tego impresora na polski rynek znajdował m.in. ujście poprzez filie zakładane przez Kobergera na naszych ziemiach. Druki tego wielkiego przedsiębiorcy stanowią niemal 100% całej produkcji wydawniczej Norymbergi zachowanej w omawianej kolekcji. Kolejna tłocznia to strassburski zakład Jerzego Husnera³⁶ z pięcioma drukami oraz wspomniany już koloński warsztat Zella, gdzie opublikowano również pięć dzieł. Oprócz Zella wiele innych warsztatów kolońskich ma w naszym zbiorze inkunabułów swą egzemplifikację. Dość wspomnieć tutaj typografie Konrada Wintera (3 poz.) czy Jana Koelhoffa (3 poz.).

SZWAJCARIA

Produkcja szwajcarskich oficyn ma swe odzwierciedlenie w postaci dzieł z trzech tłoczni bazylejskich, z których pięć prac odbito u Mikołaja Kesslera³⁷ trzy zaś u jednego z najwybitniejszych typografów Aten Raurackich Jana Amerbacha.³⁸

WŁOCHY

Skromnie również prezentuje się w omawianym zespole dorobek XV – wiecznych drukarni Italii. Tutaj cztery książki mają wenecki adres wydawniczy, z czego dwie przypadają na oficynę działającą w latach 1478-1481 Leonarda Wilda³⁹ i po jednym na Andreasa Calabrensisa oraz głównego przedsiębiorcę Wenecji, celującego w produkcji książki prawniczej – Baptistę de Tortis.⁴⁰ Brak innych przykładów włoskiej produkcji wydawniczej z doby inkunabułów, mającej prze-

³³ Por. P. Czapplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 15-34; zob. również fragment niniejszego tekstu dotyczący proveniencji.

³⁴ Zob. zestawienie drukarzy według miejscowości na końcu „Aneksu III” niniejszej pracy.

³⁵ F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 1, s. 162-167.

³⁶ F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 1, s. 65-66; J. Benzing, *op. cit.*, s. 410.

³⁷ F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 1, s. 121-122; J. Benzing, *op. cit.*, s. 29.

³⁸ F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 1, s. 118-120; J. Benzing, *op. cit.*, s. 29.

³⁹ *Clavis typographorum librorumque Italiae 1465-1600*. Edidit G. Borsari. T. I, Aureliae Aquensis [Baden-Baden] 1980, s. 28; F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 2, s. 82.

⁴⁰ Są to *Decretales* papieża Grzegorza IX zob. poz. 39; F. Ascarelli, *La tipografia cinquecentesca Italiana*, Firenze 1953, s. 170.

cież spory udział w bibliotekach polskich,⁴¹ potwierdza tezę, iż nie mały procent dzieł znalazł się w kartuzji dzięki kontaktom zakonników „Raju Maryi” w obrębie wspomnianych prowincji niemieckich, do których należała kartuzja kaszubska.

NIDERLANDY Spuścizna niderlandzkiej typografii obecna jest wśród kartuskich inkunabułów jedynie w postaci wspomnianych już dwóch książek, które wyszły w antwerpskiej tłoczni Govaerta Baca oraz w Deventer u Ryszarda Pafraeta.⁴²

SZWECJA Ostatnim krajem, który znalazł się na mapie ośrodków drukarskich Europy, odnotowanych w naszej kolekcji to Szwecja. Tutaj w oficynie funkcjonującej od 1496 r. przy kartuskim klasztorze „Pax Mariae” koło Gripsholm,⁴³ będącym niejako filią „Raju Maryi”, wyszedł jedyny znany druk tego warsztatu: *Psalterium Beatae Mariae* dominikanina Alanusa de Rupe, którego zachowany w Pelplinie egzemplarz był zapewne podarunkiem filii dla klasztoru macierzystego pod Gdańskiem.⁴⁴

Ogółem inkunabuły będące niegdyś w posiadaniu kartuzów kaszubskich są dziełem 45 warsztatów rozlokowanych w 18 miastach na terenach czterech wspomnianych krajów XV – wiecznej Europy.

Cechą wspólną wszystkich zarejestrowanych najwcześniejszych produktów sztuki typograficznej jest język dzieł – łacina,⁴⁵ co jest zrozumiałe, bowiem dopiero wraz z reformacją pojawi się potrzeba publikacji szczególnie piśmiennictwa religijnego w językach narodowych.

Nie tak już jednolicie prezentuje się omawiany zbiór inkunabułów pod względem struktury tematycznej zawartego w nim piśmiennictwa, chociaż zdecydowanie dominują dzieła religijne.

Największą część spośród inkunabułów stanowią dzieła zarejestrowane w wspomnianym XVIII – wiecznym katalogu w dziale *Concionatores*. Takich pozycji zachowało się 27.⁴⁶ Literatura kaznodziejska w zbiorach klasztoru kontemplacyjnego, nie podejmującego żadnej działalności duszpasterskiej mogłaby budzić pewne zdziwienie. Należy jednak pamiętać, iż oprócz prostych homilii

⁴¹ Por. zestawienia sporządzone przez A. Gryczową, które wskazują na niemal równy udział zarówno ośrodków włoskich, jak i niemieckich w produkcji inkunabułów przechowywanych obecnie w bibliotekach polskich. – A. Kawecka-Gryczowa, *op. cit.* s. XXXVII.

⁴² Por. F. Geldner, *op. cit.*, Bd. 2, Stuttgart 1970, s. 334-336; *Le cinquieme centenaire de l'imprimerie dans les anciens Pays-Bas. Catalogue*, Bruxelles 1973, s. 307-309, 466-467.

⁴³ I. Collijn, *Kartusianerklostret Mariefred vid Gripsholm och dess bibliotek*, „Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksvesen” 22, 1935, s. 163-166.

⁴⁴ Poz. 77 – por. rozważania T. Borawskiej, *Kilka uwag...*, s. 84-85, zob. także G. Schlegel, *Kopiści i pisarze, drukarze i donatorzy książek kartuzji pod Rostokiem*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 98, warto zwrócić uwagę na odmienne poglądy T. Borawskiej i G. Schlegela na temat powstania kartuzji „Mariafred” w Gripsholm, gdzie wydrukowano dzieło Rupego.

⁴⁵ Jedynym dziełem nielacińskim jest *Biblia in dialecto Germaniae inferioris* wydana w Lubece w 1494 r. – por. poz. 16.

⁴⁶ Por. zestawienie zapisów w katalogu Milkaua odpowiadających poszczególnym pozycjom inkunabułów umieszczone na końcu „Aneksu III”.

przeznaczonych dla ludu, średniowieczne *Sermones* mające nieco odmienny od nich charakter,⁴⁷ przyjmowały często postać kazań synodalnych i mów uniwersyteckich, stanowiąc w dużej części znacznie rozbudowane traktaty, w których podejmowano niejednokrotnie najistotniejsze zagadnienia teologiczne, filozoficzne i moralne. Stanowiły one zatem nie tylko pomoc w działalności duszpasterskiej, ale okazywały się przydatne również zakonnikom nie uprawiającym takiej posługi. Ich lektura dawała asumpt do rozmyślań i kontemplacji, służąc jednocześnie jako nieocenione źródło wiedzy zwłaszcza kiedy autorami byli tacy myśliciele jak św. Bonawentura,⁴⁸ cysters Konrad z Brundelsheim zwany „Soccus”,⁴⁹ norymberski dominikanin Jan Herolt,⁵⁰ czy popularny Meffret ze swym zbiorem *Hortulus reginae*.⁵¹ Z innych znanych autorytetów w dziedzinie kaznodziejstwa dostępne zakonnikom „Raju Maryi” były pisma: św. Bernarda z Clairvaux z tłoczonymi w 1481 r. w Roztoce *Sermones super Cantica Cantorum*,⁵² Wincentego Ferreriusa – autora dużego trzypięciotomowego zbioru *Sermones de tempore et de sanctis*,⁵³ Leonardusa de Utino⁵⁴ oraz znanego kaznodziei ze szkoły św. Bernarda ze Sieny – Roberta Caracciolusa.⁵⁵ Nie spotykamy natomiast w naszym zasobie – zgodnie z przewidywaniem – żadnych prac z zakresu teorii kaznodziejstwa ani licznych przecież wówczas zbiorów przykładów i legend, które stanowiły niezbędny surowiec do konstruowania średniowiecznej homilii.

Dość znaczną część w zachowanym fragmencie inkunabułów wypełniają prace Ojców i Doktorów Kościoła. Tutaj zachowało się 13 tytułów. Listę otwiera trzypięciotomowy zbiór dzieł pierwszego łacińskiego Ojca Kościoła – św. Ambrożego,⁵⁶ kolejno mamy słynne *Confesiones* św. Augustyna,⁵⁷ najobszerniejsze dzieło papieża Grzegorza Wielkiego – *Moralia seu Expositio in Job* w dwóch wydaniach⁵⁸, zalecane jako lektura dla kartuzów przez Dionizego Kartuzza, występujące często w innych księgozbiorach kartuskich,⁵⁹ czy wreszcie pisma jed-

⁴⁷ Por. na temat struktury średniowiecznych *Sermones* interesujące studium J. Wolnego, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. Kazaniami gnieźnieńskimi*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, Warszawa 1961, s. 220, 176-179; zob. także S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, s. 16-17 a także K. Panuś, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele Katolickim. Cz. 1. Kaznodziejstwo w Kościele Powszechnym*, Kraków 1999, s. 192-201.

⁴⁸ Poz. 18.

⁴⁹ Poz. 26.

⁵⁰ Poz. 45.

⁵¹ Poz. 55.

⁵² Poz. 12; U. Altmann, *Buchdruck in Rostock 1476*, Rostock 1976, s. 20.

⁵³ Poz. 86.

⁵⁴ Poz. 50.

⁵⁵ Poz. 23, 24.

⁵⁶ Poz. 02; H. von Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, Warszawa 1967, s. 258-294.

⁵⁷ Poz. 08.

⁵⁸ Poz. 37, 38.

⁵⁹ E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 78.

nego z najwybitniejszych teologów okresu pełnego rozkwitu scholastyki – Tomasa z Akwinu, a wśród nich czterotomowe *Scriptum super IV libros Sententiarum* i najdojrzalsza z jego prac – trzytomowa *Summa theologica*.⁶⁰

2 Szeroka jest także rozpiętość literatury w dziale teologii spekulatywnej.⁶¹ Tutaj na szczególną uwagę zasługuje wspomniany już najśłynniejszy i najbardziej rozpowszechniony scholastyczny zbiór sentencji, który stał się podstawą dla wykładów teologii w całym późniejszym średniowieczu – *Libri IV Sententiarum* Piotra Lombarda, którego uznanie i powodzenie zawdzięczał autor jasności wykładu oraz walorom systematyzacji.⁶² Biblioteka zawierała również inkunabuły z szeregiem wyciągów, konkordancji i objaśnień sporządzonych z dzieła Lombarda. Wymienić tu można *Quaestiones in IV libros Sententiarum* autorstwa franciszkanina Dunsza Szkota ze szkoły oksfordzkiej, będące jednym z największych jego dzieł,⁶³ pisma jego najwierniejszego ucznia Piotra de Aquila zwanego „Scotellus”,⁶⁴ czy wreszcie wielki, wymieniony wyżej, komentarz do *Sentencji* autorstwa Akwinaty. W dziale tym bibliotekarz zanotował również woluminy zawierające twórczość Wilhelma Duranda⁶⁵ i dominikanina Jana Nidera.⁶⁶

3 Piśmiennictwo z zakresu teologii mistycznej i ascetycznej – tworzące największy dział librarii kartuskiej – reprezentowane jest ośmioma inkunabułami. Spośród nich zwraca uwagę wielka czterotomowa edycja pism jednego z czołowych myślicieli epoki, filozofa, teologa, mistyka i kaznodziei paryskiego, kanclerza tamtejszego Uniwersytetu Jana Gersona († 1429).⁶⁷ Oprócz niego wspomnianą grupę reprezentują m.in. profesor filozofii i teologii w Tybindze Gabriel Biel,⁶⁸ uczeń Akademii Krakowskiej, profesor teologii w Pradze, Paryżu i Heidelbergu Mateusz z Krakowa,⁶⁹ wzmiankowany już Jan Nider⁷⁰ oraz dominikanin Alanus de Rupe z dziełem *Psalterium Beatae Mariae Virginis*.⁷¹

4 Spośród zachowanych druków XV wieku niemało miejsca zajmuje piśmiennictwo egzegetyczne, zdominowane przez edycje *Biblia* oraz komentarze do niej. Szczególnie warta odnotowania są tutaj czterotomowa *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra* wydana w norymberskiej firmie Kobergera.⁷²

⁶⁰ Poz. 81, 82.

⁶¹ Spośród inkunabułów zachowało się 11 dzieł.

⁶² Poz. 69, 70.

⁶³ Poz. 28; W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1 : *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1990, s. 282-286.

⁶⁴ Poz. 65.

⁶⁵ Poz. 30 – jego dzieło *Rationale divinorum officiorum* było podręcznikiem liturgiki opracowanym dla kapłanów diecezji ze stolicą w Meaux, której był biskupem – por. A. M. Stickler, *Durandus v. Mende*, [w:] LThK, Bd. 3, szp. 611; S. Haering, *Durandus v. Mende*, [w:] LThK, Bd. 3, Freiburg [et al.] 1995, szp. 411.

⁶⁶ Poz. 58.

⁶⁷ Poz. 36.

⁶⁸ Poz. 17.

⁶⁹ Poz. 54.

⁷⁰ Poz. 56, 57.

⁷¹ Poz. 77.

⁷² Poz. 15.

5 Z dziedziny prawa kanonicznego i cywilnego w zbiorze inkunabułów zachowało się osiem prac, głównie autorstwa papieży Bonifacego VIII,⁷³ Klemensa V⁷⁴ czy Grzegorza IX.⁷⁵ Są tutaj również dzieła z dorobku dominikanina Bartłomieja de S. Concordio,⁷⁶ bolońskiego profesora Jana Calderinusa⁷⁷ czy wreszcie jednego z najśłynniejszych i największych kanonistów średniowiecza, Mikołaja de Tudeschis, zwanego także Panormitanus.⁷⁸ Pośród tego zbioru odnajdujemy *Margarita decreti seu tabula Martiniana*⁷⁹ (wyd. 1486 r.) – dzieło Marcina Polaka (z Opawy), niemal tak popularne, jak jego *Kronika papieży i cesarzy* (*Chronicon pontificium et imperatorum*), którą biblioteka kartuska posiadała – jak pamiętamy – w dwu kodeksach rękopiśmiennych.⁸⁰

6
7 Z innych dziedzin piśmiennictwa zachowało się zaledwie po jednym lub dwóch drukach. *Filozofia* jest obecna m.in. pracą Gerarda de Harderwyck *Commentum super novam Logicam Aristotelis*⁸¹ zaś *historiografia kościelna* bodaj najważniejszą uniwersalną kroniką średniowiecza *Speculum historiale* francuskiego dominikanina Wincentego Bellovacensis (z Beauvais)⁸² oraz w wielkim kompendium historycznym *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* Bedy Czcigodnego (Venerabilis).⁸³ Dział *Poetae, Gramatici et Vocabularii* w zespole inkunabułów reprezentowany jest jedynie dziełem *Vocabularius Breviloquus* wybitnego niemieckiego grezysty i hebraisty Jana Reuchlina († 1522) w dwu edycjach.⁸⁴

Z przyczyn oczywistych, mnisi kaszubscy celowali w gromadzeniu dzieł dotyczących zakonu kartuskiego oraz twórczość najśłynniejszych kartuzów. W opisywanym zasobie mamy skrótoowo opracowaną historię kartuzów omówioną na tle dziejów świata, zawartą w sporządzonej z wielkim rozmachem pracy *Fasciculus temporum* jednego z najwybitniejszych pisarzy kartuskich doby późnego średniowiecza – Wenera Rolewincka († 1502), osiadłego w kartuzji „Domus Sanctae Barbare” w Kolonii.⁸⁵

⁷³ Poz. 19.

⁷⁴ Poz. 25.

⁷⁵ Poz. 39.

⁷⁶ Poz. 08.

⁷⁷ Poz. 22.

⁷⁸ Poz. 60.

⁷⁹ Poz. 53; zob. m.in.: S. Wielgus, *Średniowieczna łacińskojęzyczna biblijstyka polska*, Lublin 1992, (Marcin Polak z Opawy) s. 143-144; J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995, (Studia Copernicana 34) gdzie zestawiona najnowsza literatura.

⁸⁰ Egz. 1 = BSD rkps 189 (147), Egz. 2 = BJ rkps Akc. 179/51.

⁸¹ Poz. 35.

⁸² Poz. 85.

⁸³ Poz. 10.

⁸⁴ Poz. 73, 74.

⁸⁵ Poz. 77; A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique, I: Bibliographie générale. Auteurs cartusiens*, Paris 1976, s. 155-157; A. Wienand, *Bedeutende Prioren in der Kölner Kartause (Werner Rolewinck 1425-1465)*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. von M. Zadnikar, Köln 1983, s. 244-245; H. M. Blüm, *Der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:], *Die Kartäuser...*, s. 369; R. Witkowski, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5, „Scripta Minora” 1, 1996, s. 220.

Charakterystyka omawianej kolekcji inkunabułów byłaby dalece niepełna bez podania informacji o cechach indywidualnych poszczególnych woluminów tzn. o ich oprawie oraz proveniencji. *inkunabułów* :

Spośród produktów kunsztu introligatorskiego, na jakie możemy natrafić w pokartuskim zespole inkunabułów, na szczególne wyróżnienie zasługują naturalnie oprawy współczesne drukom. Takich tomów znajduje się w naszym zasobie 25, z czego 19 przypada na wiek XV⁸⁶ oraz 6, które można datować na przełom wieków XV i XVI.⁸⁷ Wiele z nich, jak się wydaje sporządzono w pracowniach introligatorskich nieopodal położonego Gdańska, w którym – o czym już pisałem – w ostatnich dziesięcioleciach XV wieku działały co najmniej trzy warsztaty.⁸⁸ Sporą część książek przywieziono zapewne już oprawioną z zagranicy. Trudna do określenia liczba woluminów uzyskała okładziny na miejscu, w kartuzji. Wiadomo bowiem – jak wcześniej wspomniano – że w interesującym nas okresie w kartuzji działali zakonnicy zajmujący się oprawą książek, chociaż „proceder” ten odbywał się raczej na niewielką skalę.⁸⁹

Niemal 25 woluminów inkunabułów proveniencji kartuskiej posiada XVII – wieczne oprawy pergaminowe na tekturze, zaś kilkanaście (19) okrywa – scharakteryzowana w osobnym miejscu – oprawa w brązową skórę koźlęcą na tekturze ze złotym superekslibrisem litericznym CPM.⁹⁰

Niezwykle istotnym dla zobrazowania dziejów i dróg narastania zespołu inkunabułów kartuskich jest ustalenie proveniencji poszczególnych egzemplarzy.

Sporą ilość inkunabułów pozostawił w kartuzji jej przeor w latach 1561-1570 – Jan Spier pochodzący z hrabstwa Schaumburg w Westfalii.⁹¹ Z jego legatu zachowało się do dzisiaj 11 tytułów w 12 woluminach, z czego 9 pozycji w 11 tomach znajduje się w bibliotece pelplińskiej,⁹² natomiast dwa dzieła współprawne w Bibliotece PAN w Gdańsku.⁹³ Egzemplarze Spiera – o czym wspomniano – zaopatrzone są zwykle w notkę: *Frater Joannis Spir Prior Mariae Paradisi* i datę 1569. Dar ten został złożony kartuzji w „przeddzień” opuszczenia jej przez przeora, który w 1570 r. objął taki sam urząd w Hildesheim. Woluminy pozostawione przez Spiera zawierają inkunabuły wyróżniające się ozdobnym inicjałem wstępnym często ozdobionym bogatą floraturą. Są to na ogół dzieła prawnicze, teologiczne i kaznodziejskie, wśród których można wymienić trzyto-

⁸⁶ Poz. 07, 08, [11 – 3 wol.], 14, 16, [23, 24 – 1 wol.], 26, 40, 42, 47, 48, 51, [54, 56 – 1 wol.], 57, 58, 64, 68, [72 – 2 wol.], 75.

⁸⁷ [19, 25 – 1 wol.], [22, 53, 60 – 1 wol.], 35, [47, 66 – 1 wol.], [62, 63 – 1 wol.], 74.

⁸⁸ Zob. podrozdział „Oprawy. Introligatornia i papiernie klasztorne”.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 388; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 236.

⁹² Zob. poz. 11, 23, 23, 30, 33, 36, 52, 75, 82; szerzej na temat darowizny Spiera w podrozdz. poświęconym źródłom zaopatrywania księgozbioru.

⁹³ Zob. poz. 41, 44; por. przypis 11.

nową *Summa theologica* św. Tomasza z Akwinu, tłoczoną w 1496 r. u Kobergera w Norymbergi,⁹⁴ czy też unikatowe w zbiorach polskich *Sermones de timore* Roberta Caracciolusa wydane w Kolonii u Piotra in Altis de Olpe w 1478 r.⁹⁵

Ta ostatnia pozycja zanim trafiła do rąk Spiera należała – co już wcześniej sygnalizowano⁹⁶ – do innego przeora „Raju Maryi” rządzącego w latach 1489-1493 – Mateusza Hovemana.⁹⁷ W spuściźnie Hovemana znalazły się również trzy inne inkunabuły⁹⁸ w tym unikatowe, wzmiankowane już kilkakrotnie *Sermones de sanctis* Konrada de Brundelsheim. Schwengel, oprócz wspomnianych, odnotował istnienie jeszcze jednego tomu z jego legatu. Było to zapewne zachowane do dzisiaj, pozbawione oprawy dzieło Thomasa Cantipratensis zatytułowane *Bonum universale de proprietatibus apum* drukowane w Kolonii w 1478/80 r. współoprawne z dwoma innymi drukami, choć nie zachowały się na nim ślady przynależności do Hovemana.⁹⁹ Wszystkie woluminy Hoveman zakupił w Gdańsku, co dokumentuje, położona zapewne ręką właściciela zapiska umieszczona na wyklejkach górnych okładzin: *Liber Matthei Houemann [com]pa[ra]t[us] in Gdanczk anno [14]81 [...]*.

Bardzo interesująco przedstawia się sprawa zapisu testamentowego, jaki na rzecz kartuzji poczynił wybitny warmianin – profesor uniwersytetu lipskiego, kanonik kapituły fromborskiej – Tomasz Werner z Braniewa.¹⁰⁰ Swój bogaty księgozbiór pozostawił do dyspozycji uniwersytetowi w Lipsku oraz kilku instytucjom kościelnym, z czego dziesięć tomów przeznaczył dla biblioteki kartuzji kaszubskiej.¹⁰¹ Do dzisiaj w księżnicy pelplińskiej, w kolekcji pokartuskiej, przechowuje się osiem inkunabułów, których tytuły odpowiadałyby zapisowi

⁹⁴ Poz. 82.

⁹⁵ Poz. 24.

⁹⁶ Zob. rozdz. „Dary”.

⁹⁷ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 235.

⁹⁸ **Poz. 23** – zob. Schwengel, *Apparatus II*, s. 443, akapit 19, **poz. 26** – zob. tamże, akapit 16, **poz. 48** – tamże, akapit 17; zob. również Pelplin I, s. 91-92.

⁹⁹ Poz. 80 + poz. 06 i 20; dzieła te zakupiono w Gdańsku w 1481 r.; zob. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442-443.

¹⁰⁰ O Wernarze i jego bibliotece zob. najnowszą pracę: T. Borawska, H. Rietz, *Die Bibliothek des Leipziger Professors Thomas Werner (gest. 1498) aus Brauensberg in Preußen*, [w:] *Beiträge der Pölnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, Hrsg. von Jan Pirożyński, Kraków 1994, s. 93-110; tam też wcześniejsza literatura.

¹⁰¹ Por. I. Collijn, *Die in der Universitätsbibliothek zu Uppsala aufbewahrten Bücher aus dem Besitze des Leipziger Professors und Ermländer Domherr Thomas Werner*, [w:] *Universitati Lipsiensi saecularia quinta diebus XXVIII-XXX mensis Julii A. D. MCMIX celebranti gratulantur Universitatis Upsaliensis Rector et Senatus*, Upsaliae, 1909, s. 17, 25-26; J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński – Tomasz Werner z Braniewa (zm. 1498) i jego księgozbiór*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 73, 1961, s. 365, 369, 375; oprócz zapisu testamentowego Werner w 1482 r. ofiarował kartuzom dzieło zawierające komentarze do św. Tomasza z Akwinu oraz zbiór kazań – por. Pelplin I, s. 91; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 431; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63.

Wernera.¹⁰² W swym interesującym artykule Teresa Borawska i Henryk Rietz identyfikują je jako „wernerowskie”,¹⁰³ co wydaje się nie mieć w świetle dostępnych mi źródeł w pełni uzasadnienia. Można przypuszczać, iż istotnie, cztery z nich należały pierwotnie do Wernera.¹⁰⁴ Natomiast czterotomowa *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra*, nosząca wyraźne ślady wcześniejszej przynależności do biblioteki opactwa cysterskiego w Pelplinie,¹⁰⁵ nie miała najprawdopodobniej nic wspólnego z jego osobą. Sprawę identyfikacji utrudniają również nie współczesne drukom oprawy.

Spory udział w pomnażaniu zasobu inkunabułów mieli z całą pewnością nowicjusze wstępujący do klasztoru. Zgodnie z ustaloną w końcu XV w. zasadą, winni byli wnieść ze sobą do kartuzji posiadane księgi.¹⁰⁶

np.

W tej grupie można wymienić *magistra artium* Jana Crange (z Krega Starogardzkiego), który wstępując w 1483 r. do nowicjatu, wniósł ze sobą kilka dzieł.¹⁰⁷ Crange kształcił się w Akademii Krakowskiej. Kartuzji nie podarował z pewnością wszystkich swoich ksiąg, bowiem jakąś ich część pozostawił swojej Alma Mater.¹⁰⁸ Do dzisiaj w zbiorze pokartuskim przetrwały dwa woluminy z wyraźną jego proveniencją¹⁰⁹ oraz jedno dzieło nie posiadające żadnych zapisek, którego pochodzenie udało się ustalić na podstawie archiwaliów Schwengla.¹¹⁰ Trudno natomiast znaleźć odpowiedź na pytanie, czy był Crange również właścicielem całego zachowanego do dzisiaj tomu zawierającego prace Marcina Polaka, Mikołaja Panormitanusa oraz Jana Calderinusa.¹¹¹ Zapiska proveniencyjna, inaczej

¹⁰² (W kolejności najpierw zapis z testamentu Wernera, dalej numer pozycji w niniejszym katalogu odpowiadającej temu zapisowi): 1-4: „Opera Nicolai de Lyra super totam Bibliam impressa in quatuor partibus cum textu, additionibus et replicis...” – poz. 15 (t. 1-4); 5-7: „Scriptum b. Thomae super primo [secundo, tertio] libro sententiarum” – poz. 81 (t. 1-3); 8: „Scripta b. Thomae super 4 libros sententiarum ad Hanibaldum, et conflatus Francisci Maronis super sententias in uno volumine” – poz. 83.

¹⁰³ T. Borawska, H. Rietz, *Die Bibliothek...*, s. 105.

¹⁰⁴ Poz. 81 (t. 1-3), 80 – o ich pochodzeniu zaświadczyć mogą jedynie nieliczne marginalia sporządzone jedną ręką na wszystkich tomach, które można przypisać Wernerowi.

¹⁰⁵ Poz. 15 (t. 1-4) – na wszystkich tomach widnieją ślady bądź pełne brzmienia XVII – wiecznej zapiski: „Liber B[eatæ] Mariæ in Polplin”.

¹⁰⁶ Por. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63.

¹⁰⁷ Pelplin I, s. 88; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 443 akapity 20 i 23; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63.

¹⁰⁸ Krakowskiej uczelni podarował rękopis tablic astronomicznych przepisanych w 1461 r. – por. J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, Kraków 1900, t. 2, s. 67; W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1887-1881, Cz. I: Rękopisy 1-1875, poz. 614, s. 194; *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagiellonica Cracoviae asservantur*, Composederunt M. Kowalczyk [et al.], Wratislaviae [et al.] 1988, Vol. IV, poz. 614, s. 300-304.

¹⁰⁹ Zob. poz. 47 i 51. Pozycji 51 odpowiada u Schwengla zapis w akapicie 20 (G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 443), natomiast pozycji 47 Schwengel nie odnotował.

¹¹⁰ Jest to niewątpliwie *Pharetra doctorum et philosophorum* wydana w Koloni w 1479 r. – zob. poz. 71; por. Pelplin I, s. 88; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 443 akapit 23 a zapiski proveniencyjne zostały zapewne usunięte z chwilą, kiedy tom ten uzyskał w XVIII w. nową oprawę.

¹¹¹ Poz. 53, 60, 22. Taki wniosek wysuwają wspomniani autorzy: T. Borawska i H. Rietz – zob. *Losy biblioteki...*, s. 30, przypis 48, *Das Schicksal...*, s. 137, przypis 46.

sformułowana niż na wcześniej wymienionych tomach, umieszczona została tylko na drugim dziele w tym kločku,¹¹² pierwsze zaś wydrukowano w trzy lata po wstąpieniu Crange do kartuzji.¹¹³ Nasuwa to podejrzenie, iż nie on dokonał zakupu, bowiem wszystkie poprzednie książki wniósł do klasztoru w chwili wstąpienia do nowicjatu.¹¹⁴ Należy zatem mniemać, że wymienione dzieła były różnego pochodzenia zaś wspólną oprawę otrzymały z inicjatywy bibliotekarza kartuzji a Crange był właścicielem tylko owego drugiego druku zawartego we wspomnianym kločku.

Do tej samej grupy ofiarodawców-nowicjuszy można zaliczyć Andrzeja Welsa z Grudziądza, który wstąpił w 1507 r. do klasztoru a w 1516 r. został jego prokuratorem.¹¹⁵ Był on w posiadaniu *Speculum vitae humanae* Rodericusa Zamorensis¹¹⁶, które należało najpierw do Jana Waltera,¹¹⁷ by wreszcie poprzez Welsa trafić do rąk przeora Jana Spiera. Schwengel w swych archiwaliach odnotował pod nazwiskiem Welsa również „Zophilogium in folio”, zakupione w Grudziądzu.¹¹⁸ Jest to najprawdopodobniej zachowane do dzisiaj, znacznie zdefektowane, pozbawione oprawy – *Sophologium* Jakuba le Grand, tłoczone w Strassburgu w 1475 r.¹¹⁹ Nosi ono wprawdzie – o czym już bliżej pisałem omawiając źródła zaopatrywania księgozbioru – jak poprzednie – ślady przynależności jedynie do Spiera, więc tylko brak okładek,¹²⁰ na których Wels zwykle pozostawiał swe nazwisko,¹²¹ uniemożliwia zdecydowane przypisanie tej książki jego osobie.

Grono darczyńców kartuzji nie ograniczało się – jak wspomniałem w rozdziale omawiającym drogi narastania zbiorów – li tylko do zakonników. W zachowanym do dzisiaj zespole inkunabułów udało się zidentyfikować trzy pozycje w dwu tomach¹²² pochodzące z dawnej biblioteki jednego z pierwszych wytrawnych bibliofilów Gdańska – sekretarza Rady Miejskiej i proboszcza kościoła św. św. Piotra i Pawła – Jana Waltera z Chojnic († 1512).¹²³ Księgozbiór Waltera

¹¹² „Dys Buch gebeth magistro Iohanni in dec. Carthus. vo Stargardt” – poz. 60.

¹¹³ W 1486 r. – zob. poz. 53.

¹¹⁴ Zob. poz. 47, 51.

¹¹⁵ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 401, 415; *Apparatus pauper*, s. 436.

¹¹⁶ Poz. 75; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 443, akapit 21. Miał on też w swoim zbiorze rękopis zachowany do dzisiaj – sygn. Rkps. 215 (174); zob. też G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442, akapit 2; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 30, przypis 49, *Das Schicksal...*, s. 137, przypis 47.

¹¹⁷ O Walterze zob. dalszą część tekstu.

¹¹⁸ Pelplin I, s. 113; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442, akapit 4.

¹¹⁹ Poz. 52; por. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442, akapit 4.

¹²⁰ Z pewnością okładziny zostały utracone po 1770 r., bowiem książka ta znalazła się w *Elenchus librorum* i bez wątplenia wówczas nadano jej sygnaturę F. 13 (wymalowaną na grzbiecie), po której dzisiaj nie ma śladu.

¹²¹ Por. poz. 75 i rękopis 215 (174). Rękopis posiada oprawę XVIII – wieczną, ale Schwengel na wyklejce jej górnej okładziny umieścił następującą informację: „In veteri compactura inscriptum erat *Sum Andreae Wels // Domno Blasio*”.

¹²² Poz. (28, 29), 75.

¹²³ H. Jędrzejowska, *Walter Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa – Łódź, 1972, s. 937; Walter należał do dobroczyńców klasztoru a jego jałmużny zostały odnotowane przez Schwengla, zob. G. Schwengel, *Apparatus I*, s. 126.

wszedł najpierw w skład biblioteki owego kościoła, a następnie w liczbie 26 dzieł dostał się do Biblioteki Rady Miejskiej.¹²⁴ Swoje egzemplarze Walter sygnował znakiem własnościowym w formie wyciskanego na oprawie stempelka z głową Murzyna, wiele zaś opatrywał położonym własną ręką podpisem, który na jednym z przechowywanych w Pelplinie tomów,¹²⁵ jak i na wielu innych z jego biblioteki występuje w brzmieniu: *Liber Iohannis Walteri de Conitz. W: : C.*¹²⁶ Spośród jego inkunabułów na uwagę zasługuje tom zawierający *Questiones in IV libros Sententiarum* i *Questiones quodlibetales* Dunsza Szkota z norymberskiej oficyny Kobergera. Egzemplarz ten, wprawdzie pozbawiony oprawy z epoki, odznacza się bogatym zdobnictwem inicjalnym. Pierwszy inicjał jest złożony, pozostałe zaś wzbogacone są wieloma oryginalnymi motywami zwierzęcymi i roślinnymi.

Wśród druków darowanych bibliotece kartuskiej przez bogatych przedstawicieli gdańskiego patrycjatu były również najstarsze zabytki sztuki typograficznej. Na zachowanym egzemplarzu wzmiankowanego dzieła J. Reuchlina z 1494 r.¹²⁷ znajduje się zapiska świadcząca o pochodzeniu książki od gdańszczanina Jana Bischofa, którego ród wielokrotnie odznaczał się ofiarnością na rzecz kartuzji: *Hunc libr[um] comparavit honestus vir Ioannes Bisschopp civis Gedanensis...*¹²⁸

Spośród darów książkowych spotykamy w opisywanej kolekcji druków XV wieku egzemplarz z zapiską Marcina z Pyzdr – kaznodziei i spowiednika z Żukowa: *Monasterio Paradisi Mariae Ordinis Carthusien[is] donavit hunc librum R. D. Martinus Pysdren[is] Concionator et Confessarius Żukovien[is] Anno 1589.* Jest to zbiór kazań pt. *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium* dominikanina Jana Herolta z Norymbergi († 1468), ofiarowany kartuzji, jak wskazuje zapiska, w 1589 r.¹²⁹ Posiadamy także po jednym inkunabule podarowanym bibliotece „Raju Maryi” przez Henryka Scheffeniusa Ruisburgensis z Kolonii,¹³⁰

¹²⁴ W tej liczbie przechowuje je obecna Biblioteka Gdańska PAN; por. *Katalog inkunabułów...*, s. 309-310 (gdzie podany wykaz książek Waltera).

¹²⁵ Poz. 28.

¹²⁶ Na egzemplarzach przechowywanych w Pelplinie stempelek ten nie występuje, a oba tomy przypisano Walterowi na podstawie zapiski; por. E. Rozenkranz, *Najstarszy pomorski supereklibris czyli słów kilka o chojnickim bibliofilu z XV w.*, „Kaszëbë” 10, 1959, s. 11 oraz najnowszą pracę Z. Nowaka *Konrad Baumgart i początki sztuki drukarskiej w Gdańsku w XV wieku*, Gdańsk 1998, w której na s. 30 zamieścił faksymile zapiski Waltera; tam też wcześniejsza literatura.

¹²⁷ Poz. 74; Pelplin I, s. 91; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 442, akapit 7; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 63.

¹²⁸ Schwengel w swych archiwaliach wymienia go wielokrotnie. Konwersem w kartuzji był w latach 1499-1537 Piotr Bischof, por. G. Schwengel, *Apparatus I*, s. 122, 124, 127, G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 415, 433.

¹²⁹ Poz. 45; Gdańsk IV, s. 3; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 321, 436; *Apparatus pauper*, s. 132, 138; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 64, przypis 94. W bibliotece pelplińskiej, w zbiorze pokartuskim zachowało się jeszcze jedno dzieło z jego legatu – sygnatura: cim. 1256; Schwengel w archiwaliach notuje go jako tego „qui Cartusiae donavit multos libros” – *Apparatus pauper*, s. 132.

¹³⁰ Jest to Jana Andreae *Hieronymianus* – poz. 03, współoprawne z drukiem XVI – wiecznym – poz. 87; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 436 i 443, akapit 11.

Jana Janssona (Ioannes Janssonius)¹³¹ oraz kanonika kamieńskiego Joachima Jordana.¹³² Cztery tomy *Biblii* – o czym wspomniano – w nie określonych okolicznościach kartuscy mnisi otrzymali z opactwa cysterskiego w Pelplinie. Można podejrzewać, iż w formie gratyfikacji, przywiózł je któryś z braci cystersów przybywających do kartuzji na rekonwalescencję. Rolę kurortu m.in. dla zakonników pelplińskich, ze względu na malowniczość terenu i wspaniałe właściwości lecznicze okolicy – pełnił „Raj Maryi” dość często.¹³³

W omawianym zbiorze inkunabułów znajduje się również jeden tom z zapiską proweniencyjną – wspomnianego wcześniej – Rutgera Rhüttena.¹³⁴

Omówiony fragment biblioteki „Raju Maryi”, w którym zestawiono najcenniejszą – obok rękopisów – część kolekcji, prezentuje się na tle innych zespołów proweniencyjnych księżnicy pelplińskiej nader okazałe. Dobór literatury w nim zawartej daje nam obraz typowej późnośredniowiecznej librarii klasztoru o charakterze ściśle kontemplacyjnym. Autorów wymienionych w naszym spisie znajdziemy w większości domów kartuskich Europy oraz w wielu innych eremickich placówkach monastycznych funkcjonujących na przestrzeni wieków.

Zaprezentowany zbiór potwierdza ogólnie stawianą tezę, o niezwykle donioślejszej roli, jaką w zakonie kartuskim wyznaczano książce, nie tylko w epoce rękopisów, ale także u początków ery Gutenberga.

¹³¹ Zob. poz. 27, 91; proboszcz parafii w Subkowach w poł. XVII w.; z jego księgozbioru zachowało się również jedno dzieło w Bibliotece Kórnickiej PAN sygn. 1184.

¹³² A. Gambilionibus *Lectura super Institutionibus* – poz. 34. To samo dzieło wymienia Schwengel, por. *Apparatus II*, s. 442, akapit 6.

¹³³ Zob. poz. 15; np. w końcu lat 40 – tych XVII w. cystersi wysłali do Kartuz dla poratowania zdrowia swego zakonnika Franciszka Behrendta z Turyngii, por. R. Frydrychowicz, *Przewodnik ilustrowany po Pelplinie i jego kościołach*, Toruń 1920, s. 127; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 24, *Das Schicksal...*, s. 130.

¹³⁴ Poz. 35; szczegóły darowizny omówiono w rozdz. „Dary”.

Język i chronologia wydawnicza książek

Zasadniczą część zachowanego fragmentu księgozbioru kartuzji kaszubskiej tworzą dzieła opublikowane w języku łacińskim (1378 poz.). Pisma w innych językach mają daleko mniejszy udział. Nieco bardziej zakonnicy zainteresowani byli w nabywaniu piśmiennictwa niemieckojęzycznego (101 poz.), ale już zupełnie sporadycznie występuje literatura w języku włoskim, francuskim (po 7 poz.), holenderskim (4 poz.), hiszpańskim (3 poz.) i wreszcie polskim (1). Osobną grupę stanowi dziewięć dzieł wydrukowanych w klasycznej grece.

Owe proporcje wyglądają zupełnie podobnie, jeśli odnieść udział poszczególnych języków do całego księgozbioru „Raju Maryi”, opierając obliczenia na adnotacjach (najczęściej w brzmieniu *polonicè, germanicè, italicè, latinè, gallicè* i innym) umieszczonych przy poszczególnych pozycjach w zachowanym katalogu biblioteki. Część pozycji zostało uzupełnione o taki zapis przez katalogującego, przy pozostałych informacje te dodano inną, późniejszą ręką. Należy być jednak świadomym faktu, że nie są to dane w pełni precyzyjne, bowiem nie mamy żadnej pewności jak skrupulatnie dokonywano w katalogu zapisu identyfikującego język książek. Przykłady zachowanych dzieł w języku niemieckim, których w katalogu nie uzupełniono o charakterystykę języka dowodzą, że zabiegi takie były raczej zjawiskiem przypadkowym.

W świetle tych zapisek aż 253 książki napisane były w języku niemieckim, 49 pozycji stanowiły książki w języku polskim,¹ 14 tomów zawierało dzieła włoskie, 11 francuskie, po trzy woluminy otrzymały notatkę, że napisano je w języku hiszpańskim oraz holenderskim, i wreszcie jedną książkę w języku czeskim.

Przyczyn tak małej reprezentacji literatury niełacińskiej należy upatrywać przede wszystkim w specyfice bibliotek klasztornych, gromadzących katolickie piśmiennictwo religijne ukazujące się głównie w języku łacińskim. Ale łacina to nie tylko język Kościoła. Należy pamiętać, że w tym języku ukazywała się również duża część dorobku naukowego, politycznego a także literatury pięknej.²

Z przytoczonych zestawień wynika, że drugim z najbardziej popularnych języków w klasztorze był niemiecki. Zgromadzona literatura w tym języku to przede wszystkim dzieła kaznodziejskie, popularne piśmiennictwo polemiczne oraz z zakresu historii, nieco dzieł medycznych a także spora część dorobku zebranego w *Elenchus* Milkaua w dziale skupiającym książki odnoszące się do dziejów, polityki, prawa czy Kościoła państwa polskiego.

Wyjaśnienie takiego stanu rzeczy wydaje się proste. Analiza stosunków narodowościowych w kartuzji wykazała zdecydowaną przewagę mnichów pocho-

¹ Szerzej na temat dzieł polskich zob. rozdz. „Polonika”.

² Por. rozważania na temat języka łacińskiego w produkcji typograficznej K. Głombiowskiego, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, s. 17.

dzenia niemieckiego,³ co oczywiście ma odzwierciedlenie w ilości literatury w tym języku, stanowiącej około 7,5 procent całego księgozbioru. Udział mniichów innych narodowości jest znacznie skromniejszy. Wg wyliczeń ks. Pawła Czaplewskiego przybyszów z pozostałych krajów Europy Zachodniej było zaledwie 11. Pochodzili oni z Francji, Holandii, Włoch i Anglii, z których kilku – przebywając wcześniej w kartuzji kolońskiej – znało także język niemiecki. Skutkiem takiego stanu jest również niezwykle skromna reprezentacja książek w innych językach. Najwięcej dzieł napisano we francuskim i włoskim, ale już do rzadkości należą książki hiszpańskie, holenderskie czy zaledwie jedna czeska.

Podjęmując analizę druków pod kątem chronologii wydawniczej do tego celu wykorzystać możemy jedynie zachowaną część księgozbioru, bowiem *Elenchus librorum* nie daje nam żadnych informacji w tym względzie. Tak też łącznie, spośród zidentyfikowanych 1513 druków, 86 pozycji wydrukowano w dobie inkunabułów, 461 dzieł pochodzi z XVI w., 842 prace wyłoczono w wieku XVII zaś 109 druków opuściło warsztaty typograficzne w wieku XVIII. W odniesieniu do kilkunastu książek nie udało się ustalić dokładnej daty druku, ale mowa tutaj przede wszystkim o dziełach XVII lub przełomu XVI i XVII wieku. Jak zatem widać, zdecydowaną większość zasobu stanowią prace wydrukowane w XVII stuleciu, chociaż obficie reprezentowany jest również wiek XVI.

Przewaga druków tłoczonych szczególnie do połowy wieku XVII wydaje się rzeczą zrozumiałą. To właśnie wówczas silnie rozwija się piśmiennictwo polemiczne, kwitną dyskusje, prężnie działają zakonne oficyny typograficzne, wypuszczające na rynek wielką liczbę druków. Znaczną część dorobku przypadającego na omawiany okres wypełniają pisma o treści ascetycznej. Na przetrwałych do dzisiaj 245 dziełach z tego zakresu, niemal 180 wyłoczono w wieku XVII. Analiza zawartości treściowej kolekcji kartuskiej wykazała, iż znaczną część zbioru wypełniały pisma wielkiej rzeszy twórców wywodzących się z szeregów Towarzystwa Jezusowego. Dorobek piśmienniczy jego członków ukazywał się szczególnie obficie właśnie w wieku XVII, podejmując nie tylko szeroką polemikę z literaturą protestancką, ale zapoczątkowując także rozwój wielu gałęzi teologii, wypracowanych w licznie działających kolegiach jezuickich. Piśmiennictwo jezuickie analizowało nie tylko niemal każdy aspekt teologii, ale zagłębiało się w każdą dziedzinę piśmiennictwa, każdy aktualny temat. Poziom i treść rozposzechnianych książek były bardzo zróżnicowane. Jak pisze Barbara Bieńkowska – rynek wypełniony był zarówno fundamentalnymi pismami teoretycznymi, poprzez podręcznikowe zarysy, do broszurek dewocyjnych i agitacyjno-polemicznych.⁴

Nie mniej ważnym powodem, dla którego biblioteka kartuzów kaszubskich zgromadziła tak wiele literatury opublikowanej w XVII w. były zarówno okresy

³ Pisał na ten temat P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 15-34.

⁴ B. Bieńkowska, *Staropolski świat książek*, Wrocław 1976, s. 204.

stabilności i dobrej sytuacji materialnej klasztoru, jak i zaangażowanie w powiększanie biblioteki przeorów i prokuratorów, szczególnie w początkach XVII stulecia. Dość wspomnieć w tym miejscu Henryka Villariususa, Jana Bilsteina czy Wawrzyńca Fendricha. Niepoślednią rolę odegrał tutaj również rynek księgarski pobliskiego Gdańska, na którym intensywnie w tym czasie działała np. firma księgarsko-nakładcza Försterów. Wiele dzieł XVII – wiecznych zakupił również w początkach następnego stulecia nowy prokurator a potem przeor Jerzy Schwen- gel.

Wszystkie te czynniki sprawiły, że półki biblioteki klasztornej wypełniały przede wszystkim dzieła XVII stulecia. Dość liczne jednak były także książki wydrukowane w stuleciu poprzednim. Tutaj również można po części uzasadnić to zjawisko dużą podażą produkcji piśmienniczej z zakresu teologii polemicznej, co następuje szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach wieku. Kiedy prześledzimy zawartość XVI – wiecznych dzieł z omawianej biblioteki okazuje się, że po pierwsze dominują tutaj druki z drugiej połowy wieku, a wśród nich nade wszystko dorobek polemistów (ok. 13 %), chociaż spory udział miała również filozofia (12%), historia oraz prawo.

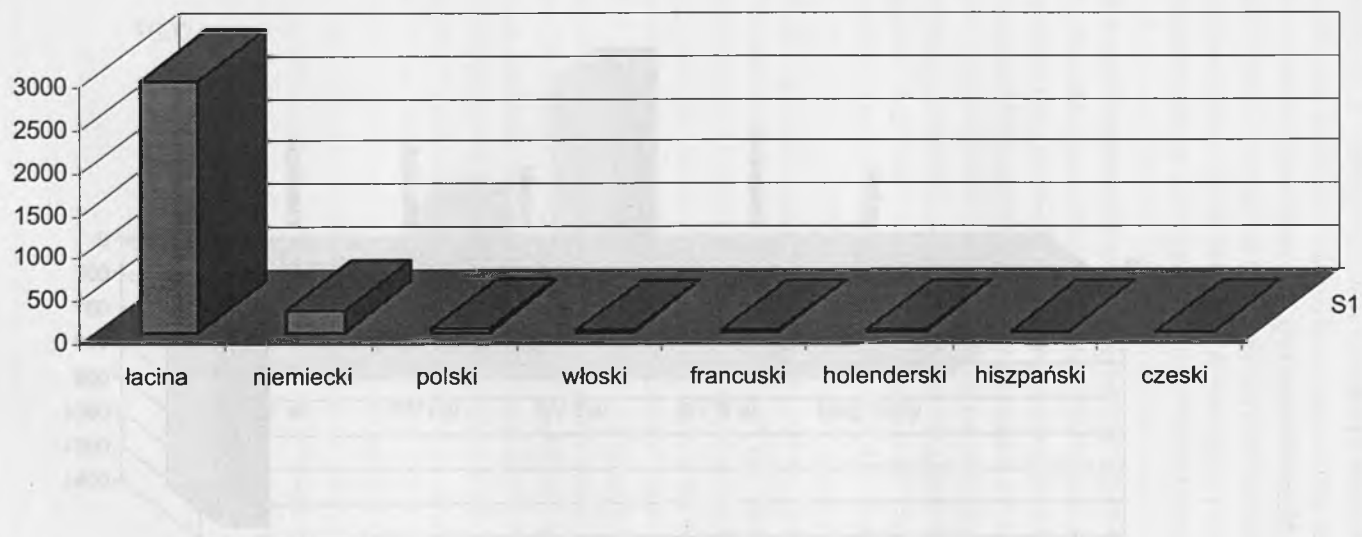
Niewielką część księgozbioru zajmowały pisma opublikowane w wieku XVIII. Złożyło się na to wiele czynników. Z jednej strony – jak wiemy – jest to okres znacznego upadku poziomu publikacji religijnych, w którym prym wiedzie literatura dewocyjna,⁵ a tej z kolei klasztor kartuski nie nabywał na większą skalę. Wprawdzie żyjący w tym czasie J. Schwen- gel – największy historiograf kartuzji, wielce zasłużony dla pomnożenia librarii zakupił wówczas sporo tomów, ale w wielu wypadkach było to piśmiennictwo poprzedniego wieku. Wreszcie trzeci powód to sytuacja gospodarcza „Raju Maryi”, który postawiony przed katastrofą 1772 roku praktycznie zaprzestał od tego czasu uzupełniania księgozbioru.

Udział piśmiennictwa w poszczególnych językach oraz ich chronologię wy- dawniczą ilustrują zamieszczone poniżej wykresy.

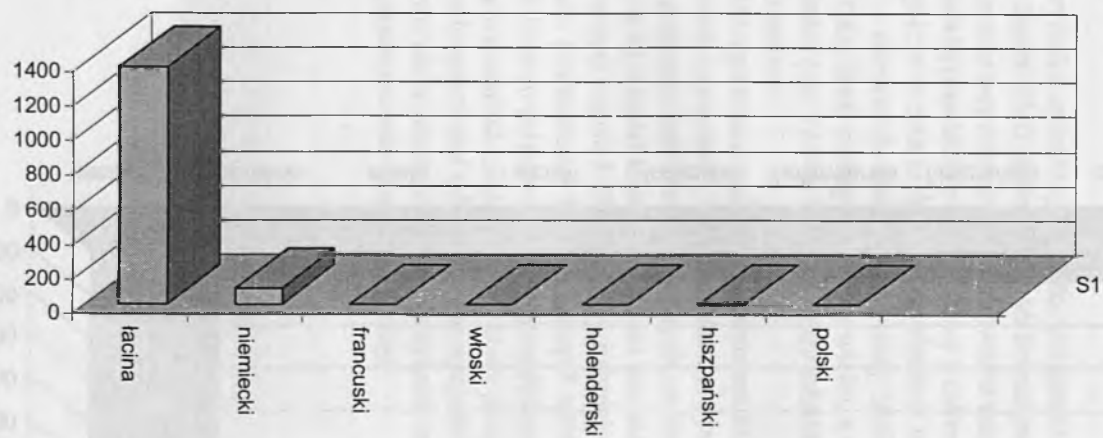
⁵ Tamże, s. 204.

**Język książek pochodzących z biblioteki kartuzji kaszubskiej.
Stan wg katalogu Milkaua**

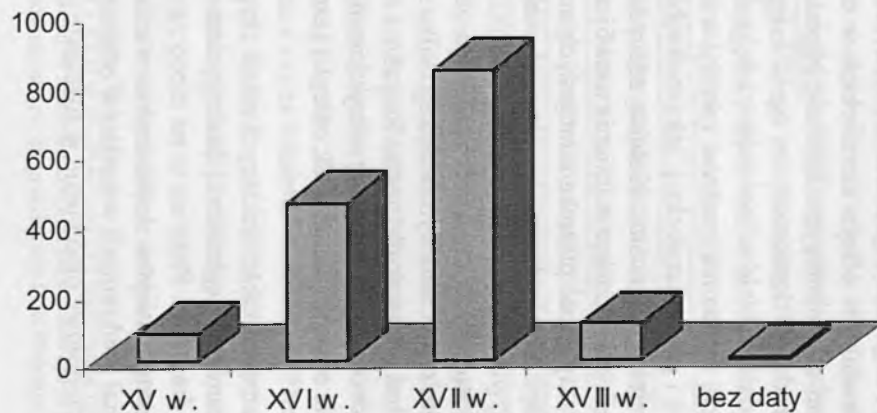
Wykres 1

Język książek z biblioteki kartuzji kaszubskiej. Zachowany księgozbiór

Wykres 2

Chronologia wydawnicza książek pochodzących z biblioteki kartuzji kaszubskiej

Wykres 3

Proweniencja typograficzna

Szczegółowa analiza zachowanego księgozbioru kartuzji „Raj Maryi” wykazała, iż zarejestrowanych 1513 druków ukazało się w 594 oficynach typograficznych usytuowanych w 102 miejscowościach 11 krajów Europy. Zdecydowana większość spośród warsztatów drukarskich, które wytłoczyły dzieła będące własnością kaszubskich „milczących mnichów”, znajdowała się na terenie Niemiec (53 %). Daleko mniejszy udział w tym zestawieniu mają drukarnie francuskie (14 %), niderlandzkie (12, 5 %), polskie (7,5 %), szwajcarskie (3,5 %), włoskie (3 %), austriackie (1,8 %), zaś zupełnie nikły czeskie (0,7 %), szwedzkie (0,3 %), natomiast typografie duńską i angielską reprezentują pojedyncze druki.

Tak znaczna przewaga produktów oficyn niemieckich w omawianym księgozbiornie nie jest zjawiskiem odosobnionym. Bliskość Niemiec, wielka liczba typografii oraz ogrom ich produkcji dostarczały na rynek księgarski znacznych ilości literatury, co z kolei miało odbicie w zawartości księgozbiorów. Taki stan rzeczy był także konsekwencją zarówno kontaktów kartuzji w obrębie prowincji niemieckich: reńskiej, saskiej i górnoniemieckiej, jak i żywych związków łączących region bytowania pustelni z Niemcami. Kolejną zdecydowaną przyczyną dominacji książek niemieckich był także bez wątpienia rozwój niemieckiej teologii katolickiej oraz znaczna aktywność pisarska tamtejszych autorów, szczególnie tych, którzy wywodzili się z zakonu Loyoli, co również znalazło odzwierciedlenie w zbiorach z Kartuz.

Docierająca do klasztoru stosunkowo znaczna produkcja oficyn francuskich i niderlandzkich jest wynikiem repertuaru wydawniczego kilku zlokalizowanych na wspomnianych terenach firm drukarskich, nastawionych na edycję katolickiej literatury religijnej. Drukarstwo polskie to przede wszystkim dzieła wytłoczone w pobliskim Gdańsku i Oliwie oraz również nie tak odległej jezuickiej typografii w Braniewie.

Udział poszczególnych państw a także niektórych miast i typografów, którzy dostarczyli książki do omawianego księgozbioru, ilustrują zamieszczone na końcu niniejszego podrozdziału diagramy. Pozwala to na nieco zawężone potraktowanie tej problematyki w obecnym miejscu. Jednocześnie warto przypomnieć, iż zarówno produkcja, jak i udział konkretnych warsztatów odnoszące się do książki XV – wiecznej znalazł szczegółowe omówienie w rozdziale poświęconym inkunabułom.

Niemcy. Z poddanych analizie 1513 dzieł, aż 811 książek opuściło prasy oficyn typograficznych Niemiec. Na kartach tytułowych widnieją adresy wydawnicze 305-ciu warsztatów zlokalizowanych w 47 miejscowościach.

Niemal połowę całej produkcji niemieckiej (363 druki) wytłoczono w samej tylko Kolonii. Zupełnie podobne zjawisko obserwujemy w przypadku wielu księgo-

zbiorów kościelnych i klasztornych. Fakt ten rzecz jasna nie budzi zdziwienia. Wiadomo bowiem powszechnie, że Kolonia w dobie kontrreformacji należała do najważniejszych ośrodków zarówno produkcji, jak i katolickiego handlu książką.¹ Była jednocześnie miastem o wielkim potencjale ekonomicznym i intelektualnym, do tego miastem uniwersyteckim, w którym wytwory „czarnej sztuki” znajdowały rzesze nabywców. Stąd zarówno wielka liczba typografii, jak i ich produktów, które docierały we wszystkie zakątki katolickich części Europy.²

Gros wytłoczonych w tym nadreńskim mieście dzieł ukazało się w stuleciu XVII (225) natomiast o połowę mniej w wieku XVI (108). Z doby inkunabułów impresorów kolońskich reprezentuje 18 pozycji zaś w wiek XVIII już tylko 10 publikacji.

Spośród odnotowanych 77 warsztatów tego miasta, największa liczba druków (43) przypada na oficynę działającego przez niemal całą pierwszą połowę XVII w. Johanna Kinckiusa. W jego pracowni wyszły m.in. dzieła wydawcy kartuskiego Theodora Petreiusa,³ dominikanina Ludwika z Granady,⁴ a także wielu znakomitych uczonych jezuitów: Adama Contzena,⁵ Maksymiliana Sandaeusa⁶ czy wreszcie Roberta Bellarmina.⁷

Znaczny udział w tym zestawieniu mają również: najśłynniejsza XVI – wieczna katolicka firma Maternusa Cholinusa (21 poz.), skąd pochodzą m.in. pisma jezuitów uczonego Piotra Canisiusa,⁸ działająca pod koniec XVI i w pierwszej połowie XVII wieku drukarnia ojca i syna Myliusów (23 poz.), której prasy opuściły prace Jana Taulera⁹ oraz wiele ze znakomitych dzieł czołowych myślicieli jezuitów a także warsztaty Johanna Critha (19 poz.), Antona Hierata (18 poz.), Bernharda Woltera (16 poz.) czy wreszcie Arnolda Birckmanna i jego spadkobierców (19 + 13 poz.). Z innych typografii kolońskich, reprezentowanych w omawianej księżnicy liczbą powyżej 10-ciu dzieł wymienić należy pracownie: Gerwina Caleniusa (13 poz.), Johanna Gymnicha IV (11 poz.) czy też firmę ojca Johanna Wilhelma I i syna Johanna Wilhelma II Friessem, u których łącznie ukazało się 15 książek. Produkcję zbliżoną do przywołanej wcześniej granicy lub nieco jej poniżej do kartuskiej librarii dostarczyły manufaktury Petera Henninga

¹ K. Głombowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 9), s. 18.

² W samym XVI i XVII w. działało tutaj 151 warsztatów typograficznych, por. J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im Deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Begründet von Carl Wehmer, Hrsg. von Walter Bauhius. Bd. 12), s. 219-243.

³ BSD st. 185.

⁴ BSD st. 467.

⁵ BSD st. 15678, 14453.

⁶ BSD st. 388.

⁷ BSD st. 1264.

⁸ BSD cim. 187.

⁹ BSD cim. 191.

(10 poz.), Petera Quentella (8 poz.), Melchiora von Neussa (8 poz.), Johanna Busäusa (8 poz.), Arnolda Quentella (6 poz.) a także Josta Kalckhovena (6 poz.).

Kolejnym niemieckim ośrodkiem wydawniczym mającym sporą reprezentację w księgozbiorze kartuskim jest kolebka drukarstwa *Moguncja*, będąca w końcu XVI i XVII w. podobnie, jak Kolonia centrum literatury kontrreformacyjnej. Adres wydawniczy tego miasta widnieje na 55 pozycjach, które ukazały się u 18 impresorów. Z liczby tej aż 23 druki przypadają na funkcjonujący tutaj w latach 1598-1620 warsztat katolickiego drukarza *Johanna Albina*, nastawiony w całości na produkcję literatury kontrreformacyjnej, której autorami byli w głównej mierze jezuici.¹⁰ Tutaj ukazały się przede wszystkim dzieła z dorobku Martinusa Becanusa¹¹ oraz Adama Contzena.¹² Pozostałe firmy reprezentowane są pojedynczymi bądź najwyżej kilkoma pozycjami. Siedem książek wyszło z warsztatu Balthasara Lippa, pięć u XVI – wiecznych typografów ojca Franza i syna Kaspra Behema, natomiast dwa dzieła ma na swym koncie Anton Strohecker. Omawiając w końcu udział mogunckich typografów trudno nie przypomnieć, iż księżnica pomorskiej kartuzji posiadała dzieło Henrica de Herpf *Speculum aureum*, które wyszło z oficyny Piotra Schöffera współpracownika i następcy Jana Gutenberga.¹³

W zbliżoną liczbę pozycji do produkcji mogunckiej wyposażył bibliotekę kartuzji kaszubskiej *Frankfurt nad Menem*. Ustalono tutaj dwudziestu sześciu drukarzy, którzy ogłosili 47 dzieł. Manufaktury frankfurckie, poza firmą Andreasa Wechela,¹⁴ od którego pochodzi osiem książek oraz Nicolausa Basse (4 poz.) i pochodzącego z Paryża Claude de Marne (3 poz.) reprezentowane są w większości pojedynczymi książkami. Z wczesnych typografów można tutaj wymienić Hermanna Gölffericha, pozostali to drukarze XVII – wieczni: Johannes Saur (3poz.), Zacharias Palthenius oraz Sigmund Latomus działający na przełomie wieków i w początkach stulecia, a także Nicolaus Hoffmann, Balthasar Christoph Wust mł. i wielu innych.

Nie bez przyczyny silną pozycję w naszym księgozbiorze zajmują dzieła, które ujrzały światło dzienne w siedmiu oficynach *Ingolstadt*. Miasto do należało do najważniejszych ośrodków działalności Towarzystwa Jezusowego w Niemczech. Prasy firm drukarskich wypuszczały na rynek wielką liczbę płodów wybitnych jego członków. Dość wspomnieć tutaj choćby Adama Tannera¹⁵ czy Jakoba Gretsera,¹⁶ którego dorobek wyraża się kilkuset dziełami. Spośród zareje-

¹⁰ J. Benzing, *Johann Albin zu Mainz als Reichsdrucker (1598-1620)*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1950, s. 209-213.

¹¹ BSD st. 1264, 5961, 6038.

¹² BSD st. 1264, 5959, 6045.

¹³ Zob. rozdz. „Inkunabuły”.

¹⁴ Ukazały się tutaj przede wszystkim dzieła historyczne min. Herodota *Historiae*, BSD cim. 10136.

¹⁵ BSD st. 701, 1058, 15971-15974.

¹⁶ Tutaj ukazały się wszystkie z zachowanych w księgozbiorze kartuskim 17 prac tego autora.

strowanych 40 pozycji, jakie znalazły się w kaszubskiej księżnicy, 17 ukazało się w firmie Andreasa Angermeira prowadzonej po jego śmierci przez wdowę Elisabeth, 16 książek pochodziło z tłoczni Davida Sartoriusa i jego syna Adama, siedem druków nosi adres wydawniczy ojca i syna Wolfganga i Wilhelma Ederów zaś dwie prace opublikował Gregor Hänlin.

Niemal 40 dzieł w omawianym zbiorze, stanowiących produkty 17 oficyn typograficznych pochodzi z jednego z największych i najstarszych ośrodków produkcji drukarskiej w Niemczech – Strassburga. Duża część tego zasobu (22 poz.) wyszła u pionierów drukarstwa – w dobie inkunabułów. Pozostałe typografie mają na swym koncie nie więcej aniżeli po kilka druków i tylko adres oficyny Georga Husnera – jednej z pierwszych w tym mieście – widnieje na siedmiu pozycjach.¹⁷ Spośród dzieł XVI wieku cztery książki opuściły prasy drukarskie firmy Matthiasa Schürera, dwie Johanna Grüningera i Martina Flacha zaś po jednej min. Johanna Schotta i Georga Ulrichera.

Następne dwa miasta niemieckie, których dorobek typograficzny reprezentowany jest liczbą około 30 pozycji bibliograficznych to Augsburg (33 poz.) i Norymberga (27 poz.). Augsburskie drukarstwo obecne jest w księgozbiornym kartuskim poprzez dorobek 18 impresorów, spośród których po trzy prace odbito w XVIII – wiecznych tłoczniach braci Veith oraz Josepha Wolfa. Pozostałe firmy zaprezentowały swój dorobek pojedynczymi pozycjami.

Norymberska produkcja wyrażająca się 27 książkami tłoczonymi u 13 mistrzów „czarnej sztuki” w głównej mierze pochodzi z funkcjonującego tutaj w XV i na początku XVI wieku wielkiego przedsiębiorstwa Antoniego Kobergera (14 poz.).¹⁸ Po tym okresie oficyny Norymbergii pracujące na użytek protestantów przestają dostarczać tak dużych ilości literatury. Inni impresorzy, spośród których można wymienić Johanna Stuchsa, Christopha Lochnera czy Abrahama Wagenmanna znani byli kartuzom pomorskim zaledwie poprzez pojedyncze druki.

Dalsze miasta oraz funkcjonujący na ich terenie typografowie z odnotowaną liczbą książek przekraczającą 20 pozycji to przede wszystkim Lipsk (28), z którego oficyn wyszło sporo piśmiennictwa historycznego, filozoficznego i prawniczego, Dillingen (21) i wielkie centrum katolicyzmu w Niemczech – bawarska stolica Monachium (21), skąd mamy sporą liczbę dzieł ascetycznych i z zakresu historii Kościoła. Ogółem odnotowano 30 – tu drukarzy, pracujących w owych trzech miejscowościach, których dorobek zasilił kaszubską placówkę profesów św. Brunona. Kilkunastoma książkami zaznaczyły swą obecność Würzburg (15) oraz Hagenau (13), gdzie ukazały się wszystkie obecne w bibliotece prace węgierskiego teologa i kaznodziei Pelbarta z Temeszwaru. Pozostałym ośrodkom wydawniczym, wśród których znalazły się m.in. protestanckie

¹⁷ Znalazła się tutaj m.in. poczytna praca Marcina Polaka *Margarita decreti*, BSD Inc. F. 641.

¹⁸ Zob. rozdział „Inkunabuły”.

centrum Wittenberga,¹⁹ jak również Lubeka, Tybinga, Münster, Erfurt czy też Spira oraz Bamberg, kartuzi kaszubscy zawdzięczają nieliczne publikacje (od 4 do 9).

Francja. Wytwory oficyn drukarskich Francji stanowią drugą co do wielkości typograficzną grupę proveniencyjną obecną w bibliotece „Raju Maryi”. W chwili obecnej liczy ona 210 dzieł ogłoszonych drukiem przez 105 typografów i reprezentowana jest głównie poprzez książki z oficyn Paryża i Lyonu. Oba te miasta – a Lyon zaś w szczególności – należały do najważniejszych ośrodków produkcji książki katolickiej. W omawianym zbiorze zarejestrowano 101 pozycji wytłoczonych u 47 typografów francuskiej stolicy. Dominuje tutaj znakomity zakład Sebastiana Cramoisy, z którego pochodzi 13 dzieł, w tym wielka 10-tomowa praca egzegetyczna *Commentaria* jezuickiego pisarza Corneliusa a Lapide.²⁰ Na drugim miejscu uplasował się warsztat Sebastiana Nivelliusa, u którego ukazało się siedem książek. Po cztery pozycje mają na swym koncie jedna z najśłynniejszych XVI – wiecznych oficyn paryskich, hołdująca wzorom najlepszych humanistycznych drukarni Europy – tłocznia Iodocusa Badiusa (Ascensiusa), skąd mamy *Opera* Tomasa á Kempis²¹ oraz pisma Origenesa²² a także firmy Michaela Soniusa i Franciscusa Mugueta. Książki z pozostałych typografii zwykle występują pojedynczo, chociaż niekiedy stanowią wytwory wielu wspaniałych warsztatów. Dość wymienić tutaj produkcję okazałej firmy znanej rodziny drukarzy i księgarzy francuskich Estienn’ów. Karty kilku książek opatrzone są adresem wydawniczym założyciela firmy Henryka (2 poz.)²³ oraz jego syna Roberta (1 poz.),²⁴ który uważany jest za jednego z najznakomitszych, jeśli nie najznakomitszego z drukarzy francuskich, mającego w dorobku wydawniczym wiele pięknych wydawnictw literatury klasycznej oraz dzieł słownikowych.²⁵ Z XVII – wiecznych firm wydawniczych należy wspomnieć prężnie funkcjonującą Drukarnię Królewską (Typographia Regia, Imprimerie Royale) kierowaną czas jakiś przez wspomnianego Sebastiana Cramoisy, z której w zbiorach pokartuskich przetrwały dwa druki, w tym wielki 11-tomowy leksykon francuskich prowincji kościelnych *Gallia Christiana*.²⁶

Bezpośrednio za wydawnictwami paryskimi w omawianej kolekcji uplasowały się 42 warsztaty Lyonu, dorobek których obecny jest 79 dziełami. Najwięcej książek – w tym nade wszystko kilka prawniczych dzieł znakomitego kanonisty

¹⁹ Obecna głównie dorobkiem z dziedziny medycyny i prawa.

²⁰ Wydawana w Paryżu i Antwerpii, BSD st. 15693-15701, 15589.

²¹ BSD cim. 15053.

²² BSD b. sygn.

²³ BSD b. sygn.

²⁴ BSD cim. 530.

²⁵ H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV – XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław 1987, s. 88.

²⁶ BSD st. 20370-20380.

biskupa Agostino Barbosy²⁷ – dostarczyła XVII – wieczna firma Laurentiusa Arnaud (8 poz.) oraz Laurentiusa Anissona (7 poz.), z którego typograficznego dorobku wyróżniają się czterotomowe *Annales Cisterciensium* drukowane w 1642 r.²⁸ Nieco mniej z zarejestrowanych druków ogłoszono w działającej w stuleciu poprzednim doskonałej drukarni Guiljelmusa Rovilliusa (5 poz.), jak również w tłocznjach Iacobusa Saccon (3 poz.), Laurentiusa Duranda (3 poz.) czy Joanneasa Cleyna (2 poz.). Większość pozostałych typografii, wśród których znalazły się oficyny stojące na bardzo wysokim poziomie, jak np. drukarnia Matthiasa Bonhomme, reprezentują zwykle pojedyncze druki.

Z innych miast francuskich, mających niewielki udział w zbiorze kartuskim można przywołać Douey z 13 książkami czy Rouen, gdzie ukazało się pięć pozycji. Osobne miejsce w tym zestawieniu zajmuje oficyna działająca w Curriere przy klasztorze kartuskim (Corrieriac Cartusiae), gdzie publikacje swe zamieszczał przede wszystkim Generał Zakonu Innocenty Le Masson.²⁹

Niderlandy. Firmy drukarskie zlokalizowane na terenie Niderlandów miały bardzo zbliżony udział w naszym zbiorze do typografów francuskich. Pokartuska biblioteka w świetle zachowanego fragmentu jej księgozbioru posiadała 192 druki wytłoczone w 66 firmach wydawniczych 11 miast tego regionu. Dwie trzecie tej produkcji (134 poz.) ukazało się w 28 oficynach będącej pod silnymi wpływami katolickimi Antwerpii. Największa ilość książek posiada adres wydawniczy czy najświetniejszej firmy tego miasta, oraz jednej z najlepszych oficyn XVI – wiecznej Europy – drukarni Krzysztofa Plantina, prowadzonej po jego śmierci przez spadkobierców pod nazwą *Officina Plantiniana*.³⁰ W sumie zarejestrowano 51 takich pozycji. Znajdują się wśród nich edycje *Biblii*, sporo literatury egzegezytycznej, z zakresu teologii moralnej z fundamentalnymi pracami wybitnych jezuitów oraz z dziedziny historii Kościoła w tym znane wielkie dzieło kardynała Baroniusza *Annales Ecclesiastici*. Żaden z pozostałych typografów antwerpskich nie zaznaczył się w księżnicy kaszubskiej tak wielką liczbą swych produktów. 15 dzieł odbito w warsztatach rodziny Bellerów, dziewięć u Jana Keerbergiusa, osiem w XVI – wiecznej drukarni Martinusa Nutiusa zaś pięć u Hieronima Verdussena. Poza Antwerpią w omawianym zasobie odnotowano 20 pozycji ogłoszonych w 14 oficynach Louvain, 14 dzieł pochodzących z Amsterdamu oraz 11 książek, które ujrzały światło dzienne w Liège. Po kilka druków dostarczyły biblioteki „Raju Maryi” tłocznie Bruksele (5), Lejdy (2) – w tym jeden tom opublikowany w słynnej firmie Ludwika Elzewira a także Gandawy (2).

²⁷ BSD st. 20542, 20545-20546, 20800.

²⁸ BSD st. 20300-20303.

²⁹ BSD cim. 1485, 1486, st. 201, 832, 20904; A. Gruys A., *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat.*, I. Auteurs cartusiens, Paris 1976, s. 121-123, II. Maisons, Paris 1977, s. 270.

³⁰ B. Górska, *Krzysztof Plantin i Officina Plantiniana*, Wrocław 1989.

Druki z polskich oficyn. Udział polskiego piśmiennictwa w kolekcji kartuskiej znalazł omówienie w odrębnym rozdziale pracy, stąd nie ma potrzeby przywoływania w tym miejscu szczegółowych danych. Warto jednakże zaznaczyć, iż drukarstwo polskie znalazło stosunkowo dużo miejsca w naszej księżnicy, wyprzedzając w tym względzie zarówno dorobek typografii szwajcarskich, włoskich i austriackich. Analiza zachowanego fragmentu dawnego księgozbioru kartuzji kaszubskiej wykazała obecność 116-stu pozycji bibliograficznych opublikowanych w 41 warsztatach drukarskich 14 miast.

Szwajcaria. Niemal całość z dostępnej kaszubskim zakonnikom literatury wydanej w oficynach szwajcarskich, na którą przypadają 52 dzieła pochodzące z 24 warsztatów ukazała się w B a z y l e i. Adres wydawniczy tego miasta widnieje na 44 książkach ogłoszonych drukiem w 17 manufakturach typograficznych. Książki do omawianej biblioteki dostarczyli wszyscy najstynniejsi mistrzowie „czarnej sztuki” Aten Raurackich: jeden z pierwszych drukarzy miasta Mikołaj Kessler (5 poz.), u którego ukazała się największa praca Grzegorza Wielkiego *Moralia*;³¹ syn i spadkobierca znakomitej tłoczni Johanna Frobenia – Hieronim Froben (5 poz.) znany kartuzom poprzez wspaniałe edycje pism św. św. Ambrożego³² i Hieronima³³ oraz słynną *Historię Świata* Pliniusza;³⁴ król impresorów – Jan Amerbach (4 poz.) wydawca m.in. dzieł Ambrożego³⁵ i Jakuba de Voragine;³⁶ gruntownie wykształcony Jan Oporinus (3 poz.) oraz działający w latach 1569-1627 Sebastian Henricpetri (3 poz.). Największą liczbę dzieł wytłoczono w funkcjonującym w drugiej połowie XVI w. warsztacie pochodzącego z Włoch Petera Perny (7 poz.).

Pozostałe trzy miasta szwajcarskie Fryburg, Zurych i Genewa reprezentowane są nielicznymi pozycjami. Wśród drukarni wyróżnia się przede wszystkim stojąca na wysokim poziomie oficyna Christophra Froschauera w Zurychu, która dostarczyła pomorskiej pustelni dzieło Iosiasa Simlera *De republica Helvetiorum* w edycji z 1577 r.³⁷

Włochy. W omawianym zasobie posiadamy zaledwie 48 pozycji, które zostały wydrukowane w 40 firmach zlokalizowanych w sześciu włoskich miejscowościach. Przędzą tutaj typografie W e n e c j i (31 poz.) oraz R z y m u (11). Pozostałe miejscowości, wśród których znajdują się Padwa, Turyn, Neapol i Briescello dostarczyły zaledwie po jednej książce.

³¹ BUWr XV. 679.

³² BSD cim. 10072-10073.

³³ BSD cim. 15044.

³⁴ BSD cim. 15125-15126.

³⁵ BSD Inc. F. 504-505.

³⁶ BSD Inc. F. 560 adl.

³⁷ BSD cim. 415.

Spośród 24 typografów weneckich w pierwszym rzędzie należy wymienić nazwisko Paulusa Manutiusa – syna założyciela najstynniejszej firmy wydawniczej Włoch – wspaniałej manufaktury Alda Manutiusa († 1515).³⁸ Paulus – jako profesor filologii klasycznej – szczególną uwagę zwrócił na pisma Cyncerona, które komentował i wydawał. Zachowany w Pelplinie druk jego oficyny to *Listy Cyncerona do przyjaciół Attyka i Brutusa*, osobiście skorygowane przez typografa.³⁹ Obok typografii Manutiusów wartym odnotowania jest również firma Andrzeja Torresana, z której pochodzi jeden druk.⁴⁰ W 1512 r. jego warsztat połączył się z drukarnią Aldusa, po którego śmierci prowadził ją Torresanus.

Wenecka produkcja drukarska mająca egzemplifikację w omawianym księgozbiórze pochodzi także z oficyny prowadzonej przez znany ród drukarzy Giuntów, mających swe filie we Florencji i Rzymie zaś dalsi potomkowie prowadzili manufaktury także w Lyonie,⁴¹ Londynie i kilku miastach Hiszpanii.

Z rzymskich drukarni, których w analizowanym księgozbiórze odnotowano tyle ile samych druków (11), wspomnieć można Typografię Watykańską a także XVI – wieczny warsztat Antoniusa Bladusa.

Austria. Na ogólną liczbę 27 książek, jakie opublikowano w tym kraju, 11 wydrukowano w siedmiu tłoczniach wiedeńskich, z czego najwięcej u mistrza polskiego pochodzenia Mateusza Cosmeroviusa (4), który opublikował dwie ascetyczne prace znakomitych autorów Jana Nadasi⁴² oraz Franciszka Salezego,⁴³ jak również m.in. u Johanna Jakoba Kürnera Starszego (1) i Matthiasa Rickhesa (2). Na drugim miejscu w zestawieniu austriackiej produkcji typograficznej uplasował się Salzburg, skąd pochodzi 13 książek opublikowanych w dwu warsztatach Johanna Baptisty Mayera (10) i Melchiora Haana (3). Pozostałe miejscowości, gdzie ogłoszono zaledwie trzy druki to Innsbruck oraz Graz.

Inne. Nieznaczną liczbę druków pochodziła z typografii czeskich (11), szwedzkich (5), duńskich (1) i angielskich (1). Cztery dzieła wyszły spod pras prężnie funkcjonującej drukarni praskiego Uniwersytetu Karola Ferdynanda, prowadzonej przez jezuitów oraz pięć z dwu warsztatów Ołomuńca. Szwecję reprezentuje Sztokholm oraz Gripsholm zaś Anglię i Danię ich stolice Londyn i Kopenhaga.

³⁸ Oficynie tej poświęcono wielką liczbę publikacji. Jedną z najnowszych jest praca M. Lowry, *Le monde d'Alde Manuce. Imprimeurs, hommes d'affaires et intellectuels dans la Venise de la Renaissance*, trad. de l'anglais par S. Mooney (et al.), Evreux 1989.

³⁹ BSD cim. 1152.

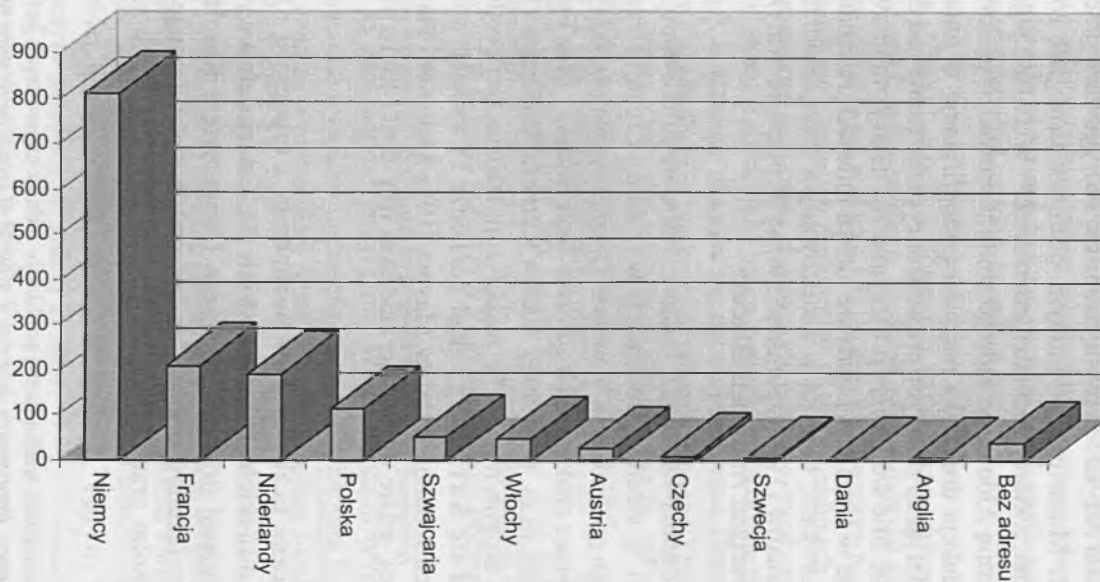
⁴⁰ BSD Inc. F. 517 adl. XVI w.

⁴¹ W omawianej bibliotece zachował się jeden druk warsztatu lyońskiego tej rodziny, BSD cim. 1484.

⁴² BSD st. 12.

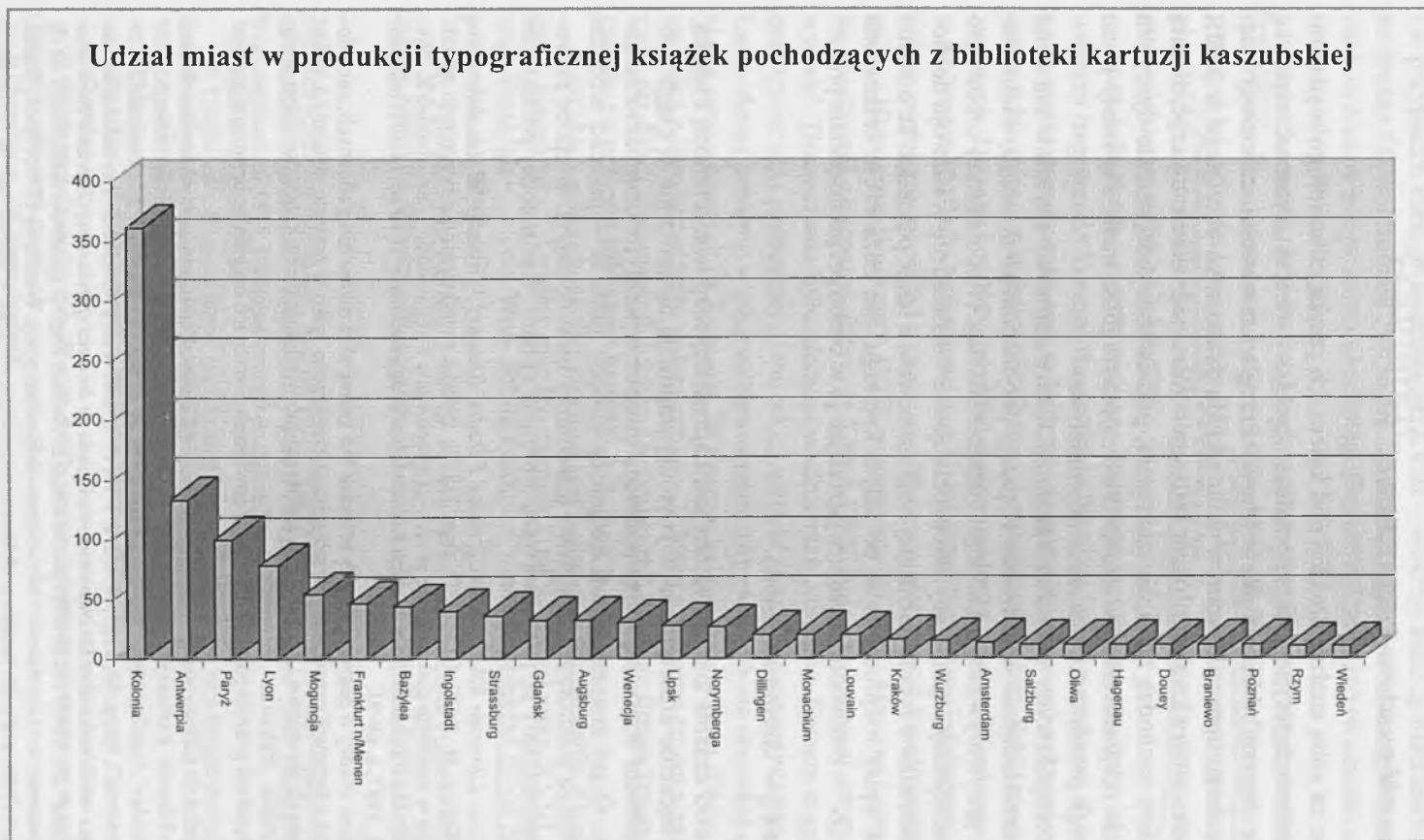
⁴³ BSD st. 10465.

Udział poszczególnych państw w produkcji typograficznej książek pochodzących z biblioteki kartuzji kaszubskiej

Wykres 4

Udział miast w produkcji typograficznej książek pochodzących z biblioteki kartuzji kaszubskiej

Wykres 5

Zawartość treściowa księgozbioru

TEMATYKA

Mając za sobą analizę druków pod kątem ich języka, chronologii wydawniczej i proveniencji typograficznej należałoby bliżej scharakteryzować tematykę książek z dawnej biblioteki „Raju Maryi”. Przegląd zawartości treściowej księgozbioru został uporządkowany według układu działowego przyjętego w XVIII wieku przez autora katalogu Józefa Milkaua.¹ Warto jednakże zauważyć, że niektóre działy zachodzą na siebie zakresem, ponieważ wyodrębnienie dyscyplin i ich ściśle rozgraniczenie w czasie, kiedy poszczególne nauki nie miały jasno określonego przedmiotu, jest rzeczą niemożliwą.

Ze szczegółowych wycieńń ogromnej liczby autorów² i tytułów ich dzieł zwalnia umieszczenie w „Aneksie I” pracy, przytoczonego *in crudo*, wielokrotnie tutaj przywoływanego katalogu Józefa Milkaua. Nieco szerzej omówiono działy: ascetyczny – grupujący dzieła pełniące szczególną rolę w rozwoju duchowości zakonników reguły kartuskiej oraz *cartusiana* a także polonika. Te ostatnie – których opisy rozproszone są po całym katalogu, zaś duża część zestawiona w dziale „K” – omówiono łącznie wydzielając je w osobnym podrozdziale pracy.³

Biblie („+” *Scriptura Sacra*)⁴

Biblia od czasów średniowiecza jest najbardziej rozpowszechnioną książką, zaś jako naczelné źródło nauki objawionej stanowiła niezmiennie w ciągu wieków fundament wiary, zajmując poczesne miejsce w każdym księgozbiornie kościelnym. O jej znaczącej roli świadczy choćby fakt, iż – jeszcze wzorem średniowiecza – autorzy katalogów i inwentarzy bibliotecznych w epoce nowożytnej umieszczali ją jako pierwszy element spisu.⁵ Nie inaczej postąpiono

¹ *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX*, BSD, rkps 319/82. Bliższa charakterystyka inwentarza została umieszczona w osobnym podrozdziale pracy – „Opracowanie księgozbioru”; por. również K. Nierzwicki, *Warsztat biblioteczarski w kartuzji kaszubskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „Libri Gedanenses”, 13-14, 1997, s. 69-91.

² Źródłem wiedzy o poszczególnych autorach był szereg słowników biograficznych, encyklopedii a także odrębnych opracowań. W przypisach zaznaczono tylko te ostatnie, natomiast wykaz wykorzystanych słowników i encyklopedii zamieszczono w bibliografii na końcu niniejszej pracy.

³ Zob. rozdz. „Polonika”.

⁴ Przy tytułach poszczególnych działów w nawiasach podano ich oryginalne brzmienie przejęte z katalogu.

⁵ Odniesień do takiego postępowania jest wiele, przykładów dostarczają również średniowieczne katalogi bibliotek kartuskich por. m.in.: H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen zur mittelalterlichen Katalogisierungspraxis besonders in deutschen Kartausen*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Jahrg. 44, 1927, H. 1/2, s. 1-18, H. 3, s. 97-118; J. Ghellinck, *Les catalogues des bibliothèques médiévales chez les chartreux et en guide de lectures spirituelles*, „Revue d'Ascétique et de Mystique” 25, 1949, s. 284-289; por. również E. Ścibor, *Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej*, Warszawa 1975, (Prace, Studia, Przyczyńki, 3 (74)), s. 21-30; bardzo podobnie postępowano również w klasztorach na wschodnich

i w przypadku kartuzji kaszubskiej. XVIII – wieczny katalog Milkaua rozpoczyna wykaz 60 woluminów *Pisma św.* Zawierają one oprócz kompletnych edycji osobno drukowane poszczególne księgi *Pisma św.* Dzisiejszych czasów doczekało 21 dzieł w 26 woluminach.

Najznakomitszą, przewyższającą pozostałe zarówno pod względem objętości, jak i edytorskiego opracowania jest ośmiotomowa *Biblia Sacra* tłoczona w 1642 r. w paryskiej drukarni królewskiej.⁶ Pokażne foliały zaopatrzone w godne ich rangi solidne – nie pozbawione elegancji – skórzane oprawy na desce, ozdobione złotą plakietą z monogramem IHS.

Poza kilkunastoma zachowanymi edycjami łacińskimi znalazły się w omawianym fragmencie również tłumaczenia *Biblii* na języki narodowe. Zważywszy na stosunki narodowościowe w kartuzji, w której dominowali zakonnicy pochodzący z Niemiec,⁷ nie dziwi nas obecność przede wszystkim *Biblii* niemieckojęzycznych. Do takich należy przekład dokonany przez Kaspra Ulenberga wydany w Kolonii w 1630 r.⁸ Oprócz translacji Ulenberga klasztor posiadał również szczególnie popularny przekład autorstwa jednego z pierwszych katolickich polemistów – Hieronima Emsera († 1527), wzorowany na *Biblii* Marcina Lutra, jednak ze znacznymi zmianami, który w XVI i XVII stuleciu doczekał się ponad stu wydań.⁹ Tłumaczenie było efektem wieloletnich zabiegów Emsera mających na celu stworzenie poprawnej niemieckiej wersji *Pisma św.* mogącej zastąpić *Biblię* Lutra. Autor pomimo wielkiego powodzenia swego dzieła nie doczekał się uznania ze strony hierarchów Kościoła. W naszym księgozbiorze poza *Biblią* znalazło się kilka z jego wielu pism polemicznych. Jednym z autorów zmian wprowadzonych do *Biblii* Emsera był Johann Dietenberger, którego tłumaczenie również gościło na półkach biblioteki kartuskiej.¹⁰

Kaszubscy mnisi posiadali również niezachowane tłumaczenie *Pisma św.* na język hiszpański.¹¹ Osobne miejsce zajmuje – jak ją opisał autor XVIII – wiecznego katalogu – „Iacobi Wuik Biblia Polonica” – polski przekład *Biblii* dokonany przez Jakuba Wujka.¹²

Nie zabrakło oczywiście tekstów *Pisma św.* w językach oryginalnych. Mamy zatem zarówno wydania w języku greckim¹³, jak również dwujęzyczne *Biblie*

ziemiach Rzeczypospolitej, por. M. Piłypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, Wrocław 1996, (Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1815, Bibliotekoznawstwo 20), s. 76.

⁶ BSD st. 20399-20406.

⁷ P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 15-34.

⁸ *Elenchus* +. 2, BSD st. 20299.

⁹ *Elenchus* +. 17, BSD cim. 10183.

¹⁰ *Elenchus* +. 3, BSD b. sygn., +. 16.

¹¹ *Elenchus* +. 14

¹² Dzieło niezachowane; zob. *Elenchus* +. 2; szersze informacje na ten temat w podrozdziale „Polonika” niniejszej pracy.

¹³ *Elenchus* +. 12, niezachowana.

grecko-łacińskie, z których uwagę zwraca – tłoczony w znakomitej oficynie Krzysztofa Plantina w Antwerpii – *Nowy Testament* w redakcji jednego z najwybitniejszych egzegetów hiszpańskich doby Renesansu, założyciela i pierwszego dyrektora Biblioteki Królewskiej w Eskuriale Benita Ariasa zwanego Montanusem († 1598), wsławionego głównie poprzez opracowanie i wydanie tzw. antwerpskiej *Polyglotty* (1569-73).¹⁴

Podsumowując należy stwierdzić, że dział ten – pomimo fragmentaryczności zachowania – prezentuje się nader okazale. Pewne zastanowienie budzi jedynie fakt, iż wśród przetrwałych do dzisiaj woluminów znajdują się przede wszystkim egzemplarze starsze – XV i XVI – wieczne przy niemal zupełnym braku edycji z XVII w. Było to zapewne wynikiem pewnej stagnacji, jaka nastąpiła w biblistyce katolickiej około połowy XVII w., mającej w swym następstwie również brak zainteresowania wydawców nowymi edycjami *Pisma św.*¹⁵

Komentarze Biblii („A” *Interpretes*)

Bezpośrednio za wykazem tekstów *Pisma św.* znalazł się w katalogu Milkaua dział grupujący komentarze biblijne. Zestawiono tutaj 147 woluminów pism egzegetycznych, z których do dzisiaj przechowuje się 79 dzieł w 99 tomach. Nie jest to pełne wyliczenie, bowiem sporo dzieł z tego zakresu trafiło do innych działów biblioteki, szczególnie do fragmentu obejmującego pisma ojców Kościoła, ale również i do działu poświęconego zakonowi kartuskiemu.

Pośród licznej rzeszy czołowych przedstawicieli tej zasadniczej dyscypliny biblistyki, w omawianym księgozborze znaleźli się autorzy zarówno tzw. prostych form egzegetycznych (parafraza, glosa) poprzez parenetyczno-katechetyczne (postylle), jak i wreszcie analitycznych, w których mieści się wszechstronny wykład tekstu *Biblii*.

Rozpoczynając analizę zawartości tego działu, należy na wstępie wymienić bezsprzecznie jeden z najważniejszych komentarzy biblijnych wyrosłych na gruncie myśli średniowiecznego Kościoła Zachodniego, mianowicie *Postyllę* franciszkanina Mikołaja z Liry († 1349), którą biblioteka kartuska posiadała w cztero-tomowej edycji – tłoczonyj jeszcze w dobie inkunabułów.¹⁶ Dzieło uczonego franciszkanina, oparte na interpretacji wyrazowej tekstu *Biblii* z licznymi zastosowaniami praktycznymi, było uniwersyteckim podręcznikiem do kursowego jej wykładu. W bibliotece kaszubskiej znajdowały się równie popularne komentarze do czterech *Ewangeli* oraz listów św. Pawła dominikańskiego uczonego Mikoła-

¹⁴ *Elenchus* +. 1, BSD cim. 15208.

¹⁵ J. Homerski, *Egzegeza Biblijna*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, pod. red. R. Łukaszyka, L. Bienkowskiego, F. Gryglewicz, Lublin 1983, szp. 710-728, (dalej EK).

¹⁶ BSD Inc. F. 429-432; więcej na ten temat zob. podrozdział niniejszej pracy poświęcony inkunabułom; por. K. Nierzwicki, *Inkunabuły biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 349-400.

ja Gorrana († ok. 1295).¹⁷ Dzieła Liry i Gorrana powstały w okresie pełnego rozkwitu egzegezy biblijnej, który nastąpił w XII-XIII wieku. Badania nad *Pismem św.* koncentrowały się wówczas na wydziałach teologii uniwersytetu paryskiego i tzw. studiach generalnych wielkich miast europejskich m.in. w: Oksfordzie, Bolonii i Tuluzie. Dyscyplinę tę z upodobaniem uprawiali wielcy teologowie wywodzący się, podobnie jak dwaj wspomniani uczeni – z zakonów dominikanów i franciszkanów. Do nich należeli m.in. Hugon z Saint-Cher, Bonaventura, Tomasz z Akwinu czy Albert Wielki.

Do znakomitszych dzieł z tego okresu, znajdujących się w klasztorze kaszubskim, należy – wydany w Strassburgu w 1503 r. – wstęp do *Biblii* znany pod popularną nazwą *Historia scholastica XII* – wiecznego teologa z Troyes, pierwszego komentatora *Sentencji* Lombarda – Piotra Comestora († 1179 lub 1189) – jednego z najwybitniejszych pisarzy teologicznych swoich czasów.¹⁸

Okres późnego średniowiecza w egzegezie biblijnej charakteryzuje się ograniczeniem głównie do postylli i glos. Pewną nowością były medytacje biblijne, *Biblie ubogich* oraz interpretacje mistyczne. Wśród ich autorów można wyliczyć kilku. Czołowe miejsce zajmują wybitni kartuzi – Ludolf z Saksonii czy Dionizy Kartuz. Do grona tego należy również Alfons Tostado († 1455). Na półkach klasztornej biblioteki kaszubskiej znalazła się 13 – tomowa edycja jego pism drukowana w Kolonii w 1613 r.¹⁹

Bibliotekę „Paradisi Mariae” zaopatrzone także w wiele ważnych prac powstałych w okresie żywiołowego rozwoju zainteresowań *Pismem św.* przypadającego na epokę renesansu, kiedy to powrócono do studiów w językach oryginalnych oraz pogłębiania znajomości języków biblijnych. Poza naukami pomocniczymi w zakresie filologii i krytyki tekstu powstawały w tym czasie liczne komentarze, z których dostępne zakonnikom kartuskim były przede wszystkim naukowe płody tak znakomitych uczonych, jak Corneliusa Jansena Starszego z Gandawy († 1576) – profesora egzegezy w Lowanium,²⁰ głównego egzegety jezuickiego Jana Maldonata († 1583),²¹ oraz innych członków Towarzystwa: Franciszka de Ribera († 1591),²² Franciszka de Toledo († 1596)²³ czy wreszcie kardynała Roberta Bellarmina († 1621).²⁴ Nie zabrakło tutaj również wielkiego 10 – tomowego dzieła – tłoczonego w Antwerpii i Paryżu w latach 1630-1647 – autorstwa wybitnego niemieckiego egzegety, wywodzącego się także z szeregów zakonu Loyoli – Corneliusa a Lapide († 1637).²⁵

¹⁷ *Elenchus* A. 14, BSD st. 20320.

¹⁸ *Elenchus* A. 20, BSD F. 410 XVI w. adl.

¹⁹ *Elenchus* A. 1-13, BSD st. 20448-20460.

²⁰ *Elenchus* A. 60, A., 8, BSD st. 15716, cim. 374.

²¹ *Elenchus* A. 68, 69, BSD cim. 15065, b. sygn.

²² *Elenchus* A. 39, 19, BSD cim. 10245, 15186.

²³ *Elenchus* A. 62, BSD cim. 15124.

²⁴ *Elenchus* A., 5, 9, BSD st. 11406, 6176.

²⁵ *Elenchus* A. 43-52, BSD st. 15693-15701, 15589.

Ojcowie Kościoła („B” *Sancti Patres*)

Dzieła greckich i łacińskich ojców Kościoła znajdowały się w każdym większym bądź mniejszym księgozbiornym kościelnym. Przykładów znacznego zainteresowania kartuzów piśmiennictwem patrystycznym jeszcze w dobie przed wynalezieniem druku dostarcza choćby rękopiśmienny XV – wieczny katalog biblioteki Kartuzji Generalnej, wyliczający dziesiątki pism ojców i doktorów Kościoła obecnych w księżnicy.²⁶ Analogiczna sytuacja miała miejsce w wielu innych księgozbiornych kartuskich. Biblioteka kaszubska nie odbiegała pod tym względem od przyjętych zwyczajów. Jej półki wypełniały liczne prace bardzo wielu pisarzy określanych tym mianem. Katalog J. Milkaua wymienia w tym dziale 173 woluminy książek, z których do dzisiaj biblioteka pelplińska przechowuje 57 dzieł w 110 tomach, z czego na druki XVI-XVIII w. przypada 41 tytułów w 90 woluminach.

Pisma ojców Kościoła z niesłabnącym zainteresowaniem są przedmiotem studiów w zasadzie od momentu ich powstania. Już w IV w. zajmowano się opiniami wcześniejszych uznanych teologów. Patrologia ma zatem wielowiekową tradycję. Owocem szeroko zakrojonych badań w czasach nowożytnych, po wynalezieniu druku, były m.in. liczne zbiorowe edycje naukowe pism ojców Kościoła. Walory biblioteki kartuzów kaszubskich podnosił olbrzymi 27 – tomowy zbiór *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*, w opracowaniu Marguerina de la Bigne kontynuowanym przez patrologów uniwersytetu kolońskiego. Ta ogromna edytorska praca ukazała się w Lyonie w 1677 r.²⁷ Nieco skromniej prezentuje się zachowana w komplecie, wydana w Paryżu w końcu XVI w. 9 – tomowa, opracowana również przez M. de la Bigne *Bibliotheca Sanctorum Patrum*.²⁸ Naturalnie poza opracowaniami zbiorowymi w librarii kartuzów odnajdujemy szereg dzieł poszczególnych twórców.

Wśród piśmienniczej spuścizny ojców Kościoła, reprezentujących złoty wiek patrystyki greckiej, w zgromadzonym księgozbiornym obecne były dzieła: biskupa Lyonu Ireneusza († 202),²⁹ Klemensa Aleksandryjskiego († ok. 215),³⁰ Orygenesusa († ok. 254),³¹ reformatora obrzędów kościelnych i życia klasztorowego św. Bazylego Wielkiego († 379)³² oraz jego przyjaciela, patriarchy Konstantynopola, poety

²⁶ P. Fournier, *Notice sur la bibliothèque de La Grande-Chartreuse au moyen-âge suivie d' un catalogue de cette bibliothèque au XVme siècle*, „Bulletin de l'Académie Delphinale” 21, 1886-1887 (druk 1887), s. 42-58.

²⁷ *Elenchus* B. 76-84, BSD cim. 15094-15102.

²⁸ *Elenchus* B. 76-84, BSD cim. 15094-15102.

²⁹ *Elenchus* B. 43, BSD cim. 10162.

³⁰ *Elenchus* B. 26, 66, BSD cim. 10122.

³¹ *Elenchus* B. 71, BSD cim. 10207.

³² *Elenchus* B. 25.

i mówcy – Grzegorza z Nazjanzu († ok. 390)³³ czy wreszcie autora wielu prac homiletycznych, ascetycznych i moralnych, który swymi homiliami utrwalił zasady wymowy kościelnej, zyskując przydomek „złotoustego” – patriarchy Konstantynopola Jana Chryzostoma († 407).³⁴

Daleko większą popularnością w kartuskim konwencie cieszyła się twórczość łacińskich ojców i doktorów Kościoła. Szczególne miejsce zajmowały w bibliotece „Raju Maryi” pisma czołowego przedstawiciela patrystyki, największego autorytetu filozofii i teologii chrześcijańskiej, biskupa afrykańskiej Hippony – św. Augustyna († 430). Ten jeden z najbardziej twórczych pisarzy chrześcijańskiej starożytności poruszał w swych pracach wszystkie istotne zagadnienia filozoficzne i teologiczne, a wielka liczba pism, jaka składała się na jego dorobek, sprawiała, że stanowiły one zwykle znaczną część bibliotecznych działów patrystycznych. W kartuzji kaszubskiej niektóre z jego pism obecne były już w początkach istnienia biblioteki klasztornej. Znane są nam liczne XV – wieczne tak rękopiśmienne jak i drukowane edycje jego tekstów, szczęśliwie zachowane w pokartuskich zbiorach pelplińskich.³⁵ Oprócz tego księżnica kaszubska posiadała także późniejsze wielotomowe zbiory jego pism, z których do dzisiaj zachowały się dwa dziesięciotomowe wydania *Operae Omniae* w formie *in folio* drukowane w paryskich oficynach w drugiej połowie XVI w.³⁶

Następną znakomitością, której twórczość gromadzono w omawianym księgozbiornie z równym upodobaniem co św. Augustyna, był – kolejny z czterech wielkich doktorów Kościoła Zachodniego – autor uznanego od stuleci przekładu *Biblii* tzw. *Wulgaty* – św. Hieronim († 420). W pierwszym rzędzie warto wymienić zbiorowe, dziesięciotomowe, wydanie jego dzieł, drukowane w Paryżu w 1602 r.³⁷ Obok tej edycji w bibliotece znajdował się zbiór listów św. Hieronima w naukowym opracowaniu jezuickiego uczonego Piotra Canisiusa († 1597), tłoczony w znakomitej oficynie Materna Cholinusa w Kolonii w 1586 r.³⁸

Piśmiennictwo wielkich doktorów Kościoła Zachodniego uzupełniają w pierwszej kolejności książki św. Ambrożego († 397) – arcybiskupa Mediolanu oraz papieża Grzegorza Wielkiego († 604). Pierwszy z uczonych, autor licznych tekstów dogmatycznych, egzegetycznych, mów i listów; doradca cesarza Gracjana, Walentyniana II i Teodozjusza Wielkiego, w zasobie kartuskim reprezentowany jest – odbitym w czterech tomach – zbiorem dzieł w opracowaniu „księcia humanistów”, jednego z czołowych wydawców pism patrystycznych – Erazma z Rot-

³³ *Elenchus* B. 120.

³⁴ *Elenchus* B. 20, B₃. 2.

³⁵ Zob. rozdział o rękopisach i inkunabułach; por. K. Nierzwicki, *Rękopisy kartuskiego klasztoru Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 117-135.

³⁶ *Elenchus* B. 1-11, BSD cim. 15073-15082; B₂. 9, B₃. 5, B₄. 1-2.

³⁷ *Elenchus* B. 12-19, BSD st. 20262-20265.

³⁸ *Elenchus* B₃. 9, BSD cim. 187.

terdamu.³⁹ Z dorobku Grzegorza Wielkiego – poza podręcznikiem moralności, ascetyki i mistyki zatytułowanym *Moralia sive Expositio in Job*, zachowanym w dwu drukach XV w.⁴⁰ – ojcowie kartuscy posiadali dwutomową *Opera omnia* w antwerskim wydaniu z 1572 r.⁴¹

Dzieła wymienionych czterech doktorów nie wyczerpują literatury zgromadzonej w tym dziale. Półki klasztornej ksiąźnicy wypełniały prace św. Tomasza z Akwinu († 1274), z których niestety nie zachował się, obecny jeszcze w XVIII w., zbiór dzieł wszystkich w 13 tomach.⁴² Zakonnikom nieobojętne były również pisma Tertuliana († ok. 240),⁴³ Izydora z Seville († 636),⁴⁴ św. Bernarda z Clairvaux († 1153), Bonawentury († 1274)⁴⁵ czy obdarzonej tytułem doktora Kościoła dopiero w 1970 r. św. Teresy od Jezusa († 1582).⁴⁶

Teologia moralna („C” *Theologi Speculativi et Morales*)

Jest to jeden z większych działów biblioteki. W XVIII wieku liczył 253 woluminy książek, co plasowało go na czwartym miejscu bezpośrednio za ascetyką, historią Kościoła i kaznodziejstwem. Również i dzisiaj zespół ten prezentuje się imponująco. W bibliotece seminaryjnej w Pelplinie przechowuje się 122 druki w 126 tomach, opatrzonej przez katalogującego dawną sygnaturą „C”, licząc w tym 11 dzieł wyłoczonych w XV w.

W zestawieniu niniejszym zostały pominięte, z racji wyodrębnienia ich przez autora katalogu w osobnym dziale, zagadnienia tematyki moralnej w różnym stopniu występujące w twórczości niemal wszystkich przedstawicieli patrystyki.

Rozpiętość chronologiczna literatury w tym dziale jest szeroka, począwszy od twórców wczesnego okresu scholastyki (XII w.) aż po silny krąg pisarzy jezuitów XVII stulecia. Zgromadzone piśmiennictwo reprezentuje różny poziom. Znaleźli się tutaj autorzy o uznanych walorach swego warsztatu naukowego, jak i pisarze mniej poczytni.⁴⁷

Do największych autorytetów w tej dziedzinie znanych zakonnikom „Raju Maryi”, a zarazem przedstawicieli początków scholastyki należy biskup Paryża Piotr Lombard. W księgozbiórce kaszubskim znajdowało się kilka egzemplarzy

³⁹ *Elenchus* B. 123, 129, BSD cim. 10072-73.

⁴⁰ Zob. rozdz. o inkunabułach.

⁴¹ *Elenchus* B. 39-40, BSD cim. 15103-15104.

⁴² *Elenchus* B. 45-56.

⁴³ *Elenchus* B. 67.

⁴⁴ *Elenchus* B. 41-42.

⁴⁵ *Elenchus* B. 137-142 – zob. podrozdział „Inkunabuły”.

⁴⁶ *Elenchus* B. 12, BSD st. 6093, 6528; zob. podrozdział „Polonika”.

⁴⁷ Dzieje zachodniej teologii moralnej były wielokrotnie przedmiotem osobnych studiów. Również w Polsce ukazało się sporo dzieł omawiających to zagadnienie por. m.in. J. Pryszmont, *Historia teologii moralnej*, Warszawa 1987; S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej. Jej metoda, treść, historia*, Poznań 1994; A. Derdziuk, *Grzech w XVIII w.*, Lublin 1996 – który podaje najnowszą literaturę (zob. s. 36).

jego *Libri IV sententiarum* z doby inkunabułów oraz z roku 1609.⁴⁸ Obok tekstu *Sentencji* znalazł się tutaj szereg wyciągów, objaśnień i konkordancji dokonanych z dzieła Lombarda m.in. przez profesora teologii na uniwersytecie w Tybindze Gabriela Biela († 1495)⁴⁹ czy węgierskiego franciszkanina Pelbarta z Temeszwaru († 1504).⁵⁰

Okres rozkwitu scholastyki reprezentowany jest w omawianym dziale oprócz niezachowanej *Summa universae theologiae* franciszkanina Aleksandra z Hales († 1245)⁵¹ spuścizną św. Tomasza z Akwinu, wśród której miejsce czołowe zajmuje najdojrzalsza z jego prac, monumentalna *Summa teologiczna* – poza woluminami znanymi tylko z katalogu Milkaua⁵² – obecna również wydaniem z XV w. jak i w postaci wyciągów drukowanych w 1570 r.⁵³

Późnoscholastyczną literaturę reprezentują w omawianym dziale pisma włoskiego tomisty dominikanina Piotra Bergamo († 1482), znanego przede wszystkim jako twórcę zestawu tablic do wszystkich dzieł św. Tomasza, które znajdowały się w klasztornej bibliotece jeszcze w XVIII w.⁵⁴

Wykształcenie się teologii moralnej jako odrębnej dyscypliny dokonało się ostatecznie w XVII w. Jednym z czynników tego procesu były pojawiające się właściwie już od XII wieku wszelkiego rodzaju pomoce dla spowiedników, które z czasem przekształciły się w prawdziwe podręczniki penitencjarne. W zbiorach omawianej biblioteki znajdował się wydany w 1609 r. w Antwerpii *Enchiridion sive manuale confessariorum et poenitentium* – główne i uznane za klasyczne dzieło – mającego wysoką rangę w tej dziedzinie augustianina Marcina Azpilcuetę († 1586) znanego jako Doctor Navarrus.⁵⁵ W tej grupie prac należy umieścić również dziełko jezuitę Jana Polanco († 1577) *Breve directorium ad confessarium ac confitentis munus obeundum* zachowane w edycjach z 1580 i 1600 r.⁵⁶

Na kształt i rozwój teologii moralnej jako samoistnej dziedziny miały również wpływ postanowienia Soboru Trydenckiego, zwłaszcza jego dekret o tworzeniu seminariów duchownych, w których rozpoczęto kształcenie przyszłych kapłanów. Podobną rolę odegrały powołane i szybko w tym czasie rozwijające się nowe kolegia jezuickie. W obu instytucjach rozpoczęto prowadzenie kursowych wy-

⁴⁸ *Elenchus* C₃. 2, BSD st. 1455.

⁴⁹ *Elenchus* C. 80-81, BSD b. sygn.

⁵⁰ *Elenchus* C. 73-74, BSD b. sygn.

⁵¹ *Elenchus* C. 4-5.

⁵² *Elenchus* C. 7-8.

⁵³ *Elenchus* C₃. 50, BSD cim. 228; por. na temat obecności pism tego wielkiego teologa w bibliotekach pomorskich artykuł M. Borzyszkowskiego, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin in den Bibliotheken in Pommerellen und Ermland*, [w:] *Miscellanea Medievalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Köln* B. 4, Berlin-New York 1988, s. 365-376 oraz wersja polska tegoż „*Studia Pelplińskie*” 27, 1998, s. 339-349. W przypadku opisywanej biblioteki pelplińskiej (s. 342-344) autor nie podaje sygnatur przywoływanych egzemplarzy dzieł Tomasza, przez co praca traci na swej wartości.

⁵⁴ *Elenchus* C₂. 15.

⁵⁵ *Elenchus* C₃. 29, BSD st. 5683.

⁵⁶ *Elenchus* C₃. 53, C₄. 61, BSD cim. 300, 548.

kładów z tego zakresu. Odrębne studia wymagały jednak odpowiednich pomocy dydaktycznych w postaci podręczników. Ich pojawienie się wiązać należy z kilkoma nazwiskami, z których wiele odnotowanych było na kartach tytułowych książek przechowywanych w bibliotece kartuskiej. Zabrakło wprawdzie w księgozbiorze kaszubskim dzieł paru wybitnych pisarzy, jak choćby hiszpańskiego jezuita Juana Azora († 1603) – twórcy pierwszego klasycznego podręcznika tej dyscypliny *Institutiones morales*, jednak braki te rekompensowały inne, równie znakomite tytuły. Wystarczy wspomnieć książkę Pawła Laymana († 1635) *Theologia moralis in quinque libros partita*, którą ojcowie kartuscy mieli w wydaniu z 1630 r.⁵⁷ czy zasługujące na szczególne wyróżnienie *Medulla theologiae moralis*, najpoczytniejsze dzieło niemieckiego jezuita, rektora kolegium w Hildesheim i Münster – Hermana Busenbauma († 1608), które do roku 1776 uzyskało niebagatelną liczbę ponad dwustu wydań, w naszej księżnicy obecne jeszcze w XVIII w. 12 egzemplarzami,⁵⁸ z których pozostały dwie edycje z lat 1671 i 1685.⁵⁹ Dzięki jasności wykładu i precyzji sformułowań, praca ta stała się wzorcowym podręcznikiem w seminariach duchownych, chociaż w późniejszych czasach (poł. XVIII w.) pewne jej fragmenty zostały potępione we Francji a nawet spalone.⁶⁰ Równie wielką popularność zyskał podręcznik hiszpańskiego pisarza Antoniego Escobar y Mendosa († 1669) zatytułowany *Liber Theologiae moralis* mający w językach łacińskim i hiszpańskim prawie sto wznowień, z kartuskich zbiorów znany nam już tylko poprzez zapis w katalogu.⁶¹

W twórczości ostatniego z autorów doszukiwano się nieco swobodnej interpretacji ważkich zagadnień podejmowanych przez moralistykę, co określano mianem laksyzmu.⁶² Warto w tym miejscu nadmienić, iż w klasztornej bibliotece kartuzów kaszubskich znalazły miejsce dzieła innych teologów, których twórczość zaliczano do tego nurtu moralistyki. Mamy zatem tutaj *De sacrificio Missae*⁶³ i *Explicatio decalogi*⁶⁴ – jezuita Tomasza Tamburini († 1675) oraz *De restrictionibus mentalibus disputans*⁶⁵ a nade wszystko *Theologia moralis*⁶⁶ – „księcia laksystów” – jakim to mianem był określany hiszpański cysters Jan Caramuel de Lobkowitz († 1682), człowiek nadzwyczajnej erudycji, znający 24 języki, twórca blisko 250 prac w dużej części z zakresu moralistyki.

⁵⁷ *Elenchus C.* 14, BSD st. 20907.

⁵⁸ *Elenchus C.*₃, 14-15, 16-17, 18, 19, 20, C₄, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.

⁵⁹ *Elenchus C.*₄, 45, 47, BSD st. 314, 1315.

⁶⁰ J. Pryszmont, *op. cit.*, s. 131.

⁶¹ *Elenchus C.*₃, 24.

⁶² Laksyzm zarzucał Mendozie B. Pascal w swych *Prowincjalkach*; zob. J. Pryszmont *Escobar y Mendoza Antonio*, [w:] EK, t. 4, szp. 1120; Tenże, *Historia teologii moralnej*, Warszawa 1987, s. 135-136.

⁶³ *Elenchus C.*₄, 55, BSD st. 2084.

⁶⁴ *Elenchus C.* 49, BSD st. 15584.

⁶⁵ *Elenchus C.*₂, 9, BSD st. 11397.

⁶⁶ *Elenchus C.* 10, niezachowane.

Oprócz wymienionych dzieł i ich twórców, regały księżnicy kartuzów kaszubskich gościły dorobek z zakresu moralistyki innych znakomitych pisarzy wywodzących się z Towarzystwa Jezusowego. Grono to reprezentował hiszpański uczonec Franciszek Suarez († 1617), w kartuzji obecny komentarem do św. Tomasza⁶⁷ oraz niezachowanym, bodaj najstynniejszym dziełem *De virtute et statu religionis*.⁶⁸ Zakonnikiem jezuickim, którego twórczość dostępna była kaszubskim kartuzom, był także profesor teologii moralnej Akademii w Lowanium Leonard Lesius († 1623), człowiek o wielkich zdolnościach, który w siedemnastym roku życia uzyskał doktorat z filozofii. Księżnica „Raju Maryi” posiadała wiele prac z jego dorobku w tym wydaną w Lyonie w 1629 r. *De iustitia et iure ceteriarque virtutibus cardinalibus*.⁶⁹ W klasztorze znajdowały się również cztery tomy *Theologiae scholasticae* znakomitego jezuickiego profesora dogmatyki i teologii moralnej Adama Tannera († 1632).⁷⁰

Teologia kontrowersyjna („D” – *Theologi dogmatici s. Controversistae*)

Był to również spory dział skupiający w sobie 205 tomów, z których jeszcze dzisiaj w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie przechowuje się 173 dzieła w 106 woluminach.

Znalazły się tutaj przede wszystkim książki z zakresu szeroko rozpowszechnionej, szczególnie w okresie reformacji teologii kontrowersyjnej. Reprezentantów tego nurtu było wielu. Publikowane dyskusje miały różny poziom, od napastliwych ataków na wszelkie przejawy herezji do stonowanych, dojrzałych i rzeczowych traktatów polemicznych podbudowanych solidną wiedzą. Klasztor kartuski, otoczony zewsząd przez rychło zdomowiony w Prusach Królewskich protestantyzm, z przyczyn oczywistych gromadził literaturę z tego zakresu. Bliskość Gdańska, bastionu reformacji choćby ze względów praktycznych nie ułatwiała tego zadania, niemniej jednak zakonnicy zebrali dość obfity zasób książek wielu znakomitych europejskich polemistów katolickich. Gros z nich wywodziło się z Towarzystwa Jezusowego, prowadzącego w zakresie teologii polemicznej wykłady w swych uczelniach, wzorem rzymskiego *Collegium Romanum*, gdzie właściwie zrodziła się klasyczna forma tej dyscypliny. Największe zasługi na polu rozwoju katedry kontrowersji w *Collegium* położył jeden z czołowych umysłów zakonu – wzmiankowany wcześniej kardynał Robert Bellarmin. Wpływ Bellarmina zaznaczył się w uczelniach katolickich na całym świecie głównie poprzez jego wykłady ogłoszone drukiem w Ingolstadzie w latach 1586-1593, zatytułowane *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*. Była to suma teologiczna kwestii spornych między katolikami i inno-

⁶⁷ *Elenchus* C. 41, BSD st. 15928.

⁶⁸ *Elenchus* C. 40.

⁶⁹ *Elenchus* C. 50, BSD st. 20472.

⁷⁰ *Elenchus* C. 42-45, BSD st. 15971-15974.

wiercami a zarazem repertorium pisarzy polemicznych. Nie mogło tego dzieła oczywiście zabraknąć w księżnicy kartuskiej, chociaż nie dochowało się do naszych czasów.⁷¹

Ogromne zainteresowanie w kartuzji gdańskiej wzbudzały bez wątpienia pisma XVI – wiecznego uczonego angielskiego, profesora egzegezy w Rzymie i rektora uniwersytetu w Lowanium Tomasza Stapletona († 1592). Na półkach librarii spoczywało aż 14 dzieł z jego obfitego dorobku, w tym najlepsze traktaty polemiczne m.in. *Antidota Apostolica contra nostri temporis haereses* obecna w Kartuzach aż w pięciu wydaniach.⁷²

Sądząc po liczbie tytułów, jakie znalazły się w omawianym dziale, równie sporą popularnością cieszyło się w konwencie piśmiennictwo niemieckiego teologa-polemisty, filologa i dramaturga, członka Towarzystwa Jezusowego Jakoba Gretsera († 1625), znanego również jako wydawcę pisarzy średniowiecznych i ojców Kościoła, mającego na tym polu ogromne zasługi wyrażające się choćby w liczbie niemal trzystu opublikowanych tomów. W bibliotece pelplińskiej przechowuje się w zasobie pokartuskim 17 jego dzieł, z czego 14 przypada na dział teologii polemicznej.⁷³ Znalazły się tutaj przede wszystkim polemiki z przeciwnikami jezuitów, oraz pisma w obronie zakonu.

W kartuskim zasobie bibliotecznym nie zabrakło również dorobku naukowego holenderskiego zakonnika odbywającego studia w zakresie filozofii i teologii w Kolonii, Würzburgu i Wiedniu – Martinusa Becanusa (van der Beek, † 1624). Z jego pism kartuzja posiadała – dziś już nieistniejący – dedykowany Ferdynandowi II doskonały podręcznik kontrowersyjny, skierowany przeciwko kalwinistom *Manuale controversiarum*. Jego spuścizna pisarska była obecna w librarii „Raju Maryi” jeszcze wieloma innymi pozycjami, spośród których w zachowanej części zbiorów odnajdujemy m.in. dwutomowe *Opera omnia* drukowane w Moguncji w 1649 r.⁷⁴

Innym równie poczytnym holenderskim jezuitą był – Maksymilian Sandäeus († 1656), autor licznych pism polemicznych znany kartuskim mnichom poprzez kilka dzieł, z których zachowało się *Demonstratio ad controversias Hollandicas prodroma* w wydaniu z Würzburga z 1618 r.⁷⁵

Myśl jezuicką w analizowanym księgozbiore reprezentowały także pisma wybitnego lingwisty, człowieka wielkiego wykształcenia, profesora egzegezy w Moguncji i Würzburgu chętnie sięgającego po pióro w walce przeciwko kalwinistom i zwinglistom – Adama Contzena († 1635). W księżnicy odnajdujemy z dorobku owego autora podstawową jego pracę zatytułowaną *Coronis omnium*

⁷¹ *Elenchus D.* 16-19.

⁷² *Elenchus D.*₃, 12, 14, 15, 16, 17, BSD cim. 364, 291, 292, 293, 294.

⁷³ *Elenchus D.*₂, 8, 27, 33, 34, 35, 45, BSD st. 6238, cim. 1231, st. 5998, 11018, 6465, 6025, *Elenchus D.*₃, 32, 33, 65, BSD st. 1351, 1280, 701, *Elenchus D.*₂, 65.

⁷⁴ *Elenchus D.* 4, BSD st. 15659.

⁷⁵ *Elenchus D.*₃, 58, BSD st. 2146-2150.

iubilorum, poruszającą stan niepokoju wyznaniowych w Europie oraz zaradczych na nie środków, drukowaną w mogunckiej firmie Jana Albina w 1619 r.⁷⁶

Pewną ciekawostką jest odnalezione w tym dziale *Fortalitium christianae fidei ac religionis*, którego autorem był Jodok Lorichius († 1612), przez 35 lat profesor teologii we Fryburgu, później zaś zakonnik tamtejszej kartuzji.⁷⁷ Zaskakuje fakt, iż autor katalogu nie umieścił owego dzieła w części poświęconej zakonowi kartuskiemu, co zwykł robić konsekwentnie, niezależnie od dziedziny jaką zajmowali się poszczególni pisarze tego zakonu.⁷⁸

Ascetyka i mistyka („E” – *Theologi Mystici sive Ascetae*)

Ascetyka i mistyka stanowiła największy dział całej biblioteki „Raju Maryi”, liczący u progu kasaty klasztoru 684 woluminy, z których przetrwało do chwili obecnej 245 dzieł w 229 tomach (licząc w tym 8 inkunabułów), co również teraz plasuje ów fragment księgozbioru na pierwszym miejscu.

Podobnie jak w przypadku innych działów, w zbiorze tym autor XVIII – wiecznego spisu nie umieścił wszystkich dzieł ascetycznych obecnych w bibliotece. Szczególnie odnosi się to do twórczości z upodobaniem tę tematykę podejmujących wybitnych kartuzów, których dorobek Milkau zestawiał w osobnym dziale, oraz – omówionych wcześniej – Ojców Kościoła. Pewnym wyjątkiem jest umieszczenie tutaj 21 egzemplarzy *Medytacji* św. Augustyna, z których do dzisiaj nie przetrwał ani jeden.⁷⁹

W okresie średniowiecza ascetyka rozwijała się pod wpływem teologicznych inspiracji różnych szkół duchowości. Prym wiodła tutaj oparta na ideale wspólnoty duchowości benedyktyńska, reprezentowana m.in. przez Anzelma z Cantenbury czy Bernarda z Clairvaux. Ważną rolę odegrała również, założona nieopodal Paryża w klasztorze św. Wiktora, tzw. szkoła wiktoriańska z dwoma największymi przedstawicielami tego kierunku Hugonem († 1141) i Ryszardem († 1173) od św. Wiktora, których dzieła o treści ascetycznej można jeszcze dziś oglądać w pokartuskiej kolekcji pelplińskiej.⁸⁰

U schyłku średniowiecza w Europie zachodniej pojawił się nowy trend w duchowości klasztornej przeciwstawiający się wcześniejszej tzw. „wspólnotowej” pobożności, opowiadający się na rzecz indywidualnego przeżycia na drodze kontemplacji – *devotio moderna*. Klasztor kartuzów okazał się wręcz idealnym wyrazicielem postulatów i tendencji tego kierunku. Warto w tym miejscu zacytować słowa wybitnego współczesnego znawcy duchowości kartuskiej Sönke Lorenza:

⁷⁶ *Elenchus* D₃, 28, BSD st. 5959.

⁷⁷ H. Knaupp, *Jodocus Lorichius (1540-1612) und die Reformversuche der Universität Freiburg*, [w:] *Zur Geschichte der Universität Freiburg i. Br.*, hrsg. J. Vincke, s. 53-111, (spis dzieł s. 99-111).

⁷⁸ *Elenchus* D₃, 39, BSD st. 5705.

⁷⁹ *Elenchus* E₄, 259-279.

⁸⁰ *Elenchus* E. 6, 7, BSD st. 15768, 20331.

„Kartuzja i *devotio moderna* w swych religijnych inspiracjach miały te same cele i podążały swoimi pismami i metodami tą samą drogą. Od samego początku Geert Groote szukał w kartuzji fundamentu swej odnowy życia i znalazł go tam. Dla kartuzji spotkanie z ludźmi ruchu *devotio moderna* oznaczało otwarcie na zewnątrz. Dla ludzi *devotio moderna* pozostawała kartuzja celem ich tęsknoty za odosobnieniem od świata i spokojem, w którym jedynie można urzeczywistnić prawdziwe poszukiwanie Boga”.⁸¹

Idee te kartuzi pomorscy przejęli już u progu istnienia konwentu. Przeniesiono je z klasztoru macierzystego w Pradze, będącego obok praskiego uniwersytetu i klasztorów kanoników regularnych w Roudnicach i Zbrasławiu jednym z głównych ośrodków nowej pobożności, która w połowie XIV w. pojawiła się również w Czechach.⁸² Najśłynniejszym dziełem tego kierunku było oczywiście *De imitatione Christi* wieloletniego mistrza nowicjatu kanoników regularnych św. Augustyna w klasztorze św. Agnieszki w Zwolle Tomasza Hemerken a Kempis († 1471). Książka ta była przez wielu uważana za najbardziej poczytne po *Biblii* dzieło w historii chrześcijaństwa.⁸³ Cytowany wyżej Sönke Lorenz z Uniwersytetu w Tübingen wyraźnie wskazuje, że znajdowano ją w „prawie każdej bibliotece kartuskiej”⁸⁴ Nie odstępowali od tej reguły również kartuzi kaszubscy, posiadający co najmniej 14 egzemplarzy tej pozycji – tyle bowiem wymienia Milkau w swym katalogu, z których do dnia dzisiejszego nie przetrwało ani jedno.⁸⁵

W tym samym duchu pisał, żyjący o kilkadziesiąt lat wcześniej od Tomasza, kanclerz Uniwersytetu Paryskiego, jeden z największych autorytetów swoich czasów, mający w swym dorobku ok. 400 dzieł – Jan Gerson († 1429), który mistykę darzył szczególnym upodobaniem, stawiając ją ponad filozofię i teologię scholastyczną. W omawianym zasobie znajdowało się wiele prac z jego dorobku.

⁸¹ Geeret Groote († 1384) będący właściwym twórcą ruchu *devotio moderna* inspirował się życiem i pobożnością kartuzów, przebywając wiele lat w kartuzji Monnikenhuisen (Monichusen), por. S. Lorenz, *Kartuzi i „studium”*, [w:] *Kartuzi...*, s. 21-22; Ch. De Backer, *La chartreuse de Monichusen (Arnhem) et sa bibliothèque*, [w:] *Kartäusermystik und –Mystiker. Dritter Internationaler Kongress über die Kartäusergeschichte und –Spiritualität*, Bd. 4, Salzburg 1982, (Analecta Cartusiana 55), s. 4; Pod jego wpływem tworzył Tomasz a Kempis, zob. J. Warmiński, *Groote Geert*, [w:] EK, t. 6, pod red. J. Walkusza [et al.], Lublin 1993, szp. 187-188; E. Bronette, R. Mrokosch, *Devotio moderna*, [w:] *Theologische Realenzyklopädie*. Bd. VIII, Berlin-New York 1981, s. 605-616, por. także W. Lourdaux, *Kartuziers – Moderne devoten, een probleem van afhankelijkheid*, „Ons Geestelijk Erf.” 37, 1963, s. 402-418.

⁸² J. Misiurek, E. Walewander, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, [w:] *Teologia duchowości katolickiej*, red. W. Słomka [et al.], Lublin 1993, s. 24; L. Mezey, *Die Devotio Moderna in der Donauländer (Böhmen, Österreich, Ungarn)*, [w:] *Acta litteraria scientiarum*, t. 12, Budapest 1970, s. 37-51; M. Borzyszkowski, *Wczesny humanizm w Czechach a „devotio moderna” w Niderlandach*, „Studia Warmińskie” 7, 1967, s. 559-562; idee *devotio moderna* znane były również innym klasztorom pomorskim o czym świadczą ich księgozbiory, por. K. Podlaszewska, *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Jasienicy koło Szczecina na przełomie XV/XVI wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 1, 1996, s. 52-53.

⁸³ J. Aumann, *Zarys historii duchowości*, t. J. Machniak, Kielce 1993, s. 196.

⁸⁴ S. Lorenz, *op. cit.*, s. 21.

⁸⁵ *Elenchus E.*, 363-374.

Oprócz dzieł zbiorowych w edycjach z doby inkunabułów oraz 1606 r.⁸⁶ odnajdujemy *Unum continuum Evangelium ex quatuor Evangelistis* drukowane w Kolonii w 1546 r.⁸⁷

Okres potrydencki charakteryzuje się liczebnym wzrostem dzieł o charakterze specyficznie ascetycznym powstałych pod wpływem nowych nurtów duchowości, szczególnie ignacjańskiej, znajdującej licznych naśladowców w osobach członków założonego przez św. Ignacego Towarzystwa Jezusowego. Biblioteka kartuzji kaszubskiej obfitowała w tym zakresie w olbrzymią liczbę pism autorów wywodzących się z zakonu jezuitów. Wzorcem były tutaj *Ćwiczenia duchowe* samego mistrza Ignacego, stanowiące podstawę rozmyślań dla wielu późniejszych ascetyków. Mnisi kaszubszy posiadali owo dzieło w niemieckim tłumaczeniu, ale o jego istnieniu dowiadujemy się już tylko z katalogu.⁸⁸

Jezuicką myśl w księżnicy „Raju Maryi” reprezentowały rozprawy powszechnie znanego i cenionego pisarza Jeremiasza Drexeliusa († 1639) – kaznodziei nadwornego elektora bawarskiego Maksymiliana I, autora ok. 30 pism ascetycznych. Spośród siedmiu zachowanych tytułów dzieł Drexeliusa w pelplińskiej bibliotece znajduje się antwerpskie wydanie zbiorowe jego pism.⁸⁹ W tym miejscu należy wymienić również dzieła dwu hiszpańskich zakonników: *Doctrinae asceticae*⁹⁰ twórcy ponad 70 innych prac ascetycznych – Juana Eusebio Nieremberga († 1658), oraz zawierające wykład całości zagadnień ascetyki i mistyki trzypięciotomowe *De vita spirituali* Diego Alvareza de Paz († 1620), działającego głównie w Ameryce Południowej (Boliwia).⁹¹

Spośród dorobku innych ważniejszych autorów-jezuitów w bibliotece kartuskiej przechowywano siedem dzieł francuskiego kaznodziei i pisarza Paula de Barry († 1661), w tym szczególnie znane *Solitudo hagiophilae* w wydaniu monachijskim z 1645 r.⁹² a także osiem książek⁹³ z poważnej spuścizny z zakresu ascetyki, jaką pozostawił po sobie urodzony w Brukseli William Stanihurst († 1663).

Przywołane nazwiska autorów i tytuły ich pism nie zamykają wykazu piśmiennictwa ascetycznego zgromadzonego w omawianej kolekcji. Oprócz twórczości autorów należących do Towarzystwa Jezusowego można wymienić wiele nazwisk spoza tego grona.

⁸⁶ *Elenchus* E. 39-40, BSD st. 15127-15128.

⁸⁷ *Elenchus* E₃. 112, BSD cim. 394.

⁸⁸ *Elenchus* E₃. 156.

⁸⁹ Wg katalogu Milkaua biblioteka liczyła 25 woluminów jego dzieł por. *Elenchus* E₄. 235-255, E. 2-5, BSD st. 20799, 20168.

⁹⁰ *Elenchus* E. 12, BSD st. 20159.

⁹¹ *Elenchus* E₄. 64-75, BSD st. 758.

⁹² *Elenchus* E₄. 175, BSD st. 266.

⁹³ *Elenchus* E₃. 97, 98, 99, 101, 152, BSD st. 791, 1068, 5645, 5609, E₄. 146, 147, 148, BSD st. 524, 403, 327.

W klasztornych zbiorach „Raju Maryi” przechowywano tłoczoną w Antwerpii w 1631 r. zbiorową edycję dzieł benedyktyna Ludwika de Blois († 1566) znanego jako Blozjusz.⁹⁴ Autor swą twórczością, propagującą medytację i ćwiczenia duchowe wpłynął wydatnie na reformę benedyktyńską. Jego traktaty zostały natchmianem przetłumaczone na języki popularne i krążyły po klasztorach całej Europy, nie omijając rzecz jasna położonego *prope Gedanum* konwentu „milczących mnichów”.

Znaczna liczba pozycji z omawianego działu, w tym wiele zachowanych, wyszła spod pióra generała zakonu karmelitów Jana a Jesu Maria († 1615). Autor ten reprezentowany jest kilkunastoma tekstami pedagogiczno-ascetycznymi, z których w ksiąźnicy kartuskiej powodzeniem cieszyło się obecne kilkoma egzemplarzami *Instructio magistri novitiorum*.⁹⁵

Nie możemy zapomnieć również o najwybitniejszym bodaj z duchowych pisarzy Hiszpanii – niezwykle poczytnym również w naszym kraju⁹⁶ – dominikanie Ludwiku z Granady (Granatensis, † 1588) i jego *Przewodniku grzesznych ludzi*, które doczekało się 4 wydań polskich, w kaszubskiej bibliotece zachowane w edycji włoskiej z 1568 r.⁹⁷

Spośród członków innych zgromadzeń zakonnych, których dorobek znajdował się na półkach biblioteki „Raju Maryi”, ascetykę reprezentowali: opat generalny włoskiej kongregacji cystersów reformowanych, kardynał Giovanni Bona († 1674) obecny w omawianym księgozbiore czternastoma dziełami, z czego zachowało się siedem w tym *Principia et documenta vitae Christianae*, poświęcone powołaniu chrześcijańskiemu i jego realizacji poprzez opanowanie namiętności i praktykę;⁹⁸ benedyktyński twórca monastycznej duchowości flamandzkiej Benedictus van Haeften († 1648) znany ze swego dzieła *Venatio Sacra sive de arte quaerendi Deum* w naszym zasobie obecne egzemplarzem antwerpskiego wydania z 1650 r., czy wreszcie doktor Kościoła, wybitny kaznodzieja, biskup Genewy św. Franciszek Salezy († 1622) – twórca salezjańskiej szkoły duchowości – autor m.in. *Tractatus amoris Divini* – dzieła znanego w Kartuzach z wiedeńskiej edycji z 1643 r.⁹⁹

Polityka, ekonomia, filozofia, retoryka („F” – *Politici, Oeconomi, Philosophi tam Ethici quam Speculativi et Oratores*)

W świetle katalogu Milkaua dział ten w przededniu kasaty klasztoru liczył 166 woluminów książek, z których obecnie biblioteka pelplińska przechowuje

⁹⁴ *Elenchus* E. 19-20, BSD st. 15163, 20319.

⁹⁵ *Elenchus* E. 114, BSD st. 571; *Elenchus* E. 130, 131, BSD st. 454, 1381.

⁹⁶ K. Górski, *Teologia ascetyczno-mistyczna (wiek XVI-XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, Cz. 1: *Teologia humanistyczna*, Lublin 1975, s. 437.

⁹⁷ *Elenchus* E. 123, BSD cim 93.

⁹⁸ *Elenchus* E. 200-213.

⁹⁹ *Elenchus* E. 42, BSD st. 10465.

78 tomów obejmujących ogółem 104 dzieła włączając omówione wcześniej druki XV – wieczne.

Starożytną klasyczną epokę filozofii reprezentuje Arystoteles obecny w opisywanym zbiorze najważniejszymi ze swych dzieł. Tak więc znalazły się tutaj: *Logika* w dwu wydaniach kolońskich z połowy XVI w.,¹⁰⁰ grecka edycja *Organon* zawierająca podstawowe traktaty logiczne drukowana w Bazylei w 1566 r.,¹⁰¹ *Polityka* z paryskiego warsztatu Mateusza Davida tłoczona w 1549 r.,¹⁰² *Etyka*, która wyszła *ex Officina Oporiniana* w 1586 r.¹⁰³ oraz jeden z drobniejszych traktatów z tzw. zbioru *Parva naturalia* zatytułowany *De vita et moribus* (oryg. *Peri zoes kai thanatu*) drukowany w Lipsku w 1572 r.¹⁰⁴

W księżnicy kartuskiej znalazły również miejsce pisma znakomitych greckich oratorów. Dzisiejszych czasów doczekały zbiorowe edycje jednego z czołowych mówców epoki klasycznej Isokratesa († 338 p.n.e.),¹⁰⁵ twórcy ateńskiej szkoły wymowy, z której wyszedł m.in. Demostenes.

Bibliotekę „Raju Maryi” zaopatrzone także w twórczość najświetniejszego mówcy rzymskiego Cyncerona († 43 p.n.e.), wśród których zachowały się XVI – wieczne edycje jego dzieł filozoficznych (*De officiis*),¹⁰⁶ oraz teoretycznych z zakresu retoryki (*Rhetoricorum libri IV*).¹⁰⁷ Szczególnie cenne są przede wszystkim *Epistulae ad Atticum, ad Marcum Brutum et ad Quintum fratrem*, które wyszły z oficyny weneckiego architypografa Paula Manutiusa.¹⁰⁸ Wszakże nie tylko proveniencja typograficzna stanowi o ich randze. Listy Cyncerona uważane są za najwspanialszą część jego twórczości, szczególnie zaś te – urzekające pełnią wdzięku i szczerości – których adresatem był przyjaciel sławnego oratora Tytus Pomponiusz Attyk.

Oprócz Cyncerona epistolografia ma swych reprezentantów w omawianym dziale w osobach wielu innych wielkich pisarzy i mówców Rzymu. Odnajdujemy zatem listy m.in. Luciusa Annaeus Seneki († 65 n.e.) wydane w 1594 r.¹⁰⁹ czy znanego głównie poprzez zachowaną korespondencję Gaiusa Pliniusza Młodsze go († ok. 114) – siostrzeńca wielkiego historyka Pliniusza Starszego, wydane w znakomitej oficynie Elzewirów w Amsterdamie w 1659 r.¹¹⁰

Z głównych dzieł filozofów średniowiecza nie mamy w omawianym dziale nikogo, bowiem ich pisma znalazły się już poprzednio we fragmencie grupują-

¹⁰⁰ *Elenchus* F₂, 21, BSD cim. 1459.

¹⁰¹ *Elenchus* F₃, 34, BSD cim. 1214.

¹⁰² *Elenchus* F₂, 22, BSD cim. 5008.

¹⁰³ *Elenchus* F₃, 36, BSD cim. 1063.

¹⁰⁴ *Elenchus* F₃, 37, BSD cim. 1204.

¹⁰⁵ *Elenchus* F. 12, BSD cim. 10028; *Elenchus* F₃, 48-49, BSD cim. 1281.

¹⁰⁶ Dzieło to znalazło się w katalogu w dziale „G”, jako dziewiąta pozycja w klocek opatrzonym sygnaturą G₂. 13 – zob. na ten temat dalszą część niniejszego rozdziału; BSD cim. 5004.

¹⁰⁷ *Elenchus* F₂, 34, BSD cim. 5009.

¹⁰⁸ *Elenchus* F₃, 61, BSD cim. 1152.

¹⁰⁹ *Elenchus* F₃, 18-19, BSD cim. 1439, st. 319.

¹¹⁰ *Elenchus* F₄, 12, BSD st. 357.

cym prace mieszczące się w obrębie teologii spekulatywnej. Natomiast niezłe zaopatrzone był dział filozofii w pisma nowożytnych kościelnych filozofów, wśród których wymienić można *Dialecticae considerationis* zakonnika kapucyńskiego, profesora teologii i filozofii w Lowanium Franciszka Titelmansa († 1537) drukowane w Lyonie w 1580 r.¹¹¹

Zakonnicy z Kartuz wciągnęli do swych zbiorów także *De eloquentia sacra et humana* – podręcznik wymowy dedykowany Ludwikowi XIII – jezuickiego uczonego Mikołaja Caussinusa († 1651) drukowany w Kolonii w 1681 r.¹¹²

Nieobojętna kaszubskim mnichom była również twórczość autorów renesansu. Nie zawahali się kartuscy bracia przyjąć do swej biblioteki dzieła znanego humanisty Rudolfa Agricoli (Huisman, † 1485) – napastliwego przeciwnika scholastyki z powodu jej zaniedbanego języka, który wydał w 1479 roku *De inventione dialectica* obecne w księżnicy w dwu egzemplarzach w paryskim wydaniu z 1559 r.¹¹³ W tym duchu, jako przeciwstawienie się scholastycznej filozofii uprawianej na uniwersytetach w Bolonii i Padwie napisana jest również *De remediis utriusque fortunae* inicjatora humanizmu, wielkiego poety Franciszka Petrarke († 1374) w naszej bibliotece zachowana w wydaniu z 1595 r.¹¹⁴

Pewną część omawianego działu zajmowały komentarze do klasyków filozofii, przede wszystkim do dzieł Arystotelesa. Mamy zatem tutaj m.in. obok wspomnianego wcześniej *Commentum super novam Logicam Aristotelis* czołowego albertysty Gerarda de Harderwyck, drukowanego jeszcze w epoce inkunabułów,¹¹⁵ *Commentaria* do dzieł *O duszy* i *Logiki* autorstwa profesora filozofii kardynała Franciszka z Toledo († 1596) tłoczone w Kolonii w latach 1575-1576,¹¹⁶ czy dwa tomy niezachowanego *Institutiones dialecticae*, których autorem był portugalski jezuita Piotr Fonseca († 1599),¹¹⁷ lider grupy profesorów – twórców słynnej serii komentarzy do pism Arystotelesa, od nazwy miejscowości (Coimbra) nazwanej „Coimbricenses”, które również znajdowały się w naszej bibliotece.¹¹⁸

Zagadnienia polityczne znane były zakonnikom m.in. z drukowanego w Kolonii w 1629 r. dzieła *Politicorum libri decem* wspomnianego wcześniej jezuitę Adama Contzena¹¹⁹ oraz z pism Mikołaja Vernulaeusa.¹²⁰

¹¹¹ *Elenchus* F₃. 41, BSD cim. 1167.

¹¹² *Elenchus* F₃. 31, BSD st. 10540.

¹¹³ *Elenchus* F₂. 25-26, BSD cim. 5022, 5012.

¹¹⁴ *Elenchus* F₄. 6, BSD cim. 116.

¹¹⁵ Zob. podrozdział o inkunabułach.

¹¹⁶ *Elenchus* F₂. 19 (niezachowane), F₂. 20, BSD cim. 5013.

¹¹⁷ *Elenchus* F₃. 25-26.

¹¹⁸ *Elenchus* F₂. 13-15, BSD st. 15062, 15216.

¹¹⁹ *Elenchus* F. 1, BSD st. 15435.

¹²⁰ *Elenchus* F₃. 9, 10, BSD st. 1230, 5499.

Dziewięć poetyckie, gramatyki, wokabularze („G” – *Poetae, Gramatici et Vocabularii*)

U schyłku istnienia kartuzji pomorskiej biblioteka klasztorna liczyła 102 woluminy dzieł poetyckich, gramatyk oraz słowników i wokabularzy. Dzisiaj dział ten prezentuje się daleko skromniej, obejmując 34 tytuły w 20 tomach. Dominują tutaj w głównej mierze słowniki językowe oraz gramatyki zarówno języków klasycznych, jak i nowożytnych. Obecność tego typu literatury wynikała z potrzeby posiadania niezbędnych pomocy naukowych przydatnych w wielorakich studiach m.in. nad tekstami oryginalnymi klasyków, *Pisma św.* czy dziełami ojców Kościoła oraz w ogóle w lekturze dzieł obcojęzycznych. Naczelne miejsce w tej grupie zajmowały oczywiście podręczniki gramatyki języka łacińskiego i słowniki łacińskie, ale ważną rolę odgrywały także pomoce do studium greki i hebrajskiego, stwarzające możliwość realizacji jednego z ideałów humanizmu w zakresie edukacji – wykształcenie człowieka posiadającego umiejętność posługiwania się owymi trzema językami – *homo trilinguis*. Jednocześnie piśmiennictwo to miało zastosowanie w wielu aspektach życia codziennego, szczególnie zaś w kontaktach między zakonnikami różnych narodowości, których wymiana w obrębie prowincji zakonnych odbywała się dość często. Obok pomocy lingwistycznych w bibliotece znajdowały się w daleko mniejszej liczbie dzieła poetyckie, wybór klasyków tragedii greckiej i rzymskiej oraz nieco literatury z innych dziedzin np. muzyki.

Jak już wspomniano niezwykle liczne były w księgozbiorze edycje gramatyk języków klasycznych i słowników językowych. Posiadali zatem kartuscy ojcowie najbardziej znany w średniowieczu podręcznik *Ars gramatica* rzymskiego nauczyciela retoryki żyjącego w IV w. n.e. Aeliusa Donata.¹²¹ Wśród pozycji z epoki nowożytnej pierwsze miejsce zajmuje popularny podręcznik jezuita portugalskiego Manuela Álvareza († 1583) *De institutione grammatica* zalecany przez *Ratio studiorum* i używany powszechnie w szkołach jezuickich jeszcze w wieku XVIII, znany w Kartuzach z kolońskiej edycji z 1596 r.¹²² oraz dwu innych, których obecność w bibliotece wykazuje jedynie inwentarz.¹²³ Była w tym miejscu również niezachowana do chwili obecnej *Grammatica* Filipa Melanchtona († 1560), oraz podręcznik nauki greki jezuickiego uczonego Jakoba Gretsera, którego kartuzi znali z wielu innych dzieł.¹²⁴ W tej grupie znalazła się także nieokreślonego autora gramatyka języka czeskiego.¹²⁵ Na koniec warto zwrócić uwagę na liczną reprezentację w tym dziale świętych podręczników do nauki języka łacińskiego

¹²¹ *Elenchus* G₃. 30, pozycja niezachowana.

¹²² *Elenchus* G₂. 12, BSD cim. 1454.

¹²³ *Elenchus* G₃. 8, 20.

¹²⁴ *Elenchus* G₃. 15.

¹²⁵ *Elenchus* G₃. 14.

znakomitego pedagoga, filozofa i polihistora czeskiego, rektora gimnazjum braci czeskich w Lesznie przez wiele lat związanego z Polską Jana Amosa Komeńskiego († 1670).¹²⁶

Słowniki zebrane w bibliotece to przede wszystkim takie, które po jednej stronie zestawiały słownictwo łacińskie zaś z drugiej jego odpowiedniki w wielu językach narodowych oraz greckim. Autor katalogu wymieniał więc w opisie: *lexicon graeco latinum*,¹²⁷ *thesaurus latino-polono-germanic*.¹²⁸, *dictionarium latino-italicum*,¹²⁹ *dictionarium latino-graeco-gallicum*¹³⁰ oraz wiele innych. Zapisy te – jako, że spora część książek nie zachowała się – są w większości przypadków jedynym świadectwem obecności dzieł leksykalnych w bibliotece. Obok tego księżnicę zaopatrzone w wielojęzyczne dykcjonarze, z których najbardziej bodaj znanym był *Dictionarium undecim linguarum* włoskiego leksykografa Ambrogio Calepio (Calepino, † 1510), mający kilkanaście wznowień.¹³¹

Pewne zainteresowanie na gruncie teoretycznym wzbudzała w konwencie sztuka wymowy. Do biblioteki trafiły przeróżne podręczniki frazeologii klasycznej oraz wzory ćwiczeń stylistycznych będące podstawą retoryki. Znalazła się tutaj przede wszystkim praca jednego z najzagorzalszych orędowników poprawy form najeżonej od błędów łaciny scholastycznej Laurentiusa Valli († 1457) *Elegantiae linguae latinae*¹³² – dzieło spotykane nader często w dawnych księgozbiorach i użytkowane daleko aż po schyłek wieku XVII.¹³³ Spośród autorów zbiorów frazeologii klasycznej zaopatrzone m.in. w wydane w Wittenbergi w 1595 *Sylva vocabulorum* luterskiego teologa, poety i astronoma Henryka Decimatora († 1615).¹³⁴

Obficie wyposażeni w pomoce językowe kartuzi kaszubszy mogli bez trudu przystąpić do studiów nad klasyczną literaturą grecką i rzymską. Grecka klasyka w librarii „Raju Maryi” to przede wszystkim *Illiada*¹³⁵ i *Odyseja*¹³⁶ Homera (IX w. p.n.e.), zbiorowa edycja dzieł Hezjoda (VII w. p.n.e.)¹³⁷ oraz *Bajki* najpopularniejszego ze starożytnych twórców tego gatunku Ezopa (IV w. p.n.e.).¹³⁸ Nie zabrakło naturalnie utworów trzech wybitnych tragiczków ateńskich: Ajschylosa

¹²⁶ Zob. podrozdział „Polonika”.

¹²⁷ *Elenchus* G₃, G₂. 2

¹²⁸ *Elenchus* G₂, 8-9 – był to słownik Grzegorza Knapskiego; bliżej na ten temat zob. podrozdział „Polonika”.

¹²⁹ *Elenchus* G₃, 6.

¹³⁰ *Elenchus* G₃, 13, 23.

¹³¹ *Elenchus* G₁, 2.

¹³² *Elenchus* G₃, 48, dzieło niezachowane.

¹³³ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 9), s. 51.

¹³⁴ *Elenchus* G₃, 41, BSD cim. 1020.

¹³⁵ *Elenchus* G₃, 46, BSD cim. 1165; G₃, 49 – niezachowane.

¹³⁶ *Elenchus* G₃, 28, BSD cim. 1172.

¹³⁷ *Elenchus* G₃, 45, BSD cim. 182.

¹³⁸ *Elenchus* G₃, 47, G₄. 16.

(† 456 p.n.e.),¹³⁹ Sofoklesa († 406 p.n.e.),¹⁴⁰ oraz Eurypidesa († 406 p.n.e.),¹⁴¹ przy czym w bibliotece pelplińskiej zachował się jedynie wydany w Hagenau w 1534 r. zbiór tragedii Sofoklesa. Rzymską poezję i dramat reprezentują – znane nam tylko poprzez zapis w katalogu – dzieła niekwestionowane najśłynniejszych twórców epoki: Wergiliusza († 19 p.n.e.),¹⁴² Horacego († 8 p.n.e.),¹⁴³ czy wreszcie wspomnianego wcześniej Seneki.¹⁴⁴ Naszych czasów doczekały natomiast ogłoszone w Lyonie dwa współwydane utwory (*Fasti* i *Tristia*)¹⁴⁵ najbardziej utalentowanego elegika epoki Augusta – Owidiusza († 18 n.e.) oraz *Metamorfozy* tłóczone w Strasburgu w 1515 r.¹⁴⁶

W klasztornej librarii było miejsce nie tylko dla spuścizny starożytnych poetów oraz dramaturgów. Zakonnicy zadbali również o wyposażenie biblioteki w dzieła nowożytnych pisarzy łacińskich. Wśród nich mieli nade wszystko niezachowany już dziś zbiór kilku tysięcy przysłów (*Proverbia*)¹⁴⁷ Erazma z Rotterdamu († 1536), które po raz pierwszy wyszły drukiem u króla typografów Alda Manutiusa.¹⁴⁸ Z poetów *elenchus librorum* notuje Jana Owena, jako autora *Epiogramatów*.¹⁴⁹ Kartuzi nie omieszkali także nabyć dzieła najwybitniejszego przedstawiciela barokowego teatru jezuickiego w Niemczech, nauczyciela retoryki w kolegium monachijskim – Jacoba Bidermanna († 1639), z którego dorobku włączyli do swych zbiorów sceniczny utwór *Utopia*.¹⁵⁰

Ostatnie dwie pozycje w zestawieniu Milkaua stanowią prace z zakresu muzyki w tym Hermana Motta *Medulla musices choralis*.¹⁵¹

Literatura kaznodziejska („H” – *Concionatores seu Sermonarii*)

Wprawdzie zakon kartuski nie podejmował żadnej działalności duszpasterskiej, niemniej jednak w jego księgozbiorach spore miejsce zajmowała literatura kaznodziejska.¹⁵² Jej obecność w bibliotekach kartuskich wynikała bez wątpienia z faktu, iż – pełniąc w dużej mierze rolę pomocy duszpasterskich – stanowiła jednocześnie znakomitą lekturę dla czytelnika poszukującego ważkich zagadnień

¹³⁹ *Elenchus* G₄. 5.

¹⁴⁰ *Elenchus* G₃. 32, BSD cim. 1100.

¹⁴¹ *Elenchus* G₄. 2, 3.

¹⁴² *Elenchus* G₄. 6.

¹⁴³ *Elenchus* G₃. 50.

¹⁴⁴ *Elenchus* G₄. 12.

¹⁴⁵ *Elenchus* G₃. 44, BSD cim. 196.

¹⁴⁶ *Elenchus* G₂. 13, BSD cim. 5004; drugi egzemplarz tego dzieła nie zachował się zob. *Elenchus* G₄. 15.

¹⁴⁷ Ukazały się pod tyt. *Adagia*.

¹⁴⁸ *Elenchus* G. 4.

¹⁴⁹ *Elenchus* G₄. 9, BSD st. 516.

¹⁵⁰ *Elenchus* G₄. 21.

¹⁵¹ *Elenchus* G₄. 21, 22.

¹⁵² W przywoływanej już bibliotece w Roermond dział kaznodziejski liczył 332 tytuły i był trzecim co do wielkości, por. P. J. A. Nissen, *op. cit.*, s. 218.

teologicznych, dzięki czemu uzupełniała niekiedy właściwe piśmiennictwo z poszczególnych gałęzi teologii.

W świetle katalogu w ostatnich latach istnienia biblioteki „Raju Maryi” dział ten liczył 288 woluminów, co pod względem objętości plasuje go na trzecim miejscu, tuż za fragmentem zawierającym dzieła ascetyczne i z zakresu historii Kościoła. Z owego zasobu biblioteka pelplińska przechowuje 155 tomów zawierających 137 dzieł, z których aż 27 przypada na inkunabuły. Dwa druki XV w. znajdują się w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. W tej grupie mamy także cztery woluminy średniowiecznych rękopisów.

Zestawione tutaj piśmiennictwo obejmuje wszystkie rodzaje wymowy kościelnej, od nielicznych prac z teorii homiletyki po wielką ilość zbiorów kazań stanowiących zarówno proste formy homilii przeznaczonych dla ludu, jak i mających postać poważnych traktatów teologicznych, które retoryka kościelna określa mianem *sermones*. Poza tym znalazł się tutaj cały szereg kazań polemicznych czy wreszcie homilii żałobnych.

Spuścizna średniowiecznych twórców literatury kaznodziejskiej dostępna była zakonnikom „Raju Maryi” w przeważającej części w postaci XV – wiecznych edycji tak rękopiśmiennych, jak i drukowanych, toteż swe omówienie znalazła w odpowiednich – im poświęconych – działach niniejszej pracy. Warto jedynie wskazać, iż kaszubskim mnichom z zakresu homiletyki znane były wszystkie znaczące dzieła sław tej epoki od św. Bonawentury poczynając, poprzez np. Jana Herolta, Bernarda z Clairvaux czy Leonarda de Utino, na Wincentym Ferreriusie kończąc.¹⁵³

Ta część średniowiecznego piśmiennictwa kaznodziejskiego, zgromadzona w bibliotece kartuzów, którą opublikowano w stuleciu XVI i wiekach późniejszych, reprezentowana jest m.in. przez dzieła dominikanina, świętego kaznodziei Jakuba de Voragine († ok. 1300). Oprócz jego zbioru *Sermones de tempore et de Sanctis*, zachowanych w druku XV w. mamy XVII – wieczną dwutomową edycję *Sermones aurei*, tłoczoną w Moguncji sumptem Piotra Cholina.¹⁵⁴

Homiletyka schyłku średniowiecza w bibliotece kartuskiej, to przede wszystkim *Sermones de tempore* obecne już w wydaniu z doby inkunabułów,¹⁵⁵ jak i ogłoszone drukiem w 1514 r.¹⁵⁶ oraz *Sermones de Sanctis*¹⁵⁷ jednego z największych węgierskich kaznodziei z 2 poł. XV w., franciszkanina obserwanta, bakałarza Akademii Krakowskiej wzmiankowanego już Pelbarta z Temeszwaru († 1504). Autor dla podniesienia rangi swych dzieł, wprowadził do tytułu imię słynnego profesora gramatyki i retoryki z Arles Juliana Pomeriusa (pocz. VI w.) (np. *Sermones Pomerii de Sanctis*). W omawianym zbiorze, wśród prac Pelbarta znajdu-

¹⁵³ Zob. podrozdziały poświęcone inkunabułom i rękopisom.

¹⁵⁴ *Elenchus* H₂, 27, BSD st. 10886.

¹⁵⁵ *Elenchus* H₂, 2, BSD Inc. Qu. 96 adl.

¹⁵⁶ *Elenchus* H. 58, BSD cim. 10211.

¹⁵⁷ *Elenchus* H. 60, BSD st. 11939.

jemy także jego kazania maryjne *Stellarum corone benedictae Virginis Mariae*, również z warsztatu Grana z 1502 r.¹⁵⁸

Z tego samego okresu pochodzą *Sermones de sanctis* profesora teologii i filozofii w Tybindze Gabriela Biela († 1495).¹⁵⁹ Nieco wcześniejsze są *Sermones de tempore et de sanctis* jednego z najwybitniejszych kaznodziejów niemieckich XIV stulecia, wielkiego mistyka, dominikanina Jana Taulera († 1361) w tłumaczeniu dokonany na łacinę przez kartuzia Laurentiusa Suriusa, który w XVI w. stał się obrońcą atakowanych idei Taulera.¹⁶⁰ Dodatkowo kartuzi posiadali edycję jego kazań w języku holenderskim, którą współoprawiono z niemieckimi homiliami znanego sztrasburskiego kaznodziei Johanna Geilera († 1510) wydanymi w 1521 r.¹⁶¹

W okresie reformacji katolickie piśmiennictwo kaznodziejskie odegrało niebagatelną rolę podejmując walkę z doktrynami protestanckimi, stąd też wiek XVI, a zwłaszcza czasy po Soborze Trydenckim, obfitują w wiele dzieł z tego zakresu. Szczególnie na tym polu zasłużyli się jezuici.

W bibliotece znajdowały się, zachowane do dzisiaj, trzy tomy *Conciones in evangelia Dominicalia* jezuickiego autora określanego mianem „theologus doctissimus” – Franciszka Costera († 1619), drukowane w Kolonii w 1628 r.¹⁶² Kolejne z dzieł autorstwa jezuitów to tom pierwszy i trzeci z pięciotomowego, ogłoszonego w Münster w 1622 r. wydania *Conciones* hiszpańskiego zakonnika Jana Osoriusa († 1594)¹⁶³ oraz drukowane w Antwerpii w 1622 r. *Homiliae sacrae* Jana de Cartagena († 1617), wykładowcy teologii w Rzymie, który z czasem przeszedł do franciszkanów.¹⁶⁴

Nie zabrakło oczywiście w omawianym dziale księgozbioru kartuskiego kazań autora tak wybitnego, jak wzmiankowany już hiszpański dominikanin Ludwik z Granady, spośród których zachowały się homilie w języku niemieckim, drukowane u schyłku XVI stulecia w kolońskiej oficynie Gerwina Caleniusa.¹⁶⁵ Wartym odnotowania jest również *Promptuarium morale* opublikowane w – antwerpskiej tłoczni spadkobierców Plantina, niezwykle popularnego angielskiego kontrowersyisty Tomasza Stapletona,¹⁶⁶ którego liczne pisma wypełniały dział teologii kontrowersyjnej naszej biblioteki.

Z okresu stopniowego upadku wymowy kaznodziejskiej w końcu XVI i w wieku XVII w zbiorach kartuzów kaszubskich znajdowało się u schyłku XVIII w. dziewięć woluminów obejmujących dorobek, chętnie studiowanego w polskich

¹⁵⁸ *Elenchus* H. 61, BSD F. 538 XVI w.

¹⁵⁹ *Elenchus* H₂, 84, BSD st. 6308.

¹⁶⁰ *Elenchus* H₂, 41, BSD st. 6019; J. Aumann, *op. cit.*, s. 179-181.

¹⁶¹ *Elenchus* H. 22, BSD cim. 10173; por. J. Aumann, *op. cit.*, s. 179-181.

¹⁶² *Elenchus* H₃, 16-18, BSD st. 10742-10744.

¹⁶³ *Elenchus* H₃, 22, 24, BSD st. 5358, 5359.

¹⁶⁴ *Elenchus* H. 27, BSD st. 20253.

¹⁶⁵ *Elenchus* H. 29-30, BSD cim. 15051-15052.

¹⁶⁶ *Elenchus* H₃, 32, BSD cim. 1157.

kolegiach zakonnych jezuita Mathiasa Fabra († 1653),¹⁶⁷ z których pozostało *Auctarium concionum* z 1645 r.¹⁶⁸ W tym miejscu można odnotować liczne pisma belgijskiego teologa i kaznodziei – Laurentiusa Beyerlincka († 1627) w tym naj-słynniejsze – niezachowane – ośmiotomowe *Magnum theatrum vitae humanae* tłoczone najprawdopodobniej w Lyonie w 1678 r.¹⁶⁹ W kartuzji znajdowała się również, obecna jeszcze dzisiaj czterotomowa edycja tego dzieła z bazylejskiego warsztatu Sebastiana Henricpetri z 1604 r.¹⁷⁰ I wreszcie na końcu tej grupy warto zwrócić uwagę na wydaną w Kolonii w 1616 r. niemieckojęzyczną postyllę wzmiankowanego już kardynała Roberta Bellarmina.¹⁷¹

Prawo kanoniczne i cywilne („I” – *Iuristae Canonici et Civiles*)

Rozwijający się intensywnie zwłaszcza pod względem gospodarczym – co miało miejsce przede wszystkim w pierwszym okresie działalności „Raju Maryi” (XV w.) – oraz prowadzący rozległe interesy i utrzymujący znaczne majątki, klasztor kaszubski pilnie dbał o wyposażenie swej biblioteki w niezbędne dzieła z zakresu prawa świeckiego. Jednocześnie jako placówka zakonna funkcjonująca w łonie Kościoła katolickiego, był żywo zainteresowany piśmiennictwem z dziedziny prawa kanonicznego. W 1770 r., sprawujący opiekę nad biblioteką kartuzji, Józef Milkau zarejestrował 189 woluminów dzieł z zakresu prawa kanonicznego i cywilnego. Obecnie w bibliotece pelplińskiej przechowuje się 113 tytułów w 133 woluminach, z czego osiem pozycji stanowią inkunabuły.

Prawodawstwo świeckie niegdyś wypełniające półki kartuskiej librarii reprezentowane jest licznymi kodeksami, z których najbardziej znany jest przede wszystkim *Codex Justyniana* zachowany w pelplińskiej księżnicy w trzech edycjach, w tym 5-tomowej, tłoczonej w Paryżu w 1553 r.¹⁷² oraz dwutomowej lyońskiej *in folio* z 1512 r.¹⁷³ Oprócz pełnych wydań kodyfikacji justyniańskiej, zakonnicy kartuscy posiadali również poszczególne jej części, tworzące tzw. *Corpus iuris civilis*. Były to *Digestorum seu pandectarum iuris civilis* – wybór pism dawnych rzymskich jurystów drukowane w ośmiu tomach w Paryżu w 1552 r.¹⁷⁴ oraz urzędowy podręcznik prawa – *Institutiones iuris civilis* w wydaniu lyońskim z 1558 r.¹⁷⁵

Piśmiennictwo z zakresu prawa cywilnego zgromadzone w księżnicy kartuskiej to również szereg dzieł mniej lub bardziej popularnych autorów nowożyt-

¹⁶⁷ J. Śrutwa, *Szkoła księży pijarów*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej...*, t. 2, Cz. 2, s. 559.

¹⁶⁸ *Elenchus* H. 46.

¹⁶⁹ *Elenchus* H. 1-8; por. G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 444.

¹⁷⁰ *Elenchus* H. 9-12, BSD st. 20163-20166.

¹⁷¹ *Elenchus* H₂, 100, BSD st. 11072.

¹⁷² *Elenchus* I₃, 1-5, BSD cim. 563-567.

¹⁷³ *Elenchus* I. 13-14, BSD st. 20266, 20055.

¹⁷⁴ *Elenchus* I₃, 8-16, BSD cim. 572-580.

¹⁷⁵ *Elenchus* I₄, 5, BSD cim. 516; *Elenchus* I₄, 18-19 (niezachowane).

nych. Spośród zachowanych książek można wymienić prace z dorobku naukowego wybitnego włoskiego prawnika i kanonisty Prospera Farinacci († 1618). Zachowała się m.in. ośmiotomowa *in folio* edycja jego *Opera omnia* drukowana we Frankfurcie w latach 1611-1627¹⁷⁶ oraz *Repertorium de ultimis voluntatibus* – lyoński druk z 1644 r.¹⁷⁷ Warto zaznaczyć, iż w zakresie prawa karnego dzieła Farinacciego miały znaczny wpływ na ukształtowanie się ustawodawstwa europejskiego w XVIII w. Z tego okresu pochodzi również *Legum conciliatarum centuriae X* włoskiego prawnika Juliusza Paciusa a Beriga († 1635) ogłoszone drukiem we Frankfurcie w 1643 r.¹⁷⁸ czy *De regulis iuris* – mediolańczyka Filipa Deciusa († 1535) drukowane w Kolonii w 1582 r.¹⁷⁹

Wprawdzie najwybitniejsze dzieła średniowiecznej kanonistyki księżnica „Paradisi Mariae” posiadała w drukach z XV w., zaś ich charakterystyka znalazła się w dziale poświęconym inkunabułom, niemniej jednak należy w tym miejscu choćby przypomnieć najważniejsze tytuły i nazwiska. Były zatem w zbiorach kartuskich takie tytuły jak: *Summa de casibus conscientiae* – szeroko rozpowszechnione dzieło dominikanina Bartłomieja de S. Concordio († 1347), *Concordantia sive Ambidexterium* bolońskiego profesora Jana Calderinusa († 1365) czy *Glosae Clementinae* Mikołaja de Tudeschis († 1445).¹⁸⁰ Oprócz pism wspomnianych autorów, drukowanych w dobie inkunabułów, biblioteka posiadała również dzieła innych znakomitych jurystów średniowiecza, o których istnieniu w księżnicy dowiadujemy się dzisiaj jedynie z katalogu Milkaua. Mogli więc kartuzi kaszubszy korzystać np. ze *Speculum iudiciale*,¹⁸¹ w którym autor – Wilhelm Durand († 1296), znany nam z dzieła *Rationale divinorum*¹⁸² przedstawił całość prawa kanonicznego w zakresie procedury sądowej, stąd jego praca uchodziła w średniowieczu jako najlepszy zbiór norm postępowania.

Spośród książek tego okresu znanych nam z autopsji, biblioteka kartuzów posiadała oczywiście jedno z najważniejszych dzieł, od których kanonistyka usamodzielniała się jako odrębna dyscyplina, mianowicie *Dekrety* żyjącego w XII w. prawnika Gracjana, które stały się podstawą nauczania prawa kanonicznego na pierwszych uniwersytetach. Egzemplarz kartuski to trzytomowa edycja drukowana w Lyonie w latach 1509-1510, uzupełniona o głośnie w swoim czasie *Margarita Decreti seu tabula Martiniana* autorstwa Marcina Polaka, które w klasztorze znajdowało się dodatkowo w druku z XV w.¹⁸³ Z dekretami Gracjana wiążą się oczywiście *Dekrety* Grzegorza IX, i *Księga szоста (Liber sextus)* papieża

¹⁷⁶ *Elenchus* I. 67, 69-74, BSD b. sygn. (brak tomu II).

¹⁷⁷ *Elenchus* I. 75, BSD st. 15843.

¹⁷⁸ *Elenchus* I₄. 3, BSD st. 1321.

¹⁷⁹ *Elenchus* I₃. 26, BSD cim. 1036.

¹⁸⁰ Zob. podrozdział „Inkunabuły”.

¹⁸¹ *Elenchus* I₂. 15.

¹⁸² Zob. podrozdział „Inkunabuły”.

¹⁸³ *Elenchus* I. 1-3, cim. 15127-15128; zob. także I. 92, Inc. F. 641.

Bonifacego VIII, w naszej bibliotece obecne wspomnianymi drukami z XV w.,¹⁸⁴ które razem tworzą grupę sześciu ksiąg o wspólnej nazwie *Corpus Iuris Canonici*.

Kanonistyka wieku XVI i XVII ma również swą liczną reprezentację. Sądząc z obfitości prac, w jakie zaopatrzona była biblioteka w Kartuzach, wielką popularnością cieszyły się dzieła wybitnego portugalskiego kanonisty biskupa Agostino Barbosy († 1649). Jeszcze w chwili obecnej zarejestrowano w pelplińskich seminaryjnych zbiorach pokartuskich 8 tytułów pism tego autora. Do najbardziej znanych należą *De officio et potestate parochi*, które kartuzja posiadała w dwu wydaniach lyońskich z 1647 i 1660 r.¹⁸⁵ oraz *De officio et potestate episcopi* znane kaszubskim mnichom także z wydania w Lyonie w 1641 r.¹⁸⁶ Tutaj odnajdujemy również dzieła zebrane uczestnika soboru trydenckiego, hiszpańskiego prawnika Diego Covarrubias y Leyva († 1577) opublikowane w Antwerpii w 1638 r.¹⁸⁷ oraz 9 – tomowy zbiór *Concilia generalia et provincialia* belgijskiego teologa Severina Biniusa († 1641) drukowany w Kolonii w 1618 r.¹⁸⁸

Uzupełnieniem książek zgromadzonych w tym dziale były najbardziej użyteczne dzieła z dziedziny świeckiego prawodawstwa Polski i Prus, w XVIII w. sklasyfikowane w dziale „K” – *Libri Regnum Poloniae*. Bliższa zatem ich charakterystyka znalazła się w podrozdziale niniejszej pracy omawiającym polonika.

Dzieła dotyczące Państwa Polskiego („K” – *Libri Regnum Poloniae Concernentes*)

Szczególnie interesujący ów dział, z racji faktu, że zawierał niemal w 100 procentach polonika swą bliższą charakterystykę znalazł w osobnym podrozdziale niniejszej pracy. W tym miejscu odnotować należy dane liczbowe ustalone w oparciu o katalog Milkaua oraz o zachowany fragment księgozbioru przechowywany w bibliotece pelplińskiej. *Elenchus librorum* wyliczał w tym dziale 133 woluminy książek, z których w chwili obecnej dostępne są 63 dzieła w 45 tomach.

***Cartusiana* („L” – *Libri S. Ordinem Cartusiensem*)**

Bardzo interesująco prezentuje się zbiór książek, które twórca XVIII – wiecznego katalogu wyodrębnił w osobnym dziale „L” – *Libri S. Ordinem Cartusiensem*. Znalazły się one tutaj nie tyle ze względu na profil tematyczny, ale głównie

¹⁸⁴ *Elenchus* I. 4, BSD F. 864; *Elenchus* I. 49, BSD F. 770.

¹⁸⁵ *Elenchus* I. 38, 43, BSD st. 20800, 20546.

¹⁸⁶ *Elenchus* I. 37, BSD st. 20515.

¹⁸⁷ *Elenchus* I. 48, BSD st. 20516.

¹⁸⁸ *Elenchus* I. 16-24, BSD st. 20519-20527.

z uwagi na przynależność zakonną autorów dzieł w nim zgromadzonych.¹⁸⁹ Tak więc zarejestrowano w tym miejscu nie tylko prace poświęcone historii zakonu, biografie znakomitych jego członków czy też statuty regulujące życie „milczących mnichów”. Przede wszystkim jednak dział ten wypełnia piśmiennictwo autorów kartuskich od pomysłodawcy i założyciela zakonu Brunona z Kolonii poczynając, poprzez wielkie nazwiska Ludolfa z Saksonii, Jakuba z Paradyża czy Dionizego Kartuza, jak i wydawcy ich dzieł Theodora Petreiusa, na autorach mniejszej rangi kończąc.

Wyodrębnienie takiego działu świadczy wyraźnie o zainteresowaniu zakonników „Raju Maryi” historią, funkcjonowaniem i naukowym dorobkiem zakonu i jego znamienitych członków, co obserwujemy również w innych klasztorach kartuskich.¹⁹⁰

Dział kartuski w drugiej połowie XVIII wieku liczył 210 woluminów książek, z których do czasów współczesnych przetrwało 71 tomów zawierających 73 dzieła oraz jeden inkunabuł i 6 woluminów rękopisów.

Na wstępie warto przede wszystkim przyjrzeć się piśmiennictwu zakonników kartuskich. Zakon od momentu swego powstania wydał wielu wybitnych pisarzy, tworzących dzieła o treści religijnej, głównie ascetycznej, mających również w swym dorobku prace z zakresu szeroko rozumianej historii Kościoła, poprzez dzieła podejmujące problematykę ogólnozakonną czy wreszcie odnoszące się do historii poszczególnych prowincji czy domów zakonnych. Listę publikacji odnotowanych w katalogu Milkaua otwierają pisma założyciela zakonu św. Brunona z Kolonii. Biblioteka posiadała dwa tomy jego *Opera omnia* wydane przez Theodora Petreiusa, drukowane w Kolonii u Bernharda Woltera w 1611 r., z których do dzisiaj zachował się tylko jeden.¹⁹¹ Bruno nie pozostawił po sobie wielu dzieł, nie stworzył również reguły zakonnej – był jedynie zakonodawcą. Prawodawcą natomiast był piąty przeor Wielkiej Kartuzji Guigo I. W bibliotece już u progu istnienia kartuzji znalazły się jeszcze w edycji rękopiśmiennej¹⁹² jego *Consuetudines* – zbiór podstawowych statutów i prawideł życia klasztornego „milczących mnichów”.¹⁹³

¹⁸⁹ Niezastąpioną pomoc w zestawieniu dorobku pisarzy kartuskich daje pozostająca ciągle aktualną trzypiętomowa bibliografia kartuska Alberta Gruysa, który w pierwszym woluminie pokusił się o opracowanie leksykonu bio-bibliograficznego wszystkich wybitnych pisarzy kartuskich, por. A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat. I. Auteurs cartusiens*, Paris 1976. Studium to uzupełnia opracowanie historiografii kartuskiej opublikowane przez Rafała Witkowskiego, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5, „Scripta Minora” 1, 1996, s. 201-248.

¹⁹⁰ Zob. m.in. R. Micus, *Anmerkungen zur Literatur kartäuischer Autoren in der Bibliothek der Kartause Prüll bei Regensburg*, [w:] *1000 Jahre Kultur in Karthaus-Prüll. Geschichte und Forschung vor den Toren Regensburg*, Regensburg 1997, s. 259-264.

¹⁹¹ *Elenchus* L. 1-2, BSD st. 15612.

¹⁹² *Elenchus* L. 46-47, BSD rkps 257 (77), 267 (76).

¹⁹³ Zob. na temat statutów m.in. J. Hogg, *Die Ältesten Consuetudines der Kartäuser*, Salzburg 1970, (*Analecta Cartusiana* 1), gdzie podana literatura.

Nie zabrakło również pierwodruku, który staraniem kartuzów wyszedł w tłoczni Jana Amerbacha w 1510 r.¹⁹⁴

Klasztorna biblioteka, której półki tak obficie wypełniały pisma ascetyków i mistyków nie mogła rzecz jasna obejść się bez jednego z najważniejszych a jednocześnie najpopularniejszych dzieł tego działu teologii, mianowicie *Vita Christi* wybitnego autora kartuskiego Ludolfa z Saksonii († 1378). W kartuzji znajdowały się trzy egzemplarze tej książki, z których jeden nie doczekał współczesności.¹⁹⁵ Praca Ludolfa, napisana podczas pobytu autora w kartuzji mogunczkiej, uzyskawszy dziesiątki wydań i przekładów, stanowiła wzór i inspirację dla twórczości wielu późniejszych teologów.¹⁹⁶ Z jej to m.in. lektury zrodziła się duchowość założyciela zakonu jezuitów św. Ignacego Loyoli.

Zdecydowanie największa liczba tomów (opatrzonych dawną sygnaturą „L”), jakie wypełniały półki klasztornej biblioteki kartuzów kaszubskich, zawierała dzieła autorstwa dwu czołowych myślicieli zakonu a zarazem dwu największych przeorów kartuzji w Kolonii: Dionizego Kartuzza (Dionisius Ryckel Cartusianus † 1471) i Laurentiusa Suriusa († 1578).

Spśród zgromadzonych przez kaszubskich ojców 24 woluminów dzieł Dionizego Kartuzza zachowanych dzisiaj w 13 tomach, w pierwszym rzędzie należy wymienić jego prace teologiczno-filozoficzne, do których zalicza się jedno z najobszerniejszych – *Ennarationes in Scripturam Sacram* obejmujące w naszym zbiorze osiem tomów w tym sześć *in folio*, które opuściły oficyny typograficzne Kolonii w 1533 r.¹⁹⁷ Z pozostałych prac znajdujących się w bibliotece pelplińskiej jego myśl teologiczno-moralną reprezentuje *Liber de quatuor hominis novissimis*,¹⁹⁸ zaś do grupy pism, w których Dionizy opowiadał się za reformą obyczajów duchowieństwa zalicza się *De vita sacerdotali instituenda* wydrukowana w Gandawie w 1624 r.¹⁹⁹ W zbiorze książek niezachowanych, których istnienie skonstatowano jedynie w oparciu o cytowany wielokrotnie spis Milkaua, wymienić trzeba *Commentarius in libros beati Dionysi Areopagite* – jedno z najważniejszych dzieł Dionizego Kartuzza, powstałe jako wynik inspiracji lekturą pism Dionizego Areopagity – autora najbardziej cenionego przez wielkiego kartuzza. Poglądy ascetyczno-mistyczne Dionizego Kartuzza rozpowszechnione w Europie,²⁰⁰ znane były także

¹⁹⁴ *Elenchus* L. 49, BSD st. 15828; por. H. M. Blüm, *Ursprung und Geschichte der Ordensstatuten der Kartäuser*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 38-49, (Die erste Regeldruck der Kartäuser Basel 1510, s. 40).

¹⁹⁵ *Elenchus* L. 34-36, BSD st. 15762, 20276.

¹⁹⁶ Na temat dzieła Ludolfa z Saksonii zob. obszerne studium: W. Baier, *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der Vita Christi des Ludolf von Sachsen*, Bd. 1-3, Salzburg 1977, (Analecta Cartusiana 44).

¹⁹⁷ *Elenchus* L. 16-19, 21, 23, BSD cim. 10306, 10317, 10330, 10336 oraz dwa tomy bez sygnatur (L. 18 i L. 16).

¹⁹⁸ *Elenchus* L. 7, BSD cim. 400.

¹⁹⁹ *Elenchus* L. 8, BSD st. 1312.

²⁰⁰ K. Emery Jr., *Dionisii Cartusiansis bibliotheca et manuscripta: prologue and queries*, [w:] *Kartäusermystik und -mystiker* Bd. 4, Salzburg 1982, (Analecta Cartusiana 55), s. 119-155; P. J. A. Nissen, *op. cit.*, s. 187-200.

w Polsce. Studiowano je w kolegiach zakonnych,²⁰¹ znajdowały się również w zbiorach prywatnych duchowieństwa, jak choćby biskupa Hieronima Rozrażewskiego – wielkiego dobroczyńcy „Raju Maryi” i propagatora idei kartuskiej, chętnie sięgającego do tego rodzaju piśmiennictwa.²⁰²

Równie obszernie – jak w twórczość Dionizego – zaopatrzona była biblioteka kartuzów kaszubskich w dzieła kolejnego z wybitnych pisarzy zakonu Laurentiusa Suriusa. Wykaz zapisów w katalogu wymienia 14 woluminów jego prac, z których biblioteka pelplińska przechowuje obecnie dwa dzieła w ośmiu tomach. Z uwagi na wysoką rangę szczególnie warte odnotowania jest niewątpliwie siedmiotomowe dzieło *De probatis sanctorum historiis* tłóczone w 1576 r. w kolońskiej oficynie Gerwina Caleniusa.²⁰³ Ogromne zainteresowanie sprawiło, iż było to drugie już wydanie *Żywotów* Suriusa, które opuściło prasy drukarskie zaledwie w kilka lat po pierwszym. Warto dodać, że praca ta ciesząc się ogromnym powodzeniem w Europie, w szybkim czasie została rozpowszechniona dzięki licznym tłumaczeniom na języki narodowe. W Polsce znana była choćby poprzez *Żywoty świętych* Piotra Skargi, dla którego dzieło Suriusa stanowiło jedno ze źródeł do komponowania własnej wersji życiorysów świętych mężów.²⁰⁴ Należy przy okazji wspomnieć, iż dzieło Skargi nieobce było również zakonnikom kartuskim, przy czym informacje o jego istnieniu w bibliotece czerpiemy już tylko z katalogu.²⁰⁵

Ze sporej rzeszy dzieł traktujących o historii zakonu kartuskiego ojcowie „Raju Maryi” posiadali książkę jednego z największych pisarzy kartuskich doby późnego średniowiecza Piotra Dorlandusa († 1507) *Chronicon Cartusiense* wydaną przez Theodora Petreiusa w Kolonii w 1608 r.²⁰⁶

Zgromadzono także w bibliotece 13 tomów dzieł z dorobku kolejnego wielkiego uczonego zakonu, przeora kartuzji kolońskiej – Johanna Justusa Landsberga († 1539), w tym trzy woluminy z drugiego – pięciotomowego – wydania *in quarto* jego dzieł zbiorowych w kolońskiej edycji Johannesesa Krebsa z 1630 r.²⁰⁷ Niewątpliwie duże zainteresowanie zakonników „Raju Maryi” wzbudzało także wielokrotnie ogłaszane dzieło Landsberga – *Enchiridion christiane militiae*, bo-

²⁰¹ H. Z. Leszczyński, *Z dziejów Kolegium Prowincjalnego cystersów w Mogile*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej...* t. 2, Cz. 2 : *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 443.

²⁰² L. Grzebień, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 22, 1971, s. 105-106.

²⁰³ *Elenchus* L. 7-13, BSD cim. 10154-10160.

²⁰⁴ U. Borkowska, *Hagiografia polska (wiek XVI-XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii...*, t. 2, Cz. 1, s. 482.

²⁰⁵ *Elenchus* M. 190.

²⁰⁶ *Elenchus* L., 60, BSD 797.

²⁰⁷ *Elenchus* L., 25, 28-29, BSD st. 10208, 10565, 10566; pierwsze – czterotomowe – wydanie ukazało się *in folio* u Materna Cholina w Kolonii w latach 1554/1555; por. J. Greven, *Die Kölner Kartause und die Anfänge der katholischen Reform in Deutschland*, Münster 1935, (Johann Justus Landsberg und die Ausgänge der mittelalterlichen Mystik, s. 27 i niżej).

wiem w księgozbiornie klasztornej znajdowało się ono w 10 egzemplarzach,²⁰⁸ z których do naszych czasów dotarł tylko jeden.²⁰⁹

W katalogu Milkaua zarejestrowano również znaczną liczbę pism wielkiego historyka kartuskiego XVII wieku – generała zakonu Innocentego Le Massona († 1703). Szczególnym powodzeniem w klasztorze cieszyło się dwutomowe dzieło *Introductio ad vitam interiorem*, które biblioteka konwentualna w XVIII wieku posiadała przynajmniej w siedmiu egzemplarzach, w księżnicy seminaryjnej w Pelplinie obecne już dzisiaj tylko jednym.²¹⁰ Niestety z owych licznych pozostałych dzieł Le Massona do naszych czasów zachowały się także tylko pojedyncze prace²¹¹ w tym wielokrotnie wznawiana *Theologia moralis* w wydaniu z 1674 r.²¹²

Księżnicę kartuzów kaszubskich wyposażono również w wydany w początkach XVII w. leksykon biograficzny pisarzy kartuskich *Bibliotheca cartusiana, sive illustrium sacri cartusiani ordinis scriptorum catalogus*.²¹³ Autorem był wzmiankowany już, zasłużony wydawca wielu cennych dzieł kartuzów, przeor kartuzji w Dülmen Theodor Petreius († 1640); niestety o obecności tej książki w bibliotece świadczy jedynie zapis w katalogu. Przetrwało natomiast kilka innych prac z dorobku Petreiusa m.in. *Confessio gregoriana* oraz *Confessio Tertuliana* drukowane w Kolonii i Paryżu w latach 1597 i 1603.²¹⁴

Wymienione tytuły nie wyczerpują pełnej listy zebranych w katalogu dzieł, które określamy mianem *cartusiana*. Oprócz wyróżnionych autorów należy choćby zasygnalizować obecność w księżnicy „Raju Maryi” piśmiennictwa innych cennych kartuzów. Do takich należy m.in. Michał z Pragi († 1401), mający w bibliotecznych zbiorach spory udział²¹⁵ czy Johannes Hagen (de Indagine † 1475), którego twórczość mnisi kaszubscy – poza licznymi drukami²¹⁶ – posiadali także w edycjach rękopiśmiennych.²¹⁷ Do tego dołącza się cały szereg książek autorstwa osób mniej popularnych lub prawie w ogóle nieznanymi.

²⁰⁸ *Elenchus* L₄, 31-40.

²⁰⁹ BSD st. 743 (L₄, 31).

²¹⁰ *Elenchus* L. 16-17, BSD cim. 1485-1486.

²¹¹ *Elenchus* L. 27-31, L₁, 10-15, 18-23, L₃, 1, 13, 74-75; zachowały się jedynie: *Annales Ordinis Cartusiensis* (Correriae 1687) L. 32, BSD st. 20904, *Praxis iuris cartusiani* (Correriae 1695) L₃, 5 BSD st. 832.

²¹² L₄, 12, BSD st. 1423.

²¹³ *Elenchus* L₃, 33.

²¹⁴ *Elenchus* L₄, 22, BSD cim. 136, *Elenchus* L₃, 34, BSD st. 1261.

²¹⁵ *Elenchus* L₃, 35-59, zachowane L₃, 48, 50, 51, 59 – BSD cim. 201, 137, 299, 1189; był to najbardziej znany pisarz praskiej kartuzji „Hortus Mariae”, por. R. Witkowski, *Das Kartäuserkloster in der Hauptstadt des böhmischen Reiches. Die Cartusia Horti Beatae Mariae in Prag*, [w:] *Die Kartäuser und das Heilige Römische Reich*, Bd. 2 Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 15; W. Iwańczak, *Kartuz Michał z Pragi – moralista późnego średniowiecza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 243-255.

²¹⁶ *Elenchus* L₃, 66-73 (wszystkie niezachowane); był to przede wszystkim *De perfectione et exercitiis ordinis cartusiensium ad perfectionem ordinatis* (druk. Kolonia 1606 lub inne) por. A. Gruys, *Cartusiana...*, s. 112.

²¹⁷ Rękopiśmienne: *Elenchus* L. 46, 47, BSD rkps 257 (77) poz. 2, rkps 267 (76) poz. 2; na temat twórczości Hageny por. obszerne studium: J. Klapper, *Der Erfurter Kartäuser Johannes Hagen. Ein Reformtheologe des 15. Jahrhunderts*, Bd. 1-2, Leipzig 1960-1961.

Podsumowując, trzeba przyznać, iż spory ten dział skupiał w sobie twórczość niemal wszystkich najważniejszych pisarzy kartuskich od momentu założenia zakonu w 1089 r. aż po czasy schyłku istnienia kartuzji kaszubskiej. Nasuwa się jednakże pytanie o przyczyny braku przynajmniej dwu dzieł znakomitych historyografów kartuskich XVII i XVIII w.: leksykonu wszystkich istniejących w XVII stuleciu kartuzji pt. *Omnium Domorum Ordinis Carthusiani ... Origines* hiszpańskiego mnicha Joaquina Alfaury († 1672)²¹⁸ – oraz dziesięciotomowej *Storia critico-cronologico-diplomatica del Patriarcho S. Brunone e de suo Ordine*, najśłynniejszego wśród włoskich historyków kartuskich Benedetto Tromby'ego († 1788).²¹⁹

Historia Kościoła („M” – *Historici Sacri*)

Kartuzi kaszubszy z upodobaniem gromadzili literaturę z tej dziedziny. Biblioteka w przededniu kasaty klasztoru zaopatrzona była w 340 tomów dzieł z zakresu historii Kościoła, z których do czasów współczesnych przetrwało 116 tytułów w 218 woluminach. Był to obok ascetyki największy dział księgozbioru kartuskiego, skupiający w sobie zarówno prace *strictae* historyczne, odnoszące się do całości dziejów kościelnych, historii papieżstwa, soborów, zakonów, obejmujący roczniki i kroniki kościelne oraz wielkich rozmiarów kompendia historyczne, jak i prace hagiograficzne a także z dziedziny liturgiki.

Już tylko pobieżna analiza katalogu zwraca uwagę, iż księgozbiór kartuzów wyposażono nade wszystko w monumentalne, wielotomowe edycje zbiorowe dzieł z zakresu historii kościelnej. Mieli zatem ojcowie w szczególności podstawowe prace, a w tym 12 – tomowe *Annales ecclesiastici* – jedno z najobszerniejszych opracowań dziejów Kościoła, dokonane przez kardynała Cezara Baroniusza († 1607) – drukowane w Antwerpii w oficynie Plantina – tłumaczone na wiele języków (na polski przełożył je P. Skarga *Roczne dzieje kościelne* Kraków 1603), stanowiące odpowiedź Kościoła katolickiego na głośną protestancką historię chrześcijaństwa *Centurie Magdeburgskie*.²²⁰ Pracę Baroniusza uzupełniały pisma Abrahama Bzowskiego,²²¹ a także *Annales ecclesiastici* oratoriana Odorica Raynaldi († 1671), znane kartuzom z wydania w Kolonii w latach 1682-1694.²²²

Szczególnie dużo miejsca w omawianym dziale zajmowały *Acta sanctorum* – olbrzymie hagiograficzne dzieło opracowane przez tzw. Bollandystów – jezuitkich uczonych, którym przewodził Jean Bolland († 1665). Dzieło to obejmowało

²¹⁸ Wyd. Valentiae 1670.

²¹⁹ Wyd. Napoli 1773-1779.

²²⁰ *Elenchus* M. 8-19, BSD cim. 15163, 15165-15173, 15730, oraz jeden tom nieosygnowany; obok tego znajdowała się w kartuzji również edycja tego dzieła w sześciu woluminach, niezachowana.

²²¹ Szerzej na ten temat w rozdz. „Polonika”.

²²² *Elenchus* M. 31-38, BSD st. 20649-20656.

całościowe studia dotyczące osób i kultu wszystkich świętych. Miało układ kalendarzowy tzn. uwzględniało listę świętych oraz postaci, których kult nie został oficjalnie zatwierdzony, według ich rocznic przypadających na dany dzień zgodnie z martyrologium. Kontynuowano je przez kilka stuleci (XVII-XX w.) i objęto ono w sumie kilkadziesiąt tomów. Książnica „Raju Maryi” posiadała 45 woluminów, ostatnie drukowane w Antwerpii 1762 r.²²³ Hagiografia znalazła poza tym swą reprezentację w licznych publikacjach obejmujących żywoty poszczególnych świętych. Kolejno więc trafiły do zbiorów kartuskich przechowywane do dzisiaj w zbiorach pelplińskich *Vita s. Ignati* Piotra Ribadeneiry († 1611),²²⁴ *Vita Divi Augustini Hipponensis* Jana Riviusa²²⁵ oraz wzmiankowanego już Jana a Jesu Maria żywot św. Teresy²²⁶ czy wreszcie niezachowane *Vita et martyrium s. Ursulae* niemieckiego jezuita Hermana Crombacha († 1680).²²⁷

Do zbiorów kartuskich trafiła włoska edycja historii Rzymu pióra hellenistycznego autora Appiana z Aleksandrii (II w. n.e.) drukowana w drugiej poł. XVI w. w Wenecji.²²⁸ Natomiast średniowieczną literaturę historyczną, jaką kartuscy ojcowie zgromadzili w swej bibliotece reprezentują dzieła kronikarskie, a wśród nich drukowana jeszcze w dobie inkunabułów, największa uniwersalna kronika epoki *Speculum historiale* Wincentego Bellovacensis (z Beauvais † 1264).²²⁹

Miała też biblioteka „Raju Maryi” opracowywane na wzór starożytny bibliografie i katalogi autorów wielkich dzieł teologicznych, z których zachowała się drukowana w Paryżu w 1644 r. praca *De scriptoribus ecclesiasticis* autorstwa wielokrotnie już przywoływanego Roberta Bellarmina.²³⁰

Zbiory kartuskie uzupełniały leksykony prowincji kościelnych, diecezji oraz katalogi ich biskupów w poszczególnych krajach. Edycję tego typu wydawnictw zapoczątkował włoski uczonec, cysters Ferdynand Ughelli († 1670) swą dziewięciotomową *Italia sacra*, w Kartuzach obecną egzemplarzem weneckiego wydania z pierwszej poł. XVIII w.²³¹ Posiadali też kartuzi kaszubscy analogiczne publikacje z innych krajów. Do takich należała wzorowana na dziele Ughelli’ego 11 – tomowa *Gallia christiana* znana w klasztorze z edycji paryskiej z lat 1715-1759.²³²

Dostęp do biblioteki znalazły także liczne wydawnictwa historyczne obejmujące dzieje poszczególnych zgromadzeń zakonnych. Kaszubscy ojcowie dysponowali

²²³ *Elenchus* M. 51-91, 93-96, BSD st. 20842-20882, 20884-20887.

²²⁴ *Elenchus* M₃. 30, BSD cim. 208.

²²⁵ *Elenchus* M₂. 17, BSD st. 10571.

²²⁶ *Elenchus* M₃. 39, BSD st. 1018.

²²⁷ *Elenchus* M. 188.

²²⁸ *Elenchus* M₃. 31, BSD cim. 596.

²²⁹ *Elenchus* M. 1, BSD F. 879; por. rozdział „Inkunabuły”.

²³⁰ *Elenchus* M₃. 43, BSD st. 5254.

²³¹ *Elenchus* M. 113-118, 120, BSD st. 20362-20368.

²³² *Elenchus* M. 124-134, BSD st. 20370-20380.

sześciotomowymi *Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti* Jana Mabillona († 1707) drukowanymi w Paryżu w końcu XVII w.²³³ oraz opublikowanymi w Lyonie czterotomowymi rocznikami cysterskimi: *Cisterciensium [...] annalium* Angela Manrique.²³⁴

Swoje zainteresowania zwracali kartuzi kaszubscy także w stronę publikacji z zakresu historii chrześcijaństwa na terenach nowo odkrytych i w krajach misyjnych. W księgozbiörze znalazły się zatem *De rebus Iaponicis historica relatio* misjonarza jezuickiego Ludwika Frois († 1597), który w Japonii spędził blisko 35 lat,²³⁵ czy bawarskiego jurysty i twórcy atlasów Antona Wilhelma Ertela († 1715) *Austriana Regina Arabia* w wydaniu z 1687 r.²³⁶

W omawianym dziale księżnicy kartuskiej umieszczono również rozprawy odnoszące się do dziejów liturgii, w tym *De liturgia Gallicana* prekursora badań w tej dziedzinie, wspomnianego wcześniej J. Mabillona.²³⁷ Przede wszystkim jednak dostępne były eremitom kaszubskim dwa znakomite dzieła – zdaje się chętnie w klasztorze studiowanego²³⁸ – cystersa Giovanniego Bony: *Rerum liturgicarum libri duo*,²³⁹ które zapewniło autorowi sławę wybitnego liturgisty oraz *De divina psalmodia*,²⁴⁰ praca omawiająca w oparciu o bogatą dokumentację poszczególne godziny kanoniczne w ich rozwoju historycznym.

Historia powszechna („N” – *Historici Profani*)

Poza bogatym działem grupującym książki z dziedziny historii Kościoła, kartuzja posiadała również znaczną ilość dzieł z zakresu historii świeckiej (powszechnej). W 1770 roku w bibliotece znajdowały się 172 woluminy dzieł opatrzonych przez katalogującego sygnaturą „N”, z których biblioteka seminaryjna w Pelplinie rejestruje dzisiaj 111 tytułów w 99 tomach. Rozpiętość chronologiczna książek w tej grupie jest bardzo szeroka. Na zasób ów składają się dzieła twórców począwszy od epoki starożytnej z kilkukrotnie powtarzającymi się nazwiskami m.in. Józefa Flawiusza czy Pliniusza Starszego aż po całą rzeszę pisarzy doby nowożytnej.

Na czoło piśmiennictwa zgromadzonego w omawianym fragmencie księgozbióru kartuzów kaszubskich wysuwa się twórczość autorów starożytnych, zdo-

²³³ *Elenchus* M. 170-175, BSD st. 20286-20291.

²³⁴ *Elenchus* M. 177-180, BSD st. 20300-20303.

²³⁵ *Elenchus* M₃, 19, BSD cim. 509.

²³⁶ *Elenchus* M₃, 27, BSD st. 1085.

²³⁷ *Elenchus* M₃, 38, BSD st. 10329.

²³⁸ Ogółem w bibliotece znajdowało się kilkadziesiąt tytułów autorstwa G. Bony.

²³⁹ *Elenchus* M₃, 35, BSD st. 5100 oraz niezachowane M₃, 17.

²⁴⁰ *Elenchus* M₃, 34, BSD 1259. Nie był to jak się okazuje jedyny egzemplarz tego dzieła. Drugi wolumin bibliotekarz umieścił jednak w dziale ascetycznym („E” – E₂, 35), co budzi pewien niepokój o konsekwencje w klasyfikowaniu dzieł.

minowana przez cenne XVI – wieczne edycje ich pism. W pierwszej kolejności należy oczywiście wymienić ojca historiografii Herodota z Halikarnasu († ok. 425 p.n.e.) i jego dzieło *Historiae* przez uczonych aleksandryjskich podzielone na dziewięć ksiąg, które kartuzi znali z wydania frankfurckiego z 1594 r.²⁴¹ Z dorobku innych greckich historyków zakonnicy dysponowali niezachowanym do dzisiaj egzemplarzem *Wojny peloponeskiej* czołowego historyka starożytności Tukidydesa († ok. 404 p.n.e.)²⁴² oraz wydanymi w Bazylei w 1579 r. *Żywotami sławnych mężów*, najbardziej bodaj poczytnym dziełem jednego z największych pisarzy epoki – Plutarcha z Cheronei († 125 n.e.).²⁴³ Historiografia rzymska jest natomiast reprezentowana pismami najwybitniejszych swych twórców. Mieli zatem kartuzi *Commentaria de bello civili* Juliusza Cezara († 44 p.n.e.) oraz *Historiae* znakomitego historyka epoki cesarstwa Tacyta († ok. 120).²⁴⁴ Wśród pism obecnych jeszcze dzisiaj w bibliotece pelplińskiej znajdują się m.in. *Romanae historiae* Liwiusza († 17 n.e.) drukowane we Frankfurcie w 1568 r.²⁴⁵, wielka encyklopedyczna praca *Historia Naturalis* Pliniusza Starszego († 79 n.e.) w dwu edycjach bazylejskich z lat 1549 i 1554.²⁴⁶ oraz popularne dzieło Swetoniusza († 160) *Żywoty cesarów* z kolońskiego warsztatu Fabritiusa Walthera z 1553 r.²⁴⁷ Na półkach klasztornej librarii kartuzji kaszubskiej stały także pisma historyka żydowskiego Józefa Flawiusza († ok. 100 n.e.) ze znakomitą jego pracą *Historią żydowską* w wydaniu francuskim tłoczoną w Paryżu w 1599 r.²⁴⁸ oraz w niemieckojęzycznej edycji drukowanej w Strassburgu w 1617 r.²⁴⁹

Historiografia nowożytna ma w omawianym księgozborze bardzo liczną reprezentację. Biblioteka zaopatrzona była m.in. w wiele prac z zakresu historii poszczególnych krajów. Były zatem pisma Michała Isselta († 1597) z podstawowym jego dziełem 11 – tomowym *Mercurius Gallobelgicus* drukowanym w Kolonii w latach 1613-1619.²⁵⁰ Nie zabrakło również *Historii Hiszpanii* skreślonej przez jezuitę Juana Mariana wytłoczonej w Moguncji w 1604 r.²⁵¹ czy ogłoszonej drukiem we Frankfurcie w 1575 r. *Rerum Germanicarum historici claris* Alberta Krantza († 1517). Obok tego kartuzi kaszubscy posiadali bazylejski druk z 1566 r. pracy *Historiarum sui temporis* jednego z największych historyków włoskich Francesca Guicciardiniego († 1540)²⁵² oraz niezachowaną już dzisiaj książkę

²⁴¹ *Elenchus* N. 30, BSD cim. 10136.

²⁴² *Elenchus* N₃, 44.

²⁴³ *Elenchus* N₃, 47, BSD cim. 583.

²⁴⁴ *Elenchus* N₄, 15, niezachowane.

²⁴⁵ *Elenchus* N. 12, BSD cim. 15055.

²⁴⁶ *Elenchus* N. 1,2, BSD cim. 15125, 15126.

²⁴⁷ *Elenchus* N₃, 39, BSD cim. 1427.

²⁴⁸ *Elenchus* N₃, 21-22, BSD cim. 624, 1323.

²⁴⁹ *Elenchus* N. 26, BSD st. 15410.

²⁵⁰ *Elenchus* N₃, 2-4, 6-7, BSD st. 6360-6361, 2000, 2481-2484.

²⁵¹ *Elenchus* N₂, 2-3, BSD st. 10333-10334.

²⁵² *Elenchus* N. 5, BSD cim. 10066.

o takim samym tytule głośnego autora Pawła Joviusa († 1552).²⁵³ Pośród prac historycznych wartym przypomnienia jest także opublikowane w Kolonii w końcu XVI w. *Academiarum celebrium universi terrarum* uczonego niemieckiego, doktora prawa i teologii, kanonika katedry kolońskiej i rektora uniwersytetu w tym mieście Jakuba Middendorpa († 1611), należące do najznakomitszych pism w jego twórczości.²⁵⁴ Dzieło to jest współprawne z pracą *De Republica Hebraeorum* Karola Sigoniusa († 1584) w kolońskiej edycji z 1583 r.

Działa medyczne („O” – *Medici*)

Dział medyczny otwiera w omawianej bibliotece grupę piśmiennictwa służącego pomocą w realizacji zewnętrznych pozareligijnych czynności klasztoru do jakich należało: lecznictwo, budownictwo, muzyka, rzemiosło artystyczne, prace ekonomiczne i gospodarskie oraz prowadzenie różnorodnych sporów sądowych. Wszystkie te dziedziny życia wymagały właściwej wiedzy, której dostarczała zgromadzona w bibliotece odpowiednia literatura. Z takich właśnie powodów klasztorną księżnicę zaopatrzone w książki zarejestrowane w ostatnich działach katalogu: medycznym oraz architektury i astronomii. Poza tą grupą pozostaje świecka literatura prawnicza zestawiona łącznie z kanonistyką we wcześniej scharakteryzowanym dziale „I”.

Zakonnicy „Raju Maryi” sporo uwagi poświęcali zagadnieniom medycznym, stąd dział w katalogu zatytułowano *Medici*. Jednakże obecność w tym miejscu wielu dzieł przyrodniczych dowodzi, że w klasztorze nie zaniedbywano wykształcenia i w tej dziedzinie wiedzy. Był to poniekąd wynik sposobu życia oraz funkcjonowania konwentu skazanego w zasadzie na samowystarczalność. Odosobnienie kartuzji, jak również znaczna odległość od miasta powodowały, iż mieszkańcy pustelni zdani byli w dużej mierze na własne umiejętności, również w zakresie medycyny. Wprawdzie mamy wiadomości, że zakonnicy utrzymywali kontakty z cyrulikami gdańskimi, którzy bądź przyjeżdżali do klasztoru leczyć chorych, bądź przyjmowali ich na leczenie w mieście,²⁵⁵ ale nie zmienia to faktu iż na miejscu, we własnym zakresie również udzielano pomocy.²⁵⁶

Drugim ważnym aspektem takiego stanu była niewątpliwie chęć i potrzeba nabywania choćby podstawowej wiedzy w zakresie uprawy roślin i hodowli zwierząt. W bibliotece znajdowały się zatem dzieła nie tylko *stricte* medyczne czy

²⁵³ *Elenchus* N₃, 52.

²⁵⁴ *Elenchus* N₃, 9, BSD cim. 193; por. F. J. Bianco, *Die alte Universität Köln und die spätern Gelehrten Schülern dieser Stadt*, Th. 1, Köln 1855, s. 834, Th. 2: *Die ehemalige Universität und die Gymnasien zu Köln [...]*, Köln 1850, s. 1386-1387.

²⁵⁵ P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, s. 217-218.

²⁵⁶ Zobowiązywały do tego przepisy reguły, które mówiły o niezbędnych w klasztorze medykamentach, ziołach itp., por. M. Früh, *Die Kartäuser und die Medizin. Medizinisches aus der Ittinger Klosterbibliothek*, Salzburg 1990, (Analecta Cartusiana NS 2), s. 143; D. Dolatowski, *Zakon kartuzów a farmaceutyka i medycyna*, „Gazeta Kartuska” 24 (241), 1995, s. 10.

farmaceutyczne, ale również wszelkiego rodzaju prace botaniczne np. herbarze – przydatne m.in. przy utrzymaniu i pielęgnacji ogródków zakładanych przy eremach i sporadycznie zoologiczne (*descriptio quadrupedum, piscium, avium*) i alchemiczne. W XVIII w. w kartuzji znajdowały się 72 woluminy dzieł zarejestrowanych w *Elenchus librorum* w dziale *medici*. Z tego dawnego zasobu współczesny katalog biblioteki seminarnej w Pelplinie odnotowuje 34 tytuły w 35 tomach.

Do najstarszych prac w tym zestawieniu należy bezsprzecznie jeden z ważniejszych traktatów medycznych średniowiecza autorstwa największego bodaj z uczonych swoich czasów, tadżyckiego lekarza i przyrodnika z Buchary Avicenny (Abu Alial Husein ibn Sina, † 1037) pt. *Canon medicinae*, dzięki któremu twórca zyskał sobie przydomek „księcia lekarzy”. Zachowany kartuski egzemplarz to lyoński druk z 1522 r.²⁵⁷ Średniowieczną naukę reprezentuje również rozprawa pt. *Tractatus [...] exoterici ac chymici* znakomitego francuskiego alchemika, prekursora jatrochemii Arnolda de Villanova († 1312) drukowana w Lyonie w 1586 r.²⁵⁸

Większość dzieł medycznych i farmaceutycznych pochodzi z XVI i XVII wieku. Mamy zatem tutaj *Distilierbuch der rechten kunst von Kreuttern...* Hieronima Brunshwiga († 1512) w wydaniu frankfurckim z 1551 r. oraz współprawną z nim pracę *Das Buch des Lebens* – będącą niemieckojęzyczną edycją dzieła *De vita triplici* czołowego przedstawiciela założonej w XV w. Akademii Florenckiej – lekarza i filozofa, najwybitniejszego z XV – wiecznych platonistów Marsiliusa Ficinusa († 1499) opublikowaną w Strassburgu w 1542 r.²⁵⁹ Tutaj też warto odnotować niezachowany traktat na temat zarazy (*Scrutinium pestis*) znakomitego erudyty, mającego wysokie osiągnięcia w wielu dziedzinach wiedzy, jezuita Atanazego Kirchera († 1690).²⁶⁰ Nie można w tym miejscu pominąć innego wielkiego uczonego Theophrasta von Hohenheim zwanego Paracelsusem († 1541) – właściwego twórcy farmacji. Kartuzi – jak można wnioskować z zapisu w katalogu – posiadali zapewne jego podstawową pracę *Das Sechste Buch in der Arztnet*, którą wydano po raz pierwszy w 1526 r.²⁶¹ Obecność pism Paracelsusa w kartuzji kaszubskiej jest o tyle ciekawa, iż w pobliskim Gdańsku – gdzie zresztą Paracelsus około 1520 r. przebywał – w końcu XVI w. jego praktyki z wykorzystaniem nowych medykamentów były zakazane. Ustawa aptekarska z 1597 r. wydana przez Radę Miejską zabroniła stosowania jego metod, zwolenników Paracelsusa nazywając pogardliwie „paracelsystami”.²⁶²

²⁵⁷ *Elenchus O.*, 10, BSD cim. 1416.

²⁵⁸ *Elenchus O.*, 15, BSD b. sygn.

²⁵⁹ *Elenchus O.*, 10, BSD cim. 10059.

²⁶⁰ *Elenchus O.*, 14.

²⁶¹ *Elenchus O.*, 9, dzieło niezachowane.

²⁶² A. Drygas, *Zarys dziejów farmacji. Z elementami zagadnień metodologicznych dla studentów farmacji*, Gdańsk 1994, s. 123; *Historia medycyny*, pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 1995, s. 157; R. Rembieniński, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1987, s. 87.

Wśród dzieł botanicznych kartuzi posiadali dwa niemieckojęzyczne wydania zielnika Jakuba Teodora Tabernaemontanus († 1590) drukowane we Frankfurcie i Bazylei w 1625 i 1664 r.,²⁶³ a także pracę Pietro Andrea Mattioli'ego († 1577) będącą komentarzem do herbarza Dioskuridesa, wydaną w Wenecji w 1590 r.²⁶⁴ Spośród niewielu pism z dziedziny zoologii i weterynarii można wymienić niezachowane dzieło N. Sentera o środkach medycznych pomocnych w leczeniu koni oraz przede wszystkim prace gdańszczanina Jakuba Teodora Kleina.²⁶⁵

Warto w zakończeniu zauważyć, że „biblioteka medyczna” kartuzów kaszubskich zaopatrzona była obficie, a jej zasób nie odbiegał w tym względzie od innych księgozbiorów kartuskich w analogicznym okresie w Europie zachodniej. Dla porównania sporządzony w 1717 r. katalog biblioteki kartuzów w Ittingen w Szwajcarii – podobnej rozmiarami do księżnicy pomorskiej pustelni – wyliczał około 85 tytułów w dziale „Medicinales Latini et germanici”, spośród których znaczna część pokrywa się z tymi, jakie znajdowały się na Kaszubach.²⁶⁶ Na zainteresowanie zakonników „Raju Maryi” botaniką i zoologią wskazuje również fakt, iż utrzymywali oni bliskie kontakty z uznanymi gdańskimi autorytetami w tej dziedzinie. Do takich należał niewątpliwie znany prawnik i przyrodnik Jakub Teodor Klein, który – jak wcześniej wspomniano – kilkakrotnie odwiedzał „Raj Maryi”, ofiarowując zakonnikom swe prace botaniczne.

Działa z zakresu architektury i astronomii („P” – *Architecti, Astronomi*)

Jakkolwiek nagłówek działu w katalogu sugeruje, że znajdowało się w nim jedynie piśmiennictwo z zakresu astronomii i architektury, to jednak prześledzenie tytułów dzieł zarejestrowanych w tym miejscu, wskazuje także na obecność

²⁶³ *Elenchus* O. 2, 3, BSD st. 20085, 20827.

²⁶⁴ *Elenchus* O. 5, BSD cim. 10078.

²⁶⁵ Zob. tekst poniżej.

²⁶⁶ Biblioteka w świetle inwentarza z 1836 r. liczyła 3072 tomy; por. J. Hogg, *The Charterhouse of Ittingen*, [w:] *The Charterhouses of Buxheim, Ittingen and La Valsainte*, Salzburg 1977, (Analecta Cartusiana 38), s. 56; *Catalogus Librorum omnium celebris Cartusianae S. Laurentij Martyris in Ittingen*, 1717, Kantons- und Universitätsbibliothek Freiburg, Hs L 558; por. M. Früh, *op. cit.*, s. 137-161; O zainteresowaniach piśmiennictwem medycznym u kartuzów w okresie średniowiecza i powstałym w kartuzji erfurckiej traktacie medyczno-teologicznym zob. M. P. Koch, *Das „Erfurter Kartäuserregimen”. Studien zur diätetischen Literatur des Mittelalters*, Salzburg 1997, (Analecta Cartusiana 140); Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż kartuzi działali również z powodzeniem na polu farmaceutyki, szczególnie w kwestii kompozycji receptur medykamentów na różnorakie schorzenia, czy nawet przepisów na atrament, por.: V. Klee, C. De Backer, *Le vinum medicamentum (1702) du chartreux Antoine Basel. Sa formule conservée dans les annales de chartreuse alsacienne de Molsheim récemment retrouvées à la chartreuse de Pletzerje (Yougoslavie)*, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 82), s. 45-58; P. Bachhoffner, *Le vin médicinal des Chartreux de Molsheim*, „Revue d’Histoire de la Pharmacie” 29, 1982, nr 252, s. 63-65; P. Julien, *Le réceptaire d’un chartreux de Cologne à la fin du XVIe siècle et la littérature pharmaceutique populaire*, „Revue d’Histoire de la Pharmacie” 30, 1983, nr 258, s. 244-246; C. De Backer, *Tintenrezepte aus den Kartäuserklöstern Regensburg-Priül, Dülmen, Köln, Liège und Jülich, 16. bis 18. Jahrhundert*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 105-112.

literatury z zakresu matematyki, geografii, geometrii, kosmografii a nawet egip-tologii. Ogółem w 1770 r. odnotowano 70 woluminów zawierających rozprawy z wymienionych dziedzin. Dzisiaj pozostało z tego działu zaledwie 11 druków w dziewięciu tomach.

Na wstępie warto nadmienić, iż znajdowała się w owym dziale znaczna liczba dzieł wzmiankowanego już niemieckiego matematyka, fizyka, filozofa i filologa jezuita Atanazego Kirchera. Katalog Milkaua wyliczał tutaj aż 15 tomów książek jego autorstwa,²⁶⁷ z których jedynie trzy dotrwały do czasów współczesnych.²⁶⁸ Były zatem w tym miejscu przede wszystkim jego popularne pisma astronomiczne z najbardziej znaną *Iter extaticum caeleste*²⁶⁹ i geograficzne np. *China illustrata*,²⁷⁰ ale szczególnie ciekawe wydaje się wcielenie do księgozbioru czterech tomów – całkowicie, jak się później okazało chybionych – prób tłumaczeń tekstów hieroglificznych, wydanych w Rzymie w latach 1650-1654.²⁷¹ Kircher był jednym z wielu uczonych próbujących rozwikłać zagadkę pisma Egipcjan. Wprawdzie jego wysiłki nie odniosły oczekiwanych wyników, ale swe badania prowadził wnikliwie przez wiele lat, opracowując pierwszą nowożytną gramatykę koptyjską i słownik koptyjski, które stały się istotnym bodźcem do rozwoju badań w tej dziedzinie.²⁷²

Dość bogato reprezentowana jest w analizowanym księgozbiornie astronomia. Poza pracą *Machina caelestis* gdańskiego uczonego Jana Heweliusza,²⁷³ była w bibliotece m.in. *De sphaera* Jana Sacrobosco z przedmową Melanchtona – jeden z najpopularniejszych podręczników astronomii do czasów Galileusza, niestety podobnie, jak dzieło gdańszczanina, niezachowany.²⁷⁴ Przetrwała natomiast rozprawa angielskiego uczonego Roberta Hues'a *Tractatus globis coelesti et terrestri* w opracowaniu Jana Isaaka Pontanusa, wydana w Amsterdamie w 1624 r.²⁷⁵ Kosmografię zakonnicy z kaszubskiej pustelni mogli studiować z rozprawy *Rudimentorum cosmographiae* związanego jakiś czas z Akademią Krakowską Jana Hontera († 1549)²⁷⁶ oraz z pism niderlandzkiego medyka, matematyka i astronoma Reinera Gemmy (Frisiusa † 1555). Dzieło drugiego z wymienionych autorów przetrwało do czasów obecnych. Jest to *De principis astronomiae et cosmographiae* drukowane u Materna Cholina w Kolonii w 1578 r.²⁷⁷

²⁶⁷ *Elenchus* P. 4-15, P₂. 1-3.

²⁶⁸ BSD st. 15808, 15895, 15794.

²⁶⁹ *Elenchus* P₂. 2.

²⁷⁰ *Elenchus* P. 15.

²⁷¹ *Elenchus* P. 6-9.

²⁷² W. V. Davies, *Egipskie hieroglify*, przeł. M. G. Witkowski, Warszawa 1998, s. 59.

²⁷³ G. Schwengel, *Apparatus* II, s. 444; szerzej na ten temat w podrozdziale „Polonika”.

²⁷⁴ *Elenchus* P₃. 11.

²⁷⁵ *Elenchus* P₂. 9, BSD st. 10217.

²⁷⁶ *Elenchus* P₃. 9.

²⁷⁷ *Elenchus* P₃. 10, BSD cim. 515.

W zakresie architektury biblioteka mogła dostarczyć czytelnikom znane już dzisiaj tylko z zapisu w katalogu prace leidejskiego teoretyka architektury Mikołaja Goldtmana († 1665),²⁷⁸ traktat *L' idea dell' architettura universale*²⁷⁹ Wincentego Scamozzi († 1616) – włoskiego architekta i teoretyka tej dziedziny, twórcy wielu pałaców i kościołów na terenie całej Italii oraz niemieckojęzyczną edycję dzieła *Quattro libri dell' Architettura*, pochodzącego również z Włoch jednego z najwybitniejszych architektów epoki późnego renesansu Andrzeja Palladio († 1580), od którego nazwiska nazwano styl w architekturze – palladiański.²⁸⁰

Spośród rozpraw geometrycznych na plan pierwszy wybija się przez stulecia obowiązujący podręcznik tej dyscypliny – *Elementa* Euklidesa (III w. p.n.e.), w opracowaniu Isaaka Barrowa zachowany egzemplarzem druku tłoczonego w Londynie w 1659 r.²⁸¹ Natomiast arytmetyka i matematyka znana była kartuzom kaszubskim z dzieł wspomnianego Reiner Gemmy,²⁸² Gaspara Schotta²⁸³ oraz Gaspara Behmena.²⁸⁴ Kartuzja dysponowała również kilkoma książkami z dziedziny geografii, z których w seminaryjnej księżnicy pelplińskiej przechowuje się jeszcze ogłoszone drukiem w 1605 r. *Geographiae particularis libri quatuor* literata i podróżnika Pawła Meruli († 1607).²⁸⁵

* * *

Zaprezentowany materiał ilustrujący zawartość treściową piśmiennictwa, które ojcowie „Raju Maryi” zgromadzili w swej bibliotece w ciągu kilku wieków istnienia kartuzji, nie jest oczywiście kompletny. Znaczna liczba autorów oraz niebagatelna suma niemal 3300 woluminów zmusza do przywołania tylko najważniejszych dzieł i ich twórców. Uzupełnieniem tekstu niniejszego rozdziału jest – o czym wspomniano – przytoczony w całości na końcu pracy katalog biblioteki.

Wielkości poszczególnych działów księgozbioru wskazują na preferencje czytelnicze kaszubskich profesów, wyznaczone zarówno regułą zakonną, jak wykształceniem w różnych specjalnościach zakonników. Zgodnie z przewidywaniem największym, liczącym niemal 700 woluminów stał się ten fragment biblioteki, w którym znalazły się szczególnie cenione przez kartuzów dzieła o treści mistycznej i ascetycznej. Jest to dowód na to, że zakonnicy pomorskiej kartuzji gromadzili swój księgozbiór świadomie, toteż zagadnienia ascetyki, najbliższe

²⁷⁸ *Elenchus* P. 1.

²⁷⁹ *Elenchus* P. 2; wyd. Wenecja 1615.

²⁸⁰ *Elenchus* P. 17.

²⁸¹ *Elenchus* P. 4, BSD st. 729.

²⁸² *Elenchus* P. 3, 4.

²⁸³ *Elenchus* P. 18.

²⁸⁴ *Elenchus* P. 3, 18.

²⁸⁵ *Elenchus* P. 19, BSD st. 15211.

idei kartuskiego powołania zakonnego, znalazły największą w bibliotece klasztornej reprezentację.²⁸⁶

Sporym zainteresowaniem cieszyła się w kartuzji literatura z zakresu historii Kościoła. Był to drugi pod względem wielkości dział biblioteki, w którym zwraca uwagę przede wszystkim znakomity dobór dzieł o charakterze encyklopedycznym, z wielkimi zbiorowymi edycjami roczników kościelnych, katalogami świętych, papieży i biskupów.

Sądząc z rozmiarów, wielkie znaczenie w „Raju Maryi” odgrywało także piśmiennictwo homiletyczne, stanowiące trzeci co do wielkości dział zbiorów, w którym znalazły się zarówno średniowieczne poważne traktaty teologiczne, przyjmujące postać tzw. *sermones*, jak i popularna literatura kaznodziejska.

Wszystkie zachowane książki oraz te, które znamy jedynie z katalogu, pozwalają stwierdzić, iż zakonnicy „Raju Maryi” przejawiali zainteresowania każdą z pozostałych dziedzin teologii. Bogato zatem w bibliotece reprezentowana była moralistyka czy teologia polemiczna ze wszystkimi najważniejszymi autorami mającymi dorobek w tym zakresie. Piśmiennictwo ogólnie określane mianem religijnego uzupełniały w księżnicy edycje *Biblii* a także działy egzegetyczny i patrystyczny oraz kanonistyka. Znacznie mniejszy fragment księgozbioru zajmowała literatura świecka. Składały się na nią przede wszystkim prace filozoficzne, klasyka grecka i rzymska oraz słowniki językowe. Swą obecność zaznaczyły także dzieła historyczne, prawnicze, medyczne, botaniczne, matematyczne, astronomiczne oraz z wielu innych dziedzin nauki. Owa różnorodność literatury świeckiej zgromadzonej w omawianej księżnicy, wskazująca na szerokie spektrum zainteresowań profesów „Raju Maryi”, pozwala także na zaakcentowanie ich aspiracji naukowych, dowodząc niezbicie, że w klasztorze pielęgnowano nie tylko wiedzę teologiczną.

Poczucie więzi z regionem bytowania kartuzji oraz zainteresowania historią zakonną znalazły wyraz w wydzieleniu w księgozbiorze dwóch odrębnych działów zawierających piśmiennictwo odnoszące się do szeroko rozumianej problematyki państwa polskiego i Prus, a także skupiające *cartusiana*.

Na zakończenie warto podzielić się jeszcze jednym spostrzeżeniem. Otóż w toku penetracji pelplińskiego zasobu w poszukiwaniu książek proveniencji kartuskiej nie natrafiono niemal zupełnie na niewątpliwie znajdujące się w klasztorze księgi liturgiczne.²⁸⁷ Ich los mógł potoczyć się zupełnie odmiennie od pozostałej części księgozbioru. Wynika to przede wszystkim z osobnego ich usytu-

²⁸⁶ Klasztor kaszubski nie był odosobniony w tym względzie. Równie obszerne były kolekcje dzieł ascetycznych w innych kartuzjach. Np. biblioteka w holenderskim Roermond licząca ok. 3800 tomów aż w 1/3 wypełniona była piśmiennictwem ascetycznym, por. P. J. A. Nissen, *Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick*, Salzburg 1985 (Analecta Cartusiana 113/3), s. 217, podobnie było w księżnicy kartuzów we Fryburgu Bryzgowijskim, zob. D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi...*, s. 147.

²⁸⁷ O ich obecności świadczą choćby darowizny z Kartuzji Generalnej, zob. rozdz. „Dary”.

owania w klasztorze. Prawdopodobnie z tej też przyczyny, kiedy cały księgozbiór uległ przemieszczeniom po kasacie kartuzji, książek tych w ogóle z klasztoru nie zabrano. Możliwe jednak, iż podzieliły los reszty zasobu, lecz – pozbawione wyróżniających pozostałą część książek sygnatur – nie zostały w zbiorach pelplińskich rozpoznane.

Polonika

Księgozbiór klasztorny kartuzji kaszubskiej wymaga oczywiście także omówienia pod kątem udziału zgromadzonych w nim poloników. Pozwoli to zarówno na określenie miejsca i rangi polskiej książki w bibliotece instytucji wielokrotnie określanej mianem niemieckiej,¹ jak i w ogóle pozycji piśmiennictwa związanego z Polską funkcjonującego w łonie placówek zakonnych na terenie Prus Królewskich.

Dane liczbowe

W toku penetracji zachowanego księgozbioru i analizy katalogu, wyselekcjonowano 358 pozycji (tomów), które można określić mianem polonika,² co stanowi niespełna 12 % dawnego księgozbioru. Jest to oczywiście stan przybliżony, bowiem z owej liczby jedynie 149 dzieł zebranych w 132 woluminach przechowuje się do dnia dzisiejszego w pelplińskiej bibliotece seminaryjnej. Pozostałe 226 tomów wydzielono z katalogu, chociaż uproszczony zapis jakiego użyto w nim do rejestracji książek nie pozwolił jednoznacznie ustalić pełnej listy dzieł polskich, Polski dotyczących czy też wytłoczonych w Polsce itp. Pomocne przy identyfikacji poloników były głównie nazwiska wymienione w spisie oraz stosowany częstokroć przy wielu pozycjach zapis wskazujący na język danej publikacji. Stąd suma 358 woluminów jest liczbą hipotetyczną, choćby ze względu na niewątpliwe i nieuniknione pominięcia poloników typograficznych, aczkolwiek nie odbiegającą zbyt od rzeczywistego ich zasobu.

Ustalenia właściwej sumy poloników możemy dokonać poprzez porównanie stanu woluminów zachowanych oraz odniesienie tych proporcji do dawnego pełnego zasobu biblioteki. Na ogólną liczbę 1513 zachowanych kartuzjanów – 149 dzieł stanowią polonika, co daje nam niemal 10% (9,8%) kolekcji. Procent ten w zestawieniu z XVIII – wiecznym zasobem biblioteki (3282 wol.) tworzy sumę ponad 320 pozycji czyli liczbę zbliżoną do sumy poloników wyselekcjonowanych w oparciu o analizę katalogu i penetrację zbioru zachowanego.

Podsumowując, można uznać, iż owe 358 tomów zajmujących 11,7% ogólnego księgozbioru wydaje się być liczbą znaczącą, dającą podstawy do twierdzenia, że piśmiennictwo polskie i Polski dotyczące odgrywało w kartuzji pomorskiej ważną rolę.

¹ Zob. m.in. P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 16; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1988, s. 428; I. Ostrowska, I. Trojanowska, *Bedecker kaszubski*, Gdańsk 1978, s. 183.

² A. Kawecka-Gryczowa, *Nad uzupełnieniami Bibliografii Polskiej Estreichera*, [w:] *Z problemów bibliografii*, Warszawa, 1970, s. 201-202.

Zawartość treściowa kolekcji poloników

W charakterystyce dzieł z interesującego nas zasobu poloników pod kątem tematyki posłużono się – podobnie jak w przypadku całego księgozbioru – podziałem dokonany w 1770 roku przez Józefa Milkaua i zawartym w omawianym już wielokrotnie katalogu *Elenchus librorum*. Zastosowano tutaj jednakże inną kolejność, układając materiał wedle proporcji udziału dzieł polskich w poszczególnych działach spisu. Problematykę tę zilustrowano zamieszczonym na końcu niniejszego rozdziału wykresem.

Prace dotyczące spraw Królestwa Polskiego. Jest to najliczniejszy dział pod względem ilościowym poloników, bowiem poza kilkoma dziełami niezidentyfikowanymi zawiera wyłącznie prace polskie i Polski dotyczące, i liczy 133 pozycje odnotowane w *Elenchus*, z czego zachowało się 57 dzieł w 45 tomach, co ogółem stanowi ponad 1/3 całego omawianego zasobu.

Fragment ów charakteryzuje się sporym zróżnicowaniem treściowym, ponieważ oprócz piśmiennictwa świeckiego z zakresu historii, prawa, polityki, zawiera także prace z dziedziny historii Kościoła oraz hagiografii. Niemala część literatury zebranej w tym dziale poświęcona jest problematyce regionu, w którym działał klasztor kartuski.

Rozdział ten otwiera – niezachowany już dzisiaj – wydrukowany w 1600 r. spis praw do roku 1598 – *Statuta, Prawa y Constitucie Koronne*³ w opracowaniu Jana Januszowskiego († 1613), jednego z najlepszych typografów krakowskich, cenionego pisarza, mającego w swym dorobku kilka pozycji prawnych, historycznych, politycznych i filozoficznych.

Tuż po dziele Januszowskiego umieszczono – również dzisiaj niezachowany – popularny i z zainteresowaniem przyjęty w Europie utwór wielkiego historyka, polemisty – biskupa warmińskiego – Marcina Kromera († 1589) *De origine et rebus gestis Polonorum*,⁴ którym autor chciał przybliżyć czytelnikowi europejskiemu wiedzę o naszym kraju.

Piśmiennictwo odnoszące się do dziejów Polski zebrane w niniejszym fragmencie kontynuują: Jan Długosz († 1480) swoją *Historiae Polonicae* w dwutomowym wydaniu lipskim z 1711 r.⁵; znany i ceniony pisarz Łukasz Górnicki dziełem *Dzieje w Koronie Polskiej*;⁶ jezuita Jan Bielski († 1768) – autor *Widoku Królestwa Polskiego* – pożytecznego i postępowego podręcznika do nauki historii i geografii,⁷ czy wreszcie historiograf króla Jana Kazimierza Joachim Pasto-

³ *Elenchus* K. 1, niezachowane.

⁴ *Elenchus* K. 2.

⁵ *Elenchus* K. 3-4, niezachowane.

⁶ *Elenchus* K., 33, niezachowane.

⁷ *Elenchus* K., 8, niezachowane.

rius († 1681), autor pierwszego szkolnego podręcznika do nauczania historii Polski pt. *Florus polonicus seu polonicae historiae epitome nova*,⁸ obecny również wydana przez J. Förstera w Gdańsku w 1652 r. wartościową rozprawą poświęconą wojnom polsko-kozackim w XVII w. – *Bellum scythico-cosacicum*.⁹ W tym miejscu nie sposób pominąć świetnej pracy najznakomitszego uczonego gdańskiego Gotfryda Lengnicha († 1774) *Historia Polona a Lecho ad Augusti II mortem*.¹⁰

Jak już wcześniej sygnalizowano, w omawianym dziale znalazło się sporo rozpraw i przyczynków do dziejów Prus. Przede wszystkim należy wymienić tutaj ogromne 9-tomowe studium *Geschichte der preussischen Lande (1722-1755)*,¹¹ fundamentalne dzieło G. Lengnicha. Kartuzi nabyli również kronikę pruską *Kurtze und wahrhaftige Beschreibung des Landes zu Preussen* w opracowaniu uznanego kartografa, geografą i historyka Kaspra Hennenbergera († 1600)¹² oraz *Orbis Gothicus* – owoc badań nad historią Prus pióra proboszcza kilku parafii pomorskich Mateusza Praetoriusa († 1707) w wydaniu oliwskim z 1688 r.,¹³ czy wreszcie ogłoszoną drukiem w Gdańsku w 1599 r., przedstawiającą sporą wartość pracę sekretarza Rady Miejskiej Kaspra Schütza († 1594) *Historia rerum Prussicarum*, kontynuowaną później przez Lengnicha.¹⁴

Nie zabrakło tutaj również miejsca dla czołowego historyka Prus i Polski, profesora gimnazjum toruńskiego Krzysztofa Hartknocha († 1687), którego dorobek pisarski jest obecny kilkoma dziełami w tym opartą na bogatym materiale źródłowym rozprawą *Alt und neues Preussen* w wydaniu z 1686 r.¹⁵ Sprawy pruskie poruszali także Mateusz Waissel w swej *Chronica Alter Preusscher Einföndischer und Curlandischer Historien*,¹⁶ Karol Kaspari¹⁷ i gdański profesor retoryki Jan Piotr Tietz (Titius † 1689).¹⁸

Szerszą wiedzę o dziejach Prus zapewniały kartuzom pozycje traktujące o historii i działalności zakonu krzyżackiego. Tutaj wymienić można *Kronikę* Piotra z Dusburga w wydaniu opracowanym przez Krzysztofa Hartknocha¹⁹ czy Jana Kaspra Wenatora *Historischer Bericht vom Marianisch Teutschen Ritter-Orden*, wydaną w Norymberdze w 1680 r. Tematykę taką podejmował także Rajmund Duellius (1 poł. XVIII w.) autor pracy zatytułowanej *Historia Ordinis Equitum Teutonicorum*.²⁰

⁸ *Elenchus K.* 2, 3, niezachowane.

⁹ *Elenchus K.* 45, BSD st. 10700.

¹⁰ *Elenchus K.* 25, niezachowane.

¹¹ *Elenchus K.* 20-27, niezachowane.

¹² *Elenchus K.* 15, niezachowane.

¹³ *Elenchus K.* 14, BSD st. 15246.

¹⁴ *Elenchus K.* 15, BSD b. sygn.; W. Zientara, *Gottfried Lengnich ein danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, Bd. 1, Toruń 1995, s. 78-79.

¹⁵ *Elenchus K.* 34, BSD st. 15236.

¹⁶ *Elenchus K.* 16

¹⁷ *Elenchus K.* 5, BSD st. 10741.

¹⁸ *Elenchus K.* 5, BSD st. 10741, drugie dzieło w klocku.

¹⁹ *Elenchus K.* 22, niezachowane.

²⁰ *Elenchus K.* 13, BSD st. 15434.

W omawianym dziale zgromadzono też niemałą liczbę piśmiennictwa z zakresu prawa i polityki państwa polskiego i Prus. Tak też, oprócz wymienionych *Statutów Januszowskiego*, znalazło się w tym miejscu kilka kolejnych dzieł w dorobku niestrudzonego gdańskiego historiografa Gotfryda Lengnicha: mające kilka wydań, w tym w języku francuskim *Pacta Conventa Augustii III Regis*,²¹ ukończone w 1758 r. *Ius publicum Prusiae Polonae*²² i dwutomowy, opracowany w latach 1742-1746, zbiór praw będący rodzajem podręcznika polskiego prawa konstytucyjnego *Ius publicum Regni Poloniae*.²³ Dodatkowo mnisi kartuscy przechowywali *Ius terrestre nobilitatis Prusiae* Daniela Patersona (XVI/XVII w.),²⁴ Arnolda Dilgera (XVII/XVIII w.) – jurysty gdańskiego *Disertatio iuris pub. pruthenici*²⁵ jak i cenny podręcznik prawa profesora Akademii Krakowskiej Jakuba Janidło († 1619) *Processus iudicarius*.²⁶

Zbiór publikacji dotyczących spraw Polski nie byłby pełen gdyby zabrakło w nim pracy jednego z naszych największych heraldyków – jezuita Kaspra Niesieckiego († 1744). W kartuskiej bibliotece znalazła się jego podstawowa praca *Korona polska*,²⁷ która po opublikowaniu w latach 1728-1743 (t. I-IV) wywołała ogromną burzę niezadowolonych z pominięcia ich, lub zbyt krótkich not przy niektórych nazwiskach. Ten ogromny monument heraldyczny zawierał, obok herbów, spisy panujących w Polsce i na Litwie oraz zestawienia senatorów, ministrów, marszałków i innych dostojników, i choć zawierał cenny materiał biograficzny został doceniony dopiero po latach.

Jak przystało na placówkę zakonną, w której za sprawą Schwengla z wielkim zainteresowaniem śledzono dzieje Kościoła w Polsce i Prusach – kartuscy mnisi zebrali również kilka prac z tego zakresu: Daniela Kramera – profesora pedagogium szczecińskiego *Historia Ecclesiastica Pomeraniae* tłoczoną we Frankfurcie w 1604 r.,²⁸ niezachowany już dzisiaj egzemplarz dzieła Krzysztofa Hartknocha *Preussische Kirchen-Historia*,²⁹ jezuickiego historyka Franciszka Rzepnickiego († 1780) żywoty biskupów polskich – *Vitae praesulum Poloniae* w trzech tomach³⁰ oraz jedno z wydań pamiętnika Augustyna Kordeckiego († 1673) relacjonującego oblężenie Jasnej Góry.³¹

W zakończeniu należy wspomnieć, że dział *Libri Regni Poloniae* zawierał kilka periodyków pruskich i polskich: królewiecki wczesnooświeceniowy *Erleu-*

²¹ *Elenchus* K. 33, BSD st. 15195; W. Zientara, *Gottfried Lengnich...*, s. 82.

²² *Elenchus* K₃, 6, niezachowane; W. Zientara, *Gottfried Lengnich...*, s. 83.

²³ *Elenchus* K₃, 23-24, BSD st. 1687-1688; W. Zientara, *Gottfried Lengnich...*, s. 82.

²⁴ *Elenchus* K₂, 6, niezachowane.

²⁵ *Elenchus* K₂, 23, BSD st. 5942.

²⁶ *Elenchus* K₂, 29, niezachowane.

²⁷ *Elenchus* K. 16-19, niezachowane.

²⁸ *Elenchus* K₂, 42, BSD cim. 1512.

²⁹ *Elenchus* K₂, 18

³⁰ *Elenchus* K₃, 2-4, niezachowane.

³¹ *Elenchus* K. 32, niezachowane.

tertes Preussen (1723-1725) – pod redakcją pastora Michała Lilienthala († 1750),³² pierwsze czasopismo historyczne na terenie Polski – *Polnische Bibliothec* w redakcji G. Lengnicha, które wychodziło w latach 1718-1719 w dawnej gdańskiej oficynie Hünefeldta, prowadzonej w tym czasie przez Israela Müllera,³³ czy wreszcie *Warschauer Bibliothec* wydawany przez przybysza z Saksonii Wawrzyńca Minzlera de Kolofa.³⁴

Teologia mistyczna i ascetyczna. Proporcjonalnie do rozmiarów, największy ten dział biblioteki kartuskiej, mieszczący w całości niemal 700 pozycji, zawiera sporą, bo liczącą 81 tomów grupę poloników, z czego do czasów współczesnych przetrwało 28 dzieł w 27 woluminach.

Zespół ten otwiera praca *Discurs praedicabiles super Litanias Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae* największego polskiego mariologa, dominikanina Justyna Zapartowicza ogłoszona w Paryżu w 1642 r. Dzieło to – jak pamiętamy – zostało osobiście przesłane przez autora zakonnikom kartuskim.³⁵ Największą jednakże postacią wyróżnioną w tej grupie jest bez wątpienia jeden z wybitniejszych polskich teologów katolickich XVII stulecia, jezuicki egzegeta i teolog polemiczny o uznanym w całej Europie dorobku Mikołaj Łęczycki († 1653).³⁶ Zakonnicy kartuscy wysoko cenili sobie jego twórczość, bowiem katalog biblioteki wylicza 10 pozycji³⁷ jego autorstwa w tym szczególnie popularne, obecne kilkoma egzemplarzami *Meditationes* zachowane jedynie w druku z 1672 r.³⁸

Dalej idą: pisma jezuickiego myśliciela, rektora kolegium krakowskiego, autora wielu pism ascetycznych Kaspra Druźbickiego († 1662),³⁹ z którego dorobku biblioteka posiadała m.in. *Tractatus de variis passionem Domini nostri Jesu Christi*⁴⁰ oraz *Exercitia tyronum religiosorum*⁴¹; Jana Drewsa († 1710), również jezuitę, profesora Akademii Wileńskiej, dogmatyka i teologa ascetycznego, urodzonego w Prusach, przez wiele lat rektora kolegium braniewskiego, i prefekta tamtejszej drukarni, mającego na swym koncie wydane w czterech częściach rozmyślenia zatytułowane *Breviarum asceticum* drukowane w Braniewie w 1700 r.

³² *Elenchus* K₃, 9, 11-12, BSD st. 5208-5210.

³³ *Elenchus* K₃, 30, BSD st. 5236; E. Ogonowska, *Polnische Bibliothec - pierwsze czasopismo historyczne na ziemiach polskich*, „Libri Gedanenses” 4-5, 1973, s. 149; W. Zientara, *Gotfryd Lengnich, profesor Gdańskiego Gimnazjum w latach 1729-1750*, „Rocznik Gdański” 49, 1989, z. 1, s. 152.

³⁴ *Elenchus* K₃, 7, st. 5651.

³⁵ *Elenchus* E₃, 9, BSD st. 15076; na temat darowizny i listu Justyna zob. rozdział poświęcony źródłom zaopatrywania biblioteki.

³⁶ Z licznego piśmiennictwa poświęconego Łęczyckiemu zob. m.in. J. Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 1 (w. X-XVII), Lublin 1994, s. 201-216.

³⁷ *Elenchus* E₃, 131, 132, 133, 134, E₄, 178, 179, 180, 181, 182, 183.

³⁸ *Elenchus* E₄, 180, BSD st. 1365.

³⁹ *Elenchus* E₃, 147, BSD st. 200; *Elenchus* E₃, 148 BSD 778; *Elenchus* E. 37-38, niezachowane; *Elenchus* E₄, 227, niezachowane.

⁴⁰ BSD st. 200.

⁴¹ BSD st. 778.

zachowane ze zbiorów kartuskich w dwu egzemplarzach;⁴² przeora klasztoru oliwskiego Felixa Łąckiego Simplicjusza (XVII w.) – twórcy traktatu ascetycznego pomyślanego jako podręcznik teologii „duchowej” *Theologia spiritualis*, tłoczono w Oliwie w 1687 r.;⁴³ czy wreszcie reprezentowanego siedmioma egzemplarzami swej pracy *Recolectiones ad methodum S. Patris Nostri Ignati* XVII-wiecznego dogmatyka, moralisty i polemisty – Tomasza Młodzianowskiego († 1686).⁴⁴

Spośród autorów dzieł zgromadzonych w tej grupie warci wymienienia są również: Daniel Pawłowski († 1673) – największy obok Druzbickiego jezuicki pisarz ascetyczny XVII wieku⁴⁵ oraz znany pisarz i myśliciel cysterski, opat w Koprzywnicy Antoni Andrzej Krzesimowski († 1703), którego *Viator Christianus* doznał się licznych wznowień w Polsce, Austrii, Niemczech, Francji i Włoszech.⁴⁶

Teologia dogmatyczna i polemiczna. W XVIII w. dział ten zawierał 33 pozycje poloników, spośród których 25 dzieł w 18 tomach przetrwało do naszych czasów. Najśłynniejszym dziełem w tym zespole ponad wszelką wątpliwość jest jeden z najpoczytniejszych utworów polskich XVI stulecia, które doczekało się kilkudziesięciu wydań w całej Europie, mianowicie *Confesio fidei* znakomitego dogmatyka i polemisty kardynała Stanisława Hozjusza († 1579), w dwu wydaniach: w języku niemieckim i łacińskim, niestety w obu przypadkach niezachowane.⁴⁷

Znaczna część piśmiennictwa polskiego zgromadzonego w tym fragmencie wyszła spod piór członków Towarzystwa Jezusowego. Jest tutaj zatem spuścizna profesora Akademii Wileńskiej, absolwenta Kolegium Rzymskiego i ucznia kardynała Bellarmina, świętego logika i filozofa – Marcina Śmigleckiego († 1618), twórcy wielu traktatów polemicznych, z których zarejestrowano m.in. drukowane w Nysie w 1612 r. *Nova monstra novi Arianismi*⁴⁸ oraz dzieło zamykające jego długoletnią polemikę z arianami *De erroribus novorum Arianorum*.⁴⁹

W dziale tym pojawiają się również pisma: kaznodziei toruńskiego Jana Franciszka Hackiego († 1696) – późniejszego rektora kolegium jezuickiego w Starych Szkotach oraz Toruniu, z którego dorobku zachowała się jedna z najlepszych jego prac polemicznych zatytułowana *Scrutinium veritatis fidei*;⁵⁰ Jana Kwiatkiewicza († 1703), teologa-polemisty rektora kolegium w Jarosławiu, któ-

⁴² *Elenchus* E₂, 20, 21, BSD st. 10368, 10470.

⁴³ *Elenchus* E₂, 39, BSD st. 2512.

⁴⁴ *Elenchus* E₂, 47-54, niezachowane; por. J. Misiurek, *op. cit.*, s. 264-276.

⁴⁵ *Elenchus* E₄, 76, niezachowane; por. J. Misiurek, *op. cit.*, s. 252-263.

⁴⁶ *Elenchus* E₄, 50, niezachowane.

⁴⁷ *Elenchus* d, 10, 11.

⁴⁸ *Elenchus* D₂, 10, BSD st. 6238.

⁴⁹ *Elenchus* D₂, 9, niezachowane.

⁵⁰ *Elenchus* D₂, 52, BSD st. 6226.

rego dzieło *Fascinus a Luthero, Zvinglo, Calvino* obecne w kartuzji jeszcze w XVIII w.⁵¹ próbowało rozstrzygać kwestie sporne pomiędzy katolikami a różnowiercami. W tej grupie znalazła się również drukowana w Poznaniu w 1723 r. *Theologia controversa* profesora filozofii w Toruniu i Lublinie, wybitnego polemisty jezuickiego, publikującego w języku polskim, łacińskim i niemieckim Gotfryda Hannenberga († 1729).⁵²

Na zakończenie możemy odnotować, opublikowany w 1733 roku w drukarni kaliskich jezuitów, doskonały katechizm – członka zakonu norbertanów – Jana Wujkowskiego (XVIII w.) *Chleb duchowny*, składający się z kilku traktatów wyjaśniających prawdy wiary, który doczekał się licznych wydań. Jedno z nich, dziś już niezachowane przechowywano w Kartuzach.⁵³

Kaznodziejstwo. Literatura kaznodziejska reprezentowana jest w kartuskim zasobie poloników 29 pozycjami odnotowanymi w *Elenchus*, z czego w pelplińskim seminarium znajduje się obecnie dziesięć dzieł w takiej samej liczbie tomów.

Jednym z autorów, których dzieła kartuscy mnisi zgromadzili w swej bibliotece, był opat, położonego nieopodal Kartuz, cysterskiego klasztoru w Oliwie – Michał Antoni Hacki († 1703). W niniejszym dziale znalazł się jego 5-tomowy zbiór kazań *Sermonum asceticorum*, w dwu egzemplarzach wydany w Oliwie na przełomie XVII i XVIII wieku.⁵⁴

Polski zbiór homiletyczny nie mógł się oczywiście obyć bez słynnych i powszechnie znanych kazań wielkiego jezuita, kaznodziei nadwornego Zygmunta III, niezwykle płodnego autora – Piotra Skargi († 1612).⁵⁵

Grupę te zasilają ponadto zbiory kazań cenionego polemisty Hieronima Podwodowskiego († 1613) *Christologiae seu Sermonum de Christo*⁵⁶ w dwu tomach, stanowiące swego rodzaju traktaty teologiczne oraz inne dzieła tego twórcy. Dalej można odszukać prace tłumacza i polemisty jezuickiego Jana Poszakowskiego († 1757) *Głos pasterza Jezusa Chrystusa*⁵⁷ oraz kilka egzemplarzy *Religii i Cnoty*⁵⁸ Sebastiana Ubermanowicza († 1764) – jezuita, profesora wielu kolegiów w Polsce i spowiednika na dworze Stanisława Leszczyńskiego w Lunéville. Jedną z pozycji stanowią – osobiście ofiarowane przez autora – tłoczony w kolońskim warsztacie Materna Cholinusa *Orationes Ecclesiasticae* Stanisława Sokołowskiego.⁵⁹ Fragment ten zamykają dwaj kaznodzieje: jezuita Kasper Balsam

⁵¹ *Elenchus* D₄, 3, 4, niezachowane.

⁵² *Elenchus* D₄, 77, niezachowane, D₃, 85, BSD st. 605.

⁵³ *Elenchus* D₃, 81.

⁵⁴ *Elenchus* H₁, 37-38, BSD st. 15167-15168, H₁, 38, niezachowane.

⁵⁵ *Elenchus* H₁, 88, niezachowane.

⁵⁶ *Elenchus* H₂, 38, BSD st. 10835, H₂, 39, niezachowane.

⁵⁷ *Elenchus* H₂, 64-65, niezachowane.

⁵⁸ *Elenchus* H₃, 57, 58, 59, niezachowane.

⁵⁹ *Elenchus* H₃, 45, BSD cim. 1118; szerzej na ten temat zob. rozdział – „Dary”.

(† 1759) oraz polemista i tłumacz Feliks Synakiewicz († 1792), których dorobek homiletyczny opublikowany w języku polskim przechowywano w klasztorze jeszcze w XVIII w.⁶⁰

Dzieła poetyckie, gramatyki i wokabularze. Rozdział ten, w którym zarejestrowano 19 książek polskich, obecnie prezentuje się wyjątkowo skromnie, bowiem z owej liczby zachowało się zaledwie jedno dzieło. Jest to praca zatytułowana *Maria Deipara semper virgo videlicet* autorstwa wspomnianego opata konwentu oliwskiego Michała Antoniego Hackiego.⁶¹ Obok woluminu zachowanego biblioteka zaopatrzona była dodatkowo w dwa kolejne egzemplarze owego dzieła, o których istnieniu wiemy jednakże tylko z XVIII – wiecznego katalogu.⁶²

Nie zabrakło w tej grupie także spuścizny znanego w całej Europie pedagoga, filozofa i polihistora czeskiego, rektora gimnazjum braci czeskich w Lesznie Jana Amosa Komeńskiego († 1670). W Polsce jego dzieła cieszyły się wielką popularnością, trafiając do wszystkich ważniejszych księgozbiorów naukowych.⁶³ Jednymi z najgłośniejszych pism w dorobku Komeńskiego były podręczniki do nauki języka łacińskiego: *Janua linguarum*, pierwsza tego rodzaju pomoc metodyczna do nauki języka oraz bogato ilustrowany *Orbis sensualium pictus*, w którym Komeniusz zrealizował plan ilustrowania książek, rozwijając w ten sposób zasadę poglądowości. Oba te dzieła wydawano wielokrotnie, w tym również w języku polskim. W interesującym nas fragmencie księgozbioru pozycje te występują w kilku egzemplarzach.⁶⁴

W klasztorze funkcjonującym większość czasu na ziemiach podległych polskiej monarchii pielęgnowano również znajomość języka polskiego. Posługiwali się nim także zakonnicy narodowości polskiej. Wśród tego typu literatury zebranej w bibliotece „Raju Maryi” godne uwagi są dwa cenne dzieła-zakonnika jezuickiego, świętego filologa i leksykografa Grzegorza Knapskiego († 1639) *Thesaurus latino-germanico-polonicus*⁶⁵ oraz *Idiotismi Polonici*,⁶⁶ które jako podręczniki do nauki języków przetrwały w szkołach jezuickich prawie do XIX wieku.

Możemy tutaj także wymienić wznawiany siedemnastokrotnie w Gdańsku podręcznik do nauki języka polskiego, obejmujący czterdzieści dialogów z róż-

⁶⁰ *Elenchus* H₁, 69, H₂, 73, niezachowane.

⁶¹ *Elenchus* G₂, 5, BSD st. 6190,

⁶² *Elenchus* G₂, 6, 7.

⁶³ W. Osińska, *Jan Amos Komensky w Polsce. Repertorium prac Komeńskiego znajdujących się w polskich księgozbiorach*, Wrocław 1972; sporym zainteresowaniem cieszyła się twórczość Komeńskiego na Pomorzu, czego wyrazem są choćby liczne egzemplarze jego pism znajdujące się obecnie w Bibliotece Gdańskiej PAN, zob. Z. Nowak, *Pisma Jana Amosa Komeńskiego w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, „Libri Gedanenses” 6-7, 1975, s. 45-108.

⁶⁴ *Elenchus* G₃, 9, 33, 40, G₄, 18, niezachowane.

⁶⁵ *Elenchus* G₂, 8, niezachowane.

⁶⁶ *Elenchus* G₄, 8, niezachowane.

nych dziedzin życia codziennego, autorstwa pochodzącego z Hesji nauczyciela języka polskiego w gdańskim Gimnazjum Akademickim Mikołaja Volckmara († ok. 1608) *Viertzig dialogi*, który kartuzja posiadała w dwóch egzemplarzach⁶⁷ a także *Wokabularz rozmaitych y potrzebnych sentencyi polskim i niemieckim młodzieńcom [...] zebrany* – jedno z wydań przedruku krakowskiej edycji tego dzieła tłoczonej u Wietora, w obecnym wydaniu poprzedzony przedmową królewskiego drukarza Jana Daubmanna († ok. 1573).⁶⁸

Teologia spekulatywna i moralna. Zespół poloników zarejestrowany w tej grupie jest liczny i zawiera 15 pozycji, z których w obecnej chwili biblioteka pelplińska rejestruje osiem tytułów w dziewięciu woluminach.

Warto w tym miejscu wymienić przede wszystkim zachowane do dzisiaj, drukowane w krakowskiej Oficynie Łazarzowej przywoływane już wielkie dzieło *Pyramander Mercuri Trismegisti* autorstwa pochodzącego z Włoch franciszkanina obserwanta i profesora Akademii Krakowskiej Hannibala Rosseliusa († 1593), które zakonnicy w 1599 r. otrzymali w darze od królewskiego sekretarza Reinholda Heidensteina.⁶⁹

Poza tym napotykałyśmy tutaj również na trzynomowe kompendium nauki św. Tomasza, dominikańskiego myśliciela działającego w Gdańsku Tomasza Szulc-Prątnickiego († 1705),⁷⁰ oraz na niezachowaną obecnie pracę wzmiankowanego już członka zakonu jezuitów Tomasza Młodzianowskiego *Praelectiones theologicae de Deo*, która ma ważne znaczenie dla rozwoju teologii moralnej w Polsce.⁷¹

Zakon dominikanów ma swoich przedstawicieli w omawianym dziale poloników kartuskich, poza wspomnianym T. Prątnickim, w osobach Mikołaja z Mościsk (Mościckiego † 1632) – jednego z największych polskich teologów-moralistów. Z jego dorobku kartuzi przechowywali *Elementa ad S. Confessiones*, opublikowane po raz pierwszy w Krakowie w 1603 r., które w ciągu XVII w. uzyskały jeszcze kilka wydań, w tym również poza granicami.⁷² Dominikaninem, którego pisma znane były w Kartuzach, był kolejny wybitny polski moralista, wykładowca w krakowskim studium dominikańskim Ferdynand Ohm Januszowski († 1712). W pelplińskich zbiorach zachowało się szczególnie znane jego dzieło *Sententiae morales* w krakowskim wydaniu z 1699 r.⁷³

⁶⁷ *Elenchus G*, 12, 16, niezachowane; M. Babnis, *Gdy na folwark jadą albo Wyborny zbiorok rozmówek Mikołaja Volckmara*, Gdańsk 1999 (druk 2000), 9-10; Tejże, *O ważności języka polskiego. Szkice z dziejów języka polskiego w Gdańsku*, Gdańsk 1992, s. 22-23.

⁶⁸ *Elenchus G*, 34, niezachowane.

⁶⁹ *Elenchus C*. 60-61, BSD b. sygn., C. 62, niezachowane; zob. rozdz. „Dary osób świeckich”.

⁷⁰ *Elenchus C*, 11-12, BSD st. 565, b. sygn.

⁷¹ *Elenchus C*. 54, niezachowane.

⁷² *Elenchus C*, 53, niezachowane; twórczość tego autora omówił A. F. Dziuba, *Mikołaj z Mościsk teolog moralista XVII wieku*, Warszawa 1985, (na temat wspomnianej pracy Mościckiego czytaj na s. 93-96).

⁷³ *Elenchus C*, 54, BSD st. 629.

Wśród wymienionej grupy należy zauważyć również opublikowaną w Oliwie pracę pt. *Opusculum bipartitum pro suscipentibus et exercentibus sacros ordines* czołowego arystotelika jezuickiego, profesora Akademii Wileńskiej i wielu innych uczelni, wszechstronnie wykształconego i uzdolnionego – Wojciecha Tylkowskiego († 1695).⁷⁴ Do teologii moralnej odnosi się również jego dzieło *Jugum grave super omnes filios Adam*, które twórca katalogu biblioteki ulokował w dziale ascetycznym.⁷⁵

Historia Kościoła. W zbiorze tym znalazło się 15 pozycji polskich, reprezentowanych obecnie przez dwa dzieła zebrane w pięciu tomach.

Najsłynniejszym – wspomnianym wcześniej – autorem, którego pisma zestawiono w tym dziale, był dominikanin Abraham Bzowski († 1637). Twórca ów przebywając w Rzymie, przystąpił na polecenie papieża Pawła V, do kontynuacji wielkiej historii Kościoła pióra Cezara Baroniusza pt. *Annales Ecclesiastici*. Owocem tego było 9 tomów (XIII-XXI) *Annales*, które Bzowski doprowadził do roku 1572. Pracy tej nie szczędzono w Europie głośnych komentarzy i słów krytyki, których wyrazicielami byli głównie jezuici i franciszkanie, zarzucający jej przede wszystkim niedocenie nauki Dunska Szkota.⁷⁶

W rozdziale tym znalazły się także niezachowane, wzorowane na dziele karta Larentiusa Suriusa *Żywoty Świętych* znanego jezuickiego polemisty i hagiografa, wzmiankowanego wcześniej Piotra Skargi.⁷⁷

Polityka, ekonomia, filozofia, etyka i retoryka. Pomimo zespolenia tylu dyscyplin, wydzielono w tej grupie jedynie osiem pozycji polskich, pośród których sześć tytułów w czterech woluminach znajduje się w księżnicy seminaryjnej w Pelplinie. Godny odnotowania jest tutaj przede wszystkim słynny podręcznik wymowy *Phoenix rethorum* przywoływanego już Jana Kwiatkiewicza.⁷⁸ Obok tego zakonnicy kaszubscy wciągnęli do swego księgozbioru *Splendores hierarchiae politicae* jednego z najwybitniejszych i najlepiej wykształconych pisarzy bernardyńskich w Polsce – Piotra Poznańczyka († 1655)⁷⁹ oraz dwa egzemplarze mów jezuickiego filozofa i kaznodziei Stanisława Jaworskiego († 1779) zatytułowanych *Specimina litteraria laborum*.⁸⁰

⁷⁴ *Elenchus C*₄. 10, BSD st. 880.

⁷⁵ *Elenchus E*₄. 103, niezachowane.

⁷⁶ *Elenchus M*. 39-42, BSD st. 20727-20730; R. Świętochowski, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*. Część 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 259.

⁷⁷ *Elenchus M*. 190.

⁷⁸ *Elenchus F*₁. 14, BSD st. 501.

⁷⁹ *Elenchus F*₂. 7, BSD st. 10796.

⁸⁰ *Elenchus F*₃. 83, 85, niezachowane.

Matematyka i astronomia, tworzące ostatni dział księgozbioru według katalogu przeora Milkaua, liczą jedynie cztery polonika, z czego do naszych czasów przetrwało tylko jedno dzieło.

Bezsprzecznie najbardziej interesującą pozycją z owego działu jest *Machinae coelestis pars prior* znakomitego astronoma gdańskiego Jana Heweliusza († 1687) – książka wydana w 1673 r. w prowadzonej przez autora oficynie drukarskiej.⁸¹ Gdańską naukę reprezentował także Krystian Zwicker (XVII/XVIII w.) obecny w bibliotece swą pracą *Compendium horologico-sciotericum et geometricum*, będącą nawiązaniem do dzieła Henryka Lossa pt. *Gnomonica*.⁸² Kartuzi posiadali także polskie piśmiennictwo z zakresu arytmetyki, w tym niezachowane dzieło Józefa Tulawskiego *Methodus Arithmetica*.⁸³

Medycyna. Oprócz rozpraw medycznych skupiono tutaj również prace z zakresu botaniki, zoologii oraz herbarze.

Polonika zebrane w tym dziale biblioteki „Raju Maryi” (5 poz.) są autorstwa wybitnego zoologa, twórcy gdańskiego ogrodu botanicznego a przy tym cenionego bibliofila Jakuba Teodora Kleina († 1759) oraz lekarza królewskiego, botanika i fizyka miejskiego Mikołaja Oelhaviusa (XVII w.). Spośród licznych dzieł autorstwa pierwszego z nich kartuzom kaszubskim znane były trzy prace: *Historiae avium prodromus*,⁸⁴ *Summa dubiorum circa classes quadrupedum et amphibiorum*⁸⁵ oraz *Historia piscium naturalis*.⁸⁶ Zakonnicy wyposażyli także swą bibliotekę w dzieło drugiego z uczonych zatytułowane *Elenchus plantarum circa nobilae Borussorum Dantisca sua sponte nascentium*, będące pierwszym opracowaniem ziół rosnących w pobliżu Gdańska, wraz z podaniem ich właściwości farmakologicznych.⁸⁷

Pozostałe działy piśmiennictwa zgromadzonego w kartuskiej bibliotece odnotowują niewielką liczbę poloników. We fragmencie grupującym dzieła **ojców Kościoła** udało się zidentyfikować jedynie wydane w Kolonii w 1626 roku dwa tomy dzieł zbiorowych św. Teresy od Jezusa († 1582) w tłumaczeniu dokonanym z hiszpańskiego na łacinę przez Stanisława Lubomirskiego.⁸⁸ Z zakresu **historii ogólnej** wśród zachowanych woluminów można odnotować kilkunastotomową pracę Michała Isselta *Mercuri Gallobelgici*, zawierającą rozdziały dotyczące hi-

⁸¹ *Elenchus* P. 3; Por. *Apparatus* II, s. 444, por. szerzej na ten temat podrozdział „Dary”.

⁸² *Elenchus* P.₃, 24, BSD st. 5458.

⁸³ *Elenchus* P.₂, 4.

⁸⁴ *Elenchus* O.₂, 18, BSD st. 15205.

⁸⁵ *Elenchus* O.₂, 17, BSD st. 15204.

⁸⁶ *Elenchus* O.₂, 16, niezachowane.

⁸⁷ *Elenchus* O.₃, 1, niezachowane.

⁸⁸ *Elenchus* B.₂, 12-13, BSD st. 6093, 6528.

storii Polski. Estreicher podaje jedynie pierwsze wydanie tego dzieła, kartuzi zaś posiadali drugie ogłoszone w Kolonii i Frankfurcie w latach 1595-1630.⁸⁹ **Pismo Święte** – które stanowi pierwszy dział katalogu, zawierający różne edycje *Biblii*, wyróżnia się jednym dziełem polskim, mianowicie – wzmiankowaną już – *Biblią* w przekładzie Jakuba Wujka († 1597) – teologa-dogmatyka jezuickiego, najwybitniejszego tłumacza Pisma Świętego w Polsce.⁹⁰ Na zakończenie pozostają **komentarze i interpretacje Pisma Świętego** w kolekcji poloników reprezentowane wydaniem w Gdańsku u Hartmana w 1761 r. dziełem Jana a Vladislao zatytułowanym *Isagoge Agiographica*.⁹¹

W podsumowaniu zawartości treściowej poloników z pomorskiej librarii kartuskiej można stwierdzić, iż – podobnie jak w przypadku całego księgozbioru -*gros* prac tutaj zgromadzonych stanowiło piśmiennictwo teologiczne i religijne – mniej więcej 2/3 całego zasobu oraz w 1/3 literatura świecka – głównie historyczna i prawna.

Proweniencja typograficzna

Polonika z księgozbioru klasztornej librarii w Kartuzach posiadają najrozmaitszą proveniencję typograficzną. Dokładne ustalenie liczby druków z poszczególnych oficyn nie jest możliwe ze względu na lakoniczność zapisu w katalogu Milkaua. Dlatego, aby uniknąć błędów, analizę proveniencji typograficznej w odniesieniu do poloników przeprowadzono jedynie w oparciu o egzemplarze zachowane. Ich liczba, stanowiąca niemal połowę całego przybliżonego stanu poloników, upoważnia do przypuszczenia, że jest to zbiór reprezentatywny dla kompletu literatury polskiej zgromadzonej w bibliotece „Raju Maryi”, również tej zidentyfikowanej wyłącznie na podstawie katalogu Milkaua.

Poszczególne egzemplarze poloników opuściły 71 warsztatów typograficznych ulokowanych w 27 miejscowościach kraju i zagranicy, z czego na Polskę przypada 116 druków ogłoszonych w 41 oficynach typograficznych 14-stu miast.

Analizę poszczególnych ośrodków typograficznych oraz funkcjonujących w nich warsztatów, z których wyszły polonika kartuskie, przeprowadzono według wielkości udziału ich produkcji w omawianej kolekcji. Na końcu rozdziału poświęconego polonikom zamieszczono wykres ilustrujący udział poszczególnych miast w produkcji typograficznej książek znajdujących się w dawnej księżnicy „Raju Maryi”.

Gdańsk. Największy udział w produkcji druków zebranych w analizowanym zasobie miały – co jest zrozumiałe – warsztaty drukarskie położonego nieopodal

⁸⁹ *Elenchus* N, 2-7, BSD st. 6360-6361, 2000, 2481-2484.

⁹⁰ *Elenchus* +, 2, niezachowane.

⁹¹ *Elenchus* A, 21, BSD st. 6149.

Kartuz Gdańska. Adres wydawniczy tego miasta udało się ustalić na 32 dziełach. Pochodziły one z jedenastu oficyn, z czego niemal połowa wyszła spod pras działającego tutaj w latach 1724-1778 Tomasza Jana Schreibera – drukarza radzieckiego i gimnazjalnego. Warsztat Schreibera opuściło 14 dzieł zawartych w sześciu woluminach.⁹² Ich autorami byli najczęściej znakomici uczeni gdańscy: Jakub Teodor Klein, Gotlieb Wernsdorf, Piotr Titus czy wreszcie najwybitniejszy bodaj reprezentant nauki gdańskiej – Gotfryd Lengnich chętnie przekazujący pod prasy Schreibera wyniki swych rozległych studiów historycznych.

Inni gdańscy impresorzy i wydawcy, których wytwory trafiły do Kartuz, to Jakub Rhode działający w latach 1563-1602, spod którego pras ujrzały światło dzienne dwa dzieła,⁹³ Szymon Reiniger młodszy, prowadzący jedyną drukarnię katolicką, gdzie wyszły dzieła Tomasza Szulc-Prątnickiego,⁹⁴ Gotfryd Hartmann, reprezentowany w naszej kolekcji trzema książkami⁹⁵ czy wreszcie wielki przedsiębiorca i nakładca wydawniczy – Jerzy Förster (2 poz.),⁹⁶ posiadający filie swej firmy w Lublinie, Warszawie i Krakowie.

Kraków. Ośrodkiem drukarskim, który wiódł prym na terenie Polski, od momentu pojawienia się „czarnej sztuki” w naszym kraju, był Kraków. Stąd wyszły pierwociny naszej typografii, tutaj też zakorzeniła się ona najmocniej. Ma to również swoje odbicie w omawianym wykazie poloników, bowiem spora liczba dzieł w nim zawarta posiada krakowski adres wydawniczy. Takich pozycji zarejestrowano 17, co stanowi ok. 11% ogółu i jest drugim co do wielkości proveniencyjnym zespołem typograficznym. Produkcja Krakowa reprezentowana jest tutaj przez 8 warsztatów, z których największy udział miała „Officina Lazari”, będąca kontynuatorką nie mniej znakomitej, założonej w 1518 r. tłoczni Hieronima Wietora. Druki kartuskie, posiadające sygnet warsztatu Łazarzowego pochodzą z okresu, kiedy właścicielem i kierownikiem typografii był syn Łazarza Andrysowica – Jan Januszowski a oficyna osiągnęła poziom dobrych tłoczni zagranicznych. Takich dzieł zachowało się sześć, a na wspomnienie zasługuje przede wszystkim wspomniana już praca Hannibala Rosseliusa *Pymander Mercuri Trismegisti*.⁹⁷

Odrobinę mniejszy udział w omawianym zasobie miały druki pochodzące z tłocznej na użytek Akademii Krakowskiej pracowni Franciszka Cezarego. Adres tego typografa widnieje na trzech książkach, w tym na dziele Tomasza Tretera i Jana Plastwiga *De episcopatu et episcopis Ecclesiae Varmiensis*, tłoczonym w 1685 r.⁹⁸

⁹² BSD st. 5234, 5939, 5942, 10741, 15204, 15436.

⁹³ BSD cim. 1078, 1288.

⁹⁴ BSD st. 565, b. sygn.

⁹⁵ BSD st. 749, 6149, 6262.

⁹⁶ BSD st. 10696, 10700.

⁹⁷ BSD druki nieosygnowane, w katalogu Milkaua zob. C. 60-61.

⁹⁸ BK 66.

Pozostałe krakowskie drukarstwo XVII-wieczne ma swą egzemplifikację w wytworach sztuki typograficznej pochodzących z oficyn: Mikołaja Loba,⁹⁹ opierającej swój zasób typograficzny o nabyty warsztat Januszowskiego, Mikołaja Schedla,¹⁰⁰ Łukasza Kupisza,¹⁰¹ Bazylisza Skalskiego,¹⁰² spadkobierców Jakuba Siebeneichera,¹⁰³ czy wreszcie, podejmującej działalność w trzeciej ćwierci XVII wieku, drukarni akademickiej.¹⁰⁴

Poznań. Kolejnym dużym ośrodkiem wydawniczym, którego wytwory spotykamy w sporej ilości w kaszubskiej bibliotece, jest Poznań. W bibliotece pelplińskiej zarejestrowano 13 pozycji pochodzących z trzech tłoczni poznańskich, z czego aż 8 druków przypada na oficynę kolegium jezuickiego. Jej powstanie wiąże się z działalnością rektora kolegium Bartłomieja Nataniela Wąsowskiego oraz Tomasza Młodzianowskiego – czołowej postaci zakonu – słynnego dogmatyka, moralisty i polemisty. Charakter zawartości treściowej publikacji poznańskich określały potrzeby uczelni i zakonu. Przede wszystkim ukazywał się tutaj dorobek współczesnych autorów – członków SJ i liczne przedruki książek jezuitów już nieżyjących. Polonika kartuskie z oficyny jezuitów poznańskich to dzieła Jana Morawskiego (3 poz.) ze słynną pracą *S. Romana Ecclesia ab antiquis calumniis haereticorum de novo suscitatis vindicata*,¹⁰⁵ Kaspra Drużbickiego (1 poz.),¹⁰⁶ Jana Franciszka Hackiego (1 poz.)¹⁰⁷ czy Gotfryda Hannenberga (1 poz.).¹⁰⁸

Poza wytworami pras jezuickich poznańskie druki posiadają jeszcze dwa adresy wydawnicze. Cztery dzieła odbito w oficynie Wolrabów – jednej z pierwszych drukarni miasta – i są to *Kazania* Hieronima Powodowskiego,¹⁰⁹ Stanisława Ostrowskiego praca przeciw Socynowi *Refutatio examinationis Fausti infauisti Socini*,¹¹⁰ jak również dzieło Jeremiasza Drexeliusa, które wyszło u Jana Wolraba II.¹¹¹

Natomiast ostatnią pracę – *Praxis catechistica* Jakuba Marchanta – wytłoczono w funkcjonującym w latach 1636-1652 warsztacie Wojciecha Regulusa.¹¹²

⁹⁹ BSD st. 867, 1746.

¹⁰⁰ BSD st. 629.

¹⁰¹ BSD st. 178, 241.

¹⁰² BSD st. 10835.

¹⁰³ BSD st. 418.

¹⁰⁴ BSD st. 10893.

¹⁰⁵ BSD st. 275, 572, 1116.

¹⁰⁶ BSD st. 200.

¹⁰⁷ BSD st. 5878.

¹⁰⁸ BSD st. 605.

¹⁰⁹ BSD cim. 525.

¹¹⁰ BSD cim. 1384.

¹¹¹ BSD st. 5.

¹¹² BSD st. 1245.

Oliwa. W największą liczbę druków, pochodzących z jednej oficyny, zaopatrzona była kartuska libraria przez tłocznnię cysterską z Oliwy. Jej prasy opuściło 13 dzieł w 11 woluminach. Oficyna zakonna powstała w 1672 roku z inicjatywy przeora a później opata oliwskiego Michała Antoniego Hackiego i była w zasadzie przez niemal 70 lat jedynym poza Braniewem ośrodkiem drukarstwa katolickiego w Prusach.¹¹³

Wśród autorów, których dzieła drukowano tutaj, znaleźli się przede wszystkim pisarze teologiczni a w szczególności apologetyczni. Z usług tłoczni korzystali miejscowi zakonnicy z Hackim na czele, ale największą klientelę stanowili jezuita ze Starych Szkotów pod Gdańskiem. Dość przejrzeć rejestr nazwisk autorów, by nabrać o tym przekonania: Jan Kwiatkiewicz,¹¹⁴ Jan Franciszek Hacki¹¹⁵ – brat opata, rektor ze Starych Szkotów – obaj z zakonu założonego przez Loyolę. Wśród innych jezuitów najbardziej znanym był Wojciech Tylkowski, którego prac w Kartuzach posiadano siedem, z czego prawdopodobnie cztery – w tym jedna zachowana – drukowane w Oliwie.¹¹⁶ Z grona miejscowego trzy dzieła w czterech tomach wyszły spod pióra wspomnianego już opata M. A. Hackiego – wszystkie z oliwskim adresem wydawniczym¹¹⁷. W 1688-1689 opublikowano tutaj ponadto historyczne dzieło Mateusza Praetoriusa – *Orbis Gothicus*.¹¹⁸ Nad stroną edytorską wielu dzieł oliwskich czuwali głównie dwaj faktorzy drukarni: Jerzy Franciszek Fritsch i Jan Jakub Textor.

Oficyna przez lata swego istnienia nieustannie trwała w zatargach z impresorami gdańskimi, których interesom niewątpliwie zagrażała. Do zaniku produkcji przyczyniła się wojna północna oraz śmierć protektora Hackiego. Ostatecznie została zamknięta w 1744 r. – kiedy to wraz z całym wyposażeniem przeszła na własność kolegium jezuickiego w Braniewie.

Braniewo. Jezuickie kolegium wyposażone zostało w warsztat typograficzny w 1589 roku i do czasu zamknięcia w 1773 r. wyszło z jego adresem wydawniczym 13 dzieł proveniencji kartuskiej. Tutaj ukazały się głównie prace z zakresu teologii dogmatycznej, teologii polemicznej, mistycznej i ascetycznej, przeważnie przedstawicieli Towarzystwa Jezusowego: Jana Drewsa – 4-częściowe wydawnictwo *Breviarum asceticum* zachowane w dwu egzemplarzach,¹¹⁹ Szymona Bochorhna – rektora kolegium – *Lumen veritatis*,¹²⁰ Karola Kreutzena – kazno-

¹¹³ A. Mańkowski, *Drukarnictwo i piśmiennictwo polskie w Oliwie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 5, 1922, nr 10, s. 154-159.

¹¹⁴ BSD st. 221.

¹¹⁵ BSD st. 6226.

¹¹⁶ BSD st. 880.

¹¹⁷ BSD st. 6190, 15167-15168, 15603.

¹¹⁸ BSD st. 15246.

¹¹⁹ BSD st. 10368, 10470.

¹²⁰ BSD st. 380.

dziei niemieckiego w Braniewie – *Colloqui Charitativi das liebevolligen Gesprachs*.¹²¹ Niewiele w tym zbiorze znalazło się literatury z innych dziedzin. Historia reprezentowana jest jednym dziełem, tłoczonym pod rządami Geорга Schönfelsa – *Privilegia der Stande dess Herzogthums Preussen*.¹²²

Tłocznia przez pierwsze kilkadziesiąt lat istnienia była własnością prywatną, jednak od początku podporządkowali ją sobie jezuiti. Działali tu wspomniany już Schönfels, którego nazwiskiem podpisane są cztery druki, Kasper Weingartner oraz Henryk Schultz.

Warszawa. Udział warszawskiej typografii w zbiorach kartuskiej biblioteki zamyka się 6 drukami. Po dwa dzieła opuściły prasy powstałego w 1682 roku z wykupu tłoczni Elerta i Schreiberera i działającego do połowy XIX wieku warszawskiego kolegium pijarskiego¹²³ oraz oficynę przybyłego do Warszawy z Saksonii Wawrzyńca Minzlera de Kolof, z której wyszło m.in. periodyczne wydawnictwo *Warschauer Bibliothec*.¹²⁴ Ponadto zarejestrowano również jedno dzieło z pracowni pierwszego stałego drukarza warszawskiego Jana Rossowskiego.¹²⁵

Lublin. Podobny jak typografia warszawska w kartuskiej biblioteki mają udział wydawcy i drukarze lubelscy. Zarejestrowano tutaj sześć dzieł, z których pięć ogłoszono drukiem pod szyldem wydawniczym znanego gdańskiego przedsiębiorcy nakładczego Jerzego Förstera, mającego od 1646 r. w Lublinie filię¹²⁶ oraz jedno w drukarni kolegium jezuickiego.¹²⁷ Produkcja zakładu wydawniczego Förstera w naszym zbiorze to w szczególności dzieła wybitnych jezuitów – generała zakonu Wincentego Caraffy czy znanego autora licznych pism ascetycznych Kaspra Drużbickiego.

Kalisz. Kolejnym miastem, które przyniosło kilka druków omawianej biblioteki, był Kalisz. Tutaj ukazały się cztery dzieła oprawne w dwa woluminy, wszystkie tłoczone w oficynie kolegium jezuickiego.¹²⁸ Zakład jezuitów funkcjonował od 1602 r. a założył go wspomniany już Jan Wolrab II z Poznania. Pierwsze druki sygnowane przez kolegium pochodzą z 1636 r. W pokartuskim zbiorze poloników adres wydawniczy jezuitów kaliskich mają m.in. dwie prace członka zakonu Loyoli Jana Kwiatkiewicza – teoretyka wymowy i profesora retoryki we Lwowie i Lublinie. Drukarnia jezuitów kaliskich upadła wraz z sekularyzacją zakonu w 1773 r.

¹²¹ BSD st. 6044.

¹²² BSD st. 15194.

¹²³ BSD st. 6558, 10781.

¹²⁴ BSD 5651, 15241.

¹²⁵ BSD 6558.

¹²⁶ BSD st. 14, 144, 778, 10747, 10796.

¹²⁷ BSD st. 15155.

¹²⁸ BSD st. 501, 10505.

Inne ośrodki wydawnicze. Pozostałe miejscowości, w których ukazały się zachowane kaszubskie *cartusiana* mają na swym koncie najczęściej po jednym lub dwu drukach. W pierwszym rzędzie warto wspomnieć opublikowane w wileńskiej drukarni pijarów słynne dzieło założyciela i fundatora klasztornej typografii Macieja Dogiela *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, którego druk zakończono w 1758 r. Dzieło to stało na wysokim poziomie technicznym, jak z resztą większa część produkcji warsztatu pijarów. Obok Wilna pojedyncze książki wyszły spod pras drukarskich oficyny jezuickiej we Lwowie oraz Kryspina Scharfenberga w Nysie.

Oficyny spoza granic Rzeczypospolitej. Najwięcej kartuskich poloników z zagranicznych oficyn wydawniczych pochodziło z **Kolonii**.¹²⁹ Miasto to przejęło na obszarze niemieckojęzycznym od połowy XVI w. prymat w publikacji książki katolickiej, w tym także poloników. W dużej mierze wiązało się to z działalnością oficyny Materna Cholinusa, która w XVI w. w zasadzie zmonopolizowała niemiecką produkcję wydawniczą w zakresie polskiego piśmiennictwa katolickiego.¹³⁰ Spośród zachowanych poloników z Kartuz, prasy tego wybitnego impresora opuściło kilka druków z zakresu teologii m.in. pisma Jakuba Górskiego¹³¹ i Stanisława Sokołowskiego.¹³² W Kolonii ukazała się także kontynuacja dzieła Cezara Baroniusza *Annales Ecclesiastici* pióra Abrahama Bzowskiego (4 vol.).¹³³

Na kartach tytułowych sześciu pozycji spośród poloników kartuskich widnieją adresy wydawnicze drukarzy **lipskich** oraz **frankfurckich**. Stąd pochodzą dzieła Krzysztofa Hartknocha,¹³⁴ Wawrzyńca Rudawskiego,¹³⁵ Daniela Kramera¹³⁶ czy wreszcie Gotfryda Lengnicha.¹³⁷

Druki, jakie w ciągu wieków trafiały do księżnicy kartuskiej, pochodziły również z położonego daleko na północnym-wschodzie protestanckiego **Królewca**. Adres wydawniczy tego miasta posiadają trzy tytuły w pięciu woluminach, tłoczono u trzech drukarzy tego miasta, w tym trzy tomy czasopisma redagowanego przez Michała Lilienthala *Erleutertes Preussen*, wychodzącego w latach 1724-1728.¹³⁸

¹²⁹ Dla porównania można zaznaczyć, iż również bogato reprezentowane były oficyny kolońskie w zasobie poloników przywoływanej już księżnicy cystersów pelplińskich – zob. J. Grzeszewski, *Polonika w księgozbiórze cysterskiego opactwa Beatae Mariae Virginis w Pelplinie*, Toruń 1997, praca magisterska, maszynopis, s. 70.

¹³⁰ J. Puchalski, *Polonika z obszaru niemieckojęzycznego – poza granicami Rzeczypospolitej – w XVI wieku*, Warszawa 1997, s. 148.

¹³¹ BSD cim. 198.

¹³² BSD cim. 1118.

¹³³ BSD st. 20727-20730.

¹³⁴ BSD st. 15236.

¹³⁵ BSD st. 15241.

¹³⁶ BSD cim. 1512.

¹³⁷ BSD st. 15195.

¹³⁸ BSD st. 5208-5210.

Jedną publikację obecną w bibliotece kartuskiej ma na swym koncie Jan Stelter – działający w latach 1714-1734. Jest to *Corpus constitutionum prutenicarum* autorstwa Georga Grube.¹³⁹ Podobnie jest w przypadku Jana Fryderyka Driesta, który nabył drukarnię po śmierci Marcina Eberharda Dorna i opublikował tu sporo dzieł historyczno-prawnych, spośród których w księżnicy „Raju Maryi” znalazła się pozycja K. J. Kaspari *Zwey Historische Disputationen*.¹⁴⁰

Poza Kolonią, Lipskiem, Frankfurtem i Królewcem pojedyncze polonika dla biblioteki kartuzów kaszubskich dostarczyły warsztaty typograficzne Antwerpii,¹⁴¹ Pragi,¹⁴² Norymbergii,¹⁴³ Lejdy,¹⁴⁴ Rzymu,¹⁴⁵ Bazylei¹⁴⁶ i Paryża.¹⁴⁷

W podsumowaniu zauważamy, iż piśmiennictwo polskie, jakie zgromadzili kartuscy mnisi, pochodziło w 1/3 z klasztornych ośrodków wydawniczych, w tym przede wszystkim z oficyn jezuickich (28 dzieł), następnie cystersów oliwskich (13) i tłoczni innych zgromadzeń zakonnych (3). Daje to ogółem 44 pozycje co stanowi 29% w stosunku do 149 dzieł zachowanych do dzisiaj. Jeżeli jednak odjąć od ogólnej liczby druki wytłoczone poza granicami Rzeczypospolitej (27) oraz bez adresu wydawniczego (7) to odsetek druków zakonnych wzrośnie do 38%. Tak więc znaczna część rodzimej produkcji typograficznej, jaka w ciągu wieków trafiła do biblioteki kartuzów kaszubskich, pochodziła z warsztatów zakonnych. Jeśli zaś zauważyć, iż około 80% dzieł wytłoczonych zostało w XVII i do połowy XVIII wieku, to fakt ten należy uznać za w pełni zrozumiały. Jest to bowiem okres kiedy dominującą rolę w drukarstwie polskim przejmują oficyny zakonne, włączone intensywnie w nurt kontrreformacyjnej propagandy. Największy w tym udział miały oczywiście warsztaty skupione w rękach członków kongregacji Loyoli, organizowane najczęściej w miastach, gdzie zakon miał swoje kolegia, a więc: w Wilnie, Kaliszu, Lwowie, Poznaniu, Lublinie Braniewie i wreszcie w Warszawie.

Oprócz jezuitów drukarnie posiadali bazylianie, karmelici, paulini, pijarzy, cystersi, franciszkanie i dominikanie. Wytwory niektórych z tych oficyn trafiły do Kartuz najczęściej poprzez dary, ale nie brakowało również dzieł zakupionych, szczególnie w okresie przeoratu Jerzego Schwengla (1735-1766).

Jeśli chodzi o typografię mieszczańską to dominuje w naszym księgozbiorze Gdańsk, Kraków i Poznań, które to miasta oferują ponad 30% całości księgozbioru (54 poz.). Dzieła z oficyn mieszczańskich to w przeważającej części literatura naukowa z dziedziny historii, prawa, geografii, astronomii i botaniki, w tym pra-

¹³⁹ BSD st. 15547.

¹⁴⁰ BSD st. 10741.

¹⁴¹ BSD st. 768,

¹⁴² BSD st. 1306.

¹⁴³ BSD st. 15235.

¹⁴⁴ BSD st. 1365.

¹⁴⁵ BSD st. 5627 oraz jeden druk nieosygnowany.

¹⁴⁶ cim. 10073-10073.

¹⁴⁷ BSD st. 15076.

ce wielu uczonych pruskich. Nie brak tu jednak również i literatury teologicznej, której sporo opuszczało np. krakowskie prasy.

Zgodnie z przypuszczeniem ustalono, iż niemal 40% druków z owego zasobu ukazało się w oficynach miast położonych w stosunkowo bliskiej odległości od klasztoru, mianowicie Gdańsku, Oliwie i Braniewie (58 poz.). Warto jednakże zauważyć, że sąsiadujący z Kartuzami klasztor cystersów w Pelplinie, którego biblioteka zawierała zbliżoną do kartuskiej liczbę poloników (ok. 13 % całego zachowanego księgozbioru), posiadał w pierwszym rzędzie polonika tłoczone u impresorów krakowskich, co stanowiło około 31 % ich zasobu.¹⁴⁸

Chronologia wydawnicza poloników

Wśród 149 odnalezionych dzieł prawie 50% zostało wytłoczonych w XVII wieku, 31% w wieku XVIII oraz ok. nieco ponad 14% w wieku XVI.

Liczne XVII – wieczne zakonne oficyny typograficzne żywiłowo wkraczające na rynek drukarski, które stały się głównym narzędziem kontrreformacji zaspokajały – jak już nadmieniono – w znacznym stopniu zapotrzebowanie na książkę religijną i teologiczną w naszym kraju. Taką sytuacją należy przede wszystkim tłumaczyć fakt zdecydowanej przewagi literatury XVII wieku w omawianym zasobie, którą wówczas kartuzja nabywała w dużych ilościach.

Niewielką liczbę piśmiennictwa polskiego tłoczonego w wieku XVI (ok. 15%) uzasadnić znacznie łatwiej. Niewątpliwa przyczyna tkwi po stronie stosunkowo jeszcze słabej kondycji polskiego drukarstwa, także gdańskiego w tym stuleciu oraz ubóstwie jego repertuaru wydawniczego tak w zakresie piśmiennictwa religijnego, jak i książki naukowej.¹⁴⁹ Z drugiej strony na taki stan rzeczy istotny wpływ miały także dzieje kartuzji, którą – jak pamiętamy – nękały w okresie reformacji liczne niepokoje zakończone wreszcie inkorporacją klasztoru do cystersów oliwskich. Nie był to z pewnością dobry czas również dla biblioteki. Wydaje się jednak, iż większą wagę miał pierwszy z powodów. Wskazuje na to porównanie zasobu poloników z całą zachowaną kolekcją kartuską. Otóż okazuje się, iż XVI – wieczne piśmiennictwo zagraniczne gościło na półkach księżnicy w znacznie większych proporcjach aniżeli polskie (30%). Należy mieć jednak świadomość, że w tym przypadku mówimy o produktach świetnie rozwiniętej wówczas typografii Europy zachodniej, których zalew na rynkach księgarskich był olbrzymi, nieporównywalnie większy aniżeli dorobek polskich warsztatów.

¹⁴⁸ J. Grzeszewski, *op. cit.*, s. 59-62.

¹⁴⁹ A. Kawecka-Gryczowa, *Miejsce książek w kulturze polskiej XVI wieku*, [w:] *Polska w epoce odrodzenia. Państwo, społeczeństwo, kultura*, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1986, s. 426.

Język poloników

Analizy struktury językowej poloników kartuskich dokonano najpierw w odniesieniu do zespołu zachowanego a następnie do całości kolekcji, również tej części, którą wyselekcjonowano w toku badań katalogu.

Wśród 149 dzieł zachowanych wyróżniono aż 121 pozycji wytłoczonych w języku łacińskim (82%), 26 w języku niemieckim (16%) oraz tylko po jednej książce w języku polskim (0,6%) i włoskim.

Proporcje te nie znajdują potwierdzenia w przypadku analizy całego księgozbioru dokonanej w oparciu o katalog Milkaua, uzupełniający niekiedy naszą wiedzę o języku poszczególnych pozycji.

Z zarejestrowanych w katalogu 358 pozycji określanych mianem poloników 259 ukazało się w języku łacińskim (72%), 49 w języku polskim (ok. 15%) oraz 45 po niemiecku (12,5%). Pięć druków było polsko-niemieckich oraz jeden w języku włoskim. Stosunek procentowy piśmiennictwa we wszystkich językach nie uległ zmianie, poza literaturą opublikowaną w języku polskim, której w XVIII w. mieli kartuzi jeszcze niespełna 50 tomów. Dzisiejsza obecność zaledwie jednego dzieła w tym języku jest zapewne wynikiem szczególnych perturbacji, jakie książka polska wraz z całym zbiorem kartuskim przechodziła zarówno w okresie pokasacyjnym, jak i w ciągu następnych dziesięcioleci zaborów, a nade wszystko oczywiście w czasie II wojny światowej.¹⁵⁰

* * *

Dość znaczna obecność poloników w księgozbiornie kartuzów kaszubskich była konsekwencją kilku czynników. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić oczywiście położenie kartuzji, która przez większość lat swego istnienia znajdowała się w granicach Rzeczypospolitej. Wielką rolę odgrywało także usytuowanie klasztoru w pobliżu dużego i prężnego, promieniującego na cały region, ośrodka kulturalnego jakim był Gdańsk. Sąsiedztwo miasta – którego przynależność terytorialną odzwierciedlała widniejąca na bramach miejskich triada herbów: Gdańska, Prus i Polski – tak ważne dla stałego napływu nowicjuszy, dawało również szansę obcowania ze wspaniałą, stojącą na najwyższym europejskim poziomie architekturą, sztuką, kulturą artystyczną i materialną oraz rzemiosłem.¹⁵¹ Wreszcie też szereg licznie działających w tym nadmotławskim grodzie

¹⁵⁰ Zob. na ten temat rozdz. „Kasata kartuzji...”.

¹⁵¹ Zob. na ten temat zbiór esejów wydany przy okazji zorganizowanej w miesiącach maj – sierpień 1997 wielkiej wystawy w Muzeum Narodowym w Gdańsku, podejmującej zagadnienia sztuki gdańskiej od połowy XV do końca XVII w. – *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku*, Gdańsk 1997.

instytucji książki, jak oficyny drukarskie, księgarnie, manufaktury introligatorskie oraz oczywiście biblioteki – w tym wspinała księżnica Rady Miejskiej, umożliwiały szeroki kontakt ze słowem pisany.

Zatem właśnie lokalizacja „Raju Maryi” w Prusach Królewskich determinowała napływ do biblioteki piśmiennictwa związanego – tak treścią, jak i proweniencją typograficzną – z Polską i regionem. Gromadzenie poloników miało w tym kontekście z jednej strony charakter pragmatyczny, wynikający z zapotrzebowań kartuzji na literaturę niezbędną do właściwego prowadzenia i zarządzania posiadłościami klasztornymi w ściśle określonych warunkach prawno-politycznych, z drugiej zaś było odpowiedzią na postulaty członków konwentu, dla których posiadanie tego typu piśmiennictwa wiązało się z ich pochodzeniem i zainteresowaniami naukowymi. Kwestie doboru poloników pozostawały także w związku z ofertą oficyn drukarskich położonych w stosunkowo niedalekiej odległości od kartuzji (Gdańsk, Oliwa, Braniewo), jak i działających w okolicy firm księgarskich, mających w swym repertuarze miejscowe prussika ale także pewien odsetek poloników tłoczonych również w innych ośrodkach „czarnej sztuki”.¹⁵²

Warto zatem zastanowić się na ile przejaw zainteresowania dla spraw kultury, języka czy też historii Polski w klasztorze, wyrażający się poprzez gromadzenie piśmiennictwa podejmującego te zagadnienia, był zjawiskiem typowym dla regionu bytowania kartuzji.

Jednym z przejawów tego zainteresowania była obecność w księgozbiorze kartuzów książek opublikowanych w języku polskim, których – jak zaznaczono – w XVIII w. było przynajmniej 50. Istotnym powodem, dla którego gromadzono dzieła polskojęzyczne, a przede wszystkim słowniki przekładów na ten język, była potrzeba władania polszczyzną. Okazywała się ona niezbędna w kontaktach z okoliczną ludnością polską¹⁵³ oraz obcą, wśród której począwszy od połowy XVI w. znacznie nasilało się zjawisko polonizacji językowej.¹⁵⁴ Szczególnie przy tym pożądanymi w kartuzji byli ojcowie posiadający biegłą znajomość polskie-

¹⁵² Na temat drukarstwa oraz bibliofilstwa w Gdańsku ukazało się sporo prac głównie w oparciu o bogate zbiory Biblioteki Gdańskiej PAN - najważniejsze dzieła z tego zakresu omówiła ostatnio E. Piotrowska, *Bibliologia w Gdańsku po 1945 r.*, „Libri Gedanenses” 13/14, 1997, s. 149-163; zob. także I. Imańska, *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII w.*, Toruń 1993; Z. L. Pszczółkowska, *...tak bogata w rzeczy polskie skarbnica...*, Gdańsk 1997, która przytacza dawniejsze prace o Bibliotece Gdańskiej. Z wcześniejszych opracowań zob. Z. Nowak, *Stan i perspektywy badań nad historią książki na Pomorzu Gdańskim*, „Studia o Książce” 17, 1988, s. 127-157; oraz ostatnio Tenże, *Wytwarzanie książek w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses” 15/16, 1998, s. 9-40.

¹⁵³ E. Cieślak, *Prusy Królewskie. Kultura i ideologia*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 2: *Pomorze Wschodnie w latach 1657-1815*, Poznań 1984, s. 365.

¹⁵⁴ A. Mączek, *Reformacja i kontrreformacja w Prusach Królewskich*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 1, Poznań 1976, s. 415; M. Bogucka, *Kultura Pomorza Wschodniego w dobie renesansu i baroku*, tamże, s. 640.

go, pełniący w klasztorze posługi religijne dla służby i czeladzi klasztornej, której dużą część stanowili Polacy.¹⁵⁵

Nie bez znaczenia były tutaj także ściśle związki gospodarcze, ale również i kulturalne klasztoru z Gdańskiem i gdańszczanami.¹⁵⁶ Wprawdzie większość mieszkańców miasta nad Motławą stanowiła ludność niemieckojęzyczna, to jednak znaczny jej odsetek znał język polski. O konieczności uczenia się tego języka decydowały względy materialne. Gdańsk, jako pierwszy port Rzeczypospolitej pozostawał naczelnym ośrodkiem handlu. Mowa polska była na ulicach miasta zjawiskiem powszechnym. Ale posługiwali się nią nie tylko kupcy czy rzemieślnicy prowadzący interesy z Polakami. Polski język począwszy od XVI w. poczyna coraz częściej gościć również i w polityce. W 1573 r. na sejmiku malborskim wojewoda chełmiński Jan Działyński i kasztelan gdański Jan Kostka oświadczyli, że skoro mieszkańcy Prus są poddany króla polskiego powinni nauczyć się mówić po polsku.¹⁵⁷ Dla miasta i jego mieszkańców język polski odgrywał zatem kluczową rolę. Stąd też nie bez przyczyny obowiązkową jego naukę wprowadzono do gimnazjum gdańskiego już w 1589 r., prowadząc ją w oparciu o liczne wydawane tutaj pomoce naukowe, począwszy od *Abecadła polskiego* – pierwszego podręcznika do nauki języka na poziomie elementarnym, drukowanego w 1538 r. u Franciszka Rhodego.

Potrzeba umiejętności władania tym językiem istniała i w następnych stuleciach, tym bardziej, że wzrastał również odsetek Polaków wśród mieszkańców Gdańska. Potwierdzali to w swoich relacjach z podróży cudzoziemcy odwiedzający to miasto. W 1659 r. niderlandzki matematyk, astronom i geograf Andrzej Cellarius w opisie Królestwa Polskiego tak mówił: *Miasto liczy bardzo wielu obywateli i mieszkańców, Niemców i Polaków oraz inne narodowości. Najwięcej mieszka tu Niemców a następnie Polaków; i języki obu narodowości, niemiecki i polski, są tutaj w użyciu tak, że można znaleźć wielu mieszkańców, którzy obu językami władają i rozumieją.*¹⁵⁸

W wydanej w 1652 r. topografii Prus i Pomorza Szwajcar Mateusz Merian pisał: *Język polski jest w mieście prawie tak powszechny, jak niemiecki*.¹⁵⁹ Z czasem staje się on także językiem religii. Potwierdza to znany również naszym kartuzom Karol Ogier. W swojej relacji z pobytu na Pomorzu w latach 1635-1636 wspomina, że katolickie nabożeństwa w języku polskim odbywały się w kościele św. Józefa u karmelitów i w kościele św. Mikołaja u dominikanów. Polską parafią był także protestancki kościół św. Anny.

¹⁵⁵ P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 22.

¹⁵⁶ Kartuzja kaszubska posiadała sporo nieruchomości w mieście, z drugiej zaś strony wielu gdańszczan było dzierżawcami dóbr kartuskich, zob. W. Odyniec, *Walka o przetrwanie*, [w:] *Dzieje Kartuz*, red. W. Odyniec, R. Kupper, Kartuzy 1998, s. 181.

¹⁵⁷ M. Bogucka, *op. cit.*, s. 640; M. Babnis, *O ważności języka polskiego...*, s. 14-15.

¹⁵⁸ Cyt. wg M. Babnis, *O ważności języka polskiego...*, s. 29.

¹⁵⁹ Cyt. j. w., s. 29.

W tych okolicznościach nie dziwi nas fakt, że kartuzi – choć w większości pochodzenia niemieckiego¹⁶⁰ – przejawiali zainteresowania językiem polskim. Nie był on z pewnością obcy tym spośród członków konwentu, którzy zajmowali stanowiska związane z zarządzaniem majątkami klasztoru: niektórym przeorom i prokuratorom. Wśród nich można wymienić prokuratora klasztoru w latach 1614-1622 Henryka Villariususa znającego pięć języków (*solide doctus 5 linguarum diversarum peritus*),¹⁶¹ w tym zapewne i polski oraz niezwykle zaangażowanego i aktywnego w działaniach mających na celu rozwój klasztoru – Jana Bilsteina, przeora w latach 1670-1678, który uznany został za jednego z najznakomitszych postaci kartuzji kaszubskiej.¹⁶² Językiem polskim posługiwał się także Jerzy Schwengel, na co dowody mamy w postaci licznych cytatów z polskich dzieł zawarte w jego pracach.¹⁶³ Bez wątplenia on też podniósł rangę języka polskiego w kartuzji, prowadząc badania nad dziejami klasztoru oraz Kościoła na Pomorzu i w Polsce, gromadząc w tym celu wiele prac opublikowanych w tym właśnie języku.

Drugi ważny czynnik decydujący o roli języka polskiego w „Raju Maryi” wynikał z obecności w murach pustelni, w ciągu kilkuset lat jej istnienia mnichów polskiej narodowości. Wiadomo bowiem, że wynikająca z pochodzenia narodowego znajomość języka wpływa znacznie na dobór piśmiennictwa gromadzonego w bibliotece.¹⁶⁴ W toku badań udało się ustalić przynajmniej 22 polskie nazwiska zakonników, chociaż nie wiemy czy wszyscy z nich byli rzeczywiście Polakami. W tej grupie znajdują się również osoby, które spędziły w kartuzji niewielki odcinek czasu, przechodząc do innych konwentów, najczęściej do Bezezy lub Gidel lub opuszczając zakon.¹⁶⁵

¹⁶⁰ P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe...*, passim.

¹⁶¹ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 419.

¹⁶² P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 236.

¹⁶³ Np. z *Korony polskiej* K. Niesieckiego w *Apparatus II*, s. [454].

¹⁶⁴ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 9), s. 97.

¹⁶⁵ Bartnicki Michał († 1781) złożył profesję w 1732 r. – Archiwum Diecezji Pelplińskiej, Monastica, Kartuzy 30, *Kalendarium conventuale domus Paradisi Mariae*, s. 2 (dalej *Calendarium conventuale*), R. Witkowski, *Prosopographia polono-cartusiana*, Salzburg 1997, (Analecta Cartusiana 137), s. 50 (dalej *Prosopographia*): Andrzej Bartochowski (?) spędził kilka dni w nowicjacie, opuścił zakon i przeszedł na kalwinizm – Gdańsk V, s. 113; Teofil Biskupski († 1618), profesję złożył w 1606 r., przed wstąpieniem do kartuzów był franciszkaninem, krewny Szymona Rudnickiego biskupa warmińskiego – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 419, *Prosopographia*, s. 57; Stanisław Budlewski († 1788), pochodził z miejscowości Idzki Średnie na Podlasiu – Gdańsk V, s. 162, *Prosopographia*, s. 65; Andrzej Costen (Kostka † 1481), u Schwengla *sacerdos de Polonia*, profesję złożył w kartuzji kaszubskiej – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 412, *Prosopographia*, s. 72; Piotr Gadomski († 1684), profesję złożył w 1633 r., hospes w kartuzji gidelskiej przez 43 lata, *Polonus* – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 422, *Prosopographia*, s. 86; Mikołaj Golembiowski, profesję złożył w kartuzji kaszubskiej – *Calendarium conventuale*, s. 188, *Prosopographia*, s. 91; Jakub Gurlicki, wstąpił do nowicjatu w 1741 r. – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 423, *Prosopographia*, s. 96; Szymon Karpiński, wstąpił w 1718 r. – Gdańsk V, s. 116, *Prosopographia*, s. 117; Franciszek Karzko-wicz 1736, pochodził z Malborka – *Calendarium conventuale*, s. 17, *Prosopographia*, s. 117; Stefan Kostka († 1504), wstąpił w 1474 r. – *Prosopographia*, s. 123-124; Jan Piotr Kraiewski († 1772),

Mozemy przypuszczać, że znaczna część z tych osób posługiwała się językiem polskim. Ogółem biorąc wydaje się, że przez klasztor kaszubski przewinęło się co najmniej kilkudziesięciu mnichów władających polszczyzną, tak iż konwent w ciągu całego okresu swej działalności składał się zawsze z kilku osób mogących porozumiewać się w tym języku, stąd i obecność książek polskojęzycznych w bibliotece ma swoje uzasadnienie.

Na zakończenie wreszcie należałoby zastanowić się nad udziałem książki polskiej w innych księgozbiorach pomorskich, zwłaszcza klasztornych i kościelnych. Nie mamy zbyt wiele wiadomości na ten temat. Szersze badania prowadzono zaledwie nad kilkoma bibliotekami klasztornymi,¹⁶⁶ ale zagadnienia udziału książki polskiej w ich zbiorach nie były przedmiotem odrębnych studiów. Jednakże z tej szczupłej literatury wynika, że polonika w księgozbiorach klasztornych i kościelnych Pomorza były obecne.

Jak już wspomniano, sąsiadujący z kartuzją kaszubską klasztor cystersów w Pelplinie dysponował liczbą poloników bardzo zbliżoną do ksiąźnicy „Raju Maryi”. W świetle ustaleń Jana Grzeszewskiego, pośród zachowanych około 2000 tomów „cisterciensiów” w Bibliotece Seminaryjnej w Pelplinie znajdują się 273 pozycje bibliograficzne, które stanowią polonika, co daje 13% ocalałego księgozbioru.¹⁶⁷

Zaskakująco podobny stosunek poloników (ok. 10%) do całości księgozbioru zauważamy także w dawnej, niezwykle cennej ksiąźnicy bernardynów lubawskich, której pozostałości przechowywane są obecnie w Pelplinie i Toruniu. Nieistniejący katalog tej biblioteki spisany w 1730 r. – o czym wspomniano – wyli-

profesję złożył w 1752 – Gdańsk V, s. 167, *Prosopographia*, s. 124-125; Michał Lniski (ur 1725), pochodził z Brodnicy – Gdańsk V, s. 164, *Prosopographia*, s. 135; Jan Lubietowski († 1678), pochodził z Pomorza – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 422, *Prosopographia*, s. 136-137; Jerzy Albert Photski (ur. 1722), pochodził z Dobrego Miasta – Gdańsk V, s. 161, *Prosopographia*, s. 160-161; Karol Piaseczki mistrz nowicjatu w kartuzji gdańskiej w latach 1714-1720 – *Prosopographia*, s. 162; Franciszek Russel († 1630), pochodził ze Lwowa, *Polonus, doctor S. Theologiae – Prosopographia*, s. 173; Adam Stanisław Sokolnicki, w nowicjacie od 1675 kilka dni – Gdańsk V, s. 55, *Prosopographia*, s. 181; Franciszek Szałałowski (ur. 1727), pochodził z Szotlandu – Gdańsk V, s. 162, 164, *Prosopographia*, s. 191; Marcin Thieringus († 1616), pochodził z Trzemeszna – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418, *Prosopographia*, s. 192; Michał Wiatrowski († 1725), pochodził z Szotlandu, *Calendarium conventuale*, s. 106, *Prosopographia*, s. 204; Łukasz Woitalewicz († 1773), *Pomeranus – Calendarium conventuale*, s. 66, *Prosopographia*, s. 207.

¹⁶⁶ A. Mańkowski, *Biblioteka pokapucyńska w Rywałdzie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 8, 1930, nr 8, s. 225-262, nr 9-10, s. 269-290; E. Piszczyńska, *Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, s. 207-226; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975 (rozdz. „Piśmiennictwo i biblioteka klasztorna”, s. 178-185); M. Strutyńska, *Biblioteka bernardynów w Lubawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 9, 1986, s. 5-78; F. Mincer, *Biblioteka bernardynów bydgoskich i jej ofiarodawcy*, „Kronika Bydgoska” 11, 1989 (druk 1991), 221-234; W. Kwiatkowska, *Średniowieczne księgozbiory franciszkanów i dominikanów toruńskich jako świadectwo ich kultury umysłowej i możliwości oddziaływania na środowisko mieszczańskie*, Toruń 1991, praca doktorska, maszynopis; M. Lademann, *Biblioteka klasztoru oo. Reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 203-250.

¹⁶⁷ J. Grzeszewski, *op. cit.*, s. 59.

czał, przy około 2300 woluminach całego zbioru wypełniającego półki niegdyśjszej librarii lubawskiej, blisko 200 tomów dzieł dotyczących spraw Polski i Prus.¹⁶⁸ Ewidentne podobieństwa do biblioteki kartuskiej zauważamy w tym przypadku nie tylko w liczbie poloników, ale i w sposobie opracowania zbiorów. W obu bowiem bibliotekach wyodrębniono piśmiennictwo polskie i regionalne.

Przykłady księżnicy lubawskiej i cysterskiej nie są odosobnione. Z analogiczną sytuacją spotykamy się również, jeśli weźmiemy pod uwagę cały starodruczny zasób biblioteki pelplińskiego seminarium. Księgozbiór ten – jak wiemy – składa się w większości ze zbiorów bibliotek skasowanych w początkach XIX w. kilku klasztorów pomorskich, a także innych kolekcji kościelnych dawnej diecezji chełmińskiej.¹⁶⁹ Na około 12 tysięcy woluminów, jakie wchodzi w skład pelplińskiej librarii, według wstępnych szacunków 10 – 12 % (ok. 1000-1500 tomów) stanowią polonika.¹⁷⁰ Są to oczywiście dane przybliżone i nie wskazują rzeczywistych proporcji w poszczególnych zespołach proveniencyjnych, ale dowodzą, że książka polska w kościelnych kolekcjach pomorskich zajmowała w wielu przypadkach porównywalne z biblioteką kartuską miejsce.

Większy odsetek liczby poloników w swych zasobach notowały księżnice reformatów w Wejherowie (18 %) ¹⁷¹ oraz prawdopodobnie bernardynów w Bydgoszczy, chociaż w tym ostatnim przypadku opublikowane informacje odnoszą się do piśmiennictwa z wieków XVI i XVIII, pośród którego książka polska wypełnia odpowiednio 5 i 100 procent zasobu.¹⁷² O dość znacznym udziale poloników w księgozbiorach parafialnych Archidiakonatu Pomorskiego, a zwłaszcza o licznych znajdujących się tam dziełach polskojęzycznych pisze w swej pracy Maciej Krzysztof Kowalski.¹⁷³ Nieco obficie reprezentowane są także polonika w zbiorach bibliotecznych zabytkowej części dawnej biblioteki kapituły katedralnej chełmińskiej. Z pozostającego w pelplińskim seminarium zbioru około 230 starych druków przetrwało do tej pory 39 tytułów książek polskich, co stanowi niespełna 17 %.¹⁷⁴

¹⁶⁸ G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1892, s. 462; M. Strutyńska, *Biblioteka bernardynów w Lubawie*, s. 5-7, 12-13.

¹⁶⁹ Poszczególne zespoły wymienia T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 289-294; zob. także K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, [w:] R. Ciecholewski, *Skarby Pelplina*, Pelplin 1999, s. 187-237.

¹⁷⁰ Badania w księżnicy pelplińskiej prowadziłem w czasie poszukiwań książek kartuskich, mając w rękę przynajmniej dwukrotnie każdy egzemplarz z tej biblioteki, por. K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, passim.

¹⁷¹ M. Lademann, *op. cit.*, s. 243.

¹⁷² F. Mincer, *op. cit.*, s. 226-227.

¹⁷³ K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiakonatu pomorskiego w XVI-XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993, s. 73.

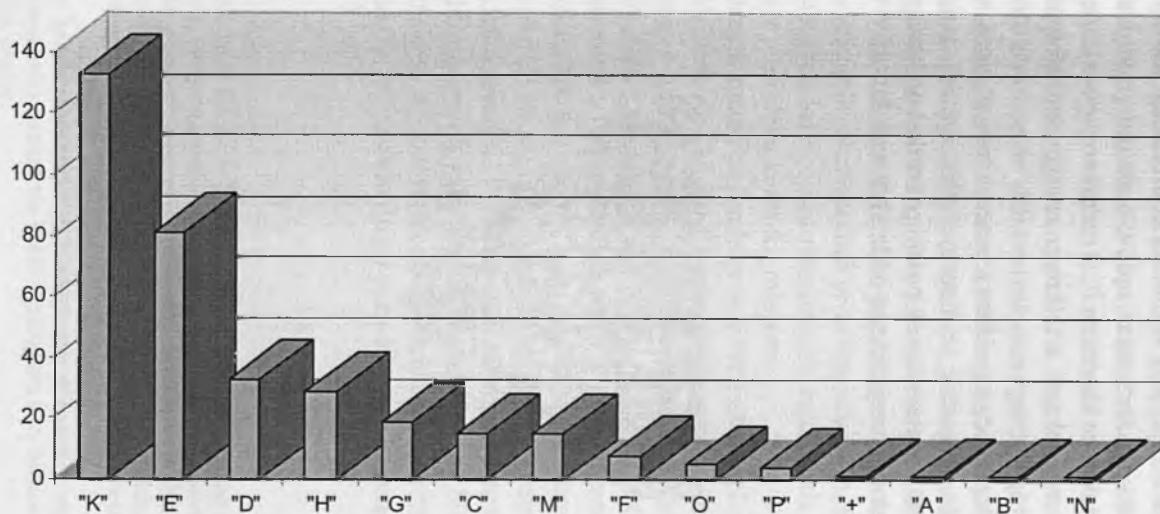
¹⁷⁴ M. Flisik, *Biblioteka kapituły katedralnej chełmińskiej*, Toruń 2000, praca magisterska, maszynopis.

Z przytoczonych przykładów wynika – co godne jest zaznaczenia – że kartuzja kaszubska nie odbiegała udziałem poloników w swych zbiorach bibliotecznych od innych klasztorów pomorskich, aczkolwiek materiał porównawczy z racji skromnej literatury jest zawężony, zwłaszcza w odniesieniu do tematyki piśmiennictwa polskiego. Pozytywny wynik tej konfrontacji ma wymiar szczególnie zwłaszcza w kontekście szerzonych sądów o skrajnie niemieckim czy wręcz germanizacyjnym charakterze klasztoru.¹⁷⁵ Trudno nie zgodzić się, z opartymi na wnikliwych studiach wnioskami wielkiego znawcy problematyki kartuskiej P. Czaplewskiego, który bezsprzecznie ustalił, iż w klasztorze dominował żywioł niemiecki. Jednakże zgromadzony przez konwent dość spory zbiór poloników pozwala nieco złagodzić te nieprzychylne opinie, dając jednocześnie powody do stwierdzenia, że pierwiastek polski przenikał do klasztoru, co znajdowało odbicie w zjawiskach wzajemnego oddziaływania kultur w całych Prusach Królewskich.

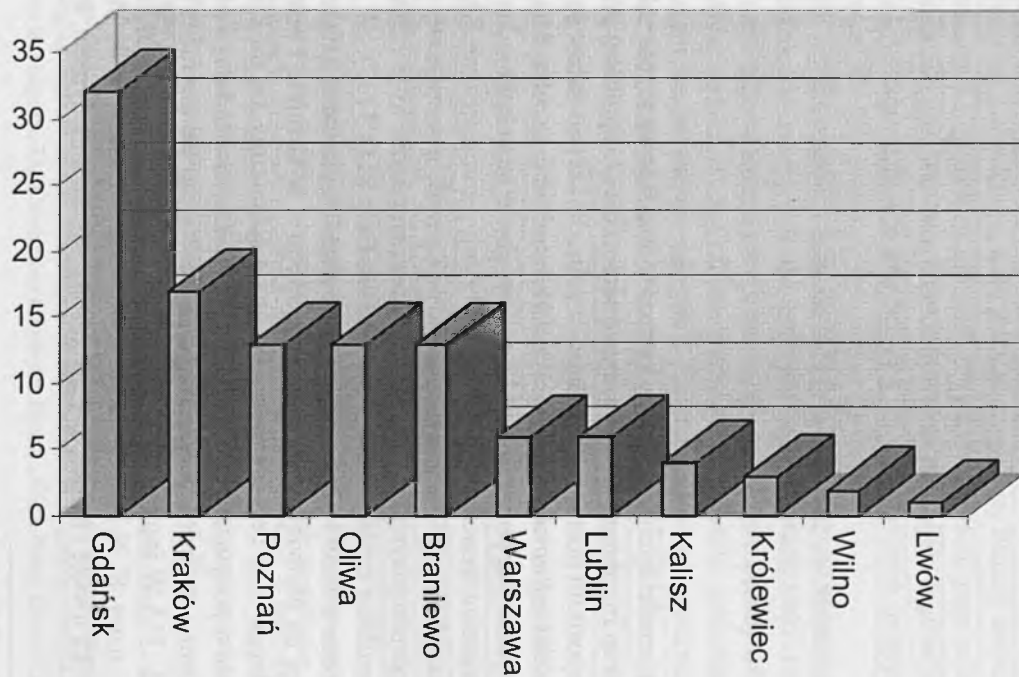
¹⁷⁵ Zob. przypis 1.

Polonika z biblioteki kartuzji kaszubskiej. Zawartość treściowa
– podział wg katalogu Milkaua

Wykres 6

Polonika z biblioteki kartuzów kaszubskich. Proweniencja typograficzna

Wykres 7

5. UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU

eremicki?

Eremicki model życia zakonnego kartuzów oraz surowa reguła nakładająca na zakonników m.in. obowiązek milczenia i samotności (...quoniam praecipue studium et propositum nostrum est silentio et solitudini cellae vacare juxta illud Jeremiae: *Sedebit solitarius et tacebit...*¹), wykluczały ich wszelką działalność religijną i duszpasterską poza murami klasztoru. Życie pustelników koncentrowało się wokół trzech czynności: modlitwy, medytacji i pracy ręcznej. Kluczową rolę w owych zasadniczych dziedzinach aktywności mnichów spełniały książki, ich czytanie oraz przepisywanie. Obie te czynności wzmiankowały zarówno najstarsze *Consuetudines* zredagowane przez przeora Guigo I († 1137), jak i późniejsze statuty zakonne z 1259 i 1368 r., które obok zasad kopiowania książek, zwracały także uwagę na obowiązek czytania grupowego – w kościele i refektarzu oraz indywidualnego – w celi-eremie:² „Po nonie schodzimy się do klasztoru, aby porozmawiać o pożytecznych sprawach. W tym miejscu żądamy i otrzymujemy od zakrystianina atrament, pergamin, pióra oraz księgi do czytania lub do przepisywania [...]”³ W innym miejscu statutów czytamy: „[...] Ponadto otrzymuje [zakonnik – uzup. K. N.] do czytania dwie księgi z szafy, co do których nakazuje się wielką uwagę i troskę, aby nie zostały zabrudzone dymem, kurzem, albo

¹ AOC, Cap. XIV. 5, s. 45.

² P. Lehmann, *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Kartäusern*, [w:] Tegoż, *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Bd. 3, Stuttgart 1960, s. 124-126; W. Schmitz, *Die Kartäuser und das Buch. Anmerkungen zu den Consuetudines*, „Bibliothek und Wissenschaft” 28, 1995, s. 95-110; H. Schreiber, *Die Kartäuser als Bücherfreunde*, „Sankt Wiborada. Bibliophiles Jahrbuch für Katholisches Geistesleben” 1, 1933, s. 17-18.

³ „*Post Nonam in Clastrum convenimus, de utilibus locuturi. In hoc spatio incaustum, pergame-num, pennas, cretam, libros seu legendos seu transcribendos a Sacrista [...]*” – AOC, Cap. VII, s. 39.

jakimś innym brudem. Naturalnie bardzo chcemy, żeby książki – wieczny pokarm naszych dusz były bardzo pilnie strzeżone, abyśmy głosili słowo boże rękoma, ponieważ ustami nie możemy”.⁴ Lekturę książek zalecano również zakonnikom w niedzielny czas pomiędzy obiadem a noną: „[...] od tego czasu aż do Wielkanocy poświęcamy czas od obiadu do nony na czytanie albo podobne ćwiczenia”.⁵

W świetle przepisów biblioteka stawała się zatem jedną z najważniejszych instytucji klasztoru kartuskiego, a do podstawowych jej funkcji obok gromadzenia i opracowania księgozbioru należało przede wszystkim jego udostępnianie. Jedną z form udostępniania – wypożyczanie także podlegało regulacjom poprzez statuty:⁶ „Zakrystianin zapisuje książki, gdy są wypożyczane, przyjmuje za nie zastaw i strzeże”.⁷

Głównymi użytkownikami książek byli przebywający na terenie kartuzji zakonnicy. Niektóre klasztory, jak np. funkcjonująca w latach 1401-1564 kartuzja *Vallis St. Margaretae* w Bazylei wypracowały wewnętrzne zasady udostępniania zbiorów.⁸ Mnisi wybierali tutaj książki według starszeństwa, zabierając wypożyczone egzemplarze do swych samotni.⁹ Każdemu z nich wypożyczano do 30 woluminów, które winien był zwrócić przed okresowym skontrum.¹⁰ Kontrolę nad obiegiem książek w Bazylei zapewniała – zalecana również przez statuty – księga wypożyczeń.¹¹

W kartuzji kaszubskiej biblioteka również była przede wszystkim udostępniana ojcom konwentualnym. Pierwszeństwo w wyborze książek mieli – podobnie jak w innych klasztorach – zapewne zakonnicy najstarsi oraz piastujący najwyższe funkcje w klasztorze. Wydaje się że w „Raju Maryi” wypożyczanie dawano się objąć pamięcią bibliotekarza, tak iż zapewne nie używano do tego celu żąd-

⁴ „*Adhunc etiam libros ad legendum de armario accipit duos, quibus omnem diligentiam curamque praeberere jubentur, ne fumo, ne pulvere, vel alia qualibet sorde maculentur. Libros quippe tamquam sempiternum animarum nostrarum cibum cautissime custodiri, & studiosissime volumus fieri, ut, quia ore non possumus, Dei verbum manibus praedicemus.*” – AOC, Cap. XXVIII, s. 62.

⁵ „[...] *ex quo die usque ad Pascha, spatium quod ibi, id est inter prandium et nonam facimus, lectioni vel aliquibus talibus exercitiis deputatur*” – AOC, Cap. VII, s. 39.

⁶ P. Lehmann, *op. cit.*, s. 125-126.

⁷ „*Sacrista libros, cum accommodantur, scribit, pignus retinet, & custodit.*” – AOC, Lib. Sec. Cap. V, s. 121.

⁸ *Informatorium bibliothecari Carthusiensis domus Vallis beatae Margarethae in Basilea minori ex autographo fratris Georgii Carpentarii in bibliotheca Basiliensi asservato*, ed. L. Sieber, Basel 1888; por. B. Halporn, *The Carthusian Library at Basel*, „The Library Quarterly” 54, 1984, nr 3, s. 229-237.

⁹ Reguła samotności i milczenia wykluczała korzystanie z książek na miejscu, w bibliotece; por. W. Schmitz, *op. cit.*, s. 103.

¹⁰ B. Halporn, *op. cit.*, s. 241; *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, begründet von F. Milkau, Bd. 3: *Geschichte der Bibliotheken*, Wiesbaden 1955, s. 402.

¹¹ Księga wypożyczeń z klasztoru bazylejskiego zachowała się do dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej w Bazylei, sygn. AR I 4; T. Wilhelmi, *Humanistyczna uczość w kręgu kartuzji bazylejskiej*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 200; B. Halporn, *op. cit.*, s. 241; por. także P. Lehmann, *op. cit.*, s. 125.

nych pokwitowań ani rewersów. Przepuszczalnie nie prowadzono też – jak w klasztorze bazylejskim – księgi wypożyczeń.

Książki – zgodnie z tradycją średniowiecznej *lectio divina*¹² – służyły kartuzom, również pomorskim, w pierwszym rzędzie do pogłębienia życia religijnego. Kartuz Guigo II napisał około 1150 r. w swym traktacie *Scala claustralium* skierowanym do brata Gerwazego, przeora kartuzji Mont-Dieu koło Reims,¹³ że istnieją cztery stopnie duchowe, które pozwalają mnichom uzyskać najwyższy stan rozwoju duchowego i pobożności: czytanie – „lectio”, rozmyślanie – „meditatio”, modlitwa – „oratio” i kontemplacja – „contemplatio”, zaś czytanie to „pilne wnikanie skupionym duchem w Święte Pismo”.¹⁴ Taką funkcję spełniało nade wszystko piśmiennictwo ascetyczne, ale także dzieła ojców Kościoła, literatura hagiograficzna czy też kaznodziejska, która nie była przecież niczym innym, jak jedną z form przekazywania nauki objawionej.

Wyrazem zainteresowania kaszubskich mnichów wymienionymi dziedzinami była zdecydowana przewaga w bibliotece „Raju Maryi” tego typu piśmiennictwa. Wszakże właśnie struktura księgozbioru świadczy o zainteresowaniach jego twórców i użytkowników, zaś według słów Karola Głombiowskiego: „[...] stopień zainteresowania dla określonego zagadnienia pozostaje w stosunku prostym do ilości książek, które się z nim wiążą w księgozbiornie [...]”.¹⁵ Tak więc pragnieniem rozwoju duchowego a także dążeniem do osiągnięcia doskonałości oraz wysokiej pobożności właśnie poprzez lekturę, możemy tłumaczyć obecność w księgozbiornie kartuzji wielkiej liczby (700 wol.) – kilkukrotnie przewyższającej inne dziedziny – pism ascetycznych i mistycznych. Nie bez przyczyny także do znacznych rozmiarów w bibliotece urosły takie działy piśmiennictwa, jak kaznodziejstwo (288 wol.) i patrystyka (173 wol.).

O realizacji stawianych sobie celów pogłębienia życia duchowego w przypadku wielu mnichów „Raju Maryi” – co szczególnie widoczne jest w okresie średniowiecza – świadczą również informacje zawarte w nekrologach klasztornych. Zmarli wyróżniani są w nich pochwałami za głęboką pobożność, ascezę, gorliwość zakonną czy też wzorowe prowadzenie się.¹⁶ Pielęgnowany w klasztorze

¹² J. Leclercq, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, Tyniec-Kraków 1997, s. 88-92.

¹³ Na język polski przekładano ten tekst trzykrotnie, zob.: *Stopnie do raju czyli traktat o sztuce modlitwy*, przedmowa, przekład i przypisy L. Zmaczyński, „Ateneum Kapłańskie” 329, 1963, s. 390-400; *Drabina do raju, czyli traktat o sposobie modlitwy*, wstęp i tł. I. K. Bielawski, [w:] *Lectio divina. Boże czytanie*, Tyniec 1991, s. 54-77; Guigo Drugi, *List o życiu kontemplacyjnym (Scala Claustralium)*, wprowadzenie R. Witkowski, przekł. Benedyktyni Tynieccy, [w:] *Najstarsze pisma kartuzów*. Wstęp i opracowanie R. Witkowski, W. Lesner (Źródła monastyczne), Tyniec, Kraków 1997, s. 253-276.

¹⁴ Guigo Drugi, *List o życiu kontemplacyjnym...*, s. 258.

¹⁵ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, s. 129 (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 9).

¹⁶ *Calendarium vetus sive tabula defunctorum patrum et fratrum Carthusiae Dantiscanae*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884 (dalej *Calendarium vetus*), passim; *Apparatus pauper*, s. 423-449; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 59.

rygor zakonny oraz rozkwit życia wewnętrznego zakonników znalazły uznanie u władz prowincjalnych. Za czasów siódmego przeora Mikołaja Königa (1452-1456) wizytator prowincji Tymoteusz, przeor kartuzji w Roztoce oświadczył na Kapitule Generalnej że „Domus Paradisi Mariae est corona totius ordinis nostri et curam domus nostrae in spiritualibus et corporalibus strenuissimam gerens”.¹⁷

Największą popularnością w kartuzji cieszyła się zatem literatura ascetyczna, ale nie możemy zapomnieć, że klasztorna biblioteka wyposażona została również obficie w wiele dzieł z innych dziedzin, takich jak historia Kościoła, historia powszechna, prawo, medycyna, astronomia a także piśmiennictwo dotyczące zakonu kartuskiego oraz regionu bytowania „Raju Maryi”. Literatura ta nie służyła już wypełnianiu podstawowego celu, jakim był rozwój duchowy kartuza. Sięgał po nią zakonnik, który miał ambicje zdobycia czy też poszerzenia swej wiedzy, chociaż winniśmy pamiętać, że pewna część piśmiennictwa pozareligijnego znajdowała również zastosowanie jako pomoc w realizacji tych wszystkich czynności, które wiązały się z prawną i materialną egzystencją klasztoru.

Zainteresowanie wspomnianą literaturą przejawiali nade wszystko wykształceni w różnych dziedzinach członkowie konwentu. W ich inicjatywie leżał z pewnością dobór tego typu książek gromadzonych w bibliotece, jak i ich późniejsze wykorzystywanie.

Progi kartuzji kaszubskiej w ciągu jej niemal cztero- i półwiekowego istnienia przestąpiło – pośród około 170 profesów – przynajmniej 50-ciu zakonników, posiadających zarówno wykształcenie uniwersyteckie, jak i absolwentów szkół i kolegiów jezuickich. Wszyscy oni swą edukację odbyli przed wstąpieniem do eremu, co zresztą było zjawiskiem powszechnym. Kartuzi pomorscy bowiem – idąc wzorem całego zakonu – nie posiadali żadnego studium zakonnego, ani nie posyłali swych mnichów na studia uniwersyteckie, jak to czynili np. zarówno zasobni cystersi z Pelplina i Oliwy, jak i żebrzący karmelici, dominikanie i franciszkanie z pobliskiego Gdańska.¹⁸

Takie postępowanie nie wykluczało wśród braci św. Brunona obecności wielu znakomitych uczonych. Najczęściej jednak wiedzę w różnorodnych dziedzinach zdobywali przed złożeniem profesji zakonnej, rozwijając potem swe umiejętności poprzez dalszą działalność naukową w murach klasztorów.¹⁹ Warsztatem pracy stawały się w takich przypadkach biblioteki kartuzji.

Przykładem może być tutaj słynny teolog kartuski polskiego pochodzenia Jakub z Paradyża. Wykształcony na Uniwersytecie Krakowskim, mając za sobą

¹⁷ *Apparatus pauper*, s. 432, pod rokiem śmierci Königa.

¹⁸ M. Perlbach, *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten*, Brauensberg 1895, s. 142, 148 i niżej; zob. także J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. 1, Kraków 1900, s. 25-26.

¹⁹ S. Lorenz, *Kartuzi i studium*, [w:] *Kartuzi...*, s. 22-23; por. także D. Mertens *Kartäuser – Professoren*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 3, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 83), s. 75-87.

okres pobytu u cystersów w Mogile, najpóźniej w 1447 roku osiada w kartuzji erfurckiej. Pobyt Jakuba w tamtejszym klasztorze wypełniony był prawie wyłącznie działalnością pisarską. W ciągu 17-tu lat, jakie spędził w Erfurcie, powstała zdecydowana większość z napisanych przez niego około 140 pism.²⁰ Bez wątpienia działalność naukową i pisarską prowadził w oparciu o przebogate zbiory miejscowej biblioteki – jednej z największych wśród księgozbiorów kartuzkich średniowiecznej Europy, liczącej u schyłku jego pobytu w Erfurcie około 800 rękopisów.²¹

„Raj Maryi” – jak już wspomniano – również chętnie przyjmował do swego grona wykształconych kandydatów. Już w pierwszym okresie istnienia kartuzji (XV i pocz. XVI w.) na 68 ojców przebywających w klasztorze aż dwunastu miało wyższe wykształcenie uniwersyteckie.

Niemal wszyscy oni wywodzili się z ziem pruskich, z czego połowa swą edukację odbyła na Uniwersytecie Lipskim, który był w tym okresie – obok Wszechnicy Krakowskiej – najczęściej wybieraną uczelnią przez młodzież pruską.²² Chronologicznie pierwszym immatrykulantem lipskim był w 1411 r. Mateusz Forstenu († 1455) z Torunia, który wstąpił do klasztoru w 1419, później zaś został jego prokuratorem.²³ Kolejnymi uczniami lipskimi byli także: Jan Königswald z Gniewu (od 1421), notariusz wielkiego mistrza Pawła z Russdorfu, przeor w naszym klasztorze w latach 1444-1452 i 1460-1464, zmarły w 1464 r.²⁴ a także Henryk Böringer z Płoni (od 1432 r.), przeor „Raju Maryi” od 1434 aż do śmierci w 1444 r.²⁵ Grono to uzupełniali wspomniani wcześniej Jan Waldhauer, immatrykulowany w 1463 r., bakałarz w 1465, który do „Raju Maryi” wstąpił w 1483, zmarły w filii gripsholmskiej w 1504 r.²⁶ oraz Grzegorz Rathe z Malborka (od 1489), bakałarz artium od 1491, przeor kartuski w latach 1505-1510.²⁷

²⁰ S. A. Porębski, *Jakub z Paradyża. Poglądy i teksty*, Warszawa 1994, s. 21.

²¹ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und Schweiz*, Bd. 2, München 1928, s. 226; E. Kleineidam, *Die Spiritualität der Kartäuser im Spiegel der Erfurter Kartäuser-Bibliothek*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 185-202; *Erfurt (Kartause Salvatorberg)*, [w:] *Lexikon des Gesamten Buchwesens*, Bd. 2, Stuttgart 1987, s. 481.

²² Z. H. Nowak, *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1972, s. 41; Tenże, *Kraków i jego uniwersytet w świetle wspomnień kartuza Dominika z Prus (1384-1460)*, [w:] *Cracovia – Polonia – Europa*, Kraków 1995, s. 64.

²³ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 76; H. Freytag, *Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen von ihrer Begründung bis zur Reformation 1409-1539*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 44, 1902, s. 116; *Apparatus pauper*, s. 429; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 400; *Calendarium vetus*, s. 129.

²⁴ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 205; H. Freytag, *op. cit.*, s. 116; *Calendarium vetus*, s. 129; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 381; Pelplin I, s. 51, 53, 58, 64, 78.

²⁵ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 205; H. Freytag, *op. cit.*, s. 116; *Calendarium vetus*, s. 128; *Apparatus pauper*, s. 428.

²⁶ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 89; H. Freytag, *op. cit.*, s. 116; *Calendarium vetus*, s. 133; *Apparatus pauper*, s. 434; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 401.

²⁷ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 95; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 385.

Kilku przyszlých profesów kartuzji pomorskiej zdobywało wiedzę na założonych w XV w. uniwersytetach w Roztoce i Gryfii, rzadziej jednak od Lipska stojących na szlaku pruskich peregrynacji akademickich.²⁸ Byli nimi dwaj przeorzy kartuzji: Mikołaj Lange z Lidzbarka Warmińskiego (1480-1484), odznaczający się świetną znajomością prawa, który uzyskał magisterium w Roztoce w 1465 a w 1470 przeniósł się do Gryfii, wstępując wreszcie po 1473 r. do kartuzji kaszubskiej,²⁹ oraz Antoni Liebenwald z Olsztyna, immatrykulowany w 1470 r. w Roztoce, przeor w latach 1493-1497.³⁰ W 1478 r. do kartuzji wstąpił wykształcony także na uniwersytecie w Roztoce Herman Seydel, wnosząc – jak wcześniej nadmieniono – książki wartości 100 grzywien.³¹

W gronie kandydatów znacznie mniejszy odsetek stanowili absolwenci Akademii Krakowskiej oraz wszechnicy wiedeńskiej i praskiej. W obu pierwszych uczelniach studiował (Wiedeń 1441 i Kraków 1443) Marcin Schnelle, gdańszczanin, od 1451 r. kartuz a w latach 1457-1460 przeor naszego domu.³² Jako *magister artium* występuje znany nam już uczeń krakowski Jan Crange z Kręga koło Starogardu († 1488), kartuz od 1483 r.³³ Natomiast praskimi absolwentami byli – wspomniany notariusz wielkiego mistrza – Mikołaj Berger oraz zmarły w 1430 r. Elias de Rosenberg, profes naszej kartuzji od 1390 r.³⁴

W tym początkowym okresie dziejów „Raju Maryi” wśród wymienionych zakonników szczególnie walorami naukowymi, pośrednio świadczącymi także o aktywności czytelniczej wyróżniał się Henryk Böringer z Płoni, który zasłynął jako autor tzw. „Napomnienia Kartuzza” skierowanego pomiędzy rokiem 1427 a 1428 do wielkiego mistrza Pawła z Rusdorfu oraz innych wpływowych osobistości zakonu krzyżackiego. Był to memoriał wystosowany przeciwko nadużyciom i występkom Krzyżaków. Wysoki poziom dzieła, jak i również powszechna opinia o uczoności, pozwalają przypuszczać, że Henryk był człowiekiem dobrze

²⁸ Z. H. Nowak, *op. cit.*, s. 43; Tenże, *Związki Prus z uniwersytetami w Roztoce i Gryfii w XV i początkach XVI wieku*, „Zapiski Historyczne” 33, 1968, z. 4, s. 7-41.

²⁹ *Calendarium vetus*, s. 132; *Apparatus pauper*, s. 433; T. Borawska, *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 83; odmienną datę jego pobytu w Roztoce (1439) podaje Z. H. Nowak, *Związki Prus z uniwersytetami...*, s. 30.

³⁰ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 108; Pelplin I, s. 103, 106; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 384; *Calendarium vetus*, s. 132; *Apparatus pauper*, s. 433.

³¹ M. Perlbach, *op. cit.*, s. 201; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 42, 63.

³² M. Perlbach, *op. cit.*, s. 140; *Calendarium vetus*, s. 130.

³³ Pelplin II, s. 91; *Calendarium vetus*, s. 131; *Apparatus pauper*, s. 432.

³⁴ R. Witkowski, *Prosopographia polono-cartusiana*, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 137), s. 53-54, 170; *Calendarium vetus*, s. 131.

wykształconym, posiadającym gruntowną znajomość *Pisma św.*, skąd po mistrzowsku dobierał cytaty akcentujące konieczność sprawiedliwości społecznej i opieki nad pokrzywdzonymi. W opinii historyków uznaje się związek przyczynowy „Napomnienia” z reformami podjętymi przez Pawła z Russdorfu.³⁵

Wczesny ów okres istnienia kartuzji, charakteryzujący się dość liczną obecnością mnichów mających wykształcenie uniwersyteckie, a tym samym stosunkowo wysokim potencjałem umysłowym konwentu, został przerwany wraz z nadejściem reformacji. Do podupadającej gospodarczo kartuzji coraz rzadziej wstępowali nowicjusze, aż wreszcie dopływ ich ustał zupełnie. Najgorszą pod interesującym nas względem sytuację zastajemy w latach tuż przed upadkiem konwentu, kiedy zupełnie zabrakło w klasztorze miejsca dla zainteresowań naukowych. Pod znakiem zapytania stała wówczas nawet sztuka pisania. Prokurator klasztoru Jan Kannengiesser w 1580 r. podpisał nie własnoręcznie, lecz przez swego pisarza ważny akt inkorporacyjny klasztoru do Oliwy.³⁶

Poziom naukowy podniósł się nieco po przybyciu pierwszych ojców znad Renu, w końcu XVI w. Od tego czasu aż do 1760 r. (tak daleko sięgają zapiski Schwengla) znalazło się wśród profesów naszej kartuzji niemal 40 mnichów³⁷ będących zarówno absolwentami szkół i kolegów jezuickich, jak i mających niekiedy wysokie wykształcenie uniwersyteckie.

Wychowankowie jezuicy, zarówno uczniowie poetyki i retoryki, ale także kursu filozoficznego i teologicznego oraz słuchacze logiki i fizyki byli chętnie przez naszych kartuzów przyjmowani do nowicjatu.³⁸ Kandydatów pochodzących z Prus dostarczały z pewnością przede wszystkim szkoły zakonu Loyoli³⁹ prowadzone w stosunkowo bliskiej odległości od kartuzji w Braniewie, Starych Szkotach i Reszlu.⁴⁰

³⁵ *Apparatus pauper*, s. 416-417; M. Józefczyk, *Średniowiecze Elbląga*, Elbląg 1996, s. 159-160; Henryk Böringer nie był jedynym zakonikiem kartuskim występującym w roli piętnującego złe postępowanie wpływowych osób z najbliższego otoczenia klasztoru. „Napomnienie” do księcia meklemburskiego Magnusa († 1503) wystosował w 1477 r. Vicco Dessin – kartuz z klasztoru „Legis Beatae Mariae” pod Rostokiem, por. G. Schlegel, *Kopiści i pisarze, drukarze i donatorzy ksiązek kartuzji pod Rostokiem*, [w:] *Kartuzi...*, s. 96-97.

³⁶ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 59.

³⁷ Obliczono na podstawie informacji zawartych w pismach Schwengla.

³⁸ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 61.

³⁹ B. Natoński, *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok*, Wrocław 1970, s. 309-337; *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, Kraków 1994.

⁴⁰ W Reszlu i Braniewie kształcili się m.in. Henryk z Lidzbarka, Józef Milkau, Jerzy Schwengel i diakon Michał Bartnicki, P. Czaplewski, *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 21; *Apparatus pauper*, s. XIII; w 1620 r. kartuzi zakupili w Starych Szkotach, w pobliżu kolegium posesję, którą przeznaczono dla czterech ubogich uczniów kolegium pochodzących z rodzin poddanych klasztornych, których być może zamierzano przyjąć po szkole do zakonu, zob. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 20, 131.

W gronie osób posiadających wykształcenie akademickie był lwowianin Franciskus Russel, magister sztuk wyzwolonych i doktor filozofii promowany w Akademii Krakowskiej w 1615 r.⁴¹ Magisteria posiadało także pięciu innych zakonników: Jan Desiderius († 1639), Henryk Luckner († 1643), Kasper Binsfeld († 1655), Michał Seither († 1729)⁴² oraz Joachim Bayer (wstąpił w 1751 r.),⁴³ chociaż nie wiemy na jakich kształcili się uczelniach.⁴⁴ Studia na którymś z uniwersytetów niemieckich, jak podaje Schwengel (qui post studia in Germaniam...)⁴⁵ odbywał – znany nam już – Herman Boussen († 1619) z Kempen. Oprócz wymienionych osób mamy informacje o jednym absolwencie⁴⁶ i siedmiu studentach filozofii⁴⁷ a także dwóch słuchaczach kursu fizyki,⁴⁸ jednym absolwencie medycyny i fizyki⁴⁹, jednym uczniu retoryki⁵⁰ i jedenastu mnichach będących absolwentami kursu logiki.⁵¹ Znaleźli się tutaj także trzej teologowie, a wśród nich – wspomniany wcześniej – Marcin z Trzemeszna,⁵² który do „Raju Maryi” przybył od jezuitów.⁵³ Swe zainteresowania naukowe mogli oni z powodzeniem rozwijać w oparciu o dostępne w kartuzji zbiory biblioteczne, które zapewniały lekturę ze wszystkich wymienionych dziedzin.

Księgozbiór wykorzystywany był z pewnością najczęściej przez tych spośród członków konwentu, o których wiemy, że w okresie swego pobytu w klasztorze

⁴¹ Wstąpił do klasztoru w 1624 r.; *Apparatus pauper*, s. 440; *Statuta nec non Liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagiellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, ed. J. Muczkowski, Cracoviae 1849, s. 276.

⁴² *Magister artium et quondam Mathematicus insignis* – por. Gdańsk V, s. 42.

⁴³ *Artium liberales magister* – por. Gdańsk V, s. 167.

⁴⁴ Por. *Apparatus pauper*, s. 441, 442, 447; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60.

⁴⁵ G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418.

⁴⁶ Bernard Mensinck († 1707), pochodzący z Westfalii, zob. Gdańsk V, s. 55, 62, 99; *Apparatus pauper*, s. 445-446; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60.

⁴⁷ Karol Lyon († 1744), Henryk Huberti († 1734), Wawrzyniec Brandt († po 1760), Bruno Kadau, późniejszy przeor w Bereznie w latach 1749-1763), Józef Milkau, Franciszek Schönfeld, zob. *Apparatus pauper*, s. 448; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60.

⁴⁸ Studenci: Kornel Königsfeld († 1692) i Piotr Mahr († 1702), zob. Gdańsk V, s. 42, 62, 79, 109; *Apparatus pauper*, s. 444, 446.

⁴⁹ Jan Jerzy Adenau († 1714), zob. Gdańsk V, s. 62, 112; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60.

⁵⁰ Gotfryd Krajewski, szlachcic z ziemi chełmińskiej († 1772), zob. P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 61.

⁵¹ Wstąpili do kartuzji w latach 1654-1759, zob. tamże, s. 60.

⁵² *Bonus scriba, Philosophus, Musicus, Graecus, Hebraeus* – G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 418; *theologus eximius* – Gdańsk IV, s. 11, 105, 113.

⁵³ Pozostali to: Wilhelm Loesberg, rektor w latach 1712-1714 i przeor od 1714 aż do śmierci w 1728 r. i Jan Marx, Belg, przeor w latach 1728-1735, zob. *Apparatus pauper*, s. 440, 447, 448; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 60-61; teologię moralną studiował zmarły w 1788 profesor Karol Brunner z Ołomuńca – Gdańsk V, s. 167, 168; por. także P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 57-63; Tenże, *Stosunki narodowościowe...*, s. 15-34; H. Gapski, *Le recrutement des Chartreux en Pologne aux XVIIe et XVIIIe siècles*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*, Itingen 1988, s. 105-115; Tenże, *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII-XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 115-121.

parali się pracą naukową, pozostawiając po sobie spuściznę pisarską. W świetle relacji Schwengla do takich należeli – wspomniani wcześniej – Bruno Gerend z Królewca i Marcin Haasen z Gdańska.⁵⁴

Aktywnym użytkownikiem zbiorów był także przywoływany wyżej ojciec Jan Voerman – autor niezachowanych już dzisiaj rękopisów zawierających zestawienia i ekscerpty z *Biblii* oraz wielu dzieł teologicznych.⁵⁵

Zdecydowanie jednak intensywnością wykorzystywania zbiorów biblioteki przewyższał wszystkich mieszkańców „Raju Maryi” Jerzy Schwengel. Urodził się w 1697 r. w Pieniężnie (niem. Mehlsack) na Warmii jako syn burmistrza tego miasta. Naukę odbywał w gimnazjum jezuickim w Reszlu (niem. Rössel) oraz Kolegium Jezuickim w Braniewie (niem. Brauensberg), po czym w wieku 18 lat wstąpił do kartuzji gdańskiej. Po odbyciu nowicjatu i uzyskaniu święceń pełnił funkcję zakrystianina. Po kilku latach wybrano go koadiutorem (1724) i prokuratorem klasztoru (1728) a od 1735 r. aż do śmierci w 1766 r. służył klasztorowi jako jego przeor.

Z tą ostatnią funkcją łączył również obowiązki bibliotekarza. Za jego rządów klasztorna libraria została znacznie uzupełniona, szczególnie o te z wydawnictw, które były mu niezbędne do działalności naukowej. Uprawiał ją z upodobaniem niemal przez cały okres pobytu w „Raju Maryi”, pozostawiając po sobie ogromną spuściznę, liczącą blisko 30 opasłych woluminów w formie dużego *folio*. Składały się na nią opracowania dotyczące dziejów kartuzji kaszubskiej, całego zakonu kartuzów a także dziejów Kościoła Katolickiego w Polsce, a przede wszystkim na Pomorzu.⁵⁶ Metodą pracy nie odbiegał Schwengel od ówczesnie przyjętych w środowiskach naukowych; kopiował bądź to oryginalne dokumenty znajdujące w archiwach klasztorów, bądź to fragmenty z prac rękopiśmiennych lub publikowanych.⁵⁷ Informacje czerpał przede wszystkim z ogólnie dostępnych dyplomatariuszy i kodeksów, których nie brakowało w ksiąźnicy, na co wskazuje zarówno katalog biblioteki, jak i zachowane tomy,

⁵⁴ Gdańsk V, s. 38, 54, 56, 57, 62, 64, 92, 120; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 423-424.

⁵⁵ Gdańsk IV, s. 2, 123, 165; *Apparatus pauper*, s. 440; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 398; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 62.

⁵⁶ *Apparatus pauper*, s. V-XXXII; P. Czaplewski, *O rękopisach o. Jerzego Schwengla w British Museum w Londynie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1, 1908-1910, nr 12, s. 255-266; I. Fabiani-Madeyska, *Omówienie źródeł*, [w:] P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 8-12; W. Brauer, *Prior Georg Schwengel (1697-1766)*, [w:] G. Schwengel, *Apparatus I*, s. V-XLI (szczególnie rozdz. III: *Das Schrifttum des Priors*, s. XXI-XL); G. Labuda, *Diplomata Poloniae et Prusiae, collecta a F[ratre] Georgio Schwengel...*, „*Analecta Cartusiana*” 90, 11, 1982, „*Studia Źródłoznawcze*” 31, 1990, s. 76-77; Tenże, *Trzynastowieczne dokumenty premonstratenskie w Żukowie w dyplomatariuszu przeora kartuskiego Jerzego Schwengla*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne*” 204, 1990, s. 103-113; R. Witkowski, *Cisterciensia w zbiorach archiwalnych Georga Schwengla przeora kartuzji kaszubskiej*, „*Nasza Przyszłość*”, 83, 1994, s. 309-311; M. Grzegorz, *Pomeranika w Muzeum Brytyjskim w Londynie*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy*”. „*Studia Historyczne*” 5, 1997, s. 133-146.

⁵⁷ R. Witkowski, *Cisterciensia...*, s. 311.

a czego wyrazem są liczne w jego pracach cytaty z dzieł znajdujących się w bibliotece.

Do ogólnych dziejów Kościoła w Polsce spisanych w tomie *Ad historiam ecclesiasticam Poloniae apparatus*⁵⁸ korzystał ze znajdujących się w księgozbiorze konwentu publikacji Tomasza Tretera, Stanisława Łubieńskiego, Stanisława Reszki a także Jana Długosza, Marcina Kromera, Macieja Dogiela, Fryderyka Sommersberga uzupełnianych pracami ogólnymi jak: *Acta Sanctorum*, *Annales* kardynała Baroniusza oraz ich kontynuacją dokonaną przez Bzowskiego, *Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti* Jana Mabillona i wielu innymi wydawnictwami.

Wiedzę na temat historii Kościoła na Pomorzu zebranych w pracy *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae apparatus pauper*⁵⁹ zapewniały Schwenglowi obecne w bibliotece, częstokroć przez niego cytowane wydawnictwa źródłowe m.in.: *Acta Borussica*, *Preussische Sammlung*, a także dzieła Daniela Kramera, Krzysztofa Hartknocha, Kaspra Schütza, Reinholda Curicke'go, Jakoba Zernecke, Fryderyka Dregera, Kaspra Hennenbergera i innych. Nader często sięgał Schwengel do dorobku wielkiego uczonego gdańskiego Gotfryda Lengnicha. W bibliotece znajdowało się 15 tomów jego najważniejszych prac, w tym wypełnione w całości dorobkiem Lengnicha czasopismo *Polnische Bibliothec* oraz największa 9-tomowa historia Prus *Geschichte der Preussischen Lande*.⁶⁰

Układ tego ostatniego dzieła stał się wzorem dla opracowywanych przez Schwengla, zaplanowanych na pięć tomów dziejów „Raju Maryi” *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi Mariae*.⁶¹ Niewykluczone, że przeor korzystał z osobistych porad starszego od siebie doświadczonego historyka, który przynajmniej raz odwiedził Schwengla w kartuzji w 1728 r.⁶² O wnikliwym wykorzystywaniu *Geschichte der Preussischen Lande* przez Schwengla świadczą również sporządzone przez niego około roku 1740 wypisy z siedmiu pierwszych tomów tego dzieła i zestawienie do nich indeksów.⁶³

Pisma odnoszące się do dziejów zakonu kartuskiego noszące tytuły *Propago Sacri Ordinis Cartusienensis*⁶⁴ oraz *Apparatus ad annales Sacri Ordinis Cartusienensis*⁶⁵ opierał uczonego przeora na bogatym archiwum oraz odpisach protokołów-akt

⁵⁸ ADP Monastica, Kartuzy 27.

⁵⁹ ADP Monastica, Kartuzy, 26, wyd. B. Czapla, [w:] „Fontes”, R. 16/19, Torunii 1912-1915.

⁶⁰ BSD st. 1687-1688, 5939, 5942, 15195 oraz niezachowane *Elenchus* K. 20-27, K., 6; pełen wykaz dzieł Lengnicha oraz bibliotek je przechowujących zob. w: W. Zientara, *Gotfried Lengnich ein danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, Bd. 2, Toruń 1996, s. 45-64.

⁶¹ Napisał jednak tylko cztery tomy przechowywane w Gdańsku (BG PAN ms. 1311, 1312) i Pelplinie (ADP Monastica, Kartuzy 5, 6); por. I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 7-8.

⁶² G. Schwengel, *Apparatus I*, s. 188; R. Witkowski, *Cisterciensia...*, s. 310; I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 8.

⁶³ Gdańsk, Wojewódzkie Archiwum Państwowe, sygn. 300, R/L1, 67; por. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 8.

⁶⁴ Przechowywane w British Museum w Londynie, Additional Manuscripts 17085, 17086, 17087 oraz *Appendix I-IV*: 17088, 17089, 17090, 17091 i Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie Monastica, Kartuzy 8 (t. 1).

⁶⁵ BM Additional Manuscripts 17092.

dorocznych zebrań Kapituły Generalnej: *Chartae Capituli Generalis*, które gromadzono w każdej kartuzji.⁶⁶ Pomocą w tym przypadku służyły również liczne zebrane w bibliotece wydawnictwa autorstwa: Piotra Dorlandusa, Innocentego Le Massona czy Theodora Petreiusa.

Największe swe dzieło, w którym Schwengel zebrał materiały do historii kartuzji pomorskiej, to wymienione wyżej czterotomowe *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi Mariae*. Poza wykorzystanymi źródłami archiwalnymi, autor czerpał również z wielu wspomnianych publikacji, odnoszących się przede wszystkim do dziejów Prus i Pomorza.

Nie miał w prawdzie nasz uczony zwyczaju pozostawiania na wykorzystanych egzemplarzach żadnych śladów świadczących o lekturze dzieł, ale niektóre publikacje – pogłębiając ich walory informacyjne a tym samym i użytkowe – starał się w oparciu o dostępną literaturę uzupełnić. W bibliotece pelplińskiej, w zbiorze pokartuskim znajduje się praca Stefana Damalewicza *Vita Vladislaviensium Episcoporum* drukowana w Krakowie u Franciszka Cezarego w 1642 r.,⁶⁷ którą Schwengel zakupił w 1736 r.⁶⁸ Na końcu tomu na stronach 472-505 przeor własnoręcznie – w oparciu o dostępną w bibliotece „Raju Maryi” *Koronę Polską* Kaspra Niesieckiego⁶⁹ – dopisał biogramy kilku kolejnych, nieobjętych treścią książki biskupów włocławskich aż do Walentego Aleksandra Czapskiego (1741-1751) uzupełniając w ten sposób tekst Damalewicza do czasów sobie współczesnych. Na końcu pracy umieścił indeks miejscowości, osób i rzeczy do całości książki, zaś poszczególne biogramy opatrzył kolorowym herbem każdego z biskupów, całość tytułując *Supplementum ex operibus P. Casp[ari] Niesiecki Soc[ietatis] Iesu de familiis & armis Equitum Pol[onorum]*.

Nie było to zresztą jedyne w ten sposób uzupełnione przez Schwengla dzieło. W Bibliotece Kórnickiej PAN znajduje się tom rękopisów Schwengla, którego pierwszą część stanowi praca *De Episcopatu et Episcopis Ecclesiae Varmiensis* autorstwa Tomasza Tretera wydana również w Krakowie u Franciszka Cezarego w 1685 r. Podobnie, jak w wyżej omówionym przypadku, Schwengel na końcu książki umieścił życiorysy kolejnych późniejszych biskupów warmińskich, czerpiąc informacje także z Niesieckiego. W dalszej części tego tomu znajdują się sporządzone ręką kaszubskiego historyografa odpisy dokumentów do dziejów biskupstwa warmińskiego, świadczące o wykorzystaniu przez autora wielkiej liczby dostępnych w bibliotece „Raju Maryi” dzieł z tego zakresu.⁷⁰

⁶⁶ E. Potkowski, *Kultura piśmienna...*, s. 59-60, 66.

⁶⁷ BSD st. 5641.

⁶⁸ Gdańsk V, s. 154; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 65.

⁶⁹ *Elenchus* K. 16-19.

⁷⁰ Bliższe szczegóły dotyczące przechowywanego w Kórniku tomu, oraz omówienie wszystkich wykorzystanych przez Schwengla źródeł zob. R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 1, Wrocław 1971, poz. 66, s. 200-204; por. także R. Witkowski, *Cisterciensia...*, s. 312.

Zaprezentowane informacje nie są jedynymi dowodami argumentującymi użytkowanie klasztornego księgozbioru w kartuzi kaszubskiej. Wykorzystywanie konkretnych tytułów potwierdzają także pozostawione rękoma czytelników wszelkiego rodzaju *vestigia lecturae*. Są to różnego rodzaju znaki, uwagi oraz niekiedy rozbudowane glosa marginalne.

Takie ślady w postaci podkreśleń i „rączek” oraz obfitych notatek na marginesach znajdujemy na kartach XV – wiecznych rękopiśmiennych kodeksów. Znajdują się wśród nich tomy zawierające statuty zakonne, przywileje zakonu oraz współprawne z nimi dzieła jednego z najgłośniejszych pisarzy kartuskich doby średniowiecza Johannes Hagena († 1475), w tym m.in. *Tractatus super statuta S. O. C.*⁷¹ Te same znaki występują w rękopisach pism: Jakuba z Paradyża *Igniculus devotionis*,⁷² św. Bonawentury *Imago vitae aeternae*.⁷³ Drobne zapiski marginalne pojawiają się także na kartach manuskryptu *Exhortationes* św. Bernarda.⁷⁴

Wszystkie glosa – w świetle analizy paleograficznej – pochodzą z tego samego okresu co rękopisy. W związku z przekonaniem o miejscowej – klasztornej produkcji większości manuskryptów, można przypuszczać, że również aparat glosatorski pozostawili w trakcie lektury mieszkańcy „Raju Maryi”.

Średniowieczne rękopisy, szczególnie te, które zawierają statuty zakonne, noszą na sobie również charakterystyczne dla częstej lektury ślady zabrudzeń dolnych rogów kart. Zresztą można przypuszczać, że cały zbiór manuskryptów znajdował licznych czytelników, czego skutkiem było sfatygowanie poszczególnych tomów, tak iż w XVIII w. wszystkie one wymagały ponownego oprawienia. Zniszczenia były zapewne także efektem upływu czasu, ale nie ulega wątpliwości, że książki pozostawione bezużytecznie na półkach zachowały by swe pierwotne okładziny.

Zapiski marginalne oraz innego typu ślady lektury występują również na około 70-ciu najstarszych drukach z XV i pierwszej połowy XVI w. Odnosi się to szczególnie do piśmiennictwa kaznodziejskiego, prawniczego, dzieł klasyków greckich i rzymskich oraz literatury z zakresu medycyny i przyrody a także dziejów zakonu kartuskiego. Nie mamy jednak pewności, czy pozostawili je zakonnicy kartuscy, czy też może poprzedni właściciele książek, zwłaszcza że duża część z zaopatrzonych w marginalia tomów pochodziła z darowizn. Jest tak w przypadku kilkunastu książek należących wcześniej do wspomnianych R. Ruthena i H. Coferena z Kolonii, czy też dzieł będących darami J. Waltera, Marcina z Pyzdr, A. Pampowskiego i innych ofiarodawców.

Wielce prawdopodobne jest jednak, że ręką zakonników „Raju Maryi” położone zostały zapiski na – obdarzonych przez nich szczególnym zainteresowaniem – dziełach znakomitych kartuzów oraz książkach dotyczących problematy-

⁷¹ BSD rkps 267 (76), 257 (77), 231 (458).

⁷² BSD rkps 219 (285), fol. 49.

⁷³ BSD rkps 218 (303).

⁷⁴ BSD rkps 288 (302).

ki zakonu, co zaobserwowaliśmy już w przypadku rękopisów. Wiele uzupełnień, podkreśleń oraz notatek na marginesach posiada wolumin zawierający pierwsze wydanie *Consuetudines* Guigona I (Basel 1510).⁷⁵ Nieznany nam z nazwiska czytelnik z uwagą przeczytał również *Conciones* przeora Wielkiej Kartuzji Guilielmusa Bibauta,⁷⁶ a także *Sermones de sanctis* zmarłego w 1539 r. przeora kartuzji kolońskiej Johanna Justusa Landsberga.⁷⁷ Drobne zapiski widnieją na kartach siedmiotomowego dzieła Laurentiusa Suriusa *De probatis sanctorum historiis* tłoczonego w 1576 r. w kolońskiej oficynie Gerwina Caleniusa.⁷⁸

Obficie zaopatrzone w marginalne zapiski również książki z innych dziedzin np. dzieło Owidiusza *Metamorfozy*,⁷⁹ a także tom z pismami Cycerona.⁸⁰ Bardzo liczne zapiski posiadają również woluminy zawierające dzieła Arystotelesa⁸¹ oraz jurystów np. Grzegorza IX *Decretales*.⁸²

Wydaje się, że często wykorzystywanymi i znajdującymi praktyczne zastosowanie w klasztorze były prace z zakresu medycyny i przyrody, na co wskazuje ich dość znaczna obecność w bibliotece. Służyły one jako źródło wiedzy zarówno w niektórych sytuacjach wymagających pomocy medycznej, jak i podczas prowadzenia wielu prac rolnych i gospodarskich (hodowla zwierząt, uprawa roślin itp.).

Użyteczność dzieł medycznych potwierdza bogaty aparat glosatorski pozostawiony na wielkim dziele Avicenny *Canon medicinae*,⁸³ a także na woluminie zawierającym prace: *Distilierbuch der rechten kunst von Kreuttern...* Hieronima Brunschwiga oraz *Das Buch des Lebens* lekarza i filozofa, najwybitniejszego z XV – wiecznych włoskich platonistów Marsiliusa Ficinusa.⁸⁴ Szczególnie jednak ciekawym śladem czytelniczym odznacza się botaniczna praca Pietro Andrea Mattioli'ego, będąca komentarzem do herbarza Dioskuridesa. Pomiedzy karty książki, przy niektórych rycinach roślin czytelnik włożył – jak się na pierwszy rzut oka wydaje – ich zasuszone odpowiedniki, co świadczy o wnikliwej lekturze i użyteczności książki.⁸⁵

Biblioteka klasztorna – obok wykorzystywania jej przez członków konwentu – była być może również udostępniana osobom z zewnątrz, jak to miało miejsce w innych domach. Tak postępowano np. w – przywoływanej już wielokrotnie – Bazylei. Tamtejszy księgozbiór bowiem udostępniany był zarówno najbliższym

⁷⁵ BSD st. 15828.

⁷⁶ BSD cim. 1217.

⁷⁷ BSD cim. 1122.

⁷⁸ BSD cim. 10154-10160.

⁷⁹ BSD cim. 5004.

⁸⁰ BSD cim. 5004, 5009.

⁸¹ BSD cim. 5008.

⁸² BSD Inc. F. 864.

⁸³ BSD cim. 1416.

⁸⁴ BSD cim. 10059.

⁸⁵ *Elenchus* O. 5, BSD cim. 10078.

kartuzjom, jak i innym zgromadzeniom zakonnym. Bardzo szeroki dostęp do biblioteki mieli również profesorowie utworzonego tu w 1460 r. uniwersytetu, duchowni świeccy oraz inni użytkownicy.⁸⁶ Księga wypożyczeń biblioteki wymienia także znanych pisarzy, drukarzy i wydawców bazylejskich, do których należeli m.in. Sebastian Brant i Jan Amerbach.⁸⁷ Wypożyczenie książki poza teren kartuzji w świetle przepisów bazylejskich wymagało przede wszystkim zgody przeora, a także wpłacenia kaucji oraz pozostawienia rewersów.

Udostępnianie poza obręb klasztoru miało także miejsce w innych kartuzjach. Z taką praktyką spotykamy się w klasztorze *Mons Sancti Johannis* we Fryburgu Bryzgowijskim,⁸⁸ a także w zniesionej w dobie reformacji kartuzji szczecińskiej, która udostępniała do kopiowania swe rękopisy m.in. klasztorowi augustianów w Jasienicy pod Szczecinem.⁸⁹ Dostępu do swego księgozbioru użytkownikom spoza kartuzji nie broniono także w kartuzji gandawskiej. Z jej biblioteki korzystali zarówno zakonnicy z innych klasztorów, kartuzi z klasztoru w Tournai (Belgia), a także okoliczne duchowieństwo.⁹⁰

Bywały także konwenty kartuskie, które mając na uwadze niebezpieczeństwo utraty lub zniszczenia zbiorów, wyraźnie zabraniały udostępniania książek osobom spoza klasztoru. Czyniono w ten sposób np. w ufundowanej w 1160 r. na terenie ówczesnej Styrii (obecnie w Słowenii), skasowanej w 1782 r. kartuzji *Vallis S. Johannis Baptistae* w Seitz (Zice).⁹¹

Znaczne oddalenie „Raju Maryi” od Gdańska (30 km) oraz bogate zbiory istniejącej na miejscu Biblioteki Rady Miejskiej, funkcjonującej od końca XVI w. nie stwarzały potrzeb wykorzystywania księgozbioru kartuzów przez gdańskich użytkowników, tym bardziej, że zgromadzone w kartuzji piśmiennictwo katolickie nie znajdowało z pewnością zainteresowania wśród protestanckiej ludności miasta.

Ostatnią wreszcie z form udostępniania biblioteki była jej prezentacja odwiedzającym kartuzję gościom. Księgozbiór oglądali liczni dostojnicy państwowi i kościelni, którzy często nawiedzali położoną pośród jezior i lasów kartuzję. Szcze-

⁸⁶ B. Halporn, *op. cit.*, s. 241; T. Wilhelmi, *op. cit.*, s. 196, 198, 201-202; L. Buzas, *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1975, (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1), s. 61.

⁸⁷ T. Wilhelmi, *op. cit.*, s. 201.

⁸⁸ D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi...*, s. 162.

⁸⁹ E. Potkowski, *Kultura piśmienna...*, s. 53-90; na temat biblioteki konwentu augustianów w Jasienicy zob. najnowszą pracę: K. Podlaszewska, *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Jasienicy koło Szczecina na przełomie XV/XVI wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 1, 1996, s. 45-70.

⁹⁰ Zob. A. Derolez, *Les catalogues de bibliothèques*, Turnhout : Brepols 1979, (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 31), s. 67-68.

⁹¹ M. Mairold, *Zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Seitz*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 83), s. 25.

gólnych zaszczytów doznała pustelnia w czasie jej kilkukrotnych odwiedzin przez królów polskich.

3 lipca 1598 r., w kilka lat po restytucji klasztoru, ponowny fundator „Raju Maryi” biskup Hieronim Rozrażewski zaprosił do kartuzji króla Zygmunta III, który właśnie w pobliskiej Oliwie oczekiwał końca przygotowań do drugiej swej wyprawy szwedzkiej. Król zabawił wśród zakonników tylko kilka rannych godzin, a po obiedzie odjechał z powrotem do Oliwy.⁹² Opisujący to zdarzenie Schwengel⁹³ nic nie wspomina o prezentacji księżnicy, ale z pewnością wielki bibliofil, jakim był Rozrażewski nie omieszkał chyba zapoznać króla ze zbiorami kartuzji, tym bardziej, że monarcha należał również do miłośników książki, gromadząc na dworze własną księżnicę.⁹⁴

W pół wieku później, jesienią 1651 r. wizytę w kartuzji złożył król Jan Kazimierz. Przybył 28 września, nocował w klasztorze i odjechał nazajutrz.⁹⁵ Tym razem również nie mamy wiadomości o ewentualnych odwiedzinach biblioteki. Znając jednakże zamiłowania króla, który był posiadaczem znacznego – sygnowanego superekslibrisem – księgozbioru, wywiezionego niestety w czasie potopu do Szwecji, możemy przypuszczać, że zainteresowały go zbiory miejscowej księżnicy. Życie monastyczne, szczególnie zaś kontemplacyjny charakter zakonu kartuskiego fascynowały króla na tyle, że zamierzał podobno komnaty swego pałacu zamienić na celę któregoś z klasztorów kartuskich. W 1655 r. generał zakonu pisał z Grande Chartreuse do przeora „Raju Maryi” Antoniego Zieglera: „Dicitur rex vester velle se recipere in unam aliquam domum Ordinis”.⁹⁶ W kilkanaście lat później król częściowo zrealizował swój zamiar. Po abdykacji w 1668 przebywał jako opat, rezydując w pałacu paryskiego klasztoru benedyktynów St. Germain de Prés, gdzie zgromadził kolejny swój księgozbiór.⁹⁷

Oprócz wizyt królewskich konwent podejmował wielu innych, równie oczekiwanych gości. W 1636 r. bawiła tutaj przez trzy dni – wspomniana już wcześniej – delegacja pod przewodnictwem Klaudiusza de Mesmes i Karola Ogiera. Ten ostatni – o czym wspomniano – zachwycony klaszturem, a prawdopodobnie i jego biblioteką, wzbogacił jej zasób o tomik swych wierszy.⁹⁸

⁹² I. Fabiani-Madeyska, *Gdzie rezydowali w Gdańsku królowie polscy?*, Gdańsk 1976, s. 29-30, przypis 116; K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992, s. 55.

⁹³ Gdańsk IV, s. 37; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 73.

⁹⁴ I. Komasa, *Książka na dworach Wazów w Polsce*, Wrocław 1994, s. 153-164; Z. Skorupska, *Zygmunt III Waza*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, pod red. I. Treichel, Warszawa, Łódź 1986, s. 245.

⁹⁵ Gdańsk V, s. 12; *Diariusz podróży Jana Kazimierza do Gdańska w roku 1651*, wyd. A. Sajkowski, „Rocznik Gdański” 15/16, 1956/1957 (druk 1958), s. 459; I. Fabiani-Madeyska, *Gdzie rezydowali...*, s. 44; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 73; K. Raepke, *op. cit.*, s. 64.

⁹⁶ Gdańsk V, s. 37; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 73; nie potwierdza tej informacji biograf Jana Kazimierza T. Wasilewski, *Jan Kazimierz*, Warszawa [b. r.].

⁹⁷ I. Komasa, *op. cit.*, s. 178-183; J. Długosz, *Jan Kazimierz Waza*, [w:] SPKP, *Suplement*, s. 77-78.

⁹⁸ Zob. rozdz. „Dary”.

Niemalego zaszczytu doznał konwent, gdy w 1674 r. nawiedził go najznakomitszy uczony Gdańska Jan Heweliusz. Wybitny astronom, a przy tym znakomity bibliofil i właściciel dużego księgozbioru z pewnością obejrzał zasobną wówczas ksiąźnicę, wzbogacając ją – o czym wspomniano – o swe obszerne studium *Machina coelestis*.

Kilkanaście lat później, 5 października 1686 kartuzję zwiedzał i mszę świętą odprawił opat oliwski Michał Antoni Hacki.⁹⁹ Ów miłośnik ksiąg i fundator, funkcjonującej przy klasztorze oliwskim drukarni, której produkty licznie docierały do Kartuz – przypomnę, w księgozbiornie było ich co najmniej kilkanaście, bez wątplenia swą obecnością zaszczycił również szczególnie interesującą go bibliotekę.¹⁰⁰ W tym samym okresie cztery dni wśród zakonników spędził biskup wrocławski Stanisław Dąbski.¹⁰¹

Klasztor odwiedzano również w wieku XVIII. Zarówno w jego początkach, jak i w ciągu kilku dziesięcioleci do śmierci Schwengla, zanotował on informacje o przyjazdach przede wszystkim biskupów wrocławskich; Stanisława Szembeka, Jana Krasieńskiego oraz Fabiana Franciszka Płaskowskiego. Ten ostatni spędził w pustelni cztery czerwcowe dni 1758 r. Udzielając wówczas święceń zakonnikom i bierzmowań ich poddanych, chętnie również – jak podaje Schwengel – „bibliothecam lustravit”.¹⁰²

Z XVIII w. mamy również informacje o – wspomnianej wyżej – wizycie uczonogo gdańskiego Gotfryda Lengnicha, który przybył do klasztoru, aby spotkać się z Jerzym Schwenglem. Obaj historycy wymieniali swe doświadczenia, spędzając – jak można przypuszczać – czas jakiś w skarbnicy wiedzy.¹⁰³ Lengnich jako wybitny uczony oraz właściciel poważnego księgozbioru zlicytowanego w 1774 r. na aukcji,¹⁰⁴ był z pewnością zainteresowany zasobami biblioteki „Raju Maryi”.

W połowie XVIII wieku bywał w Kartuzach – o czym wcześniej nadmieniono – kolejny przedstawiciel nauki gdańskiej, wielki miłośnik ksiązek i właściciel pokaźnej biblioteki – Jakub Teodor Klein.¹⁰⁵ Okazją do zwiedzenia ksiąźnicy

⁹⁹ Gdańsk V, s. 72.

¹⁰⁰ A. Mańkowski, *Drukarstwo i piśmiennictwo polskie w Oliwie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 5, 1922, nr 10, s. 154-159; *Cystersi Oliwa*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. t. 4 : Pomorze, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962, s. 65.

¹⁰¹ Gdańsk V, s. 80.

¹⁰² Gdańsk V, s. 171; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 66; Płaskowski posiadał również własny księgozbiór. Jeden z woluminów z jego biblioteki znajduje się obecnie w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie sygn. Db 300 A.

¹⁰³ G. Schwengel, *Apparatus I*, s. 188; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 73.

¹⁰⁴ Katalog aukcyjny wydano w 1774 r. u T. J. Schreibera; por. P. Szafran, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses” 1, 1967 (druk 1968), s. 61; Tenże, *Gdańskie katalogi aukcyjne XVII i XVIII w.*, tamże, s. 87; I. Buzalska, *Lengnich Gotfryd*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa – Łódź, 1972, s. 505.

¹⁰⁵ Z. Nowak, *Jakub Teodor Klein*. [w:] SPKP, s. 414.

„Raju Maryi” było z pewnością ofiarowanie do jej zbiorów kilku własnych prac.

Nie są to oczywiście wszyscy dostojnicy i uczeni, jacy w ciągu wieków nawiedzili z różnych przyczyn pomorski klasztor kartuzów. Bywali w szeregach gości przede wszystkim biskupi, wyżsi i niżsi duchowni świeccy i zakonni, mieszczanie gdańscy oraz osoby spoza granic Rzeczypospolitej. Wśród tych ostatnich znalazł się także dwudziestojednoletni król szwedzki Karol XII, który w 1703 r. odwiedził stacjonujący w ogrodach klasztornych szwedzki regiment kirasjerów.¹⁰⁶

Do atrakcji pobytu w kartuzji należała z pewnością również wizytacja biblioteki, zwłaszcza w czasach jej świetności. Można również przypuszczać, iż niektórzy z odwiedzających korzystali z zasobów ksiąźnicy.

* * *

Struktura tematyczna księgozbioru, z wyraźnie położonym akcentem na – będącą w centrum zainteresowań kartuzów – literaturę ascetyczną, przywołane przykłady wykształconych mnichów z „Raju Maryi”, z których przynajmniej kilku mogło poszczycić się stworzonym w klasztorze dorobkiem pisarskim, czy wreszcie pozostawione na kartach książek ślady lektury, pozwalają mniemać, że zgro-madzony księgozbiór był wykorzystywany przez wielu mieszkańców kartuzji, a książka pełniła w ich życiu niepoślednią rolę.

Stwierdzenie to jednakże można odnieść przede wszystkim do okresu średniowiecza, kiedy w ciszy klasztornych murów „milczący mnisi”, znani wówczas ze swego głębokiego życia wewnętrznego oddawali się modlitwie i medytacji, wykorzystując w tym celu dostępną literaturę. Klasztor i jego mieszkańcy w tamtym czasie zyskali uznanie i pochwały u władz prowincji. Epitety podkreślające te wartości przypisane wielu ówczesnym mnichom znajdujemy również na kartach nekrologów klasztornych. Kartuzja kaszubska nie odstawała w tym względzie od ogólnego wizerunku zakonu,¹⁰⁷ który w okresie średniowiecza ceniono za pielęgnowanie życia ascetycznego i stąd stawiano jako wzór dla innych zgromadzeń zakonnych, co szczególnie potwierdzają słowa kolońskiego profesora z XV w. Dietricha Kerkeringa, który mówi, że zakon kartuzów to „regula et mensura aliarum religionum”.¹⁰⁸ Wysoki poziom życia duchowego i intelektualnego kartuzji kaszubskiej w tym okresie był również konsekwencją znakomitych warunków materialnych klasztoru, kształtowanych głównie poprzez znaczne dochody i odpowiednią organizację gospodarki klasztornej.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Gdańsk V, s. 94; H. Schuch, *Drangfale des Klosters Karthaus während der schwedisch-polnischen Kriege im 17. und 18. Jahrhundert. Nach dem Annales des Klosters*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 22, 1887, s. 46; K. Raepke, *op. cit.*, s. 74.

¹⁰⁷ R. Witkowski, *Fragment z dziejów Provinciae Saxoniae. Kontemplacyjny klasztor kartuzów w hanzeatyckim mieście późnego średniowiecza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 49.

¹⁰⁸ S. Lorenz, *op. cit.*, s. 19.

¹⁰⁹ K. Bruski, *Początki fundacji klasztornej i jej rozwój*, [w:] *Dzieje Kartuz*, [red. W. Odyniec, R. Kupper], t. 1, Kartuzy 1998, s. 153-154.

Życie wewnętrzne „Raju Maryi” poczęło się kształtować odmiennie z początkiem reformacji. Taki stan rzeczy został przypieczętowany upadkiem klasztoru w końcu XVI w. Po jego restytucji nie powróciła już więcej owa wysoka dyscyplina wewnętrzna kartuzji oraz głęboki poziom życia duchowego zakonników tak podkreślane w poprzednim stuleciu. Wzrastające potrzeby gospodarcze klasztoru zbyt wiele absorbowały energii i czasu przeorów i prokuratorów, tak iż nie starczało im wolnych chwil na opiekę nad braćmi, którzy coraz mniej skrupulatnie przestrzegali przepisów zakonnych. Wizytatorzy z XVII w. piętnują lenistwo, pijaństwo a przede wszystkim odejście od głównych reguł – samotności i milczenia.¹¹⁰

Zły przykład domu macierzystego przeniósł się również na jego filie w Berezie i Gidlach. Generał zakonu, ubolewając nad nieładem w polskich klasztorach – w piśmie wysłanym w 1666 r. przeorowi z Kaszub Janowi Bilsteinowi tak z ironią podsumował niepokojącą go sytuację: „Si darentur mihi 30 domus tum praediis et proventibus crastina die posidentis in vestra patria, eas non acceptarem, non probarem”.¹¹¹

W tej sytuacji przypuszczalnie upadło również czytelnictwo w klasztorze, a użytkownicy biblioteki poczęli zjawiać się w niej coraz rzadziej. Paweł Czaplewski – autor pracy o stosunkach majątkowych kartuzji kaszubskiej, w podsumowaniu zamieszczonym na zakończenie krótkiego opisu zasobów biblioteki klasztornej tak konkluduje: „Czy rozczytywanie się w obfitym zasobie tego rodzaju dzieł było jednak ulubionym zajęciem w klasztorze – brak potwierdzenia...”¹¹²

Jak zatem, w kontekście przywołanych faktów wytłumaczyć ową niezwykłą aktywność przeorów i prokuratorów w powiększaniu księgozbioru, która miała miejsce w początkach XVII w. Wydaje się, że była ona raczej efektem dobrej sytuacji finansowej konwentu, aniżeli odpowiedzią na zapotrzebowanie czytelnicze żadnych lektury braci. Bibliotekę wzbogacano wówczas obficie – jak można mniemać – nie koniecznie z myślą o rozwoju duchowym i intelektualnym własnych zakonników, lecz kontynuując pewien kurs przyjęty od średniowiecza w całym zakonie. Częste kontakty kartuzji kaszubskiej z prężnymi i mającymi wielkie biblioteki placówkami zakonu z Europy Zachodniej¹¹³ pobudzały kaszubskich przeorów do naśladownictwa, u którego podłoża leżały być może także względy ambicjonalne. Przykładem – dodajmy, że pozytywnym – może być tutaj przywoływany wcześniej przeor Wawrzyniec Fendrich (kon. XVII w.), który – jak wiemy – przybywszy na Kaszuby ze słynącego z olbrzymiej biblioteki klasz-

¹¹⁰ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 52-57.

¹¹¹ Gdańsk V, s. 37.

¹¹² P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 67.

¹¹³ Kontakty wyrażały się w wizytacjach, wymianie braci oraz w powszechnie panującym w zakonie zjawisku obsadzania wysokich stanowisk w kartuzji przybyszami z innych klasztorów por. rozdz. „Opracowanie księgozbioru”.

toru w Buxheim, podjął starania o pomnożenie księgozbioru objętej przez siebie kartuzji kaszubskiej.¹¹⁴

Braku zainteresowania książką w omawianym okresie nie można oczywiście przypisać wszystkim mieszkańcom „Raju Maryi”. Od tej reguły odstawali przede wszystkim ci z mnichów, którzy wstąpili do zakonu jako ludzie wykształceni. Niemniej jednak trzeba wyraźnie zaznaczyć, że książka pomimo swej dostępności, nie spełniała już w życiu konwentu tak doniosłej roli, jak to miało miejsce w poprzedniej epoce.

Jej wartość została ponownie doceniona dopiero przez Jerzego Schwengla, który wzbogacając i porządkując księżnicę, starał się tym samym zachęcić do swych współbraci do korzystania z jej zbiorów. W tym m.in. celu jego następca sporządził topograficzny katalog librarii, który – obok funkcji ustalenia stanu księgozbioru – pełnił niewątpliwie rolę przewodnika po księgozbiornicze.

¹¹⁴ Zob. rozdz. „Dary”.

6.

KASATA KLASZTORU W 1823 R. I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU

Kasata¹ pomorskiej kartuzji stała się kresem istnienia jej biblioteki. Wprawdzie komisja rządowa, która 17 września 1772 roku weszła na teren klasztoru, zainteresowała się na początek tylko archiwum, to jednak od owego czasu datuje się upadek gromadzonego przez setki lat zasobu bibliotecznego. Konwent stracił wówczas cały majątek ziemski, a zakonnikom wyznaczono roczną, bardzo niską pensję, z której ledwo można było utrzymać zabudowania gospodarcze. Właściwy rozpad zgromadzonego księgozbioru nadszedł wraz z ostatnim aktem likwidacji pustelni w 1823 r.

14 marca tego roku minister pruski von Alenstein przygotował i ogłosił dwa dokumenty kasacyjne, znoszące klasztor cystersów pelplińskich oraz kartuzję kaszubską. Dokument odnoszący się do klasztoru kartuskiego liczył 15 paragrafów.² Pierwszy z nich jako datę kasacji wyznaczył dzień ogłoszenia dokumentu. Paragraf dziewiąty rozporządzenia zobowiązywał Komisję kasacyjną do natychmiastowego przejęcia wszystkich kluczy w klasztorze w tym i kluczy do archiwum i biblioteki. W miesiąc od wydania edyktu, 17 kwietnia 1823 r. do Kartuz przybyła Komisja kasacyjna. W klasztornym kapitularku zebrano konwent, któremu odczytano dekret ministra Alensteina. Ostatni przeor kartuzji Bruno Senzy

¹ Problematykę kasat zakonów szeroko omawiają m.in.: P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1831*, Lublin 1984; Tenże, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979; Tenże, *Szkice z dziejów kasat zakonnych na ziemiach polskich w XVIII-XIX w.*, „Novum” 21, 1979, nr 12, s. 69-104; K. Wajda, *Kasata zakonów i jej oddźwięk społeczny na Pomorzu w XIX w.*, „Studia Pelplińskie” 18, 1987, s. 95-109; E. Piszcz, *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów Diecezji Chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 7, 1971, s. 89-116.

² Szczegóły dotyczące obu dokumentów omawia K. Raepke, *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992, s. 91.

przekazał komisarzowi duchownemu klucze od kościoła i zakrystii, natomiast świecki komisarz otrzymał przede wszystkim klucze od archiwum i biblioteki. Od tego momentu klasztor przestał faktycznie istnieć. W zabudowaniach mieszkalnych postanowiono urządzić diecezjalny dom przeznaczony dla księży emerytów.³

Akt kasacyjny, przynosząc zagładę kartuzji przyczynił się również do rozpadu jej księgozbioru. Niestety brakuje nam wiedzy na temat początków jej rozproszenia. Opierając się jedynie na skromnej literaturze, operującej w wielu przypadkach nieścisłymi informacjami można podjąć próbę nakreślenia owego ostatniego etapu dziejów zasobnej ongiś biblioteki „Raju Maryi”.

W świetle postanowień rządowych biblioteki skasowanych klasztorów pomorskich zostały podzielone pomiędzy władze rejencji mieszczące się w Królewcu oraz biblioteki państwowe w Berlinie, a tylko w przypadku niektórych domów zakonnych (reformaci z Lubawy i bernardyni z Torunia), część książek z ich zbiorów miały otrzymać katolickie gimnazja w Chełmnie i Chojnicach. Pozostałe na miejscach książki miał otrzymać biskup chełmiński z przeznaczeniem na potrzeby seminarium duchownego.

Pewną część biblioteki kartuskiej – przywołując opinię ks. Tadeusza Glemmy – miano oddać do dyspozycji seminarium duchownemu diecezji warmińskiej.⁴ Kilkudniowa kwerenda w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie nie pozwala potwierdzić tej informacji.⁵

Zanim jednak przystąpiono do realizacji postanowień rządowych, księgozbiór pozostawał ciągle na miejscu.⁶ Trudno określić na ile rektor utworzonego około

³ Tamże, s. 90-95.

⁴ T. Glemma, *Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 290; opinię tę powtarzają inni badacze zob.: T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 33; F. Pelpliński (Manthey), *Sto lat Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Orełdownik Diecezji Chełmińskiej” 86, 1948, s. 457; P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979, s. 74.

⁵ Przytoczony w przypisie wyżej cenny ów artykuł ks. Glemmy zawiera kilka innych nieścisłości por. E. Piszcz, *Biblioteka klasztoru OO. Reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, s. 212, przypis 17, s. 213, przypis 24; M. Lademann, *Biblioteka klasztoru oo. Reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 234, przypis 172; spośród księgozbiorów skasowanych klasztorów pomorskich, których zasadnicze fragmenty przechowywane są w Pelplinie, do olsztyńskiej librarii trafiła jedynie jakaś część z dawnej biblioteki opactwa cysterskiego z Oliwy. Na druki tej proveniencji w liczbie kilkudziesięciu woluminów natrafiłem w trakcie penetracji biblioteki „Hosianum. Ich obecność w Olsztynie potwierdza również literatura – por. T. Borawska, *Dawne książki warmińskie w zbiorach bibliotek europejskich*, [w:] *W kręgu stanowych i kulturalnych przeobrażeń Europy w XIV-XVIII w.*, Toruń 1988, s. 185; Chciałbym przy tej okazji podziękować władzom Seminarium i Biblioteki w osobach ks. dr Jana Guzowskiego i ks. mgr lic. Tomasza Garwolińskiego za umożliwienie penetracji magazynu starych druków biblioteki seminaryjnej.

⁶ Bibliotekę – w świetle dokumentu przekazania budynków klasztornych mieszczących obecnie dom emerytów, po jego likwidacji pruskiemu urzędnikowi Kraatzowi w 1841 r. – zastajemy w zachodnim skrzydle małego krużganka na piętrze gmachu braci laików, por. rozdz. „Dzieje biblioteki...”.

roku 1825 diecezjalnego domu emerytów, którym został przebywający w Kartuzach ostatni przeor klasztoru B. Senzy⁷ potrafił dopilnować porządku w księżnicy. Był to – jak się wydaje – ciężki okres dla księgozbioru. Budynki pozbawione finansowego wsparcia, nieremontowane od lat siedemdziesiątych XVIII w. chyliły się wówczas ku ruinie.⁸ Przypuszczalnie już wówczas księgozbiór doznał pierwszych strat.⁹

W 1834 roku nowoobranym biskupem chełmińskim został Anastazy Sedlag, rezydujący odtąd w Pelplinie – nowej siedzibie diecezji, przeniesionej tutaj z Chełmży w związku z wielką reorganizacją Kościoła, rozpoczętą bullą papieską Piusa VII *De salute animarum*.¹⁰ Słynął on ze znanstwa i zamiłowań bibliofilskich. Świadczą o tym zachowane do dzisiaj w sporej ilości w Pelplinie, książki z jego księgozbioru, zaopatrzone w okazały ekslibris z motywem architektonicznym. Są to najczęściej dzieła z zakresu teologii, niejednokrotnie sławnych w Europie oficyn typograficznych XVI-XVIII wieku, posiadające zazwyczaj staranną prostą oprawę tekturową wykonaną najprawdopodobniej na zlecenie biskupa.¹¹ Przyjąć zatem należy, że Sedlag zabiegał o przydział kartuzjanów z owej wspomnianej puli dla biblioteki seminarium duchownego, za czym przemawia dodatkowo fakt, iż będąc jeszcze kanonikiem w 1833 roku zajął się energicznie ratowaniem skasowanych librarii klasztornych. Kazał w tym celu sporządzić katalogi pozostałych księżnic w Zamartem, Wejherowie, Grudziądzu i Żarnowcu, które spisał jeden z alumnów seminarium duchownego w Pelplinie o nazwisku Waller.¹² Prawie wszystkie wymienione biblioteki zastał w opłakanym stanie. Książki rozgrabione i poniszczone w wielu przypadkach nadawały się już tylko na makulaturę, na którą je zresztą – o zgrozo – sprzedano. Nie inaczej zapewne przedstawiała się sytuacja w Kartuzach. Biskup odwiedził zresztą osobiście Diecezjalny Dom Księży Emerytów, urządzony w miejscu dawnego konwentu kartuskiego i oglądał z pewnością pozostający tam jeszcze, niszczone księgozbiór.¹³

W 1836 roku na Pomorze przybył z Berlina komisarz ministerialny dr Moritz Eduard Pinder, którego upoważniono do lustracji ośmiu bibliotek poklasztornych

⁷ A. Mańkowski, *Domy księży emerytów w diecezji chełmińskiej*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 4, 1934, s. 713.

⁸ W 1840 r. rozpoczęto starania o przeniesienie domu emerytów w inne miejsce; por. tamże, s. 714.

⁹ W owym czasie – jak podaje Glemma – nie obdarzano szczególną troską księgozbiory skasowanych konwentów, powierzając nieodpowiednim osobom klucze do księżnic; por. T. Glemma, *op. cit.*, s. 290.

¹⁰ A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 77.

¹¹ Książki te oglądałem w czasie penetracji księgozbioru pelplińskiego w związku z poszukiwaniami dzieł proveniencji kartuskiej. Można przyjąć, że do dzisiaj zachowało się co najmniej kilka setek (200-300) dzieł z dawnej biblioteki A. Sedlaga; na temat biblioteki biskupa Sedlaga powstała praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. J. Tondela, zob. M. Tesmer, *Księgozbiór biskupa chełmińskiego Anastazego Sedlaga (1787-1856)*, Toruń 1996, maszynopis.

¹² K. Raepke, *op. cit.*, s. 96, przypis 744.

¹³ Tamże, s. 95; por. także P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów...*, s. 73-74.

diecezji chełmińskiej. Miał z nich wybrać co cenniejsze rękopisy i druki i wysłać je do stolicy.¹⁴ Z jego sprawozdania wynika, iż biblioteki po kasatach bardzo ucierpiały, choć mimo to wywiózł z nich aż 13.779 dzieł, w tym wiele wartościowych inkunabułów.¹⁵ Losy kartuskiej księżnicy w tym czasie są jednak ciągle niejasne. Pinder najprawdopodobniej zawitał również do Kartuz. Można przypuszczać, iż to właśnie dzięki niemu biblioteka straciła wówczas najcenniejsze książki, które trafiły zresztą nie tylko do Berlina, ale przypuszczalnie i Królewca – gdzie przewieziono większość archiwaliów¹⁶ oraz Gdańską.)

Pierwsze transporty książek z klasztoru ruszyły zapewne właśnie po lustracji Pindera. Ksiądz Ignacy Ograbiszewski († 1913) – nauczyciel matematyki w pelplińskim Collegium Marianum¹⁷ w 1872 r. we wspomnieniu pośmiertnym o założycielu i redaktorze „Pielgrzyma” – Szczepanie Kellerze (1827-1872) tak pisał o tamtym miejscu i czasie: „Częściej też towarzyszył [Sz. Keller – przyp. K. N.] matce na pielgrzymkach do pobliskiego klasztoru kartuzyńskiego w Kartuzach, i gdy po zniesieniu tego klasztoru drogocenną bibliotekę przewożono na drabnych wozach do Królewca i Berlina, mały Szczepan [najprawdopodobniej mowa o okolicach lat 1836-37 – przyp. K. N.] już wtenczas porozpruszane lub spadłe z wozów karty książek skrzętnie zbierał i w domu przy kominku przy drzazdze sylabizował...”¹⁸ W świetle tego cytatu okazuje się, że wiele kartuskich książek ucierpiało również podczas przeprowadzonej wówczas akcji transportowej. Po-

¹⁴ Publikowane katalogi zbiorów berlińskich nie rejestrują egzemplarzy kartuskich, por. V. Rose, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. 12, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften*, Bd. 1-2, Berlin 1893-1901 (odnotowano tutaj kilka woluminów pochodzących z biblioteki cystersów z Pelplina); E. Voullième, *Die Incunabeln der Königlichen Bibliothek und der anderen Berliner Sammlungen*, Leipzig 1906; por. hasło „Berlin” [w:] E. Chwałewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie...*, t. 1, Warszawa-Kraków 1926, s. 12-18; G. Achten, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin*, Bd. 1, Wiesbaden 1979 (losy kartuskich książek przywołuje na s. 11, 15); o fakcie istnienia kilku książek pochodzących z księżnicy kartuzów kaszubskich w Bibliotece Królewskiej w Berlinie na początku wieku donosi I. Collijn, powiadomiony o tym przez M. Perlbacha, por. I. Collijn, *Die in der Universitätsbibliothek zu Uppsala aufbewahrten Bücher aus dem Besitze des Leipziger Professors und Ermländer Domherr Thomas Werner*, [w:] *Universitati Lipsiensi saecularia quinta diebus XXVIII-XXX mensis Julii A. D. MCMIX celebranti gratulantur Universitatis Upsaliensis Rector et Senatus*, Upsaliae, 1909, s. 25.

¹⁵ T. Glemma, *op. cit.*, s. 290.

¹⁶ Wspomniany wcześniej I. Collijn, poszukując przed wojną książek z biblioteki Tomasza Wernera z Braniewa skierował zapytanie do bibliotek w Królewcu i Gdańsku o egzemplarze pokartuskie, lecz uzyskał negatywną odpowiedź, por. I. Collijn, *op. cit.*, s. 25; przywołane archiwum przekazano w 1903 roku do Archiwum Państwowego w Gdańsku jako zespół 376; por. K. Raepke, *op. cit.*, s. 97; I. Fabiani-Madeyska, *Omówienie źródeł*, [w:] P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 12.

¹⁷ H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 223-224.

¹⁸ [I. Ograbiszewski], *X. Szczepan Keller. Wspomnienie pośmiertne*, „Pielgrzym” 44, 1872, s. 346; H. Mross, *op. cit.*, s. 130; por. N. Pajzderski, *Jak Niemcy wywozili skarby bibliotek klasztornych z Polski*, „Tęcza” 5, 1931, nr 27, s. 5-6.

została na miejscu część księżnicy odesłano wreszcie do Pelplina, chociaż nie potrafimy sprecyzować daty owych przenosin. Najprawdopodobniej odbyło się to jeszcze przed likwidacją domu księży emerytów czyli przed rokiem 1842.¹⁹ Również w tym przypadku można powątpiewać w skrupulatność organizatorów transportu, którymi byli najczęściej okoliczni księża.

Bez wątpienia na terenie klasztoru pozostawiono wówczas bliżej nam nieznaną liczbę książek, które odnajdowano w różnych miejscach jeszcze w dziesięć lat później. Wiarygodność tego stwierdzenia mogą potwierdzić fakty z biografii przyszłego dyrektora Archiwum Miejskiego w Gdańsku Ernesta Strehlke'go, który – jak już wspomniano – około roku 1850 podczas jednej z pieszych wycieczek do klasztoru, natrafił na pozostawione tam dwa średniowieczne rękopisy, a domyślając się ich wartości, podarował je Bibliotece Mariackiej w Gdańsku, skąd z czasem trafiły do Biblioteki Miejskiej, gdzie dzisiaj przechowuje się jeden z nich.²⁰ Obraz zniszczeń, jaki zastał w dawnej kartuzji a zwłaszcza w jej archiwum i bibliotece oddał w jednej ze swych publikacji w 1856 r. Opisał wówczas także przechowywane już w Pelplinie woluminy Schwengla, co definitywnie wskazuje, że księgozbiór kartuski znajdował się już wtenczas w biskupim mieście.²¹

W Pelplinie zatem znalazła się największa część dawnej księżnicy „Raju Maryi”, przypuszczalnie sporo ponad 1500 woluminów. Los pozostałej części jest nam niestety nieznan. Wiemy dla przykładu, że 12 cennych woluminów Schwengla stało się własnością berlińskiej firmy antykwarycznej Ascher et Co., od której zostały zakupione dla biblioteki British Museum w Londynie dnia 13 września 1847 r., gdzie znajdują się do dzisiaj.²² W Londynie znalazł się również jeden

¹⁹ K. Raepke, *op. cit.*, s. 97.

²⁰ BG PAN Mar. Q. 151, zob. podrozdział „Rękopisy”; por. M. Perlbach, *Strehlke Ernst*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54, Leipzig 1908, s. 617; Tenże, *Verzeichnis der Schriften Ernst Strehlke's*, „Altpreussische Monatschrift” 39, 1902, s. 307, 308; W. Haubatsch, *Strehlke Ernst (1834-1869)*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Marburg/Lahn 1967, s. 709; E. Strehlke, *Georg Schwengel's Chronik von Klobuczyn*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 2. Folge, Jg. 9, 1856, s. 251; Strehlke ofiarował również Archiwum Gdańskiemu odpryski archiwaliów klasztornych wykupiwszy je wcześniej od antykwariuszy, por. I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 12.

²¹ E. Strehlke, *Zum Andenken an den Prior des Karthäuser-Kloster Marien-Paradies bei Danzig*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 2. Folge, Jg. 9, 1856, s. 343; Tenże, *Georg Schwengel's Chronik von Klobuczyn...*, s. 251.

²² A. Warschauer, *Mitteilungen aus der Handschriftensammlung des Britischen Museums zu London vornehmlich zur polnischen Geschichte*, „Mitteilungen des K. Preussischen Archivverwaltung” 13, 1909, s. 15, 16, wymienia rękopisy umieszczone pod sygnaturami 17093, 17096; P. Czaplewski, *O rękopisach o Jerzego Schwengla w British Museum w Londynie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1, 1908-1910, nr 12, s. 255-266; T. Glemma, *Historiografia diecezji chełmińskiej*, „Nova Polonia Sacra” 2, 1926, s. 25, 26; I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 12; K. Raepke, *op. cit.*, s. 96; T. Borawska, H. Rietz, *Losy biblioteki...*, s. 33; M. Grzegorz, *Pomeranika w Muzeum Brytyjskim w Londynie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy”. „Studia Historyczne” 5, 1997, s. 133-146, W przywołanym artykule Autor omawia pokrótce przebadane z autopsji rękopisy Schwengla, dając na końcu kilka cennych wskazówek dla przyszłych badaczy spuścizny przeora. Zdumiewa jednakże zdanie, w którym Autor powątpiewa w prawdziwość faktu, iż trzon biblioteki kartuskiej trafił do Pelplina, konstatując: „Jest to jednak tylko domysł nie w pełni znajdujący potwierdzenie”, co oczywiście w świetle literatury oraz zachowanego w Pelplinie księgozbioru wyraźnie przeczy założeniom Autora.

z nielicznych średniowiecznych rękopisów, jakie składają się na pozostałości po bibliotece kartuzji kaszubskiej. Informację o tym fakcie czerpiemy z doniesienia mieszkańca Londynu Bronisława Sochy-Borzestowskiego, który podaje, że działający w tym mieście kolekcjoner i antykwariusz Roman Umiastowski umieścił w swym prywatnym katalogu kupieckim opis manuskryptu spisane w 1391 r. należącego do biblioteki „Raju Maryi”.²³ Niestety brak dodatkowych informacji utrudnia nam prześledzenie dalszych losów opisanego woluminu.²⁴

W Gdańsku, oprócz wspomnianych rękopisów średniowiecznych, znalazły się dalsze dwa tomy spuścizny Schwengla *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.* tom IV i V, które w niewyjaśnionych okolicznościach dostały się w ręce archiwariusza Bertlinga. W 1851 r. odkupił je od niego historyk gdański Teodor Hirsch,²⁵ a po jego śmierci w 1881 roku nabyło je Towarzystwo Historyczne, a później Biblioteka Gdańska.²⁶ Na tym nie zakończył się proces rozpraszania kolekcji. Dalsze prace Schwengla oraz kilka druków i rękopisów dostało się w różne inne miejsca.

W Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk przechowuje się dwa woluminy prac Schwengla oraz współoprawy z jednym z nich druk XVI – wieczny.²⁷ Oba egzemplarze znalazły się w Kórniku w 1846 r. za pośrednictwem księgarza poznańskiego Józefa Lisnera (1810-1862), którego klientem był właściciel Biblioteki Kórnickiej znakomity kolekcjoner Tytus Działyński.

Pierwszy z tomów stanowiący zlepek rozmaitych prac pozostałych po Schwenglu i poukładanych po jego śmierci trafił w ręce Walentego Wolskiego (1750-1829), właściciela dużej biblioteki w Niestępowie pod Gdańskiem. Jego księgozbiór kompletowany z wielkim zapałem pod kątem historii Prus Królewskich, liczący ponad 100 tomów rękopisów oraz znacznie więcej druków po jego śmierci dostał się w różne miejsca min. do Torunia.²⁸ Dokumenty Schwengla przeszły

²³ B. Socha-Borzestowski, *Kaszubskie dzieła w największym muzeum świata*, „Kaszëbë” 4 (6), 1957, s. 1, 6, (informacja zawarta w przypisie do tekstu s. 6); por. K. Raepke, *op. cit.*, s. 96.

²⁴ Kolekcja poloników Umiastowskiego została przekazana w 1983 r. przez wdowę Joannę Umiastowską do powstających zbiorów Muzeum Polskiego w Rapperswilu, zob. *Polska cała. Katalog starych książek, map i rycin XV-XIX wieku Polski dotyczących w zbiorach Muzeum Polskiego w Rapperswilu z kolekcji Romana Umiastowskiego*, Rapperswil 1991; katalog ten nie wymienia jednak wspomnianego rękopisu.

²⁵ K. Raepke, *op. cit.*, s. 97; Hirsch był jednym z pierwszych autorów którzy zwrócili uwagę na prace Schwengla, wykorzystał je w swoich studiach o wczesnych latach klasztoru: *Geschichte des Karthäuser Kreises bis zum Aufhören der Ordensherrschaft*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 6, 1882, s. 1-148.

²⁶ I. Fabiani-Madeyska, *op. cit.*, s. 12.

²⁷ BK PAN sygn. 65, 66; R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, Wrocław 1971, s. 192-204.

²⁸ Tamże, s. 199; A. Bukowski, *Wolski Walenty*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa-Łódź 1972, s. 983; Z. Mocarski, *O Książnicy Miejskiej imienia Kopernika*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 32, 1925, s. 271; Cytowani autorzy opracowań o bibliotece Wolskiego podają również, że znaczna partia jego księgozbioru trafiła do biblioteki seminarialnej w Pelplinie. Były to chyba jednak jedynie dzieła XIX – wieczne, bowiem w trakcie penetracji zasobu starodruku w poszukiwaniu dzieł proveniencji kartuskiej nie natrafiłem na książki z biblioteki Wolskiego.

w ręce Wolskiego najprawdopodobniej po kasacie klasztoru. Nowy właściciel oprowił całość w jeden tom, nadał mu tytuł oraz zaopatrzył w zapiskę proveniencyjną „Ex libris bibliothecae Valentini Wolski...” W latach 40 – tych XIX w. tom ten został sprzedany wspomnianemu antykwariuszowi poznańskiemu J. Lisnerowi, który w latach 1846 odsprzedał go wraz z drugim tomem *schwengelianów* Tytusowi Działyńskiemu.

Ów drugi wolumin pism Schwengla znalazł się w rękach Lisnera w niewyjaśniony sposób. Jest to charakterystycznie oprawiony tom w brązową skórę na tekturze ze złotym superreklisbrismem literniczym CPM na górnej okładzinie. Przepadł z kartuzji zapewne po jej upadku i trafił w ręce Lisnera być może poprzez kogoś z prywatnych kolekcjonerów lub antykwariuszy. Okres po kasatach klasztorów otwierał obfite możliwości łatwych łupów dla wielu kolekcjonerów. Do takich należał wspomniany Tytus Działyński, który z wielkim zapałem za zgodą władz rządowych penetrował w poszukiwaniu cennych rękopisów i druków zlikwidowane domy zakonne.²⁹

Sekundowali mu w tym jego współpracownicy i przyjaciele. W Bibliotece Kórnickiej przechowuje się datowany na 12 września 1859 r. list nauczyciela Gimnazjum Chełmińskiego i Chojnickiego oraz znanego kolekcjonera Stanisława Węclewskiego († 1893) adresowany do Działyńskiego, w którym nadawca daje opis swej wakacyjnej podróży na Kaszuby. *Z peregrynacji mojej przywiozłem sobie do mojej biblioteki kilkadziesiąt książek, których tytuły dołączam na osobnych kartkach...* pisze Węclewski, dołączając do listu wykaz 57 tytułów książek w tym ciekawe polonika XVI wieku.³⁰ Prawdopodobnie wówczas, lub podczas innej podróży nabył pochodzący z Kartuz, oprawny charakterystycznie dla wielu książek z biblioteki „Raju Maryi” druk Laurentiusa Suriusa *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum...* tłoczony w 1574 r. w Kolonii, który z czasem przeszedł na własność Gimnazjum w Chełmnie, aż wreszcie trafił do Biblioteki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.³¹

²⁹ P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów...*, s. 75.

³⁰ BK PAN sygn. 7440/2, s. 531-536.

³¹ Księgozbiór Węclewskiego, liczący 627 tomów w tym 250 starych druków powiększał się właśnie głównie podczas jego licznych peregrynacji pomorskich, w czasie których nabywał dzieła pozostające w kościołach, klasztorach i dworach prowincji pruskiej. Jedną z nich – w świetle zachowanego listu – była podróż na Kaszuby, które jak się okazuje jeszcze w końcu lat 50 – tych XIX w. stanowiły znakomite źródło nabytków dla książkowych kolekcjonerów. Niespokojny o przyszłość, jaka czeka jego zbiory na kilka lat przed śmiercią zapisał je Bibliotece Towarzystwa Naukowego w Toruniu, z której przeszły do Książnicy Miejskiej, zob. E. Chwalewik, *op. cit.*, t. 2, Warszawa-Kraków 1927, s. 253; M. Płoszaj, *Węclewski Stanisław Heliodor Aleksander*, [w:] SPKP, s. 947-948; B. Appel, *Polonica XVI-XVIII wieku w księgozbiórce Stanisława Węclewskiego profesora Gimnazjum Chojnickiego darowane Towarzystwu Naukowemu w Toruniu*, Toruń 1980, praca magisterska, maszynopis (egz. przechowywany w Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika sygn. 37710); S. Rafiński, *Węclewski Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 440-441; H. Kowalewicz, *Dodatki do katalogów inkunabułów i druków polskich XVI w. Biblioteki Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza” 72. „Biblioteka” 9, 1970, poz. 96, s. 214. Obecnie, wśród prze-

Na wyjaśnienie oczekuje również kwestia drogi, jaką odbył jeden z przechowywanych w księżnicy „Raju Maryi” średniowiecznych odpisów *Kroniki cesarzy i papieży* Marcina Polaka, który w obecnej chwili znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej.³² Wiemy, że dzieło to znalazło się w Krakowie po II wojnie światowej, przeniesione tutaj wraz z księżnicą Tarnowskich z Dzikowa,³³ ale nie znamy okoliczności, w jakich trafiło do zbiorów dzikowskich. Bez wątplenia odbyło się to po kasacie klasztoru, bowiem wolumin nosi na sobie jedynie XVIII-wieczne sygnatury kartuskie (K. 39), pozbawiony jest natomiast oznakowań pelplińskiej Biblioteki Seminaryjnej. Założycielem Biblioteki Dzikowskiej był Jan Feliks Tarnowski († 1842), który swe zbiory gromadził systematycznie, nabywając je pojedynczo lub całymi partiami w Polsce i zagranicą.³⁴ Okoliczności nabycia kartuskiego woluminu okrywa mgła tajemnicy. Wiemy, że Tarnowski w czasie swego kilkumiesięcznego pobytu w Gdańsku w 1817 r. wszedł w posiadanie części biblioteki cysterskiej z Oliwy, ale w jej skład nie mógł wchodzić manuskrypt kartuski, ponieważ posiada oznaczenia kartuskie nadane w końcu XVIII w., a więc prawie 200 lat po inkorporacji „Raju Maryi” do opactwa oliwskiego. Trudno również przypuszczać, aby do księżnicy dzikowskiej wszedł poprzez Bibliotekę Królewską w Berlinie, której dublety nabywał Tarnowski.³⁵

Reasumując, można stwierdzić, że likwidacja biblioteki i archiwum kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” dokonała się na przełomie lat 30-tych i 40-tych XIX wieku. Największa jej część – jak zaznaczono – znalazła się wraz z kilkoma innymi zbiorami klasztornymi w bibliotece seminaryjnej w Pelplinie.³⁶

chowywanych w toruńskiej księżnicy książek po Stanisławie Węclewskim nie stwierdzono żadnych dodatkowych egzemplarzy pochodzących z biblioteki „Raju Maryi”. Wiadomość tę zawdzięczam Pani Krystynie Wyszomirskiej – kierownikowi Oddziału Zbiorów Specjalnych Księżnicy Miejskiej w Toruniu, która w tym celu dokładnie przejrzała księgozbiór Węclewskiego – za co chciałbym korzystając z okazji bardzo serdecznie podziękować.

³² Rkps Akc. 179/51.

³³ Por. J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995, (Studia Copernicana XXXIV), s. 70; A. Chmiel, *Rękopisy biblioteki Hr. Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1908, s. 15; I. K. Bator, *Historia biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1996, (praca magisterska, maszynopis, BJ sygn. Rkps Fol. 426), s. 34.

³⁴ J. Długosz, *Jan Feliks Tarnowski*, [w:] SPKP, s. 897.

³⁵ Tamże; I. Fabiani-Madeyska, *Odwiedziny Gdańska w XIX w.*, Gdańsk 1957, s. 77; E. Chwałewik, *op. cit.*, t. 1, Warszawa-Kraków 1926, s. 76-78; L. Łętowski, *Wiadomość krótka o bibliotekach i zbiorach polskich z naszego wieku: jak i gdzie, u kogo?*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 6, 1963, s. 346-347.

³⁶ T. Glemma, *op. cit.*, s. 289-294; F. Pelpliński (Manthey), *op. cit.*, s. 69, 457; wzmianki o bibliotece pelplińskiej są również w monografiach poświęconych Pelplinowi zwłaszcza: S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875, s. 197-200, R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserrabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1905, s. 154, 162, 528, 533; J. Ciemnołowski, J. St. Pasierb, *Pelplin*, Wrocław-Warszawa, 1978, s. 291-299; J. St. Pasierb, *Pelplin i jego zabytki*, Warszawa-Pelplin, 1993 (druk 1995), s. 96-98; K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa (Biblioteka Seminaryjna i Archiwum Diecezjalne)*, [w:] R. Ciecholewski, *Skarby Pelplina*, Pelplin 1997, (wyd. 2, 1999), s. 187-217; na temat biblioteki seminaryjnej powstała również praca magisterska napisana na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, zob. A. Jędrzejewska, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie – dzieje i zbiory*, Katowice 1994, (maszynopis, 189 s., egz. dostępny również w BSD sygn. D 51074).

Zalążkiem zbiorów pelplińskich była ksiąźnica opactwa cysterskiego, która w momencie kasaty w 1823 r. w znacznej części pozostała na miejscu, tworząc podwaliny pod nową bibliotekę. Na nowych zasadach została zorganizowana w pierwszych latach po przeniesieniu do Pelplina stolicy diecezji (1823), a potem Seminarium Duchownego (1829). Dzisiejszy stan i zasób zabytkowego księgozbioru Biblioteki Seminarium Duchownego ukształtowany został w okresie pokasacyjnym, czyli w pierwszej połowie XIX wieku. W 1853 r., kiedy część księgozbiorów klasztornych Pomorza znalazła się w Pelplinie, bibliotece nadano status jednostki naukowej a zarazem otrzymała nazwę: „Biblioteka Biskupstwa Chełmińskiego”, chociaż nieformalnie nazywana była również „Biblioteką Seminaryjną”.

Jej wspaniałe zabytkowe zbiory, znane jedynie niewielkiemu gronu specjalistów, należą do najcenniejszych w kraju. Kolekcja rękopisów, inkunabułów i starych druków, licząca w sumie około 12-13 tysięcy woluminów konkurować może z powodzeniem z najwybitniejszymi bibliotekami Polski, pod względem jakości zasobu znacznie przewyższając wiele z nich. Swą pozycję zawdzięcza biblioteka pelplińska głównie bogatym zbiorom inkunabułów, liczącym niemal 550 jednostek bibliograficznych³⁷ oraz kolekcji rękopisów średniowiecznych skupiającej przeszło 150 woluminów. Stawia to ją w rzędzie 10-ciu najzasobniejszych ksiąźnic naszego państwa. Poza rozstawiającą ją *Biblią* tłoczoną w mogunckim warsztacie Gutenberga, biblioteka posiada w samym tylko zasobie inkunabułów przynajmniej kilkadziesiąt pozycji będących unikatami w zbiorach polskich, w tym kilkanaście rzadkich edycji w skali światowej. Do takich dzieł należy „Żywot św. Doroty” Jana z Kwidzyna, tłoczony w 1492 roku w malborskim warsztacie Jakuba Karweysse, do dzisiaj zachowany jedynie w dwu egzemplarzach – szczątkowym w Pelplinie i kompletnym w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej (Российская Национальная Библиотека) w St Petersburgu.

³⁷ M. Strutyńska, *Dzieje i stan obecny kolekcji inkunabułów pelplińskich*, „Studia Pelplińskie” 17, 1986, s. 326.

³⁸ Por. M. Lademann, *op. cit.*, s. 203-249; autor w swym artykule słuszną tezę o mylnym stwierdzeniu T. Glemmy – który błędnie podaje jakoby w kwietniu 1836 r. odesłano do Pelplina resztki wejherowskiego księgozbioru – argumentuje takimi oto słowy: „Biblioteka seminarium Duchownego w Pelplinie jest dziś w posiadaniu około 150 (sic!) dzieł wchodzących niegdyś w skład księgozbiorów parafialnych i klasztornych. Stąd jasno wynika, że otrzymała tylko znikomą część po zniszczonych klasztorach” (s. 234). Owo stwierdzenie opiera Autor na błędnej interpretacji słów K. M. Kowalskiego (*Księgozbiory parafialne archidjako-natu pomorskiego w XVI-XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993, s. 10) oraz na zupełnej zdaje się nieznanomości literatury na temat ksiąźnicy pelplińskiej. Nade wszystko zdumiewają słowa Autora odnoszące się do udziału klasztornych kolekcji w pelplińskiej bibliotece seminaryjnej. Wiadomo bowiem, że libreria seminarium duchownego w swej części zabytkowej składa się właśnie w większości z kolekcji skasowanych klasztorów, co od dawna nie podlega dyskusji (np. Kartuzi – ponad 1500 tomów, cystersi pelplińscy ok. 2000 tomów, cystersi oliwscy – kilkaset woluminów, bernardyni lubawscy – kilkaset woluminów itd. itd. – por. K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, passim).

Trzon seminaryjnej księżnicy – jak już nadmieniono – stanowiła biblioteka opactwa cysterskiego oraz fragmenty lub zgoła całe kolekcje z kilku skasowanych zakonów pomorskich. W głównej mierze były to zbiory kartuzów, cystersów oliwskich, bernardynów lubawskich, wśród których znajdowała się słynna i niezwykle cenna, nie rozpoznana wtedy *Biblia Gutenberga*, misjonarzy św. Wojciecha z Chełmna i Gdańska, reformaci z Torunia-Podgórze, Brodnicy czy Wejherowa³⁸ oraz wielu innych konwentów.³⁹

Książki z kartuzji kaszubskiej, podobnie, jak wszystkie pozostałe woluminy pelplińskiego księgozbioru scalone w księżnicy seminaryjnej zaczęto z początkiem lat 50 – tych XIX w. opracowywać. Zgodnie z panującą wówczas metodyką, nie wyodrębniano książek zabytkowych według kryterium chronologicznego, lecz wszystkie opracowywano treściowo, dając im sygnatury przynależności do danej dyscypliny wiedzy. Pierwszym bibliotekarzem i twórcą ówczesnego katalogu za czasów biskupa Sedlaga był ksiądz Jan Hasse.⁴⁰ Ośmiotomowy spis biblioteki sporządzony przez Hassego w latach 1851-1852 przechowuje się do dzisiaj w Archiwum Diecezji Pelplińskiej.⁴¹

Zapisom w katalogu odpowiadały nadane wówczas wszystkim woluminom charakterystyczne sygnatury, wpisywane czerwoną (ceglastą) kredką na wykłejkach lub kartach ochronnych, będące kombinacją cyfr rzymskich, dużych i małych liter alfabetu łacińskiego lub greckiego oraz cyfr arabskich. Można przypuszczać, że w ten sposób oznaczono w kolejności: dział wiedzy, poddział na końcu zaś numer kolejny w jego obrębie.

Większość tomów otrzymała również dodatkowe sygnatury w postaci małych karteczek przyklejanych na grzbiety książek. Zawierały one nie tylko numer katalogowy, ale również skrócony tytuł i nazwisko autora dzieła. Owe kartki są dzisiaj prawdziwym utrapieniem dla współczesnych badaczy zajmujących się dawnymi kolekcjami klasztorными zebranymi w Pelplinie. Karteczki te bowiem przyklejano na grzbiecie, nie bacząc na inne znaki proveniencyjne umieszczone tam wcześniej. W ten sposób zaklejono wiele sygnatur kartuskich, tak iż jedynie analiza katalogu Milkaua oraz niekiedy przeklejanie kartek pozwalały na identyfikację dzieła.⁴²

Wszystkie wykonane w połowie XIX w. zabiegi wiązały się z nowym uporządkowaniem księgozbioru, zmagazynowanego od tamtych lat w refektarzu

³⁹ T. Glemma, *op. cit.*, passim; K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa*, passim.

⁴⁰ F. Pelpliński (Manthey), *op. cit.*, s. 233-235; H. Mross, *op. cit.*, s. 98, gdzie dalsza literatura.

⁴¹ Zob. ADP, Dział: Biblioteka Seminaryjna, *Catalogus librorum Bibliothecae Sem. Episc. Cler. Pelpl. ... conscriptus ab Joanne Hasse... Pelplin 1851-1852*, 8 vol.

⁴² Prace katalogowe prowadzono, jak się można domyślać, w pośpiechu i dość powierzchownie, bowiem np. słynną a wówczas nierozpoznaną Biblię Gutenberga sklasyfikowano w dwóch odrębnych działach, nie wnikając prawdopodobnie w treść dzieła, por. A. Liedtke, *Saga Pelplińskiej Biblii Gutenberga*, Pelplin 1988, s. 25.

pocysterskiego klasztoru,⁴³ którego budynki pomieściły siedzibę biskupstwa chełmińskiego oraz funkcjonujące przy nim seminarium.

Umieszczenie książek w refektarzu, wiążące się z ich nowym podziałem definitywnie rozproszyło scalony do tej pory zbiór kartuski. Od tej chwili poszczególne woluminy znalazły się w różnych miejscach księgozbioru pelplińskiego. W latach 1876-1887, czyli okresie nasilonego „kulturkampfu”, kiedy władze pruskie zamknęły seminarium duchowne, działający w tym czasie jego rektor ks. Antoni Neubauer († 1915) podjął się olbrzymiej pracy skatalogowania kilkuset średniowiecznych rękopisów biblioteki.⁴⁴ On też poczynił dokładne opisy pochodzących z biblioteki „Raju Maryi” trzech tomów pism wielkiego kartuza Jakuba z Paradyża, które w swej pracy o Mistrzu Jakubie przywołuje prof. Jan Fijałek.⁴⁵

Trudno natomiast ustalić, jak potoczyły się losy książek do końca XIX w. i w okresie pierwszych lat XX w. Wprawdzie biblioteka wraz z jej uporządkowaniem otrzymała nowy regulamin, według którego mogli z niej korzystać przede wszystkim profesorowie i alumni seminarium, ale dzisiaj wydaje się, iż nie do końca przestrzegano biskupich zaleceń, a opieka nad nie objętą klauzurą biblioteką wymykała się często spod kontroli. W tym to bowiem okresie, jak można przypuszczać, z księgozbioru pokartuskiego, jak i zapewne innych kolekcji zaginęło sporo z cennych ksiąg, szczególnie poloników, które padły najprawdopodobniej łupem owych osławionych „księgołapów”, penetrujących zasoby bibliotek kościelnych również i na Pomorzu. Jak pamiętamy, katalog Milkaua wyliczał w bibliotece kartuzów co najmniej 49 tomów w języku polskim, z których dzisiaj w Pelplinie przechowuje się zaledwie jeden wolumin. Sporą część utracono niewątpliwie w momencie kasaty i później np. podczas okupacji hitlerowskiej, mimo to wydaje się mało prawdopodobne, aby zaginęły wówczas wszystkie polskojęzyczne dzieła, a trzeba pamiętać, iż popyt na nie w XIX w. wśród pomorskich, i nie tylko, bibliofilów był duży.⁴⁶

Warto jednakże przypomnieć, iż zasób księżnicy – w tym szczególnie cenne woluminy Schwengla – od samego niemal początku jej istnienia służył jako

⁴³ Do tej pory książki przechowywano w sali nad kaplicą gimnazjalną i zakrystią katedralną w murach starego Seminarium, przylegającego do katedry, por. F. Pelpliński (Manthey), *op. cit.*, s. 457.

⁴⁴ A. Neubauer, *Handschriften der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin Westpr.*, rękopis przechowywany razem ze zbiorem rękopisów; por. A. Liedtke, *Tradycje naukowe Pelplina*, „Studia Pelplińskie” 1, 1969, s. 23.

⁴⁵ W opinii Fijałka ...”Nie wiele bibliotek poszczycić się może tak sumiennie sporządzonym katalogiem, jak seminaryjna w Pelplinie, por. J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. 2, Kraków 1900, s. 179-180, przypis 1 na s. 180; opis manuskryptów Jakuba z Paradyża daje na s. 179-191; T. Glemma, *op. cit.*, s. 293; zob. również rozdz. „Rękopisy”.

⁴⁶ Do takich osób należeli m.in. wspomniani Stanisław Węclewski i Walenty Wolski z Niestępową.

niewyczerpana skarbnica wiedzy wielu znakomitym badaczom dziejów Pomorza wywodzącym się z tzw. pelplińskiej szkoły historycznej. W oparciu o zabytkowy księgozbiór i przebogate archiwum publikowali biskup Sedlag, księża Augustyn Hildebrandt, Jakub Fankidejski, właściwy twórca szkoły historycznej Stanisław Kujot, który w swej monografii opactwa pelplińskiego wiele miejsca poświęcił jego bibliotece, Romuald Frydrychowicz autor kolejnej monumentalnej pracy o cystersach pelplińskich, Brunon Czapla – wydawca *Apparatus pauper* Schwen-gla czy wreszcie Paweł Czaplewski – niezwykle płodny historyk mający w swym dorobku kilka prac poświęconych kartuzji kaszubskiej.⁴⁷

W takich warunkach i tak przechowywane księgi przetrwały w Pelplinie do lat 30-tych XX wieku. Wówczas to, w związku z potrzebami nauki rozpoczęto ponowne opracowanie zasobu bibliotecznego. Biskupstwem chełmińskim rządził w tym czasie znakomity bibliofil, właściciel ogromnego księgozbioru Stanisław Wojciech Okoniewski (1926-1946).⁴⁸ Pieczę nad księgozbiorem w roku 1936 powierzył zmarłemu w 1994 r. – mającemu ogromne zasługi, również wielkiemu miłośnikowi książki księdzu dr Antoniemu Liedtkemu.⁴⁹

Porządkowanie księgozbioru seminaryjnego rozpoczęło się, jak już sygnalizowano, ponownym opracowaniem książek. Książkowe katalogi Hassego zastąpiono bardziej operatywnymi katalogami kartkowymi. Wówczas wydzielono też inkunabuły i polonika XVI wieku, czym zajął się dr Kazimierz Piekarski, który pracował w owych latach w wielu księżnicach kraju, gromadząc materiały dla potrzeb centralnego katalogu inkunabułów i poloników XVI wieku. W Pelplinie przebywał w latach 1936-1938.⁵⁰ Podobnie jak za czasów biskupa Sedlaga, biblioteka służyła przede wszystkim alumnom i kadrze naukowej seminarium, od której Okoniewski wymagał publikacji prac naukowych.⁵¹ Intensywne zabiegi mające na celu uporządkowanie seminaryjnej biblioteki i przystosowanie jej do potrzeb nowoczesnej szkoły wyższej przerwała II wojna światowa.

Lata działań wojennych i okupacji hitlerowskiej przyczyniły się do kolejnych spustoszeń w księżnicy pelplińskiej, a co za tym idzie i w zespole pokartuskim. Trudno powiedzieć jaki procent księgozbioru „Raju Maryi” uległ wówczas za-

⁴⁷ A. Liedtke, *Tradycje naukowe...*, s. 19-38; A. Nadolny, *Pelpliński krąg historyczny*, [w:] *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944)*, pod red. A. Tomczaka, Toruń 1992, s. 35-57.

⁴⁸ A. Liedtke, *Biskup – bibliofil na stolicy chełmińskiej*, „Silva Rerum” 1, 1938, z. 2, s. 3-6; K. Nierzwicki, *Pozostałości biblioteki biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego w zbiorach księżnicy WSD w Pelplinie*, „Studia Pelplińskie” 26, 1997, s. 79-103; Tenże, *Biskup-Bibliofil [Stanisław Wojciech Okoniewski]*, „Pielgrzym” 24, 1996, s. 7.

⁴⁹ K. Nierzwicki, *Kaplan-Bibliofil. W pierwszą rocznicę śmierci ks. Infulata dr. Antoniego Liedtkego*, „Pielgrzym” 15, 1995, s. 14; M. Flisik, *Ks. Infulat Antoni Liedtke jako bibliotekarz i bibliofil*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 265-281.

⁵⁰ A. Liedtke, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 13, 1947, s. 89-90.

⁵¹ A. Liedtke, *Tradycje naukowe...*, s. 35.

głodzie czy też rozproszeniu, ale można przypuszczać, że nie mały. Pelplin doznał strat nienotowanych dotąd na tak wielką skalę, zarówno w zakresie mienia bibliotecznego, jak i dzieł sztuki czy archiwaliów.

Wobec zbliżającej się wojny, zgodnie z sugestią Piekarskiego wyselekcjonowano 600 inkunabułów,⁵² w tym nie mniej niż 83 kartuskie i 707 poloników szesnastego stulecia oraz 411 rękopisów, spośród których sporo również pochodziło zapewne z dawnej biblioteki kartuskiej. Cenny ten dobytek, umieszczony w 24 skrzyniach, wysłano z końcem sierpnia 1939 roku do Zamościa w celu uchronienia przed zawieruchą wojenną. Niemcy niestety, już w kilka dni po wkroczeniu do Zamościa, wykryli ukryty w podziemiach kolegiaty pelpliński depozyt. Z Zamościa wywieźli książki do Gdańska i włączyli je do zbiorów Biblioteki Miejskiej, później zaś prawie wszystko ewakuowali do Malborka.⁵³ W akcji rewindykacyjnej rozpoczętej przez ks. Liedtkego w początkach 1946 roku udało się odzyskać stamtąd około 1/3 całości. Do tego dołączyły się zniszczenia dokonane przez okupanta na miejscu, w Pelplinie, w pozostałej części zbiorów. Jakiś ich fragment wywieziono do Gdańska i innych miast, względnie w głąb Rzeszy, a około 10.000 spalono w miejscowej cukrowni.⁵⁴

Straty, jakie przyniosła II wojna światowa, były zatem olbrzymie. Wiele cennych egzemplarzy przepadło bezpowrotnie. Akcja rewindykacyjna, jakkolwiek w pierwszych latach powojennych przyniosła spore efekty, to jednak nie wszystko udało się odzyskać. Z samego tylko zespołu inkunabułów do Pelplina nie wróciło około 140 pozycji, w tym wiele cennych i rzadkich,⁵⁵ wśród których bez wątpienia były egzemplarze z Kartuz. Seminaryjna biblioteka straciła – w świetle opublikowanych kilka lat temu danych – mniej więcej 50% swego dawnego zasobu,⁵⁶ przy czym należy w tym liczyć przede wszystkim druki współczesne. W przypadku Pelplina, podobnie jak Biblioteki Archidiecezjalnej w Poznaniu nasuwa się podejrzenie, że fragmenty ich zbiorów posiadają któreś z bibliotek niemieckich, bowiem w obu tych instytucjach zaginęły przede wszystkim druki

⁵² A. Liedtke, *Saga...*, s. 50; por. M. Strutyńska, *op. cit.*, s. 324, przypis 20; B. Góra, *Straty wojenne i rewindykacja zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Studia Pelplińskie” 30, 2000, s. 201.

⁵³ A. Liedtke, *Saga...*, s. 50-52.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 52; Tenże, *Biblioteka Seminarium...*, s. 90-91.

⁵⁵ M. Strutyńska, *op. cit.*, s. 325; K. Nierzwicki, *Inkunabuly biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. „Bibliologia” 2-3, 1998, s. 349-400; czy wersja niemiecka tegoż: *Inkunabeln der Kartause „Paradisus Mariae” in Kaschuby*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 35-88.

⁵⁶ *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 r. Wstępny raport o stanie wiedzy*, aut. B. Bieńkowska [et al.], Warszawa 1994, s. 259; w świetle innych publikacji straty te wynosiły 2/3 dawnego zasobu, por. B. Góra, *op. cit.*, s. 220, zob. także M. Adamczyk, *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej w świetle sprawozdań sytuacyjnych i raportów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przy rządzie polskim w Londynie*, „Zeszyty Wszechnicy Świętokrzyskiej” 5, 1997, s. 50.

wielkiej rzadkości i najstarsze, a więc wybrano je celowo dokładnie znając ich wartość.⁵⁷

Kolekcja biskupa Okoniewskiego, licząca około 12 tysięcy woluminów, wśród których znajdowało się wiele inkunabułów i poloników XVI w., przechowywana w pałacu biskupim⁵⁸ została rozproszona lub zniszczona niemal w całości.⁵⁹ Olbrzymie straty poniosło również zasobne w wiele materiałów do dziejów Pomorza Archiwum Diecezjalne.⁶⁰ Pojedyncze książki z biblioteki seminarium pelplińskiego – w tym kilka proveniencji kartuskiej – w wyniku perturbacji wojennych znalazły się w niektórych bibliotekach kraju. Tak też tłoczony w Wiedniu w 1560 r. w formie *folio* najsztywniejsze dzieło Stanisława Hozjusza – *Confesio fidei* trafiło do zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi,⁶¹ zaś jeden z inkunabułów przechowuje Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.⁶²

W okresie powojennym nie zanotowano dalszych zniszczeń w księgozbiorze, choć przyznać trzeba, iż sporo z posiadanych przez bibliotekę seminaryjną starych druków, w tym wiele kartuskich, jest w stanie znacznego zniszczenia wywołanego wilgocią i zagrzybieniem. Wymagają one szybkiej interwencji konserwatorskiej, w przeciwnym wypadku spora liczba niejednokrotnie cennych dzieł może ulec całkowitej zagładzie.

Do chwili obecnej w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie zachowało się 1501 druków i 24 rękopisy (z czego 19 średniowiecznych) proveniencji kartuskiej, z czego prawie całość przechowywana jest z resztą zasobu starodruycznego w nowo oddanym (1989) budynku bibliotecznym. Natomiast najcenniejszy fragment kartuzjanów (inkunabuły) w liczbie 83 pozycji bibliograficznych w 87 woluminach⁶³ oraz rękopisy znalazły miejsce w budynku archiwum diecezjalnego.⁶⁴

⁵⁷ Tamże, s. 81.

⁵⁸ A. Liedtke, *Biskup – bibliofil...*, s. 3-6.

⁵⁹ K. Nierzwicki, *Pozostałości biblioteki...*, s. 79-103.

⁶⁰ Por. na ten temat obszerny artykuł Dyrektora Archiwum Diecezji Pelplińskiej w Pelplinie księdza dra hab. Anastazego Nadolnego, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. Zarys dziejów i informacja o zasobie*, „Studia Pelplińskie” 21-22, 1990-1991, s. 263-316, gdzie podana wcześniejsza literatura. Problematykę strat Autor porusza na s. 276-278; zob. także K. Nierzwicki, *Zabytki piśmiennictwa...*, s. 218-237.

⁶¹ Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, sygn. XVI. 36; por. *Miejska Biblioteka Publiczna im. Ludwika Waryńskiego w Łodzi. Informator o zbiorach. Katalog starych druków. cz. 1: Polonica XVI wieku*, Łódź 1983, s. 13, poz. 22.

⁶² B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Cz. I*, Wrocław 1959, s. 365, poz. 1232. Dzieło to do znalazło się w zbiorach BUWr, poprzez funkcjonującą przed wojną przy Uniwersytecie tzw. Bibliotekę Studencką (por. B. Kocowski, *op. cit.*, Cz. 2, Wrocław 1962, s. 298); zob. także B. Góra, *op. cit.*, s. 213.

⁶³ Trzy pozostałe druki przechowują biblioteki Gdańska PAN i Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁶⁴ Mieści się w Kurii Diecezjalnej Pelplińskiej przy ul. Biskupa Dominika 11.

* * *

Tak oto kończą się dzieje biblioteki jedynej przetrwałej do czasów nowożytnych placówki kartuskiej na Pomorzu. Smutny los, jaki stał się udziałem klasztoru, nie ominął również jego wspaniałej niegdyś kolekcji książkowej, która straciła ponad połowę swego dawnego zasobu. Mając jednakże na uwadze dzieje innych kartuskich domów egzystujących na dawnych ziemiach polskich, których pozostałości biblioteczne są daleko mniejsze, pewnym optymizmem nastraja obecny stan księżnicy „Raju Maryi”. Wszakże np. litewski monaster pod wezwaniem „Świętego Krzyża” w Berezie stracił nie tylko większość swej biblioteki, ale nade wszystko zniknął bezpowrotnie cały tamtejszy kompleks klasztorny rozebrany przez Rosjan.

O szczególnym jednak szczęściu możemy mówić w przypadku kartuzji kaszubskiej, kiedy pod uwagę weźmiemy fakt, iż była ona jedynym klasztorem usytuowanym na ziemiach polskich, w jej dawnych i współczesnych granicach, założonym w okresie średniowiecza, który przetrwał do wieku XIX. Wszystkie pozostałe domy tego zgromadzenia: w Szczecinie, Darłowie, Legnicy oraz na Spiszu uległy zagładzie w dobie Reformacji. Stąd też zachowany księgozbiór „Raju Maryi”, reprezentowany wytworami zarówno sztuki rękopiśmiennej, jak i wszystkich epok typografii, skupiający w sobie szeroki zbiór literatury religijnej niemal do końca wieku XVIII, jest w zasadzie jedynym – będącym tak bogato udokumentowanym źródłowo – świadectwem walorów i aspiracji intelektualnych mnichów kartuskich, jacy w ciągu wieków egzystowali na naszych ziemiach.

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

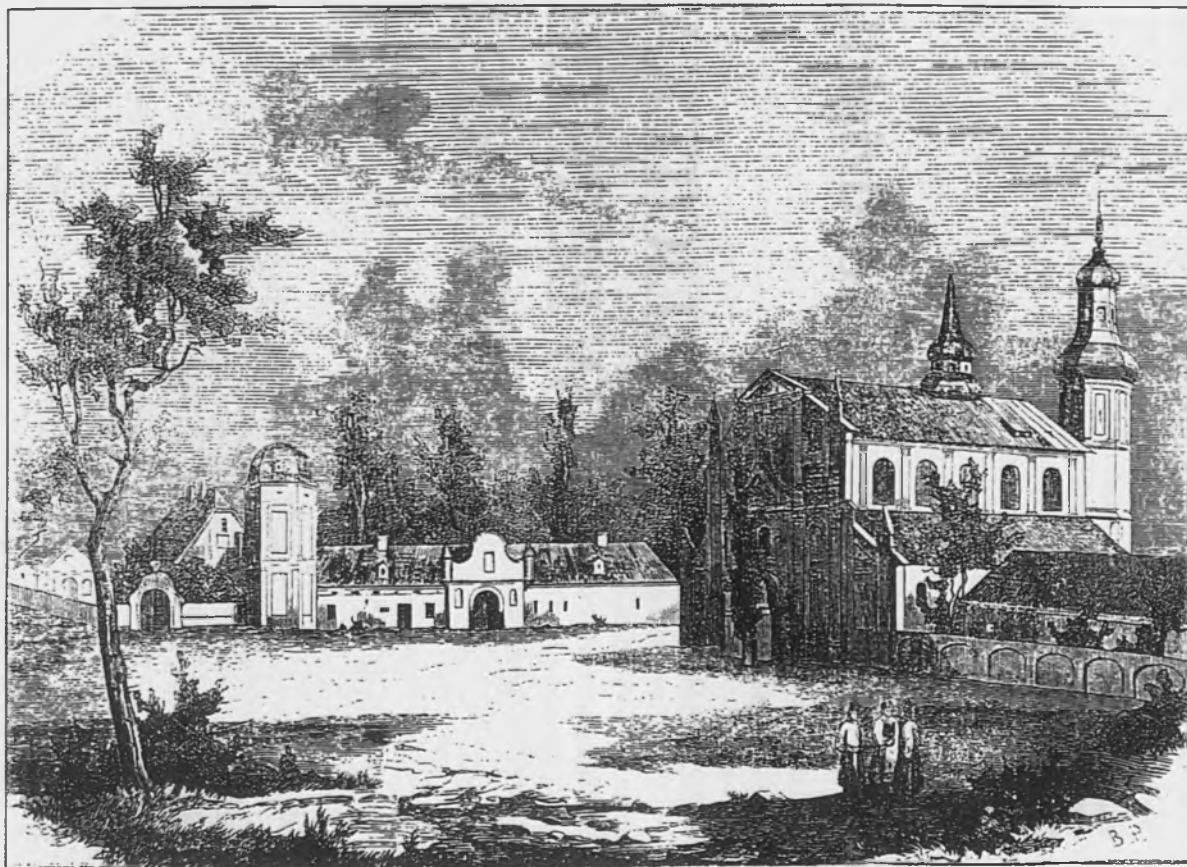
... ..

... ..

Rozdział II.

**BIBLIOTEKA
W BEREZIE
KARTUSKIEJ**

Bereza Kartuska w roku 1861, rys. B. Podbielskiego, kopia z: T. Dołżański, *Dawny klasztor kartuzów w Berezie*, „Tygodnik Ilustrowany” 4, 1861, s. 64

1.

ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Kartuski klasztor pod wezwaniem Świętego Krzyża w Berezie¹ – miejscowości położonej obecnie w granicach Białorusi w odległości około 30-tu kilometrów od Kobrynia oraz 80-ciu kilometrów od Grodna, swe istnienie zawdzięcza z jednej strony prężnie funkcjonującej placówce kartuzów kaszubskich, którzy w połowie XVII w., mając ugruntowaną pozycję, rozpoczęli starania o powołanie nowych siedzib profesów św. Brunona – z drugiej zaś – staraniom podkanclerzego litewskiego Kazimierza Leona Sapiehy.² Kamień węgielny pod nową pustelnię położono w czerwcu 1648 r., zaś konsekracja jej świątyni nastąpiła w 1666 r. Tam też spoczęły doczesne szczątki zmarłego w 1656 r. fundatora.

Kartuzja bereska w ciągu swej niemal 200-letniej historii przeżywała okresy świetności i upadku. Skasowana została przez władze carskie w odwecie za pomoc, jakiej udzieliła powstańcom z 1831 r.³ Ostatnich chwil doczekała pod rzą-

¹ Miasto lokowane przed 1525 r. w powiecie brzeskim, por. S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica” 7, 1970, s. 93.

² Kartuzja bereska, oprócz wielu przyczynków do jej dziejów, doczekała się kilku osobnych studiów historycznych, z których na uwagę zasługują przede wszystkim prace M. Popowskiej, *Rys dziejów kartuzji bereskiej w latach 1648-1831*, „Ateneum Wileńskie” 13, 1938, z. 1, s. 45-169, która podaje literaturę, jaka ukazała się do roku 1938 oraz kilka artykułów R. Witkowskiego: *Pierwsze lata kartuzji Sanctae Crucis w Berezie*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*, pod red. G. Błaszczyka i A. Kijasa, Poznań 1994, s. 137-145; *The charterhouse of Bereza Kartuska on the borders of carthusian world*, [w:] *Akten des II. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung in der Kartause Ittingen*, Ittingen 1995, s. 301-310; *Some Remarks on the Charterhouse of Bereza Kartuska*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5, „Scripta Minora” 1, 1996, s. 271-279 czy wreszcie *Szkice z dziejów Kartuzji Bereskiej 1648-1831*, „Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 73-118, w którym autor zestawił komplet literatury dotyczącej omawianego zagadnienia.

³ Zob. m.in. M. Popowska, *op. cit.*, s. 154-163; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 114-116.

dami bodaj najstłynniejszego przeora Pawła Gieniusza (1803-1846), którego postać w polskiej historiografii odnotowywana była wielokrotnie.⁴

Dawny olbrzymi kompleks zabudowań klasztornych oraz budynków gospodarczych, a także – wybudowany w latach 1648-1666 – kościół kartuzji, projektu nieznanego z nazwiska Włocha z Warszawy,⁵ nie przetrwały do naszych czasów, rozebrane etapami w ciągu kilkudziesięciu lat po kasacie eremu. Ostatnich wyburzeń dokonały wojska radzieckie po zajęciu zachodniej Białorusi w 1939 r.

Biblioteka konwentu – zgodnie z przyjętymi w regule zakonnej normami – powstała zapewne tuż po osiedleniu się w Berezie pierwszych mnichów kartuskich, swe podstawy zawdzięczając klasztorowi macierzystemu oraz hojności fundatora.⁶ Jej zasób w przededniu kasaty obliczany był na 2304 woluminy.⁷ Obok tego najprawdopodobniej w kościelnej zakrystii znajdowało się 97 tak rękopiśmiennych, jak i drukowanych ksiąg przeznaczonych do sprawowania liturgii.⁸

Podstawowym źródłem obrazującym stan oraz drogi powiększania księgozbioru kartuzów bereskich jest jego zachowany fragment, z którego największa część, licząca 175 woluminów znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie.⁹ Pojedyncze książki rejestrują kolejne dwie biblioteki warszawskie: Uniwersytecka i Publiczna Miasta Stołecznego Warszawy.¹⁰ Kilka druków i rękopisów przechowuje Biblioteka Kórnicka PAN oraz Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie.¹¹ Ogółem we wspomnianych bibliotekach kraju i zagranicy znajduje się obecnie 187 dzieł w 182 woluminach z dawnego zasobu księżnicy kartuzów w Berezie.

Na ile liczby te odpowiadają rzeczywistym zasobom druków bereskich zebranych we wspomnianych księżnicach, trudno dzisiaj odpowiedzieć. Badania proweniencyjne, jakie tam prowadzono objęły tylko pewne fragmenty całych księ-

⁴ Zob. m.in. A. Ważyński, *Rys życia śp. X. Pawła Gieniusza*, Warszawa 1854; J. Bartoszewicz, *Gieniusz Paweł*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 9, Warszawa 1900, s. 881; J. Bazydło, *Gieniusz Paweł*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1063-1064; zaś z najnowszych opracowań zob. R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 101-103.

⁵ A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, [t. 1-2], Warszawa 1980, (t. 1) s. 283-286, (t. 2) s. 322.

⁶ Zob. fragment niniejszego rozdziału poświęcony źródłom wzbogacania księgozbioru.

⁷ Zob. dalszą część tekstu.

⁸ Zob. dalszą część tekstu.

⁹ Zob. tekst wstępu do niniejszej pracy.

¹⁰ *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. t. 2: B, cz. I: Babrius-Biblia, opr. T. Komender i H. Mieczkowska, Warszawa 1998, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie), poz. 1050, 1083/a; *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. cz. III: *Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka przy współud. J. Górki i K. Sokołowskiej-Grzeszczykowej, Warszawa 1976, s. 214-215, 383, 384, poz. 1065, 2108, 2112.

¹¹ Sygn. BK 31219, 127499 oraz rękopisy wymienione w przypisie 15 i 16; *Senoji Lietuviška Knyga. Vilniaus Universitete (Leidiniu iki 1800 m. bibliografijos rodyklė)* I, Vilnius 1959, s. 34-35, poz. 19.

gozbiorów.¹² Niewątpliwie zatem pośród pozostałych, nieprzebadanych zasobów znajdują się dalsze tomy będące niegdyś w posiadaniu kartuzów litewskich. Jednoznaczna odpowiedź w tej kwestii będzie można dać wówczas, kiedy prace te zostaną definitywnie ukończone. Nie można zatem wykluczyć, iż ustalone w toku dalszych badań nowe dane, będą wymagały reinterpretacji, zaś wnioski postawione w oparciu o zdezaktualizowane informacje trzeba będzie zrewidować.

Ważnym źródłem prezentującym ostatnie miesiące kartuzji, w którym również znaczne fragmenty poświęcono bibliotece klasztornej jest przechowywany w Bibliotece Kórnickiej PAN odpis wizytacji z 1830 r. (sygn. BK 107) – *Wizyta kościoła i klasztoru XX. kartuzów w guberni grodzieńskiej w powiecie i dekanacie prużańskim położonego, o wiorstę od miasteczka Berezzy. Przez naznaczonego z rządu diecezjalnego wileńskiego za rok 1830 odprawiona i w czterech egzemplarzach opisana*.¹³ Szczególnie interesujący jest zamieszczony w tym dokumencie na kartach 32 i 32r wykaz 65 tytułów książek zakupionych dla biblioteki po 1820 roku.¹⁴

Spora informacji, służących przede wszystkim pomocą w identyfikacji benefaktorów kartuzji, a tym samym mających również zastosowanie w sprecyzowaniu niektórych kwestii związanych z zaopatrywaniem biblioteki dają dwie kroniki klasztorne spisane około połowy XVIII w. przez o. Franciszka Pasiekę, profesora kartuzji bereskiej, przechowywane obecnie w Bibliotece Kórnickiej PAN: *Saeculum Carthusiae Berezanae*,¹⁵ oraz *Historia Centum annorum Carthusiae Sanctae Crucis prope Berezam in Lithuania sitae conscripta a fratre [...] vicario anno 1748*.¹⁶ Pierwszą z wymienionych kronik wydał w ostatnim czasie poznański historyk Rafał Witkowski.¹⁷

¹² Kartotekę proveniencji całego zasobu starych druków spośród wymienionych bibliotek posiada jedynie Biblioteka Kórnicka. Wśród jej zbiorów dochowały się 2 druki z Berezzy. Również w odniesieniu do Biblioteki Miasta Stołecznego Warszawy mamy pewność, iż poza trzema drukami kartuskimi wymienionymi w publikowanym katalogu (por. *Katalog starych druków...*) księżnica ta nie przechowuje więcej dzieł z proveniencją bereską. Informacje tę uzyskałem od Pani Marty Paradowskiej – kierownika Oddziału Starych Druków BP, która proveniencyjnie przebadala niemal cały starodruyczny zasób biblioteki.

¹³ Drugi odpis tej kroniki znajduje się w Wilnie, por. *Feodaliniu zemės valdu Lietuvoje inventoriui aprašymas*, sudare V. Abramavicius, Vilnius 1963, s. 421-422, poz. 1310.

¹⁴ *Wizyta*, k. 32^r-32^v.

¹⁵ Sygn. BK 106 (dalej *Pasieka*, *Saeculum*); por. *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 1, opr. R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, Wrocław [et al.] 1971, s. 289-290.

¹⁶ Sygn. BK 105 (dalej *Pasieka*, *HCA*); por. *Katalog rękopisów staropolskich...*, s. 285-289; kronikę o takim samym tytule posiada Wyższe Seminarium Duchowne Księży Werbistów w Pieniężnie por. H. Gzella, *Odnaleziony manuskrypt z XVII wieku*, „Collectanea Theologica” 52, 1982, fasc. I, s. 203-207, chociaż w obecnej chwili pracownikom biblioteki seminarium nie udało się ustalić dokładnego miejsca jej przechowywania.

¹⁷ R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 173-244.

Jakkolwiek sam klasztor – o czym już wspomniano – znalazł swoich historio-
 grafów, tak biblioteka bereska do tej pory traktowana była zupełnie marginalnie,
 zwykle przy okazji ogólnych prac poświęconych kartuzji. Odrobinę miejsca jej
 dziejom poświęcili: Julian Ursyn Niemcewicz w swej relacji z pobytu w Berezie
 w 1819 r.,¹⁸ Eustachy Tyszkiewicz, Franciszek Radziszewski, Jan Kurczewski,
 Maria Popowska, Piotr Paweł Gach, Rafał Witkowski¹⁹ i paru innych autorów.²⁰

¹⁸ J. U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich od 1811 do 1828 roku*, Petersburg 1859, s. 337-339.

¹⁹ E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymskokatolickich klasztorów w diecezji wileńskiej...*, „Teki Wileńskie” 2, 1857, s. 245-246; F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych [...] w Królestwie Polskim, Galicji, Wielkim Księstwie Poznańskim i zachodnich guberniach państwa rosyjskiego*, Kraków 1875, s. 2; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912, s. 323; Tenże, *Bereza Kartuska*, [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 3-4, Warszawa 1904, s. 239; M. Popowska, *op. cit.*, s. 83-86; P. P. Gach, *Les chartreux en territoire polonaise entre 1772 et 1831*, [w:] *La naissance des chartreuses*, Grenoble 1986, s. 429-446; Tenże, *Kartuzi na ziemiach polskich w latach 1772-1831*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 133; R. Witkowski, *Some Remarks...*, s. 278; Tenże, *Szkice z dziejów...*, s. 107-108.

²⁰ M.in. H. E. Wyczawski, *Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI-XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1976, s. 533; M. Pidlypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996, (Acta Universitatis Wratislaviensis No 1815. Bibliotekoznawstwo XX), s. 49, 70-71 (na stronach tych autorka, jako bereskiego bibliotekarza wymienia Jerzego Schwengla, który faktycznie był w latach 1735-1766 przeorem w kartuzji „Raj Maryi” pod Gdańskiem), 113, 155, 175, 176; K. Nierzwicki, *Warsztat biblioteczny w kartuzji kaszubskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „Libri Gedanenses” 13/14, 1997, s. 82.

2. GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI DO KASATY KLASZTORU W 1831 R.

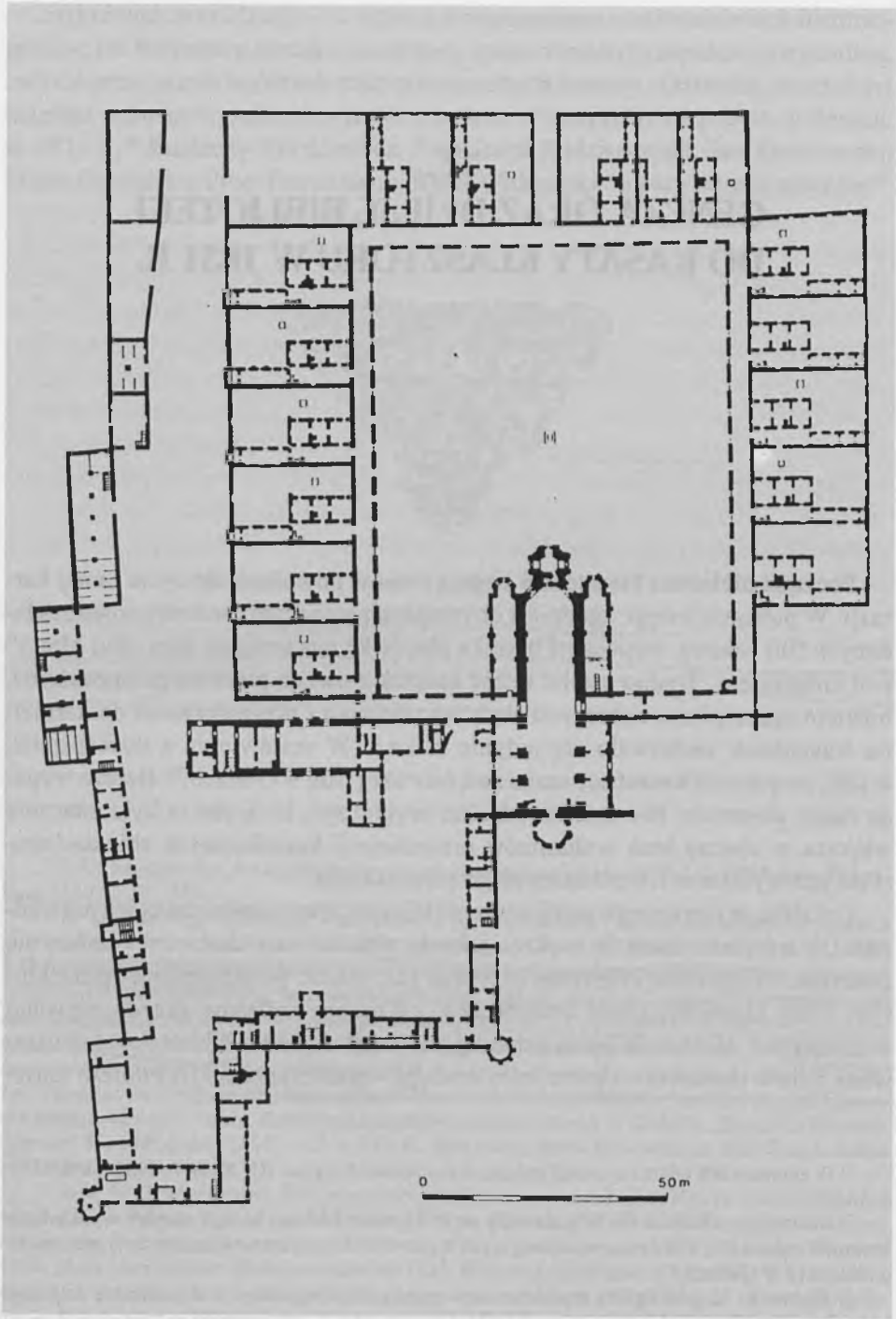
Początki biblioteki klasztornej sięgają czasów powołania do życia samej kartuzji. W pierwsze księgi, zgodnie z obyczajami panującymi podczas nowo zakładanych filii zakonu, wyposażył bereską placówkę macierzysty dom „Raj Maryi” pod Gdańskiem. Trudno ustalić liczbę książek z owego pierwszego uposażenia, bowiem egzemplarze noszących ślady wcześniejszej przynależności do kartuzji na Kaszubach zachowało się jedynie kilka.²¹ W zestawieniu z ilością dzieł, w jaką zaopatrzyli kaszubscy mnisi swą pierwszą filię w Gidlach,²² Bereza wypada nader skromnie. Nie można jednakże wykluczyć, iż liczba ta była znacznie większa, a obecny brak woluminów proveniencji kaszubskiej w zbiorze bereskim jest wynikiem ich pokasacyjnego rozproszenia.

Lokalizacja pierwszego pomieszczenia bibliotecznego nastęrcza pewnych trudności. Wiemy natomiast, że w okresie, kiedy zabudowania klasztorne rozrosły się znacznie, księgozbiór konwentu otrzymał już własne pomieszczenie, poza którym tylko niewielką część książek tzw. *ad ussum ecclesiae* przechowywano w świątyni.²³ W świetle opisu ostatniej wizytacji z 1830 r. biblioteka zlokalizowana była w osobnym – opatrzonym szafami – pomieszczeniu (*Biblioteka klasz-*

²¹ W zbiorach BN udało się ustalić jedynie dwa takie druki sygn.: BN XVII. 3. 19351, BN XVII. 3. 18540.

²² Do dzisiaj w zbiorach BUW zachowały się co najmniej 24 druki będące niegdyś w posiadaniu kartuzów gidelskich, które mają wcześniejszą notę proveniencyjną kartuzji kaszubskiej; por. rozdz. o bibliotece w Gidlach.

²³ *Wizyta*, k. 10 i 10^v, gdzie wymienia się – poza przechowywanymi w bibliotece – „księgi kościelne obrządkowe”: 58 drukowanych i 39 rękopiśmiennych; zob. również w kronice F. Pasieki informację o pożarze w kościele wywołanym przez nieostrożnego mnicha, podczas którego spaliły się stalle ale również „Psalterium”, „Graduale” i „Agenda” – Pasieka, HCA, rok 1724.

Bereza Kartuska, plan klasztoru z kościołem i zabudowaniami towarzyszącymi 1:1000, kopia z A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, [T. 1], Warszawa 1980, s. 284.

torna Kartuzyi Berezkiej, jest umieszczona w osobney sali, opatrzoney szafami, w których porządnie pod literami i numerami utrzymane są księgi...) ²⁴ nad sklepieniem wielkiego krużganka, przy którym usytuowane były eremy ojców: ...*Nad sklepienie kurytarzów są wzniesione ścian mury, w których znajduje się Biblioteka...* ²⁵

Księgozbiór dzielił losy całego klasztoru. Ciężkie chwile dla zakonników, jakie nadchodziły wraz z licznymi wojnami, miały niewątpliwie wpływ na stan ksiąźnicy. Wprawdzie nie zachowały się informacje o zniszczeniach w zasobie ksiąźek, ale możemy przypuszczać, iż takowe miały miejsca. Niewątpliwą szkodę przynosiły jednak ogólne straty w kartuzji, która po okresach grabieży, najazdów i wymuszaniach kontrybucji, w pierw uzupełniała ubytki w majątku i kasie klasztornej, na dalszy plan odkładając zakupy ksiąźek.

Osiedlenie mnichów przypadło na okres konfliktów Rzeczypospolitej z Kozakami i Tatarami, których echa pobrzmiwały w Berezie raczej słabo. Dopiero lata wojny z Turkami oraz wojna domowa roku 1700 pozostawiają pierwsze blizny na organizmie kartuzji. ²⁶ Spokój eremu mącony był również w czasie wojny północnej, głównie najściem oddziałów szwedzkich, rosyjskich i litewskich. Spore kontrybucje zapłacił klasztor w 1706 i 1708 roku. W miarę stabilna egzystencja konwentu dokonywała się w okresie przedrozbiorowym, chociaż i wówczas klasztor doznawał niepokołów.

Zdecydowanie najgorzej zaczęło powodzić się kartuskim mnichom z chwilą dostania się pod zabór rosyjski, głównie za sprawą szeregu niekorzystnych zarządzeń władz duchowieństwa świeckiego, mających w swych skutkach zerwanie kontaktu kartuzji z władzami prowincji i Kapitułą Generalną. ²⁷ Z tej też przyczyny nastąpiło w klasztorze znaczne obniżenie dyscypliny, spadło także morale zakonników, co w konsekwencji doprowadziło również do zaniedbania opieki nad księgozbiorem. ²⁸

Niewiele lepiej było w kilkanaście lat później, skoro zwiedzający w 1819 roku kartuzję Julian Ursyn Niemcewicz tak opisał zastałą sytuację: „Prosiłem przeora o pozwolenie widzenia biblioteki; nie dozwolił ażem musiał wypić dwa kieliszki nieprzyjemnego wina z Odessy. Trzeba było wiele czasu, nim znaleziono klucz do księgarni, starego sługę klasztornego za przewodnika, nim pod szczytem znaleziono bibliotekę samą. To wszystko silnie przywiodło na myśl niektóre z *Mona-*

²⁴ *Wizyta*, k. 32.

²⁵ *Wizyta*, k. 11; opis krużganka daje też M. Popowska, *op. cit.*, s. 59, przypis 59; Kartuzja Bereska nie posiadała najprawdopodobniej małego krużganka gdzie swoje miejsce miała zwykła biblioteka (tak było np. w „Raju Maryi”) por. R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 90.

²⁶ W tym czasie spalono dwór kartuski oraz kilka wsi będących ich własnością, por. M. Popowska, *op. cit.*, s. 120-122, przypisy 381-385.

²⁷ Tamże, s. 131-133, przypis 449.

²⁸ Tamże, s. 134; por. M. Piłtypczak-Majerowicz, *op. cit.*, s. 113.

chomachii sceny.²⁹ Biblioteka nieodpowiadała oczekiwaniu mojemu. Prócz niewielkiej liczby dawnych klasycznych edycji, reszta ksiąg ascetycznych, wiele kazań i medytacji w rękopismach...³⁰

W rok później (1820), podczas wizytacji dokonano ostatniego spisu biblioteki.³¹ Ks. Jan Kurczewski, który korzystał z tego nieistniejącego już dzisiaj wykazu podaje, że: „Miłośnicy wiedzy mieli dość sporą bibliotekę, w której się znajdowało dzieł odnośnych do 1) Pisma św. 154; 2) Teologii moralnej 249; 3) Teolog. polemicz. 121; 4) Historii kościel. 177; 5) Historii powsz. 126; 6) kaznodziejskich 245; 7) ascetycznych 176; 8) prawnych i kanonicznych 139; 10) filologicznych 165; niektórych po kilka egzemplarzy”.³²

Ostatnie dziesięciolecie przed zniesieniem klasztoru przyniosło w tym względzie pewne polepszenie, być może za sprawą młodego i ambitnego, a przy tym rozmiłowanego w nauce Pawła Gieniusza, który do klasztoru wstąpił w 1823 r., by w 1829 r. zostać jego prokuratorem, zaś od 1830 r. przeorem. W świetle przekazu pozostawionego nam przez ostatnich wizytatorów kartuzji z 1830 r. obraz biblioteki rysował się znacznie lepiej. Od poprzedniej wizytacji w 1820 r. bibliotekę znacznie wzbogacono, tak iż – o czym wcześniej wspomniano – liczyła ona tuż przed kasatą 2304 woluminy,³³ a książki solidnie opracowane i odpowiednio zabezpieczone przechowywano w osobnym pomieszczeniu.³⁴

²⁹ Bez wątplenia Niemcewiczowi przyszła na myśl scena z księgi trzeciej „Monachomachii”, w której karmelici – przygotowujący się do dyskusji z dominikanami – usiłują odnaleźć zlokalizowaną gdzieś w ich klasztorze bibliotekę, zob. I. Krasicki, *Monachomachia i Antymonachomachia*, wstęp i oprac. Z. Goliński, Wrocław 1969, s. 27-30; por. także I. Imańska, *Biblioteka klasztorna w „Monachomachii” Ignacego Krasickiego*, [w:] *Biblioteki i książki w literaturze*, red. K. Bednarzka-Ruszajowa, Kraków 1997, s. 57, 58.

³⁰ J. U. Niemcewicz, *op. cit.*, s. 339

³¹ Odpowiednie rozporządzenia władz carskich oraz Kolegium Duchownego w Petersburgu nakładały na biskupów obowiązek corocznego wizytowania klasztorów. Akta wizytacji miały być nadsyłane do Petersburga. Oprócz wielu informacji o klasztornym majątku miały zawierać m.in. spis biblioteki i archiwum, por. P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979, s. 39.

³² J. Kurczewski, *Bereza kartuska*, s. 239.

³³ *Wizyta*, k. 32; taką liczbę podają w ślad za tym źródłem także min. M. Popowska, *op. cit.*, s. 84 i R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 108; por. inne wyliczenie J. Kurczewskiego, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 323.

³⁴ *Wizyta*, k. 32.

3. FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI

Źródła zaopatrywania księgozbioru

Dary

Podstawowym źródłem wzbogacania księgozbioru kartuzji bereskiej były – pochodzące od różnych osób – darowizny książek. Niezwykle istotnym dla ich zobrazowania jest ustalenie proveniencji poszczególnych egzemplarzy. Źródłem dla tych informacji są przede wszystkim pozostawione na zachowanych tomach zapiski własnościowe poprzednich właścicieli. Bardzo nieliczna część z ich nazwisk znalazła się na liście benefaktorów kartuzji, zamieszczonej na kartach przywoływanej wcześniej kroniki F. Pasieki *Saeculum Cartusiae Berezanae*. Kronikarz nie podaje jednakże żadnych informacji o rodzaju poczynionych przez nich donacji.³⁵

Największa liczba książek (14 dzieł w 10 woluminach)³⁶ zanim trafiła na Litwę była w posiadaniu znanego nam już kolońskiego duchownego oraz uczonego tamtejszego uniwersytetu Henryka Coffereana zmarłego w 1634 r. Ponieważ osoba Coffereana związana jest przede wszystkim z klasztorem kaszubskim, szczegóły jego biografii zamieszczono w rozdziale charakteryzującym źródła zaopatrywania księgozbioru tamtejszej kartuzji.

³⁵ Pasieka, *Saeculum*, f. 46^r-52^r; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae*, s. 227-234.

³⁶ BN XVII. 2. 6312, XVII. 3. 20570, XVII. 3. 19060, XVII. 3. 20296, XVII. 3. 20396, XVII. 3. 20264, XVII. 3. 21617, XVII. 2. 1269, XVII. 2. 1270, XVII. 4. 8892, XVII. 3. 19052, XVII. 4. 8892, XVII. 3. 19052.

Do litewskiego eremu książki Coffereana dotarły bez wątpienia poprzez kartuzję macierzystą „Raj Maryi” na Kaszubach, której biblioteka została zasilona zbiorem wspomnianego kolończyka w początku lat 50-tych XVII w.

Na odpowiedź czeka jedynie pytanie, dlaczego bereskie egzemplarze pozbawione są zapiski własnościowej „Raju Maryi”, w jaką zaopatrzone są wszystkie „coffereniana” z Kartuz znajdującej się dzisiaj w pozostałościach po bibliotece kartuzów pomorskich przechowywanych w Pelplinie. Najprawdopodobniej przywieziona na Kaszuby spuścizna Coffereana została podzielona i od razu pewną jej część przeznaczono jako uposażenie dla kartuzji litewskiej. Jeśli tak było w istocie, książki Coffereana musiały przybyć na Kaszuby – jak przewidywaliśmy –³⁷ dopiero w latach 50-tych XVII w. bowiem nie obdarowano nimi powstałej kilka lat wcześniej (1644) pierwszej filii „Raju Maryi” – kartuzji w Gidlach.³⁸

Wśród książek z zapiską własnościową Coffereana najczęściej w brzmieniu *Sum Henrici Cofferen Th[eologiae] D[octor]*, znajdują się m.in. dzieła Juana Azora,³⁹ Fryderyka Fornera,⁴⁰ Jana Filesac’a⁴¹ oraz Leonarda Lessiusa.⁴²

Poza spuścizną Coffereana w zbiorach bereskich znajdują się pojedyncze egzemplarze stanowiące niegdyś własność – poza drobnymi wyjątkami – kilku osób związanych bezpośrednio z kartuzją. Do grona tych postaci możemy zaliczyć Kazimierza Jana Sapiechę, spadkobiercę, bezdzietnie zmarłego fundatora klasztoru Kazimierza Leona Sapiehy.⁴³ W omawianym zbiorze odnotowano cztery dzieła z jego legatu opatrzone zapiską *Ex dono Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Casimiri Joannis Sapieha*.⁴⁴ Znalazło się tutaj m.in. wielkie historyczne dzieło Everharda Wassenberga *Commentariorum de bello* tłoczone w Antwerpii w 1641 r.⁴⁵ Kazimierz Jan nie ograniczał się tylko do ofiar na rzecz kartuzji. Szczodłą ręką obdarowywał wiele instytucji kościelnych, fundując niektóre od podstaw np. klasztor dominikanów w Zaślawiu. Nie mamy konkretnych informacji o jego bibliotece, ale wiadomo, że ród Sapiechów słynął z ogromnych kolekcji. Znakomitą bibliotekę w Różanej, przekazaną testamentem Akademii Wileńskiej, posiadał fundator bereskiego klasztoru Kazimierz Lew.⁴⁶ Wychowując się na jego dworze, młody Jan zapewne tam zdobywał pierwsze doświadczenia w obcowaniu z książką.

³⁷ Zob. fragment rozdz. „Dary” odnoszącego się do kartuzji kaszubskiej.

³⁸ Pośród zarejestrowanych niemal 150 woluminów z Gidel nie natrafiono na ani jedno dzieło z dawnej biblioteki Coffereana.

³⁹ BN XVII. 4. 8892.

⁴⁰ BN XVII. 3. 20296; XVII. 3. 20396.

⁴¹ BN XVII. 3. 19060.

⁴² BN XVII. 3. 21617.

⁴³ Obaj mężowie zostali pochowani w Berezie Kartuskiej. por. A. Rachuba, *Kazimierz Leon (Lew)*, [w:] *Dom Sapieżyński*, oprac. E. Sapieha, Warszawa 1995, s. 262-272; Tenże, *Kazimierz Jan Paweł*, [w:] tamże, s. 336-356; Pasieka, *Saeculum*, f. 46^v; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae...*, s. 228.

⁴⁴ BN XVII. 3. 18865, XVII. 2. 5623, XVII. 3. 19829, XVII. 1. 667.

⁴⁵ BN XVII. 1. 667.

⁴⁶ J. Długosz, *Sapieha Kazimierz Lew*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa, Łódź 1972 (dalej SPKP), s. 788-789; Radziszewski F., *Wiadomość historyczno-statystyczna...*, s. 72.

W gronie osób, które miały udział w powiększeniu zasobów klasztornej biblioteki, znalazło się kilku przedstawicieli wyższego i niższego duchowieństwa świeckiego diecezji wileńskiej.

W zbiorach pokartuskich udało się odnaleźć książkę będącą wcześniej w posiadaniu znakomitego bibliofila, biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego (1644-1722).⁴⁷ Swą okazałą bibliotekę gromadził od wczesnej młodości, nabywając wiele dzieł podczas licznych podróży do Rzymu i Paryża. Jeszcze za życia podzielił ją pomiędzy kapitułę wileńską a Bibliotekę Akademii Wileńskiej.⁴⁸ W jego biografii odnajdujemy sporo akcji dobroczynnych na rzecz klasztorów własnej diecezji. Wśród owych przedsięwzięć warto wymienić sprowadzenie do Wilna pijarów czy budowę kościoła dla dominikanów w Kalwarii.⁴⁹ Kartuscy mnisi doświadczyli jego szczodrości nie tylko w postaci darów książkowych. Posiadamy również informację o tym, iż w 1687 r. biskup zapisał im wybudowany własnym kosztem spichlerz w Brześciu.⁵⁰

Zakupione w 1701 r. dzieło Adama Opatowskiego *Tractatus Theologicus* tłoczony w Krakowie w 1644 r., pozostawił kartuzji proboszcz bereski oraz kanonik kapituły chełmskiej Wojciech Liszkowski († 1715).⁵¹ Nie wykluczone, że książka ta – a być może i inne – była częścią zapisu, jaki Liszkowski poczynił w 1715 r. na rzecz kartuzji, w zakres którego wchodził m.in. „cały sprzęt domowy”.⁵² Liszkowski należał bez wątpienia do znamienitszych benefaktorów kartuzji, został bowiem pochowany wraz z największymi dobrodziejami w kościele klasztornym.⁵³

Pewna część książek trafiła do kartuzji w formie darów od zakonników bereskich. Trzeci rektor kartuzji Józef Bodanowicz (niekiedy w źródłach wymieniany jako Bogdanowicz), profes Wielkiej Kartuzji, pochodzący z Wielkiego Księstwa Litewskiego,⁵⁴ pozostawił swemu klasztorowi trzy dzieła, w tym kazania jezuickiego egzegety Gaspara Sancheza.⁵⁵

Na karcie tytułowej niezwykle popularnej *Złotej książeczki* – ascetycznego dziełka Alberta Wielkiego, zachowała się nota proveniencyjna w brzmieniu *Ex libris Ferdinandii Billig*,⁵⁶ położona ręką pochodzącego z Bonn, 11 przeora

⁴⁷ BN XVII. 1. 6199.

⁴⁸ M. Bernsztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*, Wilno 1925, s. 12; B. Wit-Święcicki, *Brzostowski Konstanty*, [w:] SPKP, s. 96; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie...*, t. 2, Warszawa-Kraków 1927, s. 474, 477, 483.

⁴⁹ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 50-52; K. Piwarski, *Brzostowski Konstanty*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 50-52.

⁵⁰ M. Popowska, *op. cit.*, s. 100.

⁵¹ BN XVII. 3. 664.

⁵² M. Popowska, *op. cit.*, s. 100.

⁵³ Pasięka, *Saeculum*, f. 19^v, 49^r; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae*, s. 198, 231.

⁵⁴ Pasięka, *Saeculum*, f. 29^v-30^r; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae*, s. 210-211.

⁵⁵ BN XVII. 3. 20781, XVII 3. 148, XVII 3. 19513.

⁵⁶ BN XVII. 1. 5333.

kartuzji *Sanctae Crucis* Ferdynanda Billiga († 1736) do 1728 roku pełniącego taką samą funkcję w kartuzji gidelskiej.⁵⁷

Grono zakonników, których książki zasiliły klasztorną bibliotekę, uzupełnia także Adolf Strunk z Kolonii († 1732). Do monasteru bereskiego wstąpił w 1697 r., po czym jakiś czas przebywał w kartuzji gidelskiej i gdańskiej. Z jego daru zachowała się książka Jana a Jesu Maria *Disciplina claustralis* wydana w Kolonii w 1621 r.⁵⁸

Obok tego należy również wskazać na cztery druki będące własnością dwu zakonników bazylikańskich. Trzy z nich posiadają zapiskę własnościową rzymskiego prokuratora bazylianów (1690-1700) Polikarpa Filipowicza,⁵⁹ zaś jeden został podarowany kartuzji – o czym świadczy formuła notki proveniencyjnej – przez uczonego mnicha, doktora teologii i generalnego wikariusza zakonu bazylianów Pachomiusa Ohilewicza.⁶⁰ Jakkolwiek wiemy, że książka będąca własnością Ohilewicza trafiła do kartuzji w formie daru, tak trudno nam wyjaśnić w jaki sposób kartuzi weszli w posiadanie wspomnianych trzech druków z biblioteki Filipowicza. Być może odegrały tutaj jakąś rolę kontakty klasztoru „Świętego Krzyża” z zakonnikami reguły bazylikańskiej, którzy byli zatrudniani przez kartuzów do prowadzenia w Berezie szkoły parafialnej.⁶¹

Lista ofiarodawców oraz dawnych właścicieli książek nie zamyka się oczywiście wymienionymi nazwiskami. Obok śladów przynależności do pojedynczych osób, niewielka liczba woluminów bereskich pochodzi z kilku księżnic klasztornych. W pierwszym rzędzie należy wymienić macierzysty dom „Raj Maryi” spod Gdańska. Jak już wspomniano, kwestii wielkości uposażeniowej fundacji nie udało się – w świetle skąpych źródeł – rozstrzygnąć. Wciąż otwartą pozostaje sprawa nabytków po Henryku Cofferenie, mogąca stanowić właściwe uposażenie dla nowo powstałej kartuzji. Do dzisiaj w dawnym zbiorze pokartuskim z Berezki zachowały się jedynie dwa druki, które pochodzą bez wątpienia z Kaszub. Są to: ascetyczne dziełko Hugona Antona Rotha *Via regia virtutis et vitae spiritualis* wydane w Monachium w 1639 r.⁶² oraz angielskiego teologa, profesora egzegezy w Rzymie i rektora uniwersytetu w Lovanium Tomasza Stapletona († 1592) *Promptuarium catholicum* tłoczone w Kolonii w 1602 r.⁶³ Jak można mniemać, podwali-

⁵⁷ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 97; Pasięka, *Saeculum*, f. 36^v-37^r; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae*, s. 217-218.

⁵⁸ BN XVII. 1. 6179.

⁵⁹ BN XVII. 3. 20756 I-II, XVII. 3. 20906 I, XVII. 3. 20822; zob. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa 1993, s. 24, 53.

⁶⁰ BN XVII. 3. 19179; zob. tamże, s. 13, 20.

⁶¹ Por. M. Piłtyczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Książki i szkoły w działalności zakonu*, Wrocław 1986 (*Acta Universitatis Wratislaviensis* 779), s. 40-41; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 109.

⁶² BN XVII. 3. 18540.

⁶³ BN XVII. 3. 19351.

ny pod nowo zakładaną bibliotekę organizującej się kartuzji musiały być daleko większe,⁶⁴ i tylko znacznym rozproszeniem księgozbioru można dzisiaj tłumaczyć brak egzemplarzy z Kartuz w zbiorze bereskim.

Wśród pozostałości po dawnych księżnicach klasztornych w zbiorze bereskim odnaleziono także książkę będącą we wcześniejszym posiadaniu bliżej nieokreślonego kolegium jezuickiego.⁶⁵ Poszukiwania zawęży jedynie ustalona pierwsza litera nazwy miejscowości „M”. Jeśli założyć, iż był to klasztor sąsiadujący z Berezą to przypuszczalnie chodzi o kolegium jezuickie w Mińsku. Istniała tam nieduża biblioteka, której podstawowy trzon zapewnił wspomniany dobrodziej kartuzów biskup Konstanty Brzostowski, przeznaczając na ten cel 200 woluminów.⁶⁶

Zestawione informacje nie dają oczywiście pełnego obrazu owej formy gromadzenia księgozbioru jakim były darowizny. Niewielka liczba zachowanych książek oraz trudne do odczytania zapiski na wielu istniejących woluminach nie pozwalają na pełne omówienie tego zagadnienia. Mając na uwadze sytuację jaka istniała w obu pozostałych kartuzjach polskich a i wielu zagranicznych, możemy uznać, iż źródło to zaspokajało przynajmniej połowę zapotrzebowań na literaturę w klasztorze.

Zakupy

Pierwszą zachowaną informacją poświadczającą dokonywanie zakupów książek w klasztorze bereskim jest notatka, zapisana pod datą 10 lutego 1805 r. w dzienniku urzędowym czynności biskupa wileńskiego Jana Nepomucena Kosakowskiego, któremu administracyjnie podlegały ziemie kartuzów. Z niej to dowiadujemy się, że zakonnicy „Najnieprzyzwoitsze czynią wydatki, gdyż w roku zeszłym na gorzałkę wydali 10.367 zł. 12 gr., na wino i arak 5. 446 zł. 10 gr. a na książki tylko 131 zł. 10 gr., rachując w to i kalendarze”.⁶⁷ Suma ta, szczególnie w zestawieniu z wydatkami na alkohol, prezentuje się nader skromnie, co też jest przedmiotem zarzutu stawianego przez biskupa pod adresem zakonników, tym bardziej słusznego, że dochody klasztoru w owym czasie kształtowały się na stosunkowo wysokim poziomie, więc i możliwości wzbogacania biblioteki były daleko większe.⁶⁸

Znacznie szerszym źródłem potwierdzającym tego typu formę zaopatrywania księgozbioru jest wzmiankowana wielokrotnie *Wizyta kościoła i klasztoru* spisa-

⁶⁴ Tak było np. w przypadku kartuzji w Gidlach, por. s. 335-336 niniejszej pracy.

⁶⁵ BN XVII. 1. 5370.

⁶⁶ *Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996 (dalej EWOJ), s. 425-426.

⁶⁷ M. Popowska, *op. cit.*, s. 134.

⁶⁸ Tamże, s. 135.

na w 1830 r. Na kartach 32^r-32^v został sporządzony wykaz 127 woluminów, które – jeśli zacytować autora dokumentu – „Po tej wizycie [z 1820 r. – przyp. K. N.], do roku 1831 przybyły do teyże Biblioteki zakupione przez Przełożonych klasztoru”. Wykaz sporządzono w postaci tabeli, której pierwszą rubrykę stanowi numer kolejny pozycji w spisie, druga zawiera skrócony odpis tytułu dzieła oraz nazwisko autora a także zazwyczaj miejsce i rok wydania książki, zaś trzecia i czwarta podają informacje o liczbach tomów (części) danego tytułu, jak i woluminów poszczególnych pozycji. Spis został sporządzony starannie i czytelnie, zaś konfrontacja odnotowanych tytułów w wydawnictwach bibliograficznych nie nastęrcza żadnych trudności. Pierwsza część tabeli wylicza książki „Teologiczne” w liczbie 27 dzieł w 47 woluminach, druga „Inne xięgi naukowe”, których odnotowano 38 tytułów w 80 tomach. Jak się zatem okazuje autor zestawienia pomylił się o dziesięć pozycji, podając na końcu 137 zamiast 127 woluminów. Stąd też ogólna liczba książek w bibliotece wynosiła nie 2314 lecz 2304 tomy.

Wśród opisanego zestawienia znalazło się osiem tytułów w 19 woluminach wydanych przed rokiem 1800, reszta zaś to dzieła opublikowane w pierwszej ćwierci wieku XIX. Na zasób ten składają się w przeważającej części polonika o zdecydowanie regionalnej proveniencji typograficznej – opublikowane przede wszystkim w znanej oficynie Józefa Zawadzkiego w Wilnie, chociaż niekiedy w adresie wydawniczym pojawia się również Lwów, Warszawa, Poznań i Kraków. W dziale „teologicznym” są to na ogół polskojęzyczne dzieła kaznodziej-skie oraz nieco literatury z zakresu teologii moralnej, liturgiki i historii kościoła, zaś w części grupującej książki „naukowe” znalazły się przede wszystkim pomo-ce lingwistyczne do nauki języka łacińskiego, polskiego, rosyjskiego i niemiec-kiego oraz prace botaniczne, medyczne, matematyczne a także wiele poradników pomocnych w prowadzeniu gospodarstwa, hodowli zwierząt i uprawie roślin. W grupie tej obecne są również komplety kilku periodyków wileńskich i warszawskich z początków XIX w.

Najprawdopodobniej większość z wymienionych pism została zakupiona przez ostatniego przeora (od 1830) a wcześniej zakrystianina (1825) i prokuratora (1829) klasztoru Pawła Gieniusza, wielkiej osobowości kartuskiej, który oddając się pracy naukowej cenił wysoko rolę książki. Jemu przede wszystkim należy przypisać tak spory udział w zakupionym fragmencie literatury botanicznej, niezbędnej do prowadzonej przez niego działalności ogrodniczej oraz zaspokajającej jego sze-rokie zainteresowania tą dziedziną wiedzy.⁶⁹ Już po kasacie klasztoru, w liście pisanym 7 września 1844 r. w Starych Trokach wspominał: „będąc w Wilnie, nie zapomniałem ulubionej botaniki, kupiłem trzy dziełka jak mi się zdawało naj-

⁶⁹ P. Sczaniecki, *Kartuzi, [w:] Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, Warszawa 1981, s. 137; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 102.

ważniejsze w języku łacińskim: *Florę niemiecką Rejchenbacha*,⁷⁰ skróconą *Florę niemiecką* Kocha⁷¹ i systematyczne dzieło *Persona*.⁷²

Poza omówionym spisem oraz notatką z dziennika biskupiego brak jakichkolwiek innych świadectw zakupu książek do biblioteki. Nie oznacza to oczywiście, że takowych nie czyniono szczególnie w okresach prosperity klasztoru, jakich przecież w ciągu 200 lat istnienia pustelni nie brakowało.

Działalność pisarska mnichów bereskich

Funkcjonowanie klasztoru bereskiego w okresie szerokiej dostępności książki drukowanej nie stwarzało większych potrzeb wzbogacania klasztornej biblioteki wytworami rąk własnych zakonników. Przewaga dzieł rękopiśmiennych, jakie znajdowały się w klasztorze służyła nie dla potrzeb biblioteki, lecz dla sprawowania liturgii. W 1830 r., podczas ostatniej wizytacji klasztoru zanotowano obecność przynajmniej 40-tu „pisanych” „ksiąg kościelnych obrządkowych”.⁷³

Najprawdopodobniej jakaś część tego zespołu została przepisana na miejscu w kartuzji. Przekonuje nas o tym informacja o czterech bereskich rękopisach podana przez Marię Popowską, autorkę wielokrotnie cytowanej obszernej pracy o Berezie Kartuskiej. W świetle jej relacji, wśród dzieł – znanych autorce z autopsji – rewindykowanych po pokoju ryskim z Seminarium Duchownego w Petersburgu,⁷⁴ znajdowało się kilkanaście rękopisów obrządku kartuskiego, z których cztery bez wątpienia pochodziły z Berezy, przepisane w latach 1745, 1746 i 1771 przez mieszkańców eremu. Miejscową produkcję rękopisów potwierdzają umieszczone na kartach ksiąg zapisy w brzmieniu „Conscripto a minimo quodam professo berezano”.⁷⁵ Wymienione przez cytowaną autorkę manuskrypty należały z pewnością do wspomnianej wyżej grupy 40-tu tomów rękopiśmiennych liturgików, jakie znajdowały się u progu kasaty w klasztorze. Trudno jednakże – wobec braku dodatkowych źródeł – przypisać ich wykonanie konkretnym osobom działającym w tym czasie w pustelni.⁷⁶ Zresztą w całej niemal 200-letniej historii

⁷⁰ Chodzi zapewne o dzieło Heinricha Gottlieba Ludwika Reichenbacha *Flora Germanica excursoria ex affinitate regni vegetabilis naturali disposita...* wydane w Lipsku w latach 1830-1833 w formacie 12°, zob. *The British Library. General Catalogue of printed books to 1975*, t. 200, London 1984, szp. 498.

⁷¹ Mowa tutaj prawdopodobnie o: Wilhelm Daniel Joseph Koch, *Taschenbuch der deutschen und schweizer Flora, enthaltend die genauer bekanten Pflanzen, welche in Deutschland, der Schweiz, in Preussen und Istrien wild wachsen...*, Leipzig 1844. 8°, zob. BMGC, t. 125, szp. 375.

⁷² A. Ważyński, *op. cit.*, s. 48; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 102.

⁷³ *Wizyta*, k. 10^v.

⁷⁴ Mogło jednakże tutaj chodzić o Kolegium Duchowne w Petersburgu, dokąd trafiła znaczna część księgozbioru kartuzów bereskich, zob. dalszą część tekstu.

⁷⁵ M. Popowska, *op. cit.*, s. 85-86.

⁷⁶ W latach czterdziestych XVIII w. konwent liczył 19 zakonników, por. R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 104-105.

klasztoru zapisali się w pamięci jedynie dwaj zakonnicy, którzy trudnili się przepisywaniem ksiązek, ale tylko jednego z nich poznajemy z nazwiska.

Pierwszą wiadomość o takiej osobie podaje J. U. Niemcewicz w swej relacji z podróży do Berezny odbytej w 1819 r. Przywołując na pamięć wydarzenia ze swego poprzedniego pobytu w klasztorze w końcu lat 70-tych XVIII stulecia, pisze: „Przed laty czterdziestu, sam pamiętam jednego zakonnika, Niemca, który dwa razy całą Biblię Świętą przepisał”.⁷⁷ Trudno nam jednakże ustalić, o którego z zakonników żyjących ówczesnie w eremie chodzi. Drugim skryptorem według kronikarza kartuzji F. Pasięki był zmarły w 1684 r. Chrystian Deutz (Deutsch),⁷⁸ który do Berezny przybył z kartuzji kaszubskiej, z czasem poprzez Gidle przenosząc się do kartuzji w austriackim Gaming. Przepisał on – niezachowane prawdopodobnie do naszych czasów – psalterze i responsorialia: „laboravit in conscribendis Psalteriis et Responsorialibus in tantum ut uterque chorus in hodiernum diem illius labore deprædicet”.⁷⁹

W świetle zaprezentowanych faktów można przyjąć, iż klasztor w ciągu dwustu lat swego istnienia wydał kilku uzdolnionych braci, którzy trudnili się przepisywaniem ksiązek, ale wydaje się, że proceder ten – w związku z łatwym dostępem do książki drukowanej – stanowił absolutnie marginalne źródło wzbogacania księgozbioru. Praca skryptorów służyła – jak się wydaje – głównie uzupełnianiu zbioru ksiąg liturgicznych. W tym samym czasie z podobnym zjawiskiem spotykamy się w kartuzji gidelskiej.

Opracowanie księgozbioru

Problem oceny kwalifikacji bibliotekarzy bereskich w zakresie opracowania księgozbioru nastęrcza poważnych trudności przede wszystkim z uwagi na skromność źródeł dotyczących tego zagadnienia. Niestety nie zachował się żaden katalog czy nawet inwentarz biblioteczny, chociaż posiadamy informacje o istnieniu tego typu dokumentów sporządzonych w początkach XIX w. Na karcie 32 cytowanego dokumentu wizytacji czytamy: „...pod literami i numerami utrzymane są księgi opisane w reiestrze i w wizycie 1820 roku, po szczególności”.⁸⁰

Brak katalogu utrudnia również precyzyjne ustalenie sposobu podziału księgozbioru, czyli kryteriów zaszeregowania piśmiennictwa do poszczególnych dziedzin wiedzy. Najwartościowszą pomoc stanowią sygnatury usytuowane na grzbiecach zachowanych woluminów. Warto na wstępie zaznaczyć, iż bereski sposób sygnowania księgozbioru wyraźnie przypomina praktykę, jaką stosowano w kar-

⁷⁷ J. U. Niemcewicz, *op. cit.*, s. 339.

⁷⁸ *Apparatus pauper*, s. 444; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 40; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 103.

⁷⁹ Pasięka, HCA, pod rokiem 1683; M. Popowska, *op. cit.*, s. 85; R. Witkowski, *Prosopographia polono-cartusiana*, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 137), s. 75.

⁸⁰ *Wizyta*, s. 32.

tuzji pomorskiej.⁸¹ Jest to niewątpliwie świadome zapożyczenie, którego realizacja nie sprawiała problemów. Wszakże wymiana zakonników pomiędzy klasztorami była znaczna, wielu zaś mnichów pełniło różne funkcje najpierw w Kartuzach następnie w Berezie.

Zatem jak wyglądają owe sygnatury? Malowano je na grzbietach, z reguły czarną bądź białą farbą. Składały się z majuskulnej litery alfabetu łacińskiego, u jej dołu zawieszanej mniejszej oraz na końcu większej cyfry. Duża litera alfabetu oznaczała dział wiedzy, mniejsza cyfra – najprawdopodobniej tak jak w Kartuzach – format, wreszcie większa cyfra, umieszczona na końcu, numer kolejny pozycji w obrębie formatu np. A₁. 12.

W bibliotece bereskiej na 182 zarejestrowane woluminy, ponad 120 nosi na sobie sygnatury nadane ręką bibliotekarza kartuzji lub ich ślady. Na części książek istnieją one bez wątpienia ukryte pod nalepionymi sygnaturami biblioteki Akademii Petersburskiej, w której przechowywano je po kasacie kartuzji.⁸²

Przebadany materiał pozwolił ustalić przynajmniej 10 działów oznaczonych literami od A do K. Według wszelkiego prawdopodobieństwa klasyfikacja części księgozbioru wyglądała następująco: **A** – Biblia i egzegeza biblijna, **B** – teologia moralna, **C** – teologia kontrowersyjna, **D** – historia Kościoła, **E** – historia świecka, **F** – kaznodziejstwo, **G** – ascetyka, **H** – prawo kanoniczne i cywilne, **I** – filozofia, **K** – gramatyka, wokabularze. W stosunku do biblioteki klasztoru kaszubskiego liczba działów zmniejszyła się o sześć,⁸³ chociaż pozostałe pokrywają się z przyjętym w Kartuzach podziałem, jakkolwiek nie mają jednakowych symboli literowych. Najprawdopodobniej z uwagi na nieco mniejsze rozmiary zasobu pewne działy zostały ze sobą połączone. Tak stało się z Pismem Świętym i komentarzami doń, które w Kartuzach znalazły się w osobnych fragmentach, zaś w omawianej bibliotece scalono je. Nie oznacza to jednak, że ustalony na podstawie zachowanych książek podział biblioteki był takim w rzeczywistości. Trudno bowiem wyobrazić sobie, aby w tak sporej zakonnej bibliotece zabrakło np. działu grupującego pisma Ojców Kościoła. Z pewnością bereski bibliotekarz nie omieszkał również wydzielić w osobnym miejscu twórczości członków zakonu kartuzów, czy też literatury przyrodniczej i medycznej.

W Berezie natomiast zastosowano większą niżli w kartuzji pomorskiej liczbę cyfr będących wyznacznikiem przynależności książki do odpowiedniej grupy formatowej. Stosowano tutaj podział od 1 do 5.

⁸¹ Na ten temat zob. K. Nierzwicki, *Warsztat biblioteczny...*, s. 78-81.

⁸² O bibliotece Akademii Duchownej w Petersburgu w dalszej części tekstu.

⁸³ Z systemu podziału zastosowanego na Kaszubach (nazwy i oznaczenia literowe w nawiasie), w zachowanym fragmencie księżnicy nie udało się ustalić: Ojców Kościoła (*Sancti Patres* – B), dzieł odnoszących się do Kościoła, historii i ustroju Rzeczypospolitej (*Libri Regnum Poloniae* – K), autorów kartuskich i książek podejmujących problematykę zakonną (*Libri S. Ordinem Cartusiensem* – L), prac z zakresu medycyny (*Medici* – O) oraz matematyki, astronomii i architektury (*Architecti, Astronomi* – P).

Zachowane na większości książek sygnatury wskazują, że w księżnicy funkcjonował katalog. Był to rodzaj katalogu działowego, który wykazywał zasoby biblioteki według przynależności książek co najmniej do 10 wyżej wymienionych grup treściowych, dzieląc woluminy w obrębie grup na formaty, w tych z kolei, zaopatrując dzieła w numer kolejny od jeden wzwyż, nadając tym samym każdemu tomowi sygnaturę trójstopniową typu: **dział – format – numer bieżący**.

Nic niestety nie umiemy powiedzieć o technice opisu poszczególnych dzieł we wspomnianym katalogu. Wydaje się, że nie odbiegała ona od tej, jaką przyjęto w kartuzji kaszubskiej, ale nie ma na to dowodów. Brak nam także pewności co do czasu, kiedy osygnowano księgozbiór i sporządzono wykaz. Nie mógł to raczej być ów wizytacyjny spis z 1820 r., o którym wspomina ks. Kurczewski, chociaż dzielił on bibliotekę na 10 bardzo podobnych do wymienionych wyżej działów. Najprawdopodobniej urzędnicy wizytujący klasztor posłużyli się przy spisaniu księgozbioru istniejącym katalogiem, który funkcjonował w Berezie od końca XVIII w., wykonany zapewne po roku 1770 kiedy istniał już spis kaszubski.

4. KSIĘGOZBIÓR

Oprawy

Produkty warsztatów introligatorskich, w jakie zaopatrzone zachowane woluminy z dawnej biblioteki kartuzów z Berezyny nie wyróżniają się ani zdobnictwem, ani poziomem techniki wykonania. Są to z reguły mniej lub bardziej solidne wytwory rzemieślnicze.

Największa grupa obejmująca 96 pozycji to XVII – wieczne oprawy z jasnego, niekiedy zaś barwionego na kolor zielony lub czerwony pergaminu. Obok tego w omawianym zbiorze znajduje się 56 woluminów, które okrywają proste skórzane oprawy na tekturze lub zwykłe, skromne, pozbawione jakichkolwiek ozdób okładziny tekturowe pokryte „marmoryzowanym” papierem.

Z przebadanych 182 tomów jedynie 18 zaopatrzone w oprawy na deskach pokrytych najczęściej brązową skórą cielęcą garbowaną roślinnie lub białą skórą świnią garbowaną białoskórniczo (glinowo). Zdobnictwo okładzin z tej grupy ogranicza się zazwyczaj do jednej bądź kilku bordiur wykonanych radełkiem, mającym w rysunku najczęściej motywy roślinne. Dekoracje uzupełniają umieszczone w centrum zwierciadeł opraw tłoczone na ślepo plakiety z kompozycjami figuralnymi, którymi są najczęściej sceny z życia Chrystusa i Maryi lub fantazyjnymi plecionkami roślinnymi lub wstęgowymi o kształtach owalnych i romboidalnych. Są to najstarsze okładziny, pochodzące zazwyczaj z XVI⁸⁴ i początków XVII w.⁸⁵

⁸⁴ BUW Sd. 604. 651.

⁸⁵ Są to m.in. BN XVII. 3. 19185, XVII. 3. 19295, XVII. 2. 5870, XVII. 3. 664, XVII. 2. 6859, XVII. 3. 19351.

Trudno nam w obecnej chwili ustalić, gdzie wykonywano oprawy ze zbiorów bereskich kartuzów. Prawdopodobnie znaczną część sporządzono w warsztatach introligatorskich okolicy. Możliwe, że introligatorstwem parano się w pobliskiej Berezie lub nawet na miejscu w kartuzji. Klasztor – jak dowiadujemy się z kart wizytacji – w przededniu swej kasaty był w zakresie potrzeb życia codziennego niemal samowystarczalny. Na miejscu wyrabiano sukna, mydło, warzono piwo. Odzież wykonywali zatrudniani krawcy i szewcy. Wśród rzemieślników pracujących na stałe w murach klasztoru byli: bednarz, stolarz, stelmach, szklarz, kowal a nawet malarz i kominiarz. Nie zabrakło oczywiście młynarzy, furmanów, kucharzy i ogrodników. Łącznie do obsługi majątków, gospodarstwa i samego eremu zatrudniano blisko 80 osób. Nic jednak wspomniany dokument nie mówi o introligatorze, którego z pewnością w tym czasie w kartuzji nie utrzymywano, inaczej został by odnotowany. Nie wykluczone jednak, że taką funkcję pełnił z zamiłowania któryś z braci, co wszakże leżało poza zainteresowaniem spisujących stan majątku i rozchodów wizytatorów. Materiału do prowadzenia takiego warsztatu mogły dostarczyć spore hodowle świń, bydła i owiec oraz funkcjonująca obok klasztoru garbarnia.⁸⁶

Rękopisy

Dzisiejszych czasów doczekały jedynie – wspomniane wcześniej – dwie rękopiśmienne kroniki klasztorne kartuzji w Berezie, spisane mniej więcej w połowie XVIII w. przez jednego z profesów – Franciszka Pasiekę. Obie przechowywane są w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk.⁸⁷

Nic nie wiemy natomiast o zachowaniu oraz ewentualnym miejscu przechowywania kilkudziesięciu manuskryptów liturgicznych, jakie u progu kasaty klasztoru wymieniano na kartach jego ostatniej wizytacji. W dokumencie tym czytamy, że klasztor w 1830 r. wśród ksiąg kościelnych dysponował następującymi rękopisami: *Psalteria pro Choro – 11, Psalmi pro triduo Hebdomadae sanctae – 2, Antiphonalia diurnalia et nocturnalia – 9, Agendae – 8, Libri pro sacerdote hebdomadario – 4, Hymni pro toto anno – 1, Ditto pro horis diurnis, 1, Liber Cantoris – 1, Invitoria cum notis – 2, Liber pro lectionibus nocturnis* – [bez liczby].⁸⁸ W sumie było to przynajmniej 40 woluminów ksiąg rękopiśmiennych.

Blizszą charakterystykę czterech tomów z tego zespołu poznajemy dzięki M. Popowskiej. W świetle jej doniesienia były to: „Manuale solitorium seu cauae ad usu S[acri] Ord[inis] cartusiensis extra chorum tum cantanda tum psalenda occurrunt” – rękopis o wymiarach 27 x 21 cm i objętości 204 stron, spisany w 1745 r.: „Liber sacerdotis hebdomadarii ad usum sacri ordinis cartusiensis” –

⁸⁶ *Wizyta*, s. 20; M. Popowska, *op. cit.*, s. 111-113

⁸⁷ Zob. przypis 15 i 16.

⁸⁸ *Wizyta*, k. 10^v.

tom o wymiarach 29 x 24 cm i objętości 346 stron ukończony w 1746 r.; Pars po[s]t[er]ior officii diurni ad usum sacri ordinis cartusiensis” – wolumin o wymiarach 36 x 22 cm i objętości 300 stron przepisany w 1771 oraz „Psalterium totius anni hymneis distributum per singulos hebdomadae dies ad usum sacri ordinis cartusiensis” – dwutomowy, niedatowany o wymiarach 49 x 35 cm, z czego tom pierwszy liczył 507 stron zaś drugi 265.⁸⁹ Wymienione manuskrypty – jak już nadmieniono – w latach 20-tych XX w. zostały odzyskane z Seminarium Duchownego w Petersburgu, co mogłoby sugerować, że po 1831 r. trafiła tam cała grupa liturgików wymienianych w dokumencie wizytacji.

Poza przytoczonymi informacjami dotyczącymi zespołu rękopisów liturgicznych, których jednakże nie zaliczano do zbiorów bibliotecznych, nie dysponujemy żadnym źródłem poświadczającym obecności w monasterze rękopiśmiennych ksiązek użytkowanych poza świątynią ani przechowywanych w bibliotece.

Język i chronologia wydawnicza ksiązek

Zasadniczą część omawianego księgozbioru tworzą dzieła w języku łacińskim i tylko nieliczne zostały napisane w języku niemieckim (4), polskim (3), holenderskim (2), francuskim (2) i czeskim (1). Przyczyn tak niewielkiej reprezentacji literatury niełacińskiej należy upatrywać przede wszystkim specyfice bibliotek klasztornych, gromadzących katolickie piśmiennictwo religijne ukazujące się głównie w języku łacińskim.

Podobne zjawisko obserwujemy w przypadku chronologii wydawniczej, gdzie zdecydowaną większość zasobu stanowią prace wydrukowane w XVII stuleciu, zaś zupełnie rzadkie są dzieła tłoczone w XVI (3) i XVIII w. (10). Wyjaśnieniem takiego zjawiska jest przede wszystkim fakt powstania klasztoru w wieku XVII. Był to okres formowania się kolekcji książkowej, kiedy to czyniono intensywne zabiegi w celu powiększenia zasobu, a rzeczą oczywistą jest, że rynek obfitował wówczas w literaturę XVII-wieczną. Brak prawie zupełnie w pozostałościach po dawnym księgozbiornie literatury XVI – wiecznej to zapewne skutek rozproszenia zasobu, z którego nade wszystko zaginęły dzieła rzadkie i cenne, co szczególnie odnosi się do piśmiennictwa tego okresu. Skromna reprezentacja książki XVIII – wiecznej jest w głównej mierze rezultatem braku pełnego proveniencyjnego opracowania zasobu starych druków Biblioteki Narodowej w odniesieniu do tego stulecia, w związku z czym brak nam informacji o ewentualnych dodatkowych drukach z tego czasu przechowywanych w BN.⁹⁰

⁸⁹ M. Popowska, *op. cit.*, s. 85-86, przypis 180-182.

⁹⁰ Na ten temat por. także analogiczny rozdział dotyczący księgozbioru kartuzji kaszubskiej.

Proweniencja typograficzna druków bereskich

Szczegółowa analiza zachowanego księgozbioru wykazała, iż zarejestrowanych 187 druków ukazało się w 118-tu oficynach typograficznych 41 miejscowości 8 krajów Europy. Zdecydowana większość spośród warsztatów drukarskich, które wytłoczyły dzieła będące własnością kartuzów litewskich, znajdowała się na terenie Niemiec (50 %). Daleko mniejszy udział w tym zestawieniu mają drukarnie niderlandzkie (15 %), francuskie (9,6 %), austriackie (7 %), włoskie (6,5 %) i polskie (4 %), zaś zupełnie nikły czeskie (2,5 %) oraz szwajcarskie (1%).

Niemcy. Z przebadanych 186-ciu dzieł aż 94 pozycje mają adresy wydawnicze 50-ciu warsztatów w 17 miejscowościach niemieckich. Ponad połowę całej produkcji (55 druków) wytłoczono w samej tylko katolickiej Kolonii. Spośród odnotowanych 20, na ogólną liczbę około 70 funkcjonujących w tym okresie (XVII w.) warsztatów tego miasta, największa liczba druków (14) pochodzi z działających tutaj w latach 1633-1700 oficyn Johana Wilhelma Friessem I i jego syna Johana Wilhelma II.⁹¹ Z innych typografii kolońskich wymienić należy pracownice: Johana Critha⁹² i Johana Busäusa,⁹³ których prasy opuściło po pięć dzieł czy firmę ojca i syna Kinckiusów,⁹⁴ gdzie ukazało się także pięć książek.

Kolejnym niemieckim ośrodkiem wydawniczym mającym sporą reprezentację w księgozbiorze kartuskim jest Ingolstadt, centrum działalności jezuitów w Niemczech. Tłocznie tego miasta opuściło 14 pozycji, z czego 7 przypada na funkcjonujący tutaj w latach 1617-1669 warsztat katolickiego drukarza Gregora Hänlina.⁹⁵ Na zakończenie warto również wspomnieć o Moguncji, z której oficyn typograficznych berescy kartuzi posiadali siedem prac. Pozostałe niemieckie ośrodki wydawnicze, wśród których znalazły się m.in. Monachium, Lubeka i Frankfurt n. Menem reprezentowane są pojedynczymi drukami.

Niderlandy. Firmy drukarskie zlokalizowane na terenie Niderlandów miały znacznie mniejszy udział w naszym zbiorze. Na 28 druków, które pochodzą z tego regionu, 19 pozycji ukazało się w 10 tłoczniach Antwerpii. Największa ilość książek posiada adres wydawniczy Hieronima Verdussena (5) oraz najwybitniejszego warsztatu tego miasta – prowadzonej przez spadkobierców – dawnej

⁹¹ J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, (*Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*, Bd. 12, begründet v. C. Wehmer, hrsg. v. Walter Bauhuis), (dalej **Benzing**), s. 238, 241.

⁹² Tamże, s. 235.

⁹³ Tamże, s. 240.

⁹⁴ Tamże, s. 236, 240.

⁹⁵ Tamże, s. 203.

oficyny Krzysztofa Plantina.⁹⁶ Poza Antwerpią w omawianym zasobie odnotowano pojedyncze druki tłoczony w Liège, Louvain, Franecker, Brukseli i Amsterdamie.

Francja. Drukarstwo francuskie (18 dzieł) reprezentowane jest głównie poprzez książki z oficyn Paryża (11 poz.) i Lyonu (6 poz.). Dominuje tutaj znakomity paryski zakład Sebastiana Cramoisy, z którego pochodzą 4 dzieła oraz kilka katolickich tłoczni Lyonu, dorobek których obecny jest pojedynczymi drukami.

Austria. Na ogólną liczbę 13 książek, jakie opublikowano w tym kraju, osiem wydrukowano w siedmiu tłoczniach wiedeńskich (m.in. Johanna Jakoba Kürnera Młodszego i Johanna Jakoba Manna)⁹⁷ oraz pięć w dwu warsztatach Salzburga (Melchiora Haana i Johanna Baptisty Mayera).⁹⁸

Italia. W omawianym zasobie posiadamy 12 pozycji, które zostały wydrukowane w 12 firmach trzech miast: Rzymu (7), Wenecji (4) i Rawenny (1). Z rzymskich drukarni wspomnieć można zakład Alojzego Zannetti czy Fabiana de Falco, zaś weneckich – XVIII – wieczną tłocznnię Wincentego Radici.

Druki z polskich oficyn. Zajmują one niewielką część zachowanej kolekcji bereskiej (8). Najznakomitszą z odnotowanych była niewątpliwie zarządzana przez syna Łazarza Andrysowica – Jana Januszowskiego, krakowska „Officina Lazari”, gdzie wśród wielu wartościowych publikacji wyszedł wspaniały, ogromny foliant: *Biblia* w tłumaczeniu Jakuba Wujka (1599).⁹⁹ W gronie krakowskich impresorów nie zabrakło Krzysztofa Schedla, u którego ukazały się dwa druki. Listę polskich warsztatów, których adresy znajdują się na kartach zachowanych książek zamyka oliwska oficyna cystersów funkcjonująca w latach 1672-1744.¹⁰⁰

Obok zachowanych woluminów, książki pochodzące z polskich typografii rejestruje także spis wizytacyjny z 1830 r. Na pierwszy plan wysuwa produkcja wileńskich firm wydawniczych (38 poz.) w tym nade wszystko zakładu księgarza, drukarza i nakładcy Józefa Zawadzkiego, choć pojedyncze książki wyszły u działającego w Wilnie od 1817 r. Antoniego Marcinowskiego oraz drukarni diecezjalnej i misjonarzy. Drugim miastem jest Warszawa, gdzie m.in. w drukarni pijarów ukazało się dziewięć książek. Pozostałe miasta, do których należą Kraków, Lwów, Poznań i Supraśl reprezentowane są zaledwie pojedynczymi drukami.

⁹⁶ B. Górski, *Krzysztof Plantin i Officina Plantiniana*, Wrocław 1989.

⁹⁷ Benzing, s. 461.

⁹⁸ Tamże, s. 377.

⁹⁹ A. Kawecka-Gryczowa, *Januszowski Jan*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1 : *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV-XVI*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław [i in.] 1983, s. 69-99.

¹⁰⁰ Tamże, t. 4 : *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław [i in.] 1962, s. 64-69.

Inne. Nieznaczna liczba druków pochodziła z typografii czeskich (5) i szwajcarskich (2). Cztery dzieła wyszły spod pras prężnie funkcjonującej drukarni praskiego Uniwersytetu Karola Ferdynanda, prowadzonej przez jezuitów oraz dwa u typografów bazylijskich w tym jeden u Jana Amerbacha.¹⁰¹

Zawartość treściowa księgozbioru

Już tylko pobieżne prześledzenie tytułów dzieł z omawianego księgozbioru pozwala stwierdzić, iż dominowała w nim przede wszystkim literatura ogólnie określana mianem religijnej. Ścisła reguła oraz wyraźnie kontemplacyjny charakter zakonu kartuskiego zmuszały zakonników do nabywania prac o specyficznej tematyce. Wprawdzie część dzieł docierała do klasztoru w formie darów – nie zawsze wszakże stanowiących odbicie konkretnych potrzeb – niemniej jednak i one swą zawartością treściową nie odbiegały od zasadniczego nurtu zainteresowań pustelników.

Ascetyka. Znaczną część piśmiennictwa religijnego zgromadzonego w bibliotece bereskiej wypełniały dzieła z zakresu teologii mistycznej i ascetycznej. Wprawdzie w świetle wspomnianego katalogu sporządzonego w 1820 r. nie był to największy dział biblioteki, wymieniał on bowiem 176 prac z tego zakresu przy np. 245 kaznodziejskich, ale w chwili obecnej właśnie ta dziedzina jest najliczniej reprezentowana. Stanowi ona ok. 1/3 zachowanego fragmentu (ok. 50 dzieł). Podobną sytuację spotykamy również – jeśli odnieść się tylko do polskich kartuzji – w klasztorze kaszubskim i gidelskim.

Litewska libraria obfitowała przede wszystkim w pisma autorów wywodzących się z zakonu jezuitów. Nie zachowały się wprawdzie – obecne z pewnością w klasztorze – słynne *Ćwiczenia duchowne* założyciela zakonu – Ignacego Loyoli,¹⁰² które stanowiły wzorzec dla wielu późniejszych myślicieli, niemniej jednak zebrany zestaw literatury ascetycznej uprawnia do stwierdzenia, iż kartuzja posiadała w swych zasobach dzieła o wysokiej renomie, większości najpopularniejszych jezuickich pisarzy ascetycznych XVII – wiecznej Europy.

Spośród ważniejszych dzieł warto wspomnieć *Solitudo hagiophilae* francuskiego kaznodziei Paula de Barry, które biblioteka bereska posiadała w dwu wydaniach: praskim z 1649 r. oraz kolońskim z 1708 r.¹⁰³ Pozostając w kręgu twórczości ascetyków – jezuitów godnymi odnotowania są również prace: wie-

¹⁰¹ Benzing, s. 29.

¹⁰² Inspiracją do ich powstania były m.in. *Vita Christi* kartuskiego myśliciela Ludolfa z Saksonii oraz *Flos Sanctorum* Jakuba de Voragine. *Ćwiczenia duchowne* uzyskały liczne przekłady na niemal wszystkie języki europejskie.

¹⁰³ BN XVII. 1. 6522, XVIII. 1. 12142.

lokrotnie wydawanego (także w Polsce) generała zakonu Wincentego Caraffy († 1649), w naszym zbiorze obecnego swym dziełem *Seraphinus* tłoczonym w Pradze w 1656 r.¹⁰⁴ i znanego i cenionego pisarza Jeremiasza Drexeliusa, w omawianej kolekcji reprezentowanego monachijskim wydaniem *Zodiacus Christianus* przetłumaczonym również na język polski (Kraków 1632).¹⁰⁵ Są tutaj także dzieła hiszpańskiego zakonnika Juana Eusebio Nieremberga,¹⁰⁶ węgierskiego uczonego Jana Nadasi († 1679) ze swym głośnym traktatem *Amor coelestis*¹⁰⁷ mającym również polskie wydanie oraz kolejnego Hiszpana Diego Alvarez de Paz, z którego dorobku zakonnicy berescy posiadali 3-tomowe dzieło *De vita spirituali*.¹⁰⁸

Wreszcie w końcu trudno nie wspomnieć o napisanym u schyłku życia, mającym wielkie powodzenie dziełku *De gemitu columbae* kardynała Roberta Bellarmina. Biblioteka bereska posiadała edycję tej pracy ogłoszoną drukiem w kolońskiej tłoczni Bernharda Woltera w 1620 r.¹⁰⁹

Oczywiście na tym wyliczeniu nie zamyka się lista dzieł ascetyków zgromadzonych w omawianym zbiorze. Oprócz członków Towarzystwa Jezusowego można wymienić wiele nazwisk spoza tego grona. Na pierwszym miejscu znajdzie się dominikanin Albert Wielki († 1280) z jedną ze swych najznakomitszych prac ascetycznych *De adhaerendo Deo*.¹¹⁰ W grupie tej odnotujemy również przełożony na wszystkie języki europejskie podręcznik ascetyki *Philothea*, przeznaczony zwłaszcza dla osób świeckich autorstwa św. Franciszka Salezego.¹¹¹

Spośród członków innych kongregacji zakonnych ascetykę w zbiorze kartuzów reprezentowali: Benedictus van Haeften poprzez swe dzieło *Panis quotidianus* w naszym zasobie w kolońskiej edycji z 1660 r.¹¹², kardynał Giovanni Bona obecny w bibliotece m.in. dziełem *Principia documenta vitae Christianae*,¹¹³ czy wreszcie generał zakonu karmelitów Jan a Jesu Maria z trzema tekstami pedagogiczno-ascetycznymi, z których na uwagę zasługuje *Instructio magistri novitiorum*.¹¹⁴

Teologia moralna. Przywoływany, nieistniejący już spis z 1820 r. wymieniał 249 dzieł z tego zakresu i był to wówczas – jak się wydaje – największy dział bereskiej ksiąźnicy.¹¹⁵ Również i dzisiaj książki z tej dziedziny wypełniają w za-

¹⁰⁴ BN XVII. 1. 5680.

¹⁰⁵ BN XVII. 1. 5341.

¹⁰⁶ BN XVII. 1. 6413, XVII. 1. 6647.

¹⁰⁷ BN XVII. 1. 6545.

¹⁰⁸ W wydaniu lyońskim z 1620 r. – BN XVII. 3. 19179.

¹⁰⁹ BN XVII. 1. 5673.

¹¹⁰ BN XVII. 1. 5333.

¹¹¹ BN XVII. 1. 5376.

¹¹² BN XVII. 1. 6900.

¹¹³ BN XVII. 1. 5432, XVII. 1. 5507.

¹¹⁴ BN XVII. 1. 6180.

¹¹⁵ Zob. s. 280 niniejszej pracy.

chowany fragmente dość znaczną przestrzeń. Podobnie, jak w przypadku asce-tyki, tutaj także szczególnie zaznaczyła się twórczość myślicieli jezuickich, któ-rych osiągnięcia na tym polu stanowiły jeden z czynników wyodrębnienia się teologii moralnej, jako osobnej dyscypliny naukowej.¹¹⁶

Do grona najwybitniejszych pisarzy TJ, których dorobek znany był litew-skim kartuzom, zaliczyć należy niewątpliwie hiszpańskiego zakonnika Juana Azora, którego wielokrotnie wznawiane *Institutiones morales* stanowiły – we-
dług wielu opinii – pierwszy klasyczny podręcznik moralistyki.¹¹⁷ Znaczną po-
pularnością cieszyło się w klasztorze dzieło niemieckiego uczonego Hermana Busenbauma *Medulla theologiae moralis* szeroko rozpowszechnione również
w całej Polsce. W pokartuskich zbiorach Biblioteki Narodowej zachowały się
dwa wydania tej pracy drukowane w Rawennie i Koloni w drugiej połowie
XVIII w.¹¹⁸

Grono wybitnych moralistów, których twórczość gościła na półkach librarii
w Berezie uzupełniali również twórcy wywodzący się spoza kręgu uczonych sku-
pionych wokół Towarzystwa Jezusowego. W zbiorze kartuskim zachowała się
m.in. zasługująca na uwagę opublikowana w Kolonii w 1616 r. trzynomowa edy-
cja pism zebranych, wybitnego kanonisty i moralisty, augustianina Marcina Az-
pilcuety – autora klasycznej lektury pomocniczej dla spowiedników zatytułowa-
nej *Enchiridion sive manuale confessariorum et poenitentium*.¹¹⁹

Zakonnicy posiadali również tłoczone u Melchiora Haana w Salzburgu w 1699 r.
pomnikowe kompendium teologii moralnej *Grammatica religiosa* augustiańskie-
go moralisty Abrahama a Sancta Clara († 1709), przeora i kaznodziei klasztoru
w Grazu.¹²⁰ Na zakończenie warto również odnotować bodaj najpoczytniejsze
dzieło – dwutomową *Theologia moralis* – z dorobku franciszkańskiego teologa
Anakleta Reiffenstuela († 1703), które biblioteka kartuska posiadała w wydaniu
z 1762 r.¹²¹

Teologia kontrowersyjna. Dział ten w księgozbiorze kartuzów litewskich re-
prezentowany jest kilkunastoma zachowanymi książkami.¹²² Tutaj również zna-
lazło się sporo prac członków Towarzystwa Jezusowego, którzy w tym zakresie

¹¹⁶ Dzieje zachodniej teologii moralnej były wielokrotnie przedmiotem osobnych studiów. Rów-
nież w Polsce ukazało się sporo dzieł omawiających to zagadnienie por. m.in. J. Pryszmont, *Histo-
ria teologii moralnej*, Warszawa 1987; S. T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej. Jej
metoda, treść, historia*, Poznań 1994; A. Derdziuk, *Grzech w XVIII w.*, Lublin 1996 – który podaje
najnowszą literaturę (zob. s. 36).

¹¹⁷ BN XVII. 4. 8892; por. na ten temat obszerne studium A. F. Dziuby, *Jan Azor teolog-mora-
lista*, Warszawa 1988, który cytuje bogatą literaturę.

¹¹⁸ BN XVIII. 3. 11564. I-II, XVIII. 4. 10558.

¹¹⁹ BN XVII. 5. 5026 I-II; J. Pryszmont, *op. cit.*, s. 114.

¹²⁰ BN XVII. 3. 20230.

¹²¹ BN XVIII. 3. 11562 I-II.

¹²² Wykaz z 1820 r. wyliczał 121 prac z tej dziedziny; zob. s. 280.

prowadzili wykłady w swych uczelniach biorąc wzorce z rzymskiego *Collegium Romanum*, gdzie właściwie zrodziła się klasyczna forma tej dyscypliny.

Listę otwiera podstawowa praca jednego z najwybitniejszych polemistów jezuickich wspomnianego już Roberta Bellarmina zatytułowana *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*, której pierwsze trzytomowe wydanie ukazało się w latach 1586-1593 w Ingolstadzie. Bereska ksiąźnica posiadała jego następną edycję drukowaną również w Ingolstadzie w 1605 r.¹²³

Kolejne publikacje polemistów jezuickich dostępne w bereskiej pustelni to: mająca wiele wznowień *Theologia quadripartita* pochodzącego z Irlandii, profesora teologii i filozofii w Lowanium i Anvers Ryszarda Archdekina, którą kartuzi posiadali w wydaniu praskim z 1678 r.;¹²⁴ podręcznik kontrowersyjny skierowany przeciwko kalwinistom pt. *Manuale controversiarum* holenderskiego zakonnika Martinusa Becanusa, tłoczony w Antwerpii w 1624 r.¹²⁵ czy wreszcie pierwsze wydanie z 1626 r. *Septem characters reformatoris Germaniae Martini Lutheri* wykładowcy teologii kontrowersyjnej w Dillingen Laurentiusa Foerera († 1659), autora ponad sześćdziesięciu pism apologetycznych i polemicznych.¹²⁶

Oprócz piśmiennictwa uczonych jezuickich zakonnikom kartuskim dostępne były także dzieła innych teologów kontrowersyjnych. W bibliotece znajdowała się m.in. – ogłoszona drukiem w kolońskiej oficynie Arnolda Myliususa w 1602 r. – praca – wzmiarkowanego wcześniej – XVI – wiecznego uczonego angielskiego, Tomasza Stapletona *Promptuarium catholicum, ad instructionem contra haereticos nostri temporis*.¹²⁷

Kaznodziejstwo. Bereskim mnichom dostępnym było z tej dziedziny kilkanaście prac w wielu przypadkach autorstwa kaznodziejów cieszących się w Europie sporą popularnością. Odnotowano zatem w pokartuskich zbiorach BN trzy zbiory homilii znakomitego mówcy jezuickiego Henryka Engelgrave († 1670) *Caeleste Pantheon*,¹²⁸ *Caelum Empyreum*¹²⁹ i *Lux evangelica*¹³⁰; wszystkie opublikowane w latach 70-tych XVII stulecia w Kolonii. Do grona najwybitniejszych kaznodziejów epoki, działających również na polu ascetyki, należał hiszpański dominikanin Ludwik z Granady, którego pisma tłumaczono wielokrotnie również na język polski. W omawianym zespole zachowało się mogunckie wy-

¹²³ BN XVII. 3. 19088; B. Natoński, *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna. Nauczanie i piśmiennictwo*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2 : *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 1 : *Teologia humanistyczna*, Lublin 1975, s. 93-94.

¹²⁴ BN XVII. 3. 18554.

¹²⁵ BN XVII. 3. 20406.

¹²⁶ BN XVII. 3. 18656.

¹²⁷ BN XVII. 3. 19351.

¹²⁸ BN XVII. 3. 20756 I-II.

¹²⁹ BN XVII. 3. 20906 I.

¹³⁰ BN XVII. 3. 20822.

danie (1612) najważniejszego bodaj homiletycznego dzieła w jego dorobku *Conciones de tempore et sanctis*.¹³¹

Biblioteka kartuzji *Sanctae Crucis* posiadała w swych zbiorach także kazania belgijskiego teologa Laurentiusa Beyerlincka – *Conciones selectae* wydane w Kolonii w 1627 r.,¹³² a także homilie hiszpańskiego egzegety jezuickiego Gaspara Sancheza († 1628) wydane w Wenecji w 1601 r.¹³³

Prawo kanoniczne. Zdecydowanie mniejszy udział w zachowanym księgozbiorze kartuskim zajmuje prawo kanoniczne.¹³⁴ Szczególnie wartym odnotowania jest wielki 10 – tomowy leksykon prawny *Bibliotheca canonica iuridica* autorstwa franciszkańskiego kanonisty Luciusa Ferrarisa († 1763).¹³⁵ Dzieło to doczekało się wielu wydań, stanowiąc dzięki cytatom z przeszło 700 autorów i licznych decyzji kongregacji oraz konstytucji papieskich doskonały podręcznik, mający szerokie zastosowanie w praktyce prawniczej.

Kolejnym kanonistą, którego twórczość znano w klasztorze kartuskim, był benedyktyn, profesor na uniwersytecie w Salzburgu i rektor tamtejszego seminarium duchownego Ludwik Engel († 1674). W zasobie bereskim zachowała się w wydaniu salzburskim z 1681 r. najgłośniejsza jego praca, mająca liczne wznowienia, zatytułowana *Collegium universi iuris canonici*.¹³⁶ Autor ten cieszył się znakomitą renomą o czym świadczy m.in. fakt, iż zaliczono go w poczet tzw. *auctores probati*, na których opinie w orzecznictwie powołuje się Rota Rzymska.

Cartusiana. Bibliotekarz bereski nie wydzielił wprawdzie osobnego działu, który skupiałby prace autorów związanych z zakonem kartuskim lub publikacje podejmujące problematykę zakonną, z czym mamy do czynienia np. w przywoływanej już wielokrotnie bibliotece kartuzji kaszubskiej,¹³⁷ niemniej jednak, chcąc zaznaczyć udział takich dzieł, postanowiono ich omówienie zebrać w jednym miejscu.

Niestety, nie przetrwały tutaj wielkie edycje pism słynnych kartuskich myślicieli, jak to miało miejsce we wspomnianej wyżej bibliotece. Jest to niewątpliwie efekt rozproszenia księgozbioru, nie sposób bowiem wyobrazić sobie brak – w bądź co bądź sporej bibliotece kartuskiej – dzieł tak znakomitych twórców

¹³¹ BN XVII. 3. 20818, XVII. 3. 20632; por. M. Brzozowski, *Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI-XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej...*, s. 367.

¹³² BN XVII. 3. 19513.

¹³³ BN XVII. 3. 20781.

¹³⁴ W 1820 roku dzieł z tego zakresu było 139.

¹³⁵ W zespole pokartuskim Biblioteki Narodowej zachowało się niekompletne wydanie weneckie z 1770 r. – BN XVIII. 4. 10423 III-X.

¹³⁶ BN XVII. 3. 20679.

¹³⁷ W XVIII – wiecznym katalogu z Kartuz znajdował się dział „L” – *Libri S. Ordinem Cartusiensem*, który liczył 210 pozycji – por. *Elenchus Librorum...* s. 51^v-56; por. K. Nierzwicki, *Warsztat bibliotekarski...*, s. 81.

zakonu, jak Dionizego Kartuzza (Dionisius Cartusianus), Laurentiusa Suriusa, Wenera Rolewincka czy np. zasłużonego wydawcy ksiąg wielu pisarzy kartuskich Theodora Petreiusa.

Wśród prac autorów zachowanych w omawianym zbiorze są spisane przez piątego przeora La Grande Chartreuse Guigona I podstawowe przepisy reguły kartuskiej – *Consuetudines*, tłoczone w Bazylei u Jana Amerbacha w 1510 r., obecnie przechowywane w Bibliotece Kórnickiej PAN¹³⁸ oraz jego ascetyczne dziełko *Spirituale opusculum aureum* wydane w 1621 r.¹³⁹ Zbiór ten uzupełniają: *Nutrimenta divinae pietati* w wiedeńskiej edycji z 1661 r., autorem którego był Nicolaus Belfer – w latach 1647-1668 przeor kartuzji „Thronus Virginis Mariae” w Gaming;¹⁴⁰ kazania (*Sermones ad religiosos*) przeora Wielkiej Kartuzji Guilielmusa Bibauta († 1535) tłoczone w Antwerpii w 1654 r.¹⁴¹ czy wreszcie główne dzieło w dorobku przeora klasztoru w Brünn René Hensaeusa († ok. 1610) *Tyrocinium militiae sacrae et religiosae* drukowane w Kolonii w 1609 r.¹⁴²

Pozostałe dziedziny piśmiennictwa. Wśród książek z innych dziedzin piśmiennictwa, jakie zgromadzono w bibliotece kartuzów bereskich, przetrwały głównie pojedyncze dzieła z zakresu egzegetyki, liturgiki, historii, historii Kościoła, filozofii, astronomii i geografii a nawet poradniki do rachunkowości.

Egzegezą zajmował się portugalski karmelita Joannes da Sylveira († 1687). Biblioteka bereska posiadała drukowaną w Wenecji 10 – tomową edycję jego dzieł, z której do dnia dzisiejszego zachowały się dwa woluminy (t. 1-2 i 9-10).¹⁴³ Liturgika reprezentowana jest m.in. studium o oficjum brewiarzowym (*De divina psalmodia*) wzmiankowanego wcześniej cysterskiego uczonego Giovanniego Bony, w którym omówił poszczególne godziny kanoniczne w ich rozwoju historycznym.¹⁴⁴

Pośród prac historycznych wartym przywołania jest *Academiarum celebrium universi terrarum* jedna z najlepszych prac uczonego niemieckiego Jakuba Middendorpa.¹⁴⁵ Historia Kościoła była przedmiotem studiów włoskiego teologa

¹³⁸ BK PAN sygn. 31219.

¹³⁹ BN XVII. 1. 5330; A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument – Ein heuristischer Apparat*, I: *Bibliographie générale. Auteurs cartusiens*, Paris 1976, s. 94-96 (gdzie podana podstawowa literatura); zob. również R. Witkowski, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5. „Scripta Minora” 1, 1996, s. 204-206.

¹⁴⁰ BN XVII. 1. 5529; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 305.

¹⁴¹ A. Gruys, *op. cit.*, s. 49.

¹⁴² BN XVII. 1. 6261; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 355; Jöcher, EB 2, szp. 1926-1927.

¹⁴³ BN XVIII. 4. 10268 I-II, IX-X.

¹⁴⁴ BN XVII. 3. 19556.

¹⁴⁵ BN XVII. 2. 1269; F. J. Bianco, *Die alte Universität Köln und die spätern Gelehrten Schulern dieser Stadt*, Th. 1, Köln 1855, s. 834, Th. 2: *Die ehemalige Universität und die Gymnasien zu Köln [...]*, Köln 1850, s. 1386-1387.

augustiańskiego Giovanniego L. Bertiego († 1766) – profesora uniwersytetu w Pizie, z którego dorobku w księgozbiorze kartuskim znalazł się krótki podręcznik z uprawianej przez niego dziedziny *Historia ecclesiastica* tłoczony w Wenecji w 1769 r.¹⁴⁶

Filozofia ma swe przedstawicielstwo w wielokrotnie wznawianej pracy *Questiones philosophicarum* jezuickiego profesora Sylwestra Maurusa († 1687) – wykładowcy i rektora Kolegium Rzymskiego.¹⁴⁷ Autorem dzieł geograficznych i astronomicznych był holenderski uczony Adrian Metius († 1635) – doktor nauk medycznych, mający w swym dorobku sporą liczbę dzieł z tego zakresu, pisanych częściowo po łacinie, częściowo po holendersku. Zakonnikom bereskim dostępne były dwie jego prace, z których wymienić warto *Institutiones astronomice et geographicae* z 1614 r.¹⁴⁸

Klasztorne posiadłości ziemskie oraz licznie prowadzone czynności gospodarskie wymagały umiejętności prowadzenia ksiąg rachunkowych. Pomocą służyły fachowe poradniki, z których w opisywanym zbiorze odnaleziono *Kaufmannsrechenbuch* popularnego lubeckiego autora Arnolda Möllera († 1655).¹⁴⁹

Polonika

Biblioteka kartuzji w Berezie wymaga naturalnie również odniesienia się do zawartej w jej zbiorach literatury określanej mianem poloników. Podobnie, jak w przypadku dzieł z zakresu problematyki kartuskiej (*cartusiana*), berescy bibliotekarze najprawdopodobniej nie zebrali w odrębnym miejscu również dzieł polskich, co miało miejsce w kartuzji pomorskiej.¹⁵⁰ Brak inwentarza oraz niewielka liczba zachowanych ksiąg nie pozwalają na precyzyjne ustalenie wielkości zgromadzonych poloników w bibliotece bereskiej. Wydaje się jednak, że ich liczba była spora, na co wskazuje choćby wykaz nabytków z ostatnich dziesięciu lat działalności kartuzji, z którego wynika, że klasztor kupował wówczas przede wszystkim dzieła polskie.

Kwerenda w Bibliotece Narodowej oraz analiza wspomnianego wykazu zakupów pozwoliły ustalić 72 tytuły poloników w przyjętym rozumieniu tego terminu.¹⁵¹ Efektem poszukiwań w BN było odnalezienie 10 druków polskich, reszta to dzieła poznane z opisów zamieszczonych na kartach wizytacji.

W tej ostatniej grupie znalazły się przede wszystkim drukowane w pierwszej ćwierci XIX w. polskojęzyczne dzieła zarówno teologiczne m.in. z zakresu teolo-

¹⁴⁶ BN XVIII. 4. 10337.

¹⁴⁷ BN XVII. 2. 5674.

¹⁴⁸ BN XVII. 3. 19395, XVII. 3. 19396.

¹⁴⁹ BN XVII. 3. 25795.

¹⁵⁰ Katalog kartuzji na Kaszubach zawierał dział „K” – *Libri Regnum Poloniae*, zob. *Elenchus Librorum...*, k. 48^v-51^v; por. K. Nierzwicki, *Warsztat bibliotekarski...*, s. 81.

¹⁵¹ A. Kawecka-Gryczowa, *Nad uzupełnieniami Bibliografii Polskiej Estreichera*, [w:] *Z problemów bibliografii*, Warszawa, 1970, s. 201-202.

gii dogmatycznej, moralnej i kaznodziejstwa, jak i prace z dziedziny prawa, botaniki, arytmetyki, historii, gramatyki, logiki a nawet poradniki gospodarskie hodowli zwierząt i uprawy roślin.

Spśród pism religijnych, których w spisie zarejestrowano ogółem 25 pozycji w 42 woluminach, z zakresu teologii moralnej i dogmatycznej zakonnikom kartuskim dostępne były m.in. praca *Moralis christiana* autorstwa Franciszka Pollaschka, profesora teologii moralnej i pastoralnej liceum ołomunieckiego, drukowana w wileńskiej firmie Józefa Zawadzkiego w 1824 r.¹⁵²; *Institutiones theologiae dogmaticae* Jędrzeja Pohla († 1820) tłoczona w diecezjalnej drukarni w Wilnie,¹⁵³ a także benedyktyńskiego opata Antoniego Rejbergera *Etyka chrześcijańska, czyli teologia moralna do użycia szkolnego zastosowana* w tłumaczeniu na język polski dokonany przez profesora Uniwersytetu Wileńskiego ks. Jana Kantego Chodaniego, drukowana w trzech tomach w Wilnie w latach 1821-1822.¹⁵⁴

Polemikę katolicką reprezentowało w omawianym zbiorze jedno z najważniejszych dzieł w dorobku francuskiego teologa i kaznodziei Jacques'a Bossueta *Wykład nauki katolickiego kościoła względem tych wiary artykułów, o które dysydenci osobliwie kalwini się spierają...* w przekładzie na polski Michała Korczyńskiego, które ukazało się we Lwowie w 1827 r.¹⁵⁵

Kilka książek wymienionych w tej grupie stanowiły pisma kaznodziejskie. Znalazł się tutaj podręcznik kaznodziejski pijarskiego teoretyka literatury i pedagoga, profesora uniwersytetu w Wilnie Filipa Nareusza Golańskiego († 1824) *Materyał kaznodziejski dla pomocy zbawiennego opowiadania słowa boskiego* drukowany w Wilnie w 1813 r.,¹⁵⁶ a także homilie kolejnego pijara, kaznodziei przy kościele akademickim w Wilnie Franciszka Godlewskiego († 1838), które wznawiano kilkakrotnie w latach 1806-1829.¹⁵⁷ Wśród autorów były również nazwiska Piotra Skargi¹⁵⁸ oraz Edwarda Kainko († 1852)¹⁵⁹ piszącego pod pseudonimem Kajetan Gawiński.

Obok tego w klasztornej bibliotece znajdował się podręcznik *Nauka chrześcijańskiej katolickiej religii*¹⁶⁰ wspomnianego ks. Chodaniego († 1823) opublikowany w 1823 r. również w warsztacie Zawadzkiego a także *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa* Jakuba Wujka w wydaniu poznańskim z 1820 r.¹⁶¹

¹⁵² *Wizyta*, k. 32', poz. 2; K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 3, Kraków 1876, (dalej E.), s. 454.

¹⁵³ *Wizyta*, k. 32', poz. 6; E. III, 437.

¹⁵⁴ *Wizyta*, k. 32', poz. 17; E. IV, s. 36.

¹⁵⁵ *Wizyta*, k. 32', poz. 19; E. I, s. 40.

¹⁵⁶ *Wizyta*, k. 32', poz. 23; E. II, s. 53.

¹⁵⁷ *Wizyta*, k. 32', poz. 24; E. II, s. 49.

¹⁵⁸ *Wizyta*, k. 32', poz. 25.

¹⁵⁹ *Wizyta*, k. 32', poz. 26.

¹⁶⁰ *Wizyta*, k. 32', poz. 7; E. I, s. 105.

¹⁶¹ *Wizyta*, k. 32', poz. 20; E. V, s. 174.

Drugą, znacznie większą grupę poloników odnotowanych w cytowanym wykazie stanowiła literatura naukowa. Obejmuje ona 38 tytułów druków polskich w 80 tomach.

W pierwszym rzędzie zwraca uwagę obecność wielu dzieł słownikowych i podręczników gramatyki. Mogli więc zakonnicy berescy w ostatnich latach istnienia klasztoru korzystać m.in. z obszernego, drukowanego w Wilnie u J. Zawadzkiego w latach 1822-1823 *Słownika łacińsko-polskiego* jezuita, bibliotekarza Akademii w Płocku Floriana Bobrowskiego († 1846), jak również ze *Słownika łacińsko-polskiego*,¹⁶² stanowiącego główne dzieło w dorobku historyka i leksykografa Stanisława Czerskiego († 1833), w którym autor zamieścił swe dotychczasowe prace leksykograficzne oraz bibliografię słowników łacińskich w Polsce.

Z prac gramatycznych w bibliotece znajdowały się dwie *Gramatyki języka polskiego* Jana Dworzeckiego¹⁶³ i Maksymiliana Jakubowicza († 1853)¹⁶⁴ drukowane w Wilnie w 1824 i 1825 r., *Gramatyka rosyjska dla użytku cudzoziemców* Karola Filipa Reiffa¹⁶⁵ oraz *Gramatyczne prawidła języka niemieckiego* Leonarda Trojanowskiego¹⁶⁶ pochodzące także z wileńskich warsztatów typograficznych.

W zbiorze „ksiąg naukowych” były także dzieła z innych dziedzin, jak choćby rozprawy wybitnego uczonego Jana Śniadeckiego w tym *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi* drukowana w Wilnie u J. Zawadzkiego,¹⁶⁷ *Logika, czyli pierwsze zasady sztuki myślenia* wybitnego filozofa, klasyka sensualizmu Etienn’a Condillaca († 1780),¹⁶⁸ jak również *Przykłady stylu polskiego w rozmaitych rodzajach wymowy* Ignacego Szydłowskiego († 1846).¹⁶⁹

Jak już wcześniej nadmieniono, biblioteka bereska obfitowała w różnorakie dzieła medyczne, botaniczne oraz poradniki gospodarskie. Wśród dzieł medycznych w wykazie pojawiają się tytuły: *Poradnik zdrowia*, *Dykcyonarz powszechny medycyny i chirurgii*, *Medycyna dla ludu wiejskiego*. Botanikę reprezentują m.in. *Dykcyonarz roślinny* Krzysztofa Kluka oraz *Początki botaniki* Stanisława Jundziłła († 1847). Z bogatej grupy poradników gospodarskich zakonnicy mieli do dyspozycji prace o hodowli owiec i bydła, a także komplety wychodzącego w latach 1819-1823 „Dziennika Wileńskiego” – czasopisma poświęconego gospodarce, rolnictwu, rękodziełom, sztuce i rzemiosłu¹⁷⁰ oraz warszawskiej „Izys Polskiej” – dziennika odnoszącego się do zagadnień związanych z przemysłem i gospodarstwem wiejskim.¹⁷¹

¹⁶² *Wizyta*, k. 32^r, poz. 29; E. I, s. 272.

¹⁶³ *Wizyta*, k. 32^r, poz. 31; E. I, s. 429.

¹⁶⁴ *Wizyta*, k. 32^r, poz. 33; E. II, s. 189.

¹⁶⁵ Wilno, J. Zawadzki, 1823; *Wizyta*, k. 32^r, poz. 34; E. IV, s. 38.

¹⁶⁶ Wilno, 1823; *Wizyta*, k. 32^r, poz. 32; E. IV, s. 535.

¹⁶⁷ *Wizyta*, k. 32^r, poz. 37; E. IV, s. 298.

¹⁶⁸ *Wizyta*, k. 32^r, poz. 42; E. II, s. 419.

¹⁶⁹ *Wizyta*, k. 32^v, poz. 48; E. IV, s. 464.

¹⁷⁰ *Wizyta*, k. 32^v, poz. 53; E. I, s. 445.

¹⁷¹ *Wizyta*, k. 32^v, poz. 54; E. II, s. 176.

Niestety żaden z druków wymienionych na kartach dokumentu wizytacyjnego nie dochował się do naszych czasów.

Do grupy dzieł, których istnienie skonstatowano również jedynie w oparciu o przekazy źródłowe, należy praca włoskiego jezuitę Franciszka Turrianusa († 1584) *De Sanctissima Eucharistia* dedykowana biskupowi wileńskiemu Walerianowi Protasewiczowi Suszkowskiemu (1556-1580), drukowana w Paryżu w 1577 r., zarejestrowana w opublikowanym katalogu ks. Michała Godlewskiego, przechowywana jeszcze na początku naszego wieku w zbiorach Petersburskiej Akademii Duchownej.¹⁷²

Natomiast niewiele poloników posiadamy wśród ksiązek z biblioteki bereskiej zachowanych w BN w Warszawie. Ogółem – jak już wspomniano – udało się odnotować 10 takich dzieł, spośród których największą popularnością w całej Europie cieszyły się *Meditationes* pióra jednego z najwybitniejszych polskich pisarzy ascetycznych – profesora Akademii Wileńskiej, jezuitę Mikołaja Łęczyskiego. W omawianym księgozbiórze przetrwały dwa egzemplarze drukowane w Liège w 1672 r.¹⁷³ Bereskim zakonnikom dostępny był również – o czym nadmieniono – jeden z najznakomitszych polskich przekładów *Biblii* dokonany przez Jakuba Wujka, tłoczony w krakowskiej Oficynie Łazarzowej w 1599 r.¹⁷⁴

W grupie poloników znalazł się również drukowany w Antwerpii i Paryżu, dwuczęściowy zbiór kazań zatytułowany *Dom mądrości* znakomitego kaznodziei Kazimierza Jana Wojsznarowicza († 1680)¹⁷⁵; reguła benedyktyńska opracowana przez tynieckiego zakonnika Stanisława Szczygielskiego († 1687) – *Catechismus Monasticus* tłoczona w krakowskiej oficynie Schedla¹⁷⁶ oraz praca z dziedziny fizyki niezwykle płodnego pisarza jezuickiego Wojciecha Tylkowskiego *Physica curiosa*, która opuściła warsztat drukarski cystersów oliwskich w 1682 r.¹⁷⁷

* * *

Zaprezentowany materiał pozwala na wyciągnięcie kilku wniosków odnośnie roli książki polskiej w klasztorze bereskim. W pierwszym rzędzie daje się zauważyć, iż jej ranga podniosła się zdecydowanie wraz ze wzrostem liczby członków konwentu narodowości polskiej. Zjawisko to obserwujemy szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach istnienia klasztoru, kiedy zakonnicy pochodzący z Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego stanowią niemal 100% obsady kartuzji.¹⁷⁸ Wów-

¹⁷² M. Godlewski, *Catalogus librorum qui in Bibliotheca Caesariae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae Academiae asservantur. Sectio I. Polonica XV et XVI saeculi*, Petropoli 1901, poz. 59.

¹⁷³ BN XVII. 1. 6204, BK PAN sygn. 127499; EWOJ, s. 388.

¹⁷⁴ BUW 612. 10; EWOJ, s. 765.

¹⁷⁵ BMSW XVII. 3. 663 adl.

¹⁷⁶ BN XVII. 1. 674.

¹⁷⁷ BN XVII. 2. 69-70.

¹⁷⁸ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 113.

czas też wpływa do biblioteki na drodze zakupów bardzo wiele książek w języku polskim.

Trudno natomiast wyznaczyć miejsce polonikom w ciągu całego okresu funkcjonowania pustelni. Zasadniczym tego powodem jest niewielka ich reprezentacja w zachowanej części księgozbioru, stanowiąca zaledwie 6% zarejestrowanych książek. Brak katalogu oraz innych źródeł mogących potwierdzić ich obecność zmusza do pozostawienia tego zagadnienia bez odpowiedzi. Dla porównania warto jedynie przypomnieć, że ksiąźnica kartuzji pomorskiej posiadała przynajmniej 12% poloników, a wśród zachowanych do dzisiaj jej pozostałości, książka polska zajmuje jeszcze około 10%. Podobnie jest w obecnych pozostałościach po librarii klasztoru w Gidlach.

Czym zatem wytłumaczyć w przypadku Berezy tak niski odsetek polskich druków w obecnej chwili. Można jedynie przypuszczać, że polonika szczególnie narażone na utratę w zwykły sposób zostały rozgrabione lub po prostu zniszczone. Mogło to nastąpić zarówno w okresie pokasacyjnym, jak i w latach II wojny światowej.

5.

UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU

erem ?

Podobnie, jak to miało miejsce w kartuzji macierzystej na Kaszubach oraz innych konwentach zakonu, księgozbiór biblioteki w Berezie udostępniany był w pierwszym rzędzie ojcom konwentualnym, w dalszej zaś kolejności zamieszkującym klasztor braciom.¹⁷⁹ Wydaje się, że tak jak w Kartuzach, bibliotekarze nie stosowali – znanej z innych kartuzji europejskich – księgi wypożyczeń, ani też nie brali pokwitowań za udostępnione woluminy.

Wprawdzie trudno nam ustalić, jak kształtowała się dynamika wypożyczeń oraz jak częste były wśród profesów i braci wizyty w bibliotece, ale możemy mniemać, że wielu zakonników chętnie sięgało po stojące na półkach woluminy, chociaż – jak wykazują źródła – ksiąźnica nie zawsze znajdowała się w centrum zainteresowań mieszkańców eremu.

Książki zgromadzone przez kartuzów bereskich w znacznej części służyły im do pogłębiania życia duchowego, stąd w zachowanym fragmencie dawnej ksiąźnicy dominuje przede wszystkim piśmiennictwo ascetyczne i mistyczne. Literaturę z tego zakresu uzupełniają dzieła kaznodziejskie oraz popularne w klasztorze pisma z dziedziny teologii moralnej.

Prowadzony w klasztorze od 1667 r. nowicjat, w którym pod koniec funkcjonowania pustelni nauczano teologii moralnej, etyki chrześcijańskiej, logiki, metafizyki, historii Kościoła oraz języka łacińskiego wskazuje, że również dzieła z tych dziedzin znajdowały czytelników. Trudno ocenić poziom nauczania w nowicjacie, od którego zależało z pewnością wykorzystanie literatury, ale wiemy, że

¹⁷⁹ Bliższe szczegóły oraz literaturę zamieszczono w rozdz. „Użytkowanie księgozbioru” w części pracy dotyczącej biblioteki „Raju Maryi”.

jednym z wykładowców był zaproszony przez kartuzów doktor teologii Innocenty Krzyszkowski, trynitarz z Wilna.¹⁸⁰

Zakonnicy jednakże interesowali się nie tylko piśmiennictwem religijnym i teologicznym. W klasztornej bibliotece dostępne były także bardzo liczne książki prawnicze, które wobec częstych, będących niemal na porządku dziennym procesów, jakie klasztor toczył w różnych sprawach były niezwykle przydatne i z pewnością często użytkowane. Podobną rolę odgrywało piśmiennictwo przyrodnicze i medyczne oraz szereg obecnych w księżnicy poradników pomocnych w prowadzeniu gospodarstwa wiejskiego, po które bez wątplenia sięgali odpowiedzialni za jego utrzymanie zakonnicy. Prace botaniczne służyły również poszczególnym mnichom, hodującym różnorakie rośliny w swych położonych przy eremach małych ogródkach.¹⁸¹ Dzieła z zakresu medycyny oraz farmacji, wykorzystywano zapewne w prowadzonej u schyłku funkcjonowania klasztoru aptece oraz niewielkim szpitaliku.¹⁸²

Próba ustalenia najaktywniejszych użytkowników biblioteki nie jest prosta. Niewątpliwie szczególnie zainteresowanie lekturą wykazywali przede wszystkim ci zakonnicy, którzy przed wstąpieniem do klasztoru odbyli edukację zarówno na uniwersytetach, jak i w różnorodnych szkołach zakonnych, oraz parali się w kartuzji pracą naukową. Wiadomości o takich osobach nie zachowało się wiele. Dotyczą one jedynie kilkunastu zakonników oraz ośmiu, spośród przynajmniej 22 przeorów, którzy zarządzali kartuzją w ciągu niemal dwu stuleci jej istnienia.

Chronologicznie pierwszym przeorem, o którym wiemy, że studiował na uniwersytecie w Królewcu i jednocześnie poświęcał się pracy naukowej, działając głównie na polu teologii był – znany nam już z kartuzji kaszubskiej – Bruno Gerend. Przeorem w Berezie został w 1695 r. Nie wiemy, czy podobnie jak w kartuzji swej profesji, również w Berezie pisał rozprawy teologiczne, ale możemy przypuszczać, że pośród licznych obowiązków pełnionych na urzędzie przeora, pozostał wierny swym zamiłowaniom do nauki i książki,¹⁸³ będąc na nowym miejscu aktywnym czytelnikiem, a tym samym i użytkownikiem biblioteki.

W opinii Schwengla człowiekiem uczonym („vir doctus”)¹⁸⁴ był dziewiąty przeor klasztoru, pochodzący z Moraw Jodoc Opichal († 1711), który do litewskiego eremu przybył z kartuzji w Ołomuńcu.¹⁸⁵ Równie zaszczytnym epitetem „vir prudens” został obdarzony przez kaszubskiego historiografa następcę Opichala na urzędzie przeora Jan Foecher († 1728) z Kolonii,¹⁸⁶ który do eremu litewskiego przybył z Kartuz w 1696 r.¹⁸⁷

¹⁸⁰ M. Popowska, *op. cit.*, s. 68; H. Gapski, *op. cit.*, s. 115.

¹⁸¹ M. Popowska, *op. cit.*, s. 86.

¹⁸² M. Popowska, *op. cit.*, s. 75; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 109-110.

¹⁸³ Zob. s. 43-44, 243 niniejszej pracy.

¹⁸⁴ G. Schwengel, *Appendix ad tomum III...*, s. 254.

¹⁸⁵ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 96.

¹⁸⁶ ADP, Monastica, Kartuzy 30, *Kalendarium conventuale domus Paradisi Mariae*, s. 37.

¹⁸⁷ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 96.

W braniewskim kolegium jezuickim uczył się przed wstąpieniem do zakonu kolejny przeor kartuzji *Sanctae Crucis*, wcześniej profes klasztoru kaszubskiego Bruno Kadau († 1779) pochodzący z Braniewa. Do wysokich godności w kapitule wileńskiej oraz stopnia doktora teologii doszedł Stefan Pusławski urodzony na Polesiu, przeor naszego domu w latach 1790-1791, który zrezygnował z tej funkcji i na własną prośbę został sekularyzowany przez władze duchowne, by z czasem osiągnąć wspomniane wcześniej godności.

W Brześciu Litewskim pobierał naukę, ukończywszy drugą klasę Dominik Kowalski urodzony w 1794 r. w powiecie winnickim w guberni podolskiej, przeor w latach 1823-1827, który do kartuzji wstąpił w 1815 r.¹⁸⁸ Edukację w „szkołach Zamojskiej akademii” odbywał przedostatni przeor kartuzji oraz ostatni polski kartuz Ignacy Gronkowski († 1865), ucząc się „początków łaciny, języka francuskiego i niemieckiego” oraz „teologii moralnej”.¹⁸⁹

Największe jednakże zainteresowanie dla spraw naukowych wykazywał ostatni, a zarazem najśłynniejszy przeor klasztoru Paweł Gieniusz. Urodził się w szlacheckiej rodzinie w 1803 r. Swą edukację rozpoczął w Grodnie, gdzie ukończył cztery klasy. Na kartach dokumentu ostatniej wizytacji zapisano że „w zakonie uczył się logiki, metafizyki, teologii dogmatycznej, moralnej, etyki chrześcijańskiej i historii kościelnej”.¹⁹⁰ Do klasztoru bereskiego wstąpił w 1823, by po roku złożyć profesję zakonną. W 1825 roku został zakrystianinem, zaś w 1829 prokuratorem klasztoru. W rok później mianowano go przeorem, który to urząd piastował do kasaty w 1831 r. Zmarł 15 września 1846 r.

Zarówno przez okres pobytu w kartuzji, jak i po jej zniesieniu Gieniusz wiele pracował naukowo. Interesował się szczególnie botaniką, której tajniki zgłębiał poprzez dostępną w bibliotece literaturę. Księgozbiór klasztorny bowiem – jak już nadmieniono – obfitował w dzieła z tej dziedziny, z których znaczna część została zakupiona w ostatnich latach istnienia pustelni najprawdopodobniej za sprawą Gieniusza. Młody przeor sięgał z pewnością m.in. po nabyty w tym czasie pierwszy krytyczny opis flory polskiej: *Dykconarz roślinny, w którym podług układu Linneusza opisane są rośliny nie tylko krajowe* autorstwa przyrodnika i duchownego Krzysztofa Kluka († 1796) drukowany w Warszawie w 1805 r.;¹⁹¹ trzypięciotomową edycję *Ogrodnictwa zastosowanego do klimatu północnego* Jana Hermana Zigry drukowaną w Wilnie 1825¹⁹² czy też *Początków botaniki* opracowanych przez ks. Stanisława Jundziłła opublikowane w Warszawie w 1804 r.

Literatura botaniczna służyła Gieniuszowi również jako pomoc w prowadzonym ze znanym ogrodnictwie, którym to zajęciom tym oddawał się głównie już po kasacie klasztoru, jako przeor w benedyktyńskim opactwie w Starych Tro-

¹⁸⁸ Tamże, s. 100.

¹⁸⁹ *Wizyta*, s. 53-54; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 100-101.

¹⁹⁰ *Wizyta*, k. 53-54.

¹⁹¹ E. II, 388.

¹⁹² E. V, 305.

kach. Szerokie zainteresowania Gieniusza zagadnieniami przyrodniczymi i medycznymi podsycały z pewnością przyjaźnią z wybitnym profesorem farmacji i farmakognozji Uniwersytetu Wileńskiego Janem Fryderykiem Wolfgangiem († 1859), twórcą pierwszego naukowego periodyku farmaceutycznego „Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński”.¹⁹³ W 1845 r., na pogrzebie córki profesora – Julii, Gieniusz wygłosił homilię, którą w kilka miesięcy później ogłoszono drukiem u Józefa Zawadzkiego w Wilnie.¹⁹⁴

Gieniusza interesowały jednak nie tylko zagadnienia botaniczne. Podczas swego pobytu w kartuzji oraz w latach po jej kasacji oddawał się również studiom teologicznym i z zakresu dziejów Kościoła. Owocem pracy były m.in. tłumaczenia dzieł św. Augustyna a także łacińskiego hymnu *Omni die dic Mariae* autorstwa kartuza Konrada von Haimburg. Pisał również dzieła – niestety zaginione – dotyczące historii zakonu kartuzów, cystersów i benedyktynów. Był także autorem książki podejmującej problematykę polityki Rosji wobec Kościoła katolickiego i narodu polskiego, do której dołączył wiele źródłowych aneksów. Dzieło to ukazało się za życia autora w Poznaniu w 1843 r.¹⁹⁵ Obok tego na prośbę przyjaciół układał wiersze ujmujące zachwytem przyrody i otaczającego świata, których kilka wydał w swej księżeczce o Gieniuszu ks. A. Ważyński.¹⁹⁶

Oprócz wymienionych przeorów naszej kartuzji, edukację na różnym poziomie odbywało także kilkunastu profesów i braci. Wiedzę o nich czerpiemy zarówno z pism Schwengla, kronik Pasieki oraz przede wszystkim z kart – wielokrotnie przywoływanej – ostatniej wizytacji.

W świetle tych dokumentów udało się ustalić przynajmniej 12 zakonników, o których wiemy, że przed wstąpieniem do eremu pobierali nauki, chociaż najczęściej była to elementarna edukacja odbywana w szkołach parafialnych lub zakonnych. Nieco wyższe wykształcenie posiadali jedynie pochodzący z Ornety Jan Hoffman († 1686), prokurator w latach 1671-1675, który profesję złożył w kartuzji kaszubskiej w 1661 r., i – jak zanotował Schwengel – studiował logikę¹⁹⁷ oraz Ślązak Kaspar Heptner († 1731), obok którego nazwiska kronikarz kartuzji bereskiej zanotował: *Studiosus Academia Ollomucensi*.¹⁹⁸

¹⁹³ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 102; P. Szczaniecki, *op. cit.*, s. 137; R. RembIELIŃSKI, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1987, s. 325.

¹⁹⁴ *Mowa na pogrzebie śp. Panny Julii Wolfgang, zmarłej 5 stycznia 1845 r., miana 8 stycznia t. r. w kaplicy Pałunianskiej przez księdza Pawła Gieniusza*, Wilno 1845; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 102.

¹⁹⁵ P. Gieniusz, *Wiadomości do dziejów Kościoła i religii katolickiej w krajach panowaniu rosyjskiemu podległych*, Poznań 1843; por. L. Finkel, *Bibliografia historii Polski*, t. 1, Warszawa 1955, s. 700; P. P. Gach, *Kartuzi w Polsce...*, s. 205.

¹⁹⁶ A. Ważyński, *op. cit.*, s. 17, 21, 26 itd.

¹⁹⁷ Gdańsk V, s. 16, 28, 62, 70.

¹⁹⁸ Pasieka, HCA pod rokiem 1685.

Naukę w szkołach parafialnych oraz prowadzonych m.in. przez bazylianów¹⁹⁹ pobierali m.in.: Józef Grądzi szlachcic z powiatu prużańskiego, który profesję złożył w 1803 r.;²⁰⁰ zakrystianin Kazimierz Dobrowolski szlachcic spod Grodna urodzony w 1798 r., który wstąpił do zakonu w 1821 r.²⁰¹ a także Remigiusz Rozbicki (ur. 1809)²⁰² oraz Dionizy Kamiński († 1831),²⁰³ obaj pochodzący z rodzin szlacheckich w guberni grodzieńskiej. Do szkół powiatu pińskiego uczęszczali urodzeni w guberni mińskiej Augustyn Pachnowski (ur. 1793), który do zakonu wstąpił w 1815 r.²⁰⁴ oraz zakrystianin od 1824 r. Michał Pieczora (ur. 1791).²⁰⁵ Miejscową szkołkę parafialną, utrzymywaną przez kartuzów²⁰⁶ ukończył Jan Mroczkowski (ur. 1807) – szlachcic z powiatu prużańskiego, zakrystianin w Berezie w latach 1828-1830.²⁰⁷

Najwybitniejszym w tym gronie był bez wątpienia – wzmiankowany już niejednokrotnie – Morawianin Franciszek Pasieka († 1771), pełniący w Berezie od 1738 r. funkcję zakrystianina a od 1747 wikariusza klasztoru. Nie wiemy jakie posiadał wykształcenie, ale z pewnością wykraczał on swymi zainteresowaniami naukowymi ponad przeciętność, co pośrednio świadczy również o jego zamiłowaniach czytelniczych. Przez lata pobytu w pustelni litewskiej (1737-1750) zajmował się jej dziejami, pozostawiając po sobie dwie kroniki, spisane z okazji 100-lecia istnienia eremu.²⁰⁸ Przy pisaniu obu kronik autor wykorzystał przede wszystkim archiwum klasztorne. Zapewne jednak nieobca była kronikarzowi również miejscowa biblioteka, do której zbiorów sięgał podczas swej pracy naukowej. Na jej wartość mógł zwrócić Pasiece uwagę przebywający dwukrotnie w Berezie (w 1743 i 1749 roku) znakomity dziejopis klasztoru macierzystego J. Schwengel, z którym bez wątpienia wymieniał swe uwagi.²⁰⁹

Wreszcie na koniec warto wspomnieć, iż przez krótki czas w klasztorze berejskim przebywali – znani nam dwaj przeorzy kartuzji kaszubskiej – Jan Bilstein (1658), jako wikariusz oraz Wawrzyniec Fendrich (1659-1660), jako hospes. Obaj należeli do wybitnych postaci klasztoru macierzystego, posiadali wysokie wykształcenie i zasłużyli się m.in. jako wielcy protektorzy tamtejszej biblioteki. Przepuszczalnie okres spędzony w kartuzji litewskiej wykorzystywali na lekturę i troskę o księgozbiór, jak to zwykli robić w swym domu na Pomorzu.

¹⁹⁹ M. Pidtypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie...*, (rozdz. *Szkolnictwo bazylikańskie w XVII i XVIII w.*), s. 28-55.

²⁰⁰ „Uczył się w szkołach początkowych” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰¹ „Uczył się w szkołach bazylikańskich kobryńskich” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰² „Uczył się w szkołach brzeskich i ukończył klasę trzecią” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰³ „Uczył się w szkołach żyrowieckich i ukończył klasę czwartą” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰⁴ „Uczył się w szkołach powiatu pińskiego i ukończył klasę pierwszą” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰⁵ „Uczył się w szkołach powiatu pińskiego i ukończył klasę czwartą” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰⁶ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 109.

²⁰⁷ „Uczył się w szkółce parafialnej bereskiej” – Wizyta, s. 55-56.

²⁰⁸ Wymienione w przypisie 15 i 16.

²⁰⁹ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 78.

Aktywności czytelniczej, przypisywanej wykształconym czytelnikom nie potwierdzają jednak zachowane woluminy książek z dawnej biblioteki bereskiej. Zaledwie na dwóch egzemplarzach pojawiają się noty marginalne i zapiski na kartach ochronnych. Bogaty aparat glosatorski pozostawił po sobie nieznanym z nazwiska czytelnik francuskojęzycznego dzieła jezuickiego autora Jeana de Brébeuf († 1649) *Entretiens solitaires ou prieres et meditationis pieuses* wydane go w Paryżu w 1671 r.²¹⁰ Liczne zapisy, zawierające głównie noty o zmarłych zakonnikach i dobroczyńcach klasztoru bereskiego²¹¹ – nie związane jednakże z treścią książki – zachowały się na kartach ochronnych dzieła Williama Stanishurst *Quotidiana Christiani militis tessera* wydane go w Kolonii w 1673 r.²¹² Są to jedyne *vestigia lecturae*, jakie odnaleziono na niemal 200 zachowanych tomach. Nie można jednakże wykluczyć, że pozostawione przez czytelników glosa marginalne występowały na kartach pozostałej, rozproszonej części książek.

Na poziom czytelnictwa w konwencie wpływało nie tylko wykształcenie jego członków. Dużą rolę odgrywała tutaj dyscyplina wewnętrzna klasztoru oraz przestrzeganie podstawowych przepisów reguły. Znaczne rozluźnienie życia wewnętrznego a niekiedy i obyczajów wśród mnichów, jakie obserwujemy w XVII i XVIII w. w kartuzji gdańskiej, oddziaływało niestety negatywnie również na jej klasztory filialne.²¹³ W przypadku Berezy sytuacja uległa pogorszeniu z chwilą, kiedy klasztor znalazł się pod panowaniem rosyjskim. Zerwanie więzów z władzami prowincji i Kapitułą Generalną oraz brak powołań spowodowało w następstwie dalsze obniżenie życia zakonnego.²¹⁴ Utrzymania dyscypliny nie ułatwiały także prowadzone przez klasztor liczne procesy sądowe oraz administracja wielkimi majątkami, które to sprawy zaprzętały głowę przeorów i prokuratorów. Taka sytuacja doprowadziła również do znacznego spadku zainteresowań wśród zakonników nauką i książką.²¹⁵ Biblioteka stała opuszczona, a wydatki na księgozbiór stanowiły niewielki ułamek tego, co przeznaczano np. na zakup alkoholi. Zaistniały stan rzeczy utrzymywał się przez wiele lat. W 1819 r., w świetle relacji Niemcewicza – zakonnicy tak dalece zaniedbali księżnicę, że trudności sprawiało im odnalezienie nie tylko jej opiekuna, ale i samego księgozbioru. Można sobie zatem wyobrazić, jak wyglądało wówczas czytelnictwo. Poprawa w tym względzie, którą dokumentują karty ostatnich wizytacji nie trwała długo. W 1831 r. przyszedł kres istnienia klasztoru a zarazem i jego biblioteki.

²¹⁰ BN XVII. 2. 5779.

²¹¹ M.in. wymienieni: *Mateusz Paderewski* – (profes od 1727, zm. 1756), *Stanisław Krol* – (profes od 174?, zm. 1753), *Kazimierz Peschke* – (zakrystianin, zm. 1757).

²¹² BN XVII. 3. 19142.

²¹³ P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, s. 67.

²¹⁴ M. Popowska, *op. cit.*, s. 131-133, przypis 449.

²¹⁵ Dla przykładu zob. zacytowany przez M. Popowską (*op. cit.*, s. 138-139) list przeora Oskierki pisany w 1811 r. z Grodna do jednego z księży, jak podaje autorka: „ilustrujący pod względem stylu i ortografii najwyższy wyraz abnegacji i nieuctwa”; na ten temat zob. także s. 139-140.

6. KASATA KARTUZJI I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU

data!

Kiedy wybuchło powstanie listopadowe, patriotycznie nastawieni kartuzi, rekrutujący się przeważnie z okolicznej szlachty przystąpili doń gromadnie. Ten fakt posłużył za główną przyczynę likwidacji placówki.²¹⁶ 28 sierpnia 1831 roku wystawiono dokument kasacyjny. Od tego momentu datuje się początek rozproszenia gromadzonej przez blisko 200 lat biblioteki.

Nie wiadomo jak dokładnie potoczyły się w tym czasie jej losy. Zarządzenia władz administracyjnych w sprawie księżnic skasowanych klasztorów były niejednolite. Najczęściej księgozbiory jakiś czas pozostawały na miejscu, w dawnych budynkach pod dozorem gubernialnych izb skarbowych lub policji. W tym okresie duże straty w ich zasobach wyrządzało stacjonujące w zabudowaniach klasztornych wojsko. Brak należytego zabezpieczenia i dozoru spowodował, że niejednen wolumin padł łupem grasujących w wielu miejscach handlarzy i kolekcjonerów. Sporo dzieł uległo zniszczeniu na skutek fatalnych warunków ich przechowywania (wilgoć, ogień).²¹⁷

Nie inaczej działo się zapewne i z biblioteką bereską, zwłaszcza, że w 1832 r. zabudowania kartuzów przekazano do dyspozycji władz wojskowych. Wprawdzie zaraz po ogłoszeniu likwidacji klasztoru specjalna komisja zajęła cały majątek kartuzji, jednak nie mamy pewności, czy wtedy zabrano również księgozbiór. W dziewięć lat później, w 1840 roku – w świetle doniesień wysłannika kurii

²¹⁶ Tamże, s. 154-163; P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1831*, Lublin 1984, s. 151; Tenże, *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich cesarstwa rosyjskiego w 1832 r.*, „Roczniki Humanistyczne” 27, 1980, z. 2, s. 196.

²¹⁷ P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów...*, s. 46-49.

wileńskiej – kartuskie zabudowania chyliły się już ku ruinie.²¹⁸ Książek zdaje się już wówczas na dawnym miejscu nie było.

Rok wcześniej (1839), jak pisze P. Gach, różne projekty wobec księgozbiorów zakonnych wysuwali i uzgadniali Rzymsko-Katolickie Kolegium Duchowne w Petersburgu i ministerstwa: spraw wewnętrznych, oświaty i dóbr państwowych. Ostatecznie ustalono, że książki otrzymają po części duchowieństwo katolickie oraz biblioteki szkolne i publiczne. Specjalnie w tym celu powołane komitety gubernialne miały się zająć tą sprawą. Komitet grodzieński, jurysdykcji którego winna była podlegać libraria kartuska, przejrzał 14 bibliotek klasztornych, ukończywszy prace w 1840 r. Rosyjskim bibliotekom szkolnym i gubernialnym przydzielił 1127 tomów a Seminarium Duchownemu w Wilnie 3618 książek. Brak jednak w źródłach wiadomości o ewentualnym rozdysponowaniu przezeń omawianej biblioteki.²¹⁹

Pewne wzmianki w literaturze przedmiotu, a przede wszystkim znaki پروweniencyjne na przechowywanych w BN w Warszawie pozostałościach po księżnicy bereskiej świadczą, iż znaczna część jej księgozbioru została wywieziona do Petersburga i wcielona do biblioteki, przeniesionej tutaj w 1842 r. z Wilna, Rzymsko-Katolickiej Akademii Duchownej.²²⁰ Świadczy o tym – zachowany na niemal wszystkich woluminach z Berezy znajdujących się obecnie w BN – ekslibris literniczy (nalepka na grzbiecie lub wyklejce górnej okładziny) z napisem „Bibliothecae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Academiae Petropolitanae” z trójczłonowymi sygnaturami wyrażonymi cyframi arabskimi.

Biblioteka ta podstawy swych zbiorów wywodzi z księżnic wileńskich, przede wszystkim zaś z księgozbioru prowadzonej przez jezuitów Akademii Wileńskiej,²²¹

²¹⁸ R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 115.

²¹⁹ P. P. Gach, *Mienie polskich zakonów...*, s. 50-51.

²²⁰ Por. P. Bańkowski, *Rękopisy rewindykowane przez Polskę z ZSRR. na podstawie traktatu ryskiego i ich dotychczasowe opracowania*, Kraków 1937, s. 44-45; Z. Gaca-Dąbrowska, *Rewindykacja polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji w okresie II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Biblioteczne” 33, 1989, z. 1-2, s. 175; M. Godlewski, *Biblioteka R. K. Akademii Duchownej w Piotrogradzie*, „Polski Kalendarz Piotrogradzki” 1, 1916, s. 63-73; E. Chwałewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie...*, Tom I, Warszawa-Kraków 1926-1927, s. 287-290; A. Woycicki, *Katolicka Akademia Duchowna w Piotrogradzie*, „Polski Kalendarz Piotrogradzki” 1, 1916, s. 55-62; M. Godlewski, *Z dziejów Rzymsko-Katolickiej Akademii Petersburskiej*, Warszawa 1939, 17 s., (nadb. z „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”); Tenże, *Catalogus librorum...*, s. 30.

²²¹ Akademia ta powstała z dawnego kolegium jezuickiego dekretem króla Stefana Batorego w 1578 r. W rok później zatwierdziła ją Stolica Apostolska, kierownictwo powierzając księżom jezuitom. Jej biblioteka swe podstawy zawdzięcza księgozbiorowi jezuitów, którego najwspanialszym fragmentem był królewski dar Zygmunta Augusta. (por. m.in. A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław [i in.], 1988, s. 79-83) W późniejszych latach, zbiory Akademii zasilane były wieloma spuściznami biskupów i magnatów litewskich, z których najwspanialszy dar poczynił Kazimierz Leon Sapieha – fundator kartuzji w Berezie. W testamentie zapisał swą wspaniałą, liczącą około 3000 tomów bibliotekę w Różanej, która przeszła do Wilna w 1666 r. (por. m.in. A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Leon (Lew)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa-Kraków 1994, s. 31-37 oraz przedruk tego [w:] *Dom Sapieżyński*, opr. E. Sapieha, Warszawa 1995, s. 262-272); zob. również M. Godlewski, *Biblioteka...*, s. 63-73; E. Chwałewik, *op. cit.*, s. 287-290.

przekształconej w 1778 r. na Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego a w 1803 na Uniwersytet Wileński. Kiedy w 1832 r. Uniwersytet został zamknięty, fragment jego księgozbioru przekazano m.in. nowo utworzonej w 1833 r. Rzymsko-Katolickiej Akademii Duchownej Wileńskiej. W chwili jej przeniesienia do Petersburga, w ślad za nią powędrowała – mocno już niestety wówczas rozgrobiona – ²²² biblioteka.

Sporo problemów nastęrcza odpowiedź na pytanie, czy libreria bereska do grodu nad Newą dotarła bezpośrednio, czy właśnie poprzez Wilno. Brak na księgach jakichkolwiek innych znaków proveniencyjnych oprócz kartuskich i Petersburskiej Akademii Duchownej nie ułatwia zadania. W naszej wiedzy o dziejach księżnicy lukę stanowią zatem lata od kasaty klasztoru do momentu przeniesienia Akademii Wileńskiej do Petersburga (1831-1842). Wprawdzie – co już sygnalizowano – mamy informacje, iż w 1840 r. komitet grodzieński ponad 3600 tomów przekazał Seminarium Duchownemu w Wilnie, które stało się obok Uniwersytetu podstawą akademii, ale w dokumentach jego prac nie ma wzmianek o klasztorze kartuzów w Berezie. Dochodzi do tego rozbieżność dat wydarzeń. Główne Seminarium Duchowne stało się załącznikiem Akademii Duchownej w 1833 r., więc w 1840 już nie mogło istnieć. W sukurs idzie nam jednak informacja, iż w Wilnie działały w omawianym okresie dwa seminaria: wyżej wspomniane oraz Seminarium Diecezjalne.²²³

Najprawdopodobniej gubernialny komitet grodzieński książki przekazał właśnie do Seminarium Diecezjalnego. Ono również zostało przyłączone do Akademii Wileńskiej, ale być może później. Gdyby więc *cartusiana* znalazły się najpierw w zbiorach Diecezjalnego Seminarium Wileńskiego i zostały z czasem wcielone do Akademii Duchownej, to droga ich do Petersburga byłaby udokumentowana. Brak śladów przynależności woluminów bereskich do wileńskich księżnic Seminarium i Akademii można by tłumaczyć stosunkowo krótkim pobytem książek w obu tych instytucjach, co spowodowało, iż nie zostały w nich zinwentaryzowane.²²⁴ Możliwym jest jednak również taki wariant wydarzeń, że księgozbiór kartuzów trafił do Petersburga bezpośrednio z Berezy. Wiadomo bowiem, że wiele książek z niektórych ze skasowanych przez władze carskie klasztorów przekazano od razu Petersburskiej Akademii Duchownej.²²⁵ W takim wszak-

²²² A. Woycicki, *op. cit.*, s. 55-57; M. Godlewski, *Biblioteka...*, s. 63-66; por. E. Chwalewik, *op. cit.* s. 287-290.

²²³ Główne Seminarium Duchowne kształciło alumnów obu obrządków ze wszystkich diecezji całego Cesarstwa oprócz wileńskiej. Na jej potrzeby pracowało Seminarium Diecezjalne, por. A. Woycicki, *op. cit.*, s. 56-57.

²²⁴ Trudno wszakże na poparcie tezy o pobycie książek w Wilnie wysuwać argument w postaci jednego druku z Berezy przechowywanego obecnie w wileńskiej Bibliotece Uniwersyteckiej (zob. *Senoji Lietuviška Knyga...*, s. 34-35, poz. 19), nie wiadomo bowiem w jakich okolicznościach, jaką drogą i kiedy znalazł się w tym mieście.

²²⁵ *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie* Z. 8, *Rewindykacja zbiorów polskich z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Rosji i Ukrainy*. Warszawa 1923, s. 26.

że wypadku ciągle niewiadomym pozostaje miejsce przechowywania zbioru od kasaty klasztoru do powołania akademii w Petersburgu.

Rzymsko-Katolicka Akademia nie była, jak się okazuje, jedynym miejscem w Petersburgu dokąd trafiły litewskie *cartusiana*. M. Popowska w swej pracy poświęconej dziejom kartuzji ogłoszonej w 1938 r. wymienia – jak już wcześniej nadmieniono – cztery nie zachowane do dzisiaj rękopisy proveniencji bereskiej, które po pokoju ryskim odzyskano z petersburskiego Seminarium Duchownego.²²⁶ Nie wiadomo jednak czy autorka miała na myśli faktycznie seminarium duchowne czy też może Rzymsko-Katolicką Akademię Duchowną?

Wartą zastanowienia jest również kwestia liczby książek wywiezionych z Berezzy do Petersburga. Wśród zachowanych do dzisiaj tomów, 133 nosi ślady przynależności do biblioteki petersburskiej akademii. Nie mając żadnych innych danych, wiedzę swą możemy oprzeć jedynie na informacjach odnoszących się do książek kartuskich, które zrewindykowano z Petersburga. Parę liczb znajdujemy w kilku cytowanych wcześniej publikacjach. Piotr Bańkowski wymienia 115 rękopisów rewindykowanych z Petersburga, spośród których bliżej nieokreślony fragment stanowił wcześniejszą własność klasztoru bereskiego.²²⁷ Cztery dalsze manuskrypty odnotowała M. Popowska. Największą liczbę bereskich dzieł (471) odzyskanych z petersburskiej akademii wylicza członek delegacji polskiej w Komisji ds. przejęcia zbiorów bibliotecznych z Rosji po pokoju ryskim w 1921 r. Edward Kuntze, wówczas dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu²²⁸ oraz – podająca zapewne tę informację w ślad za nim – Zofia Gaca-Dąbrowska.²²⁹ Tak też w świetle zestawionych wyżej informacji można uznać, że do Petersburga trafiło nie mniej niż 471 woluminów z Berezzy.

Kartuskie woluminy doczekały w zbiorach biblioteki Rzymsko-Katolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu 20-tych lat naszego stulecia. Wojna z Rosją Sowiecką a w jej następstwie traktat ryski z 1921 r. dały szansę odzyskania polskiego mienia kulturalnego wywiezionego przez Rosjan w czasie zaborów. Na mocy postanowień traktatowych przystąpiono również do rokowań rewindykacyjnych w sprawie utraconych zbiorów bibliotecznych. W rezultacie tego procesu trwającego do 1935, prowadzonego w tzw. komisjach mieszanych polsko-rosyjskich – nie bez trudności – do kraju wróciła spora ilość książek zagrabionych w czasach zaborów. Znaczna ich część została przekazana do nowo powstającej Biblioteki Narodowej. W ten sposób trafiły do niej także druki bereskie. II wojna światowa, która nadeszła w parę lat później zniweczyła wieloletnią pracę nad scalaniem rozproszonych kolekcji. W wyniku działań wojennych oraz pacyfikacyjnej akcji Niemców po powstaniu warszawskim, zostały bezpowrotnie znisz-

²²⁶ M. Popowska, *op. cit.*, s. 47, 85-86, przypis 7, 180-182; por. *Katalog rękopisów staropolskich...*, s. 289; P. P. Gach, *Kartuzi na ziemiach polskich...*, s. 133.

²²⁷ P. Bańkowski, *op. cit.*, s. 45.

²²⁸ E. Kuntze, *Zwrot polskich zbiorów...*, s. 36.

²²⁹ Z. Gaca-Dąbrowska, *op. cit.*, s. 175.

czone liczne księgozbiory w tym i Biblioteka Narodowa.²³⁰ Tam zapewne – o czym wspomniano – zginęła jakaś część biblioteki kartuzów bereskich.

Daleko mniejszy fragment dawnej księżnicy kartuskiej (3 rękopisy, zawierające dwie kroniki kartuzji²³¹ i opis wizytacji z 1830 r.²³² oraz dwa druki²³³) przechowywany jest obecnie w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk. Manuskrypty i jeden z druków²³⁴ trafiły do Kórnik w XIX w., na drodze wymiany od znanego kolekcjonera, historyka, prawnika i literaturoznawcy Wacława Aleksandra Maciejewskiego. Jest dzisiaj rzeczą skomplikowaną ustalenie w jaki sposób i kiedy Maciejewski wszedł w ich posiadanie. W liście wysłanym do Tytusa Działyńskiego z Warszawy 22 stycznia 1854 r. – przechowywanym w zbiorach kórnickich – Maciejewski pisał: „...Przesyłam J. W. Panu [...] przyobiecane mu rękopisy i druki, których specyfikacja na odwrotnej wyrażona kartce. Na to otrzymałem w zamian Tomiciana...” Na wspomnianej drugiej karcie wymienia w kolumnie przesyłane dzieła, nic jednakże nie wspominając o źródle ich pochodzenia.²³⁵ Ponadto w innej tece luźnych rękopiśmiennych dokumentów kórnickich znajduje się osobna, niezatytułowana, pisana ręką Maciejewskiego, złożona kartka, na której widnieje podobny wykaz dzieł przekazanych Działyńskiemu, zawierający te same pozycje, z nieco rozszerzonym ich opisem.²³⁶ Tym razem także brak jakichkolwiek informacji o sposobie ich nabycia.

Wprawdzie osoba Maciejewskiego i jego bibliofilska pasja doczekała się szerszego omówienia w literaturze,²³⁷ ale nie poruszono w niej wspomnianego zagadnienia. Maciejewski był posiadaczem olbrzymiego, specjalistycznego księgozbioru, który gromadził przez wiele lat, odbywając liczne podróże w poszukiwaniu konkretnych pozycji. Na trasie jego peregrynacji znalazły się również wschodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej. Żywo interesował się zrabowanymi przez Rosjan polskimi bibliotekami. W 1842 roku odbył naukową wyprawę do Petersburga i Moskwy, odwiedzając tamtejsze biblioteki w poszukiwaniu dzieł polskiej proweniencji. Opis tej podróży w dwa lata później opublikował w po-

²³⁰ *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej*, oprac. B. Bieńkowska, Warszawa 1994, s. 40-41.

²³¹ BK 105, 106.

²³² BK 107.

²³³ BK 127499, 31219.

²³⁴ Drugi z druków (BK 127499) znalazł się w Kórniku zakupiony w 1973 r. z Antykwariatu Naukowego w Warszawie przy ul. Świętokrzyskiej 14; brak na nim jakichkolwiek innych śladów proweniencji oprócz bereskiej.

²³⁵ Rkps BK 7440/1 k. 3, 4; wymienia wśród rękopisów: pod poz. 1. *Wizyta Kościoła*, pod poz. 2. *Saeculum*, pod poz. 3. *Historia*; wśród druków pod poz. 23 *Privilegia*. Owe *Privilegia* to tłoczone *in folio* u Jana Amerbacha w Bazylei w 1510 r. *Privilegia ordinis cartusiensis* będące pierwszym drukowanym zbiorem kartuskich statutów zakonnych, sygn. BK 31219.

²³⁶ Rkps BK 7459, k. 162-163.

²³⁷ J. Kapuścik, *Wacław Aleksander Maciejewski i świat książek*, „Roczniki Biblioteczne” 24, 1980, s. 321-348; Tenże, *W. A. Maciejewski i jego „Piśmiennictwo polskie”*. *Między bibliografią a historią literatury*, Warszawa 1985.

znąskim „Orędowniku Naukowym”.²³⁸ Być może właśnie podczas owego wyjazdu udało mu się natrafić na woluminy z Berezy. W jaki sposób je pozyskał, nie wiadomo. Łatwo natomiast domyślać się, dlaczego przekazał je do Kórnika. Zbiory Działyńskiego znane były Maciejowskiemu z wyprawy do kórnickiej rezydencji w 1841 r. Zapewne wówczas nawiązał bliższą znajomość z Tytusem, której owocem były liczne wymiany książek czynione pomiędzy kolekcjonerami.

Do wyjaśnienia pozostaje również sprawa, jaką drogą kolejne trzy druki proveniencji bereskiej, trafiły do zbiorów Biblioteki Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy. Dwa spośród nich²³⁹ znalazły się tutaj zapewne jeszcze w XIX wieku. Przemawia za tym przede wszystkim brak na nich jakichkolwiek późniejszych – niżli kartuskie – zapisek własnościowych oraz adnotacja we wzmiankowanym katalogu Biblioteki Publicznej informująca nas, iż dzieła te pochodzą ze starych zasobów biblioteki. Trudno jednakże o bliższe szczegóły. Trzeci z kolei wolumin,²⁴⁰ wraz z fragmentem książek zakupionych od antykwariusza warszawskiego Jakuba Kazimierza Gieysztor, został подарowany Bibliotece Publicznej przez Władysława Branickiego. Zespół ten liczący około 400 tomów, złożony w przeważającej części z poloników w tym sporo XVI – wiecznych został przekazany do Biblioteki Publicznej w 1919 r.²⁴¹ Niestety nie udało się dokładnie ustalić, w jaki sposób bereski wolumin znalazł się w posiadaniu Branickiego.²⁴²

Losy pozostałej, nieistniejącej dzisiaj, części pokartuskiej kolekcji z Berezy są w zasadzie nie do odtworzenia. Najprawdopodobniej ogromny fragment księgozbioru został rozproszony tuż po kasacie klasztoru, a jego resztki przechowywane są z pewnością w bibliotekach litewskich i rosyjskich.²⁴³ Garść informacji przynoszą nam publikacje o życiu ostatniego przeora w Berezie Pawła Gieniusza. Po kasacie klasztoru wysłano go wraz z dwoma braćmi do benedyktyńskiego klasztoru w Horodyszczach.²⁴⁴ Po jakimś czasie opuścił Horodyszczę i udał się do Łunina – majątku Druckich-Lubeckich. W niedługim czasie został obrany przeorem benedyktynów, jednak po kasacie klasztoru powrócił do Łunina.²⁴⁵ Namień-

²³⁸ W. A. Maciejowski, *Kilka wspomnień z przejażdżki odbytej do St. Petersburga w 1842 r.*, „Orędownik Naukowy” 5, 1844, nr 26, s. 201-207, nr 27, s. 209-213; Tenże, *Kilka wspomnień pobytu mego w Moskwie w 1842 r.*, tamże, nr 28, s. 221-222, nr 29, s. 225-231, nr 30, s. 233-235; J. Kapuściak, *Wacław Aleksander Maciejowski i świat książek*, s. 342.

²³⁹ *Katalog starych druków...*, poz. 2108 i 2112.

²⁴⁰ Tamże, poz. 1065.

²⁴¹ J. Adamczyk, *Stare druki w Bibliotece Publicznej M. St. Warszawy*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, pod. red. S. Tazbira, Warszawa 1961, s. 758; *Katalog starych druków...*, s. 756.

²⁴² Pewną wskazówkę daje nam zapiska niejakiego F. Wielhorskiego, który prawdopodobnie dysponował książką przed Wł. Branickim; (por. *Katalog starych druków...*, poz. 1065).

²⁴³ Znikomym potwierdzeniem tej tezy może być – o czym wspomniano – m.in. fakt przechowywania w bibliotece uniwersyteckiej w Wilnie jednego druku proveniencji bereskiej – zob. *Senoji Lietuviška Knyga...*, s. 34-35, poz. 19.

²⁴⁴ M. Popowska, *op. cit.*, s. 159.

²⁴⁵ A. Ważyński, *op. cit.*, s. 10-11, 38; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 101.

nie oddając się pracy naukowej pisał wiele m.in. o historii zakonu. Jego rękopisy – jak podaje – J. Bartoszewicz – oraz zapewne podręczny księgozbiór, zostały częściowo zakupione przez Pawła Małyszewicza – szlachcica z powiatu mińskiego na Litwie. Były wśród nich „ważne rękopisma dotyczące się historii Berez, przez urzędowych kronikarzy zakonu spisane”.²⁴⁶ Może to właśnie te dzieła na był wspomniany W. A. Maciejowski? Część książek po Gieniuszu pozostała w Łuninie oraz w klasztorze horodyskim,²⁴⁷ niestety jednak nie znamy dalszych ich losów.

* * *

Biblioteka kartuzji bereskiej, licząca u progu kasaty klasztoru nieco ponad 2300 tomów, w zestawieniu z księgozbiorami innych klasztorów wschodnich ziem Rzeczypospolitej plasuje się w gronie księżnic więcej niż średnich rozmiarów. Przewyższają ją m.in. librerie jezuickie, pijarskie, dominikańskie i bazylikańskie, ale wynika to z odmiennego charakteru tych zakonów.²⁴⁸

Kartuzi litewscy swój księgozbiór wzbogacali w podobny sposób, jak to czynili ich współbracia z kartuzji macierzystej na Pomorzu i domu pod Częstochową, czyli przede wszystkim poprzez darowizny. Ofiarodawcy natomiast rekrutowali się zasadniczo spośród mnichów kartuskich, mieszkańców okolicy oraz działającego w pobliżu Berez duchowieństwa. Jakaś część zbiorów napływała do biblioteki na drodze zakupów, które obok darowizn były drugim ważnym źródłem powiększania zasobu.

Opiekunów księgozbioru korzystnie wyróżnia fakt, iż dla łatwiejszego użytkowania biblioteki sporządzili topograficzny katalog zbiorów, który dzielił książki na 10 działów wiedzy, w nich zaś grupując woluminy według formatów.

Przeprowadzona analiza księgozbioru kartuzów z Berez, oparta wprawdzie tylko na ułamkowo zachowanym materiale źródłowym – pozwala sformułować również kilka wniosków w odniesieniu do całego księgozbioru.

Biorąc pod uwagę tematykę zachowanych druków, możemy stwierdzić, że zasób księżnicy bereskiej odpowiadał specyfice bibliotek zakonu kartuskiego, w których akcent kładziono na piśmiennictwo ascetyczne i mistyczne. Zgromadzona w Berezie literatura w swej warstwie treściowej nie odbiegała zatem od tej, jaką gromadzono w innych bibliotekach klasztorów kartuskich zlokalizowanych zarówno na ziemiach polskich, jak i w Europie Zachodniej. Charakter księgozbioru, w którym świeckie piśmiennictwo naukowe zdominowane zostało przez książki religijno-teologiczne, mieścił się również w profilu biblioteki kościelnej i zakonnej. Walory zbioru – a przynajmniej tej jego części, którą zakupiono w ostatnich latach przed kasatą eremu – podnosi dodatkowo fakt, iż prezentował

²⁴⁶ J. Bartoszewicz, *op. cit.*, s. 881.

²⁴⁷ A. Ważyński, *op. cit.*, s. 17; M. Piłtyczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo...*, s. 113; R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 102.

²⁴⁸ Por. M. Piłtyczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo...*, s. 173-177.

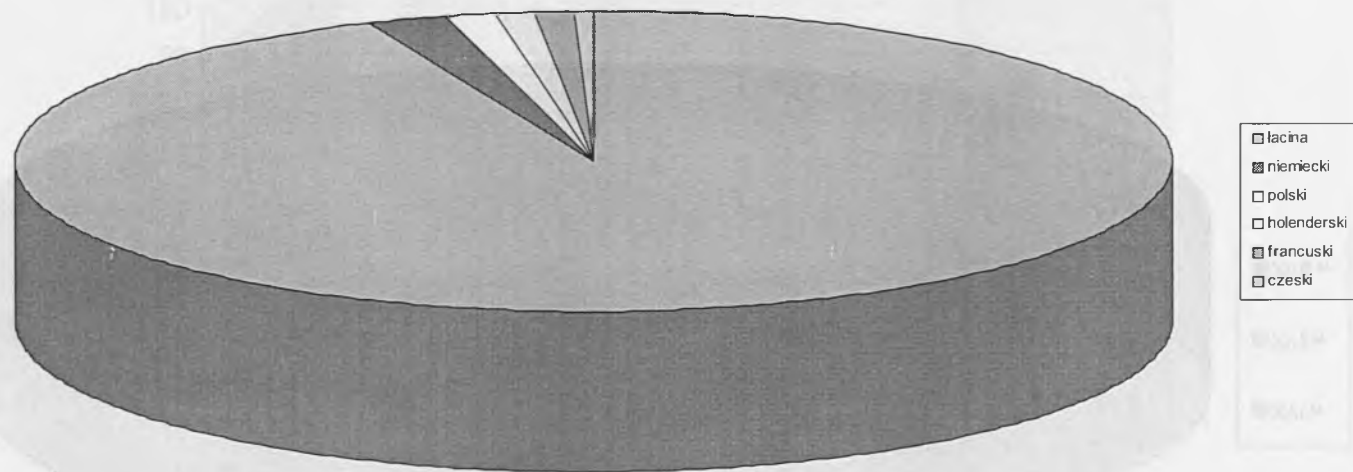
on bieżącą produkcję typograficzną, co świadczy o zainteresowaniu zakonników aktualnym stanem wiedzy z różnych dziedzin.

Specyfiką kartuzji bereskiej jest fakt, iż w jej zachowanych zasobach bibliotecznych nie znajdujemy niemal w ogóle dzieł teologów średniowiecza, tak przecież licznie reprezentowanych w innych kartuzjach np. w bibliotece „Raju Maryi”. Dominuje tutaj – jak wykazała analiza – XVII – wieczna literatura autorów rekrutujących się w przeważającej części z niezwykle wówczas prężnie działającego Towarzystwa Jezusowego. Nie łatwo odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie, jaki jest powód takiego stanu rzeczy. Nałożyło się na to wiele czynników. Przede wszystkim niemal zupełnie nie znany jest nam olbrzymi niezachowany fragment biblioteki, liczący przecież prawie 90% dawnego stanu – to powód zapewne najważniejszy. Ale nie bez znaczenia jest również fakt powstania kartuzji dopiero w XVII w. Dzieła uczonych średniowiecza coraz rzadziej w tym czasie pojawiały się w ofercie handlowej. Z drugiej strony dostęp do druków XVI – a tym bardziej XV – wiecznych był już wówczas znacznie utrudniony. Rynek księgarski w zakresie książki teologicznej obfitował wówczas w produkty pióra członków Towarzystwa. Dużą w tym rolę odgrywały tutaj zapewne licznie w tym okresie działające oficyny jezuickie, koncentrujące swą produkcję na tłoczeniu dzieł własnych uczonych, z których – co wielokrotnie potwierdzano – zakon słynął powszechnie.

Kiedy przyjrzymy się proveniencji typograficznej zachowanej części księgozbioru, dostrzegamy w nim znaczną przewagę produktów oficyn niemieckich. Nie jest to jednakże zjawisko odosobnione, bowiem z takim stanem rzeczy spotykamy się w wielu innych zbiorach klasztornych, w tym również w kartuzji gidelskiej i gdańskiej. Dominacja druków pochodzących z tłoczni niemieckich podyktowana jest także kontaktami kartuzji bereskiej z placówkami zakonnymi w obrębie prowincji najpierw reńskiej (Rheni), później zaś górnoniemieckiej (Alemanniae Superioris) oraz szczególnie z macierzystym domem w Prusach. Te ostatnie związki były dość żywe, wielu zakonników przybywało na Litwę z Kartuzji Kaszubskiej. Klasztor bereski był również wizytowany przez przeorów „Raju Maryi” np. przez Jana Bilsteina w 1671 r. oraz Jerzego Schwengla w 1743 i 1749 r.²⁴⁹

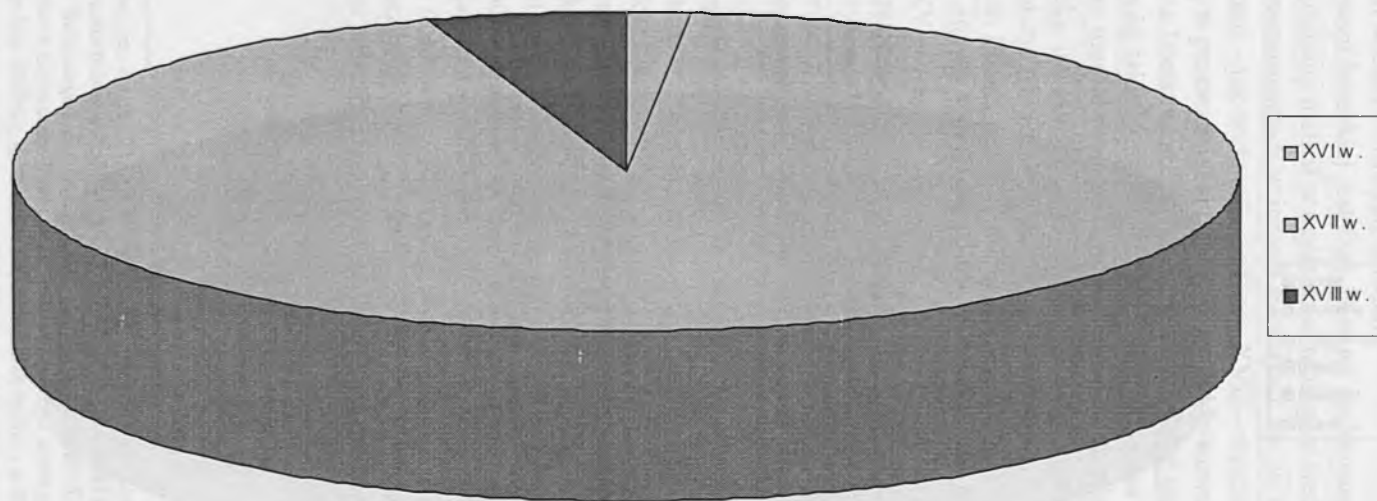
²⁴⁹ M. Popowska, *op. cit.*, s. 71; P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 40; H. Gapski, *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII-XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987, z. 2, s. 119-120; G. Schwengel, *Appendix ad tomum III Propaginis S. O. Cartusiansis*, Pars II, Salzburg 1983 (Analecta Cartusiana 90/7), s. 256 (oryginał tego tomu przechowywany w British Library London Add. Ms. 17090); R. Witkowski, *Szkice z dziejów...*, s. 93-105; *Apparatus pauper*, s. XIX; W. Brauer, *Prior Georg Schwengel (1697-1766)*, [w:] G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B.M.V.* Pars I, Salzburg 1982 (Analecta Cartusiana 90/10), s. XIX.

Język książek pochodzących z dawnej biblioteki kartuzji w Berezie

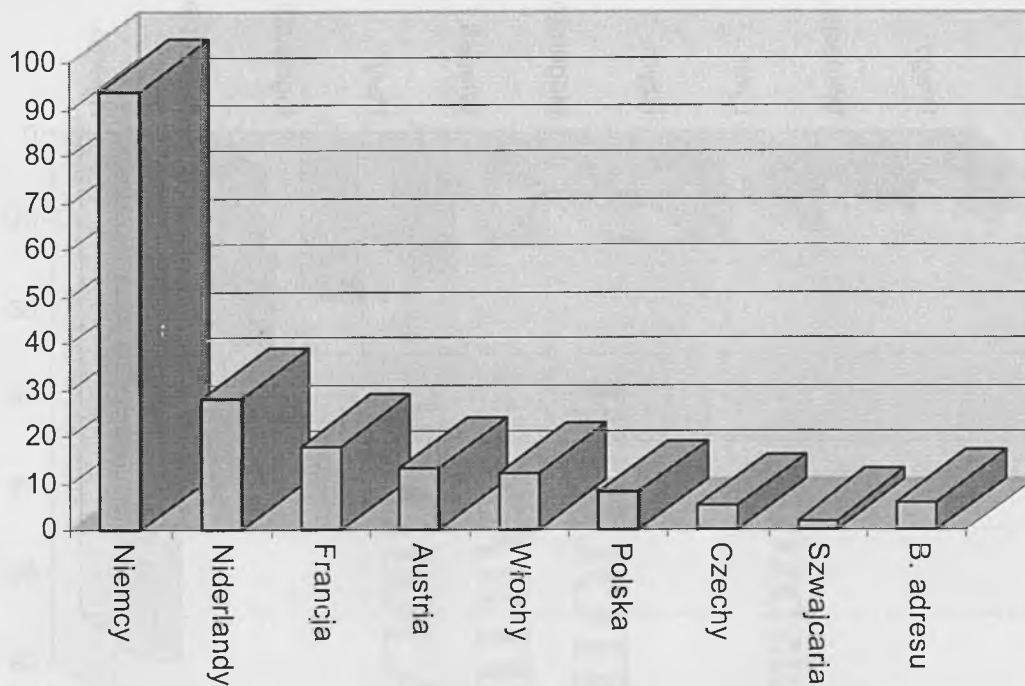
Wykres 8

Chronologia wydawnicza książek pochodzących z dawnej biblioteki w Berezie

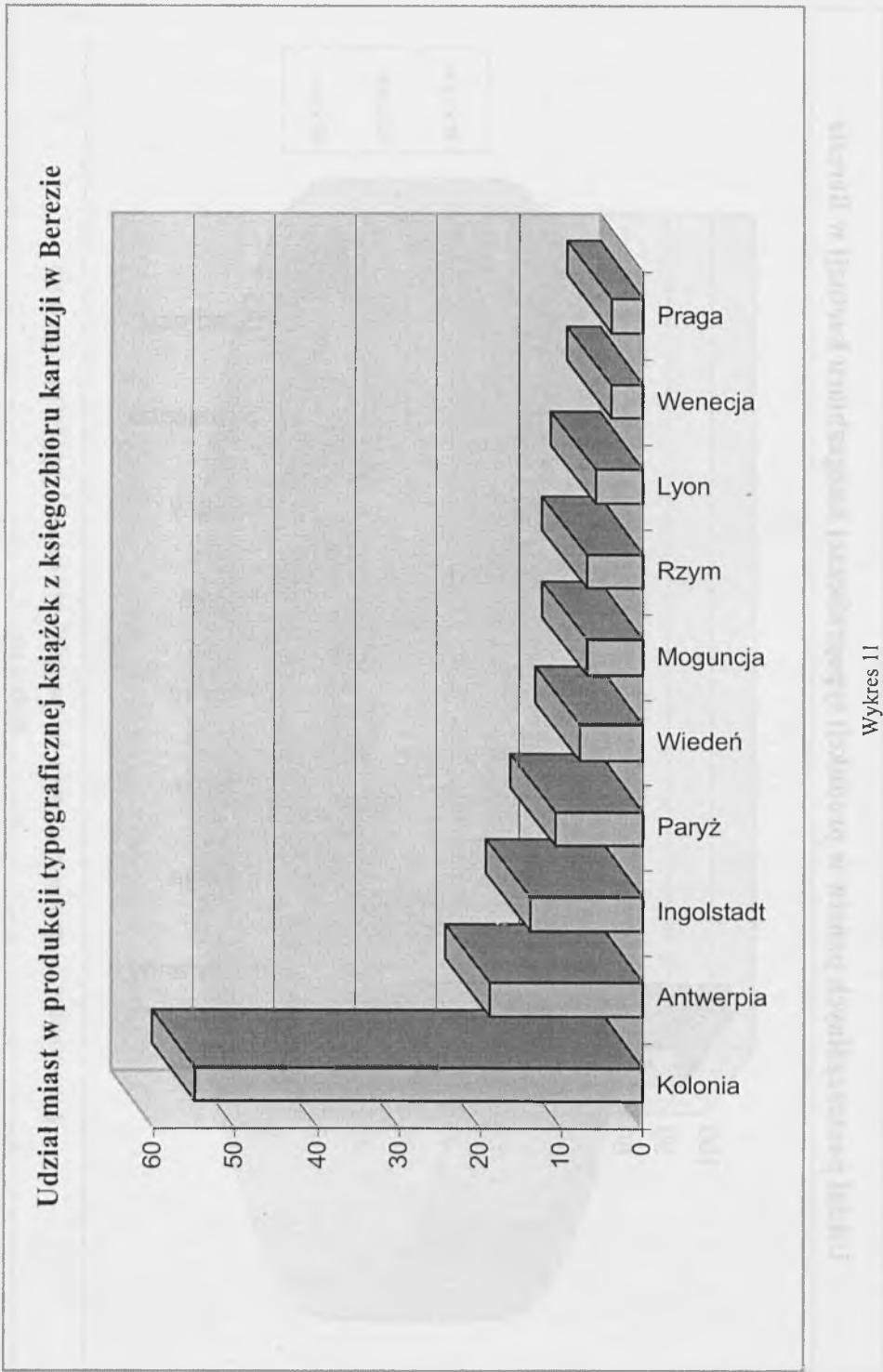

Wykres 9

Udział poszczególnych państw w produkcji typograficznej księgozbioru kartuzji w Berezie

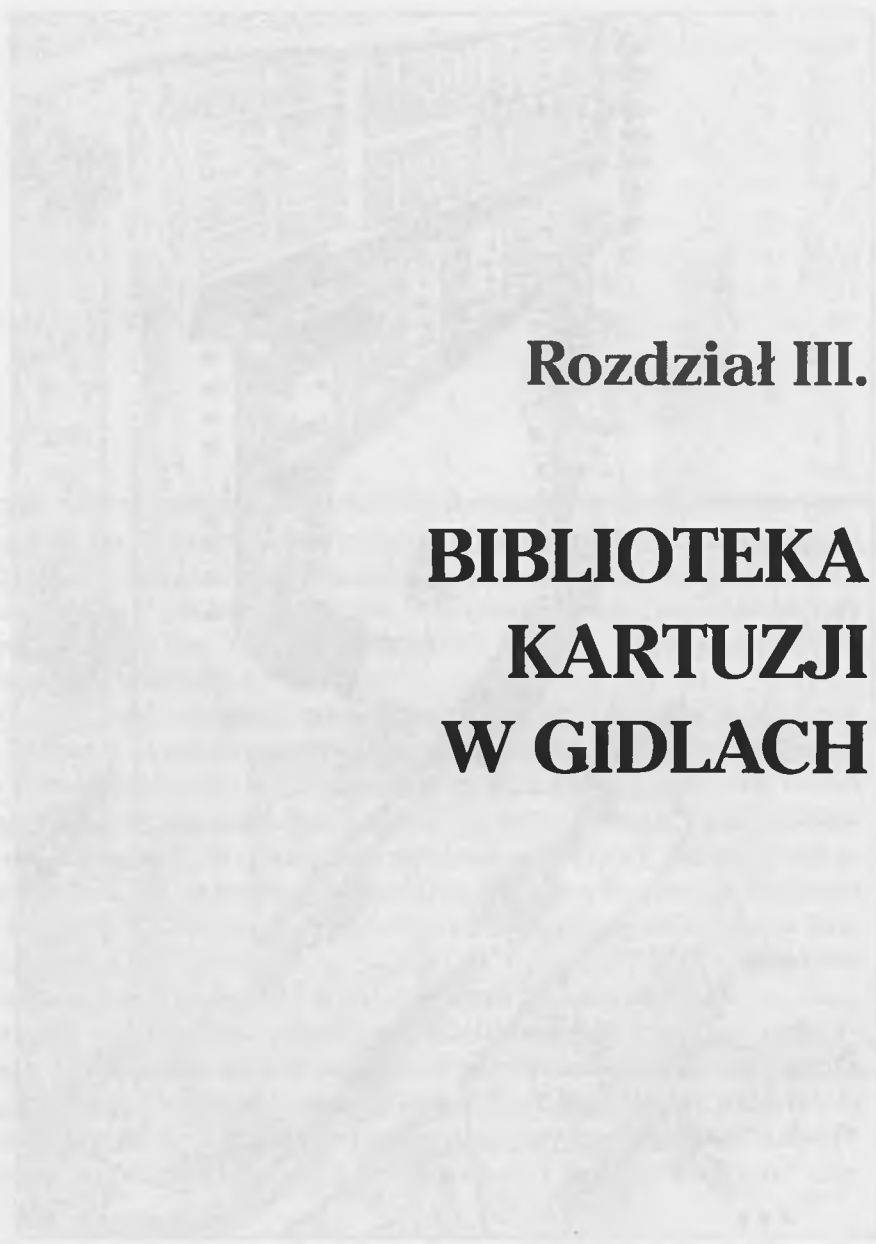

Wykres 10

Wykres II

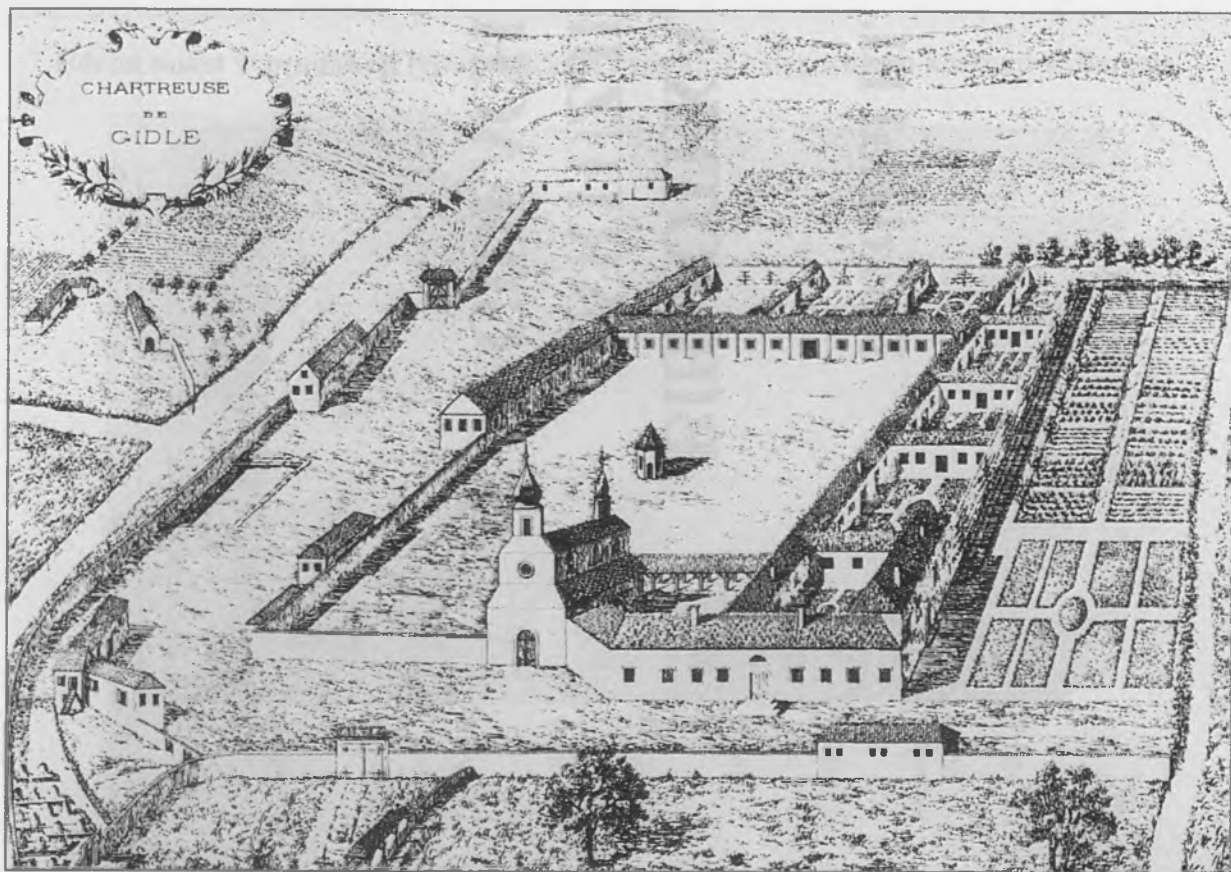
Wydawnictwo Biblioteczne w Kartuzi, 1982 r. 120 s. 12 zł.

Rozdział III.

BIBLIOTEKA KARTUZJI W GIDLACH

Wydawnictwo Biblioteczne w Kartuzi, 1982 r. 120 s. 12 zł.

Kartuzja w Gidlach, widok ogólny, kopia z: P. P. Gach, *Les Chartreux en Pologne pendant l'époque de lumiere 1730-1830*. [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*. Ittingen 1988. s. 100.

1. ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Kartuzja pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej w Gidlach, położona nad odnogą górnej Warty, na równinie wśród rozległych łąk, nieopodal Radomska, 32 kilometry od Częstochowy, utworzona została w połowie XVII w. z jednej strony dzięki legatowi Zuzanny Oleskiej z domu Przerębskiej, wdowy po podkomorzym koronnym Janie Oleskim, z drugiej zaś w skutek zabiegów macierzystego domu „Raj Maryi” na Pomorzu.

Chwili obecnej – z dawnego założenia klasztornego – doczekał jedynie murywany kościół w formie trójnawowej bazyliki, z bardzo długim chórem flankowanym dwoma prostokątnymi pomieszczeniami, z których północne mieści kapitułarz, a południowe zakrystię. Wyposażenie świątyni jest w stylu późnobarokowym i rokokowym. W ołtarzu głównym pochodzącym z 2 połowy XVIII w. znajduje się stiukowa polichromowana rzeźba Piety pod krzyżem w otoczeniu postaci świętych. Rokokowe ołtarze boczne mieszczą obrazy m.in. św. św. Brunona i Macieja. Ozdobą wnętrza są pochodzące z połowy XVIII w. rokokowe intarsjowane stalle, konfesjonały, ławki oraz drzwi do zakrystii.

Literatura podejmująca zagadnienie gidelskiego klasztoru jest niezwykle uboga. Nie ukazała się bowiem do tej pory żadna praca kompleksowo ujmująca dzieje i funkcjonowanie tej jednej z – tak nielicznie przecież na ziemiach polskich działających – placówek reguły kartuskiej. W niewielkim jedynie stopniu dotknięto genezy powstania i dziejów klasztoru¹ oraz

¹ Por. m.in. M. Daniluk, *Kartuzi w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, szp. 918-919; S. Chodyński, *Kartuzi w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, t. 10, Warszawa 1877, s. 131-133; *Kartuzi w Polsce*, [w:] *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 19-20, Warszawa 1910, s. 376; B. Chlebowski, S. Chodyński, *Gidle*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i in-*

przyczyn jego upadku², jak również problematyki założenia architektonicznego.³

Podobnie jak sam klasztor, tak i jego biblioteka nie znalazła dotąd swego historiografa. Garść informacji dotyczących dziejów księgozbioru oraz nieco szczegółów z okresu jego likwidacji dają Marian Łodyński, Zdzisław Wajzner i Piotr Paweł Gach⁴ zaś drobne jedynie o nim wzmianki pochodzą od kilku innych autorów.⁵ Opis jednego z drukowanych gradułów, przechowywanego od 1975 r. w Archiwum Archidiecezjalnym w Częstochowie⁶ dał Kazimierz Szymonik.⁷

Podstawowym źródłem do poznania dziejów i zasobu dawnej biblioteki gidelskiej jest zachowany drobny fragment jej niegdysiejszego księgozbioru. Z dawnej liczby około 1500 tomów,⁸ jakie znajdowały się w kartuzji gidelskiej, dzisiejszych czasów doczekało jedynie 147 woluminów. Większość z nich (116 tomów) znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, spośród któ-

nych krajów słowiańskich, t. 2, Warszawa 1881, s. 543; P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 37-39; A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*, II : Maisons, Paris 1977, s. 284; H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartausen im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, s. 305; H. Gapski, *Gidle*, [w:] *Dictionaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, Paris 1984, s. 415-418; H. Gapski, J. Związek, *Gidle*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1056-1057; P. Sczaniecki, *Kartuzi*, [w:] *Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, Warszawa 1981, s. 130-141; zob. także wybór literatury: *Najstarsze pisma kartuzów*, wstęp i oprac. R. Witkowski, W. Lesner, Tyniec, Kraków 1997, s. 164-166.

² Por. m.in. P. P. Gach, *Kartuzi na ziemiach polskich w latach 1772-1831*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 128-130; Tenże, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1831*, Lublin 1984, s. 82, 101, 105, 112; Tenże, *Les Chartreux en Pologne pendant l'époque de lumiere 1730-1830*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*, Ittingen 1988, s. 73-104; Tenże, *Les chartreux en territoire polonaise entre 1772 et 1831*, [w:] *La naissance des chartreuses*, Grenoble 1986, s. 429-446; Tenże, *Kartuzi w Polsce w okresie Oświecenia*, [w:] „Studia Pelplińskie” 28, 1999, s. 197-209.

³ A. Jaśkiewicz, *Kościół pokartuski w Gidlach, powiat radomszczański*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 3, 1966, s. 231-251; J. A. Falkowska, *Kartuzja w Gidlach*, [w:] *Podług nieba i zwyczaj polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 325-335.

⁴ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958, s. 31, 48, 69, 75; Z. Wajzner, *Losy bibliotek klasztornych w Gidlach, Mstowie i Wielgomłynach po dekrete supresyjnym arcybiskupa Warszawskiego Franciszka Malczewskiego*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 43, 1969, Nr 3-6, s. 132-133; P. P. Gach, *Kartuzi na ziemiach...*, s. 129.

⁵ J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, Wilno 1826, s. 179; F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych [...] w Królestwie Polskim, Galicji, Wielkim Księstwie Poznańskim i zachodnich guberniach państwa rosyjskiego*, Kraków 1875, s. 15; M. Ptaszyk, *Kalendarz życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego*, Wrocław 1992, s. 132; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996, s. 200.

⁶ Obecne losy woluminu są nieznanne. Zaginął prawdopodobnie przed 10-15 laty.

⁷ K. Szymonik, *Gradual kartuzów. Studium źródłoznawcze*, [w:] *Muzyka religijna w Polsce. Materiały i Studia*, t. 2, pod red. J. Pikulika, Warszawa 1978, s. 273-357.

⁸ Jest to liczba przypuszczalna, por. s. 333-334 niniejszej pracy.

rych opisy osiemnastu druków XVI w. znalazły się w jej opublikowanym w 1994 i 1998 r. katalogu.⁹ Pozostałe woluminy zostały wyłonione w toku badań proweniencyjnych, jakie prowadzone są w Zakładzie Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej.

Osiemnaście druków przechowywanych jest w zakrystii kościoła pokartuskiego w Gidlach,¹⁰ natomiast po cztery dzieła mają w swych zbiorach: Biblioteka Narodowa w Warszawie¹¹ oraz Archiwum Archidiecezjalne w Częstochowie.¹² Pięć rękopisów liturgicznych trafiło poprzez klasztor dominikanów gidelskich do zbiorów Archiwum Prowincji Dominikanów do Krakowa.¹³

Na ile liczby te odpowiadają rzeczywistym zasobom druków gidelskich zebranych we wspomnianych księżnicach i archiwach, trudno dzisiaj odpowiedzieć. Badania proweniencyjne – jakie prowadzono np. w mieszczącej najwięcej książek z Gidel Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – nie objęły całego księgozbioru, w tym przede wszystkim zbiorów XVIII – wiecznych. Niewątpliwie zatem pośród pozostałych, nie przebadanych zasobów znajdują się dalsze tomy będące niegdyś w posiadaniu kartuzów. Jednoznaczną odpowiedź będzie można dać wówczas, kiedy prace te zostaną definitywnie ukończone.

Nieco światła na kwestie dziejów oraz funkcjonowania księgozbioru rzucają prace wielkiego XVIII – wiecznego historiografa kartuzji kaszubskiej i jej znakomitego przeora Jerzego Schwengla, a w szczególności przechowywany w bibliotece British Museum w Londynie tom pierwszy dzieła zatytułowanego *Propago Sacri Ordinis Cartusienis*, wydany w Salzburgu metodą fototypiczną przez edytora serii „Analecta Cartusiana” Jamesa Hogga.¹⁴ Nade wszystko wiele wiadomości odnośnie źródeł zaopatrywania księgozbioru pozyskano z zamieszczonej na kartach 442-445 listy dobroczyńców kartuzji – *Benefactores Cartusiae Gidlensis*. Pozostałe dzieła Schwengla, o których bliższe informacje podano w rozdziale pracy poświęconemu bibliotece kartuzji kaszubskiej, znalazły zastosowanie jedynie w sporadycznych przypadkach.

⁹ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. t. 1, cz. II – XVI w.: A, opr. T. Komender, Warszawa 1994, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie), s. 25-26, 54-55, 74-75, 88-90, 227-228, 363-364, poz. 26, 76, 116, 118, 146, 150, 389, 609; *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. t. 2: B, cz. I: Babrius-Biblia, opr. T. Komender i H. Mieczkowska, Warszawa 1998, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie), s. 267-268, 285, 330, 405, 449, 450, poz. 1005/a, 1034, 1095, 1222, 1287, 1290; t. 2: B, cz. II: Bibliander-Bzowski, s. 486, 539, 657, 659, 661, poz. 1330, 1421, 1614/a, 1616/a.

¹⁰ Nie zostały skatalogowane, więc nie posiadają sygnatur.

¹¹ W BN w Warszawie zach. się 4 druki: sygn. XVII. 2. 5722, XVII. 1. 5326, XVII. 1. 730, XVII. 1. 105.

¹² Nie skatalogowane; dwa antyfonarze eksponowane są na stałej wystawie w Muzeum Archidiecezji Częstochowskiej, jeden z gradualów zaginął w latach 80-tych.

¹³ ADK, sygn.: Rkps 82 L, 83 L, 84 L, 85 L, 86 L; *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, opr. D. Kamolowa, K. Muszyńska, Warszawa 1988, s. 146.

¹⁴ G. Schwengel, *Propago Sacri Ordinis Cartusienis per Germaniam. Pars I: Provincia Aemaniae Superioris et domibus Poloniae*, 1751, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 90/3) (dalej *Propago I*), s. 445; oryginał tego tomu znajduje się w British Library London, Add. Ms. 17086.

Oprócz pism Schwengla garść informacji również odnośnie biblioteki szczególnie z okresu pokasacyjnego przynoszą przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Częstochowie Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego za lata 1829-1837¹⁵ oraz *Acta Cartusianorum Gidlensium* z lat 1808-1849 zawarte w tomie Akt Biskupich.¹⁶ Pozostałe materiały archiwalne, z których również czerpano wiadomości do dziejów biblioteki znajdują się w Archiwum Kościoła Parafialnego w Gidlach. Wykorzystano tutaj przede wszystkim kronikę parafialną,¹⁷ a także teczkę luźnych dokumentów obejmujących lata 1818-1832.¹⁸ Wszystkie dokumenty przechowywane są obecnie w zakrystii kościelnej.¹⁹

Warto na koniec zauważyć, że zarówno zachowany fragment księgozbioru, jak i większość źródeł do jego dziejów nie zostały do tej pory wykorzystane.

¹⁵ AACz, sygn. II/109.

¹⁶ AACz, Akta Biskupie Biskupstwa Kujawskiego, nie sygnowane.

¹⁷ APG, Księga VII Litt. G. *Status Materialis et Aeconomicus Beneficii Gidlensis ab anno 1790*.

¹⁸ APG bez sygn., zawarta w tezcze luźnych akt za lata 1789-1850.

¹⁹ Za ich udostępnienie chciałbym niniejszym serdecznie podziękować ks. Proboszczowi.

2. GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI DO KASATY KLASZTORU W 1819 R.

Kartuzja w Gidlach – jak już nadmieniono – powstała dzięki szczodrości swej fundatorki Zuzanny z Przerębskich Oleskiej oraz pomocy kaszubskiego konwentu „Raj Maryi”. Swoją legat pobożna wdowa złożyła kartuzom 25 października 1641 r., oddając ówczesnemu przeorowi pustelni pomorskiej Janowi Udalrykowi Repfowi dziewięć wsi. Kartuzów znała z czasów, kiedy wraz z mężem Janem, podkomorzym pomorskim²⁰ rezydowała w Ostrowitem położonym nieopodal Sulęczyna na Pomorzu, uczestnicząc wspólnie z małżonkiem w modlitwach w kartuzji gdańskiej w nagrodę za dobrodziejstwa wyświadczone klasztorowi.²¹ Sprawa odpowiedniego zagospodarowania darowizny okazała się nie całkiem prosta, chociaż już w rok później wystawiono odpowiedni dokument zezwalający na założenie klasztoru we wsi Gidle w archidiecezji gnieźnieńskiej. Ostateczne zatwierdzenie fundacji przez króla Władysława IV datowane jest w Częstochowie w dniu 9 czerwca 1644 r.

Pierwsze lata funkcjonowania klasztoru nie były łatwe, bowiem darowane dobra przynosiły raczej skromny dochód, tak iż kartuzja była przez wiele lat zależna od subwencji domu macierzystego. Pierwszym rektorem a zarazem budowniczym kartuzji był przybyły z Kaszub Kasper Kochel.

Kościół pierwotnie wystawiono drewniany i dopiero w 1751 r. arcybiskup Ignacy Komorowski zezwolił na budowę murowanej świątyni, nad której powstaniem prace prowadził przybyły z Berezy Franciszek Pasieka.

²⁰ P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454-1772*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 26-28, 1919-1921, s. 41.

²¹ Gdańsk IV, s. 183.

Dopływ kandydatów do zakonu odbywał się w dużej części z ziem polskich,²² wielu też zakonników przybywało z Kartuz i Berezy. Zniesienia klasztoru dokonano dekretem arcybiskupa Warszawskiego Franciszka Malczewskiego w 1819 r. po poprzedniej konfiskacie dóbr przez władze pruskie. Ostatni przeor Adam Grabowski zmarł – przeżywszy kasatę – w 1832 r.²³

Początki biblioteki kartuzji gidelskiej zbiegają się z chwilą założenia klasztoru. Tak jak w przypadku domu bereskiego trudno jest jednoznacznie określić, czy i w jakim stopniu klasztor macierzysty zaopatrzył księżnicę w pierwsze dzieła, tak w odniesieniu do gidelskiej pustelni nie mamy co do tego żadnych wątpliwości. Dzisiejszy – skromny przecież – stan dawnego zasobu bibliotecznego jasno wskazuje, iż konwent podstawy swej librarii w pierwszym rzędzie zawdzięcza kartuzji kaszubskiej. Na 147 zachowanych książek aż 23 pochodzi z Kartuz, co stanowi ponad 15% całego zasobu²⁴ i jest to bez wątpienia fragment dawnego fondu uposażeniowego wysłanego z Kartuz.

Za jednorazowym aktem darowizny – a nie, jakby mogło się zdawać, wielokrotnymi podarunkami w ciągu lat istnienia kartuzji w Gidlach – przemawia fakt, iż wszystkie książki z fundacji kartuzji kaszubskiej wydrukowano przed powołaniem do życia klasztoru pod Częstochową. W przypadku kilkukrotnych ofiar natrafiono by przypuszczalnie choćby na jedno dzieło opublikowane w czasie, kiedy istniał już dom w Gidlach.

Lokalizacja **pomieszczenia bibliotecznego** jest utrudniona. Według planu klasztoru sporządzonego przez Joannę Falkowską – autorkę artykułu o założeniach architektonicznych kartuzji, wykonanego na podstawie opisów XIX – wiecznych przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Częstochowie i Archiwum Parafialnym w Gidlach, biblioteka usytuowana była na końcu korytarza prostopadłego do wielkiego krużganka w południowo wschodniej części klasztoru.²⁵ Nie znalazła więc miejsca księżnica – jak to zwykle bywało – w pomieszczeniach skupionych wokół małego krużganka, z czym spotykamy się na przykład w kartuzji kaszubskiej, ale pomiędzy celami ojców, w oddalonej od prioratu i prokuratorii części klasztoru. Pomieszczenie biblioteczne było z pewnością niewielkie – bowiem niewielka też była liczba książek. Zresztą wszystkie zabudowania kartuzji powstałe w XVII w. prezentowały się nader skromnie, a jedynie wybudowany w sto lat od założenia klasztoru barokowy kościół, który zastąpił funkcjonującą do tej pory drewnianą kaplicę, miał charakter budynku – zgodnie z ówczesnie panującym stylem – wykwintnego i daleko bardziej od pozostałych okazałego.

²² H. Gapski, *Le recrutement des Chartreux en Pologne aux XVIIe et XVIIIe siècles*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert...*, s. 105-115; Tenże, *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII-XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 119.

²³ P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, s. 39.

²⁴ Zob. na ten temat podrozdział: „Źródła zaopatrywania biblioteki” w niniejszym rozdziale.

²⁵ J. A. Falkowska, *op. cit.*, s. 328, (9), przypis 2.

Księgi liturgiczne miały swe miejsce w zakrystii kościelnej, najprawdopodobniej w którejś z trzech – istniejących do dzisiaj – barokowych intarsjowanych szaf, mieszczących zresztą do chwili obecnej przechowywane tam pozostałe po kartuzach księgi oraz skromne archiwum parafialne.

Losy biblioteki wtopione były niezawodnie w dzieje samej pustelni. Z uwagi na brak źródeł nie znamy szczegółów jej egzystencji. Konwentowi nie powodziło się najlepiej i w ciągu lat istnienia skazany był na egzystencję opartą głównie na subwencjach kartuzji macierzystej oraz okolicznej ludności. Życie utrudniała bez wątpienia bliskość drugiego gidelskiego domu zakonnego – klasztoru dominikanów, istniejącego wcześniej od kartuzji i skupiającego na sobie ofiarność części okolicy.²⁶ Kiedy zaś kartuski erem nieco okrzepł, wielkim wysiłkiem budując nową wspaniałą świątynię, przyszły czasy pierwszego rozbioru Polski i konfiskata dóbr klasztornych przez rząd pruski.

Okres ostatnich dziesięcioleci do kasaty kartuzji charakteryzuje się znacznym upadkiem potencjału gospodarczego klasztoru. Dokumenty z lat 1812-1813 zawarte w cytowanych wcześniej aktach biskupich piętnując m.in. pijaństwo zakonników, przede wszystkim zarzucają administratorom niedbalstwo w prowadzeniu majątku klasztorowego. Klasztor skutkiem tego chylił się wówczas ku ruinie, zaś gospodarstwo – w świetle opinii okolicznych księży – pozostawało w największym nieładzie.²⁷ Brak dozoru nad majątkiem stał się przyczyną zaginięcia wielu cennych rzeczy z kościoła i zabudowań.²⁸ Nie wykluczone, że wówczas ucierpiał również pozostawiony bez opieki księgozbiór, którego rozwój w świetle takiego stanu rzeczy nie miał większych szans. W 1819 r. nastąpiła kasata kartuzji, a co za tym idzie kres istnienia gromadzonej przez niespełna 180 lat ksiąźnicy.

Warto by się na zakończenie zastanowić nad liczbą książek zebranych przez zakonników gidelskich. W świetle relacji przejmującego bibliotekę w 1819 r. Samuela Bogumiła Lindego, podanej w liście do ministra Stanisława Potockiego z klasztoru wywieziono 1162 woluminy książek,²⁹ ale nie była to prawdopodobnie całość zbiorów znajdujących się na terenie kartuzji. Część książek pozostała przypuszczalnie na miejscu. Sporządzony 27 lipca 1832 roku dokument, będący opisem kościoła oraz zabudowań i majątku dawnej kartuzji w chwili projektowa-

²⁶ Klasztor dominikanów istnieje w Gidlach do dzisiaj. Okazały, świetnie utrzymany kościół dominikański będący ośrodkiem kultu maryjnego wznosi się około 1-1,5 kilometra od świątyni kartuskiej, zob. H. Gapski, J. Związek, *op. cit.*, s. 1056.

²⁷ AACz, *Acta Cartusianorum Gidlensium*, f. 205^v, 207, 265.

²⁸ Tamże, f. 207.

²⁹ *Status Materialis*, f. 65^v; M. Łodyński, *op. cit.*, s. 48; inną liczbę zabranych ksiąg (1175) podaje T. Lipiński, zob. *Wieś Gidle. Wyjątek z przejażdżki po kraju w 1829 r.*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 2-3, 1842, s. 272-275.

nego przejęcia ich przez parafię podaje, że na terenie klasztoru znajdowało się jeszcze 340 tomów różnych dzieł.³⁰

Tak też w chwili likwidacji kartuzji jej księgozbiór liczył prawdopodobnie ponad 1500 woluminów, w tym przynajmniej kilka inkunabułów i rękopisów i była to najskromniejsza z owych trzech funkcjonujących w tym okresie kartuskich bibliotek na terenach dawnej Rzeczypospolitej.

³⁰ AACz sygn. II/109, Akta konsystorza foralnego piotrkowskiego za lata 1829-1837, fol. 87r; odpis tego dokumentu w APG,teczka akt za lata 1789-1850, nie foliowane.

3.

FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI

Źródła zaopatrywania biblioteki

Dary, zakupy, działalność pisarska mnichów gidelskich

Skromny materiał archiwalny daje możliwość odtworzenia w zasadzie tylko jednego ze sposobów zaopatrywania dawnej księżnicy gidelskiej, mianowicie darowizn. Niezwykle istotnym dla ich przedstawienia jest ustalenie proveniencji poszczególnych egzemplarzy książek. Podstawowym źródłem w tym względzie są przede wszystkim pozostawione na zachowanych tomach zapiski własnościowe poprzednich właścicieli. Bardzo nieliczna część z ich nazwisk znalazła się na kartach wielokrotnie przywoływanych pism przeora kartuzji kaszubskiej Jerzego Schwengla.

Największa liczba dzieł z dawnej biblioteki kartuzów gidelskich w świetle jej fragmentu zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, pochodzi z kartuzji „Raj Maryi” pod Gdańskiem i – o czym nadmieniono – stanowi przypuszczalnie fond uposażeniowy klasztoru macierzystego dla swej filii. W chwili obecnej są to 23 druki we wszystkich przypadkach opatrzone zapiską proveniencyjną *Cartusiae Paradisi Mariae* lub *Cartusiae Gedanensis*. Przywiezione zostały do Gidel zapewne w chwili kiedy osiedli tam pierwsi zakonnicy. Owo uposażenie, którego zdecydowaną część (18 druków) stanowiły dublety z biblioteki „Raju Maryi”, zawierał przede wszystkim podstawowe piśmiennictwo niezbędne do realizacji zasadniczego powołania zakonnika kartuskiego. W pierwszym więc rzędzie klasztor otrzymał trzy egzemplarze *Biblia*,³¹ sporo ascetycznej lektury m.in.

³¹ BUW Sd. 608. 1875 [5]; Sd. 608. 1385; Sd. 608. 1409 [2].

dzieła Tomasza à Kempis,³² Jana Gersona,³³ Ludwika z Granady,³⁴ Hieronima Plati³⁵ oraz kilka pism Jeremiasza Drexeliusa.³⁶ Obok tego kartuzi kaszubscy ofiarowali swojej podczęstochowskiej filii pisma św. Bernarda,³⁷ Alberta Wielkiego³⁸ oraz Roberta Bellarmina.³⁹ Prawdopodobnie dom macierzysty zaopatrzył gidelskich zakonników także w księgi liturgiczne, które sam otrzymał w 1681 r. z Grande Chartreuse.⁴⁰ Taki wniosek wysnuwa K. Szymonik – autor muzykologicznej rozprawy na temat jednego z gradułów kartuskich pochodzących z Gidel.⁴¹

Przy tej okazji warto zwrócić uwagę, iż zakonnicy „Raju Maryi” nie przywiązywali zdaje się specjalnego znaczenia do ksiązek stanowiących wcześniejszą własność osób w szczególności sposób zasłużonych dla klasztoru. Tak oto przekazali do Gidel wymienioną już wcześniej ksiązkę Hieronima Plati (wyd. Augustae Trevirorum 1593), podarowaną klasztorowi pomorskiemu przez jego restytutora oraz jednego z największych dobroczyńców – biskupa włocławskiego Hieronima Rozrażewskiego,⁴² pozostawiając sobie owo dzieło w edycjach późniejszych (1601 i 1604) pochodzących prawdopodobnie z zakupu lub anonimowego daru. Podobnie uczynili z dwoma woluminami stanowiącymi podarunek kartuzji św. Albana w Trewirze.⁴³

Kolejną znaczącą darowizną była grupa ksiązek ofiarowana gidelskiej kartuzji przez klasztor *Thronus Virginis Mariae* w Gaming w Dolnej Austrii. Dzisiejszych czasów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie doczekało 14 woluminów z wcześniejszą proveniencją tamtejszego eremu. Wszystkie dzieła – poza jednym wyjątkiem⁴⁴ – stanowią część sporego, liczącego niemal 50 tomów daru, jaki w 1678 r. przekazał na ręce prokuratora gidelskiego Mateusza Karpa, przebywającego w Gaming – Ludwik Cyrians – przeor konwentu w latach 1669-1687

³² BUW Sd. 608. 904; Sd. 608. 911.

³³ BUW Sd. 608. 2309.

³⁴ BUW 28. 15. 13. 5.

³⁵ BUW 7. 44. 3. 25.

³⁶ BUW 5. 7. 8. 33 [b]; 5. 13. 9. 17; 5. 13. 9. 8 [1-2]; 5. 13. 9. 12; 5. 13. 9. 5.

³⁷ BUW 7. 11. 4. 6.

³⁸ BUW Sd. 608. 422.

³⁹ BUW 7. 23. 4. 32.

⁴⁰ Zob. podrozdział „Dary” w części pracy dotyczącej kartuzji kaszubskiej.

⁴¹ Według autora w Archiwum Archidiecezjalnym w Częstochowie znajdowało się kilka antyfonarzy oraz omawiany przez niego graduł z zapiską proveniencyjną „Ex dono Cartusiae Maioris”; w chwili obecnej archiwum to nie notuje wspomnianych ksiąg, które zaginęły najprawdopodobniej w latach 80-tych, podczas remontu dachu katedry, w którym to miejscu znajdowały się, zanim przeniesiono je do gmachu seminarium duchownego; por. K. Szymonik, *op. cit.*, s. 278.

⁴² BUW 7. 44. 3. 25; dzieło to było kolejnym z darów biskupa i zostało ofiarowane kartuzom w 1594 r., por. inne woluminy z fundacji Rozrażewskiego: BSD cim. 15103, 15104, cim. 503, cim. 15083.

⁴³ BUW 28. 15. 13. 5, Sd. 608. 1385.

⁴⁴ BUW 7. 32. 6. 24, *Enchiridion salutis operandae per gratiam Christi*, Correriae 1699, dzieło opublikowane ponad 20 lat później od wspomnianej darowizny.

i wizytator prowincji górnoniemieckiej.⁴⁵ Ofiarę tę kartuzi gidelscy przyjęli zapewne z wielką radością, bowiem klasztor – o czym wspominało, szczególnie w początkach swego istnienia – borykał się z wieloma trudnościami finansowymi, co z pewnością negatywnie odbijało się na procesie wzbogacania biblioteki. Z drugiej strony dar 50 książek nie stanowił specjalnego uszczerbku dla zasobnej biblioteki austriackiej kartuzji, która liczącym się księgozbiorem była już w średniowieczu, by u progu kasaty w 1782 r. osiągnąć olbrzymią liczbę 20 tysięcy tomów.⁴⁶

Gidelskie woluminy opatrzone zapiską proweniencyjną *Cartusiae Gemnicensis* przetrwały w warszawskiej ksiąźnicy uniwersyteckiej zawierają zarówno dzieła ascetyczne,⁴⁷ jak i z zakresu teologii moralnej,⁴⁸ edycję *Nowego Testamentu*,⁴⁹ prace homiletyczne⁵⁰ czy też jeden z tomów kodyfikacji Justyniana.⁵¹

Pozostając w kręgu ofiarodawców instytucjonalnych należy przywołać kolejne dwa klasztory kartuskie mające udział w powiększeniu zespołu książek omawianej pustelni. Mamy tutaj na myśli należące do prowincji *Alemaniae Superioris* kartuzje: *Beatae Mariae in Valle Josaphat* w Ołomuńcu oraz *Vallis Omnium Sanctorum* w Mauerbach pod Wiedniem.

Zapiskę własnościową klasztoru w Ołomuńcu⁵² posiadają trzy dzieła, których autorami byli Ryszard Archdekin, Henryk Suzo i Tomasz á Kempis. Dwie z wymienionych prac przywieźli zapewne do Gidel jacyś bracia przeniesieni z klasztoru ołomunieckiego.⁵³ Natomiast wolumin zawierający pracę *Theologia*

⁴⁵ *Propago I*, s. 445.

⁴⁶ S. Laschitzer, *Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobener Klöster in Österreich*, „Mitteilungen des Instituts für österreichischer Geschichtsforschung” 2, 1881, s. 434-455; *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Bd. 1, Wien 1915; A. Gruys, *op. cit.*, s. 281-282; S. Fischer, *Das Barocke Bibliotheksprogram der ehemaligen Kartause Marienthron in Gaminig*, Salzburg 1986, (Analecta Cartusiana 58/3); F. Klos, *Ein Beitrag zu den Bibliotheksräumen österreichischer Kartausen*, Salzburg 1991, (Analecta Cartusiana 63/2), s. 150-161.

⁴⁷ Np. Vincenza Bruno, Henryka Costera – BUW Sd. 608. 2307, Sd. 608. 2431.

⁴⁸ Np. Antoniego Escobar y Mendosa – BUW 7. 33. 6. 4^a.

⁴⁹ BUW 7. 13. 2. 23.

⁵⁰ BUW Sd. 608. 1933.

⁵¹ BUW 6. 3. 2. 64.

⁵² Kartuzja pw. św. Jozafata ufundowana w 1378 r. przez Alberta de Sternberg, biskupa Litomyśla, z czasem przeniesiona do Dolan by ostatecznie w 1390 r. znaleźć swe miejsce w Ołomuńcu; por. J. Vaniš, *Die Kartäuser in den Böhmischen Ländern*, Salzburg 1989, (Analecta Cartusiana NS 1), s. 107; A. Gruys, *op. cit.*, s. 349-350. Resztki biblioteki kartuzji ołomunieckiej znajdują się w Statné Vedecka Knichovna w Ołomuńcu.

⁵³ BUW 7. 46. 6. 18; 5. 13. 9. 22. Druga z wymienionych książek zanim znalazła się w Ołomuńcu była własnością niejakiego Sebastiana Jana Opichala, który zakupił ją w 1679 r. Nazwisko to nie jest nam obce, wiemy bowiem, że Jodoc Opichal przybyły z ołomunieckiej kartuzji był w latach 1702-1711 przeorem domu w Berezie. Trudno jednak w chwili obecnej bliżej określić związki łączące obie te postacie, a nie można również wykluczyć, iż była to jedna i ta sama osoba, por. R. Witkowski, *Szkice z dziejów Kartuzji Bereskiej 1648-1831*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 96; Tenże, *Saeculum Cartusiae Beresanae*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 195; por. także H. Gapski, *Rekrutacja kartuzów...*, s. 119.

quadrupartita Richarda Archdekina opatrzony jest notką stwierdzającą, iż książkę podarował w 1681 r. Bernard Gebhard – przeor kartuzji w Ołomuńcu i wizytator prowincji *Alemaniae Superioris*. Kontakty Gebharda z gidelskimi zakonnikami były znaczne bowiem konwizytatorem prowincji był w tym czasie przeor z Gidel Anthelm Kurtius.⁵⁴

Nie posiadamy natomiast informacji o sposobie, w jaki dotarły do kartuzji w Gidlach dwa woluminy opatrzone zapiską *Cartusiae Maurbacensis*, wskazującą na wcześniejszego posiadacza, którym był klasztor w Mauerbach.⁵⁵ Trafiły one tutaj prawdopodobnie również wraz z braćmi przemieszczającymi się między konwentami.

Oprócz woluminów będących uprzednio własnością innych kartuzji funkcjonujących w obrębie prowincji niemieckiej, posiadamy także informacje o darach książkowych dla biblioteki w Gidlach, jakie poczynili przeorzy klasztorów polskich i obcych. Źródłem wiedzy nie są – jak wcześniej – zapiski na zachowanych egzemplarzach druków, lecz przechowywane w British Library w Londynie – cytowane wcześniej – dzieło Schwengla *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis*, a w szczególności rozdział *Benefactores Cartusiae Gidlensis*.⁵⁶

Z treści owej pracy dowiadujemy się, że w 1670 roku były przeor kartuzji gdańskiej Antoni Ziegler, skądinąd złożony z urzędu m.in. na skutek interwencji w kapitule generalnej przeora gidelskiego Jana Lubietowskiego, przywiózł ze sobą *Missalia*.⁵⁷ W kilka lat później (1677) dar kilku książek złożył kolejny przeor „Raju Maryi” – Jan Bilstein.⁵⁸ Kartuzję w Gidlach znał jeszcze z 1659 r., do kąd to wraz z konwentem bereskim – w którym przebywał – uchodził w czasie niepokoїв wojennych. Kilka dzieł ofiarował swej kartuzji jej przeor a wcześniej rektor – Józef Bodanowicz, który przed przybyciem do Gidel pełnił takie same funkcje w Berezie.⁵⁹ Schwengel odnotował również podarunek kilku książek przeznaczonych na użytek kościoła od Jana Freya – przeora kartuzji w Moguncji i wizytatora prowincji reńskiej.⁶⁰

Pewną część księgozbioru kartuzi zawdzięczali hojności ofiarodawców pochodzących lub działających w bliskim sąsiedztwie klasztoru w Gidlach. W tej

⁵⁴ BUW 7. 27. 6. 2; por. M. Popowska, *Rys dziejów kartuzji bereskiej w latach 1648-1831*, „Ateneum Wileńskie” 13, 1938, z. 1, s. 71; R. Witkowski, *Saeculum Cartusiae Berezanae...*, s. 191.

⁵⁵ Kartuzja pw. Wszystkich Świętych założona w 1313 r., skasowana w 1782 r.; por. A. Gruys, *op. cit.*, s. 312-313.; zob. także F. Klos, *op. cit.*, passim.

⁵⁶ *Propago I*, s. 442-445.

⁵⁷ *Propago I*, s. 442; o przeorze Zieglerze zob. P. Czaplewski, *Kartuzja Kaszubska*, s. 236.

⁵⁸ *Propago I*, s. 444.

⁵⁹ *Propago I*, s. 442; Bodanowicz był także ofiarodawcą książek dla kartuzji w Berezie; por. rozdz. niniejszej pracy „Biblioteka w Berezie Kartuskiej”; R. Witkowski, *Szkice z dziejów*, s. 94.

⁶⁰ *Propago I*, s. 442; o bibliotece kartuzji mogunckiej zob. H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause. Die Handschriften und ihre Geschichte*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Beiheft 60. Leipzig 1927.

grupie należy przede wszystkim wymienić osiem woluminów,⁶¹ należących – jak wskazuje zapiska proveniencyjna w brzmieniu *Ex lib[ris] Generosi Alexandri Kochowski* – najpierw do Aleksandra Kochowskiego h. Nieczuja,⁶² z czasem objętych w posiadanie przez pisarza grodzkiego z Chęcina Jana Zabielskiego, który w latach 1703-1704 podarował je gidelskiemu konwentowi (*Librum hunc dono dedit Carthusiae Gidlensi Joannes Zabielski Notarius Castrensis Chencinensis*).⁶³

Na karcie tytułowej kolejnego tomu zachowała się zapiska: *Franciscus Piasecny plebanus Kozięgłowiensis* wskazująca, iż jego posiadaczem był Franciszek Piasecki – proboszcz kościoła pw. Bożego Ciała i św. Marii Magdaleny w Kozięgłowach, który przysłużył się do jego odnowienia.⁶⁴ Poza wymienionymi osobami karty dalszych kilku ksiązek pokrywają zapiski bliżej niezidentyfikowanych osób.

Darowizny ksiązek były w zasadzie jedyną formą zaopatrywania księgozbioru dawnej kartuzji gidelskiej znajdującą udokumentowanie w źródłach.

W świetle dostępnych materiałów archiwalnych nie udało się ustalić żadnych szczegółów odnośnie zaopatrywania biblioteki gidelskich kartuzów poprzez **zakupy**. Nie możemy naturalnie wykluczyć tej formy wzbogacania ksiązniczy, ale stanowiła ona przypuszczalnie – z racji nie najlepszej sytuacji materialnej klasztoru – znacznie skromniejsze źródło uzupełniania zbiorów aniżeli odbywało się to np. w zamożnej kartuzji kaszubskiej.

Niewiele posiadamy także śladów świadczących o powiększaniu zbiorów wytworami własnego **skryptorium**. W wiekach XVII i XVIII, w których funkcjonowała gidelska pustelnia, a więc okresie szerokiej dostępności książki drukowanej, przepisywanie ksiązek miało zupełnie marginalne znaczenie, stąd korzystano z owego sposobu uzupełniania księgozbioru tylko sporadycznie.

Jedynymi pozostającymi śladami po tego typu działalności w klasztorze gidelskim jest kilka zachowanych rękopiśmiennych ksiąg liturgicznych, z których trzy najprawdopodobniej powstały w samym klasztorze.

Pierwszą z nich jest wykonany bez wątpienia w Gidlach antyfonarz przepisany w 1757 r. w formie dużego *folio* z pięknie dwukolorowo czerwono-czarno kaligrafowaną stroną tytułową: *Antifonale & Responsoriale Sanctorum et Sanctarum per totius Anni circulum dispositum juxta Ritum Sacri Ordinis Cartusiensis conscriptum in honorem Beatae Virginis Mariae Dolorosae, In Cartusia Gidlensi Anno a Nativitate Domini nostri Jesu Christi 1757*.⁶⁵ Trudno jednakże odpowie-

⁶¹ BUW Sd. 608. 329; Sd. 602. 588; Sd. 608. 2523; Sd. 608. 3432; 28. 14. 10. 13, Sd. 602. 588; 13. 7. 12. 20; 28. 14. 10. 24.

⁶² Przy nazwisku pojawiają się daty 1640 lub 1676; zob. *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, zob. indeks proveniencji.

⁶³ Tamże; zapiska cytowana z woluminu: BUW Sd. 608. 329.

⁶⁴ BUW 28. 7. 6. 11*; zob. *Kozięgłowy*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 15, Warszawa 1864, s. 789.

⁶⁵ Przechowywany na stałej ekspozycji w Muzeum Archidiecezji Częstochowskiej, bez sygnatury.

dzieć na pytanie o przyczyny, dla których zakonnicy zdecydowali się na przepisanie antyfonarza, kiedy tymczasem już w 1518 r. ukazała się w Strassburgu pierwsza drukowana wersja tego liturgiku przeznaczona dla kartuzów, a do roku 1701 wznawiano jego wydanie aż ośmiokrotnie.⁶⁶

Prawdopodobnie ręką któregoś z zakonników gidelskiej kartuzji zostały spisane po roku 1665 także dwa kolektarze znajdujące się obecnie w klasztorze dominikanów w Krakowie.⁶⁷

Opracowanie księgozbioru

Podobnie, jak w przypadku zakupów, również w kwestii opracowania ksiązek nie znajdujemy materiałów dokumentujących tę czynność. Zachowane woluminy nie zdradzają nam żadnych śladów istnienia sygnatur a tym samym funkcjonowania jakiegokolwiek katalogu czy inwentarza bibliotecznego. Prawdopodobnie ów stosunkowo niewielki zbiór dawał się objąć pamięcią bibliotekarza i nie zachodziła potrzeba skatalogowania czy choćby inwentarzowego spisywania zasobu bibliotecznego. Możliwym jest również przypuszczenie, iż jakiś prosty inwentarz wyliczający jedynie poszczególne dzieła w bibliotece istniał, lecz zaginął po kasacie klasztoru. W tym czasie – jak pamiętamy – obie pozostałe kartuzje polskie w Berezie i Kartuzach posiadały topograficzne katalogi biblieczne.⁶⁸

Działalność bibliotekarza w zakresie opracowania zbiorów ograniczała się prawdopodobnie jedynie do opatrzenia woluminów zapiską własnościową najczęściej w brzmieniu *Cartusiae Gidlensis*, występującej niekiedy w bardziej rozwiniętej formie: *Carthusiae Compassionis B[eati]ss[i]mae V[irginis] Mariae p[ro]pe Gidlam in Polonia*⁶⁹ oraz ustawienia książki na półce w bibliotece.

⁶⁶ A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*, 1 : *Auteurs cartusiens*, Paris 1976, s. 29.

⁶⁷ ADK 84, 85 L.

⁶⁸ Zob. odpowiednie rozdziały niniejszej pracy.

⁶⁹ Np. na wol. BUW Sd. 602. 588.

4. KSIĘGOZBIÓR

Oprawy

Wytwory warsztatów introligatorskich, w które zaopatrzone książki z gidelskiej biblioteki klasztornej nie zdradzają cech charakterystycznych dla opraw artystycznych. W głównej mierze są to wytwory rzemieślnicze, wykonane przypuszczalnie w warsztatach okolicy lub być może na miejscu w kartuzji. Część książek, które trafiły do kartuzji w formie darów z zagranicy oraz z domu macierzystego w Prusach, przywieziono już oprawioną. Wśród pozyskanych tą drogą egzemplarzy zdarzają się oprawy o zdecydowanie wyższych od pozostałych walorach estetycznych.

W przypadku biblioteki gidelskiej nieco odmiennie kształtują się proporcje pomiędzy okładzinami w skórę na desce a pergaminowymi, aniżeli miało to miejsce w Berezie. Jest to spowodowane faktem, iż księżnica gidelska, w przeciwieństwie do bereskiej zachowała sporą liczbę swych najstarszych woluminów, pochodzących z wieku XVI.

Tak też ponad 40 tomów oprawionych w XVI i początkach XVII w. okrywają okładziny w brunatną lub białą skórę świńską i cielęcą na deskach lub tekturze z zazwyczaj ślepo, choć niekiedy również złoto⁷⁰ tłoczoną dekoracją. Bardzo często składają się na nią wykonane radełkiem bordiury od jednej do kilku z motywami roślinnymi lub przedstawieniami figuralnymi apostołów, świętych czy też np. personifikacjami Cnót. Centrum okładziny wypełnia zwykle ślepo lub złoto tłoczona plakieta z kompozycją figuralną przedstawiającą m.in. *Madonnę z Dzie-*

⁷⁰ BUW Sd. 608. 325, Sd. 608. 422, 7. 4. 6. 1.

ciątkiem, *Ukrzyżowanie*, *Matkę Boską Bolesną* oraz innymi scenami. Uzupełnieniem dekoracji są odciski tłoków w formie rozetek, kwiatonów, lilijek i innych wzorów. Wiele opraw pokrywa skromna dekoracja bez zastosowania plakietki, niekiedy ograniczająca się do prostych liniowych wzorów, niektóre zaś z okładzin pozbawione są jakiegokolwiek zdobnictwa.

Pięć z spośród wspomnianych 40 tomów uzupełniają zachowane klamry. Egzemplarze o bardziej wyszukanej estetyce charakteryzują się także złożonymi obciążeniami kart.⁷¹

Jako przykład dzieła, które okrywa oprawa ze wspomnianej grupy można wymienić przywoływany wcześniej rękopiśmienny antyfonarz przepisany w kartuzji w 1757 r., eksponowany obecnie w Muzeum Archidiecezji Częstochowskiej. Blok książki oprawiono w okładzinę przejętą z innej – starszej księgi.⁷² Jest to oprawa z XVI lub początków XVII w. w brunatną skórę cielęcą na desce. Zwierciadła obu okładek okalają cztery bordiury wykonane radełkiem z motywami roślinnymi, kwiatowymi oraz plecionką. Pośrodku górnej okładziny umieszczono odcisniętą plakieta na złoto przedstawienie *Matki Boskiej Siedmiobolesnej*. Postać Marii ukazana jest frontalnie, w centrum owalu na tle krzyża. Jej serce przeszywa siedem mieczy rozłożonych promieniście symbolizujących siedem boleści mających ścisły związek ze zdarzeniami z życia Jezusa (przepowiednia Symeona, ucieczka do Egiptu, zgubienie 12-letniego Jezusa w świątyni jerozolimskiej, dźwiganie krzyża na Kalwarię, ukrzyżowanie, zdjęcie z krzyża, złożenie do grobu). Warto zaznaczyć, że *Matka Boska Bolesna* była patronką zarówno kościoła, jak i cremu kartuzów w Gidlach, tak więc nieprzypadkowo wybrano tę scenę, jako główną dekorację woluminu. Oprawa została zaopatrzona również w skórzane i mosiężne zapięcia.

Charakterystyczna dla kilku tomów jest także oprawa, która chroni jeden z drukowanych graduatów.⁷³ Wolumin w formacie dużego folio okrywa tekturowa okładzina w brunatną skórę cielęcą ze ślepo tłoczoną dekoracją, którą stanowią dwie bordiury wykonane radełkiem z ornamentyką w formie wici roślinnych. Centralne miejsce temu zajmuje kompozycja figuralna odcisnięta plakieta przedstawiająca scenę *Ukrzyżowania*. W owalu, pośrodku widzimy wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego, po którego obu stronach umieszczono postacie Marii i św. Jana. U dołu, pod krzyżem wyobrażono klęczącą św. Marię Magdalenę obejmującą krzyż. Poniżej, u podstawy krzyża widnieje czaszka symbolizująca postać biblijnego Adama. Oprawa zachowała się w dobrym stanie.

Obok wymienionych opraw skórzanych, znaczną grupę książek, liczącą blisko 40 woluminów, zaopatrzone w charakterystyczne dla XVII wieku okładziny

⁷¹ BUW Sd. 608. 325, 7. 4. 6. 1, Sd. 608. 436, 5. 13. 9. 22.

⁷² Taka praktyka była powszechna, chociaż częściej oprawiano książkę w oprawę z innego dzieła, ale z tej samej epoki – tzw. zabieg *remboitage*, por. J. Osieglowski, *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*, Poznań 1985, s. 171.

⁷³ AACz, b. sygn.

z jasnego, z rzadka zaś barwionego pergaminu na tekturze. Pozostałe tomy posiadają wykonane w XVIII w. skromne, niezdobione oprawy w skórę, których usztywnienie stanowi karton lub okładziny tekturowe, pokryte papierem.

Rękopisy

Biblioteki i archiwa przechowujące obecnie pozostałości po księżnicy kartuzów gidelskich nie rejestrują w swych zbiorach żadnego rękopisu bibliotecznego tej proveniencji. Zachowało się jedynie kilka manuskryptów liturgicznych, których przetrwanie zawdzięczać można zapewne odrębnemu – niżli cały księgozbiór – miejscu przechowania – w zakrystii kościelnej. Dzięki takiemu usytuowaniu uniknęły one losów pozostałej części zbiorów.

Do chwili obecnej zachowało się siedem rękopisów liturgicznych, które użytkowane były w kościele kartuzji w Gidlach. Pięć z nich znajduje się – o czym nadmieniono – w Archiwum Prowincji Dominikanów w Krakowie natomiast dwa, stanowiące własność Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej eksponowane są na stałej wystawie w częstochowskim Muzeum Archidiecezjalnym.

Wśród ocalałych ksiąg znajdują się cztery antyfonarze, a więc liturgiki zawierające melodie antyfon i responsoriów oficjum brewiarzowego, przy czym dwa pochodzą z okresu przedtrydenckiego. Kolejne trzy woluminy to XVII – wieczne kolektarze oraz *Canon Missae* z końca XVI w. Opisy katalogowe pięciu manuskryptów przechowywanych w Krakowie sporządził nieżyjący już historyk liturgii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ks. Wojciech Danielski, który wzmiankuje kartuskie antyfonarze gidelskie w haśle „antyfonarze polskie” Encyklopedii Katolickiej.⁷⁴

Najstarszym z zachowanych liturgików jest *Antiphonarium Monasticum de Tempore et de maioribus Festis*,⁷⁵ spisany na pergaminie przed rokiem 1389. Nie znane nam jest jednakże ani miejsce sporządzenia, ani proveniencja. Kodeks w formie folio oprawiono w białą skórę świńską, pozostającą obecnie w stanie daleko posuniętej destrukcji.

Z drugiej połowy XV stulecia pochodzi kolejny pergaminowy *Antyfonarz* będący niegdyś w użytkowaniu kartuzów z Gidel.⁷⁶ Również i w przypadku tego manuskryptu nie udało się ustalić ani miejsca jego sporządzenia, ani też źródła pochodzenia. Jest to wolumin oprawny – podobnie jak poprzedni – w białą skórę świńską, mocno już dzisiaj zdefektowany.

Oba kodeksy ozdobiono skromnymi dwubarwnymi, czerwono-niebieskimi inicjałami.

⁷⁴ W. Danielski, *Antyfonarze polskie*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, pod red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, t. 1, Lublin 1973, szp. 712-714.

⁷⁵ ADK, rkps 82 L.

⁷⁶ AACz, b. sygn.

Pozostałe manuskrypty są późniejsze. Z końca XVI w. pochodzą *Antiphonarium Monasticum de Tempore et de Sanctis. Pars I: ab Adventu ad Sabbatum Sanctum*⁷⁷, spisany na papierze, oprawny w białą skórę świńską oraz również papierowy *Canon Missae Romanae (Abbationis ?) Non pontificalis: simplex benedictio*,⁷⁸ który uzyskał okładzinę w cielejącą skórę brunatną. XVII – wieczne, powstałe po 1665 r. są dwa kolektarze sporządzone na papierze: *Collectarium cum capitulis Ord. Carthusianorum*⁷⁹ i *Collectarium ord. Carthusiani additus ex rituali*.⁸⁰ Pierwszy z nich został poddany konserwacji w latach 80 – tych naszego stulecia, otrzymując nową oprawę w brunatną skórę na tekturze. Drugi zachował oryginalną okładzinę, którą stanowi deska obciągnięta brunatną skórą cielejącą z ślepymi tłoczeniami.

Inkunabuły

Wprawdzie w pokartuskiej kolekcji nie zachowała się żadna książka wydana przed 1500 rokiem, ale szczęśliwie kilka słów o obecności takich druków pozostawił nam Samuel Bogumił Linde w liście z dnia 17 lipca 1819 r. kierowanym do ministra Potockiego, relacjonującym proces przejmowania poklasztornych księgozbiorów z przeznaczeniem ich dla Biblioteki Publicznej w Warszawie.⁸¹

Linde wymienia cztery takie pozycje: „Z inkunabułów dawnych rzadkości: *Vulgata cum figuris de Bry; Ludolphi de Saxoniam Vitam Christi; Antonii Florentini Summam impressam Koberger; Augustini de civitate Dei etc., etc.*”.

Pierwszej z wymienionych przez Lindego pozycji nie można bez wątpienia zaliczyć do inkunabułów. Najprawdopodobniej była to drukowana w Moguncji w 1609 r. *Biblia sacra vulgatae editionis* z ilustracjami znanego miedziorytnika Teodora de Bry.⁸²

Natomiast wśród druków XV w. w pierwszym rzędzie na uwagę zasługuje wielkie dzieło ascetyczne – *Vita Christi* wybitnego autora kartuskiego Ludolfa z Saksonii. Praca Ludolfa, uzyskawszy dziesiątki wydań i przekładów, stanowiła wzór i inspirację dla twórczości wielu późniejszych teologów, będąc m.in. źródłem natchnienia dla założyciela zakonu jezuitów św. Ignacego Loyoli.⁸³ Trudno ustalić, które z XV – wiecznych wydań owego dzieła znajdowało się w bibliotece

⁷⁷ ADK, rkps 83 L.

⁷⁸ ADK, rkps 86 L.

⁷⁹ ADK, rkps 84 L.

⁸⁰ ADK, rkps 85 L.

⁸¹ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 49-50.

⁸² *The British Library. General Catalogue of printed books to 1975*, Vol. 17, London [et al.] 1979-1986, s. 59.

⁸³ Na temat dzieła Ludolfa z Saksonii zob. obszernie studium: W. Baier, *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der Vita Christi des Ludolf von Sachsen*, Bd. 1-3, Salzburg 1977, (Analecta Cartusiana 44).

gidelskiej, zwłaszcza że wznawiano je w tym stuleciu przynajmniej dziesięciokrotnie.⁸⁴

Kolejnym inkunabułem była *Summa teologiczna* – obszerna kompilacyjna praca ujmująca zagadnienia moralne na tle dziejów Kościoła i cywilizacji autorstwa św. Antonina z Florencji († 1459), dominikanina, przeora wielu klasztorów włoskich i wreszcie florenckiego arcybiskupa. Jest to jedyny z wymienionych tytułów, przy którym Linde podał impresora druku. Było to jedno z dwu wydań, które opuściły prasy znanej kolońskiej oficyny Antoniego Kobergera.⁸⁵

Na zakończenie pozostaje nam jedno z najważniejszych dzieł w spuściźnie św. Augustyna – mianowicie *De civitate Dei*. Tym razem również niemożliwym jest ustalenie, o której edycji mowa w liście Lindego, bowiem niezwykła popularność *Państwa Bożego* sprawiła, że XV – wieczne warsztaty typograficzne odbijały je – poczynając od roku 1470 – przynajmniej 16-krotnie.⁸⁶

Trudno dzisiaj stwierdzić czy były to jedyne inkunabuły, jakie przechowywano w ciągu ponad dwu wieków istnienia kartuzji. Klasztor powstał w połowie XVII stulecia, a więc w okresie, kiedy rynek księgarski rzadko zasilany był inkunabułami. Dla porównania w pozostałościach po bibliotece kartuzji w Berezie, powstałej mniej więcej w tym samym czasie, nie zachował się żaden druk XV w. Jeśli zatem w Gidlach znajdowały się inne inkunabuły, to z pewnością nie było ich wiele. Wydaje się również, że Linde w poszukiwaniu tak cennych pozycji przejrzał księgozbiór bardzo wnikliwie i gdyby znalazł dalsze XV – wieczne cymelia nie omieszkałby ich odnotować. Jediną wątpliwość budzi we wspomnianym liście Lindego do ministra Potockiego dwukrotnie powtórzony skrót „etc.” w zakończeniu akapitu, w którym nadawca wymieniał rzadkie druki znalezione w kartuzji. Odnosi się zatem wrażenie, iż Linde znalazł jeszcze inne cenne książki, o których nie wspomniał w liście. Nie wiadomo jedynie czy ów skrót „etc.” miał oznaczać dalsze inkunabuły, czy też może odnosił się do całego ustępu, w którym wszakże wzmiankowano nie tylko druki XV w.⁸⁷

Język i chronologia wydawnicza książek

Podstawową część zachowanego fragmentu księgozbioru pustelni gidelskiej tworzą dzieła opublikowane w języku łacińskim (128 poz.). Książki w innych językach mają w kolekcji zupełnie marginalny udział. Cztery dzieła opublikowano w języku polskim, trzy w języku niemieckim oraz po jednej książce w języku węgierskim, czeskim, włoskim i hiszpańskim.

⁸⁴ *Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Pod redakcją A. Kaweckiej-Gryczowej, opracowały M. Bohonos et E. Szandorowska, t. 1. Wrocław [i in.] 1970, s. 580-581, poz. 3472-3481.

⁸⁵ Wyd. z 1477/79 lub 1486/87; zob. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Bd. 3, Leipzig 1928, (dalej GW) poz. 2186 i 2189.

⁸⁶ GW, Bd. 3, Leipzig 1928, poz. 1874-1890.

⁸⁷ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 48.

Przyczyny tak małej reprezentacji literatury w językach narodowych są zupełnie podobne, jak w przypadku obu pozostałych kartuzji, jak i w ogóle księgozbiorów instytucji kościelnych. Taki stan rzeczy dyktowała specyfika tego typu bibliotek, gromadzących przede wszystkim katolickie piśmiennictwo religijne ukazujące się głównie w języku łacińskim.

Zastanawia jedynie tak mała liczba książek napisanych w języku polskim, wszakże kartuzja gidelska była chyba najbardziej polskim ze wszystkich domów tego zgromadzenia na naszych ziemiach. W latach 1686-1750 odsetek profesów pochodzenia polskiego wynosił 58 % i był znacznie wyższy aniżeli w „Raju Maryi” czy Berezie Kartuskiej.⁸⁸ Prawdopodobnie brak książki w rodzimym języku przypisać należy rozproszeniu klasztornej kolekcji.

Chronologia wydawnicza zachowanych druków kartuzji gidelskiej kształtuje się nieco odmiennie niż w omówionych wcześniej księgozbiorach w Kartuzach i Berezie. Łącznie, pośród zidentyfikowanych 140 druków, niemal w równych proporcjach występują książki tłoczone w wieku XVI i XVII. Obok tego w analizowanym fragmencie mamy jedynie 10 druków XVIII w. i ani jednej książki XV – wiecznej, chociaż w źródłach zachowała się informacja o obecności w księżnicy kilku inkunabułów.

Niewielka reprezentacja produktów typografii XVIII stulecia wynika po części z faktu, iż nie przebadano w całości przechowującej największy fragment po librarii gidelskiej kolekcji starych druków Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, stąd nie zarejestrowano tam ani jednego woluminu z tego stulecia. Wszystkie zachowane XVIII – wieczne gidelskie druki znajdują się w Archiwum Parafialnym w Gidlach.

Proweniencja typograficzna druków gidelskich

Szczegółowa analiza zachowanego księgozbioru wykazała, iż zarejestrowanych 140 druków ukazało się w 75-ciu oficynach typograficznych 30 miejscowości 8 krajów Europy. Zdecydowana większość dzieł będących własnością kartuzów gidelskich ukazała się w warsztatach typograficznych znajdujących się na terenie Niemiec (40 %). Daleko mniejszy udział w tym zestawieniu mają drukarnie francuskie (14 %), niderlandzkie (11 %), polskie (8 %), włoskie (7 %), szwajcarskie i austriackie (po 5 %) i zupełnie nikły czeskie (2,5 %).

Niemcy. Spośród przebadanych 140-tu dzieł, aż 51 pozycji ma adresy wydawnicze 30-tu warsztatów w 13 miejscowościach niemieckich. Połowę tego zespołu (25 druków) wytłoczono w samej tylko Kolonii, będącej czołowym ośrodkiem katolickiej typografii niemieckiej. Spośród odnotowanych 13 warsztatów tego miasta, sześć swą działalność prowadziło w wieku XVI. Mamy zatem pro-

⁸⁸ H. Gapski, *Rekrutacja kartuzów ...*, s. 119, 121.

dukty funkcjonującego w latach 1525-1551 warsztatu Melchiora von Neussa (1),⁸⁹ następcy zakładu Sotera – Ludwiga Alectoriusa (3)⁹⁰ czy wreszcie dzieła opublikowane u spadkobierców renomowanej firmy Johanna Quentela (2).⁹¹ Z tego okresu pochodzą także wytwory drukarni Maternusa Cholinusa (2).⁹² XVII – wieczną typografię kolońską w naszym zasobie reprezentują m.in. pochodzący z Niderlandów Bernhard Wolter (1),⁹³ tłoczący przez I poł. XVII w. Johann Kincius (1)⁹⁴ oraz przybyły nad Ren z Antwerpii Johann Busäus (1).⁹⁵

Kolejnym niemieckim ośrodkiem wydawniczym mającym sporą reprezentację w księgozbiornicy kartuskiej jest Monachium. Tłocznie tego miasta opuściło siedem pozycji we wszystkich przypadkach opatrzonej adresem wydawniczym funkcjonującego tutaj w latach 1625-1645 warsztatu Corneliusa Leyssera i jego spadkobierców.⁹⁶ Na zakończenie warto również wspomnieć o Frankfurcie n. Menem oraz Lipsku, z których oficyn typograficznych gidelscy kartuzi posiadali po trzy prace.⁹⁷ Pozostałe niemieckie ośrodki wydawnicze, wśród których znalazły się m.in. Bamberg,⁹⁸ Dilingen,⁹⁹ Hagenau,¹⁰⁰ Ingolstadt,¹⁰¹ Moguncja,¹⁰² Passau,¹⁰³ Strassburg¹⁰⁴ i Trewir¹⁰⁵ obecne są jedynie pojedynczymi drukami.

Francja. Drukarstwo francuskie (16 dzieł) reprezentowane jest głównie poprzez książki z oficyn Lyonu (8 poz.) i Paryża (5 poz.). Wśród impresorów lyońskich znalazły się m.in. nazwiska Thomasa Guarinusa,¹⁰⁶ Sebastiana Gryphiusa¹⁰⁷ oraz Joannesa Frelloniusa¹⁰⁸ – których działalność przypada na wiek XVI. XVI – wieczna produkcja typograficzna warsztatów Paryża w omawianym zasobie pochodzi od Claudiusa Chevallioniusa¹⁰⁹ i Henricusa Theodericusa¹¹⁰ zaś dru-

⁸⁹ BUW Sd. 608. 2309.

⁹⁰ BUW 28. 7. 6. 11^a; 28. 7. 6. 11^b; Sd. 608. 904.

⁹¹ BUW 7. 46. 6. 18; 28. 15. 4. 12.

⁹² BUW 28. 19. 199; 7. 44. 5. 19.

⁹³ BUW 7. 23. 4. 32.

⁹⁴ BUW 7. 19. 6. 38 [a-b].

⁹⁵ BUW 5. 13. 9. 22.

⁹⁶ BUW 5. 13. 9. 16; 5. 13. 9. 5; 5. 7. 8. 33 [b]; 5. 13. 9. 13; 5. 13. 9. 8 [1-2]; 5. 13. 9. 12; 5. 13. 9. 17.

⁹⁷ Lipsk: BUW 5. 5. 11. 18; Sd. 608. 1544; 28. 14. 5. 4; Frankfurt: BUW Sd. 608. 3432; Sd. 602. 426; 28. 14. 1. 9.

⁹⁸ BUW 7. 28. 6. 10.

⁹⁹ BUW Sd. 608. 176.

¹⁰⁰ BUW Sd. 602. 206.

¹⁰¹ BUW Sd. 608. 2431.

¹⁰² BUW Sd. 608. 315.

¹⁰³ BUW Sd. 608. 325.

¹⁰⁴ BUW Sd. 608. 3627.

¹⁰⁵ BUW 7. 44. 3. 25; Sd. 608. 1375.

¹⁰⁶ BUW 28. 14. 10. 13.

¹⁰⁷ BUW Sd. 608. 1875 [5].

¹⁰⁸ BUW 608. 2325.

¹⁰⁹ BUW 28. 7. 8. 8.

¹¹⁰ BUW 7. 44. 3. 3.

ki XVII wieku opuściły warsztaty Joannesa Dupuysa¹¹¹ i Fredericusa Leonarda.¹¹²

Niderlandy. Podobny udział do francuskiego miały w naszym zasobie firmy drukarskie zlokalizowane na terenie Niderlandów. Na 13 druków, które pochodzą z tego regionu, 12 pozycji ukazało się w 5 tłoczniach XVII – wiecznej Antwerpii. Największa ilość książek (6) posiada adres wydawniczy Krzysztofa Plantina oraz firmy prowadzonej przez jego spadkobierców pod nazwą „Officina Plantiniana”.¹¹³ Antwerpskie druki pochodziły również z tłoczni Jana Bellera (2)¹¹⁴ czy też Hieronima Verdussena (1).¹¹⁵ Poza Antwerpią w omawianym zasobie odnotowano jeden druk pochodzący z firmy Jana Lanssoniusa z Amsterdamu.¹¹⁶

Włochy. W omawianym zasobie posiadamy osiem pozycji, które zostały wydrukowane w siedmiu firmach dwóch miast: Wenecji (5) i Rzymu (1). Z weneckich drukarni wspomnieć można zakład Vincentina Valgrisiusa, gdzie ogłoszono drukiem jedno dzieło,¹¹⁷ zaś z rzymskich typografię watykańską.¹¹⁸

Austria. Na ogólną liczbę siedmiu książek, jakie opublikowano w tym kraju, pięć wydrukowano w salzburskiej tłoczni, którą w latach 1656-1708 prowadził Johann Baptista Mayer¹¹⁹ oraz jedną w wiedeńskim zakładzie Johanna Jakoba Kürnera Młodszeo.¹²⁰

Szwajcaria. Drukarstwo tego kraju obejmuje sześć XVI-wiecznych pozycji wytłoczonych u pięciu drukarzy Bazylei, wśród których znalazły się m.in. nazwiska tej miary co Jan Oporinus,¹²¹ Sebastian Henricpetri¹²² czy Thomas Guarinus.¹²³

Na zakończenie pozostały dwa druki, które wyszły spod pras drukarni Uniwersytetu Karola Ferdynanda w Pradze, prowadzonej przez jezuitów.¹²⁴ Omawianą kolekcję uzupełnia siedem pozycji o nieustalonej proveniencji typograficznej.

¹¹¹ BUW 5. 1. 10. 11.

¹¹² BUW 7. 13. 2. 19.

¹¹³ BUW Sd. 608. 422; Sd. 608. 1385; Sd. 608. 2893; 13. 7. 12. 20; Sd. 608. 1898; Sd. 608. 911.

¹¹⁴ BUW Sd. 608. 3403; 28. 15. 12. 19.

¹¹⁵ BUW 7. 30. 6. 6^c.

¹¹⁶ BUW 6. 3. 2. 64.

¹¹⁷ BUW Sd. 602. 588.

¹¹⁸ BUW 5. 3. 13. 49.

¹¹⁹ BUW 7. 30. 5. 21; 7. 30. 5. 24; 7. 30. 5. 24^a-24^c.

¹²⁰ BUW 5. 13. 9. 19^{a-b}.

¹²¹ BUW 28. 15. 12. 16.

¹²² BUW Sd. 602. 43.

¹²³ BUW Sd. 608. 1409 [2].

¹²⁴ BUW 13. 31. 12. 38 a-b; 7. 27. 6. 2.

Zawartość treściowa księgozbioru

Zasadniczy zrąb księgozbioru kartuzji gidelskiej tworzyło piśmiennictwo ogólnie określane mianem religijnego, o czym przekonuje nas już tylko pobieżne prześledzenie tytułów dzieł w zachowanej części kolekcji. Jest to prawidłowość, odnosząca się do wszystkich księgozbiorów kościelnych i klasztornych, szczególnie zaś w stosunku do bibliotek zakonnych ściślejszej, kontemplacyjnej reguły kartuskiej.

Ascetyka. W obecnej chwili jest to największy dział biblioteki pustelni gidelskiej, który prawdopodobnie dystansował piśmiennictwo z innych dziedzin również w przeszłości. Pierwszeństwo literatury ascetycznej nie wynika li tylko ze znacznej liczby dzieł, jakie mieli do dyspozycji zakonnicy kartuscy. Nade wszystko jego rangę podnosi udział całej plejady najwybitniejszych pisarzy podejmujących w swej twórczości zagadnienia ascetyki czy ściśle z nią powiązanej mistyki.

Zgromadzili zatem gidelscy mnisi epokowe dzieła poczynawszy od okresu średniowiecza, na czołowych XVII – wiecznych teologach wywodzących się z zakonu Loyoli kończąc. W pierwszym rzędzie warto zwrócić uwagę na słynne i niezwykle poczytne dziełko Tomasza à Kempis *De imitatione Christi*. Jak dalece popularną była owa książeczka w naszym klasztorze, świadczy fakt, iż jeszcze dzisiaj – w tak przecież skromnym, bo ledwie 10 – procentowym fragmencie dawnego stanu księżnicy – odnajdujemy aż cztery egzemplarze tego dzieła.¹²⁵

Swą bibliotekę kartuzi wyposażyli również w drukowaną w Kolonii w 1546 r. pracę *Unum continuum Evangelium ex quatuor Evangelistis* – będącą jedną z rozpraw kanclerza Uniwersytetu Paryskiego Jana Gersona.¹²⁶

Trudno w tym miejscu nie wymienić także książki *Paradisus precum* najwybitniejszego z duchowych pisarzy Hiszpanii Ludwika z Granady¹²⁷ oraz cenionych w XVI i XVII w. wielokrotnie wydawanych i tłumaczonych na kilka języków *Meditationes*,¹²⁸ których twórcą był włoski jezuita Vincenzo Bruno (Bruni † 1594). Nie zabrakło również w omawianej kolekcji kartuskiej pomnikowego dzieła *De vita spirituali*,¹²⁹ zawierającego wykład całości zagadnień ascetyki i mistyki autorstwa hiszpańskiego pisarza ascetycznego Diego Álvareza de Paz.

Zakonnikom z Gidel nieobcy był także niezwykle popularny – również w seminariach i studiach zakonnych w Polsce¹³⁰ – traktat *Manuductio ad caelum* pióra kardynała Giovanniego Bony.¹³¹

¹²⁵ BUW Sd. 608. 916, Sd. 608. 904, Sd. 608. 911, 5. 13. 9. 22; o popularności kierunku *devotio moderna* wśród kartuzów oraz literaturę z tego zakresu zamieszczono w podrozdziale „Zawartość treściowa księgozbioru” odnoszącym się do biblioteki kartuzji kaszubskiej.

¹²⁶ BUW Sd. 608. 2309.

¹²⁷ BUW 28. 4. 13. 28; 28. 15. 13. 5.

¹²⁸ BUW Sd. 608. 2306.

¹²⁹ BUW 4g. 1. 4. 2.

¹³⁰ R. Cyrklaff, *Bona Giovanni*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, szp. 778.

¹³¹ BUW 5. 13. 9. 26.

Sądząc po liczbie zachowanych pozycji, żywym zainteresowaniem darzyli kartuzi spuściznę powszechnie znanego i cenionego pisarza Jeremiasza Drexeliusa, autora ok. 30 pism ascetycznych, z których klasztor posiadał siedem traktatów w tym *Zodiacus christianus, De aeternitate considerationes czy Heliotropium seu conformatio humanae voluntatis cum divina*.¹³²

Przywołane tytuły dzieł, których niekwestionowane walory podkreślają znakomici ich twórcy, nie stanowią jednakże wszystkich dzieł z zakresu ascetyki przechowywanych niegdyś w klasztornej bibliotece kartuzów z Gidel. Z uwagi na wysoką pozycję godzi się choćby odnotować nazwiska: benedyktyna Ludwika de Blois,¹³³ Hieronima Plati¹³⁴ czy wreszcie dominikanina Alberta Wielkiego obecnego w księgozbiornie jedną ze swych najlepszych prac ascetycznych *De adhaerendo Deo*.¹³⁵

Teologia moralna. Liczba zachowanych dzieł z dawnej biblioteki gidelskiej zaliczanych do działu teologii moralnej nie jest imponująca. Jednakowoż nazwiska głośnych autorów, których dorobek znalazł się w tym miejscu, znacznie podnoszą rangę prezentowanego zespołu. Dzisiejszych czasów doczekało w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie oraz Archiwum Parafialnym w Gidlach zaledwie osiem dzieł reprezentujących moralistykę, co stanowi zaledwie pięć procent zachowanego zbioru. Trudno ustalić jaka była faktyczna liczba publikacji z tej dziedziny w dawnej kolekcji kartuskiej. Mając jednakże na uwadze spory udział tego typu literatury w bibliotece kartuzów kaszubskich i bereskich można uznać, iż procent ten był daleko wyższy.

Pośród dzieł z tego zakresu, odnotowanych w gidelskim księgozbiornie kartuzów bez wątpienia na pierwsze miejsce wysuwają się dwa tytuły, które osiągnęły ogromny rozgłos, wyrażający się w liczbie kilku setek wznowień i przekładów niemal w całej Europie. Przede wszystkim jest to *Medulla theologiae moralis*¹³⁶ – Hermana Busenbauma oraz równie znany i często używany podręcznik tej dyscypliny *Liber theologiae moralis*¹³⁷ hiszpańskiego pisarza Antoniego Escobary y Mendosa, będący kompilacją opinii najpoważniejszych jezuickich autorytetów teologii na temat zasadniczych zagadnień moralistyk.

Obok tego biblioteka posiadała ogłoszoną w Pradze w 1678 r. znakomitą pracę *Theologia quadripartita*¹³⁸ profesora teologii i filozofii Ryszarda Archdekina, a także cieszący się sporym uznaniem podręcznik teologii moralnej zatytułowany

¹³² BUW 5. 13. 9. 16; 5. 13. 9. 5; 5. 7. 8. 33 [b]; 5. 13. 9. 13; 5. 13. 9. 8 [1-2]; 5. 13. 9. 12; 5. 13. 9. 17.

¹³³ BUW 15. 2. 12. 1867.

¹³⁴ BUW 7. 44. 3. 25.

¹³⁵ BUW Sd. 608. 422.

¹³⁶ BUW 7. 30. 6. 6^c.

¹³⁷ BUW 7. 33. 6. 4^b.

¹³⁸ BUW 7. 27. 6. 2.

*Medulla theologica*¹³⁹ ucznia św. Wincentego a Paulo, francuskiego duchownego Ludwika Abelly († 1691).

Cartusiana. Pewien fragment piśmiennictwa zgromadzonego w bibliotece kartuzów gidelskich stanowiły prace, których autorzy wywodzili się z zgromadzenia św. Brunona lub dzieła podejmujące problematykę zakonu kartuskiego. W bibliotece klasztoru w Gidlach znalazły się pisma z dorobku wielu najznamienszych twórców zakonu. Warto więc w pierwszym rzędzie wyróżnić teksty dwu czołowych myślicieli zakonu: Dionizego Kartuzza i Laurentiusa Suriusa. Pierwszy z wymienionych – autor olbrzymiej liczby dzieł, w gidelskim zbiorze obecny jest swą wielokrotnie ogłaszaną pracą *Scalae religiosorum pentateuchus* w antwerpskim wydaniu z 1556 r.¹⁴⁰ Dorobek Laurentiusa Suriusa, jaki zachował się w klasztornych zbiorach to m.in. dwie pozycje, których Surius był tłumaczem i wydawcą: *Opera*¹⁴¹ wielkiego mistyka i poety Henryka Suzo († 1366) oraz *Sermones de tempore et de sanctis*¹⁴² jednego z najwybitniejszych kaznodziejów niemieckich XIV stulecia, dominikanina Jana Taulera († 1361).

Kartuzi gidelscy dysponowali także cieszącą się ogromną popularnością pracą *Enchiridion christiane militiae*¹⁴³ pióra kolejnego z wielkich uczonych zakonu – Johanna Justusa Landsberga.

W analizowanej grupie odnajdujemy również kilkunastokrotnie ogłaszane drukiem ascetyczne dzieło *Pugna spiritualis*,¹⁴⁴ którego autorem był Jodok Loričius, zakonnik kartuzji we Fryburgu Bryzgowijskim.

Obok wymienionych dzieł w sporej liczbie przetrwały – przechowywane w chwili kasaty w zakrystii kościoła, a więc pozostające poza głównym zrębem bibliotecznym – kartuskie druki liturgiczne. W samych Gidlach udało się odnaleźć trzy mszały kartuskie wydane w 1680 r.,¹⁴⁵ zaś w archiwum częstochowskim dwa graduały drukowane w Lyonie w 1674 r.¹⁴⁶

Na koniec można wspomnieć, iż w swych zasobach bibliecznych kartuzja posiadała książkę zatytułowaną *Gemitus compeditorum* – jedyne znane dzieło, daleko mniej popularnego od swych wymienionych wcześniej poprzedników, profesora kartuzji w Buxheim Mikołaja Kesslerera († 1720).¹⁴⁷

¹³⁹ BUW 7. 26. 5. 17 [1-2].

¹⁴⁰ BUW Sd. 608. 3403.

¹⁴¹ BUW 7. 46. 6. 18; Dzieła tego autora należały do kanonu lektur kartuzza; wśród pism zalecanych nowicjuszowi przez Dionizego Kartuzza było *Horologium* Henryka Suzo, por. E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 79.

¹⁴² BUW 28. 15. 4. 12.

¹⁴³ BUW 5. 3. 14. 72.

¹⁴⁴ BUW 28. 3. 12. 1.

¹⁴⁵ APG, bez sygnatur; zob. A. Gruys, *Cartusiana... I: Auteurs cartusiens*, s. 30.

¹⁴⁶ AACz, bez sygnatury, drugi wol. zaginiony, zob. jego opis K. Szymonik, *op. cit.*, s. 226-290.

¹⁴⁷ BUW 5. 1. 12. 50.

Pismo Święte. Liczba zachowanych egzemplarzy *Biblii* jakie przetrwały z dawnej ksiąźnicy kartuzji w Gidlach sugeruje, iż biblioteka klasztoru była niegdyś bogato zaopatrzona w różne edycje Pisma Świętego. Do dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie oraz archiwum w Gidlach przechowuje się osiem odrębnych woluminów opatrzonych zapiską proweniencyjną kartuzów gidelskich, zawierających zarówno kompletne edycje *Biblii*, jak i poszczególne jej księgi w tym trzy wydania Nowego Testamentu. Zwraca uwagę przede wszystkim grecko-łaciński Nowy Testament w opracowaniu „księcia humanistów”, jednego z największych uczonych renesansu – Erazma z Rotterdamu.¹⁴⁸ Do najstarszych dzieł w tej grupie należy *Biblia Sacra* tłoczona w znakomitej antwerpskiej oficynie Krzysztofa Plantina w 1538 r.¹⁴⁹ Spośród edycji niełacińskich przetrwała w omawianym fragmencie kolekcji kartuskiej *Biblia* w języku węgierskim drukowana w 1626 r.¹⁵⁰

Pozostałe dziedziny piśmiennictwa. Z uwagi na fakt, iż wszystkie pozostałe dziedziny piśmiennictwa, zarówno religijnego, jak i świeckiego reprezentowane są w zachowanym fragmencie biblioteki kartuzji *Compassionis Mariae* pojedynczym bądź najwyżej kilkoma pozycjami, ich omówienie zebrano w jednym miejscu. Wśród nich przetrwały głównie dzieła liturgiczne z zakresu prawa cywilnego i kościelnego, medycyny, egzegetyki, homiletyki oraz słowniki językowe i podręczniki gramatyki.

Cywilna literatura prawnicza w ksiąźnicy gidelskiej to przede wszystkim kodyfikacja Justyniana, z której zachowała się jedna z jej części, wchodząca w skład tzw. *Corpus iuris civilis*, mianowicie podręcznik prawa – *Institutiones iuris civilis* w dwu edycjach (Wenecja 1620, Amsterdam 1638).¹⁵¹ Z piśmiennictwa odnoszącego się do prawodawstwa kościelnego przetrwały jedynie akta i dekrety synodów diecezjalnych.¹⁵²

Liczba zachowanych książek z dziedziny medycyny wskazuje na – wydaje się – spore rozmiary działu medycznego w dawnej bibliotece kartuzów. Z kilku pozostających do dzisiaj pozycji mamy m.in. *Institutionum medicinae* Leonarda Fuchsa († 1566) oraz *De urinis* bizantyjskiego lekarza żyjącego w XIV wieku Jana Actuariususa.

Spośród dzieł stanowiących komentarze biblijne kartuskim mnichom dostępne było m.in. *Explanatio in Psalmos* kardynała Roberta Bellarmina ogłoszone w kolońskiej firmie Bernharda Woltera w 1633 r.¹⁵³

¹⁴⁸ BUW Sd. 608. 1544.

¹⁴⁹ BUW Sd. 608. 1385.

¹⁵⁰ BUW 7. 4. 6. 1.

¹⁵¹ BUW 6. 3.2. 60; 6. 3. 2. 64.

¹⁵² BUW 7. 7. 2. 11; 5. 3. 7. 7; APG b. sygn.

¹⁵³ BUW 7. 23. 4. 32.

W dziedzinie teologii kontrowersyjnej kartuska biblioteka w Gidlach posiadała *Introductionis ad symbolum fidei* oraz *Enchiridion controversiarum* wzmiankowanych wcześniej Ludwika z Granady i Franciszka Costera.¹⁵⁴

Obok tego księżnicę zaopatrzone w słowniki wielojęzyczne, z których najbardziej bodaj znanym był *Dictionarium undecim linguarum* włoskiego leksykografa Ambrogio Calepino († 1510), mający kilkanaście wznowień, w omawianym zasobie w bazylejskim druku z 1579 r.¹⁵⁵

Kolekcję dopełniała – obecna obficie we wszystkich polskich kartuzjach – literatura kaznodziejska. Wśród książek – pozostałych do dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – znajdują się homilie Jacoba Feuchtiusa w języku niemieckim,¹⁵⁶ a nade wszystko *Evangelia et epistolae* znakomitego uczonego jezuickiego Piotra Canisiusa.¹⁵⁷

Polonika

Charakterystyka księgozbioru kartuzji gidelskiej wymaga również odniesienia się do zgromadzonych w nim dzieł polskich i Polski dotyczących. Takich pozycji nie zachowało się wiele, bo tylko 12, ale w stosunku do całego zachowanego fragmentu księgozbioru stanowi to niemal 10%. Warto przy tej okazji pokusić się o ustalenie właściwej liczby poloników, jakie w ciągu istnienia klasztoru znajdowały się w jego bibliotece. Jeśli przyjąć proporcje w części zachowanej, to stosunek ten dla całego księgozbioru wynosiłby ok. 150 pozycji poloników (10% z 1500 wol.). Mając jednakże na uwadze położenie kartuzji w centralnej części Polski, bliskość Krakowa – silnego ośrodka polskiej typografii – oraz wyraźnie polski charakter placówki można przyjąć, że proporcje te były większe na korzyść dzieł polskich.

W zachowanym zbiorze poloników odnotowano jedynie druki tłoczone w oficynach typograficznych zlokalizowanych na terenie Polski. Zarejestrowane dzieła z dawnej biblioteki kartuzów z Gidel, ukazały się pod szyldem wydawniczym ośmiu polskich oficyn typograficznych działających w pięciu miastach. Cztery druki wyszły w trzech krakowskich oficynach typograficznych, z których najznakomitszą była niewątpliwie zarządzana przez syna Łazarza Andrysowica – Jana Januszowskiego, krakowska „Officina Lazari”.¹⁵⁸ Poza Krakowem pojedyncze książki pochodzą m.in. z jezuickiej drukarni prowadzonej przez Georga Schönfelsa w Braniewie,¹⁵⁹ gdańskiego zakładu wydawniczego Jerzego Förstera¹⁶⁰, oficyny

¹⁵⁴ BUW 28. 4. 13. 28; Sd. 608. 2523.

¹⁵⁵ BUW Sd. 602. 43.

¹⁵⁶ BUW Sd. 602. 1704 [1-2].

¹⁵⁷ BUW Sd. 608. 176.

¹⁵⁸ BUW Sd. 608. 1898.

¹⁵⁹ BUW 4g. 1. 4. 2.

¹⁶⁰ BUW Sd. 713. 4.

kolegium jezuickiego w Sandomierzu¹⁶¹ oraz lubelskiej tłoczni Pawła Konrada prowadzonej przez wdowę Annę.¹⁶²

Nie odnotowano natomiast żadnych poloników pochodzących z zagranicznych firm drukarskich. Mamy tutaj przede wszystkim na myśli oficyny obszaru niemieckojęzycznego, które szczególnie w XVI w. bardzo często umieszczały w swym repertuarze dzieła polskich autorów.¹⁶³

Skromna zachowana część poloników z dawnych gidelskich zbiorów kartuzów reprezentowana jest kilkoma ciekawymi drukami. Nade wszystko zwraca uwagę arcydzieło polskiej literatury pięknej – słynny *Psałterz Dawidów* w przekładzie Jana Kochanowskiego – pierwsze z trzech wydań, jakie ukazały się w krakowskiej drukarni Andrzeja Piotrkowczyka (1611), często umieszczającego w swym repertuarze dzieła wielkiego poety. Inne cenne *polonicum* to *Przywileje i konstytucje... sejmu koronacyjnego*,¹⁶⁴ które opuściło prasy najlepszej XVI – wiecznej tłoczni Krakowa – Oficyny Łazarzowej w 1588 r. Pozwolenie na druk tego dzieła uzyskał prowadzący warsztat – Jan Januszowski wraz z nobilitacją w tym samym 1588 roku od króla Zygmunta Wazy, wbrew przywilejowi, jaki na tego typu publikacje posiadał Mikołaj Scharfenberg.

Najbardziej znanym polskim teologiem, którego dzieło zachowało się w omawianej grupie jest niewątpliwie filozof i moralista, dominikanin Ferdynand Ohm Januszowski, wydawca pism największego z polskich moralistów Mikołaja z Mościsk. Biblioteka posiadała jedną z jego licznych prac z dziedziny moralistyki – *Sententiae thomisticae*, drukowaną w krakowskiej oficynie uniwersyteckiej w 1696 r.¹⁶⁵

Piśmiennictwo w analizowanym fragmencie obejmuje nie tylko dzieła autorów polskich. Cztery pozycje to prace cieszących się wielką popularnością autorów wywodzących się spoza granic Rzeczypospolitej. Znalazły się tutaj pisma: *De vita religiose instituenda* wspomnianego Diego Álvarez de Paz w druku z jezuickiej oficyny w Braniewie,¹⁶⁶ *De quatuor novissimis vitae humanae* i *Meditationes* jezuickiego autora określanego mianem „theologus doctissimus” – Franciszka Costera († 1619) tłoczone w krakowskim warsztacie Szymona Kempiniego w 1605 r., *Rudimenta linguae graecae* niemieckiego teologa-polemisty, filologa i dramaturga, członka Towarzystwa Jezusowego Jakoba Gretsera opublikowane pod szyldem gdańskiej firmy wydawniczej Jerzego Förstera¹⁶⁷ oraz

¹⁶¹ APG, b. sygn.

¹⁶² BUW Sd. 711. 226.

¹⁶³ Zob najnowsze opracowanie J. Puchalski, *Polonika z obszaru niemieckojęzycznego – poza granicami Rzeczypospolitej – w XVI wieku*, Warszawa 1997, gdzie podaje wcześniejszą literaturę.

¹⁶⁴ BUW Sd. 612. 318.

¹⁶⁵ BUW Sd. 713. 271.

¹⁶⁶ BUW 4g. 1. 4. 2.

¹⁶⁷ BUW Sd. 713. 4.

Rosarium Beatissimae Virginis Mariae św. Jana z Damaszku (Damasceński † ok. 750) ogłoszone drukiem w Lublinie w 1642 r.

Oprócz książek polskich poznanych z autopsji, wiemy również o istnieniu w librarii w Gidlach w chwili jej kasaty, niezachowanych dzisiaj kilku dodatkowych woluminów. Informacje owe czerpiemy z cytowanego kilkakrotnie listu S. B. Lindego.¹⁶⁸ W świetle tego dokumentu kartuzja dysponowała rzadkimi XVI – wiecznymi drukami polskimi. Na pierwszym miejscu Linde wymienia *Institutiones grammaticae* teologa i prawnika oraz wykładowcy gramatyki łacińskiej w Krakowie Jana Cervusa z Tucholi (Jelonek † ok. 1557) drukowane u wdowy Unglerowej w Krakowie w 1533 r.¹⁶⁹ Kolejnym dziełem była jedna z krakowskich edycji *De gramatica libri duo* pióra Jana Hontera († 1549) – Siedmiogrodzianina, geografa, humanisty i działacza reformacyjnego przebywającego czas jakiś na Uniwersytecie Krakowskim.¹⁷⁰ Wedle relacji Lindego posiadali też mnisi *Statuta i przywileje koronne* Jana Herburt w edycji z 1570 r.¹⁷¹ oraz listy św. Epifaniasza († 403) drukowane w Zamościu w 1604 r.¹⁷²

¹⁶⁸ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 48.

¹⁶⁹ E. XIV, 130.

¹⁷⁰ E. XVIII, 259-261; o dziełach Hontera zob. m.in. O. Netoliczka, *Beiträge zur Geschichte des Johannes Honter und seiner Schriften*, Kronstadt 1930.

¹⁷¹ E. XVIII, 133.

¹⁷² E. XVI, 71.

5. UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU

Udostępnianie księgozbioru w kartuzji gidelskiej odbywało się zapewne na zasadach przyjętych w innych konwentach.¹⁷³ W pierwszym rzędzie z biblioteki korzystali ojcowie konwentualni. Małe rozmiary księgozbioru uzasadniają przypuszczenie, że biblioteka nie była podzielona na część dla profesów i braci zakonnych.

Podobnie – jak to miało miejsce w kartuzji kaszubskiej – najczęściej zakonnicy gidelscy sięgali po literaturę religijną, przede wszystkim zaś ascetyczną, która w ich bibliotece zajmowała najwięcej miejsca. Lekturę dla zakonników stanowiły także dzieła kaznodziejskie oraz książki z zakresu teologii moralnej.

Niewykluczone jednak, że pewnym zainteresowaniem cieszyły się w klasztorze publikacje reprezentujące świeckie dziedziny piśmiennictwa. Potwierdza to dla przykładu obecność kilku prac medyczno-przyrodniczych, z zakresu arytmetyki, a także zachowane słowniki, wokabularze i dzieła gramatyczne.

Trudno jednakże dzisiaj ustalić jakieś bliższe szczegóły odnośnie wykorzystania konkretnych egzemplarzy. Spośród ponad 140 tomów, jakie przetrwały do naszych czasów, jedynie na siedmiu książkach odnaleziono nieco śladów ich użytkowania. Wśród nich są m.in. trzy egzemplarze *Biblii*,¹⁷⁴ pisma Jana Gersona,¹⁷⁵ a także *Sermones* św. Augustyna.¹⁷⁶ Wszystkie jednakże tomy pochodziły z darowizn, więc trudno ustalić, kto w rzeczywistości pozostawił na ich kartach owe *vestigia lecturae*.

¹⁷³ Zob. analogiczny fragment rozdziału dotyczącego biblioteki kartuzji kaszubskiej.

¹⁷⁴ BUW Sd. 608. 1544, 608. 1875; APG b. sygn.

¹⁷⁵ BUW Sd. 608. 2309.

¹⁷⁶ BUW Sd. 602. 206.

Niestety nie znamy również bliższych danych odnośnie wykształcenia poszczególnych członków konwentu, które to informacje mogłyby zwrócić uwagę na zainteresowania naukowe mieszkańców kartuzji. Możemy jedynie przywołać kilka nazwisk zakonników z Kartuz i Berezy, znanych nam ze swych aspiracji naukowych, którzy czas jakiś spędzili w eremie gidelskim. Wiemy dla przykładu, że od roku 1672 przebywał w Gidlach jako hospes Marcin Haasen z Gdańska, który w kartuzji swej profesji pod Gdańskiem zajmował się działalnością skryptorską oraz naukową pisząc niezachowane do naszych czasów teksty teologiczne.¹⁷⁷ W kartuzji gidelskiej przebywał także, pełniąc w roku 1659 funkcję wikariusza wybitny przeor domu pomorskiego Jan Bilstein.¹⁷⁸ Wykształcenie humanistyczne posiadał profes klasztoru kaszubskiego Mikołaj Steuerman z Koblencki, który zmarł w 1711 r. jako hospes w Gidlach.¹⁷⁹ W latach 1750-1752 rektorem kartuzji był historiograf klasztoru bereskiego Franciszek Pasieka, który dla pustelni gidelskiej zasłużył się jako budowniczy kościoła.

Warto natomiast zauważyć, iż kartuzja w Gidlach stała przed – znanym nam już z Kartuz i Berezy – problemem obniżenia dyscypliny wewnętrznej konwentu z czym bez wątpienia wiązał się spadek zainteresowania pogłębianiem życia duchowego i naukowego poszczególnych jej członków. Taki stan rzeczy szczególnie widoczny jest w ostatnich dziesięcioleciach przed zniesieniem klasztoru. Zachowane archiwalia z tamtych czasów wskazują na szerzące się w klasztorze pijaństwo, upadek obyczajów, brak dyscypliny, a przede wszystkim odejście od zasadniczych reguł zakonnych samotności i milczenia.¹⁸⁰ Można zatem przypuszczać, że w tej sytuacji na bardzo niskim poziomie kształtowało się również czytelnictwo w kartuzji, zaś książka i biblioteka przestały odgrywać wśród mnichów jakąś szczególną rolę.

¹⁷⁷ Marcin Haasen wstąpił do kartuzji kaszubskiej w 1666, zmarł w 1724 r.; zob. Gdańsk V, s. 38, 57, 62, 64, 120; *Apparatus pauper*, s. 447.; G. Schwengel, *Apparatus II*, s. 424.

¹⁷⁸ Tamże, s. 56.

¹⁷⁹ R. Witkowski, *Prosopographia polono-cartusiana*, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 137), s. 185.

¹⁸⁰ AACz, *Acta Cartusianorum Gidlensium*, f. 205^v, 207, 265.

6. KASATA KARTUZJI I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU

Kartuzja w Gidlach była pierwszą z trzech wówczas istniejących na naszych ziemiach placówek tej reguły, zniesioną w początkach XIX w.

Kasaty klasztoru dokonano na mocy dekretu supresyjnego arcybiskupa warszawskiego Franciszka Malczewskiego z dnia 17 kwietnia 1819 r.¹⁸¹ Z tą chwilą datuje się kres istnienia kartuzji i początek upadku jej dóbr. Zajęcia majątku gospodarskiego i funduszków kartuzji dokonali komisarze państwowi w czerwcu 1819 r.¹⁸² Budynki klasztorne pozostawione bez opieki zaczęły chylić się ku ruinie. Do dzisiejszych czasów – jak wcześniej wspomniano – przetrwał jedynie wybudowany w drugiej połowie XVIII w. barokowy kościół z późnobarokowym i rokokowym wyposażeniem.¹⁸³ Ostatni zakonnik kartuski, przeor Adam Grabowski zmarł w 1832 r. W ciągu kilku dziesięcioleci kościół przechodził różne koleje losu, aż w końcu w 1879 r. został przemianowany na parafialny. Mniej więcej po tym okresie rozebrano zrujnowane zabudowania klasztorne, zaś resztki dawnego przeoratu przylegającego od południa do fasady kościoła zniknęły w 1897 r.¹⁸⁴

Rok 1819 był również początkiem rozpraszania biblioteki klasztornej. Prawo przejęcia księgozbiorów ze skasowanych klasztorów miała Biblioteka Publiczna działająca przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim. Podlegała ona Komi-

¹⁸¹ Szczegóły omawiają Z. Wajzner, *op. cit.*, s. 131-132; E. Stodkowska, *op. cit.*, s. 65-68.

¹⁸² Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe rkps 840: „Akta zajęcia funduszków supymowanego klasztoru kartuzji gidelskiej obwodu piotrkowskiego w woj. kaliskim przez komisarzy delegowanych w miesiącu czerwcu 1819 r.”

¹⁸³ A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 231-251; J. A. Falkowska, *op. cit.*, s. 332-333.

¹⁸⁴ J. A. Falkowska, *op. cit.*, s. 329.

sji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a zwierzchnią władzę nad nią sprawował członek Komisji – Samuel Bogumił Linde.¹⁸⁵

On też został przez Komisję upoważniony do przejęcia księgozbiorów skasowanych bibliotek klasztornych i odesłania ich do Biblioteki Publicznej. Proces ten nastąpił w niedługim czasie od wydania dekretu supresyjnego.

Już 4 maja 1819 r. Komisja Wyznań wydała rozporządzenie Komisjom Wojewódzkim, by natychmiast zapieczętowały biblioteki skasowanych klasztorów i odesłały w ciągu 20 dni ich katalogi. Nakazem tym objęto również bibliotekę kartuzów gidelskich.¹⁸⁶ Nie wiadomo jak szybko zastosowano się do polecenia i czy rzeczywiście sporządzono katalog biblioteki. Już kilkanaście dni później Linde rozpoczął akcję przejmowania księgozbiorów, donosząc w obfitej korespondencji o realizacji tego przedsięwzięcia ministrowi Stanisławowi Kostce Potockiemu stojącemu na czele Komisji.¹⁸⁷

Do Gidel dotarł z Wielgomłynów dnia 1 lipca 1819 r. W przywoływanym wielokrotnie liście z 17 lipca zdał relację z przejęcia biblioteki, wymieniając cenniejsze woluminy. Tak jak już wcześniej wspomniano, Linde zabrał z biblioteki kartuskiej 1162 książki w „rozmaitym formacie” i dołączywszy do tego kilkadziesiąt książek zabranych z klasztoru dominikanów, zapakowawszy wszystko w pięć beczek zbożowych odesłał całość do składu głównego w sulejowskim klasztorze cystersów nad Pilicą.¹⁸⁸

W literaturze przedmiotu upowszechniła się opinia, że Linde zabrał z klasztoru całą bibliotekę,¹⁸⁹ co w świetle przywoływanych wcześniej dokumentów z 1832 r. nie ma uzasadnienia. Oba – wspomniane wyżej – opisy stanu zachowania klasztoru z tego roku, w paragrafie VIII zatytułowanym „Książki” podają: „Mszałów sztuk sześć, książek różnego gatunku pięćdziesiąt, w Bibliotece różnego gatunku starych już po części do użytku niezdatnych sztuk dwieście osiemdziesiąt cztery”.¹⁹⁰ Jak zatem widzimy, na miejscu pozostało blisko 350 tomów, z czego część przechowywano zapewne w zakrystii (księgi liturgiczne) resztę zaś w pomieszczeniu bibliotecznym.

Cytowane dokumenty ograniczają się wprawdzie jedynie do zestawienia liczb pozostałych książek, nie podając żadnych szczegółów odnośnie ich pochodzenia,

¹⁸⁵ Na temat Biblioteki Uniwersyteckiej zob. m.in. M. Łodyński, *op. cit.*, passim; W. Sokołowska, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej 1939-1945*, Warszawa 1959; H. Kozerska, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832-1871*, Warszawa 1967; O. Błażejczak, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1871-1915*, Warszawa 1990; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996, s. 18-36; M. Sipayłło, *Wstęp, [w:] Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, s. 13-52.

¹⁸⁶ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 31; Z. Wajzner, *op. cit.*, s. 132.

¹⁸⁷ Korespondencję opublikował M. Łodyński, *op. cit.*, cz. I : *Akta i korespondencje*, s. 3-207.

¹⁸⁸ Tamże, s. 49, 69.

¹⁸⁹ P. P. Gach, *Kartuzi na ziemiach polskich...*, s. 129; Z. Wajzner, *op. cit.*, s. 132.

¹⁹⁰ AACz sygn. II/109, Akta konsystorza foralnego piotrkowskiego za lata 1829-1837, fol. 87; odpis tego dokumentu w APG, teczka akt za lata 1789-1850, nie foliowane.

ale możemy przypuszczać, że mowa w nich o książkach pokartuskich. Trudno sobie bowiem wyobrazić, aby do opustoszałych budynków w trzynaście lat po kasacji kartuzji trafiła tak znaczna liczba książek z zewnątrz. Również w relacji Lindego nie znajdujemy informacji o zabraniu całego księgozbioru. Zresztą sam Linde w swym sprawozdaniu pisze: „Postępowanie moje w miejscach właściwie suprymowanych trzymało się tej zasady, by nie zostawić, co by szkoda było puścić na los niepewny...” Być może właśnie, kierując się tą zasadą, pozostawił on na miejscu mniej wartościowe dzieła, które przetrwały do 1832 roku. O takich zresztą jest mowa w przywołanym dokumencie.

Niestety również i ta część z czasem poszła w rozsypkę. Przynajmniej dwa rękopisy oraz dwa druki liturgiczne dostały się do Częstochowy, gdzie dzisiaj znajdują się w archiwum diecezjalnym. Pięć kolejnych rękopisów liturgicznych trafiło najpierw do miejscowego klasztoru dominikanów, skąd wraz z tamtejszym księgozbiorem w okresie powojennym przeniesiono je do Archiwum Prowincji Dominikanów do Krakowa. Na miejscu do obecnej chwili przetrwało 18 woluminów przechowywanych – o czym wspomniano – w zakrystii kościelnej.

Reszta z owego pozostającego na miejscu 340 – tomowego zbioru została z pewnością rozgrabiona lub – przechowywana w niesprzyjających warunkach – uległa zniszczeniu.¹⁹¹ Grabieże zaczęły się po śmierci przeora Grabowskiego w 1832 r. Kronika klasztorna tak opisuje ten czas: ... Ks. Adam Grabowski, ostatni Kartuz, zmarł d. 3 marca 1832 r., pochowany na cmentarzu parafialnym. Z Jego śmiercią zaczęło się opustoszenie tego miejsca z wielu pamiątek, na jakie się dostatek i przemysł członków Zakonu zbierały. Gdyby Proboszcz był o dobro swego Kościoła troskliwszym i prawdziwie temu miejscu życzliwy, nigdy by nie dozwolił zabierać postronnym sprzętów kościelnych...¹⁹²

Braki w sprzętach kościelnych wykazują również dokumenty zawarte w aktach dotyczących kartuzji w poszycie dokumentów biskupich za lata 1808-1849.¹⁹³ Sporządzony 16 marca 1849 r. opis wszelkich przedmiotów znajdujących się w kościele pokartuskim zawarty we wspomnianym tomie akt nic już nie wspomina o książkach,¹⁹⁴ zaś notatka w księdze parafialnej zawierająca opis majątku z roku 1885 wyraźnie wskazuje na zupełny brak jakiegokolwiek biblioteki: „Księgi metryczne poczynające się od r. 1712 są utrzymane w porządku. Kościół Gidelski nie posiada żadnej biblioteki”.¹⁹⁵

¹⁹¹ Opis dawnego klasztoru z 1829 r. pozostawił wspomniany T. Lipiński; już wówczas, jeszcze za życia ostatniego zakonnika Adama Grabowskiego wszystko chyliło się ku ruinie: „...Pustkami stojące obszerne zabudowania kartuzji, znacznie znalazłem nadwężone i do upadku się nachylające; z powodu zaś zepsutego dachu, sklepienie kościoła zacieka...”, T. Lipiński, *op. cit.*, s. 275.

¹⁹² *Status Materialis*, f. 67.

¹⁹³ AACz, *Acta Cartusianorum Gidlensium*, f. 207.

¹⁹⁴ Tamże, f. 381-383.

¹⁹⁵ *Status Materialis*, f. 89.

Jeszcze przed wojną w 1929 r. dwa druki pochodzące z biblioteki gidelskiej pustelni znajdowały się we lwowskiej kolekcji „Baworovianum”, nabyte przez Baworowskich wraz z niezwykle cennym księgozbiorem wielkopolskiego zbieracza Zygmunta Czarneckiego († 1908).¹⁹⁶ Księgozbiór Czarneckiego liczył ponad 10 tysięcy dzieł i obfitował przede wszystkim w polonika. Gidelskie druki trafiły do jego zbiorów „wyłowione” zapewne przez antykwariuszy Iglów, którzy na polecenie Czarneckiego objeżdżali kraj w poszukiwaniu rzadkich i cennych książek, penetrując w tym celu również wiele zbiorów poklasztornych. Dzięki zabiegom Akademii Umiejętności i Grona Konserwatorów Galicji Wydział Krajowy zakupił dla Biblioteki Baworowskich w marcu 1914 r. od spadkobierców dzieła polski kolekcji Czarneckiego liczący 6435 druków.¹⁹⁷

Kolejne cztery druki w niewyjaśnionych okolicznościach znalazły się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie.¹⁹⁸

Dalsze losy największej części zbiorów kartuskich z Gidel (1162 wol., z których przetrwało przynajmniej 116 tomów) związane są z warszawską Biblioteką Publiczną funkcjonującą przy tamtejszym Uniwersytecie, do której trafiły – jak wiemy – w 1819 r.¹⁹⁹

W 1825 r. skasowano na Uniwersytecie wydział teologiczny, tworząc w jego miejsce Seminarium Główne, podległe jedynie władzy duchownej. Instytucję tę należało wyposażać w odpowiedni księgozbiór. W tym celu Komisja Rządowa WRiOP zarządziła wybranie dubletów dzieł teologicznych z Biblioteki Publicznej i przekazanie ich do Seminarium. W rok później oddano w użytkowanie bibliotece seminaryjnej 5215 woluminów, wśród których niewątpliwie znajdowały się druki z dawnej klasztornej ksiąźnicy w Gidlach.²⁰⁰ Część z tych książek przekazano dalej, do seminariów diecezjalnych, stanowiły one bowiem własność klasztorów położonych na terenach tych diecezji.²⁰¹

Biblioteka Publiczna nie miała jednak spokojnej przyszłości. Represje, jakie spadły na Królestwo po zdławieniu listopadowej insurekcji, nie ominęły warszawskich księgozbiorów. Dwie najważniejsze biblioteki miasta – Publiczna i Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk zostały ograbione i wywiezione

¹⁹⁶ *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarneckiego mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, opr. R. Kotuła, Lwów 1929, s. 26, poz. 126, 127.

¹⁹⁷ J. Mayer, *Czarnecki Zygmunt*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa-Lódź 1972, s. 140; L. Wasiaś, *Baworowski Wiktor*, [w:], tamże, s. 46-47, zob. także W. Kętrzyński, *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, Lwów 1892.

¹⁹⁸ Zob. podrozdz. „Źródła i stan badań” w niniejszym rozdziale.

¹⁹⁹ W sporządzonym przez siebie protokole z dnia 5 grudnia 1819 r. Linde donosi, iż „Już stanęły na miejscu przeznaczenia swojego [tj. w Warszawie – przyp. K. N.] prawie wszystkie te zdobycze, a mianowicie z głównych przeze mnie upatrzonych portów, jako to: ze składu Sulejowskiego nad Pilicą...” – zob. M. Łodyński, *op. cit.*, s. 73.

²⁰⁰ M. Sipayło, *op. cit.*, s. 20.

²⁰¹ B. Wilejszys, *Biblioteka Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie*, Lublin 1979, s. 77, 97-99; M. Sipayło, *op. cit.*, s. 20.

do Petersburga. Wraz z księgozbiorem pierwszej wywieziono bez wątpienia duży fragment gidelskich „cartusianów”.

Na miejscu pozostały książki w języku polskim, dzieła medyczne i niektóre astronomiczne. Z wielkiej liczby 134 tysięcy druków zostało około 40 tysięcy. Biblioteka Publiczna została przemianowana na Bibliotekę Rządową z czasem zaś na Bibliotekę Warszawskiego Okręgu Naukowego.²⁰² Część książek uprowadzonych do Petersburga (dublety z Biblioteki Cesarskiej) w latach 1840-1842 oraz 1863 poczęła wracać do biblioteki, która od 1862 r. przyjęła nazwę: Biblioteka Główna i funkcjonowała od tej pory jako księżnica uczelniana Szkoły Głównej. Wydaje się jednak, że nie wrócił wówczas żaden egzemplarz gidelski, bowiem na zachowanych tomach brak jakichkolwiek zapisek petersburskich.

W 1869 r. Szkoła Główna przestała istnieć a na jej miejsce utworzono Cesarski Uniwersytet Warszawski, któremu podlegała również biblioteka. Z tego też okresu pochodzą pieczęcie na zachowanych egzemplarzach gidelskich oraz istniejące w wielu przypadkach do dzisiaj sygnatury.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. rozpoczął działalność polski Uniwersytet a wraz z nim Biblioteka, którą w latach dwudziestych zasilono – wynegocjowanymi na mocy traktatu ryskiego – rewindykacjami z Petersburga. Prace nad ewidencją księgozbioru dokonywane w latach międzywojennych przerwała druga wojna światowa. W czasie jej działań księgozbiór doznał dotkliwych strat jedynie w dziale inkunabułów, poza tym przetrwał bez specjalnego uszczerbku, a jedynie nękany był kilkoma akcjami ewakuacyjnymi. Nie wykluczone, iż wówczas zaginęło owych kilka inkunabułów kartuskich, które S. B. Linde wymieniał w swym liście do ministra Potockiego skreślonym w lipcu 1819 r.

Podsumowując, można przyjąć, iż biblioteka kartuzów z Gidel, która w 1819 r. weszła w skład Biblioteki Publicznej przechodziła wszelkie koleje losów owej warszawskiej księżnicy. Jej obecny znany nam zasób, obejmujący około 10% dawnego stanu klasztornej librarii jest wynikiem przede wszystkim bolesnego uszczuplenia, jakiego kolekcja ta doznała w 1832 r., kiedy wraz z ogromną częścią Biblioteki Publicznej została wywieziona do Petersburga, z którego mimo kilkukrotnych rewindykacji nie powrócił zdaje się żaden wolumin z dawną gidelską proveniencją. Bez wątpienia tam też znajdują się pozostałości po omawianej księżnicy. Nie wykluczone, że jakaś część gidelskich książek znajduje się – o czym wspomniano – w nieprzebadanej części starodrucznego zasobu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, co odnosi się zwłaszcza do kolekcji XVIII-wiecznej.

²⁰² Tamże, s. 22.

* * *

Biblioteka kartuzji w Gidlach, licząca w momencie likwidacji placówki około 1500 wol., w zestawieniu z księgozbiorami innych klasztorów Królestwa Polskiego skasowanych, podobnie jak dom gidelski w 1819 r. plasuje się w gronie książnic średnich rozmiarów. Przewyższają ją znacznie księgozbiory cystersów z Koprzywnicy (ok. 3000 wol.), Łądu (ok. 5000 wol.), Sulejowa (3500 wol.), Wąchocka (4500 wol.) a także benedyktyni z Łysej Góry (6305 wol.) czy choćby kanonicy regularni z Miechowa (bożogrobcy), którzy posiadali bibliotekę liczącą około 9000 woluminów. Zupełnie jednak podobnie wyglądała pod interesującym nas względem biblioteka nieopodal Gidel położonego klasztoru paulinów w Wielgomłynach, gdzie u progu kasaty znajdowało się blisko 1400 tomów. Zbiory kartuzów były większe od biblioteki kanoników regularnych laterańskich z usytuowanego w bliskiej odległości od Gidel klasztoru w Mstowie, skąd Linde zabrał 965 tomów a także od księżnicy kamedułów w Bieniszewie (1006 wol.). Biblioteka kartuska swą zasobnością przewyższała również bibliotekę drugiego gidelskiego monasteru – dominikanów, których zbiory liczyły w tym samym czasie w przybliżeniu 1000 książek.²⁰³

Kartuzi gidelscy swój księgozbiór powiększali w analogiczny sposób, jak to zwykli czynić ich współbracia z kartuzji macierzystej na Pomorzu i domu w Berezie, czyli przede wszystkim poprzez darowizny. Najobficiej wzbogaciły klasztorną bibliotekę inne eremy kartuskie w tym przede wszystkim klasztor macierzysty oraz pustelnie w Gaming w Dolnej Austrii oraz Mauerbach pod Wiedniem. Pewna część książek trafiła do klasztoru w postaci darów okolicznego kleru i ludności świeckiej.

Przeprowadzona analiza księgozbioru eremu gidelskiego, wprawdzie oparta tylko na fragmentarycznym materiale źródłowym – pozwala sformułować kilka wniosków w odniesieniu do całego księgozbioru.

Tematyka zachowanych druków wykazuje, że był to księgozbiór o charakterze religijnym i teologicznym z bardzo nieznaczną liczbą dzieł naukowych reprezentujących świeckie dyscypliny wiedzy. Zasób księżnicy odpowiadał specyfice bibliotek zakonu kartuskiego. Tutaj również, podobnie jak w Kartuzach i Berezie zasadniczy akcent położono na piśmiennictwo ascetyczne i mistyczne. Zgromadzona w Gidlach literatura w swej warstwie treściowej nie odbiegała od tej, jaką gromadzono również w innych bibliotekach klasztorów kartuskich.

Również w przypadku proveniencji typograficznej w zbiorze gidelskim obserwujemy identyczną sytuację, jak w bibliotekach kartuskich na Pomorzu oraz w Berezie. Większość druków pochodzi z oficyn niemieckich, dalej idą w kolej-

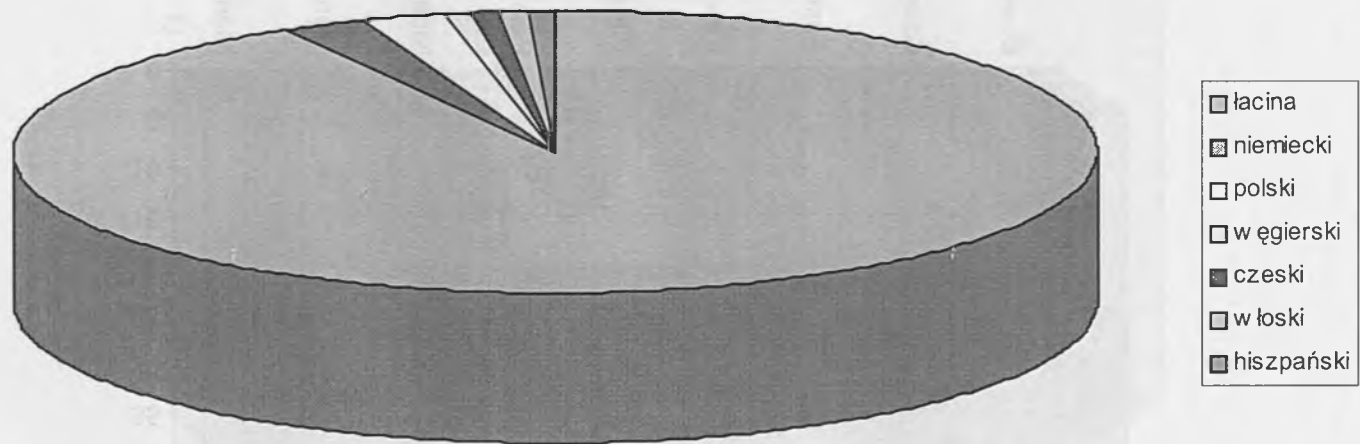
²⁰³ E. Słodkowska, *op. cit.*, s. 200-207.

ności warsztaty francuskie zlokalizowane przede wszystkim w Paryżu i Lyonie oraz niderlandzkie, naturalnie z katolickiej części tego regionu – Flandrii. Duży napływ produktów typografii niemieckiej był przede wszystkim konsekwencją kontaktów kartuzji gidelskiej z placówkami zakonnymi w obrębie prowincji górnoniemieckiej (Gaming, Mauerbach) oraz szczególnie z macierzystym domem w Prusach, który hojnie wyposażył w książki nowo założoną filię.

Pewne zdziwienie budzi fakt – co już sygnalizowano – iż w zachowanym księgozbiornie kartuzów z Gidel znajduje się bardzo niewiele (4 poz.) dzieł polskojęzycznych, kiedy tymczasem klasztor ten, jak żadna z pozostałych placówek kartuskich w Rzeczypospolitej, zamieszkiwany był niemal w 60% przez zakonników polskiej narodowości.

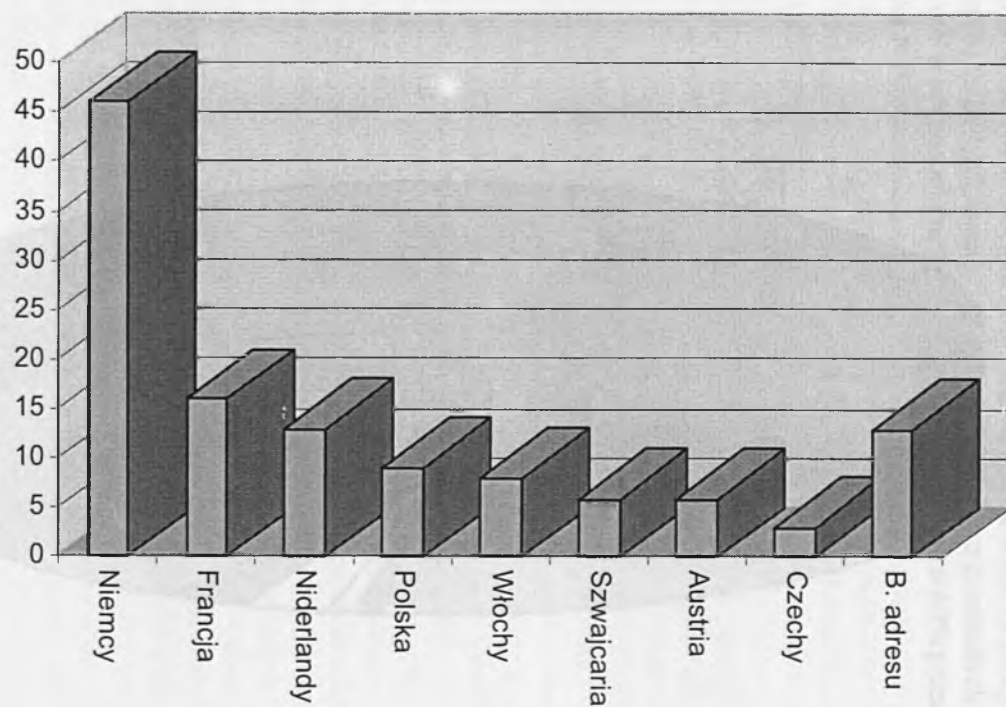

Język książek pochodzących z dawnej biblioteki kartuzji w Gidlach

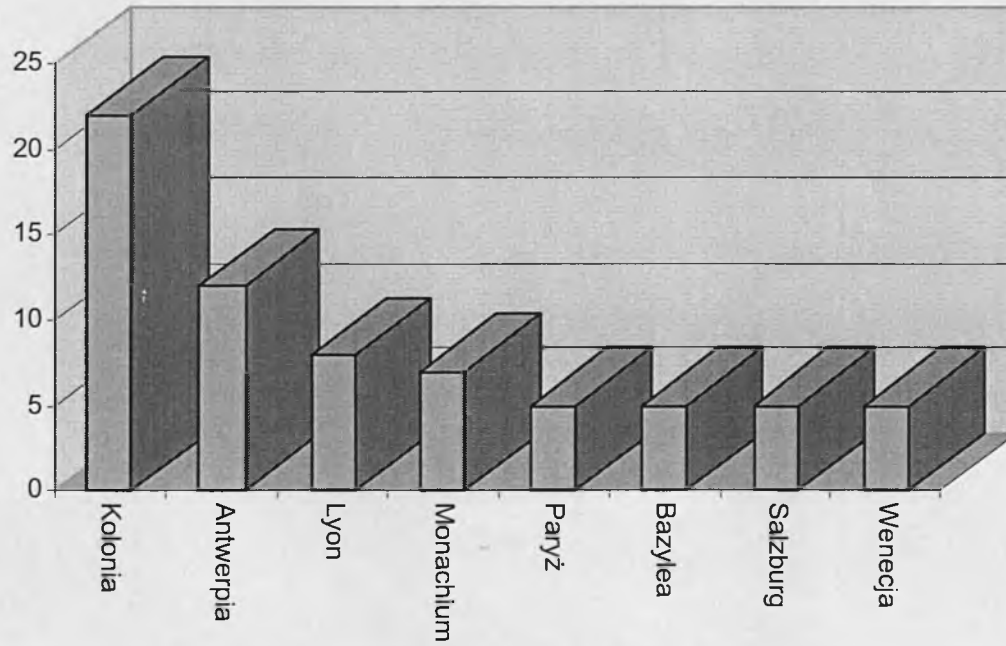
Wykres 12

Udział państw w produkcji typograficznej druków pochodzących
z dawnej biblioteki kartuzów w Gidlach

Wykres 13

**Udział miast w produkcji typograficznej książek pochodzących
z dawnej biblioteki kartuzów w Gidlach**

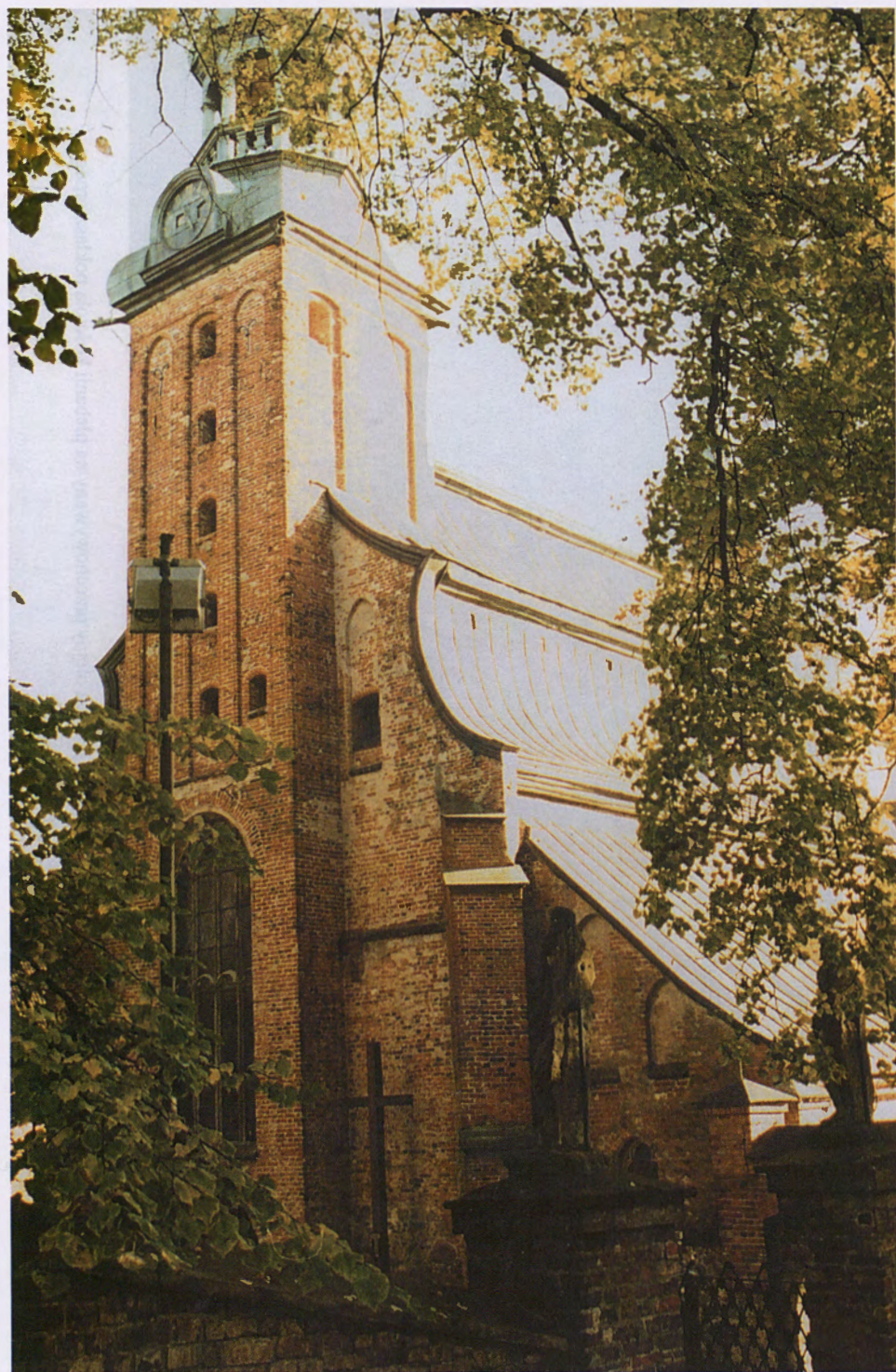

Wykres 14

Содержание и структура (структура) проекта программы
с целью изучения истории в Голландии

№	Наименование	План	Содержание	Метод	Литература	Примечание	Итого
1	Введение						
2	История Голландии						
3	Голландия в Европе						
4	Голландия и Россия						
5	Голландия и Америка						
6	Голландия и Австралия						
7	Голландия и Африка						
8	Голландия и Азия						
9	Голландия и Океания						
10	Голландия и Антарктида						
11	Голландия и Арктика						
12	Голландия и Северная Америка						
13	Голландия и Южная Америка						
14	Голландия и Африка						
15	Голландия и Азия						
16	Голландия и Океания						
17	Голландия и Антарктида						
18	Голландия и Арктика						
19	Голландия и Северная Америка						
20	Голландия и Южная Америка						
21	Голландия и Африка						
22	Голландия и Азия						
23	Голландия и Океания						
24	Голландия и Антарктида						
25	Голландия и Арктика						
26	Голландия и Северная Америка						
27	Голландия и Южная Америка						
28	Голландия и Африка						
29	Голландия и Азия						
30	Голландия и Океания						
31	Голландия и Антарктида						
32	Голландия и Арктика						
33	Голландия и Северная Америка						
34	Голландия и Южная Америка						
35	Голландия и Африка						
36	Голландия и Азия						
37	Голландия и Океания						
38	Голландия и Антарктида						
39	Голландия и Арктика						
40	Голландия и Северная Америка						
41	Голландия и Южная Америка						
42	Голландия и Африка						
43	Голландия и Азия						
44	Голландия и Океания						
45	Голландия и Антарктида						
46	Голландия и Арктика						
47	Голландия и Северная Америка						
48	Голландия и Южная Америка						
49	Голландия и Африка						
50	Голландия и Азия						
51	Голландия и Океания						
52	Голландия и Антарктида						
53	Голландия и Арктика						
54	Голландия и Северная Америка						
55	Голландия и Южная Америка						
56	Голландия и Африка						
57	Голландия и Азия						
58	Голландия и Океания						
59	Голландия и Антарктида						
60	Голландия и Арктика						
61	Голландия и Северная Америка						
62	Голландия и Южная Америка						
63	Голландия и Африка						
64	Голландия и Азия						
65	Голландия и Океания						
66	Голландия и Антарктида						
67	Голландия и Арктика						
68	Голландия и Северная Америка						
69	Голландия и Южная Америка						
70	Голландия и Африка						
71	Голландия и Азия						
72	Голландия и Океания						
73	Голландия и Антарктида						
74	Голландия и Арктика						
75	Голландия и Северная Америка						
76	Голландия и Южная Америка						
77	Голландия и Африка						
78	Голландия и Азия						
79	Голландия и Океания						
80	Голландия и Антарктида						
81	Голландия и Арктика						
82	Голландия и Северная Америка						
83	Голландия и Южная Америка						
84	Голландия и Африка						
85	Голландия и Азия						
86	Голландия и Океания						
87	Голландия и Антарктида						
88	Голландия и Арктика						
89	Голландия и Северная Америка						
90	Голландия и Южная Америка						
91	Голландия и Африка						
92	Голландия и Азия						
93	Голландия и Океания						
94	Голландия и Антарктида						
95	Голландия и Арктика						
96	Голландия и Северная Америка						
97	Голландия и Южная Америка						
98	Голландия и Африка						
99	Голландия и Азия						
100	Голландия и Океания						

Содержание программы курса и структура
курса истории Голландии в Голландии

2. Kartuzi, kościół poklasztorny, (XIV w.), fasada zachodnia, stan z 1999 r.

3. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), widok od strony północno-wschodniej. Widoczny fragment zamurowanego przejścia z kapitułarza do małego krużganka, stan z 1999 r.

4. Kartuzy, zabudowania poklasztorne, refektarz, (XIV/XV w.), stan z 1999 r.

5. Kartuzy, zabudowania poklasztorne, dawny erem „P”, (XIV/XV w.), stan z 1999 r.

6. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), wnętrze z widokiem na wschód, stan z 1999 r.

7. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), wnętrze z widokiem na zachód, stan z 1999 r.

8. Kartuzy, kościół poklasztorny, ołtarz główny, (XVII w.), stan z 1999 r.

9. Kartuzy, kościół poklasztorny, Złota Kaplica, gotycki ołtarz z 1444 r., stan z 1999 r.

10. Kartuzy, kościół poklasztorny, stalle, (XVII w.), stan z 2000 r.

11. Kartuzy, kościół poklasztorny, tron celebransa, (XVII w.), stan z 1999 r.

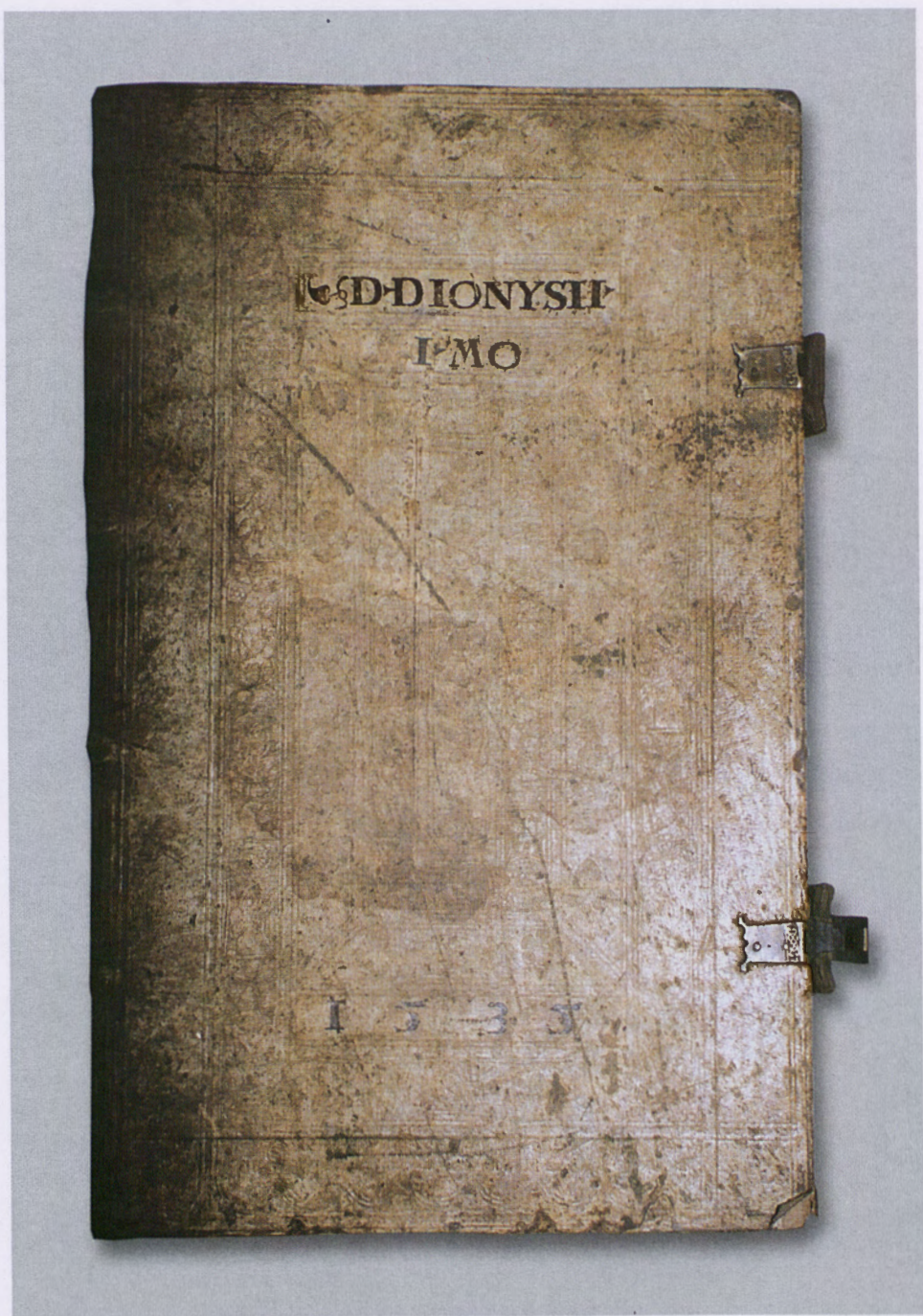
12. Św. Brunon, olej, (XVIII w.), obraz w zakrystii kościoła poklasztornego w Kartuzach.

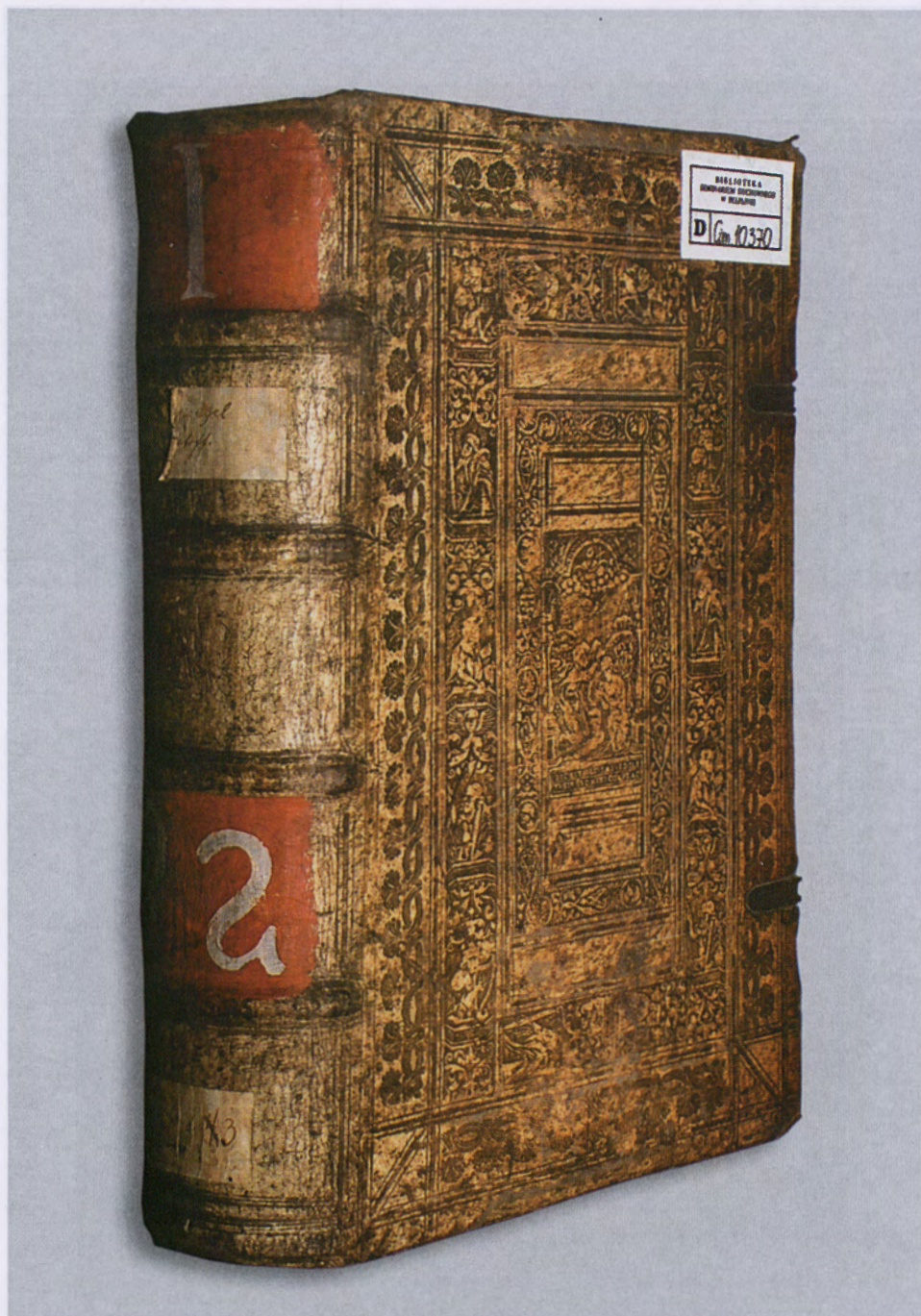
13. *Biblia Sacra*, Paris 1642, Pelplin, BSD st. 20399-20405. Widoczne charakterystyczne sygnatury biblioteki kartuzji kaszubskiej (Krzyż równoramienny i numery).

14. L. SURIUS, *De probatis sanctorum...*, Coloniae 1576, Pelplin, BSD cim. 10155-10160. Woluminy подарowane w 1597 r. bibliotece kartuzji kaszubskiej przez wizytatora Hectora Hoen Vitensis.

15. D. Carthusianus, *Enarrationes in Scripturam Sacram*, Coloniae 1533, górna okładzina, Pelplin, BSD cim. 10306. Egzemplarz przechowywany w bibliotece „Raju Maryi” pochodzący z księgozbioru Samuela Schelwiga.

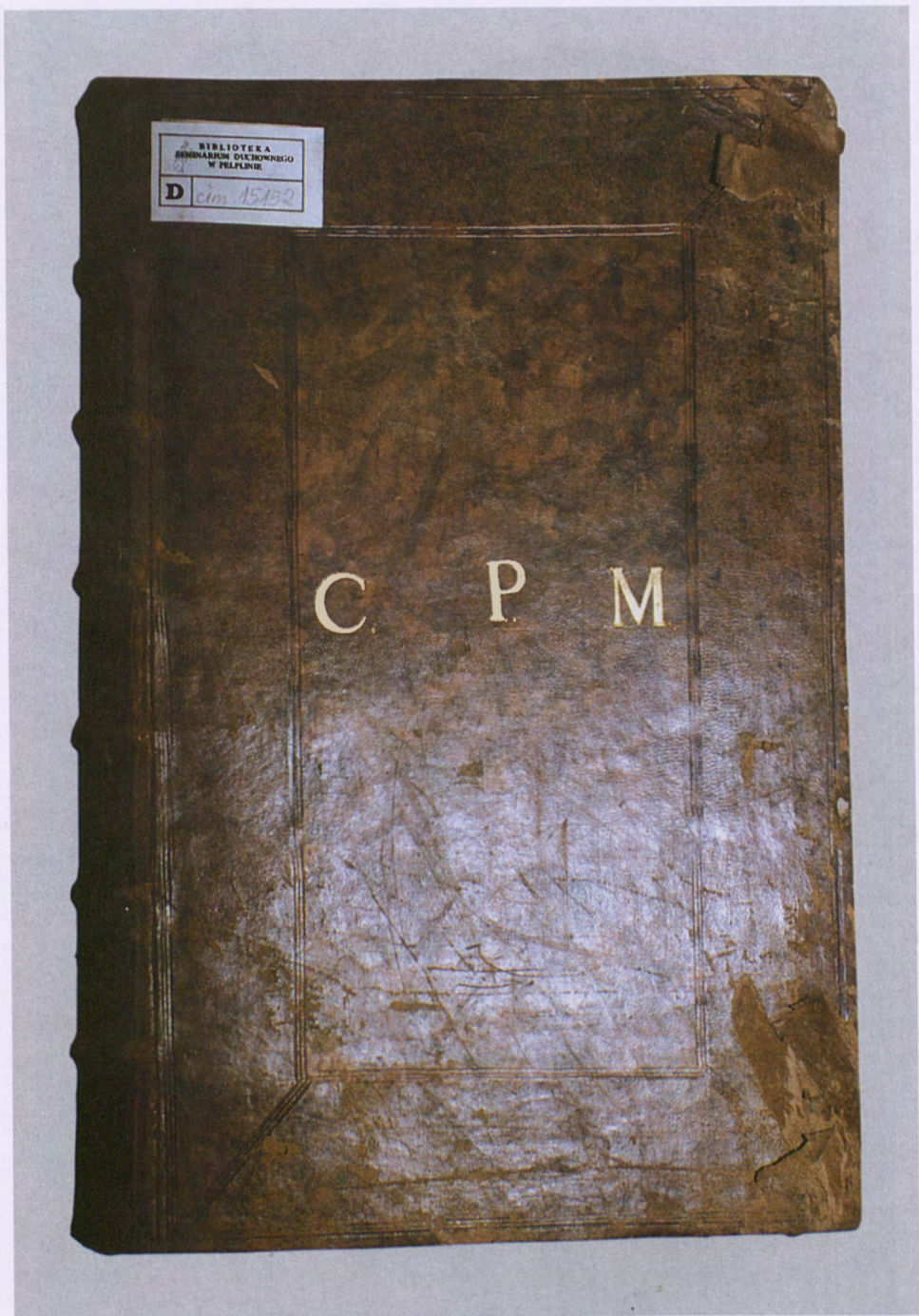
16. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549, Pelplin, BSD cim. 10370.
Na grzbiecie widoczne charakterystyczne sygnatury biblioteki „Raju Maryi” I. 82.

17. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549,
Pelplin, BSD cim. 10370, górna okładzina.

18. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549, Pelplin, BSD cim. 10370.
Fragment oprawy, plakieta z przedstawieniem Chrztu Chrystusa.

19. M. Mantova, *Commentaria 7 repetitiones...*, Venetiis 1540, Pelplin, BSD cim. 15152.
Charakterystyczna oprawa z biblioteki „Raju Maryi” ze złotym superekslibrisem
C[artusiae] P[aradisi] M[ariae].

22. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), fasada, stan z 2000.

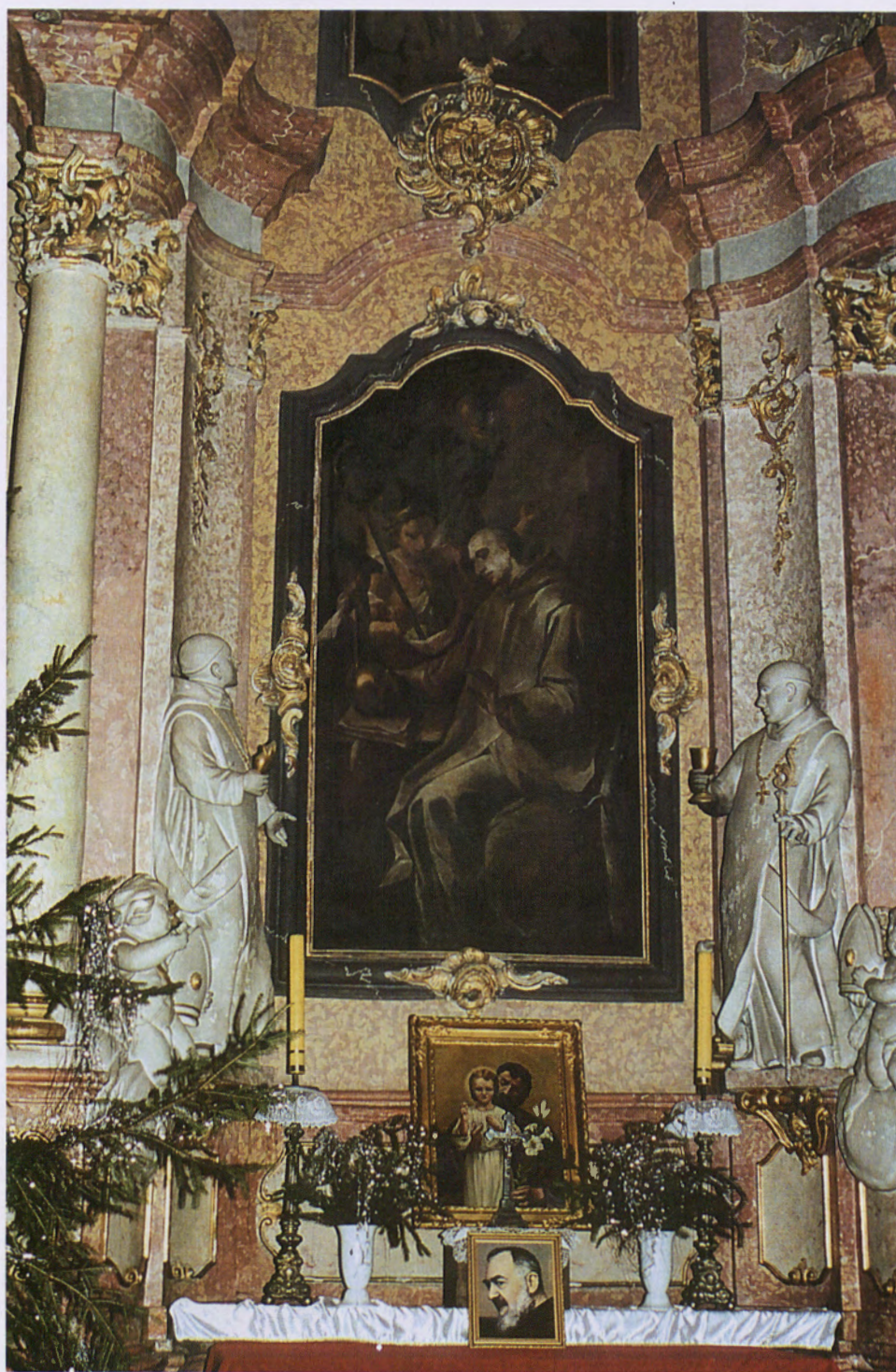
23. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), widok od północnego zachodu, stan z 2000.

24. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), widok od strony południowej, stan z 2000.

25. Gidle, kościół pokartuski, ołtarz główny (XVIII w.), stan z 2000.

26. Gidle, kościół pokartuski, ołtarz św. Brunona (XVIII w.), stan z 2000.

27. Gidle, kościół pokartuski, stalle (XVIII w.), stan z 2000.

28. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), ambona, stan z 2000.

29. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), brama główna, stan z 2000.

30. Gidle, kościół pokartuski, zakrystia, meble - XVIII w., stan z 2000.

ANTIFONALE
& Responsoriale Sanc
torum & Sanctarum per
totius Anni circulum dispo
situm juxta Ritum Sacri
Ordinis Cartusienensis
conscriptum in honorem
Beatae Virginis Mariae
Dolorosa
In Cartusia Gidleni
Anno à Nativitate
Domini nos.
tri IESU
Christi
1757

31. Częstochowa, Muzeum Archidiecezjalne, antyfonarz kartuski z Gidel
z 1757 r., b. sygn.

32. *Missale Cartusiensis*, Favras 1680, górna okładzina, Gidle,
Archiwum Parafialne, b. sygn.

33. Częstochowa, Muzeum Archidiecezjalne, b. sygn., oprawa rękopiśmiennego antyfonarza kartuskiego z Gidel, plakieta z przedstawieniem *Matki Boskiej Siedmiobolesnej*.

staizy ma Trzecie repeated. (Kubkan Schkangh
O Mistrzau saduk Gwanisai
VIII
Trigalski
Mistrzau saduk Mnie Mierzak, swinego
gadantia saduk, przywieniz
w Perstotekie ronego gadantia starych iuu
pouzia. Do wyszku niedatnych saduk, dwo
se administrazj atony.
IX
Apparady
Mielar biaty

34. Opis stanu kościoła i zabudowań klasztornych kartuzji gidelskiej z 1832 r., fragment z zapiską dotyczącą książek, nie foliowane, Gidle, Archiwum Parafialne, teczka akt za lata 1789-1850, b. sygn.

35. Valdemossa, dawny klasztor kartuzów, przeorat, biblioteka, stan 1998.

I Belplini... Zbiory kaszubskie wyraźnie... mał 1300 tomów. Zbiory kaszubskie wyraźnie... mał 1300 tomów. Zbiory kaszubskie wyraźnie...

36. Valdemossa, dawny klasztor kartuzów, przeorat, biblioteka, stan 1998.

ZAKOŃCZENIE

Kartuskie biblioteki funkcjonujące na ziemiach polskich, których zachowane fragmenty księgozbiorów oraz – w przypadku klasztoru kaszubskiego – jej XVIII – wieczny katalog, poddano analizie w niniejszej pracy, wskazują na znaczną i niepoślednią rolę, jaką odgrywała książka w życiu zakonu. Stosunkowo bogata literatura przedmiotu odnosząca się do kartuskiej kolekcji książkowych z Europy Zachodniej już od kilkudziesięciu lat dowodzi takiego stanu rzeczy. Warto zatem w zakończeniu rozprawy podjąć próbę porównania księgozbiorów polskich klasztorów tej reguły, oraz wiedzę tę odnieść do licznych przykładów innych bibliotek „milczących mnichów”, jakie w ciągu stuleci bujnie rozwijały się w całej Europie. Należy przy tej okazji zaznaczyć, iż szeroko omówioną problematykę obejmującą zagadnienia księżnicy „Raju Maryi” starano się w miarę możliwości, zaprezentować na tle innych bibliotek zakonnych, stąd w obecnym miejscu zostaną zaakcentowane jedynie kwestie zasadnicze: wielkość poszczególnych fragmentów zbiorów, źródła ich zaopatrywania, treść czy też opracowanie i udostępnianie książek.

W pierwszym rzędzie przyjrzymy się wielkości księgozbiorów bibliotek kartuskich, pamiętając jednocześnie, że przywoływane liczby odnoszą się niekiedy jedynie do zbiorów zachowanych, nie oddając tym samym faktycznego stanu bibliotek. Wydaje się, że podstawowym czynnikiem decydującym o zasobności biblioteki – co z resztą jest zupełnie naturalne – w przypadku naszych kartuzji był stan majątkowy klasztoru. Największy i najbogatszy dom „Raj Maryi” na Kaszubach, ustępujący w tym regionie jedynie wielkiemu opactwu cystersów w Oliwie i Pelplinie, posiadał najzasobniejszą spośród omówionych księżnicę, liczącą niemal 3300 tomów. Zbiory kaszubskie wyraźnie dystansują biblioteki mniej za-

możnych konwentów w Berezie i Gidlach, które w chwili kasaty liczyły kolejno w przybliżeniu 2300 i 1500 tomów. Najsłabsza – jak wykazano – była placówka w Gidlach, która nie doczekała się – poza kościołem – nawet solidnych zabudowań klasztornych. Nieco lepiej na tym tle wyglądała Bereza Kartuska, stąd też i jej księgozbiór prezentował się okazalej.

Naturalnie księgozbiory naszych bibliotek znacznie ustępowały pod względem wielkości niektórym klasztorom zachodnioeuropejskim. Dotyczy to zwłaszcza skasowanej w 1782 r. kartuzji w Gaming w Dolnej Austrii, której księżnica osiągnęła w przeddzień swej likwidacji olbrzymią liczbę 20 tysięcy tomów.¹ Zbiór znacznie przekraczający liczbę 10 tysięcy tomów znajdował się także w XVIII – wiecznej bibliotece ufundowanej w 1257 r. klasztoru *Vallis-Viridis* w Paryżu.² Równie bogate biblioteki znajdowały się w innych wielkich kartuzjach Europy np. Erfurcie, Buxheim, Mauerbach czy Aggsbach.³ Ale dla przykładu podobną wielkość do księżnicy kaszubskiej reprezentował księgozbiór w holenderskim Roermond, który w świetle katalogu sporządzonego w 1740 r. liczył 3880 tomów.⁴ Taka sama liczba woluminów znajdowała się w bibliotece skasowanego w 1782 r. klasztoru w Seitz w Słowenii.⁵ Zupełnie też podobnie kształtowała się liczba książek przechowywanych w kartuzji w Ittingen w Szwajcarii.⁶ Niespełna 5000 tomów obejmowała księżnica kartuzów we Fryburgu Bryzgowijskim, chociaż sporządzony w 1775 r. opis budynków wykazał przy tym niewielką troskę zakonników o książki, którzy przechowywali je w ciasnym i zawilgoconym pomieszczeniu.⁷ Zbliżony wielkością do najsłabszej polskiej biblioteki w Gidlach był zasób biblioteki skasowanego w 1802 r. domu Vogelsang w westfal-

¹ S. Laschitzer, *Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobener Klöster in Österreich*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichischer Geschichtsforschung” 2, 1881, s. 434-455; *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Bd. 1-5, Wien 1915-1971 (dalej: MBKO, I do V, nr rozdz.) MBKO I; S. Fischer, *Das Barocke Bibliotheksprogramm der ehemaligen Kartause Marienthron in Gaming*, Salzburg 1986, (Analecta Cartusiana 58/3); F. Klos, *Ein Beitrag zu den Bibliotheksräumen österreichischer Kartausen*, Salzburg 1991, (Analecta Cartusiana 63/2), s. 150-161.

² G. A. E. Bogeng, *Die Grossen Bibliophilen. Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen*, Bd. 1, Leipzig 1922, s. 155; A. Franklin, *La bibliothèque du convent des chartreux (à Paris)*, „Bulletin du Bibliophile” 34, 1867, s. 350-357; L. Delisle, *Note sur la bibliothèque de la chartreuse de Paris*, „Bulletin de la Société de l’histoire de Paris et de l’Île-de-France” 20, 1893, s. 80-81.

³ L. Buzas, *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1975, (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1), s. 56-62.

⁴ P. J. A. Nissen, *Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick*, Salzburg 1985, (Analecta Cartusiana 113/3), s. 217.

⁵ M. Mairold, *Zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Seitz*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (Analecta Cartusiana 83), s. 25.

⁶ Biblioteka w świetle inwentarza z 1836 r. liczyła 3072 tomy; por. J. Hogg, *The Charterhouse of Ittingen*, [w:] *The Charterhouses of Buxheim, Ittingen and La Valsainte*, Salzburg 1977, (Analecta Cartusiana 38), s. 56.

⁷ D. Mertens, *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 147.

skim Jülich,⁸ nieco zaś tylko od niej większy był zbiór klasztoru w Schnals w Tyrolu.⁹

Nieco gorzej na tym tle rysuje się kwestia zaopatrzenia księżnicy kaszubskiej we wczesnym jej okresie istnienia. Innymi słowy mówiąc „Raj Maryi” nie wypada najlepiej, jeśli chodzi o zgromadzone w nim średniowieczne rękopisy, chociaż nie można zapominać, że mówimy w tym miejscu jedynie o woluminach zachowanych i nie jesteśmy w stanie w świetle dostępnych źródeł ustalić ich faktycznej liczby w okresie średniowiecza. Niemniej jednak większość zachodnioeuropejskich bibliotek kartuskich nie tylko w przededniu swych kasat, ale również w świetle pozostających po nich dzisiejszych zbiorów, posiadało zwykle sporą, najczęściej przekraczającą setkę liczbę manuskryptów średniowiecznych,¹⁰ chociaż były klasztory, które mogły się poszczycić zbiorami liczącymi ponad 500 a nawet 800 tomów rękopiśmiennych, jak np. w Buxheim i Erfurcie.¹¹ Filia kartuzji gdańskiej – klasztor darłowski, skasowany w dobie reformacji miał w końcu XV w. 70 rękopisów średniowiecznych.¹² Położone nieopodal Kartuz opactwo cystersów w Pelplinie przechowywało również znaczną liczbę dzieł rękopiśmiennych (250). Zaledwie nieco ponad 20 takich tomów w księgozbiorze kaszubskim wydaje się zatem liczbą skromną, choć trudno jednoznacznie uzasadnić taki stan rzeczy. Przyczyna tkwi zarówno w szeregu niepokojów, jakim był poddawany klasztor w ciągu ponad czterech wieków swego istnienia, jak i być może w braku dostatecznej inicjatywy ze strony samych zakonników, mającej na celu wyposażenie klasztornej biblioteki w pierwszych latach jej funkcjonowania.

Sytuacja zmieniła się jednak dość szybko. Już w dobie inkunabułów biblioteka „Raju Maryi” znacznie zwiększyła swój stan posiadania, tak iż jeszcze dzisiaj obfituje w porównywalną z innymi zasobami kartuskimi liczbę najwcześniejszych druków. Obecny stan liczbowy inkunabułów z klasztoru pomorskiego to – jak wiemy – 86 pozycji bibliograficznych. Przewyższa omawiana księżnica pod tym względem – jak już wcześniej nadmieniono – zachowane zbiory pochodzące z dwu innych domów prowincji saskiej: dawnej biblioteki kartuzów w Lechnicy

⁸ Ch. De Backer, *Zur Geschichte der Bibliothek der Kartause Vogelsang bei Jülich*, [w:] *Kartäuserregel und Kartäuserleben*, Bd. 1, Salzburg 1984, (Analecta Cartusiana 113), s. 300.

⁹ W. Neuhauser, *Beiträge zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Schnals*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980, (Analecta Cartusiana 83), s. 50, 91.

¹⁰ Por. L. Buzas, *op. cit.*, s. 56-62; M. Mairoid, *op. cit.*, s. 25; P. J. A. Nissen, *op. cit.*, s. 202; H. Rossmann, *Die Geschichte der Kartause Aggsbach bei Melk in Niederösterreich*, Bd. 2, Salzburg 1976, (Analecta Cartusiana 30), s. 340; J. P. Gumbert, *Over Kartuizerbibliotheken in de Nederlanden*, „Archives et Bibliothèques de Belgique”, N° spécial 11, 1974, s. 175; W. Neuhauser, *op. cit.*, s. 50, 61; D. Mertens, *op. cit.*, s. 147.

¹¹ Por. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und Schweiz*, Bd. 1-4, München 1918-1979, (dalej MBK, I do IV, nr rozdz.) MBK II, *Bistum Mainz, Erfurt*, s. 223; *Erfurt*, [w:] *Lexikon des gesamten Buchwesens*, Bd. 2, Stuttgart 1987, s. 481; *Buxheim*, [w:] *Tamże*, s. 41-42.

¹² Por. B. Popielas-Szultka, *Zapisy testamentowe dla kartuzów darłowskich z lat 1406-1521*, „Rocznik Koszaliński” 14, 1978, s. 65; Tejże, *Kartuzi Darłowa w społeczeństwie Pomorza*, [w:] *Kartuzi...*, s. 114.

na Spiszu (*Cartusia Vallis S. Antonii*), które liczą obecnie 56 dzieł,¹³ czy też pustelni w Legnicy, gdzie znajdowało się przynajmniej 58 druków XV w.¹⁴ Skasowana w 1782 r. kartuzja we Fryburgu Bryzgowijskim – przy księgozbiorze liczącym niespełna 5000 tomów – posiadała według szacunkowych danych 130 inkunabułów.¹⁵ Były oczywiście księżnice, które daleko dystansowały kartuzję paradyską, jak choćby – wspomniany już wcześniej klasztor – w Buxheim, gdzie biblioteczne zbiory liczyły 541 inkunabułów.¹⁶ Można w tym miejscu również dodać, że pobliski klasztor cystersów w Pelplinie, którego księgozbiór przed kasatą liczył kilka tysięcy woluminów, zachował w swych zbiorach 90 druków XV stulecia.¹⁷

Kolejną kwestią wymagającą porównania jest zawartość treściowa księgozbiorów. Obecność dużej liczby książek z Kartuz oraz istniejący katalog biblioteki również i w tym przypadku pozwala na porównanie z innymi bibliotekami zakonu w zasadzie tylko kolekcji pomorskiej.

Kiedy zatem spojrzymy na księgozbiór kaszubski przez pryzmat innych europejskich kolekcji kartuskich, okaże się, że i w tym względzie wypada on nie najgorzej. Dobór piśmiennictwa z okresu średniowiecza wskazuje, że kartuzja kaszubska zawartością treściową swego księgozbioru nie odbiegała od zasadniczych nurtów zainteresowań zakonników milczącej reguły. Mowa tutaj przede wszystkim o piśmiennictwie teologicznym, które we wszystkich księżnicach górowało nad świecką zawartością zespołu. Bogata kolekcja patrystyki, grupująca wszystkich najwybitniejszych jej przedstawicieli, spora reprezentacja pomnikowych dzieł największych teologów średniowiecza, obejmująca wszystkie zasadnicze nurty ówczesnej wiedzy w tym zakresie, niemały dział kanonistyki, a także obfity zbiór średniowiecznych *sermones* – oto zasadniczy zręb reprezentowanej rękopisami i inkunabułami biblioteki w Kartuzach, której podobieństwa ze znanymi księgozbiorami kartuskimi¹⁸ są nad wyraz ewidentne.

W Kartuzach nie brakowało także podstawowych, a przy tym najpoczytniejszych i najgłośniejszych dzieł większości znakomitych autorów z epoki nowo-

¹³ Por. A. Fodor, *Die Bibliothek der Karthause Lechnitz in der Zips vor 1500. Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion*, [w:] *Armarium. Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum*, Hrsg. Laszlo Mezey, Budapest 1976, s. 49-70; R. Witkowski, *The Two Medieval Charterhouses in Zips and their Libraries*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*. Vol. 10, Salzburg 1996, (Analecta Cartusiana 130), s. 45-70.

¹⁴ R. Witkowski, *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji „Passionis Christi” w Legnicy*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 93-105.

¹⁵ D. Mertens, *op. cit.*, s. 151.

¹⁶ *Buxheim*, [w:] LGB, Bd. 2, s. 42.

¹⁷ M. Strutyńska, *Dzieje i stan obecny kolekcji inkunabułów pelplińskich*, „Studia Pelplińskie” 17, 1986, s. 328.

¹⁸ Wystarczy w tym miejscu przywołać te z bibliotek zakonu, które mają opublikowane średniowieczne katalogi zbiorów: *Güterstein* - MBK, I, 31-32; *Erfurt* - MBK, II, 14; *Aggsbach* - MBKO, I, 76; *Mauerbach* - MBKO, I, 20; *Buxheim* - MBK, III, 26.

żytnej, o czym przekonuje nas choćby tylko podręcznikowa literatura, podejmująca problematykę historii piśmiennictwa z wielu dziedzin teologii.

Rangę biblioteki podnosi także opracowanie zgromadzonego w niej księgozbioru. Także i w tym względzie kartuzje na Kaszubach i w Berezie nie pozostały w tyle za praktyką stosowaną w wielu siedzibach uczniów św. Brunona, jak i klasztorach innych reguł.¹⁹ Elementem wyróżniającym zastosowany w Kartuzach system klasyfikacji zbiorów jest wydzielenie w nim osobnego działu, grupującego książki z zakresu prawa, polityki, Kościoła czy wreszcie historii Królestwa Polskiego – *Libri Regnum Poloniae*.

Zakładając, że udostępnianie i użytkowanie książek w kartuzjach przybierało tym większe rozmiary, im więcej wykształconych mnichów było pośród członków ich konwentów, oraz im więcej wywodziło się z nich wybitnych pisarzy i teologów, pozostają nasze kartuzje w tym względzie w tyle, nie tylko poza wspólnymi pustelniami w Kolonii, Erfurcie, Moguncji czy Bazylei,²⁰ ale również za mniej znanymi klasztorami, jak choćby *Domus Montis Sancti Johannes Baptista* w Diest (Belgia), czy też dwoma monasterami hiszpańskimi: *Porta Celi* i *Val de Christo*.²¹

Jakie zatem nasuwają się końcowe wnioski odnośnie scharakteryzowanych w niniejszej rozprawie polskich bibliotek kartuskich. Biorąc pod uwagę zaprezentowane przykłady, wydaje się, że odpowiadały one ogólnemu wizerunkowi librarii w innych – podobnych im – europejskich eremach kartuskich – co szczególnie widoczne jest w przypadku księżnicy „Raju Maryi”. Wyróżniają się natomiast zbiory tej ostatniej kartuzji na tle innych librarii zakonnych na Pomorzu Gdańskim, spośród których w konkurencyjne szranki z kartuską księżnicą mogłyby stanąć jedynie kolekcje cystersów pelplińskich czy bernardynów lubawskich. Stąd też bibliotekę kartuską można umieścić w gronie najlepszych zbiorów monastycznych regionu.

¹⁹ Zob. na ten temat m.in.: H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen zur mittelalterlichen Katalogisierungspraxis besonders in deutschen Kartausen*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Jahrg. 44, 1927, H. 1/2, s. 1-18, H. 3, s. 97-118; J. de Ghellinck, *Les catalogues des bibliothèques médiévales chez les chartreux et en guide de lectures spirituelles*, „Revue d'Ascétique et de Mystique”, 25, 1949, s. 284-298.

²⁰ W przywołanych kartuzjach przebywało bardzo wielu znakomitych uczonych m.in.: Heinrich von Kalkar, Werner Rolewinck, Johannes Justus Landsberg, Dionisius Cartusianus, Laurentius Surius, Jakub z Paradyża, Johannes de Indagine, Johannes de Lapide, Ludolf z Saksonii, Theodor Petreius i inni - H. M. Blüm, *Lexikale Übersicht der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:] *Die Kartäuser...*, s. 345-373; R. Witkowski, *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5. „Scripta Minora” 1, 1996, s. 201-248.

²¹ Do znanych autorów kartuskich przebywających we wspomnianych eremach należeli m.in. Piotr Dorlandus, Laurentius Zamora czy też znakomity historiograf Joaquin Alfaura – zob. R. Witkowski, *Zarys dziejów...*, passim.

* * *

Dzisiaj, kiedy zamarło w większości kartuskich eremów, przepelnione modlitwą i pracą życie „milczących mnichów”, kiedy niemal wszystkie z ich siedzib straciły swój niepowtarzalny charakter bądź uległy zniszczeniu, trudno obojętnie przejść obok szczątkowo jeszcze istniejących pomników wielkości Zakonu, do jakich bez wątpienia należą jego dawne księgozbiory. Wydaje się właśnie, że szczególnie one, skazane po kasatach klasztorów na zagładę lub w najlepszym wypadku rozproszenie i tułaczkę, zasługują na właściwe i należne im miejsce w historii Kościoła i polskiego monastycyzmu. Przypomnienie zatem oraz wpisanie na trwałe w dzieje kultury i nauki tych wszakże nielicznych i tak rzadko znajdujących gościnę w rodzimej historiografii zagadnień związanych z duchową i intelektualną działalnością polskich kartuzji, przyświecało autorowi niniejszej rozprawy.

Należy jedynie żałować, że obok pozostających po klasztorach w Kartuzach i Gidlach wspaniałych świątyniach, nie przetrwały na swych dawnych miejscach ich księżnice, co obserwujemy w przypadku skasowanej w 1835 r. kartuzji w Valdemosie na Majorce, stanowiącej obecnie wspaniałe muzeum, przyciągające rzesze turystów nie tylko malowniczym położeniem czy zachwycającą architekturą, ale również zachowanym obok przeoratu, wypełnionym książkami pomieszczeniem bibliotecznym.

ANEKS I

Elench **ANEKSY**

Bibliothecae

Cartusiae Paradiſi

Beatae V[irginis] Mariae
anno a Reparatione Sanctis

M. DCC. LXX

PLATE 1

Figure 1. Aerial photograph of the study area, showing the location of the study area in relation to the surrounding landscape. The study area is located in the central part of the study area, and is bounded by the surrounding landscape. The study area is located in the central part of the study area, and is bounded by the surrounding landscape.

Figure 2. Aerial photograph of the study area, showing the location of the study area in relation to the surrounding landscape. The study area is located in the central part of the study area, and is bounded by the surrounding landscape.

NOTA EDYTORSKA

ANEKS I

**Elenchus Librorum
Bibliothecae
Cartusiae Paradisi
B[eatae] V[irginis] Mariae
anno a Reparatione Salutis
M. DCC. LXX**

W niniejszym katalogu zamieszczony jest spis ksiąg znajdujących się w bibliotece Cartusiae Paradisi w roku 1770. Wskazano w nim tytuły, autorów, wydawców, daty wydania, miejsca wydania, liczbę stron, formaty, stan zachowania, numerację i inne szczegóły. Wskazano również na niektóre z nich, które znajdują się w innych bibliotekach. Wskazano również na niektóre z nich, które znajdują się w innych bibliotekach. Wskazano również na niektóre z nich, które znajdują się w innych bibliotekach.

ANEXS I

Etichna Librorum
Bibliothecae
Catholicae Parvatis
B[e]at[ae] V[irginis] Mariae
anno a Reparatione salutis
M. DCC. LXX

NOTA EDYtorsKA

W niniejszym aneksie zaprezentowano tekst katalogu biblioteki kartuzji kaszubskiej opracowany w 1770. Wolumin zatytułowany *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX*, przechowywany jest w zbiorach Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie pod sygnaturą Rkps 319/82. Autorem katalogu był jeden z ostatnich przeorów klasztoru – Józef Milkau.

Przy opracowaniu katalogu do niniejszej rozprawy zastosowano zasadę transkrypcji zachowując ortografię oryginału. Wyjątek uczyniono jedynie dla męskich liter „J” i „I”, bowiem autor katalogu zapisywał je bardzo podobnie, tak iż były one w zasadzie nie do odróżnienia. W tym też wypadku wszystkie litery zapisano jako „I”. Rozwiązano większość skrótów, pozostawiając w formie oryginalnej wyrazy często występujące i typowe. Zrekonstruowany tekst został podany w nawiasach kwadratowych. Za pomocą wielokropka ujętego w nawiasy kwadratowe oznaczano części tekstu opuszczone ze względu na jego ubytki lub niemożność odczytania. Kursywą zaznaczono te z fragmentów tekstu, które w katalogu zapisano inną ręką. Przy edycji zachowano również przekreślenia dokonane w tekście oryginalnym, oraz starano się oddać układ stron, nagłówków i kolumn katalogu.

ELENCHUS
LIBRORUM
BIBLIOTHECAE
CARTUSIAE
PARADISI B.V.

MARIAE

ANNO

a

REPARATIONE SALUTIS

M.DCC.L.XX

SUB SIGNO

SCRIPTURA SACRA IN FOLIO

[1]	Ariae Montani Novum Testament[um] Graeco=Latinu[m]	1
[2]	Gaspari Ulenbergii Biblia Germanica	2
[3]	Iacobi Wuik Biblia Polonica	2
[4]	Ioannis Dietenberger Biblia Germanica	3
[5]	Ejusdem eadem <i>Germanica</i>	4
[6]	Ejusdem eadem <i>Germanica</i>	5
[7]	Bibliorum Latinorum Tom: I continens Genes. Exod. Levit. Num. Deuteron	6
[8]	Eorundem Tom. II contin[ens] Iosue, Iudic. Ruth. Reg: 4tuor	7
[9]	Eorundem Tom. III cont[inens] Paral. Esdrae. I et II, Tobiam. Iudith, Esther, Iob	8
[10]	Eorundem Tom. IV cont[inens] Proverb. Cant. Sap. Eccl.	9
[11]	Eorundem Tom. V cont[inens] Isaiam, Ierem. Baruch. Ezech. Dan.	10
[12]	Eorundem Tom. VI cont[inens] Prophetas Min. Machabaeorum 1mum et 2dum, et Esdrae 3tium & 4tum	11
[13]	Eorundem Tom. VII cont[inens] 4 Evangelia	12
[14]	Eorundem Tom. VIII cont[inens] omnes Epistolas Canonicas	13
[15]	Veteris Testamenti pars 1ma germanicé <i>typo Gothico</i>	14
[16]	Veteris Testamenti pars 2da et Novum totum germanice	15
[17]	Ioannis Dietenberger Biblia Germanica	16
[18]	Ejusdem eadem <i>latine sed mutilata</i>	17
[19]	Item Biblia <i>typo Gothico latine</i>	18
[20]	Item Bibliorum Sacrorum Tom 1mus <i>typo Gothico</i> .	19
[21]	Eorundem Tom. 2dus <i>typo Gothico</i> .	20
[22]	Concordantiae Bibliorum	21
[23]	<i>Eadem Eorundem</i>	22

SUB SIGNO

SCRIPTURA SACRA IN QUARTO

[24]	Dominici Rosseti Fascicul[us] Imaginum Biblicar[um] german[ice]	1
[25]	Petri de Riga Biblica Opuscula metrica MSS	2
[26]	Biblia germanica	3
[27]	Vetus Testamentum	4
[28]	Biblia Latina	5

[29] Item eadem <i>typo Gothico</i>	6
[30] Item Eadem <i>Latina</i>	7
[31] Psalterium Davidicum <i>Seu horarium S[ancti] Ord[inis] Cisterciensium]</i>	8
[32] Novum Testamentum <i>Graeco-latinum</i>	9
[33] Item Biblia Sacra <i>latine</i>	10
[34] Item eadem <i>Gothice</i>	11
[35] Item Biblia Sacra <i>graece</i>	12
[36] Item Biblia Sacra <i>latine</i>	13
[37] Item Eadem <i>latine</i>	14
[38] Gvilhelmi Alotti Thesaurus Bibliorum <i>latine</i>	15
[39] Epistolae S. Pauli Apostoli <i>latine</i>	16
[40] Evangelia et Epistolae per totum annum <i>typo Gothico</i>	17
[41] <i>Prosperi de Aquila Dictionarium Biblicum tomus I.</i>	18
[42] <i>Ejusdem Continuatio tom. II</i>	19

SUB SIGNO

SCRIPTURA SACRA IN 8VO ET 12MO

[43] Bibliorum Sacrorum pars 1ma	1
[44] Eorundem pars 2da	2
[45] Eorundem pars 3tia	3
[46] Novum Testamentum <i>graeco=latinum</i>	4
[47] Psalterium <i>Flores Bibliorum</i>	5
[48] Prophetae omnes	6
[49] Novum Testamentum	7
[50] Item Idem	8
[51] Item Idem	9
[52] Item Idem	10
[53] Item Idem	11
[54] Libri Reg. Paral[eleli] Esdrae, Tobiae, Iudith, Esther et Iob	12
[55] Postilla	13
[56] Novum Testamentum Hispanice	14
[57] Biblia Sacra per Alphabetum digesta pro varia materia	15
[58] Eadem Flores Bibliorum <i>Psalterium latino Germanicum</i>	16
[59] <i>Item Psalteria diversi generis usq[ue] ad N°</i>	25
[60] <i>Psalteriu[m] cu[m] Libr[o] proverb. Sapient. Ecclesiastes. Ecclesiastic</i>	26
[61] <i>Teutsch Evangelium und Episteln Buch aufs gantze jahr</i>	27

SUB LITERA

A

INTERPRETES IN FOLIO

[62] Alphonsi Tostati Abulensis Tom. 1m in Genesim	1
[63] Ejusdem Tom II in Exodum	2
[64] Ejusdem Tom III in Levit[icum] & Deuter[onomium]	3
[65] Ejusdem Tom IV in Num	4
[66] Ejusdem Tom V in Iosue, Iudice[s] & Ruth	5
[67] Ejusdem Tom VI in 1mum et 2dum Regum	6
[68] Ejusdem Tom VII in 3tium et 4tum Regum	7
[69] Ejusdem Tom VIII in 1mum et 2dum Paralip[omena]	8
[70] Ejusdem Tom IX in 1mam et 2dam partem Matthaei	9
[71] Ejusdem Tom X in 3tiam et 4tam partem Matthaei	10
[72] Ejusdem Tom XI in 5tam et 6tam partem Matthaei	11
[73] Ejusdem Tom XII in 7timam parte Matth. Et reliqua opuscula	12
[74] Ejusdem Index Generalis	13
[75] Nicolai Gorrani in Evangelia	14
[76] Ioannis Lorini in Sapientiam Commentarii	15
[77] Ejusdem in Actus Apostolorum	16
[78] Sebastiani Barradii in Evangelia Tom. I et II	17
[79] Ejusdem Tom III et IV.	18
[80] S Thomae de Aquino Comment[arii] in Epistolas S. Pauli	19
[81] Petri Comestoris Historia Scholastica S[acram] Scripturam enuncleans <i>gothice</i>	20
[82] Alphonsi Salmeroniis in Evang[eliam] & Act[us] Apostolorum Tom I. II et III	21
[83] Ejusdem Tom. IV. V et VI	22
[84] Ejusdem Tom. VII. VIII et IX	23
[85] Ejusdem Tom X. XI et XII	24
[86] Ejusdem Tom XIII. XIV et XV	25
[87] Ejusdem Tom XVI. XVII et XVIII	26
[88] Nicolai de Lyra in vetus Testamentum Tom I	27
[89] Ejusdem in 2dam partem vet[eris] Test[amenti] Tom II	28
[90] Ejusdem in Prophetas Tom III	29
[91] Ejusdem in Novum Testamentum Tom IV	30
[92] Item Ejusdem in Vetus Testamentum Tom. I	31
[93] Ejusdem in 2dam partem veteris Testamenti Tom. II	32
[94] Ejusdem in 3tiam partem Vet[eris] Test[amenti] Tom. III	33
[95] Ejusdem in Evangelia[m] Tom. IV	34
[96] Nicolai Serrari in Iudices & Ruth	35
[97] Georgii Ederi Oeconomia Bibliorum s[eu] dispositio S ^{ac} Scripturae	36

[98]	Francisci Toleti in Evangelium Commentarius	37
[99]	Liberti Fromondi in Epistolas S[ancti] Pauli & alias Canonicas	38
[100]	Francisci Riberae in 12 Prophetas	39
[101]	Ariae Montani Idiotismi linguae Haebraicae ad apparatus Biblicum	40
[102]	Cornelii a Lapide Comment[arii] in Pentateuchum Tom. I	41
[103]	Ejusdem in Epistolas S[ancti] Pauli Tom. II	42
[104]	Item Ejusdem a Genesi usq[ue] Ad Deuteron[omium] Tom. I	43
[105]	Ejusdem in Iosue et usq[ue] Ad Esther Tom II	44
[106]	Ejusdem in Ecclesiasticum Tom. III	45
[107]	Ejusdem in Proverbia Tom. IV	46
[108]	Ejusdem in Ecclesiasten et usq[ue] Ad Sapient[iam] Tom. V	47
[109]	Ejusdem in Prophetas Majores Tom. VI	48
[110]	Ejusdem in Prophetas Minores Tom VII	49
[111]	Ejusdem in 4.Evangelia Tom VIII	50
[112]	Ejusdem in Acta Apostolorum Tom. IX	51
[113]	Ejusdem in Epistolas S Pauli Tom. X	52
[114]	Item Ejusdem in Ecclesiasticum Tom I et II	53
[115]	Ejusdem in Prophetas Majores Tom III	54
[116]	Ejusdem in 12 Prophetas Minores Tom IV	55
[117]	Ejusdem in Acta Apostolorum, Epist[olas] et Apocalipsin Tom. V	56
[118]	Davidis a Meuden Discursus Morales in Decalogum Tom. I	57
[119]	Ejusdem in Thobiam Tom II	58
[120]	Cornelii Iansenii Paraphrasis in Psalmos Davidicos Tom I	59
[121]	Ejusdem Idem	60
[122]	Ejusdem Idem	61
[123]	Francisci Toleti in Evangelia	62
[124]	Iacobi Bronfreri in Iosue, Iudices et Ruth	63
[125]	Gaspari Sanctii in libros Ruth et usq[ue] ad Machabaeorum	64
[126]	Hyeronomi Laureti Sylva Allegoriarum toti, S ^{ac} Scripturae	65
[127]	Ejusdem eadem	66
[128]	Ioannis Maldonati in Evangelia	67
[129]	Ejusdem idem	68
[130]	Ejusdem Idem	69
[131]	Benedicti Pererii opera Theologica in S[acram] Scripturam	70
[132]	Leonardi Marii in Pentateuchum	71
[133]	Antonii de Escobar in Evangelia	72
[134]	B. Theodreti Commentarii et Sermones in S[acram] Scripturam	73
[135]	Gvilhelmi Estii annotationes in S[acram] Scripturam	74
[136]	Ejusdem Tomi 2 in Epistolas S[ancti] Pauli	75
[137]	Ioannis Seineri Carmelitae Concordia Evangelica	76
[138]	Hieronymi ab Oleastro Comment[arii] in Pentateuchum	77
[139]	Didaci de Baeza Commentaria allegorica et moralia de Christo figurato in veteri Testamento	78

[140]	Ejusdem Comment[arii] de Christo figurato in Hieremia	79
[141]	Thomae le Blanc Comment[arii] in Psalmos Tom I et II	80
[142]	Ejusdem Tom II et IV	81
[143]	Ejusdem Tom V et VI	82
[144]	Simonis de Casia Comment[arii] in Evangelia <i>gothicae</i>	83
[145]	Benedicti Pererii opera Theologica in S[acram] Scripturam T: I et II	84
[146]	Ejusdem Tom III et IV	85
[147]	Ioannis Menochii Explicationes S[acrae] Scripturae	86
[148]	Ioannis de Pineda in Iob Commentarius	87
[149]	Fabiani Iustiniani Explanationes in Tobiam	88
[150]	Michaelis Pexenfelder Florus Biblicus seu enarrationes Historicae Veteris Testamenti doctrina morali illustratae	89
[151]	Sixti Senensis Bibliotheca Sancta	90
[152]	Martini Briccii Quaestiones exegeticae in S[acram] Script[uram] à Genesi usq[ue] [ad] Isaia[m] Tom I	91
[153]	Ejusdem ab Isaia usq[ue] ad finem S ^{ac} Scripturae Tom. II	92
[154]	Benedicti Pererii Commentariorum in Genesim, Libri IV	93
[155]	Stephani Menochii Explicatio literalis toti, S ^{ac} Scripturae	94
[156]	D. Aponii in Cantica. In 2da parte vita S[ancti] Hieronimi <i>gothice</i>	95
[157]	<i>Petri Arcudii. De concordia Eccl[esiae] Orienta[alis] Et Occ[identalis] Lib. VII Ibidem. Adami Contzen e Soc. I. Coment[aria] In Ep[istolas] S[ancti] Pauli ad Rom[anos]</i>	96

SUB LITERA

A₂

INTERPRETES IN QUARTO

[158]	Ariae Montani in Isaiae Sermones Commentaria	1
[159]	Emanuelis Sa Notationes in S[acram] Scripturam	2
[160]	Ejusdem in 4 Evangelia	3
[161]	Ejusdem Idem	4
[162]	Roberti Bellarmini Explanatio in Psalmos	5
[163]	Ejusdem eadem	6
[164]	Ejusdem eadem	7
[165]	Ejusdem eadem	8
[166]	Ejusdem eadem	9
[167]	Ioannis Maldonati in Prophetas Majores	10
[168]	Gilberti Genebrardi in Psalmos Davidicos	11
[169]	Sixti Senensis Bibliotheca Sancta	12
[170]	Francisci Toleti in Epistolas Pauli ad Romanos	13
[171]	Gasparis Sancti in Acta Apostolorum	14
[172]	Cornelii Iansenii Paraphrasis in Psalmos	15

[173]	Seraphini Capponi in Evangelia	16
[174]	Ejusdem in Ioannem	17
[175]	Francisci a Messana Lectura in Zachariam cum Paraphrasi in 12 Prophetas	18
[176]	Iacobi Iansonii in Psalterium & Cantica	19
[177]	Henrici Kircheri in Apocalipsin	20
[178]	Ioannis a S[ancto] Vladislao Carm. Isagoge s[eu] Introductio in notitiam S ^{ac} Scripturae	21
[179]	Hectoris Pinti in Ezechielem	22
[180]	Nicolai Caussini Regnum DEI s[eu] Disertationes in Libros Regu[m]	23
[181]	Bartholomaei Lintrensis in Actus Apostolorum	24

SUB LITERA

A₃

INTERPRETES IN 8VO

[182]	Petri Bulengeri in Apocalipsin	1
[183]	Francisci Titelmani Paraphrastica elucidatio libri Iob	2
[184]	Hectoris Pinti in Isaiam Prophetam Comment[arii]	3
[185]	Theophilacti enarrationes in 4 Evangelia	4
[186]	Francisci Riberae in Apocalipsin	5
[187]	N. Porivani in Epistolam ad Corinthios Hispanice	6
[188]	Martini N. Analogia veteris et Novi Testamenti	7
[189]	Cornelii Iansenii in Evangelia	8
[190]	Benedicti Pererii in Daniele libri 16	9
[191]	Gilberti Genebrardi Commentarius in Psalmos	10
[192]	Wilhelmi Lindani Psalterium explicatum oratorice	11
[193]	Ioannis Soares Comment[arii] in Evangelistas	12
[194]	Claudii Espencae in Epistolam ad Titum Comment[arius]	13
[195]	Ioannis Benedicti Novum Testamentum illustratu[m] Scholiis	14
[196]	Francisci Feu-ardentii in Epistolam S[ancti] Iacobi	15
[197]	Ejusdem in librum Ruth	16
[198]	Laurentii Villavicentii Phrases S ^{ac} Scripturae	17
[199]	S. Thomae de Aquino in libros Machabaeorum	18
[200]	Ioannis Bustamantini de animalibus et reptilib[us] S[acrae] Scripturae	19
[201]	Ejusdem Idem	20
[202]	Gvilhelmi Estii & Cornelii a Lapide in Epistolas S[ancti] Pauli	21
[203]	Iacobi Veldii in Evangelia et Epistolas totius Quadragesimae	22
[204]	Georgii Passoris Lexicon Graeco Latinum in Novum Testamentu	23

SUB LITERA

A₄

INTERPRETES IN XIIIMO

[205]	Raynerii Snoygoudani in Psalterium Paraphrasis	1
[206]	Francisci Titelmanni Elucidatio in omnes Epistolas	2
[207]	Alberti Novicampiani Scop. Bibliis utriusq[ue] Testamenti	3
[208]	Anonymi Interpres Holandicus	4

SUB LITERA

B

SANCTI PATRES IN FOLIO

[209]	S[ancti] Aurelii Augustini Index Generalis ac Tom I et II in quib[us] ejusdem S[ancti] Doctoris varia op[er]a continent[ur]	1
[210]	Ejusdem Tom III et IV	2
[211]	Ejusdem V et VI	3
[212]	Ejusdem VII et VIII	4
[213]	Ejusdem IX et X	5
[214]	Item Ejusdem S[ancti] Augustini Tom I et II	6
[215]	Ejusdem Tom III et IV	7
[216]	Ejusdem Tom V et VI	8
[217]	Ejusdem Tom, VII	9
[218]	Ejusdem Tom VIII et IX	10
[219]	Ejusdem Tom, X	11
[220]	S[ancti] Hieronymi Tom I. II et III	12
[221]	Ejusdem Tom IV	13
[222]	Ejusdem Tom. V. VI et VII	14
[223]	Ejusdem Tom VIII et IX	15
[224]	Item S[ancti] Hieronymi Ejusdem Tom I. II et III	16
[225]	Ejusdem Tom IV et V	17
[226]	Ejusdem VI et VII	18
[227]	Ejusdem VIII et IX	19
[228]	Ejusdem Operum omnium Index Generalis	19 !
[229]	S[ancti] Ioannis Chrysostomi Operum Tom, I.	20
[230]	Ejusdem Tom II. et III.	21
[231]	Ejusdem Tom. IV.	22
[232]	Ejusdem Tom. V	23
[233]	Ejusdem varia Opuscula	24
[234]	S[ancti] Basili Magni Operum Tomus unus	25
[235]	S[ancti] Clementis Romani et aliorum SS. [Sacrorum] Patrum opuscula. In 2da parte Adami Sasbout in S[acram] Scripturam Comment[arius]	26

[236]	S[ancti] Laurentii Iustiniani opera omnia	27
[237]	S[ancti] Bernardi Operum Tom, I	28
[238]	Ejusdem Tom. II	29
[239]	Item Ejusdem Tom. I	30
[240]	Ejusdem Tomus II	31
[241]	Item Ejusdem Opera Omnia	32
[242]	Item Ejusdem eadem	33
[243]	Ejusdem eadem	34
[244]	Ejusdem eadem in <i>Cantica</i>	35
[245]	Ejusdem Idem	36
[246]	S[ancti] Gregorii Magni Operum Tom, Unus	37
[247]	Ejusdem Morale in Iob	38
[248]	Item Ejusdem Tom, I	39
[249]	Ejusdem Tom II	40
[250]	S[ancti] Isidori Hispalensis Opera omnia	41
[251]	Ejusdem Tom Unus	42
[252]	S[ancti] Irenaei Libri 5 Tom, Unus	43
[253]	Ejusdem Opera. In 2da parte Ambrosii Catharini Comm[entarius] in Epist[olas]	44
[254]	S[ancti] Thomae de Aquino Doct. Angel: Operum Tom I. II et III	45
[255]	Ejusdem Tom. IV	46
[256]	Ejusdem Tom. V.	47
[257]	Ejusdem Tom. VI	48
[258]	Ejusdem Tom. VII	49
[259]	Ejusdem Tom. VIII.	50
[260]	Ejusdem Tom. IX.	51
[261]	Ejusdem Tom. X	52
[262]	Ejusdem Tom. XI	53
[263]	Ejusdem Tom. XII	54
[264]	Ejusdem Tom. XIII	55
[265]	Ejusdem Operum Omnium Petri de Bergamo Index Generalis	56
[266]	S[ancti] Bonaventurae Tom. I. II et III	57
[267]	Ejusdem Tom, IV & V	58
[268]	Ejusdem Tom. VI et VII	59
[269]	Venerabilis Bedae Tom. I et II	60
[270]	Ejusdem Tom. III et IV	61
[271]	Ejusdem Tom V et VI	62
[272]	Ejusdem Tom. VII et VIII	63
[273]	SS. Doctorii Pharetra <i>gothice</i>	64
[274]	S[ancti] Cypriani Ep[iscopii] Carthag[inensis] & S[ancti] Leonis Magni Opera	65

[275]	SS. [Sanctorum] Cypriani, Clementis & aliorum veterum Patru[m] opuscula.	66
[276]	Tertuliani Operum Tom. I	67
[277]	Ejusdem Tom II et III	68
[278]	Item Ejusdem Opera cum Libro Novatiani Presb[ysteri] de SSS. [Sancta] Trinitate	69
[279]	Item Ejusdem	70
[280]	Origenes Tom. I et II	71
[281]	Ejusdem Tom. III et IV <i>gothice</i>	72
[282]	Ejusdem in S[acram] Scripturam	73
[283]	S[ancti] Dionysii Areopagitae op[er]a omnia et S[ancti] Ignatii Mart[yr]is Epistolae	74
[284]	S[ancti] Hilarii Opera omnia <i>gothice</i>	75
[285]	SS. [Sanctorum] Patrum Bibliotheca Margarini de la Bigne Tom. I	76
[286]	Ejusdem Tom. II.	77
[287]	Ejusdem Tom. III.	78
[288]	Ejusdem Tom. IV.	79
[289]	Ejusdem Tom. V	80
[290]	Ejusdem Tom. VI	81
[291]	Ejusdem Tom. VII	82
[292]	Ejusdem Tom. VIII	83
[293]	Ejusdem Tom. IX	84
[294]	ad SS. [Sanctorum] Patrum et veterum Scriptorum Bibliothecam maxima Nicolai de Nourry apparatus	85
[295]	SS. [Sanctorum] Patrum & Veterum Scriptorum Bibliotheca Maxima. 1mo per Margarinum de la Bigne nunc 2do per Doctores Colonienses in lucem edita. Tomus 1mus continens Indice[m] Authorum & Materiarum	86
[296]	Ejusdem Tomus 2dus	87
[297]	Ejusdem Tomus 3tius	88
[298]	Ejusdem Tomus 4tus	89
[299]	Ejusdem Tomus 5tus	90
[300]	Ejusdem 6tus	91
[301]	Ejusdem 7timus	92
[302]	Ejusdem 8vus	93
[303]	Ejusdem 9nus	94
[304]	Ejusdem 10mus	95
[305]	Ejusdem 11mus	96
[306]	Ejusdem 12mus	97
[307]	Ejusdem 13tius	98
[308]	Ejusdem 14tus	99
[309]	Ejusdem 15tus	100

[310]	Ejusdem 16tus	101
[311]	Ejusdem 17timus	102
[312]	Ejusdem 18vus	103
[313]	Ejusdem 19nus	104
[314]	Ejusdem 20mus	105
[315]	Ejusdem 21mus	106
[316]	Ejusdem 22mus	107
[317]	Ejusdem 23tius	108
[318]	Ejusdem 24tus	109
[319]	Ejusdem 25tus	110
[320]	Ejusdem 26tus1	111
[321]	Ejusdem 27mus	112
[322]	Ejusdem 28vus continens Indicem generalem S ^{ac} Scripturae per R[everendissimum] P[atrem] Simeonem a S[anctae] Cruce compact[um]	113
[323]	S[ancti] Petri Damiani Opera Ms.	114
[324]	S[ancti] Vincentii Ferrerii Sermones	115
[325]	Ejusdem iidem	116
[326]	S[ancti] Antonini opuscula varia	117
[327]	S[anctae] Brigittae Revelationes	118
[328]	S[anctae] Mechtildis Revelationes Ms	119
[329]	S[ancti] Gregorii Nazianzeni Opera omnia	120
[330]	S[ancti] Gregorii M. Morale in Iob	121
[331]	Ejusdem Idem	122
[332]	S[ancti] Ambrosii Opera omnia	123
[333]	Item Ejusdem Tom. I et II	124
[334]	Ejusdem Tom. III	125
[335]	Item Ejusdem Tom. I	126
[336]	Ejusdem Tom. II	127
[337]	Ejusdem Tom. III	128
[338]	Ejusdem Tom. IV et V. <i>gothice</i>	129
[339]	S[ancti] Thomae de Aquino in 1mum librum Sententiarum	130
[340]	Ejusdem in 2dum	131
[341]	Ejusdem in 3tium	132
[342]	Ejusdem item in 3tium	133
[343]	Ejusdem in 4tum	134
[344]	Item Ejusdem in 4tum	135
[345]	Item Ejusdem pars 1ma et 1ma 2dae Summae Theologicae	136
[346]	S[ancti] Bonaventurae in 1mu et 2dum libru Sententiarum	137
[347]	Ejusdem Idem	138
[348]	Ejusdem in 3tium libru[m] Sententiarum	139
[349]	Ejusdem Idem et insuper in 4tum librum Sententiaru[m]	140

- [350] Ejusdem Idem 141
 [351] Ejusdem Index Generalis 142

SUB LITERA

B₂

SANCTI PATRES IN 4TO

- [352] Sancti Hieronymi Glosa super Psalterium *vetus ms Gothice* 1
 [353] SS. [Sanctorum] PP. [Patrum] antiquorum Opuscula collecta
 per Henricu[m] Canisiu[m] T. I. 2
 [354] Eorundem Tom. II. 3
 [355] Eorundem Tom. III 4
 [356] Eorundem Tom. IV 5
 [357] Eorundem Tom. V 6
 [358] Eorundem Tom. VI 7
 [359] S[ancti] Isidori Opera 8
 [360] S[ancti] Augustini Liber Confesionum *gothice* 9
 [361] S[ancti] Gregorii et alior[um] Opuscula 10
 [362] Sybillarum Oracula s[eu] Specimentiae de Christo *polono-graee* 11
 [363] S. Theresiae Opera 12
 [364] Ejusdem Eadem 13
 [365] *Boëtii Revelationes [...] mss vetus gothice* 14

SUB LITERA

B₃

SANCTI PATRES IN 8VO

- [366] S[ancti] Fulgentii Episcopi Opera 1
 [367] S[ancti] Ioannis Chrysostomi et S[ancti] Ignatii Ep[iscopu]m
 et M[artyris] Opuscula 2
 [368] S[ancti] Dionysii Areopagitae Liber 3
 [369] S[ancti] Gregorii Magni Dialogus germ[anice] 4
 [370] S[ancti] Augustini Testamentum 5
 [371] S[ancti] Ephr[em] Syri Opera *gothice* 6
 [372] SS. [Sanctorum] PP. [Patrum] dictorum s[ententiarum]
 Sylvula Ge[orgii] Dicellii *gothice* 7
 [373] S[ancti] Hypoliti Ep[iscopu]m et M[artyris] Opuscula 8
 [374] S[ancti] Hieronymi Epistolae *gothice* 9
 [375] S[ancti] Thomae de Aquino Sermones 10
 [376] S[ancti] Petri Chrysologi Sermones 11
 [377] S[ancti] Vincentii Ferrerii Sermones de SS [Sanctis] 12
 [378] Ejusdem Eorundem Pars hymealis 13

- [379] Ejusdem Eorundem pars aestivalis 14
 [380] SS. [Sanctorum] PP. [Patrum] Graecorum homiliae *latino-graeco* 15

SUB LITERA

B₄

SANCTI PATRES IN 12MO

- [381] S[ancti] Augustini Meditationes 1
 [382] Item S[ancti] Augustini et Anselmi Meditationes 2

SUB LITERA

C

THEOLOGI SPECULATIVI ET
MORALES IN FOLIO

- [383] Raynerii de Pisis Theologiae totius pars 1ma 1
 [384] Ejusdem pars 2da 2
 [385] Ejusdem pars 3tia 3
 [386] Alexandri ab Ales Summae Theologicae pars 1ma 4
 [387] Ejusdem pars 2da 5
 [388] Ioannis Duns Scoti Opera Omnia 6
 [389] S[ancti] Thomae de Aquino Summae Theologicae pars 1ma 7
 [390] Ejusdem pars 2da 8
 [391] Vincentii Belvacensis Speculum Morale 9
 [392] Ioannis Caramuelis s[eu] Lobkowitz Theologia Moralis 10
 [393] Valerii Reginaldi Praxis fori poenitentialis 11
 [394] Ejusdem Eadem 12
 [395] Petri de Aquila in Libros Sententiarum *gothice* 13
 [396] Pauli Laymanni Theologia Moralis 14
 [397] Ejusdem Eadem 15
 [398] Ferdinandi Ribellii de obligationibus Iustitiae 16
 [399] Martini Bonacinae opera Moralia Theologica 17
 [400] Antonii Celladei Doctrina recta Morum 18
 [401] Ioannis Nazarii Com[m]ent[arius] in D[ominum] Thomam
Tom. I et II 19
 [402] Ejusdem Tom. III 20
 [403] Gvilhelmi Estii in libros Sententiarum Tom. I. II et III 21
 [404] Ejusdem Tom. IV et Ioan[nis] Malderi in 1mam 2dae D[omini]
Thomae 22
 [405] Ioannis Malderi in 2dam. 2dae D[omini] Thomae 23
 [406] Dominici Bannez Comment[arius] in D[ominum] Thomam. Tom I 24
 [407] Ejusdem Tom. II 25
 [408] Conradi Klingii loci com[m]unes Theologici 26

[409]	Gregorii de Valentia operum Theologicorum Tom. I.	27
[410]	Ejusdem Tom. II	28
[411]	Ejusdem Tom. III	29
[412]	Ejusdem Tom. IV	30
[413]	Item Ejusdem eorundem Operum. Tom. I.	31
[414]	Ejusdem Tom. II.	32
[415]	Ejusdem Tom. III.	33
[416]	Ejusdem Tom. IV.	34
[417]	Bartholomaei a Medina in Imam 2de S[ancti] Thomae	35
[418]	Iodoci Lorchi Thesaurus Theologiae	36
[419]	Alexandri Pezantii Comment[arius] in Thologiam S[ancti] Thomae	37
[420]	Francisci Cumel Disputationum Theologicarum lib[ri] 3	38
[421]	Ejusdem in Imam partem D[omini] Thomae	39
[422]	Francisci Soarez de virtute et statu Religionis	40
[423]	Ejusdem in 3tiam partem D[omini] Thomae	41
[424]	Adami Tanneri Thliae Scholasticae Tom. I	42
[425]	Ejusdem Tom. II	43
[426]	Ejusdem Tom. III	44
[427]	Ejusdem Tom. IV	45
[428]	Claudii la Croix Theologia Moralis universa	46
[429]	Ioannis de Sylveira Opuscula Moralia varia	47
[430]	Antonii a Spiritu S[ancto] Directorium Confessariorum	48
[431]	Thomae Tamburini Opera omnia moralia	49
[432]	Leonardi Lessii de Iustitia et virtutib[us] moralibus	50
[433]	Laurentii Neessen Theologia Universa	51
[434]	Gregorii Sayri Clavis Regia Casuum conscientiae	52
[435]	Raphaelis de la Torre Summa Theologica	53
[436]	Thomae Młodzianowski de DEO uno et trino	54
[437]	Francisci a S[ancto] Augustino Collationes Doctrinae S[ancti] Thomae et Scoti	55
[438]	Seraphini Piccinardi Aprobatio Doctrinae SS. [Sanctorum] Thomae et Augustini	56
[439]	Richardi Arsdekin Theologia Tripartita	57
[440]	Gvilhelmi Merceri ab Atho de Sacramentis	58
[441]	Basilii Pontii de Matrimonio	59
[442]	Hannibalis Rosseli de S[anctissi]ma Trinitate liber I.	60
[443]	Ejusdem de Spiritu S[ancto] Et Angelis liber II	61
[444]	Ejusdem de Coelo liber 4tus	62
[445]	Vincentii Tilliviii Quaestionum Moralium Tom. I	63
[446]	Ejusdem Tom. II	64
[447]	Anonymi Quaestiones in IV libros Sentent. &c Ms	65
[448]	Patritii Sporer Theologia Moralis Sacramentalis quadripartita	66

[449]	Ejusdem Eadem	67
[450]	Ejusdem Supplementum Theologiae Sacramentalis	68
[451]	Item Ejusdem Theologia Moralis super Decalogum Tom. I	69
[452]	Ejusdem Tom. II	70
[453]	Petri Lombardi libri IV Sententiarum	71
[454]	Ejusdem Idem	72
[455]	Pelbarti in 1mum et 2dum Sentent[iarum]	73
[456]	Ejusdem in 3tium et 4tum	74
[457]	Ioannis Nider Explicatio Moralis Decalogi	75
[458]	Ejusdem Eadem	76
[459]	Angeli de Clavasio Summa Angelica	77
[460]	Astesani Summa Casuum <i>Conscientiae gothice</i>	78
[461]	Ejusdem Eadem	79
[462]	Gabrielis Biel in I et II librum Sent[entiarum]	80
[463]	EjUSD[em] in III et IV } <i>gothice</i>	81
[464]	Discipuli de eruditione Christi Fidelium	82
[465]	Gvilhelmi Durand Rationale Divini Officii	83
[466]	Alvari Pelagii de Planctu Ecclesiae Moralis Liber } <i>gothice</i>	84
[467]	Anonymi de Peccatis	85
[468]	Ioannis Altenstaig Vocabularius Theologiae	86
[469]	<i>Hieronimi Veneri Leyra Examen Episcoporum</i>	87
[470]	<i>Anacleti Reiffenstul</i>	88
[471]	<i>Martini Wigandi Tribunal Confessariorum et Ordinandorum</i>	89

SUB LITERA

C₂

THEOLOGI SPECULATIVI ET MORALES

IN 4TO

[472]	Petri Lombardi Libri IV. Sentent[iarum]	1
[473]	Didaci Alvarez de Gratia Tractatus	2
[474]	Martini Becani Theologia	3
[475]	Francisci Soarez Opuscula Theologica	4
[476]	Theophili Raynaudi Theologia Naturalis	5
[477]	Francisci Giragi Liber Moralis de Regimine Regularium	6
[478]	Martini Bonacinae de Sacramento Matrimonii	7
[479]	Octaviani Spatharii aurea Method[us] corrigendi Regulares	8
[480]	Ioannis Caramuel de Restrictionibus mentis Disputatio	9
[481]	Leonardi Lessii de Gratia efficaci	10
[482]	Petri de Ladesma Theologia Moralis	11
[483]	Martini Vivaldi Candelabrum aureum Parochorum	12
[484]	Ioannis Maldonati disputationes de Sacramentis	13

[485]	Ludovici Carbonis Compendium Summae Theologicae D[omini] Thomae	14
[486]	Petri de Bergamo Repertorium Omnium Operum D[omini] Thomae	15
[487]	Ioannis Nider Manuale Confessariorum <i>gothice</i>	16
[488]	Ioannis de Burgo Pupilla oculi s de Sacramentorum administratione	17
[489]	Martini de Azpilcueta Comment in 7. Distinctiones de Poenitentia	18
[490]	Augustini Erath Conciliatio Scientiae Mediae cum [Prae] determinatione phy[sic]a[e]	19
[491]	Iacobi Marchantii Hortus Pastorum <i>Tom 1</i>	20
[492]	Ejusdem Candelabrum Mysticum <i>Tom 2</i>	21
[493]	<i>Ejusdem Marchantii Tom 3</i>	21 !
[494]	Bartholomaei de Channis Confessionale <i>gothice</i>	22
[495]	Ioannis Lezana Summa quaestionum Regularium	23
[496]	Candidi Brognoli Manuale Exorcistarum ac Parochorum[m]	24
[497]	Petri Thyraei de Spirituum infestationib[us]	25
[498]	Ejusdem Manuale Parochorum Sacramentale	26
[499]	Ejusdem de apparitionibus Spirituum	27
[500]	Vladislai Lubienski Epistola Pastoralis varia tractans M[o]rlia <i>Polon[e]</i>	28
[501]	Stanislai Sokolovii de Incarnatione	29
[502]	<i>Alescii a S[ancto] Andrea Theologiae Moralis. Tom. I</i>	30
[503]	<i>Ejusdem Tom. II</i>	31

SUB LITERA

C₃

SPECULATIVI & M[O]R[A]LES THEOLOGI IN 8VO

[504]	Andreae Ebores Sententiae Morales	1
[505]	Petri Lombardi 4 Libri Sententiarum	2
[506]	Melchioris Cani Opuscula Theologica	3
[507]	Ejusdem de Poenitentiae Sacramento	4
[508]	Petri de Aquila Subtilitates Theologicae	5
[509]	Martini Bonacinae Compendium Theologiae Moralis	6
[510]	Ejusdem Idem	7
[511]	Baldvini Iuni Manuale Theologicum	8
[512]	Laurentii de Portel Responsiones Casuum Conscientiae	9
[513]	Ejusdem Tom. II	10
[514]	Iacobi Marchanti Resolutiones Pastorales	11
[515]	Ejusdem Eadem	12
[516]	Ejusdem Eadem	13
[517]	Hermannii Busenbaum Medulla Theologiae Moralis Tom I.	14
[518]	Ejusdem Tom II	15

[519]	Item Ejusdem Tom I	16
[520]	Ejusdem Tom II	17
[521]	Item Ejusdem Medulla Th[eo][o]giae M[o]r[al]is	18
[522]	Ejusdem Eadem	19
[523]	Ejusdem Eadem	20
[524]	Francisci Toleti Instructio Sacerdotum	21
[525]	Thomae de Vio Summula peccatorum	22
[526]	Martini Becani de DEO et Attributis. Item Lessii de Anty Christo	23
[527]	Antonii de Escobar Theologia Moralis	24
[528]	Fabii Incarnati Scrutinium Sacerdotale s[eu] examen	25
[529]	Ejusdem Idem	26
[530]	Theophili Raynaudi de Martyrio per pestem Tractatus	27
[531]	Samuelis de Lublino Summulae Casuum	28
[532]	Martini Azpilcueta Manuale Confessariorum	29
[533]	Adami Burgraber Centuriae Selectoru[m] Casuum Conscientiae	30
[534]	Stephano a S[ancto] Paulo Theologia Moralis	31
[535]	Christiani Alethini de peccatis Ignorantiae	32
[536]	Ioannis Libig Quaestiones Theologicae de virtutibus	33
[537]	Anonymi Thesaur[us] Exorcismorum	34
[538]	Patritii Sporer Tyrocinii Sacramentalis pars 1ma	35
[539]	Ejusdem pars 2da	36
[540]	Ejusdem pars 3tia	37
[541]	Ejusdem pars 4ta	38
[542]	Gerlaci Vinnitoris Compendium de Sacramentis	39
[543]	Adami Tanneri disputationes Theologicae	40
[544]	Petri Binsfeldii Sententiae Theologicae	41
[545]	Ejusdem Theologia Pastoralis	42
[546]	Ludovici Engel Manuale Parochorum	43
[547]	Antonii Fernandez Examen Theologiae Moralis	44
[548]	Leonardi Lessii de Iure et Iusticia	45
[549]	Georgii Gobat 160 Casuum Conscientiae explicatio	46
[550]	Ioannis de Alloza Alphabetum Morale	47
[551]	Bartholomaei Fumi Summa Casuum	48
[552]	Francisci Fragsteyn Theses Theologicae de Incarnatione	49
[553]	Anonymi Quaestiones Th[eo][o]g[i]cae ex Summa S[ancti] Thomae	50
[554]	Ejusdem Theologia Moralis	51
[555]	Thomae Zerolae Praxis Episcopalis	52
[556]	Ioannis Polanci Directorium Confessariorum	53
[557]	Ferdinandi Ohm Januszowski Tractatul[us] pro Ordinandis	54
[558]	Benedicti Herbesti de Horis Canonicis et Eucharistiae Sacramento, S[ancti] Augustini Sententiae Explicatio	55
[559]	Georgii Biegeisen Instructio de Sacramentis Poenitentiae	56

[560]	Ejusdem Eadem	57
[561]	I. Bossii de Scrupulis et de Eorum remediis	58
[562]	Philippi a Domina nostra Speculum Monasticum Morale	59
[563]	Francisci Toleti Summa Casuum Conscientiae	60
[564]	Gabrielis Vasquez de cultu Adorationis Tractatus	61
[565]	Strazii Cigogna Tractatus de Magia	62
[566]	Georgii ab Hulsen Monita Parochis necessaria	63
[567]	<i>Ioannis Reütter Neo= Confessarius</i>	64
[568]	<i>Martini Wigandt Tribunal Confessariorum</i>	65

SUB LITERA

C₄

THEOLOGI SPECULATIVI ET MORALES

IN 12MO

[569]	Antonii Dianae Summa Resolutionum Moralium	1
[570]	Francisci Toleti Instructio Sacerdotum	2
[571]	Emanuelis Sa Aphorismi Confessariorum	3
[572]	Ejusdem Idem	4
[573]	Ejusdem Idem	5
[574]	Francisci Bonaldi Oeconomia Ecclesiae	6
[575]	Gregorii Teretii Confessio et Instructio Idiot[arum]	7
[576]	Ejusdem eadem	8
[577]	Ioannis Maldonati Summula Casuum Conscientiae	9
[578]	Adalberti Tylkowski Examen Ordinandorum	10
[579]	Thomae Szulc Prątnicki Compendii Uno Sylogistici Tom. I	11
[580]	Ejusdem II Tom,	12
[581]	Ejusdem Tom, III.	13
[582]	Ioannis Herlet Enchiridion Parochorum	14
[583]	Martini Carilli Itinerarium Ordinandorum	15
[584]	Petri Binsfeldii Enchiridion Theologiae Pastoralis	16
[585]	Ludovici Abelly Medulla Theologiae pars I	17
[586]	Ejusdem pars II	18
[587]	Item Ejusdem pars I	19
[588]	Ejusdem pars II	20
[589]	Item Ejusdem pars I	21
[590]	Ejusdem pars II	22
[591]	Item Ejusdem pars I	23
[592]	Ejusdem pars II	24
[593]	Ladislai Senney Examen Ordinandorum	25
[594]	Ejusdem Idem	26
[595]	Ejusdem Idem	27

[596]	Ejusdem Idem	28
[597]	Ejusdem Idem	29
[598]	Ejusdem Idem	30
[599]	Gerlaci Vinnitoris Compendium de Sacramentis	31
[600]	Henrici Hilden Summa Veritatis Angelicae	32
[601]	Alberti Zenneri Theologia Sacramentalis abbreviata	33
[602]	Incerti Monitoria directio Ordinandotum	34
[603]	Petri Marchant Resolutiones variorum Casuum	35
[604]	Gaspari Biesman Doctrina Moralis et Senyei	36
[605]	Ejusdem Eadem	37
[606]	Ejusdem Eadem	38
[607]	Ejusdem Eadem	39
[608]	Ioannis de Combis Compendium totius Theologiae veritatis	40
[609]	Petri de Soto Methodus Confessionis et Ioannis Polanci Directorium Confessarii et Confitentis	41
[610]	Hermanni Busebaum Medulla Theologiae Moralis	42
[611]	Ejusdem Eadem	43
[612]	Ejusdem Eadem	44
[613]	Ejusdem Eadem	45
[614]	Ejusdem Eadem	46
[615]	Ejusdem Eadem	47
[616]	Ejusdem Eadem	48
[617]	Iosephi Augustini Panormitani Nucleus Casuum conscientiae	49
[618]	Henrici Heinlein Medulla Theologiae practicae M[o]r[a]lis	50
[619]	Ejusdem Eadem	51
[620]	Ioachimi Braulii Breves resolutiones Casuum apud Regulares Reservatorum	52
[621]	Nicolai Mosciensis Elementa ad S[anctam] Confessionem.	53
[622]	Incerti elucidatio antiquarum plurium quaestionum	54
[623]	Thomae Tamburini de Sacrificio Missae libri tres	55
[624]	Bonagratiae Capucini Breviculus Selectarum quaestionum Regulariu.	56
[625]	Ioannis Tiberii Instructio Ordinandorum	57
[626]	Incerti Examen Ordinandorum	58
[627]	Didaci Alvarez de Auxiliis Divinae Gratiae	59
[628]	Maximiliani ab Eynatten Manuale Exorcismorum	60
[629]	Ioannis Polanci Directorium Confessarioru[m]	61
[630]	Ejusdem Idem	62
[631]	Antonini Dianae resolutiones Casuum	63
[632]	Bartholdi Berteau Director[ium] Confesarioru[m]	64
[633]	Gaspari Loartis Instructio Sacerdotu[m]	65
[634]	Ejusdem Eadem	66

[635]	Ejusdem Eadem	67
[636]	<i>Ferdinandi Ohm Breviculum Ordinandorum</i>	68

SUB LITERA

D

THEOLOGI DOGMATICI S[EU] CONTROVERSISTAE
IN FOLIO

[637]	Monetae Contra Catharos et Waldenses	1
[638]	Thomae Stapletoni de Iustificacione contra Haereticos	2
[639]	Ejusdem principiorum Fidei demonstratio	3
[640]	Martini Becani Controversiae	4
[641]	Petri Canisii Opus Catecheticum	5
[642]	Petri Arcadii de Concordia Ecclesiarum Orientis et Occidentis in Sacramentorum administratione	6
[643]	Ioannis Driedonis a Turnhout de Redemptione h[u]m[an]i generis	7
[644]	Rutilii Benzoni de Anno S Iubilaei mendacior confutatio	8
[645]	Andreae Patritii de Ecclesia vera et falsa libri V. <i>diverse typo</i>	9
[646]	Stanislai Hosii Confesio Fidei germ[anice]	10
[647]	Ejusdem Eadem latine	11
[648]	Andreae Fabricii Leodii Harmonia Augustanae doctrinae Evangelicae consensum declarans	12
[649]	Thomae Malvendae de Anty Christo libri XI	13
[650]	Friderici Staphili in causa Religionus [!] Collectanea Voluminum	14
[651]	Rvardi Tapp ab Enchusia Explcao Art[i]c[u]lor[um] S[acrae] Facult[at]is Th[eo]l[o]g[ic]ae Lovanien[is] circa Eccl[esi]ae dogmata	15
[652]	Roberti Bellarmini Controversiarum Fidei Tom I.	16
[653]	Ejusdem Tom II	17
[654]	Ejusdem Tom. III	18
[655]	Ejusdem Tom VII	19
[656]	Pauli a S[ancta] MARIA Explicatio Catholica locorum S[acrae] Scripturae <i>gothice</i>	20
[657]	Antonii Possevini Notae Verbi Divini et Ecclesiae Apostolicae	21
[658]	Anonymi Anacephalaeosis Sectarum Errorumq[ue]	22
[659]	Vincentii Belovacensis de Articulis Fidei } <i>gothice</i>	23

SUB LITERA

D₂THEOLOGI DOGMATICI S[EU] CONTROVERSISTAE
IN 4TO

[660]	Alani Copi Dialogi VI contra oppugnatores Pontificatus	1
[661]	Stanislai Ostrowski Refutatio Examinationis Fausti Socini	2

[662]	Thomae Stapletoni Principiarum Fidei Relectio	3
[663]	Ejusdem Eadem	4
[664]	Anonymi liber; cur versio Novi Testamenti Simplici Viro sit prohibita ^{germanice} In 2da parte Iacobi Svederici de Religiosor[um] Origine ^{gothice}	5
[665]	Ioannis Gropperi de Articulis Fidei. <i>authore Laurentio Sur[io] Cartus[iano]</i>	6
[666]	Gabrielis Prateoli de vitis, Sectis etc. Haeticorum	7
[667]	Martini Smigleccii Nova Monstra novi Arianismi	8
[668]	Ejusdem de erroribus Arianorum	9
[669]	Ejusdem de Notis Ministrorum	10
[670]	Ananiae Meier Lutheranismus. Quakerianismus devictus	11
[671]	Ioannis Henkenrath Nucleus Controversiarum Fidei	12
[672]	Georgii Gengell admiranda Iansenismi	13
[673]	Ejusdem Defensio Theologiae Scholasticae	14
[674]	Ejusdem Eadem	15
[675]	Ejusdem Admiranda Lutheri	16
[676]	Ejusdem Admiranda Zwingli et Calvinii	17
[677]	Thomae Bozii de signis E[...] DEI Tom I	18
[678]	Ejusdem Tom II	19
[679]	Petri Cotoni Institutio Catholica adversus Haereses	20
[680]	Ambrosio a Mediolano Triumph[us] veritatis Cath[o]l[i]cae contra Haeticos	21
[681]	Petri Drogoszewski Clypeus Fidei polonice	22
[682]	Thomae a IESU Modiis procurandae Salutis gentium	23
[683]	Laurentii Norvegii Confessio Christiana in Dania et Suecia	24
[684]	Ejusdem Cofessio Ch[ris]tiana de vita Domini In 2da parte Ioannis Massenii Historia Svecorum Gothorum	25
[685]	Martini Becani Manuale Controversiarum	26
[686]	Petri Thyraei de libertate Fidei etc. Theologica Disputatio	27
[687]	Adami Contzen status contu[...]ae in Europa Religionis	28
[688]	Francisci Turriani defensio locorum S[acrae] Scripturae de Ecclesia etc.	29
[689]	Francisci Sonni Demonstrationes Religionis ex verbo DEI	30
[690]	Ludovici Granatensis Introductio ad Symbolum Fidei	31
[691]	Ejusdem Eadem lib. 4	32
[692]	Ejusdem Suppetiae Luthero contra Forsterum Missae	33
[693]	Ejusdem ^{Iacobi Gretscheri} Exercitationum Theologicarum contra Haeticos Libri VI	34
[694]	Ejusdem Defensio Catholici Imperii. In 2da parte Sebastiani Tengnagel defensio Gregorii VII et aliorum Pontificum	35
[695]	Antonii Sanderi Vindiciae Biblicae	36

[696]	Maximiliani Sandaei de Controversiis Fidei et S[acrae] Scripturae	37
[697]	Valeriani Magni Iudicium de regula credendi Catholicor[um] Aatholicor[um]	38
[698]	Iodoci Lorichii Fortalitium Christianae Fidei	39
[699]	Petri Canisii de Verbi DEI corruptelis	40
[700]	Pauli Servitae Responsio pro Epistola Card[inalis] Bellarmini <i>Italice</i>	41
[701]	Tilmanni Bredenbachii contra convitia Haereticorum	42
[702]	Laurentii Foreri Anty Melander hoc e[st] Ejusdem Haeretici Confutatio <i>germanice</i>	43
[703]	Gaspari Scioppiii de variis Fidei dogma[tibus]	44
[704]	Sebastiani Heissi volumen 20 Articulorum confessionis Augustanae recognitum et castigatum	45
[705]	Anonymi de Unitate Ecclesiae conservanda <i>gothice</i>	46
[706]	Hieronymi Torrensis Confessio Augustianis S[ancti] Augustini	47
[707]	Augustini Gibbon de Luther-Calvinismo liber	48
[708]	Anonymi Colloquium Ratisbonense in materia Fidei	49
[709]	Ejusdem Acta Colloquii Ratisbonensis de Norma Cath[o]l[i]cae doctrinae	50
[710]	Ioannis Hacki Regia reducendi Neo Evangelicos ad Veritatem	51
[711]	Ejusdem Scrutinium veritatis Fidei	52
[712]	Ejusdem Vindex veritatis reus Constantin[??] Schutzen	53
[713]	Ioannis From Disertationes Polemicae de Fidei Controversiis	54
[714]	Sixti Sartorii Causae ob quas Lutheranismum deseruit germ[anice]	55
[715]	Martini Kreysel Regula Fidei Christianae germ[anice]	56
[716]	Abrahami Nagelii de mala Arbore Lutherana germ[anice]	57
[717]	Ludovici de Malvenda de Anti Christo Opusculum germ[anice]	58
[718]	Ejusdem Idem	59
[719]	Balthasaris Hageri dogmaticus de Imaginibus Tractatus <i>germ[anice]</i>	60
[720]	Friderici Forneri Controversiae germ[anice]	61
[721]	Friderici Bartsch germ[anice]	62
[722]	Raphaëlis de la Torre de potestate Ecclesiastica Super Daemones	63
[723]	Theodori Peltarii de Satisfactione et Purgatorio	64
[724]	Iacobi Gretseri Mysterium iniquitatis Philippi Mornay revelatum	65
[725]	Caroli Kretzen Colloquium Charitativu[m] cum Dissidentib[us] ger[manice]	66
[726]	Anonymi Catechism[us] <i>germ[anice]</i>	67
[727]	Item Libellus dogmaticus <i>germ[anice]</i>	68
[728]	Ananiae Mayer Lutheranismus <i>germ[anice]</i>	69
[729]	<i>Franc[isci] Pfysser Concio de Catechismo Lutheranor[um] Item de Missae Sacrificio</i>	71!
[730]	<i>Anonymi Controversiae: de Vocatione Ministrorum opus imp[er]fectum</i>	72

SUB LITERA

D₃THEOLOGI DOGMATICI SEU
CONTROVERSISTAE IN 8VO

[731]	Hieronymi Torren Confessio Augustiniana, sive S[ancti] Augustini Fides	1
[732]	Gvilhelmi Rossaei de Iusta Reipublicae Christianae in Reges malos Autoritate	2
[733]	Adami Contzen Crudelitas et Idolum Calvinisticu[m] detectum.	3
[734]	Martini Peresii de Traditionib[us] Divinis, Apostolicis et Ecclesiast[icis]	4
[735]	Ioachimi Perioni contra haereticos	5
[736]	Mathiae Felisii Institutionis Christianae elucidatio	6
[737]	Iacobi Payva Orthodoxarum Explicationum libri 10	7
[738]	Renati Andegavi Panoplia Catholicorum contra Haereses.	8
[739]	Ioannis Vivis de veritate Fidei contra Paganos et Haereticos	9
[740]	Francisci Agricolae contra Haereticos germ[anice]	10
[741]	Didymi Hermanovillani contra Ubiquistas disquisitiones.	11
[742]	Thomae Stapletoni Antidota Evangelica contra horum temporum Haereses	12
[743]	Ejusdem Antidota Apostolica contra easdem	13
[744]	Ejusdem eadem Tom. 1m,	14
[745]	Ejusdem Tom. 2d,	15
[746]	Ejusdem Tom. 3tius	16
[747]	Ejusdem Tomi 3tii pars altera	17
[748]	Item Ejusdem Tom. 3tius.	18
[749]	Ejusdem Autoritatis Ecclesiasticae circa S[acram] Scripturam defensio.	19
[750]	Francisci Costeri Enchiridion Controversiarum	20
[751]	Maximiliani Sandaei Considerationes Utilitatis Synodi Dodrechtanae	21
[752]	Ejusdem Apologia s Castigatio conscientiae Iesuiticae	22
[753]	Nicolai Vernulaei de Propagatione Fidei in Belgio. In 2da parte Iacobi Lobbetii de fortitudine et Constantia [Chris]tiana	23
[754]	Iacobi Couthon Acta Colloquii inter Catholicum et Calvinum	24
[755]	Balthasaris Hageri Collatio Augustanae Confessionis cum Conc[ilio] Trid[entino]	25
[756]	Claudii de Carnin oppugnatio Fidei Turris Babel.	26
[757]	Roberti Ballarmini de Indulgentiis et Iubilaeo	27
[758]	Adami Contzen defensio libri de Gratia 1mi Hominis Rob[erti] Bellarmini	28
[759]	Ioannis Bellarini Doctrina Concilii Tridentini	29

[760]	Andreae Fabricii Leodii Catechism[us] Romanus	30
[761]	Richardi Smithaei de Authore et Protestanticae Religionis	31
[762]	Iacobi Gretseri Dogmatica opuscula. In 2da parte Francisci Zephyri Explicatio Locorum obscuriorum Pentateuchi	32
[763]	Ejusdem Apologia pro vita S[ancti] Ignatii contra calumnias	33
[764]	Thomae Bozii de Signis Ecclesiae	34
[765]	Gregorii de Valentia Apologia de Missae Sacrificio [!]	35
[766]	Martini Becani Manuale Controversiarum hujus temporis	36
[767]	Ejusdem Idem	37
[768]	Ejusdem Tractatio Omnium de Fide Controversiarum	38
[769]	Remacli de Vault Harpocrates Divin[um] s[eu] Silentium de fine mundi	39
[770]	Laurentii Foreri contra Symbolum Lutheri	40
[771]	Ejusdem Vita Christi dogmatice exposita germ[anice]	41
[772]	Arnobii Disputationes adversus gentes	42
[773]	Gvilhelmi ab Assolo-villa dissertatio adversus hostes Religionis	43
[774]	Petri Wittfeld Theologia Catechetica	44
[775]	Ejusdem eadem	45
[776]	Ejusdem eadem	46
[777]	Ioannis Cochlaei de Actis Lutheri et Antidotum contra Haereses Modernas	47
[778]	Hermanni Hugonis ad Synodum Lutheranam de vera fide libri tres	48
[779]	Francisci le Roy Sectarum labyrinthus inextricabilis	49
[780]	Ejusdem Idem	50
[781]	Iacobi Gorscii Animadversio in Theologos Vittenbergenses	51
[782]	Ejusdem pro Veneranda Trinitate contra quenda[m] Haetic[orum]	52
[783]	Diegvi Payva Tridentinae Defensio Fidei	53
[784]	Henrici Lanccilotti Haeticum quare p Catholicum quia semper solutum	54
[785]	Concilii Tridentini Catechismus ad Parochos	55
[786]	Conradii Bruni contra hystoriam Ecclesia[stic]am Illyrici haetici	56
[787]	Incerti Incendium Calvinisticum	57
[788]	Ejusdem Varia Opuscula Controversistica	58
[789]	Iacobi Marchantii Praxis Catechistica	59
[790]	Hugonis Grotii Animadversiones in Rivetum Haeticum	60
[791]	Ioannis Morawski Romana Ecclesia vindicata a calumniis	61
[792]	Ioannis Lensaei contra Romanae Ecclesiae Desertores	62
[793]	Ejusdem de Unica Religione	63
[794]	Petri Cunei Controversiae Theologicae	64
[795]	Adami Tanneri de Anty=Christo	65
[796]	Ioannis de Prato Tractatus de Ecclesia germ[anice]	66
[797]	Stanislai Hosii Cardinalis de Loco Authorit[a]teq[ue] Summi Pontfcis	67

[798]	Iacobi Massenii meditata Concordia Protestantium cum Catholicis	68
[799]	Ioannis Morawski S. Romana Ecclesia á calumniis vindicata	69
[800]	Iusti Cami novus Ismaël	70
[801]	Iacobi Reihing Controversisticae quaestiones germ[anice]	71
[802]	Francisci Agricolae Liber Dogmaticus contra Haereticos germ[anice]	72
[803]	Ioannis Angeli Silesii de Ecclesia germ[anice]	73
[804]	Iacobi Bosvet Christiana Doctrina Catholica germ[anice]	74
[805]	Francisci Pfüster Controversiae Fidei Explanatae germ[anice]	75
[806]	Martini Kurzenieczki Colloquium Doctrinale polonice	76
[807]	Godefridi Hannenberg Theologia Controversa	77
[808]	Henrici Stein libell[us] de religione germa[anice]	78
[809]	Petri Fischeri Iesuiticum nihil demonstratum	79
[810]	Incerti de Coena Calvinistica Tractatus germ[anice]	80
[811]	Ioannis Woykowski panis Spiritualis seu Catechism[us] polonice	81
[812]	S[ancti] Thomae de Aquino Propugnaculum Religionum	82
[813]	Variorum Authorum incertorum Opuscula Controversistica	83
[814]	<i>Anonymi Quaestiunculae Controversae</i>	84
[815]	<i>Godefridus Haninberg [!] Controversia</i>	85
[816]	<i>Anonymi Controversia germ[anice]</i>	86

SUB LITERA

D₄

THOLOGI DOGMATICI SIVE
CONTROVERSISTAE IN 12MO

[817]	Bernardini [...]catoris Nucleus Catecheticus	1
[818]	Ejusdem Idem	2
[819]	Ioannis Kwiatkiewicz Fascin[us] seu fraus Haeresiarcharu[m] detecta	3
[820]	Ejusdem Idem	4
[821]	N. Dael Brevis Instructio Fidei germ[anice]	5
[822]	N. Lesini contra 4 quaestiones quorundam Praedicatorum Gedanen[sium]	6
[823]	Henrici Kircheri Cynosura Fidei	7
[824]	Iacobi Massenii Augustinus Controversiarum Modernaru[m] Defensor Optimus	8
[825]	Ioannis Decumani Colloquium Ratisbonense germ[anice]	9
[826]	Ioannis Eckii Enchiridion Locorum S[acrae] Scripturae contra Lutherum	10
[827]	Petri Canisii Summa Doctrinae Christianae	11
[828]	Ejusdem Catechismus Biblicus germ[anice]	12
[829]	Eadmundi Campiani Rationes Fidei	13
[830]	Anonymi Controversiae germ[anice]	14

[831]	Petri Sibenii Dogmaticum Opusculum germ[anice]	15
[832]	Incerti contra Lutherum germ[anice]	16
[833]	Ioannis Schefflern Controversiae germ[anice]	17
[834]	Iodoci Kedd de Ecclesiae Stabilitate germ[anice]	18
[835]	<i>Simonis Verlini Vindiciae Kempensis Thomae</i>	19
[836]	/Ioannis Schefflern Controversiae germ[anice]/ <i>Idem</i>	20
[837]	<i>Anonymi Controversiae depurgatorio germ[anice]</i>	21
[838]	<i>Mathaeus Cosmerovius de Romana Ecclesia</i>	22
[839]	<i>Ioannis Kraus gratiale pro Machiavellismo Iesuitico</i>	23
[840]	<i>Petri Canisii parvus Catehismus</i> } <i>germanice</i>	24

SUB LITERA

E

THEOLOGI MYSTICI SIVE ASCETAE

IN FOLIO

[841]	S[ancti] Ephrem Syri Opera Ascetica [...]	1
[842]	Hieremiae Drexelii Tom. I et II	2
[843]	Ejusdem Tom III et IV	3
[844]	Item Ejusdem operum Tom. I	4
[845]	Ejusdem Tom. II	5
[846]	Hugonis de S[ancto] Victore Opera Omnia	6
[847]	Richardi de S[ancto] Victore Opera Omnia	7
[848]	Ioannis Trithemii Opera Omnia	8
[849]	Iustini Miechoviensis Discurs[us] Praedicabilis Ascetici	9
[850]	Ejusdem Idem	10
[851]	Ioannis Nadasi de Signis Praedestinationis	11
[852]	Ioannis Nierembergi Doctrina Ascetica	12
[853]	Benedicti Haeftenii Disquisitionum Monasticarum lib[ri] 12	13
[854]	Ejusdem Venatio Sacra	14
[855]	Ejusdem Eadem	15
[856]	Thomae a Kempis Opera Omnia <i>gothice</i>	16
[857]	Servatii Lagiruelz Catechism[us] Novitiorum	17
[858]	Antonii le Gaudier de Natura et statibus perfectionis	18
[859]	Ludovici Blosii Opera Omnia	19
[860]	Ejusdem Eadem	20
[861]	Ejusdem Eadem	21
[862]	Ludovici Granatensis Operum Tom. III	22
[863]	Ioannis a IESU MARIA Opera omnia	23
[864]	Item Ejusdem Tom. I	24
[865]	Ejusdem Tom II	25
[866]	Ejusdem Tom III	26

[867]	Ejusdem Tom IV	27
[868]	Zachariae Trinkelii Methodus Spiritualis	28
[869]	Ambrosi Nieszporkowicz Tituli et Elogia B[eatae] V[irginis] MARIAE	29
[870]	Ioannis Iansenii Tri[du]m Spirituale	30
[871]	Ejusdem Idem	31
[872]	Ioannis Cassiani Opera Omnia	32
[873]	Ejusdem Eadem	33
[874]	Simonis de Cassia Opusculum Spirituale <i>gothice</i>	34
[875]	Nebриди Amundelheim Antiquarium monasticum	35
[876]	Ejusdem Idem	36
[877]	Gasparis Druzbicki Operum Asceticorum Tom I	37
[878]	Ejusdem Idem	38
[879]	Ioannis Gerson Asceseos pars I et II	39
[880]	Ejusdem Tom III et IV	40
[881]	Item Ejusdem Tom. I	41
[882]	Ejusdem Tom. II	42
[883]	Ejusdem Tom. III	43
[884]	Ejusdem Tom. IV	44
[885]	Anonymi Speculum animae MS	45
[886]	Marci Wigerii Decachordum Christianum	46
[887]	Abrahae a S[ancta] Clara Meditationes de D[omino] N[ostro] IESU Christo germ[anice]	47
[888]	Roderici Zamorensis Speculum Animae	48
[889]	Alphonsi Rodericii Medulla Vitae Spiritualis MSS	49

SUB LITERA

E₂

THEOLOGI MYSTICI S[IVE] ASCETAE IN 4TO

[890]	Vendelini Steimbach Opus Asceticum de Missa sacrificio. <i>gothice</i>	1
[891]	Ioannis Busaei Arca Medica	2
[892]	Ejusdem de Statibus Hominum	3
[893]	Caroli Scribani Christus patiens	4
[894]	Iacobi Saliani de Amore DEI lib. 16	5
[895]	S[ancti] Francisci de Assiso Opuscula & <i>alia diversa</i>	6
[896]	Pauli Zehentner de Signo Praedestinationis	7
[897]	Philippi Rovenii Institutiones Christianae pietatis	8
[898]	Iacobi Merlo Horstii 7. Tubae ad reformationem Eccl[esi]ae excitantes	9
[899]	Antonii de Sarasa Ars semper gaudendi	10
[900]	Ejusdem Eadem	11

[901]	Matthaei Boufelet Meditationes de Statu et Vita Ecclesiastica	12
[902]	Ludovici Blosii Opera	13
[903]	Ejusdem Eadem	14
[904]	Ejusdem Eadem	15
[905]	Ioannis Drews Breviarium Asceticum	16
[906]	Ejusdem Idem	17
[907]	Ejusdem Idem	18
[908]	Ejusdem Idem	19
[909]	Ejusdem Idem	20
[910]	Ejusdem Pars hyemalis	21
[911]	Ejusdem Pars aestivalis	21 !
[912]	Ioannis Briccii Servus peccati	22
[913]	Michaëlis Rychalski Scintillae Divini Amoris	23
[914]	Ejusdem Eadem	24
[915]	Caroli Bassi Curator Animarum	25
[916]	Thomae de IESU aerumnae Domini IESU	26
[917]	Ejusdem Eadem	27
[918]	Ejusdem Eadem germ[anice]	28
[919]	Alphonsi Roderici Exercitium perfectionis	29
[920]	Ejusdem Idem	30
[921]	Ejusdem Idem	31
[922]	Ejusdem Idem	32
[923]	Ejusdem Idem	33
[924]	Ioannis Bona Opera Omnia	34
[925]	Ejusdem de Divina Psalmodia Tractatus	35
[926]	Caroli Resignoli veritates aeternae polonice	36
[927]	Ejusdem eadem polonice	37
[928]	Felicis Simplicis Theologiae Spiritualis pars 1ma	38
[929]	Ejusdem pars 2da	39
[930]	Ejusdem pars 3tia	40
[931]	Octaviani Frangipiani Directorium Ecclesiasticae Disciplinae	41
[932]	Francisci Salesii Tractatus Amoris Divini	42
[933]	Cassiani Collationes Patrum MSS	43
[934]	S[ancti] Bernardi Exhortationes MSS } <i>gothice</i>	44
[935]	Ejusdem Scholion ad Regulam Benedictinam <i>In: Lohkowitz</i>	45
[936]	Aloysii Juglaris DEI Hominiis elogia	46
[937]	Nicolai a IESU Apologia perfectionis Vitae Spiritualis	47
[938]	Ioannis Saint Iure Descriptio obligationum Status Spiri[tua]llis vel Religiosus Homo	48
[939]	Anonymi Tragica Descriptio Passionis Christi	49
[940]	Gvilhelmi Gumpenberg IESUS vir Dolorum	50
[941]	Gabrielis Paleoti de bono Senectutis	51

[942]	Ludovici de Ponte Meditationum Tom I	52
[943]	Ejusdem Tom. II	53
[944]	Ejusdem Tom. III	54
[945]	Ejusdem Tom IV	55
[946]	Ejusdem Tom IV	56
[947]	Item Ejusdem Ludovici de Ponte Meditationes de praecipuis Fidei Articulis	57
[948]	Abrahae a S[ancta] Clara Grammatica Religiosa. <i>latine</i>	58
[949]	Ejusdem eadem <i>latine</i>	59
[950]	Ejusdem Eadem germ[anice]	60
[951]	Ejusdem Eadem germ[anice]	61
[952]	Thomae a Kempis Opera Omnia	62
[953]	Ioannis Krosnowski Viator Religiosus	63
[954]	Caroli Stengelii Historia Passionis IESU Christi	64
[955]	Ejusdem Theatrum atrociorum Christi cruciatuum	65
[956]	Ioannis Iansenii Luctantium Scenarum Elogia	66
[957]	Ioannis de Lezana Carm[en] de Disciplina Religiosa	67
[958]	Iacobi Lobbetii Speculum Ecclesiasticorum et Religiosorum	68
[959]	Victoris Gelen Summa practica Theologiae Mysticae	69
[960]	Ioannis Nider de Morali Lepra Tractatus <i>gothice</i>	70
[961]	Ejusdem Consolatorium timoratae Conscientiae <i>gothice</i>	71
[962]	Ioannis Gerson Tractatus de Confessione et Arte moriendi <i>gothice</i>	72
[963]	Hieronymi Plati de bono Status Religiosi	73
[964]	Ejusdem Idem	74
[965]	Ejusdem Idem	75
[966]	Ejusdem Idem germ[anice]	76
[967]	Cornelii Lancelotti Lucerna vitae perfectae	77
[968]	Roberti Obrizii Sacrorum hymnorum lib[ri] 7.	78
[969]	Antoni Gvevara Speculum Religiosorum MSS <i>gothice</i>	79
[970]	Abraha a S[ancta] Clara grammatica Religiosa	80
[971]	Michaëlis Richalski Scintillae divini amoris	81
[972]	Michaëlis Lang Considerationes Super vita [...]ctorum pars. I. <i>germanice</i>	82
[973]	Ejusdem Earumdem [!] pars II <i>germanice</i>	83

SUB LITERA

E₃

THEOLOGI MYSTICI SIVE ASCETAE

IN OCTAVO

[974]	Ambrosii Spinolae Meditationes in vitam Christi	1
[975]	Ejusdem Eadem	2

[976]	Ejusdem Eadem	3
[977]	Ejusdem Eadem	4
[978]	Antonii de Gvevara Speculum Religiosorum germ[anice]	5
[979]	Ejusdem Idem germ[anice]	6
[980]	Ejusdem Idem germ[anice]	7
[981]	Nicolai a Montmorendy Solemne Convivium	8
[982]	Ejusdem Idem	9
[983]	Ejusdem Flos Campi	10
[984]	Ejusdem Diurnale pietatis	11
[985]	Ejusdem Idem	12
[986]	Ejusdem Manna Absconditum	13
[987]	Ejusdem Idem	14
[988]	Ejusdem Idem	15
[989]	Ejusdem Idem	16
[990]	Iacobi Merlo=Horstii Paradisus Animae	17
[991]	Ejusdem Idem	18
[992]	Thomae a IESU de contemplatione Divina	19
[993]	Ejusdem de Oratione Divina	20
[994]	Vincentii Bruni libellus Asceticus germ[anice]	21
[995]	Bernardini Rosignoli de Disciplina Christianae perfectionis	22
[996]	Ejusdem Idem	23
[997]	Ejusdem Idem	24
[998]	Hieronymi Plati de bono Status Religiosi	25
[999]	Petri a S[ancto] Audomaro Illustrationes Religionis Monasticae	26
[1000]	Nicolai a IESU MARIA Altare Incensi	27
[1001]	Ejusdem Propugnaculum Religionum omnium	28
[1002]	Thomae a Kempis opera omnia	29
[1003]	Ejusdem eadem	30
[1004]	Ejusdem de Imitatione Christi polonice	31
[1005]	Iannis Weyer de Renovatione Spiritus	32
[1006]	Anonymi de Psalterio B[eatae] V[irginis] MARIA <i>gothice</i>	33
[1007]	Ioannis Briccii Obligatio [s]ervien[tium] B[eatae] V[irginis] MARIAE	34
[1008]	Bonifacii Anselmi Vitae breves Sanctorum. germ[anicae]	35
[1009]	Ejusdem eadem germ[anicae]	36
[1010]	Ejusdem eadem germ[anicae]	37
[1011]	Petri Dagonel Speculum Divitum	38
[1012]	Ioannis Malderi Meditationes Theologicae	39
[1013]	Iacobi Coreni Clypeus Patientiae	40
[1014]	Ejusdem Idem	41
[1015]	Francisci Bourgoinei Excellentiae Verbi Incarnati	42
[1016]	Iacobi Scaepperi Pugna voluptatis et virtutis	43

[1017] Alphonsi Rodericii Exercitia Religiosa	44
[1018] Antonii Sucquet Considerationes ad declinandum a malo	45
[1019] Ejusdem Via vitae aeternae	46
[1020] Thomae Młodzianowski Recollectiones	47
[1021] Ejusdem Eadem	48
[1022] Ejusdem Eadem	49
[1023] Ejusdem Eadem	50
[1024] Ejusdem Eadem	51
[1025] Ejusdem Eadem	52
[1026] Ejusdem Eadem	53
[1027] Ejusdem Eadem	54
[1028] Henrici Susionis Opera <i>Interprete Laurentio Surio etc.</i> <i>hispanico ad lit. C</i>	55
[1029] Ioannis Manteli de Officio Pastoralis	56
[1030] Nicolai Ruggeri Meditationes polon[ice]	57
[1031] Ejusdem eadem <i>latine</i>	58
[1032] Abrahae a S[ancta] Clara Capella Mortuorum germ[anice]	59
[1033] Godefridi Bischoff Observationes quotidianae in 3 gradus perfectionis Evangelicae	60
[1034] Bernardi Finetti Meditationes	61
[1035] Ejusdem Eadem	62
[1036] Ioannis Vostasii Ethica Sacerdotum	63
[1037] Ludovici de Ponte Dux Spiritualis	64
[1038] Ejusdem pars 2da	65
[1039] Ejusdem pars 3tia	66
[1040] Ejusdem pars 4ta	67
[1041] Ejusdem pars 5ta	68
[1042] Ejusdem pars 6ta	69
[1043] Ludovici Granatensis Memoriale Christianae Vitae	70
[1044] Ejusdem Idem	71
[1045] Ioannis Bisselii Exempla Tragica Fructuum peccati	72
[1046] Alberti [!] Tylkowski Mensa Sapientiae polon[ice]	73
[1047] Anonymi Speculum Novum Exemploru[m] polon[ice]	74
[1048] Ejusdem Idem polonice	75
[1049] Gvilhelmi Paraldi Summa Virtutum et Vitiorum <i>gothice</i>	76
[1050] Ioannis Krasset Exercitium Spirituale praeparationis ad mortem <i>polonice</i>	77
[1051] Vincentii Karaffa fasciculus Myrrhae polonice	78
[1052] Humberti de Romanis Liber eruditionis Religiosorum <i>gothice</i>	79
[1053] Iacobi Gretseri Liber Disciplinae Religiosae. germ[anice]	80
[1054] Ioannis Chapuis Panis Quotidianus Animae	81

[1055]	Bernardi Pezii Bibliotheca Ascetica Tom. I et II	82
[1056]	Ejusdem Tom. III et IV	83
[1057]	Ejusdem Tom. V et VI	84
[1058]	Ejusdem Tom. VII et VIII	85
[1059]	Ejusdem Tom. IX et X	86
[1060]	Ejusdem Tom. XI et XII	87
[1061]	Ignatii Dyckeri Epigrammata Sacra	88
[1062]	Bartholomaei Fiseri Paradoxum Christianum l: laedi neminem nisi a seipso l: explicatum	89
[1063]	Henrici ab Urimaria de Spiritibus eorumq[ue] discretione	90
[1064]	Ioannis Chifletii Consilium de Sacramento Eucharistiae suppliciandis [!] non denegando	91
[1065]	Maruli Spalatensis Evangelistarium Sub Titulis virtutum Theologicarum in 7. libros partitum <i>gothice</i>	92
[1066]	Ioannis Nierembergii de arte voluntatis	93
[1067]	Ejusdem de adoratione in Spiritu et veritate	94
[1068]	Gvilhelmi Stanihursti de Christo patiente	95
[1069]	Ejusdem Idem	96
[1070]	Ejusdem Idem	97
[1071]	Ejusdem Idem	98
[1072]	Ejusdem Idem germ[anice]	99
[1073]	Ejusdem Idem germ[anice]	100
[1074]	Ejusdem Idem germ[anice]	101
[1075]	Ejusdem quotidiana Militis Christiani Thessera	102
[1076]	Iacobi Massenii Dux viae ad vitam	103
[1077]	Ejusdem Idem	104
[1078]	Ejusdem Nova Praxis Orthodoxae Fidei	105
[1079]	Iacobi Pamelii Micrologus de Ecclesiasticis Observationib[us]	106
[1080]	Didaci Stella Contemptus vanitatum Mundi <i>germanice</i>	107
[1081]	Michael Gorgeu Tractatus de perfectione Christi	108
[1082]	Henrici Hegensberg Solitudo Sacra	109
[1083]	Anselmi Bisling Solitudo Exercitiorum Spiritualium	110
[1084]	Ejusdem Eadem	111
[1085]	Iacobi Desban Academia Christi	112
[1086]	Bonaventura Dernoy praxis Iustitiae Christianae	113
[1087]	Ioannis a IESU MARIA Instructio Novitiorum	114
[1088]	Nicolai Eschii Margarita Evangelica	115
[1089]	Arnoldi Caesarei Meditationes de vita B[eatae]V[irginis] MARIAE germ[anice]	116
[1090]	Maximiliani Siegel Via Crucis	117
[1091]	Balthasaris Schöbel Alphabetum Christiano Morale et politicu[m]	118

[1092] Petri a Gogni Vita B[eatae] M[ariae] V[irginis]	119
[1093] Ioannis Climaci Scala Paradysi	120
[1094] Ioannis Lensaei de libertate Christiana Tractatus	121
[1095] Philippi de Autroman Paedagogus Christianus Tom. I	122
[1096] Ejusdem Tom II	123
[1097] Ejus idem Tom. I	124
[1098] Galli Müller Alvearium Sacrarum Meditationum	125
[1099] Ejusdem Idem	126
[1100] Romani Müller Orationes Sympatheticae	127
[1101] Roberti Bellarmini de Ascensione mentis in DEUM <i>et 155 polone</i>	128
[1102] Gvilhelmi Devael Corona Vulnerum Christi	129
[1103] Ejusdem Eadem	130
[1104] Nicolai Lancicii de Profectus indiciis in virtutibus	131
[1105] Ejusdem Idem	132
[1106] Ejusdem Idem	133
[1107] Ejusdem Idem	134
[1108] Henrici Lamermagni Tractatus Amoris Divini	135
[1109] Christiani Tanatofrasti Ars Artium Seu Praeparatio ad mortem	136
[1110] Ejusdem Eadem	137
[1111] Domitii Flati de Passione Christi commentari[i]	138
[1112] Petri Rugeri piaae et Solidae Reflexiones	139
[1113] Hermani Hugonis pia desideria	140
[1114] Ejusdem Eadem germ[anice]	141
[1115] Martini Cochem infirmitatis humanae praesidium	142
[1116] Davidis Corneri de ignorantia verae Fidei	143
[1117] Ioannis Kraus Contemplationes et pia Animae desideria	144
[1118] Petri Plickii de Perfectione Religiosa libri 4. germ[anice]	145
[1119] D. Bernardi Fascicul[us] Myrrhae	146
[1120] Gaspari Druzbecki Exercitia Tyronum Religiosorum	147
[1121] Ejusdem Tractatus de variis modis meditandi Passionem Christi	148
[1122] Incerti Horologium devotionis <i>gothice</i>	149
[1123] Item Idem	150
[1124] <i>Georgii Mentzii ars patiendi</i> <i>151 et 152 Supra</i>	153
[1127] <i>D. de Saba Egtis Ierosolymitani Instructiones Christianae Nobilitatis. Italice 2 155. Supra pol[onice]</i>	154
[1129] <i>S. Ignatii Exercitia Spiritualia germanice</i>	156
[1130] <i>Ioannis Stephani Gorzez Meditationes quotidianae. germanice</i>	157
[1131] <i>Innocentii le Mason Meditationes Super Cantica canticoru[m] gothice</i>	158

SUB LITERA

E₄

THEOLOGI MYSTICI SIVE ASCETAE

IN 12MO

[1132]	Iudoci Andries perpetua Crux Christi	+ 1.
[1133]	Ejusdem Eadem	+ 2.
[1134]	Ejusdem Eadem	1
[1135]	Item Ejusdem altera Crux Christi	2
[1136]	Ejusdem Eadem	3
[1137]	Ejusdem Eadem	4
[1138]	Incerti Vera Sapientia quotidiana	5
[1139]	Item Privilegia Confraternitatis SS. [Sanctissimi] Scapularis germ[anice]	6
[1140]	Item Eadem germ[anice]	7
[1141]	Item Eadem germ[anice]	8
[1142]	Item Eadem germ[anice]	9
[1143]	Anonymi Considerationes Christianae	10
[1144]	Iannis Morawski pretiosa mors Sanctorum	11
[1145]	Ejusdem Meditationes de Sanctis	12
[1146]	Ioannis Nierembergii Via Regia ad perfectionem	13
[1147]	Ejusdem Eadem	14
[1148]	Ejusdem Distinctio temporis et aeternitatis germ[anice]	15
[1149]	Francisci Areas Tractatus Spirituales	16
[1150]	Ejusdem Idem	17
[1151]	Ejusdem Idem	18
[1152]	Ejusdem Exercitium de Praesentia DEI	19
[1153]	Ejusdem Tractatus de Rosario B. V. MARIAE	20
[1154]	Ejusdem de Imitatione Beatissimae	21
[1155]	Ejusdem Idem	22
[1156]	Ioannis Nadasi aurum ignitum	23
[1157]	Ioannis Ejusdem Annus caelestis	24
[1158]	Ejusdem Idem	25
[1159]	Ejusdem Idem	26
[1160]	Ejusdem Punctum honoris Aeterni	27
[1161]	Ejusdem Hebdomada S[ancto]rum Ignatii et Xaverii	28
[1162]	Lucae Pinelli de perfectione Religiosa	29
[1163]	Ejusdem Idem	30
[1164]	Ejusdem de Sacramento paenitentiae	31
[1165]	Ejusdem de 4 Novissimis	32
[1166]	Ignatii Balsamonis Instructio de Perfectione Religiosa	33
[1167]	Ejusdem Eadem	34

[1168]	Ejusdem Eadem	35
[1169]	Ejusdem Eadem	36
[1170]	Ejusdem Eadem	37
[1171]	Ejusdem Eadem	38
[1172]	Ejusdem Instructio de vera Orandi Meditandiq[ue] Methodo	39
[1173]	Ejusdem Eadem	40
[1174]	Iulii Fatii de Mortificatione Passionum	41
[1175]	Ejusdem Idem	42
[1176]	Ejusdem Idem	43
[1177]	Tilmanni Brendenbachii Institutiones divinae pietatis	44
[1178]	Simonis Bockhorn Manuctio Religiosi ad vitam piam	45
[1179]	Pauli Segneri Considerationes de Timore DEI	46
[1180]	Bartholomaei Iacquiretii Ars vitae ex DEI nutu instituendae	47
[1181]	Ioannis Cassiani de institutione Coenobitica <i>gothice</i>	48
[1182]	Pauli Mezger specula Marianae Devotionis	49
[1183]	Antonii Krzesimowski Viator Christianus	50
[1184]	Adriani de Walenburch Tractatus de Homine Spirituali	51
[1185]	Andreae Capellae Meditationes	52
[1186]	Ferdinandi Ohm Speculum parvum Religiosorum	53
[1187]	Henrici Labe de B[eatissi]ma Lauretana	54
[1188]	Alphonsi Madriliensis de vera Methodo serviendi DEO	55
[1189]	Ioannis Brigellii Fons verae Sapientiae	56
[1190]	Henrici Kogeman Opusculum Spirituale	57
[1191]	Christiani Mayer Enchiridion Industriarium	58
[1192]	Simonis Wagnerecki pietatis Marianae Graecorum. Pars I	59
[1193]	<i>Ioannis</i> Carthagena Praxis Orationis Mentalis	60
[1194]	Dominici Gravina vox Turturis	61
[1195]	Michaelis de Molinos Manuctio Spiritualis	62
[1196]	Bernardini Mercatoris Nucleus Catecheticus	63
[1197]	Iacobi de Paz Alvarez de vita religiose instituenda	64
[1198]	Ejusdem Idem	65
[1199]	Ejusdem Idem	66
[1200]	Ejusdem Idem	67
[1201]	Ejusdem Idem	68
[1202]	Ejusdem Idem	69
[1203]	Ejusdem Idem	70
[1204]	Ejusdem Idem	71
[1205]	Ejusdem Idem	72
[1206]	Ejusdem Idem	73
[1207]	Ejusdem Idem	74
[1208]	Ejusdem Idem	75
[1209]	Danielis Pawłowski locutio DEI ad cor Religiosi	76

[1210]	Ejusdem Eadem	77
[1211]	Francisci Bonaldi Divina OEconomia	78
[1212]	Gaspari Tausch de S[ancta] M[at]re Dolorosa	79
[1213]	Antoni Grimolt Meditationes in 7 Psalmos poenitentiales	80
[1214]	Ioannis Briccii Obligatio Devotorum MARIAE	81
[1215]	Chrysostomi Dobrosielscii Summarium Mysticae Theologiae	82
[1216]	Roberti Bellarmini de Bono lachrymarum lib. 3	83
[1217]	Ejusdem de Ascensione Mentis in DEUM	84
[1218]	Ioannis Hentenii de Methodo DEO apte serviendi	85
[1219]	Hieronymi Savonarole Meditationes in 3 Psalmos	86
[1220]	Iacobi Novet Exercitia S[ancti] Ignatii	87
[1221]	Anonymi ^{Leodiensis} Manuale Sodalitatis MARIAE	88
[1222]	Item ^{Colonien[sis]} de expedita via ad amorem DEI	89
[1223]	Georgii Iwanek Novae Indiae sive perpetuum mun[us] docendi Scholas	90
[1224]	Ioan Busaei Enchiridion piarum Meditationum	91
[1225]	Georgii Abraitenberg aureum Diurnale <i>Concionatorum</i>	92
[1226]	Friderici Gvilhelmi Alphabetum Christi	93
[1227]	Bartholomaei Saluthii inventiones Divini Amoris	94
[1228]	Ejusdem Convivium Spirituale Divini Amatoris	95
[1229]	Ejusdem Schola Divini Amoris	96
[1230]	Ejusdem Lux Animae	97
[1231]	Incerti ^{Ludovici] Granaten[is]} Libellus Asceticus Animae <i>Italice</i>	98
[1232]	Casimiri Galezowski Arca pii cum DEO foederis	99
[1233]	Theophili Bernardini Institutio vitae	100
[1234]	Anonymi ^{Varzavien[is]} Devotio erga Infantiam Christi	101
[1235]	Item ^{Colonien[is]} Modus dedicandi se[u] B[eatissi]mae	102
[1236]	Adalberti Tylkowski jugum grave super filios Adam	103
[1237]	Petri Besaei Heraclitus Christianus	104
[1238]	Petri Spinelli Amor DEIparae	105
[1239]	Anonymi ^{Colonien[is]} Ars vitae Sanctioris	106
[1240]	Item ^{Hadriani Adriani} Praxis Spiritualis	107
[1241]	Ejusdem Eadem	108
[1242]	Alphonsi Madriliensis Methodus apte serviendi DEO	109
[1243]	Ioannis Gersoni unum Continuum ex 4 Evangeliiis	110
[1244]	Ejusdem Idem	111
[1245]	Ejusdem Idem	112
[1246]	Francisci Albertini Libell[us] de Angelo Custode	113
[1247]	Raphaëlis Sadaleri Petra Salis pauperitatis relicta	114
[1248]	Ludovici Granatensis Exercitia Spiritualia	115
[1249]	Ejusdem Eadem	116
[1250]	Ejusdem Eadem	117

[1251]	Ejusdem de Oratione et Meditatione	118
[1252]	Ejusdem Flores Spirituales	119
[1253]	Ejusdem Vita Christi	120
[1254]	Ejusdem Eadem	121
[1255]	Ejusdem Dux peccatorum	122
[1256]	Ejusdem Idem Italice	123
[1257]	Anonymi <i>Colonien[sis]</i> praxis Intentionum bonarum	124
[1258]	Arnoldi Caesarei Meditationes de SS. [Sanctis] MARIA et Ioseph	125
[1259]	Ioannis a IESU MARIA prudentia Iustorum	126
[1260]	Ejusdem Stimulus Compunctionis	127
[1261]	Ejusdem Ars gubernandi	128
[1262]	Ejusdem de bonu usu contemptu[que] Honorum	129
[1263]	Ejusdem Instructio Novitiorum	130
[1264]	Ejusdem Eadem	131
[1265]	Ejusdem Eadem	132
[1266]	Bartholomaei Salutii Inventiones Divini Amoris	133
[1267]	Sforciae Pallavicini Ars Christianae Perfectionis	134
[1268]	Lucae de Acheri Regula Solitariorum	135
[1269]	Iuliani Haynovii via veritatis ad vitam	136
[1270]	Iacobi Merlo=Horstii Paradisus animae	137
[1271]	Ejusdem Idem	138
[1272]	Ejusdem Aphorismi Eucharistici	139
[1273]	Ejusdem Monita Sapientiae Christianae	140
[1274]	Ejusdem Eadem	141
[1275]	Richardi Stanichursti Hebdomada Mariana	142
[1276]	Gvilhelmi Stanihursti Historia Christi Patientis	143
[1277]	Ejusdem Eadem	144
[1278]	Ejusdem de Quatuor Novissimis	145
[1279]	EjUSD[em] Idem	146
[1280]	Ejusdem Idem	147
[1281]	Ejusdem Idem	148
[1282]	Ioannis de Vilela Cor contritum germ[anice]	149
[1283]	Henrici Harphii Theologia Mystica	150
[1284]	Pacifici Beutgen Fasciculus Miraculorum et Piet[a]tis S[ancit] Antonii	151
[1285]	Caroli Stengelii Hortus Spiritualis	152
[1286]	Francisci van der vecken Expositio Missae	153
[1287]	Maximiliani Sandaei Christus Crucifixus	154
[1288]	Ejusdem Tractatus de B[eatissi]ma MARIA	155
[1289]	Francisci Costeri in hymnum Ave Maris Stella Medita[tio]nes	156
[1290]	Ejusdem Eadem	157
[1291]	Ejusdem Libellus <i>Institutionum</i> Sodalitatis <i>Marianae</i>	158

[1292]	Ejusdem de 4 Novissimis	159
[1293]	Ejusdem Idem	160
[1294]	Ejusdem 50 Meditationes de Passione Domini	161
[1295]	Ejusdem Eadem	162
[1296]	Ejusdem Eadem	163
[1297]	Vincentii Bruni Meditationum <i>de Christo Domino</i> Pars 1ma	164
[1298]	Ejusdem Earundem pars 2da	165
[1299]	Ejusdem Earun[dem] pars 3tia	166
[1300]	Item Ejusdem de Beata <i>V[irgine] M[aria]</i>	167
[1301]	Ejusdem Eadem	168
[1302]	Item Ejusdem de Passione Christi	169
[1303]	Ejusdem Eadem	170
[1304]	Pauli de Barry foedus cum Sanctis	171
[1305]	Ejusdem Alimenta Pietatis erga S[anctum] Ioseph	172
[1306]	Ejusdem Blanditia Sacrae	173
[1307]	Ejusdem Paradysus Hagiophilae	174
[1308]	Ejusdem Solitudo Hagiophilae	175
[1309]	Ejusdem Paedagia Caelestis	176
[1310]	Ejusdem triduum Hagiophilae	177
[1311]	Nicolai Lancitii Meditationes	178
[1312]	Ejusdem Eadem	179
[1313]	Ejusdem Eadem	180
[1314]	Ejusdem Eadem	181
[1315]	Ejusdem Motiva abstinendi a peccato mortali	182
[1316]	Ejusdem Eadem	183
[1317]	Ioannis Drews distractiones itinerantium	184
[1318]	Ejusdem Eadem	185
[1319]	[...]	186
[1320]	Gabrielis Hevenesi Ars bonae Mortis	187
[1321]	Ejusdem Eadem	188
[1322]	Ejusdem Eadem	189
[1323]	S[anctae] Gertrudis Selecta vitae instituendae	190
[1324]	Ejusdem Eadem	191
[1325]	Ejusdem Eadem	192
[1326]	Ejusdem Eadem	193
[1327]	Iacobi Bidermanni pia desideria	194
[1328]	Ejusdem Eadem	195
[1329]	Brunsenii praxis rite sacrificandi	196
[1330]	Ejusdem Eadem	197
[1331]	Hermannii Hugonis pia Desideria	198
[1332]	Ejusdem Eadem	199
[1333]	Ioannis Bona Via Compendii ad DEUM	200

[1334]	Ejusdem Eadem	201
[1335]	Ejusdem Eadem	202
[1336]	Ejusdem Eadem	203
[1337]	Ejusdem Eadem	204
[1338]	Ejusdem Principia et documenta Vitae Christianae	205
[1339]	Ejusdem Eadem	206
[1340]	Ejusdem Eadem	207
[1341]	Ejusdem Eadem	208
[1342]	Ejusdem Manuductio ad Coelum	209
[1343]	Ejusdem Eadem	210
[1344]	Ejusdem Eadem	211
[1345]	Ejusdem Tractat[us] de Sacrificio Missae	212
[1346]	Ejusdem Idem	213
[1347]	Henrici Lamparter de praestantia gratiae DEI	214
[1348]	Alberti Radziwil Historia Christi Patientis	215
[1349]	Ejusdem Susprium Animae Poenitentis	216
[1350]	Caroli Scribani de gubernatione Religiosa	217
[1351]	Anonymi <i>Parisiensis</i> de Amore IESU	218
[1352]	Fulvii Androtii Meditationes	219
[1353]	Petri Iustinelli modus recitandi Divinum Officium	220
[1354]	Anonymi de Timore DEI	221
[1355]	Leonardi Lessii scala caeli	222
[1356]	Ioannis Kwiatkiewicz de renovatione Spiritus	223
[1357]	N. de Gonnellieu de praesentia DEI polonice	224
[1358]	Thesaurus precum	225
[1359]	Anonymi <i>Colon.</i> Modus praeparandi se pro [...]	226
[1360]	Gasparis Drużbicki Novellas Religios[as]	227
[1361]	Manuale Pietatis	228
[1362]	Nicolai Elssen Exercitia Ignatiana	229
[1363]	Nicolai de Arnaya Praxis Exercitiorum Spiritualium	230
[1364]	Huberti Scuttepulaei institutio B[eatae] Vitae	231
[1365]	Pietas quotidiana <i>s[eu] Vita Sanctitatis</i>	232
[1366]	Alberti Tylkowski ars Sanctitatis	233
[1367]	Exercitia Ignatiana <i>Iacobi Nuet.</i>	234
[1368]	Hieremiae Drexelii de rectae Intentionis Amussi	235
[1369]	Ejusdem Trismegistus Christianus	236
[1370]	Ejusdem Idem	237
[1371]	Ejusdem Conformatio Humanae voluntatis cum Divina	238
[1372]	Ejusdem Nicetas triumphans	239
[1373]	Ejusdem Prodrum[us] aeternitatis	240
[1374]	Ejusdem Deliciae Gentis humanae pars 1ma	241
[1375]	Ejusdem pars 2da	242

[1376]	Ejusdem de Damnatorum rogo	243
[1377]	Ejusdem Tribunal Christi	244
[1378]	Ejusdem Zodiacus Praedestinationis	245
[1379]	Ejusdem Idem	246
[1380]	Ejusdem Daniel Moraliter descriptus	247
[1381]	Ejusdem de Aeternitate Considerationes	248
[1382]	Ejusdem Eadem	249
[1383]	Ejusdem de Conscientia hominis	250
[1384]	Ejusdem Horologium S[ancti] Angeli Custodis	251
[1385]	Ejusdem de linguae vitiis	252
[1386]	Ejusdem Tribunal Christi	253
[1387]	Ejusdem Conformatio humana voluntatis cum Divina	254
[1388]	Ejusdem Horologium S[ancti] Angeli Custodis	255
[1389]	Gvilhelmi Baldesani Stimuli virtutum	256
[1390]	B. Angelae de Fulgino de Sequela Salvatoris	257
[1391]	Anonymi Scintillae Ignatianae	258
[1392]	S[ancti] Augustini Meditationes	259
[1393]	Ejusdem Eadem	260
[1394]	Ejusdem Eadem	261
[1395]	Ejusdem Eadem	262
[1396]	Ejusdem Eadem	263
[1397]	Ejusdem Eadem	264
[1398]	Ejusdem Eadem	265
[1399]	Ejusdem Eadem	266
[1400]	Ejusdem Eadem	267
[1401]	Ejusdem Eadem	268
[1402]	Ejusdem Eadem	269
[1403]	Ejusdem Eadem	270
[1404]	Ejusdem Eadem	271
[1405]	Ejusdem Eadem	272
[1406]	Ejusdem Eadem	273
[1407]	Item Ejusdem Liber Confessionum	274
[1408]	Ejusdem Idem	275
[1409]	Ejusdem Idem	276
[1410]	Ejusdem Idem	277
[1411]	Ejusdem Idem	278
[1412]	Ejusdem Idem	279
[1413]	Lothari Capucini lachrymae poenitentis	280
[1414]	Ejusdem Eadem	281
[1415]	Psalterium Davidicum Mysticum	282
[1416]	Ejusdem Idem	283
[1417]	Blasii Palmae Actus interni virtutum	284

[1418]	Ejusdem Idem	285
[1419]	Ejusdem Idem	286
[1420]	S[ancti] Bonaventurae Meditationes Italice	287
[1421]	Ejusdem Instructio Novitiorum	288
[1422]	Ejusdem Psalterium B[eatae] V[irginis] MARIAE	289
[1423]	Ejusdem Idem	290
[1424]	Petri Aurati Collegium Sapientiae in universitate Virtutis	292
[1425]	Anonymi Circulus Menstruus	293
[1426]	Christiani Crucii Vita IESU Christi	294
[1427]	Ejusdem Eadem	295
[1428]	Ioannis Friderici Lumni Thesaurus Christiani Hominis	296
[1429]	Praeparatio ad Missam	297
[1430]	Antoni Gaudier Praxis Meditationum	298
[1431]	Ejusdem Eadem	299
[1432]	Ejusdem Eadem	300
[1433]	Nicolai Avancini Meditationes	301
[1434]	Hortus Marianus Francisci la Croix	302
[1435]	Ejusdem Idem	303
[1436]	Ioannis Castaniza Pugna Spiritualis	304
[1437]	Ejusdem Eadem	305
[1438]	Ejusdem Eadem	306
[1439]	Ejusdem Eadem	307
[1440]	Ioannis Tauleri de veris virtutib[us] Exercitia	308
[1441]	Ejusdem Eadem	309
[1442]	Agricolae Philopistii Lapis Philosophorum	310
[1443]	Ioannis Comitini [...] peccati et Amore DEI	311
[1444]	Vincentii Caraffa Fasciculus Myrrhae	312
[1445]	Ejusdem Idem	313
[1446]	Ioannis Gerhardi Meditationes	314
[1447]	Anonymi de protectione B[eatae] super agonizantes	315
[1448]	Stephani Loytre cura Clericalis	316
[1449]	Valeriani Magni de luce Mentium	317
[1450]	Ejusdem de Eadem	318
[1451]	Philippi Servii Amicus fidelis	319
[1452]	Thomae a IESU Methodus profectum animae discernendi	320
[1453]	Ejusdem Eadem	321
[1454]	Andreae Bruner Fasti Mariani	322
[1455]	Michaelis Cuvelia Annona Spiritualis	323
[1456]	B. Alphonsi de Orosco Bonum certamen	324
[1457]	Iudoci Lorichii pugna Spiritualis	325
[1458]	Ioannis Castaniza pugna Spiritualis	326
[1459]	Anonymi libellus preceptorius	327

[1460]	Iacobi Stratii Stimuli pietatis	328
[1461]	Hortus Antonianus	329
[1462]	Liber Precatorius ad B. Virginem	330
[1463]	Libellus devotionis	331
[1464]	Blosii Fascicul. preceptorius	332
[1465]	Liber preceptorius	333
[1466]	Liber preceptorius	334
[1467]	Libellus preceptorius	334
[1468]	Liber preceptorius Italic	335
[1469]	Octenna devotionis ad S. Iosephum	336
[1470]	Martini Cochem Novenna S[ancti] Antonii	337
[1471]	Anonymi Annus IESU crucifixi	338
[1472]	Item Menstru[m] Circulus Christianarum cogitationem <i>Lugduni</i>	339
[1473]	Adriani Schindler refectio Sacra	340
[1474]	Henrici Bodecker Mors Beata conformis Morrti Salvatoris	341
[1475]	Seneca Christian[us] <i>Romanus</i>	342
[1476]	Leonardi Lessii flammae Divini Amoris	343
[1477]	Devotiones ad S[anctum] Ioseph <i>historicae</i>	344
[1478]	Brevisculae Vitae Sanctorum etc.	345
[1479]	Michaelis Cuvelier Annona Spiritualis	346
[1480]	Cantionale germanicum Adalb[erti] Tylkowski ad 103	347
[1481]	Claudi Aquavivae Industriae pro Superiorib[us]	348
[1482]	Ioannis de Lambaco Consolatorium Theologicum <i>gothice</i>	349
[1483]	Anonymi Officiosa Pietatis Exercitia <i>Iodoci Andries ad N. 1</i>	350
[1484]	Iter trium dierum in Solitudinem ^{Wladislawii}	351
[1485]	Ejusdem Idem	352
[1486]	Regula Iesuitarum etc.	353
[1487]	Item Eadem	354
[1488]	Incerti In 1ma parte responsio ad objectiones Lutheranoru[m] In 2da parte Clementis Boleslauii dispositio Infirmi ad mortem	355
[1489]	Leonardi Lessi Quinquaginta Nomina Dei	356
[1490]	Anonymi debita Religiosae vitae germ[anicae] <i>Brunsborgae</i>	357
[1491]	Item Modus colendi B[ea]tissimam germ[anicae] <i>Herbipolis</i>	358
[1492]	Item Descriptio Miraculoru[m] B[ea]tae V[irginis] MARIAE germ[anicae]	359
[1493]	Henrici Boudon foedus Religionis germ[anicae]	360
[1494]	Anonymi Scintillae Divini Amoris germ[anicae] <i>Pragae</i>	361
[1495]	Item Arbor vitae germ[anicae] <i>Brunsborgae</i>	362
[1496]	Thomae a Kempis de Imitatione Christi	363
[1497]	Ejusdem Idem	364
[1498]	Ejusdem Idem	365
[1499]	Ejusdem Idem	366

[1500]	Ejusdem Idem	367
[1501]	Ejusdem Idem	368
[1502]	Ejusdem Idem	369
[1503]	Ejusdem Idem	370
[1504]	Ejusdem Idem	371
[1505]	Ejusdem Idem	372
[1506]	Ejusdem Idem	373
[1507]	Ejusdem Idem	374
[1508]	Ejusdem aliquot pia Opuscula	375
[1509]	Ejusdem Viator Christianus	376
[1510]	Anonymi Fascicul[us] Myrrhae	377
[1511]	Ioannis Roscheri Summa Perfectionis Christianae	378
[1512]	Ejusdem Eadem	379
[1513]	Ejusdem Eadem	380
[1514]	Ejusdem Eadem	381
[1515]	Ejusdem Eadem	382
[1516]	Ejusdem Eadem	383
[1517]	Anonymi Kalendarium ad bene moriendum <i>et</i> 394, <i>et</i> 396	384
[1520]	Ejusdem Idem	385
[1521]	Ejusdem Idem	386
[1522]	Iacobi Alvarez Vita Religioso[rum]	387
[1523]	<i>Ioannis Bona Cardin[alis] dispositio pro Missae Sacrificio et n. 390</i>	392
[1525]	<i>Augustinus Dobrowolski Paradisus Eucharisticus</i>	399
[1526]	<i>Anonymi Manuale Sodalitis Marian[ae]</i>	402
[1527]	<i>Thesaurus precum ac Variaru[m] Exercitiorum spiritualium</i>	404
[1528]	<i>De Sacrificio Missae Cardinal[is] Bona</i>	405
[1529]	<i>[...] meditationes</i>	406

SUB LITERA

F

POLITICI, OECONOMI, PHILOSOPHI

TAM ETHICI QUAM

SPECULATIVI ET ORATORES IN FOLIO

[1530]	Adami Contzen Politicorum Lib[ri] 10	1
[1531]	Antonii Possevini Bibliotheca Selecta Miscellaneorum	2
[1532]	Isidori Iunioris Ethimologiarum liber Miscellan[ea] continens	3
[1533]	Annaei Senecae Opera Omnia	4
[1534]	Athanasii Kircheri Physiologia experimentalis	5
[1535]	Ejusdem Philosophia Magnetica	6
[1536]	Roderici de Ariaga Cursus Philosophicus	7

[1537]	Hanibalis Rosseli Philosophia	8
[1538]	Gerardi Herdarvicensis Comment[arii] in 4 libros Logicae	9
[1539]	M. T. Ciceronis Operum Tom. I et II	10
[1540]	Ejusdem Tom. 3tius <i>et IV</i>	11
[1541]	Isocratis Opera Omnia Graeco-Latina	12
[1542]	Iacobi Magni Sophilogium. In 2da parte V[enerabilis] Bedae Historia Eccl[esiasti]ca	13
[1543]	Incerti Liber Politicus seu de Regimine. In 2da parte Vitae Philosophorum	14
[1544]	Martini Marxen Rumpolt Ars Culinaria	15

SUB LITERA

F₂

POLITICI, OECONOMI PHILOSOPHI

TAM MORALES QUAM

SPECULATIVI ET ORATORES IN 4TO

[1545]	Anthanasii Kircheri Archetypon Politicu[m] [Chris]tiani Principis	1
[1546]	Antonii de Gvevara Horologium Principum	2
[1547]	Ioannis a Chokier Thesaurus Politicorum Aphorismorum	3
[1548]	Iusti Lipsij politicorum Libri VI	4
[1549]	Christophori Gevoldi de Septemviratu in imperio Tractatus	5
[1550]	Gregorii Richteri Gorlicii Axiomatu Politicoru. Nova Editio	6
[1551]	Petri Posnaniensis Splendores Hierarchiae Politicae et Ecclesiasticae	7
[1552]	Godescalci Stewechii de re Militari Libri IV	8
[1553]	Dominici Arumaei de Comitiiis Romani Imperii Tractatus	9
[1554]	Incerti de re Oeconomica Tractatus germanice	10
[1555]	Francisci Sansvini de Regnorum et Rerumpublicaru[m] regimine Italice	11
[1556]	Gerhardi Hageman de Omnigena Hominis Nobilitate Lib[ri] 4	12
[1557]	Comentariorum Collegii Conimbricensis in libros Physicoru[m] Pars I	13
[1558]	Ejusdem Commen[tarii] in libros de anima	14
[1559]	Ejusd[em] in libros Physicorum Aristotelis	15
[1560]	Didaci Masii Comment[arii] in Porphyrium et Logicam Aristotelis	16
[1561]	Rudolphi Gveleni Lexicon Philosophicum	17
[1562]	Incerti Philosophia ad Mentem Scoti	18
[1563]	Francisci Toleti in Logicam Aristotelis Commentarium	19
[1564]	Ejusdem in Libros de Anima	20
[1565]	Aristotelis aliquot Opera Philosophica	21
[1566]	Ejusdem de Moribus libri X	22
[1567]	Petri Martyris meditationes Aethicae in Aristotelis Aethicum	23

[1568]	Christiani Vateri Physiologia experimentalis	24
[1569]	Rudolphi Agricolae de Inventione Libri III	25
[1570]	Ejusdem Idem	26
[1571]	Petri Hispani etc. Logica	27
[1572]	Caroli de Abra Summa Totius Philosophiae	28
[1573]	Georgii Gengell Defensio Philosophiae Aristotelicae	29
[1574]	Ejusdem Eadem	30
[1575]	Nicolai Causini Eloquentia Sacra et Humana	31
[1576]	Bartholomaei Cavalcanti Rhetorica Italice	32
[1577]	Ioannis Eckii Orationes. In 2da parte Varioru[m] Poemata	33
[1578]	M. T. Ciceronis Rhetoricorum Lib[ri] IV	34
[1579]	Variorum varia Opuscula Oratoria	35
[1580]	Ioannis Coleri Oeconomia germ[anice]	36
[1581]	Ejusdem Calendarium Oeconomicum perpetuum germanice	37
[1582]	Emmanuelis Thesauri Variarum Inscriptionum Oratoriarum	38
[1583]	Ejusdem Eadem	39
[1584]	Ejusdem Eadem	40
[1585]	Seneca de Virtutib[us] Libell. Item S[ancti] Gregorii Officiorum Lib[ri] III.	41
[1586]	<i>Ioan[nis] Iuanesiae Institutiones Methaphysicae</i>	42

SUB LITERA

F₃

PHILOSOPHI OECONOMI

POLITICI ET ORATORES IN 8VO

[1587]	Francisci Picolomii Philosophia de Moribus	1
[1588]	Stephani Menochii Institutionum Politicarum Lib[ri] III	2
[1589]	Ejusdem Institutionum Oeconomicarum Lib[ri] II	3
[1590]	Petri Laurembergii Horticultura	4
[1591]	Iacobi Massenii de humanae Vitae Utilis Curiositas	5
[1592]	Ejusdem Imaginum Veritatis occultae	6
[1593]	Ejusdem Idem	7
[1594]	Ejusdem Idem	8
[1595]	Nicolai Vernulaei Dissertationu[m] Politicarum decades duae	9
[1596]	Ejusdem Syntagma Observationum Politicarum	10
[1597]	Iacobi Sadoleti Orationes	11
[1598]	Ejusdem Philosophiae Libri II	12
[1599]	Variorum Sententiae Ethicae	13
[1600]	Augustini Hunaei Dialectica	14
[1601]	Rudolphi Goclenii variae quaestiones Philosophicae	15

[1602]	Ejusdem Disputationes Physicae	16
[1603]	Incerti Corpus Iuris Militaris germanice	17
[1604]	Annaei Senecae Epistolae Morales	18
[1605]	Ejusdem Eadem Naturales	19
[1606]	Antoni Goudin Philosophiae Thomisticae Tom. I	20
[1607]	Ejusdem Tom. II	21
[1608]	Ejusdem Tom. III	22
[1609]	Ejusdem Tom. IV	23
[1610]	Bartholomaei Luder Olymplus literarius	24
[1611]	Petri Fonsecae Dialectica	25
[1612]	Ejusdem Eadem	26
[1613]	Rudolphi Agricolae Dialectica	27
[1614]	Ejusdem de Inventione Dialectica	28
[1615]	Garardi Mathesii Aristotelis de rerum principiis libri 4	29
[1616]	Ejusdem Epitome Logicae Aristotelicae	30
[1617]	Danielis Crameri Praecepta Logica	31
[1618]	Matthiae Flaccii Opus Logicum Peripateticum	32
[1619]	Incerti Physica Peripatetica	33
[1620]	Aristotelis Organum Graece	34
[1621]	Ejusdem de naturali auscultatione	35
[1622]	Ejusdem Ethica	36
[1623]	Ejusdem de Moribus Libri X ad Filium Nicomachu[m]	37
[1624]	Matthaei Timpitii Speculum Principum	38
[1625]	Gasparis Batholini de Mundo Quaestiones et Controversiae Nobiliiores	39
[1626]	Ioachimi Krasij Viridarium	40
[1627]	Francisci Titelmanii Dialecticae Considerationes	41
[1628]	Ioannis Freigii Logicae et Ethicae Quaestiones	42
[1629]	Incerti Logica	43
[1630]	Friderici Beurheusii Dissertationes de Patris Rami Dialectica	44
[1631]	Ejusdem Eadem	45
[1632]	Philippi du Frieu Dialectica	46
[1633]	Antonii Mureti Orationes	47
[1634]	Matthaei Dreseri Rhetorica	-
[1635]	Isocratis Scripta Oratoria	48
[1636]	Ejusdem Liber Secund[us]	49
[1637]	Melchioris Iunii Orationes	50
[1638]	Conradi Haresbachii de re rustica Lib[ri] IV	51
[1639]	Abrahami Saurn Rhetorica germanica	52
[1640]	Matthaei Dresseri Rhetorica	52
[1641]	Ejusdem Grammatica graece	54

[1642]	Ioannis Weberi Discursus curiosi et fructuosi	55
[1643]	Ejusdem Ars discurrendi	56
[1644]	Dominici Baudii Epistolarum Centuriae Tres	57
[1645]	Nicolai Caussini Symbola Hieroglyphica etc.	58
[1646]	Ludovici Granatensis Rhetorica Ecclesiastica	59
[1647]	Augustini Valeti Eadem	60
[1648]	M. T. Ciceronis Epistolae <i>ad Atticum</i>	61
[1649]	Ejusdem Eadem cum explicationib[us] Ioannis Rhenii	62
[1650]	Ejusdem Tusculanae Quaestiones	63
[1651]	Polydori Vergilii Adagia. Item S. Chrysostomi de Perfecto Monacho et Rege	64
[1652]	Alberti Schaur Methodus conscribendi Epistolas	65
[1653]	Viti Amerbacchii Orationes duae	66
[1654]	fabii Quintiliani Oratoriae Institutiones	67
[1655]	Erasmi Sarcenii Rhetorica	68
[1656]	Cypriani Soarii Eadem	69
[1657]	Anonymi Liber de anima	70
[1658]	Item Commentaria in Libros Physicoru[m] Aristotelis	71
[1659]	Ioannis Velscurionis in Physicam Aristotelis Commentarii	72
[1660]	Simonis Verrapaei Institutiones Scholasticae	73
[1661]	Gaspari Contareni Speculum Optimi Magistratus	74
[1662]	Georgii Hnischii Institutiones Dialecticae	75
[1663]	Ioannis Caesarii Dialecticae	76
[1664]	Anonymi Florilegium Politicum	77
[1665]	Adami Contzen de Statu Aulicorum Magnatum[ue]	78
[1666]	Matthaei Bembi Bellator Christianus	79
[1667]	Ejusdem Idem	80
[1668]	Anonymi Origo Artium	81
[1669]	Viti Amerbachii Orationes Duo	82
[1670]	Stanislawi Jaworski (?) Specimina Litteraria (?)	83
[1671]	<i>Theses philosophiae</i>	84
[1672]	<i>Stanislawi Jaworski Specimina Litteraria</i>	85
[1673]	[...]	86
[1674]	[...]	87
[1675]	<i>Christophoro Schreibero Philosophia compend[iosa]</i>	89!

SUB LITERA

F₄POLITICI OECONOMI PHILOSOPHI TAM ETHICI QUAM
SPECULATIVI ET ORATORES IN 12MO

[1676]	Ioannes Weberi Dotes Boni Principis	1
[1677]	N. Pomey institutiones Rhetoricae	2
[1678]	Balthasaris Geraldini Quaestiones Philosophicae	3
[1679]	Iani Gruteri Animadversiones in Senecam	4
[1680]	Ejusdem Eadem	5
[1681]	Francisci Petrarchae de Remediis fortunae	6
[1682]	Ejusdem de Iisdem	7
[1683]	Gasparis Bertholini peripatheticae Logicae praecepta	8
[1684]	Petri Rami Dialectica	9
[1685]	Patrum Soc[ietatis] IESU Orationes 50 de Passione Domini	10
[1686]	Casimiri Patrocz Orationes	11
[1687]	Plinii Caecilii Epistolae	12
[1688]	Matthaei Tympii Symposiaca	13
[1689]	Ioannis Kwiatkiewicz Phoenix Rhetorum	14
[1690]	Epicteti Enchiridion et Cebetis Tabula	15
[1691]	Georgii Plachij Rosa Pantaphylla seu Orationes de Beata	16
[1692]	Ejusdem Eadem	17
[1693]	Incerti de Horticultura Libellus germ[anice]	18
[1694]	Ejusdem Idem	19
[1695]	[...]	20
[1696]	Ioannis Ionstoni Thaumato-graphia	21
[1697]	Flavii Vegetii de re militari [...]	22
[1698]	<i>Nicolai Noovilli considerationes Politicae</i>	23

SUB LITERA

G

POETAE GRAMATICI ET
VOCABULARII IN FOLIO

[1699]	Ambrosii Calepini Dictionarium 12 linguar[um]	1
[1700]	Ejusdem	2
[1701]	Ioannis Scapulae Lexicon Graeco-latinum	3
[1702]	Erasmi Roterodami Proverbia	4
[1703]	Gvarini Veronensis Vocabularius	5
[1704]	Ejusdem Idem	6
[1705]	<i>Calepini Dictionarium latinum cum littera Petri gothice</i>	7
[1706]	<i>Cnapii Dictionarium Polonicum</i>	8

SUB LITERA

G₂

POETAE GRAMATICI ET VOCABULARI IN 4TO

[1707]	Athanasii Kircheri disertationes de lingua Aegipt[ica]	1
[1708]	Ioannis Scapulae Lexicon Graeco Latinum	2
[1709]	Gvarini Veronensis Artes diphtongandi, punctandi, accentu[andi]	3
[1710]	Petri Desypodii Dictionarium <i>M T. Ciceronis Epist[ulae] ad Familiares</i>	4
[1711]	Michaelis Hacki B[eatissi]ma MARIA semp[er] Immaculta. metrice ost[e]nsa	5
[1712]	Ejusdem Idem	6
[1713]	Ejusdem Idem	7
[1714]	Gregorii Cnapii Thesaurus latino-Polono-Germanic.	8
[1715]	Ejusdem Idem	9
[1716]	Ioannis Isaac Perfectissima Hebraea Grammatica. In 2da parte Meditationes in Librum Ruth	10
[1717]	Balthasaris Fontani Dictionarium Trilingve	11
[1718]	Emmanuelis Alvari Grammatica	12
[1719]	Ovidii Nassonis Metamorphoseon Lib[ri] XV	13
[1720]	<i>Henrici Ioly Carmina</i>	14

SUB LITERA

G₃

POETAE GRAMATICI ET VOCABULARII IN 8VO

[1721]	Petri Desypodii Dictionarium latino-graeco-Germanicu[m]	1
[1722]	Ejusdem Idem	2
[1723]	Ioannis Frisii Dictionarium Bilingve	3
[1724]	Cornelii Valerii Grammatica	4
[1725]	Clavis ad linguam Germanicam et Polonicam	5
[1726]	N. Caderini Dictionarium latino-Italicum	6
[1727]	Ioannis Dispauterii Grammatica et Syntaxis	7
[1728]	Emmanuelis Alvari Institutiones Grammaticae	8
[1729]	Ioannis Comenii Nomenclator Orbis Sensualis seu Omnium rerum in Orbe	9
[1730]	Ejusdem Ianua linguarum	10
[1731]	Hermanni Hirsfeld	11
[1732]	Nicolai Wolkmarii Dialogi Latino-germanico-Polonici	12
[1733]	Incerti Dictionarium latino-graeco-gallicum	13
[1734]	N.N. Grammatica Galico-Germanica <i>linguae Bohemicae</i>	14
[1735]	Iacobi Gretseri Rudimenta linguae Graece	15

[1736]	Nicolai Wolkhari Dialogi Latino-germanico-Polonici	16
[1737]	Anonymi Collectio vocum omnium Gallicaru[m] polon[arum] Germ[anarum] et latinar[um]	17
[1738]	Nicolai Clenardi Institutio Graecae lingvae	18
[1739]	Philippi Melanchtonis Grammatica	19
[1740]	Emmanuelis Alvari grammatica Institutio	20
[1741]	Sethi Calvisii Enchiridion Lexici Latino Germanici	21
[1742]	Anonymi Novus Synonymoru[m] Thesaurus	22
[1743]	Item Dictionarium latino-graeco-Gallicum	23
[1744]	Wolfgangi Schonslederi Promptuarum Germanico-latinum	24
[1745]	Ejusdem Idem	25
[1746]	Iacobi Welleri Grammatica Graeca Nova	26
[1747]	Nicolai Clenardi Tabulae in gramaticam hebraeam	27
[1748]	Carmina Graeca	28
[1749]	Corneli Schonaei Comedia Sacrae Stylo Terentiano	29
[1750]	Aelij Donati Elementa Grammatica	30
[1751]	Francisci Vergarae Gramatica Graeca	31
[1752]	Sophoclis Tragediae graecae	32
[1753]	Ioannis Comenii Ianua linguarum reserata	33
[1754]	Ioannis Daubman Dialogus Polonico germanicus	34
[1755]	Ejusdem Catonis Moralis Philosophi libellus	35
[1756]	Anonymi Principia Grammaticae germanicae	36
[1757]	Ioannis Buxtorfii Epitome Grammaticae Hebraeae	37
[1758]	Emmanuelis Alvari Prosodia	38
[1759]	Ejusdem Institutio Grammatica	39
[1760]	Ioannis Comenii Nomenclatura Omnium Reru[m] Mundi	40
[1761]	Henrici Decimatoris Sylva vocabulorum et Phrasium	41
[1762]	Auli Gerardi Dalamhi Tragediae	42
[1763]	Aureli Prudentii Carmina varii generis	43
[1764]	Ovidii Nasonis Fastorum Tristium etc. libri	44
[1765]	Hesiodi Ascraei Opera Poetica	45
[1766]	N. Poemata Graeca	46
[1767]	Aesopi Fabulae	47
[1768]	Laurentii Vallae Elegantia Gramaticae	48
[1769]	Homeri Ilias	49
[1770]	Horatii Ars Poetica	50
[1771]	Sethi Calvisii Enchiridion Lexici latino-germanici	51
[1772]	Petri Nannii Miscellanea	52
[1773]	Pauli Aler Gradus ad Parnassum	53
[1774]	Cypriani Soarii Ars Retoricae	54
[1775]	Anonymi Gradus ad Parnassum	55
[1776]	<i>Alexandri Schertner Polnisch und Teutsch Brief Buch</i>	56

[1777]	<i>I[oaannis] Gretseri institutiones linguae graecae</i>	56
[1778]	<i>Synonyma Diction. Polono-latinum</i>	57

SUB LITERA

G₄

[1779]	Iacobi Typotii Symbola Pontificum Imperatorum etc.	1
[1780]	Euripidis Tragediae <i>graece</i>	2
[1781]	Ejusdem eadem	3
[1782]	Petri Gautruche Historia Poetica	4
[1783]	Aeschili Tragediae	5
[1784]	Virgili Opera Omnia	6
[1785]	Baptistae Gvarini Comaediae Italice	7
[1786]	Gregorii Cnapii Idiotismi Polonici paraphrastice explicati	8
[1787]	Ioannis Oveni Epigrammata	9
[1788]	Bernardini Stephonii Tragedia de Cripso	10
[1789]	Matthaei Tympii Convivioru[m] condimenta s[eu] Sales Mensales	11
[1790]	Senecae Tragediae	12
[1791]	Claudii Paradini Symbola Heroica	13
[1792]	Anonymi Schola curiositatis s[eu] Antydotum Melancholiae	14
[1793]	Ovidi Metamorphosis	15
[1794]	Aesopi et aliorum Fabulae	16
[1795]	Emmanuelis Thesauri Elogia Sanctorum Veteris Testamenti	17
[1796]	Ioanis Comenii Ianua Linguarum reserata	18
[1797]	Ioannis Pilloti Institutio Gallicae linguae	19
[1798]	Incerti Dictionarium 6. Linguarum	20
[1799]	Iacobi Bidermani Utopia seu Sales	21
[1800]	Hermani Mott Medulla Musices Choralis	22
[1801]	Anonymi Cationale	23

SUB LITERA

H

CONCIONATORES SEU SERMONARII

IN FOLIO

[1802]	Laurentii Beyerlinck Theatrum vitae humanae Tom I	1
[1803]	Ejusdem Tom. II	2
[1804]	Ejusdem Tom. III	3
[1805]	Ejusdem Tom. IV	4
[1806]	Ejusdem Tom. V	5
[1807]	Ejusdem Tom. VI	6
[1808]	Ejusdem Tom. VII	7

[1809]	Ejusdem Operum Index G[e]n[era]lis	8
[1810]	Item Ejusdem alio typo Idem Theatrum Tom. I	9
[1811]	Ejusdem Tom. II	10
[1812]	Ejusdem Tom III	11
[1813]	Ejusdem Tom IV et Index Generalis	12
[1814]	Iosephi Langi Florilegium Magni Generalis Codex	13
[1815]	Ejusdem Tom. II	14
[1816]	Ejusdem Palyanthea Nova	15
[1817]	Francisci Labata Apparatus Concionatorius	16
[1818]	Petri Berchorii Repertorium Morale Concionatorib[us] utilissimum	17
[1819]	Ejusdem Tom. II	18
[1820]	Ejusdem Tom. III	19
[1821]	Philippi Bosquier Operum Concionatoriorum Tom. I	20
[1822]	Ejusdem Tom. II	21
[1823]	Ioannis Geiler Sermones germ[anice] In 2da parte Tauleri Hollandice	22
[1824]	Ioannis Grist Concionatorium Alphabetum	23
[1825]	Leonardi de Utino Conciones Quadragesimales	24
[1826]	Ejusdem Sermones de Sanctis	25
[1827]	Hugonis a Prato Sermones dominicales	26
[1828]	Ioannis Carthagena Homiliae Sacrae	27
[1829]	Iacobi Massenii Sermones de fine Hominis	28
[1830]	Ludovici Granatensis Sermones Quadragesimales germ[anice]	29
[1831]	Ejusdem Pars hymealis germ[anice]	30
[1832]	Ejusdem Conciones in totius anni Dominicas et Festa	31
[1833]	Martini Eisengrein Postilla Catholica in Dominicas	32
[1834]	Aleuini Homiliae variorum Patrum. In 2da parte Dominici Mirabelli Polyanthea	33
[1835]	Mathiae Schuffenhawer Opus Concionatorium	34
[1836]	Ejusdem Exemplaria Poenitentiae et Impoenitentiae. In 2da parte Philippi Hartung Problemata Evangelica	35
[1837]	Meffret Sermones de tempore	36
[1838]	Michaelis Hacki Sermonum Asceticorum Tom. I, II et III	37
[1839]	Ejusdem Tom IV, V et VI	38
[1840]	Item Ejusdem Tom. I, II et III	39
[1841]	Item Ejusdem MARIA Deipara semper Virgo demonstrata	40
[1842]	Iacobi Lobbetii Quaestiones in Evangelia toti Anni Tom. I, II et III	41
[1843]	Ejusdem Tom: IV	42
[1844]	Ioannis Feri Postilla in Dominicas	43
[1845]	Mathiae Fabri Concionum Opus Tripartitum in Dominicas	44
[1846]	Ejusdem in Festa	45
[1847]	Ejusdem Auctarium Operis Tripartiti	46

[1848]	Ejusdem Idem	47
[1849]	Item Ejusdem Conciones in Dominicis	48
[1850]	Ejusdem in Festa	49
[1851]	Item Ejusdem Sermones Funebres et Nuptiales	50
[1852]	Item Ejusdem Concionum pars hymealis	51
[1853]	Ejusdem Concionum pars aestivalis	52
[1854]	Georgii Scherers Opera tum Concionatoria tum Dogmatica germ[anice]	53
[1855]	Ejusdem Festivale germ[anice]	54
[1856]	Iaonnis Lopez Epitome SS. [Sanctorum] Doctorum Opus Concionatorium	55
[1857]	Ejusdem Idem SS. [Sanctorum] Patrum	56
[1858]	Archangeli a S[ancto] Georgio vox centupla laudis SS ^{um} [Sanctorum] germ[anice]	57
[1859]	Pelbarti de Themasvar Sermones Pomeri de tempore	58
[1860]	Ejusdem de SS [Sanctissima] et de B[eatissi]ma V[irgine] MARIA	59
[1861]	Ejusdem de Sanctis	60
[1862]	Ejusdem Mariale s[eu] Corona B[eatissi]mae Stellarum	61
[1863]	Ejusdem Sermones per totum Annum	62
[1864]	Cujusdam Cisterciensis Sermones	63
[1865]	Iacobi de Voragine Sermones de Sanctis	64
[1866]	Discipuli Sermones MSS	65
[1867]	Item Ejusdem MSS	66
[1868]	Bernardini de Bustis Mariale	67
[1869]	Ejusdem Idem	68
[1870]	Ejusdem Idem. In 2da parte Incertoriu[m] Authoru[m] Mariale	69
[1871]	Nicolai de Lyra in Epistolas Dominicarum. Et Mathaei de Cracovia in Epistolas Festorum Sermones MS	70
[1872]	Leonardi de Utino Sermones aurei et Thesaurus Novus	71
[1873]	Peregrini N. Sermones de Sanctis	72
[1874]	Incerti Sermones in Festa	73
[1875]	Roberti Caracioli Sermones de Sanctorum laudibus	74
[1876]	Ejusdem Idem de SS [Sanctis]	75
[1877]	Ejusdem in Dominicis	76
[1878]	Ejusdem Sermones	77
[1879]	Henrici Herp Sermones	78
[1880]	Ejusdem de Praeceptis DEI Sermones	79
[1881]	Ejusdem Idem, quib[us] accesere alia opuscula	80
[1882]	Incerti Sermones in Dominicis	81
[1883]	Item Sermones in Dominicis et Festa	82
[1884]	Roberti de Luteo Opus Quadragesimale	83
[1885]	Ejusdem Idem de poenitentia	84

[1886]	Augustini de Ankona Iordanis et alioru[m] Sermones MS	85
[1887]	Procopii Templini Dominicale germ[anice]	86
[1888]	Ejusdem Sermones s[eu] Conciones de Sanctis germ[anice]	87
[1889]	Petri Skarga Conciones polonice	88
[1890]	<i>Pauli Kaczynski Serm[ones] Domin. polonice</i>	89
[1891]		
[1892]	<i>Nicolai de Dijon Serm[ones] 2 Tom.</i>	90-91
[1893]		
[1894]		
[1895]	<i>Bourdalone Serm[ones] 3 Tom.</i>	92-94

SUB LITERA

H₂

CONCIONATORES S[EU] SERMONARII

IN QUARTO

[1896]	Petri Spinelli de B[eatissi]ma Virgine Op[us] ex S[acra] Scriptura contextu[m]	1
[1897]	Pelbarti de Themasvar Quadragesimale	2
[1898]	Roberti Bellarmini Conciones	3
[1899]	Iacobi Marchantii Hortus Pastorum	4
[1900]	Ejusdem Iacobi Marchantii Hortus Pastorum Tom 1	5
[1901]	Ejusdem Iacob Tomus 2 et 3	6
[1902]	Ejusdem Iacob Marchantii Candelabrii Mysticum	7
[1903]	EjUSD[em] Rationale Evangelizantium	8
[1904]	Ejusdem Idem	9
[1905]	Bartholomaei de Scobar Conciones in Festa Domini	10
[1906]	Ejusdem Adventuales et Quadragesimales	11
[1907]	Ejusdem in Festa B[eatissi]mae	12
[1908]	Iacobi Segers Conceptus Morales in Dominicas	13
[1909]	Petri Besaei Conceptus Theologici in Quadragesima et Pascha	14
[1910]	Ejusdem Idem	15
[1911]	Ejusdem in Festa totius Anni	16
[1912]	Ejusdem in Dominicas totius Anni	17
[1913]	Ejusdem in ead[em] toti[ius] Anni Tom. I	18
[1914]	Ejusdem in Festa Tom. III	19
[1915]	Ejusdem de Quatuor Novissimis Tom IV	20
[1916]	Thomae a Willanova Conciones Sacrae	21
[1917]	Ludovici Kellen Medulla Cedri s[eu] Conciones per totu[m] Annum	22
[1918]	Item Ejusdem Pars [...]	23
[1919]	Ejusdem Pars 2da	24

[1920]	Ejusdem Pars 3tia	25
[1921]	Ejusdem Adventuale	26
[1922]	Iacobi de Voragine in Totum Annu[m]	27
[1923]	Ludovici Granatensis Quadragesimale	28
[1924]	Ejusdem in Dominicas totius Anni	29
[1925]	Ejusdem Idem	30
[1926]	Ejusdem Idem	31
[1927]	Ejusdem Idem	32
[1928]	Ejusdem in Dominicas et Festa simul	33
[1929]	Henrici Ionghen Nuptiae Agni s[eu] pro Inductionib[us] Religiosorum	34
[1930]	Brunonis Neusser Directoriu[m] Superiorum s[eu] pro Religiosoru[m] p[ro]fessionib[us]	35
[1931]	Ejusdem Idem	36
[1932]	Węgrzynowij Alphabetum Immaculatae Conceptionis B[eatae] V[irginis] MARIAE	37
[1933]	Hieronymi Padouii [!] Christialogia	38
[1934]	Ejusdem Eadem	39
[1935]	Antoni Viera Sermones Selectissimi	40
[1936]	Ioannis Tauleri Sermones	41
[1937]	Ioannis Mantelii Discurs[us] de Conversione S[ancti] Augustini	42
[1938]	Matthiae Fabri Concionum pars hymealis	43
[1939]	Ejusdem Conciones funebres et Nuptiales	44
[1940]	Christophori Braun Sermones in Dominicas	45
[1941]	Ejusdem Idem de Sanctis	46
[1942]	Georgii Riocani Seraphica Hierarchia Discursuum P[rae]dicabiliu[m]	47
[1943]	Thomae Reinae Quadragesimale	48
[1944]	Augustini Grieninger Refugium Parochorum	49
[1945]	Claudii a IESU Epulum Eucharisticum seu Sermones de Eucharistia. In 2da parte Georgii Polaccii Commentum in Bullam Urbani VII pro Iubilaeo	50
[1946]	Petri Rotae Discursuum Tom. I	51
[1947]	Ejusdem Tom II	52
[1948]	Stephani a S[ancto] Paulo Alphabetum Morale	53
[1949]	Alberti Tylkowski Breviarium Concionatoriu[m] s[eu] Dominicales	54
[1950]	Ejusdem Conciones in Festa Beata et Funebres	55
[1951]	Ejusdem de Sanctis	56
[1952]	Philippi Kisseli Exhortationes ad Religiosos	57
[1953]	Ejusdem Sermones Funebres	58
[1954]	Henrici Engelgrave Conciones in Dominicas	59

[1955]	Ejusdem in Festa	60
[1956]	Ejusdem in Eadem	61
[1957]	Christophori Selhamer Conciones in Festa per Annum	62
[1958]	Ejusdem in Dominicis	63
[1959]	Ioannis Poszakowski Concionum pro Dominicis pars I <i>Polonice</i>	64
[1960]	Ejusdem Pars II <i>Polonice</i>	65
[1961]	Andreae Murchynski pro Festis Polonice	66
[1962]	Hyacinthi Liberii P[...] de Beata	67
[1963]	Philippi Diez Sermones pro tota Quadragesima	68
[1964]	Ejusdem pro Dominicis	69
[1965]	Ejusdem Idem	70
[1966]	Ejusdem in Festa	71
[1967]	Wilhelmi Alverni Sermones in Evangelia et Epistolas	72
[1968]	Michaelis Pexenfelder Discurs[us] de Beata	73
[1969]	Ejusdem Idem	74
[1970]	Ejusdem Concinator Historicus Pars I et II	75
[1971]	Ejusdem Pars III	76
[1972]	Ejusdem Eadem Pars III	77
[1973]	Ejusdem Idem Concinator Historic[us]	78
[1974]	Mathiae Keul Echo Trinaria s[eu] Conciones in Dominicis	79
[1975]	Luciani Montifontani Moralium Concionu[m] Dominicale et 40male	80
[1976]	Nicolai Denüse Gemma Praedicantium	81
[1977]	Antonii a Burgundia Mundi lapis Lydi[us] s[eu] Opusculum [!] Morale	82
[1978]	Incerti Postilla MSS	83
[1979]	Gabrielis Biel Sermones	84
[1980]	Gabrielis Barelete Sermones . In 2da parte Tractatu[s] de 7 Sacramentis	85
[1981]	Leonardi de Utino Sermones Quadragesimales	86
[1982]	Petri Carlii Sermones Sacri in Dominicis	87
[1983]	Antonii Vercellis Conciones in variam materiam	88
[1984]	Ioannis Schön=Leben Conciones Dominicales	89
[1985]	Ejusdem Considerationes Quadragesimales et Virginea Palma	90
[1986]	Laurentii Rudzewski Conciones polonice	91
[1987]	Caspari Knitel Conciones Dominicales	92
[1988]	N. de la Vaga Sermones de Sanctis	93
[1989]	Casimiri Flieslin Theatrum Gloriam Sanctorum	94
[1990]	Caesarii Homiliae per Annum	95
[1991]	Nicolai Riccardi Sermones super Lytanas de Beata Italice	96
[1992]	Gvilielmi Plati discurs[us] de Beata et S[anctis]s[i]mo Sacramento Italice	97

[1993]	Procopii Capucini Patrocinale germanice	98
[1994]	Ejusdem Funerale germanice	99
[1995]	Roberti Bellarmini Postilla germanice	100
[1996]	Ejusdem eadem germanice	101
[1997]	Ioannis Hesselbach Conciones funebres germanice	102
[1998]	Abrahae a S[ancta] Clara aliquot Conciones germanice	103
[1999]	Ejusdem	104
[2000]	Ejusdem Iudas Archy Nequam	105
[2001]	Ejusdem pars 2da	106
[2002]	Ejusdem pars 3tia	107
[2003]	Ejusdem pars 4ta	108
[2004]	Ejusdem pertractatio Variorum	109
[2005]	Ioannis Eberhardi Conciones funebres	110
[2006]	Ioannis de Matha Triumphus Christi s[eu] pro So[l]lemnit[at]i]bus Ch[ris]ti	111
[2007]	Sebastiani a Matre DEI Elogia Symbolica B[eatissi]mae	112
[2008]	<i>Benedicti XIII Papae Conciones</i>	113
[2009]	<i>Joli Sontags Predigten</i>	114
[2010]	<i>Antoni Czerniewski Dominicales Conciones polonice</i>	115

SUB LITERA

H₃

CONCIONATORES S[EU] SERMONARII

IN OCTAVO

[2011]	Roberti de Latio Sermones	1
[2012]	Ludovici Granatensis Sylva locorum Communium	2
[2013]	Ejusdem Index et Tom I. Concionum	3
[2014]	Ejusdem Tom. I de Tempore	4
[2015]	Ejusdem Idem	5
[2016]	Ejusdem Tom: II	6
[2017]	Ejusdem Tom. III	7
[2018]	Ejusdem de Sanctis medii Anni Sermones	8
[2019]	Ejusdem Idem	9
[2020]	Timothei Schringeri Morale S[ancti] Eloquii Subsidiu	10
[2021]	Ejusdem Idem	11
[2022]	Laurentii Beyerlinck Festa pars Aestivalis	12
[2023]	Ejusdem Eadem	13
[2024]	Ejusdem Pars hymealis	14
[2025]	Ejusdem Pars Tertia	15
[2026]	Francisci Costeri Concionum Pars I	16
[2027]	Ejusdem Pars II	17

[2028]	Ejusdem Pars III	18
[2029]	Ioannis Osorii Concionum Tom I	19
[2030]	Ejusdem Tomul[us] II	20
[2031]	Ejusdem Tom. III	21
[2032]	Item Ejusdem alterius Editionis Tom I	22
[2033]	Ejusdem Tom II	23
[2034]	Ejusdem Tom III	24
[2035]	Ejusdem Tom IV	25
[2036]	Ejusdem Tom V	26
[2037]	Petri Bessei Conciones	27
[2038]	Ejusdem gallice	28
[2039]	Iacobi de Voragine Sermones Dominicales per totum Annu[m]	29
[2040]	Ejusdem sine principio et fine	30
[2041]	Thomae Stapletoni Promptuarium Catholicu[m]	31
[2042]	Ejusdem pars aestivalis	32
[2043]	Ejusdem pars hymealis	33
[2044]	Gabrielis Inchini Conciones de 4 Novissimis	34
[2045]	Eadem Ejusdem	35
[2046]	Ejusdem de viis caelestibus	36
[2047]	Haymonis Episcopi Concionum pars hyem[alis]	37
[2048]	Ejusdem pars aestivalis	38
[2049]	Ejusdem Eadem	39
[2050]	Petri de Palude Sermones 40males	40
[2051]	Ejusdem in Dominicis	41
[2052]	Iudoci Clichtovei Homiliarum pars 3tia	42
[2053]	Francisci Polygrani Concionum pars 3tia	43
[2054]	Nicolai Gallerii Praxis explicandi Evangelia	44
[2055]	Stanislai Socolovii Orationes Ecclesiasticae 7. In 2da parte Nicolai Gallerii modus explicandi Evangelia	45
[2056]	Rudolpho a Tossignano Dictionarium Concionarium	46
[2057]	Hyeronymi Povodovii 3 Conciones controversisticae	47
[2058]	Ejusdem Conciones de Statu et Dignitate Clericorum	48
[2059]	Ioannis Bodeni Conciones Morales et Doctrinales	49
[2060]	Ioannis Marii Scribonii Conciones Adventuales	50
[2061]	Philippi Bosquieri Scipio Claudicantium	51
[2062]	Friderici Bartschii Tractatio Controversiarum Concionatoria	52
[2063]	Ioannis Gori Quadragesimalium Concionum Tomi 2	53
[2064]	Petri Cotoni Conciones de praecipuis Fidei Mysteriis	54
[2065]	Wilhelmi Molitoris Parati Sermones in Evangelia	55
[2066]	M. Maruli Evangelistarum seu Conciones in Evangelia	56
[2067]	Sebastiani Ubermanowicz Conciones aliquot Adventuales polonice	57
[2068]	Ejusdem Eadem	58

[2069]	Ejusdem Eadem	59
[2070]	Ioannis Werberi Discurs[us] curiosi germanice	60
[2071]	Abraham a S[ancta] Clara de Opificibus libell[us] moralis germanice	61
[2072]	Ejusdem Idem germanice	62
[2073]	Ejusdem Idem germanice	63
[2074]	Procopi Templini Catehismale s[eu] Conciones Catechismales opusc[ulum] 1mum	64
[2075]	Ejusdem Opusculum 2	65
[2076]	Ejusdem Opusculum 4tum	66
[2077]	Ejusdem Opusculum 5tum	67
[2078]	Vincentii Cyconiae Sermones VII de S[anctis]s[i]ma Eucharistia	68
[2079]	Gaspari Balsam Conciones per totum annum polonice	69
[2080]	<i>Laurenti Dunina Conciones Dominic[ales] et festa tres Tomi</i>	70
[2081]	– " –	71
[2082]	– " –	72
[2083]	<i>Felicis Synakiewicz Conciones Dominic[ales] usque ad Pascha</i>	73

SUB LITERA

H₄

CONCIONATORES S[EU] SERMONARIJ

IN 12MO

[2084]	S. Francissi Salesii Exhortationes	1
[2085]	Friderici Nauseae Conciones	2
[2086]	Thomae Hibernii Flores Doctorum Illustrium	3
[2087]	Ludovici Granatensis Conciones in Adventum	4
[2088]	Procopii Templini in vitam S[anctae] Erentrudis Conc[iones] germanice	5
[2089]	Ejusdem Eadem	6

Sub Litera

I

IURISTAE CANONICI ET CIVILES

IN FOLIO

[2090]	Gratiani Decretum cum multis	1
[2091]	Gregorii Noni 5 Libri Decretalium	2
[2092]	Ejusdem Idem	3
[2093]	Liber VI Decretalium et Extravagantes Ioannis XXII	4
[2094]	Supplementum ad Libros Decretalium	5
[2095]	Augustini Beroii in 1ma[m] partem libri 1mi Decretaliu[m] Comment[arius]	6

[2096]	Ejusdem in 3tium librum Decretalium Comment[arius]	7
[2097]	Bartholomaei de S[ancto] Concordio opus Canonico Iuridicum	8
[2098]	Excellentissimoru[m] Doctoru[m] repetitiones in 1ma[m] partem ff et 2dam ff Veteris	9
[2099]	Eorundum [!] Eaedem in 2dam partem C et ff Novae	10
[2100]	Angeli de Arena Commentarii in Ius Canonicum	11
[2101]	Ius Canonicum	12
[2102]	Iustiniani Imperatoris Codex et Ius Civile	13
[2103]	Ejusdem et Aliorum Constitutiones Civiles	14
[2104]	Marci de Mantii a Interpretationes varioru[m] Capitu[m] ex Digestis	15
[2105]	Severini Bini Omnia Concilia Generalia Tomi I pars 1ma	16
[2106]	Ejusdem Eorundem Tomi I pars II	17
[2107]	Ejusdem Eorundem Tomi II pars I	18
[2108]	Ejusdem Eorundem Tomi II pars II	19
[2109]	Ejusdem Eorundem Tomi III partis I sectio 1ma	20
[2110]	Ejusdem Eorundem Tomi III partis I sectio 2da	21
[2111]	Ejusdem Eorundem Tomi III pars II	22
[2112]	Ejusdem Eorundem Tomi IV pars I	23
[2113]	Ejusdem Eorundem Tomi IV pars II	24
[2114]	Petri Tholosani Syntagma Iuris Universi Civilis	25
[2115]	Bartholomaei a Saliceti Operum Iuridicorum Tom I et II	26
[2116]	Ejusdem Tom III et IV	27
[2117]	Camilli Borelli Summa Decisionum Universarum	28
[2118]	Bullarium	29
[2119]	Emmanuelis Roderici Nova Collectio Privilegioru[m] Ap[osto]l[ic]o[r]u[m]	30
[2120]	Martini Navarri Comment[arius] in quaedam Decreti capita	31
[2121]	Ejusde[m] Interpretatio quondam Titullorum libroru[m] Decretaliu[m]	32
[2122]	Augustini Barbosa Collectanea Doctorum in Ius Pontificiu[m] T[omus] I	33
[2123]	Ejusdem Tom. III.	34
[2124]	Ejusdem in 1ma[m] partem Decreti Gratiani	35
[2125]	Ejusdem Collectanea Doctorum in Concilium Tridentinum	36
[2126]	Ejusdem de Officio et potestate Episcopi	37
[2127]	Ejusdem de Officio et potestate Parochi	38
[2128]	Item Summa Apostolicaru[m] decisionum	39
[2129]	Ejusdem Collectaneorum in Codicem Iustiniani Tom. I	40
[2130]	Ejusdem Eorundem Tom. II	41
[2131]	Ejusdem Tractatus varii Iuridici	42
[2132]	Ejusdem de officio et potestate Parochi	43
[2133]	Ejusdem de officio et potestate Episcopi tripartita descriptio	44

[2134]	Ejusdem Praxis exigendi pensiones	45
[2135]	Ejusdem Commentarii ad Interpretationem SS. [Sanctissimi] Tituli de Iuridicis	46
[2136]	Didaci Covarruviae Opera Iuridica	47
[2137]	Ejusdem Eadem	48
[2138]	Liber VI Decretalium	49
[2139]	Innocentii III Epistolarum Tom. I	50
[2140]	Ejusdem Tom. II	51
[2141]	Ioannis de Luca Cardinal[is] Tractatus I	52
[2142]	Item Ejusdem Tom. I	53
[2143]	Ejusdem Tom. II	54
[2144]	Ejusdem Tom. III	55
[2145]	Ejusdem Tom. IV	56
[2146]	Ejusdem Tom. V	57
[2147]	Ejusdem Tom. VI	58
[2148]	Ejusdem Index Generalis	59
[2149]	Francisci Longi a Coriolano Summa Conciliorum omnium	60
[2150]	Ejusdem Eadem	61
[2151]	Nicolai Garciae Tractatus de Beneficiis	62
[2152]	Ejusdem Idem	63
[2153]	Francisci Pellizani Manuale Regularium Tom. I	64
[2154]	Ejusdem Tom. II	65
[2155]	Henrici a Segusio Card[inalis] Summa Aurea Iuris	66
[2156]	Prosperi Farinacii Operum juridicorum Tom. I	67
[2157]	Ejusdem Tom. II	68
[2158]	Ejusdem Tom. III	69
[2159]	Ejusdem Tom. IV	70
[2160]	Ejusdem Tom. V	71
[2161]	Ejusdem Tom. VI	72
[2162]	Ejusdem Tom. VII	73
[2163]	Ejusdem Tom. VIII	74
[2164]	Ejusdem Tom. IX	75
[2165]	Benedicti Carpzovii Rerum Criminalium practica 9na.	76
[2166]	Antonii Gomezii Comment[arius] Iuris Civilis	77
[2167]	Sigismundi Scacciae de Sententia et re judicata Tractatus	78
[2168]	Ejusdem de appellationibus	79
[2169]	Melchioris Haiminsfeldi Constituones Rescripta et Imperatoru[m]	80
[2170]	Brunonis Chassaing de Privilegiis Regularium	81
[2171]	Georgii Menii Duo gladii potestatis Sacrae et Civilis germ[anice]	82
[2172]	Iacobi Spigellii Lexicon Iuris Civilis	83
[2173]	Pauli Granucii decisionum Sa[cra]e Rotae Romanae lib[ri] 2. In 2da parte Baptistae Aymi de Alluvionibus Tractatus	84

[2174]	Ejusdem Idem	85
[2175]	Iulii Clari I. C. opera Iuridica tam Canonica q[a]m Civilia	86
[2176]	Canones Apostolorum veteru[m] Conciliorum Constitutiones etc.	87
[2177]	Bartholomaei Brixien[s]is Concordantia Decretorum Gratiani	88
[2178]	Andreae Alciati libri iuridici. In 2da parte Udalrici Zasii Intellectus Singulares in nonnulla loca Iuris Civilis	89
[2179]	Concilia Omnia tam generalia quam particularia Tom. I	90
[2180]	Eadem Tom. II.	91
[2181]	Martini N. Margarita sive Index Decreti	92
[2182]	Incerti Tractatul[us] rerum expetendarum ante Concilium et varia alia Opuscula Dogmatica Moralia etc.	93
[2183]	Didaci Covarruviae relectionum in Ius Pontificiu[m] Tom I et II	94
[2184]	Ejusdem earund[em] Tom. III et IV	95
[2185]	Dominici Bannez decisiones de Iure et Iustitia	96
[2186]	Flavii Bullarum Compendium usq[ue] ad Paulum V	97
[2187]	Gvilelmi Redoani Opera omnia Iuridica	98

SUB LITERA

I₂

IURISTAE TAM CANONICI QVAM CIVILES

IN 4TO

[2188]	Aegidi Perrini Institutiones Iuris Civilis	1
[2189]	Azonis Summa Iuridica Civilis	2
[2190]	Roberti Marantae Speculum aureum et lume[n] Advocatoru[m]	3
[2191]	Matthaei Wensenbecii in C[orpus] Iustiniani Comment[arius]	4
[2192]	Ioannis de Ferrariis Practica Singularis Iuris Civilis	5
[2193]	Petri Tholosani Iuris Canonici partitiones	6
[2194]	Ioannis van Axel Totius Iuris Canonici Compendium	7
[2195]	Augustini Barbosae praxis exigendi pensiones	8
[2196]	Oliverii Beltramini S[anctae] Rotae Romanae decisiones	9
[2197]	Friderici Hiltropii Processus iudiciarius	10
[2198]	Petri Rebuffi de concordia int[er] Leonem X Regem Gall[orum] et Germanos	11
[2199]	Petri de Mussis Formularium Instrumentoru[m]	12
[2200]	Hieronymi Treutleri in [...] Commentarii	13
[2201]	Mathiae Stephani Discursus Academici ex Iure publico	14
[2202]	Gvilhelmi Durandi Speculum Iuridicoru[m] axiomatum	15
[2203]	Petri Rebuffi Praxis Beneficiorum	16
[2204]	Stephani Quaranta Summa Bullarii et Constitutionum	17
[2205]	Liber VI Decretalium	18
[2206]	Concilium Ephesinum	19

[2207]	Philippi Mayardi de Privilegiis Ecclesiasticis, pro defensione Interdicti, quo Paulus V. Venetos strinxit. In 2da parte Nicolai de Rebbe de Utilitate Theologicae lecturae opusc[ulum]	20
[2208]	Incerti Vota decisiva Canonica	21
[2209]	Pauli Lancelotti Institutiones Iuris Canonici	22
[2210]	Decretales Gregorii Pap[ae] IX	23
[2211]	Alphonsi de Casarubios Compendium Privilegior[um] Mendicantium	24
[2212]	Incerti Tractatus de Libertatibus Ecclesiae Gallicanae	25
[2213]	Petri ab Angelis Speculum Religionum Omnium	26
[2214]	Gratiani Decretum	27
[2215]	Augustini Barbosae de Parocho	28
[2216]	Ioannis a S[ancto] Vladislao Trifolium Canonico Iuridicum	29
[2217]	Ludovici Engel Collegium Universi Iuris Canonici	30
[2218]	Romani Hay Aula Ecclesiastica et Horti Crusiani seu de bonis Monasteriorum non alienandis Tractatus	31
[2219]	Ioannis Crusii Refutatio praecedentis immediate libelli	32
[2220]	Ejusdem Astri inextincti. Casparis Scioppii Ecclypsis in simili materia	33
[2221]	<i>Ioan[nis] De La Cruz de Privilegiis Religionum</i>	34

SUB LITERA

I₃

IURISTAE CANONICI TAMQ CIVILES

IN 8VO

[2222]	Codicis Iustiniani Liber I	1
[2223]	Ejusdem Liber II, III et IV	2
[2224]	Ejusdem V et VI	3
[2225]	Ejusdem VII, VIII et IX	4
[2226]	Ejusdem X, XI et XII	5
[2227]	Item Ejusdem Novellarum Constitutionum Tomul[us] I	6
[2228]	Ejus[em] Earundem Tom. II	7
[2229]	Digestorum seu ff. Iuris Civilis Pars I	8
[2230]	Eorundem Pars II	9
[2231]	Eorundem Pars III	10
[2232]	Eorundem Pars IV	11
[2233]	Eorundem Pars V	12
[2234]	Eorundem Partis V sectio 2da	13
[2235]	Eorundem Pars VI	14
[2236]	Eorundem Pars VII	15

[2237]	Eorundem Partis VII sectio 2da	16
[2238]	Textus Codicis Iustiniani	17
[2239]	Institutiones Civiles Eiusdem	18
[2240]	Eiusdem Eadem	19
[2241]	Canones Concilii Provincialis Coloniensis	20
[2242]	Andreae Alciati Compendium Iudiciarii Processus	21
[2243]	Dionisii de Muxello Tractatus de Regulis Iuris	22
[2244]	Incerti Lexicon Iuris seu Penus vocum juridicarum	23
[2245]	Iafredi Lancfranci Decisiones Communes in Iure	24
[2246]	Henrici Canisii de Decimis et Usuris	25
[2247]	Phillippi Decii in Titulum [...] de Regulis Iuris Comentari[us]	26
[2248]	Incerti Theologi Romani Cautio in Procesibus contra Sagas	27
[2249]	Hipoliti de Marsiliis liber de Probationib[us] In 2da parte Ioannis Longovallii Tractatus de Iurisdictione	28
[2250]	Hugonis Donelli Commentarius ad titulu[m] de rebus Dubiis	29
[2251]	Renati Choppini de Privilegiis Rusticorum	30
[2252]	Francisci Baldvini de Legibus Constantini tam C[i]v[i]l[i]b[us] quam Eccl[esiastic]is	31
[2253]	Petri Barbosa In Rubrica codicis de P[ro]scriptionib[us] 30 v[el] 40 Annoru[m]	32
[2254]	Sebastiani Vantii Tractatus de Nullitatibus Procesuum	33
[2255]	Octaviani Vestrii practica Romana Aulae Iudiciorum	34
[2256]	Francisci Turriani Defensio Canonum Ap[osto]l[ic]o[rum] contra Magdeburgen[ses]	35
[2257]	Ioannis Bianchi Epitome Iuris Feudorum	36
[2258]	Antonii Cucchi Institutiones Iuris Canonici	37
[2259]	Aymari Rivallii Iuris Civilis Historiae. In 2da parte Ioannis Tolosatis Epistolae legales	38
[2260]	S[ancti] Concilii Tridentini Canones et Decreta	39
[2261]	S[anctum] Concilium Tridentinum	40
[2262]	Boetii Eponis Antiquitatum Ecclesiasticaru[m] Syntagmata 4	41
[2263]	Thomae a IESU de Regularium Visitatione	42
[2264]	Andreae Birnbeck de Obligationibus Clericorum	43
[2265]	Iacobi de Carolis Praxis juridica Casuum quotidie occurrentiu[m]	44
[2266]	Bartholomaei Caranza Summa omnium Concilioru[m]	45
[2267]	Polydori Ripe Opus Iuridicu[m] de Actis in mortis Articulo	46
[2268]	Ioannis Ferrarii in libros Insti[tutio]nu[m] Iustiniani Annotatio	47
[2269]	Anonymi Electa Iuris publici germ[anice]	48
[2270]	Ludovici Gomez in Iudiciales Regulas Cancellariae Commentarii	49
[2271]	<i>Ioann[is] Balbi De Usu capionibus</i>	50
[2272]	<i>Codicis D[omini] N[ostri] Iustiniani libri XII. Tomus II</i>	51

SUB LITERA

I₄

IURISTAE CANONICI ET CIVILES

IN 12MO

[2273]	Iustiniani Imperatoris Institutionum Civil[ium] [libri] IV	1
[2274]	Laurentii a Dript Cautio Iudicialis Praelatorum	2
[2275]	Iulii Pacci a Beriga Legum conciliar[i]u[m] centuriae X	3
[2276]	Petri Tolosani Iuris Universi Methodus parva	4
[2277]	Theophili Institutionum Iuris Civilis Libri 4	5
[2278]	<i>Summa conciliorum F. Bartholom[aei] Carranza</i>	6

SUB LITERA

K

LIBRI REGNI POLONIAE CONCERNENTES

IN FOLIO

[2279]	Ioannis Januszowski Statuta Regni Poloniae	1
[2280]	Cromeri de Origine et rebus gestis Polonorum	2
[2281]	Ioannis Dlugossi Historiae Polonae Tom. I	3
[2282]	Ejusdem Tom. II	4
[2283]	Stabilitio Confaederationis Sandomiriensis	5
[2284]	Gottlieb Wernsdorfii Orationis Saecularis in gratiam excusionis Dominationis Teutonicae ante CCC annos	6
[2285]	Ioannis Solescii Vladislao IV Regi Poloniae Tom. I	7
[2286]	Mathiae Dogiel Codex Diplomaticus Regni Poloniae Tom. I	8
[2287]	Ejusdem Tom.	9
[2288]	Georgii Brube Corpus Constitutionum Pruthenicarum germ[anice]	10
[2289]	Friderici de Sommersberg Scriptores Rerum Silesicarum	11
[2290]	Ejusdem Tom. II	12
[2291]	Raymundi Duellii Historia Ordinis Theutonici	13
[2292]	Matthaei Praetorii Orbis Gothicus	14
[2293]	Gaspari Schütz Historia Rerum Prusicarum germ[anice]	15
[2294]	Gaspari Niesiecki Corona Poloniae seu Stemmata Polonae Nobilitatis	16
[2295]	Ejusdem Tom. II	17
[2296]	Ejusdem Tom. III	18
[2297]	Ejusdem Tom. IV	19
[2298]	Godefridi Lengnich Historia Prussiae germ[anice] Tom. I	20
[2299]	Ejusdem Tom. II germ[anice]	21
[2300]	Ejusdem Tom. III germ[anice]	22
[2301]	Ejusdem Tom. IV germ[anice]	23

[2302]	Ejusdem Tom. V germ[anice]	24
[2303]	Ejusdem Tom. VI germ[anice]	25
[2304]	Ejusdem Tom. VII germ[anice]	26
[2305]	Ejusdem Tom. VIII germ[anice]	27
[2306]	Friderici Dreger Codex Diplomaticus Pomeranicus	28
[2307]	Ioannis Ostrowski Daneykowicz Svada Polonica et Latina seu Miscellanea Oratoria Regni Poloniae Polonice	29
[2308]	Ejusdem Tom II latine	30
[2309]	Thomae Treteri Opus de Episcopatu et Episcopis Varmiensibus	31
[2310]	Augustini Kordecki Historia Oppugnationis Częstochoviensis	32
[2311]	Godefridi Lengnich Instrumentum Pacis inter Confederatos Status Regni Poloniae et Exercitum Saxonicum Tandem Pacta Conventa Augusti III	33
[2312]	Christophori Hartknochs Historia Poloniae et Prussiae germ[anice]	34
[2313]	Incerti Privilegia Ducatus Prussiae	35
[2314]	Ioannis Leonis Historia Prussiae	36
[2315]	Stanislai Lubienski Opera Historica et Politica Regni Poloniae	37
[2316]	Laurentii Rudawski Annales Poloniae	38
[2317]	Martini Poloni Chronicon MS	39
[2318]	Ejusdem MS	40
[2319]	Adalberti Madaliński Inventarium Constitutionum Regni Polon[iae]	41
[2320]	Alexii Koralewicz Historia Reformatorum S[ancti] Francisci in Polonia polo[nice]	42
[2321]	Incerti Historia Poloniae versibus Polonicis	43
[2322]	Christophori Szembek Rituale Regni Poloniae	44
[2323]	<i>Bohemia Chronica</i>	45

SUB LITERA

K₂

LIBRI REGNUM POLONIAE CONCERNENTES

IN 4TO

[2324]	Agenda seu Rituale Ecclesiae Vladislaviensis	1
[2325]	Mathiae Dogiel limites Regni Poloniae	2
[2326]	Stanislai Kobierzycki Historia Vladislai Regis	3
[2327]	Stanislai Dunczewski Tractat[us] de Capitaneatibus in Polonia polon[ice]	4
[2328]	Ioannis Caspari Historia Prussiae germ[anice]	5
[2329]	Danielis Pattersonii Ius Terrestre Nobilitatis Prussiae	6
[2330]	Andrea de Linda Vita B[eatae] Dorotheae	7
[2331]	Thomae Treteri Historia trium Hostiarum Posnaniensium	8

[2332]	Ioannis Solescii Norma Boni Civis in Rep[ublica]	9
[2333]	Tractatus de Magis, Sagis etc. polonice	10
[2334]	Variorum varia Opuscula Historica Regni Poloniae	11
[2335]	Catalogus Provinciarum Soc. IESU. Ite[m] de fano Thorunen[si] disertatio	12
[2336]	Ioannis Iacobi Rohde Historia Poloniae germ[anice]	13
[2337]	Incerti Historia Poloniae germ[anice]	14
[2338]	Gaspari Hennenberg Prussica Historia germ[anice]	15
[2339]	Matthaei Waisselii Chronica Prusica germ[anice]	16
[2340]	Ambrosii Zagaiowski Historia B[eatissi]mae Gidlensis polonice	17
[2341]	Christophori Hartknochs Historia Ecclesiarum Prussiae germ[anice]	18
[2342]	Stanislai Karnkowski Agenda Sacramentalia	19
[2343]	Incerti Descriptio Ecclesiarum Civitatis Cracovien[is] polonice	20
[2344]	Ioannis Micraelii descriptio Historica Pomerelliae germ[anice]	21
[2345]	Petri de Dusburg Chronicon Prusiae sub Crucigeris	22
[2346]	Godefridi Lengnich de Norma Regiminis in Prussia Regum Poloniae	23
[2347]	Fabiani Stargardi Vita Annae Austriacae Reginae Poloniae	24
[2348]	Samuelis Willenberg disertatio de unione Prusiae ad Regnum Poloniae et alia opuscula varia	25
[2349]	Incerti Polonia defensa contra Barclajum. Item Pauli Orzechowski dissertationes de legibus Poloniae etc.	26
[2350]	Gabrielis Rzączyński Historia Naturalis Curiosa Regni Polon[iae] et M[agni] D[ucatus] Lit[hvaniae]	27
[2351]	Varia Opera Varioru[m] Authoru[m] tam Iuridica quam historica Regnu[m] Poloniae Concernentia	28
[2352]	Iacobi Ianidlovii Processus Iudiciarius ad praxim Fori Spiritualis Regni Poloniae conscriptus	29
[2353]	Acta Synodalia Dioecesis Vladislaviensis aliaq[ue] Pastoralia	30
[2354]	Georgii Helwing descriptio variarum Plantaru[m] Prussiae	31
[2355]	Nicolai Chwalkowski effata Regum Poloniae	32
[2356]	Lucae Gornicki gesta in Regno Poloniae polonice	33
[2357]	Acta Conventus Thorunensis ratione Fidei	34
[2358]	Iacobi Ianidlowii Idem qd[od] N° 29	35
[2359]	Declaratio Causarum Controversiae in Steph[anum] Regem Pol[oniae] et Gedanum	36
[2360]	Ioannis Venatoris Historia Ordinis Theutonici germ[anice]	37
[2361]	Ioannis Solikovii Commentari[us] Rerum Polonicarum	38
[2362]	Abrahae Bzovii Vita S[ancti] Hyacinthi Poloni Praedicatorum	39
[2363]	Incerti Libell[us] de Regno Poloniae germ[anice]	40
[2364]	Anonymi de Controv[er]sis in Status Sp[ec]t[abi]lem et saecularem Reg[ni] Poloniae	41

[2365]	Danielis Crameri Historia Ecclesiastica Pomeraniae germ[anice]	42
[2366]	Iura Municipalia Terrarum Prussiae	43
[2367]	Theatrum Historiarum Poloniae germanice	44
[2368]	Ioachimi Pastorii Bellum Scithico-Cosaicum	45
[2369]	Iacobi Zernecke Chronicon Thorunense germ[anice]	46
[2370]	Andrae Lipski Practicae Observationes e Iure Civili et Saxonico collectae	47
[2371]	Constitutiones Synodorum Provincialium Gnesnensis Ecclesiae	48
[2372]	<i>Matthiae Lubienski vitae episcoporum Vlad[islaviensium]</i>	49

SUB LITERA

K₃

LIBRI REGNUM POLONIAE CONCERNENTES

IN 8VO

[2373]	Anonymi Iuridica et Historica Prussiae Descriptio germ[anice]	1
[2374]	Francisci Rzepnicki Vitae Praesulum Regni Pol[oniae] et M[agni] D[ucatus] Lith[uaniae]	2
[2375]	Ejusdem Tom. II	3
[2376]	Ejusdem Tom. III	4
[2377]	Ejusdem Eadem Vitae Tomo Unico comprehensae	5
[2378]	Godefridi Lengnich Ius Publicum Prussiae polonae	6
[2379]	Laurentii Misleri quaedam [...] opuscula Poloniae Scriptor[um] german[ice]	7
[2380]	Ioannis Bielski Facies Regni Poloniae s[eu] Historia Ejusd[em] polon[ice]	8
[2381]	Anonymi Historia Prussiae Tom. I germanice	9
[2382]	Ejusdem Tom. II germanice	10
[2383]	Ejusdem Tom. III germanice	11
[2384]	Ejusdem Tom. IV germanice	12
[2385]	Anonymi rationes Belli incaepti a Rege Galliae germ[anice]	13
[2386]	Item de fructuosa Celebratione Comitiorum Regni Poloniae pol[o]n[i]ce.	14
[2387]	Ejusdem Tom. II	15
[2388]	Ejusdem Tom. III	16
[2389]	Ioannis Nyxdorff Prussiae Ducatus Notitia Tom. I	17
[2390]	Ejusdem Tom. II germ[anice]	18
[2391]	Ejusdem Tom. II germ[anice]	19
[2392]	Ioachimi Morlin Acta Borussica Ecclesiastica Civilia et Li[...]	20
[2393]	Ejusdem Tom. II	21
[2394]	Ejusdem Tom. III	22
[2395]	Godefridi Lengnich Ius publicum Regni Poloniae	23

[2396]	Ejusdem Tom. II	24
[2397]	Ejusdem Historia a Lecho usq[ue] ad mortem Augustii II	25
[2398]	Stanislai Rescii Vita Stanislai Hosii Poloni	26
[2399]	Ejused eadem Insuper Tractatul[us] de Schismate Anglicano	27
[2400]	Sigismundi Augusti Regis Poloniae Epistolae, Responsa, etc	28
[2401]	Christophori Hartknochs Resp[ublica] Polona 2. libris illustrata	29
[2402]	Incerti Bibliotheca Poloniae germ[anice]	30
[2403]	Stanislai Orichovi Annales et Vita Petri Kmitae	31
[2404]	<i>Nicolai Sandera de schismate Anglicano</i>	32
[2405]	<i>Die Geschichte Ioan[nis] Sobieski Koenige in Polen vd N₃ n° 40</i>	-

SUB LITERA

K₄

LIBRI POLONIAM CONCERNENTES

IN 12MO

[2406]	Maximiliano Fredro Aphorismi Politici polonici	1
[2407]	Ioachimi Pastorii Florus Polonic[us]	2
[2408]	Ejusdem Idem	3
[2409]	Germani Adlerhold Historica descriptio Prussiae germ[anice]	4
[2410]	Theodori Zawacki Flosculi legales Regni Poloniae	5
[2411]	Stanislai Krystanowicz Status Regni Poloniae	6

SUB LITERA

L

LIBRI S[ACRUM] ORDINEM CARTUSIENSEM

CONCERNENTES IN FOLIO

[2412]	S. P. Brunonis Opera Omnia	1
[2413]	Ejusdem Idem	2
[2414]	Laurentii Surii Vitae SS. [Sanctorum] trium Mensium Ian[uarum] Feb[ruarii] Martii	3
[2415]	Ejusdem Eadem de 2dor. trium Mensium Apr[ilis] Maji, Iunii	4
[2416]	Ejusdem Eadem Tertiorum [...] Mensium Iul[is], Aug[usti], Sept[embris]	5
[2417]	Ejusdem Eadem Quartorum trium Mensium 8bris, 9bris 10bris	6
[2418]	Ejusdem De Probatis Sanctorum Historiis Tom. I	7
[2419]	Ejusdem Tom. II	8
[2420]	Ejusdem Tom. III	9
[2421]	Ejusdem Tom. IV	10
[2422]	Ejusdem Tom. V	11
[2423]	Ejusdem Tom. VI	12

[2424]	Ejusdem Tom. VII	13
[2425]	Ejusdem Vitae Sanctorum germ[anice]	14
[2426]	Ejusdem Commentarius brevis Rerum in Orbe gestarum	15
[2427]	Dionysii Cartusiani Enarratio in Vetus Testamentum	16
[2428]	Ejusdem in Prophetas Majores 4	17
[2429]	Ejusdem in Proverb[ia] Ecclesiasten, Cantic[a] Sap[ientiam] Eccl[esiasti]c[or]um	18
[2430]	Ejusdem in 12 Propheta[s] Minores	19
[2431]	Ejusdem in 4. Evangelia	20
[2432]	Ejusdem Item	21
[2433]	Ejusdem Item	22
[2434]	Ejusdem in omnes Epistolas Canonicas Acta Apostoloru[m] et Apocalypsin	23
[2435]	Ejusdem Commentaria in libros S[ancti] Dionysi Areopagitae	24
[2436]	Ejusdem Sermones et Homiliae in omnes Dominicas et Festa	25
[2437]	Ejusdem Sermones in Festa	26
[2438]	Innocentii Ministri Generalis Annales S[acri] Ord[inis] Cartusiensis	27
[2439]	Ejusdem Eadem	28
[2440]	Ejusdem Eadem	29
[2441]	Ejusdem Eadem	30
[2442]	Ejusdem Eadem	31
[2443]	Ejusdem Eadem	32
[2444]	Caroli Marotii Theatrum Chronologicum S[acri] Ord[inis] Cartusiensis	33
[2445]	Ludolphi de Saxonia Vita Christi	34
[2446]	Ejusdem Eadem	35
[2447]	Ejusdem Eadem	36
[2448]	Vincentii Suriani de Sacramentis Tomi 2	37
[2449]	Henrici Harph Theologia Mystica	38
[2450]	Ejusdem Eadem	39
[2451]	Swiberti Moeben Florilegiu[m] Evangelicum s[eu] in 4 Evangelia Comment[arius]	40
[2452]	Ejusdem Idem	41
[2453]	Ioannis Columbi Opuscula varia	42
[2454]	Ejusdem eadem	43
[2455]	Ejusdem eadem	44
[2456]	Statuta Antiqua S[acri] Ord[inis] Cartusiensis	45
[2457]	Eadem	46
[2458]	Eadem	47
[2459]	Eadem	48
[2460]	Eadem	49

[2461]	Eadem	50
[2462]	Eadem	51
[2463]	Elenchus librorum Bibliothecae Paradisi B[eatae] V[irginis] MARIAE	52

SUB LITERA

L₂

LIBRI S[ACRUM] ORDINEM CONCERNENTES

IN QUARTO

[2464]	Statuta Antiqua S[acri] Ord[inis] Cartusien[is]	1
[2465]	Festum S[ancti] P[atris] Brunonis s[eu] Panegyri[cu]s Ejusd[em] S[anctis] Patris	2
[2466]	Cujusdam Cartusiae Prioris Itinerarium Passionis Christi	3
[2467]	Anonymi Theatrum crudelitatum Haeticoru[m] nostri temporis	4
[2468]	Ioannis Launoii disertatio de causa recessus in Ere[m]u[m] S[ancti] P[atris] Bruno[nis]	5
[2469]	Georgii Garnefeld Vita B[eati] Albergati Cartusiani	6
[2470]	Ejusdem Eadem	7
[2471]	Ejusdem Eadem	8
[2472]	Ejusdem Eadem	9
[2473]	Innocenti Prioris Cartusiae Introductio ad vita[m] int[er]iorem T. I	10
[2474]	Ejusdem Tom. II	11
[2475]	Ejusdem Tom. I	12
[2476]	Ejusdem Tom. II	13
[2477]	Ejusdem Tom. I	14
[2478]	Ejusdem Tom. II	15
[2479]	Ejusdem Tom. I	16
[2480]	Ejusdem Tom. II	17
[2481]	Ejusdem Tom. I	18
[2482]	Ejusdem Tom. II	19
[2483]	Ejusdem Tom. I	20
[2484]	Ejusdem Tom. II	21
[2485]	Ejusdem Tom. I	22
[2486]	Ejusdem Tom. II	23
[2487]	Libri Scripta ac Vita Susonis germ[anice] Surlus	24
[2488]	Iusti Lanspergii Cartusiani varia Opuscula Spirituality	25
[2489]	Ejusdem Eadem	26
[2490]	Ejusdem Sermonum Tom. I	27
[2491]	Ejusdem Eorundem Tom. II	28
[2492]	Ejusdem Opera	29
[2493]	Ejusdem Eadem	30

[2494]	Dionisi Cartusiani Summa Fidei	31
[2495]	Gvilhelmi Bibauci Conciones et alia pia Opuscula	32
[2496]	Ejusdem Sermones	33
[2497]	Michaëlis Mörckens Historia Antistitum Coloniensiu[m]	34
[2498]	Henrici de Hasia Opuscula varia MSS	35
[2499]	Iacobi de Paradiso S[acri] Ord[inis] Cartusien[is] Operum Tom. I MS	36
[2500]	Ejusdem Tom II MSS	37
[2501]	Ejusdem Tom. II MSS	38

SUB LITERA

L₃LIBRI S[ACRUM] ORDINEM CARTUSIENSEM
CONCERNENTES IN 8VO

[2502]	Innocentii le Mason Spiritus Cartusien[sis]	1
[2503]	Ioan[nis] Launoi Disertatio de causa secessus in Ere[m]u[m] S[ancti] P[atris] Brunonis	2
[2504]	Ejusdem Eadem	3
[2505]	Anonymi Cartusiani Directorium Magistri Novitiorum	4
[2506]	Innocenti le Masson Prior Cartusien. in Electione et Visitatione servand.	5
[2507]	Georgii Iwanek Norma Mortis [...]	6
[2508]	Antonii de Molina Instructio Sacerdotum	7
[2509]	Ejusdem Eadem	8
[2510]	Ejusdem Eadem	9
[2511]	Ejusdem Eadem	10
[2512]	Ioanne Lanspergio Interprete Henrici Susonis Opera	11
[2513]	Innocenti le Masson Theologia Moralis Integra	12
[2514]	Ejusdem Eadem	13
[2515]	Theophili Raynaudi Trinitas Patriarcharu[m]	14
[2516]	Ejusdem Eadem	15
[2517]	Zachariae Lippeloo Vitae Sanctorum	16
[2518]	Ioan[nis] Lanspergii in Evangelia et Epistolas Conciones Praphrases	17
[2519]	Ejusdem Earundem Tom. III	18
[2520]	Ejusdem Earundem Tom. I	19
[2521]	Ejusdem Tom. III	20
[2522]	Ejusdem Sermones de Sanctis	21
[2523]	Ejusdem Meditationes in Vitam Christi	22
[2524]	Dyonisi Cartusiani tria Opuscula	23
[2525]	Ejusdem Summa Fidei Tom. I	24
[2526]	Ejusdem Tom II	25

[2527]	Ejusdem Enarrationes in Librum Sapientiae	26
[2528]	Ejusdem Contemplationum libri 3 et alia Opuscula	27
[2529]	Petri Sutoris de vita Cartusiana lib[ri] 2	28
[2530]	Ejusdem Idem	29
[2531]	Ejusdem Idem	30
[2532]	Maurici Chancaei Commentariol[us] de vita Martyriog. 18 Cartusianoru[m]	31
[2533]	Ejusdem Idem	32
[2534]	Theodori Petreji Bibliotheca Cartusiana	33
[2535]	Ejusdem Confessio Tertuliana et Cyprianiana	34
[2536]	Ioannis Michaëlis Constantinensis Manuale quotidianorum Exercitiorum	35
[2537]	Ejusdem Idem	36
[2538]	Ejusdem Idem	37
[2539]	Ejusdem Idem	38
[2540]	Ejusdem Idem	39
[2541]	Ejusdem Idem	40
[2542]	Ejusdem Idem	41
[2543]	Ejusdem Idem	42
[2544]	Ejusdem Decachordum s[eu] Psalterium sive Modus attentionis Staliendae tempore Psalmodiae	43
[2545]	Ejusdem Idem	44
[2546]	Ejusdem Idem	45
[2547]	Ejusdem Idem	46
[2548]	Ejusdem Idem	47
[2549]	Ejusdem Idem	48
[2550]	Ejusdem Idem	49
[2551]	Ejusdem Idem	50
[2552]	Ejusdem Idem	51
[2553]	Ejusdem Idem	52
[2554]	Ejusdem Liber Exercitiorum [tri]plicis viae Purgativae Illuminativae et Unitivae	53
[2555]	Ejusdem Idem	54
[2556]	Ejusdem Idem	55
[2557]	Ejusdem Idem	56
[2558]	Ejusdem Idem	57
[2559]	Ejusdem Idem	58
[2560]	Ejusdem Idem	59
[2561]	Petri Dorlandi Chronicon Cartusiense	60
[2562]	Ioannis Alba Annotationes in loca utriq[ue] Testamenti difficilia	61
[2563]	Erhardi Winheim Descriptio Ecclesiarum Coloniae	62
[2564]	Mathiae Tanneri Vallis humilitatis	63

[2565]	Petri Leydis de Bonitate Divina Opusculum	64
[2566]	Ejusdem Idem	65
[2567]	Ioannis Hagen de Indagine Perfectione et Exercitiis S[acri] Ord[inis] Cartusiensis Libri 2.	66
[2568]	Ejusdem Idem	67
[2569]	Ejusdem Idem	68
[2570]	Ejusdem Idem	69
[2571]	Ejusdem Idem	70
[2572]	Ejusdem Idem	71
[2573]	Ejusdem Idem	72
[2574]	Ejusdem Idem	73
[2575]	Innocenti le Masson Directorium Morientium	74
[2576]	Ejusdem Idem	75
[2577]	Ejusdem Idem	76
[2578]	Laurentii Surii Commentarius Rerum in Orbe gestarum	77
[2579]	<i>Anonymi Compendium Vitae Pae Albergati</i>	78
[2580]	<i>Nova Colectio Statutorum Ord[inis] Cart[usiensis]</i>	79
[2581]	[...]	80
[2582]	[...] <i>Opera</i> [...]	81

SUB LITERA

L₄

LIBRI S[ACRUM] ORDINEM CARTUSIENSEM
CONCERNENTES IN 12MO

[2583]	Didaci Stella et alia Cartusianorum Opuscula	1
[2584]	Dionysii Cartusiani vita et Operum Catalogus	2
[2585]	Ejusdem Varia Opuscula	3
[2586]	Ejusdem Septem Psalmorum Poenitentialium Explicatio	4
[2587]	Ejusdem de 4 Novissimis	5
[2588]	Ejusdem Idem	6
[2589]	Ejusdem Idem	7
[2590]	Ejusdem de Vita Ecclesiastica	8
[2591]	Ejusdem Opuscula pia varia	9
[2592]	Zachariae Lippelooi Vita Sanctorum Tom. I	10
[2593]	Ejusdem Tom. II	11
[2594]	Ejusdem Tom. III	12
[2595]	Ejusdem Tom. IV	13
[2596]	Renati Hensaei Meditationes	14
[2597]	Gvilhelmi Abbatis et Gvigonis Cartusiae Prioris Meditationes	15
[2598]	Andreae Capellae Meditationes pars I	16
[2599]	Ejusdem Pars II	17

[2600]	Ejusdem Pars III. et Manuale Exercitioru[m] Spiritualium	18
[2601]	Item Ejusdem pars I et II	19
[2602]	Iosephi Rossell Mod[us] deponendi Conscientiam dubiam et scrupulosa[m]	20
[2603]	Ejusdem Idem	21
[2604]	Theodori Petrei Confessio Gregoriana Fidei	22
[2605]	Antonii Dulcken S[ancti] Petri Alcantarae Meditationes	23
[2606]	Nicolai Kessler Gemitus Compeditorum	24
[2607]	Ejusdem Idem	25
[2608]	Nicolai Belferi Nutrimentum pietatis	26
[2609]	Anonymi Cartusiani Directorium vitae Spiritualis	27
[2610]	Theodoro Petrejo Cartusiano Interprete, Authore Ioanne David Hortul[us] Spiritualium Deliciarum	28
[2611]	Anonymi Cartusiani Int[er]pretis Lux Animae Auth[ore] Barth[olomeo] Salutio	29
[2612]	Ioannis Lansbergii Pharetra Divini Amoris	30
[2613]	Ejusdem Enchiridion Militiae Christianae	31
[2614]	Ejusdem Idem	32
[2615]	Ejusdem Idem	33
[2616]	Ejusdem Idem	34
[2617]	Ejusdem Idem	35
[2618]	Ejusdem Idem	36
[2619]	Ejusdem Idem	37
[2620]	Ejusdem Idem	38
[2621]	Ejusdem Idem	39
[2622]	Ejusdem Idem	40
[2623]	Ejusdem Tyrocinium Militiae Sacrae Renati	41

SUB LITERA

M

HISTORICI SACRI IN FOLIO

[2624]	Vincentii Belvacensis Speculum Historiae	1
[2625]	Christiani Adrichomii Theatru[m] Terrae S[anctae] et Biblicar[um] Historiaru[m]	2
[2626]	Nicephori Calixti Historia Ecclesiastica	3
[2627]	Ioannis Christophorsoni Collectio Scriptoru[m] Ecclesiasticae Historiae	4
[2628]	Ejusdem Eadem	5
[2629]	Iacobi Saliani Annales Ecclesiastici Veteris Testamenti	6
[2630]	Petri Halloix Vita et Documenta Ecclesiae Orientalis	7
[2631]	Caesaris Baronii Annalium Ecclesiastic[or]um Tom. I	8

[2632]	Ejusdem Tom. II	9
[2633]	Ejusdem Tom. III	10
[2634]	Ejusdem Tom. IV	11
[2635]	Ejusdem Tom. V	12
[2636]	Ejusdem Tom. VI	13
[2637]	Ejusdem Tom. VII	14
[2638]	Ejusdem Tom. VIII	15
[2639]	Ejusdem Tom. IX	16
[2640]	Ejusdem Tom. X	17
[2641]	Ejusdem Tom. XI	18
[2642]	Ejusdem Tom. XII	19
[2643]	Item Ejusdem Baronii Annalium Ecclesiasticoru[m] T. I et II	20
[2644]	Ejusdem Tom. III et IV	21
[2645]	Ejusdem Tom. V et VI	22
[2646]	Ejusdem Tom. VII et VIII	23
[2647]	Ejusdem Tom. IX et X	24
[2648]	Ejusdem Tom. XI et XII	25
[2649]	Henrici Spondani Auctuariu[m] Chronologicu[m] ad Annales Baronii	26
[2650]	Ejusdem Tom. I Continuationis Annalium Ecclesiasticorum	27
[2651]	Ejusdem Tom. II	28
[2652]	Ejusdem Pars I Epitomes Annalium Baronii	29
[2653]	Ejusdem Pars II	30
[2654]	Odorici Raynaldi Annalium Ecclesiasticorum Caesaris Baronii Continuatio Tom. XIII	31
[2655]	Ejusdem Tom. XIV	32
[2656]	Ejusdem Tom. XV	33
[2657]	Ejusdem Tom. XVI	34
[2658]	Ejusdem Tom. XVII	35
[2659]	Ejusdem Tom. XVIII	36
[2660]	Ejusdem Tom. XIX	37
[2661]	Ejusdem Tom. XX	38
[2662]	Abrahami Bzovii Annalium Ecclesiasticoru[m] post Caesarem Baronium Continuatio XIII et XIV	39
[2663]	Ejusdem Tom. XV et XVI	40
[2664]	Ejusdem Tom. XVII et XVIII	41
[2665]	Ejusdem Tom. XIX et XX	42
[2666]	Alexandri Natalis Historiae Ecclesiasticae Vet[eris] et Nov[i] Test[amenti] Tom. I	43
[2667]	Ejusdem Tom. II	44
[2668]	Ejusdem Tom. III	45

[2669]	Ejusdem Tom. IV	46
[2670]	Ejusdem Tom. V	47
[2671]	Ejusdem Tom. VI	48
[2672]	Ejusdem Tom. VII	49
[2673]	Ejusdem Tom. VIII	50
[2674]	Ioannis Bollandi Godefridi Henschenii et aliorum Patru[m] Societatis IESU I: 2dorum nomina sunt suis respective adscripta Tomis: Acta Sanctorum, et quidem Sanctorum Mense Ianuario Occurentium Tom. I	51
[2675]	Eorundem Tom. II	52
[2676]	Eorundem Februarii Tom. I	53
[2677]	Eorundem Tom. II	54
[2678]	Eorundem Tom. III	55
[2679]	Eorundem Martii Tom. I	56
[2680]	Eorundem Tom. II	57
[2681]	Eorundem Tom. III	58
[2682]	Eorundem Aprilis Tom. I	59
[2683]	Eorundem Tom. II	60
[2684]	Eorundem Tom. III	61
[2685]	Eorundem Propylaeum seu Proemium in Mensem Majum	62
[2686]	Eorundem Maji Tomus I	63
[2687]	Eorundem Tom. II	64
[2688]	Eorundem Tom. III	65
[2689]	Eorundem Tom. IV	66
[2690]	Eorundem Tom. V	67
[2691]	Eorundem Tom. VI	68
[2692]	Eorundem Tom. VII	69
[2693]	Eorundem Iunii Tomus I	70
[2694]	Eorundem Tom. II	71
[2695]	Eorundem Tom. III	72
[2696]	Eorundem Tom. IV	73
[2697]	Eorundem Tom. V	74
[2698]	Eorundem Tom. VI	75
[2699]	Eorundem Iulii Tomus I	76
[2700]	Eorundem Tom. II	77
[2701]	Eorundem Tom. III	78
[2702]	Eorundem Tom. IV	79
[2703]	Eorundem Tom. V	80
[2704]	Eorundem Tom. VI	81
[2705]	Eorundem Tom. VII	82
[2706]	Eorundem Augusti Tom. I	83
[2707]	Eorundem Tom. II	84

[2708]	Eorundem Tom. III	85
[2709]	Eorundem Tom. IV	86
[2710]	Eorundem Tom. V	87
[2711]	Eorundem Tom. VI	88
[2712]	Eorundem Septembris Tom. I	89
[2713]	Eorundem Tom. II	90
[2714]	Eorundem Tom. III	91
[2715]	Eorundem Tom. IV	92
[2716]	Eorundem Tom. V	93
[2717]	Eorundem Tom. VI	94
[2718]	Eorundem Tom. VII	95
[2719]	Eorundem Tom. VIII	96
[2720]	Eorundem Octobris Tom. I	97
[2721]	Eorundem Octobris Tom. III	98
[2722]	Eorundem Octobris Tom. IV	99
[2723]	Eorundem	100
[2724]	Eorundem	101
[2725]	Eorundem	102
[2726]	Eorundem	103
[2727]	Eorundem	104
[2728]	Eorundem	105
[2729]	Eorundem	106
[2730]	Eorundem	107
[2731]	Eorundem	108
[2732]	Eorundem	109
[2733]	Eminent[issimi] Caesaris Baronii Martyrologium Romanum	110
[2734]	Andreae de Saussay Martyrologium Gallicanum	111
[2735]	Eustachii le Sueur Vita S[ancti] P[atris] Brunonis Iconibus illustrata	112
[2736]	Ferdinandi Ughellii Italia Sacra s[eu] de Episcopis Italiae Tom. I	113
[2737]	Ejusdem Tom. II	114
[2738]	Ejusdem Tom. III	115
[2739]	Ejusdem Tom. IV	116
[2740]	Ejusdem Tom. V	117
[2741]	Ejusdem Tom. VI	118
[2742]	Ejusdem Tom. VII	119
[2743]	Ejusdem Tom. VIII	120
[2744]	Ejusdem Tom. IX	121
[2745]	Nicolai Coleti Italiae Sacrae s[eu] Operis Ughelliani Appendix	122
[2746]	Pauli Aringhi Roma Subterranea	123
[2747]	Dionysii Sammarthani Gallia Christiana hist[or]i[ce] descripta T. I	124

[2748]	Ejusdem Tom. II	125
[2749]	Ejusdem Tom. III	126
[2750]	Ejusdem Tom. IV	127
[2751]	Ejusdem Tom. V	128
[2752]	Ejusdem Tom. VI	129
[2753]	Ejusdem Tom. VII	130
[2754]	Ejusdem Tom. VIII	131
[2755]	Ejusdem Tom. IX	132
[2756]	Ejusdem Tom. X	133
[2757]	Ejusdem Tom. XI	134
[2758]	Gerardi Dubois Historia Ecclesiae Parisiensis Tom. I	135
[2759]	Ejusdem Tom. II	136
[2760]	Thuringia Sacra s[eu] Historia Monasteriorum	137
[2761]	Hieronymi Pez Scriptores Rerum Austriacarum Sacri Tom. I	138
[2762]	Ejusdem Tom. II	139
[2763]	Ejusdem Tom. III	140
[2764]	Francisci Petri Svevia Ecclesiastica historice descripta	141
[2765]	Ioannis Champini Vetera Monumenta	142
[2766]	Lucae de Achery et alioru[m] Collectio veteru[m] aliquot Scriptoru[m] Tom. I	143
[2767]	Ejusdem Tom. II	144
[2768]	Ejusdem Tom. III	145
[2769]	Ejusdem Tom. IV	146
[2770]	Bernardi Pez et aliorum Thesaur[us] Anecdotor[um] s[eu] vetera monumenta T. I	147
[2771]	Ejusdem Tom. II	148
[2772]	Ejusdem Tom. III	149
[2773]	Ejusdem Tom. IV	150
[2774]	Petri Ribadeneirae Interprete Iacobo Canisio Vitae et gesta SS. [Sanctorum] P. [Patrum] Tom[us] Un[us]	151
[2775]	Ejusdem earundem Tom. I et II	152
[2776]	Ejusdem earundem Tom. III	153
[2777]	Mariae a IESU Mystica Civitas DEI Tom. I	154
[2778]	Ejusdem Tom. II	155
[2779]	Gvilhelmi Gumpfenberg Atlas Marian[us] s[eu] Historae Img[i]nu[m] Mrclsaru. (?)	156
[2780]	Francisci Gyri Vitae S[ancto]rum germanice Tom. I	157
[2781]	Ejusdem Earundem germanice Tom. II	158
[2782]	Anonymi Vitae et Elogia Fundatoru[m] Religiosorum Ordinum	159
[2783]	Heriberti Reswedi Vitae Patru[m] s[eu] Gesta et Sermones Veter[um] Eremitarum	160

[2784]	Ejusdem Eadem germanice	161
[2785]	Ejusdem Eadem germanice	162
[2786]	Georgii ab Eggs Pontificium Doctu[m] s[eu] gesta Romanoru[m] Pontificum	163
[2787]	Ejusdem Purpurae doctae s[eu] Gesta S[anctorum] R[everendissimorum] E[minentissimorum] Cardinaliu[m] Lib[ri] I et II	164
[2788]	Ejusdem Eorundem Lib[ri] III et IV	165
[2789]	Ejusdem Eorun[dem] Lib[ri] V et VI	166
[2790]	Ejusdem Eorundem Supplementum	167
[2791]	Stephani Balozii Vitae Papparum Avenionensium Tom. I	168
[2792]	Ejusdem II	169
[2793]	Lucae de Achery Acta S[ancto]ru[m] Ordinis S[ancti] Benedicti Tom. I	170
[2794]	Ejusdem T. II	171
[2795]	Ejusdem Tom. III	172
[2796]	Ejusdem Tom. IV	173
[2797]	Ejusdem Tom. V	174
[2798]	Ejusdem Tom. VI	175
[2799]	Augustini Sartorii Chronicon Cisterciense	176
[2800]	Angeli Manriq[ue] Annalium Cisterciensium Tom. I	177
[2801]	Ejusdem Tom. II	178
[2802]	Ejusdem Tom. III	179
[2803]	Ejusdem Tom. IV	180
[2804]	Hermani Crombach Historia SS. [Sanctorum] Trium Regum	181
[2805]	Ejusdem Eadem	182
[2806]	Francisci Quaresmii Terrae Sanctae Elucidatio Th[eo]l[og]ica et M[o]r[al]is Tom. I	183
[2807]	Ejusd. Tom. II	184
[2808]	Mathiae Tanneri Descriptio Martyrii Variorum Iesuitar[um] germ[anice]	185
[2809]	Ioannis Majoris Flores Exemplorum Polonice	186
[2810]	Ejusdem Idem polonice	187
[2811]	Hermani Crombach Vita et Martyrium S[anctae] Ursulae	188
[2812]	Ejusdem Idem	189
[2813]	Petri Skarga Vitae Sanctoru[m] polonice	190
[2814]	Caroli Hugo Sacrae Antiquitatis Monumenta	191
[2815]	Laurenti Kayser Encomiastico-Historica descriptio Coronationis B[eatissi]mae Virginis Gradicensis	192
[2816]	Ejusdem Materiae Opusculum Alterum	193
[2817]	Francisci Haraei Sanctorum Historiae	194
[2818]	Marci Ulisypponensis Monologium Ord[inum] Minoru[m] S[ancti] Francisci polonice	195

[2819]	Nicolai Harspeldi Historia Anglicana Ecclesiastica	196
[2820]	Incerti Vitae Sanctorum Batavice	197
[2821]	Speculum Exemplorum	198
[2822]	Idem	199
[2823]	<i>Imagines & Elogia Eremitarum Anachoretarum</i>	200
[2824]	<i>Onuphrii Panvini Chronicon Romanoru[m] Pontificum</i>	201
[2825]	<i>Constitutio S. Pontif. Benedicti XIII qua. B. I. Nepomuceniis Canonisatio</i>	202

SUB LITERA

M₂

HISTORICI SACRI IN QUARTO

[2826]	Ioannis Bisciolae Epitome Annaliu[m] Caesaris Baronii T. I	1
[2827]	Ejusdem Idem Tom. I	2
[2828]	Ejusdem Tom. II	3
[2829]	Ioan. Chapeavilli Elenchus Scriptor[um] de Vitis Rom[anorum] Pontif[icum] Tom. I et II	4
[2830]	Ejusdem Tom. III	5
[2831]	Item Ejusdem Tom. I	6
[2832]	Ejusdem Tom. II	7
[2833]	Ejusdem Tom. III	8
[2834]	Ioannis Chenu Praesulum Galliae Chronologica Historia	9
[2835]	Claudii Chalemot Series SS. [Sanctorum] et BB. [Beatorum] S[acri] Ordinis Cisterciensis	10
[2836]	Aegidi Camarti Vita et gesta S[ancti] Eliae Prophetae	11
[2837]	Iacobi Baccii Vita S[ancti] Philippi Nerei	12
[2838]	Francisci de Ribera Vita S[anctae] Theresiae	13
[2839]	Ejusdem Eadem	14
[2840]	Ejusdem Eadem	15
[2841]	Incerti Vitae SS. [Sanctorum] Italice	16
[2842]	Ioannis Rivii Vitae S[ancti] Aurelii Augustini	17
[2843]	Caenobi de Baudelvo Vita S[ancti] Bernardi Abbatis	18
[2844]	Ejusdem Eadem	19
[2845]	Henrici Philippi Chronologia Veteris Testamenti	20
[2846]	Theophili Raynaudi Historia Perpefforum Calumnias	21
[2847]	Francisci Bonaespei Armamentariu[m] Carmeli Histrcu[m] Theologico	22
[2848]	Laurentii Lemmer Lauretanum Mariale germ[anice]	23
[2849]	Gasparis Bruschi Chronologia Monasterioru[m] Germaniae	24
[2850]	Aegidi Galenii Admiranda Coloniae Agrippinae	25
[2851]	Roberti Bellarmini de Scriptoribus Ecclesiasticis Liber unus	26

[2852]	Floremundi Raemundi Synopsis Haeres[i]u[m] hujus Seculi	27
[2853]	Ejusdem Eadem	28
[2854]	Anonymi Vita Anachoretarum germ[anice]	29
[2855]	Xaverii Rotter Historia B[eatissi]mae Czestochoviensis	30
[2856]	Arnoldi Vion Lignu[m] Vitae s[eu] Historia Ord[inis] S[ancti] Benedicti germ[anice]	31
[2857]	Ioannis Venatoru[m] Historia Ordinis Theutonici	32
[2858]	Nicolai Cochlaei Interprete Ioanne Hueber Historia Lutheri germ[anice]	33
[2859]	Maximiliani Sigel Vita Ioannis Duns-Scoti	34
[2860]	Casimiri Wieruszewski Illustres Umbrae s[eu] Patriarchae Religionum historice descripti	35
[2861]	Ejusdem Idem	36
[2862]	Damasi a S[ancto] Ludovico. Vitae S[anctae] Ursulae germ[anice]	37
[2863]	Ioannis Mabillon de Liturgia Gallicana Historiae Lib[ri] III	38
[2864]	Francisci Gvillimanni de Episcopis Argentinesib[us] Comment[arius]	39
[2865]	Gasparis Bruschi Chronologia Monasterioru[m] Germaniae	40
[2866]	Ioannis Rho variae virtutum Historiae	41
[2867]	Petri de Natalib[us] Cathalogus Sanctorum	42
[2868]	Athanasii Kircheri Historia de S[ancto] Eustachio et de B[eatissi]mae Montis Vulturelli	43
[2869]	Reinerii Reineccii Chronicon Ierosolymitanum	44
[2870]	Maximiliani Sandaei Amatorum Crucis Christi Historia	45
[2871]	Nicolai Tigautii de Christianis apud Indos Triumphis	46
[2872]	Caroli Stengelii Historia Benedictina	47
[2873]	Martini Cochem Vita Christi germ[anice]	48
[2874]	Ejusdem Eadem	49
[2875]	Francisci de Ameyugo Vita S[anctae] Ioannae a IESU MARIA	50
[2876]	Ejusdem Eadem	51
[2877]	Antonii Dauroultii Flores Exemplorum	52
[2878]	Ioannis Majoris Speculum Exemplorum	53
[2879]	Martyrologium Romanum	54
[2880]	Veremundi Proche Historiae B[eatae] V[irginis] MARIAE	55
[2881]	Vita, Mors et Canonisatio S[ancti] Ioan[nis] Nepomuc[eni] germ[anice]	56

SUB LITERA

M₃

HISTORICI SACRI IN OCTAVO

[2882]	Petri Opmeeri Chronographia a Mundi Exordio ad sua tempora	1
[2883]	Casimiri Cludin Supplementum de Scriptoribus Eccl[es]ias[tic]is	2
[2884]	Ioephi a IESU MARIA Vita P[atri] Francisci a Puero IESU	3
[2885]	Anonymi Historia B[eatiss]mae Virg[inis] in monte Praemonstrato germ[anice]	4
[2886]	Ioan[nis] Schall historica Relatio de ortu et progresu Fidei in Chinis	5
[2887]	Georgii Colvenerii Calendarium historicum B[eatiss]mae Virginis	6
[2888]	Ejusdem Idem	7
[2889]	Christophori de Castro Historia Deiparae V[irginis] MARIAE	8
[2890]	Anonymi Historia Catholicorum in Hibernia	9
[2891]	Iacobi Middendorpii Historia Monastica s[eu] de Origine Solitudinis	10
[2892]	Ioannis Maffei Vita S[ancti] Ignatii Lojolae	11
[2893]	Ioannis Schall de progressu Fidei in Regno Chinensi	12
[2894]	Bernardi Dorhoff Exempla insignioris pueritiae Sanctorum	13
[2895]	Auberti Muraei Notitia Episcopatum Orbis Christiani	14
[2896]	Ioephi Vice Comitum Observationes Ecclesiasticae de antiq[ui]s Ritibus	15
[2897]	Philippi de Berlaymont Paradisus Puerorum	16
[2898]	Ioannis Bonae Rerum Liturgicarum libri 2	17
[2899]	Bonifacii Constantini Historia Sanctorum Angeloru[m]	18
[2900]	Ludovici Frois de Rebus Iaponicis Relatio Historica	19
[2901]	Gvilhelmi Stanihursti Historia Patientis Christi	20
[2902]	Ejusdem Eadem	21
[2903]	Cornelii Lancilotti Vita S[ancti] Augustini	22
[2904]	Danielis Bartoli Vita Vincentii Caraffae	23
[2905]	Michaëlis ab Iselt Amorfortii Historia	24
[2906]	Ioannis Peruscho Historia Iaponiae	25
[2907]	Iacobi Irsing Historia D[omin]ae Virginis Oetinganae	26
[2908]	Antonii Ertelii Austriana Regina Arabia	27
[2909]	Francisci Mauri Vita S[ancti] Francisci Metrice	28
[2910]	Auberti Miraei Oryginum Monasticaru[m] Historia. In 2da parte Matthaei Bembi ars regendi Animas	29
[2911]	Petri Ribadeneirae Vita S[ancti] Ignatii Lojolae	30
[2912]	Alexandri Braccii Historia Italica	31
[2913]	Thomae Clagii Historia B[eatiss]mae Virginis Lindensis	32
[2914]	Ejusdem Eadem	33
[2915]	Ioannis Bonae Tractatus Historicus de Psalmodia Divina	34
[2916]	Ejusdem Liturgica Historia	35

[2917]	Anonymi Vita Iacobi Merlo-Horstii	36
[2918]	Philippi Numan Historia et Miracula B[eatissim]mae Scherpensis Hollandice	37
[2919]	Martini Merz Vita S[ancti] Norberti	38
[2920]	Ioannis a IESU MARIA Vita S[anctae] Theresiae	39
[2921]	Francisci Haraei Vitae Sanctorum	40
[2922]	Hyeronymi Osorii de rebus Lusitaniis Historia	41
[2923]	Pauli Osorii contra Paganos Historiarum libri 7	42
[2924]	Roberti Bellarmini Historia de Scriptoribus Eccl[es]ias[ti]ci[s]	43
[2925]	Pauli Eberi Kalendarium Historicum	44
[2926]	Theophili Raynaudi Indiculus SS. [Sanctorum] Lugdunensiu[m]	45
[2927]	Anonymi Vita et Miracula Ioannis Sarcandri	46
[2928]	Item Historia Conversionis ex Lutheranism [Chris]tiani Gvilhelmi Bra[n]d[em]burgici	47
[2929]	Antonii de Averoultii Flores Exemploru[m]	48
[2930]	Abrahae a S[ancta] Clara Opusculu[m] de Orygine Statuae Taxen. B[eatae] V[irginis] MARIAE ger[manicae]	49
[2931]	Vita S[ancti] Vincentii a Paulo Fundatoris Congrega[tio] Mision[nis] Gallice	50
[2932]	Anonymi flosculi Historiarum a Mundo Condito	51
[2933]	Item Idem	52
[2934]	Vita Benedicti XIII Pont[ificis] Max[imi] germ[anice]	53
[2935]	Martini Cochem Vita Christi ger[manice]	54
[2936]	Ejusdem Eadem	55
[2937]	Ejusdem Eadem	56
[2938]	Iosephi Iuventi Historia Societatis IESU	57
[2939]	Alexandri Sobieszczański vita B[eati] Andreae Bobolae	58
[2940]	Bohuslai vita Nicolai Lancicii	59
[2941]	<i>Mores Christianitatis libellus historicus polonice</i>	60
[2942]	<i>Historia de trib[us] energum[enis]</i>	61
[2943]	[...]	62

SUB LITERA

M₄

HISTORICI SACRI IN DUODECIMO

[2944]	Vita S[ancti] Antonii de Padua	1
[2945]	Gvilhelmi Gumpfenberg Atlas Marianus	2
[2946]	Horatii Tursellini Epitome Historiarum	3
[2947]	Tilmani Brendenbacchii Collationes Sacrae	4
[2948]	Platinae Opus de Vitis gestisq[ue] Pontificum	5
[2949]	Ejusdem Idem	6
[2950]	Francisci Diagi Vita Ludovici Granatensis	7

[2951]	Matthaei Boleran Epitome totius Historiae Sacrae	8
[2952]	Iacobi Saliani Enchiridion Chronologicum Historiae Sacrae et profanae	9
[2953]	Petri Ribadeneira Vita S[ancti] Ignatii	10
[2954]	S[ancti] Ioannis Damasceni Historia Ioasaphat et Baalaum	11
[2955]	Gvilhelmi Gumpenberg Atlas Marianus germ[anice]	12
[2956]	Sulpitii Severi Historia Sacra a Principio Mundi	13
[2957]	Ejusdem Eadem	14
[2958]	Abdiae Historia Certaminis Apostolici	15
[2959]	Vita S[anctae] Clarae germanice	16
[2960]	Gvilhelmi Germaei Virtutes Ferdinandi 2di	17
[2961]	Ejusdem Idem	18
[2962]	Vita S[ancti] Pii V Papae	19
[2963]	Vita R[everendi] P[atris] Baltasaris Alvarez	20
[2964]	Wan Boete Sacrae Historiae Batavice	21

SUB LITERA

N

HISTORICI PROFANI IN FOLIO

[2965]	Plinii Historia Mundi	1
[2966]	Ejusdem Eadem	2
[2967]	Ejusdem Eadem Tom. II gallice	3
[2968]	Antonii Bonfinii Historia Hungarica. In 2da parte Ioannis Stella de Succesibus Turcar[um] Tand[em] varioru[m] Opuscula hist[ori]ca	4
[2969]	Francisci Gvicciardini Historia sui temporis. In 2da parte Dubravii Historia Bohemica	5
[2970]	Ubbonis Emmii Opus Chronologicum	6
[2971]	Albelti Krantii Historia Saxonica	7
[2972]	Polydori Vergilii Historia Angliae	8
[2973]	Philippi Baldaeii Historica Descriptio Indiae Orientalis germ[anice]	9
[2974]	Sebastiani Munsteri Descriptio Historica Universi germ[anice]	10
[2975]	Titi Livii Historia germ[anice]	11
[2976]	Ejusdem Eadem latine	12
[2977]	Ejusdem Eadem	13
[2978]	Everhardi Happelii Thesaurus Historicus Exoticorum	14
[2979]	Edmundi Martene et Ursini Durand Thesaurus Anecdotor[um] Tom. I	15
[2980]	Eorundem Tom. II	16
[2981]	Eorundem Tom. III	17
[2982]	Eorundem Tom. IV	18
[2983]	Eorundem Tom. V	19

[2984]	Ioannis Bagatta admiranda Orbis Christiani	20
[2985]	Ioannis Eckhardt Commentarii de rebus Franciae Orientalis T. I	21
[2986]	Ejusdem Tom. II	22
[2987]	Bernardi Pez Codex Diplomatico Historico Epistolaris	23
[2988]	Iulii Caesaris Bulengeri de Imperatore et Imperio R[o]m[a]no Historia	24
[2989]	Titi Livii Historia Germanice	25
[2990]	Flavii Iosephi de rebus gestis Iudaeorum	26
[2991]	Otonis Historia ab Orbe Condito	27
[2992]	Ioannis Pistorii de Rebus Germaniae Tom. I	28
[2993]	Ejusdem Tom. II	29
[2994]	Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX	30
[2995]	Andreae Mullern Historia Germaniae germ[anice] Tom. I	31
[2996]	Ejusdem Tom. II germ[anice]	32
[2997]	Dapperi Descriptio Historiae Americae germ[anice]	33
[2998]	Ejusdem Eadem Africae germ[anice]	34
[2999]	Onuphrii Panvini Historia Reip[ublicae] Romanae. In 2da parte Ioachimi Camerarii de rebus Turcicis Comment[arius]	35
[3000]	Eliae Rensneri Comment[arius] de praecipuis Familiis Imperat[oriis] &c.	36
[3001]	Nicolai Rittenhusii Idem tractans Opusculu[m]	37
[3002]	Ulbonis [!] Emmii Rerum Frisiacarum Historiae	38
[3003]	Ioannis Gotofredi Imperiorum Regnorum etc. Descriptio Hist[o]r[i]ca	39
[3004]	Ejusdem Tom. II	40
[3005]	Arnoldi Montani Descriptio Indiae Orientalis germ[anice]	41
[3006]	Ioannis Aventini Annales Bojorum	42
[3007]	Walteri Schultzen Historia Indiae germ[anice]	43
[3008]	Friderici Leutholff Descriptio Historica Europae germ[anice]	44
[3009]	Ioannis Strau Straussen Descriptio Historica varior[um] regionu[m] germ[anice]	45
[3010]	Eusebii Pamphili et alior[um] Chronica	46
[3011]	Michaëlis Hen Historia variarum Regionum	47
[3012]	Petri Walckenier de rebus Europae Germ[anice]	48
[3013]	Ejusdem Idem germ[anice]	49
[3014]	Gvilhelmi Zenokari Historia variorum Imperatorum. In 2da parte Roveri Pontani rerum memorabilium lib[ri] 5	50
[3015]	Alberti Krantzii Historia Saxonica	51
[3016]	Ignoti Descriptio cujusd[am] Vallis germ[anice]	52
[3017]	Mathiae Quaden Descriptio Orbis toti[us]	53
[3018]	Ioannis Christophori Wagners Regionum descriptio germ[anice]	54

[3019]	Thucellii Gesta Leopoldi Imperatoris suae[que] Consortis germ[anice]	55
[3020]	Ioannis Nieuchovii Legatio Batavica in Indiam	56

SUB LITERA

N₂

HISTORICI PROFANI IN QUARTO

[3021]	Caroli Scribani Institutio Politico-Christiana. In 2da parte Historia prostratae Rebellionis Haeticor[um] in Gallia	1
[3022]	Ioannis Marianae Historia Rerum Hispaniae	2
[3023]	Ejusdem Tom. II	3
[3024]	Anonymi Historica descriptio Orbis Gallice	4
[3025]	E. G. Happelii Relationum Curiosarum Tom. 2 germ[anice]	5
[3026]	Ejusdem Tom. III germ[anice]	6
[3027]	Iacobi Gretseri Commentarius Exegeticus	7
[3028]	Ioannis de Bussieres Historia Franciae	8
[3029]	Ioannis Pakenii Gesta Ioannis Gvilhelmi Comitis Palatini Rheni	9
[3030]	Baptistae Legrain Gesta Henrici Regis Galliae	10
[3031]	Pauli Conradi Han Pannoniae Historia	11
[3032]	Ioannis Clessii Elenchus Virorum Literatoru[m] uni[us] Saeculi	12
[3033]	Nicolai Vernulaei Epitome Historiaru[m] ab Orbe Condito	13
[3034]	Sigeberti Gemblacensis Chronicon	14
[3035]	Dionis Nicaei Rerum Romanarum Historia	15
[3036]	Anonymi Compositio Pacis in Germania germ[anice]	16
[3037]	Item Continuatio Diarii Europaei germ[anice]	17
[3038]	Ioannis Gaven Lexicon Historicum germ[anice]	18
[3039]	Iacobi Franci Continuatio Historica Relationis germ[anice]	19
[3040]	Ejusdem Eadem germ[anice]	20
[3041]	Ejusdem Eadem germ[anice]	21
[3042]	Ejusdem Eadem germ[anice]	22
[3043]	Ioannis Stieff Enarratio Historica relatio de fulmine incusso in Civ[itatem] Wratis[laviam]	23
[3044]	Anonymi Descriptio recuperationis Urbis Ofae germ[anice]	24
[3045]	Item Descriptio Pomeraniae Historica germ[anice]	25
[3046]	Item Relatio pacis inter Regem Galliae et Batavos germ[anice]	26
[3047]	Item Narratio de Caesareae Capitulationis negotio in Comitii Imperii	27
[3048]	Simonis Majoli dies Caniculares Tom. I	28
[3049]	Ejusdem Tom. II et III	29
[3050]	Ejusdem Tom. IV	30

[3051]	Anonymi Relatio Belli inter Venetos et Turcam germ[anice]	31
[3052]	Item Descriptio Belli Silesici germ[anice]	32
[3053]	Antonii de Gvevara Enarratio Historica Rerum gestaru[m] germ[anice]	33
[3054]	Historia Belli Silesici germ[anice]	34
[3055]	[...]	35

SUB LITERA

N₃

HISTORICI PROFANI IN OCTAVO

[3056]	Martini de Belas Historia bellica gallice	1
[3057]	M. Iansonii Rerum in Belgio et Gallia gestarum Tom. I	2
[3058]	Ejusdem Tom. II et III	3
[3059]	Ejusdem Tom. IV et V	4
[3060]	Ejusdem Tom. VI et VII	5
[3061]	Ejusdem Tom. VIII	6
[3062]	Ejusdem Tom. IX, X, XI	7
[3063]	Henrici Brewer Historia universalis Rerum memorabiliu.	8
[3064]	Caroli Sigoni de Rep[ublica] Hebraeorum	9
[3065]	Ioannis Bodini Method[us] Historica	10
[3066]	Anonymi Universalis Historia	11
[3067]	Ioannis Massenii Descriptio Emporiorum Svecoru[m]	12
[3068]	Stephani Balluzii Miscellaneorum historicorum Liber I	13
[3069]	Ejusdem Liber II	14
[3070]	Ejusdem Liber III	15
[3071]	Ejusdem Liber IV	16
[3072]	Ioannis Barclaji Argenis seu Historia recondita Tom. I	17
[3073]	Ejusdem Tom. II	18
[3074]	Adolphi Brachelii Historia Nostri temporis	19
[3075]	Iustini Historia	20
[3076]	Flavii Iosephi Antiquitatum Iudaicaru[m] Tom. I gallice	21
[3077]	Ejusdem Tom. II gall[ice]	22
[3078]	Anonymi Descriptio Belli inter Regum Prussiae et Regina Hungariae T[omus] I	23
[3079]	Ejusdem Tom. II germanice	24
[3080]	Ejusdem Tom. III germanice	25
[3081]	Item Historia Belli Hungarici Tom. I germanice	26
[3082]	Ejusdem Tom. II germanice	27
[3083]	Ejusdem Tom. III germanice	28
[3084]	Ejusdem Tom. IV germanice	29
[3085]	Item Historia Roberti Damiani pro Regicidio Parisiis puniti Polonice	30

[3086]	Item Historica Relatio Bellorum Germanice	31
[3087]	Item S[ubti]lis Relatio Bellorum Germanice	32
[3088]	Item Eadem germ[anice]	33
[3089]	Iulii Caesaris Comment[arii] Historici	34
[3090]	Mathiae Castritii de Virtutibus Imperatorum Germaniae	35
[3091]	Antonii Erti Atlas Bavaric[us] germ[anice]	36
[3092]	Historica Relatio variarum Tragaediarum Germ[anice]	37
[3093]	C. Caesaris Historiarum Libri 4	38
[3094]	Svetonii Tranquilli Historia 12 Imperatorum	39
[3095]	Varia Opuscula Historica	40
[3096]	Crispi Salustii Opera Historica	41
[3097]	Anonymi Descriptio Hist[orica] Romani Imperii germ[anice]	42
[3098]	Item Regni Hungarici germ[anice]	43
[3099]	Thucididis de Bello Peloponesiaco lib[ri] 8	44
[3100]	Herodiani Historiarum lib[ri] 8	45
[3101]	Iosiae Descriptio Historica Reip[ublicae] Helvetioru[m]	46
[3102]	Plutarchi Hieronensis Vitae Illustrium Virorum	47
[3103]	Beati Rhenani rerum gestaru[m] lib[ri] 3	48
[3104]	Polydori Vergilii de Rerum Inventorib[us] lib[ri] 8	49
[3105]	Auli Getlii Historiarum lib[ri] 20	50
[3106]	Conradi Schurschfleischii Epistolae Historicae	51
[3107]	Pauli Iovii Historia sui temporis	52
[3108]	[...]	53

SUB LITERA

N₄

HISTORICI PROFANI IN DUODECIMO

[3109]	Anonymi de Marco Aurelio Historia Hispanice	1
[3110]	Item Descriptio Germaniae et Angliae Historica germ[anice]	2
[3111]	Item Descriptio Regni Galliae germ[anice]	3
[3112]	Iacobi Sandrat Descriptio Historica Moschoviae et Russiae germ[anice]	4
[3113]	Ejusdem Chronica Bellica Reip[ublicae] Venetiae contra Turcas germ[anice]	5
[3114]	Ejusdem Chronica Belli Turcaru[m] contra Hungaros et Polonos germ[anice]	6
[3115]	Anonymi Descriptio Belli Caesarei contra Hungaros malcontentos	7
[3116]	Everhardi Roth Memorabilia Europae germ[anice]	8
[3117]	Ejusdem Eadem germ[anice]	9
[3118]	Henrici de Castro Historia Indiae gallice	10
[3119]	Philippi Engel Historia gestoru[m] in Italia germ[anice]	11
[3120]	Thomae Carvae Itinerarium Historicu[m]	12

[3121]	Adriani Barlandi de Rebus Francorum	13
[3122]	Crispi Salustii de Bello Iugurtino et Coniuratione Catilinae	14
[3123]	Cornelii Taciti Historia	15
[3124]	Sinceri Germani a Lapide Descriptio Aularu[m] Germaniae	16
[3125]	Famiani Stradae de Bello Belgico	17
[3126]	Christiani Funccii Breviarum Historicu[m] Tom. I et II	18
[3127]	Ejusdem Tom. III	19
[3128]	Titi Livii Historiaru[m] Decas I et II	20
[3129]	Ejusdem decas III	21
[3130]	Ejusdem decas IV	22
[3131]	Iulii Caesaris Rerum gestarum Commentarii	23
[3132]	Anonymi Historia Universalis	24
[3133]	Curtii Rufi de Rebus Alexandri Magni	25
[3134]	<i>Sigismundi a Bircke</i>	26
[3135]	<i>Tumultus Torunensis</i>	27
[3136]	<i>Descriptio regionis [...] germ[anice]</i>	28
[3137]	<i>Respl[ica] Romana</i>	29
[3138]	<i>Turci imperii status</i>	30
[3139]	<i>[...]</i>	31

SUB LITERA

O

MEDICI IN FOLIO

[3140]	Remberti Dodonaei Descriptio Proprietatu[m] Herbar[um] Batavice	1
[3141]	Iacobi Theodori Tabernae Montani Eadem Germanice	2
[3142]	Ejusdem Eadem germ[anice]	3
[3143]	Andreae Mathioli Eadem germ[anice]	4
[3144]	Ejusdem Idem Latine	5
[3145]	Ernesti Fagini Modus praeparandar[um] dispensandarumq[ue] Medicinaru.	6
[3146]	Anonymi Idem	7
[3147]	Benedicti Silvatiii Consilia ad responsa Medicinalia	8
[3148]	Theophrasti Paracelsi Practica Medicinalis germ[anice]	9
[3149]	Hieronymi Braunsweigen Herbarium germ[anice]	10
[3150]	Anonymi Descriptio Qualitatum Brutorum Aviu[m] etc. germ[anice]	11
[3151]	Ioannis Coleri Oeconomia rationalis et domestica germ[anice]	12
[3152]	Remberti Dodonei Herbarium Gallice	13
[3153]	N. Senter Medicinale Equorum germ[anice]	14
[3154]	Alnardi Villanovani Tractatus Medicinalis	15
[3155]	Iacobi Klein descriptio Qualitatum Piscium	16
[3156]	Ejusdem Quadrupedum Descriptio	17

[3157]	Ejusdem Descriptio Avium	18
[3158]	<i>Adami Lebenweidt medica[...]</i> germ[anice]	19
[3159]	<i>Sommerhoffii Lexicon Pharmaceuticae</i>	20

SUB LITERA

O₂

MEDICI IN QUARTO

[3160]	Ioannis Baumann Practica Medica	1
[3161]	Danielis Sennerti practicae Medicinae libri 2	2
[3162]	Ejusdem Liber 2us	3
[3163]	Ejusdem Institutiones Medicinae	4
[3164]	Henrici Kühn Miscellaneorum Experimentoru[m] Liber I ger[manice]	5
[3165]	Ejusdem Liber II	6
[3166]	Ejusdem Liber III	7
[3167]	Adriani Spigellii Anathomia	8
[3168]	Gasparis Mercurii de Melancholia	9
[3169]	Avicennae Canon totius Medicinae	10
[3170]	Gasparis Schwenckfeld Cathalogus stirpium Fossiliumq[ue] Silesiae	11
[3171]	Ejusdem Cathalogus Animalium	12
[3172]	Nicolai Frambesani Opera Medica	13
[3173]	Athanasii Kircheri Scrutinium Pestis Physico-Medicum	14
[3174]	Ioannis Iemme Tractatus de Contagiosis Morbis	15
[3175]	Adriani a Minsicht Armamentarium Medicum	16
[3176]	Ioannis Mothesii Medicinale contra pestem germ[anice]	17
[3177]	Anonymi Nomenclator Herbarum	18
[3178]	Ioannis Coleri praxis Medicinalis germ[anice]	19
[3179]	Ejusdem eadem germ[anice]	20

SUB LITERA

O₃

MEDICI IN OCTAVO

[3180]	Nicolai Olhavii Elenchus Plantarum circa Gedanum	1
[3181]	Raymundi Vicussens Anatomia	2
[3182]	Ioannis Beqvini Turocinium Chimicum	3
[3183]	Ioannis Becheri Experimentum Chimicum	4
[3184]	Iacobi Weckeri de Secretis Tractatus	5
[3185]	Ioannis Hiskii Compendium Medicinae germ[anice]	6
[3186]	Anonymi de Morbis Medendis	7

[3187]	Hugonis Fridevaldis de tuenda sanitate	8
[3188]	Benedicti de Bouquere Senum Medicus	9
[3189]	Richardi Lowen Method[i] Morborum Medendorum	10
[3190]	Iacobi Holleri in Aphorismos Hyppocratis Commentarii	11
[3191]	Christophori Schorem Medicina peregrinantium germ[anice]	12
[3192]	Michaëlis Sciappii absurda vera	13
[3193]	Petri Paschalis Praxis medicinae de febris	14
[3194]	Ioannis Leutman Vulcanus familiaris germ[anice]	15
[3195]	Danielis Sennerti Practica Medicina	16
[3196]	Ioannis Gols praxis Clinica germ[anice]	17
[3197]	Ioannis Kramer Methodus Botanica	18
[3198]	Ioannis de Francisco Tractatus de Sectione venae	19
[3199]	Herbarum parvum germ[anice]	20
[3200]	Ioannis Richteri de usu aliquot Selectorum Medicamentorum	21
[3201]	[...]	22
[3202]	<i>Blumen [...]</i>	23
[3203]	<i>Tractat [...]</i>	24

SUB LITERA

O₄

MEDICI IN DUODECIMO

[3204]	Gasparis Descriptio Thermarum Teplicensium	1
[3205]	Ludovici Septali Animadversiones et Canones Medicinae	2
[3206]	Thomae Burnet Thesaurus Medicinae Practicae Tom. I	3
[3207]	Ejusdem Tomus II	4
[3208]	Herbarium Hollandice	5
[3209]	Ioannis Curionis Medicina Salernitana	6
[3210]	Iacobi Primerosii Enchiridion Medicinae	7
[3211]	Ioannis Follini Synopsis tuendae et conservandae valetudinis	8

SUB LITERA

P

ARCHITECTI ASTRONOMI

IN FOLIO

[3212]	Nicolai Goldtman Architectura	1
[3213]	Vincentii Scamozii Architectura Italice	2
[3214]	Ioannes Hevelii Astronomia	3
[3215]	Athanasii Kircheri Ars magna sciendi	4
[3216]	Ejusdem Ars Magna Lucis et Umbrae	5
[3217]	Ejusdem Instauratio Universalis Hieroglyphicae Tom. I	6
[3218]	Ejusdem Tom. II	7

[3219]	Ejusdem Tom. II pars 2da	8
[3220]	Ejusdem Tom. III	9
[3221]	Ejusdem Archontologia	10
[3222]	Ejusdem Descriptio Latii tam Novi quam Veteris	11
[3223]	Ejusdem Interpretatio Obelisci Aegyptiaci	12
[3224]	Ejusdem De Mumiis Tractatus	13
[3225]	Ejusdem Ars Magna Consoni et Disoni	14
[3226]	Ejusdem China illustrata	15
[3227]	Pomponii Melae de Orbis Situ	16
[3228]	Andreae Palladii Architectura germ[anice]	17
[3229]	Gaspari Schotti Cursus Mathematicus	18
[3230]	Pauli Merulae Geographia Generalis et particularis	19

SUB LITERA

P₂

ARCHITECTI ASTRONOMI IN 4TO

[3231]	Athanasii Kircheri de Abditis Numeroru[m] Mysteriis	1
[3232]	Ejusdem Iter extaticum caeleste. In 2da parte Terrestre	2
[3233]	Ejusdem Ars Magnetica s[eu] Descriptio mirae Naturae Magnetis	3
[3234]	Iosephi Tulawski Methodus Arithmetica	4
[3235]	Anonymi Computus Ecclesiasticus Cyclicus MSS	5
[3236]	Christophori Zwicker Horologiographia Germanice	6
[3237]	Ioannis Gauppil Gnomica Mechanica universalis germ[anice]	7
[3238]	Ioannis Boigdt Tractatul[us] Astronomic[us] Germanice	8
[3239]	Roberti Hues Tractatus de Globis caelesti et Terrestri	9
[3240]	Benjamini Brameri Tractatus de Semicirculo germanice	10
[3241]	Ioannis Hybneri Lexicon germ[anice]	11
[3242]	N. Passchier Goessens Arithmetica	12
[3243]	Michaëlis Hannovii Memorabilia Naturae germ[anice]	13
[3244]	Georgi Galgemairs de Instrumentis Mathematicis et Geometricis germ[anice]	14
[3245]	Erasmi Francisci Orbis Superior et Inferior germ[anice]	15
[3246]	Danielis Schwenter Deliciae Physico Mathematicae germ[anice]	16
[3247]	Gerardi Mercatoris Atlas Minor Germanice	17
[3248]	Ejusdem Idem	18

SUB LITERA

P₃

ARCHITECTI ASTRONOMI IN OCTAVO

[3249]	Philippi Paracelsi Tractatus Miscellaneorum Curiosorum	1
[3250]	Anonymi Arithmetica curiosa	2

[3251]	Raymundi Lulli Ars Cabalistica	3
[3252]	Gemmae Frisii Arithmeticae Methodus Facilis	4
[3253]	Iacobi Gooden Geometriae et Astronomiae Problemata	5
[3254]	Anonymi Arithmetica practica	6
[3255]	Abrahae Bosse Ars sculpendi	7
[3256]	Anonymi Quaestiones de Sphaera	8
[3257]	Ioannis Honteri Rudimenta Cosmographica	9
[3258]	Gemmae Frisii principia Astronomiae et Cosmographiae	10
[3259]	Ioannis de Sacrobosco Sphaera emendata	11
[3260]	Isidori Baarhoff Euclidis Rudimenta Geometriae	12
[3261]	Christiani Wolffii Astronomicarum et Geometricaru[m] Observation[es] L[iber] I et II	13
[3262]	Ejusdem Liber III et IV	14
[3263]	Davidis Solbrigii Ars Scripturae Oeconomicae per Ziffras	15
[3264]	Anonymi Ars scribendi et pingendi germ[anice]	16
[3265]	Ioannis Trithemii Polygraphia s[eu] Ars recondita scribendi	17
[3266]	Gaspari Behmen Arithmetica germ[anice]	18
[3267]	Ioannis Tobe Tractat[us] de Chartis Geographicis germ[anice]	19
[3268]	Ioannis Sturmii Mathesis Iuvenilis Tom. I	20
[3269]	Ejusdem Tom. II	21
[3270]	Christiani Wolffii Tabulae Numeroru[m]	22
[3271]	Henrici Kühn Tractatus de Origine variorum Fontium	23
[3272]	Christophori Zwickern Compendium Horologico Sciotericum et Geometricu[m]	24
[3273]	Incerti Instructio pro formandis Horologicis etc. germ[anice]	25
[3274]	[...]	26

SUB LITERA

P₄

ARCHITECTI ASTRONOMI IN 12MO

[3275]	Roberti Hues Tractatus de Globis caelesti[bus] et Terrestri[bus]	1
[3276]	Lamberti Middendorff Tabulae Logarithmicae	2
[3277]	Iacobi Varenii Geographia Generalis	3
[3278]	Nicolai Rohlffs Tabula horologica	4
[3279]	Iacobi Stanczykiewicz Exegesis temporis s[eu] Ejusdem Computatio	5
[3280]	Petri Bertii Tabulae Geographicae	6
[3281]	Tobiae Beutel Deliciae Geometriae	7
[3282]	Barowii Euclidis Elementorum	8

1251	Bayesian Inference for Categorical Data	1251
1252	Bayesian Inference for Categorical Data	1252
1253	Bayesian Inference for Categorical Data	1253
1254	Bayesian Inference for Categorical Data	1254
1255	Bayesian Inference for Categorical Data	1255
1256	Bayesian Inference for Categorical Data	1256
1257	Bayesian Inference for Categorical Data	1257
1258	Bayesian Inference for Categorical Data	1258
1259	Bayesian Inference for Categorical Data	1259
1260	Bayesian Inference for Categorical Data	1260
1261	Bayesian Inference for Categorical Data	1261
1262	Bayesian Inference for Categorical Data	1262
1263	Bayesian Inference for Categorical Data	1263
1264	Bayesian Inference for Categorical Data	1264
1265	Bayesian Inference for Categorical Data	1265
1266	Bayesian Inference for Categorical Data	1266
1267	Bayesian Inference for Categorical Data	1267
1268	Bayesian Inference for Categorical Data	1268
1269	Bayesian Inference for Categorical Data	1269
1270	Bayesian Inference for Categorical Data	1270
1271	Bayesian Inference for Categorical Data	1271
1272	Bayesian Inference for Categorical Data	1272
1273	Bayesian Inference for Categorical Data	1273
1274	Bayesian Inference for Categorical Data	1274
1275	Bayesian Inference for Categorical Data	1275
1276	Bayesian Inference for Categorical Data	1276
1277	Bayesian Inference for Categorical Data	1277
1278	Bayesian Inference for Categorical Data	1278
1279	Bayesian Inference for Categorical Data	1279
1280	Bayesian Inference for Categorical Data	1280
1281	Bayesian Inference for Categorical Data	1281
1282	Bayesian Inference for Categorical Data	1282
1283	Bayesian Inference for Categorical Data	1283
1284	Bayesian Inference for Categorical Data	1284
1285	Bayesian Inference for Categorical Data	1285
1286	Bayesian Inference for Categorical Data	1286
1287	Bayesian Inference for Categorical Data	1287
1288	Bayesian Inference for Categorical Data	1288
1289	Bayesian Inference for Categorical Data	1289
1290	Bayesian Inference for Categorical Data	1290
1291	Bayesian Inference for Categorical Data	1291
1292	Bayesian Inference for Categorical Data	1292
1293	Bayesian Inference for Categorical Data	1293
1294	Bayesian Inference for Categorical Data	1294
1295	Bayesian Inference for Categorical Data	1295
1296	Bayesian Inference for Categorical Data	1296
1297	Bayesian Inference for Categorical Data	1297
1298	Bayesian Inference for Categorical Data	1298
1299	Bayesian Inference for Categorical Data	1299
1300	Bayesian Inference for Categorical Data	1300

KONKORDANCJE SYGNATUR

ANEKS II

Agencja Wydawnicza i Biblioteczna „Książki i Piśmiennictwo”
Pracownia Biblioteczna i Wydawnicza
ul. Piłsudskiego 11, 85-001 Bydgoszcz, tel. 42 254 11 11, fax 42 254 11 12
www.kip.pl, e-mail: kpi@kpi.pl

**Konkordancje sygnatur
książek z biblioteki
kartuzji kaszubskiej**

ANEXS II

Kontrole dancje szgornit
kajazek z biblioteki
kartazji kasznickiej

KONKORDANCJE SYGNATUR

Sygnatury: XVIII - wieczny katalog Józefa Milkaua - współczesne sygnatury: Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie (1594 poz.), Biblioteki Gdańskiej PAN (2 poz.), Biblioteki Jagiellońskiej (1 poz.); Biblioteki Kórnickiej PAN (2 poz.) i Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego (1 poz.), Biblioteki Publicznej w Łodzi (1 poz.), Biblioteki Uniwersytetu Poznańskiego (1 poz.), Biblioteki Miejskiej w Strasburgu (1 poz.).

X. 1	cim. 15208	X ₂ , 17	Inc. Qu. 121-123
X. 2	cim. 20299	X ₂ , 18	st. 5899
X. 3	b. sygn.	X ₂ , 19	st. 5900
X. 6	st. 20399	X ₃ , 7	cim. 547
X. 7	st. 20400	X ₃ , 9	cim. 455
X. 8	st. 20401	X ₃ , 10	cim. 39
X. 9	st. 20402	X ₃ , 11	cim. 465
X. 10	st. 20403	X ₃ , 12	st. 528
X. 11	st. 20404	X ₃ , 15	cim. 593
X. 12	st. 20405	X ₃ , 16	st. 1320
X. 13	st. 20406	X ₃ , 25	cim. 188
X. 14	Inc. F. 805	A. 1	st. 20448
X. 17	cim. 10183	A. 2	st. 20449
X. 18	cim. 10329	A. 3	st. 20450
X. 19	Inc. F. 406	A. 4	st. 20451
X. 20	Inc. F. 407	A. 5	st. 20452
X. 22	st. 20768	A. 6	st. 20453
b. zapisu	st. 20219	A. 7	st. 20454
b. zapisu	Inc. F. 873	A. 8	st. 20455
X ₂ , 2	Rkps 289	A. 9	st. 20456
X ₂ , 4	cim. 1472	A. 10	st. 20457
X ₂ , 6	cim. 1044	A. 11	st. 20458
X ₂ , 9	st. 6350	A. 12	st. 20459
		A. 13	st. 20460

A. 14	st. 20320	A. 96	st. 15678
A. 15	st. 20281	A ₂ ' 1	cim. 1571
A. 19	cim. 15186	A ₂ ' 3	cim. 10001
A. 20	Inc. F. 410-411	A ₂ ' 4	cim. 10016
A. 21	st. 15498	A ₂ ' 5	st. 11406
A. 22	st. 15499	A ₂ ' 9	st. 6176
A. 23	st. 15500	A ₂ ' 11	st. 6280
A. 24	st. 15501	A ₂ ' 13	st. 15032
A. 25	st. 15502	A ₂ ' 14	st. 10051
A. 26	st. 11860	A ₂ ' 18	cim. 1279
A. 31	Inc. F. 429	A ₂ ' 19	cim. 1266
A. 32	Inc. F. 430	A ₂ ' 20	st. 11426
A. 33	Inc. F. 431	A ₂ ' 21	st. 6149
A. 34	Inc. F. 432	A ₂ ' 22	cim. 1484
A. 35	st. 11876	A ₂ ' 23	st. 6024
A. 36	cim. 10233	A ₂ ' 24	st. 6027
A. 38	st. 15623	A ₃ ' 2	cim. 500
A. 39	cim. 10245	A ₃ ' 6	cim. 148
A. 40	cim. 15019	A ₃ ' 7	st. 6038
A. 43	st. 15693	A ₃ ' 8	cim. 374
A. 44	st. 15694	A ₃ ' 10	cim. 151
A. 45	st. 15695	A ₃ ' 12	cim. 498
A. 46	st. 15696	A ₃ ' 13	cim. 204
A. 47	st. 15697	A ₃ ' 16	cim. 510
A. 48	st. 15698	A ₃ ' 17	cim. 132
A. 49	st. 15699	A ₃ ' 19	st. 1464
A. 50	st. 15700	A ₃ ' 20	st. 1465
A. 51	st. 15701	A ₃ ' 21	st. 1279
A. 52	st. 15589	A ₃ ' 23	st. 1392
A. 57	b. sygn.	A ₄ ' 1	cim. 150
A. 58	st. 11744	A ₄ ' 2	cim. 27
A. 60	st. 15717	B. 1	cim. 15072
A. 62	cim. 15124	B. 2	cim. 15073
A. 63	st. 20715	B. 3	cim. 15074
A. 64	st. 20560	B. 4	cim. 15075
A. 66	st. 15716	B. 5	cim. 15076
A. 68	b. sygn.	B. 6	cim. 15077
A. 69	cim. 15065	B. 7	cim. 15078
A. 70	st. 20020	B. 8	cim. 15079
A. 71	st. 20173	B. 9	cim. 15080
A. 72	st. 15848	B. 10	cim. 15081
A. 73	st. 20388	B. 11	cim. 15082
A. 75	st. 20120	B. 12	st. 20262
A. 76	st. 20462	B. 13	st. 20263
A. 77	cim. 10269	B. 14	st. 20264
A. 78	st. 15679	B. 15	st. 20265
A. 79	st. 11572	B. 19	cim. 15044
A. 83	Inc. F. 752	B. 26	cim. 10122
A. 86	st. 20606	B. 27	st. 15409
A. 88	st. 15599	B. 30	st. 20803
A. 89	b. sygn.	B. 31	st. 20256
A. 90	st. 15844	B. 32	cim. 15083
A. 93	st. 15503	B. 36	Inc. F. 530
A. 94	st. 20605	B. 38	Inc. F. 775
A. 95	Inc. F. 418-419	B. 39	cim. 15103

B. 40	cim. 15104	B. 125	Inc. F. 506
B. 41	st. 15756	B. 127	Inc. F. 505
B. 44	cim. 10162	B. 129	cim. 10073
B. 64	Inc. F. 774	B. 130	Inc. F. 512
B. 67	st. 20344	B. 131	Inc. F. 513
B. 68	st. 20345	B. 132	Inc. F. 518
B. 69	st. 20347	B. 133	Inc. F. 514
B. 71	cim. 10207	B. 134	Inc. F. 515
B. 72	b. sygn.	B. 135	Inc. F. 519
B. 74	cim. 10239	B. 136	Inc. F. 516-517
B. 75	cim. 10337	B. 137	Inc. F. 484
B. 76	cim. 15094	B. 139	Inc. F. 485
B. 77	cim. 15095	B. 142	Inc. F. 486
B. 78	cim. 15096	B ₂ . 1	Rkps 87 (156)
B. 79	cim. 15097	B ₂ . 2	st. 6380
B. 80	cim. 15098	B ₂ . 3	st. 6381
B. 81	cim. 15099	B ₂ . 4	st. 6382
B. 82	cim. 15100	B ₂ . 5	st. 11568
B. 83	cim. 15101	B ₂ . 6	st. 11569
B. 84	cim. 15102	B ₂ . 7	st. 11570
B. 85	st. 20214	B ₂ . 9	Inc. Qu. 287
B. 86	st. 20187	B ₂ . 11	cim. 1481
B. 87	st. 20188	B ₂ . 12	st. 6528
B. 88	st. 20189	B ₂ . 13	st. 6093
B. 89	st. 20190	B ₃ . 1	cim. 1132
B. 90	st. 20191	B ₃ . 4	st. 5339
B. 91	st. 20192	B ₃ . 7	cim. 119
B. 92	st. 20193	B ₃ . 9	cim. 187
B. 93	st. 20194	B ₃ . 10	cim. 1112
B. 94	st. 20195	B ₃ . 12	st. 5659
B. 95	st. 20196	B ₃ . 13	st. 5660
B. 96	st. 20197	B ₃ . 14	st. 5661
B. 97	st. 20198	C. 2	Inc. F. 811
B. 98	st. 20199	C. 3	Inc. F. 810
B. 99	st. 20200	C. 6	Inc. F. 825-826
B. 100	st. 20201	C. 11	st. 20808
B. 101	st. 20202	C. 13	Inc. F. 772
B. 102	st. 20203	C. 14	st. 20907
B. 103	st. 20204	C. 16	st. 20802
B. 104	st. 20205	C. 18	st. 20564
B. 105	st. 20206	C. 19	st. 20483
B. 106	st. 20207	C. 20	st. 20484
B. 107	st. 20208	C. 21	st. 20760
B. 109	st. 20209	C. 22	st. 20761
B. 110	st. 20210	C. 23	st. 15775
B. 111	st. 20211	C. 24	st. 20914
B. 112	st. 20212	C. 25	st. 15943-15944
B. 113	st. 20213	C. 27	b. sygn.
B. 116	Inc. F. 563	C. 30	b. sygn.
B. 118	st. 15372	C. 32	cim. 10369
B. 119	Rkps 73 (149)	C. 33	b. sygn.
B. 120	cim. 10128	C. 35	cim. 10293
B. 122	BUWr Inc. XV. F. 679	C. 37	st. 15719
B. 123	cim. 10072	C. 38	st. 15761
B. 124	Inc. F. 504	C. 39	b. sygn.

C. 41	st. 15928	C ₃ . 4	cim. 297
C. 42	st. 15971	C ₃ . 5	cim. 507
C. 43	st. 15972	C ₃ . 10	st. 2194
C. 44	st. 15973	C ₃ . 12	st. 1051
C. 45	st. 15974	C ₃ . 22	st. 5162
C. 49	st. 15584	C ₃ . 23	st. 5961
C. 50	st. 20472	C ₃ . 26	st. 5026
C. 51	st. 15644	C ₃ . 28	st. 5744
C. 52	st. 15692	C ₃ . 29	st. 5683
C. 55	st. 15095	C ₃ . 31	st. 1358
C. 56	st. 15096	C ₃ . 32	st. 1002
C. 57	st. 15101	C ₃ . 33	st. 1489
C. 59	st. 15173	C ₃ . 35	st. 1406
C. 60	b. sygn.	C ₃ . 36	st. 1407
C. 61	b. sygn.	C ₃ . 37	st. 1408
C. 63	st. 20550	C ₃ . 38	st. 1409
C. 64	st. 20551	C ₃ . 40	st. 1058
C. 65	Rkps 169 (74)	C ₃ . 41	cim. 273
C. 66	st. 15411	C ₃ . 43	st. 592
C. 71	Inc. F. 473	C ₃ . 45	st. 1361
C. 73	b. sygn.	C ₃ . 46	st. 613
C. 74	b. sygn.	C ₃ . 48	cim. 494
C. 75	Inc. F. 481	C ₃ . 50	cim. 228
C. 78	Inc. F. 478	C ₃ . 53	cim. 300
C. 79	Inc. F. 479	C ₃ . 54	st. 629
C. 80	b. sygn.	C ₃ . 56	st. 1039
C. 81	b. sygn.	C ₃ . 58	st. 586
C. 82	Inc. F. 555	C ₃ . 59	st. 1705
C. 83	Inc. F. 587	C ₃ . 62	st. 5547
C. 84	cim. 10002	C ₃ . 63	st. 749
C. 85	Inc. F. 480	C ₄ . 10	st. 880
C. 86	cim. 10334	C ₄ . 11	b. sygn.
C ₂ . 2	st. 11445	C ₄ . 12	st. 565
C ₂ . 4	cim. 5019	C ₄ . 14	st. 600
C ₂ . 5	st. 11451	C ₄ . 15	st. 146
C ₂ . 6	st. 10597	C ₄ . 17	st. 1567
C ₂ . 7	st. 10553	C ₄ . 18	st. 1568
C ₂ . 8	st. 6022	C ₄ . 25	st. 591
C ₂ . 9	st. 11393	C ₄ . 32	st. 226
C ₂ . 10	st. 11430	C ₄ . 33	st. 1296
C ₂ . 12	st. 5971	C ₄ . 36	st. 155
C ₂ . 13	st. 6456	C ₄ . 41	cim. 129
C ₂ . 16	Inc. Qu. 113-114	C ₄ . 45	st. 314
C ₂ . 18	cim. 1549	C ₄ . 47	st. 1315
C ₂ . 19	st. 6220	C ₄ . 49	st. 1218
C ₂ . 20	st. 10400	C ₄ . 50	st. 1313
C ₂ . 21	st. 10401	C ₄ . 52	st. 840
C ₂ . 22	st. 10402	C ₄ . 55	st. 2084
C ₂ . 24	st. 11429	C ₄ . 61	cim. 548
C ₂ . 25	cim. 1327	C ₄ . 64	st. 589
C ₂ . 27	cim. 1394	D. 1	st. 20502
C ₂ . 29	cim. 1371	D. 2	cim. 10289
C ₃ . 1	st. 5974	D. 3	b. sygn.
C ₃ . 2	st. 1455	D. 4	st. 15659
C ₃ . 3	st. 5949	D. 7	cim. 10219

D. 8	cim. 10208	D ₃ . 10	cim. 359
D. 9	b. sygn.	D ₃ . 12	cim. 364
D. 12	cim. 10057	D ₃ . 14	cim. 291
D. 13	st. 15597	D ₃ . 15	cim. 292
D. 14	st. 15550	D ₃ . 16	cim. 293
D. 15	cim. 10365	D ₃ . 17	cim. 294
D. 20	Inc. F. 433	D ₃ . 19	cim. 1263
D. 22	cim. 10332	D ₃ . 21	st. 482
D ₂ . 1	cim. 1538	D ₃ . 22	cim. 264
D ₂ . 2	cim. 1384	D ₃ . 24	st. 1397
D ₂ . 4	cim. 1290	D ₃ . 25	st. 1024
D ₂ . 5	cim. 1374	D ₃ . 26	st. 598
D ₂ . 6	st. 6115	D ₃ . 28	st. 1264
D ₂ . 7	cim. 1334	D ₃ . 31	st. 618
D ₂ . 8	st. 6238	D ₃ . 32	st. 1351
D ₂ . 10	st. 5878	D ₃ . 33	st. 1280
D ₂ . 11	st. 6090	D ₃ . 35	cim. 1046
D ₂ . 12	st. 5864	D ₃ . 38	st. 603
D ₂ . 20	st. 10510	D ₃ . 39	st. 595
D ₂ . 21	st. 6000	D ₃ . 40	st. 1335
D ₂ . 23	st. 5877	D ₃ . 41	st. 5587
D ₂ . 25	st. 5991	D ₃ . 42	cim. 1111
D ₂ . 27	cim. 1231	D ₃ . 43	cim. 1268
D ₂ . 28	st. 5959	D ₃ . 46	st. 5279
D ₂ . 29	cim. 1250	D ₃ . 47	cim. 138
D ₂ . 30	cim. 1328	D ₃ . 48	st. 5150
D ₂ . 32	cim. 1256	D ₃ . 49	st. 5372
D ₂ . 33	st. 5998	D ₃ . 51	cim. 198
D ₂ . 34	st. 11018	D ₃ . 52	cim. 701-702
D ₂ . 35	st. 6465	D ₃ . 53	cim. 361
D ₂ . 39	st. 5705	D ₃ . 54	st. 6039
D ₂ . 40	cim. 1519	D ₃ . 56	cim. 283
D ₂ . 42	cim. 1054	D ₃ . 58	st. 2146-2150
D ₂ . 43	st. 10711	D ₃ . 59	st. 1245
D ₂ . 45	st. 6025	D ₃ . 65	st. 701
D ₂ . 47	cim. 1276	D ₃ . 69	st. 1116
D ₂ . 48	st. 5874	D ₃ . 70	st. 796
D ₂ . 50	st. 6159	D ₃ . 71	st. 1330
D ₂ . 52	st. 6226	D ₃ . 74	st. 588
D ₂ . 54	st. 5840	D ₃ . 85	st. 605
D ₂ . 55	cim. 1251	D ₄ . 7	st. 590
D ₂ . 56	st. 5256	D ₄ . 8	st. 587
D ₂ . 59	st. 5718	D ₄ . 9	st. 628
D ₂ . 60	st. 6021	D ₄ . 10	cim. 128
D ₂ . 61	cim. 1321	D ₄ . 15	st. 1319
D ₂ . 64	cim. 1262	D ₄ . 16	st. 624
D ₂ . 66	st. 6044	D ₄ . 18	st. 606
D ₂ . 67	st. 6063	E. 1	st. 15250
D ₂ . 68	st. 5379	E. 2	st. 20799
D ₃ . 3	st. 6045	E. 5	st. 20168
D ₃ . 4	cim. 425	E. 6	st. 15768
D ₃ . 5	cim. 1155	E. 7	st. 20331
D ₃ . 6	cim. 506	E. 8	st. 20228
D ₃ . 8	cim. 358	E. 9	st. 15076
D ₃ . 9	cim. 130	E. 12	st. 20159

E. 13	st. 20339	E ₂ . 55	st. 10458
E. 14	st. 15138	E ₂ . 57	st. 10195
E. 16	cim. 15053	E ₂ . 59	st. 10119
E. 17	st. 20616	E ₂ . 60	st. 10120
E. 18	st. 20140	E ₂ . 62	st. 10125
E. 19	st. 20319	E ₂ . 63	st. 10168
E. 20	st. 15163	E ₂ . 65	st. 11195
E. 23	st. 15568	E ₂ . 67	st. 10316
E. 24	st. 15795	E ₂ . 68	st. 10450
E. 25	st. 15796	E ₂ . 69	st. 5875
E. 26	st. 15797	E ₂ . 70	Inc. Qu. 94
E. 27	st. 15798	E ₂ . 71	Inc. Qu. 125-127
E. 28	st. 15140	E ₂ . 74	st. 10376
E. 32	st. 15251	E ₂ . 77	st. 10173
E. 34	Inc. F. 757	E ₂ . 78	cim. 1488
E. 36	st. 15309	E ₂ . 79	Rkps b. sygn.
E. 39	st. 15127	E ₂ . 82	st. 10854
E. 40	st. 15128	E ₂ . 83	st. 6757
E. 41	Inc. F. 576	E ₃ . 9	st. 775
E. 42	Inc. F. 577	E ₃ . 10	st. 776
E. 43	Inc. F. 578	E ₃ . 12	st. 777
E. 44	Inc. F. 579	E ₃ . 14	st. 762
E. 45	Rkps 215 (174)	E ₃ . 18	st. 11083
E. 46	b. sygn.	E ₃ . 20	st. 1165
E. 48	Inc. F. 453	E ₃ . 21	st. 807
E. 49	Rkps 298 (180)	E ₃ . 22	st. 5548
E ₂ . 1	Inc. F. 588	E ₃ . 25	st. 1410
E ₂ . 2	st. 10552	E ₃ . 26	cim. 322
E ₂ . 3	st. 11370	E ₃ . 27	st. 5555
E ₂ . 4	st. 10206	E ₃ . 28	st. 5627
E ₂ . 5	st. 10616	E ₃ . 33	Inc. Qu. 110
E ₂ . 6	st. 10178	E ₃ . 38	st. 1394
E ₂ . 7	st. 10186	E ₃ . 39	st. 5623
E ₂ . 8	st. 10215	E ₃ . 40	st. 5573
E ₂ . 10	st. 10209	E ₃ . 42	st. 5193
E ₂ . 11	st. 10210	E ₃ . 43	cim. 1102
E ₂ . 20	st. 10368	E ₃ . 46	st. 5643
E ₂ . 21	st. 10470	E ₃ . 56	st. 819
E ₂ . 22	st. 6104	E ₃ . 60	st. 770
E ₂ . 26	st. 10463	E ₃ . 71	cim. 1069
E ₂ . 27	st. 5873	E ₃ . 72	st. 731
E ₂ . 28	st. 5539	E ₃ . 76	cim. 419
E ₂ . 29	st. 6530	E ₃ . 79	cim. 403
E ₂ . 31	st. 6173	E ₃ . 80	st. 792
E ₂ . 32	cim. 1457	E ₃ . 81	st. 5574
E ₂ . 34	st. 6466	E ₃ . 85	st. 5257
E ₂ . 35	st. 10482	E ₃ . 86	st. 5258
E ₂ . 39	st. 2512-2515	E ₃ . 87	st. 5259
E ₂ . 41	cim. 1298	E ₃ . 89	st. 1377
E ₂ . 42	st. 10465	E ₃ . 91	st. 1452
E ₂ . 44	Rkps 288 (302)	E ₃ . 93	st. 10754
E ₂ . 50	st. 10218	E ₃ . 97	st. 791
E ₂ . 52	st. 10456	E ₃ . 98	st. 1068
E ₂ . 53	st. 10196	E ₃ . 99	st. 5645
E ₂ . 54	st. 10457	E ₃ . 101	st. 5609

E ₃ . 106	cim. 387	E ₄ . 122	st. 270
E ₃ . 108	st. 75	E ₄ . 123	cim. 93
E ₃ . 112	st. 752	E ₄ . 124	st. 258
E ₃ . 113	st. 5477	E ₄ . 126	st. 1400
E ₃ . 114	st. 571	E ₄ . 130	st. 454
E ₃ . 115	cim. 1081	E ₄ . 131	st. 1381
E ₃ . 117	st. 767	E ₄ . 135	st. 219
E ₃ . 118	st. 755	E ₄ . 136	st. 745
E ₃ . 121	cim. 427	E ₄ . 146	st. 524
E ₃ . 122	st. 681	E ₄ . 147	st. 403
E ₃ . 123	st. 1522	E ₄ . 148	st. 327
E ₃ . 124	st. 1521	E ₄ . 150	cim. 96
E ₃ . 127	st. 5580	E ₄ . 153	st. 1179
E ₃ . 131	st. 768	E ₄ . 154	st. 388
E ₃ . 136	st. 5550	E ₄ . 155	st. 307
E ₃ . 142	st. 69	E ₄ . 158	cim. 1
E ₃ . 147	st. 200	E ₄ . 164	st. 261
E ₃ . 148	st. 775	E ₄ . 165	st. 262
E ₃ . 152	st. 5622	E ₄ . 171	st. 158
E ₃ . 153	st. 5582	E ₄ . 174	st. 166
E ₃ . 156	st. 5564	E ₄ . 175	st. 266
E ₄ . 12	st. 275	E ₄ . 176	st. 171
E ₄ . 15	st. 120	E ₄ . 180	st. 1365
E ₄ . 16	st. 224	E ₄ . 186	b. sygn.
E ₄ . 23	st. 12	E ₄ . 188	st. 218
E ₄ . 30	st. 169	E ₄ . 200	st. 17
E ₄ . 31	st. 584	E ₄ . 204	st. 19
E ₄ . 43	st. 267	E ₄ . 208	st. 1
E ₄ . 44	cim. 82	E ₄ . 212	st. 1178
E ₄ . 45	st. 380	E ₄ . 216	st. 241
E ₄ . 48	cim. 457	E ₄ . 218	st. 217
E ₄ . 51	st. 152	E ₄ . 222	st. 228
E ₄ . 54	st. 458	E ₄ . 223	st. 221
E ₄ . 57	cim. 21	E ₄ . 230	cim. 103
E ₄ . 59	st. 381	E ₄ . 239	st. 229
E ₄ . 61	st. 460	E ₄ . 241	st. 236
E ₄ . 62	st. 747	E ₄ . 247	st. 581
E ₄ . 69	st. 758	E ₄ . 248	st. 5
E ₄ . 78	st. 1215	E ₄ . 254	st. 3
E ₄ . 80	st. 742	E ₄ . 257	st. 515
E ₄ . 81	st. 780	E ₄ . 258	st. 156
E ₄ . 82	st. 178	E ₄ . 283	st. 1318
E ₄ . 85	cim. 189	E ₄ . 287	cim. 94
E ₄ . 87	st. 174	E ₄ . 294	cim. 83
E ₄ . 88	st. 536	E ₄ . 295	cim. 35
E ₄ . 89	st. 151	E ₄ . 298	st. 239
E ₄ . 92	st. 602	E ₄ . 304	st. 7
E ₄ . 94	st. 269	E ₄ . 305	st. 8
E ₄ . 105	st. 245	E ₄ . 307	st. 1573
E ₄ . 107	cim. 66	E ₄ . 308	cim. 191
E ₄ . 110	cim. 379	E ₄ . 311	st. 402
E ₄ . 112	cim. 394	E ₄ . 313	st. 14
E ₄ . 113	st. 1539	E ₄ . 318	st. 13
E ₄ . 115	cim. 113	E ₄ . 319	st. 340
E ₄ . 118	cim. 114	E ₄ . 324	st. 22

E ₄ , 330	st. 518	F ₃ , 30	cim. 159
E ₄ , 332	st. 352	F ₃ , 32	cim. 1160
E ₄ , 333	st. 511	F ₃ , 33	b. sygn.
E ₄ , 345	cim. 34	F ₃ , 34	cim. 1214
E ₄ , 346	st. 400	F ₃ , 35	cim. 1194
E ₄ , 349	cim. 607	F ₃ , 36	cim. 1063
E ₄ , 353	st. 867	F ₃ , 37	cim. 1204
E ₄ , 354	st. 457	F ₃ , 38	st. 1143
E ₄ , 393	st. 572	F ₃ , 39	st. 5203
E ₄ , 399	st. 144	F ₃ , 40	st. 1062
F ₁	st. 15435	F ₃ , 41	cim. 1167
F ₂	cim. 15036	F ₃ , 42	cim. 213
F ₆	st. 15144	F ₃ , 43	cim. 165
F ₉	Inc. F. 730	F ₃ , 44	st. 5187
F ₁₀	cim. 15068	F ₃ , 46	st. 782
F ₁₂	cim. 10028	F ₃ , 48	cim. 1281
F ₁₃	Inc. F. 610-611	F ₃ , 50	st. 5139
F ₁₄	Inc. F. 616-617	F ₃ , 53	cim. 1440
F ₂ , 1	st. 15034	F ₃ , 57	st. 648
F ₂ , 3	st. 11337	F ₃ , 59	cim. 160
F ₂ , 5	st. 5963	F ₃ , 61	cim. 1152
F ₂ , 6	st. 5869	F ₃ , 64	cim. 1137
F ₂ , 7	st. 10796	F ₃ , 67	cim. 582
F ₂ , 8	cim. 1529	F ₃ , 68	cim. 1207
F ₂ , 9	st. 5837	F ₃ , 72	cim. 74
F ₂ , 12	st. 6277	F ₃ , 73	cim. 360
F ₂ , 13	st. 15062	F ₃ , 74	st. 1021
F ₂ , 14	st. 15216	F ₃ , 75	cim. 1163
F ₂ , 16	st. 11313	F ₃ , 89	st. 677
F ₂ , 17	st. 10338	F ₄ , 3	st. 425
F ₂ , 20	cim. 5013	F ₄ , 5	cim. 92
F ₂ , 21	cim. 1459	F ₄ , 6	cim. 116
F ₂ , 22	cim. 5008	F ₄ , 10	st. 464
F ₂ , 23	cim. 1460	F ₄ , 12	st. 357
F ₂ , 24	st. 10180	F ₄ , 14	st. 501
F ₂ , 25	cim. 5022	G ₃ , 3	cim. 10021
F ₂ , 26	cim. 5012	G ₃ , 6	Inc. F. 417
F ₂ , 28	st. 10201	G ₃ , 2	cim. 1558
F ₂ , 31	st. 10540	G ₃ , 3	Inc. Qu. 278
F ₂ , 32	cim. 1457	G ₃ , 5	st. 6190
F ₂ , 33	b. sygn.	G ₃ , 10	cim. 1316
F ₂ , 34	cim. 5009	G ₃ , 12	cim. 1454
F ₂ , 38	cim. 1465	G ₃ , 13	cim. 5004
F ₂ , 42	st. 10505	G ₃ , 10	st. 5146
F ₃ , 1	cim. 1280	G ₃ , 28	cim. 1172
F ₃ , 2	st. 1241	G ₃ , 29	st. 478
F ₃ , 3	st. 11084	G ₃ , 31	cim. 1100
F ₃ , 5	st. 1237	G ₃ , 37	st. 999
F ₃ , 9	st. 1230	G ₃ , 41	cim. 1020
F ₃ , 10	st. 5499	G ₃ , 44	cim. 196
F ₃ , 11	st. 10234	G ₃ , 45	cim. 182
F ₃ , 15	cim. 1066	G ₃ , 46	cim. 1169
F ₃ , 18	cim. 1439	G ₄ , 4	st. 330
F ₃ , 19	st. 319	G ₄ , 9	st. 516
F ₃ , 20	st. 5531	G ₄ , 13	cim. 192
F ₃ , 24	st. 5147	H ₉	st. 20163
F ₃ , 29	cim. 212	H ₁₀	st. 20164

Konkordacje sygnatur

H. 11	st. 20165	H ₂ , 2	Inc. Qu. 95-96
H. 12	st. 20166	H ₂ , 8	st. 10894
H. 13	b. sygn.	H ₂ , 9	st. 10342
H. 16	st. 20138	H ₂ , 10	st. 10337
H. 17	Inc. F. 753	H ₂ , 11	st. 10336
H. 18	Inc. F. 754	H ₂ , 12	st. 10335
H. 19	Inc. F. 755	H ₂ , 13	st. 11073
H. 20	st. 15444	H ₂ , 14	st. 10907
H. 21	st. 15445	H ₂ , 17	st. 6012
H. 22	cim. 10173	H ₂ , 19	st. 10904
H. 23	Inc. F. 839	H ₂ , 20	st. 10906
H. 24	Inc. F. 837	H ₂ , 21	st. 11425
H. 25	Inc. F. 838	H ₂ , 22	st. 10899
H. 26	Inc. F. 802	H ₂ , 23	st. 10900
H. 27	st. 20253	H ₂ , 24	st. 10901
H. 28	st. 20310	H ₂ , 25	st. 10902
H. 29	cim. 15052	H ₂ , 26	st. 10903
H. 30	cim. 15051	H ₂ , 27	st. 10886
H. 32	st. 15117	H ₂ , 35	st. 10528
H. 35	st. 15580	H ₂ , 37	st. 10893
H. 36	Inc. F. 557-558	H ₂ , 38	st. 10835
H. 37	st. 15167	H ₂ , 41	st. 6019
H. 38	st. 15168	H ₂ , 42	st. 11100
H. 40	st. 15603	H ₂ , 45	st. 10531
H. 41	st. 20220	H ₂ , 46	st. 10532
H. 42	b. sygn.	H ₂ , 47	st. 10943
H. 43	cim. 10048	H ₂ , 48	st. 6785
H. 46	st. 15416	H ₂ , 49	st. 5976
H. 53	b. sygn.	H ₂ , 50	st. 10877
H. 57	st. 15447	H ₂ , 52	st. 10953
H. 58	cim. 10211	H ₂ , 53	st. 10948
H. 60	st. 11939	H ₂ , 57	st. 10390
H. 61	Inc. F. 538-539	H ₂ , 58	st. 10391
H. 63	Inc. F. 567	H ₂ , 62	st. 10813
H. 64	Inc. F. 559-560	H ₂ , 63	st. 10812
H. 65	Rkps 192 (117)	H ₂ , 68	st. 11025
H. 67	Inc. F. 553	H ₂ , 69	st. 11024
H. 70	Rkps 201 (142)	H ₂ , 70	st. 11027
H. 73	Inc. F. 551	H ₂ , 71	st. 11026
H. 75	Inc. F. 545-546	H ₂ , 72	st. 10289
H. 76	Inc. F. 544	H ₂ , 73	st. 10122
H. 78	Inc. F. 566	H ₂ , 79	st. 10927
H. 79	Inc. F. 568	H ₂ , 80	st. 10898
H. 80	BG PAN Inc. F. 732-733	H ₂ , 81	cim. 1378
H. 81	Inc. F. 547	H ₂ , 82	st. 104543
H. 82	Inc. F. 548	H ₂ , 83	Rkps 283 (270)
H. 83	Inc. F. 542-543	H ₂ , 84	st. 6308
H. 85	Rkps 176 (71)	H ₂ , 85	Inc. Qu. 38-40
H. 86	st. 15400	H ₂ , 87	st. 11208
H. 87	st. 15399	H ₂ , 88	cim. 1296
H. 89	st. 15430	H ₂ , 89	st. 10876
H. 90	st. 15431	H ₂ , 90	st. 10207
H. 91	st. 15432	H ₂ , 93	cim. 1248
H. 92	st. 15426	H ₂ , 94	st. 10892
H. 93	st. 15427	H ₂ , 95	st. 10745
H. 94	st. 15428	H ₂ , 97	st. 10802
H ₂ , 1	st. 10328	H ₂ , 98	st. 6731

H ₂ , 99	st. 10537	I. 22	st. 20525
H ₂ , 100	st. 11072	I. 23	st. 20526
H ₂ , 102	st. 10803	I. 24	st. 20527
H ₂ , 104	st. 10133	I. 25	st. 20514
H ₂ , 111	st. 10529	I. 27	st. 20645
H ₂ , 112	st. 10747	I. 28	st. 20512
H ₂ , 113	st. 10706	I. 30	st. 20513
H ₂ , 114	st. 11069	I. 36	st. 20648
H ₂ , 115	st. 11068	I. 37	st. 20515
H ₃ , 1	cim. 1176	I. 38	st. 20800
H ₃ , 11	st. 5357	I. 39	st. 20542
H ₃ , 16	st. 10742	I. 40	st. 20543
H ₃ , 17	st. 10743	I. 41	st. 20544
H ₃ , 18	st. 10444	I. 42	st. 20545
H ₃ , 22	st. 5358	I. 43	st. 20546
H ₃ , 24	st. 5359	I. 45	st. 20330
H ₃ , 32	cim. 1157	I. 48	st. 20516
H ₃ , 36	st. 5363	I. 49	Inc. F. 770-771
H ₃ , 37	cim. 1142	I. 50	st. 20312
H ₃ , 39	cim. 1141	I. 51	st. 20313
H ₃ , 43	cim. 1143	I. 61	st. 15652
H ₃ , 44	cim. 407	I. 62	st. 20340
H ₃ , 45	cim. 1118	I. 64	b. sygn.
H ₃ , 47	cim. 525	I. 65	b. sygn.
H ₃ , 49	st. 5367	I. 66	st. 15765
H ₃ , 50	st. 203	I. 67	b. sygn.
H ₃ , 52	st. 1746	I. 68	st. 20167
H ₃ , 53	st. 5354	I. 69	b. sygn.
H ₃ , 67	st. 5366	I. 70	b. sygn.
H ₃ , 68	cim. 194	I. 71	b. sygn.
H ₃ , 71	st. 11204	I. 72	b. sygn.
H ₃ , 72	st. 11205	I. 73	b. sygn.
H ₃ , 73	st. 11207	I. 74	b. sygn.
H ₃ , 74	st. 11206	I. 75	st. 15843
H ₃ , 8?	st. 6766-6767	I. 76	b. sygn.
H ₃ , 44	st. 6768-6769	I. 77	b. sygn.
H ₄ , 2	cim. 120	I. 78	st. 15776
H ₄ , 5	st. 173	I. 79	st. 15816
I. 1	cim. 15127	I. 80	b. sygn.
I. 2	cim. 15128	I. 82	cim. 10370
I. 3	cim. 15129	I. 83	b. sygn.
I. 4	Inc. F. 864	I. 84	b. sygn.
I. 6	cim. 15146	I. 86	cim. 10339
I. 7	cim. 15147	I. 87	cim. 10229
I. 8	Inc. F. 851	I. 89	b. sygn.
I. 9	st. 20052	I. 91	b. sygn.
I. 10	st. 20053	I. 92	Inc. F. 641-643
I. 11	Inc. F. 844	I. 96	cim. 10327
I. 13	st. 20266	I. 97	b. sygn.
I. 14	st. 20055	I. 98	b. sygn.
I. 15	cim. 15152	I ₂ , 1	cim. 1570
I. 16	st. 20519	I ₂ , 3	st. 11403
I. 17	st. 20520	I ₂ , 6	cim. 5001
I. 18	st. 20521	I ₂ , 7	st. 11340
I. 19	st. 20522	I ₂ , 9	st. 11421
I. 20	st. 20523	I ₂ , 11	st. 6147
I. 21	st. 20524	I ₂ , 12	cim. 1257

Konkordacje sygnatur

I ₂ . 13	st. 6094	K. 6	st. 15436
I ₂ . 14	st. 5862	K. 7	st. 15198
I ₂ . 16	st. 10040	K. 8	b. sygn.
I ₂ . 17	st. 10577	K. 9	st. 11946
I ₂ . 19	cim. 1273	K. 10	st. 15547
I ₂ . 20	st. 5956	K. 11	st. 11943
I ₂ . 24	st. 10310	K. 12	st. 15812
I ₂ . 25	st. 5868	K. 13	st. st. 15434
I ₂ . 26	st. 5937	K. 14	st. 15246
I ₂ . 29	st. 6262	K. 15	b. sygn.
I ₂ . 31	st. 5934	K. 29	st. 15155
I ₂ . 32	st. 6468	K. 31	Kórnik BK 66
I ₃ . 1	cim. 563	K. 33	st. 15195
I ₃ . 2	cim. 564	K. 34	st. 15236
I ₃ . 3	cim. 565	K. 35	st. 15194
I ₃ . 4	cim. 566	K. 38	st. 15241
I ₃ . 5	cim. 567	K. 39	BJ Rkps Akc. 179/51
I ₃ . 6	cim. 1045	K. 40	Rkps 189 (147)
I ₃ . 7	st. 1744	K. 45	st. 15235
I ₃ . 8	cim. 572	K ₂ . 5	st. 10741
I ₃ . 9	cim. 573	K ₂ . 8	st. 5833
I ₃ . 10	cim. 574	K ₂ . 13	st. 10701
I ₃ . 11	cim. 475	K ₂ . 14	cim. 1288
I ₃ . 12	cim. 576	K ₂ . 23	st. 5942
I ₃ . 13	cim. 577	K ₂ . 24	st. 10782
I ₃ . 14	cim. 578	K ₂ . 25	st. 5939
I ₃ . 15	cim. 579	K ₂ . 26	st. 10696
I ₃ . 16	cim. 580	K ₂ . 30	st. 6558
I ₃ . 17	cim. 442	K ₂ . 32	st. 10781
I ₃ . 22	cim. 476	K ₂ . 36	cim. 1078
I ₃ . 23	cim. 1247	K ₂ . 40	st. 10713
I ₃ . 24	cim. 290	K ₂ . 41	cim. 1223
I ₃ . 25	st. 940	K ₂ . 42	cim. 1512
I ₃ . 26	cim. 1036	K ₂ . 44	st. 10849
I ₃ . 27	st. 1065	K ₂ . 45	st. 10700
I ₃ . 28	cim. 298	K ₂ . 49	st. 5641
I ₃ . 29	cim. 357	K ₃ . 7	st. 5651
I ₃ . 30	st. 1233	K ₃ . 9	st. 5208
I ₃ . 32	st. 5136	K ₃ . 11	st. 5209
I ₃ . 34	cim. 344	K ₃ . 12	st. 5210
I ₃ . 35	cim. 431	K ₃ . 13	st. 1496
I ₃ . 36	cim. 324	K ₃ . 18	st. 5234
I ₃ . 37	cim. 371	K ₃ . 23	st. 1687
I ₃ . 38	cim. 564	K ₃ . 24	st. 1688
I ₃ . 39	cim. 503	K ₃ . 27	b. sygn.
I ₃ . 41	cim. 432	K ₃ . 30	st. 5236
I ₃ . 42	st. 5532	K ₄ . 5	st. 418
I ₃ . 43	st. 5373	L. 1	st. 15612
I ₃ . 44	cim. 535	L. 7	cim. 10154
I ₃ . 46	cim. 133	L. 8	cim. 10155
I ₃ . 47	cim. 243	L. 9	cim. 10156
I ₃ . 49	cim. 414	L. 10	cim. 10157
I ₃ . 50	st. 1290	L. 11	cim. 10158
I ₄ . 1	st. 746	L. 12	cim. 10159
I ₄ . 2	st. 1321	L. 13	cim. 10160
I ₄ . 3	cim. 453	L. 14	st. 15459
I ₄ . 4	cim. 516	L. 16	b. sygn.

L. 17	cim. 10306	L ₄ . 9	cim. 121
L. 18	b. sygn.	L ₄ . 10	st. 799
L. 19	cim. 10336	L ₄ . 11	st. 800
L. 20	cim. 10302	L ₃ . 12	st. 801
L. 21	cim. 10330	L ₄ . 13	st. 802
L. 23	cim. 10317	L ₄ . 14	st. 253
L. 32	st. 20904	L ₄ . 15	cim. 42
L. 33	st. 15327	L ₄ . 16	cim. 118
L. 34	st. 15762	L ₄ . 18	st. 206
L. 35	st. 20276	L ₄ . 19	st. 205
L. 37	st. 15510	L ₄ . 20	st. 654
L. 38	cim. 10214	L ₃ . 22	cim. 136
L. 40	st. 15433	L ₃ . 25	st. 252
L. 46	Rkps 257 (77)	L ₄ . 26	st. 341
L. 47	Rkps 267 (76)	L ₄ . 28	st. 185
L. 49	st. 15828	L ₃ . 31	st. 743
L. 52	Rkps 319 (82)	M. 1	Inc. F. 879
L ₂ . 9	st. 10384	M. 2	st. 20461
L ₂ . 16	cim. 1485	M. 4	cim. 15113
L ₂ . 17	cim. 1486	M. 5	cim. 10335
L ₂ . 24	st. 10480	M. 6	st. 105740
L ₂ . 25	st. 10208	M. 7	st. 15429
L ₂ . 28	st. 10566	M. 8	cim. 15163
L ₂ . 29	st. 10565	M. 9	b. sygn.
L ₂ . 32	cim. 1217	M. 10	cim. 15165
L ₂ . 34	st. 10479	M. 11	cim. 15166
L ₂ . 35	Rkps 218 (303)	M. 12	cim. 15167
L ₂ . 36	Rkps 219 (285)	M. 13	cim. 15168
L ₂ . 37	Rkps 220 (286)	M. 14	cim. 15169
L ₂ . 38	Rkps 221 (287)	M. 15	cim. 15170
L ₂ . 39	Inc. F. 625	M. 16	cim. 15171
L ₃ . 2	st. 5441	M. 17	cim. 15172
L ₃ . 4	st. 815	M. 18	cim. 15173
L ₃ . 5	st. 832	M. 19	st. 15730
L ₃ . 6	st. 769	M. 27	st. 20506
L ₃ . 9	st. 1260	M. 28	st. 20507
L ₃ . 12	st. 1423	M. 29	st. 20646
L ₃ . 21	cim. 1122	M. 30	st. 20647
L ₃ . 24	cim. 489	M. 31	st. 20649
L ₃ . 25	cim. 490	M. 32	st. 26050
L ₃ . 26	cim. 365	M. 33	st. 20651
L ₃ . 31	st. 5156	M. 34	st. 20652
L ₃ . 34	st. 1261	M. 35	st. 20653
L ₃ . 48	cim. 201	M. 36	st. 20654
L ₃ . 50	cim. 137	M. 37	st. 20655
L ₃ . 51	cim. 229	M. 38	st. 20656
L ₃ . 59	cim. 1189	M. 39	st. 20727
L ₃ . 60	st. 797	M. 40	st. 20728
L ₃ . 62	b. sygn.	M. 41	st. 20729
L ₃ . 63	st. 1145	M. 42	st. 20730
L ₃ . 76	st. 201	M. 43	st. 20766
L ₃ . 79	st. 5418	M. 44	st. 20767
L ₃ . 80	st. 1161	M. 45	st. 20768
L ₄ . 7	cim. 400	M. 46	st. 20769
L ₄ . 8	st. 1312	M. 47	st. 20770

Konkordancje sygnatur

M. 48	st. 20771	M. 120	st. 20368
M. 49	st. 20772	M. 122	st. 11942
M. 50	st. 20773	M. 123	st. 20369
M. 51	st. 20842	M. 124	st. 20370
M. 52	st. 20843	M. 125	st. 20371
M. 53	st. 20844	M. 126	st. 20372
M. 54	st. 20845	M. 127	st. 20373
M. 55	st. 20846	M. 128	st. 20374
M. 56	st. 20847	M. 129	st. 20375
M. 57	st. 20848	M. 130	st. 20376
M. 58	st. 20849	M. 131	st. 20377
M. 59	st. 20850	M. 132	st. 20378
M. 60	st. 20851	M. 133	st. 20379
M. 61	st. 20852	M. 134	st. 20380
M. 62	st. 20853	M. 135	st. 20840
M. 63	st. 20854	M. 136	st. 20841
M. 64	st. 20855	M. 137	st. 20146
M. 65	st. 20856	M. 138	st. 15486
M. 66	st. 20857	M. 139	st. 15487
M. 67	st. 20858	M. 140	st. 15488
M. 68	st. 20859	M. 141	st. 15489
M. 69	st. 20860	M. 142	st. 15242
M. 70	st. 20861	M. 143	st. 20381
M. 71	st. 20862	M. 144	st. 20382
M. 72	st. 20863	M. 145	st. 20383
M. 73	st. 20864	M. 146	st. 20384
M. 74	st. 20865	M. 147	st. 15635
M. 75	st. 20866	M. 148	st. 15636
M. 76	st. 20867	M. 149	st. 15637
M. 77	st. 20868	M. 150	st. 15638
M. 78	st. 20869	M. 151	st. 15689
M. 79	st. 20870	M. 152	st. 15720
M. 80	st. 20871	M. 153	st. 20273
M. 81	st. 20872	M. 156	st. 15389
M. 82	st. 20873	M. 162	st. 15482
M. 83	st. 20874	M. 163	st. 15505
M. 84	st. 20875	M. 164	st. 15506
M. 85	st. 20876	M. 165	st. 15507
M. 86	st. 20877	M. 166	st. 15508
M. 87	st. 20878	M. 167	st. 15509
M. 88	st. 20879	M. 168	st. 10360
M. 89	st. 20880	M. 169	st. 10361
M. 90	st. 20881	M. 170	st. 20286
M. 91	st. 20882	M. 171	st. 20287
M. 93	st. 20883	M. 172	st. 20288
M. 94	st. 20884	M. 173	st. 20289
M. 95	st. 20885	M. 174	st. 20290
M. 96	st. 20886	M. 175	st. 20291
M. 111	st. 20343	M. 176	st. 15401
M. 113	st. 20362	M. 177	st. 20300
M. 114	st. 20363	M. 178	st. 20301
M. 115	st. 20364	M. 179	st. 20302
M. 116	st. 20365	M. 180	st. 20303
M. 117	st. 20366	M. 182	b. sygn.
M. 118	st. 20367	M. 183	st. 15771

M. 184	st. 15772	M ₃ , 45	st. 5590
M. 189	st. 15332	M ₃ , 48	st. 2312
M. 191	st. 15114	M ₃ , 51	st. 1155
M. 194	st. 15393	M ₃ , 56	st. 5237
M. 196	st. 15230	M ₃ , 59	st. 1306
M. 197	b. sygn.	M ₄ , 3	st. 1785
M ₂ , 2	st. 6839	M ₄ , 7	st. 467
M ₂ , 3	st. 11601	M ₄ , 8	st. 735
M ₂ , 6	st. 10605	M ₄ , 11	cim. 69
M ₂ , 7	st. 10606	M ₄ , 12	st. 473
M ₂ , 8	st. 10607	M ₄ , 13	st. 519
M ₂ , 9	st. 11384	M ₄ , 15	cim. 112
M ₂ , 10	st. 10348	M ₄ , 16	st. 438
M ₂ , 11	st. 11372	M ₄ , 17	st. 523
M ₂ , 13	st. 10308	N. 1	cim. 15125
M ₂ , 16	st. 10407	N. 2	cim. 15126
M ₂ , 17	st. 10571	N. 3	cim. 15056
M ₂ , 19	st. 5665	N. 4	st. 15233
M ₂ , 21	st. 10158	N. 5	cim. 10066
M ₂ , 23	st. 11264	N. 6	st. 15666
M ₂ , 25	st. 10284	N. 7	cim. 10364
M ₂ , 31	st. 10311	N. 11	cim. 15040
M ₂ , 38	st. 10329	N. 12	cim. 15055
M ₂ , 39	cim. 1289	N. 15	st. 20595
M ₂ , 40	st. 10372	N. 16	st. 20596
M ₂ , 41	st. 11392	N. 17	st. 20597
M ₂ , 44	cim. 1511	N. 18	st. 20598
M ₂ , 46	st. 6208	N. 19	st. 20599
M ₂ , 50	st. 10367	N. 20	st. 11940-11941
M ₃ , 1	st. 5749	N. 21	st. 11944
M ₃ , 2	st. 1142	N. 22	st. 11945
M ₃ , 3	st. 5231	N. 23	st. 15784
M ₃ , 5	st. 1714	N. 24	st. 15231
M ₃ , 8	st. 5344	N. 26	st. 15410
M ₃ , 9	st. 1460	N. 27	cim. 10052
M ₃ , 10	st. 1069	N. 28	st. 15184
M ₃ , 14	st. 2185	N. 29	st. 15185
M ₃ , 15	st. 1262	N. 30	cim. 10136
M ₃ , 16	st. 5276	N. 31	st. 15186
M ₃ , 19	cim. 509	N. 32	st. 15187
M ₃ , 22	st. 5457	N. 36	cim. 10051
M ₃ , 25	cim. 302	N. 37	st. 15588
M ₃ , 27	st. 1085	N. 38	st. 15234
M ₃ , 29	st. 5173	N. 39	st. 15123
M ₃ , 30	cim. 208	N. 40	st. 15124
M ₃ , 31	cim. 596	N. 42	cim. 10212
M ₃ , 34	st. 1259	N. 43	st. 15188
M ₃ , 35	st. 5100	N. 44	st. 15097
M ₃ , 37	st. 644	N. 45	st. 15449
M ₃ , 38	st. 1344	N. 46	cim. 10087
M ₃ , 39	st. 1018	N. 47	cim. 10061
M ₃ , 41	cim. 469	N. 49	st. 15189
M ₃ , 42	cim. 125	N. 50	cim. 10055
M ₃ , 43	st. 5254	N. 52	b. sygn.
M ₃ , 44	cim. 481	N. 53	cim. 10151

Konkordacje sygnatur

N. 54	st. 15190	N ₄ . 19	st. 2317
N. 56	st. 15450	N ₄ . 24	st. 574
N ₂ . 1	st. 10330	O. 1	st. 20308
N ₂ . 2	st. 10333	O. 2	st. 20085
N ₂ . 3	st. 10334	O. 3	st. 20827
N ₂ . 4	st. 11478	O. 5	cim. 10078
N ₂ . 7	st. 5797	O. 6	st. 15255
N ₂ . 9	st. 5990	O. 8	st. 20221
N ₂ . 10	st. 10603	O. 10	cim. 10059
N ₂ . 11	st. 10793	O. 12	st. 20222
N ₂ . 12	st. 6180	O. 13	cim. 10060
N ₂ . 13	st. 10716	O. 15	b. sygn.
N ₂ . 14	b. sygn.	O. 17	st. 15204
N ₂ . 15	cim. 5015	O. 18	st. 15205
N ₂ . 16	st. 6082	O. 19	st. 15249
N ₂ . 17	st. 6258	O ₂ . 1	st. 10558
N ₂ . 18	st. 10110	O ₂ . 2	st. 11293
N ₂ . 19	st. 6036	O ₂ . 3	st. 11295
N ₂ . 21	st. 6100	O ₂ . 4	st. 11296
N ₂ . 25	st. 6784	O ₂ . 9	st. 11299
N ₂ . 27	st. 6486	O ₂ . 10	cim. 1416
N ₂ . 28	st. 10321	O ₂ . 12	st. 11272
N ₂ . 29	b. sygn.	O ₂ . 13	st. 11254
N ₂ . 31	st. 5876	O ₂ . 15	st. 5787
N ₃ . 1	cim. 495	O ₂ . 16	st. 11269
N ₃ . 2	st. 6360	O ₂ . 19	st. 11261
N ₃ . 3	st. 6361	O ₂ . 2	st. 642
N ₃ . 4	st. 2481-2482	O ₃ . 4	st. 637
N ₃ . 6	st. 2000	O ₃ . 8	cim. 523
N ₃ . 7	st. 2483-2484	O ₃ . 9	st. 634
N ₃ . 9	cim. 193	O ₃ . 11	st. 5280
N ₃ . 12	st. 1362	O ₃ . 13	st. 655
N ₃ . 13	st. 5845	O ₃ . 18	st. 6193
N ₃ . 14	st. 5846	O ₄ . 3	st. 610
N ₃ . 15	st. 5847	O ₄ . 4	st. 611
N ₃ . 16	st. 5848	O ₄ . 7	st. 583
N ₃ . 17	st. 5138	P. 10	st. 15808
N ₃ . 18	st. 2320-2321	P. 11	st. 15895
N ₃ . 19	st. 1074	P. 15	st. 15794
N ₃ . 21	cim. 624	P. 19	st. 15211
N ₃ . 22	cim. 1323	P ₂ . 9	st. 10217
N ₃ . 35	cim. 539	P ₂ . 10	st. 10232
N ₃ . 36	st. 1360	P ₃ . 10	cim. 515
N ₃ . 37	st. 1071	P ₃ . 24	st. 5458
N ₃ . 39	cim. 1427	P ₄ . 8	st. 729
N ₃ . 41	st. 5320	b. zapisu	Rkps 157 (250)
N ₃ . 43	st. 870	b. zapisu	Rkps 231 (452)
N ₃ . 46	cim. 415	b. zapisu	Rkps 295 (75)
N ₃ . 47	cim. 583	b. zapisu	Rkps 423 (605)
N ₃ . 50	cim. 688	b. zapisu	BG PAN Rkps
N ₄ . 3	st. 154		Mar. Q. 151
N ₄ . 4	st. 337	b. zapisu	BP Łódź XVI. 36
N ₄ . 6	st. 1366	b. zapisu	BUP 96
N ₄ . 9	st. 1316	b. zapisu	BK 236151
N ₄ . 12	st. 582	b. zapisu	Strasburg Rkps
N ₄ . 13	cim. 530		Ms. 105

100	100	100	100
101	101	101	101
102	102	102	102
103	103	103	103
104	104	104	104
105	105	105	105
106	106	106	106
107	107	107	107
108	108	108	108
109	109	109	109
110	110	110	110
111	111	111	111
112	112	112	112
113	113	113	113
114	114	114	114
115	115	115	115
116	116	116	116
117	117	117	117
118	118	118	118
119	119	119	119
120	120	120	120
121	121	121	121
122	122	122	122
123	123	123	123
124	124	124	124
125	125	125	125
126	126	126	126
127	127	127	127
128	128	128	128
129	129	129	129
130	130	130	130
131	131	131	131
132	132	132	132
133	133	133	133
134	134	134	134
135	135	135	135
136	136	136	136
137	137	137	137
138	138	138	138
139	139	139	139
140	140	140	140
141	141	141	141
142	142	142	142
143	143	143	143
144	144	144	144
145	145	145	145
146	146	146	146
147	147	147	147
148	148	148	148
149	149	149	149
150	150	150	150
151	151	151	151
152	152	152	152
153	153	153	153
154	154	154	154
155	155	155	155
156	156	156	156
157	157	157	157
158	158	158	158
159	159	159	159
160	160	160	160
161	161	161	161
162	162	162	162
163	163	163	163
164	164	164	164
165	165	165	165
166	166	166	166
167	167	167	167
168	168	168	168
169	169	169	169
170	170	170	170
171	171	171	171
172	172	172	172
173	173	173	173
174	174	174	174
175	175	175	175
176	176	176	176
177	177	177	177
178	178	178	178
179	179	179	179
180	180	180	180
181	181	181	181
182	182	182	182
183	183	183	183
184	184	184	184
185	185	185	185
186	186	186	186
187	187	187	187
188	188	188	188
189	189	189	189
190	190	190	190
191	191	191	191
192	192	192	192
193	193	193	193
194	194	194	194
195	195	195	195
196	196	196	196
197	197	197	197
198	198	198	198
199	199	199	199
200	200	200	200

WYKAZ RĘKOPISÓW
BIBLIOTEKI KARTUZJI KASZUBSKIEJ

ANEKS III

Wykaz rękopisów biblioteki kartuzji kaszubskiej

Wydrukowano w Kartuzi Kaszubskiej w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy.

Wydrukowano w Kartuzi Kaszubskiej w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy.

Wydrukowano w Kartuzi Kaszubskiej w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy.

Wydrukowano w Kartuzi Kaszubskiej w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy. W całości opublikowano w 1970 r. w nakładzie 100 egzemplarzy.

ANEXS III

Wykaz rękopisów biblioteki
kartofli kaszubskiej

WYKAZ RĘKOPISÓW BIBLIOTEKI KARTUZJI KASZUBSKIEJ

Zaprezentowany w niniejszym aneksie wykaz rękopisów zawiera opisy 26 woluminów kartuskich manuskryptów przechowywanych w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie, Bibliotece Gdańskiej PAN oraz Bibliotece Jagiellońskiej. Obok tego umieszczono również informacje o czterech niezachowanych rękopisach odnotowanych w XVIII – wiecznym katalogu J. Milkaua oraz kartkowym katalogu rękopisów biblioteki seminaryjnej w Pelplinie.

Opisy części dzieł przejęto z opracowanego przez Władysława Seńkę katalogu rękopisów pelplińskich zmikrofilmowanych przez Bibliotekę Narodową (zob. wykaz skrótów). W przypadku tomu przechowywanego w Krakowie opis zaczerpnięto z pracy Jacka Soszyńskiego, zaś przy charakterystyce woluminu gdańskiego posłużono się katalogiem rękopisów Biblioteki Mariackiej Ottona Günthera (zob. wykaz skrótów).

Rękopisy podzielono na dwie grupy: średniowieczne i pozostałe. Opisy w obu grupach sporządzono w kolejności występowania poszczególnych rękopisów w XVIII – wiecznym katalogu Józefa Milkaua. Poszczególne elementy opisu podano w następującej kolejności: zapiska przejęta z katalogu Milkaua; opis fizyczny woluminu; treść tomu; źródło przejęcia opisu (tylko w przypadku występowania); proveniencja; opis oprawy; współczesna sygnatura biblioteczna (przy opisach woluminów pelplińskich pominięto siglum biblioteki seminaryjnej).

Autor ma świadomość, iż wykaz niniejszy nie wyczerpuje cech opracowania naukowego kolekcji rękopiśmiennych. O zamieszczeniu spisu zdecydowała jednak chęć podniesienia walorów informacyjnych tej części rozprawy, która dotyczy najstarszego, a tym samym najcenniejszego fragmentu dawnej ksiąźnicy kartuzów kaszubskich.

Zastosowane skróty:

- Seńko = *Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, opr. W. Seńko, [w:] Biblioteka Narodowa. Katalog Mikrofilmów, Nr 14, Warszawa 1969.
- Soszyński = J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995 (Studia Copernicana XXXIV).
- Günther = O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek t. 5).

WYKAZ RĘKOPISÓW

Rękopisy średniowieczne:

+₂ *Petri de Riga Biblica Opuscula metrica Mss*

[01] *k. 384, papier, łac. XV w., 20 x 14 cm*

1. k. 7-10. **ANONYMUS**: Excerpta ex Petri Lombardii Sententiis De iudicio ultimo domini: „Erunt autem quattuor ordines”
2. k. 10-19. **ALBERTUS de Diessen** (?), **HERMANNUS Tempelsteiner** (?): *Stella clericorum*. „Quasi stella matutina in medio nebule”
3. k. 19-95^v. : **PETRUS de Riga**: Testamentum Novum metricè redactum. „Post legem veterem”
4. k. 95^v-384. **PETRUS de Riga**: Veteris ac Novi Testamenti expositio allegorica. „Scire cupis lector. Primo facta die”

Seńko, Mf. 19924:

prow.: I. Kartuzi - sygnatury

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 289 (304)

B.119 S. Mechtildis Revelationes Ms

[02] *k. 120, pergamin, łac. XIV/XV w., 28 x 20 cm*

1. k. 1-114. **S. MECHTILDAE**: *Revelationes*. „Explicit liber gratiae spiritualis et sunt revelationes venerabilis Mechtildis sanctimonialis”
2. k. 114-119. **NICOLAUS de Burg**: *Revelationes*. „Incipiunt revelationes devotissimi cuiusdam monachii de ordine minorum summatim tacte”, „Explicit revelationes fratris Nicolai deBurg ordinis min.”

NB. karta tytułowa ręką Schwengla: Revelationes S. Mechtildis et F. Nicolai de Burg S. O. Min.

prow.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 73 (149)

B₂.1 Sancti Hieronymi Glosa super Psalterium /vetus-ms Gothicae/

[04] k. 176, pergamin, ozdobny, łac. XII/XIII w., 24,5 x 14,5 cm

1. k. 1-174. **S. HIERONIMUS**: Expositio super Psalterium. „Incipit liber ymnorum vel soliloquiorum prophete de Christo. Beatus vir qui non abiit in consilio. Primus Psalmus bipartitus de beato” „Explicit glosa integralis super psalterium eximii doctoris Jeronimij viri gloriosi”

2. k. 174^v-175^v. Symbolum Athanasianum. „Quicumque vult salvus esse ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem”

Seńko, Mf. 19899

prow.: 1. *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[husiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig* (XV w.)

2. *Cartusiae Paradisi Mariae* (XVII w.)

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 87 (156)

C.65 Anonymi Quaestiones in IV libros Sentent. &c Ms

[04] k. 169, papier i pergamin, łac., 1402 r., 28,5 x 21,5 cm

1. k.1-13^v. **ANONYMUS**: Quaestiones in I, II et IV librum Sententiarum Petri Lombardi.

I „Queritur utrum preter doctrinas philosophicas sit necessaria doctrina sacre scripturae”

II „Queritur utrum plura sint principia vel tantum unum, dicendum quod primum. /k. 14-53/

IV „Circa quartum sententiarum primo queritur utrum tota theologia in sacro canone posita sit perspiratum propheticie revelata hominibus” /k. 53^v-158^v/

Kolofon: Expliciunt questiones sententiarum quarti libri per manus Jacobi Fredeck finite anno domini 1402 sabbato ante Reminiscere

2. k. 159-164^v. **JOHANNES MARIENWERDER** (de Kwidzyn): Tres sermones pro defunctis. „Sancta ergo et salubris cogitacio pro defunctis exorare, Mach. Laudabilis consuetudo secundum quam aguntur exequie mortuorum” (*sermo primus*). „Cum omnis creatura ad dei laudem et utilitatem creturarum sit creata” (*sermo secundus*). „Bonum est homini ut sic vivat quod possit sperare se cepturum” (*sermo tertius*)

3. k. 165-169. **HENRICUS de Bitterfeld** (?): De septem horis canonicis. „Septies in die laudem dixi tibi, Ps. Quamvis Deus semper omni tempore a nobis sit laudandus et beneficiendus”

Seńko, Mf. 18321:

prow.: 1. *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[husiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig* (XV w.)

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 169 (74)

E.45 Anonymi Speculum Animae Ms

[05] *k. 259, papier, lac. 1436-1448, 27 x 20 cm*

1. k. 3-7^v. **HENRICUS de Hassia**: *Speculum animae*. „Anima mea novi quod curiosa sis”
2. k. 8-13^v. **Ps. BONAVENTURA**: *Centiloquium*. „Ecce descripsi eam tibi tripliciter. Prov. Cum omnis scientia generat in signo et precipue que docetur”
3. k. 13^v-14^v. **BERNARDUS Clarevallensis**: *Epistola de modo et cura rei familiaris*: „Gratioso ac felici militi Raymondo... doceri petivisti a nobis”
4. **S. AUGUSTINUS**: *Sermones*:
 - k. 15. *De vanitate et fallaciis mundi*. „Scriptum est fratres carissimi quod mundum non diligamus”
 - k. 16. *De multiloquio superbiae*: „Scriptum est fratres carissimi quod non debeamus loqui sublimia”
 - k. 17. *De oratione facienda in extremo iudicio*. „Fratres mei dilectissimi, in omnibus operibus nostris semper”
 - k. 17^v. *De angelico ministerio*. „Quia naturas angelicis semper associamur ab eisdem semper defendemur”
 - k. 18^v. *De vigilia*. „Apostolus petrus fratres dilectissimi de nostra salute sollicitus nos admonet”
 - k. 19^v. *De ieiunio*. „Scire namque debetis fratres dilectissimi quod hoc solemne”
 - k. 20. *De ieiunio*. „Frequenter audistis fratres carissimi”
 - k. 20^v. *De ieiunio*. „Legimus enim fratres carissimi patrem Jeronimum”
 - k. 21. *Sermo de leprosis*. „Fratres mei dilectissimi scio quod percussit vos Deus”
 - k. 21^v. *De pace*. „Fratres carissimi, O si sciretis quanta esset virtus pacis”
 - k. 24. *De compunctione*. „Scitote fratres quod post mundi gaudia sequentur eterna lamenta”
 - k. 25. *De puritate conscientiae*. „Ad spirituale gaudium hodierna die fratres dilectissimi intendo”
 - k. 25^v. *De ira*. „Fratres mei dilectissimi sciunt omnium habere memoriam et in nullo errare”
 - k. 26. *De obedientia*. „obedire oportet Deo in omnibus”
 - k. 26^v. *De vitandis incautis aspectibus mulierum*. „De nuptiis incauta visio”

k. 27. De corpore Christi. „Legitur quod Romani pro Deo coluerunt Saturnum”

k. 27^v. De mortuis. „Anima nostra fratres carissimi omnium creaturarum”

5. **ANONYMUS** : Sermones et tractatus varii:

k. 29^v. De cupiditate vitanda. „Augustinus super illo verbo divicie si affluent”

k. 31. De septem horis diei. „Imprimis igitur. Ideo septem in die horas celebramus ut a septem criminalibus peccatis”

k. 31. De praeparatione sacerdotis ad missam. „Ad altare ascensurus sacerdos”

k. 32. De sancta Trinitate. „De trinitate Dei hoc tenendum est quod in una substantia sunt tres persone”

k. 32^v. De creatione rerum. „De creatione rerum in principio hoc tenendum est quod deus in principio ante omnem diem”

k. 33. De angelis. „De angelis sciendum est quod novem sunt ordines angelorum scilicet Seraphim”

k. 33. De mundo. „De constitutione et ordinatione mundi hoc tenendum est”

k. 33^v. De generatione et productione rerum. „De generatione et productione istarum rerum”

k. 33^v. De etatibus mundi. „De etatibus mundi sciendum est”

k. 33^v. De etatibus hominum. „De etatibus hominis sciendum est”

k. 34^v. De vitiis capitalibus. „Sciendum est quod sunt septem”

k. 34^v. De septem donis Spiritus Sancti. „De donis spiritus Sancti sciendum est”

k. 34^v. De beatitudinibus. „De beatitudinibus sciendum est quod sunt septem quas salvator”

k. 34^v. De oratione dominica. „De petitionibus et oratione dominica est sciendum”

k. 35. De operibus misericordiae. „De operibus misericordiae tenendum est quod sunt sex”

k. 35. De praeceptis divinae legis. „De praeceptis divine legis sciendum est quod sunt decem”

k. 35^v. De consiliis. „De consiliis ad que tenentur viri perfecti”

k. 35^v. De articulis fidei catholicae. „De articulis fidei hoc sciendum est”

k. 35^v. De sacramentis ecclesiae. „De sacramentis ecclesiae sciendum est”

k. 36. De eleemosynis et orationibus. „De elemosinis et orationibus aliisque suffragiis”

k. 36. De passione et morte Christi. „De passione et morte Christi sciendum est”

k. 36^v. De Antichristo. „De adventu antichristi hoc tenendum est”

k. 37. De signis extremi iudicii. „De signis ante diem extremi iudicii”

- k. 37^v. De die iudicii. „De die iudicii hoc tenendum est”
- k. 38. De inferno. „De inferno sciendum est quod locus”
- k. 38. De poenis inferni. „De poenis inferni sciendum est quod post sententiam”
- k. 38^v. De gloria paradisi. „De gloria paradisi hoc tenendum est quod gloria beatorum”
- k. 39. De anima et corpore. „Ex parte animae et parte corporis”
- k. 39^v. De divinis officiis. „De divinis officiis hoc tenendum est quod quamvis”
- k. 39^v. De septuagesima. „de tempore septuagesime sciendum”
- k. 40. De officio lamentationum. „De officio lamentationum in sacra ebdomade”
- k. 40^v. De oratione. „Oratio cordis est non labiorum”
- k. 40^v. De Dei dilectione. „Orare frater si cupias scire quamvis ego”
- k. 40^v. De conditione humanae naturae. „Tu vero frater carissime intellige”
- k. 41. De imagine Dei. „Et hec ymago unitatis”
- k. 41. De proptitudine boni operis. „Esto quest quamvis laycus”
- k. 41^v. De consiliariis bonis. „Elige tibi consiliarios optimos”
- k. 42. De delectatione in Deum. „Proinde si aliquid in hoc seculo possidere”
- k. 42. De gaudio bono. „Nam gaudere quidem bonum est”
- k. 42. De armis contra diabolum. „Hec sunt arma que nos contra”
- k. 42^v. De amore Christi. „Non nos ullo modo ab amore Christi”
- k. 42^v. De causa primorum parentum. „Et ut facilius frater mi bonitas”
- k. 42^v. De morte peccati. „Quid est peccato mori nisi”
- k. 43^v. De cupiditate. „Cupiditas quoque facit homines”
- k. 43^v. De militia Christiana. „Etsi quis militaris imperatori”
- k. 44. De amore Dei. „Si terrenos parentes cum tanto affectu”
- k. 44. De amore proximi. „Habeamus ergo in nobis dilectionem Dei”
- k. 44. De invidia. „Utrum autem invidiam”
- k. 44^v. De pacifico homine. „Homo pacificus totus”
- k. 44^v. De virtute ipsius animae. „Nam virtus est animae tue”
- k. 44^v. De consiliis. „Quattuor sunt consilia ad que tenentur viri perfecti”
6. k. 45-63. **ANONYMUS**: Tractatus de sacramento. „Notandum quod quinque sunt miracula in sacramento altaris”
7. k. 63-71. **ANONYMUS**: De septem impedimentis conscientiae. „Septem sunt impedimenta que conscientiam propriam cognoscere non permittunt”
8. k. 72-72^v. **ANONYMUS**: De modo orandi. „Fatentibus discipulis fratres carissimi qualiter esset orandum”
9. k. 73-77^v. **SEDULLUS Scotus**: De rectoribus christianis et regalis. „Omne ministerium trifido quod praeeminet orbe...”

10. k. 78-105^v. **S. AUGUSTINUS**: Soliloquium animae ad Deum: „Cognoscam te domine cognitorem meum”
11. **ANONYMUS**:
 k. 111-112^v. Formulae agendorum ad gradus academicos consequendos. „Quo modo constructio sit: Sociabo Reverendi Domini et magistri gramaticalis constructio qua ad commune experimentum mentis conceptum finaliter et adinventum”
 k. 112-116. Modus faciendi collationes, et de promotione baccaliorum. „Expeditus de duobus primis venio ad tertium scilicet ad faciendum quandam brevem collationem pro laude et honore nostrorum promovendorum”
 k. 116-123. De gratiarum accione. „Expeditis tribus primis venio ad quartum quod est mihi difficillimum scilicet ad referendum gratiarum acciones”
 k. 123^v-128. De modo incipiendi quodlibetum. „In presenti actu sunt facienda, primo quedam questio”
 k. 128-159. De modo faciendi sermones et collationes. „In vigilia beati Thomae Anno domini 1435. Construe sic. Ita scribit Alexander”
 k. 159-160^v. De minus idoneis ut plurimum anhelent ad promotiones. „Qui sunt prudentes et sapientes”
 k. 160^v-169^v. Modus promotionis baccaliorum. „Duobus principalibus huius actis expeditis”
12. k. 170-189. **INOCENTIUS III Papa**: De miseria conditionis humanae. „Domino patri suo carissimo porciensi et sanctae Rufine episcopo... Quare de vulva matris egressus sum et videremlaborem”
13. k. 189^v-228^v. **HUGO de Palma (?)**: De triplici via. „De Syon lugent eo quod non sit qui vadat ad solemnitatem”
14. k. 230-257. **ANONYMUS**: De sacramento poenitentiae. „Quia ignorantia sacerdotum populum decipiat”
 Seiko, Mf. 19916
 prow.: 1. *In veteri compactura inscriptum erat: „Sum Andreae Wels // Domno Blasio”*
 XVI w. (ręką Schwengla -XVIII w.)
 2. Kartuzi - sygnatury
 opr.: skóra brun., tekt., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 215 (174)

E., 44 S. Bernardi Exhortationes Mss

[06] k. 227, papier, łac. XV w., 21 x 14,5 cm

1. k. 1-8. **S. BERNARDUS**: Exhortationes. „Exhortationes beati Bernardi”. „Explicit exhortationes Bernardi”
2. k. 9-32^v. Speculum puritatis et munditiae. „Incipiunt speculum puritatis et munditiae”. „Explicit speculum puritatis et munditiae...”

3. 35-78. Liber de... „Incipiunt liber de... vite Spirituale contra magistrum Heroldum editus a fratre Thomae d Aquino que sit auctor intentio Se. P. Cap.”
4. k.83-149. **HRISOSTOMUS** : Tractatus. „Fides est ...”
5. k. 155-169. ?
6. k. 176-227. ?
- prow.: 1. *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[usiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig (XV w.)*
 2. *Cart[usiae] Parad[isi] M[ariae] (XVII w.)*
- opr.: skóra brun., tekt., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae] (XVIII w.)*

Rkps 288 (302)

- H.65 Discipuli Sermones Ms.*
- [07] k. 402, papier, łac., XV w., 30 x 20,5 cm
- NICOLAUS de Lyra**: Canon tabularum super quatuor Evangelia. „Quatuor facies...”. „Explicit canon tabularum edita a fratre Nicolao de Lira”
- prow.: 1. *Fr[ater] Joannes Spier (XVI w.)*
 2. Kartuzi - sygnatury
- opr.: skóra brun., tekt., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae] (XVIII w.)*

Rkps 192 (117)

- H.70 Nicolai de Lyra in Epistolas Dominicanarum. Ex Matthaei de Cracovia in Epistolas Festorum Sermones Ms*
- [08] k. 245, papier, łac. XV w., 29 x 20,5 cm
1. k. 2-159. **NICOLAUS de Lyra**: Postillae in epistolas dominicales. „Fratres scientes quia hora est iam nos de somno surgere. Ad Rom. XII Sancta mater ecclesia in hac prima dominica principaliter agit de adventu Salvatoris”
2. k. 161-245. **MATTHAEUS de Cracovia**: Postilla de sanctis. „Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio ad salutem, Ad Rom. 10. Magister Sententiarum in tertio libro distinctione XXIII, capitulo VI dicit super illo: Unus dominus una fides, unum baptisma sive fides accipiatur pro eo quod creditum sive pro eo quo creditur”
- Seńko, Mf. 19917:
- prow.: 1. *In veteri compactura huic libro adscriptum fuit Dn. Theodoric. Zweten // Frater Jonas Hildesiensis profess Paradisi Mariae Sac. Ord. Carthusien. (zap. ręką Schwengla na wykl. górnej okł. - XVIII w.)*
 2. Kartuzi - sygnatury
- opr.: skóra brun., tekt., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae] (XVIII w.)*

Rkps 201 (142)

- H.85 Augustini de Ancona, Jordanis et aliorum Sermones Ms*
- [09] k. 304, papier, pergamin, łac., XV w., 31 x 21,5 cm /jedna ręka/
1. k. 1-42. **AUGUSTINUS de Ancona**: Tractatus super „Missus est”.

- „Explicit tractatus super missus est fratris Augustini de Ancona doctore.” „Explicit tituli super missus est fratris Augustini de Ancona ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini”
2. k. 42-59. Tractatus de visitationae gloriosae Virginis.
 3. k. 59-62. Dialogus inter Christum et Beatam Virginem de morte Christi vitanda. „Incipit dialogus inter Christum et beatam virginem de morte vitanda”
 4. k. 62-64. Sermo de assumptione Mariae. „Exsequit de assumptione”
 5. k. 64-67. **JORDANUS**: Tres sermones de anuntiatione Beatae Virginis. „Item alter sermo de eodem est...”
 6. k. 67-74. Brevis et utilis postilla super „Missus est”. „Exsequit brevis et utilis postilla super missus est”
 7. k. 74-80. Sermo de anuntiatione. „Ingressus angelus ad maiorem...”
 8. k. 80-84. Sermo de purificatione Beatae Virginis.
 9. k. 84-88. Sermo de visitatione Beatae Virginis. „Exsequit sermo de visitatione Beatae Mariae”
 10. k. 88-92. Sermo de nativitate Beatae Virginis.
 11. k. 92-104. **HENRICUS de Oyta**: Sermones de assumptione Mariae. „Prescriptos duos sermones de assumptione virginis gloriose predicant... Magister Henricus de Oyta m. studio Viennensi”
 12. k. 104-111. Sermones de nativitate Mariae. „Exsequit sermo de nativitate Beatae Mariae”
 13. k. 111-112. Collatio quaedam de assumptione Mariae. „Collatio quedam de assumptione festa Mariae”
 14. k. 112. Sermo de nativitate Beatae Mariae. „De nativitate Beatae Virginis”
 15. k. 112-113. Moralitas brevis super historiam visitationis. „Moralitas brevis super historiam visitationis”
 16. k. 114-116. Sermo de purificatione Beatae Mariae Virginis. „De purificatione Beatae Virginis”
 17. Sermones de Beatae Mariae Virginis:
 - k. 116-118. „Sermo de annuntiatione”
 - k. 118-124. „Sermo generalis de Beata Virgine”
 - k. 124-132. „Sermo de assumptione Mariae Virginis”
 18. k. 132-136. **JORDANUS**: Postilla super evangeliam de festo assumptiones. „Postilla Jordani super evangeliam de festo assumptiones”
 19. k. 136-138. **S. BERNARDUS**: Sermo de assumptione Virginis gloriosae. „Bernhardus de assumptione virginis gloriosae”
 20. k. 138-145. **S. HIERONIMUS**: Sermo de assumptione Virginis gloriosae. „Sermo Beati Jeronimi de assumptione virginis gloriosae”
 21. k. 145. Sermones de Beatae Mariae Virginis
 22. k. 195-198. Sermo de coena Domini. „In coena Domini anno quo supra”
 23. k. 198-204. Sermones de visitatione et assumptione Beatae Virginis Mariae. „Iste eodem anno in festo visitationis Beatae Virginis”

24. k. 204-206. Sermo de nativitate Christi. „De nativitate Christi”
25. k. 206-208. Sermones de purificatione et anuntiatione Beatae Virginis Mariae.
26. k. 208-216. Sermo in die crucificationis Domini.
27. k. 216-218. Sermo de anuntiatione Beatae Mariae
28. k. 218-230. Tractatus subtilis de conceptione [B.M.V.].
29. k. 231-232. **WILHELMUS Carthusiensis**: Legenda de conceptione Beatae Mariae. „Wilhelmus Carthusiensis archiepiscopus et pastor anglorum Legenda de conceptione Beatae Mariae”
30. k. 233-234. **JORDANUS**: Sermo de conceptione Mariae. „Sermo de conceptione Mariae Jordani”
32. k. 234-297. Tractati de conceptione Beatae Mariae Virginis.
33. k. 297-303. Expositio evangelii primae dominicae Adventus.
prow.: 1. *Cartusiae Paradisi [Mariae]* (XVII w.)
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 176 (71)

H₂83 Incerti Postilla Mss.

- [10] k. 136, papier, łac., XV w., 21 x 14,5 cm /zniszczona/
EXPOSITIONES epistolarum et evangeliarum a Dom. I Adv. usque ad Dom. VIII post Trinitate.
prow.: 1. *Cart[usiae] Paradisi B[eatae] M[ariae] N. 48* (XVII w.)
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 283 (270)

K. 39 Martini Poloni Chronicon Ms

- [11] k. 181, papier, pergamin, łac., XIV w. (po 1394) i XV w. (po 1420),
22,5 x 18 cm
1. k. 1^r-142^v. **MARTINUS Polonus** : Chronica Romanorum Pontificum. „Quoniam scire tempora summorum Pontificum Romanorum ac imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum” „Idem papa apud Auinion moritur et in ecclesia Beatae Virginis sepelitur” (tzw. *Kompilacja antwerpska*)
 2. k. 143^r-151^v. *spis papieży od św. Piotra do Bonifacego IX*
 3. k. 154^r-163^v. Declaratio dubiorum regulae S. P. Francisici
 4. 164^v-172^r. Regulae cancellariae Romanae
 5. k. 172^v. *indeks alfabetyczny do Kompilacji antwerpskiej*
 6. k. 173^r. *trzy krótkie rymy okolicznościowe upamiętniające wielką wojnę 1409-1410*
 7. k. 174^r-181^r. *dokumenty dotyczące stosunków polsko-krzyżackich*
 8. 181^v. Titulus Soldani regis

Soszyński, s. 70-71

prow.: 1. Kartuzi - sygnatury

2. Biblioteka Tarnowskich w Dzikowie

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

BJ Akc. 179/51

K. 40 [Martini Poloni Chronicon Ms] ejusdem

[12] *k. 248, papier, (kilka kart pergaminowych), łac., XV w. (1425), 28,5 x 21,5 cm*

1. k. 1-135. **MARTINUS Polonus**: *Chronica Romanorum Pontificum*. „Incipit Chronica Martini Ordinis Praedicatorum: Quoniam scire tempora summorum Pontificum Romanorum ac Imperatorum...” (XVIII w.) „Explicit Cronica Romanorum Pontificum per Fratri Martini Ordinis Praedicatorum ad annum 1336” (XVII w.)
2. k. 136-187^v. **PETRUS Burgen**: *De collatione ad diversos status*. „Hic incipit tabula continens rubricas relationum seu propositionum ad diversas status edita a fratre Petro Burgen Ord. Fratrum Minorum” (k. 187^v)
3. k. 188-192. **PETRUS abbas**: *Speculum humanae fragilitatis*. „Explicit speculum humanae fragilitatis finitae per Petrum ad Alberti de closter... ?”
4. k. 194-246^v. **MATTHIAS Sit**: *Gesta Romanorum*. „Expliciunt gesta Romanorum sub anno domini M CCCC vigesimo quarto mensis septembr. die XIII Mathiae Sit”

NB. pierwsze dwie karty ręką Schwengla - XVIII w.

prow.: 1. Karuzi - sygnatury.

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 189 (147)

L.46 [Statuta Antiqua S. Ord. Cartusienis] Eadem

[13] *k. 341, papier, łac., XV i XVI w. 28 x 21 cm (k. 1-206) i 28 x 19 cm (k. 207-341)*

1. k. 2-134. *Statuta sive consuetudines Ordinis Carthusiensium*. „Incipit registrum primae partis consuetudinum” „Incipit prima pars antiq. consuetudini Ordinis Carthusiensium de divino officio uno eodemqmo ab omnibus celebrando et delibos corrigendis et de consuetudinibus non immutandis. Caput primum”
2. k. 135-185. **JOANNES de Indagine**: *Tractatus super statuta [S. O. C.]*. „Tractat. V. P. Ioan. Indaginis” (XVIII w.)
3. k. 186-206. *Ordinationes capituli generalis ab anno 1410 quo Ordo Carthusiensium post diuturnum schisma sub uno pastore reunitus est, usque ad annum 1504.*
4. k. 207-341. *Vita S. Hugonis Cartusiani episcopi Lincolnensis*. „Incipit prologus vitae Beati Hugonis Lincolnensis episcopi et confessoris”

„Explicit vita Beati Hugonis Lincolnensis episcopi et confessoris: ex ordine carthusiensium ad episcopatum ... Ora pro scriptore.

pro.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae* (XVII w.)

2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 257 (77)

L.47 [Statuta Antiqua S. Ord. Cartusiensis] Eadem

[14] k. 374, papier, łac., XV w., 30 x 21 cm

1. k. 4-140. Statuta antiquae Sac. Ord. Carthusiensis „Incipit registrum primae partis consuetudinum” „Incipit prima pars antiq. consuetudinis Ordinis Carthusiensium de divino officio uno eodemque ab omnibus celebrando et delibis corrigendis et de consuetudinibus non immutandis. Caput primum”

2. k. 144-220. **JOANNES de Indagine**: Tractatus super Statuta eadem nec non de approbatione, confirmatione et commendatione S. O. Carthusiensium. „Incipit super partis statuarum Johannes Indaginis”

3. k. 221-231. Resolutiones dubiorum. „Dubia subseistia declara... domo carthusiae”

4. k. 232-232^v. **JACOBUS de Paradiso**: Tractatus de praerogativis specialibus S. O. Cartusiensium. „Incipit tractatus de approbatione sacre religionis Carthusien. ac statute venerabilis domini Jacobi dom. M. Calvare spe Erfordie de ord. fratribus Carthus. professoris eximii abbate quod Carthusien. et primo praerogativis specialibus eod. ord.

5. k. 235-368. Consuetudines Cartusiae Paradisi B. M. V. „De dominica prima adventus...” „Dominica post octavas corporis Christi feratur dedicatio Capellae S. Catharinae”

6. k. 369-376. Statuta antiquae domus Paradisi Mariae. „Statuta antiqua domus conscripta circa 1480” (XVIII w.)

pro.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*

opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 267 (76)

L.35 Henrici de Hassia Opuscula varia Mss.

[15] k. 322, papier, łac., XV/XVI w., 21 x 16 cm, /brak początku/

1. k. 2-15. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de nativitate B. M. V. „Explicit sermo de festo nativitate virginis Mariae dei geniture Reverendi magistri Henrici de Hassia doctoris sacrae paginae egregii”

2. k. 15-25^v. **HENRICUS de Hassia**: Sermones de Beatae Mariae Virginis. „Sermo de anuntiatione virginis magistri Henrici de Hassia” „Explicit sermo de anuntiatione virginis Mariae factus... Henrici de Hassia doctoris sacrae paginae eximii”

3. k. 25^v-37. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de conceptione Mariae Virginis. „Incipit sermo de conceptione Mariae Virginis Henrici de Hassia” „Explicit sermo de conceptione Mariae Virginis matre dei per magistrum Henricum de Hassia”
4. k. 37-47. **HENRICUS de Oyta**: Sermo de conceptione Beatae Mariae Virginis. „Incipit sermo de conceptione Beatae Marie Virginis factus per magistrum Henricum de Oyta” „Explicit sermo magistri Henrici de Oyta de conceptione Beatae Mariae Virginis deo gratias Amen”
5. k. 47^v-79^v. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de assumptione Beatae Mariae Virginis. „Incipit sermo de assumptione Beatae Virginis Henrici de Hassia” „Explicit sermo de assumptione Beatae Mariae Virginis Dei Matris reverendi magistri Henrici de Hassia factus ad Clerum in conventu Fratrum heremitarum Carmelitarum Wyenna anno domini 1385 in festo assumptionis Beatae Mariae”
6. 79^v-91^v. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de festo SS Trinitatis. „Explicit sermo de festo Sanctae Trinitatis reverendi magistri Henrici de Hassia”
7. k. 92-110. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de ascensione Domini. „Explicit sermo de ascensione Domini reverendi magistri Henrici de Hassia sacrae paginae doctoris eximii”
8. k. 110. **ORIGENES**: Initium homiliae de circumcissione Abrahae. „Nota venerabilis Origenes...”
9. k. 111-124^v. **HENRICUS de Hassia**: Sermo de moribus et vita ad canonicos Regulares. „Explicit sermo bonus de moribus et vita ad Canonicos Regulares a reverendo viro magistro Henrico de Hassia collectus”
10. k. 125-128^v. **HENRICUS de Hassia**: Tractatus super „Ave Maria” „Explicit hoc negotium, quod valet contra otium Deo gratias Amen”
11. k. 135-146. Tractatus utilis ad clerum et populum de chorea. „Tractatus utilis ad clerum et populum de chorea”
12. k. 146^v-150. Tractatus de vita et obitu B. M. V. „Incipit tractatus Beatae Virginis Mariae ... de virginali disciplina et perfectione”
13. k. 151-156. **HENRICUS de Hassia**: Epistola contra aemulos cleri. „Explicit epistola contra aemulos cleri Henrici de Hassia”
14. k. 156-157. Commentarius super canticum Regina coeli. „Regina coeli letare alleluia...”
15. k. 157^v-161. Commentarius super Cum Rex gloriae Christi. „Sermo in festo paschae”
16. k. 161-162. Sermo de s. Joseph. „Sermo de Joseph”
17. k. 162-164. De decem verbis legis et de decem praeceptis. „Exsequit de decem verbis legis et de X praeceptis”
18. k. 164-165. **S. AUGUSTINUS**: Sermo de ieiuniorum victu. „Sermo Augustini de ieiuniorum victu”
19. k. 165-166. **S. AUGUSTINUS**: Sermo de consolatione mortuorum. „Sermo sancti Augustini de consolatione mortuorum”

20. k. 166-168. **S. AUGUSTINUS**: Sermo de eleemosynis rerum spiritualium. „Sermo sancti Augustini de eleemosynis rerum spiritualium”
21. k. 168^v-174. Tractatus devotus de Corpore Christi. „Incipit devotus tractatus de corpore Christi” „Explicit devotus tractatus de corpore Christi”
22. k. 175-207. **EUSEBIUS**: Epistola ad Damasum Portuensem episcopum et ad Theodorum Romanum senatorem de obitu gloriosi confessoris beati Hieronimi doctoris eximii. „Incipit epistola beati Eusebii ad Damasum Portuensem episcopum et ad Theodorum Romanum senatorem de obitu gloriosi confessoris beati Jeronimi doctoris eximii”
23. k. 207^v-213. **S. AUGUSTINUS**: Epistola ad beatum Civilium Jerosolimitanum episcopum de magnificentia eximii doctoris beati Hieronimi. „Epistola beati Augustini ad beatum Civilium Jerosolimitanum episcopum de magnificentia eximii doctoris beati Jeronimi”
24. k. 213^v. „Temporibus Octaviani Caesaris cum ex universis mundi partibus illi qui praerant Provinciis scriberent senatoribus qui Romae erant, novitates qua occurrebant per mundi climata: quidam nomine Lentulus habens officium in partibus Iudaeae Herodis Regis scripsit senatoribus Romae” „Hoc scriptum repertum est in annalibus Romanorum”
25. k. 213^v-217. **S. BERNARDUS**: Tractatus de forma honestae vitae. „Incipit tractatus beati Bernhardi de forma honestae vitae” „Explicit tractatus beati Bernhardi de forma vitae honestae”
26. k. 217-220. Regula clericorum. „Incipit regula clericorum” „Explicit regula clericorum”
27. k. 220^v-223. Dialogus inter Christum et latronem sero poenitentem. „Incipit sermo quondam dialogus inter Christum et latronem sero poenitentem” „Explicit disputatio inter Christum et latronem salvator.”
28. k. 224-230. Disputatio inter Christum et Cain damnatum. „Explicit disputatio inter Christum et Cain damnatum”
29. k. 230^v-233. **S. HILDEGARDIS** (?): Epistola. „Incipit epistola Hildegardis” „Explicit epistola Hildegardis”
30. k. 233. Expositio epistolae Hildegardis. „Explicit expositio epistolae Hildegardis”
31. k. 233-237. Tractatus de Virginitate. „Explicit tractatus de virginitate”
32. k. 237^v-238. **S. AUGUSTINUS**: Liber de cura agenda pro mortuis ad S. Paulinum episcopum. „Liber Aurelii Augustini Hyponensis Episcopi de cura agenda pro mortuis ad Paulinum episcopum”
33. k. 238^v-239. **S. AUGUSTINUS**: Epistola de videndo Deo ad Paulinum. „Epistola Augustini Episcopi de videndo Deo ad Paulinum”
34. k. 239-267. **BONAVENTURA**: Imago vitae aeternae. „Incipit liber meditationum sive orationum Divi Bonaventurae, qui imago vitae aeternae appellatur” „Explicit liber meditationum sive orationum venerabilis doctoris Bonaventurae qui imago aeternae vitae appellatur”

35. k. 267^v-289. Tractatus de communione corporis et sanguinis D. N. J. Chr. „Explicit tractatus de comunione corporis et sanguinis Domini Nostri Jesu Christi”
36. k. 289-298. Sermo in concilio Basiliensi a quodam religioso Carthusiense habitus
37. k. 298^v-302. Propositio domini Abbatis de Buzario proposita in concilio Basiliensi ex parte ducis Britaniae. „Incipit propositio domini abbatis de Buzario proposita in concilio Basiliensi ex parteducis Britaniae”
„Explicit propositio domini abbatis de Buzario proposita in concilio Basiliensi ex parte ducis Britaniae”
38. k. 302-311. Tractatus de arte moriendi. „Incipit prologus de arte moriendi” „Explicit est finis tractatus de arte moriendi”
39. k. 311^v-312. **HUGO**: De contemplatione animae. „Hugo de contemplatione animae...”
40. k. 312-318. Expositio de septem naturis Columbae. Exsequitur expositio de septem naturis Columbae”
41. k. 318^v-322. Auctoritates diversorum doctorum Sacrae Scripturae
NB. karta tytułowa ręką Schwengla: „Henrici de Hassia Senioris dicti de Langenstein S. T. Doct. Viennensis aliorumq. SS Doct. Opuscula varia:”
prow.: 1. *pertinet ad carthusiam in prussia p[ro]pe Danczig*
2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 218 (303)

L₂ 36 Jacobi de Paradiso S. Ord. Cartusien. Operum Tom I Ms

[16] k. 295, papier, 1 k. pergamin, łac. XV i XVIII w., 20,5 x 15,5 cm, /jedną ręką/

1. k. 1-1^v. Index librorum contentorum in hoc volumine (XVIII w.)
2. k. 2-3^v. **PETRUS SUTOR**: Vita Jacobi de Paradiso (XVIII w.)
3. k. 4-5^v. Repartitio operum Jacobi de Paradiso in hoc volumine contentorum (XVIII w.)
- IACOBUS de Paradiso**:
4. k. 8-20. Colloquium hominis ad animam suam (*sine initio*): „tuas docuisti vias”
5. k. 20-33. De cogitationibus et earum qualitate. „Cum quodam tempore tumultibus accionem manualium se postis”
6. k. 33^v-50. Igniculus devotionis. „Dormitavit anima mea pre tedio etc. Intranti mihi hortulum scientiarum”
7. k. 50^v-72. De arte bene moriendi. „Omnes moriemur et quasi dilabimur”
8. k. 72-88. De causis devotionis religiosorum. „Novit ille quem cordis secreta non latent quam ardenti desiderio feror”

9. k.88^v-105. De statu ordinis carthusiensium. „Ut verbis propheticis re pudicissimam turtorem o anima”
10. k. 105-118. De veritate dicenda aut tacenda. „Sepenumero pulsatus a me ipso et ab aliis incitatus volvebam in mente” (*Textus abruptus*)
11. k. 119-132^v. *Tractatus initio carens*. „- reponique in sanctorum catalogo atque sanctorum angelorum collegio sociari. Sequuntur capitula De talento; De differentia pastorum primitivae ecclesiae et modernae; De censura disciplinae” „splendide refulget eorum vero innercia tabescit quibus ut vigilent concedere digentur princeps pastoris Christus Jesus etc.”
12. k. 133-153^v. De arte vitam curandi. „Isaac sanctus patriarcha olim legitur egressus ad vesperum ad meditationem”
13. k. 155-261. Dialogus inter magistrum et discipulum de vera religione. „Instantibus tuis precibus immo tuispropositis auctoritatum rationibus et spe mercedis”
14. k. 261-268^v. Planctus peccatorum. „Scribis contra me amaritudines et consumere me vis peccatis adolescentie mee”
15. k.275-288^v. De contractibus. „Post multiplicia insignium doctorum florida scripta tam divinatorum quam humanorum iurum”
16. k. 289-295. De reformatione claustrorum. „Quia testatore veritatis mundo”
Seńko, Mf. 19083:
NB. karta tytułowa ręką Schwengla: Jacobus de Paradiso Opera. Tomus I.
prow.: 1. *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[husiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig (XV w.)*
2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*
opr.: skóra brun., tekt., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 219 (285)

L_x 37 Ejusdem Tom II Mss

- [17] k. 297, papier, łac. XV w. (1448) i XVIII w., 20 x 13,5 cm, /jedną ręką/
 1. k. 1-3^v. Index librorum contentorum in hoc volumine (XVIII w.)
 2. k. 4-227. **IACOBUS de Paradiso**: Quaestiones de religiosis. „Ad mandatum et beneplacitum venerabilis patris domini abbatis de Claratumba ad instantem postulationem quorundam fratrum (*prol.*) Queritur utrum ingrediendi religionem expedit aut necesse sit magnam super hoc deliberationem cum amicis et prudentibus habere”
Kolofon: *Expliciunt questiones de religiosis lecte et collecte per venerabilem virum fratrem Jacobum sacre pagine professorem in carthusia Erfurdensi existentem per me magistrum Martinum de Rotgeb de Argentina in civitate Argentinensi anno domini 1448 quarta feria ante festum beati Thomae apostoli.*
 3. k. 230-244. **IACOBUS de Paradiso**: Expositio super novem lectiones et vigiliis mortuorum. „Habentes spem de resurrectione futura ex testimonio scripturarum”
 4. k. 244^v-252. **IACOBUS de Paradiso**: De horribilitate mortis. „O mors quam amara est memoria tua cordi iocundo”

5. k. 252. **IACOBUS de Paradiso** (?): Versus de vita futura curanda.
6. k. 252^v-266. **IACOBUS de Paradiso**: Meditationes de passione domini. „Quidam magistri dicunt de passione domini et scribunt de sudore christi sanguineo”
7. k. 266^v. **IACOBUS de Paradiso** (?): Versus de gehenna.
8. k. 267-282^v. **IACOBUS de Paradiso**: Sermo de apostolis Petro et Paulo in concilio Basiliensi factus. „Reverendissimi reverendique patres et domini. Non me presumptionis temeritas sed Christi caritas”
9. k. 283-291^v. **JOHANNES de Lignano**: De pluralitate beneficiorum. „Revocatur in dubium quotidianum numquid de iure communi possit quis habere duo beneficia”
10. k. 292-294. **ANONYMUS**: Versus. „Clerice dic quare ditari queris... Misera bunda para quipasci queris... Si fieri posset quod borrene pulvis...
Seńko, Mf. 19084
NB. karta tytułowa ręką Schwengla: Jacobus de Paradiso Opera. Tomus II.
prow.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae // Scriptu[m] 1448* (XVII w.)
2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 220 (286)

L₂38 Ejusdem Tom III Mss

- [18] k. 353, papier, 1 k. pergamin, łac. XV i XVIII w., 20 x 15,5 cm, /jedną ręką/
 1. k. 1-4. Index librorum contentorum in hoc volumine (XVIII w.)
 2. k. 6-78^v. **IACOBUS de Paradiso**: Oculus religiosorum. „Multorum Deo militari cupientium immo et militantium”
 3. k. 79-120^v. **IACOBUS de Paradiso**: De bona voluntate (*scriptus anno 1447*). „Cum omnium fructuum nobilitas ex radicis generositate ortum trahat”
 4. k. 121-223^v. **IACOBUS de Paradiso**: De malis huius saeculi. „Organo apostolice vocis suo iudicio apostolos minimo”
 5. k. 224-225. **IACOBUS de Paradiso**: De obedientia religiosorum. „Circa materiam de obedientia religiosorum de qua in precedentibus aliqua dicta sunt”
 6. k. 225-230. **DRUTHELMUS** (?) **Anglicus**: Visio horrenda. „Post discessu sancti Gregorii pape”
 7. k. 230-233^v. **IACOBUS de Paradiso**: De missis votivis pro defunctis. „Filia cuiusdam layci nuper defuncta in vita disposuit sibi remedium”
 8. k. 233^v-235. **IACOBUS de Paradiso**: De effectu missarum. „Responsori in celebracione missarum plura occurrunt”
 9. k. 235-241. **IACOBUS de Paradiso** (?): De comparatione religionum. „De comparatione religionum dic venerabilis Bonaventura”
 10. k. 241^v-256^v. **IACOBUS de Paradiso**: Duo sermones. „Exigit cura pastoralis...”, „Dominus prope est etc. Reverendi patres”

11. k. 258-334. **ANONYMUS**: *Puncta in libros sententiarum*. „Incipiunt puncta reverendi magistri sententiarum ut eliciunt ex studio sacre scripturae. Quid sit subiectum in sacra scriptura”
12. k. 335-340. **IACOBUS de Paradiso** (?): *Quaestiones de resurrectione mortuorum*. „De resurrectione mortuorum futura de qua necessario”
13. k. 340-346. **IACOBUS de Paradiso**: *Determinatio magistrorum Universitatis Pragensis de articulis Johannis Mutzinger*. „In exordio presentis negotii Deo scientiarum domino humiliter invocato”
14. k. 346-347. **JOHANNES MUTZINGER**: *De adoratione Dei*. „Utrum solus Deus sit adoratione latere adorandus”
15. k. 347-353^v. **IACOBUS de Paradiso**: *Dubia magistrorum Universitatis Erfordensis circa sacramentum quod dicitur esse in Welsenach*.
Seńko, Mf. 19908
NB. katra tytułowa ręką Schwengla: *Iacobus de Paradiso Opera*. Tomus III.
prow.: 1. *Cartus[iae] Parad[isi] B[eatae] M[ariae] V[irginis] N. 40* (XVII w.)
2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 221 (287)

[brak identyfikacji w katalogu Milkaua.]

- [19] k. 161, papier, 1 k. pergamin, łac., XV w., 20 x 14,5 cm
1. k. 1-65. *Tractatus de laudibus solitariae vitae*
 2. k. 65^v-73. **GUILLIELMUS de Hiperegia**: *Chronica Ordinis Carthusiensis*
 3. k. 73^v-87. *Tractatus contra calumniatores S. O. Carthusiensis*
 4. k. 87^v-106. *Privilegia S. O. Carthusiensis*
 5. k. 107-153. **NICOLAUS THURINGUS**: *Tertius liber Horologii Divinae Sapientiae*
 6. k. 154-159. *Oficium parvum de Divina Sapientia*
prow.: 1. *Iste lib[er] per[tinet] ad Cart[husiam] in Prus[s]ia p[ro]pe Danczig* (XV w.)
2. *Cartusiae Paradisi Mariae 1750*
opr.: skóra brun., tekst., supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)

Rkps 231 (452)

[brak identyfikacji w katalogu Milkaua.]

- [20] k. 107, pergamin, ozdobne inicjały, brak końca, łac., XIV/XV w., 17 x 12 cm
Psalterium cum *Lectionibus Officii Defunctorum*. *Orationibus et Litanies de OO. Sanctis*.
prow.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae* (XVI w.)
opr.: deska, skóra brun., zapięcia (XVI w.)

Rkps 157 (250)

[brak identyfikacji w katalogu Milkaua.]

[21] k. 207, papier, łac., niem., XV w., 20,5 x 14 cm

1. k. 1-29^v. Summula metrica de summa Raimundi. „Summula de summa Remundi prodiit ista”
2. k. 29^v-30^v. „Sensus mor precep opus et sacra dona fides ve”
„Sensus sunt quinque quorum peccata relinque”
„Diccio saligia signat mortalia septem”
„Hee surgunt a te dentosa superbia nate”
„Consule castiga solare remitte fer ora”
„Contra naturam peccata modis variantur”
3. k. 31-154. Commentarius super Summula metrica de summa Raimundi.
„Omnem scienciam et doctrinam sacra scriptura transcendit”
4. k. 154-159. Quaestiones. „Queritur quare evangelium legitur in sinistra parte altaris cum tamen dignius est quam epistola, que tamen legitur in dextra parte altaris”
5. k. 159. „Item des jares III fir., dy woche xj. d...”
6. k. 160-162. **MATTHAEUS de Cracovia**: De confesione s. De puritate conscientiae.
7. k. 162^v-205. Komentarz do dzieła: Joannes de Garlandia „Peniteas cito”
8. k. 205. różnorodne cytaty z Izydora, Grzegorza, Seneki i innych autorów
9. k. 205^v. Komentarz do dzieła: Seneca „Formula vitae honestae”

Günther, s. 574-576.

prow.: 1. *Cartus. Parad. B. M.* (XVII w.)

2. [Ernst Strehlke - ok. 1850]

3. *Bibliothek D. Oberpfahrkirche zu St = Marien* (pieczęć okrągła) (Gdańsk)

opr.: deska, pergamin, zapięcie (XVI w.)

BG PAN Ms. Mar. Q. 151

Pozostałe rękopisy:

E. 49 Alphonsi Rodericii Medulla Vitae Spiritualis Mss.

[22] k. 215, papier, łac., XVII w. (1611), 30,5 x 19,5 cm

RODERICUS ALPHONSUS : Liber secundus de perfectione et virtutibus Christianis.

prow.: 1. Kartuzi - sygnatury

opr.: deska, skóra brun, tłok ślepy, radełko, zapięcia (XVII w.)

Rkps 298 (180)

E. 79 Antoni Guevara Speculum Religiosorum /Ms. gothicae/

[23] k. 289, papier, łac., XVII w. (1647), 19,5 x 15,5 cm /jedna ręka/

GUEVARA Antonio : Speculum religiosorum.

prow.: 1. Kartuzi - sygnatury

opr.: pergamin (XVII w.)

b. sygn

- L. 52 Elenchus librorum Bibliothecae Paradisi B. V. Mariae*
[24] *k. 72, papier, łac., XVIII w. (1770), 24 x 36 cm*
Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B. V. Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX
prow.: 1. [Cartusiae Paradisi Mariae] 1770
opr.: skóra brun., brak usztywnień, supereks. lit. *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]* (XVIII w.)
Rkps 319 (82)
- [brak identyfikacji w katalogu Milkaua]
[25] *s. 1011, papier, niem., łac., XVII/XVIII w. (po 1699), 33 x 21 cm*
/mocno zdefektowany/
CURICKE Reinhold: Gedanographia das ist Beschreibung der Stadt Dantzick in Preussen zusammengetragen von Reinhold Curickeri Dantisc. Anno MDCXLIII.
prow.: 1. *Ex libris Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae* (XVIII w.)
opr.: pergamin - mocno zdefektowany (pocz. XVIII w.)
Rkps 295 (75)
- [brak identyfikacji w katalogu Milkaua]
[26] *k. 52, papier, łac., XVII w., 21,5 x 17,5 cm*
Privilegia Cartusiensium copia codicis pergamenei.
prow.: 1. Kartuzi - sygnatury
opr.: pergamin (XVII w.)
Rkps 423 (605)
- ?
[27] *k. 242, pergamin, 24,5 x 17 cm*
Consuetudines Ordinis Carthusiensis.
prow.: ?
opr.: ?
NB. Egzemplarz przypuszczalnie należący do biblioteki Raju Maryi, zidentyfikowany jedynie na podstawie kartkowego katalogu rękopisów przechowywanych w Bibl. Seminarium Duchownego w Pelplinie. Nie odnaleziony.

Rękopisy odnotowane w Elenchus Librorum (zapiska „mss”). Nie zachowane:

- B.114 Petri Damiani Opera Ms*
[28] **DAMIANUS PETRUS**
(?) Opera.
- E₂43 Cassiani Collationes Patrum Mss*
[29] **SIMONIS de Cassia**
(?) Collationes Patrum
- P₂5 Anonymi Computus Ecclesiasticus Cyclicus Mss*
[30] (?) **Computus** Ecclesiasticus Cyclicus

KATALOG INKUNABULÓW BIBLIOTEKI KARTUZI KASZUBSKIEJ

ANEKS IV

Katalog inkunabułów biblioteki kartuzji kaszubskiej

Wprowadzenie

Opis biblioteczny

Wzrost i rozwój

Wzrost i rozwój

VI SKEMA

Katalog
Informacji bibliotecznej
Kartoteki kaszubskiej

KATALOG INKUNABUŁÓW BIBLIOTEKI KARTUZJI KASZUBSKIEJ

Zaprezentowany poniżej katalog zawiera sporządzony w alfabetycznej kolejności wykaz 86 inkunabułów kartuskich oraz siedmiu druków XVI w. z nimi współoprawnych przechowywanych w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie, Bibliotece Gdańskiej PAN oraz Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Opisy bibliograficzne wszystkich druków XV w. przejęto z *Incunabula Poloniae* uzupełniając je o cechy indywidualne poszczególnych woluminów: wykaz proveniencji i charakterystykę opraw. W przypadku właścicieli druków umieszczono nazwiska wszystkich, w posiadaniu których inkunabuły były przed wcieleciem do kolekcji kartuskiej. Pominięto natomiast – jako nie wnoszące żadnych istotnych informacji – samą zapiskę kartuską (najczęściej spotykana jej forma to: *Cartusiae Paradisi Mariae*) oraz sygnatury zarówno te, nadane w XVIII w. w kartuzji, jak i przez bibliotekarza Biblioteki Biskupiej (Seminaryjnej) w Pelplinie w poł. XIX w.¹ Każdą pozycję uzupełnia współczesna sygnatura biblioteczna.

Na końcu katalogu umieszczono alfabetyczny wykaz proveniencji druków a następnie zestawienie drukarzy wg miejscowości. Całość zamyka tabela grupująca zapisy przejęte ze wspomnianego we wstępie XVIII – wiecznego katalogu

¹ Wszystkie woluminy zaopatrzone w Pelplinie w sygnatury, wpisywane czerwoną (ceglastą) kredką na wyklejkach lub kartach ochronnych, będące kombinacją cyfr rzymskich, dużych i małych liter alfabetu łacińskiego lub greckiego oraz cyfr arabskich. Można przypuszczać, że w ten sposób oznaczono w kolejności: dział wiedzy, poddział na końcu zaś numer kolejny w jego obrębie. Dokołań tego pierwszy bibliotekarz księżnicy seminaryjnej ks. Jan Hasse; zob. Archiwum Diecezji Pelplińskiej, Dział: Biblioteka Seminaryjna, *Catalogus librorum Bibliothecae Sem. Episc. Cler. Pelpl. ... conscriptus ab Joanne Hasse... Pelplin 1851-1852*, 8 vol; por. H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 97-98 gdzie dalsza literatura.

J. Milkaua, odpowiadające poszczególnym inkunabułom oraz konkordancje: numerów pozycji w niniejszym spisie, sygnatur XVIII - wiecznych i współczesnych.

Wykaz skrótów literatury:

- BMGC – *British Museum. General Catalogue of Printed Books. Photolithographic edition to 1955*, t. 1-263, London 1965-1966.
- C – W. A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*. P. 1-2. London 1895-1902. (Repr.: Berlin 1926; Milano 1950).
- GW – *Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd. 1-8 (Lfg 1). Leipzig 1905-1940, Bd. 8 (Lief. 2-5), 9 (Lief. 1-4) Hrsg. von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin, Stuttgart 1973- 1989.
- H – L. Hain, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. Vol. 1-2, Stuttgartiae – Lutetiae Parisiorum 1826-1838. (Repr.: Frankfurt/M 1920; Berlin 1925; Milano 1948 i 1964).
- Ind. Aurel. – *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impresorum*. Prima pars. Tomus II, Aureliae Aquensis, 1966.
- IP – *Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos i E. Szandorowska. t. 1. Wrocław [i in.] 1970. t. 2. *Uzupełnienia. Indeksy*. Pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, opracowali M. Bohonos, M. Spandowski i E. Szandorowska. Wrocław [i in.] 1993.
- Jędrz. – *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, - Pelcz. opr. H. Jędrzejowska i M. Pelczarowa, Gdańsk 1954.
- Kocowski – B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, t. 1-3, Wrocław 1959-1977.
- R – D. Reichling, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes*. Fasc. 1-6 + Indices

fasciculorum, Monachii 1905-1911; Supplementum, Monachii 1914.
(Repr.: Milano 1953).

VD – *Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhundert*. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd. 1 Aa-Az, Stuttgart 1983.

Wykaz pozostałych skrótów:

adl.	-	adligat
brun.	-	brunatna
ca	-	<i>circa</i>
CPM	-	<i>Cartusiae Paradisi Mariae</i>
Def.	-	defekt
k.	-	karta
k. tyt.	-	karta tytułowa
NB	-	<i>nota bene</i>
Opr.	-	oprawa
perg.	-	pergamin
pocz.	-	początek
poz.	-	pozycja
Prow.	-	proweniencja
szp.	-	szpalta
tekt.	-	tektura
T./t.	-	tom
tłocz.	-	tłoczenia
vol.	-	<i>volumen</i>
w.	-	wiek
War.	-	wariant
zob.	-	zobacz

KATALOG

- ALEXANDER Carpentarius**
- [01] **Destructorium vitiorum.**
Nürnberg, Ant. Koberger, 20 IX 1496. 2°
GW 867; IP 193
Prow.: 1. *A[nn]o 1538 (?)*
2. ... *Stanislaus Je. 1589* (nieczytelne)
NB. marginalia, inicjał wstępny złożony
Opr.: tekt., perg. - XVII/XVIII w. F. 480
- AMBROSIUS s.**
- [02] **Opera. P. I-III.**
Basel, Io. Amerbach, 1492. 2°
War. A
GW 1599; IP 263
NB. vol. 1 = F. 504, vol. 2 = F. 505, vol. 3 = F. 506
Opr.: tekt., skóra brun., superekslibris literowy złożony *CPM* - XVIII w. F. 504-506
- ANDREAE Ioannes**
- [03] **Hieronymianus.**
[Köln, Conr. Winters], 9 VIII 1482. 2°
GW 1727; IP 316
Prow. i opr. zob. poz. 87 F. 419 adl.
- ASTESANUS**
- [04] **Summa de casibus conscientiae. Ed. Bartholomaeus Bellatus et Gomez de Ulixbona.**
Venezia, Leon. Wild pro Nic. de Francofordia, 28 IV 1480. 2°
GW 2757; IP 594
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 478

- [05] Summa de casibus conscientiae.
Ed. Bartholomaeus Bellatus et Gomez de Ulixbona.
Nürnberg, Ant. Koberger, 11 V 1482. 2°
GW 2758; IP 595
Prow.: *Pro loco ...* (zamazana) (XV w.)
Opr.: tekt., perg. - XVII/XVIII w.

F. 479

AUCTORITATES

- [06] Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum.
[Lübeck, Typ. Flisci, ca 1480]. 2°
GW 2806; IP 601
Def.: brak końca
Prow. i opr.: zob. poz. 80

F. 617 adl.

AUGUSTINUS Aurelius s.

- [07] Confessiones.
[Köln, Barth. de Unkel], 9 VIII 1482. 4°
GW 2895; IP 638
Opr.: deska, skóra brun., tocz. ślepc, zapięcia, rejestr introligatorski - XV w.

Qu. 287

BARTHOLOMAEUS de Sancto Concordio

- [08] Summa de casibus conscientiae.
[Augsburg, Günth. Zainer], 1475. 2°
War. B
GW 3453; IP 808
Opr.: deska, skóra brun., tocz. ślepc, guzy, klamry - XV w.

F. 851

BECKENHAUB Ioannes

- [09] Tabula super libros Sententiarum cum Bonaventura.
Nürnberg, Ant. Koberger, [ca 1500]. 2°
C 1159; IP 879
NB. inicjał wstępny złożony
Opr.: tekt., perg. - XVII w.

F. 486

BEDA Venerabilis

- [10] Historia ecclesiastica gentis Anglorum.
[Strassburg, Henr. Eggstein, non post 1475]. 2°
GW 3756; IP 880
Prow. i opr.: zob. poz. 52

F. 611 adl.

BERCHORIUS Petrus

- [11] Repertorium morale. Ed. Ioannes Beckenlaub. P. I-III.
[Nürnberg], Ant. Koberger, 4 II 1489. 2°
GW 3866; IP 891
Prow.: *Fr[ater] Ioannes Spir prior Mariae Paradisi anno [15]69*
NB. T. I - dwa wstępne inicjały złożone, T. II - inicjał wstępny złożony; vol. 1 = F. 753, vol. 2 = F. 754, vol. 3 = F. 755
Opr.: deska, skóra brun., tocz. ślepc, rejestr introligatorski - XV w. (T. III - zniszczona)

F. 753-755

BERNARDUS Claravallensis s.

- [12] Sermones super Cantica canticorum.

Rostock, Fratres Domus Horti Viridis, 28 VII 1481. 2°

War. A

GW 3934; IP 917

Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 530

BIBLIA

- [13] Biblia (ed. lat.) P. I-II

[Köln, Nic. Götz, ca 1477/8]. 2°

War. A

GW 4229; IP 1001

Def. T. II - brak końca

NB. drobne marginalia, T. I - w dwóch miejscach tekst uzupełniony ręcznie; vol. 1 = F. 406, vol. 2 = 407

Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 406-407

- [14] Biblia, cum glosa ordinaria Walafridi Strabonis aliorumque et interlineari Anselmi Laudunensis. P. I.

[Strassburg, R-typ. = Ad. Rusch pro Ant. Koberger, paulo post 23 IX 1481]. 2°

War. B

GW 4282; IP 1038

Prow.: (zamazana)

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, ślady narożników - XV w.

F. 873

- [15] Biblia, cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronimi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. - Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Iudaeorum. P. I-IV. Nürnberg, Ant. Koberger, 3 XII 1487. 2
- ^o

GW 4289; IP 1045

Prow.: T. 1: *Liber B. Mariae [in Polplin]* (wytarte) (pocz. XVII w.)T. 2: *Liber [B. Mariae in Polplin]* (zamazane) (pocz. XVII w.)T. 3: *Liber B. Mariae in Polplin* (przekreślone) (pocz. XVII w.)T. 4: *Liber B. Mariae in Polplin* (przekreślone) (pocz. XVII w.)

NB. T. 1-2 - pojedyncze glosa marginalne i interlinearne; na wszystkich tomach inicjały wstępne wielobarwne; vol. 1 = F. 429, vol. 2 = F. 430, vol. 3 = F. 431, vol. 4 = F. 432

Opr.: tekt., skóra brun., tłocz. ślepe - XVII/XVIII w.

F. 429-432

- [16] Biblia, in dialecto Germanie inferioris, cum glossis secundum Postillam Nicolai de Lyra.

Lübeck, Steph. Arndes, 19 XI 1494. 2°

GW 4309; IP 1059

Prow.: ... *A° 1613* (zamazana)

NB. dwa wstępne inicjały złożone, drzeworyty kolorowane ręcznie; T. 1-2 nieliczne glosa interlinearne i marginalne

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, guzy, klamry, narożniki - XV w.

F. 805

BIEL Gabriel

- [17] Sacri canonis missae expositio. Ed. Vendelinus Steinbach. Cum additionibus Henrici Bebel.

Tübingen, [Io. Otmar pro] Frid. Meynberger, 29 XI 1499. 2°

GW 4333; IP 1063

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe - XVII w.

F. 588

BONAVENTURA s.

- [18] De praeparatione ad missam.- Pseudo Augustinus s.: De contemptu mundi.
- Hieronimus s.: Epistola ad Paulinum presbyterum.

[Köln, Io. Guldenschaff, 1488/9]. 4°

GW 4675; IP 1149

Def. fragment od k. B₁ do k. B₄

Opr. zob. poz. 88

Qu. 40 adl.

BONIFACIUS VIII papa

- [19] Liber sextus Decretalium.- Praec. Ioannes Andreae: Super arboribus
consanguinitatis et affinitatis.

[Basel, Nic. Kessler, non post 1489]. 2°

GW 4882; IP 1195

Prow.: (zamazana)

NB. inicjał wstępny złożony, wielobarwny

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, ślady klamer - XV/XVI w.

F. 770

BURLAEUS Gualtherus

- [20] De vita et moribus philosophorum.

[Nürnberg], Frid. Creussner, 30 VI 1479. 2°

GW 5787; IP 1337

Prow. i opr. zob. poz. 80

F. 616 adl.

BUSTIS Bernardinus de

- [21] Mariale.- Officium et missa Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis.
Ed. Bernardinus de Bustis. Cum additionibus Dominici Ponzoni.

Strassburg, Mart. Flach, 26 VII 1496. 2°

GW 5805; IP 1345

Opr.: tekst., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 553

CALDERINUS Ioannes

- [22] Concordantia, sive Ambidexterium.

[Lübeck, Typ. Calderini = Luc. Brandis ?, non ante 1481]. 2°

GW 5897; IP 1373

Opr. zob. poz. 53

F. 643 adl.

CARACCIOLUS Robertus

- [23] Sermones quadragesimales de poenitentia.

[Strassburg, Gc. Husner, ca 1479]. 2°

War. A

GW 6074; IP 1427

Prow.: 1. *Liber Matthaei Hoveman, comparatus per eundem in Gdantzk anno [14]82 pro marc quinque. Hunc dedit is dono, similiter et se Cartusiane juxta dantzck domui quo quisquis fretus ad usum S[er]monu[m] fuerit dulce refundat aue ...*

2. [J. Spier] (wyrwany górny margines karty - miejsce zapiski J. Spiera)

NB. liczne marginalia

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, resztki klamer, ślady okuć - XV w.

F. 542

- [24] Sermones de timore divinorum iudiciorum; Sermo de morte.

Köln, [Petr. in Altis de Olpe], 1478. 2°

GW 6111; IP 1430

Prow.: 1. zob. poz. 23

2. *Fr[ater] Ioannis Spir Prior [1569]*

NB. inicjał wstępny ozdobny z floraturą, liczne marginalia tą samą ręką co poz. 23.

Opr.: zob. poz. 23

F. 543 adl.

CLEMENS V papa

- [25] Constitutiones.

[Basel, Nic. Kessler, non post 1489]. 2°

War. B

GW 7105; IP 1640

NB. inicjał wstępny złożony, wiclobarwny

Prow. i opr. zob. poz. 19

F. 771 adl.

CONRADUS de Brundelsheim

- [26] Sermones de sanctis.

Deventer, [Rich. Pafraet, ca 1477]. 2°

GW 7411; IP 1687

Prow.: *Liber Matthei Houeman [com]pa[ra]t[us] in Gdanczk anno [14]81 pro marc[is] iij*

Cumq. reciperet hunc Divae dom. alma Mariae Obstipa proxima Danczk. q[uae] nome[n]

h[abe]t pa[ra]disi aptos hos a[n]i[m]a[e] pedib. soccos dedit illi. Quoru. usu fretus dulce refundat

ave.

NB. na końcu 12 k. rękopiśmiennych (Hovemann ?), liczne marginalia

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, guzy, klamry, narożniki - XV w.

F. 567

CORONA

- [27] Corona Beatae Mariae Virginis (sermones).

Strassburg, [Typ. Iordani = Ge. Husner], 17 VIII 1493. 2°

GW 7574; IP 1716

Prow. i opr. zob. poz. 91

F. 539 adl.

DUNS Scotus Ioannes

- [28] Quaestiones in IV libros Sententiarum. Ed. Thomas Penket et Bartholomaeus Bellatus. P. I-IV.

Nürnberg, Ant. Koberger, I) [14]81, II) 23 IV 1481, III) [14]81, IV) 19 V 1481. 2°

GW 9074; IP 1994

Prow.: *Liber Iohannis Walteri de Conitz. W : : C (Scotum subtilem si cuis lustrare legendo hoc opus egregium mente voluto Sumij (XV/XVI w.)*

NB. inicjał wstępny złożony, wiele inicjałów z oryginalnymi motywami zwierzęcymi, liczne marginalia (Walter ?)

Opr.: tekt., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 825

- [29] Quaestiones quodlibetales. Ed. Thomas Penket.

Nürnberg, Ant. Koberger, 1481. 2°

- GW 9069; IP 1989
NB, prow. i opr. zob. poz. 28
- F. 826 adl.
- DURANTI Guillelmus**
- [30] Rationale divinorum officiorum.
Nürnberg, Ant. Koberger, 6 XI 1481. 2°
GW 9123; IP 2020
Prow.: *Fr[ater] Ioannes Spir prior Mariae Paradisi Anno [15]69*
NB. inicjał wstępny złożony, drobne marginalia
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
- F. 587
- EUSEBIUS Caesariensis**
- [31] Historia ecclesiastica, Lat. Trad. Rufinus Aquileienseis.- Beda Venerabilis:
Historia ecclesiastica gentis Anglorum.
Strassburg, [Ge. Husner], 14 III 1500. 2°
GW 9439; IP 2095
Opr. zob. poz. 92
- F. 411 adl.
- EVANGELIA**
- [32] Evangelia et Epistolae.
[Antwerpen ?, Gov. Bac ?, 14]94. 4°
IP 2106
Opr. zob. poz. 89
- Qu. 122 adl.
- GALLUS abbas Cisterciensis**
- [33] Malogranatum.
[Strassburg, Henr. Eggestein, non post 1473]. 2°
H^{*} 7449 = H 11654; IP 2274
Prow.: *Fr[ater] Ioannes Spir prior Mariae Paradisi anno [15]69*
NB. bez *Tabula rubricarum*
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
- F. 757
- GAMBILIONIBUS Angelus de (de Aretio)**
- [34] Lectura super Institutionibus.
Venezia, Andr. Calabrensis, 8 IV 1490. 2°
HC^{*} 1605; IP 2278
Prow.: *Liber domini Joachimi Jordan concionatorix Caminensis per eundem emptus anno [MCCCC] LXXXII*
Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złożony CPM - XVIII w.
- F. 844
- GERARDUS de Harderwyck**
- [35] Commentum super novam Logicam Aristotelis, cum textu.
Köln, Ulr. Zell, 24 I 1494. 2°
H^{*} 8357; IP 2340
Prow.: *Liber m. Rutgeri Rhüteni Ercklensis* (pocz. XVI w.)
NB. wyklejka dolnej okładziny - rękopis łaciński XV/XVI w., drobne marginalia
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślcepe, klamry - XV/XVI w.
- F. 730
- GERSON Ioannes**
- [36] Opera. P. I-IV.
[Köln], Io. Koelhoff, I) 24 V 1483, II) 31 VIII 1483, III) 1483, IV) 24 II 1484. 2°

War. B

HC* 7621; IP 2352

Prow.: T. 2: *Fr[ater] Ioannes Spir prior in domo Mariae Paradisi [1569]*

NB. nieliczne marginalia, tą samą ręką na wszystkich tomach ?; vol. 1 = F. 576, vol. 2 = F. 577, vol. 3 = F. 578, vol. 4 = F. 579

Opr.: tekst., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 576-579

GREGORIUS I Magnus papa s.

- [37]
- Moralia, seu Expositio in Iob.*

[Köln, Conr. Winters, ante 20 IX 1479 ?]. 2°

HC* 7927; IP 2492

NB. marginalia

Opr.: tekst., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 775

- [38]
- Moralia seu Expositio in Job.*

Basel, Nic. Kessler, 1496. 2°

HC* 7934; IP 2494; Kocowski, 1232

Prow.: 1. *Cartusiae Paradisi Mariae* (XVII w.)2. *Ex Bibliotheca Seminarii Clericalis Episcopalis Culmensis Pelpini* (ekslibr. - XX w.)3. *Stud. Bibliothek in Breslau* (piecz.)

Opr.: tekst., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

BUWr XV. F. 679

GREGORIUS IX papa

- [39]
- Decretales.*

Venezia, Bapt. de Tortis, 26 VI 1494. 2°

HC* (Add.) 8032; IP 2530

NB. liczne marginalia

Opr.: deska, skóra żółta, tłocz. ślepe - XVI/XVII w.

F. 864

GRITSCH Ioannes

- [40]
- Quadragesimale.*

[Nürnberg], Ant. Koberger, 27 II 1479. 2°

H* 8066; IP 2548

NB. wstępny inicjał złożony, wielobarwny

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, klamry - XV w.

F. 839

HENRICUS de Herpf

- [41]
- Sermones de tempore et de sanctis.*

[Speyer], Petr. Drach, [post 17 I 1484]. 2°

HC 8527; IP 2692; Jędrz.-Pelcz., 298

Def. brak kart do 297

NB. nieliczne marginalia

Prow. i opr. zob. poz. 44

BG PAN XV. 733 adl.

- [42]
- Sermones de tempore et de sanctis.*

[Speyer], Petr. Drach, [post 17 I 1484]. 2°

War. A

HC* 8527; IP 2692

NB. marginalia

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, 1 guz, narożniki - XV w.

F. 566

- [43] *Speculum aureum decem praeceptorum Dei.*
Mainz, Petr. Schöffer, 10 IX 1474. 2°
War. B
HC* 8523; IP 2693
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 568

- [44] *Speculum aureum decem praeceptorum.*
Nürnberg, Ant. Koberger, 12 III 1481. 2°
H* 8524; IP 2694; Jędrz.-Pelcz., 299
Prow.: 1. *Fr[ater] Joannes Spir prior Mariepa[ra]disi Anno [15]69*
2. *Curusiae Paradisi Mariae* (XVII w.)
3. *Allerheil. Bibl. d. St. Marienkirche in Danzig Fol. 395*
NB. inicjał wstępny wielobarwny
Opr.: tekt., perg. - XVII w. BG PAN XV. 732 adl.

HEROLT Ioannes

- [45] *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium.*
Strassburg, Io. Prüss, 1490. 2°
HC* 8521; IP 2733
Prow.: *Monasterio Paradisi Mariae Ordinis Carthusien[sis] donavit hunc librum R. D. Martinus Pysdren[sis] Concionator et Confessarius Żucovien[sis] Anno 1589*
NB. marginalia; wewnątrz 6 k. rękopiśmiennych
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 555

HUGO de Prato Florido

- [46] *Sermones de sanctis.*
Heidelberg, [Typ. Lindelbachi = Henr. Knoblochzer], 21 I 1485. 2°
HC* 9009; IP 2885
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe,
dolna okładzina 3 guzy kościane - XV/XVI w. F. 545

- [47] *Sermones dominicales super Evangelia et Epistolas.*
Strassburg, Ge. Husner, 11 VI 1476. 2°
H* 9005; IP 2879
Def.: brak końca
Prow.: *Liber Sermon. Johannis Crange comparat[us] Cash ... ? florenis ... an[no] d[omi]ni millesimo quadragesimo septuagesimo septimo fectoatu scolar emp... (?)*
NB. wyklejki i k. ochronne zapisane, liczne marginalia
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, klamry - XV w. F. 802

- [48] *Sermones dominicales super Evangelia et Epistolas.*
[Strassburg, Ge. Husner, ca 1479]. 2°
H* 8996; IP 2881
Prow.: *Liber Matthei Hofeman, comparatus, et taxat, pro marc[cis] q[ui]nq[ue]*
Hic seculu[m] lingues se cntulit in paradisu[m] Carthusie[nsem] cui dedit hunc obnixius orans.
Ut queat ntenis participare preci. ? (XV w.)
NB. marginalia ręką Hovemana (?)
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, klamry, narożniki - XV w. F. 544

IACOBUS de Voragine

- [49] *Sermones de tempore et de sanctis. P. I-II.*
[Basel, Io. Amerbach, ca 1485]. 2°

C 6545; IP 3023
 Prow. i opr. zob. poz. 55

F. 560 adl.

LEONARDUS de Utino (Italicus)

- [50] Sermones de sanctis.

Ulm, Io. Zainer, 1475. 2°

H* 16133; IP 3410

NB. pierwsza k. tekstu - ozdobna floratura

Opr.: deska, skóra czarna, tłocz. ślepe, klamry - XVIII w.

F. 838

- [51] Sermones quadragesimales de liquibus dicti.

Ulm, Io. Zainer, 9 III 1478. 2°

War. A

HC 16119; IP 3399

Prow.: *Liber Johannis Crange de Stargardia emptus in ... [Gdanczk] (?) 1479*

NB. nieliczne marginalia, inicjał wstępny wielobarwny

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe - XV w.

F. 837

MAGNI Iacobus (Le Grand)

- [52] Sophologium.

[Strassburg, R-typ = Ad. Rusch, non post 1 I 1475]. 2°

HC* 10471; IP 3513

Prow.: 1. [Andrzej Wels] (?) (*Sum Andreae Wels : constat 3 marc : ad libriam in Graudentz*) - zapiska odnotowana w archiwaliach Schwengla.2. *Fr[ater] Ioannes Spir prior Mariae Paradisi a[nno] [15]69*

Opr.: brak

F. 610

MARTINUS Polonus

- [53] Margarita Decreti, seu Tabula Martiniana.

Strassburg [Typ. Iordani = Ge. Husner], 1 IX 1486. 2°

HC* 10843; IP 3622

Opr.: skóra brun. deska, tłocz. ślepe i złocone, klamry - XV/XVI w.

F. 641

MATHAEUS de Cracovia

- [54] Dialogus rationis et conscientiae de frequenti usu comunionis.

- Henricus de Hasia: Expositio super orationem Dominicam et Ave Maria;

Speculum animae.

[Köln, Ulr. Zell, non post 1470]. 4°

HC* 5805 + H 8389; IP 3654

Opr. zob. poz. 56

Qu. 126-127 adl.

MEFFRET

- [55] Sermones de tempore et de sanctis, sive Hortulus reginae P. I-III

[Basel, Nic. Kessler, non post 1483]. 2°

C 3961; IP 3682

NB. T. I) na k. tyt.: *Relectus lib. iste 1625 15 oct. (fimini) tuto cum fructa spiritali legi potest;*

vol. 1 = F. 557- 558, vol. 2 = F. 559

Opr.: tekt., skóra brun., superekslibris literowy złocony CPM - XVIII w.

F. 557-558 adl., 559

- NIDER Ioannes**
- [56] Consolatorium timoratae conscientiae.
[Köln, Ulr. Zell, non post 1470]. 4°
HC 11806; IP 3968
Opr.: deska, skóra różowa, tłocz. ślepe, klamry - XV w. Qu. 125
- [57] De morali lepra.
[Köln, Ulr. Zell, non post 1470]. 4°
War. A
HC 11814; IP 3975
Opr.: deska, skóra różowa, klamry, rejestr introligatorski - XV w. Qu. 94
- [58] Manuale confessorum; Dispositorium moriendi.
[Köln, Ulr. Zell, ca 1467/72]. 4°
War. A
HC* 11835 + H 11828; IP 3977
NB. wyklejki pergaminowe, marginalia
Opr.: deska, skóra różowa, tłocz. ślepe, klamry - XV w. Qu. 113-114
- [59] Praeceptorium divinae legis, sive Expositio decalogi.
Strassburg, Ge. Husner, 13 II 1476. 2°
H* 11790; IP 3986
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 481
- PANORMITANUS Nicolaus de Tudeschis**
- [60] Glossae Clementianae.
Köln, Io. Koelhoff, 16 III 1477. 2°
HC 12338; IP 4122
Prow.: *Dys Buch gebeth m[a]g[ist]ro Iohannii in dec. Carthus. vo Stargardt*
(XV w.)
Opr. zob. poz. 53 F. 642 adl.
- PAULUS de Sancta Maria**
- [61] Scrutinium scripturarum.
[Strassburg, Io. Mentelin, non post 1470]. 2°
HC* 10763; IP 4192
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 433
- PELBARTUS de Themeswar**
- [62] Sermones Pomerii de tempore.
Hagenau, Henr. Gran pro Io. Rynman, 27 VII 1498. 4°
HC* 12551; IP 4220
NB. nieliczne marginalia
Opr. zob. poz. 63 Qu. 96 adl.
- [63] Sermones Pomerii quadragesimales.
Hagenau, Henr. Gran pro Io. Rynman, 10 XI 1499. 4°
H* 12559; IP 4218
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, klamry - XV/XVI w. Qu. 95

- PETRUS Blesensis de Lutrea**
- [64] Sermones de tempore et de sanctis.
[Strassburg ?, Typ. Petri Blesensis, ca 1485]. 2°
C 3693; IP 4315
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, ślady klamer - XV w. F. 548
- PETRUS de Aquila**
- [65] Questiones de libros Sententiarum.
[Speyer], Petr. Drach, 1480. 2°
H¹ 1325; IP 4308
Opr.: tekt., skóra brun., supercrslibris literowy złożony CPM - XVIII w. F. 772
- Pseudo-PETRUS de Palude**
- [66] Sermones quadragesimales Thesauri novi.
Strassburg, [Mart. Flach], 1487. 2°
C 5432; IP 4352
Opr. zob. poz. 46 F. 546 adl.
- [67] Sermones Thesauri novi de sanctis.
Strassburg, [Typ. Paludani], 1485. 2°
CR 5422; IP 4369
Def. brak początku
Opr.: tekt., skóra brun., tłocz. ślepe - XVII w. F. 551
- [68] Sermones Thesauri novi de tempore.
Strassburg, [Typ. Paludani], 1483. 2°
CR 5410; IP 4357
NB. wyklejki - karty inkunabułu z drzeworytami
Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepe, klamry - XV w. F. 547
- PETRUS Lombardus**
- [69] Sententiarum libri IV.
[Basel, Bern. Richel ?, ca 1482]. 2°
H¹ 10185; IP 4334
Opr.: tekt., perg. - XVII/XVIII w. F. 473
- [70] Sententiarum libri IV, cum commento Bonaventurae. P. I-IV.
- Tabula Ioannis Beckenhaub.
Freiburg im Breisgau, Kil. Fischer, [non ante 2 V 1493]. 2°
H 3540 + H 3541; IP 4339
NB. vol. z T. I-II zidentyfikowany jako kartuski na podstawie cech drugorzędnych min. charakterystyczny „marmurek” na brzegach kart; vol. 1 = F. 484,
vol. 2 = F. 485
Opr.: T. I-II - brak, T. III-IV - tekt., perg. - XVII w. F. 484-485
- PHARETRA**
- [71] Pharetra doctorum et philosophorum.
[Köln, Conr. Winters, ante 20 IX 1479 ?]. 2°
HC¹ 12907; IP 4397
Prow.: [Crange Jan] (?) (*Liber Iohannis Crange de Stargardia comparat[us] pro 4 flor. Rhenen.*

in Oppido Gdanczk A[nno] 1480 - zapiska odnotowana w archiwaliach Schwengla.
Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 774

RAINERUS de Pisis

- [72] Pantheologia, sive Summa universae theologiae. Ed. Iacobus Florentinus. P. I-II.
Nürnberg, Io. Sensenschmidt et Henr. Kefer, 8 IV 1473. 2°

H^c 13015; IP 4658

NB. T. I i II wyklejki - pergaminowy rękopis (XIV w. ?); vol. 1 = F. 810, vol. 2 = F. 811

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepc; T. II - rejestr intrologatorski - XV w.

F. 810-811

REUHLIN Ioannes

- [73] Vocabularius brevilocus etc.

Basel, [Io. Amerbach], 1482. 2°

C 6288; IP 4738

Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

F. 417

- [74] Vocabularius brevilocus etc.

Nürnberg, [Ant. Koberger], 21 II 1494. 4°

CR 6297; IP 4747

Prow.: *Hunc libr[um] comparavit honestus vir Ioannes Bisschopp civis Gedanensis, quem frater Iohanes Walthauer mo[n]achus, p[ro]fessus ordinis Carthusiensis filius domus Marieparadisi planavit et ligavit et qu[an]tu[m] melius potuit. Orate pro eis. (XV w.)*

NB. inicjał wstępny złożony

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepc, klamry - XV/XVI w.

Qu. 278

RODERICUS Zamorensis

- [75] Speculum vitae humanae, Lat.

Augsburg, Günth. Zainer, 11 I 1471. 2°

HC^c 13940; IP 4775

Prow.: 1. *domi[n]o iohanni walter (XV w.)*

2. *Sum Andree wels (XV w.)*

3. *Fr[ater] Ioannes Spir Prior Mariae Paradisi a[nno] [15]69*

NB. kilka kart ozdobionych floraturą, nieliczne marginalia

Opr.: deska, skóra brun., tłocz. ślepc, klamry - XV w.

F. 453

ROLEWINCK Werner

- [76] Fasciculus temporum.

[Strassburg, Io. Prüss, non ante 1490]. 2°

HC^c 6916; IP 4800

Def. - brak początku

Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris litcrowy złożony CPM - XVIII w.

F. 625

RUPE Alanus de

- [77] Psalterium Beatae Virginis Mariae.

[Gripsholm, Monasterium Carthusianorum Mariefred], 24 III 1498. 4°

War. C

HC (Add.) 14035; IP 4820

NB. nieliczne marginalia

Opr.: tekt., perg., wiązania - XVII w.

Qu. 110

SEQUENTIAE

- [78] **Sequentiae et hymni per totum annum.**
Köln, [Henr. Quentell], 1500. 4°
IP 5017
Prow.: ... *Johan possidet hunc librum* (zamazana) (?)
Opr. zob. poz. 89
Qu. 123 adl.
- SIMON de Cassia**
- [79] **Expositio super totum corpus Evangeliorum.**
[Strassburg, Io Prüss aut Petr. Drach ?, ca 1484/7]. 2°
HC* 4557; IP 5041
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
F. 752
- THOMAS Cantipratensis**
- [80] **Bonum universale de proprietatibus apum.**
[Köln, Io. Koelhoff, 1478/80]. 2°
HC* 3644; IP 5353
Prow.: [Mateusz Hoveman]
Opr.: brak
F. 615
- THOMAS de Aquino s.**
- [81] **Scriptum super primo libro Sententiarum.**
Köln, Henr. Quentell, 10 VII 1480. 2°
HC 1473; IP 5278
NB. nieliczne marginalia, dwa wstępne inicjały ozdobne, floratura
Opr.: tekt., perg. - XVII
F. 512
- Scriptum super secundo libro Sententiarum.**
Köln, Henr. Quentell, 8 IX 1481. 2°
HC* 1476; IP 5281
NB. nieliczne marginalia, inicjał wstępny wielobarwny, floratura
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
F. 513
- Scriptum super tertio libro Sententiarum.**
Köln, Io. Koelhoff, 1476. 2°
HC 1479; IP 5284
NB. nieliczne marginalia, inicjał wstępny wielobarwny, floratura
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
F. 514
- Scriptum super quarto libro Sententiarum.**
Venezia, Leon Wild, 18 III 1478. 2°
HC* 1482; IP 5287
NB. inicjał wstępny wielobarwny, floratura
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
F. 515
- [82] **Summa theologica. P. I-III.**
Nürnberg, Ant. Koberger, 15 I 1496. 2°
HC 1436 = H 1457; IP 5297
Prow.: *Fr[ater] Ioannes Spir Prior Mariae Paradisi Anno [15]69*
NB. vol. 1 = F. 516 współoprawnc z F. 517 adl. zob. poz. 90; vol. 2 = F. 518
Opr.: tekt., perg. - XVII w.
F. 516, 518

- Pseudo - THOMAS de Aquino**
- [83] Scripta ad Hanibaldum episcopum super quattuor libros Sententiarum.
[Basel], Nic. Kessler, 1492. 2°
C 579; IP 5341
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 519
- [84] Tractatus resolvens dubia circa septem sacramenta de scriptis s. Thomae de Aquino et aliorum doctorum.
Strassburg, [Io. Grüninger], 9 II 1496. 4°
HCR 15591; IP 5345
Opr. zob. poz. 88 Qu. 39 adl.
- VINCENTINUS Bellovacensis**
- [85] Speculum historiale. P. I-IV.
[Strassburg, R-typ. = Ad. Rusch, ca 1473]. 2°
C 6245; IP 5646
NB. k. tytułowa rękopiśmienna (Schwengel, około 1750)
Opr.: tekt., perg. - XVII w. F. 879
- VINCENTINUS Ferrerius s.**
- [86] Sermones de tempore et de sanctis. P. I-III.
Nürnberg, Ant. Koberger, I) 1492, II) 31 VIII 1492, III) 28 VI 1492. 2°
HC 7008; IP 5665
NB. inicjał wstępny złocony
Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złocony CPM - XVIII w. F. 563

Druki XVI-wieczne współprawne z inkunabułami

- APONIUS**
- [87] Commentariorum divi Augustini, viri in sacris literis disertissimi, in Cantica canticorum Solomonis libri sex. Quo hucusque nullus solidus, fidelius, sanctique, etiam magni illius Erasmi Roterdami testimonio, nunquam scripsit in eadem cantica: Opus iam primum e situ ac squalore erutum, et in lucem aeditum. Ad haec. Epitome commentariorum D. Aponij in eadem Cantica, per Lucam Abbatem montis sancti Cornelij. Praetera. Cassiodori Abbatis coenobii apud urbem Ravennatensem - cui maxime cum Aponio convenit - Commentaria pia aequae atque erudita in eadem Cantica: et ipsa nunc primum vetustarum codicum suae integrati restituta. Friburgi Brisgoviae, exc. Io. Faber Emmeus Juliacensis, 1538. 2°
Ind. Aurel. II, 39; VD A. 3153
Prow.: R.R. *Patribus Carthusianis Paradisi prope Gedanum B. Mariae Virginis d[e]d[i]t Henricus Scheffenius Ruisburgensis. anno 1559 in februario timentum te et custodientium mandata tua.*
Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złocony CPM - XVIII w. F. 418 XVI w.
- GABRIEL de Barletta**
- [88] Sermones.
Hagenau, [Henr. Gran], 23 VII 1510. 4°
BMCG t. 80, szp. 985
Opr.: tekt., skóra brun., superckslibris literowy złocony CPM - XVIII w. Qu. 38 XVI w.

GULIELMUS Parisiensis

- [89] Expositio super euangelia et dominicarum et sanctorum
per anni circulum collecta.

Basilea, ex off. Adam Petri de Langendorff, 1509. 4°

BMGC t. 94, szp. 474 (?)

Opr.: tekt., skóra brun., superekslibris literowy złożony CPM - XVIII w.

Qu. 121 XVI w.

MORGENSTERN Georgius

- [90] Sermones disertissimi contra omne mundi puersum statum...
accuratissime castigati.

[Nürnberg, Hier. Holtzel, 3 VIII] 1503. 4°

BMGC t. 164, szp. 411

opr. zob. poz. 88

Qu. 41 adl. XVI w.

PELBARTUS de Themeswar

- [91] Stellarium corona benedictae Virginis Mariae in laudem
eius pro singulis predicationibus elegantissimae coaptatum.

Hagenau, sumpt. Io. Rynman de Oringau per Henr. Gran, 1502. 2°

BMGC t. 183, szp. 32

Prow.: 1. *Ioannis Janssonii P[arochi] (?) Sobcou[iensis] (?) mpp. 1645*

2. ... 1657 (zamazana)

Opr.: tekt., perg. barwiony na zielono - XVII w.

F. 538 XVI w.

PETRUS Comestor

- [92] Scholastica.

Argentinae, [b. dr.], 16 XII 1503. 2°

BMGC t. 188, szp. 211

Opr.: tekt., skóra brun., tłocz. ślepc - XVII/XVIII w.

F. 410 XVI w.

PETRUS Lombardus

- [93] Scriptum Sancti Thomae de Aquino super primum - [quartum] Magistri
[z tekstem Quodlibet Sancti Thomae de Aquino].

Venetis, per Simonem de Luere pro domino Andrea Toresano de Asula, 4 XI
1503. 2°

BMGC t. 188, szp. 229; t. 237, szp. 507

Prow. i opr. zob. poz. 82

F. 517 adl. XVI w.

Zestawienie drukarzy wg miejscowości
(kursywą oznaczono numery odpowiadające drukom XVI- wiecznym)

ANTVERPEN

Govaert Bac: 32

AUGSBURG

Günther Zainer: 08, 75

BASEL

Ioannes Amerbach: 02, 49, 73

Nicolaus Kessler: 19, 25, 38, 55, 83

Bernardus Richel: 69

Adamus Petri: 89

DEVENTER

Richardus Pafraet: 26

FREIBURG IM BREISGAU

Ioannes Faber: 87

Kilianus Fischer (Piscator): 70

GRIPSHOLM

Monasterium Carthusianorum Mariefred: 77

HAGENAU

Henricus Gran: 62, 63, 88, 91 (62, 63, 91
pro Ioannes Rynman)

HEIDELBERG

Typographus Lindelbachi = Henricus

Knoblochtz: 46

KÖLN

Nicolaus Götz: 13

Ioannes Guldenschaff: 18

Ioannes Koelhoff Senior: 36, 60, 80

Petrus in Altis de Olpe: 24

Henricus Quentell: 78, 81

Bartholomaeus de Unkel: 07

Conradus Winters: 03, 37, 71

Ulricus Zell: 35, 54, 56, 57, 58

LÜBECK

Stephanus Arndes: 16

Typographus Calderini

= Lucas Brandis (?): 22

Typographus Flisci: 06

MAINZ

Petrus Schöffer: 43

NÜRNBERG

Fridericus Creussner: 20

Hieronimus Holtzel: 90

Antonius Koberger: 01, 05, 09, 11, 15, 28,
29, 30, 40, 44, 74, 82, 86

Ioannes Sensenschmidt (cum Henrico
Kefer): 72

ROSTOCK

Fratres Domus Horti Viridis: 12

SPEYER

Petrus Drach: 41, 42, 65

STRASSBURG

Henricus Eggstein: 10, 33

Martinus Flach: 21, 66

Ioannes Grüninger: 84

Georgius Husner: 23, 27, 31, 47, 48, 59

Ioannes Mentelin: 61

Ioannes Prüss: 45, 76, 79 (79 aut Petrus
Drach ?)

R-Typographus = Adolphus Rusch Ad.: 14,
52, 85 (14 pro Antonius Koberger)

Typographus Iordani: 27, 53

Typographus Paludani: 67, 68

Typographus Petri Blesensis: 64
bez drukarza: 92

TÜBINGEN

Ioannes Otmar

(pro Fridericus Meynberger): 17

ULM

Ioannes Zainer: 50, 51

VENEZIA

Andreas Calabrensis: 34

Simon de Luere (pro domino Andrea
Toresano de Asula): 93

Baptista de Tortis: 39

Leonardus Wild: 04, 81

(04 pro Nicolaus de Francofordia)

Indeks proveniencji

- Bischof (Bisschopp) Jan** - patrycjusz gdański, benefaktor klasztoru.
poz. 74
- Cystersi, Pelplin** poz. 15
- Hoveman Mateusz** - przeor kartuzji kaszubskiej w latach 1489-1493. Zm. 23 VI 1516 r.
poz. [23, 24], 26, 48, 80
- Jan z Kręga (Cranghe)** - *magister artium*, kartuz, w klasztorze kaszubskim spędził 5 lat.
Zm. 17 VIII 1488 r.
poz. 47, 51, 60, 71 (?)
- Janssonius (lub Jansenius) Jan** - zapewne proboszcz parafii w Subkowach w poł. XVII w.
poz. [27, 91]
- Johann ?** -?
poz. 78
- Jordan Joachim** -kanonik kamieński.
poz. 34
- Marcin z Pyzdr** - kaznodzią żukowski. Zm. 18 VII 1594 r.
poz. 45
- Rhüten (Rutten) Rutger (Ercklensis)** -profesor uniwersytetu w Kolonii, pochodził z Ercklenz pod Kolonią.
poz. 35
- Scheffenius Henryk Ruisburgensis** -pochodził z Kolonii.
poz. [03, 87]
- Spier (Spir) Jan** - poch. z hrabstwa Schaumburg w Westfalii, przeor klasztoru kaszubskiego w latach 1561-1570. Po 1570 był przeorem w Hildesheimie i wizytatorem prowincji saskiej.
poz. 11, [23, 24], 30, 33, 36 (T. 2), [41, 44] 52, 75, [82, 93]
- Stanislaus Je.** - ?
poz. 01
- Walter Jan, z Chojnic (de Conitz)** - proboszcz kościoła św. Piotra i Pawła w Gdańsku. Zm. 1512 r.
poz. [28, 29], 75
- Wels Andrzej** - kartuz, od 1516 r. prokurator „Raju Maryi”.
Zm. 26 VII 1532 r.
poz. 75

**Wykaz zapisów w XVIII - wiecznym katalogu J. Milkaua
odpowiadających pozycjom inkunabułów.
Konkordancje numerów pozycji,
sygnatur XVIII - wiecznych i współczesnych.**

Nr pozycji	Sygnatura wg katalogu J. Milkaua	Zapis w katalogu J. Milkaua	Współczesna sygnatura biblioteczna
[01]	C. 85	<i>Anonymi de Paccatis</i>	F. 480
[02]	B. 124	<i>[S. Ambrosii Opera omnia] Tom. I et II</i>	F. 504F.
	B. 125	<i>Ejusdem Tom. III</i>	505
	B. 127	<i>Ejusdem Tom. II</i>	F. 506
[03]	A. 95	<i>... In 2da parte vita S. Hieronymi (zob. także poz. 84)</i>	F. 419 adl.
[04]	C. 78	<i>Astesani Summa Casuum Conscientiae</i>	F. 478
[05]	C. 79	<i>Ejusdem Eadem</i>	F. 479
[06]	?	?	F. 617 adl.
[07]	B2. 9	<i>S. Augustini Liber Confessionum</i>	Qu. 287
[08]	I. 8	<i>Bartholomaei de So. Concordio opus Canonico Juridicum</i>	F. 851
[09]	B. 142	<i>[S. Bonaventurae in librum Sententiarum] Index Generalis</i>	F. 486
[10]	F. 13	<i>... In 2da parte V. Bedae Historia Ecclca. (zob. poz. 52)</i>	F. 611 adl.
[11]	H. 17	<i>Petri Berchorii Repertorium Morale Concionatorib. utilissimum</i>	F. 753
	H. 18	<i>Ejusdem Tom: II</i>	F. 754
	H. 19	<i>Ejusdem Tom. III</i>	F. 755
[12]	B. 36	<i>[S. Bernardi Operum in Cantica]</i>	F. 530
[13]	+ 19-20	<i>Item Bibliorum Sacrorum Tom Imus, [2dus]</i>	F. 406-407
[14]	?	?	F. 873
[15]	A. 31	<i>[Nicolai de Lyra] in Vetus Testamentum Tom. I</i>	F. 429
	A. 32	<i>Ejusdem in 2dam partem veteris Testamenti Tom. II</i>	F. 430
	A. 33	<i>Ejusdem in 3tiam partem Vet. Test. Tom. III</i>	F. 431
	A. 34	<i>Ejusdem in Evangelia Tom. IV</i>	F. 432
[16]	+ 14	<i>Veteris Testamenti pars I-ma germanice</i>	F. 805
[17]	E2. 1	<i>Vendelini Steimbach Opus Asceticum te Missae sacrificio</i>	F. 588
[18]	H2. 85	<i>zob. poz 84, 88</i>	Qu. 40 adl.
[19]	I. 49	<i>Liber VI Decretalium</i>	F. 770
[20]	?	?	F. 616 adl.
[21]	H. 67	<i>Bernardini de Bustis Mariale</i>	F. 553
[22]	I. 92	<i>zob. poz. 53</i>	F. 643 adl.
[23]	H. 83	<i>Roberti de Luteo Opus Quadragesimale</i>	F. 542
[24]	H. 83	<i>zob. poz. 23</i>	F. 543 adl.
[25]	I. 49	<i>zob. poz. 19</i>	F. 771 adl.
[26]	H. 63	<i>Cujusdam Cisterciensis Sermones</i>	F. 567
[27]	H. 61	<i>... s. Corona Bmae Stellarum (zob. także poz. 91)</i>	F. 539 adl.
[28]	C. 6	<i>Joannis Duns Scoti Opera Omnia</i>	F. 825
[29]	C. 6	<i>zob. poz. 28</i>	F. 826 adl.
[30]	C. 83	<i>Gvilhelmi Durand Rationale Divini Officii</i>	F. 587
[31]	A. 20	<i>zob. poz. 92</i>	F. 411 adl.
[32]	+2. 17	<i>zob. poz. 89</i>	Qu. 122 adl.
[33]	E. 34	<i>Simonis de Cassia Opusculum Spirituale</i>	F. 757

[34]	I. 11	<i>Angeli de Arena Comentarii in Jus Canonicum</i>	F. 844
[35]	F. 9	<i>Gerardi Herdarvicensis Comment in 4 libros Logicae</i>	F. 730
[36]	E. 41	<i>[Joannis Gerson Asceseos] Tom. I</i>	F. 576
	E. 42	<i>Ejusdem Tom. II</i>	F. 577
	E. 43	<i>Ejusdem Tom. III</i>	F. 578
	E. 44	<i>Ejusdem Tom. IV</i>	F. 579
[37]	B. 38	<i>[S. Gregorii Magni] Morale in Job</i>	F. 775
[38]	B. 122	<i>[S. Gregorii M. Morale in Job]</i>	BUWr XV. F. 679
[39]	I. 4	<i>Liber VI Decretalium et Extravagantes Joannis XXII</i>	F. 864
[40]	H. 23	<i>Joannis Grist Concionatorium Alphabetum</i>	F. 839
[41]	H. 80	<i>zob. poz. 44</i>	BG PAN XV. 733 adl.
[42]	H. 78	<i>Henrici Herp Sermones</i>	F. 566
[43]	H. 79	<i>Ejusdem de Praeceptis DEI Sermones</i>	F. 568
[44]	H. 80	<i>[Henrici Herp] quib. accessere alia opuscula</i>	BG PAN XV. 732 adl.
[45]	H. 82	<i>Discipuli de eruditione Christi Fidelium</i>	F. 555
[46]	H. 75	<i>[Roberti Caracoli Sermones] de SS</i>	F. 545
[47]	H. 26	<i>Hugonis a Prato Sermones Dominicales</i>	F. 802
[48]	H. 76	<i>[Roberti Caracoli Sermones] in Dominicis</i>	F. 544
[49]	H. 64	<i>Jacobi de Voragine Sermones de Sanctis</i>	F. 560 adl.
[50]	H. 25	<i>[Leonardi de Utino Conciones] de Sanctis</i>	F. 838
[51]	H. 24	<i>Leonardi de Utino Conciones Quadragesimales</i>	F. 837
[52]	F. 13	<i>Jacobi Magni Sophilogium... (zob. także poz. 10)</i>	F. 610
[53]	I. 92	<i>Martini N. Margarita Sive Index Decreti</i>	F. 641
[54]	E2. 71	<i>zob. poz. 56</i>	Qu. 126-127 adl.
[55]	H. 36	<i>Meffret Sermones de Tempore</i>	F. 557-558 adl., 559
[56]	E2. 71	<i>[Joannis Nider] Consolationum timoretæ Conscientiæ</i>	Qu. 125
[57]	E2. 70	<i>Joannis Nider De Morali Lepra Tractatus</i>	Qu. 94
[58]	C2. 16	<i>Joannis Nider Manuale Confessoriorum</i>	Qu. 113-114
[59]	C. 75	<i>Joannis Nider Explicatio Moralis Decalogi</i>	F. 481
[60]	I. 92	<i>zob. poz. 53</i>	F. 642 adl.
[61]	D. 20	<i>Pauli a S. MARIA Explicatio Catholica locorum S. Scripturæ</i>	F. 433
[62]	H2. 2	<i>zob. poz. 63</i>	Qu. 96 adl.
[63]	H2. 2	<i>Pelbarti de Themesvar quadragesimale</i>	Qu. 95
[64]	H. 82	<i>[Incerti] Sermones in Dominicis et Festa</i>	F. 548
[65]	C. 13	<i>Petri de Aquila in Libros Sententiarum</i>	F. 772
[66]	H. 75	<i>zob. poz. 46</i>	F. 546 adl.
[67]	H. 73	<i>Incerti Sermones in Festa</i>	F. 551
[68]	H. 81	<i>Incerti Sermones in Dominicis</i>	F. 547
[69]	C. 71	<i>Petri Lombardi libri IV Sententiarum</i>	F. 473
[70]	B. 137, 139	<i>S. Bonaventuræ in 1mu. et 2dae [et 3tium] libru. Sententiarum</i>	F. 484-485
[71]	B. 64	<i>S.S. Doctorii Pharetra</i>	F. 774
[72]	C. 2-3	<i>[Raynerii de Pisis Theologiae totius] pars 2da, 3tia</i>	F. 810-811
[73]	G. 6	<i>[Guarini Veronensis Vocabularius]</i>	F. 417
[74]	G2. 3	<i>Guarini Veronensis artes diptongandi, punctandi, accentuu.</i>	Qu. 278
[75]	E. 48	<i>Roderici Zamorensis Speculum animæ</i>	F. 453
[76]	L2. 39	<i>brak zapisu w katalogu</i>	F. 625
[77]	E3. 33	<i>Anonymi de Psalterio B. V. MARIAE</i>	Qu. 110
[78]	+2. 17	<i>Evangelia et Epistolæ per totum annum</i>	Qu. 123 adl.
[79]	A. 83	<i>Simonis de Cassia Comment. in Evangelia</i>	F. 752
[80]	?	?	F. 615
[81]	B. 130	<i>S. Thomæ de Aquino in 1mum librum Sententiarum</i>	F. 512

	B. 131	<i>Ejusdem in 2dum</i>	F. 513
	B. 133	<i>Ejusdem item in 3tium</i>	F. 514
	B. 134	<i>Ejusdem in 4tum</i>	F. 515
[82]	B. 136	<i>Item Ejusdem pars 1ma et 1mae 2dae Summae Theologicae</i>	F. 516, 518
[83]	B. 135	<i>[S. Thomae de Aquino] in 4tum [librum Sententiarum]</i>	F. 519
[84]	H2. 85	<i>... In 2-da parte Tractat. de 7 Sacramentis</i>	Qu. 39 adl.
[85]	M. 1	<i>Vincentii Belvacensis Speculum Historiae</i>	F. 879
[86]	B. 116	<i>[S. Vincentii Ferrerii Sermones]</i>	F. 563
[87]	A. 95	<i>D. Aponii in Cantica... (zob. także poz. 3)</i>	F. 418 XVI w.
[88]	H2. 85	<i>Gabrielis Barelete Sermones ...</i>	Qu. 38 XVI w.
[89]	+2. 17	<i>Evangelia et Epistola per totum annum typo Gothice</i>	Qu. 121 XVI w.
[90]	H2. 85	<i>zob. poz. 84, 88</i>	Qu. 41 adl. XVI w.
[91]	H. 61	<i>[Pelbarti de Themasuar] Mariale s. Corona Bmae Stellarum</i>	F. 538 XVI w.
[92]	A. 20	<i>Petri Comestoris Scholastica S. Scripturam enucleans.</i>	F. 410 XVI w.
[93]	B. 136	<i>zob. poz. 82</i>	F. 517 adl. XVI w.

1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
4	4	4	4
5	5	5	5
6	6	6	6
7	7	7	7
8	8	8	8
9	9	9	9
10	10	10	10
11	11	11	11
12	12	12	12
13	13	13	13
14	14	14	14
15	15	15	15
16	16	16	16
17	17	17	17
18	18	18	18
19	19	19	19
20	20	20	20
21	21	21	21
22	22	22	22
23	23	23	23
24	24	24	24
25	25	25	25
26	26	26	26
27	27	27	27
28	28	28	28
29	29	29	29
30	30	30	30
31	31	31	31
32	32	32	32
33	33	33	33
34	34	34	34
35	35	35	35
36	36	36	36
37	37	37	37
38	38	38	38
39	39	39	39
40	40	40	40
41	41	41	41
42	42	42	42
43	43	43	43
44	44	44	44
45	45	45	45
46	46	46	46
47	47	47	47
48	48	48	48
49	49	49	49
50	50	50	50
51	51	51	51
52	52	52	52
53	53	53	53
54	54	54	54
55	55	55	55
56	56	56	56
57	57	57	57
58	58	58	58
59	59	59	59
60	60	60	60
61	61	61	61
62	62	62	62
63	63	63	63
64	64	64	64
65	65	65	65
66	66	66	66
67	67	67	67
68	68	68	68
69	69	69	69
70	70	70	70
71	71	71	71
72	72	72	72
73	73	73	73
74	74	74	74
75	75	75	75
76	76	76	76
77	77	77	77
78	78	78	78
79	79	79	79
80	80	80	80
81	81	81	81
82	82	82	82
83	83	83	83
84	84	84	84
85	85	85	85
86	86	86	86
87	87	87	87
88	88	88	88
89	89	89	89
90	90	90	90
91	91	91	91
92	92	92	92
93	93	93	93
94	94	94	94
95	95	95	95
96	96	96	96
97	97	97	97
98	98	98	98
99	99	99	99
100	100	100	100

ŹRÓDŁA

Rękopiśmienne:

CZĘSTOCHOWA

Archiwum Archidiecezjalne

sygn. II/108: *Acta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego za lata 1819-1861*,

sygn. II/109: *Acta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego za lata 1829-1837*,

bez sygn.: *Acta Cartusianorum Gidlensium* z lat 1808-1849 zawarte w tomie Akt Biskupich Biskupstwa Kujawskiego.

GDAŃSK

Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk

Ms. 1311: G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, t. IV: 1589-1645.

Ms. 1312: G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, t. V: 1645-1760.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe

300, R/TI, 4: G. Schwengel, *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Germaniam [...]*, pars II.

GIDLE

Archiwum Parafialne

Księga VII Litt. G.: *Status Materialis et Aeconomicus Beneficii Gidlensis ab anno 1790*, bez sygn.: *Opis kościoła i zabudowań z 1832 r.* zawarte w teczce luźnych akt za lata 1789-1850

KARTUZY**Archiwum Parafialne**

sygn. I-5: Acta der katholischen Pfarrei Carthaus betreffend (XIX-XX w.)
- Bau- und Reparaturen der Kirche, vol. I.

KÓRNIK**Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk**

BK 65:

G. Schwengel, *Relationes de Episcopis Culmensibus, Privilegia Varmiensia Prussia Christiana Diplomatica seu specificatio privilegiorum etc. Prussiam occidentalem concernentium. Notitia de monasteriis: Olivensi Cisterciensi, Cartusiae Berezanae, Cartusiae Gedanensis. Ex collectione [...] Georgii Schwengel Prioris Cartusiae Gedanensis. Manuscripta ut plurimum incompleta et non finita.*

BK 66:

Opracowania i szkice do dziejów biskupstwa warmińskiego zebrane przez Jerzego Schwengla, przeora kartuzów gdańskich.

BK 105:

F. Pasieka, *Historia Centum annorum Carthusiae Sanctae Crucis prope Berezam in Lithuania sitae conscripta a fratre [...] vicario anno 1748.*

BK 106:

F. Pasieka, *Saeculum Carthusiae Berezanae.*

BK 107:

Wizyta kościoła i klasztoru XX. kartuzów w guberni grodzieńskiej w powiecie i dekanacie prużańskim położonego, o wiorstę od miasteczka Berezzy. Przez naznaczonego z rządu diecezjalnego wileńskiego za rok 1830 odprawiona i w czterech egzemplarzach opisana.

Rkps. BK 7440/1 k. 3-4:

List Wacława Aleksandra Maciejewskiego do Tytusa Działyńskiego z dn. 23 stycznia 1854 r.

Rkps. BK 7459, k. 162-163:

W. A. Maciejewski, *Wykaz książek przesłanych T. Działyńskiemu* (bez tytułu).

Rkps. BK 7440/2, k. 531-536:

List Stanisława Węclewskiego do Tytusa Działyńskiego z dn. 12 września 1859 r. oraz wykaz książek, które Węclewski nabył podczas podróży na Kaszuby w 1859 r.

KRAKÓW**Archiwum Prowincji OO. Dominikanów**

L 82-86: 5 rękopisów liturgicznych.

PELPLIN**Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego**

Rkps 319/82: *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX.*

Archiwum Diecezji Pelplińskiej

Monastica, Kartuzy 5 (V, 4):

G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V., t. I: 1380- 1521.*

Monastica, Kartuzy 6 (V, 5):

G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V.*, t. II: 1521-1582.

Monastica, Kartuzy 8:

G. Schwengel, *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Franciam. Pars I: De provinciis Cartusiae, Provinciae, Aquitaniae, Cataloniae et Castellae.*

Monastica, Kartuzy 26:

G. Schwengel, *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae apparatus pau per [...].*

Monastica, Kartuzy 27:

G. Schwengel, *Ad historiam ecclesiasticam Poloniae apparatus [...].*

Monastica, Kartuzy 30:

Kalendarium conventuale domus Paradisi Mariae [...] 1382-1827

Dział: Biblioteka Seminaryjna:

J. Hasse, *Catalogus librorum Bibliothecae Sem. Episc. Cler. Pelpl. ... conscrip-tus ab Joanne Hasse... Pelplin 1851-1852*, 8 vol.

Publikowane:

Fototypiczna edycja w wydawnictwie seryjnym "Analecta Cartusiana" (Salzburg) pism J. Schwengla znajdujących się w British Library w Londynie i Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie.

- 90/1: *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Franciam. Pars I: De provinciis Cartusiae, Provinciae, Aquitaniae, Cataloniae et Castellae, Pelplin Monastica, Kartuzy 8, vol. 1-2, 1984.*
- 90/2: *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Franciam. Pars II: De provinciis Burgundiae, Franciae et Picardiae item provinciis Teutoniae et Angliae, Britisch Library London Add. Ms. 17085, 1981.*
- 90/3: *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Germaniam. Pars I: De provincia Alemanniae Superioris et domibus Poloniae, Britisch Library London Add. Ms. 17086, 1981.*
- 90/4: *Propago Sacri Ordinis Cartusiensis. Britisch Library London Add. Ms. 17087. Pars I per Germaniam: De Provinciis Alemanniae Inferioris Rheni et Saxoniae. Pars II: per Italiam, vol. 1-2, 1982.*
- 90/5: *Appendix ad tom. I Propaginis S. O. Cartusiensis, Britisch Library London Add. Ms. 17088, vol. 1-2, 1983.*
- 90/6: *Appendix ad tom. II Propaginis S. O. Cartusiensis, Britisch Library London Add. Ms. 17089, vol. 1-2, 1983.*
- 90/7: *Appendix ad tom. III Propaginis S. O. Cartusiensis, Britisch Library London Add. Ms. 17090, vol. 1-2, 1983.*
- 90/8: *Appendix ad tom. IV Propaginis S. O. Cartusiensis, Britisch Library London Add. Ms. 17091, vol. 1-2, 1983.*
- 90/9: *Apparatus ad annales Sacri Ordinis Cartusiensis, Britisch Library London Add. Ms. 17092, vol. 1-3, 1983.*
- 90/10: *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V, Britisch Library London Add. Ms. 17093, vol. 1-2, 1982.*

- 90/11: *Diplomata Poloniae et Prusiae. Priore Cartusiae Dantisci, 1758. Ab anno 1067 ad annum 1440, British Library London Add. Ms. 17094*, vol. 1-2, 1982.
- Annales Ordinis Cartusiensis tribus tomis distributi. Tomus primus, complectens ae quae ad institutionem, disciplinam et observantias Ordinis spectant, Correriae 1687, Pelplin, BSD st. 20904.*
- Calendarium vetus sive tabula defunctorum patrum et fratrum Carthusiae Dantiscanae*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, T. 4, Lwów 1884, p. 125-136.
- Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus pauper subsidia literaria poscens a viris bonis et doctis collectus ad interim a Georgio Schwengel Cartusiae Priore 1749*, curavit B. Czapla, [w:] *Fontes*, T. 16-19, Torunii 1912-1915.
- Die Matrikel der Universität Köln*, Bd. 4 : 1559-1675, vorbereitet v. H. Keussen, Düsseldorf 1981.
- Informatorium bibliothecari Carthusiensis domus Vallis Beatae Margarethae in Basilea minori ex autographo fratris Georgii Carpentarii in bibliotheca Basiliensi assevato*, ed. L. Sieber, Basel 1888.
- Liber beneficiorum Domus Corone Marie prope Rugenwold 1406-1528*. Hrsg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, bearb. von H. Lemcke, „Quellen zur Pommerschen Geschichte”, V, Stettin 1919 (druk 1922).
- Nova Collectio Statutorum Ordinis Cartusiensis [...]. Editio secunda*, Correriae 1681, Pelplin, BSD st. 5418.
- Perlbach M., *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten*, Braucnsberg 1895.
- Repertorium statutorum Ordinis Cartusiensis per ordinem alphabeti...*, Basel, Joannes Amerbach 1510, Pelplin, BSD st. 15828.
- Witkowski R., *Saeculum Cartusiae Berezanae*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 7, 1995 (druk 1997), s. 173-244.

LITERATURA

Bibliografie, katalogi, encyklopedie, słowniki

- Aa van der A. J., *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, D. 1-7, Haarlem 1852, (Nachdruck: Amsterdam 1969).
- Adams H. M., *Catalogue of book printed on the continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge Libraries*, Vol. 1-2, Cambridge 1968.
- Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 1-45. Nachträge Bd. 46-55. Register, Leipzig 1875-1912, (Repr. Berlin 1967-1971).
- Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, Begr. U. Thieme u. F. Becker, Bd. 1-37, Leipzig 1907-1950.
- Altpreuussische Biographie*, hrsg. von C. Krollman, K. Forstreuter, F. Gause, Königsberg 1914-1944, (Nachdruck: Marburg/Lahn 1967-1974).
- Baudier H. L., *Bibliographie Lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondateurs de lettres de Lyon au 16 siècle*, Sér. 1-13, Paris 1964-1965.
- Bednarska-Ruszajowa K., *Das polnische Buchwesen: bibliographische Einführung*, Frankfurt am Main [et al.], 1994.
- Benzing J., *Bibliographie der Schriften Johannes Reuchlins im. 15. und 16. Jahrhundert*, Bad Bocklet 1955 (Bibliotheca Bibliographica 18).
- Benzing J., *Bibliographie Haguenovienne. Bibliographie des ouvrages imprimés à Haguenau (Bas-Rhin)*, Baden-Baden 1973 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 50).
- Benzing J., *Bibliographie Srasbourgeoise. Bibliographie des ouvrages imprimés à Strasbourg (Bas-Rhin) ou XVIe siècle.*, t. 1, Baden-Baden 1981, (Repertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle. 148; Bibliotheca Bibliographica Aureliana 80); t. 2, Baden-Baden 1985 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 90); t. 3, Baden-Baden 1986 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 105).
- Benzing J., *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im Deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Begründet von Carl Wehmer, Hrsg. von Walter Bauhius. Bd. 12).

- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 1-11, Herzberg 1990-1996.
- Blüm H. M., *Lexikale Übersicht der Kartäuser-Schriftsteller*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 345-373.
- Blüm H. M., *Lexikale Übersicht der Kartäuser im deutschen Sprachraum*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 289-344.
- Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, Auteurs. Vol. I-CCXXXI, Paris 1924-1981.
- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagiellonica Cracoviae asservantur*, Composed by M. Kowalczyk [et al.], Vol. IV, Wratislaviae [et al.] 1988.
- Clavis typographorum librorumque Italiae 1465-1600*. Edidit G. Borsa. t. I, Aureliae Aquensis [Baden-Baden] 1980.
- Copinger W. A., *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*. P. 1-2, London 1895-1902. (Repr.: Berlin 1926; Milano 1950).
- Deutsche Biographische Enzyklopädie*, hrsg. von W. Killy, Bd. 1-10, München [et al.] 1995-1999.
- Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, Hrsg. E. Gatz, Berlin 1996.
- Dizionario biografico degli Italiani*, Roma 1960-
- Enciclopedia Cattolica*, Vol. 1-12, Città del Vaticano 1948-1954.
- Encyklopedia katolicka*, t. 1-8, Lublin 1973-2000.
- Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, red. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 12-34, Kraków 1891-1951.
- Günther O., *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, (Katalog der Danziger Stadtbibliothek Bd. 5), Danzig 1921.
- Geldner F., *Die deutschen Inkunabeldrucker. Ein Handbuch der deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts*, Bd. 1-2, Stuttgart 1968-1970.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Bd. 1-8 (Lief. 1). Leipzig 1905-1940, Bd. 8 (Lief. 2-5), 9 (Lief. 1-4) Hrsg. von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin, Stuttgart 1973-1989.
- Godlewski M., *Catalogus librorum qui in Bibliotheca Caesariae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae Academiae asservantur. Sectio I. Polonica XV et XVI saeculi*, Petropoli 1901.
- Gruys A., *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat. I. Auteurs cartusiens, XXXIV, 194 s., II. Maisons*, s. 195-420, *Supplement*, s. 429-506, Paris 1976-1978.
- Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. 1-2, Poznań 1971.
- Hain L., *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. Vol. 1-2, Stuttgartiae - Lutetiae Parisiorum 1826-1838, (Repr.: Frankfurt/M 1920; Berlin 1925; Milano 1948 i 1964).
- Hogg J., *Theodor Gottlieb's edition of the Medieval Library Catalogue of the Charterhouse of Aggsbach, together with two brief notices concerning books from the Charter-*

- house of Gaming and Mauerbach*, [w:] *Spiritualität heute und gestern*, Bd. 7, Salzburg 1987 (Analecta Cartusiana 35/7), s. 4-99.
- Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impresorum*. Prima pars., Aureliae Aquensis, 1966.
- Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos et E. Szandorowska, t. 1. Wrocław [i in.] 1970, t. 2. *Uzupełnienia. Indeksy*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos, M. Spandowski i E. Szandorowska, Wrocław [i in.] 1993.
- Inventaris van Incunabeln gedrukt te Antwerpen 1481-1500*, Antwerpen 1982.
- Jöcher C. G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon...*, Bd. 1-4, Leipzig 1750-1751. J. Ch. Adlung, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Ch. G. Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexicon...*, Bd. 2-7, Hildesheim 1960, 1961.
- Janiak M., Bednarska-Ruszajowa K., *Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich. Bibliografia*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2, 1997, s. 78-172.
- Katalog Druków Polskich XVI w. znajdujących się w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, zestawiły L. Dobrzyńska i A. Koehlerówna, Poznań 1929.
- Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. t. 1, cz. II - XVI w.: A, opr. T. Komender, Warszawa 1994, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie).
- Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. t. 2: B, cz. I: Babrius-Biblia, opr. T. Komender i H. Mieczkowska, Warszawa 1998, (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie).
- Katalog inkunabulów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, opr. H. Jędrzejowska i M. Pelczarowa, Gdańsk 1954.
- Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. cz. III: *Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka przy współud. J. Górki i K. Sokołowskiej-Grzeszczykowej, Warszawa 1976, (Prace Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, Nr 10).
- Katalog starych druków*. cz. 1. *polonica XVI wieku, Miejska Biblioteka Publiczna im. Ludwika Waryńskiego w Łodzi. Informator o zbiorach*, Łódź 1983.
- Koch L., *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*, Bd. 1-2, Löwen-Heverlee 1962.
- Kocowski B., *Katalog inkunabulów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, t. 1-3, Wrocław 1959-1977.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 1-2, Olsztyn 2000.
- Kowalewicz H., *Dodatki do katalogów inkunabulów i druków polskich XVI w. Biblioteki Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza”, [LXXII], Biblioteka, z. 9, Poznań 1970.
- Le cinquieme centenaire del' imprimerie dans les anciens Pays-Bas. Catalogue*, Bruxelles 1973.
- Lexicon für Theologie und Kirche*, Bd. 1-6, Freiburg [et al.] 1993-1997.
- Lexicon für Theologie und Kirche*, Begr. v. M. Buchberger, Hrsg. J. Höfer u. K. Rahner, Bd. 1-11, Freiburg im Breisgau 1986.
- Lexikon des gesamten Buchwesens*, Bd. 1-5, Stuttgart 1987-1999.

- Mańkowski A., *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły aż do naszych czasów*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 33, 1926, s. 1-109; 34, 1927, s. 285-424.
- Marciniak R., Muszyński M., Wiesiołowski J., *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, Wrocław 1971.
- Mateusza z Krakowa „*opuscula theologica*” dotyczące spowiedzi i komunii, wyd. W. Seńko, A.L. Szafrński, Warszawa 1974, (Materiały do historii teologii średniowiecznej w Polsce. Zeszyt 1., Textus et Studia. Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, Vol. II, Fasc. 1).
- Miejska Biblioteka Publiczna im Ludwika Waryńskiego w Łodzi, *Katalog starych druków*. cz. 1: *Polonica XVI wieku*, Łódź 1983.
- Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Bd. 1-5, Wien 1915-1971.
- Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und Schweiz*, Bd. 1-4, München 1918-1979.
- Mross H., *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV do 1945 r.*, Warszawa 1963.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 2: L-Ż, Olsztyn 1988.
- Pabin W. A., *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901-1965*, „*Studia Theologica Varsoviensia*”, 8, 1970, Nr 2, s. 349-368.
- Panzer G. W., *Annales typographici*, Vol. 1-11, Norimbergae 1793-1803.
- Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 1-44, wyd. Z. Chełmicki [et al.], Warszawa 1904-1916.
- Polski słownik biograficzny*, t. 1-36, Kraków, Wrocław 1935-1995.
- Reichling D., *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes*. Fasc. 1-6 + Indices fasciculorum, Monachii 1905-1911; Supplementum, Monachii 1914. (Repr.: Milano 1953).
- Renouard P., *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius imprimeur et humaniste 1462-1535*, t. 1-3, Paris 1908.
- Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, opr. W. Seńko, [w:] *Biblioteka Narodowa. Katalog Mikrofilmów*, Nr 14, Warszawa 1969.
- Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, aut. haseł T. Borawska [et al.], Olsztyn 1996.
- Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. 1-3, Supplement, Gdańsk 1992-1998.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1-15, Warszawa 1880-1902.
- Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. H. E. Wyczawskiego, t. 1-4, Warszawa 1981-1983.
- Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa - Łódź, 1972, Supplement, Warszawa-Łódź 1986.
- Stalla G., *Bibliographie der Ingolstädter Drucker des 16. Jahrhunderts*, Baden-Baden 1971.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*, Red. B. Boëthius, Bd. 1-22, Stockholm 1917-1979.
- The British Library. General Catalogue of printed books to 1975*, Vol. 1-360, London [et al.] 1979-1986.

- Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 1-26, Berlin, New York 1977-1996.
- Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd. 1-21, Stuttgart 1983-1994.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. I: Rękopisy 1-1875, Kraków 1887-1881.
- Witkowski R., *Bibliography of the Charterhouse in Kartuzy (German Karthaus) in the vicinity of Gdańsk (German Danzig)*, [w:] *Die Kartäuser und ihre Welt - Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, Bd. 1, Salzburg 1993, (Analecta Cartusiana 62), s. 293-299.
- Witkowski R., *Prosopographia polono-cartusiana*, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 137).
- Witkowski R., *The Bibliography of the Former Charterhouse in Zips (Spisz)*, [w:] *Die Kartäuser und ihre Welt - Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, Bd. 1, Salzburg 1993, (Analecta Cartusiana 62), s. 290-292.
- Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarneckiego mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, opr. R. Kotula, Lwów 1929.
- Żmuda R., *Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1966-1979*, „*Studia Theologica Varsoviensia*” 19, 1981, nr 2, s. 245-284.

Opracowania

- Achremczyk S., *Uczniowie kolegium jezuickiego w Braniewie w latach 1694-1776*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 4 (158), 1982, s. 299-323.
- Adamczyk M., *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej w świetle sprawozdań sytuacyjnych i raportów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przy rządzie polskim w Londynie*, „*Zeszyty Wszechnicy Świętokrzyskiej*” 5, 1997.
- Albrecht C. F., *Die Architektur der fränkischen Kartausen*, [w:] *Kartäuser in Franken*, Hrsg. M. Koller, Würzburg 1996, (Kirche, Kunst und Kultur in Franken, Bd. 5), s. 48-78.
- Altmann U., *Buchdruck in Rostock 1476*, Rostock 1976.
- Andersson-Schmitt M., *Alte polnische Bibliothek in Schweden*, „*Libri Gedanenses*” 13/14, 1997, s. 263-270.
- Andrzejewska B., *Biblioteka klasztorna OO. Franciszkanów w Kłodzku w świetle inwentarza z 1686 r.*, Wrocław 1962, praca magisterska, maszynopis.
- Ascarelli F., *La tipografia cinquecentina Italiana*, Firenze 1953.
- Bär M., *Westpreussen unter Friedrich dem Grossen*, Bd. 1-2, Leipzig 1909.
- Babnis M., *Gdy na folwark jadą albo Wyborny zbiorów rozmówek Mikołaja Volckmara*, Gdańsk 1999 (druk 2000).
- Babnis M., *O ważności języka polskiego. Szkice z dziejów języka polskiego w Gdańsku*, Gdańsk 1992.
- Bachhoffner P., *Le vin médicinal des Chartreux de Molsheim*, „*Revue d'Histoire de la Pharmacie*” 29, 1982, nr 252, s. 63-65.
- Backer Ch. De., *La chartreuse de Monichusen (Arnhem) et sa bibliothèque*, [w:] *Kartäusermystik und -Mystiker. Dritter Internationaler Kongress über die Kartäusergeschichte und -Spiritualität*, Bd. 4, Salzburg 1982 (Analecta Cartusiana 55), s. 1-20.

- Backer Ch. De, *Tintenrezepte aus den Kartäuserklöstern Regensburg-Prül, Dülmen, Köln, Liège und Jülich, 16. bis 18. Jahrhundert*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999 (Analecta Cartusiana 140), s. 105-112.
- Backer Ch. De, *Zur Geschichte der Bibliothek der Kartause Vogelsang bei Jülich*, [w:] *Kartäuserregel und Kartäuserleben*, Bd. 1, Salzburg 1984 (Analecta Cartusiana 113), s. 287-300.
- Bahr E., *Aus der Geschichte des Klosters „Marienparadies“*, [w:] *Karthaus und sein Kloster „Marienparadies“*. Ein „Bildband“ zum Heimatbuch des Kreises Karthaus, Hrsg. von W. Brauer, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 93), s. 77-93.
- Baier W., *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der Vita Christi des Ludolf von Sachsen*, Bd. 1-3, Salzburg 1977 (Analecta Cartusiana 44).
- Bator I. K., *Historia biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1996, praca magisterska, maszynopis.
- Bernstejn M., *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*, Wilno 1925.
- Bianco F. J., *Die alte Universität Köln und die spätern Gelehrten Schülern dieser Stadt*, Th. 1, Köln 1855, Th. 2 : *Die ehemalige Universität und die Gymnasien zu Köln* [...], Köln 1850.
- Bieńkowska B., *Biblioteka OO. Paulinów w Leśnej (1727-1864)*, „*Studia Claromontana*” 9, 1988, s. 400-414.
- Bieńkowska B., Chamerska H., *Biblioteki polskie*, [w:] *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*, Wrocław [et al.] 1992, s. 112-196.
- Bieńkowska B., *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „*Studia o Książce*” 16, 1986, s. 3-17.
- Bieńkowska B., *Staropolski świat książek*, Wrocław 1976.
- Biskup M., Labuda G., *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1988.
- Blüm H. M., *Der heilige Bruno und die Entstehung des Kartäuserordens - Die Bedeutung der Grande Chartreuse*, [w:] *Kartäuser in Franken*, Hrsg. M. Koller, Würzburg 1996, (Kirche, Kunst und Kultur in Franken, Bd. 5), s. 9-21.
- Blüm H. M., *Die Entwicklung des Kartäuserordens seit ersten Anfängen bis zur Gegenwart*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 13-14.
- Błażejewicz O., *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1871-1915*, Warszawa 1990.
- Bogeng G. A. E., *Die Grossen Bibliophilen. Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen*, Bd. 1-3, Leipzig 1922.
- Bolewska D., Marciniak R., *Katalogi i inwentarze książek w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Kórnickiej*, „*Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*” 22, 1987, s. 157-172.
- Borawska T., *Dawne książki warmińskie w zbiorach bibliotek europejskich*, [w:] *W kręgu stanowych i kulturalnych przeobrażeń Europy w XIV-XVIII w.*, Toruń 1988, s. 179-205.
- Borawska T., Górski K., *Umysłowość średniowiecza*, Warszawa 1993.
- Borawska T., *Kilka uwag o związkach kartuzji kaszubskiej Paradisus Mariae z klasztorem Pacis Mariae w Szwecji* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, s. 79-87.

- Borawska T., *Medeltida handskrifter fran Ermland i de svenska biblioteken*, [w:] *A Catalogue and Its Users*, ed. by M. Hedlund, Uppsala 1995, s. 71-78.
- Borawska T., Rietz H., *Die Bibliothek des Leipziger Professors Thomas Werner (gest. 1498) aus Brauensberg in Preußen*, [w:] *Beiträge der polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, Hrsg. von J. Pirożyński, Kraków 1994, s. 93-110.
- Borawska T., Rietz H., *Losy biblioteki klasztornej kartuzów kaszubskich na tle dziejów kartuzji Paradisi Beatae Mariae*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43, 1993, nr 1/2, s. 15-35 = *Das Schicksal eines Klosters und seiner Bibliothek im Kaschubenslande - Cartusia Paradisi Baetae Mariae in Casubia prope Gedanum sita*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1137, 1994, z. 11, s. 119-141.
- Borawska T., *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996.
- Borzyszkowski M., *Die Werke des hl. Thomas von Aquin in den Bibliotheken in Pommerellen und Ermland*, [w:] *Miscellanea Medievalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Univeristät zu Köln* B. 4, Berlin-New York 1988, s. 365-376 = *Dziela św. Tomasza z Akwinu w bibliotekach pomorskich i warmińskich*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 339-349.
- Borzyszkowski M., *Wczesny humanizm w Czechach a „devotio moderna” w Niderlandach*, „Studia Warmińskie” 7, 1967, s. 559-562.
- Bracha K., *Jakuba z Paradyża krytyka zabobonów, nadużyć i błędów w kulcie*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 257-273.
- Brauer W., *Prior Georg Schwengel (1697-1766)*, [w:] G. Schwengel, *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B. M. V. Pars I*, Salzburg 1982 (Analecta Cartusiana 90/10), s. V-XLI.
- Brauer W., *Prior Georg Schwengel*, [w:] *Der Kreis Karthaus. Ein westpreussisches Heimatbuch*, [Lübeck - Stockelsdorf] 1978, s. 2-6.
- Bukovský J., *Die Architektur der Kartausen in Böhmen und Mähren*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, vol. 13, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 130), s. 5-33.
- Buzas L., *Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1975, (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 1).
- Campanhausen H. von, *Ojcowie Kościoła*, tł. K. Wierszyłowski, Warszawa 1967.
- Christ K., *Bibliotheksgeschichte des Mittelalters. Zur Methode und zur neuesten Literatur*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 61, 1947, s. 38-56, 149-166, 233-252.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie...*, Warszawa-Kraków 1926-1927.
- Ciemnołoński J., Pasierb J. S., *Pelplin*, Wrocław 1978.
- Ciesielska K., *Inwentarz kościoła Najświętszej Marii Panny i klasztoru bernardynów w Toruniu z lat 1678-1821*, „Zapiski Historyczne” 47, 1982, s. 201-226.
- Ciesielska K., *Inwentarz kościoła św. Mikołaja i klasztoru dominikanów w Toruniu z lat 1817 i 1831*, „Zapiski Historyczne” 48, 1983, s. 186-199.
- Collijn I., *Die in der Universitätsbibliothek zu Uppsala aufbewahrten Bücher aus dem Besitze des Leipziger Professors und Ermländer Domherr Thomas Werner*, [w:] *Universitati Lipsiensi saecularia quinta diebus XXVIII-XXX mensis Julii A. D.*

- MCMIX celebranti gratulantur Universitatis Upsaliensis Rector et Senatus*, Upsalae, 1909.
- Collijn I., *Kartusianerklostret Mariefred vid Gripsholm och dess bibliotek*, „Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksvesen” 22, 1935, s. 163-166.
- Coutumes de Chartreuse, Guigues Ier, Prieur de Chartreuse*, ed. par un Chartreux [M. Laporte], (Sources Chrétiennes 313), Paris 1984.
- Czaplewski P., *Biskupa Rozrażewskiego Itineraria czyli rozkład podróży wizytacyjnych po Pomorzu*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 3, 1914/16, s. 106-122, 144-162.
- Czaplewski P., *Hieronim Rozrażewski a książka*, „Silva Rerum” 1/2, 1938, s. 9-15.
- Czaplewski P., *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966.
- Czaplewski P., *O rękopisach o. Jerzego Schwengla w British Museum w Londynie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1, 1908-1910, nr 12, s. 255-266.
- Czaplewski P., *Rusocin czy Różęcín*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 3, 1914-1916, s. 122-126.
- Czaplewski P., *Stosunki narodowościowe w kartuzji pomorskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, s. 15-34.
- Czaplewski P., *Wykaz oficjalów gdańskich i pomorskich od 1467-1824*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 19, 1912, s. 3-128.
- Czerniakowska M., *W 350. rocznicę wydania „Selenografii” Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1, 1998, s. 7-26.
- Daniluk M., *Kartuzi (w Polsce)*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, szp. 918-919.
- Dąbrowski K., *Ruch reformacyjny na północnych Kaszubach w XVI i XVII wieku*, „Roczniki Historyczne” 35, 1969, s. 132-167.
- Deigendesch R., *Książki i ich ofiarodawcy. Spisy książek kartuzji Güterstein w Wirtembergii*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 165-193.
- Delisle L., *Note sur la bibliothèque de la chartreuse de Paris*, „Bulletin de la Société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France” 20, 1893, s. 80-81.
- Derolez A., *Les catalogues de bibliothèques*, Turnhout : Brepols 1979, (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 31).
- Derolez A., *Vroeg Humanisme en Middeleeuwse Bibliotheken. De bibliotheek van de Adorne's en de Jeruzalemkapel te Brugge*, „Tijdschrift voor Geschiedenis” 85, 1972, s. 161-170.
- Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928.
- Długosz J., *Biblioteka klasztoru karmelitów bosych w Wiśniczu*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 13, 1966, s. 91-169.
- Dolatowski D., *Zakon kartuzów a farmaceutyka i medycyna*, „Gazeta Kartuska” 24 (241), 1995, s. 10.
- Dołżański T., *Dawny klasztor kartuzów w Berezie*, „Tygodnik Ilustrowany” 4, 1861, s. 65.
- Drabina do raju, czyli traktat o sposobie modlitwy*, wstęp i tł. I. K. Bielawski, [w:] *Lectio divina. Boże czytanie*, Tyniec 1991, s. 54-77.
- Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*, pod red. Alodii Kaweckiej Gryczowej: t. 1, *Małopolska*, Wrocław 1983; t. 3, *Wielkopolska*, Wrocław 1977; t. 4, *Pomorze*,

- Wrocław 1962; z. 5, *Wielkie Księstwo Litewskie*, Wrocław 1959; z. 6, *Małopolska-Ziemie Ruskie*, Wrocław 1960.
- Dzieje Kartuz, red. W. Odyniec, R. Kupper, t. 1, Kartuzy 1988.
- Dziuba A. F., *Jan Azor teolog-moralista*, Warszawa 1988.
- Emery K., Jr., *Dionisii Cartusiensis bibliotheca et manuscripta: prologue and queries*, [w:] *Kartäusermystik und -mystiker* Bd. 4, Salzburg 1982 (Analecta Cartusiana 55), s. 119-155.
- Fabiani-Madeyska I., *Gdzie rezydowali w Gdańsku królowie polscy?*, Gdańsk 1976.
- Fabiani-Madeyska I., *Odwiedziny Gdańska w XIX w.*, Gdańsk 1957.
- Fabiani-Madeyska I., *Omówienie źródeł*, [w:] P. Czaplewski, *Kartuzja kaszubska*, Gdańsk 1966, s. 8-12.
- Fijałek J., *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. 1-2. Kraków 1900.
- Flisik M., *Biblioteka kapituły katedralnej chełmińskiej*, Toruń 2000, praca magisterska, maszynopis.
- Flisik M., *Ks. Infulat Antoni Liedtke jako bibliotekarz i bibliofil*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 265-281.
- Fodor A., *Die Bibliothek der Karthause Lechnitz in der Zips vor 1500. Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion*, [w:] *Armarium. Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum*, Hrsg. L. Mezey, Budapest 1976, s. 49-70.
- Fournier P., *Notice sur la bibliothèque de La Grande-Chartreuse au moyen-age suivie d' un catalogue de cette bibliothèque au XVme siècle*, „Bulletin de l' Académie Delphinale” 21, 1886-1887 (druk 1887), s. 2-82.
- Früh M., *Die Kartäuser und die Medizin. Medizinisches aus der Ittinger Klosterbibliothek*, Salzburg 1990 (Analecta Cartusiana N.S. 2), Nr 4, s. 137-161.
- Franklin A., *La bibliothèque du convent des chartreux (à Paris)*, „Bulletin du Bibliophile” 34, 1867, s. 350-357.
- Freytag H., *Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen von ihrer Begründung bis zur Reformation 1409-1539*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 44, 1902, s. 1-158.
- Frydrychowicz R., *Geschichte des Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1905.
- Frydrychowicz R., *Przewodnik ilustrowany po Pelplinie i jego kościołach*, Toruń 1920.
- Gaca-Dąbrowska Z., *Rewindykacja polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji w okresie II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Biblioteczne” 33, 1989, z. 1-2, s. 161-181.
- Gach P. P., *Kartuzi na ziemiach polskich w latach 1772-1831*, „Roczniki Humanistyczne” 25, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 123-134.
- Gach P. P., *Kartuzi w Polsce w okresie Oświecenia*, [w:] „Studia Pelplińskie” 28, 1999, s. 197-209.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1831*, Lublin 1984.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów w Europie pod koniec XVIII w.*, [w:] *Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich*, pod red. E. Wiśniowskiego, Lublin 1984, s. 139-168.

- Gach P. P., *Les Chartreux en Pologne pendant l'époque de lumière 1730-1830*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*, Ittingen 1988, s. 73-104.
- Gach P. P., *Les chartreux en territoire polonaise entre 1772 et 1831*, [w:] *La naissance des chartreuses*, Grenoble 1986, s. 429-446.
- Gach P. P., *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979.
- Gach P. P., *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich cesarstwa rosyjskiego w 1832 r.*, „Roczniki Humanistyczne” 27, 1980, z. 2, s. 191-213.
- Gach P. P., *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, Lublin 1999.
- Gach P. P., *Szkice z dziejów kasat zakonnych na ziemiach polskich w XVIII-XIX w.*, „Novum” 21, 1979, nr 12, s. 69-104.
- Gajdos P. J., *Book Production and Libraries of the Carthusians in Slovakia*, „Slovak Studies” 16, 1976, s. 185-220.
- Gapski H., *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII-XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987 [druk: 1991], z. 2, s. 115-121 = *Le recrutement des Chartreux en Pologne aux XVIIe et XVIIIe siècles*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*, Ittingen 1988, s. 105-115.
- Gapski H., *Rozwój zakonu kartuzów w Europie w czasach nowożytnych*, [w:] *Christianitas et cultura Europae*, Lublin 1998, s. 272-281.
- Gerig H., *Die Kölner Buchbinderwerkstatt „Hl. Barbara” und das Kartäuserkloster St. Barbara zu Köln. Eine einband- u. siegelkundliche Studie*, [w:] *Mélanges offerts par ses confreres étrangers a Charles Braibant, directeur général des archives de France, président d'honneur du Conseil international des archives*, Bruxelles 1959, s. 175-188.
- Ghellinck J. de, *Les catalogues des bibliothèques médiévales chez les chartreux et en guide de lectures spirituelles*, „Revue d'Ascétique et de Mystique”, 25, 1949, s. 284-298.
- Glemma T., *Biblioteka Biskupstwa Chelmińskiego w Pelplinie*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 289-294.
- Glemma T., *Historiografia diecezji chelmińskiej*, „Nova Polonia Sacra” 2, 1926, s. 1-132.
- Głombiowski K., *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, [w:] B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombiowski, *Z dziejów książki na Śląsku*, Wrocław 1953, s. 77-145.
- Głombiowski K., *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 9).
- Głowacka T., *Katalogi rzeczowe*, Warszawa 1973.
- Goder H., *Die Kartause zum Vogelsang bei Jülich*, Bd. 1: *Bau und Ausstattung – Archiv und Bibliothek – Historische Übersicht*, Salzburg 2000 (Analecta Cartusiana 162).
- Godlewski M., *Biblioteka R. K. Akademii Duchownej w Piotrogradzie*, „Polski Kalendarz Piotrogradzki” 1, 1916, s. 63-73.
- Godlewski M., *Z dziejów Rzymsko-Katolickiej Akademii Petersburskiej*, Warszawa 1939, 17 s., (nadb. z „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”).
- Goerlich B., *Bibliotekarze Polski przedrozbiorowej*, „Roczniki Biblioteczne” 23, 1980, z. 1, s. 107-129.

- Góra B., *Straty wojenne i rewindykacja zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Studia Pelplińskie” 30, 2000, s. 199-220.
- Górski K., *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.
- Grauwe J. De, *Historia Cartusiana Belgica*, Salzburg 1985 (Analecta Cartusiana 51).
- Grycz J., *Bibliotekarstwo praktyczne*, Warszawa 1945.
- Grzebień L., *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 22, 1971, s. 61-168.
- Grzebień L., *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 30, 1975, s. 223-278; t. 31, 1975, s. 225-281.
- Grzegorz M., *Pomeranika w Muzeum Brytyjskim w Londynie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy”. „Studia Historyczne” 5, 1997, s. 133-146.
- Grzeszewski J., Nierzwicka M., Nierzwicki K., *Rękopisy i inkunabuły cystersów pelplińskich ze zbiorów Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie. Katalog wystawy...*, Pelplin 1998.
- Grzeszewski J., *Polonika w księgozbiorze cysterskiego opactwa Beatae Mariae Virginis w Pelplinie*, Toruń 1997, praca magisterska, maszynopis.
- Gumbert J. P., *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert*, Leiden 1972.
- Gumbert J. P., *Over Kartuizerbibliotheken in de Nederlanden*, „Archives et Bibliothèques de Belgique”, N° spécial 11, 1974, s. 159-186.
- Gzella H., *Odnaleziony manuskrypt z XVII wieku*, „Collectanea Theologica” 52, 1982, fasc. I, s. 203-207.
- Halporn B., *The Carthusian Library at Basel*, „The Library Quarterly”, vol. 54, 1984, nr 3, s. 223-244.
- Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, begründet von F. Milkau, Bd. 3: *Geschichte der Bibliotheken*, Wiesbaden 1955.
- Heitjan I., *Kaspar und Georg Förster, Buchhändler und Verleger zu Danzig im 17. Jahrhundert. Ihre Geschäftsverbindung mit Antwerpen und Bibliographie ihrer Verlagswerke*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 15, 1975, Lfg. 2, s. 437-494.
- Hendrickx F., *De handschriften van de kartuis Genadendal bij Brugge (1318-1580)*, „Ons Geestelijk Erf” 47, 1973, s. 3-63, 241-290; 48, 1974, s. 143-169.
- Hipler F., *Abriss der ermländischen Literaturgeschichte nebst dem Spicilegium Copernicanum*, [w:] *Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bistums Ermland*, Bd. 1, „Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands”, Bd. 4, Brauensberg und Leipzig 1872, s.
- Hipler F., *Meister Thomas Werner, Domcustos von Ermland und Professor der Theologie in Leipzig*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” 17, 1885, s. 52-59.
- Hirsch T., *Geschichte des Karthäuser Kreises bis zum Aufhören der Ordensherrschaft*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 6, 1882, s. 1-148.
- Historia Gdańska*, t. 1-3 (do roku 1815), pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1978-1993.
- Historia Pomorza*, t. 1-2, pod red. G. Labudy, Poznań 1969-1984.
- Hoffmann B., *Die Aufhebung der Kartause Gaming*, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 58).
- Hogg J., *Die Kartause Grünau*, [w:] *Kartäuser in Franken*, Hrsg. M. Koller, (Kirche, Kunst und Kultur in Franken, Bd. 5), s. 79-94.

- Hogg J., *Kartäuserhandschriftenbestände in öffentlichen Bibliotheken Frankreichs*, Salzburg 2000 (Analecta Cartusiana 165), s. 67-120.
- Hogg J., *The Charterhouse of Grünau*, [w:] *Kartäusermystik und -Mystiker. Dritter Internationaler Kongress über die Kartäusergeschichte und -Spiritualität*, Bd. 2, Salzburg 1982 (Analecta Cartusiana 55), s. 192-204.
- Hogg J., *The Charterhouse of Ittingen*, [w:] *The Charterhouses of Buxheim, Ittingen and La Valsainte*, Salzburg 1977 (Analecta Cartusiana 38), s. 23-64.
- Hoogeweg H., *Die Stifter und Kloster der Provinz Pommern*, Bd. 1-2, Stettin 1925.
- Imańska I., *Biblioteka klasztorna w „Monachomachii” Ignacego Krasickiego*, [w:] *Biblioteki i książki w literaturze*, red. K. Bednarska-Ruszejowa, Kraków 1997, s. 55-61.
- Imańska I., *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII w.*, Toruń 1993.
- Indestegé L., *Aus der Binderei der ehemaligen Kartause in Scheut bei Brüssel*, „Gutenberg-Jahrbuch”, 1964, s. 350-353.
- Iwańczak W., *Kartuz Michał z Pragi - moralista późnego średniowiecza*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 243-255.
- Jabłońska W., *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury” 20, 1969, s. 73-93.
- Jacob B., *Polonika z biblioteki Jakuba Teodora Kleina*, „W Kręgu Książki” 2, 1985, s. 83-102.
- Jażdżewski K. K., *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1993.
- Józefczyk M., *Średniowiecze Elbląga*, Elbląg 1996.
- Julien P., *Le réceptaire d'un chartreux de Cologne à la fin du XVIe siècle et la littérature pharmaceutique populaire*, „Revue d'Histoire de la Pharmacie” 30, 1983, nr 258, s. 244-246.
- Kancelaria Wielkich Mistrzów w Malborku. Katalog wystawy 15 czerwca - 15 sierpnia 2001*, oprac. J. Trupinda, Malbork 2001.
- Kantak K., *Fara i biblioteka farna w Świeciu*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 4, 1917/1919, nr 7, s. 165-171.
- Kartuzi w Polsce*, [w:] *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 19-20, Warszawa 1910, s. 375-376.
- Keferstein H., *Biblioteka kapituły fromborskiej*, „Rocznik Olsztyński” 12/13, 1981, s. 51-77.
- Keferstein H., *Biblioteka zakonu minorytów przy kościele Św. Doroty we Wrocławiu w świetle inwentarzy*, Wrocław 1961, praca magisterska, maszynopis.
- Kętrzyński W., *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, Lwów 1892.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, oprac. R. Pollak, Wrocław 1951.
- Klapper J., *Der Erfurter Kartäuser Johannes Hagen. Ein Reformtheologe des 15. Jahrhunderts*, Bd. 1-2, Leipzig 1960-1961.
- Klee V., Backer De C., *Le vinum medicantum (1702) du chartreux Antoine Basel. Sa formule conservée dans les annales de chartreuse alsacienne de Molsheim récemment retrouvées à la chartreuse de Pleterje (Yougoslavie)*, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 82), s. 45-58.

- Kleineidam E., *Die Spiritualität der Kartäuser im Spiegel der Erfurter Kartäuser-Bibliothek*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, s. 185-202.
- Klos F., *Ein Beitrag zu den Bibliotheksräumen österreichischer Kartäuser*, Salzburg 1991 (Analecta Cartusiana 63/2), s. 150-161.
- Kłoczowski J., *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Kościół w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. 2: *Wiek XVI-XVIII*, Kraków 1969. s. 485-730.
- Knaupp H., *Jodocus Lorichius (1540-1612) und die Reformversuche der Universität Freiburg*, [w:] *Zur Grschichte der Universität Freiburg i. Br.*, hrsg. J. Vincke, s. 53-111.
- Koch M. P., *Das „Erfurter Kartäuserregimen“. Studien zur diätetischen Literatur des Mittelalters*, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 140).
- Kosiński J. A., *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. 2, Warszawa 1975. s. 391-408.
- Kowalkowski A., *Przed złotym jubileuszem miasta Kartuz*, „Studia Pelplińskie” 2, 1973, s. 270-277.
- Kowalkowski A., *Z przeszłości Kartuz. Koniec „Raju Maryi”*, „Studia Pelplińskie” 12, 1981, s. 373-400.
- Kowalkowski A., *Z przeszłości Kartuz. Sześćsetlecie - ale kiedy?...*, „Studia Pelplińskie” 11, 1980, s. 330-338 = *Aus der Vergangenheit von Karthaus: 600 Jahrfeier, aber wann?*, Salzburg 1984 (Analecta Cartusiana 118), s. 71-94.
- Kowalski K. M., *Księgozbiory parafialne archidiekanatu pomorskiego w XVI-XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993.
- Kozerska H., *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832-1871*, Warszawa 1967.
- Kropidłowska T., *Z dziejów Kartuz i klasztoru kartuzjanów w Kartuzach*, Kartuzy 1924.
- Kubik K., Mokrzecki L., *Trzy wieki nauki gdańskiej. Szkice z dziejów od XVI do XVIII wieku*, Wrocław [et al.] 1976.
- Kujot S., *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912.
- Kwiatkowska W., *Średniowieczne księgozbiory franciszkanów i dominikanów toruńskich jako świadectwo ich kultury umysłowej i możliwości oddziaływania na środowisko mieszczańskie*, Toruń 1991, praca doktorska, maszynopis.
- Labuda G., *Diplomata Poloniae et Prussiae, collecta a F[ratre] Georgio Schwengel...*, „Analecta Cartusiana” 90, 11, 1982, „Studia Źródłoznawcze” 31, 1990, s. 76-77.
- Labuda G., *Trzynastowieczne dokumenty premonstratensek w Żukowie w dyplomatariuszu przeora kartuskiego Jerzego Schwengla*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 204, 1990, s. 103-113.
- Lademann M., *Biblioteka klasztoru oo. Reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 203-250.
- Leclercq J., *Miłość nauki a pragnienie Boga*, Tyniec-Kraków 1997.
- Lehmann P., *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Kartäusern*, [w:] Tegoż, *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Bd. 3, Stuttgart 1960, s. 121-142.
- Lelewel J., *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, Wilno 1826.
- Lelewel J., *Dzieje bibliotek*, [w:] Tegoż, *Polska dzieje i rzeczy jej*, Poznań 1868.

- Librowski S., *Biskup Hieronim Rozrażewski jako humanista i mecenas*, „Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne” 11, 1965, s. 201-265.
- Liedtke A., *Saga Pelplińskiej Biblii Gutenberga*, Wyd. 3, Pelplin 1988.
- Liedtke A., *Tradycje naukowe Pelplina*, „Studia Pelplińskie” 1, 1969, s. 19-38.
- Liedtke A., *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994.
- Lipiński T., *Wiś Gidle. Wyjątek z przejażdżki po kraju w 1829 r.*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 2-3, 1842, s. 272-275.
- Lisowski St., *Wiadomości historyczne o księgarniach i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do roku 1793*, „Biblioteka Warszawska” 3, 1851, s. 1-24.
- Lorenz S., *Kartuzi i „studium”*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 11-24.
- Lourdaux W., *Kartuizers - Moderne devoten, een probleem van afhankelijkheid*, „Ons Geestelijk Erf.” 37, 1963, s. 402-418.
- Łętowski L., *Wiadomość krótka o bibliotekach i zbiorach polskich z naszego wieku: jak i gdzie, u kogo?*, „Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne” 6, 1963, s. 343-360.
- Łobozek M., *Archiwum i Biblioteka Bonifratrów w Cieszynie: [rozprawa doktor-ska]*, Warszawa 1995.
- Łodyński M., *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958.
- Mühlpfordt G., *Gelehrtenrepublik Leipzig. Wegweiser- und Mittlerrolle der Leipziger Aufklärung in der Wissenschaft*, [w:] *Zentrum der Aufklärung*. Bd. 3. *Leipziger Aufklärung und Bürgerlichkeit*, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Heidelberg 1990, s. 39-101.
- Mairoid M., *Zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Seitz*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 83), s. 21-47.
- Maleczyńska K., *Historia książki i jej funkcji społecznej*, Wrocław 1987.
- Maleczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.
- Mańkowski A., *Biblioteka pokapucyńska w Rywałdzie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 8, 1930, nr 8, s. 225-262, nr 9-10, s. 269-290.
- Mańkowski A., *Domy księży emerytów w diecezji chełmińskiej*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 6, 1934, s. 706-715.
- Mańkowski A., *Drukarnstwo i piśmiennictwo polskie w Oliwie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 5, 1922, nr 10, s. 154-159.
- Marks R. B., *The Medieval Manuscript Library of the Charterhouse of St. Barbara in Cologne*, Bd. 1-2, Salzburg 1974 (Analecta Cartusiana 21/22).
- Mazal O., *Gotische Blindstempelinbände aus der Kartause Roermond*, „Gutenberg-Jahrbuch”, 1974, s. 294-302.
- Mazal O., *Gotische Einbände aus der Kartause Schnals*, „Gutenberg-Jahrbuch”, 1973, s. 423.
- Mazal O., *Gotische Einbände mit Grossplattenpressungen aus der Karthause Aggsbach in Niederösterreich*, „Gutenberg-Jahrbuch”, 1972, s. 337-344.
- Mertens D., *Jacobus Carthusiensis. Untersuchungen zur Rezeption der Werke des Kartäusers Jakob von Paradies*, Göttingen 1976, (Studien zur Germania Sacra, 13; Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 50).

- Mertens D., *Kartäuser - Professoren*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 3, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 83), s. 75-87.
- Mertens D., *Książki kartuzji Mons Sancti Johannis pod Fryburgiem w Breisgau*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 145-164.
- Meuthen E., *Kölner Universitätsgeschichte*, Bd. 1 : *Die alte Universität*, Köln-Wien 1988.
- Mezey L., *Die Devotio Moderna in der Donauländer (Böhmen, Österreich, Ungarn)*, [w:] *Acta litteraria scientiarum*, t. 12, Budapest 1970, s. 37-51.
- Micus R., *Anmerkungen zur Literatur kartäusicher Autoren in der Bibliothek der Kartause Prüll bei Regensburg*, [w:] *1000 Jahre Kultur in Karthaus-Prüll. Geschichte und Forschung vor den Toren Regensburg*, Regensburg 1997, s. 259-264.
- Miłobędzki A., *Architektura polska XVII wieku*, [t. 1-2], Warszawa 1980.
- Mincer F., *Biblioteka bernardynów bydgoskich i jej ofiarodawcy*, „Kronika Bydgoska” 11, 1989 (druk 1991), 221-234.
- Misiurek J., *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 1, Lublin 1994.
- Mocarski Z., *O Książnicy Miejskiej imienia Kopernika*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 32, 1925, s. 260-277.
- Moulin L., *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X-XV wiek)*, przeł. E. Bąkowska, wyd. 2, Warszawa 1997.
- Nadolny A., *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. Zarys dziejów i informacja o zasobie*, „Studia Pelplińskie” 21-22, 1990-1991, s. 263-316.
- Nadolny A., *Pelpliński krąg historyczny*, [w:] *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944)*, pod red. A. Tomczaka, Toruń 1992, s. 35-57.
- Najstarsze pisma kartuzów. Wstęp i opracowanie R. Witkowski, W. Lesner, Tyniec, Kraków 1997 (Źródła Monastyczne).*
- Natoński B., *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Wiek XVII - Kontrreformacja-Barok*, Wrocław 1970, s. 309-337.
- Neuhauser W., *Beiträge zur Bibliotheksgeschichte der Kartause Schnals*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1, Salzburg 1980 (Analecta Cartusiana 83), s. 48-126.
- Niemcewicz J. U., *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż-Petersburg 1858.
- Nierzwicki K., *Księgozbiór kartuskiego konwentu Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach. Polonika*, Toruń 1995, praca magisterska, maszynopis.
- Nierzwicki K., *Biskup-Bibliofil [Stanisław Wojciech Okoniewski]*, „Pielgrzym” 24, 1996, s. 7.
- Nierzwicki K., *Inkunabuły biblioteki kartuskiego klasztoru „Raj Maryi” na Kaszubach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 2-3, 1988, s. 349-400 = *Inkunabeln der Kartause „Paradisus Mariae” in Kaschuby*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999, (Analecta Cartusiana 140), s. 35-88.
- Nierzwicki K., *Kaplan-Bibliofil. W pierwszą rocznicę śmierci ks. Infulata dr. Antoniego Liedtkego*, „Pielgrzym” 15, 1995, s. 14.
- Nierzwicki K., *Pozostałości biblioteki biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego w zbiorach książnicy WSD w Pelplinie*, „Studia Pelplińskie” 26, 1997, s. 79-103.
- Nierzwicki K., *Rękopisy kartuskiego klasztoru Paradisus Beatae Mariae na Kaszubach*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa

- 1999, s. 117-135 = *Die Handschriften der Kartause Paradisus Beatae Mariae bei Danzig*, [w:] *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser*, Hrsg. v. E. Potkowski, S. Lorenz, Stuttgart 2001, (w druku).
- Nierzwicki K., *Warsztat biblioteczarski w kartuzi kaszubskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „*Libri Gedanenses*” 13/14, 1997, s. 69-91.
- Nierzwicki K., *Zabytki piśmiennictwa*, [w:] R. Ciecholewski, *Skarby Pelplina*, Pelplin, 1997 (wyd. 2 1999), s. 187-237.
- Nir R., *Rękopisy filozoficzne Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „*Studia Gdańskie*” 3, 1978, s. 185-213.
- Nissen P. J. A., *Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick*, Salzburg 1985 (Analecta Cartusiana 113/3), s. 182-222.
- Nowak Z. H., *Kraków i jego uniwersytet w świetle wspomnień kartuza Dominika z Prus (1384-1460)*, [w:] *Cracovia - Polonia - Europa*, Kraków 1995, s. 61-67.
- Nowak Z. H., *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1972.
- Nowak Z. H., *Nieznane źródła do dziejów ksiązek rękopiśmiennych w zakonie krzyżackim w Prusach z pierwszej połowy XV w.*, „*Zapiski Historyczne*” 64, 1999, z. 2, s. 119-129.
- Nowak Z. H., *Związki Prus z uniwersytetami w Roztoce i Gryfii w XV i początkach XVI wieku*, „*Zapiski Historyczne*” 33, 1968, z. 4, s. 7-41.
- Nowak Z., *Dzieje księgarstwa w dawnym Gdańsku (XV-XVIII wiek)*, [w:] *Księgarstwo gdańskie dawniej i dziś*, Gdańsk 1980, s. 5-25.
- Nowak Z., *Konrad Baumgart i początki sztuki drukarskiej w Gdańsku w XV wieku*, Gdańsk 1998.
- Nowak Z., *Pisma Jana Amosa Komeńskiego w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, „*Libri Gedanenses*” 6/7, 1975, s. 45-108.
- Nowak Z., *Początki sztuki drukarskiej na Pomorzu w XV wieku*, Gdańsk 1976.
- Nowak Z., *Samuel Schelwig - uczonec, bibliotekarz, bibliolog*, [w:] S. Schelwig, *O początkach Biblioteki Gdańskiej. List i rozprawa*, przekł. i kom. Z. L. Pszczółkowska, Gdańsk 1992, s. 3-31.
- Nowak Z., *Stan i perspektywy badań nad historią książki na Pomorzu Gdańskim*, „*Studia o Książce*” 17, 1988, s. 127-157.
- Nowak Z., *Wytwarzanie ksiązek w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 15/16, 1998, s. 9-40.
- Ogier K., *Dziennik podróży do Polski (1635-1636)*, tł. E. Jędrkiewicz, cz. 1-2, Gdańsk 1953.
- Ogonowska E., *Oprawy gdańskie XV-XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 15/16, 1998, s. 177-190.
- Ogonowska E., *Oprawy książkowe*, [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku. Eseje*, Gdańsk 1997, s. 216-221.
- Ogonowska E., *Oprawy zabytkowe i artystyczne XIII - XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Gdańsk 1993.
- Ogonowska E., *Polnische Bibliothec - pierwsze czasopismo historyczne na ziemiach polskich*, „*Libri Gedanenses*” 4-5, 1973, s. 139-154.
- Ograbiszewski I., *X. Szczepan Keller. Wspomnienie pośmiertne*, „*Pielgrzym*” 44, 1872, s. 345-352.

- Oliński P., *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997.
- Olszewicz W., *Z dziejów biblioteki i miłośnictwa książki w Polsce w XVIII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 12, 1968, z. 1-4., s. 51-95.
- Osińska W., *Jan Amos Komensky w Polsce. Repertorium prac Komeńskiego znajdujących się w polskich księgozbiorach*, Wrocław 1972.
- Ostrowska I., Trojanowska I., *Bedeker kaszubski*, Gdańsk 1978.
- Ożóg J., *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław 1995, (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr. 1637, Bibliotheca Wratislaviensis, nr 1).
- Pabich F., *Dzieje dwóch piąterni klasztornych położonych na gruntach Kartuzów w Żukowie i Bielkowie*, „Przegląd Papierniczy” 3, 1988, s. 129-131.
- Pabich F., *Klasztorne piąternie kartuzów*, „Przegląd Papierniczy” 6, 1989, s. 243-244.
- Pabich F., *Piżternie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978.
- Pabin W., *Inwentarz biblioteki Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej z 1617 roku*, „Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi” 1, 1975, s. 63-96.
- Pajzderski N., *Jak Niemcy wywozili skarby bibliotek klasztornych z Polski*, „Tęcza” 5, 1931, nr 27, s. 5-6.
- Panuś K., *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele Katolickim. cz. 1. Kaznodziejstwo w Kościele Powszechnym*, Kraków 1999.
- Pasierb J. S., *Pelplin i jego zabytki*, Pelplin, Warszawa 1993, (druk 1995).
- Pawlik K., *Rękopisy i inkunabuły klasztorów nyskich w inwentarzach z czasów sekularyzacji (1812-1818)*, „Roczniki Biblioteczne” 17, 1973, z. 1/2, s. 437-478.
- Pelpliński F. (Manthey), *Sto lat Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 4, 1948, s. 63-78, 113-155, 209-237, 287-348, 389-398, 457-478; 5, 1949, s. 133-146, 217-238, 286-314, 373-399.
- Perlbach M., *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten*, Brauensberg 1895.
- Perlbach M., *Verzeichnis der Schriften Ernst Strehlke's*, „Altpreussische Monatschrift” 39, 1902, s. 307-308.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Książki i szkoły w działalności zakonu*, Wrocław 1986 (Acta Universitatis Wratislaviensis 779).
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, Wrocław 1996, (Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1815, Bibliotekoznawstwo 20).
- Pil A., *Het middeleeuws scriptorium en de kloosterbibliotheek der kartuizers te Scheut bij Brussel*, Louvain 1951.
- Pilichowski Cz., *Straty bibliotek i archiwów podczas szwedzkiego „potopu” 1655-1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660, t. 2: Rozprawy*, Warszawa 1957, s. 451-479.
- Pilichowski Cz., *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 17-18, 1958-1959, 1960, s. 127-179.
- Piszcz E., *Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, s. 207-226.
- Piszcz E., *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów Diecezji Chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 7, 1971, s. 89-116.
- Pitak E., *Początki katalogów bibliotecznych w Polsce*, „Bibliothecalia Wratislaviensis” 2, 1995, s. 161-173, (Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1678).

- Podlaszewska K., *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Jasienicy koło Szczecina na przełomie XV/XVI wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Bibliologia” 1, 1996, s. 45-70.
- Polska cała. Katalog starych książek, map i rycin XV-XIX wieku Polski dotyczących w zbiorach Muzeum Polskiego w Rapperswilu z kolekcji Romana Umiastowskiego*, Rapperswil 1991.
- Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów. Historia i współczesność*, red. J. Borzyszkowski, D. Albrecht, Gdańsk, Lübeck 2000.
- Popielas-Szultka B., *Kartuzi Darłowa w społeczeństwie Pomorza*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 105-116.
- Popielas-Szultka B., *Klasztor kartuzów w Darłowie*, „Darłowskie Zeszyty Naukowe” 2, 1994, s. 4-17.
- Popielas-Szultka B., *Zapisy testamentowe dla kartuzów darłowskich z lat 1406-1521*, „Rocznik Koszaliński” 14, 1978, s. 57-71.
- Popowska M., *Dzieje i charakter budowy kartuzji bereskiej*, „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki” 3, 1938, s. 282-284.
- Popowska M., *Rys dziejów kartuzji bereskiej w latach 1648-1831*, „Ateneum Wileńskie” 13, 1938, z. 1, s. 45-169.
- Porębski S. A., *Jakub z Paradyża. Poglądy i teksty*, Warszawa 1994.
- Potkowski E., *Kartuzi (Sztuka)*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, szp. 920-922.
- Potkowski E., *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984.
- Potkowski E., *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 53-90.
- Potkowski E., *Liber Beneficiorum kartuzji darłowskiej: książka i kultura piśmienna Pomorza Zachodniego*, [w] *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane prof. H. Samsonowiczowi*, Warszawa 2000, s. 713-720.
- Potkowski E., *Pisarz i jego dzieło w średniowiecznym społeczeństwie*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 265-279.
- Potkowski E., *Pragmatyczna piśmienność w średniowiecznym Tyńcu*, [w:] *Benedyktyni tyńcecy w średniowieczu*, Kraków 1995, s. 71-91.
- Potkowski E., *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 3, 1994, s. 23-40.
- Przykowski T., *Jan Heweliusz 1611-1687*, Wrocław [et al.] 1987.
- Pszczółkowska Z. L., *...tak bogata w rzeczy polskie skarbnica...*, Gdańsk 1997.
- Ptaszyk M., *Kalendarz życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego*, Wrocław 1992.
- Puchalski J., *Polonika z obszaru niemieckojęzycznego - poza granicami Rzeczypospolitej - w XVI wieku*, Warszawa 1997.
- Radziszewski F., *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych [...] w Królestwie Polskim, Galicji, Wielkim Księstwie Poznańskim i zachodnich guberniach państwa rosyjskiego*, Kraków 1875.
- Raepke K., *Heweliusz w Kartuzach*, „Pomerania” 7, 1987, s. 22-24.
- Raepke K., *Kościół dawnej Kartuzji Kaszubskiej w Kartuzach*, Wejherowo 1992.
- Raepke K., *Z dziejów kartuzji kaszubskiej i kościoła kolegiackiego w kartuzach*, Kartuzy 1995, (Kartuskie Zeszyty Historyczne 4).
- Rosenstrauch H., *Leipzig als >Centralplatz< des deutschen Buchhandels*, [w:] *Zentrum der Aufklärung*. Bd. 3. *Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit*, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Heidelberg 1990, s. 103-124.

- Rossmann H., *Die Geschichte der Kartause Aggsbach bei Melk in Niederösterreich*, Bd. 1-2, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 29-30).
- Rossmann H., *Leben und Schriften des Kartäusers Vinzenz von Aggsbach*, [w:] *Die Kartäuser in Österreich*, Bd. 1-3, Salzburg 1981 (Analecta Cartusiana 83), s. 1-20.
- Rozenkranz E., *Najstarszy pomorski superekslibris czyli słów kilka o chojnickim bibliofilu z XV w.*, „Kaszëbë” 10, 1959, s. 11.
- Różycki E., *Inwentarze rękopiśmienne bibliotek oraz inne materiały dotyczące dziejów książki na kresach Rzeczypospolitej*, „Roczniki Biblioteczne” 39, 1995, z. 1/2, s. 143-149.
- Rybandt S., *Sztuka książki kartuzów*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 203-206.
- Schlegel G., *Kopiści i pisarze, drukarze i donatorzy ksiązek kartuzji pod Rostokiem*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 91-104.
- Schmitz W., *Die Kartäuser und das Buch. Anmerkungen zu den Consuetudines*, „Bibliothek und Wissenschaft” 28, 1995, s. 95-110.
- Schonath W., *Bemerkenswerte Inkunabeleinbände der Klosterbibliothek Dettelbach*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1958, s. 288-291.
- Schreiber H., *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause. Die Handschriften und ihre Geschichte*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Beiheft 60. Leipzig 1927.
- Schreiber H., *Die Kartäuser als Bücherfreunde*, „Sankt Wiborada. Bibliophiles Jahrbuch für Katholisches Geistleben” 1, 1933, s. 16-21.
- Schreiber H., *Quellen und Beobachtungen zur mittelalterlichen Katalogisierungspraxis besonders in deutschen Kartausen*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Jahrg. 44, 1927, H. 1/2, s. 1-18, H. 3, s. 97-118.
- Schuch H., *Drangfale des Klosters Karthaus während der schwedisch-polnischen Kriege im 17. und 18. Jahrhundert. Nach dem Annales des Klosters*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 22, 1887, s. 31-69.
- Schwengel Georg [w:] *Altpreussische Biographie*, Hrsg. von Ch. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause, Bd. 2, Marburg/Lahn 1967, s. 656.
- Sczaniecki P., *Kartuzi*, [w:] *Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, Warszawa 1981, s. 121-141.
- Senoji Lietuviška knyga. Vilniaus Universitete (Leidiniu iki 1800 m. bibliografijos rodykle)* I, Vilnius 1959, s. 34-35, poz. 19.
- Sexauer D., *Frühneuhochdeutsche Schriften in Kartäuserbibliotheken. Untersuchungen zur Pflege der volkssprachlichen Literatur in Kartäuserklöstern des oberdeutschen Raums bis zum Einsetzen der Reformation*, Frankfurt am Main 1978.
- Sikora F., *O fundacji kartuskiej Jana Długosza*, „Kwartalnik Historyczny” 80, 1973, s. 872-885.
- Sipayłło M., *Wstęp*, [w:] *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, cz. 1 : XV w., oprac. T. Komender, s.13-52.
- Ślodka E., *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996.
- Smeets M., *De Bibliothek der Kartuziers van Roermond*, „De Maasgouw” 71, 1952, s. 61-63.
- Socha-Borzestowski B., *Kaszubskie dzieła w największym muzeum świata*, „Kaszëbë” 4 (6), 1957, s. 1, 6.

- Soder von Güldenstübbe E., *Archivalische Quellen, Bibliothek und Schriftsteller der Würzburger Kartause Engelgarten*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, Vol. 14, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 130), s. 71-85.
- Soenen M., *Les manuscrits liturgiques de la chartreuse de Scheut d'après une liste de 1551*, „Archives et Bibliothèques de Belgique” 49, 1978, s. 488-503.
- Sokołowska W., *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej 1939-1945*, Warszawa 1959.
- Soszyński J., *The oldest manuscript of the „Chronicle” of Martinus Polonus in Polish collections*, [w:] *Beiträge der Polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, Hrsg. J. Pirożyński, Kraków 1995, s. 191-195.
- Soszyński J., *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995, (Studia Copernicana XXXIV).
- Sowiński J., *Polskie drukarstwo*, Wrocław 1988.
- Spilling H., *Johannes Mickel - kartuz czy benedyktyn?*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 209-241.
- Sroka S. A., *Kartuzi w Lechnicy i ich kontakty z Krakowem*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 137-143.
- Sroka S. A., *Związki kartuzów spiskich z Polską w dobie średniowiecza. Z dziejów kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską*, [w:] *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. 4, pod. red. J. Machnika i I. Stawowy-Kawki, 1996, s. 41-56 = *Contacts of the Zips (Spisz) Carthusians with Poland in the Middle Ages*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, vol. 14, Salzburg 1997 (Analecta Cartusiana 130), s. 87-113.
- Staniszewski Z., *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1 (7), 1955, s. 192-214.
- Stankiewicz J., *Kartuzja gdańska*, Gdańsk 1962, (Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej XXX, Architektura, z. 2).
- Starnawski J., *Dwa inwentarze biblioteki franciszkanów inowrocławskich z lat 1669 i 1702*, „Ziemia Kujawska” 5, 1978, s. 197-224.
- Stasiewicz-Jasiukowa, *Onufry Kopczyński współpracownik Komisji Edukacji Narodowej. Studium o społecznej roli uczonego w Polsce Stanisławowskiej*, Wrocław 1987.
- Stiennon J., *La Bibliothèque et le Scriptorium de la Chartreuse de Liège des origines au XVIe siècle*, „Chronique Archeologique du Pays de Liège” 37, 1946, s. 58-64.
- Stopnie do rajy czyli traktat o sztuce modlitwy*, przedmowa, przekład i przypisy L. Zmaczyński, „Ateneum Kapłańskie” 329, 1963, s. 390-400.
- Stoś J., *Edycja traktatu Jakuba z Paradyża „Colloquium hominis ad animarum suam”*, „Studia Paradayskie” 6/7, 1996/1997, s. 203-242.
- Stoś J., *Jakuba z Paradyża teoria człowieka. Przykład ujęć antropologicznych kierunku „devotio moderna”*, „Studia Paradayskie” 3, 1993, s. 129-150.
- Stoś J., *Mistrz Jakub z Paradyża i „devotio moderna. Główne problemy refleksji filozoficzno-teologicznej Jakuba z Paradyża i ich związek z „devotio moderna”*, Warszawa 1997.
- Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 r. Wstępny raport o stanie wiedzy*, aut. B. Bienkowska [et al.], Warszawa 1994.
- Strehlke E., *Georg Schwengel's Chronik von Klobuczyn*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 2. Folge, Jg. 9, 1856, s. 249-262.
- Strehlke E., *Zum Andenken an den Prior des Karthäuser-Kloster Marien-Paradies bei Danzig*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 2. Folge, Jg. 9, 1856, s. 342-346.

- Strutyńska M., *Biblioteka bernardynów w Lubawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 9, 1986, s. 5-78.
- Strutyńska M., *Dzieje i stan obecny kolekcji inkunabułów pelplińskich*, „Studia Pelplińskie” 17, 1986, s. 319-344.
- Szafran P., *Gdańskie katalogi aukcyjne XVII i XVIII w.*, „Libri Gedanenses” 1, 1967 (druk 1968), s. 72-106.
- Szafran P., *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses” 1, 1967 (druk 1968), s. 55-68.
- Szandorowska E., *Biblioteka i pracownia introligatorska Braci Wspólnego Życia w Chełmnie. Próba rekonstrukcji*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 9, 1973, s. 265-285.
- Szorc A., *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565-1626*, Olsztyn 1998, (Suplement Hozjański. Seria Historyczna).
- Szostek I., *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, pod. red. J. Kłoczowskiego, t. 2, Warszawa 1975, s. 409-465.
- Szwejkowska H., *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław 1987.
- Szybka B., *Z dziejów biblioteki Sapiechów w Krasieczynie*, [w:] *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, pod red. S. Stępnia, Przemyśl 1995, s. 59-64.
- Ścibor E., *Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej*, Warszawa 1975.
- Ślaska K., *Funkcje książki w zakonie bernardynów w XVII w.*, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi” 13: *Kolekcje wyznaniowe*, 1992, s. 131-150.
- Świerk A., *Fragmenty piętnastowiecznego katalogu biblioteki wrocławskich dominikanów*, „Sobótka” 21, 1966, s. 540-556.
- Świerk A., *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze t. 8).
- Tarnowski A., *Losy zbiorów dzikowskich w latach II wojny*, „Tarnobrzskie Zeszyty Historyczne” 11, 1995, s. 48-54.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1 : *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1990, s. 282-286.
- Taylor A., *Book catalogues: their varieties and uses*, Suffolk 1986.
- Tesmer M., *Księgozbiór biskupa chełmińskiego Anastazego Sedlaga (1787-1856)*, Toruń 1996, praca magisterska, maszynopis.
- Tomczak S. B., *Biblioteka bernardynów w Poznaniu w latach 1656-1836*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 4, 1983, s. 401-422.
- Tondel J., *Biblioteka Zamkowa (1529-1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu*, Toruń 1992.
- Tondel J., *Eruditio et Prudentia. Die Schloßbibliothek Herzog Albrechts von Preußen. Bestandskatalog 1540-1548*, Wiesbaden 1998.
- Traugutt R., *Klasztor kartuzów i okolice Kartuskiej Berezy* [w:] R. Traugut, *Dokumenty, listy, wspomnienia, wypisy*, oprac. J. Jarzębowski, Londyn 1970, s.
- Tyszkiewicz E., *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymskokatolickich klasztorów w diecezji wileńskiej...*, „Teki Wileńska” 2, 1857, s. 231-276.

- Vaniš J., *Die Kartäuser in den Böhmischen Ländern*, Salzburg 1989 (Analecta Cartusiana N. S. 1), s. 105-112.
- Verschueren L., *De Bibliotheek-Catalogo der Kartuize S. Sophia te Vught*, „Historisch Tijdschrift” Jaarg. 14, 1935, s. 372-402, Jaarg. 15, 1936, s. 7-58.
- Wajda K., *Kasata zakonów i jej oddźwięk społeczny na Pomorzu w XIX w.*, „Studia Pelplińskie” 18, 1987, s. 95-109.
- Wajzner Z., *Losy bibliotek klasztornych w Gidlach, Mstowie i Wielgomłynach po dekreście supresyjnym arcybiskupa Warszawskiego Franciszka Malczewskiego*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 43, 1969, Nr 3-6, s. 131-136.
- Walde O., *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie*, Uppsala t. 1-2, 1916-1920.
- Warda K., *Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX w.*, „Studia o Książce” 15, 1985, s. 115-124.
- Warschauer A., *Mitteilungen aus der Handschriftensammlung des Britischen Museums zu London vornehmlich zur polnischen Geschichte*, „Mitteilungen des K. Preussischen Archivverwaltung” 13, 1909, s. 15-16.
- Wassermann D., *Dionysus der Kartäuser. Einführung in Werk und Gedankenwelt*, Salzburg 1996 (Analecta Cartusiana 133), s. 27-43.
- Ważnyński A., *Rys życia ś.p. X. Pawła Gieniusza*, Warszawa 1854.
- Wielgus S., *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990.
- Wielgus S., *Średniowieczna łacińskojęzyczna bibliistyka polska*, Lublin 1992.
- Wienand A., *Bedeutende Prioren in der Kölner Kartause (Werner Rolevinck 1425-1465)*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. von M. Zadnikar, Köln 1983, s. 244-245.
- Wienand A., *Bruno, ein Sohn des „heiligen Köln”. Eine Kurzbiographie*, [w:] *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche*, Hrsg. M. Zadnikar, Köln 1983, s. 203-214.
- Więckowska H., Pliszczynska H., *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955.
- Wilhelmi T., *Humanistyczna uczoność w kręgu kartuzji bazylejskiej*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 195-202.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, cz. I: Rękopisy 1-1875*, Kraków 1887-1881.
- Witkowski R., *Cisterciensia w zbiorach archiwalnych Georga Schwengla przeora kartuzji kaszubskiej*, „Nasza Przeszłość” 83, 1994, s. 309-311.
- Witkowski R., *Das Kartäuserkloster in der Hauptstadt des böhmischen Reiches. Die Cartusia Horti Beatae Mariae in Prag*, [w:] *Die Kartäuser und das heilige Römische Reich*, Bd. 2, Salzburg 1999 (Analecta Cartusiana 140), s. 1-34.
- Witkowski R., *Fragment z dziejów Provinciae Saxoniae. Kontemplacyjny klasztor kartuzów w hanzeatyckim mieście późnego średniowiecza*, [w:] *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, wyd. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 25-49.
- Witkowski R., *Moniales Cartusienses. Mało znany rozdział historii monastycyzmu*, „Publikacje Instytutu Historii UAM”, 21. „Scripta Minora”, 11, 1998, s. 157-174.
- Witkowski R., *Pierwsze fundacje zakonu kartuskiego na ziemiach polskich*, Salzburg 1993 (Analecta Cartusiana 62), z. 2, s. 29-189.
- Witkowski R., *Pierwsze lata kartuzji Sanctae Crucis w Berezie*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*, pod red. G. Błaszczyka i A. Kijasa, Poznań 1994, s. 137-145.

- Witkowski R., *Próba rekonstrukcji biblioteki kartuzji „Passionis Christi” w Legnicy*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 93-105.
- Witkowski R., *Some Remarks on the Charterhouse of Bereza Kartuska*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5. „Scripta Minora” 1, 1996, s. 271-279.
- Witkowski R., *Szkice z dziejów Kartuzji Bereskiej 1648-1831*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, VII 1995 (druk 1997), s.73-118.
- Witkowski R., *The charterhouse of Bereza Kartuska on the borders of carthusian world*, [w:] *Akten des II. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung in der Kartause Ittingen*, Ittingen 1995, s. 301-310.
- Witkowski R., *The Forgotten Carthusian Foundation of the King Wladislas Jagellon of Poland*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 21. „Scripta Minora” 11, 1998, s. 131-147.
- Witkowski R., *The Two Medieval Charterhouses in Zips and their Libraries*, [w:] *The Mystical Tradition and the Carthusians*, Vol. 10, Salzburg 1996 (Analecta Cartusiana 130), s. 45-70.
- Witkowski R., *Zarys dziejów historiografii kartuskiej*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 5. „Scripta Minora” 1, 1996, s. 201-248.
- Witkowski R., *Zarys dziejów kartuzji Domus Passionis Christi 1423-1548*, „Publikacje Instytutu Historii UAM” 21. „Scripta Minora” 11, 1998, s. 175-209.
- Wojtkowski J., *Kustosz warmiński - Tomasz Werner z Braniewa (zm. 1498) i jego księgozbiór*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 3 (73), 1961, s. 355-375.
- Wolny J., *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. Kazaniami gnieźnieńskimi*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, Warszawa 1961, s. 220, 176-179.
- Woycicki A., *Katolicka Akademia Duchowna w Piotrogradzie*, „Polski Kalendarz Piotrogradzki” 1, 1916, s. 55-62.
- Wyczawski H. E., *Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI-XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1975, s. 517-551.
- Wyczawski H. E., *Nowe*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985.
- Załęski St., *Czerwony Klasztor w Pieninach. Szkic historyczny*, Kraków 1880.
- Zawadzka K., *Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226-1810)*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa t. 2, 1975, s. 289-389.
- Zawadzka K., *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku*, Wrocław 1999 (Bibliotheca Wratislaviensia V).
- Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, opr. D. Kamolowa, K. Muszyńska, Warszawa 1988.
- Zielińska E., *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Kraśniku w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole 1995, s. 105-112.
- Zientara W., *Gotfryd Lengnich, profesor Gdańskiego Gimnazjum w latach 1729-1750*, „Rocznik Gdański” 49, 1989, z. 1, s. 149-163.
- Zientara W., *Gotfried Lengnich ein danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, Bd. 1-2, Toruń 1995-1996.

The first part of the document is a letter from the Secretary of the Board of Education to the Board of Directors of the University of the State of New York. The letter is dated January 15, 1875, and is addressed to the Board of Directors of the University of the State of New York. The letter discusses the progress of the Board of Education and the progress of the University of the State of New York. The letter also discusses the progress of the Board of Education and the progress of the University of the State of New York.

The second part of the document is a report from the Board of Education to the Board of Directors of the University of the State of New York. The report is dated January 15, 1875, and is addressed to the Board of Directors of the University of the State of New York. The report discusses the progress of the Board of Education and the progress of the University of the State of New York. The report also discusses the progress of the Board of Education and the progress of the University of the State of New York.

The third part of the document is a report from the Board of Directors of the University of the State of New York to the Board of Education. The report is dated January 15, 1875, and is addressed to the Board of Education. The report discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York. The report also discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York.

The fourth part of the document is a report from the Board of Directors of the University of the State of New York to the Board of Education. The report is dated January 15, 1875, and is addressed to the Board of Education. The report discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York. The report also discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York.

The fifth part of the document is a report from the Board of Directors of the University of the State of New York to the Board of Education. The report is dated January 15, 1875, and is addressed to the Board of Education. The report discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York. The report also discusses the progress of the Board of Directors of the University of the State of New York and the progress of the University of the State of New York.

SPIS ILUSTRACJI

- (s. 22) Insignia kartuzji kaszubskiej; sztych wklejany przez J. Schwengla na początku tomów *Apparatus ad annales*, Pelplin, ADP, Monastica, Kartuzy 6.
- (s. 27) Fragment tekstu z dzieła G. Schwengla *Apparatus ad annales Cartusiae Paradisi B.M.V.*, T.IV: 1589-1645, Gdańsk, BG PAN, ms 1311, k. 320.
- (s. 38) Sztych przedstawiający widok ogólny kartuzji kaszubskiej; wg rysunku B. Ranischa wykonał I. Saal, 1678, Pelplin, ADP, Monastica, Kartuzy 6, *Apparatus ad annales*, t. 2, po s. 84.
- (s. 46) J. Loriunus, *Commentaria in sapientiam*, Coloniae 1624, fragment karty tytułowej z zapiską własnościową Henryka Coffereua, Pelplin, BSD st. 20281.
- (s. 47) J. Lodovicus, *De veritate fidei Christianae libri V*, Basileae 1594. Karta tytułowa książki z biblioteki kartuzji kaszubskiej z zapiską własnościową Rutgera Rhüttena, Pelplin, BSD cim. 130.
- (s. 48) I. Simler, *De Republica Helvetiorum...*, Tiguri 1577. Karta tytułowa z zapiską własnościową Arnolda Meshoviusa i Henryka Coffereua, Pelplin, BSD cim. 415.
- (s. 50) M. Azpilcueta, *Commentaria in septem distinctiones...*, Romae 1581. Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Jana Dresanusa, Pelplin, BSD cim. 1549.
- (s. 57) I. a Jesu Maria, *Instructio novitiorum...*, Coloniae 1613, Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Konrada Facies, Pelplin, BSD st. 1381.
- (s. 60) H. de Herpf, *Cantici Cantorum mystica explicatio...*, Coloniae 1564. Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Henryka Scheffeniusa, Pelplin, BSD cim. 10214.
- (s. 61) B. Clarevallensis, *Opera omnia*, Antverpiae 1576, fragment karty ochronnej tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Hieronima Rozrażewskiego, Pelplin, BSD cim. 15083.
- (s. 62) P. Thyraeus, *Loca infesta...*, Coloniae 1598. Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Mikołaja Myloniusza, Pelplin, BSD cim. 1327.
- (s. 65) B. Fumo, *Summa aurea...*, Antverpiae 1583. Karta ochronna tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Filipa Adlera, Pelplin, BSD cim. 494.
- (s. 68) H. Rosselius, *Pymander Mercurii Trismegisti...*, Cracoviae 1585. Karta tytułowa z zapiską donacyjną Reinholda Heidenstaina dla biblioteki kartuzji kaszubskiej, Pelplin, BSD b. sygn.
- (s. 70) *Declaratio vera quibus de caussis Ordines Civitatis Gedanensis Serenissimo Principe ac ... Stephano Rege Poloniae...*, Gedani, 1577. Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Dorotę Rhode, Pelplin, BSD cim. 1078.
- (s. 75) J. Górski, *Animadversio, sive crusus...*, Coloniae 1586. Karta tytułowa z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez Stanisława Sokolowicza, Pelplin, BSD cim. 198.
- (s. 77) List przecora gdańskiego konwentu dominikanów Justyna Zapartowicza przesłany przecorowi kartuzji kaszubskiej Janowi Udalrykowi Ropfowi dnia 22 listopada 1642 r. wraz z podarowanym dziełem własnego autorstwa: *Discurs praedicabiles super Litaniis Lauretanis*, ADP, b. sygn.
- (s. 81) J. T. Klein, *Summa dubiorum circa classes quadrupedum et amphibiorum...*, Gedani 1743. Karta tytułowa tomu z zapiską poświadczającą dar książki dla biblioteki kartuzji kaszubskiej przez autora – Jakuba Teodora Kleina, Pelplin, BSD st. 15204.

- (s. 100) *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX.*, Pelplin, BSD rkps 319/82. Karta tytułowa.
- (s. 101) *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX.*, Pelplin, BSD rkps 319/82. Karta 48^v.
- (s. 102) *Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae] V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX.*, Pelplin, BSD rkps 319/82. Karta 51^v.
- (s. 272) Bereza Kartuska w roku 1861, rys. B. Podbielskiego, kopia z: T. Dołżański, *Dawny klasztor kartuzów w Berezie*, „Tygodnik Ilustrowany” 4, 1861, s. 64.
- (s. 278) Bereza Kartuska, plan klasztoru z kościołem i zabudowaniami towarzyszącymi 1: 1000, kopia z: A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, [T. 1], Warszawa 1980, s. 284.
- (s. 326) Kartuzja w Gidlach, widok ogólny, kopia z: P. P. Gach, *Les Chartreux en Pologne pendant l'époque de lumiere 1730-1830*, [w:] M. Früh, J. Ganz, R. Fürer, *Die Kartäuser im 17. und 18. Jahrhundert. Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung*, Ittingen 1988, s. 100.

Ilustracje wielobarwne:

1. Kartuzja kaszubska - weduta nieznanego autora (XIX w.), obraz olejny przechowywany na plebanii kościoła poklasztornego.
2. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), fasada zachodnia, stan z 1999 r.
3. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), widok od strony północno-wschodniej. Widoczny fragment zamurowanego przejścia z kapitułarza do małego krużganka, stan z 1999 r.
4. Kartuzy, zabudowania poklasztorne, refektarz, (XIV/XV w.), stan z 1999 r.
5. Kartuzy, zabudowania poklasztorne, dawny erem „P”, (XIV/XV w.), stan z 1999 r.
6. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), wnętrze z widokiem na wschód, stan z 1999 r.
7. Kartuzy, kościół poklasztorny, (XIV w.), wnętrze z widokiem na zachód, stan z 1999 r.
8. Kartuzy, kościół poklasztorny, ołtarz główny, (XVII w.), stan z 1999 r.
9. Kartuzy, kościół poklasztorny, Złota Kaplica, gotycki ołtarz z 1444 r., stan z 1999 r.
10. Kartuzy, kościół poklasztorny, stalle, (XVII w.), stan z 2000 r.
11. Kartuzy, kościół poklasztorny, tron celebrysa, (XVII w.), stan z 1999 r.
12. Św. Brunon, olej, (XVIII w.), obraz w zakrystii kościoła poklasztornego w Kartuzach.
13. *Biblia Sacra*, Paris 1642, Pelplin, BSD st. 20399-20405. Widoczne charakterystyczne sygnatury biblioteki kartuzji kaszubskiej (Krzyż równoramienny i numery).
14. L. Surius, *De probatis sanctorum...*, Coloniae 1576, Pelplin, BSD cim. 10155-10160. Woluminy podarowane w 1597 r. bibliotece kartuzji kaszubskiej przez wizytatora Hectora Hoen Vitensis.
15. D. Carthusianus, *Enarrationes in Scripturam Sacram*, Coloniae 1533, górna okładzina, Pelplin, BSD cim. 10306. Egzemplarz przechowywany w bibliotece „Raju Maryi” pochodzący z księgozbioru Samuela Schelwiga.
16. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549, Pelplin, BSD cim. 10370. Na grzbiecie widoczne charakterystyczne sygnatury biblioteki „Raju Maryi” I. 82.
17. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549, Pelplin, BSD cim. 10370, górna okładzina.
18. J. Spiegel, *Lexicon iuris civilis...*, Basileae 1549, Pelplin, BSD cim. 10370. Fragment oprawy, plakietka z przedstawieniem Chrztu Chrystusa.
19. M. Mantova, *Commentaria 7 repetitiones...*, Venetiis 1540, Pelplin, BSD cim. 15152. Charakterystyczna oprawa z biblioteki „Raju Maryi” ze złotym supereklibrisem *C[artusiae] P[aradisi] M[ariae]*.
20. M. Mantova, *Commentaria 7 repetitiones...*, Venetiis 1540, Pelplin, BSD cim. 15152. Widoczne sygnatury biblioteki kartuzji kaszubskiej I. 15.
21. Bereza Kartuska, rysunek Napoleona Ordy, litografia, kopia z: N. Orda, *Album widoków Gubernij Grodzieńskiej, Wileńskiej, Mińskiej...*, Warszawa, Litografja Maksymiliana Fajansa 1876, rys. [7].
22. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), fasada, stan z 2000.
23. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), widok od północnego zachodu, stan z 2000.
24. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), widok od strony południowej, stan z 2000.
25. Gidle, kościół pokartuski, ołtarz główny (XVIII w.), stan z 2000.
26. Gidle, kościół pokartuski, ołtarz św. Brunona (XVIII w.), stan z 2000.
27. Gidle, kościół pokartuski, stalle (XVIII w.), stan z 2000.
28. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), ambona, stan z 2000.
29. Gidle, kościół pokartuski (XVIII w.), brama główna, stan z 2000.
30. Gidle, kościół pokartuski, zakrystia, meble - XVIII w., stan z 2000.
31. Częstochowa, Muzeum Archidiecezjalne, antyfonarz kartuski z Gidel z 1757 r., b. sygn.
32. *Missale Cartusienis*, Favras 1680, górna okładzina, Gidle, Archiwum Parafialne, b. sygn.
33. Częstochowa, Muzeum Archidiecezjalne, b. sygn., oprawa rękopiśmiennego antyfonarza kartuskiego z Gidel, plakietka z przedstawieniem *Matki Boskiej Siedmiobolesnej*.
34. Opis stanu kościoła i zabudowań klasztornych kartuzji gidelskiej z 1832 r., fragment z zapiską dotyczącą książek, nie foliowane, Gidle, Archiwum Parafialne, teczka akt za lata 1789-1850, b. sygn.
35. Valdemossa, dawny klasztor kartuzów, przeorat, biblioteka, stan 1998.
36. Valdemossa, dawny klasztor kartuzów, przeorat, biblioteka, stan 1998.

INDEKS NAZWISK

(Nie obejmuje autorów cytowanej w przypisach literatury, bibliografii oraz aneksów)

- Abelly Ludwik 351
Abraham a Sancta Clara 87, 298
Achéry Jean Luc d' 87
Actuarius Jan 352
Adenau Jan Jerzy 243
Adler Filip 65
Agricola (Huismann) Rudolf 184
Ajschylos 186
Alanus de Rupe 142, 144
Albergatus Nicolaus 56
Albert de Sternberg 337
Albert Wielki 171, 283, 297, 336, 350
Albertus Magnus zob. Albert Wielki
Albin Johann 160, 179
Alectorius Ludwig 347
Aleksander z Hales 175
Alenstein, min. pruski 255
Alfaura Joaquin 197, 373
Alvarez de Paz Diego 181, 297, 349, 354
Alvarez Manuel 83, 185
Ambroży św. 51, 69, 143, 164, 173
Amerbach Jan 11, 141, 164, 194, 249, 296, 301, 317
Andreae Jan 150
Andrysiowic Łazarz 220, 295
Angermeier Andreas 161
Angermeier Elisabeth 161
Anisson Laurentius 163
Antonin z Florencji 344-345
Anzelm z Cantenbury 179
Appian z Aleksandrii 198
Aquila Prosper de zob. Prosper de Aquila
Archdekin Ryszard 299, 337, 338, 350
Arias Benito (Montanus) 170
Aribex Nicolaus 73
Arnaud Laurentius 163
Arnold de Villanova 202
Arystoteles 47, 183, 184, 248
Ascensius Badius 85
Atticus Titus Pomponius 183
Augustyn św. (Augustinus Aurelius) 47, 87, 133, 140, 143, 173, 179, 310, 345, 356
Avicenna (Abu Alia! Husein Ibn Sina) 202, 248
Azor Juan 176, 282, 298
Azpilcueta Marcin 175, 298

Bac Govaert 140, 142
Bacon Francis 108
Badius (Ascensius) Iodocus 162
Balsam Kasper 214
Banér Aksel 36
Bańkowski Piotr 316
Barbosa Agostino 163, 192
Barnim III 13, 30
Baroniusz Cezar 163, 197, 217, 224
Barrow Issak 205
Barry Paul de zob. Paul de Barry
Bartholomaeus de Unkel 140
Bartłomiej de S. Concordio 145, 191
Bartnicki Michał 230, 242
Bartochowski Andrzej 230
Bartoszewicz J. 319
Basse Nicolaus 160
Bator Iwona 15
Baumgart Konrad 123
Bayer Joachim 243
Bazyli Wielki 172
Becanus Martinus (van der Beck) 160, 178, 299

- Beda Venerabilis 87, 145
 Behem Franz 160
 Behem Kasper 160
 Behmen Gaspar 205
 Behrendt Franciszek 151
 Belfer Nicolaus 301
 Bellarmin Robert 134, 159, 171, 177, 190, 198, 213, 297, 299, 336, 352
 Beller Jan 348
 Bellovacensis Wincenty (z Beauvais) 145, 198
 Bergamo Piotr 175
 Berger Mikołaj 90, 241
 Bergman Korneliusz Jan 120
 Bernard z Clairvaux 133, 143, 174, 188, 247, 336
 Bernardinus de Bustis 119
 Bernardyn ze Sieny 143
 Berti Giovanni L. 302
 Bertling 260
 Beyerlinck Laurentius 72, 85, 190, 300
 Bibaut Wilhelm (Guilielmus) 72, 248, 301
 Bidermann Jacob 187
 Biel Gabriel 144, 175, 189
 Bielski Jan 209
 Bienkowska Barbara 18, 43, 94, 153
 Bigne Marguarinus de la 84, 119, 172
 Bilig Ferdynand 283-284
 Bilstein Jan 37, 78-79, 86, 97, 154, 226, 253, 311, 320, 338, 357
 Binius Severin 192
 Binsfeld Kasper 243
 Birckmann Arnold 159
 Bischof Jan 67, 118, 150
 Bischof Piotr 150
 Biskupski Teofil 230
 Bladus Antonius 165
 Blarer Adam 92
 Blois (Blozjusz) Ludwik 182, 350
 Bobrowski Florian 304
 Bochhorn Szymon 222
 Bock Magnus 54
 Bodanowicz Józef 283, 338
 Bogdanowicz Józef zob. Bodanowicz Józef
 Bolland Jean 197
 Bona Giovanni 182, 199, 297, 301, 349
 Bonawentura św. 127, 133, 143, 171, 174, 188, 247
 Bonhomme Matthias 163
 Bonifacy VIII, papież 145, 192
 Borawska Teresa 28, 37, 142, 147
 Böttinger Henryk z Płoni 240, 241, 242
 Borzestowski-Socha Bronisław 260
 Bossuet Jacques 303
 Boussen Herman 53, 92, 243
 Brahe Eryk 55
 Brandt Wawrzyniec 243
 Branicki Władysław 318
 Brant Sebastian 249
 Braun Melchior 49
 Brébeuf Jean 312
 Brundelsheim Conradus de zob. Konrad de Brundelsheim
 Brunner Karol 243
 Bruno (Bruni) Vincenzo 337, 349
 Brunon św. 11, 13, 30, 42, 53, 55, 73, 136, 161, 193, 239, 273
 Brunswig Hieronim 202, 248
 Brynda Maria 16, 19
 Brzostowski Konstanty 283, 285
 Budlewski Stanisław 230
 Busäus Johann 294, 347
 Busenbaum Herman 176, 298, 350
 Bustis Bernardinus de zob. Bernardinus de Bustis
 Bzowski Stanisław (w zakonie Abraham) 197, 217, 224, 245
 Caesarius Jan 92
 Calabrensis Andreas 141
 Calderinus Jan 145, 148, 191
 Calenius Gerwin 159, 189, 195, 248
 Calepio (Calepinus) Ambrogio 186, 353
 Canisius (Kanizjusz) Piotr 159, 173, 353
 Cantipratensis Thomas 147
 Caracciolus Robert 52, 143, 147
 Caraffa Wincenty 223, 297
 Caramuel de Lobkowitz Juan 176
 Carpentarius Georg 96
 Caussin Mikołaj 184
 Cellarius Andrzej 229
 Cervus (Jelonek) Jan 355
 Cezary Franciszek 220, 246
 Chapevalli Jan 55
 Chevallionius Claudius 347
 Chodani Jan Kanty 303
 Cholinus Maternus 73, 159, 173, 195, 204, 214, 224, 347
 Cholinus Peter 188
 Cicero (Cyceron) Marcus Tullius 47, 165, 183, 248
 Claude de Marne 160
 Cleyn Joannes 163
 Cofferen Henryk 45-46, 48-49, 51, 59, 82, 88, 114-115, 122, 125, 247, 281-282, 284
 Cofferen Johaann 45
 Coler Jan 55, 85
 Collijn Isaak 258
 Columbus Jan 56
 Comestor Piotr 171
 Condillac Etienne 304
 Contzen Adam 159, 160, 178, 184
 Cornelius a Lapide zob. Korneliusz a Lapide
 Cosmerovius Mathaeus 165
 Costen (Kostka) Andrzej 230
 Coster Franciszek 63, 189, 353, 354
 Coster Henryk 337
 Covarrubias y Leyva Diego 192

Indeks nazwisk

- Cramoisy Sebastian 162, 295
Crange Jan 44, 54, 148, 149, 241
Crith Johann 49, 159, 294
Crombach Herman 198
Cubrzyńska-Leonarczyk Maria 16, 19
Curicke Reinhold 136, 245
Cyrians Ludwik 336
Czapla Brunon 26, 64, 266
Czaplewski Paweł 24, 29, 39-40, 52, 120, 137, 233, 253, 266
Czapski Walenty Aleksander 246
Czarnecki Zygmunt 361
Czapel Mikołaj 126
Czerski Stanisław 304
- Damalewicz Stefan 87, 246
Danielski Wojciech 343
Daubmann Jan 216,
David Mathaeus 183
Dąbski Stanisław 251
Decimator Henricus 186
Decius Filip 191
Demostenes 183
Derwanzt Chrystian 120
Desiderius Jan 243
Dessin Vicco 242
Deterchus Jan 30
Deutz (Deutsch) Chrystian 288
Diderot Denis 108
Dietenberger Johann 169
Dilger Arnold 211
Dionizy Areopagita 194
Dionizy Kartuz (Dionisius Ryckel Cartusianus) 71, 124, 143, 171, 193, 194, 301, 351, 373
Dioskurides 203, 248
Długosz Jan 58, 87, 88, 109, 209, 245
Dobrowolski Kazimierz 311
Dogiel Maciej 87, 224, 245
Donatus Aelius 185
Dorękowski Jan 72
Dorlandus Piotr 195, 246, 373
Dorn Marcin Eberhard 225
Dreger Fryderyk 245
Dresanus Jan 49, 50-51, 59, 82, 83
Drews Jan 212, 222
Drexelius Jeremiasz 181, 221, 297, 336, 350
Driest Jan Fryderyk 225
Družbicki Kasper 212, 221, 223
Drzewicki Maciej 34
Dudleus Georg 73
Duellius Rajmund 210
Duns Szkot Jan 144, 150, 217
Dupuys Joannes 348
Durand Laurentius 163
Durand Wilhelm 144, 191
Dworzecki Jan 304
Działyński Jan 229
Działyński Tytus 260, 261, 317-318
- Eder Wilhelm 161
Eder Wolfgang 161
Eggstein Heinrich 139
Eick Franciszek, ab 52
Eler Heinrich 129
Elert Piotr 84
Elzewir Ludwik 163
Elzewirowie (rodzina drukarzy) 183
Emmerscheidt Petrus 52
Emser Hieronim 169
Engel Ludwik 300
Engelgrave Henryk 299
Epifaniusz św. 355
Erazm z Rotterdamu 69, 173-174, 187, 352
Ertel Anton Wilhelm 199
Escobar y Mendosa Antonio 176, 337, 350
Estienne Henri 162
Estienne Robert 162
Euclides 205
Eurypides 187
Ezop 186
- Faber Matthias 190
Fabian de Falco 295
Fabiani-Madeyska Irena 24
Fabrycusz Paweł 84
Facies Konrad 57
Falco Fabian de zob. Fabian de Falco
Falke Teodor 120
Falkowska Joanna 332
Fankidejski Jakub 266
Farinacci Prospero 191
Fendrich Wawrzyniec 39, 79, 86, 97, 154, 253, 311
Ferraris Lucius 300
Ferrerius Wincenty 143, 188
Feuchtius Jacob 353
Ficinus Marsilius 202, 248
Fijałek Jan 127, 265
Filesac Jan 282
Filipowicz Polikarp 284
Flach Martin 161
Flawiusz Józef 199, 200
Florentinus Antonius zob. Antonin z Florencji
Foecher Jan 308
Foerer Laurentius 299
Fonseca Pedro da 184
Forner Fryderyk 282
Forstenau Mateusz 240
Förster Jerzy 84, 85, 154, 210, 220, 223, 353, 354
Förster Kasper 85, 154
Fredeck Jakub (lub Jan) 89, 90, 131
Frellonius Joannes 347
Frey Jan 338
Friessem Johann Wilhelm I 159, 294
Friessem Johann Wilhelm II 159, 294
Fritsch Jerzy Franciszek 222
Froben Hieronim 164

- Froben Johannes 47, 69, 164
 Frois Ludwik 199
 Froschauer Christoph 164
 Frydrychowicz Romuald 24, 266
 Fuchs Leonard 352
 Fust Johann 139
- Gaca-Dąbrowska Zofia 316
 Gach Piotr Paweł 276, 314, 328
 Gadomski Piotr 230
 Galileusz 204
 Gambilionibus Angelus de (de Aretio) 151
 Garnefeld Georg 56
 Garwoliński Tomasz 256
 Gast Jan 121
 Gawiński Kajetan zob. Kainko Edward
 Gebhard Bernard 338
 Geiler Johann 71, 189
 Gemma (Frisius) Reiner 204, 205
 Gerard de Harderwyck 140, 145, 184
 Gerend Michał (w zakonie Brunon) 53, 92, 244, 308
 Gerson Jan 90, 136, 144, 180, 336, 356
 Gerwazy, przeor kartuzji Mont-Dieu 238
 Geschkau Kasper 35, 72
 Gieniusz Paweł 274, 280, 286, 309, 310, 318, 319
 Gieysztor Jakub Kazimierz 318
 Giuntów (firma) 165
 Glaser Anna 19
 Glemma Tadeusz 29, 256-257, 263
 Głombowski Karol 152, 238
 Godlewski Franciszek 303
 Godlewski Michał 305
 Golański Filip Nareusz 303
 Goldtman Mikołaj 205
 Golembowski Mikołaj 230
 Gorran Mikołaj 170-171
 Goślicki Wawrzyniec 67
 Götz Mikołaj 140
 Górnicki Łukasz 209
 Górski Jakub 74, 224
 Grabowski Adam 332, 358, 360
 Gracjan (Flavius Gratianus), cesarz 173
 Gracjan 191
 Graeve Jan 51
 Graeve Kasper 51
 Gralath Daniel mł. 72, 80
 Gralath Daniel st. 72, 80
 Granatensis Ludovicus zob. Ludwik z Granady
 Grądzi Józef 311
 Gretser (Gretsch) Jakob 160, 178, 185, 354
 Gronkowski Ignacy 309
 Groote Geert 180
 Grube Georg 225
 Grundt J. 121
 Grüninger Johann 161
 Gruys Albert 193
- Gryphius Sebastian 347
 Grzegorz IX, papież 130, 145, 191, 248
 Grzegorz Wielki, papież 143, 164, 173, 174
 Grzegorz z Biskupca 90
 Grzegorz z Nazjanu 173
 Grzeszewski Jan 40, 231
 Guarinus Thomas 347-348
 Guevara Antoni 136
 Guicciardini Francesco 200
 Guigo I z Chastel 89, 90, 117, 193, 236, 248, 301
 Guigo II 238
 Guillemot Wilhelm 85
 Guillielmus de Hiperegia 121
 Gülfferich Hermann 160
 Günther Otto 127
 Gurlicki Jakub 230
 Gustaw Adolf, król Szwecji 36
 Gutenberg Johann 93, 139, 151, 160, 264
 Guzowski Jan 256
 Gymnich Johann 159
- Haan Melchior 165, 295, 298
 Haasen Marcin 92, 244, 357
 Hack Justus 73
 Hacki Jan Franciszek 213, 221, 222
 Hacki Michał Antoni 214, 215, 222, 251
 Haefen Benedictus van 182, 297
 Hagen Johannes (de Indagine) 135, 196, 247, 373
 Hänlin Gregor 161, 294
 Hannenberg Gotfryd 214, 221
 Hansaeus René 301
 Harderwyck Gerardus de zob. Gerard de Harderwyck
 Hartknoch Krzysztof Jan 109, 210, 211, 224, 245
 Hartmann Gotfryd 219, 220
 Haseman Andrzej 97
 Hasse Jan 79, 263, 266
 Heidenstein Reinhold 67, 69, 216
 Heinrich Egger von Kalkar 373
 Hennenberger Kasper 210, 245
 Henning Peter 159
 Henricpetri Sebastian 85, 164, 190, 348
 Henricus de Hassia zob. Henryk z Hesji
 Henricus de Oyta zob. Totting Henryk z Oyty
 Henryk z Hesji 126, 132, 135
 Henryk z Lidzbarka 242
 Heptner Kaspar 310
 Herbut Jan 355
 Herodot 160
 Herolt Johann 64, 143, 150, 188,
 Heweliusz Jan 78, 79, 204, 218, 251
 Hezjod z Halikarnasu 186, 200
 Hierat Anton 159
 Hieronim św. 32, 131, 132, 133, 164, 173
 Hildebrandt Augustyn 266
 Hintz Georg 72

Indeks nazwisk

- Hirsch Teodor 260
Hoen Hector 52
Hoffman Jan 310
Hoffmann Nicolaus 160
Hogg James 13, 95, 329
Hohenheim Theophrast von zob. Paracelsus
Homer 186
Honter Jan 204, 355
Horacy 187
Hoveman Mateusz 52, 54, 147
Hozjusz Stanisław 213, 26
Huberti Henryk 243
Hues Robert 204
Hugo z Saint-Cher 171
Hugon od Św. Wiktora 179
Hultzbach Matthias 92
Hünefeld Andrzej 85, 212
Hünefeld Johann 78
Husner Georg 141, 161
- Innocenty III, papież 132
Ireneusz, bp Lyonu 17
Isokrates 183
Isopedius Siguardus 73
Isselt Michał 200, 218
Izydor z Seville 174
- Jakub de Voragine 164, 188, 296
Jakub le Grand 52, 149
Jakub z Braniewa 63
Jakub z Paradyża 126, 127, 131, 133, 135, 239, 247, 265, 373
Jakubowicz Maksymilian 304
Jan a Jesu Maria (Juan de San Pedro y Ustarroz) 57, 63, 182, 198, 284, 297
Jan a Vladislao 219
Jan Chryzostom 173, 193
Jan de Cartagena (z Kartageny) 189
Jan Kazimierz, król Polski 209, 250
Jan z Damaszku (Damasceński) 355
Jan z Kwidzyna (Joannes Marienwerder) 135, 263
Jan z Różęcina 23, 30, 31
Jan z Wąbrzeźna zob. Fredeck Jakub
Janidło Jakub 211
Jansen Cornelius st. 83, 171
Jansenius Jan 64
Janssonius Jan 64, 151
Januszowski Jan 209, 211, 220, 295, 353, 354
Jaworski Stanisław 217
Jeremias II Tranos, patriarcha Konstantynopola 74
Joannes de Indagine zob. Hagen Johannes
Johannes de Indagine zob. Hagen Johannes
Johannes de Lapide 373
Jonasz z Hildesheim 132
Jordan Joachim 64, 151
Jordanus de Quedlinburg 135
Jovius Paweł 201
- Jugowski Jan Kazimierz 63
Juliusz Cezar, cesarz rzymski 200
Jundziłł Stanisław 304, 309
Justynian 190, 337
- Kadau Bruno 243, 309
Kainko Edward (Kajetan Gawiński) 303
Kalckhoven Jost 160
Kamiński Dionizy 311
Kamolowa Danuta 128
Kannengiesser Jan 242
Karkucińska Wanda 15
Karol XII, król Szwecji 252
Karp Mateusz 336
Karpiński Szymon 230
Karweyse Jakub 263
Karkowicz Franciszek 230
Kaspari Karol Johann 210, 225
Kawecka-Gryczowa Alodia 69, 142
Keerbergius Johann 163
Keller Szczepan 258
Kempini Szymon 354
Kerkering Dietrich 252
Kessler Mikołaj, drukarz bazylejski 141, 164
Kessler Mikołaj, kartuz z Buxheim 351
Kinckius Johann 159, 347
Kircher Atanazy 202, 204
Klein Jakub Teodor 72, 79, 80, 105, 203, 218, 220, 251
Klemens Aleksandryjski 172
Klemens V, papież 145
Kluk Krzysztof 304, 309
Knapski Grzegorz 215
Koberger Antoni 67, 141, 144, 147, 150, 161, 345
Koch Laurentius 63
Koch Wilhelm Daniel Joseph 287
Kochanowski Jan 354
Kochel Kasper 331
Kochowski Aleksander 339
Koelhoff Johann 141
Köhne-Jaski Aleksander 120
Komeński (Komeniusz) Jan Amos 186, 215
Komorowski Ignacy 331
König Mikołaj 239
Königsfeld Kornel 243
Königswald Jan 240
Konrad de Brundelsheim 140, 143, 147
Konrad Paweł 354
Konrad von Haimburg 310
Korezyński Michał 303
Kordecki Augustyn 211
Korneliusz a Lapide 115, 162, 171
Korotajowa Krystyna 69
Kossakowski Jan Nepomucen 285
Kostka Jan 229
Kostka Jan 61
Kostka Stefan 230

- Kowalkowski Alojzy 24, 29, 40, 79
 Kowalski dominik 309
 Kowalski Maciej Krzysztof 232
 Krajewski Gotfryd 243
 Krajewski Jan 230
 Kramer Daniel 211, 224, 245
 Krantz Albert 200
 Krasinski Jan 251
 Krays Erazm 92
 Krebs Johannes 195
 Kreutzen Karol 222
 Krol Stanislaw 312
 Kromer Marcin 67, 109, 209, 245
 Krzesimowski Antoni Andrzej 213
 Krzykowski Innocenty 308
 Kujot Stanislaw 24, 266
 Kuncze Blasius 54, 132
 Kuntze Edward 316
 Kupisz Lukasz 221
 Kurczewski Jan 276, 280, 290
 Kürner Johann Jakob 165, 295, 348
 Kurtius Anthelm 338
 Kwiatkiewicz Jan 213, 217, 222, 223

 Landsberg Johannes Justus 57, 195, 248, 351, 373
 Lange Mikołaj 241
 Lanssonius Jan 348
 Latomus Sigmund 160
 Layman Paulus 176
 Le Masson Innocenty 163, 196, 246
 Lehmann Edgar 32
 Lehmann Paul 12
 Lelewel Joachim 110
 Lengnich Gotfryd 109, 210, 211, 212, 220, 224, 245, 251
 Leonard de Utino 143, 188
 Leonard Fredericus 348
 Lessius Leonard 177, 282
 Leszczyński Stanislaw, król Polski 214
 Leysser Cornelius 347
 Liebenwald Antoni 241
 Liedtke Antoni 266, 267
 Lilienthal Michał 212, 224
 Linde Samuel Bogumił 333, 344, 345, 355, 359, 360-362, 363
 Lineusz Karol 80
 Lipp Balthasar 160
 Lisner Józef 260, 261
 Lisowski Stanislaw 84
 Liszkowski Wojciech 283
 Liwusz 200
 Lniski Jan 231
 Lob Mikołaj 221
 Lochner Christoph 161
 Loesberg Wilhelm 243
 Lombard Piotr 131, 133, 144, 171, 174-175
 Lorenz Sönke 179, 180

 Lorichius Jodoc 179, 351
 Lorinus Ioannes 49
 Loss Henryk 218
 Loyola Ignacy św. 158, 181, 194, 222, 296, 344
 Lubietowski Jan 231, 338
 Lubomirski Stanislaw 218,
 Ludolf z Saksonii 171, 193, 194, 296, 344, 373
 Ludwik XIII, król Francji 184
 Ludwik z Granady (Granatensis) 64, 91, 159, 182, 189, 299, 336, 349, 353
 Luter Marcin 169
 Lyon Karol 243

 Łącki (Simplicjusz) Felix 213
 Łącki Franciszek 63
 Łęczycki Mikołaj 212, 305
 Łodyński Marian 328
 Łubieński Stanislaw 245

 Mabillon Jan 199, 245
 Maciejowski Wacław Aleksander 317-319
 Magnus, książę Meklemburski 242
 Mahr Piotr 243
 Mahr Piotr 92
 Mai Paul 19
 Malczewski Franciszek 332, 358
 Maldonat Jan 171
 Maleczyńska Kazimiera 18
 Małyszewicz Paweł 319
 Mann Johann Jakob 295
 Manrique Angel 199
 Manttioli Pietro Andrea 203, 248
 Manutius Aldus 165, 187
 Manutius Paulus 165, 183
 Marchand Jakub 221
 Marcin Polak (z Opawy) 126-127, 134-135, 145, 148, 161, 191, 261
 Marcin z Pyzdr 64, 150, 247
 Marcin z Trzemeszna 91, 243
 Marcinowski Antoni 295
 Marian Juan 200
 Markowski Wojciech 65
 Marne Claude de zob. Claude de Marne
 Marx Jan 243
 Mateusz z Krakowa 128, 132, 135, 144
 Mauer Jerzy 120
 Maurus Sylwester 302
 Mayer Johann Baptista 165, 295, 348
 Mechtyla św. 126, 134
 Mefret 143
 Melanchton Filip 185, 204
 Mensinck Bernard 243
 Mentelin Johann 139
 Merian Mateusz 229
 Merula Paweł 205
 Meshovius Arnold 48
 Mesmes Klaudiusz de 74, 250
 Messana Franciscus a 83

- Metius Adrian 302
 Michał z Pragi 196
 Middendorp Jakub 201, 301
 Miechoviensis Justinus zob. Zapartowicz Justyn
 Mikołaj de Tudeschis 145, 148, 191
 Mikołaj z Liry 132-133, 135, 170-171
 Mikołaj z Mościsk (Mościcki) 216, 354
 Mikołaj z Turynгии 121, 135
 Milkau Józef 18, 25, 36, 40-41, 79, 83, 88, 97-99, 103, 106, 108-110, 136, 138, 142, 152, 168-170, 172, 175, 179-182, 190-191, 193-194, 196, 204, 209, 218-219, 227, 242-243, 264, 265
 Minzler de Kolof Wawrzyniec 212, 223
 Młodzianowski Tomasz 213, 216, 221
 Modzelowski Jan 84
 Möller Arnold 302
 Mones Franciszek 71
 Morawski Jan 221
 Morotius Karol Józef 56
 Mott Herman 187
 Mroczkowski Jan 311
 Muguet Franciscus 162
 Müller Israel 212
 Muszyńska Krystyna 128
 Mylius Arnold 299
 Myliusowie (rodzina) 159
 Myloniusz Mikołaj 61, 62
- Nadasi Jan 165, 297
 Nadolny Anastazy 18, 268
 Neander Nicolaus 73
 Neubauer Antoni 265
 Neuhauser Walter 90
 Neuss Melchior von 160, 347
 Nicolaus de Burg 134
 Nicolaus de Lyra zob. Mikołaj z Liry
 Nicolaus de Thuringia zob. Mikołaj z Turynгии
 Nidecki Andrzej Patrycy 67
 Nider Ioannes 139, 144
 Niemcewicz Julian Ursyn 276, 279, 288
 Nieremberg Juan Eusebio 181, 297
 Niesiecki Kasper 109, 211, 230, 246
 Ningl Lambert 35, 37, 49, 74, 82, 83, 97
 Nir Roman 127
 Nivellius Sebastian 162
 Nopp (Nopius) Johann 45
 Nutius Martinus 163
- Octavianus August 187
 Oelhavius Mikołaj 218
 Ogier Karol 74, 229, 250
 Ograbiszewski Ignacy 258,
 Ohilewicz Pachomius 284
 Ohm-Januszowski Ferdynand 216, 354
 Okoniewski Stanisław Wojciech 266, 268
 Oleska Zuzanna (z d. Przerębska) 327, 331
 Oliński Piotr 54
- Opatowski Adam 283
 Opichal Jodoc 308, 337
 Opichal Sebastian Jan 337
 Oporinus Jan 47, 164, 348
 Origenes 85, 162, 172
 Osieglowski Janisław 32, 126
 Osorius Jan 189
 Ostrowski Stanisław 221
 Oswald vom Herzen (de Cordis) 90
 Owen Jan 187
 Owidiusz 187, 248
- Pabich Franciszek 69, 120, 121
 Pac Pomarnacka Magdalena 111
 Pachnowski Augustyn 311
 Pacius Juliusz (a Beriga) 191
 Paderewski Mateusz 312
 Pafraet Richard 140, 142
 Palladio Andrzej 205
 Palthenius Zacharias 160
 Pampowski Andrzej 69, 247
 Panormitanus zob. Mikołaj de Tudeschis
 Paracelsus (Thephrast von Hohenheim) 202
 Parnowska Marta 16
 Pasięka Franciszek 275, 277, 281, 288, 292, 310-311, 331, 357
 Pastorius Joachim 209-210
 Paterson Daniel 211
 Paul de Barry 181, 296
 Paweł V, papież 217
 Paweł z Rusdorfu 240, 241, 242
 Pawłowski Daniel 213
 Pelbart z Temeszwaru (Pelbartus de Themeswar) 51, 161, 175, 188
 Perlbach Max 258
 Perna Peter 164
 Peschen Angela 45
 Peschke Kazimierz 312
 Petrarka Franciszek 184
 Petreius Theodor 53, 159, 193, 195, 196, 246, 301, 373
 Petrus in Altis de Olpe 147
 Petrus Suecus 119
 Photoski Jerzy Albert 231
 Piasecki Franciszek 339
 Piasetzki Karol 231
 Pidtypczak-Majerowicz Maria 106
 Pieczora Michał 311
 Piekarski Kazimierz 266-267
 Pinder Moritz Eduard 257-258
 Piotr de Aquila (Scotellus) 144
 Piotr de Riga (z Reims) 133
 Piotr z Dusburga 210
 Piotrkowczyk Andrzej 354
 Plantin Krzysztof 47, 83, 163, 170, 189, 197, 295, 348, 352
 Plastwig Jan 220
 Plati Hieronim 336, 350

- Płaskowski Fabian Franciszek 251
 Pliniusz (Caius Plinius Caccilius Secundus, Młodszy) 183
 Pliniusz (Caius Plinius Secundus Maior, Starszy) 55, 164, 183, 199, 200
 Plutarch z Cheronei 71, 200
 Poggio Francesco 56
 Pohl Jędrzej 303
 Polanco Ioannes 175
 Pollaschek Franciszek 303
 Polyphem König Felix 106
 Pomerius Julian 188
 Pontanus Jan Isaak 204
 Popowska Maria 276, 287, 292, 312, 316
 Porębski Stanisław A. 127
 Poszakowski Jan 214
 Potkowski Edward 136
 Potocki Stanisław 333, 344, 345, 359, 362
 Powodowski Hieronim 214, 221
 Poznańczyk Piotr 217
 Praetorius Mateusz 210, 222
 Prątnicki zob. Szulc-Prątnicki Tomasz
 Preuss Georg 58
 Prosper de Aquila 88
 Pusławski Stefan 309
 Pysdrensis Martinus zob. Marcin z Pyzdr
- Quentell Arnold 160
 Quentell Heinrich 140
 Quentell Johann 347
 Quentell Peter 160
- Radici Wincenty 295
 Radziszewski Franciszek 276
 Raepke Kazimierz 29, 78, 79
 Ranisch Bartłomiej (Barthel) 37, 79
 Rathe Grzegorz 119, 240
 Raynaldi Odorico 197
 Regulus Wojciech 221
 Reichenbach Gottlieb Ludwik 287
 Reiff Karol Filip 304
 Reiffenstuel Anaklet 298
 Reiniger Szymon mł. 220
 Rejberger Antoni 303
 Repf Johann Udalryk 36, 76, 77, 86, 97, 331
 Reszka Stanisław 245
 Reuchlin Ioannes 67, 145, 150
 Rhode Dorota 69, 70, 120
 Rhode Franciszek 229
 Rhode Gerard 92
 Rhode Henryk 69, 120
 Rhode Jakub 69, 220
 Rhode Jerzy 69, 70, 120
 Rhode Marcin 69, 70
 Rhode Salomon 120
 Rhütten (Ruthen) Rutger 45-46, 151, 247
 Ribadeneira Piotr 198
 Ribera Franciscus de 83, 171
- Rickhes Matthias 165
 Rietz Henryk 28, 37, 148
 Riphaen Theodor 49
 Rivius Jan 198
 Rolewinck Werner 145, 301, 373
 Rosenberg Elias de 241
 Rosselius Hannibal 67, 216, 220
 Rossowski Jan 84, 223
 Rotgeb Marcin 131, 134
 Roth Hugon Anton 284
 Rovillius Guilielmus 163
 Rozbicki Remigiusz 311
 Rozrażewski Hieronim 35, 59, 61, 62, 195, 250, 336
 Rudawski Wawrzyniec 224
 Rumpolt M. 36
 Rupe Alanus de zob. Alanus de Rupe
 Russel Franciszek 231, 243
 Ryszard od św. Wiktora 179
 Rzepnicki Franciszek 211
- Saal Isaak 37, 79
 Saccon Jakub 163
 Sacrobosco Jan 204
 Salezy Franciszek 165, 182, 297
 Sanchez Gaspar 283, 300
 Sandaeus Maksymilian 159, 178
 Sapiaha Kazimierz Jan 282
 Sapiaha Kazimierz Leon 273, 282, 314
 Sartorius Adam 161
 Sartorius David 161
 Saur Johannes 160
 Scamozzi Wincenty 205
 Scharfenberg Kryspin 224
 Scharfenberg Mikołaj 354
 Schedel Krzysztof 295
 Schedel Mikołaj 221, 305
 Scheffenus Henryk 59, 150
 Schelwig Samuel 71, 72, 124
 Schlegel Gerhard 142
 Schnelle Marcin 241
 Schöffler Peter 139, 160
 Schönfeld Franciszek 243
 Schönfels Jerzy 223, 353
 Schott Gaspar 205
 Schott Johann 161
 Schreiber Tomasz Jan 124, 220, 223
 Schultz Henryk 223
 Schürer Matthias 161
 Schütz Kasper 80, 210, 245
 Schwencfeld Kasper 80
 Schwengel Jerzy Gotfried 23-26, 39, 44, 49-50, 53-56, 58-59, 61, 64, 67, 69-71, 73, 77-78, 80, 82-84, 86-89, 91, 94, 96-98, 111, 116, 118-119, 121-122, 125-126, 128-129, 132, 147-149, 154, 211, 225, 230, 242-246, 250-251, 254, 259-260, 265-266, 308, 310-311, 320, 329-330, 335, 338

Indeks nazwisk

- Sedlag Anastazy 257, 264, 266
Segaud Guillaumus 88
Seither Michał 243
Seneka (Lucius Annaeus Seneca) 183, 187
Senter N. 203
Senzy Bruno 255, 257
Seńko Władysław 127, 128
Seydel Herman 44, 54, 241
Siebeneicher Jakub 221
Sigonius Karol 56, 201
Simler Iosias 48, 164
Siniarska-Czaplicka Jadwiga 124
Skalski Bazylisz 221
Skarga Piotr 195, 197, 214, 217, 303
Skorulski Mikołaj 55
Sofokles 187
Sokolnicki Adam Stanisław 231
Sokołowski Stanisław 67, 73-74, 214, 224
Sommersberg Fryderyk 245
Sonus Michael 162
Soszyński Jacek 127, 135
Spier Jan 51-52, 97, 146-147, 149
Spież Jan 16
Stanihurst William 181, 312
Stankiewicz Jerzy 32, 37
Stapleton Tomasz 178, 189, 284, 299
Stefan Batory, król Polski 314
Stelter Jan 225
Steerman Mikołaj 357
Steward Petrus 73
Strehlke Ernest 128, 130, 259
Strohecker Anton 160
Strunk Adolf 284
Strutyńska Maria 137
Stuchs Johann 161
Suarez Franciszek 177
Surius Laurentius 52, 189, 194-195, 217, 248, 261, 301, 351, 373
Suszkowski Walerian Protasewicz 305
Suzo Henryk 337, 351
Swetoniusz (Caius Suetonius Tranquillus) 59, 200
Sylveira Joannes da 301
Synakiewicz Feliks 215
Szafrąński Adam Ludwik 128
Szałagowski Franciszek 231
Szczepański Jakub 71
Szczygielski Stanisław 305
Szelińska Wacława 133
Szembek Stanisław 251
Szulc-Prątnicki Tomasz 216, 220
Szydłowski Ignacy 304
Szymonik Kazimierz 328, 336
Śmiglecki Marcin 213
Śniadecki Jan 304
Tabernaemontanus Jakub Teodor 203
Tacyt 200
Tamburini Thomas 176
Tanner Adam 160, 177
Tarnowski hr. 128, 130
Tarnowski Jan Feliks 63, 262
Tauler Jan 159, 189, 351
Teodor de Bry 344
Teodozjusz Wielki, cesarz 173
Teresa od Jezusa 174, 218
Tertulian 174
Textor Jan Jakub 222
Theodericus Henricus 347
Thesmer Jan 72
Thieringus Marcin 231
Thuringus Nicolaus zob. Mikołaj z Turyngii
Tietz (Titius) Jan Piotr 210, 220
Titelmans Franciszek 184
Toletus Franciszek 63, 171, 184
Tomasz á Kempis 90, 136, 162, 180, 336, 337, 349
Tomasz z Akwinu św. 64, 144, 147, 171, 174-175, 177, 216
Tondel Janusz 16, 18, 28
Torresanus Andreas 165
Torstensson Lennart 36
Tortis Baptista de 141
Tostado Alfons 171
Totting Henricus de Oyta zob. Totting Henryk z Oyty
Totting Henryk z Oyty 135
Treter Tomasz 220, 245, 246
Trismegistus Hermes 67
Trojanowski Leonard 304
Tromby Benedetto 197
Tukidydes 200
Tulawski Józef 218
Turrianus Franciszek 305
Tylkowski Wojciech 217, 222, 305
Tymoteusz, przeor kartuzji w Roztoce 239
Tyszkiewicz Eustachy 276
Ubermanowicz Sebastian 214
Ugheli Ferdynand 87, 198
Ulenberg Kasper 48, 169
Ulricher Georg 161
Umiaszowska Joanna 260
Umiaszowski Roman 260
Valgrisius Vincentin 348
Valla Laurentio 186
Verdussen Hieronim 163, 294, 348
Vernulaeus Mikołaj 184
Villarius Henryk 35, 67, 69, 83-84, 120, 154, 226
Volckmar Mikołaj 216
Voreman Jan 91

- Wagenmann Abraham 161
 Waissel Mateusz 210
 Wajzner Zdzisław 328
 Waldhauer Jan 118, 133, 240
 Walentynian II, cesarz 173
 Walter Jan 64, 149, 150, 247
 Walther Fabritius 200
 Wassenberg Everhard 282
 Ważyński A. 310
 Wąsowski Bartłomiej Nataniel 221
 Wechel Andreas 160
 Wedel Daniel Ludwik 87
 Weingartner Kasper 223
 Weingartner Leon 92
 Wels Andrzej 44, 52, 54, 132, 149
 Wenator Jan Kasper 210
 Werger Jonas 54
 Wergiliusz 187
 Werner Tomasz z Braniewa 59, 147, 148, 258
 Wernsdorf Gotlieb 124, 220
 Węclewski Stanisław 261-262
 Wiatrowski Michał 231
 Wielhorski F. 318
 Wieter Hieronim 220
 Wild Leonardus 141
 Winter Konrad 141
 Witkowski Rafał 28, 193, 275, 276
 Władysław IV, król Polski 331
 Wojsznarowicz Kazimierz Jan 305
 Wojtalewicz Łukasz 231
 Wolf Joseph 161
 Wolfgang Jan Fryderyk 310
 Wolfgang Julia 310
 Wolrab Jan II 221, 223
 Wolski Walenty 260-261, 265
 Wolter Bernhard 159, 193, 297, 347, 352
 Wróblewski Adam 19
 Wujek Jakub 169, 219, 295, 303
 Wujkowski Jan 214
 Wust Balthasar Christoph mł. 160
 Wyszomirska Krystyna 16, 262
 Zabielski Jan 339
 Zalewski Marcin 64
 Zamora Laurentius 373
 Zamorensis Rodericus 149
 Zannetti Alojzy 295
 Zapartowicz Justyn 64, 76, 77, 212
 Zawadzki Józef 286, 295, 303, 304, 310
 Zell Ulrich 139, 140, 141
 Zeno Jacobus 56
 Zernecke Jakob 245
 Ziegler Antoni 250, 338
 Zigra Jan Herman 309
 Zweten Theodoricus 54, 132
 Zwicker Krystian 218
 Zygmunt II August, król Polski 67, 314
 Zygmunt III Waza, król Polski 55, 73, 214, 250, 354

ZUSAMMENFASSUNG

Der von dem Heiligen Bruno aus Köln gegen das Ende des 11. Jh.s gegründete Kartäuserorden übte im Laufe der Jahrhunderte einen äußerst bedeutenden Einfluß auf die Gestaltung der Geistigkeit des christlichen Europa aus. Die intellektuelle Tätigkeit der „schweigenden Mönche“, kam wesentlich in dem Sammeln von Büchern zum Ausdruck. Unter dem reichen Schrifttum, das verschiedenartige Aspekte der Funktionierung des Ordens betraf, fehlte es auch nicht an Arbeiten, die diese Problematik berührten. Viele europäische Büchersammlungen der Kartäuser fanden bereits ihre Historiographen.

Anfang des 14. Jh.s gelangten die Schüler des Hlg. Bruno bis an das Grenzgebiet des mittelalterlichen Polens und gründeten ihre Häuser in dem Spisz-Gebiet, in Westpommern und Schlesien. Gegen das Ende des Jahrhunderts entstand auch eine Stiftung in den Pomerellen, die als „Paradisus Mariae“, bekannt ist. Diese Stiftung - im Gegensatz zu den benachbarten Eremiten - überstand die Unruhen der Reformationszeit und wurde Mitte des 17. Jh.s zum Mutterhaus für zwei weitere Kartäuser in Bereza im Großherzogtum Litauen und in Gidle in Kleinpolen.

Die drei genannten Konvente besaßen reiche (nach eigener Möglichkeit) Bibliotheken, worin sie die in dem ganzen Orden angenommenen Regeln befolgten. Diese Bibliotheken wurden zum Gegenstand meiner Dissertation.

Das erste und zugleich das größte Kloster war 30 km von Danzig entfernt und lag an dem Ort, wo sich heute die Stadt Karthaus befindet. Die Ordensbrüder wurden in die Kaschubei 1380 aus dem Prager Kloster „Hortus Mariae“, herbeigerufen. Zwei Jahre später wurde die neue Stiftung von dem Generalkapitel in ihren Rechten bekräftigt. Die pommersche Kartause war das am längsten tätige Kloster dieser Regel auf unserem Gebiet. Sie wurde kraft einer Verordnung der preußischen Regierung 1823 aufgehoben.

Die Hauptquelle der Geschichte dieser Bibliothek bilden Bücher aus ihrem Bestand in der Zahl von 1605 Volumina und der 1770 verzeichnete Katalog der Sammlung. Diese Bücher werden vorwiegend in der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin aufbewahrt, wohin sie nach der Aufhebung des Klosters gelangten. Neben der erhaltenen Bände spielen

die Arbeiten des großen Historiographen der Kartause und zugleich ihres hervorragenden Priors Jerzy Schwengel die wichtige Quellenrolle. Etwa 30 Bände in Folio werden u.a. im Archiv der Pelpliner Diözese, in der Danziger Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften, in British Library in London sowie im Wojewodschaftsarchiv in Danzig aufbewahrt.

Die Büchersammlung von „Paradisus Mariae“, nimmt ihren Ursprung gleich mit der Entstehung des Erems. Die ersten Bücher brachten mit sich die aus Prag zugezogenen Mönche. Die Büchersammlung war ursprünglich über der Sakristei gelegen, mit der Zeit wurde sie in das Stockwerk der Laienbrüder überlagert. Die Bibliothek teilte das Schicksal ihres Besitzers, sie litt besonders stark in der Zeit der reformatorischen Unruhen, die 1524 Pomerellen heimsuchten. Einige Schäden haben ihr die Inkorporation des Klosters in das Oliwaer Zisterzienserkloster Ende des 16. Jh.s und die schwedischen Kriege des 17. Jh.s gebracht. Im Endeffekt überdauerte ihr Bücherbestand die wechselvollen Schicksale des Lebens in der Zahl von etwa 3300 Bänden bis zu der Zeit der Aufhebung.

Die Bibliotheksbestände bereicherten sich vor allem durch zahlreiche Spenden. Stifter waren am häufigsten die Kartäusermönche selbst, die Bücher mit einbrachten, als sie das Noviziat angetreten haben. Die Archivquellen und Notizen auf erhaltenen Exemplaren weisen auf einige Spender aus dieser Gruppe hin.

Die zweite große Gruppe der Wohltäter bildeten die hiesigen Geistlichen, vor allem Priester und Ordensbrüder aus dem unweit liegenden Danzig. An dieser Stelle ist es empfehlenswert, den ausgezeichneten Bibliophilen Johannes Walter aus Konitz zu erwähnen, den Pfarrherr der St. Petrus- und Pauluskirche. Unter den Spendern fanden sich auch Bischöfe, u.a. Hieronim Rozrazewski. Das Kloster erhielt Bücher auch von Adligen, die die Gegend bewohnten und von reichem Danziger Patriziatum. Eine besondere Gruppe der Stifter bildeten Werkautoren, unter denen sich auch der hervorragende Danziger Wissenschaftler Johannes Hevelius befand.

Das Kloster erwarb Bücher auch durch Ankauf, was von zahlreichen in Danzig tätigen Buchhandlungen günstig beeinflusst wurde.

Bücher wurden auch im Ausland gekauft. Eine wichtige Quelle der Bereicherung der Sammlung war die skriptorische Tätigkeit der Ordensbrüder, vor allem in der frühesten Periode der Existenz des Erems (15. Jh.).

Die Fähigkeiten der Kartäuser Bibliothekare im Bereich der Bearbeitung der Büchersammlung können wir erst in der Endphase der Existenz des Klosters beobachten. 1770 hat einer der letzten Priore, Joseph Milkau, die Sammlung registriert. Der Katalog wird bis heute samt dem Rest des Bücherbestands in Pelplin aufbewahrt. Laut Katalog zählte damals die Büchersammlung 3282 Volumina und war in 16 Sachgebiete gegliedert, die mit Großbuchstaben von A bis P gekennzeichnet waren, wobei die erste Abteilung, die Exemplare der Heiligen Schrift enthielt, mit dem Symbol des gleicharmigen Kreuzes versehen war.

Die Büchersammlung also, wie es sich für einen kontemplativen Orden gehörte, enthielt Werke vom mystischen und asketischen Inhalt (fast 700 Vol.), Texte der Heiligen Schrift und ihre Kommentare sowie Schriften der Kirchenväter (388 Vol.). Neben der asketischen und mystischen Literatur haben die Kartäuser viele Schriften aus den übrigen theologischen Bereichen gesammelt, vor allem dogmatischer und polemischer Natur, die grundsätzlich von den Werken der jesuitischen Denker des 17. Jh.s repräsentiert wurden. Einen beträchtlichen Teil bildeten *Cartusiana* (etwa 210 Bände). In der Bibliothek befanden sich auch Bücher aus solchen Bereichen wie: Politik, Ökonomie, Philosophie, das kanonische

und zivile Recht, Geschichte, Kirchengeschichte, Medizin, Astronomie, Geometrie und Geographie. Den wertvollsten Teil des erhaltenen Fragments der Sammlung bilden 21 Bände der mittelalterlichen Manuskripte und 86 Inkunabel.

10 % der ganzen Sammlung bildeten *Polonica* (326 Bände), wovon etwa 140 Bände eine gesonderte, mit dem Buchstaben K (*Libri Regni Poloniae Concernentes*) gekennzeichnete Abteilung darstellten. Diese Abteilung enthielt Schriften, die Geschichte Preußens und Polens betrafen, darunter befanden sich Werke solcher Autoren wie: Jan Długosz, Marcin Kromer, Gotfryd Lengnich, Krzysztof Jan Hartknoch, Michał Lilienthal, Kasper Niesiecki u. a. Eine so bedeutende Präsenz der *Polonica* in der Büchersammlung der kaschubischen Kartäuser resultierte aus mehreren Faktoren. Zu den wichtigsten Faktoren gehörte die Lage der Kartause, die sich über den längeren Zeitraum ihres Bestehens in den Grenzen Polens befand. Die Lage also determinierte den Zufluß der Schriften in die Bibliothek, die mit Polen und der Region sowohl inhaltlich als auch durch ihre typographische Provenienz verbunden waren.

Die in der Bibliothek aufbewahrte Literatur war hauptsächlich in der lateinischen Sprache verfaßt (1378 Bände). Schriften in anderen Sprachen haben einen wesentlich kleineren Anteil. Die Ordensbrüder hatten etwas mehr Interesse an dem Ankauf von deutschsprachigen Büchern (101 Bände), recht vereinzelt ist dagegen Literatur in italienischer, französischer oder spanischer Sprache. In dem Bestandsverzeichnis werden etwa 50 Bände in der polnischen Sprache aufgezählt, bis heute jedoch hat sich lediglich ein Buch in dieser Sprache erhalten.

Die entscheidende Mehrheit der Druckerwerkstätten, die den kaschubischen „schweigenden Mönchen,, gehörende Werke geprägt haben, befand sich auf dem deutschen Gebiet (53%). Einen weit kleineren Anteil in diesem Bereich haben Druckereien aus Frankreich (14%), aus den Niederlanden (12,5%), aus Polen (7,5%), aus der Schweiz (3,5%), aus Italien (3%) und aus Österreich.

Besonders wichtig schien es dem Autor der Dissertation, auch die Frage der Benutzung der Büchersammlung zu erörtern. Es wurde festgestellt, daß sie vor allem von denjenigen Konventmitgliedern genutzt wurde, die vor dem Eintritt ins Kloster verschiedenartige Ausbildung erworben haben. Am häufigsten jedoch wurde die Bibliothek im Mittelalter besucht. Seit der Reformationszeit datiert sich der allmähliche Verfall des Bücherlesens und trotz der großen wirtschaftlichen Wiederbelebung der Kartause im 17. Jh. hat es nie mehr den Ausmaß der alten Blütezeit erreicht.

Die Büchersammlung des „Paradisus Mariae,, wurde mit der Aufhebung des Klosters zerstreut. Der größte Teil - etwa 1500 Volumina - gelangte Mitte des 19. Jh.s in die Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin. Das Städtchen, 50 km von Danzig entfernt, wurde zur Hauptstadt der alten Kulmer Diözese. Es wurden hierhin Bücher aus vielen von den Preußen aufgehobenen Klöstern in Pommerellen geliefert. Zur Zeit zählt diese Bibliothek etwa 13 000 alte Drucke, darunter findet man fast 1600 Bände aus der Kartäuserbibliothek.

Das Kloster „Paradisus Mariae,, gründete im 17. Jh. zwei weitere kartusische Ereme. Das erste Haus, chronologisch gesehen, wurde in Gidle errichtet, einer 30 km von Tschenstochau entfernt gelegenen Ortschaft. 1644 wurde dort das Schmerzensmutterkloster gegründet. Es haben sich nur wenige Quellen erhalten, die über Schicksale der Librarie berichten. Es sind vorwiegend Aktenstücke aus der Zeit nach der Aufhebung, die in dem Archiv der Erzdiözese zu Tschenstochau aufbewahrt werden. Die meisten Informationen liefern die in der Universitätsbibliothek in Warschau aufbewahrten Bücher aus ihrem alten

Bestand in der Zahl von ungefähr 120 Volumina. Den Mangel an Quellen gleicht auch die zugängliche Literatur in Sachen Klostergeschichte nicht aus, die sich grundsätzlich auf einige der Architektur der Kartause gewidmete Arbeiten beschränkt.

Laut Archivmaterialien zählte die Bibliothek zur Zeit der Aufhebung des Konvents im Jahre 1819 fast 1500 Bände.

Sie wurde vor allem durch zahlreiche Spenden bereichert, unter denen Gaben aus anderen Kartäuserklöstern in Westeuropa und aus dem pommerschen Hause dominierten. Es haben sich auch Exemplare erhalten, die als Gaben einzelner mit dem Kloster verbundener Personen verzeichnet wurden.

Die erhaltenen Volumina verraten keine Spur der Existenz von Signaturen, und was damit zusammenhängt, keine Beweise für Funktionierung irgendeines Bibliothekskatalogs.

Die genannte Büchersammlung setzte sich - ähnlich wie die der Kartäuser aus der Danziger Gegend - vor allem aus religiösen und theologischen Schriften zusammen. Der größte Teil umfaßte asketische Literatur und Predigerwerke. Relativ reich war auch die Sammlung von Büchern aus den Gebieten Jura und Medizin.

In dem Restbestand der Sammlung aus Gidle wurden einige liturgische Manuskripte gefunden, darunter zwei mittelalterliche. Es gibt auch Beweise dafür, daß sich in der Bibliothek mindestens einige vor 1500 ausgegebene Drucke befanden. In der Büchersammlung dominierte das lateinsprachige Schrifttum. Daneben haben sich lediglich einzelne Werke in polnischer und deutscher Sprache erhalten.

Die entscheidende Mehrheit der den Kartäusern aus Gidle gehörenden Bücher wurde in den typographischen Werkstätten aus dem deutschen Gebiet (40 %) veröffentlicht. Einen weit kleineren Anteil in diesem Bereich haben Druckereien aus Frankreich (14%), aus den Niederlanden (11%), aus Polen (8%), aus Italien (7%) aus der Schweiz und aus Österreich (je 5%) und ganz winzig aus Böhmen (2,5%).

Wenig zahlreich sind auch die Spuren der Benutzung der Büchersammlung.

Das Kloster wurde kraft des Edikts der kirchlichen Obrigkeit im Jahre 1819 aufgehoben. Fast die ganze Büchersammlung wurde von Bogumił Samuel Linde nach Warschau gebracht und der eben zu jener Zeit neu gegründeten Öffentlichen Bibliothek (heute Universitätsbibliothek) übergeben. Von der ehemals beträchtlichen Büchermenge ließen sich in Warschau nur 120 Volumina aus der Kartäuserbibliothek in Gidle identifizieren. Ein gewisser Teil der Sammlung befindet sich auch in Krakau, Tschenstochau und Gidle, aber es sind nur einzelne Exemplare.

Der zweite Filialkonvent der kaschubischen Kartause war das Heiligkreuz-Haus in Bereza im ehemaligen Großherzogtum Litauen. Das Kloster wurde 1648 gegründet. Sein Stifter war Fürst Kazimierz Leon Sapieha. Die Hauptquelle, die den Zustand der Büchersammlung der Kartäuser aus Bereza und Wege ihrer Vergrößerung darstellt, ist der erhaltene Bestand, dessen größter Teil - 175 Volumina - sich in der Nationalbibliothek in Warschau befindet. Einzelne Bücher werden von zwei weiteren Warschauer Bibliotheken registriert: von der Universitätsbibliothek und der Öffentlichen Bibliothek der Hauptstadt Warschau. Das Wissen über Geschichte und Wege der Erweiterung der Sammlung vermitteln uns zwei Klosterchroniken, die in der Mitte des 18. Jh.s vom Pater Franciszek Pasięka verfaßt wurden, sowie das Dokument der letzten Visitation des Klosters im Jahre 1830, die alle in der Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Kórnik aufbewahrt werden.

Die Bibliothek teilte das Schicksal ihres Besitzers, erlebte schwere Zeiten in der Kriegsperiode des 17. und zu Anfang des 18. Jh.s, und vor allem in der Zeit nach den Teilungen, als der Konvent den Zusammenhalt mit dem Mutterhaus in Preußen, den Provinzbehörden und dem Generalkapitel verloren hat.

Die Konventbibliothek - ähnlich wie die beiden anderen - wurde durch Spenden und Ankauf vergrößert. Zu Spendern gehörten Ordensbrüder, Adlige aus der Gegend und Geistliche. Man findet auch Exemplare, die von dem Mutterhaus gespendet wurden. Gekauft wurden Bücher am häufigsten in Vilna, was besonders gut in den letzten Jahren des Bestehens des Klosters sichtbar ist, als der ehrgeizige Prior Paweł Gieniusz das Kloster geleitet hat. Am Vortage der Aufhebung zählte die Bibliothek etwa 2300 Volumina. Die Sammlung setzte sich - wie die anderen - aus theologischen Schriften zusammen, es gab jedoch auch sehr viele Bände aus dem Gebiet Botanik, wo sich vor allem der erwähnte Paweł Gieniusz ausgezeichnet hat. In dem erhaltenen Bruchteil ihres ehemaligen Bestands fand man wenige *Polonica*, obwohl das Verzeichnis der in den Jahren 1820-1830 gekauften Bücher, das in dem Visitationsdokument enthalten ist, auf eine größere Präsenz der *Polonica* in jener Zeit hinweist. Es ist bemerkenswert, daß die Büchersammlung - ähnlich wie die in Karthaus - signiert und im Katalog verzeichnet war. Der Katalog hat sich jedoch wahrscheinlich bis zu unseren Zeiten nicht erhalten.

Den Hauptteil der besprochenen Büchersammlung bildeten Werke in lateinischer Sprache, nur wenige wurden in deutscher (4), polnischer (3), niederländischer (2), französischer (2) und tschechischer (1) Sprache verfaßt.

Ähnlich wie im Falle der beiden früher genannten Bibliotheken befand sich die Mehrheit der Druckereien, in denen Werke aus dem Besitz der litauischen Kartäuser geprägt wurden, auf dem deutschen Gebiet (50%). Einen viel kleineren Anteil in diesem Bereich haben Druckereien aus den Niederlanden (15%), aus Frankreich (9,6%), Österreich (7%), Italien (6,5%) und aus Polen (4%), und einen ganz winzigen aus Böhmen (2,5%) und aus der Schweiz (1%).

Das Kloster wurde 1831 von der zaristischen Herrschaft aufgelöst, als Vergeltungsakt für die Teilnahme der Ordensbrüder am Novemberaufstand. In jener Zeit wurde auch die Büchersammlung zerstreut. Ein großer Teil des Buchbestands gelangte in die Römisch-Katholische Bibliothek der Priesterakademie in Petersburg und von dorthier - nach dem Frieden in Riga 1921 - wurden die Bücher in die neu gegründete Nationalbibliothek in Warschau gebracht. Hier haben sich nur kaum 200 Volumina bis zum heutigen Tage erhalten. Der Rest wurde wahrscheinlich während der Teilungszeit zerstreut und zerstört. Ein Teil befindet sich sicher in St. Petersburg.

Resümierend sollte man noch einige Worte einem Vergleich der in der Dissertation besprochenen Büchersammlungen widmen, indem man sie auf dem Hintergrund des von dem Orden in Westeuropa ausgearbeiteten Bibliotheksmodell zeigt.

Was hat also die beiden in der Arbeit besprochenen Bibliotheken verbunden? Gemeinsam war ihnen vor allem der Inhalt der dort aufbewahrten Bücher. Alle Bibliotheken konzentrierten sich auf das Sammeln von asketischer und mystischer Literatur, die über den Rest des Bestands dominierten. Ähnlich gestaltete sich die sprachliche Struktur und die typographische Provenienz. Bemerkenswert ist auch die Ähnlichkeit im Bereich des Bearbeitungssystems des Bestands in Karthaus und Bereza. Auch die Formen des Ansammelns waren hier ähnlich. Das die beiden Sammlungen unterscheidende Merkmal war ihr Umfang, was natürlich mit dem Vermögensstand des Klosters zu verbinden wäre.

Das größte und zugleich reichste Haus „Paradisus Mariae., in der Kaschubei, das in dieser Region nur den großen Zisterzienserabteien in Oliwa und Pelplin nachstand, besaß die reichste Librarie von den besprochenen, die fast 3300 Bände zählte. Die kaschubischen Sammlungen überbieten sichtbar die Bibliotheksbestände der weniger begüterten Konvente in Bereza und Gidle.

Ein Vergleich der besprochenen Bibliotheken mit den Büchersammlungen der europäischen Kartäuserklöster ist grundsätzlich nur im Falle der kaschubischen Kartause möglich, wofür das reiche Quellenmaterial die Voraussetzung schafft. Mit Befriedigung kann man feststellen, daß die Büchersammlung von „Paradisus Mariae., prinzipiell dem allgemeinen Bild der Librarien in anderen - ihm ähnlichen - europäischen Kartäusereremen entsprach. Eine deutliche Ähnlichkeit sehen wir in dem Umfang der Sammlungen - obwohl offensichtlich Kartäuserbibliotheken bekannt sind, deren Sammlungen weit den Umfang der Bibliotheken unserer Konvente übersteigen. Vergleichbar sind auch die Inhalte der in den Bibliotheken gesammelten Literatur. Die Auswahl des mittelalterlichen Schrifttums weist darauf hin, daß die kaschubische Kartause unter diesem Aspekt von den grundsätzlichen Interessenströmungen der schweigenden Ordensbrüder nicht abwich. Vor allem ist hier die Rede vom theologischen Schrifttum, das in allen Librarien über die Laieninhalte dominierte, obwohl diese Tatsache auch für andere Bereiche charakteristisch ist. In Karthaus, aber auch in Bereza und Gidle fehlte es auch nicht an den am liebsten gelesenen und berühmtesten Hauptwerken der meisten hervorragenden Autoren der Neuzeit. Es gibt mehrere Ähnlichkeiten dieser Art. Auch in den Fragen der Bearbeitung von Büchersammlungen blieben die Bibliothekare in Karthaus und Bereza nicht zurück im Vergleich zu Praktiken, die in vielen Sitzorten der Jünger des Heiligen Bruno sowie in Klöstern anderer Regeln verwendet wurden.

Es scheint von Belang, abschließend zu bemerken, daß die Sammlungen des größten von den besprochenen kaschubischen Klöstern sich auf dem Hintergrund der - doch ziemlich zahlreichen Librarien anderer Orden in Pomerellen auszeichnen. In die Schranken mit der kartusischen Librarie könnten lediglich die Sammlungen der großen Pelpliner Zisterzienserabtei oder des Löbauer Bernhardinerklösters, das mächtige Gönner hatte, treten. Daher kann man der kartusischen Bibliothek einen Platz im Kreise der besten monastischen Büchersammlungen der Region zuweisen.

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW NAJCZĘŚCIEJ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ 7

WSTĘP 11

Rozdział I.

BIBLIOTEKA KARTUZJI KASZUBSKIEJ

- X 1. ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ 23
- X 2. GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI OD ZAŁOŻENIA KLASZTORU
DO JEGO KASATY W 1823 R. 30
- X 3. FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI 43
- Źródła zaopatrywania księgozbioru 43
 - Dary* 43
 - Zakupy* 82
 - Wýtworthy własnego skryptorium* 89
 - Opracowanie księgozbioru 94
 - Opis katalogu Milkaua z 1770 r.* 98
4. KSIĘGOZBIÓR 111
- Oprawy, introligatorka i papiernie klasztorne 111
 - Ochrona i konserwacja księgozbioru 125
 - Rękopisy 127
 - Inkunabuły 137
 - Język i chronologia wydawnicza książek 152
 - Proweniencja typograficzna książek 158

Zawartość treściowa księgozbioru	168
Polonika	208
5. UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU	236
6. KASATA KLASZTORU I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU	255

Rozdział II.

BIBLIOTEKA W BEREZIE KARTUSKIEJ

1. ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ	273
2. GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI DO KASATY KLASZTORU W 1831 R.	277
3. FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI	281
Źródła zaopatrywania księgozbioru	281
<i>Dary</i>	281
<i>Zakupy</i>	285
<i>Działalność pisarska mnichów bereskich</i>	287
Opracowanie księgozbioru	288
4. KSIĘGOZBIÓR	291
Oprawy	291
Rękopisy	292
Język i chronologia wydawnicza książek	293
Proweniencja typograficzna książek	294
Zawartość treściowa księgozbioru	296
Polonika	302
5. UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU	307
6. KASATA KARTUZJI I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU	313

Rozdział III.

BIBLIOTEKA KARTUZJI W GIDLACH

1. ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ	327
2. GENEZA ORAZ DZIEJE BIBLIOTEKI DO KASATY KLASZTORU W 1819 R.	331
3. FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI	335
Źródła zaopatrywania księgozbioru	335
<i>Dary, zakupy, działalność pisarska mnichów gidelskich</i>	335
Opracowanie księgozbioru	340

4. KSIĘGOZBIÓR	341
Oprawy	341
Rękopisy	343
Inkunabuły	344
Język i chronologia wydawnicza książek	345
Proweniencja typograficzna książek	346
Zawartość treściowa księgozbioru	349
Polonika	353
5. UŻYTKOWANIE KSIĘGOZBIORU	356
6. KASATA KARTUZJI I DALSZE LOSY KSIĘGOZBIORU	358
ZAKOŃCZENIE	369
ANEKS I	
<i>Elenchus Librorum Bibliothecae Cartusiae Paradisi B[eatae]</i> <i>V[irginis] Mariae anno a Reparatione Salutis M. DCC. LXX.</i>	377
ANEKS II	
<i>Konkordancje sygnatur książek z biblioteki kartuzji kaszubskiej</i>	475
ANEKS III	
<i>Katalog rękopisów biblioteki kartuzji kaszubskiej</i>	493
ANEKS IV	
<i>Katalog inkunabulów biblioteki kartuzji kaszubskiej</i>	517
ŹRÓDŁA	543
LITERATURA	547
SPIS ILUSTRACJI	571
INDEKS NAZWISK	573
ZUSAMMENFASSUNG	583

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
 16. ...
 17. ...
 18. ...
 19. ...
 20. ...

Ark. Gpf. Fee.
 Onkicy. Gpf. Fee.

Biblioteka Główna UMK

300040421499

44,70

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

815364

Biblioteka Główna UMK

300040421499

Wydawnictwo Diecezji Pelickiej
„BERNARDINI”

ISBN 83-88935-1

Biblioteka Uniwersytecka UMK

300040421499

815364